T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

DELHİ'DEKİ BABÜRLÜ TÜRBELERİ

Seyfullah PALALI

Danışman
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL

İZMİR - 2012

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2002800472

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı ve Soyadı : Seyfullah PALALI

Tez Başlığı : Delhi'deki Babürlü Türbeleri

Savunma Tarihi : 15.06.2012

Danışmanı : Prof.Dr.Hakkı ÖNKAL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Prof.Dr.Hakkı ÖNKAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Bozkurt ERSOY	EGE ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Osman ERAVŞAR	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Haşim KARPUZ	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Mehmet ŞEKER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

Seyfullah PALALI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Delhi'deki Babürlü Türbeleri**"başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "**Delhi'deki Babürlü Türbeleri**" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../.....

Seyfullah PALALI

İmza

ÖZET

Doktora Tezi
Delhi'deki Babürlü Türbeleri
Seyfullah PALALI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Hindistan'da kurulan ve bölgeyi uzun yıllar hâkimiyeti altında bulunduran Babürlüler, arkalarında çok sayıda mimari eser bırakmışlardır. Bunların arasında türbe yapıları, âbidevî ölçekleri, çok birimli plan şemaları, cephe düzenleri, kullanılan malzeme ve süsleme özellikleri bakımından dikkat çekici oldukları kadar İslâm Türbe mimarlığının sıra dışı örneklerini de teşkil ederler. Hayranlık uyandıran bu mezar yapılarının ortaya çıkışında, kadim kültürlerin buluştuğu münbit bir havza olarak Delhi bölgesi önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada, Babürlü döneminde Delhi'de inşa edilen türbeler arazi çalışmalarına dayalı olarak yerlerinde incelenmiş; ölçüleri alınmak ve resimleri çekilmek sûretiyle pek çoğunun planları çizilmiştir. Babürlü kaynakları ve Avrupalı gezgin ve araştırıcıların çalışmaları ile modern araştırmalar gözden geçirilerek yapılar etraflıca tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma, Giriş, Katalog, Değerlendirme ve Sonuç bölümleri ile çok sayıda plan, kesit ve resmin sunulduğu Ekler bölümünden oluşmaktadır. Tarihsel çerçevenin oluşturulması bakımından Giriş'te Babür'ün siyasî serüveni ile Babürlü tarihi ve mimarîsi genel hatlarıyla ele alınmış; ayrıca Delhi tarihine yer verilmiştir. Katalog'da, Babürlü dönemine tarihlenen Delhi türbeleri, strüktür tarzı ve plan şemaları bakımından tipolojik bir tasnife tâbi tutulmuş; yapıların topografik durumları, mimarî ve tezyînî özellikleri ile kitâbeleri ve tarihlendirilmeleri gibi hususlar, alt başlıklar hâlinde irdelenmiştir.

Çalışmamızda, türbelerin İslam ve Türk türbe mimarisindeki yerleri, diğer türbe yapıları ile etkileşimleri, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmuş, Hind coğrafyasındaki yerel mimarî geleneklerin etkileri

irdelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Delhi türbelerinin Babürlü mimarisinin gelişimindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Tezin sonuna, çok sayıda çizim ve resim eklenerek yapıların daha iyi kavranabilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimler: Babürlü Mimarisi, Babürlü Türbeleri, Delhi Türbeleri, Türbe Mimarisi, Babürlüler, Babüroğulları, Hint İslam Mimarisi.

ABSTRACT

Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Mughal Tombs in Delhi
Seyfullah PALALI

Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department of Islamic History and Arts
Islamic History and Arts Program

The Mughals which is founded in India and ruled this region for many years, have left numbers of arcitectural monuments behind them. Among these, Mughal tombs draws attention by their monumental structures, planning specialities, building materials, ornemantations and façade compositions.

This dissertation that mainly based on field work and Mughal historical sources investigates the tombs built in Mughal's periods in Delhi. This study includes an introduction, a catalog, a summary and evaluation sections. In the introduction, the foundation of Mughal State, its political history and Mughal's architecture were briefly introduced. The first section of the study is catalog. While the catalog being carved out, the tombs were categorised typologically in terms of their structure, construction and the sheme of plans. The tombs which are dated to Mughal Periods in Delhi are examined with regard to their location, architectural and ornamental features, and of their inscriptions, epitaphs and dates.

In this theses, tombs are studied and evaluated with respect to their places in Islamic and Turkish tomb architecture, their interaction with the other examples of Islamic tombs, similarities and differences between them. In addition, we have tried to define both the effects of local architectural traditions on these tombs, and the place and importance of the Delhi tombs in the development of Mughal's architecture. In the end of this study numbers of drawings and pictures have been added for better understanding of the architectural descriptions.

Keywords: Mughal Architecture, Mughal Tombs, Delhi Tombs, Tombs Architecture, Baburids, Mughals, Indian Islamic Architecture.

DELHİ'DEKİ BABÜRLÜ TÜRBELERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR xi

TÜRBELERİN ALFABETİK LİSTESİ xii

EKLER LİSTESİ xiv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KATALOG

1.1. PANEL DUVARLI TÜRBELER 69

1.1.1. Örtülü Türbeler 69

1.1.1.1. Tek Örtü Birimine Sahip (Çatrî Tarzı) Türbeler 69

1.1.1.1.1. Yusuf Kattal Türbesi 69

1.1.1.1.2. İmam Zâmin Türbesi 72

1.1.1.1.3. Nizamüddin Evliyâ Türbesi 77

1.1.1.1.4. Emir Hüsrev Türbesi 86

1.1.1.2. Çok Örtü Birimine Sahip Türbeler 98

1.1.1.2.1. Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi 98
1.1.2. Örtüsüz (Üstü Açık) Türbeler 105
1.1.2.1. Cihanârâ Begim Türbesi 105
1.1.2.2. Gâziyüddin Han Türbesi 109
1.1.2.3. Muhammed Şah Türbesi 112
1.1.2.4. Şah Âlem Türbesi 116
1.1.2.5. Mirza Cihangir Türbesi 128
1.2. ÖRGÜ DUVARLI TÜRBELER 135
1.2.1. Dikey Gelişme Gösteren Türbeler 135
1.2.1.1. Tek Birimli İç Mekâna Sahip Türbeler 135
1.2.1.1.1. Kare Planlılar 135
1.2.1.1.1.1. Mevlânâ Cemâlî Türbesi 135
1.2.1.1.1.2. Ategeh Han Türbesi 144
1.2.1.1.1.3. Berber Türbesi 157
1.2.1.1.1.4. Sundervâlâ Burc 164
1.2.1.1.1.5. Lakkarvâlâ Burc 168
1.2.1.1.1.6. Anonim Türbe I 174
1.2.1.1.1.7. Anonim Türbe II 180
1.2.1.1.1.8. Anonim Türbe III 183
1.2.1.1.1.9. Anonim Türbe IV 185
1.2.1.1.1.10. Arif Ali Şah Türbesi 188
1.2.1.1.2. Sekizgen Planlılar 191
1.2.1.1.2.1. Edhem Han Türbesi 191
1.2.1.1.2.2. Muhammed Kulı Han Türbesi 197
1.2.1.1.2.3. Burc-ı Lâl Bangla 204

1.2.1.1.3. Düzensiz Sekizgen Planlılar 209
1.2.1.1.3.1. Sebz Burc 209
1.2.1.1.3.2. Efservâlâ Türbesi 223
1.2.1.1.3.3. Nilâ Künbed 231
1.2.1.1.3.4. Şemsüddin / Şemsî / Chaumachi Han Türbesi 239
1.2.1.1.3.5. Anonim Türbe V 244
1.2.1.1.3.6. Seyyid Âbid Türbesi 245
1.2.1.1.3.7. Mîr Tâkî Türbesi 249
1.2.1.2. Çok Birimli İç Mekâna Sahip Türbeler 250
1.2.1.2.1. Kare Planlılar 250
1.2.1.2.1.1. Hân-ı Hânân (Abdürrahim Han) Türbesi 250
1.2.1.2.1.2. Safder Ceng Türbesi 263
1.2.1.2.1.3. Lâl Bangla I 277
1.2.1.2.1.4. Lâl Bangla II 284
1.2.1.2.2. Düzensiz Sekizgen Planlılar 288
1.2.1.2.2.1. Hümayun Türbesi 288
1.2.2. Yatay Gelişme Gösteren Türbeler 329
1.2.2.1. Tahtgâh Türbeler 329
1.2.2.1.1. Bu Halime Türbesi 329
1.2.2.1.2. Sundervâlâ Mahâl 331
1.2.2.1.3. Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi 333
1.2.2.1.4. Mirza Necef Han Türbesi 341
1.2.2.2. Köşk Türbeler 349
1.2.2.2.1. Rûşenârâ Begim Türbesi 349

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

2.1. MİMARÎ 358

2.1.1. Strüktürel Kuruluş ve Plan Özellikleri 358

2.1.1.1. Çarbağlar 358

2.1.1.2. Platformlar 360

2.1.1.3. Türbe Gövdeleri 362

2.1.2. Yapı Elemanları 379

2.1.2.1. Taşıyıcı Sistem 379

2.1.2.2. Örtü Sistemi 380

2.1.2.3. Diğer Unsurlar 382

2.1.3. Yapı Malzemesi ve Tekniği 384

2.2. TEZYİNÂT 388

2.2.1. Sıva ve Stüko Bezeme 388

2.2.2. Taş ve Mermer Süsleme 390

2.2.3. Çini Süsleme 394

2.2.4. Kalemişi Süsleme 396

2.3. KİTABELER ve DÎNÎ-TEZYİNÎ AMAÇLI YAZILAR 396

SONUÇ 401

KAYNAKÇA 405

EKLER 424

KISALTMALAR

A.mlf. Aynı müellif.
AES Asian Educational Services.
AKM Atatürk Kültür Merkezi.
CSD Conservation Society of Delhi.
CUP Cambridge University Press.
Çev. Çeviren.
Dan. Danışman.
dpn. Dipnotu.
Ed. Editör.
Enst. Enstitüsü.
H. Hicrî.
Haz. Hazırlayan.
Kat. No. Katalog numarası.
Kay. Kaynak.
Lev. Levha.
M. Milâdî.
MÖ. Milattan Önce.
Mrt. Mürettib.
OUP Oxford University Press.
Pub. Publication/s.
R. Resim.
s. Sayfa.
ss. Sayfadan sayfaya.
Ş. Şekil.
TDV. İA. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
UP Uttar Pradesh.
Univ. University.
Üniv. Üniversitesi.
Yay. Yayını/Yayınları.
YUP Yale University Press.

TÜRBELERİN ALFABETİK LİSTESİ

1. Anonim Türbe I s. 174
2. Anonim Türbe II s. 180
3. Anonim Türbe III s. 183
4. Anonim Türbe IV s. 185
5. Anonim Türbe V s. 244
6. Arif Ali Şah Türbesi s. 188
7. Ategeh Han Türbesi s. 144
8. Berber Türbesi s. 157
9. Bu Halime Türbesi s. 329
10. Burc-ı Lâl Bangla s. 204
11. Cihanârâ Begim Türbesi s. 105
12. Edhem Han Türbesi s. 191
13. Efservâlâ Türbesi s. 223
14. Emir Hüsrev Türbesi s. 86
15. Gâziyüddin Han Türbesi s. 109
16. Hân-ı Hânân (Abdürrahim Han) Türbesi s. 250
17. Hümayun Türbesi s. 288
18. İmam Zâmin Türbesi s. 72
19. Lakkarvâlâ Burc s. 168
20. Lâl Bangla I s. 277
21. Lâl Bangla II s. 284
22. Mevlânâ Cemâlî Türbesi s. 135
23. Mîr Tâkî Türbesi s. 249
24. Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi s. 98
25. Mirza Cihangir Türbesi s. 128
26. Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi s. 333
27. Mirza Necef Han Türbesi s. 341
28. Muhammed Kulı Han Türbesi s. 197
29. Muhammed Şah Türbesi s. 112
30. Nilâ Künbed s. 231

31. Nizamüddin Evliyâ Türbesi s. 77
32. Rûşenârâ Begim Türbesi s. 349
33. Safder Ceng Türbesi s. 263
34. Sebz Burc s. 209
35. Seyyid Âbid Türbesi s. 245
36. Sundervâlâ Burc s. 164
37. Sundervâlâ Mahâl s. 331
38. Şah Âlem Türbesi s. 116
39. Şemsüddin / Şemsî / Chaumachi Han Türbesi s. 239
40. Yusuf Kattal Türbesi s. 69

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Şekiller Listesi

Şekil 1: Yusuf Kattal Türbesi Planı. Ek s. 1
Şekil 2: İmam Zâmin Türbesi Planı. Ek s. 2
Şekil 3: Nizamüddin Evliya Türbesi Krokisi. Ek s. 3
Şekil 4: Emir Hüsrev Türbesi Krokisi. Ek s. 4
Şekil 5: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi Planı. Ek s. 5
Şekil 6: Cihanârâ Begim Türbesi Planı. Ek s. 6
Şekil 7: Gaziyüddin Han Türbesi Planı. Ek s. 7
Şekil 8: Muhammed Şah Türbesi Planı. Ek s. 8
Şekil 9: Şah Âlem Türbesi Planı. Ek s. 9
Şekil 10: Mirza Cihangir Türbesi Planı. Ek s. 10
Şekil 11: Mevlânâ Cemâlî Türbesi Planı. Ek s. 11
Şekil 12: Ategeh Han Türbesi Planı. Ek s. 12
Şekil 13: Berber Türbesi Planı (Platformlu). Ek s. 13
Şekil 14: Berber Türbesi Planı. Ek s. 14
Şekil 15: Sundervâlâ Burc Planı (Platformlu). Ek s. 15
Şekil 16: Sundervâlâ Burc Planı. Ek s. 16
Şekil 17: Lakkarvâlâ Burc Planı (Platformlu). Ek s. 17
Şekil 18: Lakkarvâlâ Burc Planı. Ek s. 18
Şekil 19: Anonim Türbe I Planı (Platformlu). Ek s. 19
Şekil 20: Anonim Türbe I Planı. Ek s. 20
Şekil 21: Anonim Türbe II Krokisi. Ek s. 21
Şekil 22: Anonim Türbe III Planı. Ek s. 22
Şekil 23: Anonim Türbe IV Krokisi. Ek s. 23
Şekil 24: Arif Ali Şah Türbesi Planı. Ek s. 24
Şekil 25: Edhem Han Türbesi Planı. Ek s. 25
Şekil 26: Muhammed Kulı Han Türbesi Platform Planı. Ek s. 26
Şekil 27: Muhammed Kulı Han Türbesi Planı. Ek s. 27
Şekil 28: Burc-ı Lâl Bangla Krokisi. Ek s. 28
Şekil 29: Sebz Burc Planı (Platformlu). Ek s. 29
Şekil 30: Sebz Burc Planı. Ek s. 30
Şekil 31: Efservâlâ Türbesi Planı. Ek s. 31
Şekil 32: Nilâ Künbed Planı (Platformlu). Ek s. 32

Şekil 33: Nilâ Künbed Planı. Ek s. 33
Şekil 34: Seyyid Âbid Türbesi Planı. Ek s. 34
Şekil 35: Hân-ı Hânân Türbesi Planı (Platformlu). Ek s. 35
Şekil 36: Hân-ı Hânân Türbesi Planı. Ek s. 36
Şekil 37: Safder Ceng Türbesi Platform Planı. Ek s. 37
Şekil 38: Safder Ceng Türbesi Planı (Platformlu). Ek s. 37
Şekil 39: Safder Ceng Türbesi, Gövde Alt Kat Planı. Ek s. 39
Şekil 40: Lâl Bangla I Planı. Ek s. 40
Şekil 41: Lâl Bangla II Planı. Ek s. 41
Şekil 42: Hümayun Türbesi Vaziyet Planı. Ek s. 42
Şekil 43: Hümayun Türbesi Cephe Çizimi. Ek s. 42
Şekil 44: Hümayun Türbesi, Platform Planı. Ek s. 43
Şekil 45: Hümayun Türbesi, Gövde Planı. Ek s. 44
Şekil 46: Hümayun Türbesi, Gövdenin Şahniş Seviyesi Planı. Ek s. 45
Şekil 47: Hümayun Türbesi, Taraça Yapıları ve Örtü Planı. Ek s. 46
Şekil 48: Bu Halîme Türbesi Planı. Ek s. 47
Şekil 49: Sundervâlâ Mahâl Planı. Ek s. 48
Şekil 50: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi Krokisi. Ek s. 49
Şekil 51: Mirza Necef Han Türbesi Planı. Ek s. 50
Şekil 52: Rûşenârâ Begim Türbesi Planı (Platformlu). Ek s. 51
Şekil 53: Rûşenârâ Begim Türbesi Planı. Ek s. 52
Şekil 54: Merv, 9.-11. Yüzyıl Köşk Yapıları. Ek s. 53
Şekil 55: Merv, 11.-12. Yüzyıl Köşk Yapıları. Ek s. 53
Şekil 56: Türkistan, Hoca Ahmed Yesevi Külliyesi Planı. Ek s. 53
Şekil 57: Semerkand, İşrethâne Zemin Kat Planı. Ek s. 53
Şekil 58: Ürgenc, Törebeg (Tuğrabeg) Hanım Türbesi Planı. Ek s. 54
Şekil 59: Türkistan, Rabia Sultan Begim Türbesi planı. Ek s. 54
Şekil 60: Deh-i Minar, Sadrüddin Ermanî Hankâhı. Ek s. 54
Şekil 61: Gazne, Uluğbeg b. Ebu Saîd Türbesi. Ek s. 54
Şekil 62: Gazne, Muhammed Şerifhan Türbesi Planı. Ek s. 55
Şekil 63: Belh, Hoca Ebu Nasr Parsa Türbesi Planı. Ek s. 55
Şekil 64: Buhara-Kermine, Kasım Şeyh Hankâhı Planı. Ek s. 55
Şekil 65: Hümayun Türbesi Gövde Planı. Ek s. 55
Şekil 66: Tac Mahâl Gövde Planı. Ek s. 56

Ek 2: Resimler Listesi

Resim 1: Yusuf Kattal Türbesi, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 57

Resim 2: Yusuf Kattal Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 57

Resim 3: Yusuf Kattal Türbesi, Kaideden Detay. Ek s. 58

Resim 4: Yusuf Kattal Türbesi, Sütun Başlığı, Konsol, Lento ve Saçak Düzeni. Ek s. 58

Resim 5: Yusuf Kattal Türbesi, Taş Dekorasyonlu Cephe Alınlığı ve Çini Süslemeli Kasnak Alınlığı. Ek s. 59

Resim 6: Yusuf Kattal Türbesi, Mihrab ve İç Mekândan Görünüş. Ek s. 59

Resim 7: Yusuf Kattal Türbesi, Üst Strüktür ve Kubbeye Geçiş. Ek s. 60

Resim 8: Yusuf Kattal Türbesi, Konsollar ve Dekoratif Özellikleri. Ek s. 60

Resim 9: Yusuf Kattal Türbesi, Kubbe İçi. Ek s. 61

Resim 10: Yusuf Kattal Türbesi, Yusuf Kattal'ın Lâhdi ve Zemin. Ek s. 61

Resim 11: İmam Zâmin Türbesi, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 62

Resim 12: İmam Zâmin Türbesi, Kuzey Cephesi. Ek s. 62

Resim 13: İmam Zâmin Türbesi, Ajurlu Panel Örneği ve Duvar Eteği. Ek s. 63

Resim 14: İmam Zâmin Türbesi, Üst Strüktür. Ek s. 63

Resim 15: İmam Zâmin Türbesi, Alınlık Dekorasyonu. Ek s. 63

Resim 16: İmam Zâmin Türbesi, Yazı Madalyonlarıyla Süslenmiş Alınlık Dendanları. Ek s. 64

Resim 17: İmam Zâmin Türbesi, Giriş Üzerindeki Kitâbe. Ek s. 64

Resim 18: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab ve İç Mekândan Görünüş. Ek s. 65

Resim 19: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab Kavsarası. Ek s. 65

Resim 20: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab İçi Süslemeleri. Ek s. 66

Resim 21: İmam Zâmin Türbesi, Üst Strüktür ve Kubbeye Geçiş. Ek s. 66

Resim 22: İmam Zâmin Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 67

Resim 23: İmam Zâmin Türbesi, Köşe Geçişlerindeki Lotus Kabartmaları. Ek s. 67

Resim 24: İmam Zâmin Türbesi, İmam Zâmin Lâhdi ve Dekoratif Zemin Döşemesi. Ek s. 68

Resim 25: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı (Türbesi) Avlusu ve Arka Planda Alâüddin Hılcî Camii. Ek s. 68

Resim 26: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına Gelen Sokak. Ek s. 69

Resim 27: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına, Mirza Cihangir Türbesi Vasıtasıyla Geçişe İmkan Tanıyan Giriş (Doğuda). Ek s. 69
Resim 28: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına Giden Sokak ve Arka Planda Dergâhın Girişi (Kuzeyde). Ek s. 70
Resim 29: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı, Basamaklı Havuz (Baoli). Ek s. 70
Resim 30: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı, Avluda Yakılan Mumlar ve Tütsüler. Ek s. 71
Resim 31: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 71
Resim 32: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kuzey Cephe. Ek s. 72
Resim 33: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Üst Strüktür. Ek s. 72
Resim 34: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Mihrab Çıkıntısı. Ek s. 73
Resim 35: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revaklardan Görünüş. Ek s. 73
Resim 36: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revaklardaki Tavan Süslemesi. Ek s. 74
Resim 37: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revakların Üzerini Dolaşan Saçaklar ve Küçük Kubbelerin Sıralandığı Alınlıklar. Ek s. 74
Resim 38: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Üstten Görünüş. Ek s. 75
Resim 39: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Mihrab. Ek s. 75
Resim 40: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, İç Mekândan Görünüş. Ek s. 75
Resim 41: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kubbeye Geçiş. Ek s. 76
Resim 42: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kubbe İçi Süslemesi. Ek s. 76
Resim 43: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Lâhdi Kuşatan İki Korkuluk. Ek s. 77
Resim 44: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Korkulukların Güney Yönündeki Açıklıkları. Ek s. 77
Resim 45: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kabrin Üzerindeki Sâyebandan Detay. Ek s. 77
Resim 46: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Ajurlu Panelin Ortasındaki Kitâbe. Ek s. 78
Resim 47: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Güney Revakındaki Kitâbeden Bir Bölüm. Ek s. 78
Resim 48: Emir Hüsrev Türbesi, Güney Cephesi. Ek s. 79
Resim 49: Emir Hüsrev Türbesi, Doğu Cephesi. Ek s. 79

Resim 50: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Güney Doğusundan Görünüş. Ek s. 80
Resim 51: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Girişi. Ek s. 80
Resim 52: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapıyı Kuşatan Koridor. Ek s. 81
Resim 53: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Kuzey Cephesi ve Şâhide Kitabesi. Ek s. 81
Resim 54: Emir Hüsrev Türbesi Dış İhata Yapısının Üstü Kapalı Bölümü. Ek s. 82
Resim 55: Emir Hüsrev Türbesi, Dış İhata Yapısının Kelime-i Tevhidli Alınlıkla Vurgulanan Mihrabı (Solda) ve Tonozlu Yapının Batı Cephesi (Sağda). Ek s. 82
Resim 56: Emir Hüsrev Türbesi, Üst Strüktürü. Ek s. 83
Resim 57: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz. Ek s. 83
Resim 58: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz Eteğindeki Palmetli Friz. Ek s. 84
Resim 59: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Salonun İçinden Görünüş (Batı duvarı). Ek s. 84
Resim 60: Emir Hüsrev Türbesi, Panellerin Üzerindeki Süsleme Detayı. Ek s. 85
Resim 61: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz İçinden Görünüş. Ek s. 85
Resim 62: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Kitâbesinde Detay. Ek s. 85
Resim 63: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Diğer Kitâbesi. Ek s. 86
Resim 64: Emir Hüsrev Türbesi, Emir Hüsrev Lâhdini Kuşatan Mermer Korkuluk. Ek s. 86
Resim 65: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Avlunun Doğu Girişi. Ek s. 86
Resim 66: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri. Ek s. 87
Resim 67: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Kuzey Cepheden Görünüş. Ek s. 87
Resim 68: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Doğu Cephesi. Ek s. 88
Resim 69: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi Duvarlardaki Ajurlu Süslemeler. Ek s. 88
Resim 70: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Batı Girişi Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 89

Resim 71: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Kuzey Girişi Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 89
Resim 72: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Doğu Girişi Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 89
Resim 73: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Güney Girişi Üzerinden Görünüş. Ek s. 89
Resim 74: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Saçak ve Konsollar. Ek s. 90
Resim 75: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Cephe üzerindeki Alınlık Dekorasyonu. Ek s. 90
Resim 76: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Güneybatı Köşeden Salonun Görünüşü. Ek s. 90
Resim 77: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Üst Strüktür. Ek s. 91
Resim 78: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Lâhidler. Ek s. 91
Resim 79: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üstündeki Yazı Madalyonu. Ek s. 92
Resim 80: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinden İki Görünüş. Ek s. 92
Resim 81: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinin Bezeme Detayı. Ek s. 92
Resim 82: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhid. Ek s. 93
Resim 83: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhidden Detay. Ek s. 93
Resim 84: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhdin Üst Tabla Tasarımı. Ek s. 93
Resim 85: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz'in Doğusundaki Lâhidden İki Görünüş. Ek s. 94
Resim 86: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Salonun Kuzeybatı Köşesindeki Lâhid. Ek s. 94
Resim 87: Cihanârâ Begim Türbesi, Kuzey Cephesi. Ek s. 94
Resim 88: Cihanârâ Begim Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 95
Resim 89: Cihanârâ Begim Türbesi, İçeriden Görünüş. Ek s. 95

Resim 90: Cihanârâ Begim Türbesi, Giriş. Ek s. 96
Resim 91: Cihanârâ Begim Türbesi, Lâhidler ve Şâhide. Ek s. 96
Resim 92: Cihanârâ Begim Türbesi, Şâhide Kitâbesi. Ek s. 97
Resim 93: Cihanârâ Begim Türbesi, Batı Lâhdinin Üst yazıları. Ek s. 97
Resim 94: Gaziyüddin Han Türbesi, Külliye Girişi. Ek s. 97
Resim 95: Gaziyüddin Han Türbesi, Külliye Bahçesi ve Cami. Ek s. 98
Resim 96: Gaziyüddin Han Türbesi, Türbe Avlusunun Doğu Cephesi. Ek s. 98
Resim 97: Gaziyüddin Han Türbesi, Türbe Avlusunun Batı Cephesi. Ek s. 98
Resim 98: Gaziyüddin Han Türbesi'nin Avlusundaki Lâhidler. Ek s. 99
Resim 99: Gaziyüddin Han Türbesi, Batı ve Güney Cepheler. Ek s. 99
Resim 100: Gaziyüddin Han Türbesi, Kaide. Eks. 100
Resim 101: Gaziyüddin Han Türbesi, Cephe Detayı. Ek s. 100
Resim 102: Gaziyüddin Han Türbesi, Ajurlu Panel Örneği. Ek s. 100
Resim 103: Gaziyüddin Han Türbesi, Saçak kornişi ve Ajurlu Alınlık. Ek s. 101
Resim 104: Gaziyüddin Han Türbesi, Zemin ve Lâhidler. Ek s. 101
Resim 105: Muhammed Şah Türbesi, Kuzeydoğu Köşeden görünüş. Ek s. 102
Resim 106: Muhammed Şah Türbesi, Kaide Detayı. Ek s. 102
Resim 107: Muhammed Şah Türbesi, Giriş. Ek s. 103
Resim 108: Muhammed Şah Türbesi, Girişten Detay. Ek s. 103
Resim 109: Muhammed Şah Türbesi, Kapı kanatları. Ek s. 104
Resim 110: Muhammed Şah Türbesi, Ajurlu Panel Detayı. Ek s. 104
Resim 111: Muhammed Şah Türbesi, Ajurlu Alınlık Detayı. Ek s. 104
Resim 112: Muhammed Şah Türbesi, İçten Görünüş. Ek s. 105
Resim 113: Muhammed Şah Türbesi, Doğu Duvarı (İçten). Ek s. 105
Resim 114: Muhammed Şah Türbesi, Muhammed Şah Lâhdi Doğu Duvarı (İçten). Ek s. 106
Resim 115: Muhammed Şah Türbesi, Muhammed Şah Lâhdinin Batısındaki Lâhid. Ek s. 106
Resim 116: Muhammed Şah Türbesi, İç Mekânın Güney Tarafındaki Lâhidler. Ek s. 107
Resim 117: Şah Âlem Türbesi, Batı ve Güney Cepheler. Ek s. 107
Resim 118: Şah Âlem Türbesi, Kuzey Cephe. Ek s. 108

Resim 119: Şah Âlem Türbesi, Giriş. Ek s. 108
Resim 120: Şah Âlem Türbesi, Güney Cepheden Kaide Detayı. Ek s. 109
Resim 121: Şah Âlem Türbesi, Doğu ve Kuzey Cepheden Kaide Detayı. Ek s. 109
Resim 122: Şah Âlem Türbesi, Ajurlu Panellerden Detay. Ek s. 110
Resim 123: Şah Âlem Türbesi, İç Mekânın Güneydoğu Köşesinden Görünüş. Ek s. 110
Resim 124: Şah Âlem Türbesi, Kuzey Duvarından Görünüş. Ek s. 111
Resim 125: Şah Âlem Türbesi, I. Şah Âlem (Önde), II. Şah Âlem ve II. Ekber Lâhidleri (Arkada). Ek s. 111
Resim 126: Şah Âlem Türbesi, II. Ekber Lâhdinden İki Detay. Ek s. 112
Resim 127: Şah Âlem Türbesi, Mirza Fahru Lâhdi. Ek s. 112
Resim 128: Şah Âlem Türbesi, II. Ekber'in Kırık Şâhidesi. Ek s. 112
Resim 129: Şah Âlem Türbesi, II. Şah Âlem'in Kırık Şâhidesi. Ek s. 112
Resim 130: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 113
Resim 131: Mirza Cihangir Türbesi, Kaide. Ek s. 113
Resim 132: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu ve Kuzey Cepheler. Ek s. 114
Resim 133: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Girişinin Kemeri. Ek s. 114
Resim 134: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu Girişinin Kemeri. Ek s. 115
Resim 135: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu Girişinden Detay. Ek s. 115
Resim 136: Mirza Cihangir Türbesi, Ajurlu Panellerden Örnek. Ek s. 116
Resim 137: Mirza Cihangir Türbesi, Yapının İçi ve Kuzey Tarafındaki Lâhidler. Ek s. 116
Resim 138: Mirza Cihangir Türbesi, Yapının Doğu ve Güney Duvarı. Ek s. 117
Resim 139: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Duvarı Önündeki Lâhid ve Üstündeki Yazılar. Ek s. 117
Resim 140: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Duvarı Önündeki Lâhdin Güney Yüzündeki Kitâbe. Ek s. 118
Resim 141: Mirza Cihangir Türbesi, Mirza Cihangir'e Atfedilen Lâhid (Batıdan Doğuya İkinci Lâhid). Ek s. 118
Resim 142: Mirza Cihangir Türbesi, Mirza Cihangir'e Atfedilen Lâhdin Güney Yüzündeki Süsleme. Ek s. 118

Resim 143: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Kuzeybatı Köşeden Türbe ve Arka Plandaki Camiin Oturduğu Dolgu Zemin. Ek s. 119
Resim 144: Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin Bulunduğu Hazîrenin Kuzey Cephesi. Ek s. 119
Resim 145: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Hazîrenin Kuzey Kapısı. Ek s. 119
Resim 146: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Güney Cephesi. Ek s. 120
Resim 147: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Batı Cephesi. Ek s. 120
Resim 148: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Cephesi. Ek s. 121
Resim 149: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Cephesinden Detay. Ek s. 121
Resim 150: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Cephelerin Üst Kısımlarındaki Süslemelerden Detay. Ek s. 122
Resim 151: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Saçağın Altındaki Çini Levhalar. Ek s. 122
Resim 152: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Kuzey Duvarından Bir Görünüş. Ek s. 123
Resim 153: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Mihrab Duvarından Bir Görünüş. Ek s. 123
Resim 154: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Güney Duvarından Bir Görünüş. Ek s. 124
Resim 155: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Duvarından Bir Görünüş. Ek s. 124
Resim 156: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Mihrab. Ek s. 125
Resim 157: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Mihrabdan Detay. Ek s. 125
Resim 158: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Ajurlu Panellerle Kapatılan Açıklıklardan Detay. Ek s. 126
Resim 159: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Örtüye Geçiş ve Bezemeleri. Ek s. 126
Resim 160: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Örtünün İçinden Görünüş. Ek s. 127
Resim 161: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Zemin Döşemesi ve Lâhidler. Ek s. 127
Resim 162: Ategeh Han Türbesi, Türbe Avlusunun Doğu Ciheti. Ek s. 128
Resim 163: Ategeh Han Türbesi, Yukarıdan Görünüş. Ek s. 128
Resim 164: Ategeh Han Türbesi, Güney ve Doğu Cepheler. Ek s. 129
Resim 165: Ategeh Han Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 129
Resim 166: Ategeh Han Türbesi, Güneydoğu Köşeden Görünüş. Ek s. 130

Resim 167: Ategeh Han Türbesi, Taçkapıdan Detay. Ek s. 131
Resim 168: Ategeh Han Türbesi, Batı Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 131
Resim 169: Ategeh Han Türbesi, Kuzey Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 131
Resim 170: Ategeh Han Türbesi, Doğu Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Âyet Panosu. Ek s. 132
Resim 171: Ategeh Han Türbesi, Girişin Üzerindeki İnşâ Kitâbesi. Ek s. 132
Resim 172: Ategeh Han Türbesi, Kubbe ve Kasnağı. Ek s. 132
Resim 173: Ategeh Han Türbesi, Kasnak Dekorasyonundan Detay. Ek s. 133
Resim 174: Ategeh Han Türbesi, İç Mekândan Görünüş. Ek s. 133
Resim 175: Ategeh Han Türbesi, İç Mekân Duvarlarından ve Ajurlu Panelle Kapatılan Açıklıklardan Birer Örnek. Ek s. 134
Resim 176: Ategeh Han Türbesi, İç Mekân Nişlerindeki Bezeme Bakıyyeleri. Ek s. 134
Resim 177: Ategeh Han Türbesi, Girişin Üzerindeki Ajurlu Pencereyi Kuşatan Kemerli Çökertmedeki Bezeme Bakıyyeleri. Ek s. 135
Resim 178: Ategeh Han Türbesi, Kubbeye Geçiş. Ek s. 135
Resim 179: Ategeh Han Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 136
Resim 180: Ategeh Han Türbesi, Kubbe İçi Bezeme Bakıyyelerinden Detay. Ek s. 136
Resim 181: Ategeh Han Türbesi, Zemin ve Lâhidler. Ek s. 137
Resim 182: Ategeh Han Türbesi, Salonun Ortasındaki Ategeh Han Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon. Ek s. 137
Resim 183: Ategeh Han Türbesi, Ategeh Han Lâhdinden İki Görünüş. Ek s. 138
Resim 184: Ategeh Han Türbesi, Salonun Doğusundaki Cici Anegeh Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon. Ek s. 138
Resim 185: Ategeh Han Türbesi, Cici Anegeh Lâhdinin Batı ve Güney Yüzünden Detay. Ek s. 138
Resim 186: Ategeh Han Türbesi, Salonun Batısındaki Lâhidden İki Görünüş. Ek s. 139
Resim 187: Ategeh Han Türbesi, Salonun Kuzeyindeki Çocuk Lâhdi. Ek s. 139

Resim 188: Ategeh Han Türbesi, İç Mekânda, Girişin Önündeki Kabir İhâtası. Ek s. 139
Resim 189: Ategeh Han Türbesi, Salonun Güneybatı Köşesindeki Seki. Ek s. 140
Resim 190: Berber Türbesi, Hümayun Türbesi'nin Platformundan Berber Türbesi. Ek s. 140
Resim 191: Berber Türbesi, Güney Cephesi. Ek s. 141
Resim 192: Berber Türbesi, Türbenin Genel Görünüşü. Ek s. 141
Resim 193: Berber Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 142
Resim 194: Berber Türbesi, Kubbe ve Çatrîler. Ek s. 142
Resim 195: Berber Türbesi, Çatrîlerdeki Çini Bakıyyeleri. Ek s. 143
Resim 196: Berber Türbesi, Kubbe Eteğinden Detay. Ek s. 143
Resim 197: Berber Türbesi, İç Mekânın Batı Duvarı. Ek s. 143
Resim 198: Berber Türbesi, İç Mekân Duvarlarındaki İki Renkli Kaplamalar. Ek s. 144
Resim 199: Berber Türbesi, Batı Açıklığını Örten Ajurlu Panelin Ortasındaki Mihrab Motifi. Ek s. 144
Resim 200: Berber Türbesi, Kubbeye Geçiş. Ek s. 145
Resim 201: Berber Türbesi, İç Kubbe Tasarımı. Ek s. 145
Resim 202: Berber Türbesi, Kubbe İçi Süslemesi. Ek s. 146
Resim 203: Berber Türbesi, Zemin Döşemesi ve Lâhidler. Ek s. 146
Resim 204: Berber Türbesi, Salonun Merkezindeki Lâhidden İki Detay. Ek s. 146
Resim 205: Berber Türbesi, Salondaki İkinci Lâhidden İki Detay. Ek s. 146
Resim 206: Sundervâlâ Burc, Genel Görünüş. Ek s. 147
Resim 207: Sundervâlâ Burc, Güney Cephesi. Ek s. 147
Resim 208: Sundervâlâ Burc, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 148
Resim 209: Sundervâlâ Burc, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örneği. Ek s. 148
Resim 210: Sundervâlâ Burc, Sağır Pencerelerin Kemer Köşelikleri. Ek s. 148
Resim 211: Sundervâlâ Burc, Girişlerin Üzerindeki Pencerelerin Kemer Köşelikleri. Ek s. 149
Resim 212: Sundervâlâ Burc, Doğu Taçkapı. Ek s. 149
Resim 213: Sundervâlâ Burc, Kalkan Duvarlar ve Kubbe Kasnağı. Ek s. 149

Resim 214: Sundervâlâ Burc, Salonun Batı Duvarından Görünüş. Ek s. 150
Resim 215: Sundervâlâ Burc, Yazı Frizinden Detay. Ek s. 150
Resim 216: Sundervâlâ Burc, Üst Strüktür ve Bezemesi. Ek s. 151
Resim 217: Sundervâlâ Burc, Kubbeye Geçiş Ögelerinden Bezeme Detayı. Ek s. 151
Resim 218: Sundervâlâ Burc, Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 152
Resim 219: Sundervâlâ Burc, Kubbe İçi Bezemesinden Detay. Ek s. 152
Resim 220: Lakkarvâlâ Burc, Türbe ve Çevresinden Görünüş. Ek s. 153
Resim 221: Lakkarvâlâ Burc, Genel Görünüş. Ek s. 153
Resim 222: Lakkarvâlâ Burc, Platformun Batı Cephesi. Ek s. 154
Resim 223: Lakkarvâlâ Burc, Platform Merdivenleri. Ek s. 154
Resim 224: Lakkarvâlâ Burc, Batı Cephesinden Görünüş. Ek s. 155
Resim 225: Lakkarvâlâ Burc, Kuzey Cephesi. Ek s. 155
Resim 226: Lakkarvâlâ Burc, Güney Cephesi. Ek s. 156
Resim 227: Lakkarvâlâ Burc, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örnekleri. Ek s. 156
Resim 228: Lakkarvâlâ Burc, Alt Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliğinden Detay. Ek s. 156
Resim 229: Lakkarvâlâ Burc, Üst Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği ve Geometrik Düzenli Frizden Arda Kalan İzler. Ek s. 157
Resim 230: Lakkarvâlâ Burc, Kuzey Girişinin Üzerindeki Pencerenin Bezemeleri. Ek s. 157
Resim 231: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Batı Duvarı. Ek s. 158
Resim 232: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Güney Duvarı. Ek s. 158
Resim 233: Lakkarvâlâ Burc, Salondaki Yazı Frizinden Detay. Ek s. 159
Resim 234: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Üst Strüktürü. Ek s. 159
Resim 235: Lakkarvâlâ Burc, Tromp Bezemelerinden Örnek. Ek s. 160
Resim 236: Lakkarvâlâ Burc, Kubbe İçi. Ek s. 160
Resim 237: Lakkarvâlâ Burc, Kubbe Göbeğindeki Bezeme. Ek s. 161
Resim 238: Anonim Türbe I, Güneydoğudan Görünüş. Ek s. 161
Resim 239: Anonim Türbe I, Güney Cephesi. Ek s. 162
Resim 240: Anonim Türbe I, Platform Merdivenlerinden İki Görünüş. Ek s. 162

Resim 241: Anonim Türbe I, Platformun Batı ve Güneybatı Terasından Görünüş. Ek s. 162
Resim 242: Anonim Türbe I, Batı ve Güney Cepheleri. Ek s. 163
Resim 243: Anonim Türbe I, Doğu ve Kuzey Cepheleri. Ek s. 163
Resim 244: Anonim Türbe I, Alınlık ve Çini Süsüleme Bakıyyeleri. Ek s. 164
Resim 245: Anonim Türbe I, Sır Bakıyyesi Bulunan Yazılı Madalyon. Ek s. 164
Resim 246: Anonim Türbe I, Üst Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği. Ek s. 164
Resim 247: Anonim Türbe I, Alt Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği. Ek s. 164
Resim 248: Anonim Türbe I, Salonun Kuzey Duvarından Görünüş. Ek s. 165
Resim 249: Anonim Türbe I, Tromp İçi Dekorasyonu. Ek s. 165
Resim 250: Anonim Türbe I, Salonun Üst Strüktüründeki Madalyon Örnekleri. Ek s. 166
Resim 251: Anonim Türbe I, Salon Duvarlarının Yükselişi. Ek s. 166
Resim 252: Anonim Türbe I, Kubbe Kasnağı. Ek s. 167
Resim 253: Anonim Türbe I, Kubbe Eteğindeki Kartuşlu Yazı Frizi. Ek s. 167
Resim 254: Anonim Türbe I, Kubbe İçi. Ek s. 168
Resim 255: Anonim Türbe I, Kubbe Göbeğindeki Bezeme. Ek s. 168
Resim 256: Anonim Türbe II, Genel Görünüş. Ek s. 169
Resim 257: Anonim Türbe II, Batı ve Güney Cepheler. Ek s. 169
Resim 258: Anonim Türbe II, Kuzeybatıdan Görünüş. Ek s. 170
Resim 259: Anonim Türbe II, Kuzey Girişindeki Dekoratif Özellikler. Ek s. 170
Resim 260: Anonim Türbe II, Doğu Kapısı (Solda) ve Güney Kapısı. Ek s. 171
Resim 261: Anonim Türbe II, Giriş Nişlerinin Kemer Köşeliklerinden Örnek. Ek s. 171
Resim 262: Anonim Türbe II, Üst Sağır Pencerelerin Kemer Köşeliklerinden Örnek. Ek s. 171
Resim 263: Anonim Türbe II, Alt Sağır Pencerelerin Kemer Köşeliklerinden Örnek. Ek s. 171
Resim 264: Anonim Türbe II, Alınlık ve Köşe Alemi. Ek s. 172
Resim 265: Anonim Türbe II, Salondan Görünüş. Ek s. 172
Resim 266: Anonim Türbe III, Genel Görünüş. Ek s. 173
Resim 267: Anonim Türbe III, Kuzey Cephesi. Ek s. 173

Resim 268: Anonim Türbe III, Doğu Cephesi. Ek s. 174
Resim 269: Anonim Türbe III, Batı Cephesinin Önünden Görünüş. Ek s. 174
Resim 270: Anonim Türbe III, Doğu Girişinin Kavsarası. Ek s. 175
Resim 271: Anonim Türbe III, Cephe Dekorasyonundan Detay. Ek s. 175
Resim 272: Anonim Türbe III, Köşe Çatrîsi ve Kaidesinden Detay. Ek s. 175
Resim 273: Anonim Türbe III, Kubbe Kasnağı Dekorasyonu. Ek s. 176
Resim 274: Anonim Türbe III, Salonun Batı Duvarından Görünüş. Ek s. 176
Resim 275: Anonim Türbe III, Salonun Bezemelerinden Örnek. Ek s. 177
Resim 276: Anonim Türbe III, Kubbeye Geçiş. Ek s. 177
Resim 277: Anonim Türbe III, Üst Strüktür Süslemelerinden Örnek. Ek s. 177
Resim 278: Anonim Türbe III, Kubbe İçi. Ek s. 178
Resim 279: Anonim Türbe III, Zemin ve Örgü Lâhid. Ek s. 178
Resim 280: Anonim Türbe IV, Türbe ve Çevresi. Ek s. 179
Resim 281: Anonim Türbe IV, Kuzey Cephesi. Ek s. 179
Resim 282: Anonim Türbe IV, Güney ve Doğu Cepheleri. Ek s. 180
Resim 283: Anonim Türbe IV, Güneybatı Köşesinden Görünüş. Ek s. 180
Resim 284: Anonim Türbe IV, Kemerli Açıklıktaki Ajurlu Panel Yatakları Ek s. 181
Resim 285: Anonim Türbe IV, Cephe Süslemelerinden Detay. Ek s. 181
Resim 286: Anonim Türbe IV, Saçak Düzenlemesinden Arda Kalanlar. Ek s. 181
Resim 287: Anonim Türbe IV, Salonun Zemini ve Doğu Duvarından Görünüş. Ek s. 182
Resim 288: Anonim Türbe IV, Salonu Örten Tonoz. Ek s. 182
Resim 289: Anonim Türbe IV, Girişin Üzerindeki Düz Atkılı Uygulama. Ek s. 182
Resim 290: Arif Ali Şah Türbesi, Şah-ı Merdân Degâhı'nın Cümle Girişi. Ek s. 183
Resim 291: Arif Ali Şah Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri. Ek s. 183
Resim 292: Arif Ali Şah Türbesi, Kuzey Cephesi. Ek s. 184
Resim 293: Arif Ali Şah Türbesi, Kubbe ve Kasnağı (Solda) ile Kasnağın Güney Yüzündeki Muhdes Yazı Örnekleri. Ek s. 184
Resim 294: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Batı Duvarı (Solda) ve Kuzey Duvarı. Ek s. 184
Resim 295: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Doğu Duvarı (Solda) ve Güney Duvarı. Ek s. 185

Resim 296: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Muhdes Tavanı ve Arif Ali Şah'ın Lâhdi. Ek s. 185
Resim 297: Edhem Han Türbesi, Türbeden ve Burçların Tahkim Ettiği Beden Duvarlarıyla Çevrili Sur-Platformdan Görünüş (Hafif Güneyden). Ek s. 185
Resim 298: Edhem Han Türbesi, Surların Güney Doğu Cephesi. Ek s. 186
Resim 299: Edhem Han Türbesi, Sur-Platformun Merdivenleri. Ek s. 186
Resim 300: Edhem Han Türbesi, Platform Terasını Kuşatan Yüksek Duvarlar. Ek s. 187
Resim 301: Edhem Han Türbesi, Platform Terasının Batı Yönündeki Duvarlar. Ek s. 187
Resim 302: Edhem Han Türbesi, Burçların İçten Görünüşü. Ek s. 188
Resim 303: Edhem Han Türbesi, Güney Cephesi. Ek s. 188
Resim 304: Edhem Han Türbesi, Revak Cephesinden Detay. Ek s. 189
Resim 305: Edhem Han Türbesi, Revak Kemerlerinin Bezemelerinden Örnek. Ek s. 189
Resim 306: Edhem Han Türbesi, Revak Kemerlerinin Üstündeki Geometrik Motifli Friz Bakıyyesi. Ek s. 189
Resim 307: Edhem Han Türbesi, Revak Kemer Köşeliklerinden Madalyon Örneği. Ek s. 190
Resim 308: Edhem Han Türbesi, Kubbe ve Kasnağı. Ek s. 190
Resim 309: Edhem Han Türbesi, Revaklardan Görünüş. Ek s. 191
Resim 310: Edhem Han Türbesi, Revakların Üst Strüktürü. Ek s. 191
Resim 311: Edhem Han Türbesi Revakların Orta Gözündeki Tromplu Kubbe Örneği. Ek s. 192
Resim 312: Edhem Han Türbesi, Revakların Orta Gözündeki Yelken Tonoz Örneği. Ek s. 192
Resim 313: Edhem Han Türbesi, Revakların Köşelerindeki Tonozlardan Örnek. Ek s. 192
Resim 314: Edhem Han Türbesi, Salonun Güney Geçidi. Ek s. 193
Resim 315: Edhem Han Türbesi, Girişlerin Kemer Köşeliklerindeki Yıldızlardan Örnek. Ek s. 193

Resim 316: Edhem Han Türbesi, Salonun Güney Geçidindeki Merdiven Girişi ve Geçidin Örtüsü. Ek s. 194
Resim 317: Edhem Han Türbesi, Salonun Basık Sivri Tonozlu Geçitlerinden Örnek ve Kemerlerin İç Yüzlerindeki Stüko Dekorasyon Bakıyyesi. Ek s. 194
Resim 318: Edhem Han Türbesi, Salondan Görünüş. Ek s. 194
Resim 319: Edhem Han Türbesi, Salonun Sekizgen Duvarlarından Örnek. Ek s. 195
Resim 320: Edhem Han Türbesi, Salondaki Büyük Kemerlerin Köşeliklerinden İki Madalyon Örneği. Ek s. 195
Resim 321: Edhem Han Türbesi, Salondaki Giriş Kemerlerinin Köşeliklerinden İki Madalyon Örneği. Ek s. 196
Resim 322: Edhem Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Görünüş. Ek s. 196
Resim 323: Edhem Han Türbesi, Kubbe İçi. Ek s. 197
Resim 324: Edhem Han Türbesi, Göbek Bezemesi. Ek s. 197
Resim 325: Edhem Han Türbesi, Edhem Han'ın Lâhdi. Ek s. 198
Resim 326: Muhammed Kulı Han Türbesi, Çeşitli İlâvelerle Köşke Dönüştürülen Türbenin (Solda) Eski (1843) Bir Resmi. Ek s. 198
Resim 327: Muhammed Kulı Han Türbesi, Doğu Cihetindeki Teraslı Yapı ve Arka Plandaki Türbe. Ek s. 199
Resim 328: Muhammed Kulı Han Türbesi, Batıdan Genel Görünüş. Ek s. 199
Resim 329: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kuzeyden Görünüş. Ek s. 200
Resim 330: Muhammed Kulı Han Türbesi, Platformu Kuşatan İlâveler. Ek s. 200
Resim 331: Muhammed Kulı Han Türbesi, Platformun Güney Terasından Görünüş. Ek s. 201
Resim 332: Muhammed Kulı Han Türbesi, Mezar Odası Dehlizine Giriş (Güney). Ek s. 201
Resim 333: Muhammed Kulı Han Türbesi, Molozla Dolu Dehliz ve Mezar Odası. Ek s. 202
Resim 334: Muhammed Kulı Han Türbesi, Doğu Cephesi. Ek s. 202
Resim 335: Muhammed Kulı Han Türbesi, Taçkapı Tonozlarından Örnek. Ek s. 203
Resim 336: Muhammed Kulı Han Türbesi, Tâlî Cephe Yarım Kubbelerinden Örnek. Ek s. 203

Resim 337: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephelerdeki Madalyonlardan Örnek. Ek s. 204
Resim 338: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephelerden İki Madalyon Örneği. Ek s. 204
Resim 339: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephe Bezemelerinden Detay. Ek s. 204
Resim 340: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe. Ek s. 205
Resim 341: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe Kasnağı ve Seğirdim Yeri. Ek s. 205
Resim 342: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salondan Görünüş ve Seğirdim Yeri Merdiveninin Girişi. Ek s. 206
Resim 343: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salon Duvarlarının Yükselişi. Ek s. 206
Resim 344: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Stüko Bezeme Örneği. Ek s. 207
Resim 345: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Stüko Bezeme Örneği Detayı. Ek s. 207
Resim 346: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe İçi. Ek s. 208
Resim 347: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe Göbeğindeki Bezeme. Ek s. 208
Resim 348: Burc-ı Lâl Bangla, Avlunun Batı Duvarı ve Taçkapısı. Ek s. 209
Resim 349: Burc-ı Lâl Bangla, Seyyid Âbid Türbesi Olarak Anılan Yapının Feyz Ali Han Tarafından Hazırlanan H.1262/M.1846 Tarihli Gravürü. Ek s. 209
Resim 350: Burc-ı Lâl Bangla, Batıdan Genel Görünüş. Ek s. 210
Resim 351: Burc-ı Lâl Bangla, Doğu Girişi. Ek s. 210
Resim 352: Burc-ı Lâl Bangla, Cephedeki Madalyon Bakıyyesi. Ek s. 211
Resim 353: Burc-ı Lâl Bangla, Kubbe ve Alemi. Ek s. 211
Resim 354: Burc-ı Lâl Bangla, Salonun Kuzey Duvarı. Ek s. 212
Resim 355: Burc-ı Lâl Bangla, Salondaki Kuşak Yazısı ve Bezeme Bakıyyeleri. Ek s. 212
Resim 356: Burc-ı Lâl Bangla, Kuzey Girişindeki Bezeme Bakıyyeleri ve Sonradan Kapatılan bengalî tonozlu Giriş Nişi. Ek s. 213
Resim 357: Burc-ı Lâl Bangla, Kapatılan Kuzey Giriş Nişinden Görünüş. Ek s. 113
Resim 358: Burc-ı Lâl Bangla, Doğu Duvarındaki, Tuğlaları Dökülen Kemer ve Kubbeye Geçiş. Ek s. 214

Resim 359: Burc-ı Lâl Bangla, Üst Strüktürün Bezemelerinden Örnek. Ek s. 214
Resim 360: Burc-ı Lâl Bangla, Kubbe İçi. Ek s. 215
Resim 361: Sebz Burc, Genel Görünüş. Ek s. 215
Resim 362: Sebz Burc, Doğudan Görünüş. Ek s. 216
Resim 363: Sebz Burc, Güneyden Görünüş. Ek s. 216
Resim 364: Sebz Burc, Güney Taçkapı Nişinden Görünüş. Ek s. 217
Resim 365: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Sığ Nişin Bezemeleri. Ek s. 217
Resim 366: Sebz Burc, Güneybatı Nişinin Kavsarası. Ek s. 218
Resim 367: Sebz Burc, Güneybatı Nişinin Kavsara Bezemelerinden Detay. Ek s. 218
Resim 368: Sebz Burc, Kuzeybatı Nişinin Kavsarası. Ek s. 219
Resim 369: Sebz Burc, Kuzeybatı Nişinin Kavsara Bezemelerinden Detay. Ek s. 219
Resim 370: Sebz Burc, Kuzeydoğu Nişinin Kavsarası. Ek s. 220
Resim 371: Sebz Burc, Kuzeydoğu Nişi Kavsara Bezemelerinden Detay. Ek s. 220
Resim 372: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyon. Ek s. 221
Resim 373: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detay. Ek s. 221
Resim 374: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon. Ek s. 222
Resim 375: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detey. Ek s. 222
Resim 376: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyon. Ek s. 223
Resim 377: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detey. Ek s. 223
Resim 378: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon. Ek s. 224
Resim 379: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon. Ek s. 224
Resim 380: Sebz Burc, Kuzeybatı Cephedeki Madalyon Örneği. Ek s. 225
Resim 381: Sebz Burc, Kubbe ve Kasnağı. Ek s. 225
Resim 382: Sebz Burc, Kasnağın Yüzeyindeki Çini Kalıntıları. Ek s. 226

Resim 383: Sebz Burc, Seğirdim Yerinden Görünüş. Ek s. 226
Resim 384: Sebz Burc, İç Kubbe Tümseği ve Kasnağın İçinden. Ek s. 227
Resim 385: Sebz Burc, Dış Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 227
Resim 386: Sebz Burc, Salonun Güney Duvarı. Ek s. 228
Resim 387: Sebz Burc, Kubbeye Geçişler. Ek s. 228
Resim 388: Sebz Burc, Kubbe İçi. Ek s. 229
Resim 389: Sebz Burc, Kubbe İçindeki Bezeme Bakıyyeleri. Ek s. 229
Resim 390: Efservâlâ Türbesi, Genel Görünüş. Ek s. 230
Resim 391: Efservâlâ Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 230
Resim 392: Efservâlâ Türbesi, Güney Cephesi. Ek s. 231
Resim 393: Efservâlâ Türbesi, Kuzey Cephesi. Ek s. 231
Resim 394: Efservâlâ Türbesi, Tâlî Cephe Yarım Sekizgen Nişi (Kuzeybatı). Ek s. 232
Resim 395: Efservâlâ Türbesi, Cephelerdeki Kakma İşçiliğinden Örnek. Ek s. 232
Resim 396: Efservâlâ Türbesi, Köşe Sütünceleri. Ek s. 232
Resim 397: Efservâlâ Türbesi, Cephelerin Sağır Pencere Kemer Köşeliği Örneği. Ek s. 233
Resim 398: Efservâlâ Türbesi, Kubbe ve Kasnağı. Ek s. 233
Resim 399: Efservâlâ Türbesi, Seğirdim Yeri. Ek s. 233
Resim 400: Efservâlâ Türbesi, İç Kubbe Tümseği ve Kasnağın İçten Görünüşü. Ek s. 234
Resim 401: Efservâlâ Türbesi, Salonun Batı Eyvanından Görünüş ve Sığ Tutulan Güney Eyvanı (Solda). Ek s. 234
Resim 402: Efservâlâ Türbesi, Üst Strüktür. Ek s. 235
Resim 403: Efservâlâ Türbesi, Kubbe İçi. Ek s. 235
Resim 404: Efservâlâ Türbesi, Salonun Doğusundaki Lâhdin Genel Görünüşü ve Yazılı Madalyon. Ek s. 236
Resim 405: Efservâlâ Türbesi, Kırmızı Taştan yapılmış Lâhid ve Arka Planda Salonun Merkezindeki Mermer Lâhid. Ek s. 236
Resim 406: Efservâlâ Türbesi, Salonun Doğusundaki Lâhdin Batı Yüzünden Detay. Ek s. 236
Resim 407: Nilâ Künbed, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 237

Resim 408: Nila Künbed, Kuzeybatıdan Görünüş. Ek s. 237
Resim 409: Nila Künbed'in Batısındaki Bahçe Duvarı Bakıyyesi. Ek s. 238
Resim 410: Nila Künbed, Güneybatı Cepheden Görünüş. Ek s. 238
Resim 411: Nila Künbed, Güneyden Görünüş. Ek s. 239
Resim 412: Nila Künbed, Kuzeyden Görünüş. Ek s. 239
Resim 413: Nila Künbed, Kuzey Cepheden Detay. Ek s. 240
Resim 414: Nila Künbed, Kuzey Cephe Çini Dekorasyon Detayı. Ek s. 240
Resim 415: Nila Künbed, Kuzeydoğu Cephe Sağır Nişindeki Kavsara Süslemesi. Ek s. 241
Resim 416: Nila Künbed, Güneydoğu Cephe Sağır Nişindeki Süsleme Kalıntıları. Ek s. 241
Resim 417: Nila Künbed Kubbesi ve Kasnağı. Ek s. 241
Resim 418: Nila Künbed, Kubbe ve Kasnaktaki Çini Süsleme. Ek s. 242
Resim 419: Nila Künbed, Kubbe Formu ve Alemi. Ek s. 242
Resim 420: Nila Künbed, Kasnak ve Seğirdim Yerinden İki Görünüş. Ek s. 242
Resim 421: Nila Künbed, İç Mekân. Ek s. 243
Resim 422: Nila Künbed, Salonun Üstten Görünüşü. Ek s. 243
Resim 423: Nila Künbed, Salon Duvarlarının Yükselişi. Ek s. 244
Resim 424: Nila Künbed, İç Mekândan Madalyon Örnekleri. Ek s. 244
Resim 425: Nila Künbed, İç Mekândan Madalyon Örnekleri. Ek s. 244
Resim 426: Nila Künbed, Kemeri Taçlandıran Hataî (İç mekândan). Ek s. 244
Resim 427: Nila Künbed, Kubbe Eteği. Ek s. 245
Resim 428: Nila Künbed, Kubbe İçi Bezemeleri. Ek s. 245
Resim 429: Nila Künbed, Kubbe Göbeğinden Detay. Ek s. 245
Resim 430: Şemsüddin/Şemsi/Chaumachi Han Türbesi. Ek s. 246
Resim 431: Anonim Türbe V. Ek s. 246
Resim 432: Seyyid Âbid Türbesi, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 247
Resim 433: Seyyid Âbid Türbesi, Batı Cephenin Önünden Görünüş. Ek s. 247
Resim 434: Seyyid Âbid Türbesi, Kuzeydoğu Cepheden Detay (Solda) ve Ajurlu Panel Örneği. Ek s. 248
Resim 435: Seyyid Âbid Türbesi, Güney Cephe ve Giriş. Ek s. 248
Resim 436: Seyyid Âbid Türbesi, Kubbe ve Kasnağı. Ek s. 249

Resim 437: Seyyid Âbid Türbesi, İç Mekân. Ek s. 249
Resim 438: Seyyid Âbid Türbesi Sekizgen Üst Strüktür ve Kubbe Kasnağı Ek s. 250
Resim 439: Seyyid Âbid Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 250
Resim 440: Mir Takî Türbesi. Ek s. 251
Resim 441: Hân-ı Hânân Türbesi ve Bahçesinin Güneyden Görünüşü. Ek s. 251
Resim 442: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeyden Genel Görünüş. Ek s. 252
Resim 443: Hân-ı Hânân Türbesi, Güney Cephe. Ek s. 252
Resim 444: Hân-ı Hânân Türbesi, Güneybatı Köşeden Platformun Görünüşü. Ek s. 253
Resim 445: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Yazı Madalyonlarından İki Örnek. Ek s. 253
Resim 446: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Yazılı Madalyon Örnekleri. Ek s. 253
Resim 447: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki, Bitkisel Motifli İki Madalyon Örneği. Ek s. 254
Resim 448: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Geometrik Motifli Madalyonlardan İki Örnek. Ek s. 254
Resim 449: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Kuş Figürlü Madalyonlardan İki Örnek. Ek s. 254
Resim 450: Hân-ı Hânân Türbesi, Platformun Nişlerinden Bezeme Kalıntıları. Ek s. 255
Resim 451: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Kemerlerinden Bezeme Kalıntıları. Ek s. 255
Resim 452: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Mezar Odasının Dehliz Girişi. Ek s. 255
Resim 453: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Mezar Odası Dehlizi. Ek s. 256
Resim 454: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeydoğu Mezar Odası Dehlizi. Ek s. 256
Resim 455: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeydoğu Mezar Odası. Ek s. 256
Resim 456: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Merdivenleri. Ek s. 257
Resim 457: Hân-ı Hânân Türbesi, Platformun Kuzey Terasındaki Havuzlar Ek s. 257
Resim 458: Hân-ı Hânân Türbesi, Türbe Gövdesinin Batı ve Güney Cepheleri. Ek s. 258
Resim 459: Hân-ı Hânân Türbesi, Güney Taçkapı. Ek s. 258

Resim 460: Hân-ı Hânân Türbesi, Batı Taçkapı Kavsarası. Ek s. 259
Resim 461: Hân-ı Hânân Türbesi, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Altı Köşeli Yıldız (Doğu taçkapıdan). Ek s. 259
Resim 462: Hân-ı Hânân Türbesi, Cephe Kaplamalarından Detay. Ek s. 260
Resim 463: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Güney Geçidi (Girişi) ve Örtüsü. Ek s. 260
Resim 464: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Batı Geçidi ve Örtüsü. Ek s. 261
Resim 465: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Kuzey Geçidi ve Örtüsü. Ek s. 261
Resim 466: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Doğu Geçidi ve Örtüsü. Ek s. 261
Resim 467: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon. Ek s. 262
Resim 468: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Madalyonlarından İki Örnek. Ek s. 262
Resim 469: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon (Solda) ve Geçitlerdeki Madalyonlardan Örnek. Ek s. 263
Resim 470: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salondan Geometrik Bezeme Örneği. Ek s. 263
Resim 471: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Güney Geçidindeki Bezeme Detayı. Ek s. 263
Resim 472: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbe Geçişleri. Ek s. 264
Resim 473: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Kubbe İçi Bezemesi. Ek s. 264
Resim 474: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Köşe Oda (Güneybatı). Ek s. 265
Resim 475: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odanın Üst Strüktürü. Ek s. 265
Resim 476: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odanın Örtüsü. Ek s. 266
Resim 477: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odadan Bezeme Detayı. Ek s. 266
Resim 478: Safder Ceng Türbesi'nin Bahçesine Açılan Teşkîlâtlı Giriş Yapısı. Ek s. 267
Resim 479: Safder Ceng Türbesi, Bahçe Taçkapısının Kanadı. Ek s. 267
Resim 480: Safder Ceng Türbesi, Taçkapı Merkezî Salonundan Görünüş. Ek s. 268
Resim 481: Safder Ceng Türbesi, Taçkapının Kuzeyindeki Avlulu Birim ve Cami. Ek s. 268

Resim 482: Safder Ceng Türbesi, Camiin Doğusundaki İkinci Avlulu Birim. Ek s. 268
Resim 483: Safder Ceng Türbesi, Bahçeye Açılan Geçit. Ek s. 269
Resim 484: Safder Ceng Türbesi, Teşkîlâtlı Giriş Yapısının Avludan Görünüşü. Ek s. 269
Resim 485: Safder Ceng Türbesi, Doğu Avlu Duvarının Kuzey Kolu ve Üzerindeki Cami. Ek s. 270
Resim 486: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Kuzeydoğu Köşesindeki Birim. Ek s. 270
Resim 487: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Köşelerindeki Kuleleri Taçlandıran Çatrîlerden Örnek. Ek s. 271
Resim 488: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Kuzeydoğu Köşesinden Camie ve Taçkapı İstikametine Doğru Bir Görünüş. Ek s. 271
Resim 489: Safder Ceng Türbesi, Güney Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk. Ek s. 272
Resim 490: Safder Ceng Türbesi Batı Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk. Ek s. 272
Resim 491: Safder Ceng Türbesi, Kuzey Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk. Ek s. 272
Resim 492: Safder Ceng Türbesi, Batı Yönünden Genel Görünüş. Ek s. 273
Resim 493: Safder Ceng Türbesi, Platformun Kuzeybatı Köşesinden Görünüş. Ek s. 273
Resim 494: Safder Ceng Türbesi, Mezar Odası Girişleri ve Platform Merdivenleri (Kuzey cephe). Ek s. 274
Resim 495: Safder Ceng Türbesi, Platform Merdiveni. Ek s. 274
Resim 496: Safder Ceng Türbesi, Platform Yüzeyinin Kaplaması. Ek s. 275
Resim 497: Safder Ceng Türbesi, Platform Kulesinin Üzerinden Görünüş. Ek s. 275
Resim 498: Safder Ceng Türbesi, Platform Üzerindeki İki Havuzdan Biri. Ek s. 276
Resim 499: Safder Ceng Türbesi, Gövdenin Güney ve Doğu Cepheleri. Ek s. 276
Resim 500: Safder Ceng Türbesi, Güney Cephe. Ek s. 277
Resim 501: Safder Ceng Türbesi, Doğu Taçkapı. Ek s. 277
Resim 502: Safder Ceng Türbesi, Doğu Girişi Üzerindeki Kitâbe. Ek s. 278
Resim 503: Safder Ceng Türbesi, Doğu Taçkapının Kavsarası. Ek s. 278

Resim 504: Safder Ceng Türbesi, Cephe Kaplamaları ve Dekorasyonundan Detay. Ek s. 279
Resim 505: Safder Ceng Türbesi, Cephe Kaplamalarından Detay. Ek s. 279
Resim 506: Safder Ceng Türbesi İki Katlı Köşe Odalarının Nişli Cepheleri.Ek s. 280
Resim 507: Safder Ceng Türbesi, Cephelerdeki Şahnişlerden Bir Örnek. Ek s. 280
Resim 508: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay. Ek s. 281
Resim 509: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay. Ek s. 281
Resim 510: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay. Ek s. 281
Resim 511: Safder Ceng Türbesi, Taçkapı Alınlığı ve Dış Kubbe. Ek s. 282
Resim 512: Safder Ceng Türbesi, Batı Salonu (Birinci kat). Ek s. 282
Resim 513: Safder Ceng Türbesi, Batı Salonunun Örtüsü. Ek s. 283
Resim 514: Safder Ceng Türbesi, Çevre Salonu İle Köşe Odaları Arasındaki Geçitlere Bir Örnek. Ek s. 283
Resim 515: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonu (Birinci kat). Ek s. 284
Resim 516: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonunun Örtüsü. Ek s. 284
Resim 517: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonundaki Geçitten Mezar Odalarına İnen Merdiven Girişi. Ek s. 285
Resim 518: Safder Ceng Türbesi, Kuzeydoğu Köşedeki Odadan Görünüş (Alt Kat). Ek s. 285
Resim 519: Safder Ceng Türbesi, Alt kat Köşe Odalarının Üst Strüktürüne Bir örnek. Ek s. 286
Resim 520: Safder Ceng Türbesi, Alt Kat Köşe Odalarının Örtüsüne Bir Örnek. Ek s. 286
Resim 521: Safder Ceng Türbesi, merkezî salonun doğu girişi. Ek s. 287
Resim 522: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salonun Doğu Girişinin Üzerinden Detay. Ek s. 287
Resim 523: Safder Ceng Türbesi, Safder Ceng'in Sembolik Lâhdi. Ek s. 288
Resim 524: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondan Bir Görünüş. Ek s. 288

Resim 525: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salon Duvarlarındaki Stüko Dekorasyon. Ek s. 289
Resim 526: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Üst Strüktür. Ek s. 289
Resim 527: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbeye Geçiş Unsuru. Ek s. 290
Resim 528: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbe İçi Dekorasyonu. Ek s. 290
Resim 529: Safder Ceng Türbesi, Kubbe İçi Dekorasyonundan Detay. Ek s. 291
Resim 530: Safder Ceng Türbesi, Lâhid ve Zemin Döşemesi. Ek s. 291
Resim 531: Safder Ceng Türbesi, Lâhdin Üst Tabla Tasarımı. Ek s. 292
Resim 532: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salonun Doğu Girişi Önündeki Renkli Taş Kakma İşçiliği. Ek s. 292
Resim 533: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kakma İşçiliğinden Detay. Ek s. 293
Resim 534: Lâl Bangla I, Kuzey cephe. Ek s. 293
Resim 535: Lâl Bangla I, Kaide Kaplaması (Güney cepheden). Ek s. 294
Resim 536: Lâl Bangla I, Saçak ve Konsollar. Ek s. 294
Resim 537: Lâl Bangla I, Kuzey Cephe Girişi. Ek s. 295
Resim 538: Lâl Bangla I, Sütun Kaidesi. Ek s. 295
Resim 539: Lâl Bangla I, Kemer Köşeliklerindeki Rölyefler. Ek s. 296
Resim 540: Lâl Bangla I, Doğu Verandası. Ek s. 296
Resim 541: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Kuzey Girişi Dekorasyon Detayı. Ek s. 297
Resim 542: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Ajurlu Panelle Kapatılan Batı Açıklığı. Ek s. 297
Resim 543: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Güney Girişi (Ortada) ve Merdivenlerin Girişleri. Ek s. 298
Resim 544: Lâl Bangla I, Merkezî Salon. Ek s. 298
Resim 545: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü. Ek s. 299
Resim 546: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Örtüsü. Ek s. 299
Resim 547: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Yukarıdan Görünüşü. Ek s. 300
Resim 548: Lâl Bangla I, Kuzeydoğu Odası. Ek s. 300

Resim 549: Lâl Bangla I, Köşe Odalarının Örtüsüne Örnek. Ek s. 301
Resim 550: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü ve Kalkan Duvarlar. Ek s. 301
Resim 551: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü. Ek s. 302
Resim 552: Lâl Bangla I, Dış Kubbeye Çıkan Merdiven. Ek s. 302
Resim 553: Lâl Bangla I, Dış Kubbe. Ek s. 303
Resim 554: Lâl Bangla II, Kuzeybatıdan Görünüş. Ek s. 303
Resim 555: Lâl Bangla II (Sağda), Mirza Şahruh Beg İmzalı Eski (H.1263/M.1846) Bir Gravür. Ek s. 304
Resim 556: Lâl Bangla II, Kuzey Cephesi. Ek s. 304
Resim 557: Lâl Bangla II, Doğu Verandası. Ek s. 305
Resim 558: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Kuzey Duvarı. Ek s. 305
Resim 559: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Üst Strüktürü. Ek s. 306
Resim 560: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Örtüsü. Ek s. 306
Resim 561: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Kubbe İçi Dekorasyonundan Detay. Ek s. 307
Resim 562: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Zemini ve Lâhidler. Ek s. 307
Resim 563: Lâl Bangla II, Köşe Odalarından Bir Örnek. Ek s. 308
Resim 564: Lâl Bangla II, Köşe Odalarının Örtüsüne Bir Örnek. Ek s. 308
Resim 565: Lâl Bangla II, Alınlıktaki Dış Kubbe Formu. Ek s. 309
Resim 566: Lâl Bangla II, Yapının Üzerinden Görünüş. Ek s. 309
Resim 567: Lâl Bangla II, Dış Kubbenin Oturduğu Alan ve Bilezikli Kasnak. Ek s. 309
Resim 568: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısına Giden Ağaçlı Yol. Ek s. 310
Resim 569: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısı. Ek s. 310
Resim 570: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısına Güneyden Bir Bakış. Ek s. 311
Resim 571: Hümayun Türbesi, Batı Avlu Duvarı ve Önündeki Kuyu. Ek s. 311
Resim 572: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarının Doğu Kolu ve Arka Planda Bahçenin Güney Taçkapısı. Ek s. 312
Resim 573: Hümayun Türbesi, Doğu Köşkünün Dıştan Görünüşü. Ek s. 312

Resim 574: Hümayun Türbesi, Kuzey Avlu Duvarı (Arka Planda). Ek s. 313
Resim 575: Hümayun Türbesi, Batı Avlu Duvarının İçten Görünüşü. Ek s. 313
Resim 576: Hümayun Türbesi, Bahçe Duvarlarının İç Yüzlerindeki Nişlere Örnek. Ek s. 314
Resim 577: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Duvarındaki Şelâle. Ek s. 314
Resim 578: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısının İçeriden Görünüşü. Ek s. 314
Resim 579: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısından Detay. Ek s. 315
Resim 580: Hümayun Türbesi, Bahçenin Güney Taçkapısının İçten Görünüşü. Ek s. 315
Resim 581: Hümayun Türbesi, Kuzey Köşkünün İçten Görünüşü. Ek s. 315
Resim 582: Hümayun Türbesi, Doğu Köşkü ve Doğu Duvarının İçeriden Görünüşü. Ek s. 316
Resim 583: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarına Bitişik Bir Yapı (Namazgâh). Ek s. 316
Resim 584: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarından Görünüş. Ek s. 316
Resim 585: Hümayun Türbesi, Çarbağdan Genel Görünüş. Ek s. 317
Resim 586: Hümayun Türbesi, Çarbağın Kuzeydoğusundan Görünüş. Ek s. 317
Resim 587: Hümayun Türbesi, Batı Cephesi. Ek s. 318
Resim 588: Hümayun Türbesi, Batı Cephesi (Gün batımından sonra). Ek s. 318
Resim 589: Hümayun Türbesi, Güney Cephesi. Ek s. 319
Resim 590: Hümayun Türbesi, Platformun Güneybatı Cephesinden Görünüş. Ek s. 319
Resim 591: Hümayun Türbesi, Platformun Batı Cephesinden Görünüş. Ek s. 320
Resim 592: Hümayun Türbesi, Platformun Doğu Cephesinden Görünüş. Ek s. 320
Resim 593: Hümayun Türbesi, Platform Cephesinden Detay. Ek s. 321
Resim 594: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek. Ek s. 321
Resim 595: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek. Ek s. 322
Resim 596: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek. Ek s. 322
Resim 597: Hümayun Türbesi, Platform Merdivenlerinden Bir Örnek. Ek s. 323
Resim 598: Hümayun Türbesi, Platformun Batı Terasından ve Lâhidlerden Görünüş. Ek s. 323

Resim 599: Hümayun Türbesi, Güneybatıdan Görünüş. Ek s. 324
Resim 600: Hümayun Türbesi, Güneydoğuda Görünüş. Ek s. 324
Resim 601: Hümayun Türbesi, Kuzey Cepheden Görünüş, Merdiven Çıkışı ve Arka Plandaki Havalandırma-Aydınlatma Mazgalı. Ek s. 325
Resim 602: Hümayun Türbesi, Batı Cephenin Sağır Taçkapısı. Ek s. 325
Resim 603: Hümayun Türbesi, Sağır Taçkapı Kavsarası (Batı cepheden). Ek s. 326
Resim 604: Hümayun Türbesi, Sağır Taçkapıdan Detay. Ek s. 326
Resim 605: Hümayun Türbesi, Taçkapısı. Ek s. 327
Resim 606: Hümayun Türbesi, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Altı Köşeli Yıldızdan Detay. Ek s. 327
Resim 607: Hümayun Türbesi, Köşe Odası Cephe Düzeni (Kuzey cephe). Ek s. 328
Resim 608: Hümayun Türbesi, Cephelerin Üzerindeki Dekoratif Unsurlar ve Çörtenler. Ek s. 328
Resim 609: Hümayun Türbesi Dört Eyvanlı Giriş Salonundan İki Görünüş. Ek s. 329
Resim 610: Hümayun Türbesi, Giriş Salonundan Merkezî Salona Geçiş. Ek s. 329
Resim 611: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Şahnişlerinden ve Kubbe İçinden Görünüş. Ek s. 330
Resim 612: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Kubbe Eteğindeki Stüko Bezeme. Ek s. 330
Resim 613: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Kubbe Göbeğindeki Süko Bezeme. Ek s. 331
Resim 614: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Niş ve Şahniş Düzeni. Ek s. 331
Resim 615: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Zemin Döşemeleri. Ek s. 332
Resim 616: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonu ve Eyvan Zeminlerinin Döşemelerine Bir Örnek (Batı Eyvanından). Ek s. 332
Resim 617: Hümayun Türbesi, Merkezî Salondaki Sembolik Mihrab. Ek s. 333
Resim 618: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Duvar Eteklerindeki Mermer Kaplama ve Köşe Sütüncesi Örneği. Ek s. 333
Resim 619: Hümayun Türbesi, Merkezî Salona Açılan Şahnişler ve Kubbe Kasnağı. Ek s. 334
Resim 620: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun İç Kubbesi. Ek s. 334

Resim 621: Hümayun Türbesi, Hümayun'un Sembolik Lâhdi ve Çabutra Döşemesi. Ek s. 335
Resim 622: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonu Köşe Odalarına, Sağır Taçkapılara ve Giriş Salonuna Bağlayan Geçitlerden Örnek. Ek s. 335
Resim 623: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odası. Ek s. 336
Resim 624: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Üst Strüktürü ve Dekorasyonu. Ek s. 336
Resim 625: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Merkezindeki Lâhdin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon. Ek s. 337
Resim 626: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Merkezindeki Lâhdin Batı Yüzünden detay. Ek s. 337
Resim 627: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Orta Lâhid. Ek s. 337
Resim 628: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Doğu Lâhdi. Ek s. 338
Resim 629: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Doğu Lâhdine Ait Yazı Detayı. Ek s. 338
Resim 630: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasının Zemin Döşemeleri ve Lâhidler. Ek s. 339
Resim 631: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasının Üst Strüktürü ve Dekorasyonu. Ek s. 339
Resim 632: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasından Bir Pano Örneği. Ek s. 340
Resim 633: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasındaki Lâhidler. Ek s. 340
Resim 634: Hümayun Türbesi, Kuzeybatı Odası. Ek s. 341
Resim 635: Hümayun Türbesi, Kuzeybatı Odasındaki Lâhidler. Ek s. 341
Resim 636: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odası. Ek s. 342
Resim 637: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odasındaki Lâhidler. Ek s. 342
Resim 638: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odasının Merkezindeki Lâhidden Yazı Detayı. Ek s. 343
Resim 639: Hümayun Türbesi, Köşe Alemlerinden ve Taçkapı Çatrîleriden Örnek. Ek s. 343
Resim 640: Hümayun Türbesi, Dairevî Kasnaklı Dış Kubbe ve 6 metreye Yaklaşan Madenî Alem. Ek s. 344
Resim 641: Bu Halîme Bahçesi, Genel Görünüş. Ek s. 344

Resim 642: Bu Halîme Bahçesinin Taçkapısı. Ek s. 345
Resim 643: Bu Halîme Bahçesi Taçkapısından Madalyon Örneği. Ek s. 345
Resim 644: Bu Halîme Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri. Ek s. 346
Resim 645: Bu Halîme Türbesi, Güney Cepheden Görünüş. Ek s. 346
Resim 646: Bu Halîme Türbesi, Güneybatı Odasından Görünüş. Ek s. 347
Resim 647: Bu Halîme Türbesi, Güneybatı Odasının Örtüsü. Ek s. 347
Resim 648: Bu Halîme Türbesinin Üzerindeki Sekizgen Yükselti ve Lâhid. Ek s. 348
Resim 649: Sundervâlâ Mahâl, Güney Cephesi. Ek s. 348
Resim 650: Sundervâlâ Mahâl, Kuzeybatıdan Görünüş. Ek s. 349
Resim 651: Sundervâlâ Mahâl, Kuzey Cephesi. Ek s. 349
Resim 652: Sundervâlâ Mahâl, Kuzeydoğu ve Doğu Cephesi. Ek s. 350
Resim 653: Sundervâlâ Mahâl, Doğu Merdiveni ve Güneydoğu Köşesi ve Temel İzleri. Ek s. 350
Resim 654: Sundervâlâ Mahâl, Güney Salonu. Ek s. 351
Resim 655: Sundervâlâ Mahâl, Kuzey Salonu. Ek s. 351
Resim 656: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası Girişi. Ek s. 352
Resim 657: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası Merdiveni. Ek s. 352
Resim 658: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası. Ek s. 353
Resim 659: Sundervâlâ Mahâl, Batı Merdiveni. Ek s. 353
Resim 660: Sundervâlâ Mahâl, Yapının Üzerindeki Kare Kaide. Ek s. 354
Resim 661: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güney Cepheden Görünüş. Ek s. 354
Resim 662: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Batı Cephe. Ek s. 355
Resim 663: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Batı Cephe Merkezi Giriş Eyvanı Çıkıntısı. Ek s. 355
Resim 664: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Cephe. Ek s. 356
Resim 665: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Doğu Cephe. Ek s. 356
Resim 666: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Cephe Üzerindeki Süsleme Kalıntıları. Ek s. 357
Resim 667: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Dış Cephe Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örnekleri. Ek s. 357
Resim 668: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Salonu. Ek s. 358
Resim 669: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Doğu Salonu. Ek s. 358

Resim 670: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güney Salonundan Göbek Motifi. Ek s. 359
Resim 671: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Sekizgen Oda. Ek s. 359
Resim 672: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Sekizgen Köşe Oda Örtüsü. Ek s. 360
Resim 673: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Çevre Salonlarından Madalyon Örnekleri. Ek s. 360
Resim 674: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Girişi. Ek s. 361
Resim 675: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Girişi Üzerindeki Pano. Ek s. 361
Resim 676: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Örtüsü. Ek s. 362
Resim 677: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası. Ek s. 362
Resim 678: Mirza Necef Han Türbesi, Bahçe Taçkapısı Bakıyyesi. Ek s. 363
Resim 679: Mirza Necef Han Türbesi Doğu Bahçe Duvarının Güney Kolu. Ek s. 363
Resim 680: Mirza Necef Han Türbesi Doğu Bahçe Duvarının Kuzey Kolu. Ek s. 363
Resim 681: Mirza Necef Han Türbesi, Taçkapı Bakıyyesinden Görünüş. Ek s. 364
Resim 682: Mirza Necef Han Türbesi, Çarbağ ve Türbenin Doğu Cephesinden Genel Görünüş. Ek s. 364
Resim 683: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Bahçe Duvarının Mihverindeki Bakıyye. Ek s. 365
Resim 684: Mirza Necef Han Türbesi, Kuzey Bahçe Duvarına Bitişik Yıkıntılar. Ek s. 365
Resim 685: Mirza Necef Han Türbesi, Kuzey Bahçe Duvarının Yakınındaki Kuyu. Ek s. 365
Resim 686: Mirza Necef Han Türbesi, Güney ve Doğu Cepheler. Ek s. 366
Resim 687: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Cephe. Ek s. 366
Resim 688: Mirza Necef Han Türbesi, Doğu Cepheden Detay. Ek s. 367
Resim 689: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Doğu Girişinden Detay. Ek s. 367
Resim 690: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Doğu Dehlizi. Ek s. 368
Resim 691: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Batı Dehlizi. Ek s. 368
Resim 692: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Dehlizinin Örtüsü. Ek s. 369

Resim 693: Mirza Necef Han Türbesinin Mezar Odaları ve Lâhidler. Ek s. 369
Resim 694: Mirza Necef Han Türbesi, Güney Cepheye Açılan Kör Dehliz. Ek s. 370
Resim 695: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Odadan Genel Görünüş. Ek s. 370
Resim 696: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Odasının İçinden Görünüş. Ek s. 371
Resim 697: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Odasının Örtüsü. Ek s. 371
Resim 698: Mirza Necef Han Türbesi, Saçaktaki Eski Taş Dekorasyon Örneği. Ek s. 372
Resim 699: Mirza Necef Han Türbesi, Son Zamanlara Ait Saçak Dekorasyonu. Ek s. 372
Resim 700: Mirza Necef Han Türbesi, Yapının Üzerindeki Sembolik Lâhidleri Taşıyan Yükselti. Ek s. 372
Resim 701: Mirza Necef Han Türbesi, Güney Merdiveni Girişi (Solda) ile Kuzey Merdiveni Girişi. Ek s. 373
Resim 702: Rûşenârâ Bağı'nın Doğu Duvarı ve Bahçe Taçkapısının Uzaktan Görünüşü. Ek s. 373
Resim 703: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısı. Ek s. 374
Resim 704: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Çini Süsleme Kalıntıları. Ek s. 374
Resim 705: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Çini Süsleme Detayı. Ek s. 375
Resim 706: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısının Avludan Görünüşü. Ek s. 375
Resim 707: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Türbenin Görünüşü. Ek s. 376
Resim 708: Rûşenârâ Begim Türbesi, Dış Platform. Ek s. 376
Resim 709: Rûşenârâ Begim Türbesini Kuşatan Havuz. Ek s. 377
Resim 710: Rûşenârâ Begim Türbesi, Dış Platformdan Türbeye Geçiş. Ek s. 377
Resim 711: Rûşenârâ Begim Türbesi, Havuzun Ortasındaki İç Platformun Üzerinde Yükselen Türbe Gövdesi (Kuzeybatıdan). Ek s. 378
Resim 712: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güney Cephe. Ek s. 378

Resim 713: Rûşenârâ Begim Türbesi, İki Katlı Köşe Odalarının Cephe Düzeni. Ek s. 379
Resim 714: Rûşenârâ Begim Türbesi, Cephe Kemerlerinden Örnek. Ek s. 379
Resim 715: Rûşenârâ Begim Türbesi, Saçak Altından Detay. Ek s. 380
Resim 716: Rûşenârâ Begim Türbesi, Açık Salon (Kuzey). Ek s. 380
Resim 717: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Alt Kat Oda. Ek s. 381
Resim 718: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Alt Kat Odanın Örtüsü. Ek s. 381
Resim 719: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Oda. Ek s. 382
Resim 720: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Oda ve Merdivenler. Ek s. 382
Resim 721: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Odanın Örtüsü. Ek s. 383
Resim 722: Rûşenârâ Begim Türbesi, Çevre Salonu (Doğu). Ek s. 383
Resim 723: Rûşenârâ Begim Türbesi, Merkezî Salonundan Görünüş. Ek s. 384
Resim 724: Rûşenârâ Begim Türbesi, İçteki Kemer Köşeliklerinde Yer Alan Kalemişi Süslemeler. Ek s. 384
Resim 725: Rûşenârâ Begim Türbesi, Kemer Köşeliklerindeki Kalemişi Süslemelerden Detay. Ek s. 385
Resim 726: Rûşenârâ Begim Türbesi, Yapının Merkezindeki Üstü Açık Defin Hücresi. Ek s. 385
Resim 727: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinden Kalemişleri. Ek s. 386
Resim 728: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinden Kalemişi Süslemeler. Ek s. 386
Resim 729: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin İçinden Görünüş ve Arka Planda Bahçenin Doğu Taçkapısı. Ek s. 387
Resim 730: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Kemerleri. Ek s. 387
Resim 731: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Üstü. Ek s. 388
Resim 732: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Zemin Döşemesi ve Rûşenârâ Begim Lâhdinin Boş Kalan Yeri. Ek s. 388
Resim 733: Rûşenârâ Begim Türbesi, Yapının Terası ve Açık Bırakılan Orta Kısım. Ek s. 389

Resim 734: Rûşenârâ Begim Türbesi, Kalkan Duvarları ve Köşe Çatrîsi. Ek s. 389
Resim 735: Rûşenârâ Begim Türbesi, Açık Bırakılan Orta Kısım. Ek s. 389
Resim 736: Babürlü Miğferi, Bharat Kala Bhavan (Museum of Art and Archaeology), Varanasi. Ek s. 390
Resim 737: Hümayun Türbesi'nin (Solda) ve Ategeh Han Türbesinin Kubbesi. Ek s. 390
Resim 738: Berber Türbesi'nin (Solda) ve Lâl Bangla I'in Kubbesi. Ek s. 390
Resim 739: Ekber Türbesi, Bahçe Taçkapısı (Güney). Ek s. 391
Resim 740: Ekber Türbesi, Taçkapısı (Güney). Ek s. 391
Resim 741: Ekber Türbesi, İç Mekân Bezemeleri. Ek s. 392
Resim 742: Kuvvet'ül-İslâm Camii'ndeki Figürlü Konsol Örnekleri. Ek s. 392
Resim 743: Kuvvet'ül-İslâm Camii'nin Figürlü Konsollarından İki Örnek. Ek s. 392
Resim 744: Kuvvet'ül-İslâm Camii'nin Figürsüz Konsollarından Örnek. Ek s. 393
Resim 745: Selim Çiştî Türbesi Konsollarından Örnek. Ek s. 393
Resim 746: Mevlânâ Cemâlî Camii, Harimin Cümle Girişi. Ek s. 394
Resim 747: Mevlânâ Cemâlî Camii, Mihrab Kemerindeki Dekorasyon. Ek s. 394
Resim 748: Kale-i Köhne Camii, Harimin Cümle Girişi. Ek s. 395
Resim 749: Kale-i Köhne Camii, Mihrab Dekorasyonu. Ek s. 395
Resim 750: Tac Mahâl, Merkezî Salondan Renkli Taş Kakma Örneği. Ek s. 396
Resim 751: Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin Çinilerinden Örnek. Ek s. 396
Resim 752: Şiş Künbed'in Çinilerinden Örnek. Ek s. 397
Resim 753: Çinili Ravza, Cephe Bezemelerinden Detay. Ek s. 397
Resim 754: Çinili Ravza, Cephe Bezemelerinden Detay. Ek s. 397
Resim 755: Şagird Türbesi (Solda) ve Üstad Türbesi, Serhind. Ek s. 398
Resim 756: Tac Mahâl, Güneyden Bir Görünüş. Ek s. 398
Resim 757: Tac Mahâl, Güney Cephesi. Ek s. 399
Resim 758: Tac Mahâl, Türbe Bahçesinin Güney Taçkapısı. Ek s. 399

GİRİŞ

a- Çalışma Hakkında

Sanat tarihi araştırmalarında İslâm mimarîsinin önemli bir kolunu türbe yapıları oluşturur. Kabir üzerine bina kurmayı yasaklayan bir hadis[1] bulunmakla birlikte İslâm mezar yapılarının biçimsel kaynağı sayılabilecek basit çadır-gölgelik uygulamaları, henüz Hicrî birinci asırdan îtibaren görülmeye başlamıştır.[2] İslâm tarihinin sonraki yüzyıllarında muhkem yapılar olarak karşımıza çıkan mezar anıtları, Maverâünnehir, Horasan ve İran gibi daha çok Türklerin hâkim olduğu bölgelerde sürekli bir yayılma eğilimi göstererek gelişmesini sürdürmüştür.[3]

Samerrâ'da Halife Muntasır adına inşa edilmiş, bilinen en eski (M. 862 civarı) türbe Kubbetü's-Süleybiye, tavaf kültünü yansıtan çevre koridoruyla kuşatılmış *kubbeli sekizgen gövde* formuna sahipken, erken tarihli diğer bir mezar anıtı olan, Buhara'daki İsmail Sâmanî Türbesi (914-943), Sasanî mimarlık geleneklerine bağlı *kubbeli kübik gövde* tasarımı üzerine inşâ edilmiştir. Günümüze ulaşan örnekler, 10. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kule formunu andıran yeni bir mezar anıtı formunun doğuşuna tanık olunduğunu göstermektedir. Gurgan'daki (İran) Künbed-i Kâbus (1006-7), gövde formlarındaki en-boy oranlarının dramatik bir şekilde değiştiği ve genellikle külâhla örtülü olan *kule türbeler* geleneğinin öncülerindendir. Politik bir güç gösteri aracı olarak tasarlanmış izlenimi veren bu tip mezar yapılarının gelişip yayılmasında Büyük Selçuklular önemli rol oynamışlardır.[4]

Türk hanedanların 11. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da, 12. yüzyılın sonlarında Hind coğrafyasının kuzeybatı bölgelerinde siyasî ve askerî üstünlüğü ele geçirmelerinin ardından türbe yapıları daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Detaydaki pek çok farklılığa rağmen, ilk asırlardaki türbelerin büyük bir kısmı, tek

---

[1] "Kabrin kireçlenmesini, onun üzerine oturulmasını ve bina yapılmasını" nehyeden bu hadisi Hz. Peygamber'den (a.s.) Cabir (r.a.) rivayet eder. Bkz. **Sahih-i Müslim**, Cenâiz 32, (2289); **Sahih-i Buharî**, Cenâiz 1; **Sünen-i Ebî Dâvud**, Cenâiz 76, (3227).

[2] İslâmın ilk dönemindeki defin uygulamaları hakkında bkz. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, AKM. Yayını, Ankara, 1996, (A. Selçuklu Türbeleri) ss. 1-2; Abbas Daneshvari, **Medieval Tomb Towers of Iran**, Mazdâ Publishers, Lexington, 1986, s. 9 vd.

[3] Önkal, **A. Selçuklu Türbeleri**, s. 3 vd.

[4] Hakkı Önkal, "Türbeler", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, (Mimarlık ve Sanat)**, (ed. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 351.

salondan oluşan gövde formlarında yakın en-boy oranlarının tercih edildiği *kubbeli kübik form* yada dikkat çekici bir dikey gelişme gösteren *kulesel form* olmak üzere iki ana tipe uygun inşâ edilmişlerdir.[5] Bununla birlikte, tavaf kültüne bağlanabilecek, merkezî yapıyı kuşatan çevre koridorlu biçimlenmeler, başından îtibaren mezar yapılarında uygulanmış farklı bir varyasyon olarak değerlendirilebilir. Bu gövde kuruluşunun sekizgen şemalı olanı, Kubbetü's-Süleybiye'den sonra varlığını sürdürmüş; başta Delhi olmak üzere Hind coğrafyasında sevilerek uygulanmıştır. Tagisken'de (Kazakistan) MÖ. 3. yüzyıla tarihlenen eski Türk mezar yapılarında[6] da görülen, benzer bir ritüelistik biçimlenmenin dairevî formülasyonuna, Tercan (Türkiye) Mama Hatun Türbesi'nde (1245 civarı)[7] rastlamak mümkündür. Timurlu dönemiyle birlikte çok birimli gövde kuruluşu sunan mezar yapıları görülmeye başlamışsa da Hint-İslâm sanatı çerçevesinde ifadesini bulan Babürlü türbeleri; havuzlu geniş bahçeler içinde bulunmaları, yüksek bir platforma oturtulmaları, monümental ölçekli çeşitli gövde formlarının yanı sıra girift ve çok bölümlü simetrik iç mekân kuruluşları, kubbeli kameriyeleri (çatrîler), zengin dekorasyonlu lâhidleri, bunları kuşatan şebekeleri ve taş kakmalı bezemeleriyle İslâm türbe mimarlığının sıra dışı örneklerini teşkil ederler.

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

İslâm tarihinde müstesna bir yere sahip olan Delhi, 12. yüzyılın sonlarından 1858'e kadar büyük ölçüde Türk hanedanlarca yönetilmiştir. Eski kültür ve uygarlıkların kesişme noktasında bulunan şehir, kendine özgü nitelikleriyle Hind-İslâm mimarîsi olarak tanımlanan üslûbun doğuşuna sahne olmuştur. Delhi, İslâm türbe mimarîsinin pek çok önemli örneğini barındırmasının yanı sıra ziyaretgâhları ve kabristanlarıyla âdeta büyük bir nekropoldür.

---

[5] Kubbeli sekizgen gövde formlarının başlıbaşına ayrı bir kategori oluşturup-oluşturmadığı sorgulanmakla birlikte, *kubbeli kübik gövdeli türbeler* ile *kulevî türbeler* 10. ve 11. asırdan îtibaren İran ve Türkistan'da ortaya çıkan başlıca iki ana tip kabul edilirler. Bunların varyasyonları sonraki yüzyıllarda da etkili olmuştur. Bkz. Robert Hillenbrand, **Islamic Architecture: Form, function and meaning**, Edinburgh Univ. Press, Edinburgh, 1994, (Islamic Architecture), s. 280 vd.; Daneshvari, ss. 17-31.

[6] Orta Asya'nın antik dönemine ait bu eski anıtlarda görülen dairevî biçimlenmeler, İslamın tavaf ritüeliyle karşılaştırılabilecek bir süreklilik arz etmiş olabilir. Bkz. Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, AKM. Yayını, Ankara, 1991, ss. 103-104; Hillenbrand, **Islamic Architecture**, ss. 274-275.

[7] Yapı hakkında geniş bilgi için bkz. Önkal, **A. Selçuklu Türbeleri**, ss. 437-443.

Babürlü devri, Delhi'nin yaşadığı şüphesiz en parlak dönemlerdendir. Hind-İslâm mimarîsi içinde Babürlü mimarîsi ayrı tarz olarak gelişmiştir. Türbeler, bu tarzın en açık biçimde şekillendiği yapı tipleri olarak; Delhi ise bu mimarî üretim sürecine gerekli ortamı sağlayan şehir olarak dikkat çekicidir. Babürlü mimarisi hakkında çok sayıda araştırma yayımlanmıştır. Delhi'deki mimarî eserler de çeşitli türden yayınların konusu olmuştur. Sultanlıklar devrine ait mezar yapılarını konu edinen çalışmalar mevcutsa da Babürlü dönemine ait Delhi türbeleri, daha önce müstakil bir araştırmanın konusu olmamıştır. Bu nedenle Delhi'deki Babürlü Türbeleri çalışma konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın başlıca amacı, anılan döneme tarihlenen Delhi türbelerini etraflıca tanıtmak, topluca değerlendirmek ve bu yapıların Babürlü türbe mimarîsine katkılarını irdelemeye çalışmaktır. Bunu yaparken gözlem ve araştırmalarımız neticesinde elde ettiğimiz verileri literatür bilgileriyle karşılaştırmak; bilinen bazı hususları yeniden gözden geçirerek rasyonel sonuçlara ulaşmaya çalışmak araştırmamızın gayelerindendir.

Türbe yapılarını esas alan çalışmamızın genel kapsamını, Babürlülerin, Delhi'deki siyasî iktidarlarıyla (1526-1540 ve 1555-1858) sınırlandırdık. Bununla birlikte, tamamen yada aslî kuruluşunu yitirecek ölçüde yıkılmış, kaotik yapılaşma vb. nedenlerle ilk görünüşünü yitirmiş ve ait olduğu dönemle ilgili ciddi kuşkular duyulan türbeler ile üzeri kapalı yada etrafı çevrili mekân özelliği bulunmayan, lâhid yada kabir tümseklerinin yer aldığı dolgu bir platformdan (çabutra) ibaret mezar yapıları çalışmanın dışında tutulmuştur. Mezkûr döneme tarihlenen diğer türbeler, arazi çalışmalarının Hindistan'a has zorlukları içinde mümkün mertebe kataloğa dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, araştırmamızın, söz konusu bölge ve döneme ait bütün mezar yapılarını incelediği iddiası bulunmamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda, yerinde tesbit ve incelemeye dayalı arazi çalışmaları ile literatür araştırmaları olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır.

Çok sayıdaki tarihî şehrin birleşmesinden müteşekkil büyük bir metropol olan Delhi'deki arazi çalışmalarımız, 2007 yılının Kasım ayında başlamış olup 2008 yılı

Mayıs ayında sona ermiştir. Bu süreç içinde, Katalog'da yer alan türbelerin tamamına yakını yerlerinde incelenerek gerekli notlar alınmış; hemen her bir köşesinin resimleri çekilmek sûretiyle yapılar belgelenmiştir. Dolayısıyla, resimlerin ve ölçümlerin yanı sıra sunduğumuz mimarî ve topografik deskripsiyonlar, türbelerin ve çevresinin anılan dönemdeki mevcut durumlarını ortaya koymakta, bölgedeki çalışmalarımızdan sonra tamamlanan tamir ve restorasyonların sonuçlarını kapsamamaktadır.

İncelenen türbelerin bazılarının henüz bir planı yayımlanmamıştır. Bir kısmının planları mevcutsa da bunlardan önemli bir bölümü, ya oldukça hatalı yada taslak kroki değerini dahî taşımayan çizimlerden ibarettir. Bu nedenle biz imkânlar dâhilinde, incelenen türbelerin büyük bir bölümünün planlarını çizmeye gayret ettik. Ölçülerin alınması ve çizimi tarafımızdan gerçekleştirilen bu planlarda türbe gövdelerini; iki katlı gövdeye sahip yapılarda ise sembolik lâhdin bulunduğu ilk katı esas aldık. Girişin kısıtlanmış olması ve çeşitli güvenlik sorunlarından ötürü bütün birimlerini görme imkânı bulunmayan çok sayıda kapalı birimden müteşekkil platformların müstakil planları çizilmemiştir. Sadece, Muhammed Kulı Han Türbesi'nin platformunda bu imkânı büyük ölçüde bulabildiğimizi belirtmeliyiz. Bununla birlikte, gövde planı çizilen türbelerde, dolgu yada kapalı mekân özelliği gösteren bir platform bulunuyorsa, araştırıcıların tercih ettiği usûle uyarak ana hatlarıyla onu planda gösterdik. Platformlu türbeler genellikle büyük yapılar olduğundan, detayları daha iyi yansıtabilmek için asıl gövdenin büyük ölçekli planını ayrıca sunduk. Diğer taraftan köşk, çok sayıda kapalı birimden oluşan âbidevi taçkapı, mescid vb. ile techiz edilmiş duvarlarla kuşatılan havuzlu-kaneletli çarbağ düzenlerinin de planları çizilmemiştir. Takdir edileceğini umarak, platformların iç mekân kuruluşları ile bahçe düzenlerinin de dâhil edildiği bir ölçüm ve çizim çalışmasının, bu araştırmanın sınırlarını çok aşacağını belirtmek isteriz.

Tarafımızdan hazırlanamayan türbe planları, başta Hindistan Arkeolojik Araştırmalar Kurumu'na (Archaeological Survey of India / ASI) ait olanlar olmak üzere çeşitli yayınlardan alınmış olup bunların kaynakları belirtilmiştir. Örneğin Hümayun Türbesi platformunda, bir takım eksiklikler bulunan intizamsız bir planla yetinmek zorunda kalınmıştır. Aynı türbenin gövde kuruluşunda ise E. Koch'un (ve Mim. R.A. Barraud) oldukça temiz çizimlerinden istifade edilmiştir.

Yeterli ölçü alma imkânı bulamadığımız bazı türbelerin ise krokileri çizilmiştir. Bunlar aslında farklı ölçeklerle hazırlanmış plan hassasiyetine yakın çizimlerdir. Bir takım ölçülerin eksik olmasından ötürü bunlara ölçek koymaktan kaçınılmıştır. Türbelerden üçü yerlerinde incelenememiş; yayımlanmış planı bulunmayan bu üç yapıyla ilgili herhangi bir çizim de hazırlanamamıştır. Ancak bu türbeler, ASI ve INTACH kataloglarından istifadeyle çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmamızda çeşitli münasebetlerle zikredilen bir takım yapılara ait planlar da yine literatürden alınmıştır. Kaynakları belirtilen birkaç örneğin dışında bütün fotoğraflar tarafımızdan çekilmiştir.

Delhi'deki, Babürlü dönemine ait diğer yapı tiplerinin yanı sıra, başta türbe yapıları olmak üzere Sultanlıklar devrine tarihlenen çok sayıda mimarî eser incelenerek bunların resimleri çekilmiştir. Delhi'nin dışında, Serhind, Fetihpur Sikri, Agra, Allahâbâd, Vârânasi ve Çunar gibi yerleşim birimleri ile bunların çevresindeki birtakım Babürlü yapıları yerlerinde incelenerek fotoğraflanmış; bazı türbelerin ölçüleri alınmıştır. Bu arada, Hindu, Budist, Caynist ve Sih mabedleri başta olmak üzere yerel mimarîye ait yapılar incelenmiştir.

Arazi çalışamalarına dayalı bilgi ve düşünceler, gerek Hindistan'da gerekse Türkiye'de gerçekleştirilen literatür araştırmalarından elde edilen verilerle mukayeseli bir değerlendirmeye tâbi tutularak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Temel Kaynakları

Delhi'deki mimarî eserlerle ilgili malûmat ihtiva eden kaynakların en eskilerinden biri, *Seyr'ul-Menâzil* adlı Farsça eserdir. Sengîn Beg b. Ali Ekber Beg'e (Mirza Sengîn Beg) ait bu yazma, Babürlülerin son döneminde (1820'ler) tamamlanmıştır. Mirza Sengîn Beg, Delhi ve onun tarihi yapıları hakkında önemli topografik bilgiler verir. Eserin asıl önemi; pek çok yapı, lâhid ve şâhidede yer alan kitâbe ve yazıları kaydetmiş olmasından ileri gelir. Bununla birlikte, yapılarla ilişkili oldukça sınırlı malûmatın dışında hemen hiç tanımlayıcı mimarî bilgiye yer verilmemiştir. Bu nedenle, müellifin sözünü ettiği yada kitâbesini kaydettiği, günümüze ulaşamayan bazı eserlerin tam olarak yerini belirlemek bile mümkün olamamaktadır. Ancak, kaydedilen pek çok kitâbe ve yazının bugün kaybolup gitmiş

olması, eserin önemini daha da artırır. Sengîn Beg'in kayıtları arasında, çeşitli türden yazılar nedeniyle incelediğimiz türbelerin bir kısmı yer almıştır. Bu bakımdan onun eseri, çalışmamız için çok değerli bir kaynak teşkil etmiştir. *Seyr'ul-Menâzil*, Dr. Şerîf Hüseyin Kâsimî tarafından, eser hakkında önemli bilgilerin verildiği önsöz ve açıklayıcı notlar eklenerek Farsça metninin yanı sıra Urduca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır.[8]

Delhi'deki pek çok yapı hakkında bilgi veren en önemli kaynak, şüphesiz, Urduca yazılmış *Âsâr'us-Sanâdîd*'dir. Ülkemizde daha çok Kur'ân tefsiri alanındaki çalışmalarıyla tanınan Seyyid Ahmed Han tarafından, Babürlülerin son yıllarında kaleme alınan bu çalışmanın ilk neşri[9] 1846-1847'de gerçekleştirilmiş. Eserin birinci bölümünde (bâb), Şahcihanâbâd şehrinin dışındaki bölgelerde yer alan bazı yapılar; ikinci bölümünde, Kale-i Muallâ ve buradaki yapılar; üçüncü bölümünde ise, *hâs şehir* olarak tanımlanan Şahcihanâbâd şehrinin surları ve kapıları ile şehrin içindeki bazı yapılar isim isim kaydedilmek sûretiyle mimarî bakımdan tanıtılmış; bunlardan bir kısmının kitâbe metinlerine yer verilerek eserlerin bânîleri ve inşâ tarihleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca eser, bu yapıların önemli bir bölümünün – sanatçı adı ve tarih kaydı bulunan- gravürlerini de ihtiva eder. Eserin son bölümünde ise, Delhi'yi oluşturan tarihî şehirler kısaca tanıtılarak burada yaşamış önemli şahsiyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Seyyid Ahmed Han, ilk dönemlerden îtibaren pek çok mimarî eserin arasında dikkate değer sayıda Babürlü dönemi türbesini de kaydetmiştir. Başta gravürleri olmak üzere türbelerle ilgili verilen malûmat, çalışmamız açısından son derece önemlidir. Müellif, ilkinden beş yıl sonra pek çok değişiklik, düzeltme ve ilâvelerin olduğu, aynı ismi taşıyan ikinci eserini yazmış (1852) olup bu çalışma 1854'te neşredilmiştir.[10] Bu çalışmanın ilk bölümünde (bâb), Delhi'de hüküm süren eski kral ve hükümdarlar; ikinci bölümünde Delhi yöresindeki eski şehirler; üçüncü bölümünde, kronolojik olarak sıralanmış, sayıları 134'ü bulan çeşitli mimarî eserler (imâretler); son bölümünde ise üçüncü bölümde mevcut olan bazı yapılarla ilgili kitâbeler yer almıştır. İlk eserdeki

[8] Bkz. Mirza Sengîn Beg**, Seyr'ul-Menâzil [Fârisî Metin maa Urdû Terceme]**, (Mrt. Dr. Şerîf Hüseyin Kâsimî), Gâlib Enst. Neî Dehlî, M.1982.

[9] Bkz. Seyyid Ahmed Han, **Âsâr'us-Sanâdîd**, Matba'-i Seyyid'ül-Ahbâr, H.1263/M.1847, [Âsâr (1847)].

[10] Bkz. Seyyid Ahmed Han, **Âsâr'us-Sanâdîd**, Matba'-i Sultânî, Kale-i Muallâ, H.1270/M.1854, [Âsâr (1854)].

gravürlere yer verilmemişse de, bu çalışmanın ilk üç bölümü için, tarih ve dönem bildiren cetveller hazırlanmıştır. Özellikle *Kale ve Şehirler Bâbı* (ikinci bölüm) ile *İmaretler Bâbı'*na (üçüncü bölüm) ait cetvellerde, Hicrî ve Miladî tarihlerin yanı sıra devir ve bânî bilgileri yer almıştır. Bu çalışmanın ilkinden ayrılan en önemli yönlerinden biri, kaydedilen yapıların düzenli bir şekilde tarihlendirilmeye çalışılması ve kitâbeler için müstakil bir bölüm oluşturulmasıdır. Çalışmamıza konu teşkil eden türbelerden bir kısmı bu kitapta yer almaktadır. Bunlardan bazılarıyla ilgili oldukça hatalı tarihlendirmeler söz konusuysa da verilen malûmatın, dönemin bilgi ve düşüncesini, yapıların o tarihlerdeki durumunu yansıtması bakımından eser çok değerli bir kaynaktır. Hattâ, Delhi'deki pek çok yapının tarihlendirilmesinin ardındaki belirsiz asıl kaynak, çoğu kere, 1854 tarihli bu eserdir.

Âsâr'us-Sanâdîd'in daha sonra, müellif neşirleri gibi Urduca olan çeşitli edisyonları yayımlanmıştır. Bunların başında, M.R. Ra'd'ın, 1854 neşrinin metnine 1846-47 neşrindeki resimleri eklemek suretiyle yayımladığı 1904 edisyonu gelir.[11] Son zamanlardaki diğer bir edisyon ise Halîk Encüm tarafından, giriş, çeşitli açıklama ve eklerin yanı sıra bir takım fotoğraflarla 3 cild hâlinde[12] yayımlanmıştır.[13] Bu edisyonda da 1854 neşrine dayanan metin ile ilk eserdeki gravürlere yer verilmiştir.

Âsâr'us-Sanâdîd'in ikinci (1854) neşri, yazılışından çok kısa bir süre sonra kısmî olarak Fransızca'ya tercüme edilmiştir. *Description des Monuments de Delhi* adıyla 1860'ta yayımlanan bu kitap,[14] müellifin 1852'de tamamladığı eserin ikinci ve üçüncü bölümlerinden ibarettir ve eserin kendisi kadar eski olduğundan iyi tanınmamaktadır. Dolayısıyla eserin gerek ilk gerekse ikinci (1854) neşri, henüz bütünüyle başka bir dile çevrilmiş değildir.[15] Müellif neşirleri başta olmak üzere

---

[11] Bkz. Seyyid Ahmed Han, **Âsâr'us-Sanâdîd**, (M.Rahmetüllah Ra'd neşri), Nâmî Press, Kanpûr, 1904, [Âsâr (1904)].

[12] Seyyid Ahmed Han, **Âsâr'us-Sanâdîd**, Cild: 1-3, (Halîk Encüm neşri), Kavmî Konsil beray Fürûğ-ı Urdu Zebân, Neî Dehli, 2003, [Âsâr (2003)].

[13] Âsâr'us-Sanâdîd'in edisyon ve tekrar basımları hakkında bilgi için bkz. S.A. Han, **Âsâr** (2003), Cild: 1, ss. 142-155.

[14] Saiyid Ahmad Khan, **Description des Monuments de Delhi**, (M.Garcin De Tassy'nin Fransızca tercümesi), Journal Asiatique, Paris, 1860.

[15] Bununla birlikte R. Nath'ın, Âsâr'us-Sanâdîd'e dayalı *Monuments of Delhi: A Historical Study* adlı İngilizce çalışması mevcuttur (Bkz. R. Nath, **Monuments of Delhi: A Historical Study**, Ambika Pub., New Delhi, 1979). Fakat bu kitap tam bir çeviriden ziyâde, Âsâr'us-Sanâdîd'e dayalı bir çalışma olarak tanımlanır (Bkz. S.Ahmed Han, **Âsâr** (2003), Cild: 1, s. 153).

eserin diğer edisyonları, günümüzde çok tanınan ve müracaat edilen bir kaynak değildir. Eserin İngilizce'ye tam bir tercümesinin yapılmamış olması bunda etkili olmalıdır. Fakat yazıldığı dönemlerde Âsar'dan epeyce istifade edilmiştir.

Delhi yapılarını konu edinen erken tarihli diğer bir kitap, Carr Stephen'ın *The Archaeology and Monumental Remains of Delhi* adlı çalışmasıdır.[16] C. Stephen eserinde, büyük ölçüde Âsâr'us-Sanâdîd'den (1854 neşrinin imaretler bâbından) yararlanmış; fakat yapılar, o günün koşullarına uygun ziyaret kolaylığı esas alınarak sıralanmıştır. Yer yer Seyyid Ahmed Han'ın görüşlerini kritik eden yazarın eseri, araştırmamıza önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Ancak, Âsâr esas alındığından, onda kaydedilmeyen türbeler bu kitapta da yer almamıştır.

Delhi yapılarıyla ilgili şüphesiz en kapsamlı kaynak, geçen asrın başlarında *Archaeological Survey of India*[17] (ASI) tarafından yayımlanan, *List of Muhammadan and Hindu Monuments (Delhi Province)* adlı 4 cildlik katalogtur.[18] Bu çalışma için M. Zafer Hasan özel olarak görevlendirilmiştir. Bu nedenle kataloğun hazırlanması büyük ölçüde ona aitse de, ASI yöneticilerinden G. Sanderson, J.F. Blakiston, J.A. Page gibi isimler çalışmaya katkıda bulunmuş olup bu hususa, cildlerin önsözlerinde değinilmiştir. Çalışmamız açısından değerli bir başvuru eseri olan bu kataloğun, *Monuments of Delhi Lasting Splendour of the Great Mughals and Others* adıyla[19] son yıllarda tekrar basımı gerçekleştirilmiştir.[20] Yapılar; adı, bulunduğu yer, mülkiyeti, sınıfı, tarihi vb. künye bilgileriyle kaydedilerek, varsa yapıların kitâbelerine yer verilmiş ve kısaca mimarî deskripsiyonları sunulmuştur. Bununla birlikte, önemli görülen bazı eserler daha detaylı bir şekilde ele alınmış, bazı ölçülerin de sunulduğu mimarî deskripsiyonların yanı sıra tarihî malûmat da verilmiştir. Çok az sayıdaki örnek dışında resime yer verilmemesi ve yapıların bulunduğu yerlerin, çoğu kere birbirini takibeden zincir şeklinde tahminî mesafelerle, bazen de mesafe belirtmeksizin (bazı yapılarda yön ve mesafe birlikte yer alır)

---

[16] Carr Stephen, **The Archaeology and Monumental Remains of Delhi**, (Birinci baskı: Ludhiana, Calcutta, 1876), Aryan Books, (Tekrar basım), New Delhi, 2002.

[17] Archaeological Survey of India (ASI), 1861'de İngiliz idaresince kurulmuş olup ilk yöneticisi Alexander Cunningham idi.

[18] Bkz. Maulvi Zafar Hasan, **List of Muhammadan and Hindu Monuments (Delhi Province)**, Cild: I-IV, Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915-1922.

[19] Maulvi Zafar Hasan, **Monuments of Delhi Lasting Splendour of the Great Mughals and Others**, Cild: 1, 2 ve 3/4, Aryan Books, New Delhi, 2008, (Monuments of Delhi).

[20] Bibliyografik künye bilgileri dışında bundan sonra o, *ASI kataloğu* olarak anılacaktır.

civardaki sadece bir yapıyla tanımlanmış olması, kasdedilen yapının anlaşılmasını imkânsız hâle gelmesine yol açmıştır. Fakat eser, Delhi'nin tarihi yapılarını kayıt altına alan en kapsamlı katalog olması bakımından temel başvuru kaynağı olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Delhi yapılarının künye bilgileriyle kaydedildiği diğer bir katalog, *Indian National Trust for Art and Cultural Heritage* (INTACH) tarafından 2 cild hâlinde yayımlanmıştır.[21] Bu kataloğun kapsamı, 1947 yılına kadar uzanır. Babürlü dönemi ve öncesi bakımından ise büyük ölçüde ASI kataloğuna dayanır. Çoğu kere ondaki bilgilerin bir kısmı aynen iktibas edilmiş veya özetlenmiş; fit ve inç cinsinden ölçüler metreye çevrilmiştir. Bu bakımdan eser, ASI kataloğundan çok daha muhtasar bilgiler sunar. Ancak, hemen her yapının bir resmine[22] yer verilmiş olması ve başlıca bölgelere ait krokilerin sunulması bakımından ASI kataloğunun eksikliğini gidermiş; oldukça karmaşık bir yapılaşmaya sahip Delhi'de, binaların yerlerinin bulunabilmesini kolaylaştırmıştır.

Bunların dışında olmak üzere, hâtırat ve salnâme türünden çok sayıda Babürlü tarih kaynağı ile Batılıların seyahatnâme türündeki çalışmalarının yanı sıra, alan araştırmalarına dayalı eserlerden istifade edilmiş olup bunlar Kaynakça'da gösterilmiştir.

b- Ana Hatlarıyla Babürlü Tarihi

Hanedanın Kurucusu Babür: Zahîrüddin Muhammed Babür, 6 Muharrem 888 Cuma günü (14 Şubat 1483) Fergana'da doğmuş olup, Timur'un torunlarından Fergana padişahı Ömer Şeyh Mirza ile Cengiz'in torunlarından Yûnus Han'ın kızı Kutluğ Nigâr Hanım'ın oğludur.[23] Bu yönüyle o, baba tarafından Timur'un beşinci

[21] Ratish Nanda, Narayani Gupta ve O.P. Jain, **Delhi The Built Heritage: A Listing**, Cild: 1-2, INTACH, New Delhi, 1999, (A Listing).

[22] Az sayıdaki yapının resmi çekilememiştir.

[23] Enver Konukçu, "Bâbür", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cild: 4, TDV. Yay., İstanbul, 1991, (TDV. İA.), s. 395; Henry George Keene, **The Turks in India**, W.H. Allen and Co., London, 1879, (Turks in India) s. 19 vd.; L.F. Rushbrook Williams, **An Empire Builder of Sixteenth Century**, s. 21 ve dpn. 2, s. 22 ve dpn. 1, Longmans, Green and Co., London 1918.

göbekten torunu iken ana tarafından da Cengiz soyunun Çağatay koluna mensuptur.[24] Annesiyle birlikte Endican Kalesi'nde bulunduğu sırada babasının bir kaza sonucu ölümü üzerine[25] 5 Ramazan 899'da (9 Haziran 1494), on iki yaşında iken Fergana padişahı olmuştur.[26]

Bu sıralarda Timurlu Devleti son demlerini yaşamaktaydı. Nitekim Timur'un 18 Şubat 1405'deki (17 Şaban 807) ölümünün ardından ortaya çıkan siyasî karışıklık yaklaşık beş yıl sonra yatıştırılmışsa da kurduğu büyük imparatorluk önemli ölçüde küçülmüştü.[27] Onun ardından tahta geçen hükümdarlar döneminde, mirza kavgalarıyla merkezî yönetim zayıflamıştı. Ebu Said Mirza'nın 1469 yılında, Uzun Hasan (Akkoyunlu hükümdarı) tarafından esir alınıp öldürülmesinden sonra Timurlu Devleti, Semerkand, Hisar-Bedahşan, Kâbil, Herat ve Fergana olmak üzere beş parçaya bölünerek mirzalar arasında paylaşıldı.[28] Orta Asya'ya sıkışan Timurlu otoritesi, özellikle 15. yüzyılın sonlarına doğru iyice zayıflamış ve ciddi bir şekilde Özbek tehdidi altına girmişti.[29] Babür işte böyle bir dönemde Fergana tahtına çıkmıştır.

Babür'ün çocuk yaşta başlayan padişahlığı, siyasî ve askerî mücadelelerle geçmiştir. Asıl maksadı Semarkand'ı alarak atası Timur'un siyasî vârisi olmak isteyen Babür, 1497 yılında bu şehri alır. Ancak işler istenildiği gibi gitmez ve askerin parasız kalması sonucu beylerin bir kısmı Fergana'ya döner. Kardeşi Cihangir adına ayaklanan kendi beyleri üzerine yürümek için Semerkand'dan çıktığında, şehri, Sultan Ali Mirza'ya kaptırır. Bu arada Fergana da elinden çıktığından Hocend'de az sayıdaki askeriyle zor durumda kalır.[30] Bu onun ilk yurtsuz kalışıdır. Kısa bir süre sonra Fergana'yı yeniden ele geçirirse de şehri, kardeşi

---

[24] Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, TTK. Yay., (Birinci baskı, 1947), Ankara 1987, s. 6; Hüseyin Gazi Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1971, s. 287.

[25] Konukçu, "Bâbür", **TDV. İA**., Cild: 4, s. 395.

[26] Babur, **Baburnâme: Babur'un Hâtıratı**, (çev, Reşit Rahmeti Arat), Kültür Bakanlığı Yay., (Birinci baskı, 1970), Ankara, 2000, [Baburnâme (2000)], s. 3. Ayrıca bkz. Halis Bıyıktay, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, TTK. Yay., (Birinci baskı, 1941), Ankara, 1991, ss. 9-10.

[27] Y. Hikmet Bayur, "Önsöz ve Tarihi Özet", **Baburnâme (Vekayi)**, (çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, [Baburnâme (2006)], ss. 26-41.

[28] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 7; Bıyıktay, ss. 6-8.

[29] İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK. Yay., (Birinci baskı, 1991), Ankara, 2000, s. 34 vd. Şeybânîler için bkz. Yurdaydın, s. 287

[30] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 8-10.

Cihangir'le paylaşmak zorunda kalacaktır. Ancak onun asıl hedefi Semarkand olduğundan, yapılan anlaşmaya göre orası ele geçirilerek Babür Semarkand padişahı olacak, Fergana bölgesi ise bütünüyle Cihangir'e kalacaktı. Bu sıralarda Semerkand, Muhammed Şeybak Han'ın (Özbeklerden Muhammed Şeybânî) eline geçmişti. Şeybak Han'ın sefere çıkmasından istifade eden Babür Semekand'ı tekrar ele geçirir (1500-1501). Ancak mirzalar arasındaki anlaşmazlıklar sürerken, Şeybak Han Özbekleri etrafında toplayarak güçlenmekteydi.[31] Şeybak Han sonunda Semarkand'ı muhasara etmiş, ortaya çıkan kıtlık ve açlık neticesinde Babür, şehri ona bırakmak zorunda kalmıştı.[32] Bu kez daha zor durumda olan Babür, bir müddet yurtsuz bir şekilde dolaştıktan sonra, dayısı Sultan Mahmud Han'a sığınmak mecburiyetinde kalır. Bir süre sonra diğer dayısı Sultan Ahmed Han da onlara katılır. Aralarındaki anlaşmaya göre, Fergana ve Semarkand tamamen ele geçirildiğinde Fergana Sultan Ahmed'e, Semerkand ise Babür'e kalacaktı. Nitekim onlar, 1503-1504 dolaylarında Endican'ı ele geçirmek sûretiyle Fergana'da söz sahibi olurlar. Kardeşi Cihangir'i idare eden Ahmed Tenbel, Şeybak Han'ı yardıma çağırır.[33] Daha sonra Şeybak Han Fergana'ya girecektir. Babür ise bir müddet daha Endican'da dayılarının yanında oyalandıktan sonra Fergana'da yersiz yurtsuz olduğunu düşündüğünden Horasan'a gitmek üzere buradan ayrılır.[34] Bu yürüyüşü sırasında 23 yaşına girmiş olan Babür'le birlikte hareket edenler yaklaşık 300 kişi kadardır. Bunların çoğu yaya ve sefalet içinde olup sadece iki çadırları bulunmaktaydı.[35] Ancak Amu Derya'yı Ubaç geçidinden aştıklarında, Hüsrev Şah'ın kardeşi Bâki Çaganyânî adamlarıyla birlikte Babür'e katılır. Bu esnada Fergana'yı ele geçiren Şeybak Han, Kunduz üzerine yürüyünce Hüsrev Şah burada tutunamayarak geri çekilir ve dağılan adamlarının önemli bir bölümü, hattâ kendisi de Babür'ün hizmetine girer.[36] Böylece, Endican'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, 910 yılının başlarında (1504'ün sonlarına doğru) dikkate değer bir orduya sahip olan Babür artık eskisinden daha güçlüdür. Bu sıralarda, Sultan Hüseyin Mirza'dan (Baykara), diğer mirzalara olduğu gibi Babür'e de, Özbek tehlikesine karşı alınacak tedbirlerle ilgili mektuplar gelmekteydi. Babür,

---

[31] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 11-12; Abdullah Gündoğdu, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", **Türkler**, Cild: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss. 606-616.
[32] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 137-143.
[33] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 12.
[34] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 181-182.
[35] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 183.
[36] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 184-188.

Timuroğullarının bu tarihlerdeki düştüğü durumu, *"Sultan Hüseyin Mirza'nın mektupları ümitsizliğe sebep oldu. Çünkü Timur Bey'in yurdunda o zamanda, yaş, vilâyet ve asker bakımından, ondan daha büyük bir padişah yoktu…", "Sultan Hüseyin Mirza gibi, Timur Bey'in tahtına oturan büyük bir padişah, düşman üzerine yürümeği düşünmeden, yalnız müdafaa lüzumundan bahsederse, halkta ne gibi bir ümit kalacaktı."*[37] diyerek resmeder.

Babür, Mâverâünnehir bölgesindeki bu güç durum sebebiyle Kâbil'e yönelir ve amcası Uluğ Bey Mirza'nın oğlu Abdürrezzâk'ın elinden burayı alarak Gazne bölgesini de ele geçirmiş olur. Babür, Sultan Hüseyin Baykara'nın Şeybak Han'a karşı 1506'daki yardım çağrısı üzerine Herat'a yönelirse de Baykara'nın ölümü üzerine Kâbil'e geri döner. Ertesi yıl; Şeybak Han'ın, Baykara'nın oğullarından Herat'ı alışından kısa bir süre sonra (1507-08) Babür de Argunlardan Kandehar'ı alır. Fakat Şeybak Han'ın Kandehar üzerine yürüdüğünü öğrendiğinde, Timuroğullarının son varisi olarak kendisinin de ortadan kaldırılacağını düşünerek, Kâbil'i terk etmek sûretiyle ilk defa Hind ülkesine doğru harekete geçer. Bununla birlikte, Şeybak Han'ın Kandehar'a girmesine rağmen iç kurganı almadan geri dönmek zorunda kaldığı haberi gelince yeniden Kâbil'e döner; fakat, Kandehar'ı da Argunlara kaptırmış olur. Babür bundan sonraki gayretlerini yine, atası Timur'un yurdu olarak gördüğü Mâverâünnehir bölgesini Özbeklerin elinden kurtarmaya yoğunlaştıracaktır. Ancak Özbekler karşısında yeterince büyük bir güce sahip olmayan Babür'ün bu çabaları, kısmen, Avrupa içlerinden Çin sınırına dayanan Türk ülkelerindeki diğer gelişmelerle şekillenecektir. Nitekim İran'daki Şiî Safevî Türkmenlerinden Şah İsmail, 1510'da Şeybak Han'ı öldürdükten sonra, Babür, Şiî bir padişah gibi hareket etmek üzere Şah İsmail'in desteğini alır. Onun yardımcı kuvvetleriyle, 1511 yılında Buhara, Semarkand, Taşkent ve Fergana vilayetlerini ele geçirir. Babür, Sünnî olan Türkistan Türklerince başlangıçta iyi karşılanmışsa da onun Safevîlerle olan ilişkisi zamanla sorun teşkil etmiş ve Şah İsmail'in adamları ile yerli halk arasında kalarak siyasî bakımdan çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu esnada toparlanan Özbekler, Babür'ü, güneye çekilmek zorunda bırakırlar.[38] Bu sıralarda ortaya çıkan bir başka hadise Babür'ün siyasî ve askeri

[37] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 186.
[38] Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 13-16.

hayatında önemli bir dönüm noktası olacaktır. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da, Şah İsmail'i hezimete uğratınca, Babür de önemli bir askerî destekten yoksun kalmış olur. Böylece o, Timur'un hassa mülkü konumunda olan Semarkand payitahtında padişahlık etmek ümitleri kırılmış bir vaziyette bir kez daha Hindi Kuş dağlarını aşarak Kâbil'e döner.

Babür'ün, yukarıda özetlemeye çalıştığımız ilk padişahlık yılları, Timur'un ülkesini yeniden ihyâ etmek için Maverâünnehir bölgesini elde etme uğraşlarıyla geçmiş, onun bu girişimleri hemen her seferinde akamete uğramıştır. Artık atalar yurdunda, Şeybak Han'ın liderliğinde Deşt-i Kıpçak'tan gelmiş olan Özbek boyları hâkimdi. Bunun üzerine Babür, yeni bir arayışla yurdunu, Hind ülkesine doğru genişletme arzusuna kapılır. O bu isteğini, *"Kâbil'e geldiğimizden beri hep Hindistan seferi niyetinde idik; bazı mâniler yüzünden nasip olmuyordu."*[39] diyerek Vekâyi'ine kaydeder.

Babür, ordusunu Kâbil'de tahkim ettikten sonra doğuya yönelir. Bu sırada Delhi tahtında, Afgan kökenli Lodi Hanedanı hüküm sürmekteydi. Babür, 1518'den îtibaren Kâbil'in doğu bölgelerine ve Pencab[40] topraklarına doğru seferlere girişir ve buralardaki Afgan yönetimleri üzerinde önemli başarılar elde eder. Afgan beylerinden birinin kızı olan Bibi Mübareke (Afganî Ağaçe) ile evlenerek onlarla yakınlık kurar. Bir müddet sonra büyük oğlu Hümayun'u kuzeydeki Bedahşan'a vâli tayin eder. Bu arada Kâbil ve Gazne'nin güneyindeki bölgeleri de ele geçirmeye çalışır. Nitekim 1522'de Argunlar Kandehar'ı Babür'e bırakarak daha güneye, Sind bölgesine çekilirler ve Babür'e bağlılıklarını bildirirler. Diğer oğlu Kâmran'ı da vâli olarak Kandehar'a gönderir. Hattâ bu sıralarda, Delhi sultanı İbrahim Lodi'nin Lâhor vâlisi Devlet Han ile Sultan İbrahim'in amcası Alâüddin Lodi, İbrahim Lodi'ye karşı Babür'den yardım isterler. Ayrıca Babür, Raca hükümdarı Rana Sanga ile mektuplaşarak İbrahim Lodi'ye karşı anlaşır. Babür artık seferlerini Pencab bölgesine yoğunlaştırır. Lâhor ve Dibalpur'u alarak (1523-1524 kışı) Kâbil'e döner. Bir ara, Özbeklere karşı Kâbil'den kuzeybatıya yürüyerek Belh'i tahkim ederse de

[39] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 352.

[40] Güney kuzey aksında yer alan Kabil, Gazne ve Sind'in doğusundaki bölgeler veya İndus Vadisi'nden başlayan topraklar (Pakistan'nın önemli bir bölümü), o tarihlerde Hind ülkesine dahil idi.

artık asıl ilgisi Hind coğrafyasına olduğundan, 12.000 kişilik bir ordu ile 1525 Aralık'ında yeniden Pencab'a girer. Burada, orduya katılan yeni birliklerle askerin sayısı 20.000'e ulaşır ve 1526 yılı başında, Delhi üzerine yürümek için harekete geçer.[41] Hümayun, 14 Cemâziyelevvel 932'de (26 Şubat 1526) Hamid Han'ın üzerine yürür ve Hisar-ı Fîruze taraflarında bu Afgan Birliğini bozar. Babür, Hümayun'un ilk seferi olduğunu belirttiği bu hadiseyi ilerisi için önemsediğini kaydetmektedir.[42] Kendisi de 29 Cemâziyelâhir'de (12 Nisan 1526), Pânipet[43] şehrine ulaşır. Rûm (Osmanlı) usûlüne göre arabalar ve tüfenkdâzlar yerleştirilerek ordu tahkim edilir ve gelmekte olan Lodi ordusu beklenmeye başlanır.[44] Nitekim 8 Receb Cuma günü (20 Nisan 1526), sabahın ilk ışıklarıyla birlikte muharebe başlamıştır. Öğle vakti olduğunda Sultan İbrahim öldürülmüş, bir leke (100.000) ulaşan ordusu da bozguna uğratılmıştı. Babür aynı gün, Hümayun ve bazı beyleri Agra'yı ele geçirmek üzere görevlendirir. Kendisi salı günü (24 Nisan 1526) Delhi'ye girer ve Nizamüddin Evliya'nın kabrini, perşembe günü Gıyâsüddin Balaban, Alâüddin Hılcî, Behlül ve İskender Lodi gibi sultanların kabirlerini ve imâretlerini ziyaret eder. Cuma günü de Delhi'de Babür'ün adına hutbe okutulur.[45] Böylece, Timuroğulları için tarih sahnesindeki perde Orta Asya'da açılmamak üzere kapanırken, onların son vârisi Babür'le birlikte, Delhi'de yeni bir devlet (Babürlü/Gurkanlı Devleti) doğmuş oluyordu.

Babürlüler: Tarih ve Mimarî

Babür Dönemi (1526-1530)

Tarih: Delhi'nin alınmasından kısa bir süre sonra Agra ve diğer bazı şehirler Babür ve beyleri tarafından ele geçirilir. Ancak daha ilk günlerde Babür'ü üzen bir hadise gelişir. Hindistan'ın sıcak iklimine asker ve beylerin çoğu uyum sağlayamaz ve birden düşüp ölme vak'aları görülmeye başlar. Hattâ asker ve beyler arasında geri

[41] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 17-21.
[42] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 422.
[43] Pânipet, Delhi'nin yaklaşık 100 km. kuzeyindedir.
[44] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 421-424.
[45] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 427-430.

dönme isteği zuhur eder ki bunu dile getirenlerden biri de onun en önemli adamlarındandır. Babür bu hadiseyi şöyle kaydeder.

Kâbil'den çıkıp, İbrahim'i mağlup ederek Agra'yı zaptedinceye kadar, Hoca Kelân iyi hareket etti. Cesur sözler söyledi ve faydalı fikirler ileri sürdü. Fakat Agra'yı aldıktan birkaç gün sonra, bütün fikri değişti ve gitmeğe çalışanlardan biri de Hoca Kelân oldu.

Halkın bu tereddüdünü öğrenince, bütün beyleri çağırarak istişare ettik. Ben:-"Saltanat ve cihangirlik vâsıtasız olmaz; padişahlık ve emirlik, nökersiz ve vilâyetsiz imkânsızdır." "… Kâbil'e dönersek tekrar sıkıntıya mâruz kalacağız, iyi niyeti olan hiç kimse bundan sonra böyle sözler söylemesin. Dayanamayıp, gitmek isteyen de gitsin ve bir daha geri dönmesin" dedim.[46]

İstişare sonunda beyler yatıştırılır. Ancak, Hoca Kelân'ın, çok askeri bulunduğundan ve kalmak niyeti olmadığından, hem hediyeleri götürmesi, hem de az adam kalmış olan Kâbil ve Gazne'yi takviye etmesi için askerleriyle birlikte dönmesine izin verilmiştir. Ayrıca birkaç ileri gelenin daha gitmesine müsaade edilmiştir. Diğer yandan beyler arasındaki bu rahatsızlık bütünüyle kaybolmayacak ve tekrar geri dönmek isteyeceklerdir. Babür, meseleyi bu şekilde hallettikten sonra yeniden bölgeyle ilgili işlerine koyulur. Zira, Delhi tahtını elinde bulundurarak Hindistan'ın büyük bir bölümünü idare eden Lodi Sultanlığı yıkılmışsa da çeşitli şehirlerdeki Afgan beyleri varlıklarını sürdürüyorlardı. Bunlardan biri de Bihar bölgesindeki Behar Han Nuhanî (Luhanî) idi ve Sultan İbrahim'in ölümü üzerine kendisini Sultan Muhammed ünvanıyla hükümdar ilan etmişti. Özellikle onun beylerinden Şir Han Sûrî, daha sonra Babürlülerin başına büyük sorunlar açacaktır. Sultan Muhammed, Pûreb'deki Afganlarla birlikte Agra'ya doğru yürümüşse de Hümayun tarafından geri püskürtülmüştür.[47]

Babür'ün Hind ülkesindeki ikinci büyük savaşı, yanına Afganları da alan Rana Sanga ile gerçekleşir. Babür, Sikri'de (Fetihpur) yine Osmanlı tertibine göre tahkim ettiği ordusuyla 933 Cemâziyelevvel'inde (Mart 1527) muharebeyi kazanır ve

[46] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 473-474.
[47] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 23-24.

"Gâzi" ünvanı alır.[48] Bundan sonra Pûreb üzerine yürüyerek devletin sınırlarını Bengal'e kadar genişletir.

Muharebeden evvel alınan kararla, fetihten sonra dönmek isteyenlere izin verileceği ilan edilmişti. Askerlerinin çoğunun, uzun süreli seferlere alışkın olmayan Bedahşan halkından olması ve Kâbil'in tahkim edilmesi maksadıyla, askerleriyle birlikte Hümayun Kâbil'e gönderilmiştir (Receb 933 / Mart-Nisan 1527).[49] Hümayun bir müddet Kâbil'de kalmıştır. Nitekim ertesi yıl, Safevîlerin, Câm'da Özbekleri bozguna uğrattığı haberi ulaşınca, Babür bir kez daha, Türkistan'ı ele geçirmeyi düşünmüş, Kâbil'deki Hümayun'a ve Kandehar'daki Kâmran'a mektup yazarak Hisar ve Semerkand tarafına yürümelerini emretmiştir.[50] Ancak Semerkand'ı almak mümkün olmayacak, Hisar'dan geri dönülecektir.

Babür'ün zamanında Agra merkez olmak üzere Hindistan'ın kuzeyindeki bölgeler büyük ölçüde ele geçirilmiş veya Babürlülere tâbi olmuştur. Devletin sınırları batıda Belh, Kandehar ve Sind hattından doğuda Bengal'e kadar uzanmıştır.

Babür, H.937 yılının başlarında (1530'un sonlarına doğru) hastalanarak yatağa düşmüş ve birkaç ay bu vaziyette kalmıştır. Kâbil'den daha önce dönmekle birlikte o sıralarda Kalincer'de bulunan Hümayun'u yanına çağırarak padişah tayin etmiş ve birkaç gün sonra, 5 Cemâziyelevvel 937'de (25 Aralık 1530), Agra'da vefat etmiştir.[51] Önce Agra'da defnedilen Babür Firdevs Mekânî'nin naaşı daha sonra Kâbil'e nakledilmiştir.

Mimarî: Babür, Hind coğrafyasına girmeden önce Semerkand'dan Kâbil ve Gazne'ye, dönemin önemli sanat ve kültür merkezi konumundaki pek çok şehri görmüştü. Gittiği şehirlerde, önemli mimarî eserleri gezerek incelediği, Bâbürnâme'de bu yapılar hakkında verdiği detaylı betimlemelerden anlaşılmaktadır. Çocuk yaşta tahta çıkarak kendini içerisinde bulduğu siyasî konjonktür nedeniyle, onun padişahlık yıllarının çoğu yurt aramakla geçmiştir. Yukarıda naklettiğimiz

---

[48] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 513-523.
[49] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 526.
[50] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 559-562.
[51] Gülbeden, **Hümayunnâme**, (Farsça'dan çev. Abdürrab Yelgar; İngilizce ekleri çev. Abdürrab Yelgar ve Eymen Manyas; Giriş ve Tarihi Özet, Hikmet Bayur), TTK. Yay., (Birinci baskı, 1944), Ankara, 1987, (Hümayunnâme), ss. 135-139.

ifadelerinden, Hindistan'a girinceye kadar bu kaygıyı taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak Delhi ve Agra'yı alışından îtibaren siyasî ve askerî çalışmalarının yanı sıra hızla imar faaliyetlerine girişmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de oradaki şehirleri nizamsız ve intizamsız yerler olarak görmesidir. Bu bakımdan öncelikle çevre düzenlemelerine önem vermiş, günlük aktiviteleri kolaylaştıran ve yaşam kalitesini yükselten çalışmalar başlatarak kuyular açtırmış, havuzlar, hamamlar yaptırmış ve çarbağ usûlünde bahçeler düzenlettirmiştir. Babür ilk etapta yapılan bu düzenlemelerle ilgili şunları kaydeder.

"Halife, Zeyn, Yunus Ali ve nehir sâhilinde[52] *yerleşmiş olan herkes, muntazam ve güzel plânlı bahçeler ve havuzlar yaptılar. Lâhûr ve Dibâlpûr usûlü ile çarh yapıp, sular akıttılar. Hindliler böyle plânlı ve düzgün yer görmedikleri için, Cûn'un bu tarafındaki güzel binalı yerlere Kâbil adını vermişler."*[53]

Bu kayıt, Babür kadar onun beylerinin de imar çalışmalarına katıldığını gösterir. Babür, kendi yapıları için sadece Agra'da ve yerli taşçılardan her gün 680 kişinin çalıştığını, Agra ile birlikte Sikri, Biyâne, Dûlpûr, Gvâlyor ve Kûl'de bu sayının toplam 1491 taşçıya ulaştığını kaydeder[54] ki bu sayı diğer beyler adına çalışanlarla birlikte düşünüldüğünde çok daha fazla olacaktır. Babür, Hindistan'a geldikten sonra sadece bu bölgede değil, Kâbil ve Gazne civarında da birtakım inşa ve tamir çalışmaları yaptırmıştır.[55]

Aynı zamanda iyi bir şair olan ve Babürnâme'nin dışında da eserler yazmış olan Babür'ün Hindistan'daki yapılarından sadece birkaçı günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan başlıcaları Sambal, Ayodhya ve Pânipet'teki camilerdir. İlki 933/1526, diğer ikisi ise 935/1528-29 yıllarında yapılmıştır. Bunlardan Pânipet'teki Kâbilî Bağ Camii, kemer-örgülü geçiş ögeleriyle Hind mimarisi için yenilikçi bir tasarım sunar.[56]

---

[52] Agra'daki Yamuna (Cûn) sahili.
[53] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 481.
[54] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 469.
[55] Babur, **Baburnâme** (2000), ss. 577-578.
[56] Ebba Koch, **Mughal Architecture: An Outline of Its History and Development (1526-1858)**, (Birinci baskı: Munich, 1991), OUP., New Delhi, 2002, (Mughal Architecture), s. 32.

Hümayun Dönemi (1530-1540 ve 1555-1556)

Tarih: Nâsırüddin Muhammed Hümayun, 4 Zilkade 913 (6 Mart 1508) tarihinde Kâbil'de doğmuş,[57] babası Babür'ün Agra'da vefatını müteakip 29 Aralık 1530'da tahta çıkmıştır.[58]

Babür'ün ölümünün duyulmasının ardından Afgan beyleri harekete geçerek Bihar'a girmişler, hattâ batıya yürüyüşlerini sürdürerek Cevnpur'u[59] (Jaunpur) da almışlardı. Onlar ayrıca Gücerat[60] padişahı Bahadır'ı da kendileriyle işbirliğine davet etmişlerdi.[61] Bu, devletin hem doğudan hem de batıdan kıskaca alınması anlamına geliyordu. Hümayun harekete geçerek Cevnpur'u geri alır ve Bihar'ı yeniden kendine bağlar. Buradan, Şir Han'ın elinde bulundurduğu, fevkalâde müstahkem bir kale olan Çunar'a yürüyerek onu dört ay boyunca muhasara eder. Sonunda varılan anlaşmaya göre, Şir Han onun egemenliğini kabul etmek sûretiyle Çunar'ı elinde bulundurmaya devam eder. Hümayun daha sonra, yanındaki bazı mirzaların kaçarak sığındığı Sultan Bahadır'ın (Gücerat) üzerine yürür ve 1535 yılında burayı alır. Kardeşi Askerî'yi de bu eyalete vâli tayin eder. Babür'ün siyasî ve askerî meziyetlerine sahip olmayan Hümayun, ilk yıllardaki bu başarılarının ardından Mandu'da vakit geçirerek devlet işlerinden uzak kalır. Bu arada Askerî, kendini padişah ilan eder ve Agra'ya Hümayun'un üzerine yürür. Sonuçta sulh sağlanmışsa da Gücerat gibi çok önemli bir eyalet elden çıkmış olur.[62] Bu bölgenin tekrar ele geçirilebilmesi için epey uzun bir zaman geçecektir.

Hümayun, kaçarak kurtulmuş olan Bahadır'ın Portekizliler tarafından öldürüldüğünü öğrenince, burayı yeniden almak isterse de doğuda Şir Han tehlikesi ortaya çıktığından bundan vazgeçer. Çunar'ı alarak daha doğuya yönelir ve Bengal'e girerek onun merkezi olan Gaur'u alır. Çok beğendiği için Cennetâbâd adını verdiği bu şehirde eğlenceye dalar ve yağmur mevsimi olması sebebiyle orduda zayiatlar başlar. Bu arada Surîlerden (Afgan kökenli sülâle) Şir Han, Bihar'ı ele geçirerek

---

[57] Babur, **Baburnâme** (2000), s. 340.
[58] Gülbeden, **Hümayunnâme**, s. 138.
[59] Cevnpur, Bihar'ın batısında ve Vârânasi'nin (Benâres) kuzeyindedir.
[60] Gücerat, Kuzey Hindistan'ın batı ucunu teşkil eden ve Umman Denizine bakan yarımada. O tarihlerde de pek çok şehir ve daha küçük yerleşim birimine sahip bu eyalet, özellikle hacc güzergâhı olması bakımından Hicaz ile denizyolu ulaşımının ilk durağı olarak önemlidir. Stratejik önemi bakımından Batılı sömürgecilerin de ilk ayak bastıkları yerlerdendir.
[61] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 35-36.
[62] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 36-41.

Bengal ile pâyitaht (Agra) arasındaki bölgeleri tehdit eder. Hümayun, ülkenin en doğu ucunda mahsur kalmış olduğu gibi, merkezde de kardeşi Hindal padişahlığını ilan ederek Delhi'yi kuşatmış, Kâmran da Kâbil'den Hindistan'a gelmiştir. Hümayun, vahameti anlayarak yıpranmış ordusuyla 1539 yılında Bengal'den hareket eder. Çok başarılı olmayan bu son sefer esnasında Şir Han giderek güçlenmiş ve dönüş yolunda olan Hümayun ve ordusu için ciddi bir tehdit haline gelmişti. Nihayet Çavnsa (27 Haziran 1539) ve Kanevç (17 Mayıs 1540) bozgunları neticesinde Hümayun, sırasıyla Agra, Delhi ve Serhind'i terk ederek Lâhor'a çekilmek; daha sonra da (1540 sonları) Sind'e geçerek bütün Hind ülkesini Surî hanedanına bırakmak zorunda kalmıştı.[63]

O sırada Sind bölgesi, Babür'den beri Timuroğullarına bağlılığı süregelen Argunların elinde bulunuyordu. Hümayun bir müddet burada vakit geçirmişse de tahtını kaybetmiş bir hükümdar olarak bu durum uzun sürmeyecek ve Sind'de de barınamayacaktır. Kardeşler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı Kâbil ve Kandehar'dan da vazgeçmeye; 1543 yılı sonlarında kendisine tâbi olanlarla birlikte Horasan'a geçerek Şah Tahmasp'a sığınmaya mecbur olur. Tahmasp, ülkesine sahip çıkamamış bu hükümdarı başta çok iyi karşılamış olmasına rağmen, zamanla bir takım huzursuzluklar baş göstermiştir. Daha önce Şir Han'a esir düştüğü halde kaçarak, Sind'de Hümayun'un ordusuna tekrar katılan ve bir Şiî olan Bayram Han ile Şah'ın kız kardeşi Sultanım Begim'in gayretleriyle bu gerginlikler bertaraf edilmiştir. Hattâ Tahmasp, oğlu Şehzade Murad ve onun atalığı Budak Han komutasındaki 10.000 (veya 12.000) kişilik süvari birliğini, Kandehar ve Kâbil'i geri alması için Hümayun'a yardımcı tayin etmiştir.

Hümayun, 3 Eylül 1545'de kardeşi Mirza Askerî'den Kandehar'ı, 18 Kasım 1545'de diğer kardeşi Mirza Kâmran'dan Kâbil'i, 1546 Mart'ında da amcasının oğlu Mirza Süleyman'dan Bedahşan'ı alır. Bu mücadele daha uzun bir süre devam edecek, başta Kâbil olmak üzere bölgedeki şehirler, Babür'ün oğulları arasında el değiştirecektir.[64] Daha çok, ana-baba bir ağabeyi Kâmran'la birlikte hareket eden Askerî'nin siyasî alandan uzaklaştırılması, Hümayun'a yakın duran Hindal'ın öldürülmesi ve bu elîm hâdiseden sorumlu tutulan Kâmran'ın gözlerine mil çekilerek

[63] Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 42-49.
[64] Bkz. Bayur, "Giriş ve Tarihi Özet", **Hümayunnâme**, ss. 79-84 ve 90-107.

(1553 sonlarında) hacca gönderilmesi neticesinde fetret devri sona ermiş,[65] Hümayun da Hind kapısına dayanan bu topraklarda (Afganistan) yeniden birliği sağlamıştır. Nitekim o, kısa bir sürede toparlanarak 1554 yılı sonlarına doğru ordusuyla birlikte Hindistan'a yönelmiştir. Şir Şah'ın[66] 1545'deki ölümünden sonra Delhi tahtında, Surîlerden İslam Şah, Muhammed Âdil Şah ve İbrahim Şah oturmuş olup 1554'de ise İskender Şah bulunmaktaydı.[67] Hümayun, en yakın beylerinden olan Bayram Han'la birlikte 1555 yılı başlarında Lâhor'a girer. Ordunun bir bölümü, bu beyin komutasında ilerleyerek Serhind ve Hisar çevresini kolaylıkla ele geçirir. Ancak İskender Şah 80.000 kişilik büyük bir güçle harekete geçince Hümayun da Lâhor'dan gelerek Bayram Han'a katılır. Daha küçük olmasına karşın Hümayun'un ordusu 22 Haziran 1555'de Surî birliklerini dağıtır ve İskender Şah, Keşmir'in dağlık

---

[65] Bu iktidar kavgası, Hümayun karşısında asıl tehdit olan Kâmran ve Askerî Mirzaların, mücadele alanından uzaklaştırılmasıyla son bulmuştur. Kandeharî, Hümayun'un İran'dan dönerek Kandehar'ı almasından (1545) sonra Mirza Askerî'nin bir müddet gözetim altında tutulduğunu ve sonunda serbest bırakılarak Belh'e gönderildiğini belirterek hacca gitmek üzere onun buradan ayrıldığını, ancak, Şam ve Mekke arasında yolda öldüğünü kaydeder (Bkz. Muhammad Arif Qandhari, **Tarikh-i Akbari**, (Giriş ve notlarla İngilizceye çev. Tasneem Ahmad), Pragati Pub., Delhi, 1993, s. 34). Halbuki Askerî, Kandehar'ın alınmasını müteakip kâh Humayun'un yanında kâh karşısında altı yıl kadar kargaşa döneminin aktörlerinden biri görünmektedir. Nitekim Ferişte, Kâbil'in Kâmran tarafından üçüncü kez ele geçirilmesinden sonra Hümayun'un burayı yeniden zapt ettiğini ve Kâmran'ın kaçtığını, Askerî'nin ise hapse atıldığını belirtir. Ayrıca Askerî'nin hacca gitmek üzere izin istediğini (H. 958/M.1551 civarı), bunun üzerine onun, gizlice Bedahşan valisi Mirza Süleyman'a gönderildiğini ve daha sonra bu isteği kabul edilmekle birlikte, H.961'de (1553/54) Arabistan çölünü geçerken öldüğünü kaydeder. Hindal'ın 21 Zilkade 958'de (20 Kasım 1551) öldürüldüğünü, Kâmran'ın ise üç yıldır ikâmet ettiği Mekke'de H.964 (1556/57) yılında eceliyle öldüğünü belirtir (Bkz. Mahomed Kasim Ferishta, **History of the Rise of the Mahomedan Power in India [Tarikh-i Ferishta]**, [John Briggs'in İngilizce tercümesi], Cild: II, [Birinci baskı, 1829], Munshiram Manoharlal Pub., New Delhi, 1981, ss. 102-103). Son kısımları kaybolmuş olduğundan Kâmran'ın gözlerine mil çekilmesiyle sona eren Gülbeden Begim'in Hümayunnâmesi, Askerî'nin hapsedilmesinden ve hacca gitmesinden söz etmez. Ancak Askerî'nin Hindal'la birlikte H.958'de (1551), Hümayun'un Belh önündeki ordusuna katılmak üzere buraya gittiği, bir kargaşa sonucu ordunun Belh'den ayrılması sebebiyle kimseyi bulamadıklarından her ikisinin de Kunduz'a döndükleri kaydedilir. Ordunun geri dönmesinden sonra, Belh seferine katılmadığı için korkan Kâmran'ın, oğlu Ebu'l-Kasım Mirza'yı Askerî'nin yanına gönderdiği belirtilir. Hindal'ın ölümü ve defni ile Kâmran'ın gözlerine mil çekilmesinin anlatıldığı, elimizdeki eksik eserin son altı-yedi sahifesinde Askerî'den bir daha söz edilmez (Bkz. Gülbeden, **Hümayunnâme**, ss. 207-216). Askerî, muhtemelen, bu seferden sonra yeniden Kâmran'ın yanında yer almış; Kâbil'in Hümayun tarafından son kez alınmasıyla birlikte Ferişte'nin kaydettiği gibi hapse mahkum edilmiş ve daha sonra da hacca gönderilmiş olmalıdır. Dolayısıyla Gülbeden ve Ferişte'nin verdiği malûmat uyuşmakta ve Askerî'nin 1551/52'ye kadar bir tehdit olarak Hümayun'un karşısında olduğu anlaşılmaktadır. Bundan birkaç yıl sonra da Kâmran tehdit olmaktan çıkarılmıştır.

[66] Çavnsa'da Hümayun'a karşı elde ettiği zaferden sonra Şir Han'a "es-Sultan'ül-Âdil Şir Şah" denilmiştir (Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 46).

[67] Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, Ed. Hakkı D. Yıldız, Çağ Yay., İstanbul, 1992, (Büyük İslam Tarihi), s. 479.

bölgelerine kaçmak zorunda kalır.[68] Hümayun ise 15 yıl aradan sonra muzaffer bir padişah olarak Delhi'ye girerek kuzey Hindistan'ın bir bölümünü tekrar ele geçirmiş olur. Daha sonra Surîlerden Âdil Şah kendisi Çunar'da kalarak bir Hindli olan, veziri Himu'yu büyük bir ordu ile Delhi üzerine göndermiş ve şehir tekrar elden çıkmışsa da II. Panipat savaşı ile Hindistan'da Türk hakimiyeti yeniden sağlanmış olur. Fakat Hümayun bunları görmeyecektir. Zira o, yeniden Hind padişahı oluşundan sadece yedi ay sonra (Ocak 1556) Delhi'de ölmüştür. Dönemin kaynaklarında, ölümünün ardından, Cihanbânî Cennet Âşiyânî ismiyle anılan Hümayun, Delhi'deki türbesinde medfun bulunmaktadır.[69]

Mimarî: Hümayun'un Hind padişahlığı, 1530-1540 ve 1555-1556 olmak üzere iki döneme ayrılır. Onun ikinci dönemi oldukça kısa sürdüğünden, mimarlık alanına katkıları da ilk dönemine tekâbül eder. Hümayun için Delhi'nin ayrı bir önem arz ettiği bilinmektedir.

Hümayun'un ilk yıllarında hayatta olan Huvand Emîr'e (öl. 942/1535-36) göre, padişah, 939 Zilhicce'sinin başlarında (1533 Haziran'ı sonlarında) Dâr'ul-Melik-i Hazret-i Dehli'ye gelmiş ve kurmak istediği *Şehr-i Dinpenâh* için, istihâre ve istişâreden sonra Âb-ı Cûn'a (Yamuna Nehri) bitişik yüksekçe bir tepeyi şeçmişti. Hukemâ-i dakîka şinâsın (astronom-müneccim) işaretiyle 940 Muharrem'inin ortasında (1533 Ağustos'u başında), hem şehrin, hem de padişahın hassa kasrının inşasına başlanmış; bina üstadları (mimarlar), Delhi'nin ileri gelenleri, asker, işçi ve bütün ahâli bu işe koyulmuştu. Aynı yılın şevval ayı sonlarında (1534 Mayıs'ının ortalarına doğru), siperler, burçlar, surlar ve şehrin kapıları tamamlanmak üzereydi.[70] Gülbeden, Hazreti Akam adıyla andığı kendisini yetiştiren kadının 13 Şevval 940'ta (27 Nisan 1534) ölmesinin ardından düzenlenen *çille* aşından (ölümden kırk gün sonra yapılan hayrât) sonra Hümayun'un Delhi'ye giderek Dinpenâh Kalesi'nin temelini attığını ve tekrar Agra'ya döndüğünü kaydeder.[71] Buna göre Hümayun, 1534 yılı haziran ayı ortalarında Delhi'de olmalıdır. Bu tarih, Huvand Emîr'in, surların tamamlanmak üzere olduğunu belirttiği tarihten bir ay sonrasıdır. Eserini,

---

[68] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 60-61.

[69] Hümayun'un ölümü ve sonrasında gelişen hadiselere, türbesinin inşasıyla ilişkili olması bakımından *"Hümayun Türbesi"* başlığı altında değinilecektir.

[70] Gıyâsüddin Muhammed Huvand Emîr, **Kanûn-i Hümâyunî**, (Muhammed Hidayet Hüseyin'in tashihli Farsça neşri), Matba'-ı Baptist Mission, Kâlküta H.1359/M.1940. ss. 85-86.

[71] Gülbeden, **Hümayunnâme**, s. 144.

Ekber devrinde kaleme alan Gülbeden yanılmış; Hümayun Delhi'ye temel atmak için değil, açılış için gitmiş olabilir.

Hümayun tarafından kurulan Dinpenâh, günümüzde daha çok Kale-i Köhne (Qil'a-i Kuhna) veya Purana Kale (Purana Qil'a) olarak bilinen muhkem surlardan müteşekkil bir yapıdır.[72] Kale içinde bugün iki önemli yapı bütün heybetiyle ayaktadır. Bunlardan biri Kale-i Köhne Mescidi (Eski Kale Camii) olup muhteşem taş oyma işçiliği ile zarif taş ve mermer kakmalardan oluşan, dönemi bakımından olağanüstü dekorasyonuyla Babürlü camilerinin nadide örneklerindendir. Diğeri ise, *Şir Mendal* olarak bilinen yapıdır. Yaklaşık 1.30 m. yüksekliğindeki sekizgen bir platform üzerinde yükselen, her bir cephesi iki sıra derin nişten müteşekkil, iki katlı sekizgen bir bina olan bu yapı, görünüşü itibariyle bir köşk ve daha ziyade bir cihannümâ[73] yapısını hatırlatır. Camidekine benzer taş dekorasyon örnekleri bu yapıda da mevcuttur. Diğer taraftan, Kale-i Köhne'nin Şir Şah Sûrî tarafından yıkılarak yeniden inşa edildiği, camiin ve Şir Şah'a atfen *Şir Mendal* olarak bilinen cihannümâ yapısının da Şir Şah dönemine ait olduğu, Hümayun'un yeniden Hind padişahı oluşundan sonra bu sonuncu yapıyı kütüphane olarak kullandığı ileri sürülür. Zira, *Tarih-i Şir Şâhî*, Şir Şah'ın, eski başkenti yıkarak Yamuna sahilinde, biri saray ve mescid-i cumayı, diğeri şehri ihâta eden iki kale yaptırdığını, ancak, şehir surları tamamlanmadan önce öldüğünü kaydeder.[74] *Tarih-i Dâvudî* de ise, 947'de (1540-41) Delhi'ye gelen Şir Şah'ın, Fîruzâbâd ve Kilughari arasında, içinde muhteşem bir mescid ve saray olan bir kale yaptırdığını, kaleyi Şirgarh, sarayı da Şir Mendal olarak isimlendirdiğini ifade eder.[75] Bu kayıtlar nedeniyle araştırıcılar, hem Kale-i Köhne'yi hem de içindeki cami ve sekizgen cihannümâyı, Şir Şah'a

[72] Mirza Sengin Beg, Babürlülerin son döneminde yazdığı eserinde Kale-i Köhne'nin, Babür zamanında inşasına başlanarak Hümayun zamanında tamamlandığını, Şir Şah'ın da onu tamir ettirdiğini kaydeder. Bkz. M.S. Beg, s. 66.

[73] Biz onu cihannümâ olarak anacağız.

[74] Abbas Khan Sarwani, "Tarikh-i Sher Shahi or Tuhfat-i Akbar Shahi", (E.C. Bayley'ın İngilizce tercümesi), **The History of India, As Told By Its Own Historians**, Cild: IV, (haz. Henry Miers Elliot ve John Dowson), Trübner and Co., London, 1872, s. 419.

[75] Abdu-lla, "Tarikh-i Daudi", (Kısmî İngilizce tercüme: Charles F. Mackenzie), **The History of India, As Told By Its Own Historians**, Cild: IV, (haz. H.M. Elliot ve J. Dowson), ss. 476-477.

atfetmişlerdir.[76] Diğer taraftan, tarihî önemi haiz bir çalışma olan *Seyr'ul-Menâzil*, cihannüma hakkında şu ilginç bilgiyi kaydeder.

"Mescidin yakınında bir burc vardır. Halk ona 'Şir Mendal' der. Aslında o Şir Mendal değildir. Hakikat şu ki, Padişah Hümayun, Süheyl'i ve diğer yıldızları izlemek için bu mekanı inşâ ettirmişti."[77]

Bazı araştırıcalar da camii Şir Şah'a, cihannümayı Hümayun'a atfeder. Sekizgen gövdesiyle cihannümâ, Gülbeden'in, Hümayunnâme'de tasvir ettiği sekizgen köşkleri hatırlatır.[78] Genel görünüşü bakımından Timurlu ve Orta Asyalı bir karakter arz eden bu yapıyı yerel İslâm mimarîsi gelenekleri içinde açıklamak güçtür. Nitekim C.B. Asher, camie benzer dekoratif özellikleri bulunan cihannümânın (Şir Mendal), Hümayun tarafından yaptırılmış olmasını şüpheden uzak görür. Bununla birlikte Asher, kalenin (Kale-i Köhne) Şir Şah tarafından tamamlanmış, camiin (Kale-i Köhne Mescidi) de onun tarafından yaptırılmış olabileceğini belirterek, camiin, en azından Sir Şah'ın bir yapısında; Narnaul'da dedesi için yaptırdığı türbede görülen form ve motifleri takip ettiğini, günümüze ulaşan Hümayun yapılarıyla neredeyse hiç bir ortak yönünün bulunmadığını ileri sürer.[79] Fakat bu iki yapıyla ilgili benzerlikler, dekorasyondaki bir takım detaylardan öteye gitmez. Narnaul'daki Şah İbrahim Türbesi genel tasırımı bakımından Delhi'deki, Lodi dönemine ait Şiş Künbed'in takipçisidir. Nitekim G.D. Lowry, cami ve cihannümânın erken dönem Babürlü yapılarıyla olan benzerliğine dikkat çekerek kale ve içindeki yapıların Şir Şah'la ilişkilendirilmesini tarihsel veriler ışığında tartışır ve bu yapıların hümayun

---

[76] Bu yapılar, erken tarihli araştırmalarda Sûrî devrine tarihlenmiş, onları takip eden çalışmalarda da bu tutum devam etmiştir. Bkz. Alexander Cunningham, **Archaeological Reports**, Cild: I, ASI, Simla, 1871, s. 221-222; James Fergusson, **History of Indian and Eastern Architecture**, Cild: II, (Birinci baskı, 1876), Munshiram Manoharlal Pub. (London 1910 edisyonunun tekrar basımı), New Delhi, 1998, ss. 286-287; Percy Brown, **Indian Architecture (Islamic Period)**, Üçüncü baskı, tarihsiz, ss. 92-93.

[77] M.S. Beg, s. 66.

[78] Gülbeden, **Hümayunnâme**, s. 145 vd.

[79] Catherine B. Asher, Şir Şah tarafından yaptırılmış olabileceğini belirttiği camiin, Sir Şah'ın Narnaul'da dedesi için yaptırdığı türbede görülen form ve motifleri takip ettiğini ileri sürer. Diğer yandan o, camie benzer dekoratif özellikleri bulunan cihanümânın (Şir Mendal) Hümayun tarafından yaptırıldığını kabul eder (Bkz. Catherine B. Asher, **The New Cambridge History of India: Architecture of Mughal India**, Cambridge Univ. Press, (Birinci baskı, 1992), 2003, (Architecture of Mughal India), ss. 12 ve 32-34.

devrine ait olduğunu ileri sürer.[80] Onun yaklaşımını benimsediğimizi belirtmek ve şunları ilâve etmek istiyoruz. Lowry'nin de ifade ettiği gibi, Şirgarh ve içindeki Mescid-i Cuma ve sarayın, Kale-i Köhne ve buradaki cami ve cihannümâya tekabül ettiğini gösteren yeterli delil yoktur. Günümüzde, Kale-i Köhne'nin yaklaşık 300 m. kadar batısında, Şir Şah Kapısı yada *Lâl Dervâze* olarak bilinen bir bakıyye mevcuttur. Bu bakıyyenin yanı sıra Kale-i Köhne kapıları ile kale içindeki cami ve cihannümânın taş dekorasyonu, Hümayun, Efservâlâ ve Ategeh Han türbeleri gibi erken dönem Babürlü yapılarındakilerle ortak bir karakter arz eder. Kale-i Köhne'nin özellikle batı kapısı ile cami ve cihannümadakilerin, anılan erken dönem örnekleriyle daha yakın benzerlikler gösterdiği kanaatindeyiz. Kalenin kuzey kapısında (Telâkî Dervâze), yarı arslan mitolojik bir varlıkla (leogryph) mücadele eden savaşçının temsil edildiği, fevkalâde mücessem iki kabartma yer alır. Güney kapısında (Hümayun Dervâze) ise iki fil kabartması bulunur. Bu kabartmalar ile her iki kapının baş kemerlerini taçlandıran madalyonlardaki figüratif düzenleme, köşelikleri altı köşeli yıldızlarla bezenen ve baş kemeri kelime-i tevhidli bir madalyonla taçlandırılan batı kapısında mevcut değildir. Farklı bir tutumla ele alındığı görülen kuzey ve güney kapıları, şehrin alınması esnasındaki tahribâtın ardından Şir[81] Şah döneminde yapılmış veya dekoratif kaplamaları yenilenmiş olabilir.[82] Eğer böyle ise, söz konusu çalışmalarda, Hümayun devrine ait olduğunu düşündüğümüz batı kapısı ile cami ve cihannümâdaki taş dekorasyondan esinlenilmiş ve bu işi Delhi'deki sanatkârlar icrâ etmiş olmalıdır. Nitekim kırmızı taş zemine beyaz mermer yada renkli taş kakmalı geometrik tasarımların öncül örnekleri, Mevlânâ Cemâlî Camii'nde (1528) olduğu gibi, Babürlülerin ilk yıllarından îtibaren Delhi'de görülmeye başlar. Ancak aynı dekorasyon tarzını, Sûrî yapılarında görmek çok mümkün değildir. Bu durum, Sûrîlerin onu Delhi'de tanıdıklarına işaret sayılabilir. Diğer yandan, Kale-i Köhne Camii'ndeki, özellikle geometrik düzenli taş kakma işçiliği sunan dekoratif panolar, dönemin Hind-İslâm mimarisi için yenilikçi bir karakter sunar. Bu zengin dekorasyon, Sûrîler kadar önceki Delhi sultanlıkları

[80] Geniş bilgi için bkz. Glenn David Lowry, **The Tomb of Nasir-ud-Din Muhammad Humayun** (Basılmamış Doktora Tezi), Dan. Oleg Grabar ve Stuart Cary Welch, Harvard University, The Graduate School of Arts and Sciences, The Department of Fine Arts, Cambridge, Massachusetts, 1982, (The Tomb of N.M. Humayun), ss. 21-26.

[81] 'Şir' kelimesi Farsça'da arslan anlamına gelir.

[82] ASI kataloğunda, Kale-i Köhne'nin batı ve kuzey kapıları Hümayun devrine, güney kapısı ise Şir Şah devrine tarihlenir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 92-94 ve 97-98.

dönemi için de yabancıdır. Bununla birlikte o, tasarım bakımından öncelikle Timurlu sanatındaki yüksek standartları hatırlatır ve, aynı dekorasyonun çini yada alçıyla yapılan örneklerini, Timurlu ve Safevî mimarisinde görmek mümkündür.

Yukarıda bahsedildiği üzere, siyasî belirsizliklerle geçen ilk iki dönemde (Babür ve Hümayun dönemi) Babürlüler, Orta Asya'dan İran'a, Sind'den Hind'e sürekli hareket halindeydiler ve Türkistan ve Horasan'ın sanat geleneklerini tanıma fırsatı bulmuşlardı. Şüphesiz bu hareketlilik, güçlü bir kültürel ve sanatsal etkileşim yaratmıştı. Babürlülerle yaygınlaşan geometrik tasarımlı bu kakma dekorasyon, Türkistanlı ve Horasanlı mimarların denetimindeki yerli ustalar tarafından ve Hindistan'da köklü bir geçmişi bulunan taş işçiliğiyle uygulanmıştır. Babürlüler çok iyi bildikleri geometrik desenli bezeme kompozisyonlarını Türkistanlı selefleri gibi çini ve alçı malzeme üzerine uygulamalarının yanı sıra, yerel teknik ve imkânlara dayalı taş kakma işçliğiyle onlara yeni bir ruh kazandırmışlardır. Nitekim cami ve cihannümâda görülen, kemer köşeliklerindeki altı köşeli yıldızlar da dâhil olmak üzere geometrik düzenli kakma işçiliği Hümayun'un türbesinde de bulunur. Nitekim aynı zevki yansıtan dekoratif tasarımlar, sonraki Babürlü yapılarında giderek yaygınlaşmıştır.

Ekber Dönemi (1556-1605)

Tarih: Celâlüddin Muhammed Ekber, Hümayun'un Sind'e sığındığı sıralarda, 4 Receb 949'da (14 Ekim 1542), Ömerkot'ta (Sind) doğmuştur. Annesi Hamide Bânu Begim'dir.[83]

Hümayun'un Delhi'yi almasından îtibaren, yanına Bayram Han verilmek sûretiyle Sûrî tehdidini bertaraf etmekle görevlendirilen Ekber, uzun bir süredir Lâhor ve Pencap havalisinde bulunuyordu. Hümayun'un ölümünün (Rebîulevvel 963 / Ocak 1556) ardından o, Kelenur Bağı'nda (Lâhor yakınları), 2 Rebîussânî 963 Cuma günü (14 Şubat 1556), Bayram Han'ın himayesinde padişah ilan edilmiş ve

[83] Gülbeden, **Hümayunnâme**, s. 178.

memleketin diğer bölgelerine haber salınmıştı.[84] Ekber, Babürlü tahtına oturduğunda ondört yaşına henüz basmıştı ve Bayram Han'ın koruması altındaydı. Ekber'in ilk yıllarında, Babürlü Devlet'ini arka planda asıl yöneten de Bayram Han'dır. Hân-ı Hânân ünvanı alan bu beyin gayretleriyle önemli bâdireler atlatılacaktır.

Sûrîler, Delhi'den çıkarılmış olmakla birlikte doğudaki Afgan beylerinden Âdil Şah büyük bir hazırlık içindeydi. Çok geçmeden onun veziri Himu, 50.000 süvari, 1.000 fil, 500 darbzenden (top) oluşan büyük bir orduyla 1 Zilhicce 963 Salı günü (6 Ekim 1556) Delhi yakınlarına ulaşmış ve Tuğlukabâd civarına yerleşmişti. Ekber'in ordusu ve Ali Kulı Han'ın birlikleri yetişinceye kadar savunmada kalınması ileri sürülmüşse de meydan muharebesine karar verilmiş ve ertesi gün, Ekber'in Delhi vâlisi Tardi Beg Han'ın ordusu ile Himu komutasındaki Sûrî ordusu karşı karşıya gelmişti. Neticede Tardi Beg Han yenilmiş ve Delhi Himu'nun eline geçmiştir.[85] Ancak kısa bir süre sonra, 2 Muharrem 964 Perşembe günü (5 Kasım 1556) Ekber'in ordusu Pânipet kasabasına ulaşmıştır.[86] Akabinde, II. Pânipet savaşı olarak tarihe geçen muharebe gerçekleşmiştir. Bu savaşta Himu yenilmiş ve bir aydan biraz fazla bir zaman zarfında Delhi tekrar (üçüncü kez) Babürlülerin eline geçmiştir.

Bundan sonra Ekber, Bayram Han'la birlikte Afganlardan İskender Sûrî'nin üzerine yürüyerek Pencâb'da elden çıkan yerleri geri almıştır. Pânipet'teki savaşı takip eden dört yıl içinde sınırlar doğuda Leknev, Cevnpur, Çunar'a, güneyde Gvalyor'a ve Rantambor'a kadar uzanmıştır.[87]

Zamanla, padişah ve Bayram Han arasında bir takım kuşkular ortaya çıkar ve Mart 1560'da Bayram Han azledilir. Ekber bundan bir süre sonra, hacca gitme

---

[84] Müntehâb'üt-Tevârîh'te, Ekber'in 2 Rebîulevvel 963 Cuma günü tahta oturduğu kaydedilir (Abdülkâdir İbn Mülûk Şah Bedâvunî, **Müntehab'üt-Tevârîh**, Cild: 2, [William N. Lees Sahib ve Münşî Ahmed Ali Sahib'in tashihli Farsça neşri], College Press, Kalküta 1865, s. 8). Aynı tarih, Nizamüddin Ahmed'in Tabakât-ı Ekberî'sinde de mevcuttur. O sırada Hümayun hayatta olduğundan, 'Rebîulevvel' yazılan bu tarih, cuma gününe denk gelen 2 Rebîussânî 963 (14 Şubat 1556) kabul edilir (H.M. Elliot-J. Dowson, **The History of India, As Told By Its Own Historians**, Cild: V, Trübner and Co. London, 1873, s. 247 ve dpn. 1). Nitekim bu tarih Ebu'l Fazl ve Ferişte'in kaydıyla da mutabıktır (Bkz. Ebu'l Fazl Allâmî b. Şeyh Mübarek Nâgûrî, **Ekbernâme**, Cild: 2, [Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri], Baptist Mission Press, Kalküta, 1879, s. 18; Ferishta, Cild: II, s. 111.

[85] Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, ss. 28-29.

[86] Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 37.

[87] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 67.

isteğini kabul ettiği Bayram Han'ı Gücerat yoluyla Hicaz'a gönderir. Ancak o Pattan'da (Gücerat) iken, 14 Cemâziyelevvel 968'de (14 Ocak 1568) eski düşmanlarından biri tarafından öldürülür.[88] Bayram Han hakkında geniş malûmat veren Ferişte, onun, kuşaklar boyu Timur Sahib-Kırânî'nin hizmetinde bulunmuş Baharlu Türkmenlerinden Ali Şükür'ün soyundan gelen Seyf Ali Beg'in oğlu olduğunu belirtir.[89]

Bayram Han'ın azlinden sonra, başta Mâhim Anegeh olmak üzere Ekber'in sütannelerinden Cici Anegeh'in eşi (Cici Ana-Analık) Ategeh Han'ın yönetimde etkin olduğu ve aynı zamanda bu iki ailenin bir çekişme içinde bulunduğu görülmektedir. Nihayet Mâhim Anegeh'in oğlu Edhem Han, Ekber'in veziri Ategeh Han'ı 1562 Mayıs'ında öldürür. Ekber de Edhem Han'ı şiddetli bir şekilde cezalandırarak öldürtür.[90] Artık yirmi yaşında olan genç padişah, bundan sonra devlet işlerinde kendisini göstermeye başlayacaktır.[91]

Gekker bölgesini 1563'te, Çunarı 1564'te ele geçiren Ekber, yarı bağımsız hareket eden vâli ve komutanlarla ilgili sorunları çözmek için önce Malva vâlisi Abdullah Han Özbek, sonra da doğudaki beyler üzerine yürür. Racistan'a girerek 1568'de Çitor kurganını, ertesi yıl da Rantambor'u alır. 1572 yılında Ekber Gücerat'a sefere çıkar. Aynı zamanda Münîm Han'ı Bengâl'i almak üzere gönderir. Kendisi Gücerat'ı kolayca alırken Münîm Han'ın az sayıda olan ordusu başarılı olmaz. Ekber, 1573-1574 yıllarında Afganlardan Bihar'ı ve Bengâl'i alır. Deniz hac yolunu emniyete almak için batı sahillerindeki Portekiz limanlarını almaya karar verirse de (1580) Bihar ve Bengâl'deki ayaklanmalar yüzünden bu mümkün olmayacaktır. Nitekim o, 1590'da Sind ülkesini, 1595'de Kandehar ve civarını, 1600 yılında da Dekken'in bir kısmını alarak Gücerat ve Bengâl dahil olmak üzere bütün kuzey Hindistan ile Sind ülkesi ve bütün Afganistan'ı ele geçirmiş olur. Ekber'in son yıllarında ortaya çıkan diğer hadise Şehzade Selim'in Allahâbâd'daki

---

[88] Qandhari, ss. 88-89.
[89] Ferishta, Cild: II, ss. 124-125.
[90] Bu hadiseye, "Ategeh Han Türbesi" ve "Edhem Han Türbesi" başlıkları altında etraflıca değinilmiştir.
[91] Keene, **Turks in India**, ss. 54-55; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 73.

ayaklanmasıdır. Bu nedenle de Ekber, Dekken'deki sorun bütünüyle çözülmeden Agra'ya dönmek zorunda kalır.[92]

Elli yıla yakın saltanat sürerek 12-13 Cemâziyessânî 1014'te (25-26 Ekim 1605) ölen[93] Arş Âşiyânî (Ekber), geride güçlü bir devlet ve mamur bir ülke bırakmıştır.

Ekber, 1562'den îtibaren siyasî, dinî ve malî alanda bir dizi yeniliklere girişmiş idi. Yerli halk arasında Hindular büyük çoğunluğu teşkil ediyordu. Ekber, devletin ve ordunun yapısına, kuzeyden gelen Türkler ile yerli Müslümanların dışındaki bu büyük kitleyi de dâhil ederek devleti büyütmek ve onun uyruklarını birleştirmek amacını gütmüştü. Böylece o, Hindulara devlet ve orduda önemli görevler verdi ki bunlardan en meşhuru mâli işlerinden sorumlu vezir tayin ettiği Hindu Raca Todor Mal'dır. Hindu hacılarından alınan vergiyi 1563'de, gayr-i müslimlerden alınan vergiyi (cizye) de 1564 yılında kaldırdı. Ticaret yolları bütünüyle emniyet altına alınamamış olsa da Ekber öldüğünde Gücerat limanlarından Agra'ya ulaşan iki önemli kervan yolu işlemekteydi.[94] Diğer taraftan o, Hinduları Müslümanlar ile eşit seviyeye getirerek toplumsal bütünlüğü sağlamaya çalıştı.[95] Atadığı vâli ve komutanlara doğrudan arazi vermek yerine ücret ödemek sûretiyle merkezî otoriteyi güçlendirmiş, muhtemel ayaklanmaların önüne geçmişti.[96]

Diğer yandan o, farklı din ve mezheplere mensup din adamlarını dinleyerek dinler arasındaki ortak noktaları bulmaya ve bunları birbirine yaklaştırmaya (Dîn-i İlâhî) çalıştı.[97] Asker ve memurların yanı sıra pek çok Hindu din bilginini saraya aldı. Hinduların kutsal metinleri ile Kitab-ı Mukaddes'in tercüme edilmesini emretti. Batılı Cizvitler de onun sarayında kendilerine yer buldu. Dinî ve toplumsal yaşamı düzenleyen bir takım uygulamalar hayata geçirildi.[98] Ekber'in bu gayretlerinin pek çok sonuçları olmuşsa da Dîn-i İlâhi hususundaki takipçilerinin onsekiz-ondokuz

---

[92] Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 81-118 ve 141-155.
[93] Heyet, **Proceedings of the Asiatic Society of Bengal, January to December 1869**, Baptist Mission Press, Calcutta, 1869, s. 214.
[94] W.H. Moreland, **India at the Death of Akbar An Economic Study**, (Birinci baskı, 1920), Oriental Books, New Delhi, 1983, ss. 42-43 ve 299.
[95] Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 74-80.
[96] Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 94-97.
[97] Geniş bilgi için bkz. Makhan Lal Roy Choudhury, **The Din-i-Ilahi or the Religion of Akbar**, Munshiram Manoharlal Pub. (1952 edisyonunun tekrar basımı), New Delhi, 1997.
[98] Bkz. Choudhury, s. 78 vd.

kişiyle sınırlı kaldığı kabul edilir.[99] Diğer yandan onun asıl amacının, İslam dinini bütünüyle terk etmek değil, devletin sınırlarını genişleterek Müslüman ve Hinduları bir arada barış içinde yaşatmak olduğu anlaşılmaktadır ki bu hususta başarılı olmuştur.[100]

Mimarî: Ekber döneminde özellikle mimarlık çalışmaları çok büyük bir ivme kazanmış, âbidevî ölçülerde pek çok eser inşa edilmiştir. Bizzat kendinin inşa ettirdiği binalar muazzam ölçeklerde olup onların hemen her biri devletin gücünü ve ihtişamını yansıtan büyük imparatorluk yapılarıdır. Türk-İslam mimarisi kadar Hind-İslâm mimarisi tanımlaması içinde de muayyen bir yere sahip olan Babürlü mimarîsi, asıl karakterini onun döneminde kazanmaya başlamıştır.

Ekber devri yapılarının en önemlilerinden biri ve ilk âbidevî yapısı Hümayun Türbesi'dir. Ekber'in inşa ettirdiği diğer önemli bir eser de Agra Kalesi'dir. Yamuna (Cûn) nehrinin batı sahilindeki bu yapının yerinde daha önce de bir kale bulunmaktaydı ve 1080'de Gazneliler tarafından ele geçirilmişti. Ekber zamanında bir yıkıntı halinde olan eski kale, 1565-1573 yıllarında kısa sürede kırmızı taştan yeniden inşa edilmiş, sonraki dönemlerde ona çeşitli ilâveler yapılmıştır. Bu yapı aynı zamanda Ekber'in başkenti Agra'daki sarayı olmuştur.

Ekber'in Babürlü mimarîsine ve şehir plancılığına şüphesiz en önemli katkısı Fetihâbad, diğer bir ismiyle Fetihpur şehridir. Şeyh Selim Çiştî'nin yaşadığı küçük Sikri kasabası, büyük bânî Ekber'in emriyle dönemin en ihtişamlı şehirlerinden birine dönüşmüştür. Saray, Köşk, kütüphane, mektep, cami, türbe, dükkan, hamam vb. pek çok yapının yer aldığı, meşhur adıyla Fetihpur-Sikri, hem Ekber devri yapılarını barındırması hem de Babürlü şehir plancılığını yansıtması bakımından eşsiz bir örnektir.[101] Şehirdeki en önemli yapılardan biri, avlusunda, Şeyh Selim Çiştî'nin sıra dışı görünüşe sahip beyaz mermer türbesinin de bulunduğu Mescid-i Cuma'dır (1568-1578). Bir tepe üzerine kurulu ve kırmızı taştan yapılmış bu cami, muazzam merdivenleri ve taçkapısı (Bülend Dervâze) ile, iki türbe ve onlarca lâhid barındıran çok geniş avlusuyla, Babürlü camilerinin en âbidevî örneklerindendir.

---

[99] Choudhury, ss. 185-187.

[100] Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 139-140 ve 161.

[101] Fetihpur şehri ve yapıları hakkında geniş bilgi için bkz. Ed. Michael Brand ve Glenn D. Lowry, **Fatehpur-Sikri: A Sourcebook**, The Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts 1985.

Eski ihtişamını kaybetmiş ve bakımsız olmakla birlikte yapıları ayakta olan Fetihpur, sur içinde ve dışındaki kaotik yapılaşmanın dışında, pitoresk görünüşünü hâlen muhafaza etmektedir. Gücerat, Malva ve Racistan gibi yörelerin, geleneksel taş işçiliğine dayalı mimarî tasarım ve formlarının yanı sıra zengin dekorasyon teknikleri, Babürlü mimarîsine katılmıştır.

Ekber'in, oldukça geniş sınırlara ulaşan ülkesindeki yeni arayışlara açık siyaseti ve uzun bir geçmişe sahip Hind medeniyeti ile diğer yerel kültür ve geleneklere kapı aralanması, sanat ve mimarlık alanında yepyeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Cihangir Dönemi (1605-1627)

Tarih: Nuruddin Muhammed Cihangir, 17 Rebîulevvel 977 (30 Ağustos 1569) tarihinde Fetihpur'da, Şeyh Selim Çiştî'nin hânesinde doğmuştur.[102] Asıl adı Selim olup bu ismi ona, Şeyh Selim Çiştî'ye duyduğu hürmet sebebiyle babası Ekber vermiştir. Annesi ise Hind asıllı Meryem Zamânî'dir.

Cihangir, şehzadeliği döneminde, Allahâbâd'da ayaklanmış ve Dekken'den dönen babasını ziyaret bahanesiyle Agra'ya yürümüşse de netice alamamış ve geri dönmüştü. Bu sıralarda, kendisi hakkında alenî ve gizli muhalefet yürüten, Ekber'in meşhur tarihçisi ve takipçisi[103] Ebu'l Fazl'ı da öldürtmüştü (1602).[104] Buna rağmen affedilmiş ve kendisine, bağımsız olarak Bengal ve Orissa bölgesi teklif edilmişti. Ancak o, Babürlü tahtına tâlip olduğundan bunu kabul etmeyerek Agra'dan çok fazla uzaklaşmamıştır.[105]

---

[102] Bedâvunî, **Müntehab'üt-Tevârîh**, Cild: 2, s. 120.

[103] Ebu'l Fazl, Ekber'in Dîn-i İlâhisine katılanlardan biridir. Hattâ o ve babası Şeyh Mübarek, Dîn-i İlâhî meselesinden sorumlu tutulmuştur (Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 103 ve 157.

[104] Jahangir, **The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir**, 1-2 (Çev. A. Rogers, Ed. H. Beveridge), (Birinci baskı, 1909-14), Munshiram Manoharlal Pub., New Delhi, 2003, (Tuzuk-i Jahangiri), (1-2), Cild: 1, ss. 24-25; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 156-157.

[105] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 156 ve dpn. 3.

Cihangir, 20 Cemâziyessânî 1014 (2 Kasım 1605) tarihinde Agra'da tahta çıktığında,[106] Ekber'den, sınırları oldukça geniş, idarî ve mâlî bakımdan kurumsallaşmasını büyük ölçüde tamamlamış bir devlet devralmıştı. O, ne babası ne de dedeleri gibi uzun ve meşakkatli seferlere çıkmıştır. Fakat, bazı bölgelerde ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmıştır.

Cihangir'i en çok meşgul eden sorunlardan biri Dekken'deki Nizamşahlar meselesidir. II. Murtaza Şah ve onun adamı Melik Amber'in, Babürlü Devleti'ne karşı cephe alması üzerine Cihangir, Şehzade Hürrem'i (Şah Cihan) ordusuyla birlikte buraya gönderir (1616). Âdilşahlar'ın da desteğiyle bölgede bir takım siyasî başarılar elde edilmiştir. Ancak Nizamşahlar'ın yeniden rahatsızlık çıkarması neticesinde, Hürrem tekrar Dekken'e gönderilmiş (1619) ve başkenti ele geçirilen Nizamşahlar vergiye bağlanmıştır. Babürlüler Dekken'deki bu sorunlarla uğraştığı esnada, Osmanlı Devleti ile 1618'de ikinci barışını yapmış olan Şah Abbas (Safevî) Kandehar'ı ele geçirir (1622). Bu hadisenin akabinde, Özbeklerin, Kandehar'ın geri alınması, hattâ oradan Horasan üzerine yürünülmesi ve ele geçirilen toprakların paylaşımının da Cihangir'e bırakılması gibi oldukça cazip bir işbirliği teklifi sayesinde, Babür zamanından beri sorunlu olan Özbek-Babürlü ilişkilerinde bir yumuşama olmuşsa da pek netice alınamamıştır. Diğer taraftan Şehzade Hürrem, Kandehar'ı geri alabilmek için, Cihangir'den Pencab bölgesini istemiş, onun bu isteği kabul edilmemişti. Hattâ buraya gönderilecek ordunun komutanlığı, Cihangir'in eşi Nur Cihan'ın eski eşi Ali Kulı İsteclü'den olan kızıyla evlendirdiği, Cihangir'in küçük oğlu Şehriyar'a verilmişti. Bu hadiseler, Hürrem'in (Şah Cihan) babasına karşı iki kez ayaklanmasına neden olmuş ancak o ikisinde de yenilmiştir (1623 ve 1624).[107]

---

[106] Cihnangir'in tahta çıkış tarihi ilgili farklı kayıtlar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hâşim Han (Hâfî Han), **Müntehab'ül-Lübâb,** Cild: 1, (Mevlevî Kebîruddin Ahmed ve Mevlevî Ğulâm Kâdir'in Farsça neşri), College Press, Kalküta, M.1869, s. 246; Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 1, s. 1 ve dpn. 1; Jahangueir, **The Memoirs of the Emperor Jahangueir**, çev. Major David Price, Oriental Translation, London, 1829, s. 1 ve dpn. *.

[107] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 170 vd.; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, ss. 492-495.

Cihangir, Keşmir'den Lâhor istikametine giderken, 27 Safer 1037, Pazar günü (7 Kasım 1627) yolda ölmüştür.[108] Cihangir'in (Cennet Mekânî) Lâhor yakınlarındaki Şah Dara Bağ'a defninin ardından türbesi inşa edilmiştir.

Askerî alanda büyük başarılar elde edilmemiş olmasına karşın Cihangir'in 22 yıl süren saltanatında, mevcut siyasî sınırlar büyük ölçüde korunmuştur. Cihangir, deniz hac yolunun emniyeti bakımından Portekizlilerle iyi ilişkileri sürdürmeden yana olmuştur. William Hawkins adında bir donanma komutanı 1609'da saraya gelerek Cihangir'e, İngiltere kralının mektubunu sunmuştu. İngiltere'de kurulan *Doğu Hindistan Şirketi* için ticaret izni isteyen Hawkins Türkçe bildiği için padişahla tercümansız konuşmuş ve bir müddet sonra izin belgesini almıştı. Portekizlilerin kendilerine rakip istememelerinden ötürü bu izin geri alınmışsa da, İngilizler bu yolla Hind sahillerine girmiş olur. Nitekim 1615'te aynı şirket için yollanan resmi elçi Thomas Roe, kapitülasyon isteklerine karşılık bulamasa da Şehzade Hürrem'den (Şah Cihan) onun bölgesindeki Surat (Gücerat) limanına giriş izni almış, kısa bir süre sonra bazı haklar daha elde etmiştir.[109] Nitekim Roe, yaklaşık üç yıl (1615-1618) Babürlü sarayında bulunarak Cihangir'le hususî bir yakınlık tesis etmişti.[110] Sonraki dönemlerde Doğu Hindistan Şirketi gittikçe büyüyecek Babürlü Devleti'nin yıkılmasına ve Hindistan'ın sömürgeleşmesine yol açacaktır. Bununla birlikte sadece birkaç Babürlü padişahı, onu bir grup yabancı tüccardan öte ciddi bir rakip olarak görebilmiştir.[111]

Mimarî: Cihangir, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, meşhur on iki hükmünü[112] ilân ederek, siyasî, ticarî ve sosyal hayata ilişkin bir takım düzenlemeler yaptı. Biri, büyük şehirlere hastaneler kurulması ve bunlara hekimler atanmasını;

---

108 İkbâlnâme-i Cihangirî'de, Cihangir'in, *"28 Safer 1037'ye takabül eden 22. saltanat yılı 16 Âbân, Pazar günü"* öldüğü kaydedilir. Verilen Hicrî tarih, 8 Kasım 1627 Pazartesi'ye tekabül eder. 'Heft' (7), 'heşt' (8) şeklinde yazılmış olabilir. Bu bakımdan o, 16 Âbân kaydıyla uyumlu olan 27 Safer 1037 (7 Kasım 1627) Pazar olmalıdır. Bkz. Mutemed Han, **İkbâlnâme-i Cihangirî**, [Mevlevî Abdülhayy ve Mevlevî Ahmed Ali'nin tashihli Farsça neşri], ed. W.N. Lees., College Press, Kalküta, 1865, ss. 292-293.

109 Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 180-187.

110 John F. Richards, **The New Cambridge History of India, The Mughal Empire**, Cambridge Univ. Press, 1995, (Mughal Empire), s. 104.

111 G.H.R.Tillotson, **Mughal India**, Penguin Books, 1991, s. 20.

112 Bu hükümler için bkz. Jahangir, **The Tuzuk-i Jahangiri** (1-2), Cild: 1, ss. 7-10; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 167-168.

diğeri de, yollar üzerine kervansaraylar ve camiler inşa edilerek kuyular kazılmasını emreden iki hüküm özellikle îmar çalışmaları bakımından önemlidir.

Cihangir devrinin önemli isimleri arasında Îtimâd'üd-Devle Gıyâs Beg ve oğlu Yemîn'üd-Devle Asaf Han'ı saymak gerekir. Şüphesiz en etkin isim ise Gıyâs Beg'in kızı Nur Cihan'dır. Kandehar'da 1577 yılında doğan Mihrunnisâ, Ali Kulı'nın (Şîr Efgen)[113] ölümünün ardından Cihangir'le evlenmiş ve Nur Cihan adını almıştı. Adına para da bastırılan bu kadın, devlet işlerinde oldukça etkili hâle gelmiş, bundan da öte, siyasetin asıl yönlendiricisi olmuştu.[114] Diğer yandan o, Babürlü mimarlığının en önemli kadın bânîsidir. Agra Kalesi yakınlarında ve Yamuna nehrinin doğu sahilinde babası için inşa ettirdiği Îtima'üd-Devle Türbesi (1628), bezeme kesâfeti bakımından Tac Mahal'i de geride bırakır ve Babürlü mimarlığındaki kakma işçiliğinin bir şaheseridir. Kare planlı ve çarbağ[115] düzenindeki bir bahçe içinde yer alan, dört minareli bu türbe daha sonra Cihangir'in türbesine de ilhâm kaynağı olmuştur. Cihangir devrinin en muazzam yapısı, babası Ekber'in Sikandra'daki (Behiştâbâd) türbesidir (1022/1613-14). Merkezinde türbenin yer aldığı, duvarlarla çevrili çarbağ düzenindeki bahçenin, köşelerdeki kulelerle birlikte dış çevresi 2.8 km.yi bulur. Kapladığı alan îtibariyle türbenin, Agra Kalesi ve Delhi'deki Lâl Kale'den de büyüktür. Bahçenin, dört mermer minaresi bulunan muazzam güney taçkapısı, bitkisel ve geometrik desenlerdeki, muhteşem bir taş kakma işçiliği sergiler. Piramidal yükselişe sahip beş kattan oluşan türbe, köşk ve türbe mimarîsinin ilginç bir sentezidir. Üzerindeki dört kata platform teşkil eden alt kat, basık sivri kemerli cepheleri ve sıvalı örgü konstrüksiyonuyla, önceki tasarımları[116] büyük ölçüde yansıtmasına karşın diğer dört kat Babürlü türbe mimarîsi için yeni bir uygulamadır. Platformun üzerindeki üç kat kırmızı taştan, son kat ise beyaz mermerden yapılmış olup buradaki sembolik lâhdin üzeri açıktır. Çok

---

113 Bu kelimenin okunuşu ve anlamıyla ilgi bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 166 ve dpn. 1; Abul Fazl 'Allami, **The Ain-i Akbari**, Cild: I, (Notlar ve biyografik eklerlerle haz. ve çev. H. Blochmann), Baptist Mission Press, Calcutta, 1873, (Ain-i Akbari), s. 311.

114 Geniş bilgi için bkz. Ellison Banks Findly, **Nur Jahan Empress of Mughal India**, OUP, New York, 1993, ss. 8, 19 vd.

115 Yollar ve su kaneletleriyle dört eşit parçaya bölünmüş bahçe düzeni.

116 Ekber Türbesi'nin platformu, köşelere eklenen sekizgen kuleler ve cephelerin merkezinde fakat onlardan çok yüksek tutulmuş anıtsal taçkapılar dışında, Hümayun Türbesi'nin platformuna benzer.

katlı yükselişiyle Ekber Türbesi, Fetihpur'daki Penc Mahâl[117] vb. köşk yapılarından alınan ilhâmla tasarlanmış görünmektedir. Bununla birlikte, üst katların da basık sivri kemerli cephelerle techiz edilmesi, Fetihpur'daki benzer tasarımlardan farklı olarak ona, kısmen Türkistanlı bir görünüş kazandırmıştır.

Cihangir dönemi mimarîsinin karakteristik özelliği, yapıların içte ve dışta yoğun bir bezemeye sahip olmasıdır.[118] Dış cepheler ile iç mekânların zemin ve duvar etekleri, mermer ve renkli taş kakmalarla; iç duvarların üst kısımları ile kubbe içleri stüko dekorasyon ve kalem işleriyle bezenmiştir. Bu dönemde geleneksel stilize motifler yerini, serviler, üzüm salkımları, çiçekli vazolar, kâseler gibi natüralist ve realist motiflere bırakmaya başlarken, tüccar, elçi vb. Batılı ziyaretçilerin getirdiği kitap ve hediyelik eşya gibi materyallerden çıkarılmış melek, insan ve kuş figürleri de bezeme sözlüğüne katılmıştır.[119]

Şah Cihan Dönemi (1628-1658)

Tarih: Şihâbüddin Muhammed Şah Cihan, Sâhip Kıran-ı Sânî, 30 Rebîulevvel 1000 (15 Ocak 1592) tarihinde Lâhor'da doğmuştur.[120] Asıl adı Hürrem olup, Cihangir'in H.994'te (1585-86) evlendiği Hind asıllı eşi Jodh Bâî'den (Jagat Gosain / Belkıs Mekânî) olan oğludur.[121]

Cihangir'in ölümünün ardından Îtimâd'üd-Devle Asaf Han, Nur Cihan'ın desteğiyle Lâhor'da kendini padişah ilân eden Şehzade Şehriyar'ı engellemek için Dâver Bahş'i[122] tahta çıkarmış, bu arada da Şehzade Hürrem'e haber yollamıştı. Zira

---

117 Penc Mahâl, Ekber devrinde inşa edilen beş katlı bir köşktür. Bu yapı, kademeli bir yükseliş göstermekle birlikte piramidal değildir.

118 Koch, **Mughal Architecture**, s. 70.

119 Koch, **Mughal Architecture**, ss. 70, 85 ve Res. VIII.

120 Bkz. Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, s. 311; Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 1, s. 19 ve dpn. 5. (Bu tarih, Jülyen takvimine göre 5 Ocak 1592'ye tekabül eder).

121 Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 1, s. 19 ve dpn. 4; Heyet, **Proceedings of the Asiatic Society of Bengal**, s. 216.

122 Dâver Bahş Bulâkî, daha önce ölen Şehzade Hüsrev'in oğlu olup Cihangir'in torunudur.

Asaf Han kendi damadını (Hürrem) tahta çıkarmak istiyordu. Nitekim daha sonra taraf değiştirerek Hürrem'i desteklemiştir.[123]

Şehzade Hürrem (Şah Cihan), Gücerat'tan gelerek 8 Cemâziyessânî 1037 (14 Şubat 1628) tarihinde, Agra'da tahta çıkmıştır.[124] 1648 yılında yeni tamamlanan Şahcihanâbâd'a taşınana kadar bu şehir, Şah Cihan'ın başkenti olmuştur.[125] Şah Cihan'ın ilk yılında, Nezir Muhammed tarafından Kâbil kuşatılmış ancak şehir düşmeden yetişilmişti. Aynı şekilde, Cihangir'in Afgan beylerinden Han Cihan Lodi'nin ayaklanması da kısa sürede bastırılmıştı. Babürlü ordusu 1630 yılında, Han Cihan'ı sahiplenen Nizamşahların üzerine yürüyerek onları Devletâbâd'a kadar püskürtür. Ordu, ertesi yıl Âdilşahların üzerine yönelerek Bicapur'u kuşatmasına karşın kıtlık nedeniyle geri çekilmek zorunda kalır. Bunun üzerine Şah Cihan, Asaf Han'ı alarak ordunun başına Mahabet Han'ı geçirir. Nitekim bu komutan 1633 yılı ortalarında, daha önce Babürlülerin hizmetine girmiş olmakla beraber yeniden hasmâne tavır takınan Nizamşahlı beylerden Feth Han'dan Devletâbad'ı alarak Nizamşahlar Devleti'ne son verir. Âdilşahlara ve Kutupşahlara, Babürlülerin hizmetine girmeleri gerektiği yolunda birer ferman gönderilmesinin ardından Babürlü ordusu yeniden Dekken'e girer. Dînî hususlarda uyarılarak Ehl-i Sünnete davet edilen ve Safevîler adına hutbe okutmaktan men edilen Kutupşahlar[126] direnmezler. Bunun üzerine onlarla anlaşma yapılır. Âdilşahlar, hemen boyun eğmediklerinden Babürlü ordusunca yıpratılır ve nihayet 1636 Mayıs'ında anlaşma yapmak zorunda bırakılır. Diğer yandan Hugli'de (Bengal) güçlenen Portekizliler, Bengal vâlisi vâsıtasıyla yenilir. Gvalyor'un dağlık bölgelerindeki Racalar üzerine gönderilen (1634-35) Genç Şehzade Evrengzîb ve Baltistan'a (Küçük Tibet) gönderilen, Keşmir subedârı Zafer Han başarıyla dönerler. Osmanlı-Safevî savaşlarından istifade edilerek 1638 Mart'ında Kandehar Safevîlerden geri alınır. Bu sıralarda, Şehzede Murad Bahş komutasındaki ordu da Bedahşan'ı, Turan padişahı Nezir Muhammed'in oğlu Hüsrev'den alır (1646). Ertesi yıl Şehzade Evrengzîb, Belh civarında bir takım başarılar elde etmişse de merkezden bu kadar uzakta uzun

---

123 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 191-192.
124 Bkz. Heyet, **Proceedings of the Asiatic Society of Bengal**, s. 219.
125 Richards, s. 119.
126 Karakoyunlu Türkmenlerinden olan Kutupşahlar hakkında geniş bilgi için bkz. Haroon Khan Sherwani, **History of the Qutb Shahi Dynasty**, Munshiram Manoharlal, s. 1 vd.

süre dayanılamayacağı düşünüldüğünden, Belh ve Bedahşan bölgeleri Babürlülere bağlı olarak Nezir Muhammed'e bırakılır. Kandehar, 1649'da yeniden II. Şah Abbas'ın eline geçer. Şah Cihan, 1653 yılına kadar Evrengzîb ve Dâra Şikûh komutasında üç sefer düzenlemiş olmasına rağmen Kandehar'ı ele geçirmeyi başaramamıştır. Belh ve Bedahşan'da tutunamayan Babürlüler, Kandehar'dan da vazgeçerek güneye, Dekken bölgesine yönelirler. Burada Kutupşahlar ve Âdilşahlar ile çeşitli vuruşmalar ve anlaşmalar birbirini (1656-1657) takip edecektir. Şah Cihan 1657 yılında Delhi'de hastalandığında Dâra Şikûh'u velîaht tayin eder. Ancak bu gelişme, Şah Cihan'ın oğulları Dâra Şikûh, Şah Şücâ, Evrengzîb ve Murad Bahş arasında taht kavgasına yol açacaktır. Nihayet Evrengzîb, Dâra Şikûh komutasındaki merkez ordusunu Haziran 1658'de Agra yakınlarında yener. Dâra Şikûh kaçmış, Şah Cihan ise ordusuz kalmıştır. Bunun üzerine Evrengzîb, babasını tahttan indirmiş ve Agra Kalesi'nde mecbûrî ikâmete tâbi tutmuştur.[127]

Şah Cihan, tahttan indirildikten yaklaşık yedi buçuk yıl sonra hastalanarak, 26 Receb 1076 Pazar günü (1 Şubat 1666) Agra'da ölmüştür.[128] Evrengzîb'in tarihçisine göre, Radendâz Han, Hoca Buhûl (veya Behlûl), Seyyid Muhammed Kanevcî (Kannûcî) ve Kadı Kurban, gusulhânede naşın techîz ve tekfîn işlerini yerine getirmişlerdi. Burc-ı Müsemmân Kapısı'ından, kalenin (Agra Kalesi) dışına çıkarılan tabut, subedâr Hoşdâr Han tarafından Âb-ı Cûn'dan (Yamuna nehri) geçirilerek, merhumun inşâ ettirdiği Ravza-i Mümtâz'iz-Zemânî'ye (Tac Mahal Külliyesi) getirilmiş, burada kılınan cenaze namazının ardından naaş, künbede[129] defnedilmişti. Eşref Han, " رضي الله " diyerek Şah Cihan'ın vefatına tarih (1076) düşürmüş, babasının ölüm haberini alan Evrengzîb de, artık onun *Firdevs Âşiyânî* adıyla anılmasını istemişti.[130] Şah Cihan, hayatının gözetim altında tutulduğu son yıllarını, sevgili eşi Mümtâz Zemânî'nin (Ercümend Bânu Begim) muhteşem türbesine kuş uçuşu yaklaşık 1.9 km. mesafede bulunan Agra Kalesi'ndeki sarayda geçirmiş ve 75 yaşındayken burada ölmüştür.

---

127 Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 193 vd.

128 Muhammed Sâkî Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, (Cenâb Ağa Ahmed Ali'nin tashihli Farsça neşri), Baptist Mission Press, Kalküta, M.1871, s. 53.

129 *Meâsir-i Âlemgirî*, cami ve diğer yapılarla birlikte Tac Mahal Külliyesi'ni, *Ravza-i Mümtâz'iz-Zemânî*; asıl türbeyi ise *künbed* olarak zikreder.

130 Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, ss. 53-54.

Şah Cihan dönemi, özellikle Kandehar'ın kalıcı olarak geri alınamamasından ötürü kuzeybatıda ortaya çıkan otorite sorunlarına rağmen, güney Hindistan'daki (Dekken) başarılar sayesinde siyasî sınırlar bakımdan genişleme göstermiştir. Diğer taraftan, Belh, Kunduz, Bedahşan ve Kandehar gibi, Türkistan ve Horasan'a yakın bölgelerde tutunamayışları, artık onların Hind merkezli bir devlet olmalarıyla da ilişkilidir. Nitekim Babürlü ordusu da artık bütünüyle Bozkırlı vuruşkan savaşçılardan oluşmuyordu.[131]

Şah Cihan, Cihangir'in zayıf siyaseti sonucu devlet ve ordu yönetiminde ortaya çıkan zaafiyetleri gidermek için bazı önlemler almıştır. Bunların başında, beylerin aldıkları paraların ve beslemeleri gereken asker sayılarının yeniden tesbit edilerek denetlenmesi gelir.[132] Bu dönemde, din-devlet ilişkileri bakımından, bilhassa Ekber devrinde olduğundan farklı bir tutum izlenmiştir. Şah Cihan'ın siyasetinde, Ehl-i sünnet anlayışının belirleyici rolünün olduğu anlaşılmaktadır.[133] O aynı zamanda Müslümanların Hindulaşmasının engellenmesi ve baskı kurmadan İslamın yayılması için gayret sarf etmiştir. Bununla birlikte hem Şah Cihan hem de Dâra Şikûh, yerel dil ve edebiyatların gelişmesine katkı sağlamışlardır. Dâra Şikûh da Hinduizmin temel metinlerinden Upanişatlar ve Bhagavat Gita'dan Farsça'ya tercümeler yapmıştır.[134]

Mimarî: Babürlü sanatı, Şah Cihan döneminde en üst seviyesine ulaşarak klasisizmini yaşamıştır. Özellikle mimarlık alanındaki çalışmalar, Babürlü üslûbunun billurlaştığını göstermektedir. Şah Cihan dönemi mimarîsi hem konstrüksiyonda hem de dekorasyonda bir takım yeni form ve tekniklerin yaygınlaştığı dönem olmuştur. Bir dekorasyon motifi olarak daha önce mevcut olan dilimli kemer, farklı inşa

---

131 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 214.

132 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 225.

133 Şii anlayışa sahip Kutupşahlara gönderilen fermanda bu husus açıkça görülmekte ve onlara bir dizi uyarılar yapılmaktadır. Ferman metninin kısmî Türkçe tercümesi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 201.

134 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 226; Bikrama Jit Hasrat, **Dârâ Shikûh, Life and Works**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1982, s. 211; Ali İhsan Yitik, **Hint Dinleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. İzmir, 2005, s. 25.

teknikleriyle uygulanarak mimarî bir unsur hâlinde konstrüksiyona katılmıştır. Akantus kabartmalarıyla bezenmiş servi sütunlar bu dönemde ortaya çıkmıştır.[135]

Dekkenli bir unsur olan soğan kubbe formu, Şah Cihan devri yapılarının karakteristik örtüsü olmuştur. Bangla veya bangala olarak anılan kavisli örtü ve cephelerin üzerini süsleyen kornişler, Bengal menşe'li yeni bir zevk olarak Babürlü mimarîsine katılmıştır. Şah Cihan döneminin şüphesiz en belirgin özelliği fekalâde zarif işçilik sunan cephe dekorasyonlarıdır. Babürlü mimarîsinin ilk dönemine uzanan taş ve mermer kakma işçiliği, Cihangir döneminde yaygın kullanım alanı bularak hızlı bir gelişme göstermişti. Şah Cihan döneminde ise mimarî dekorasyon yeni bir boyut kazanarak, cephe ve yüzeylerin, çok daha hassas işçilik gerektiren yarı değerli taşların mermere işlendiği *perçinkârî*[136] tekniğiyle bezenmesi yaygınlaşmıştır. 16. yüzyılda Floransa'da doğan, akik, kuvars ve yeşim taşı gibi yarı değerli taşlar işlenerek parlak ve canlı resimlerin oluşturulduğu, *pietra dura* olarak adlandırılan zarif kakma sanatıyla çok yakın benzerlik gösteren bu tekniği Babürlülerin, saraydaki Avrupalı sanatçılardan ve misafirlerin hediye olarak sundukları İtalyan eserlerinden öğrendikleri ileri sürülür.[137] Ekber döneminden îtibaren çeşitli münasebetlerle pek çok Batılının Babürlü sarayına geldiği bilinmektedir. Babürlü mimarîsindeki bu dekorasyon tarzının, geleneksel kakma sanatından ayrılan diğer yönü, geometrik desenlerin yerini natüralist bitkisel motiflerin almasıdır. Stüko dekorasyonları bezeyen kalem işlerinde daha önce başlayan tabiatçı anlayış, bu dönemde güçlenerek devam etmiştir. Şah Cihan devri dekorasyonunun diğer bir karakteristik formu, taş ve mermere uygulanan bitkisel kabartmalardır. Bir kökten gelişen yada vazodan çıkan zarif natüralist çiçekler hâlindeki bu kabartmalar, özellikle duvar eteklerini süsler. Bu dönemde mimarî dekorasyona katılan bir başka yenilik ise *aynakârî* tekniğidir. Küçük ayna

---

135 Kaide ve başlığın yanı sıra sütun gövdesinin alt kısımlarının da, natüralist karakterli akantus yapraklarıyla süslenen servi (servi endâm) sütun ve menşei hakkında geniş bilgi için bkz. Ebba Koch, "The Baluster Column: A European Motif in Mughal Architecture and Its Meaning", **Journal of the Warburg and Courtauld Institutes**, Sayı: 45 (1982), ss. 251-262.

136 Şah Cihan dönemi kaynakları, perçinkârî kavramını, hem geleneksel basit taş kakma işçiliği hem de yarı-değerli taşlarla yapılan kompleks teknik için kullanmışlardır. Bkz. Ebba Koch, **The Complete Taj Mahal and the Riverfront Gardens of Agra**, Bookwise, New Delhi 2006-7, (The Complete Taj), s. 170.

137 Bkz. Koch, **The Complete Taj**, s. 91; A.mlf. "Pietre Dure and other Artistic Contacts between the Court of the Mughals and That of the Medici", **A Mirror of Princes: The Mughals and the Medici**, ed. Dalu Jones, Marg Pub. Bombay, 1987, ss. 29-56.

parçalarının kullanıldığı bir mozaik tekniği olan aynakârî, Lâhor Kalesi'ndeki (Şahî Kal'a) Şah Burc'da olduğu gibi daha çok iç mekân bezemesinde tercih edilmiştir.[138]

Şah Cihan döneminde, Lâhor'dan Allahâbâd'a pek çok şehir, hanedan yapılarıyla donatılmıştır. Şüphesiz bunda Şah Cihan'ın rolü çok önemlidir.[139] Hümayun gibi Şah Cihan nezdinde de Delhi'nin müstesnâ bir yeri olmuştur. Kale-i Köhne'nin 4.5 km. kadar kuzeyinde, cami, saray, köşk, hamam vb. pek çok yapının yer aldığı Lâl Kale'yi (Lal Qila, 1639-1648) ve onun batısındaki, muazzam taçkapılarıyla Mescid-i Cuma'yı (1650-1656) inşa ettirmek ve *Şahcihanâbâd* şehrini kurdurmak sûretiyle Delhi'yi yeniden ihyâ etmiştir. Aynı şekilde Agra şehri de bizzat Şah Cihan'ın ve diğer hanedan üyelerinin yaptırdığı çok sayıdaki eserlerle süslenmiştir. Agra Kalesi içinde yer alan Moti (İnci) Mescid (1647-1653), Angurî Bağ, Has Mahal, Bengal tarzı mimarileriyle Bangla-i Darşan ile Bangla-i Cihanârâ ve Dîvân-ı Has ile Dîvân-ı Âmm gibi, cami, köşk ve dîvânhâne yapıları inşa edilmiştir. Agra Kalesi'nin yakınındaki (kuzeybatısında) Mescid-i Cuma'yı (1648) da bu devrin önemli yapıları arasında zikretmek gerekir.

Şah Cihan dönemi yapıları arasında mezar anıtları şüphesiz ayrı bir önem arz eder. Dönemin hanedan türbeleri, başlıca üç kaynaktan ilham alır. Bunlardan biri, tahtgâh türbelere dayalı mimarî formların yanı sıra, yeni teknik ve motifler eklenerek, yoğun dekorasyon anlayışının sürdürüldüğü Cihangir devri mimarîsidir. Lâhor'daki Cihangir Türbesi (1628-1638) ve Nur Cihan Türbesi (öl. 1645) gibi iki önemli hanedan yapısı, Cihangir devrinde inşa edilen Îtimâd'üd-Devle Türbesi'nin yakın takipçileridir.[140] Diğer kaynak, Delhi Sultanlığı mimarîsidir. İkisi Tac Mahal Külliyesi'ne dâhil, biri külliyenin dışında,[141] birbirine benzer tasarlanmış üç türbe,

---

138 Koch, **Mughal Architecture**, s. 95 ve Res. 137.

139 Bkz. Kobite Sarker, **Shah Jahan and His Paradise on Earth: The Story of Shah Jahan's Creations in Agra and Shahjahanabad in the Golden Days of the Mughals**, KP Bagchi & Company, Kolkata, 2007.

140 Bu tarzın gelişmesinde olduğu gibi sürdürülmesinde de Nur Cihan'ın önemli bir rolü bulunur. Nitekim o hem babasının (Îtimâd'üd-Devle) hem de kendi türbesinin bâniyesidir. Eşi Cihangir'in türbesini Şah Cihan yaptırmış olmakla birlikte, onun modellenmesinde etkili olmuş olmalıdır.

141 Saheli Burc olarak bilinen bu türbelerden biri, külliyeye batı taçkapısından (Fetihpurî Dervâze) girildiğinde sağ tarafta yer alır. Diğeri, ilkiyle simetrik olarak Fetihâbâdî Dervâze'nin (doğu taçkapısı) yanındadır. Bu iki türbe külliyeye dâhil olmasına karşın Tac Mahal'in iç bahçesinde değildir. Üçüncüsü ise külliyenin doğu duvarının dışında, Fethâbâdî Dervâze'nin yakınındadır. Hanedanın, muhtemelen hanım üyelerine ait bu yapılar hakkında bilgi için bkz. Koch, **The Complete Taj**, ss. 120 ve 209.

Delhi'deki Muhammed Şah Seyyidî (salt. 1434-1444) ve İskender Lodi (salt. 1489-1517) türbeleri gibi etrafı revakla çevrili sekizgen türbeler geleneğine bağlıdır. Diğer bir ilhâm kaynağı ise, Ekber devri mimarîsindeki, kökü, genelde Mâverâünnehir ve Horasanlı, özelde Timurlu form ve şemalara dayanan geleneksel damardır. Şah Cihan devrinin, sekizgen ve düzensiz sekizgen gövde formuna sahip ve genellikle çift kubbeyle örtülü türbeleri, Hümayun Türbesi gibi erken dönem Babürlü türbelerinin takipçisi olarak Türkistanlı geleneğe bağlıdır. Babürlü türbelerinin şüphesiz en önemlisi ve Dünya mimarlık tarihinin baş yapıtlarından biri kabul edilen Tac Mahal'i (1632-1654) bu kategoride değerlendirmek gerekir. Şah Cihan, eşi Ercümend Bânu Begim'in (Asaf Han'ın kızıdır) mezar anıtı formu için, kendi devrindeki beğenilen tarzın (Cihangir ve Nur Cihan türbeleri) dışına çıkarak, yeni bir arayışla Ekber döneminin başlarına, Hümayun Türbesi'ne geri dönmüştü. *Sahib-Kırân-ı Sânî* ünvanıyla kendini Timur'un halefi sayan Şah Cihan, eşsiz olmasını istediği anıtsal bir mezar yapısı imajı için en uygun örneği, Timurlu mimarî formülasyonu içinde bulmuş olmalıdır. Çarbağ düzenindeki bahçesinin kuzey ucunda, Yamuna nehrinin hemen kenarında yer alan, beyaz mermerden yapılmış, güçlü fakat zarif bu muhteşem türbe, bahçesi, derin nişli taçkapıları, cepheleri hareketlendiren iki katlı eyvanları ve yüksek silindirik kasnağıyla, Delhi'den Semarkand'a ve Horasan'a uzanan mimarî geleneklere bağlıdır. Tac Mahal, muhtemelen Osmanlı şemalarından mülhem dört minaresiyle,[142] 16. ve 17. yüzyıl Türk-İslam dünyasının ortak kültürüne güçlü bir vurgu yapmaktadır. Kasnaktan dışa taşarak gelişen hafif soğan formundaki fevkalâde zarif dış kubbesi, yakın örnek olarak Dekkenli benzerlerini hatırlatır ve Türkistanlı kubbe formlarından ayrılır. Mümtaz Mahal ve Şah Cihan'ın sembolik lâhidlerini ihata eden, ajurlu panellerin kapattığı kolon-kiriş konstrüksiyonundan meydana gelen sekizgen mermer strüktür, kakma ve oyma işçiliğiyle eşsiz bir örnektir ve Babürlü mimarîsinde daha sonra muayyen bir türbe tipi (üstü açık türbe) olarak yaygınlaşmıştır. Yapıyı süsleyen sülüs hatlı frizler, Babürlü mimarî dekorasyonunun en olgun yazı örnekleri arasında yer alır. Türbenin, natüralist motifler sunan, akik, yeşim ve lâcivert taşı gibi yarı değerli taşların kullanıldığı perçinkârî (pietra dura) süslemeleri[143] ile pürüzsüz rölyefleri,

[142] Koch, **Mughal Architecture**, s. 95.

[143] Süslemede kullanılan taşların bir kısmı zaman içinde dökülmüş ve çalınmış olduğundan bunlarla ilgili çeşitli yenileme çalışmaları yapılmıştır. Bkz. Koch, **The Complete Taj**, ss. 92 ve 251.

Babürlü dekorasyonunun yüksek standartlarını tesbit eder. Gövdenin ve minarelerin üzerlerini süsleyen çatrîleri, kubbeleri taçlandıran lotus çiçekleri, zarif işlemeli konsolları ve sundurmaları ile taş ve mermer işçiliğindeki olgunluğu, yapıyı, Hind mimarîsinin köklü geleneklerine bağlar.

Evrengzîb Dönemi (1658-1707)

Tarih: Muhyüddin Muhammed Evrengzîb, Âlemgir, 15 Zilkâde 1027 (3 Kasım 1618) tarihinde, Dahod'da (Gücerat) doğmuştur. Şah Cihan'ın, Ercümend Bânu Begim'den olan 14 çocuğundan biridir.[144] Evrengzîb, ağabeyi Dâra Şikûh'un ordusunu Agra yakınlarında yendikten (8 Haziran 1658) sonra babasıyla mektuplaşmıştı. Babası ona Âlemgir adlı bir kılıç göndermiş, ardından da pek çok bey ve askeri Evrengzîb'in hizmetine geçmişti. Bu esnada, Dâra Şikûh'un bazı adamlarıyla birlikte Delhi'ye kaçtığını öğrenen Evrengzîb, babasını Agra Kalesi'nde mecbûrî ikâmete tâbi tutarak, yeniden toparlanmasını istemediği Dâra Şikûh'un peşinden hareket etmiş, Mathura'ya ulaştığında da, kendisiyle birlikte hareket eden, ancak vaziyetinden şüphelendiği Murad Bahş'ı yakalatmıştı. Nitekim kısa bir süre sonra, Şikûh'un, Delhi'den ayrılarak Lâhor'a yöneldiğini öğrenir. Bu sırada, *Meâsır-ı Âlemgirî*'de "ihtarşinâsân" (astrologlar) tâbir edilen ârif kimseler Evrengzîb'e, tahta çıkmak için uygun olan uğurlu saatin yaklaşmakta olduğunu ve Kale-i Dar'ul-Hilafe'ye (Lâl Kale-Delhi) girerek merasim yapmak için yeterli zaman bulunmadığını bildirir. Bunun üzerine Evrengzîb, Bağ-ı Ağrâbâd denilen yerde, 3 Zilkâde 1068 Cuma günü (2 Ağustos 1658) tahta oturur.[145] Ancak, Pencâb

---

144 Jahangir, **The Tuzuk-i Jahangiri** (1-2), Cild: 2, s. 47.

145 Evrengzîb'in tahta oturuşu için genellikle 21 Temmuz (Jülyen) yada 31 Temmuz (Greg.) 1658 tarihi verilir. Y.H. Bayur, Hâfî Han'ın Müntehab'ül-Lübâb'ına (Cild: 2, s.39) göre Evrengzîb'in, Ğurre-i [1] Zilkâde 1068 Cuma günü tahta oturduğunu, ancak bu tarihin 31 Temmuz 1658 (Greg.) Çarşamba gününe tekâbül ettiğini kaydederek, Lübâb'de bir hata olması gerektiğini ifade eder (Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 235, dpn. 1). Esasen Meâsir-i Âlemgirî de aynı hicrî tarihi vermektedir. Ancak bu kaynakta, Ğurre-i Zilkâde 1068 Cuma gününün, 11 Emurdâd (Celâlî Takvimi) ile muvafık olduğu da kaydedilmiştir (Bkz. Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, s. 8). İşte bu ikinci kayıt sorunu çözer görünmektedir. Zira 11 Emurdâd (1037), cuma gününe tekâbül eder. Dolayısıyla bu tarih, 3 Zilkâde 1068 Cuma, yani 2 Ağustos 1658 (Greg.) olmalıdır. Meâsir-i Âlemgirî'nin İngilizce neşrinde, dalkavukluk ve övgü cümlelerinin çokluğu ileri sürülerek muhtasar tercüme yoluna gidilmiş ve bazı önemli detaylar atlanmıştır. Nitekim onda ne "Cuma günü" ve "11 Emurdâd" ne de "H.1068" yılından söz edilir. Sadece "1 Zilkâde / 21 Temmuz Çarşamba" denmekle yetinilmiştir (Bkz. Saqi Must'ad Khan, **Maasir-i Alamgiri**, [Jadunath Sarkar'ın İngilizce tercümesi], [Birinci baskı, 1947], Oriental Books, New Delhi, 1986, s. 4).

istikâmetine yürüyüş kararı alınması ve yeterli zaman olmayışından, cülûs merasimi oldukça kısa tutulmuş, hattâ hutbe okunması, sikke basılması ve ünvan tayini gibi çok önemli üç husus, daha sonraya (“cülûs-ı sânî”ye) ertelenmiştir. Nitekim *Âlemgir* ünvanını aldığı ikinci cülûs, 24 Ramazan 1069 Pazar günü (15 Haziran 1659) gerçekleşmiştir[146]

Evrengzîb’in (Âlemgir) ilk yılları, kardeşleriyle mücadele etmekle geçer. Murad Bahş, mecbûrî ikâmete tâbi tutulduğu Gvalyor’dan 1661 yılı sonlarındaki kaçma girişiminin ardından, öldürttüğü bir kimseyle ilgili dava sonuncunda idam edilmiştir. Lâhor’dan Sind’e, buradan da Gücerat’a kaçan Dâra Şikûh yakalanarak Delhi’ye getirilmiş ve sapkın düşünceleri olduğu ileri sürülerek kötü bir şekilde sokaklarda teşhir edilmesinin ardından öldürülmüştür. Üzerine gönderilen ordu karşısında bozguna uğrayarak Dakka’ya (Bengal) ve ardından Arakan’a kaçan Şüca’nın âkıbetiyse bilinmemektedir.[147]

Evrengzîb, hemen hemen elli yıl süren saltanatı döneminde bütün Hind coğrafyasını tek bir buyruk altında toplamak için büyük gayretler sarf edecek, bizzat kendisinin başında bulunduğu ordunun yansı sıra oğulları ve beyleri vasıtasıyla da pek çok seferler düzenleyecektir. Bu seferlerin başlıcası, Bengal’in doğusunda Assam bölgesine ve Dekken platosunun güneyindeki topraklara yönelik olacaktır.

Büyük Brahmaputra ırmağı boyunca ilerlenerek 1562 yılı başlarında Ahomlar’ın başkenti Gargaon alınır. Ancak 7-8 ay süren yağmur mevsimi nedeniyle Babürlü ordusu Assam’da fazla dayanamayarak Dakka’ya çekilir. Ardından Bengal körfezine yönelen ordu, Çittagong limanını Portekizlilerin elinden kurtarır ve şehrin adı İslâmâbâd şeklinde değiştirilir.[148] Güneye yapılan sayısız seferler netîcesinde, Osmanlı hanedânına mensup olduklarını ileri süren Âdilşahlar (196 yıl hüküm sürmüşlerdir) 1686 yılında, 175 yıl hüküm süren Kutupşahlar da 1687’de yıkılmışlardır. Dolayısıyla, Ahmednagar, Bicapur, Gülkende, Haydarâbâd (Güney Hindistan), Gülberge gibi şehirler tamamen ele geçmiştir. Ardından Maratalar üzerine yürüyen Babürlüler, 1689-1690 civarında onları büyük ölçüde ortadan

---

146 Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, ss. 8-9 ve 22-23.
147 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 234-235 ve 241-243.
148 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 254-257; Konukçu, “Hindistan’daki Türk Devletleri”, **Büyük İslâm Tarihi**, Cild: 9, s. 504.

kaldırarak Dekken topraklarının batı bölümlerini (Batı Gat dağları ile Goa hattındaki batı sahilleri) de ele geçirirler. Evrengzîb ayrıca, hem Şehzade Ekber'in ayaklanması (1681) hem de Bhaktî hareketi gibi yeni gelişen dînî cereyanlar sonucu Sih ve Catlar'ın birbiri ardına süren ayaklanmalarıyla da uğraşmış ve bunlar bazen güçlükle bastırılmıştır. Nitekim o, Catlar'ın, Ekber'in Agra'daki türbesini yağmalaması üzerine bazı Sih mabedlerinin yıkılmasını emretmişti. Bunun dışında deniz hac yolundaki korsanlar ve bunlara karşı koymak üzere İngiliz, Fransız ve Felemenk tacirlerle bir takım anlaşmalar yapılmıştır. Netîcede, sadece güney ucu hariç olmak üzere Hind alt kıtası bütünüyle Babürlü egemenliğine girmiş olur ki bu, Aşoka Krallığı'ında olduğu gibi Hind coğrafyasının yeniden tek bir buyruk altında birleşmesi anlamına gelmektedir. Ancak, çok uzun süren ve bitmek bilmeyen bu seferler netîcesinde, ordu ve devlet mekanizması dinlenme fırsatı bulamamış, gelirlerin çok büyük bir kısmı seferlere ve savaşlara harcandığından, ülkenin bayındırlığına ayrılan pay kısıtlı olmuş, halkın sefâleti ve yılgınlığı gün geçtikçe artmıştır. Seferler nedeniyle Evrengzîb'in çoğu kere merkezden uzakta bulunması, yönetimde boşluk ve denetimsizliğe yol açmış; en geniş siyasî sınırlarına ulaşmasına rağmen Babürlü Devleti gerileme dönemine girmiştir.[149]

Kamerî takvime göre 51. saltanat yılının başlarında, Ahmednagar'da hastalanan Evrengzîb, 29 Zilkâde 1118 Cuma günü (4 Mart 1707) sabah saatlerinde ölmüş,[150] vasiyeti üzerine, Devletâbâd yakınlarındaki Şeyh Zeynüddin Türbesi'nin avlusunda, hayattayken hazırlattığı kabrine defnedilmiştir. Ölümünün ardından kendisine *Huld Mekân*, defnedildiği bölgeye de *Huldâbâd* denilmiştir.[151] Babürlü tahtında 48 yıl 7 ay oturmuş olan Evrengzîb, hemen hemen Ekber kadar uzun bir saltanat sürmüş olup öldüğünde 89 yaşında idi.

---

149 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 273-312 ve 319-323.

150 Meâsir-i Âlemgirî'de padişahın 28 Zilkâde 1118 Cuma günü sabah namazından sonra öldüğü belirtilmekle birlikte, bu tarih perşembe gününe tekâbül eder. Müntehab'ül-Lübâb'da, aynı gün ve hicrî tarihin 13 İsfendâra denk geldiği belirtilir. Buna göre o, 29 Zilkâde 1118- 4 Mart 1707 cuma olur. Bkz. Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, s. 521; Muhammed Hâşim Han (Hâfî Han), **Müntehab'ül-Lübâb,** Cild: 2, (Mevlevî Kebîruddin Ahmed Sâhib'in Farsça neşri), Matba'-i Urdu Guide, Kalküta, M.1874, s. 550. Ayrıca bkz. Must'ad Khan, **Maasir-i Alamgiri** (J.Sarkar'ın İngilizce tercümesi), s. 309.

151 Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, s. 523.

Evrengzîb, saltanatının ilk yıllarında, kara ve su yollarında taşınan mallardan alınan *rahdari* ve tüccarlardan alınan *panderi*nin yanı sıra Hindu mâbedleri etrafındaki panayırlarından alınanlar başta olmak üzere pek çok vergiyi kaldırmıştır. Buna karşın, Ekber'in kaldırdığı cizyeyi 1679 yılında tekrar ihdâs etmiştir. Diğer yandan İslâmın emir ve yasaklarına uyulması hususunda bir dizi tedbirler alınmıştır. Müslümanların hindulaşmasını önlemek ve onların îtibarını artırmak için, Hinduların silah taşımaları, Turan, Arap ve Irak atları ile file binmeleri, tahtırevanla gezmeleri ve Müslüman hizmetçi kullanmaları yasaklanmıştır (1694-1695). Müslüman olan Hindular da, yeni isimler konmak, para ve hil'at verilmek sûretiyle taltîf edilmişlerdir.[152]

Evrengzîb, Şeyh Nizam'ın başkanlığında ilmî bir heyet tertib ettirerek fıkhî meseleler hakkında çalışmalar yaptırmıştır. Yaklaşık 200.000 Rupi harcanan bu çalışmalar sonunda, İslâm fıkhı alanının en önemli eserleri arasında yer alan *Fetevâ-yi Âlemgirî* (Fetevâ-yi Hindiyye) adlı külliyat vücut bulmuştur.[153]

Mimarî: Şah Cihan dönemi mimarîsi, etkilerini çok uzun yıllar sürdürecek büyük bir başarı yakalamıştı. Evrengzîb dönemi, büyük ölçüde Şah Cihan devri mimarî form ve usullerin takipçisi olmakla birlikte, aynı başarıyı sürdürmekten uzaktır. Hanedan ve hanedan çevrelerinin mimarî üretim sürecine katkıları, başından îtibaren hep sürükleyici bir niteliğe sahip olmuştur. Başta Babür olmak üzere Şah Cihan'a kadar bütün padişahlar, bu sürecin, şüphesiz asıl şekillendirici karakterleri olmuşlardır. Onların, ülkenin bayındırlığında olduğu kadar sanatsal çalışmalardaki bu başat rolleri, hanedan mensupları ile söz sahibi bey ve komutanların bu sürece katılmalarında teşvik edici ve mimarî üslûbun şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Pek çok eser yaptırmış olmasına karşın Evrengzîb'in, seleflerinin duyduğu heyecanla bu belirleyici rolü sürdürdüğünü söylemek zordur. Nitekim mimarî program

---

[152] Evrengzîb'in, bu tarz uygulamaları, Batılı ve Hindli tarihçiler tarafından genellikle taassup olarak değerlendirilerek eleştirilmiştir. Ancak, Ekber'in eşitlik siyasetinden sonra, Hindu, Sih ve diğer dinî liderlerin etrafında Müslümanların da yer almaya başlaması ve hindulaşan Müslümanların ortaya çıkması, Babürlülerin aleyhine gelişen bir süreç olarak belirdiği, dolayısıyla bunu tersine çevirmek yada durdurmak amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Bu meseleleri geniş bir biçimde tartışan Y.H. Bayur, Evrengzîb'in (Âlemgir) söz konusu uygulamalarını, devletin temelini teşkil eden Müslüman unsuru çoğaltmak ve güçlendirmek amacına yönelik siyasî önlemler olarak değerlendirir (Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 237-241 ve 257-262).

[153] Must'ad Khan, **Maasir-i Alamgiri**, (J.Sarkar'ın İngilizce tercümesi), s. 316.

bakımından güçlü bir merkezî otoritenin bulunmayışı, Şah Cihan dönemindeki biçim ve motiflerin bağımsız bir şekilde yorumlanarak uygulanmasına yol açmıştır.[154]

Evrengzîb, Delhi'den ayrılarak H.1090 Şabanının sonlarında (Ekim 1678) Ecmîr'e varmış, H.1092 Ramazanında da (Eylül 1681) buradan Burhanpur'a hareket ederek bir daha geri dönmemiş; uzun saltanat yıllarının çoğunu, başkent Delhi'den uzakta birbiri ardına düzenlediği seferlerle Güney Hindistan'da geçirmişti.[155] Güneydeki şehirlerde, başta cami olmak üzere pek çok dinî yapının yanı sıra, sivil ve askerî ihtiyaçları karşılamaya yönelik köprüler ve surlar inşâ edilmiş; Evrengâbâd gibi şehirler önem kazanmışsa da, bunlar, ne Evrengzîb döneminde ne de sonrasında, Delhi ve Agra ile boy ölçüşebilecek seviyeye ulaşmışlardır.

Diğer taraftan Evrangzîb'in asıl ilgisi dinî mimarî üzerine olmuştur. Kale'i Muallâ (Lâl Kale) içinde yaptırdığı küçük ve zarif bir yapı olan Moti Mescid (1662-63), bengalî saçak ve kornişleri ile tasarımı bakımından, Şah Cihan'ın, Agra Kalesi'ndeki Negîne (Elmas) Mescid'inin takipçisidir. Evrengzîb, asıl camiini Lâhor'da yaptırmıştı. Bu yapı, 1673-74'te tamamlanan Padişâhî Mescid'dir. Babürlü camilerinin en büyüğü olup köşelerinde birer minarenin yer aldığı, kare planlı (dıştan yaklaşık 173x173 m.) muazzam bir avlu ve ondan daha dar tutulmuş, üç kubbeli bir harimden müteşekkil bu cami, harimin avluyla birleşmesi bakımından, babasının Şahcihanâbad'da yaptırdığı Mescid-i Cuma'nın çok yakın bir benzeridir. Padişâhî Mescid, hem cephelerindeki kırmızı taş ve mermer dekorasyonu hem de iç mekânındaki stüko kabartmalarıyla dikkat çekicidir. Zikredilen bu iki yapı, Şah Cihan'ın saray yapılarından mülhem yoğun dekorasyonun yeni bir estetik anlayışla Evrengzîb'in camilerine uygulandığını göstermektedir.[156] Mathura'daki Îdgâh ve Vârânasi'deki Evrengzîb Camii de bu dönemin önemli camilerindendir. Ayrıca Evrengzîb'in pek çok camii tamir ettirdiği bilinmektedir.

Evrengzîb döneminde, belki de en radikal değişim türbe mimarîsinde gerçekleşmiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi, Şah Cihan 1658 ortalarından îtibaren Agra Kalesi'ndeki sarayda bir mahpus gibi yaşamaya başlamıştı ve bu belirli bir süreye de bağlı değildi. Nitekim bu süreç onun ölümüne kadar (1666) sürmüştür. Eşi

---

154 Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 252.
155 Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgirî**, ss. 180-181, 213 vd.
156 Asher, **Architecture of Mughal India**, ss. 257-258.

adına inşa ettirdiği muhteşem türbeyi, Müsemmân Burc'dan uzun uzun seyretmiş olmalıdır. Öldüğünde ise eşinin yanına defnedilmişti. Tac Mahal'in gerek mezar odasında gerekse ziyaret salonundaki simetriyi bozan tek unsur, Şah Cihan'ın lâhidleridir. Şah Cihan kendi isteği üzerine mi buraya defnedilmişti yada başka bir yere defnedilip niçin bir türbe inşa edilmemişti? Şah Cihan'ın, kendisi için Tac Mahal'in hemen karşısında, Yamuna nehrinin (Cûn) karşı sahilinde, eşinin türbesiyle kontrast oluşturacak biçimde siyah mermerden bir türbe inşa ettirmek istediği, ancak bunun gerçekleşemediği rivayet edilir. Günümüzde burada, Tac Mahal'le simetrik bir kuruluş arz eden, güneyinde sekizgen bir düzenlemenin (muhtemelen havuz) bulunduğu çarbağ düzeninde bir bahçe (Bâğ-ı Mehtab Padişâhî) yer alır. Ancak ASI'nın 1990'larda gerçekleştirdiği kazı çalışmalarında, bu hikayeyi doğrulayan bir bulguya rastlanamamıştır.[157] Şah Cihan kendi isteğiyle mi eşinin yanına defnedildiğini bilmiyoruz; ancak Evrengzîb onun adına bir türbe inşa ettirmemişti. Şah Cihan'ın gözetim altında tutulduğu yıllarda, kızı Cihanârâ Begim onun yanında bulunarak saray gelenekleri içinde babasıyla ilgili hizmetleri idare etmişti. Çiştiyye tarikâtine mensub olan Cihanâra, babasının ölümümün ardından Delhi'ye gelerek yaşamını Kale-i Muallâ'daki sarayda sürdürmüş ve 1681'de öldüğünde, kendi yaptırdığı mermer bir lâhid ile nefis bir şâhideyi ihâta eden, ajurlu bir mermer kafesten ibaret üstü açık bir türbeye defnedilmişti. Ayrıca o, mezarına örtü olarak toprak ve çimenin kâfi geleceğini, manzum bir metinle şâhidesine hâkkettirmişti. Şah Cihan'ın diğer kızı Rûşenârâ da ondan on yıl önce (1671) öldüğünde, Delhi'de kendisinin yaptırdığı bir bahçe içinde yer alan, köşk tarzındaki bir yapıya; fakat orta mekânının (asıl defin alanı) üzeri bilinçli bir şekilde açık bırakılmış bir türbeye defnedilmişti.[158] Erkek kardeşleri Evrenzîb de örtülü bir türbe formunu istememişti. İslâm türbe mimarlığının en muhteşem mezar anıtını yaptıran Şah Cihan'ın olduğu kadar, en muazzam türbeleri inşa ettiren bir hanedanın çocukları olarak onlar, kendileri için çok daha basit ve örtüsüz mezar yapılarını tercih etmişlerdi. Cihanârâ'nın mezar taşına yansıyan bu dramatik değişimin, "Mezarlarınızın üzerine bina kurmayınız" mealindeki Hadisi Şerif ve İslâm geleneğinde yer alan bu yoldaki uygulamalarla şekillendiği düşünülür. Ancak Şah Cihan'ın çocuklarında görülen bu tercihin muhtemel spesifik nedenlerini araştıran yeni çalışmalar yapılması gerektiği

[157] Bkz. Koch, **The Complete Taj**, s. 56.
[158] Rûşenârâ ve Cihanârâ'nın türbeleri, Katalog'da incelenecektir.

kanaatindeyiz. Çarpıcı olan diğer bir husus da, hanedan üyeleri için kapalı mezar anıtı formunun, bu kardeşlerle birlikte sona ermiş olmasıdır. Zira Evrengzîb'in çocukları Zîbünnisâ, Zînetünnisâ, Muhammed Âzam Şah ve Bahadur Şah da (I. Şah Âlem) benzer şekilde defnedilmişlerdi. Aynı şekilde hanedanın sonraki üyelerinin bir kısmı Bahtiyar Kâkî Dergâhı (Mehruli) ve Nizamüddin Evliyâ Dergâhı (Nizamüddin) çevresindeki üzeri açık açık mekânlara, bir kısmı da Hümayun Türbesi'ne defnedilmişlerdir. Hanedanın, monümental ölçekteki örtülü son mezar anıtı ise Evrengâbâd'daki Râbia Devranî Türbesi'dir. Bibi Türbesi (Bibi-ka-Maqbara) ismiyle de anılan bu yapı, Evrengzîb'in şehzadeliği döneminde (1657) ölen eşi Dilras Bânu Begim (Râbia Devranî) adına yaptırılmış olup padişahlığının ilk yıllarında (H. 1071 / 1660-61) tamamlanmıştır. Türbe, çarbağ düzenindeki büyük bir bahçe içinde bulunur. Köşelere eklenmiş birer minarenin yer aldığı kare planlı platformun üzerinde yükselen, taçkapı-cephe tasarımına sahip kare gövde, yüksek kasnağa oturan soğan formlu merkezî kubbe ve köşe çatrîleriyle tamamlanır. Duvar eteklerindeki (içte ve dışta) kaplamanın yanı sıra, bugünkü haliyle merkezî kubbe ile diğer kubbeleri beyaz mermerden olan türbenin kalan kısımları yoğun bir stüko dekorasyon arz eder. Yapı, genel görünüşüyle olduğu kadar lâhdi ihata eden sekizgen, mermer panelleriyle de Tac Mahal'i örnek aldığını ifşâ etmektedir. Ancak hem malzeme ve işçilik hem de strüktürel kuruluştaki oranların dağılımı bakımından ondan uzaktır. Yüksek ve masif minareler gövdeyi; köşe çatrîleri ve kuleleri de merkezî kubbeyi boğmuştur. Ayrıca platform ve türbe gövdesinin birleşmesi bakımından iç mekân tasarımıyla hem Tac Mahal'den hem de diğer Babürlü türbelerinden ayrılır.

Evrengzîb'in önem verdiği diğer bir yapı türü de savunma amaçlı yapılardır. Evrengzîb, Agra Kalesi'ne daha alçak olan ikinci bir sur eklemek sûretiyle onu tahkim ettirmiş, Lâhor Kalesi'ndeki Âlemgirî Dervâze olarak bilinen kapıyı yaptırmıştır. Evrengâbad ve diğer güney şehirlerinde de surlar inşâ ettirmiştir. Diğer taraftan Evrengâbad'da bir saray yaptırmış, Ahmednagar yakınlarındaki eski bir sarayı da tamir ettirmiştir. Bunun dışında o, birkaç bahçe de yaptırmıştır.[159]

[159] Asher, **Architecture of Mughal India**, ss. 261-263.

Gerileme ve Yıkılış Dönemi (1707-1858)

Tarih: Evrengzîb'in ölümünün ardından Babürlü Devleti hızlı bir şekilde istikrarsız bir döneme girecek ve Babüroğulları arasından, ilk hükümdarlar gibi güçlü bir idareci artık tahta çıkmayacaktır.

Nitekim Evrengzîb'in ölüm haberiyle birlikte şehzadeler Muhammed Muazzam, Muhammed Âzam ve Muhammed Kam Bahş arasında şiddetli taht kavgaları ortaya çıkmıştır. Evrengzîb, oğullarından şüphelendiği için torunlarına da önemli vilâyetler (subedarlık) vermişti. Her ne kadar babaları adına hareket etseler de bu durum, onların saltanat hevesine kapılmalarına yada ellerinde bulundurdukları büyük vilâyetler nedeniyle babalarının kendilerinden kuşku duymalarına yol açmıştır.[160] Bu aynı zamanda, Evrengzîb'in uzun süren saltanatının doğal bir sonucu da olabilir. Zira şehzadelerin çocukları da bu süreçte belli bir yaşa ulaşmış bulunuyorlardı. Şehzade Muhammed Muazzam, kardeşi Muhammed Âzam ve onun oğullarını öldürdükten sonra, Lâhor yakınlarında Nisan 1707'de Bahadur Şah (I. Şah Âlem) adıyla tahta çıktığında[161] 64 yaşında idi.

Bahadur Şah Racistan'daki ayaklanmaları bastırdıktan sonra, Bicapur'da bulunan Kam Bahş'ın üzerine yürür. Haydarâbâd yakınlarında yapılan savaşta Kam Bahş yaralanarak Bahadur Şah'ın eline düşmüş ve ardından ölmüştür (1709). Bahadur Şah daha sonra Lâhor'a gelmiş ve Pencâb bölgesinde ayaklanmış olan Sihler ile mücadeleyi buradan yürütmüştür. Onlara karşı bir takım başarılar sağlamış, ancak kesin sonuca ulaşmadan 1712 Şubat'ında Lâhor'da ölmüştür. Evrangzîb'in bıraktığı devleti kısmen koruyabilmiş olmasına karşın, Bahadur Şah'tan sonra küçülme süreci daha da hızlanacaktır. Evrengzîb döneminden îtibaren hissedilen, bilhassa Bahadur Şah'tan sonra iyice ortaya çıkan yönetim zaafiyeti, başta Türkistan'dan gelen Sünni Türklerden müteşekkil *Tûraniyan* ve İran'dan gelen Şiî Türkmenler'den oluşan *Îraniyan* olmak üzere, Barha Seyyidleri, yerli Müslümanlar ve diğer yerli gruplar arasında hizipçiliğin gelişmesine zemin hazırlamıştır.[162] Hattâ taht mücadeleleri de bu iki önemli gruba mensup beyler arasında geçecek;

---

160 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 325.

161 William Irvine, **Later Mughals**, Cild: 1, (ed. Jadunath Sarkar), M.C. Sarkar & Sons, Calcutta, (Tarihsiz), ss. 19-20.

162 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 326-338.

padişahlardan çok, Tûranlı ve Îranlı beyler ile Barha Seyyidleri nüfuz sahibi olacaktır.

Bahadur Şah'ın ölümünün ardından büyük oğlu Muhammed Muîzüddin Cihandâr Şah (salt. 1712-1713), 21 Safer 1124'te (30 Mart 1712) Lâhor'da tahta çıkmıştı.[163] Ancak kısa bir süre sonra kardeşi Azîmüşşân'ın oğlu (Bahadur Şah'ın torunu) Ferruh Siyer tarafından Delhi'de muhasara edilmek sûretiyle öldürülmüştür. Ferruh Siyer (salt. 1713-1719) ise altı yıl hüküm sürmüş olup Dakka'da yağma ve isyana kalkışan Banda Singh Bahadur'un üzerine ordu göndermiş ve isyanı bastırmıştı. Ayrıca Ferruh Siyer, hastalığı sırasında kendisini iyileştiren İngiliz askerî tabibin isteğiyle, Doğu Hindistan Şirketi lehine gümrük vergisini kaldırmıştı. Seyyidler, 1719'da Ferruh Siyer'i tahttan indirince, yerine Refîüdderecât geçmiş, ancak aynı yıl içinde onun hastalanması neticesinde kardeşi Refîuddevle, II. Şah Cihan adıyla tahta çıkarılmıştı. Yine aynı yıl içinde bu padişah da öldüğü için, Seyyidler, Rûşen Ahter isimli diğer bir şehzadeyi tahta çıkardılar.[164]

Rûşen Ahter, Nasiruddin Muhammed Şah ünvanıyla, 15 Zilkâde 1131'de (29 Eylül 1719) Bidyapur'da[165] tahta çıktığında 18 yaşında idi.[166] 1719-1748 yılları arasında, uzun fakat oldukça çalkantılı bir saltanat sürmüştür. Vezir Çin Kılıç Han'ın (Turanî) yönetime çeki düzen verme gayretleri de akim kalacaktır.[167] Bir yandan Maratalar ile uğraşan Muhammed Şah'ın saltanatını sarsan asıl hadise, şüphesiz Nadir Şah'ın ortaya çıkışıdır. Safevî topraklarını ele geçirerek kendini İran şahı ilan eden (1736), Afşar Türkmenlerinden Nadir Şah (Nezir Kulu), Osmanlıların Rusya ile savaşa girmesinden ötürü batı sınırını güvende görerek doğuya yönelmişti. Nadir Şah, 1738'de Kandehar ve çevresini ele geçirdikten sonra Lâhor'u almış, Karnal'da da (Şubat 1739) Muhammed Şah'ın ordusunu yenerek Delhi'ye girmişti. Yapılan görüşmelerde Nadir Şah, aynı ilden ve dinden olmaları münasebetiyle, istenilen peşkeşin verilmesi durumunda, Muhammed Şah'a ve ülkesine dokunulmayacağını, Türkmenlik bağından ötürü daima dostluk gösterileceğini ifade eder. Diğer yandan Muhammed Şah, Nadir Şah adına hutbe okutmak zorunda kalır. O günlerde, Nadir

---

163 Irvine, **Later Mughals**, Cild: 1, s. 186.
164 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 346-371.
165 Bidyapur, Fetihpur Sikri'nin 11 km. kadar kuzeyindedir.
166 William Irvine, **Later Mughals**, Cild: 2, (ed. Jadunath Sarkar), M.C. Sarkar & Sons, Calcutta, 1922, s. 1-2.
167 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 390.

Şah'ın öldürüldüğü söylentisi Delhi'de yayılınca büyük bir isyan çıkmış, Nadir Şah'ın pek çok askeri öldürülmüştür. Bir müddet sonra bu haberin asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Nadir Şah Delhi'yi yağmalatarak intikam almıştır. Kısa bir süre sonra Nadir Şah'ın mirzalarından biri, Babürlü sarayından bir hanımla evlenince hadiseler yatışır. Bunun üzerine Nadir Şah, kuzeybatı Hindistan'ı kendine alarak Delhi'yi tekrar Muhammed Şah'a bırakmış ve geri dönmüştür. Ne var ki bu hadiseden sonra Muhammed Şah'ın ülkesi, özellikle de Delhi harabeye dönmüş; siyasî otoritesi bütünüyle sarsılmıştır.[168]

Muhammed Şah 1748 yılında ölünce, yerine oğlu Ahmed Şah geçmiş ve Eved (Oudh) nâibi Safder Ceng'i vezirliğe tayin etmiştir. Ahmed Şah, Rohillaların isyanıyla uğraşmış ve Nadir Şah'tan sonra ortaya çıkarak Lâhor ve Multan'ı alan, Afganlardan Ahmedşah Dürranî (Abdalî) tehdidi altında hüküm sürmüştür. Gâziüddin Han'ı (Çin Kılıç Han'ın oğlu) emîr'ul-ümerâlığa getirmiş, daha sonra da Safder Ceng'i uzaklaştırarak, eski vezir Kamerüddin Han'ın oğlu İntizamüddevle'yi vezir tayin etmiştir. Gaziüddin Han'ın ölmesi üzerine, yerine oğlu Şihabüddin (II. Gaziüddin Han) getirilmiş ve kendisine babasının ünvanları verilmiştir. Babürlü tahtı uzun bir süre, Safder Ceng (İranî) ve Gaziüddin Han (Turanî) ailesi arasındaki çekişmelerle savrulmuş; aynı zamanda büyük subelere (vilayet) sahip olan bu beyler, padişahları olduğu gibi devletin geleceğini de tayin etmişlerdir. Nitekim Gaziüddin Han (II), 1754 yılında Ahmed Şah'ı (Babürlü) tahttan indirip gözlerine mil çektirmesinin ardından II. Âlemgir ünvanıyla Azizüddin'i tahta çıkarmış, kendisi de vezir olmuştur. II. Âlemgir (salt. 1754-1759), yaklaşık altı yıl hüküm sürmüştür. Onun saltanatında, Ahmedşah Abdalî (Afgan), vuruşmasız bir şekilde Delhi'ye girecektir (1757). Nitekim vezir Gâziüddin Han (II) onu Delhi'nin 60 km. kadar ilerisinde, II. Âlemgir de sarayda karşılamıştı. Abdalî, civarda talan ve yağmalar gerçekleştirip peşkeş adı altında epeyce para toplayarak Delhi'den ayrılmıştır. Diğer yandan, 1757 yılında Bengal'i hemen bütünüyle ele geçirmiş olan İngilizler de her geçen gün etkinliklerini artırmaya başlamışlardı. Gaziüddin Han (II), II. Âlemgir'i 1759 yılı sonlarında öldürtür. Bu sıralarda, Gaziüddin'in zaman zaman yardımına başvurduğu güneyli (Maratalar) Hindular, Delhi'ye girerler ve başta Kale-i Muallâ

[168] Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, (Birinci baskı 1950), TTK Yay. Ankara 1987, ss. 1-32; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslâm Tarihi**, Cild: 9, ss. 510-513.

olmak üzere, Nizamüddin Evliya Türbesi ile diğer bir takım türbe ve kabirleri yağmalarlar. Bunun üzerine Ahmedşah Abdalî (Afgan), geri dönecek ve tarihe 3. Panipat savaşı (1761) olarak geçen büyük vuruşmada Marata ordusunu yenerek Delhi'ye girecektir. Bununla birlikte o, geri çekilirken Hind tahtını tekrar Babüroğullarına bırakmıştır. Abdalî'nin bu tutumu Babürlü Devleti'nin ömrünü biraz daha uzatmıştır.[169] Babürlüler için bu durum, varlıklarını sadece bir isim olarak sürdürmekten daha fazla bir anlam ifade etmeyecektir. Ancak Abdalî, 3. Panipat savaşıyla, bir Hindu konfederasyonu olan Marata gücünü kırmıştır.[170]

II. Âlemgri'den sonra tahta, II. Şah Âlem (salt. 1759-1783) ünvanıyla Ali Cevher çıkmıştır. II. Şah Âlem, başarısız pek çok uygulamalarıyla uzun süre tahtta kalmış ve Babürlü egemenliğini İngilizlere devretmiştir. Özellikle Bengal'de etkin olan Doğu Hindistan Şirketi, artık ticarî kuruluştan ziyade, büyük bir askerî güç anlamına geliyordu. II. Şah Âlem bu bölgeye sefer düzenleyerek, İngilizler karşısında ağır bir yenilgiye uğrar ve çok daha ağır bir anlaşmayı kabul eder. Buna göre, Bengal, Bihar ve Orisa eyaletlerinin gelirlerini Doğu Hindistan Şirketi toplayacak, yıllık belirli bir ücret ödeyecekleri padişaha da artık onların koruması altında bulunacaktı.[171] Nitekim II. Şah Âlem, 1765'ten 1771'e kadar Allahâbâd'da kalır. Padişahı korumakla görevli İngiliz komutan uykusundan uyanmak istemediği için padişahın kapısı önünde belirli saatlerde vurdurulan nevbeti yasaklatmış; bu durum II. Şah Âlem'e çok dokunmuştu. Allahâbâd'da gözetim altındaki hayatından sıkılan padişah, Marataların daveti üzerine Delhi'ye gider.[172] Fakat bu kez de onların tasallutuna maruz kalacaktır. II. Şah Âlem Maratalar ile mücadeleye girişmişse de Emîr'ul-Ümerâ Necef Han komutasındaki ordusu yenilince (1772) hem Delhi'de bir Marata birliğinin bulunmasını hem de Allahâbâd bölgesinin onlara verilmesini kabul eder. Artık İngilizler de ödemeleri gereken yıllık harcı vermekten vazgeçerler. Necef Han, kısa bir müddet sonra Marataları ezerek Delhi ve Agra bölgesini yeniden padişaha kazandırmıştır. Böylece II. Şah Âlem, Necef Han ölünceye (1782) kadar bu

---

169 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 107-129.

170 Ed. Henry Herbert Dodwel, **The Cambridge History of India V: British India 1497-1858**, CUP. London, 1929, s. 249; Ed. Williams Jackson, **History of India**, Cild: VIII, The Grolier Society Press, London, 1907, ss. 196-197.

171 William Francklin, **The History of the Reign of Shah-Aulum, The Present Emperor of Hindostaun**, Cooper and Graham, London, 1798, s. 26.

172 Francklin, ss. 28-38.

bölgede bağımsız bir padişah olarak hüküm sürecektir. Ancak Necef Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Afrasyab Han ile Agra valisi Muhammed Bey Hemedanî arasındaki çekişmeler, Marataların tekrar etkin hale gelmesine yol açar. Artık Babürlü padişahı, Maratalar ve İngilizler ile diğer grupların elindeki bir kukladan öteye geçemeyecektir. Nitekim 1788'de Rohillalardan Ğulâm Kadir adında biri Delhi'ye girerek II. Şah Âlem'in gözlerini oydurmuş, hanedan üyelerinden pek çoğunu da türlü işkencelerle öldürtmüştür. Bu sırada Bidar Baht da padişah ilan edilir. Ancak, çok geçmeden Hemedanî'nin oğlu İsmail Bey ile Marata ordusunun Delhi'ye yaklaştığı haberi üzerine Ğulâm Kadir kaçacak, kör olan II. Şah Âlem yeniden tahta çıkarılacaktır. Maratların tahakkümü altında 1803'e kadar tahtta oturan II. Şah Âlem, bu tarihte İngilizlerin Delhi'ye girmesiyle birlikte bu kez de onların sultasını kabul etmiş olur. Varılan anlaşma neticesinde Delhi ve civarının geliri padişaha bırakılmıştır. Asıl yetki, İngiliz Genel valisi Lord Wellesley'de olmasına karşın, padişah adına para basılmaya devam edilmiş, hattâ Lord'un kullandığı mühürde de padişah adına yetki sahibi olduğu belirtilmişti. İngilizler böylelikle Fransız ve Felemenk gibi diğer denizci ve sömürgeci devletlerin tepkisini hafifletmeyi hedeflemişlerdir.[173]

II. Şah Âlem 1806 yılında ölünce, II. Ekber tahta oturur. Onun döneminde İngilizlerle olan münasebetler daha vahim bir hal alacaktır. Nitekim 1813'de Doğu Hindistan Şirketi'nin elinde bulunan bütün toprakların İngiliz Krallığı'nın egemenliği altında olduğu kabul edilir. Genel vali Lord Moira, mühründen padişaha bağlılık ifade eden kısmı çıkartır. II. Ekber, 1827'de, sonraki vali Lord Amherst'i kendisiyle eş statüde kabul etmek zorunda kalır. Bununla birlikte, uzun süre önce ölmüş olmasına rağmen 1835 yılına kadar II. Şah Âlem adına para basılmaya devam eder. Para basımı bu tarihten sonra İngilizlere geçer. Nihayet II. Ekber içerisine düştüğü bu zor durum karşısında İngiliz kralından yardım istemişse de gönderdiği mektup işleme konulmamıştır. Onun 1837 yılında ölmesinden sonra tahta Siracüddin Muhammed Bahadur Şah (II.) geçmiş ve 1857 Sipahi ayaklanmasına kadar Kale-i Muallâ'da ikâmet etmiştir.[174]

---

[173] II. Şah Âlem dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 129-137.

[174] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 137-140.

İngilizler askerlerini daha çok yerli halktan topluyorlardı. O sıralarda askerlere dağıtılan yeni tip tüfeklerin fişekleri yağlı idi. Bunların, inek ve domuz yağı karışımından meydana gelen bir gresle yağlandığı söylentisi çıkmıştı. Bu durum, ineği kutsal sayan Hindu askerler ile domuzu necis kabul eden Müslüman askerler arasında ciddi rahatsızlıklara sebep olmuş ve neticede askerî birliklerde huzursuzluklar başlamıştı.[175] Ocak 1857'de Kalküta civarında, daha çok Müslüman askerler arasında başlayan Sipahi ayaklanması, kısa sürede yayılarak Mirut'a kadar ulaşmıştır. Pek çok İngiliz askerini ve subayını öldürerek ilerleyen sipahiler, 11 Mayıs 1857'de Delhi'yi ele geçirerek yakaladıkları İngilizleri öldürürler ve II. Bahadur Şah'ı (Bahadur Şah Zafer) fiilî bir padişah konumuna yükseltirler. Uzun bir aradan sonra durum tekrar Babürlülerin lehine dönmüş gibi görünmekteydi. Babürlülerin hem dirayetli yöneticilere sahip olmaması hem de sipahilerin maîşetini temin edebilecek imkânlardan yoksun bulunmaları, bu durumu tersine çevirecektir. Nitekim İngiliz komutan John Lawrence, Pencab bölgesinde bir birlik teşkil ederek Delhi'ye yürür. Lawrence'in ordusu Haziran ayında Delhi önüne gelmesine karşın uzun süre saldırıya geçilmeyerek asker dinlendirilmiştir. Eylül ayında, top atışlarıyla uzun bir süre şehri döven İngilizler bir saldırı ile içeriye girerler. Birkaç gün şehir içinde çatışmalar sürmüş, 19 Eylül'de de Kale-i Muallâ düşmüştür. Şehre giren İngilizler, öç almak için halka çok eziyet ederler.[176] Geri çekiliş sürecinde birliklerinden ayrı düşen II. Bahadur Şah, Hümayun Türbesi'ne sığınmıştı. Ne var ki, Mirza İlâhî Bahş adında biri onun yerini bildirmiştir. Hodson isimli bir subay tarafından türbe muhasara edilmiş ve 21 Eylül 1857'de II. Bahadur Şah ve yanındakiler yakalanmıştır.[177] Böylece, 2. Panipat savaşından sonra Babürlülerin Hind ülkesindeki yeniden var olma mücadelelerinin bir sembolü olduğu kadar, hanedanın pek çok üyesine ebedî istirahatgâh olan bu yapının bahçesinde Babüroğullarının egemenliği son bulmuştur. Bundan sonra kaçanlar yakalanmış, hanedan mensupları büyük eziyetlerle öldürülerek Şehrin sokaklarında teşhir edilmiştir.

---

[175] Bkz. George W. Forrest, **A History of the Indian Mutiny**, Cild: I, s. 1 vd., W. Blackwood, Edinburgh and London, (1904 ?); Herbert Leonard Offley Garrett, **The Trial of Bahadur Shah Zafar**, (Birinci baskı, 1933), Lotus Collection, New Delhi, 2007, s. 422.

[176] Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 303-312.

[177] Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslâm Tarihi**, Cild: 9, s. 520.

II. Bahadur Şah (Bahadur Şah Zafer) ise ayaklanmaya sebep olmak ve onu desteklemek suçundan mahkeme önüne çıkarılmıştır. Yargılama, padişahın kendi sarayındaki (Kale-i Muallâ) Divân-ı Hâs'da yapılmış ve 1858 Mart'ında sonuçlanan mahkemeye göre ömür boyu hapse mahkum edilerek Rangun'a (Burma) sürgüne gönderilmiştir. Hattat ve Zafer mahlasıyla şiirler yazan bir şair olan II. Bahadur Şah, Rangun'da, 7 Kasım 1862 tarihinde, 87 yaşındayken ölmüştür.[178]

İngiltere'de, Şubat 1858, Hindistan idaresinin Doğu Hindistan Şirketi'nden İngiliz hükûmetine geçmesini gerektiren bir kanun meclise sunulmuştu. Uzun tartışmalardan sonra, 2 Ağustos 1858'de kabul edilen bu kanunla Babürlü ülkesi ve diğer bazı bölgeler, İngiltere'ye bağlı bir sömürge haline getirilmiş, Kraliçe Victoria da Hindistan imparatoriçesi ilan edilmiştir. Bu süreçte, Hindistan Bakanlığı kurularak siyasî, ticarî ve toplumsal hayatı düzenleyen bir takım yenilikler gerçekleştirilmiştir. Mahatma Gandhi ve Muhammed Ali Cinnah'ın öncülüğünde gelişen kurtuluş hareketi[179] neticesinde, yaklaşık 90 yıl süren İngiliz idaresi sona ermiş; Hindistan, bağımsızlığına kavuşmuştur (Ağustos 1947).[180] İngilizlerin isyan (mutiny) olarak tanımladığı bu hareket, Doğu Hindistan Şirketi'nin ve yaklaşık bir asır sonra da İngiliz egemenliğinin sona ermesine yol açan gelişmelerin başlangıcı sayıldığından, bazı Hindli nasyonalistlerce Birinci Hind Bağımsızlık Savaşı olarak değerlendirilmiştir.[181]

Babürlüler, özellikle Ekber devrinden îtibaren çok güçlü bir devlet haline gelmiş, sonrasında ise hemen bütün Hind coğrafyasına hakim olmuşlardı. Ancak, etrafı büyük ölçüde okyanus ve denizlerle çevrili uçsuz bucak Hind alt kıtası topraklarına yayılan bu devlet, sadece büyük bir karasal güce dayanıyor; denizlerde ise hemen hiçbir donanmaya sahip bulunmuyordu. Halbuki Ümit Burnu

---

178 Bahadur Şah Zafer'in yargılanma süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ed. Pramod K. Nayar, **The Trial of Bahadur Shah Zafar**, (John Gray'in 1858 neşri esas alınmıştır), Orient Longman, Hyderabad, 2007; Garrett, **The Trial of Bahadur Shah Zafar**.

179 Birinci dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin tamamen çökmesiyle başlayan gelişmeler ile, Türk istiklâl mücadesi ve Hind dünyasıyla olan ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Salim Cöhçe, "Türk İstiklâl Mücadelesi ve Hindistan," **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, TTK, Ankara, 2006, ss. 127-215.

180 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 314-317; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslâm Tarihi**, Cild: 9, ss. 520-521.

181 Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, **A History of India**, (Birinci baskı 1986) Routledge, London and New York, 2004, s. 257. Ayaklanmanın gelişmesi ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Forrest, **A History of the Indian Mutiny**, Cild: 1-3; Gregory Fremont-Barners, **The Indian Mutiny 1857-58**, Osprey Publishing, 2007, s. 19 vd.

keşfedildiğinden beri, başta Portekizliler olmak üzere Batılı gemiciler, Hind sularında ticarî bir güç olarak geleneksel ticaret yollarını zayıflatırken, eski dünyanın karşısına yeni bir askerî güç olarak çıkıyorlardı. Karasal güce dayalı Asyalı bir model olarak kurulan Babürlüler, deniz gücüne sahip Avrupalılar ile rekabet etmekten uzaktı.[182] Nitekim onlar, deniz hac yolunun güvenliğini bazen bu Batılı güçlere devretmek zorunda kalmışlardı. Babürlülerin denizcilik karşısındaki bu ilgisizlikleri, Osmanlıların, Akdeniz'de hakimiyet kurabilmiş ve zaman zaman Umman Denizi'ne açılmış olmalarına rağmen Kızıl Deniz ve Basra Körfezi dışında çok etkin olamamaları, her iki devletin makus sonunu hazırlayan sürecin başlamasında etkili olmuştur.

Mimarî: Evrengzîb'in ölümüyle birlikte, Babürlü İmparatorluğu hızlı bir çöküş sürecine girmişti. Bu dönem, 150 yıl süren uzun bir zaman dilimine yayılmışsa da Babürlü hanedanı belirleyici politik ve ekonomik gücünü, onun henüz başlarından îtibaren kaybetmiştir. Özellikle Bahadur Şah'tan (I.) sonra, hemen hiç bir padişah, siyasî otoritenin asıl aktörü olamamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da Babürlü mimarîsi, hanedandan bağımsız bir seyir sürdürmüştür. Büyük ölçüde Evrengzîb dönemi de dâhil olmak üzere, başından beri Babürlü mimarlığı hanedanın himayesinde gelişmiştir. Hanedan çevreleri mimarlığın sadece finansörü değil, aynı zamanda gelenek oluşturan bânîleriydiler. Fakat onlar bu konumlarını, Evrengzîb döneminden îtibaren kaybetmeye başladılar ve son 150 yılın önemli bir bölümünde hanedanın etkileri, Delhi ve çevresiyle sınırlı kaldı. Asıl bâniler ise, hangi şehzadenin padişah olacağına karar veren beyler ve vilayetlerdeki diğer yönetici sınıf idi. Onlar, Cihangir ve Şah Cihan devri mimarlık ve dekorasyon geleneklerini, kısmen Evrengzîb döneminin yorumuyla, fakat mevcut saraya bağlı olmaksızın serbestçe kendi estetik anlayışlarına göre uygulamışlardı. Servi sütunlu ve dilimli kemerli konstrüksiyonların soğan kubbelerle yada Bengal tarzı kavisli korniş ve tonozlarla tamamlandığı mimarî formlar, artık bütün Hind coğrafyasına yayılmıştı. Böylece Hind mimarîsi, Babürlü üslûbuna (Moğolizasyon/Mughalization) büründüğü yeni bir

[182] Kara gücüne dayalı Hind ülkesinin, deniz gücüne dayalı Avrupalılar karşısında ticarî ve askerî bakımdan zayıflaması hakkında geniş bilgi için bkz. Kulke ve Rothermund, s. 214 vd.

sürece girmiştir.[183] Ancak bu dönemde, Şah Cihan mimarlığının ne malzeme kalitesi, ne de ahenkli nisbetleri sürdürülebilmiştir.

Malzeme seçimi, şüphesiz her şeyden önce ekonomik güce bağlıdır. Sürekli mücadeleler ve yıkıcı savaşların ardından hem saltanatın hem de subelerin (vilayet) el değiştirmesi, ekonomik yapıyı olumsuz etkilemiştir. Bunun bir sonucu olarak konstrüksiyonda tuğla malzeme; dekorasyonda ise sıva ve stüko işçiliği yaygınlaşmıştır. İşçilik kalitesi bakımından yetersizliklerin ortaya çıkmış olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Hind coğrayfyası, mimarlığın ince ve detaylı çalışmayı gerektiren alanlarında hep münbit olmuştur. Nitekim son döneme ait, zarif ajur ve rölyef işçiliği sunan mermer panelli konstrüksiyonlar buna işaret etmektedir. Oranların dağılımındaki uyumsuzlukların nedeni ise, kanaatimize göre, Maverâünnehirli ve Horasanlı ilhâmdan uzaklaşılmış olmasıdır. Babürlüler, Timurlu mimarîsi vasıtasıyla öğrendikleri gelişmiş mimarî teknik ve formları, yerel geleneklerle süslemişlerdi. Bunun en güzel örneği ise Şah Cihan'ın Tac Mahal'idir. Babürlü mimarîsi, son monümental örneklerini, güçlü subedarlar eliyle vermiştir. Safder Ceng'in (öl. 1167/1753-54) Delhi'deki türbesi de son dönemin en seçkin âbidevî örneğini teşkil eder. Ancak bu yapı, başta minareleri olmak üzere, mimarî elemanlarının nisbetleri bakımından Tac Mahal'deki olgunluğu yaşamış bir sürecin ürünü olmaktan biraz uzaktır. Son dönemin vezir ve diğer yöneticileri eliyle Delhi'de inşa edilen önemli eserler arasında, Gaziüddin Han'ın medrese, cami ve türbeden oluşan külliyesi ile Necef Han'ın (öl. 1782) büyük bir bahçe içinde yer alan türbesini saymak gerekir.[184]

Subedarlar vasıtasıyla büyük yapılar geleneğini sürdüren Babürlü mimarîsi, asıl eserlerini bu büyük subelerde vermiştir. Şüphesiz bunlardan en önemlisi Eved (Oudh/Awadh) subesidir. Safder Ceng'in oğlu Şücâüddevle'nin (öl. 1775) Feyzâbad'daki türbesi ile bu yapının yaklaşık 2.5 km. kadar güneybatısında yer alan, Şücâüddevle'nin eşi Bahu Begim'in (öl. 1816) türbesi, âbidevî türbeler geleneğinin son örneklerindendir. Özellikle Bahu Begim Türbesi, cepheleri bezeyen iri bitkisel kabartmalarının yanı sıra kemer köşeliklerindeki balık kabartmalarıyla dikkat çekicidir. Şücâüddevle'nin oğlu Âsafüddevle'nin Leknev'de yaptırdığı; âbidevî giriş,

[183] Koch, **Mughal Architecture**, s. 132 vd.
[184] Safder Ceng, Gaziyüddin Han ve Necef Han'ın türbeleri *Katalog* bölümünde ele alınmıştır.

cami, baoli (ortasında basamaklı derin bir havuz bulunduran köşk) ve diğer yapılardan oluşan İmambara Külliyesi (1784), bu dönemde âdeta bağımsız birer padişah konumunda olan subedarların gücüne işaret etmektedir. Bunlardan başka, saray, cami, bahçe ve âbidevî kapılar gibi pek çok eser bırakan Eved nevvabları (vekil-subedar), bulundukları bölge bakımından Doğu Hindistan Şirketi'nin ilk önce etkili olduğu Bengal eyaletine yakın bulunmaları sebebiyle, İngilizlerle yoğun ilişkiler içindeydiler. Bu nedenle, özellikle son dönemlerindeki (19. Yüzyılın ilk yarısı) mimarî dekorasyonda Avrupa etkisi görülür.

Batı Bengal'deki Mürşidâbâd nevvabları 18. Yüzyılın başından îtibaren bu şehirde, başta camiler olmak üzere pek çok eser inşa ettirmiştir. Nitekim onlar, Ferruh Siyer döneminin sonlarına doğru Babürlülerden ayrı hareket etmeye başlamışlardı. Bu nedenle mimarîleri merkezden bağımsız bir gelişme gösterir.[185] Babürlü padişahları siyasî otoritelerini yitirdikçe güçlenen diğer bir uzak subedarlık ise Dekken'dir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden îtibaren bu sube Babürlülerden bağımsız hareket ederek Güney Hindistan'da Haydarâbâd Nizamlığı'nı kurmuştur.

Gerileme sürecinde Babürlü padişahlarının elinde Delhi ve civarı kalmış bulunduğundan Babürlü hanedanın eserleri de bu bölgededir. Yukarıda değindiğimiz üzere, son dönemdeki hanedan üyeleri ya Hümayun'un türbesindeki uygun bir yere, veyahut Nizamüddin Evliya ve Bahtiyar Kâkî dergâhlarının avlularına defnedilmişlerdi. Onlardan bazıları için, strüktürel bakımdan basit olmasına karşın zarif ajur ve oyma işçiliği gösteren üstü açık türbeler yapılmıştır. Çalışmamızın asıl konusuna dahil oldukları için bunlar Katalog bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır. Bu dönemde, istisnaî bir iki örnek dışında kapalı mezar anıtı formundan imtinâ eden Babürlü hanedanı, önceki mescid-i cumalar ölçeğinde olmasa da pek çok cami yaptırmıştır. Bunlardan biri, Bahadur Şah (I. Şah Âlem) tarafından 1121/1709-10'da yaptırıldığı kabul edilen, Mehruli'deki Moti Mescid'dir.[186] Tamamen beyaz mermerden yapılmış olan bu cami, mihrab duvarına paralel tek sahna sahip olup hemen bütün Hind camileri gibi enine gelişme gösterir. Diğer önemli bir cami ise, Evrengzîb'in kızı Zînet'ün-Nisâ Begim'in, 1707-1710 civarında yaptırdığı, son

---

185 Asher, **Architecture of Mughal India**, ss. 328-334.

186 Moti Mescid'in inşa tarihiyle ilgili bkz. S. A. Han, **Âsâr (2003)**, Cild: 1, s. 273; M. Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 3-4, s. 32.

dönemin nisbeten büyük camilerinden olan Zînet'ül-Mesâcid'dir.[187] Kırmızı taştan yapılmış bu cami, mihrab duvarına paralel iki sahından oluşur. Ortadaki taçkapı mahiyetinde düzenlenmiş olup yedi kemer gözünden meydana gelen açıklıklar ile yapıya girilir. Harimin genel tasarımı bakımından, Şahcihanâbad'daki Mescid-i Cuma ile Fetuhpuri Mescid'den izler taşır. Muhammed Şah'ın eşi Kudsiye Begim'in, Eski Delhi'de, içine bir köşk ve cami yaptırarak düzenlettirdiği Kudsiye Bağ, 18. Asrın ortalarına ait önemli hanedan eserlerindendir. Ahmed Şah'ın annesi ve dönemin (1748-1754) güçlü kadını olan Kudsiye Begim'in, Bahadur Câvid Han'la birlikte yaptırdığı diğer bir cami, Kale-i Muallâ'nın Delhi Kapısı yakınındadır. Sunehri Mescid olarak bilinen, iki zarif minareye sahip bu küçük cami, ebcedli kitâbesine göre 1164/1750-51 yılında yaptırılmıştır.[188] Delhi'de bunlardan başka, hem hanedan üyelerinin hem de mevki sahibi kişilerin yaptırdığı daha pek çok küçük mescid bulunur.[189] Diğer yandan Bahtiyar Kâkî ve Nizamüddin Evliya dergâhları da bugünkü çehrelerini, büyük ölçüde bu son 150 yıllık dönemde kazanmışlardır.

Hanedanın son önemli yapısı ise, Bahtiyar Kâkî Dergâhı'ının hemen batısındaki Zafer Mahâl olarak bilinen köşktür. İlk defa II. Ekber tarafından inşa ettirilen bu yapının mevcut taçkapısı, II. Bahadur Şah tarafından yaptırılmıştır.[190] Kitâbesinden, 1264'te (1847-48), padişahın 11. yılındayken yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kırmızı taş ve mermerin kullanıldığı taçkapı, bengalî tonazla örtülü cumbaları ve aynı tarzdaki kornişlerinin yanı sıra, dilimli baş kemer ve kovanıyla Babürlü mimarîsinin son dönem zevkini yansıtır.

Babürlü mimarîsinin etkileri, onların fiilen ortadan kalktığı 1858'den sonra da devam etmiştir. Özellikle, İngiliz idaresi yıllarında konumlarını büyük ölçüde koruyan, Türkistanlı Çin Kılıç Han'a dayalı hanedanca yönetilen Haydarâbâd Nizamlığı mimarisinde bu etkileri görmek mümkündür. Nitekim onlar, sadece

---

187 Zîynet'ül-Mesâcid, S.Ahmed Han'ın cetvelinde H.1122/M.1710 yılına ve Bahadur Şah devrine tarihlenir. ASI kataloğu ise yapıyı 1707 dolaylarına tarihler. Bkz. S. A. Han, **Âsâr (2003)**, Cild: 1, s. 273; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 1, s. 31.

188 Sunehri Mescid ve kitâbe metni için bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 1, s. 29. Ancak bu çalışmada, eserin inşa tarihi (1164/1750-51) doğru kaydedilmiş olmakla birlikte kitâbe metninin ebcedli son satırındaki "مسجد" kelimesinin sonundaki "ی" ile "مقدس" kelimesinin başındaki "ال" takısı, sehven eklenmiş olmalıdır. Nitekim yukarıdaki tarihi veren ve halen mevcut olan kitâbede bunlar yoktur.

189 Bkz. Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 296 vd.

190 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 50.

Haydarâbâd ve güney Hindistan'da değil, diğer bölgelerdeki bir takım dergâh, hazire ve türbeleri de himaye etmişler, çeşitli ilâvelerle tamirât ve tadilâtları deruhte etmişlerdir.

c- Delhi Şehri

Hindistan Cumhuriyeti'nin merkez eyaleti olan ve başkent Yeni Delhi'yi de bünyesinde barındıran Delhi, 17 milyonu[191] bulan nüfusuyla dünyanın en kalabalık yerleşimlerinden biridir. Tibet platosu ile Hind alt kıtası arasında hafif bir kavis çizerek uzanan Himalayalara 300 km. (kuş uçuşu) kadar mesafede ve bu sıra dağlardan doğan Yamuna nehrinin kenarında yer alan Delhi, ülkenin siyaset, ticaret, sanayi, bilim ve kültür merkezidir.

Delhi çevresindeki ilk yerleşimin 3000 yıl kadar öncesine uzandığı sanılmaktadır. Mahâbhârata destanı kahramanlarından Pandavaların başkenti Indraprastha, Purana Kale (Kale-i Köhne) ile ilişkilendirilir. Geçen yüzyılın başlarında burada, Indarpat isimli küçük bir yerleşim biriminin mevcut olması, Delhi civarında bulunan, 14. yüzyıla ait Sanskritçe bir kitâbede Indraprastha'dan söz edilmesi ve yine 14. ve 16. yüzyıllara ait bazı kaynaklarda benzer atıfların olması bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Kale-i Köhne'de, 1954-1971 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, MÖ. 4. Yüzyıla uzanan çeşitli katmanlar ortaya çıkarılmış ve erken bir yerleşime işaret eden bakıyyelere rastlanmışsa da buradaki yerleşimin, Mahâbhârata anlatılarıyla kesin bir ilişkisinin olduğunu söylemek güç görünmektedir.[192] Kale-i Köhne'dekilerin yanı sıra Delhi çevresinden elde edilen arkeolojik veriler ve buluntular, Maurya İmparatorluğu (MÖ. 322-185) döneminden îtibaren, Sunga (MÖ. 185-173), Sakalar (MÖ. 100-), Kuşanlar (MS. 48-220), Gupta (MS. 320-510) ve Rajput (MS. 700-1193) devirleri olmak üzere, antik dönemlerden Orta Çağa, bölgenin önemli bir yerleşim yeri olduğuna işaret etmektedir.[193]

---

[191] Hindistan İçişleri Bakanlığı, Genel Kayıt ve Nüfus Sayımı Dairesi, 2011 yılı tahminlerine göredir.

[192] Upinder Singh, **A History of Ancient and Early Medieval India, From the Stone Age to the 12th Century**, Pearson Longman, New Delhi, 2008, s. 20. Farklı bir yaklaşım için bkz. Y.D. Sharma, **Delhi and Its Neighbourhood**, ASI, (Birinci baskı, 1964), New Delhi, 2001, ss. 8-9 ve 123-124.

[193] Y.D. Sharma, ss. 10-11; Stephen P. Blake, **Shahjahanabad, The Sovereing City in Mughal India 1639-1739**, CUP, (Birinci baskı, 1991), 2002, s. 7. Milâttan önceki asırlardan 12. asrın sonlarına kadar Hind alt kıtasında kurulmuş bu devletler ve Hindistan'ın ilk çağları hakkında geniş bilgi için bkz. Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: I, (Birinci baskı, 1946), Ankara, 1987, ss. 1-127.

Tarihte, Dhillî, Dhillikâ, Dilli, Dihli ve Dehli şeklinde anılmış olan bu büyük ve eski yerleşim alanının günümüzdeki adı Delhi'dir. İslamî literatürde "دهلی" (Dehli-Dihli) olarak geçen isim hâlen kullanılmakta olup, 'Dilli' biçimindeki imlâ ve telaffuzla da karşılaşılmaktadır.

Bölgedeki yerleşim oldukça eski tarihlere uzanmakla birlikte, ne Büyük İskender'in Hind seferine (MÖ. 327) katılanların eserlerinden aktarımlar sunan antik dönem tarihçilerinde, ne de milattan sonraki ikinci bin yılın başlarına kadar, bilinen diğer kayıtlarda Delhi adını hatırlatan bir isme rastlanmıştır.[194] Geleneğe göre, 792 yıl boyunca terkedilmiş bir vaziyette kaldıktan sonra, MS. 8. yüzyılın ortalarında Tomarlar (Tuar/Tuvar Rajputları) tarafından yeniden kurulan şehir, Dhilli yada Dhillikâ olarak anılıyordu. Ancak, bölgedeki yerleşimi böyle bir isimle zikrettiği bilinen ilk kayıt, MS. 1170'e ait bir kitâbedir. Dhillikâ şeklinde andığı şehrin, Çavhanlar tarafından ele geçirildiğini bildiren bu kitâbe, Bijolya'da (Udaypur) bulunmuştur.[195]

Delhi, çoğu kere, farklı zamanlarda kurulmuş başlıca yedi şehirle birlikte anılmasına karşın bunların sayısı aslında daha fazladır. Delhi'nin yedi şehirden oluştuğunu ilk söyleyenlerin Avrupalı yazarlar olması, Roma'nın yedi şehrinden esinlendiklerini düşündürmektedir.[196] Delhi'deki, bilinen ilk kale kent olan Lalkot'u, MS. 1052'de II. Anangpal'in (Tomarlar) kurduğu, Kuvvet'ül-İslâm Camii'nin avlusundaki Demir Sütun'un (Iron Pillar) da onun tarafından Lalkot'a getirilerek diktirildiği kabul edilir. Diğer bir Rajput hanedanı Çavhanlar, yukarıda da ifade edildiği üzere 1170'de Tomarların elinden bu şehri almışlardı. Rai Pithora 1180'de, Lalkot'tun kuzey ve doğusuna bitişik olarak ve ondan çok daha büyük bir alanı kaplayan yeni surlar (Rai Pithora Kalesi) inşa ettirmiştir.[197] Böylece, günümüz Delhi'sinin güneybatısında yer alan bu bölgede, etrafı surlarla çevrili büyük bir şehir teşekkül etmiştir. Yirmi yedi Hindu tapınağı barındıran bu surlar 7.25 km.'yi

---

194 Gordon Risley Hearn, **The Seven Cities of Delhi**, (Birinci baskı, London, 1906), Aryan Books, New Delhi, 2005 ss. 46-47; Alexander Cunningham, **Archaeological Survey of India Four Reports 1862-63-64-65**, Cild: I, Government Central Press, Simla, 1871, (ASI Reports), s. 145.

195 Y.D. Sharma, s. 15.

196 Catherine B. Asher, "Delhi Walled: Changing Boundaries", **City Walls The Urban Enceinte in global Perspective**, ed. James D. Tracy, CUP, 2000, s. 247 ve dpn. 1.

197 Cunningham, **ASI Reports**, Cild: 1, ss. 134, 137 vd.

buluyordu. Lalkot ise bu şehrin bir parçası; muhtemelen de Prithivi Raj'ın sarayının yer aldığı asıl kalesi (iç kale mahiyetinde) idi.[198]

Gazne sultanı Gurlu Muîzüddin Muhammed, 1192'de, Karnal yakınlarındaki 2. Tarain savaşında, Hindu ordusunu yenmişti. Ecmir ve diğer bazı bölgeleri ele geçirmek, Delhi'yi de haraç vermek sûretiyle kendine bağımlı hale getiren Muîzüddin Muhammed, komutanlarından Aybeg'i Hind vâlisi tayin ederek Gazne'ye dönmüş, Aybeg de ertesi yıl Delhi'yi Çavhanlardan almıştı. Böylece, 1193 yılından îtibaren Hind alt kıtasında, Delhi Türk Sultanlıkları dönemi fiilen başlamış olur. Muîzüddin Muhammed'in 1206'da ölmesi üzerine Kutbüddin Aybeg, bağımsız bir hükümdar olmuştur.[199] Aybeg (1206-1210), İletmiş (İltutmuş) (1211-1236), Râziye Sultan (1236-1240) ve halefleri (1240-1266) Balabanlı hanedanının ilk sultanı Gıyâsüddin Balaban (1266-1287) gibi Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk asrında (1193/1206-1290), Lalkot ve Rai Pithora surlarından müteşekkil eski şehir, ihyâ edilerek kullanılmıştır. Muîzüddin Keykûbâd (1287-1290), ikâmetgâhını, Yamuna yakınlarına (Kilughari) taşımışsa da bu büyük çaplı bir yerleşim değildi ve asıl şehir, yukarıda zikrettiğimiz bölgede idi. Kutbuddin Aybeg şehri fetheder etmez, yerel malzeme ve inşâ tekniklerinin yepyeni bir plan ve fonksiyonla buluştuğu Kuvvet'ül-İslâm Camii[200] ve Kutup Minar'ın inşasına burada başlamıştı. Zamanla pek çok eser inşa edilmek sûretiyle âdetâ yeniden kurulan bu bölge, Delhi (Dehli) şehrinin nüvesini teşkil etmiştir. İletmiş devrinde, Moğol istilâsından kaçan bey ve emirlerin yanı sıra, âlim ve mutasavvıflar ile çeşitli meslek gruplarından sanatkârlar Delhi'ye sığınmışlardı. Bu saygın misafirleri himaye etme hususunda İletmiş'in gösterdiği özel gayret, bölgeyi güvenli bir liman konumuna getirmiş ve kısa süre içinde şehir entelektüel canlılığı yüksek bir kültür-sanat merkezi olmuştur.[201]

Delhi bölgesinde yeni bir şehir kuran hanedan (Hılcî) (1290-1320) ise Halaç (Kalac) Türklerindendir. 1296'da tahta oturan Alâüddin Hılcî zamanında, Hind ülkesinin önemli bir kısmı Delhi Sultanlığı'na bağlanmış; Delhi'nin nüfusu da önemli ölçüde artmış bulunuyordu. Alâüddin Hılcî 1303 yılında, Siri'yi (Alâ-i Kale)

---

198 A. Aziz, "Origin and Growth of Delhi", **The Geographer**, Aligarh Muslim University, Geographical Society, Cild: 14, 1967, s. 104.

199 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: I, ss. 258-260 ve 269.

200 Sheila S. Blair ve Jonathan M. Bloom, **The Art and Architecture of Islam 1250-1800**, YUP, 1995, s. 149.

201 Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, s. 388.

kurarak, Delhi'ye yeni bir şehir ve çehre kazandırmıştır. Lalkot'un yaklaşık 3.25 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan bu kale kent aynı zamanda, Müslümanlar tarafından bölgede kurulan ilk şehirdir.[202] Alâüddin Hılcî, diğer eserlerinin yanı sıra, Kuvvet'ül-İslâm Camii Külliyesi'ne giriş teşkil eden ve Hind-İslâm mimarîsini çağlar boyu etkileyecek Alâ-i Dervâze'yi (1311) yaptırmıştır. İkisinin orijini Hindu dönemine ait bu ilk üç kale kentin bakıyyeleri hâlen mevcuttur.

Pek çok eserin yanı sıra, Delhi'ye dört şehir kazandıran sülâle, şüphesiz Tuğluk hanedanıdır (1320-1413). Onların şehirlerden ilki, Gıyasüddin Tuğluk'un (1320-1325), iç kaleyle birlikte yaptırdığı Tuğlukâbâd; İkincisi, Muhammed Tuğluk'un (1325-1351) yaptırdığı Âdilâbâd olup her ikisi de Delhi'nin güneyindedir. Diğeri, yine Muhammed Tuğluk tarafından yaptırılan, Siri ile Rai Pithora Kalesi arasındaki Cihanpenâh'tır. Muhammed Tuğluk 1327'de başkenti, Devletâbâd ismini verdiği Deogiri'ye[203] taşımış, ancak yine aynı dönemde bundan vazgeçilmiştir. Tuğlukların Delhi'deki dördüncü şehri ise, Fîruz Şah Tuğluk'un (1351-1388) başkentini taşıdığı Fîruzâbâd'dır. Surları günümüze ulaşamayan bu şehir, daha sonra kurulacak Şahcihanâbâd'ı bütünüyle içine alacak kadar genişti.[204] Aynı dönemde, Fîruzâbâd'ın iç kalesi olarak Fîruz Şah Kotla (kale, hisar) inşa edilmiştir.[205] Bu iç kale, eski adıyla Köşk-i Fîruz Şah, harabe halinde hâlen mevcut olup Âdilâbâd'ın 15 km. kadar kuzeyinde yer alır. Fîruz Şah Tuğluk, Maurya İmparatorluğu'nun büyük kralı Aşoka dönemine ait taş bir sütunu, bu kalenin içine diktirmişti. Fîruz Şah Kalesi günümüzde bu sütunla meşhurdur.

Fîruz Şah'tan sonra tahta, torunu II. Gıyâsüddin Tuğluk geçmişti. Zayıf bir idareci olan II. Gıyâsüddin, 1389'da öldürülmüş ve Timur'un Hind seferine kadar Delhi tahtı çok kez el değiştirmiştir. Nitekim Timur, 1398 yılının sonunda Delhi'yi almış, Mart 1399'da, Seyyidîlerden Hızır Han'ı, Delhi ve çevresini de bağladığı Multan'a vâli tayin ederek Türkistan'a dönmüştür. Timur'un elinden kaçan Mahmud Şah Tuğluk 1401'de Delhi'yi yeniden ele geçirerek ölümüne kadar (1413) sözde hükümdar olarak burada oturmuş ve Timur'un seferinden sonra Tuğluk hanedanı bir daha toparlanamamıştır. Mahmud Şah Tuğluk öldüğünde, onun en etkin beylerinden

---

202 A. Aziz, s. 104.
203 Evrengâbâd'ın 16 km. kadar kuzey batısındadır.
204 Blake, s. 11.
205 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 69.

Devlet Han Lodi (Afganlardan) tahtı ele geçirdiğinden Tuğluk hanedanı sona ermiş olur. Ancak, yaklaşık 1 yıl sonra Hızır Han Delhi'yi geri almış, Afgan hâkimiyeti tam teessüs edemeden sona ermiştir. Böylece Delhi tahtı, Seyyidî hanedanına (1414-1451) geçmiştir. Behlül Han Lodi'nin baskıları netîcesinde, Seyyidîlerin son temsilcisi Âlem Şah'ın 1451'de tahttan feragat etmesiyle birlikte, Delhi Sultanlığı Afganların eline geçmiş; Delhi şehri de, Timuroğullarından Babür'ün gelişine (1526) kadar 75 yıl boyunca Afgan Lodi hanedanının (1451-1526) idaresi altında kalmıştır.[206]

Tuğluklardan sonra yaşanan siyasî istikrarsızlıklar, şehrin eski parlak günlerini geride bırakmasına yol açmıştır. Lodilerin ikinci sultanı İskender Lodi'nin 1504'te, başkenti, Agra'ya taşıması da Delhi'nin önemini yitirmesinde etkili olmuştur. Seyidîler ve Lodiler döneminde, Mübarekpur ve çevresi itibarlı hâle gelmişse de Delhi'nin yeniden ihyâsı Babürlüler vasıtasıyla gerçekleşecektir. Bu bakımdan sekizinci yerleşim, Babürlü padişahı Hümayun'un (1530-40 ve 1555-56), ilk Hind padişahlığı döneminde yaptırdığı Dinpenah'tır. Bu yapı günümüzde, Kale-i Köhne (Qila-i Kuhna) yada Purana Kale (Purana Qila) olarak anılmaktadır. Hümayun'u Hindistan'dan kovduktan sonra Şir Şah Sûrî'nin, Şirgarh adında bir şehir kurduğu kaynaklarda geçmektedir. Kale-i Köhne'nin batısındaki Lâl Dervâze yada Şir Şah Kapısı adıyla bilinen bakıyyenin Şirgarh'ın kapılarından biri olduğu kabul edilir. Ancak onun surları günümüze ulaşamamıştır. Kale-i Köhne ve buradaki cami ve sekizgen cihannümâ Şir Şah'a atfedilmekle birlikte, kalede onun dönemine ait çalışmalar, bazı tadilât ve tamirlerle sınırlı olmalıdır. Kale-i Köhne bugün hemen bütünüyle ayakta olup, ait olduğu dönemle ilgili tartışmaya daha önce değinildiğinden, bu hususlar tekrar ele alınmamıştır.

Sûrîler devrinde inşa edilmiş ve günümüzde kısmen ayakta olan kale, Kale-i Muallâ'nın kuzeyindeki Selimgarh'tır. Şir Şah'ın oğlu Selim Şah, bu küçük kaleyi 1546 yılında inşa ettirmiştir. Cihangir, onun güney kapısına ulaşan bir köprü yaptırmıştı (1622). Evrengzîb bu yapıyı hapishane olarak kullanmışken, II. Ekber onu, gözlerden uzak bir dinlenme kasrına dönüştürmüştü.[207]

---

206 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: I, s. 331 vd.; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, s. 436 vd.

207 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 300.

Babürlülerin, Sûrîlerden Delhi'yi alarak Hindistan'ı ikinci kez ele geçirmeleriyle birlikte şehir Babülülerin başkenti olmuştur. Ekber'in padişahlığında başkent, Delhi'den Agra'ya taşınmış, ancak Delhi, Babürlü hanedanınca sürekli himâye görmüştür. Babürlüler açısından Delhi'yi kaybetmenin anlamını şüphesiz en iyi bilenler Hümayun, Bayram Han ve onun korumasında yetişen Ekber ile Hümayun'un eşi Hacı Begim'dir. Hümayun'un ikinci padişahlık devri kısa sürdüğünden, Babürlü Devleti'nin Delhi merkezli olarak yeniden tesisi büyük ölçüde Bayram Han eliyle gerçekleşmişti. Ekber, başkentini Delhi'den Agra'ya ve sonra Fetihpur'a taşımış, fakat, babası adına muazzam bir türbe inşa ettirdiği şehri sürekli ziyaret etmek sûretiyle ondan uzak kalmamıştı. Ebu'l-Fazl, Ekber'in bu ziyeretlerinde, *Dâr'ul-Melik-i Dehlî*'nin kutsal mekânlarından feyz aldığını (envâr-ı emkine-i müteberrike) defalarca kaydeder. Bedaûnî de şehri *Hazreti Dehli* adıyla anar. Ekber döneminde Agra, saltanat merkezi (Dâr'ul-Hilâfe-i Agra) kabul görürken Delhî'nin rûhanî ve mübarek bir belde olarak telâkkî edildiği görülmektedir. Nitekim hanedanın yaşlı ve tecrübeli kadını Hacı Begim, eşi Hümayun'un ölümünden sonra, üç yıl kadar süren hac ziyaretinin dışında Delhi'yi hiç terk etmemiş, kendini, fakirleri gözetme ve diğer hayır-hasenât işlerine adamıştı. Onların nezdinde Delhi'ye biçilen bu pâyeyi, Hümayun Türbesi'yle temsil edilen Timuroğulları (Babürlü) hatırâtının yanı sıra, şüphesiz, Kutbüddin Aybeg'in saltanatıyla başlayan ve Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî, Şeyh Nizamüddin Evliyâ ve Emir Hüsrev gibi nice velîlerin bu şehirde medfun bulunuşlarıyla gelişen tasavvufî iklime bağlamak îcab eder.

Delhi'ye yeni bir şehir ekleyen diğer Babürlü sultanı Şah Cihan'dır. Bânîsine nisbetle Şahcihanâbâd denilen şehir, 1639'da inşa edilmeye başlanmış ve 1648'de tamamlanarak Babürlülerin yeni başkenti olmuştur.[208] Sarayı ihata eden iç kaleyle (Kale-i Mübarek, Kale-i Muallâ, Lâl Kale) birlikte inşa edilen Şahcihanâbâd'ın 10'dan fazla büyük kapısı bulunuyordu.[209] Zaman içerisinde çeşitli tamirler görmüş ve yenilenmiş olmakla birlikte Keşmir Kapısı, Lahor Kapısı, Dehli Kapısı, Türkmen Kapısı gibi kapılar hâlen ayaktadır. Şah Cihan'ın, şehrin merkezinde yaptırdığı Mescid-i Cuma Şahcihanâbâd'ın en önemli yapısıdır. Gerek etrafı surlarla çevrili

---

208 Blake, ss. 12-13.

209 L. Alfred Harcout, **The New Guide to Delhi**, Pioneer Press, Allahabad, 1866, s. 18; Shama Mitra Chenoy, **Shahjahanabad, A City of Delhi 1638-1857**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1998, s. 101.

şehir, gerekse sarayın bulunduğu Kale-i Mübarek, Muhammed Şah (1719-1748) devrinden îtibaren çeşitli istilâlara maruz kalmışsa da bir bütün olarak aslî kuruluşunu ve fonksiyonunu 1857 ayaklanmasına kadar büyük ölçüde korumuştur. Bu tarihten sonraki İngiliz idaresi zamanında, şehir ve kalede dramatik değişiklikler yapılmıştır. Kalenin etrafı açılmış, şehrin önemli bir bölümü yıkılmış, bir takım su kanalları doldurulmuş, ayrıca İngiliz askeri ve idaresine tahsis edilen kalenin fonksiyonu değişmiş, halkın daha önce ulaşabildiği Divan-ı Âmm'a ve kaleye giriş yasaklanmıştır.[210]

Delhi, Evrengzîb döneminin ortalarına kadar Babürlü padişahları ve hanedanı için önemli bir şehir olarak kalmıştır. Ancak, güneyde doğup büyüyen Evrengzîb'in, Delhi'yi terk ederek uzun saltanat yıllarının ardından ölümüne (1707) kadar bir daha geri dönmemesi, stratejik önemi haiz Delhi-Agra bölgesini yönetim merkezi olmaktan düşürmüş ve devletin siyasî dengelerini bozarak Babürlü hanedanının Dekken topraklarında sıkışıp kalmasına yol açmıştır. Nitekim Bahadur Şah'ın (I. Şah Âlem, 1707-1712) da padişah olarak Delhi'ye geldiğini bilmiyoruz. Daha sonra Delhi yeniden merkez olmuşsa da bu, Babürlüler için bir küçülme ve Hind coğrafyasındaki ilk şehirlerine geri çekilme anlamına geliyordu. Nitekim yıkılışlarına kadar, bir daha ne Babürlü hanedanı, ne de Delhi şehri eski ihtişamlı günlerine dönebilmiştir.

Delhi bölgesinde kurulan son şehir ise Yeni Delhi'dir. İngilizler tarafından 1911-1931 yılları arasında kurulan şehirde, parlamento binası ile diğer, hükûmet ve kamu binaları bulunur. Babürlü ve Hindu mimarîsinden izler taşıyan Batılı karaktere sahip bu yapılar, İngiliz mimarlar Edwin Lutyens ve Herbert Baker'in tasarımlarıdır.[211] Babürlülerin yıkılışından (1858) sonra İngilizler Kâlküta'yı başkent olarak kullanmışlar ve 1911'de ise başkenti Yeni Delhi'ye taşımışlardır. Yeni Delhi'nin kurulmasından îtibaren Şahcihanâbad şehri Eski Delhi olarak anıla gelmiştir. Yeni Delhi, 1947'den sonra bağımsız Hindistan'ın başkenti olmuştur. Delhi bölgesi aynı zamanda Hindistan'ın merkez eyâletidir.

---

[210] Anisha Shekhar Mukherji, "The Changing Perception of Space, History of Red Fort, Shâhjahânâbâd, **Shâhjahânâbâd / Old Delhi, Tradition and Colonnial Change**, (Ed. Eckart Ehlers ve Thomas Krafft) (Birinci baskı, 1993), Manohar, New Delhi, 2003, ss. 60-63.

[211] Percival Spear, **Delhi, Its Monuments and History**, (Notlarla yayına haz. Narayani Gupta ve Laura Sykes), OUP, (Birinci baskı 1943), New Delhi, 2008, s. 94.

BİRİNCİ BÖLÜM
KATALOG

Türbelerin Genel Özellikleri ve Sınıflandırılması: Babürlü mezar anıtları, strüktür özellikleri ve plan şemaları bakımından çok çeşitlilik gösterir. Bu nedenle çalışmamızda, sadece Katalog'da ele alınan türbeler sınıflandırılmıştır.

Babürlü türbelerinin çoğu, subasman işlev ve boyutlarını aşan yüksek platformlar üzerine inşa edilmiştir. Bunların bir kısmı taş dolgudan ibaretken bazıları, üzerinde taşıdığı türbe gövdesinden çok daha fazla bölümün (mezar odaları, hücreler, dehlizler, geçitler, merdivenler, havalandırma ve aydınlatma mazgalları vb.) bulunduğu, yüksekliği 7-8 metreye ulaşan kapalı mekân niteliğini haiz devâsa yapılardır. Bazı türbelerin platformları bulunmazken bazıları da platform tarzı bir kuruluştan ibârettir. Kapalı mekân ihtivâ etse bile, platformların öncelikli bir ziyaretgâh fonksiyonu yoktur. Ziyaret edilen asıl mekân, platformun üzerinde yükselen ve sembolik lâhidlerin yer aldığı salonlardır. Bu nedenle sınıflandırmada, türbe gövdeleri esas alınmıştır.

İncelenen türbeleri, yalnızca plân şemaları bakımından tasnif etmek, onların tümünü kapsayabilecek ve aynı zamanda temel farklarını ortaya koyabilecek bir ölçü sunmaktan uzak görünmektedir. Yapıları, öncelikle gövde strüktürlerine göre sınıflandırmak, standart tipleri belirlemek açısından daha elverişli bir tipolojik ayrıma imkân tanımaktadır. Bu sınıflandırma, detaydaki bir takım geçişlere rağmen, konstrüksiyon süreçleri bakımından iki farklı gövde strüktürü ortaya koyar. Ayrıca bu iki grubu kendi içlerinde, üstü kapalı yada açık mekânlı olmaları, dış gövde formları ve iç mekân düzenlemeleri gibi farklı yönleriyle tasnif etmek mümkündür.

Delhi'deki Babürlü türbelerini, gövde strüktürleri bakımından başlıca iki gruba ayırabiliriz. Bunlardan ilki, *panel duvarlı türbeler* olup kendi içinde, *örtülü* (üstü kapalı) ve *örtüsüz* (üstü açık) olmak üzere iki farklı tipe ayrılır. Üstü örtülü olanları *sütunlu türbeler* olarak da tavsif etmek mümkündür. Bu tarz türbeler, örtü unsurlarının adedine göre yine iki gruba ayrılırlar. Üstü kapalı türbeler arasında eski gelenekleri sürdürenler, şüphesiz *tek örtü birimine sahip çatrî tarzı türbelerdir*. Bu

tarz türbeler, Delhi Sultanlıkları mimarîsinde çokça görülür ve kolon-kiriş konstrüksiyonunun, umumiyetle bir kubbeyle örtülmesinden müteşekkildir. Bunlardan bazıları ajurlu panel duvarlarla kapatılmıştır. Çalışmamızda yer alan yapılar da bu özelliğe sahip olup söz konusu strüktür tarzı, literatürde, zaman zaman *kapalı çatrî* olarak anılır.

Panel duvarlara sahip örtülü türbeler içinde değerlendirdiğimiz bir başka tip ise, Hind coğrafyasındaki çok sütunlu salonlar geleneğine bağlı, iç mekâna yayılan çok sayıdaki taşıyıcı ile desteklenmiş *çok örtü birimine sahip türbe* tipidir. Bu tipin Delhi'deki temsilcisi Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'dir.

Panel duvarlı türbeler tanımını en çok hak eden ise *üstü açık türbeler*dir. Zira bunlar, zarif kolon-kiriş sistemiyle kuşatılan ajurlu panellerden ibaret olup herhangi bir örtü ögesine sahip değildir. Bu tarz türbeler, mimarî teknik açısından basit ve sade bir kuruluş sunmalarına karşın, fevkalâde incelikli bir oyma işçiliğinin zarif örneklerini teşkil ederler.

Katalog'da ele alınan türbelerin ikinci ana grubunu, *örgü duvarlı türbeler* oluşturur. Taş veya tuğla konstrüksiyon arz eden bu yapıları, *dikey (vertikal) gelişme gösteren türbeler* ve *yatay (horizontal) gelişme gösteren türbeler* olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz.[212] Dikey gelişme gösteren türbeler, *tek birimli iç mekân düzenine sahip türbeler* ve *çok birimli iç mekân düzenine sahip türbeler* şeklinde sınıflandırabileceğimiz iki farklı gövde yapısı ortaya koyarlar. Her iki grup da kendi içlerinde dış gövde formlarına göre farklılık gösterir. Vertikal türbelerin ilk grubu (*tek birimli iç mekân düzenine sahip türbeler*), dış gövde formlarına göre *kare planlılar*, *sekizgen planlılar* ve *düzensiz sekizgen planlılar* (köşeleri pahlanmış kare)[213] olmak üzere üçe ayrılır. *Sekizgen planlılar* arasında ele aldığımız Edhem Han Türbesi, revakla çevrelenen gövde kuruluşuyla esasen diğer sekizgen türbelerden ayrılır. Ancak, tek birimli iç mekânı ve revaklı da olsa sekizgen bir gövdesi olması münasebetiyle bu gruba dahil edilmiştir.

---

[212] Anadolu'daki türbelerle ilgili benzer bir sınıflandırma için bkz. M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu (Anatolia), Sayı: XI, TTK, Ankara, 1967, ss. 66 vd.

[213] Dış gövde formları îtibariyle müsemmen bağdâdî şemaların bir varyasyonu olarak köşeleri kesilmiş kare tarzındaki; diğer bir deyişle birbirine eşit dört geniş ve dört dar cephenin münâvebeli sıralandığı sekizgen şemalar, bu çalışmada *düzensiz sekizgen* olarak anılmıştır.

Vertikal türbelerin ikinci grubu (*çok birimli iç mekân düzenine sahip türbeler*) ise, merkezdeki asıl salonu kuşatan ikincil birimlerden müteşekkil iç mekân tasarımıyla *merkezî salonlu* türbelerden oluşur. Babürlü türbelerinin en dikkat çekici ve muazzam ölçekli olanları şüphesiz bu gruba dâhildir. Çoğu büyük yapılar olarak karşımıza çıkan tahtgâh türbeler de benzer bir iç mekân düzeni arz etmekle birlikte, horizontal strüktürleri nedeniyle ayrı bir başlık altında toplanmışlardır.

Çok birimli iç mekâna sahip vertikal türbeler, dış gövde formları bakımından *kare* yada *düzensiz sekizgen* şemalı bir gövde arz ederken, iç mekânları bakımından daha fazla çeşitlilik gösterirler. Ancak hepsindeki ortak nokta, merkezî bir salonun, köşe odaları vb. çevre birimlerince kuşatılmış olmasıdır. Köşe odalarının bulunması, dış gövde formunun kare veya kareye yakın olmasını gerektirmiştir.

Örgü duvarlı türbelerin diğer grubunu *yatay gelişme gösteren türbeler* oluşturur. Bu yapıların üst örtüsü, içte kubbe veya tonoz olabilmekle birlikte dışta düz damdır. Çeşitli birimlerden oluşan iç mekânlarıyla bu yapılar, vertikal türbelerin çok birimli örneklerini hatırlatırlar. Ancak, hem horizontal strüktürleri hem de alışılmışın dışında bir mezar anıtı anlayışını yansıtmaları bakımından onlardan ayrılırlar.

Örgü konstrüksiyonlu horizontal türbeleri kendi içinde, *tahtgâh türbeler* ve tek örneği bulunan *köşk türbe* olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Tahtgâh türbelerdeki düz damın üzerinde, alttaki mezar odasına tekâbül eden sembolik lâhid veya çabutra tarzı bir yükselti ile buraya ulaşan en az bir merdiven bulunur. Asıl lâhdin bulunduğu mezar odası, yapının merkezinde yer alır ve bazı örneklerde, çevre birimlerinden düşük zemine sahip olup merdivenle inilir. Köşk türbe grubunun tek temsilcisi, bir havuzun ortasında yer alan Ruşenârâ Begim Türbesi'dir. Yapının düz damı, köşelerindeki birer çatrîyle techiz edilmiş, merkezî salonundaki mermer kafesle çevrili defin mekânının üzeri açık bırakılmıştır.

1.1. PANEL DUVARLI TÜRBELER

1.1.1. Örtülü Türbeler

1.1.1.1. Tek Örtü Birimine Sahip (Çatrî Tarzı) Türbeler

1.1.1.1.1. Yusuf Kattal Türbesi

Bulunduğu Yer:

Yusuf Kattal Türbesi, Malviye Nagar'ın doğusundaki Hırkî (Khirki) Köy'de ve aynı isimle (Hırkî) anılan camiin, yaklaşık 290 m. kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Bir mescidle birlikte harabe halindeki iki yapı ve bazı kabirlerin olduğu metrûk bir avlu içindeki bu türbe, mescidin hemen önünde yer almaktadır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, 35 cm. irtifaındaki bir kaide üzerinde yükselen, araları ajurlu panellerle kapatılmış oniki sütunla taşınan kubbeden mürekkeb, kare planlı (Ş. 1) bir yapıdır (R. 1). Ajurlu paneller de dâhil olmak üzere taşıyıcı strüktür tamamen kırmızı taştan yapılmıştır. Üst örtünün bütün ağırlığıyla sütun yada ayaklar üzerine oturtulduğu, cephelerin ise taşıyıcı özelliği bulunmayan ajurlu panellerle teşkilatlandırıldığı bu tarz yapılara kapalı çatrî de (closed chattri) denilmektedir.

Dıştan 5.33 x 5.33 m. ölçülerinde olan yapının her bir cephesi, köşe sütunları ile bunların arasına yerleştirilen ikişer sütunun teşkil ettiği üçer gözden oluşur. Yan gözler 1.13 m., ortadakiler ise 1.67 m. genişliğinde olup batı cephesinin ortası mihrap olarak düzenlendiğinden, sağır panelle kapatılmıştır. Panelin ortasındaki çıkıntılı kısım ile üstteki oymalı pano, içerideki mihrab ile alınlığına tekabül eder. (R. 2) Diğer bölümler ise altı köşeli yıldızları saran altıgenlerin farklı kombinasyonlarla ele alındığı geometrik desenler arz eden, 6 cm. kalınlığındaki ajurlu panellerle kapatılmış; ancak, güney cephenin orta bölümündeki ajurlu panelde giriş açıklığına yer verilmiştir. İri desenler halinde kaba ajur işçiliği sunan, kırmızı taştan yapılmış bu paneller yekpare olmadığı gibi etek seviyesinde de sağır bırakılmışlardır. Bunların bir kısmı yakın dönemde yenilenmiştir. Büyük çiçek motiflerinin oyulduğu kaidelere (R. 3) basan kare kesitli sütun gövdelerinin köşeleri, açılan ikişer yivle hafifletilmiştir. Yatay silmelerin arasındaki damla motifleri ile tezyin edilen sütun

başlıkları, ‘S’ profilli konsolları taşır (R. 4) ki bu tarz konsollar, Kuvvet’ül-İslâm Camii’nde, üzerinde insan ve hayvan figürleri bulunan devşirme malzeme olarak kullanılmıştı. Türbenin gövdesini teşkil eden taşıyıcı strüktür, konsollara oturan yatay kirişlerle tamamlanır. Kirişlerin üst seviyesinden gelişen hafif meyilli taş bir saçak yapıyı çevreler. Saçağın üzerinde yer alan, köşeleri kavanoz biçimli gömme tırabzan ayağıyla vurgulanmış, iri palmet motifli friz, silmeli bir saçak kornişi ile nihayetlenir. Aynı motifin teşkil ettiği mazgallı bir siper cepheleri dolaşır.

Bir metreden alçak olduğunu tahmin ettiğimiz onaltı köşeli kasnağı sonlandıran silmeli kornişin üzerinde palmetli bir alınlık yer alır. Bu palmetlerin içleri ise açık mavi renkteki çinilerle süslenmiştir (R. 5). Dıştan tamamen sıvalı olan kubbe, harçla yapılmış lotus çiçeği ile taçlandırılmıştır. Onun göbeğinde ise kırmızı taştan bir alemin bakıyyesi bulunmaktadır. Kubbenin yüzeyindeki sıvalar ile gövdedeki ajurlu panellerin bir kısmı yakın zamanlarda yenilenmiştir.

Türbenin güney cephesinin merkezinde yer alan tek giriş, basit iki söve üzerindeki atkıdan müteşekkil, 73 x 178 cm. ebadındaki bir açıklıktan ibarettir. Kare planlı 4.92 x 4.92 m. ölçülerindeki iç mekân, batı cephenin orta bölümünü teşkil eden mihrablı sağır panel duvar dışında tasarım farkı göstermez. Bu kısmı kapatan panelin üst kısmında bitkisel motifli oyulmuş bir pano yer alır. Alınlık ögesiyle birlikte yaklaşık olarak giriş açıklığı ölçülerindeki mihrab, atnalı kemer formuyla taçlanan bir çökertme halindedir. Köşelikleri, kabartma çiçeklerden oluşan iki madalyonla, çökertmenin içi ise kemerin ortasından sarkan kabartma kandil motifiyle süslenmiştir. Mihrabın üst kısmı, kûfî hatla yazılmış ‘kelime-i tevhid’ ve mazgal desenli bir alınlıkla son bulur. Bugün beyaz badanalı olan mihrabın çevresi ise altı köşeli yıldız ve altıgenlerle petek gibi oyulmuştur (R. 6).

Yusuf Kattal Türbesi ve kare plana sahip diğer çatrî tarzı türbeler, yerel mimarînin geleneksel teknikleriyle inşâ edilmişlerdir. Bunlardan en dikkat çekici olanı, sütunları raptederek kubbeye mesned teşkil eden konsol-lento kombinasyonudur. Hem lentolara hem de dıştaki saçağa mesned teşkil etmesi için mekânın köşelerindeki sütunların üzerine, dik açıyla kesilmiş dört kollu konsollar yerleştirilmiştir. Aralardaki sütunların üzerlerine ise, alanı sekizgene dönüştürmek üzere muayyen açıyla kesilmiş, ikisi bitişik olmak üzere beş kollu konsollar

oturtulmuştur. Nitekim bu türbede de kare mekânın köşelerindeki sütunlar dört kollu konsolları taşırken, ara sütunları üzerindeki beş yönlü konsollara oturan taş atkılarla da sekizgen teşkil edilmiştir (R. 7). Sekizgenin köşeleri, 'Allah' lâfzını hâvî ikişer küçük madalyon ve çiçek deseni ile, üzerindeki yarım çiçek çanağından gelişen oymalı konsollara (R. 8) oturan kısa atkılarla geçilerek onaltıgen elde edilmiş ve kubbe kasnağına geçilmiştir. Zeminden kilit taşına kadar 6.11 m. yüksekliğinde olan kubbe tamamen moloz taşlarla örülmüş olup sıvanmıştır. Ancak bugün sıvalarının büyük bir bölümü dökülmüş vaziyettedir (R. 9).

İç mekânın zemini kırmızı harçla kaplanmış olup deforme olmuştur. Şeyh Yusuf Kattal'ın, sarımtırak taştan yapılmış lâhdi[214], güney-kuzey aksından biraz doğuya kayık olarak yerleştirilmiştir. Lâhid, 1.29 x 2.19 m. ebadındaki bir kaide üzerinde yer alan silmeli ikinci basamak ve derin dikdörtgen çökertme ihtiva eden üst tabladan oluşur. Tablanın baş tarafındaki 'kelime-i tevhid' âdeta okunmaz haldedir. Çökertmenin içine 'kalemdan' simgesi ile dilimli kemer formu işlenmiştir (R. 10). Lâhdin tasarımı, Mevlânâ Cemâlî ve İmam Zâmin türbelerindeki lâhidlerle yakın bir benzerlik sunar.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Yusuf Kattal Türbesi'nin bugün bir kitâbesi yoktur. Ancak, S. Ahmed Han'ın *Âsâr*'ında, Şeyh Alâüddin Türbesi'nin kitâbesi yanlışlıkla bu türbeye atfedilmiştir.[215] Yusuf Kattal Türbesi kitâbesi olarak çizim şeklinde verilen bu metinde hatalı okuyuş bulunmakla birlikte, künbedin, bânî Şeyh Alâüddin tarafından İskender Şah (Lodi) döneminde yaptırıldığı açıkça belirtilmektedir.[216] Nitekim S. Ahmed Han, Şeyh Alâüddin'i Yusuf Kattal Türbesi'nin bânîsi gösterirse[217] de tarihlendirmeyi bu kitâbeye göre yapmaz. *Âsâr*'daki hem bina cetvelinde hem de açıklama kısmında türbenin, Şeyh Alâüddin tarafından Babür padişah devrinde ve H.933/M.1526 tarihinde yaptırıldığı belirtilmiştir.[218] *Âsâr*'ın hazırlanmasında önemli ölçüde

---

214 ASI kataloğunda hataen, lâhdin kırmızı taştan yapıldığı belirtilir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 128.

215 Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 128 ve 142.

216 S.A. Han, **Âsâr 1904**, Kitâbeler Bâbı, s. 54.

217 Şeyh Alâüddin'in türbesi daha eskiyse de (Lodi dönemi) kendisi H.948'de (1541-42) öldüğünden kronolojik bakımdan bu mümkündür. Âsâr'da yer almayan Şeyh Alâüddin Türbesi hakkında bilgi için bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, ss. 142-143.

218 S.A. Han, **Âsâr 1904**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 5 ve Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 46.

yararlanıldığı anlaşılan *Seyr'ul-Menâzil*'de de mezkûr kitâbenin Yusuf Kattal Türbesi'ne atfedilmiş olması[219] dikkat çekmekte, hattâ karışıklığın nedenini izah eder görünmektedir. Sengîn Beg, kitâbenin girişin üzerinde yer aldığını belirtir. Fakat *Âsâr*'da yer alan 1849 tarihli, Yusuf Kattal Türbesi gravüründe, girişin üzerinde herhangi bir kitâbe resmedilmemiştir.[220]

Kadı Celâlüddin Lâhorî'nin müridlerinden olan Şeyh Yusuf Kattal H.933 (1526-27) tarihinde, Delhi'de ölmüştür.[221] Bu tarih, Delhi'nin Babür tarafından alınmasından (8 Receb 932) en az beş buçuk ay sonrasını gösterir. Yerel mimarî geleneğe bağlı olmakla birlikte daha önce inşa edildiğine dair bir işaret bulunmadığından, Yusuf Kattal'ın türbesini Babürlü devri yapıları arasında saymak makul görünmektedir. Nitekim yapı *Âsâr*'da da bu döneme tarihlenmiştir.

Türbede çalışan ustalar hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1.1.1.1.2. İmam Zâmin Türbesi

Bulunduğu Yer:

İmam Zâmin Türbesi, Mehruli'de, Kuvvetü'l-İslâm Camii manzûmesinin güneyine ve manzumenin güney girişini teşkil eden Alâ-i Derveze'ye bitişik, platform benzeri bir strüktür üzerinde yer almaktadır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, 6-7 cm. yüksekliğindeki bir kaide üzerinde yükselen, araları ajurlu panellerle kapatılmış oniki sütunlu gövdenin kubbeyle örtülmesinden müteşekkil, kare planlı bir türbedir (Ş. 2). Yapımında kırmızı ve gri taşın yanı sıra mermerin de kullanıldığı türbe, örtü ve taşıyıcı elemanların kuruluşu bakımından çatrî tarzı türbelerdendir (R. 11).

---

219 M.S. Beg, s. 96.

220 S.A. Han, **Âsâr 1904**, Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 46'dan sonraki resim.

221 Bkz. Şeyh Abdülhak Muhaddis Dehlevî, **Ahbâr'ul-Ahyâr fî Esrâr'il-Ebrâr**, (Muhammed Mümtaz Ali'nin Farsça neşri), Matba'-i Hâşimî ve Matba'-i Müctebâî, Dehli, 3 Şaban H.1280 [1863], ss. 215-216; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 128; Ramesh Chandra Majumdar (Ed.), **The History and Culture of the Indian People (Vol. VI): The Delhi Sultanate**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1960, ss. 148-149 ve dpn. 24a.

Dıştan dışa 5.86 m. uzunluğundaki her bir cephe, köşe sütunlarının arasına ikişer sütun yerleştirilerek üçer bölüme ayrılmıştır. Yan bölümler 1.26 m., orta bölümler ise 1.94 m., genişliğindedir. Orta bölümlerden batıda olanına mihrab, güneyde olanına giriş yerleştirilmiş olup diğer aralıkların tamamı, kırmızı taştan yapılmış, 7 cm. kalınlığındaki ajurlu panellerle kapatılmıştır. Doğu ve kuzey cephelerin orta bölümlerindeki ajurlu paneller, altı köşeli yıldızlardan neşet eden altı kollu yıldızlar ile, onları saran altıgenlere dayalı geometrik düzen sunarken, yanlardaki paneller ise kare ve altıgenlerin esas alındığı geometrik desene[222] sahiptir (R. 12). Buradaki ajur işçiliği, Yusuf Kattal Türbesi'ndekilere nazaran daha detaylıdır. Geometrik desenler basit oymalardan ibaret olmayıp, her bir desen şevli olarak başlar ve zarif ince bir çizgiyle de vurgulanır. Panellerin altındaki etek kısmı sağır bırakılmıştır. Bu kısımlar palmet sıraları ve yarım çiçeklerden oluşan iri motiflerle süslenmiş, palmetlerin içleri bitki motifleriyle bezenmiştir (R. 13). Panel duvarların üzerinde mazgallı alınlıklar yer alır. Mazgala, münavebeli olarak 'Allah' lafzı ve gülbezek motifi işlenmiştir ki aynı uygulama, mazgalların içe bakan yüzlerinde de görülür.

Sütunlar 35 x 35 cm. ebadında kare formlu olup kaideleri gibi başlıkları da kabaca işlenmiştir. Başlıkların üzerindeki çok yönlü konsollara oturan kirişlerle gövde tahkim edilmiştir.[223] Köşe sütunlarının üzerindeki konsollar dört kollu, diğerleri içte kubbe yuvarlağına geçişi temin eden çapraz kirişler oturacak biçimde beş kollu olup bunların dış cepheye taşan uçları, daha detaylı bir işçilik gösteren kırmızı taştan yastıklarıyla saçak çıkıntısını desteklerler (R. 14). Konsollar da dâhil olmak üzere taşıyıcı strüktürün yapımında, çok daha sağlam olan gri taş tercih edilmiştir. Bunun hemen üzerinde yer alan, kırmızı taştan yapılmış, yaklaşık 60 cm. enindeki bir saçak yapıyı çevreler. Saçağın üzerinde cepheler alınlıkla yükselir. Köşeleri kavanoz biçimli gömme tırabzan ayaklarıyla tezyin edilmiş, kırmızı taş ve beyaz mermerin kullanıldığı dikdörtgen panolardan müteşekkil alınlık, zarif oymalı bir friz ve silmeli bir kornişle nihayetlenerek üzerindeki mazgallı siperi taşır (R. 15).

---

[222] Panellerdeki geometrik düzen ile, motiflerin aralarının şevli olması ve zarif bir silmeyle vurgulanması gibi hususları, ajur olmamakla birlikte oyma işçiliği olarak hemen önündeki Alâ-i Dervâze'nin (1310) sağır pencerelerinde görmek mümkündür.

[223] Yapının konstrüksiyon tekniğini üç aşamada sunan bir planı için bkz. Henri Stierlin, **Islamic Art and Architecture from Isfahan to the Taj Mahal**, Thames & Hudson, New York, 2002, s. 95.

Mazgalların çoğunda "الله كافي" (Allah kâfîdir), birkaç tanesinde ise "سُبحان الله" (Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim) yazıları kabaca hakkolunmuştur (R. 16).

Batı cephesinin orta bölümü mihrab olarak düzenlendiğinden ajura yer verilmemiştir. Köşeleri gömme sütüncelerle hafifletilmiş ve palmetli bir alınlığı olan mermer mihrab çıkıntısı, ilgi çekici ve sıra dışı bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Güney cephenin orta bölümünde yer alan giriş, mermer söve ve atkının teşkil ettiği, 64 x 142 cm. ebadındaki alçak tutulmuş bir açıklıktan ibarettir (R. 11). Girişin sağ ve sol yanında 32 cm. genişliğinde birer ajurlu panel; üzerinde, dört satırlık inşa kitâbesi ve onun iki tarafında ise fevkalâde ince işçilik arz eden plastik iki lotus çiçeği yer alır (R. 17).

Kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. İri palmetli siperiyle birlikte yüksekliğinin bir metreyi aştığını tahmin ettiğimiz kasnak, kırmızı taş bordürlerle ihata olunan beyaz mermerle kaplanmış, köşeler ise yine gömme tırabzan ayaklarıyla hafifletilmiştir. Hind mimarisi tarzındaki mızrak uçlu bir alemle sonlanan kubbe dıştan sıvalıdır.

Panel duvarların iç mekâna bakan yüzleri, mihrab düzenlemesi hariç olmak üzere dış cephe tasarımını aynen yansıtır. Mihrab 1,09 x 1,73 m. ölçülerinde olup mermerden yapılmış, etrafı ise kırmızı taş üzerine işlenmiş geometrik bezemeli bir frizle çevrilmiştir (R. 18). Mermer kısım, Allah lafızlarının yer aldığı gömme sütüncelere basan, iç içe geçmiş iki sivri kemer gözünden müteşekkil bir niş halindedir. Damla motifiyle taçlanan dış kemerin yüzünde sırasıyla 'besmele', 'kelime-i tevhid' ve 'tekbir' yazılıdır. Kemer karnının, Alâ-i Dervâze'nin (1310) kemerlerinde de görülen sarkıt ögeleriyle süslendiği anlaşılmaktadır. Ancak bunların tamamı kırılmıştır (R. 19). Tek sıra kirpi saçakla sonlanan mihrabın kemer köşelikleri birer çiçek kabartmasıyla tezyin edilmiştir. İkinci kemer, kavsarayla bütünleşir. Bu kısmın yüzeyleri boş bırakılmış olup, 58 cm. eninde 27 cm. derinliğindeki dik açılı nişin üzerini örter. Yan yüzleri palmet ve çeşitli geçmelerle bezeli olan nişin asıl orta bölümü ise rûmîli bir bordürün ihata ettiği; 'kelime-i tevhid' ile taçlanan ve köşeliklerinde Allah lafzının olduğu dairevî birer madalyon yer alır. Dilimli kemer motifi, hafif kabartma lotus çiçeği ile onun altındaki dikdörtgen bir çerçeve içine alınan, "الماك لله" (Mülk Allah'ındır) yazılı kandil

kabartması ve 'Allah' lafzının yazılı olduğu iki küçük madalyondan oluşan bir kompozisyona sahiptir (R. 20). Niş içindeki kelime-i tevhid kûfî karakterli iken diğer yazılar sülüs karakterli olup kaba işçilik gösterir. Bu türbenin dışında Mevlânâ Cemâlî (1539) ve İsa Han (1547) türbelerinde de görülen, mermer dekorasyona dayalı mihrab düzenlemesinin, Hind-İslam türbe mimarlığında ilk görüldüğü yapı Sultan Gari Türbesi'dir (1231).[224] Zarif sütüncelere basan, sarkıt ögeleri ve yazıyla tezyin edilmiş kemeri, düz satıhlı nişi ve kelime-i tevhidle taçlanan kompozisyonuyla Sultan Gari Türbesi'ndeki mihrab, daha sonrakilere ilham vermiş olmalıdır.

Kare mekân, aralardaki sütunlara atılmış kirişlerle sekizgene dönüştürülmüştür. Bu kirişlerin aralarına yerleştirilen konsollarla desteklenen atkılar sayesinde, içte onaltı kenara sahip olan kasnağa geçilmiştir (R. 21). Kasnağın iç yüzünde kırmızı ve gri taş münavebeli kullanılmıştır. Kırmızı taşların yüzleri dikdörtgen çerçeve içine alınan bitkisel bezeme ve 'Allah' lafzının yazıldığı küçük ikişer dairevî madalyonla süslenmiştir. Kubbe dıştan sıvalı olmasına karşın içte koyu ve açık renkli kırmızı taşla kaplanmış; beyaz mermer bordürlerle de sekiz dilimli hâle getirilmiştir (R. 22). Zeminden kilit taşına kadar 6.95 m. yüksekliğindeki kubbenin göbeği, yine kırmızı taş ve beyaz mermer alternatifinden oluşan bordürle bezenmiştir. İç mekânın köşelerindeki üçgen bölümlerin üzeri, bindirme tekniğinin uygulandığı kırmızı taş malzemeyle kapatılmıştır, her bir üçgen tavana, hafif kabartma üçer lotus çiçeği işlenmiştir (R. 23). Hind mimarlığının geleneksel açıklık geçme biçimi olan *bindirme tekniği,* ilk olarak Kuvvet'ül-İslâm Camii'nde (1192) benimsenmiş idi. Bu tekniğin uygulandığı erken tarihli diğer monümental örnek ise şüphesiz Sultan Gari Türbesi'dir (1231).

Türbe, ajurlu panelleri dikkate alındığında 5.36 x 5.36 m. ölçülerinde bir iç mekân sunar (R. 24). Zemin, kırmızı, gri ve sarı taşlar ile mermerin kullanıldığı dikkat çekici bir kaplamaya sahiptir. Mihrab önündeki kaplama kıble yönüne serilmiş üç seccadeyi andırmaktadır. Kemerli mermer kaplamalardan ortadaki, yaklaşık mihrab nişi ölçüsünde olup iki yanındakiler daha küçüktür. Türbenin basit bir şemasını veren, giriş ile lâhid arasındaki kaplama dikkat çekicidir. Kare formlu sarı taş kaplama, sekizgen kırmızı çerçeveyi, bu sonuncusu da aynı şekle sahip ortadaki

[224] Sultan Gari Türbesi (Delhi), Hind-İslâm mimarîsinin günümüze ulaşan âbidevî ilk mezar yapısıdır.

beyaz mermeri ihata ederken, âdeta ziyaretçinin dua esnasında durması gerektiği yeri belirtir. Mekânın köşeleri ise, iç içe geçmiş karelerden oluşan mermer-taş alternatifiyle kaplanmıştır. Benzer bir kaplama dış cephelerin önünde de bulunur.

Mekânın ortasında İmam Zâmin'in mermer lâhdi yer alır. Geniş ve uzun tutulmuş, zeminden birkaç cm. yüksekliğindeki mermer kaplama üzerinde yer alan lâhid, 123 x 215 cm. ölçülerindeki kaide, iki kademeden oluşan konkav silmeli gövde ve düz satıhlı bir üst tabladan meydana gelmektedir. Tablanın baş tarafında dikdörtgen bir çerçeve yer almakla birlikte boş bırakılmıştır. Kalan kısmı ise, köşeliklerinde boş yuvarlak madalyonların olduğu dilimli kemer ve büyük bir kalemdân simgesinin bulunduğu dikdörtgen çökertme hâlindedir (R. 24).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Girişin üzerindeki silmeli bir çökertme içinde, oldukça grift yazılmış dört satırlık inşâ kitâbesi yer alır (R. 17).

Kitâbe metni:

بسم الله الرحمن الرحيم. وظيفهٔ حمد و دعايى كه مجاوران حظيرهٔ قدس وساكنان اين روضهٔ انس، بآن قيام نمايند. نثار خداوند كه مقربان درگاه او دنيا وآخرت را فداى راه او نموده اند. و نقد جان و دل را با لكل صرف بارگاه او فرموده. و درود وافره و تحيات متكاثره بمشهد معطر و حظيره منوّر شفيع روز محشر و آل و اصحابه اطهر او واصل و متواصل باد. و بحضرت موفى الخيرات و مبشر البريات توفيق ازلى را رفيق حضرت هدايت مرتبت محمدت صفوت محمد على چشتى مشرب حُسينى نسَب عمدهٔ سادات عظام خلاصهٔ اتقيا كرام عالم ترک عيسى و تجريد موسى كوه عزلت و تفريد المؤيد من عند الله الغنى قطب الملت و طريقت سيد حسن الحُسينى گردانيد تا اين بقعهٔ شريف و منزل لطيف را احداث نموده وصيّت فرمود كه چون مدت حياتش كه مذيل قيامت پيوند باد، بسرآيد و بتشريف «ادخلوها بسلام امنين» مشرف گرديده بسوى حظيرهٔ قدس و روضهٔ انس پرواز نمايد، مقبرهٔ فايض الانوار آن حضرت بايد از اين بقعهٔ نامدار باشد و كان اتمام هذ البقعه فى شهور سنه اربع و اربعين و تسعماية.

Tercümesi:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Mukaddes hazîrenin mücavirleri ve bu insanlık ravzasının sakinleri hamd ve dua vazifesini ikâme etsinler. Allah'ın bir

hediyesi olarak onun dergahının mukarribleri dünya ve ahireti onun yoluna feda ederler ve can ve gönül sermayesini tümüyle onun bârgâhına sarf ederler. Bolca dualar, çokça senalar, mahşer gününün şefaatçisinin hoş kokulu meşhedine ve nurlu hazîresine, onun pak ailesine ve dostlarına varmış ve ulaştırılmış olsun. Hayırlar sahibi ve iyiliklerin müjdecisi, İsa gibi dünyayı terk eden ve Musa gibi dağda uzlete çekilen ulu seyyidlerin umdesi ve keremli takva sahiplerinin özü, Gani olan Allah'ın katından desteklenmiş bir zât olan, Çiştî meşrebli, Hüseynî nesebli Hazret-i Merhum Muhammed Ali'ye, ezeli saadeti, Hazret-i Hidayet'in ve Pak Muhammed'in arkadaşı olarak nasib etsin. O, milletin kutbu ve Seyyid Hasan'ü'l-Hüseynî'nin tarikati üzere olsun. O, bu şerefli türbenin ve latif mahallin ihdas edilmesini vasiyet buyurdu. Zîra o, hayatı boyunca kıyameti düşünerek yaşadı ve neticede "güven ve selâmetle oraya girin" [âyeti[225]] ile şereflenerek mukaddes hazireye ve insanlık ravzasına [berzah âlemine] doğru kanatlandı. O Hazret'in makberinin çokça nurları, bu buk'adan namlı olsun. Bu buk'a (türbe) 944 senesinin aylarında tamamlanmıştır.

İmam Zâmin'in (Muhammed Ali), henüz hayattayken yaptırdığı bu türbe, H.944 (1537-38) yılında tamamlanmıştır. Bu zat, İskender Lodi devrinde Türkistan'dan Delhi'ye gelmiştir. Türbesinin yanındaki Kuvvet'ül-İslâm Camii'nde vazife yapmış olabileceği belirtilen İmam Zâmin, 1539'da vefat etmiş ve türbesine defnedilmiştir.[226]

Türbenin mimarı bilinmemektedir.

1.1.1.1.3. Nizamüddin Evliyâ Türbesi

Bulunduğu Yer:

Türbe, Güney Delhi'deki Nizamüddin bölgesinde, Hazreti Nizamüddin Evliyâ Dergâhı adıyla meşhur, âdeta bir nekropola dönüşmüş manzûmenin asıl yapısını teşkil etmekte ve Cemaathane olarak da bilinen Alâüddin Hılcî Camii'nin önünde yer almaktadır (R. 25). Dergâh'a iki yönden ulaşmak mümkübdür. Bunlardan

[225] Hicr sûresi 46. ayet.
[226] Stephen, s. 98; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 20.

biri, Nizamüddin'in, güç yaşam koşullarıyla yoğurulmuş kendine özgü mistik atmosfere sahip gizemli dar sokaklarından (R. 26) geçilerek ulaşılan doğu kapısıdır. Bu kapı (R. 27) esasen Mirza Cihangir Türbesi'ne açılır. Fakat anılan türbe, dergâh avlusunun kapısı konumundadır. Kuzeyde yer alan diğeri ise, dergâhın asıl kapısı olup Lodi caddesinden girilen ara sokaklar vasıtasıyla ulaşılır (R. 28). Bu kapıdan sonra, basamaklı büyük bir havuzun (baoli) açık ve tonozlu koridoru vasıtasıyla dergâh avlusuna ulaşılır.

Hazreti Nizamüddin Evliya Dergâhı, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de Hind Müslümanlığının en önemli ziyaretgâhıdır (R. 30, 31).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Yaklaşık 40 cm. yüksekliğindeki, mermerle kaplı bir kaide üzerine oturan Nizamüddin Evliya Türbesi, dışta bir verandanın kuşattığı, araları ajurlu mermer panellerle kapatılmış oniki sütunla taşınan çift kubbeyle örtülü, kare plana (Ş. 3) sahip bir yapıdır (R. 32).

Nizamüddin Evliya'nın (öl. 1325) ilk türbesi esasen daha önce inşa edilmiştir. Ancak mevcut türbe, Babürlüler döneminde muhtemelen bütünüyle yenilenmek ve bir takım ilaveler yapılmak sûretiyle bugünkü şekline kavuşmuştur. Yapı, özellikle kubbesi ve revağıyla Babürlü devrinin mimarî karakteristiğini yansıtır. Mevcut yapıyı meydana getiren safhalar büyük ölçüde kitâbelerde zikredilmiştir. Bu hususa, kitâbeler ve tarihlendirme bahsinde değinilecektir.

Türbenin gövdesi, Yusuf Kattal türbesindekileri hatırlatan, köşeleri pahlanmış kare formlu oniki sütunla yükselir. Bunların üzerindeki S profilli konsollar da kirişleri taşır (R. 33). Her bir cephe, ortadakiler daha geniş olmak üzere, dört sütunla üç bölüme ayrılmıştır. Batı cephesinde orta bölüm, yaklaşık 50 cm. kadar dışa taşan ve köşeleri yivli sütüncelerle hafifletilmiş mihrab (R. 34) olarak düzenlenmişken güney cephesinde etrafı ajurlu panelle çevrilmiş giriş yer alır. Diğer bölümlerin tamamı, dışta çiçek motiflerinin, içte Allah'ın isimlerinin yer aldığı mazgallı alınlıkla taçlanan, yıldız ve altıgen gibi geometrik desenlerin oyulduğu ajurlu mermer panellerle kapatılmıştır. Ajurlu panellerin dışındaki bütün yüzeyler, altın yaldızlı bir

renge boyanmış, yeşil ve kırmızı renklerdeki bitkisel motiflerle bezenmiştir. Boyalı olan kolon-kiriş strüktürünün malzemesi gri yada kırmızı taş olmalıdır.

Gövdeyi saran revaklar, kare tabanlı kaidelerden gelişen yivli mermer sütunlara basan dilimli kemerlerle taşınır (R. 35). İri yapraklı sütun başlıkları ve bunlardan gelişen konsollar dilimli kemerleri desteklemektedir. Revak cepheleri, yaklaşık 1.70 m. ve 1 m. olmak üzere geniş ve dar beşer kemer gözünden oluşur. Ana mihverlerdekilerin iki yanındaki dar kemerlerin mermer alınlıklarında, hem içte hem de dışta çeşitli yazılar yer alır. Bunlardan güney cephe revakının dış cephelerindekiler nestalik hatla yazılmış revak kitâbesidir. Revakların rokoko üslubundaki zarif kıvrımları altın sarısıyla bezenmiş, diğer yüzeylerde ise Emir Hüsrev türbesindeki gibi parlak renkler kullanılmak suretiyle beyaz zemin üzerine bitkisel motifler işlenmiştir (R. 35). Revağın zemini, geometrik şekiller oluşturan siyah ve beyaz renkli bir mermer kaplamaya sahiptir. Tavanı ise kırmızı, mavi ve sarı renklerin hakim olduğu bitkisel motifli nakışlar arz eder. (R. 36). Mermer bir saçağın dolaştığı revak cepheleri, çatrîli kulecikler arasında, minik soğan kubbeleri bulunan minyatür ölçekteki kemerli bir koridordan müteşekkil alınlıkla yükselir (R. 37). Safderceng Türbesi'nde de görülen bu alınlık ögeleri, 16. yüzyılın ikinci yarısından îtibaren daha çok taçkapılar üzerinde görülmeye başlar.

Dış kubbe soğan formunda olup kaval silmeli bir bileziğin sardığı sekizgen kasnağa oturur (R. 38). Kuzeybatı istikametinde bir açıklığı bulunan kubbe, lotus çiçeği ile sonlanır ve siyah mermerden yapılmış, dikey ince bordürlerle dilimlenerek beyaz mermerle kaplanmıştır. Hem bu kubbe ve cephelerin köşelerindeki çatrîler hem de küçük kubbecikler, mızrak uçlu birer alemle taçlandırılmıştır.

Türbenin kare planlı (4.78 x 4.78 m.)[227] iç mekânı, dıştakine benzer bezemelere sahiptir. Batı duvarının orta bölümünü kaplayan mihrab, bir yazı friziyle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır.

[227] M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 149.

Frizde şunlar okunur:

قال الله سبحانه تعالى، اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَیُّ الْقَیُّومُ لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِی السَّمٰوَاتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِی یَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهٖ یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا یُحِیطُونَ بِشَیْءٍ مِنْ عِلْمِهٖ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا یَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیمُ، لَا اِکْرَاهَ فِی الدِّینِ قَدْ تَبَیَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَیُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰی لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ.

Sülüs karakterli bir hat sunan bu yazı, “Yüce Allah buyurdu ki” ifadesini müteakip Bakara sûresinin 255. ve 256. âyetlerinden oluşur.

Frizden silme takımıyla geçilen mihrab nişi, helezonik yivli sütüncelere basan, iç içe geçmiş iki sivri kemerle vurgulanmıştır. Zemini rûmilerle bezenmiş kemer köşeliklerinde, “ هو الله ” (O Allah’tır) yazılı çiçekli birer madalyon yer alırken, dıştaki kemer de “ الله الباقي ” (Allah bâkîdir) yazısıyla taçlandırılmıştır, ayrıca her iki kemer yüzü de sülüs hatlı yazıyla bezenmiştir (R. 39).

Mihrab kemerlerinde şunlar okunur:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰی غَسَقِ الَّیْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ کَانَ مَشْهُودًا، وَمِنَ الَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَکَ عَسٰی اَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقَامًا مَحْمُودًا، وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِی مِنْ لَدُنْکَ سُلْطَانًا نَصِیرًا، وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ کَانَ زَهُوقًا.

Kemer yüzlerindeki bu yazılar da sülüsle yazılmış olup İsrâ sûresinin 78-81. âyetlerinden oluşur.

Nişin içi, ‘Allah’ yazılı madalyonların bulunduğu kemerli mihrab motifiyle süslenmiş, mihrabın kavsarası ise boş bırakılmıştır.

Kuzey duvarının orta bölümüne, şâhide mahiyetinde bir kitâbe konmuş, etrafı yine ajurlu panelle doldurulmuştur. Zemini kırmızı, nestalik karakterli yazıları ise bütün iç mekan gibi altın sarısı renge sahiptir. Kitâbenin dış cepheye bakan yüzüne sonradan, Nizamüddin Evliyâ’nın seyyid olduğunu gösteren nesebnâmesi yazılmıştır.

İç kubbe, cephelerin ortalarındaki sütunları birbirine bağlayan kirişlerin teşkil ettiği sekizgen strüktür üzerine oturur (R. 40, 41). Köşelerdeki üçgen alanlar ise düz örtüye sahiptir. İmam Zâmin ve Yusuf Kattal Türbeleri gibi erken dönem Babürlü türbelerinde de gördüğümüz bu konstrüksiyon tarzı, Hind-İslam sanatının önceki devirlerinde çokça kullanılmıştır. Yek pâre büyük taş malzemenin kolay temin edilebilmesiyle yakından ilişkili bu teknik, Kuvvet'ül-İslâm Camii yoluyla Hindu ve Budist mimarlığından alınmıştır.

Dış ve iç cephe gibi kubbe içi de aynı renklerdeki bitkisel motiflerle bezenmiştir (R. 42). Oldukça kesif bu bezeme yapının aslından olmayıp son dönemlerin zevkini ve etkilerini yansıtır.

Türbenin zemini beyaz mermerle kaplı olup siyah mermerden sekiz köşeli yıldızlarla süslenmiştir (R. 40). Salonun ortasında yer alan Nizamüddin Evliya lâhdini, mermerden yapılmış bir korkuluk çevrelemektedir (R. 43, 44). Lâhid ve mermer korkuluğun üzeri kumaş örtülerle kapatılmış olup sonuncusunun köşelerindeki zarif işlemeli dört mermer sütunla taşınan ahşap sâyeban, adeta medfunun ululuğuna vurgu yapmaktadır (R. 45). Kırma çatılı bu ahşab gölgelikteki kirişlerin iç ve dış yüzlerinde, nestalik karakterli bir kitâbe yer alır. Sütunları arasındaki gergilerine çeşitli kumaş, levha vb. asılmış sayebânın, iri rûmîlerin de bulunduğu bitkisel motifli zarif nakışları ve sedef kakmaları dikkat çekicidir. Türbelerde nâdir görülen ahşab oyma ve kakma işçiliği örneği olan bu yapı epeyce yıpranmıştır. Mermer korkuluklu lâhdi bugün metal ikinci bir korkuluk çevrelemektedir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Hazreti Hoca Nizamüddin Evliyâ, Buharalı bir sülaye mensup olup ana ve baba tarafından soyu Hz. Ali'ye dayanır. Babası Hoca Seyyid Ahmed, annesi ise Hoca Seyyid Arab'ın kızı Bîbî Züleyha'dır. Nizamüddin Evliyâ'nın dedesi Hoca Seyyid Ali ve Hoca Seyyid Arab, aileleriyle birlikte Hindistan'a göçerek Bedâvun'a (UP) yerleşmişlerdir.[228] Asıl adı Seyyid Muhammed olan Hoca Nizamüddin, 27 Safer 636 (9 Ekim 1238)'de bu şehirde doğmuştur. Çok küçük yaşta babasını

[228] Zahurul Hassan Sharib, **The Sufi Saints of the Indian Subcontinent**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 2006, s. 45.

kaybettiğinden akıllı ve bilgili bir kadın olan annesi Bîbî Züleyha hanım tarafından yetiştirilen Seyyid Muhammed, devrin önemli alimlerinden dersler almıştır. Annesi ve kız kardeşiyle birlikte Delhi'ye yerleşmiş ve burada medhini duyduğu Hazreti Baba Ferîdüddin Genc-i Şeker'i tanımak için yirmi yaşındayken Acûzan'a (Pencap, Pakistan) gitmiştir. Çiştî tarikatının büyüklerinden Baba Ferîdüddin tarafından çok iyi karşılanan Seyyid Muhammed, bu zatın yanında bir müddet kalmış ve ondan manevî feyz almıştır. Daha sonra Delhi'ye gönderilen Hoca Nizamüddin, şeyhini hayattayken üç kere ziyaret etmiştir. Yedi kere de onun türbesini ziyaret eden Hoca Nizamüddin, Baba Ferîdüddin'in halifesi olarak, 18 Rebîulâhir 725 (3 Nisan 1325)'deki vefatına kadar Delhi'de pek çok talebe yetiştirmiş, Nasırüddin Çirağ-ı Dehlî, Emir Hüsrev ve diğer halifelerince Çiştî silsile devam etmiştir. Baba Ferîdüddin'in öğretilerini ihtiva eden *Râhat'ul-Kulûb* adlı eserin yanı sıra Nizamüddin Evliya'nın, 'Nizam' mahlasıyla Hz. Peygamber'e yazdığı şiirleri de bulunmaktadır.[229]

Türbede Babürlüler dönemine ve sonrasına ait çeşitli yazılar bulunmaktadır. Biz burada, yapının inşasına ışık tutan kitâbeleri kaydedeceğiz. Bunlardan en erken tarihli olanı nestalik hatla yazılmış, ebcedli ve manzûm Farsça bir tamir kitâbesi olup, yapının kuzey cephesindeki ajurlu panel duvarın orta bölümünde yer alır.[230]

Tamir/İnşâ kitâbesi: (R. 46)

1- لا اله الا الله محمد رسول الله

2- شکر که در روضه حضرت غوث الانام

3- از پی تعمیر شد خان فلک احتشام

4- مهر نسب را شرف اوج شرف را شهاب

5- سید عالی نسب میر فلک احترام

6- بانی او هاشمی ساعی او هاشمی

[229] Z.H. Sharib, ss. 46-53.

[230] Müstakil olmamasına karşın, lâhdin baş tarafında bulunması ve şeklinden dolayı şâhide kitâbesini hatırlatır.

7- آنکه بدوران شان هست سخن را نظام

8- از پی تاریخ آن چون متفکر شدم

9- کلک خرد زد رقم " قبله گه خاص و عام "

10- روی بدرگاه او آر فریدون بصدق

11- شاید ز الطاف پیر کار تو گرد تمام.

کاتبه حسین احمد چشتي

Tercümesi:

1- Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed onun elçisidir

2- Şükür ki Hazret-i Gavsu'l-Enâm'ın ravzasında

3- Ardından Han Felek İhtişam [onu] tamir/inşâ etti

4- Güneş nesebi şeref, şerefli zirvesi yıldızdır

5- Yüce nesebli seyyiddir, muhterem felekin emiridir,

6- O bânî Hâşimî'dir, o gayretkeş Hâşimî'dir.

7- Öyle ki onların devirlerinde söz nazma dökülmüştür

8- Ardından onun tarihini düşündüğüm vakit

9- Kalem "kıblegeh-i has u amm" [970] yazısını döktü

10- Onun dergahının üzerinde Feridun doğruluğa çağırır

11- Her halde pirin lütuflarıyla senin işin tamam oldu

Onun kâtibi Hüseyin Ahmed Çiştî'dir.

Diğer bir kitâbe, sâyebânın ahşab kirişlerinin iç ve dış yüzünde yer alan uzunca, Farsça manzum bir yazıdır (R. 45). Kitâbedeki ebced (قبة شيخ) kaydına göre bu dekoratif gölgelik H.1017 (1608-9) tarihinde yaptırılmıştır.[231]

Üçüncü bir kitâbe, güney cephe revakının sağ ve sol dar kemerleri üzerinde yer alır. İki parça hâlindeki bu kitâbe Farsça olup eyvan olarak andığı bu strüktürün inşâ tarihini bildirir.

Revak kitâbesi: (Güney cephe revakı, sağ taraftaki dar kemerin alınlığında), (R. 47)

در عهد اعلیحضرت صاحبقران ثانی احقر العباد خلیل الله خان ابن میر میران الحسینی نعمت اللهی.

Tercümesi:

Yüce Hazret, Sahib-Kıran-ı Sâni döneminde, kulların en hakiri Halilullah Han ibn-i Mîr-i Mîrân el-Huseynî Nimetullahi…

Revak kitâbesi: (Güney cephe revakı, sol taraftaki dar kemerin alınlığında)

که حاکم شاه جهان آباد بود فی سنه ۱۰٦۳ این ایوان را بر دور روضه متبرکه مرتب نمود.

Tercümesi:

..ki o, Şah Cihanâbâd'ın hakimi idi, mübarek ravzayı kuşatan bu revakı 1063 senesinde tertib etti.

Nizamüddin Evliyâ için ilk türbenin Muhammed Tuğluk (1325-1351) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Fîruz Şah Tuğluk ise türbenin, sandal ağacından yapılmış ajurlu panelleriyle birlikte kapılarında bir takım tamirler yaptırmış ve

[231] Kitâbe metni için bkz. M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 147.

türbeye çeşitli kült eşyaları koydurmuştur.[232] M.Z. Hasan, Fîruz Şah'ın restore ettirdiği yapıdan hiçbir şey kalmadığını ve mevcut binayı H.970 (1562-3)'de Feridun Han'ın yaptırdığını belirtir.[233] Ajurlu panelin ortasındaki kitâbesinden, H. 970'de Feridun Han tarafından bir çalışma yapıldığı anlaşılmakla birlikte, bunun mahiyeti çok açık değildir. Nitekim C. Stephen, kubbenin altındaki bu ajurlu mermer panelleri, H. 970'de Seyyid Ferid[234] Han'ın koydurduğunu belirtir.[235] M.Z. Hasan da yukarıda belirtilen ifadesine rağmen bir kaç paragraf sonra benzer ifadelerle, Feridun Han'ın yaptırdıklarını ajurlu mermer paneller ile sınırlar.[236] Kubbe ve kolon-kiriş konstrüksiyonundan meydana gelen asıl yapının tarihiyle ilgili bilgiler yeteri kadar açık değildir. Kitâbede, Feridun Han'ın onu tamamen yenilediği kesin bir biçimde ifade edilmemiştir. Peki bu taşıyıcı strüktür ilk yapıdan olabilir mi? Mermer paneller dışında bütün yüzeyler sonradan bezenmiş olduğundan taşıyıcı strüktürün malzeme niteliği perdelenmiştir. Ancak, asıl yapıyı ayakta tutan, kare formlu bu oniki sütunun köşelerinin dik açılı ikişer silmeyle hafifletilmiş olması ve sütun başlıklarının altlarındaki diski andıran keskin kenarlı tablalar, Yusuf Kattal Türbesi'ndekilerle benzerlik gösterir (R. 4 ve 33). Babürlü öncesinin benzer strüktürlerinde pek görülmeyen bu tarz dekoratif özellikler, her iki yapının, ortak bir zevki yansıtan yakın bir zaman diliminde inşâ edilmiş olabileceğine işaret sayılabilir. Bu husus, Nizamüddin Evliya Türbesi'nin, Babürlülerin ilk döneminde taşıyıcı elmanlar da dâhil olmak üzere bütünüyle yenilenmiş olduğunu düşünmemize imkân tanımaktadır. Böylelikle, soğan formlu dış kubbe ve verandalar olmaksızın bugünkü türbe ortaya çıkmış olmalıdır. Ayrıca bu dönemde yapı muhtemelen tek kubbeli idi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, H.1017 (1608-9) tarihinde lâhdin üzerine dekoratif ahşab bir gölgelik konmuştur. Revak Kitâbesinden anlaşıldığı üzere Sahib-i Kıran-ı Sânî (Şah Cihan) devrinde ise, H.1063 (1652-3) tarihinde, Halîlüllah Han b. Mîr Mîran tarafından türbenin etrafına revak eklenmiştir.

Diğer taraftan, Nevvâb Ahmed Bahş Han tarafından, H.1223'de (1808-9) revağın kırmızı kum taşından olan sütunlarının mermere tahvil edildiği, II. Ekber'in

---

232 Jamini Mohan Banerjee, **History of Firuzshah Tughluq**, Munshiram Manoharlal, Delhi, 1967, s. 143; Stephen, s. 61.
233 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 149.
234 Bu kelime kitâbede 'Feridun' şeklinde geçmektedir.
235 Stephen, s. 61.
236 M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 149.

de H.1239'da (1823-24), eskisini yıktırmak sûretiyle mevcut (soğan formlu) kubbeyi yaptırdığı kaydedilmektedir.[237] Cephelerin üzerindeki, küçük soğan kubbecikleri bulunan minyatür koridorlu alınlıklar (dış) kubbeyle birlikte yapılmış olmalıdır.[238]

Türbenin mimarı bilinmemektedir. Kuzey yönündeki ajurlu panele entegre vaziyetteki kitâbesinin hakkâkı Hüseyin Ahmed Çiştî'dir. Yapıyla ilişkili diğer bir hakkâk ise Hoşyâr Ali Han'dır.[239]

1.1.1.1.4. Emir Hüsrev Türbesi

Bulunduğu Yer:

Türbe, Nizamüddin'de aynı isimle anılan dergâhın avlusunda yer alır ve Nizamüddin Evliya Türbesi'nin güneyindedir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Emir Hüsrev'in türbesi, araları ajurlu mermer panellerle kapatılmış oniki sütunla taşınan bir tekne tonozun örttüğü, dikdörtgen planlı bir türbe olup etrafı da yine aynı plana (Ş. 4) sahip ajurlu bir ihata yapısıyla çevrilidir (R. 48, 49). Güneyi hariç olmak üzere, tonozlu yapıyı kuşatan bu bölümün üzeri açıktır.[240] Günümüzdeki asıl türbe ve bu ihâta farklı zamanlarda yapılmıştır. Kitâbeleri olmasına karşın türbeyle ilgili aşamalara yeterince değinilmemiştir. Bu hususlar tarihlendirme bahsinde değerlendirilecektir.

Tonozlu yapıyı bir avlu gibi çeviren ihata duvarı ajurlu panellerle kapatılmış kolon-kiriş konstrüksiyonuna sahiptir. İçten 6.70 x 9.15 m. ölçülerindeki[241] bu ajurlu çit, kırmızı taştan yapılmış olup uzun kenarı yedi, kısa kenarı beş bölümden oluşur ve palmetli alınlığıyla birlikte yaklaşık 1.80 m. yüksekliğindedir. Tamamen yeşile boyanmış olan kırmızı taş malzemesi kadar, hem ajurlu panellerin hem de bitkisel motifler içeren iri palmetlerden oluşan bu alınlıklar, Yusuf Kattal Türbesi'nin

---

237 C. Stephen'ın çalışmasında ve ASI kataloğunda, yapının çift kubbeli oluşundan söz edilmez.
238 M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 150.
239 Hoşyâr Ali Han, II. Âlemgir'in Nizamüddin Evliya'ya bağlılığını ifade eden Urduca şiirini mermer bir levhaya yazmıştı. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 148.
240 Ancak bugün basit bir takım ilâve desteklerle taşınan plastik bir örtüyle kapatılmıştır.
241 Stephen, s. 66.

cepheleri üzerindeki alınlıklara benzer bir kompozisyon arz eder. Güney cephenin soldan ikinci bölümü, köşelikleri ajur işçiliği gösteren basık sivri kemerli bir giriş açıklığı şeklinde düzenlenmiştir (R. 48). Bu ajurlu ihata yapısı, asıl türbenin etrafında, güney yönünde yaklaşık 3 m., diğer yönlerde ise 1.5 m. genişliğinde bir koridor teşkil eder. Ayrıca güney yönünün üzeri kapatılmış olup bu kısmın doğusunda bir lâhid yer alır. Bu düz örtü, güney duvarındaki beş, doğu ve batı duvarlarındaki ikişer sütun dışında, tonozlu yapının güney duvarı önüne yerleştirilen yarım altıgen dört sütuna basan dilimli kemerler üzerine oturmaktadır (R. 50, 51). İri yapraklı kabartmaları bulunan bu sütunlar ile dilimli kemerler, ihata yapısının diğer kısmıyla aynı zevk ve tasarımın ürünü değildir (R. 52 ve 54). Tonozlu yapıya yaslanmayan bu örtü bir ilâve olup ne asıl türbeyle ne de onu saran ajurlu panel duvarlarla aynı tarihte yapılmıştır. Ayrıca ihata duvarındaki, örtünün oturduğu kolonlar sadece içten yarım altıgen sütun görünümünde olup dıştan aslî görünüşlerini muhafaza ederler. İri yapraklı bu sütunların, örtünün yapıldığı tarihte eklendiğini düşünmek mümkündür. Günümüzde kolon ve kirişler kalın bir yeşil boya ile kaplı olduğundan ek yerleri açıkça belli olmamaktadır. Beyaza boyanmış olan, geometrik desenli ajurlu panellerden bir kısmı kaba işçilikleriyle erken dönemdekileri hatırlatır. Diğerleri zamanla yenilenmiş olmalıdır. İçeride, kuzey ihata duvarının hemen önünde, yaklaşık 2.5 m. yüksekliğinde kitâbeli bir şahide yer alır ki tonozlu yapıdaki Emir Hüsrev lâhdinin başucuna tekabül eder (R. 53). Kuzey ve batı duvarlarının üstteki kirişlerinin iç yüzlerine, tarihli manzum bir kitâbe metni hâkkedilmiştir. İhata yapısının batı duvarının ortasındaki bölüm diğerlerinden daha yüksek tutularak ‘kelime-i tevhid’ işlenmiş; ajurlu panelin ortasına da erken dönemin işçiliğini yansıtan, mihrab motifi yerleştirilmiştir (R. 55). Ortadaki bu mihrabın iki yanındaki ikinci bölümlerde, İsm-i Celâl ve ‘الملك لله’ (mülk Allah’ındır) yazıları bulunan kabartma madalyonların ve kandil motifinin yer aldığı benzer iki uygulama daha bulunur. Ancak bunlar mihrabiye mahiyetinde olup üst kısımları yüksek tutulmamıştır. Tonozlu yapının etrafındaki bu ajurlu strüktür, kapısı, şahidesi ve mihrabıyla müstakil bir üstü açık türbeyi akla getirmektedir.

Ortadaki tonozlu yapı da kolon-kiriş konstrüksiyonuna sahip olmakla birlikte onun malzemesi mermerdir. Kare kesitli 12 sütunla yükselen gövde, farklı geometrik desenlerdeki ajurlu mermer panellerle kapatılmıştır. Panellerin üzerindeki ince yatay

kirişler, sütunları rapteden gergi mahiyetinde olup üzerlerindeki iri palmetli alınlıkları taşır. Palmetler dışta ve içte, 'Yâ Allah', 'Yâ Rahman' gibi esma-i hüsnâdan isimlerin yanı sıra, zarif bir işçilikle oyulmuş bitkisel motiflerle de bezenmiştir (R. 55 ve 60). Asıl kirişler ise 'S' profilli konsollara oturarak türbenin tonoz örtüsünü taşırlar. Yaklaşık 60 cm. derinliğindeki bir saçak, güneyi hariç olmak üzere cephelerin üzerini dolaşır. Türbeyi örten tekne tonoz ve kasnağı dıştan mermerle kaplı olup sonuncusu fevkalâde zarif palmet motifleriyle süslenmiştir. Lotus çiçeği yaprakları ile bezenmiş tepelik ögesiyle sonlanan tonozun üzerinde, ayrıca iki mermer alem yer alır (R. 57, 58).

Türbe, güney cephesinin merkezinde yer alan bir girişe sahip olup içten 3.66 x 4.57 m. ebadında[242] dikdörtgen bir iç mekân sunar. Ajurlu paneller ve döşeme dışında, iç mekândaki bütün yüzeyler, zemini beyaz olmak üzere çiçek motifleriyle süslenmiş, âyetlerin de olduğu çeşitli yazılarla bezenmiştir. Parlak ve canlı renklerle yapılan bu bezeme son dönemlere aittir (R. 59). Tonozun oturduğu yatay kirişin üzerinde, kabartma olarak yazılmış bir kuşak yazısı halinde inşa kitâbesi yer alır (R. 61, 62). Nestalik karakterli yazı altın sarısına; zemini de koyu yeşile boyanmıştır. Tonoz, dikdörtgen formlu bir kasnağa oturur. Kasnağın iç yüzleri, dikdörtgen çökertmeler içine alınan ve köşeliklerinde 'Allah' lafzının yer aldığı küçük dairevî madalyonlar bulunan basık sivri kemerli sağır pencereler ile lâhid üst tabla dekorasyonlarını andıran, kare çökertmeler içine oyulmuş iri çiçek motifi ve dilimli başlıklara sahip çökertmelerle teşkilatlandırılmıştır. Kuzey yönünün ortasındaki basık sivri kemerli çökertmede bir kitâbe daha bulunmaktadır ki o da kuşak yazısı gibi boyanmıştır (R. 63). Mevcut bezemeler kasnak ve tonoz içinin malzemesini gizlemektedir.

Türbenin zemini mermerle kaplıdır. İç mekânın ortasında yer alan, kumaşla örtülü büyük lâhdi, Haydarâbadlı Muhyüddin Han tarafından H.1303'de (1885-86) yaptırılan 1.69 x 2.92 m. ebadında ve 38 cm. yüksekliğindeki mermer bir korkuluk ihata eder.[243] Yukarıdaki tarihten on yıl kadar önce türbeyi inceleyen C. Stephen ise, lâhdi çevreleyen ahşab bir korkuluktan söz ederek her ikisini de H.937'de (1530)

---

[242] Stephen, s. 66.
[243] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 165.

Seyyid Mehdi'nin (Mehdi Hoca) yaptırdığını belirtir.[244] Başlangıçtaki üstü açık yapıda, kabri çevreleyen ahşap bir korkuluk bulunduğuna ihtimal vermiyoruz. Ancak, tonozlu yapının inşasından (1605-06) sonra, hattâ Nizamüddin Evliya kabri üzerindeki sâyebânla (1607-08) birlikte ahşap bir parmaklık yapılmış olabilir.

Kitâbesine göre tonozlu yapıdan daha erken tarihte yapıldığı anlaşılan mihrablı ihata yapısının, daha evvel de ifade ettiğimiz gibi başlangıçta üstü açık bir türbe olarak inşa edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim bizi bu düşünceye sevk eden diğer bir husus, güney taraftaki, dilimli kemerlere sahip örtünün sonradan yapılmış izlenimi vermesidir. O halde bu yapı, S.Z. Hastenrath'ın, basit bir ihata yapısı olmaktan öte hususî birer örtüsüz türbe yapısı olarak değerlendirdiği[245] bu tarz mezar yapıları için erken tarihli gelişmiş bir örnek olabilir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Emir Hüsrev, Belhli bir Türk sülaleye mensup Emir Seyfüddin Mahmud'un oğludur. Emir Seyfüddin, Cengiz Han döneminde Belh'den ayrılarak Hind coğrafyasına gelmişti. Emir Hüsrev de Müminâbad'da (Patiale-Pencab) doğmuş ve çocuk yaşlardan itibaren yetişmesi için bizzat babası tarafından Delhi'ye getirilerek Nizamüddin Evliya'ya teslim edilmiştir.[246]

Nizamüddin Evliya'nın mürîdi ve daha sonra halîfesi olan Emir Hüsrev'in asıl adı Ebu'l-Hasan olup Yemînüddin ünvanıyla da anılmıştır. Emir Hüsrev, Niazmüddin Evliya'ya karşı büyük bir muhabbet beslemiş; derin bir saygı duymuştur. Nizamüddin Evliya da çok sevdiği bu mürîdini, Türkullah (Allah'ın Türkü) olarak anmıştır. Hattâ bir keresinde o, "hesap gününde, ne getirdin? sorusunu Türkullah'ın kalbinin ızdırabını" şeklinde cevaplayacağını ifade etmiştir.[247] Hüsrev mahlasıyla Farsça ve Urduca şiirler yazan Emir Hüsrev'in, *Rahat'ul-Muhibbîn, Tuhfet'üs-Sağîr, Menâkıb-i Hind* gibi pek çok eseri vardır.[248]

---

244 Stephen, s. 66.

245 Bkz. S.Z. Hastenrath, "Babür'ün Kâbil'deki Kayıp Üstü Açık Türbesi ile İlgili Bir Not", çev. Seyfullah Palalı, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XXIV, İzmir 2006, s. 207-223.

246 Z.H. Sharib, s. 80.

247 R. Nath ve Faiyaz Gwaliari, **India As Seen By Amir Khusrau (in 1318 A.D.)**, The Historical Research Documentation Programme, Jaipur, 1981, s. 1-4; Z.H. Sharib, s. 83.

248 Z.H. Sharib, s. 84.

Emir Hüsrev, 18 Şevval 725 (27 Eylül 1325)'de, Nizamüddin Evliya'dan altı ay sonra vefat etmiş ve onun türbesinin güneyine defnedilmiştir. Nizamüddin Evliya'yı müteakip Emir Hüsrev'in de buraya defnedilmesi, bu alan ve çevresini bir hazîreye dönüşmüştür. Daha sonra bu ikisi arasına Babürlü Padişahı Muhammed Şah'ın türbesi yapılmıştır.

Tuğluklar devrinde vefat eden Emir Hüsrev'in o dönemde bir türbesinin olup olmadığını bilmiyoruz. Farklı tarihlerde inşa edilen ajurlu ihata yapısı ile tonozlu yapı Bugün Emir Hüsrev Türbesi olarak anılmakta olup her ikisi de Babürlüler dönemine aittir. Mevcut türbe, bize göre iki türbenin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu hususu kitâbeler ışığında irdelemeye çalışalım. Türbede, devir ve tarih bildiren dört kitâbe bulunmaktadır. Bunlardan en erken tarihli olanı, lâhdin baş ucu istikametinde, ancak tonozlu yapı ile ajurlu dış ihata duvarının arasındaki şahide üzerindedir.

Şâhide kitâbesi:

1- لا اله الا الله محمد رسول الله

2- زمين را ازين لوح شد سرفرازي

3- بدوران بابر شهنشاه غازي

4- مير خسرو, خسرو ملك سخن

5- آن محيط فضل و دريائ كمال

6- نثر او دلكشتراز ماء معين

7- نظم اوصافى تر از آب زلال

8- بلبل دستان سراى بيقرين

9- طوطى شكر مقال بي مثال

10- از پى تاريخ سال فوت او

11- چون نهادم سر بزانوی خیال

12- شد "عدیم المثل" یک تاریخ او

13- دیگری شد "طوطی شکر مقال"

14- ز حرف وصل جانان ساده آمد لوح خاك من

15- طریق ساده لوحي بس نشان عاشق پاک من

16- مهدی خواجه سید باجاه و جلال شد بانی این اساس بی شبه و مثال

17- "گفتم سعی جمیل مهدی خواجه"

18- تاریخ بنای این چو کردند سوال

حرره شهاب الدین المعمائ الهروی

Tercümesi:

1- Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed onun elçisidir.

2- Zemin bu levhayla şeref buldu

3- Babür Şehinşâh-ı Gâzî devrinde

4- Emir Hüsrev, melik sözlü Hüsrev

5- O fazilet okyanusu ve kemâl deryasıdır

6- Onun nesri, akan sudan daha gönül alıcıdır

7- Onun nazmı, âb-ı zülâlden (berrak su) daha saftır

8- Uzaktaki sarayın destan bülbülüdür

9- Benzeri olmayan sözün tatlı tûtîsidir

10- Ardından onun vefat tarihi (için)

11- Başımı hayal dizine koyduğumda

12- Onun tarihinden biri "emsalsiz" (725) oldu

13- Diğeri ise "şeker sözlü papağan" (725) oldu

14- Canlara vuslat kılan harfler bakımından benim toprağımın levhası sade oldu

15- Lavhadaki sade üslup benim pak aşkıma yeter

16- Makam ve celâl sahibi Seyyid Mehdi Hoca, bu eşsiz ve benzersiz zeminin (çabutra ?) bânîsidir

17- “Mehdî Hoca’nın güzel gayretidir” dedim

18- Bu binanın tarihini sual ettiklerinde.

Onu, Şihâbuddin el-Muammâî Herevî yazdı

Ajurlu ihata yapısının kitâbesi (Kuzey ve batı duvarlarının kirişleri üzerinde yer alır):

1- شاه ملک سخن خسرو سرو سالار درویشان

2- که نامش هست بر لوح جهان چو نقش در خارا

3- چنان در صورت خوبي سخن پرداز شد طبعش

4- که زیبی داد ازان صورت بخوبي لوح معنی را

5- شد او غواص دریائ تفکر و محیط فضل

6- بیرون آورد درّهائ معاني را ازان دریا

7- بسال پنج پنج و هفتصد از هجرت حضرت

8- ز دار الملک دنیا کرد رحلت جناب عقبا

9- عاقبت بخیر باد

10- بتقدیر الٰهی مرغ روحش سدرهٔ ما را شد

11- ندای ارجعي چون در رسید از عالم بالا

12- گذشته بود سی و هشت و نهصد سال از هجرت

13- بدوران همایون پادشاه غازي دانا

14- شهنشاهی که می شاید اگر کروبیان دایم

15- دعای دولتش گویند فزد ربی الاعلی

16- رفیع القدر صاحب دولتی پای که در عالم

17- نبودست و نباشد مثل او بی مثل و بی همتا

18- خدایا تا جهان باشد بدولت باشد و بادش

19- خداوند جهان یار و معین و ناصر الاعدا

Tercümesi:

1- Melikin şahı, Hüsrev'in sözü, dervişlerin şahının servi ağacı
2- Cihan levhasında ismi, mermerdeki nakış gibidir
3- Öyle ki güzel bir şekilde söz söylemek onun tabiatı oldu
4- Güzellikten mürekkep o suret mana levhasına güzellik verdi
5- O, tefekkür deryasının ve fazilet okyanusunun dalgıcı oldu
6- O deryadan mana incileri çıkarttı
7- Hazretin hicretinden sonraki 725. yılda
8- Dünya daru'l-mülkünden Cenab-ı Ukba'ya rıhlet eyledi
9- Akibeti hayırlı olsun
10- Allah'ın takdiriyle onun ruh kuşu bizim sidremiz oldu
11- Yukarıdaki âlemden bana dönün nidası geldiğinde
12- Vefat etti, Hicretten sonraki 938 yılında
13- Gazi, alim padişah Hümayun zamanında
14- O şehinşah ki mukarrebun melekler daima
15- Onun devletine dua ederler Rabbu'l-alanın emriyle
16- Alemde onun gibi kadri yüksek, devlet sahibi
17- Yoktur ve onun gibi bir misal ve benzer olmayacaktır
18- Ya Rabbi, dünya durdukça devleti ve esintisi daim olsun
19- Kainatın sahibi düşmanlara karşı onun yarı, yardımcısı ve destekçisi olsun

Tonozlu yapının kitâbesi, kasnağın altında bir kuşak yazısı halinde olup Farsça manzûm beyitler ile son kısımdaki Arapça niyazlardan meydana gelir.

Batı duvarında:

1- ای شربتِ عاشقی بجامت * و ز دوست زمان زمان پیامت

2- شد سلک فرید از تو منظوم * ز انست که شد لقب نظامت

3- جاوید بقاست بنده خسرو * چون شد بهزار جان غلامت.

Tercümesi:

1- Ey âşıklık şerbeti, senin kadehin hatırına * Dosttan zaman zaman haberin gelir.

2- Senden eşsiz manzum bir dize hasıl oldu * Ondandır ki senin lâkabın nizam oldu.

3- Bende-i Hüsrev ebedî ve bâkidir * Zira bin can senin kölen oldu.

Güney duvarında:

1- مرا نام نیک است و خواجه عظیم * دو شین و دو لام و دو قاف و دو جیم

2- اگر نام یابی تو ز ین حرفها * بدانم که هستی تو مردی فهیم

3- کاتب مذکور نبیره شیخ فرید شکر گنج.

Tercümesi:

1- Bana güzel bir isimdir: Hâce-i Azîm * İki şın, iki lam, iki kaf ve iki cim.

2- Eğer sen bu harflerden ismi bulursan * Bilirim ki sen çok anlayışlı bir adamsın.

3- Mezkûr kâtip, Şeyh Ferid Şekergenc'in torunu

Doğu duvarında:

1- ای خسرو بی نظیر عالم * با روضۀ تو مرا نیاز است

2- تعمیر نمود طاهر آنرا * فیض ازلی همیشه باز است

3- تاریخ بناش عقل گفتا * "با روضه بگو که جای راز است".

Tercümesi:

1- Ey âlemde benzeri olmayan Hüsrev * Senin ravzan bana niyazdır.

2- İmar etti Tâhir onu	*	Ezeli feyiz daima açıktır.
3- Onun inşa tarihini akıl dedi: yeridir.	*	Söyle ki ravza râz (remiz)

Kuzey duvarında: (R. 61, 62)

قایل این کلام وبانی این مقام طاهر محمد عماد الدین حسن ابن سلطان علی سبزواری هجری فی سنه ۱۰۱۴ غفر الله ذنوبه وستر عیوبه. الکاتب عبد النبی ابن ایوب.

Tercümesi:

Hicrî 1014 senesinde bu sözü söyleyen ve bu makamı bina eden Tahir Muhammed Imâdüddin Hasan İbn Sultan Ali Sebzvâri'dir. Allah günahlarını affetsin ve ayıplarını örtsün. el-Kâtib Abdünnebî İbn Eyyûb.

Kasnaktaki kitâbe: (R. 63)

بدور شهنشاه عالم پناه ابو المظفر پادشاه عادل نور الدین محمد جهانگیر غازی خلد الله ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین بره و احسانه.

Tercümesi:

Şehinşâh, Âlem-penâh, Ebu'l-Muzaffer, Padişah-ı Âdil Nurüddin Muhammed Cihangir Gazi (Allah, mülkünü ve saltanatını daim kılsın ve iyilik ve ihsanını alemdekilere saçmayı nasip etsin) devrinde.

C.Stephen ve M.Z. Hasan'ın farklı ölçülerle zikrettiği, bugünkü ihatalı yapıyı içine alacak büyüklükteki hazîre duvarlarından pek bir şey kalmamıştır.[249] Babür'ün Delhi ve diğer bazı şehirleri ele geçirdiği ilk yıllarda, Emir Hüsrev'in kabrini barındıran bir türbesi muhtemelen yoktu. Mehdi Hoca tarafından ilk iş olarak bu

[249] C. Stephen'a göre bu ihata duvarı, 111 x 51 fit (33.83 x 15.54 m.) ölçülerinde iken, M.Z. Hasan'ın verdiği ölçü 103 x 56 fitdir. Bkz. Stephen, s. 66; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 164.

alanın düzenlenmesi ve etrafının çevrilmesi sûretiyle kabrin başına şâhide dikilmiş olması mümkündür. Nitekim şâhide kitâbesinde, Babür dönemindeki bir zemin çalışmasına işaret edilmektedir. Bunlar, Emir Hüsrev'in kabriyle ilgili Babür devrinde gerçekleştirilen ilk çalışmalar olmakla birlikte çevre düzenlemesinden ibaret görünmektedirler. Ancak tonozlu yapıyı kuşatan ajurlu ihatanın kirişindeki kitâbede ise açıkça bir sonraki padişahın (Hümayun) devri ve H.938 (1531-32) yılı zikredilmektedir. M.Z. Hasan, H.938 yılının, onun inşa edildiği tarihe işaret eder göründüğünü ifade etmektedir ki[250] aksini düşünmemiz için herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Babür zamanında gerçekleştirilen çevre düzenlemesini müteakip Hümayun devrinin hemen başlarında, kırmızı taştan yapılmış ajurlu panel duvarlardan müteşekkil mihrablı bir üstü açık mezar yapısı, Emir Hüsrev ve kuzeninin[251] kabrini içine alacak şekilde inşa edilmiş olmalıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kırmızı taş konstrüksiyonu ve ajurlu panellerindeki geometrik tasarımı ile cephelerinin üzerindeki korkulukların hem tasarımı hem de bitkisel motifleri bakımından kitâbesinde zikredilen dönemin diğer yapılarıyla uyum sergilemektedir. Kitâbesi, şahidesi, cepheden yüksek tutulmuş kapısı, kelime-i tevhid ile taçlandırılmış ve yine cepheden yüksek mihrabıyla iki kabri ihata eden bu yapı, bir hazire duvarından ziyade İslam fıkhı ve geleneğindeki, 'mezarların üzerine bina kurulmaması'nı öğütleyen anlayışın bir yansıması olarak gelişmiş hususî bir türbe tipini hatırlatmaktadır. Kanaatimize göre bu yapı, başlangıçta üstü açık bir türbe olarak inşa edilmiş görünmektedir. Bu aynı zamanda, Babürlülerce Emir Hüsrev kabri etrafında gerçekleştirilen ikinci inşâî çalışmadır.

Üçüncü aşama olarak karşımıza çıkan tonozla örtülü asıl türbe ise iç mekândaki kuşak yazısına göre, Muhammed Imâdüddin Hasan ibn Sultan Ali Sebzvârî tarafından H. 1014 (1605-6)'da yaptırılmıştır. Kasnağın kuzey cephesindeki diğer kitâbe hem onun tarihini doğrulamakta hem de devrin padişahına ithaf edildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tonozlu türbe, diğerinden 70 küsur yıl sonra inşa edilmiştir. Peki üstü açık türbesi olan Emir Hüsrev için kapalı bir türbe inşa edilmesi niçin gerekli görülmüştü? Bu soruyu tam olarak cevaplamak güç görünmektedir. Ancak biz, mevcut türbeyle ilgi buraya kadar açıklamaya çalıştığımız

[250] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 164-165.
[251] Stephen, s. 66.

aşamaları göz önünde bulundurarak bazı tahminlerde bulunabiliriz. Hind Müslümanlığı için Nizamüddin Evliya gibi Emir Hüsrev'in de önemi şüpheden varestedir. Ahâlinin yanı sıra devrin sultanları ile diğer devlet adamlarının da ziyaret ettiği velî kabirlerinin, toplumsal ve dinî hayatın dinamik birer unsuru olarak algılandığı ve onların manevî varlıklarının yaşatılmak istendiği bilinmektedir. İslâm dünyasında önemli şahısların türbeleri, aynı zamanda birer ziyaretgâhtır. Türbelerin ziyaretgâh hüviyetini haiz olması bakımından mushaflar, rahleler, âyet ve kelâm-ı kibar ihtivâ eden hat vb. eserlerin bulundurulmasına imkân sağlayan kapalı bir mezar yapısı formu önem kazanmaktadır. Emir Hüsrev'e ebedî istirahatgâh olacak ve onun kabrini barındıracak kapalı bir türbe inşası, bu mülahazalarla ortaya çıkmış olabilir. Örtüsüz olan ilk yapı, iki lâhdi barındırıyorken tonozlu yapı, etrafında 1 m. kadar bir ziyaret alanı olan Emir Hüsrev lâhdini ihâta eder. Böylelikle Emir Hüsrev türbesi hem ona mahsus bir yapı hüviyetine kavuşmuş, hem de çeşitli kült eşyalarınının saklanabileceği üstü örtülü bir ziyaretgâha dönüştürülmüştür. Nitekim hem Nizamüddin Evliya hem de Emir Hüsrev türbelerinde görülen, ziyaretçilerin, lâhdi kaplayan örtünün ayakucu tarafından başlarını sokmak sûretiyle dua etmeleri, diğer türbe ve mezarlarda sık karşılaşılmayan özel bir takım seremoniler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki kabrin eski konumları nedeniyle tonozlu türbe, ajurlu üstü açık yapıyı ortalayamamıştır. Türbedeki dördüncü aşama ise üstü açık yapının güney kısmındaki örtünün yapılmasıdır. Dilimli kemerlerle taşınan bu düz dam, üstü açık yapıdan (Babür devri 1526-30) sonra olduğu gibi tonozlu yapıdan (H. 1014 /1605-6) da sonra yapılmış olmalıdır. Üstü açık ilk türbenin kolon-kiriş strüktürü ile bu örtünün bütünlük arz etmediğini belirtmiştik. Üstü açık yapının inşâ edildiği Babür devri, hem dilimli kemerler hem de bunların oturduğu taşıyıcıların içe bakan yüzlerindeki iri yapraklı sütunlar için erken bir tarihtir. Öte yandan, örtünün oturduğu, iç tarafta kalan kemerli strüktürün, tonozlu türbenin güney cephesini çirkin bir şekilde kapatması, onun, tonozlu türbeden sonra yapıldığını göstermektedir.[252] Tonozlu türbeyle Emir Hüsrev'in müstakil ziyaretgâhı tesis edilirken, daha sonraki bir dönemde ilk yapının (kırmızı taştan yapılmış üstü açık türbe) güney kısmının üzeri örtülerek, tonozlu yapıya giriş revakı teşkil edilmiştir. Nitekim son zamanlarda da

[252] 1800'lerin ortalarında bu örtünün mevcut olduğu, bu tarihlere ait eski bir resimde görülmektedir.

kalan kısımların üzeri basitçe örtülerek kapalı ziyaret alanı genişletilmiş, bunun bir kısmı da hanımlara ayrılmıştır.

Başlangıçta iki lâhdi ihata eden örtüsüz ilk yapının, Hind ve Sind'deki üstü açık türbelere ilham kaynağı olduğunu ileri sürmek güç ise de, onun, hem Babür'ün Kâbil'deki türbesinden hem de Makli Tepe'deki (Pakistan) bir takım üstü açık türbelerden[253] daha erken tarihli olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.1.2. Çok Örtü Birimine Sahip Türbeler

1.1.1.2.1. Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi

Bulunduğu Yer:

Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Nizamüddin Evliya Dergâhı yakınlarındadır. Dergâhın doğusunda ve bugün Urs Mahal olarak bilinen eski bir yapıyla bitişik, etrafı taş duvarla çevrili bakımsız küçük bir bahçe içinde yer alır (R. 65). Bahçenin kuzey sınırını teşkil eden duvarın, ajurlu panellerle kapatılmış büyük nişleriyle başka bir yapının parçası olduğu anlaşılmaktadır. Diğer duvarlar daha ince ve alçaktır. Bahçenin batı ve doğu duvarında birer giriş bulunur. Doğu girişine, Urs Mahal'in daha düşük kottaki avlusundan sekiz basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Bahçede, türbenin yanı sıra çeşitli şekil ve büyüklükteki kaideler (chabutra) üzerine yerleştirilmiş pek çok lâhid bulunur. Bir kısmı garip bir şekilde türbeye bitişik olan bu lâhidli kaideler, türbe ve bahçenin kuzey duvarı boyunca uzanırlar (R. 67). Bunlardan biri de bahçenin güney doğu köşesinde bulunur.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, zeminden üzengi seviyesine kadar ajurlu ve sağır panel duvarlarla kapatılmış, sütun-kemer konstrüksiyonu arz eden kare planlı (Ş. 5) gövdenin, dıştan düz dam görünümlü 25 kubbeyle örtülmesinden müteşekkildir (R. 66). Cephe köşelerindekiler dörderli, bunların arasındakiler çifterli, iç mekândakiler de tekli olmak üzere toplam 64 sütuna sahip yapı, *'Chaunsath Khamba'* (Altmışdört Sütun) adıyla da bilinir. Türbenin köşeleri, mermer kaide üzerine hafif aralıklarla

[253] Zajadacz-Hastenrath, ss. 214-217.

yerleştirilen kare formlu dörder sütunla berkitilmiş, bunların arasında olmak üzere, dikdörtgen kaidelere basan ikişerli dörder sütun grubuyla da, beş kemer gözünden oluşan cepheler teşkil edilmiştir. İç mekâna yerleştirilen diğer 16 sütunla yapı 25 birime ayrılmış, üzerleri de kubbeyle örtülmüştür.

Özellikle köşk yapılarında tercih edilen çok ayaklı strüktürüyle Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Bayana'daki Muhammed Köşkü (H.940/1533-34)[254] ve Allahâbad'daki Ekber Halvetgâhı (Rani ki Mahal, 1583)[255] gibi öncü yapıları hatırlatır. Bu iki örnekte görülen, düz dam ve kolon-kiriş konstrüksiyonuna dayalı inşa tekniği, Hind mimarlığının geleneksel tekniklerindendir. Çok sayıda sütuna sahip olması bakımından Kökeldaş'ın türbesini, kemerin kullanılmadığı, yerel çok sütunlu salonlar geleneğine bağlamak mümkündür. Daha arkaik olan bu inşa biçimi, taş malzemenin bolluğuna dayalı olarak Hind coğrafyasında yaygın kullanım alanı bulmuş, belki de en üstün ve zarif örneklerini bu bölgelerde vermiştir. Fakat Kökeldaş Türbesi, gelişmiş kemer ve kubbe kurma teknikleriyle bu konstrüksiyon tarzından ayrılır. Dolayısıyla yapı, kemer-kubbe kombinasyonunu, yerel çok sütunlu salon geleneğine katan yeni bir sentez, hattâ yeni bir türbe tipi[256] olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte o, Türkistan, İran ve Anadolu'da daha önce uygulanmış, çok ayaklı ve çok kubbeli yapı tipi olarak müslüman mimarların âşina oldukları bir tarzdır.

Bir subasman üzerinde yükselen türbe, büyük ölçüde beyaz mermerden inşa edilmiş, az da olsa taş malzeme (örtüde muhtemelen tuğla da) kullanılmıştır. Beş kemer gözünden oluşan cephelerin genişliği 21 metreyi aşar. Ana akslarda birer giriş açıklığı bırakılmak üzere kemer gözleri zeminden üzengi seviyesine kadar, taş ve mermerden yapılmış panel duvarlarla kapatılmıştır. Girişlerin bulunduğu gözler ile onların iki yanındakiler, kare çerçeveler içinde farklı geometrik desenler sunan ajurlu panellere sahip iken, cephelerin başlarındakiler, benzer desenlerin kabartmalar halinde bırakıldığı sağır paneller şeklindedir (R. 68, 69). Sağır panellerin iç mekâna bakan yüzleri kare çerçeveli olup boş bırakılmıştır. Ayrıca bütün paneller etek seviyesinde sağır tutulmuş; sade fakat zarif bir şekilde dekore edilmiştir. Panellerin

[254] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 39-42.
[255] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 61-62.
[256] Koch, **Mughal Architecture**, s. 82.

bir kısmı zamanla kırıldığından, kırmızımtrak taştan yapılmış yenileriyle değiştirilmiştir (R. 68).

Batı, kuzey ve doğu girişlerinin üzerindeki mermer malzemeye olgun bir sülüsle yazılmış âyet panoları girişleri taçlandırır.

Batı girişinin üzerinde: (R. 70)

قال الله تعالى، وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

'Yüce Allah der ki' ifadesiyle başlayan yazı, Âli İmrân Sûresi 169. âyetle devam eder.

Kuzey girişinin üzerinde: (R. 71)

فَرِحِينَ بِمَا اٰتيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Burada aynı sûrenin 170. âyeti yazılıdır.

Doğu girişi üzerinde: (R. 72)

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

Doğu girişi üzerinde, Bakara Sûresinin 154. âyeti okunur.

Batı, kuzey ve doğu girişleri üzerindeki bu âyet panoları, Mirza Aziz'in babası Ategeh Han'ın türbesindeki (1566-67) ajurlu açıklıkların üzerinde yer alanlara benzemektedir. Her iki yapıda, aynı yönlere bakan panolarda aynı âyetler yer alır ve harflerin dizilişi ve işçiliğin karakteri, bunların tek bir ustanın elinden çıkmış izlenimi verir. Bunların arasındaki temel fark, Ategeh Han türbesindekilerin tek yada iki parça hâlindeki mermer levhalar üzerine, bu türbedekilerinse, husûsî bir parça üzerine değil, inşâ malzemesinin bir bölümüne işlenmiş olmalarıdır. Yazılar aynı ustaya ait değilse bile, buradakilerin hazırlanmasında, Mirza Azîz'in muhtemelen bânîsi olduğu Ategeh Han Türbesi'ndekiler örnek alınmış olmalıdır. Diğer bir husus ise, Ategeh Han Türbesi'nin girişi (güney) üzerinde inşâ kitâbesi yer alırken Kökeldaş Türbesi'nin güney girişinin üzerineki alan (R. 73) boş bırakılmıştır. Buraya bir inşâ kitâbesinin hâkkedilmesi düşünülmüş; bir sebeple uygulanamamış olabilir. Diğer bir ihtimal de bu kısmın tahrib olması sonucu yenilenmiş olmasıdır.

Cephelerdeki, mukarnaslı başlıklara oturan basık sivri formlu kemerler, damla motifleriyle taçlandırılmış, kemer köşelikleri ise boş bırakılmış yuvarlak madalyonlarla süslenmiştir (R. 74). Bu boş madalyonlar, inşa kitâbesinde olduğu gibi dekorasyona yönelik bazı çalışmaların neticelendirilemediğini akla getirmektedir. Sütun başlıklarının üzerinde olmak üzere yapının köşeleri, zarif gömme sütüncelerle hafifletilmiştir. Kemerlerin üzerinde, sade işlemeli konsollara oturan bir saçak yapıyı dolaşır (R. 74) Saçağın üzerinde cepheler, silmeli bir korniş ve palmetli bir frizle süslenen kalkan duvarlarla yükselir (R. 75).

Cephelerdekiler dörderli ve ikişerli guruplar halinde yerleştirilmesine karşın iç mekândaki sütunlar yaklaşık 3.23 m. aralıklarla münferid konumlandırılmışlardır (R. 76). Kaide ve başlıklarıyla cephelerdekilerin kopyası olan sütunlar, dört yönden basık sivri kemerlerle bağlanmıştır. Ancak içerideki kemerler tek bir sütuna oturduğundan daha dar tutulmuşlardır. Kubbeler, kemer örgülü (baklavalı) dekorasyon sunan pandantiflere oturur (R. 77). Beyaz mermerle gerçekleştirilen, sütun, kemer ve kubbelerin bu zarif kombinasyonu, masif taşıyıcı ve kemerlere yada zarif olmakla birlikte asıl gücünü blok malzemeden alan kolon-kiriş ve düz dam konstrüksiyonuna dayalı yerel mimarî gelenekler açısından oldukça yabancıdır. Kökeldaş Türbesi'nin mimarı, cesur ve detaylı hesaplamalar sonucunda binasını inşa etmiş olmalıdır. Bu yapının zarif taşıyıcı ve örtü sistemindeki görünüş ne Orta Asyalı ne de İranlı yapıları hatırlatır. Bununa karşılık o, Osmanlı coğrafyasındaki revakların, özellikle de Sinan ekolüne bağlı sütunlu, kubbeli strüktürlerin zarif fakat güçlü tasarımlarını akla getirir.

Sütunlarla 25 birime ayrılan iç mekânın zemini mermerle kaplıdır. İçerideki her bir bölüm âdeta kubbeli bir türbe mahiyetinde olup bunlardan on adedinde birer lâhid yer alır (R. 78). Doğu-batı mihverindeki sahnın batıdan ikinci bölümünde yer alan Mirza Aziz'in lâhdi, şaşırtıcı bir şekilde yapının merkezinde değildir. Bulunduğu bölümü büyük ölçüde kaplayan dikdörtgen bir kaide (chabutra) üzerinde yer alan lâhdin, Babürlülerin, en zengin ve zarif oymalı lâhidlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür (R. 79-81). Lâhid tek parça mermerden yapılmıştır. Üç kademeli kaideden oymalı bir silmeyle geçilen gövde ve mukarnasla geçilen üst tabladan oluşur (R. 79). Gövdenin baş tarafından başlayan 'âyet'el-kürsi', doğu yüzünde devam eder, ayakucu boş bırakılmak sûretiyle batı yüzünde son bulur.

Ayrıca âyet'el-kürsînin sonunda, hafif gizlenmiş tarih kaydı yer alır (R. 80). Olgun bir sülüs arz eden yazıda, bazı harflerin kuyrukları uzatılarak cetvel çekilmiştir. Üst tablanın baş tarafındaki rozette 'besmele' ve 'هو الحي الذي لا يموت' (O, ölümsüz hayat sahibidir) yazılıdır. Tablanın kalan kısmı, kalemdan simgesinin bulunduğu dilimli başlıklı çökertmeyi çevreleyen dikdörtgen bir çökertme halindedir. Yazı bulunan rozet dışında bütün yüzeyler, oldukça ince bir oyma işçiliği gösteren hataî, pençberk, kıvrık dal ve rumilerle bezenmiştir (R. 81).

Batı girişinin açıldığı ilk bölümdeki, yani Kökeldaş lâhdinin hemen batısındaki kaide üzerinde ise eşinin mermer lâhdi yer alır (R. 82). Bu küçük platformun kırmızı taştan üst kaplaması bir tamirin ürünü olmalıdır. Lâhid tek parça mermerden yapılmıştır. Kaide kısmının üçüncü kademesinden 'S' formlu bir silmeyle gövdeye, konkav silmeyle de dışa taşan üst tablaya geçilir. Gövdenin baş tarafında 'besmele' doğu ve batı yüzlerinde sülüs hatla 'âyet'el-kürsi' hâkkolunmuştur. Hattın aralarına küçük kabartmalar halinde serpiştirilen, vazolardan yada topraktan çıkan çiçekler, serviler ve kartuş motifleri dikkat çekici olup sık karşılaşılan bir uygulama değildir (R. 83). Üst tabla, tâlik hatlı 'kelime-i tevhid' ihtiva eden rozet ve tahti simgesi bulunan dilimli başlıklı bir çökertme ile tezyin edilmiştir (R. 84).

Kökeldaş lâhdinin doğusundaki lâhid ise zemine oturmakta olup ağabeyi Yusuf Muhammed Han'a atfedilir.[257] İlk iki lâhidle aynı forma sahip olmasına karşın Yusuf Muhammed Han lâhdinin gövdesinde yazı ve bezeme bulunmaz). Ancak üst tablada, Kökeldaş'ınki gibi 'besmele' ve 'هو الحي الذي لا يموت' (O diridir, ölü değildir) yazılı madalyon ile kalemdan simgesinin bulunduğu çökertme yer alır (R. 85). Bu sonuncusunun doğusundaki bölümde, yine zemine oturan dördüncüsü ise yazı ve bezeme olmaksızın bütün standart ögelere sahiptir. Kalemdan simgesi bulunması, ailenin bir erkek üyesine ait olduğuna işarettir. Kökeldaş'ın ayakucundaki, kalemdan bulunan lâhid de zemine oturur ve üzerindeki rozette kaba bir hatla 'kelime-i tevhid' yazılıdır.

---

[257] C. Stephen, bu lâhdin Yusuf Muhammed Han'a ait olduğunu belirtir, Kökeldaş ve eşininkiler hariç olmak üzere lâhidlerin üçünü Kökeldaş'ın yeğenlerine, kalanlarını ise ailenin diğer mensuplarına atfeder (Stephen, s. 68). ASI kataloğunda, Mirza Aziz Kökeldaş ve eşininki hariç diğerleri Kökeldaş ailesi mensuplarına izafe edilmekle yetinilnmiştir (M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 176).

Yusuf Muhammed'in başucundaki bir kaide üzerinde bulunan taş lâhid ile bu sonuncunun doğusundaki bölümlerde bir biri ardına sıralan diğer iki mermer lâhid de benzer forma sahip olup yazı ve bezemesizdirler. Ancak üçünde de kalemdân bulunduğundan ailenin erkek üyelerine ait olduğunu söyleyebiliriz. Türbenin kuzeybatı köşesindeki bölümde geleneksel forma sahip bir lâhid daha yer alır. İç mekâna bakan iki tarafı mermer korkulukla çevrilmiş olmasına karşın doğu tarafındakinden sadece izler kalmıştır (R. 86). Sekiz dilimli madalyonunda kelime-i tevhid bulunan bu mermer lâhid, bir kadına işaret eden tahti simgesi taşır. Sonuncusu ise kuzey girişinden ulaşılan ilk bölümde yer alır. Bezeme ve yazının bulunmadığı bu lâhid de mermerden yapılmış olup formuyla diğerlerine benzemekte olup kalemdan simgesi taşımaktadır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin günümüze ulaşmış bir inşa kitâbesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mirza Aziz Kökeldaş lâhdindeki âyet'el-kürsinin sonunda, hafifçe gizlenmiş halde bulunan ١٠٣٣ (H. 1033/ 1623-24) kaydı, onun ölüm tarihini bildirmektedir. (R. 80).

Mirza Aziz, Edhem Han tarafından öldürülen Ategeh Han ile Ekber'in sütannesi Cici Ana'nın oğullarıdır. Ekber'in 17. saltanat yılında (H. 979/ 1571-72) Gücerat (Ahmedâbad) valiliğine atanmıştır. Mirza Aziz, Ekber'in ölümünde, Cihangir'e karşı ayaklanan oğlu Hüsrevi desteklemiş olması sebebiyle yetkileri elinden alınarak hapse mahkûm edilmişse de Cihangir'in 3. yılında (H. 1017) tekrar Gücerat yönetimine atanmıştır.[258] Daha sonra bir müddet Gvâlyor kalesinde alıkonulmuş, ancak yine rütbelerine kavuşmuştur.[259] Mirza Aziz ömrünün sonlarına doğru, Gücerat valiliğine getirilen Şehzade Daver Bahş'a (Şehzade Hüsrev'in oğlu) *atalık* tayin edilerek onunla birlikte Gücerat'a gönderilmiştir.[260] H. 1033 (1623-24) yılında Gücerat'ta ölen Mirza Aziz, *Azam Han* ünvanıyla anılmakla birlikte Ekber'in

[258] Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, s. 325.
[259] Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, 1-2, Cild: 1, ss. 260-261 ve 287; Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, s. 327.
[260] Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 2, ss. 260-261; Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, s. 327.

sütkardeşi olması münasebetiyle daha çok *Kökeldaş* (sütkardeş) adıyla meşhur olmuştur.[261]

Mirza Aziz'e ait lâhdin doğusunda yer alan lâhdin, ağabeyi Yusuf Muhammed Han'a atfedildiğini belirtmiştik. Devrin tarihçisi *Bedâvunî*, onun, aşırı içkiden H.973 (1565-66) yılında öldüğünü bildirir.[262] Bu tarihte henüz, babaları Ategeh Han'ın türbesi (H. 974/1566-67) bile tamamlanmamış olduğundan Yusuf Muhammed'in bugün medfun bulunduğu bu türbenin de mevcut olması beklenmez. Ayrıca Yusuf Muhammed'in yirmi yaşındayken öldüğü, Mirza Aziz'in de ondan küçük olduğunu hatırlamak gerekir. O halde Yusuf Muhammed Han, ya başlangıçta başka bir yere defnedilerek daha sonra Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'ne nakledilmiş, yada şu an bulunduğu yere defnedilmiş ve mevcut türbe onun kabri üzerine inşa edilmiş olmalıdır. Sonuncusu daha makul görünmektedir ve diğer birkaç hususu da aydınlatabilecek mahiyettedir. Türbenin tam merkezindeki lâhdin Mirza Aziz'in değil de Yusuf Muhammed'in olması, türbenin Yusuf Muhammed adına inşa edildiğini yada en azından Yusuf Muhammed'in ölümü vesilesiyle Mirza Aziz'in, babasının türbesinden daha büyük bir aile türbesi tasarladığını akla getirmektedir. Dolayısıyla Mirza Aziz, H.973'de (1565-66) ölen ağabeyini, babasının tamamlanmamış türbesinin yakınına (aralarındaki mesafe 90 m. kadardır) defnetmiş, daha sonra da onun kabri üzerine bu 64 sütunlu türbeyi inşa ettirmiş olabilir. Hattâ yukarıda değindiğimiz âyet kitâbelerini de Ategeh Han Türbesi'ndekileri yazan hakkâke havale etmiş olması muhtemeldir. Yapı, *Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi* olarak bilinmektedir. Türbenin bânîsi ve uzun yıllar Babürlü devleti ve sarayında etkili ve önemli bir isim olan Mirza Aziz'in buraya defnedilmesinden sonra yapının bu isimle anılmaya başlanmış olması muhtemeldir.

Türbe, Mirza Aziz lâhdindeki H.1033 (1623-24) kaydıyla tarihlenmekle[263] birlikte, bu tarihten çok önce, Yusuf Muhammed'in ölümünden (1565-66) sonraki yıllarda yapılmış olabileceği göz ardı edilemeyecek bir ihtimal olarak durmaktadır.

Türbenin mimarı hakkında bilgimiz yoktur.

---

[261] Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, ss. 327-328.

[262] Abdu'l-Qadir Ibn-i Muluk Shah al-Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh**, Cild: 2, (W.H. Lowe'ın İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1899), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973, (Muntakhabu-t-Tawarikh), s. 86.

[263] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 176.

1.1.2. Örtüsüz (Üstü Açık) Türbeler

1.1.2.1. Cihanârâ Begim Türbesi

Bulunduğu Yer:

Cihanâra Begim Türbesi, Nizamüddin Dergâhı'nda, Muhammed Şah Türbesi ile Alâüddin Hılcî (Cemaathane) Camii arasında yer alır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Üstü açık türbeler grubuna dâhil bu yapı, alçak bir kaide üzerine inşa edilmiş kolon-kiriş strüktürlü gövdenin ajur işçiliği gösteren panel duvarlarla kapatıldığı müşebbek cepheli bir türbedir (R. 87). Bütünüyle beyaz mermerden yapılmış olan türbe dikdörtgen planlı (Ş. 6) olup batı cephesinin ortasında bir giriş açıklığı yer alır (R. 88 ve 90).

Türbe, kuzeydoğu köşesinde 34 cm., kuzeybatı köşesinde 30 cm. yüksekliğindeki mermer bir kaide üzerinde yükselir. Kot farkı nedeniyle bu yükseklik güneybatı köşesinde 22 santime düşer. Kaidenin üst kısmında yer alan hafif kabartma ve sıradan bir işçilik arz eden bitkisel motifli bir friz, onu süsleyen yegâne unsurdur. Doğu yönünde Muhammed Şah Türbesi kaidesi ile bu kaidenin arası doldurulduğundan, güney yönünde ise büyük taş blokların yığılmış olduğundan kaide üzerindeki süslemeyi takip etmek mümkün değildir. Türbeye subasmanı teşkil eden kaide bundan ibaret olmakla beraber, onun üzerinde, yaklaşık 8 cm. geride yer alan silmeli iki yatay blok kaidenin devamı gibi görünür. Alttaki konkav; üstteki, yaprak motifleriyle bezenmiş 'S' profilli yatay silme takımı, kaidenin devamı gibi görünse de esasen duvar eteğini teşkil eder (R. 88).

Dıştan 4.61 x 3.91 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı türbenin batı ve doğu cepheleri 111 x 111 cm. ölçülerindeki üçer bölümden; güney ve kuzey cepheleri ise ortadakiler 99 x 111 cm., yanlardakiler ise 83 x 111 cm. olmak üzere yine üçer bölümden oluşmaktadır. Cephelerden yüksek tutulmuş olan batı cephenin orta bölümü 97 x 186 cm. ölçülerinde bir açıklığı bulunan giriş olarak düzenlenmiştir. Diğer bölümleri kapatan ajurlu mermer paneller 5.5 cm kalınlığında olup mekik motifi tarzındaki deseni ince bir işçilik gösterir. Yapının köşeleri, kavanoz biçimli

kaideleri ve taç yapraklı başlıkları olan poligonal gövdeli zarif gömme sütunlarla hareketlendirilmiştir. Türbenin batı cephesini ortalayan tek girişi, sövelere bitişik yarım daire iki sütünceye basan bir sivri kemer ile taçlanır. Köşeliklerinde iri bitkisel motiflerin olduğu, ajur işçiliği gösteren bu kemerli atkı tek parça halindedir. Söve ve atkının iç tarafındaki menteşe izlerinden vaktiyle kapının iki kanadının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim C. Stephen kapının ahşap kanatlarının olduğunu belirtir.[264]

Ajurlu panellerle kapatılan, 20 cm. kalınlığındaki kolon-kiriş strüktürünün üzerinde, kaval silme takımıyla hafifletilen bir saçak kornişi dolaşır. Bunun üzerinde ise ajur işçiliği gösteren çiçekli bir korkuluk yer alır. Korkuluklar 30 cm. yüksekliğinde olup kaideyle birlikte cephelerin toplam yüksekliği 2.5 metreye ulaşır. Batı cephesindeki korkuluk ile doğu cephesindekinin bir kısmı çok daha zarif işçiliği ile asıl yapıdan, diğerleri ise sonraki bir onarımın ürünüdür. Ayrıca köşelerde ve girişin üzerinde, minare formlu alemler (güldeste) yer alır ki tamamı orijinal görünmektedir.

İç mekânın zemini mermerle kaplı olup dört lâhid ihtiva eder (R. 89). Türbenin ortasındaki en büyük lâhid Cihanâra'ya ait olup, 78 x 205 cm. ebadında ve 2-3 cm. yüksekliğindeki kaideden neşet ederek, münavebeli sıralanan geniş konkav ve dar kaval silme takımıyla geçilen, 51 x 178 cm. ölçülerindeki gövdeden oluşur. Lâhdin tasarımı, erken dönem Babürlü lâhidlerinden farklılık gösterir. Üst yüzeyin baş tarafında yer alan ve genellikle yazı ihtiva eden sekiz yapraklı madalyon, burada aynı motifi muhafaza eden derin oyuk mahiyetindedir. Bunun altında "kelime-i tevhid" ihtiva eden dikdörtgen çökertmeye yer verilmemiş, kemerli başlığı olan hafif çökertme kısım burada, yine aynı motif üzere fakat derin oyulmuş olup gövde üzerinde herhangi bir yazı yada motif bulunmamaktadır. Bununla birlikte lâhdin baş tarafına yaklaşık 1 m. mesafede, bir şahide yer almaktadır (R. 91). Basık sivri kemer formuyla nihayetlenen, 57.5 x 201 cm. ölçülerindeki bu şahide yekpare mermerdendir. Şahide tamamen kakma işçiliği arz etmekte olup, çiçek motifleri ve kıvrık dalların olduğu bir bordürle çerçevelenen, yedi satırlı bir kitâbe ihtiva eder. Tac Mahal ile Agra ve Delhi'deki saray yapılarında görülenlere benzer bir kakma işçiliğine sahip şahidenin bitkisel motiflerinin bir kısmı ile yazı karakterleri beyaz

[264] Stephen, s. 62.

mermere kakılmış siyah taşlardan oluşur. Ne yazık ki kakmaların tamamına yakını yok olmuştur (R. 92). Hiçbir örneği kalmamış olan çiçek motifleri her halde kırmızı renkliydi. Kitâbenin hattı ise olgun bir sülüstür.

Cihanâra lâhdinin hemen batısında yer alan diğer lâhdin, kaynaklarda II. Şah Âlem'in oğlu Mirza Nili'ye ait olduğu belirtilir.[265] Ancak onun üzerindeki H. 1016 (1607-08) tarih kaydı ve bir kadına ait olduğunu belirten "tahtî" simgesi, bu bilgiye ihtiyatlı bakmayı gerektirir.[266] Lâhid, 55 x 174 cm. ölçülerindeki kaideden 'S' profilli silmeyle geçilen gövde ve mukarnasla geçilen üst tabladan oluşur. Gövdenin kuzey yüzünde 'besmele', doğu ve batı yüzlerinde 'âyet'el-kürsi' yer alır. Üst yüzün baş tarafında, kare çökertme içine alınan sekiz yapraklı rozette, iki satır halinde, Rahman sûresinin 26. ve 27. âyetleri ile 'sene 1016'; altındaki dikdörtgen çökertmede ise 'kelime-i tevhid' okunur (R. 93). Üst yüzün kalan kısmında ise dilimli başlıklı çökertme ve onun ortasında, tahtî simgesi yer alır. Arz ettiği tarih (1607) kaydıyla uyumlu olan lâhid, 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl ilk yarısındaki Babürlü lahidlerinin geleneksel üslup özelliklerini bünyesinde barındırır.

Türbenin doğu duvarına bitişik olarak uzanan, 1.03 x 3.11 m. ebadında ve yaklaşık 45 cm. yüksekliğindeki bir kaidede iki lâhid bulunur. Bunlardan büyüğü (64 x 160 cm.) toprak dolu bir tekne şeklinde olup II. Ekber'in kızı Cemâlünnisâ'ya,[267] küçük olanı (26 x 59 cm.) ise bu kadının çocuğuna[268] aittir. Her iki lâhdin de önemli bir husûsiyeti yoktur (R. 89).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin bir inşa kitâbesi yoktur. Cihanârâ Begim'e ait lâhdin başucundaki şâhidede, nesih hatla yazılmış Arapça ve Farsça bir kitâbe metni yer alır.

Şâhide kitâbesi: (R. 92)

1- هو الحي القيوم

[265] Stephen, s. 62; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 153.
[266] Zira, I. Şah Âlem bile aynı asrın sonlarında doğmuştur.
[267] Stephen, s. 62; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 153.
[268] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 153.

2- بغیر سبزه کسی پنوشد مزارمرا

3- که قربوس غریبان همین کیاه بس است

4- الفقیرة الفانیة جهان آرا مرید

5- خواجکان چشت بنت شاه جهان

6- پادشاه غازی انارالله برهانه

7- سنه ۱۰۹۲

Tercümesi:

1- O, daima diri ve her şeyi gözetip koruyandır.

2- Çimenden gayrisini kimse mezarıma örtmesin.

3- Zira, garibanın kabri için bu nebat kâfidir.

4, 5 ve 6- Fakîre ve fâniye Cihanârâ, Çiştî şeyhlerinin mürîdi; Şahcihan Padişah Gâzi'nin (Allah burhanını nurlandırsın) kızıdır.

7- Sene 1092.

Kitâbenin ilk satırı, âyetten mülhem Arapça bir ibâredir. Kabrin üzerinin açık bırakılmasını belirten sonraki manzûm iki satır Farsça'dır. Cihanârâ Begim'in künyesinin yer aldığı son satırlar, yine Arapça'dır. Şahide üzerindeki tarih kaydı, Cihanâra'nın ölüm yılıdır. S.Ahmed Han, türbenin, Cihanâra Begim tarafından H.1092/M.1681'de yaptırıldığını ve onun aynı yıl içinde ölerek buraya defnedildiğini belirtir.[269]

Begim Sahibe ve Padişah Begim adlarıyla da anılan Cihanâra Begim, Şahcihan ile sevgili eşi Mümtaz Mahâl'in kızıdır. Cihanâra Begim, 21 Safer 1023 (2

[269] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 73-74.

Nisan 1614)'te doğmuş,[270] 1664 yılında Agra sarayında bir yangın tehlikesi atlatmış ve hiç evlenmemiş olarak 6 Eylül 1681'de Delhi'de ölmüştür.[271] Nizamüddin Evliyâ ve diğer Çiştî silsileye bağlılığıyla bilinir.

Usta ve sanatkârları hakkında bilgi sahibi olmadığımız ve bâniyesi Cihanârâ Begim olan bu türbedeki erken tarihli (H.1016/1607-8) diğer lâhid ise, muhtemelen yapının inşasından önce burada bulunuyor idi.

1.1.2.2. Gâziyüddin Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Gâziyüddin Han Türbesi, Eski (kuzey) Delhi'de, Deryaganj bölgesindeki Ecmirî Kapı yakınlarında, aynı isimle anılan külliye içindedir. Külliye, medrese, cami ve türbeden oluşur (R. 94). Medrese, kolları batıya uzanan U şeklinde bir plan arz eder. Batıda cami ve türbeyle tamamlanan manzûmenin ortası, büyük ve açık bir avludur (R. 95). Türbe, camiin güney duvarı ile medresenin güney kolu arasında yer alır. Bu iki yapının arası, açık kahverengi taştan yapılmış ve ajurlu panellerle techiz edilmiş iki duvarla birleştirilerek türbe için ayrı bir avlu oluşturulmuştur (R. 96, 97). Türbe avlusuna girişi sağlayan iki kapı bulunur. Bunlardan biri, medrese avlusu ile sınır teşkil eden doğu duvarının güney ucunda, diğeri ise batı duvarının güney ucunda yer alır ve manzumenin dışından türbeye ulaşmayı sağlar. Ayrıca her iki kapının simetrisinde, bitkisel rölyeflerle tezyin edilmiş sağır birer kapı yer alır. Bugün batı girişi ahşap kapıyla örtülü olup kullanılmamaktadır. Medrese avlusundan geçişi sağlayan giriş ise demir parmaklıkla kapalı olduğundan sürekli ziyarete açık değildir. Günümüzde medrese Anglo-Arap Senyör Ortaöğretim Okulu olarak hizmet görmektedir.

Türbe, zemini taş ve mermerle kaplı bu küçük avlunun ortasında yer alır. Herhangi bir yazı ve bezeme unsuru ihtiva etmeyen, irili ufaklı altı lâhdin bulunduğu türbe avlusu bir hazire mahiyetinde olup, lâhidlerin tamamı türbenin doğusunda toplanmıştır (R. 98, 99).

---

[270] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 153.
[271] Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, s. 506.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Gâziyüddin Han Türbesi, üst örtüsü bulunmayan diğer türbeler gibi kolon-kiriş konstrüksiyonuyla inşa edilmiş olup cepheleri ajurlu panellerle kapatılmıştır. Dıştan 4.40 x 5.20 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana (Ş. 7) sahip olan yapı, hafif sarımtırak mermerden yapılmıştır. Güney cephesinin merkezinde iki basamaklı merdivenle ulaşılan bir kapı yer alır (R. 99).

Türbe, 53 cm. yüksekliğindeki zarif işlemeli mermer bir kaide üzerinde yükselir. Yaprak motifleriyle bezenmiş 'S' profilli bir silmeden gelişen kaide cepheleri, kartuşlar içindeki bitkisel kompozisyonlu rölyeflerle süslenmiş, üstte ise münavebeli sıralanan zambak ve gonca güllerin yer aldığı bir frizle nihayetlendirilmiştir (R. 100). Kaide yüzeylerinin pitoresk etkisi, mimarî ile resmin çarpıcı birlikteliğini ortaya koyar niteliktedir.

Cephelerin her biri, ortadakiler daha geniş ve yüksek olmak üzere beş bölümden oluşur. Güney cephe aksındaki bölüm giriş olarak düzenlenmiş, diğerleri ise ajurlu panellerle kapatılmıştır. Önünde herhangi bir basamak bulunmayan kuzey cephe aksı da açık olmakla birlikte, buradaki panelin kırıldığı anlaşılmaktadır. Kısa cephelerdeki yan bölümler 46 cm.; batı ve doğu cephelerindeki yan bölümler ise 66 cm. enindeki ajurlu panellerle kapatılmıştır. Girişe mukabil diğer orta bölümlerdeki paneller ise 85 cm. enindedir. Böylelikle, ölçüler değişse de cephelerdeki beş bölümlü tasarım korunmuştur. Giriş de dâhil olmak üzere ana akslardaki gözler yüksek tutulmuş, ancak batı aksında mihraba işaret edecek herhangi bir farklı uygulamaya gidilmemiştir.

Türbenin giriş açıklığı[272] tek parça mermerden yapılan bir sivri kemerle geçilmiş; kemer köşelikleri de kıvrık dallar ve çiçek motifleri sunan rölyeflerle süslenmiştir. Türbenin hem köşeleri hem de giriş ve diğer orta bölümlerin iki tarafı, kavanoz formlu kaideye basan gömme sütunlarla techiz edilmiştir (R. 101). Türbenin mekik motifli panelleri (R. 102), bu gruptaki diğer türbelerin ajur işçiliğini hatırlatmakla birlikte, üst kısımlarındaki dekoratif kemerleri bakımından Şah Âlem Türbesi'ndeki bazı ajurlu örneklerle mukayese edilebilir. Sadece 4 cm. kalınlığındaki bu ajurlu panellerden yan bölümlerde olanlar dilimli, ana akslardakiler sivri kemer

[272] Kapı kanatları olduğuna dair herhangi bir iz yoktur.

formuyla süslenmiş; köşelikleri ise bitkisel motifli olarak oyulmuştur. Bu türbede karşımıza çıkan diğer farklı bir uygulama, kaidedekine benzer çiçekli bir frize yer verilmek suretiyle saçak kornişine geçilmesidir (R. 103). Kaval silmeli kornişin üzerindeki ajurlu alınlıkla nihayetlenen cepheler, zeminden itibaren 2.60 m. yüksekliğe ulaşmakta olup orta bölümler daha yüksektir. Çiçekli kompozisyonlarıyla fevkalâde zarif ve detaylı bir işçilik arz eden alınlıkların iki parçası eksiktir. Ayrıca cephelerin üzerinde yükselen, gömme sütunların devamı niteliğindeki alemlerin de bazıları kırılmıştır.

Külliyenin günümüzde kullanılıyor olmasına karşın oldukça bakımsız olan türbenin içinde üç lâhid yer alır. Yapraklarla dolu iç mekânın zemini mermerle kaplı olup döşeme deforme olmuş ve yer yer sökülmüştür (R. 104). Kaynaklarda, ortadaki lâhdin Gâziyüddin Han'a ait olduğu belirtilirken diğer ikisi hakkında bilgi yoktur.[273] Gâziyüddin Han'ın lâhdi mermerden yapılmış olup kaidesinin zeminden birkaç santim yüksekliğindeki ilk basamağı, natüralist karakterli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Yaprak motiflerinin süslediği 'S' profilli bir silmeyle kaidenin ikinci basamağından gövdeye geçilir. Gövde yüzleri boş bırakılan lâhdin ortası, iki ucu da dilimli kemer formuna sahip bir çukur şeklindedir. Üst yüzeyin baş kısmı, dikdörtgen çökertme içinde yer alan boş bir kartuş halinde düzenlenmiştir. Diğer iki lâhid, tasarım ve boyutları bakımından birbirine benzemekle birlikte batıdaki çok daha basittir. Ortası dikdörtgen bir çukurdan ibaret bu sonuncusu birkaç parçaya ayrılmış, hafif yükseklikteki kaide kaplaması sökülmüştür (R. 104). Hiçbirinde yazı yer almayan lâhidlerin tasarımı, 17. yüzyılın ortalarından îtibaren görülmeye başlayan havuzlu bir form arz eder.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin bir inşa kitâbesi olmadığı gibi lâhidler üzerinde yada yapının herhangi bir yerinde tarih kaydı da bulunmamaktadır. Erken tarihli kaynaklarda,

---

[273] C. Stephen ve M.Z.Hasan, türbede üç lâhid olduğunu belirtmekle birlikte diğer ikisi hakkında sessiz kalır. Yakın tarihli bir katalog olan 'Inventory of Monuments and Sites..'de de lâhidlerden yaklaşık aynı ifadelerle söz edilmiş, diğer ikisi hakkında yine sessiz kalınmıştır. Bkz. Stephen, ss. 153-154; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 1-2; Jagat Pati Joshi, Krishna Deva vd., **Inventory of Monuments and Sites of National Importance (Vol. I, Part 3) Delhi Circle**, ASI Pub. New Delhi, 2004, (Delhi Circle), s. 25.

türbe de dâhil olmak üzere külliyenin bizzat Gâziyüddin Han tarafından yaptırıldığı kaydedilir.[274]

Asıl adı Mîr Şihâbüddin olan ve daha sonra 'Gâziyüddin Han Fîruz Ceng' ünvanıyla anılan bu şahıs, Evrengzîb ve halefi I. Şah Alem'in beylerinden olup, Hoca Âdil Turanî'nin oğludur. 'Kılıç Han' ünvanını alan Hoca Âdil Turanî Semerkand'dan gelerek Şehzade Evrengzîb'in hizmetine girmiştir. Büyük oğlu Gâziyüddin Han Semarkand'da doğmuş, Berar (Elliçpur) ve Gücerat subedarlığında bulunmuştur.[275] Ahmedâbad'da 1710 yılında ölen Gâziyüddin Han'ın cesedi Delhi'ye getirilerek türbesine defnedilmiştir.[276] Ömrünün son yirmi yılında gözleri görmeyen bu şahıs, Babürlü devletindeki Turanî (Türkistanlı) unsurun ileri gelenlerinden olup 7000 atlı orduya ve büyük bir servete sahipti.[277]

Gâziyüddin Han Türbesi, bânisinin 1710'daki ölümünden önce inşa edilmiştir. Yapının usta ve sanatçıları hakkında bilgi sahibi değiliz.

1.1.2.3. Muhammed Şah Türbesi

Bulunduğu Yer:

Muhammed Şah Türbesi, Nizamüddin Evliya'nın türbesi etrafında teşekkül etmiş manzûmenin bir parçası olup aynı türbenin hemen güneyinde yer alır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Subasman mahiyetindeki alçak bir kaide üzerinde yükselen kolon-kiriş strüktürünün ajurlu panellerle kapatıldığı üstü açık bir tübedir (R. 105). Kaidesi gibi gövdesi de beyaz mermerden yapılmış olan türbe dikdörtgen planlı olup, doğu cephe aksında bir kapısı bulunur (Ş. 8).

---

274 Stephen, s. 153; H.C. Fanshawe, **Delhi Past and Present**, John Murray, London, 1902, s. 64; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 2.

275 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 330.

276 Stephen, s. 153; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 2; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 330.

277 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 330.

Türbenin yaklaşık 36 cm. yüksekliğindeki kaide yüzeyleri, oyma işçiliği gösteren bitki motifleriyle bezenmiştir. Birkaç santim yüksekliğindeki düz bir satıhtan, yaprak motiflerinin olduğu 'S' profilli bir silmeyle geçilen, kartuş ve madalyonların içine yerleştirilmiş çiçek desenlerinin olduğu bir frizi, yine çiçek motiflerinin olduğu ikinci bir friz takip eder (R. 106). Türbenin güney cephesi, kot farkı nedeniyle birkaç basamakla çıkılan Emir Hüsrev Türbesi'ne yanaşır. Hemen batısında ise Cihanâra Türbesi yer alır. Bu türbenin kaidesiyle aralarındaki mesafe (yaklaşık 25 cm.) sonradan kabaca doldurulmuş olduğundan bu cephede kaidenin çok küçük bir bölümü görülebilmektedir.

Muhammed Şah Türbesi'nin beş bölümden oluşan uzun cepheleri (doğu-batı) 6.35 m. genişliğinde olup, doğu cephesinin orta bölümünde dışa çıkıntı yapan giriş yer alır. Kare kesitli ve düz satıhlı alt tabladan yaprak motifleriyle geçilen vazo biçimindeki kaidelere basan dilimli iki sütun, cepheden taşan girişi tahkim eder (R. 107). Söveler ikişer zarif sütünceyle tezyin edilmişken, köşelikleri, kabartma bitkisel motiflerle süslenmiş dilimli başkemerin gerisindeki daha dar ve alçak tutulmuş sivri bir kemerle dekoratif bir kemer kovanı teşkil edilmiştir ve istirdye kabuğunu andıran motiflerle bezenmiştir (R. 108). Sövelere içeriden monte edilmiş dikdörtgen iki mermer kanat, 89 x 174 cm. ölçülerindeki açıklığı örter Kanatların dışa bakan yüzleri, girişin kemer kavsine paralel silmeli çökertmeler içine alınan üçerli kartuşlarla hareketlendirilmiş, bunların içleri de bir kökten neşet eden çiçekli dallarla doldurulmuştur. Kanatların iç yüzleri, silmeli dikdörtgen çökertmeler içindeki çiçekli rölyeflerle süslenmiştir (R. 109). Epeyce kirlenmiş olan kapı kanatları, naturalist karakterli rölyefleri ile adeta birer tablo gibidir.

Kapının sağ ve solundaki ikişer bölüm 76 cm. genişliğindeki ajurlu mermer panellerle kapatılmıştır. Batı cephesi de aynı ölçülerde beş bölüme ayrılmış olup, bunların tamamı ajurlu panellerle kapatılmıştır. Dışa taşmamakla birlikte cepheden yüksek tutulan orta bölüm, doğu duvarındaki girişle simetrik bir düzen sunar.

Her biri 1.15 m. enindeki ajurlu panellerle kapatılan üç gözden oluşan kısa cepheler (güney-kuzey) 4.63 m. genişliğindedir. Mermer panellerin ajurlu kısımları 4 cm. kalınlığında olup, bu grubun diğer örneklerinde olduğu gibi mekik motifini andıran geometrik düzenli dekorasyon sunar (R. 110). Kolon-kiriş strüktürünün

üzerinde cepheleri dolaşan kaval silmeli bir saçak kornişi, ajur işçiliği gösteren alınlık ile tamamlanır. Pencerelerdeki ajurlu panellerden daha detaylı ve zarif bir oyma işçiliği gösteren alınlıklar (yükseklik 26 cm.) bitkisel kompozisyonludur (R. 111). Giriş üzerindeki alınlık ile güney ve batı cephe üzerindeki bazı parçaların yakın zamanlarda yenilendiği hem renklerinden hem de orijinalleri kadar kıvrak olmayan işçiliklerinden anlaşılır. Köşe sütunları ile giriş ve batı cephesindeki orta gözün iki yanındaki sütünceler, cephelerin üzerinde alemlere dönüşerek yükselmekte olup bunlardan bazıları yenilenmiştir.

Zemini mermerle kaplı iç mekânda irili ufaklı yedi lâhid bulunur (R. 112, 113). Türbenin yaklaşık olarak ortasında yer alan büyük lâhid Muhammed Şah'a aittir.[278] Prizmatik (48 x 174 cm.) bir kaideden 'S' profilli silmeyle geçilen gövde ve mukarnaslı bir çıkıntı yapan üst tabladan oluşan lâhid, Babürlü taş ve mermer sandukalarının hemen bütün karakteristik özelliklerini yansıtır. Besmele olmaksızın gövdenin başucundan başlayan 'âyet'el-kürsi', doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Yazı istifli sülüs olup, 'âyet'el-kürsi'nin bazı bölümlerinde satır çizgisiyle, bir kısmında ise harflerin kuyrukları uzatılarak friz iki satıra bölünmüştür. Üst tablanın baş tarafında, kare çökertme içine alınan sekiz dilimli rozette istifli olarak, " كل من عليها فان، ويبقى وجه ربك ياذالجلال والإكرام " yazılıdır.[279] Altındaki dikdörtgen çökertmede kelime-i tevhid yer almakta olup her iki yazı da sülüs karakterlidir. Onun altında ise, genelde dilimli başlıklı çökertme halinde görülen üst yüzey, burada oldukça derin oyulmuştur (R. 114). Ortasında, büyük bir kalemdan bulunan bu çukur kısmın, toprak doldurmak ve hatta çiçek dikmek amacıyla yapılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Bu yönüyle o, erken dönem lâhidlerinden ayrılır.

Muhammed Şah lâhdinin hemen batısında, eşi Nevvab Sahibe Mahâl medfun olup[280] onun lâhdi zeminden sadece birkaç cm. yüksekliğindedir. 72 x 164 cm. ölçülerindeki taş kaide üzerinde yer alan, üst yüzleri kaval silmeli, 47 x 138 cm. ebadında ve 4 cm. enindeki –ayak ve başucu kırılmış- bir çerçeve, köşelikleri ve aynası yazı ihtiva eden kemerli bir başlık ile toprak dolu alanı ihata eder ki bu

---

278 Stephen, s. 63; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 154.

279 Yazının ilk kısmı Rahmân sûresinin 26. âyetidir. İkinci kısmı ise aynı sûrenin 27. âyetinden mülhemdir. Zîra burada geçen " ياذالجلال " tamlamasındaki "ya" harf'ün-nidası mezkûr ayetle denk düşmez.

280 Stephen, s. 63; M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 154.

kısımda bir ağaç da bulunmaktadır (R. 115). Lâhdin baş kısmında yer alan tek parça mermerden yapılmış kemerin şağ köşeliğindeki kabartma kartuş içinde "kelime-i tevhid"; solunda ise " علي ولي الله وصي رسول الله " (Ali, Allâh'ın dostu, Rasûlüllâh'ın da vasîsidir) ibaresi yer alır. Üzerindeki panoda ise besmele ile birlikte Zümer sûresi 53. âyetinin bir kısmı yer alır.[281] Yazılar sülüs hatlı olup alınlıktaki iki satır hâlinde; diğerleri ise istiflidir.

Sahibe Mahâl'in ayakucundaki lâhid, Nadir Şah'ın oğlunun eşine ait olup[282] 48 x 162 cm. ebadındaki kaideden, oldukça yüksek tutulmuş 'S' profilli bir silmeyle geçilen gövde, konkav silmeyle geçilen üst tablayı taşır (R. 116). Gövdenin baş tarafında "kelime-i tevhid", doğu yüzünde besmele ve Hac sûresinin 77. âyeti, batısında ise "قاالله تبارك وتعال " ibâresini takiben Zümer sûresi 53. âyet yer alır. Gövde üzerindeki bu yazılar, sülüs karakterlidir. Lâhdin üst yüzü biraz farklı bir tasarım sunar. Babürlü lâhidlerinde genel bir uygulama diyebileceğimiz, baş taraftaki yüzeyde hafif kabartma ve yazı ihtiva eden sekiz yapraklı rozet burada yerini yine sekiz yapraklı fakat derin oyulmuş bir kâseye bırakır. Bunun bir eşi de ayak tarafında bulunur. İkisinin arası ise Muhammed Şah lâhdinde görüldüğü gibi baş (kuzey) tarafı kemerli olmak üzere yine derin oyulmuştur. Üst yüzeyin iki başındaki kâse biçimli bu uygulamalar, Hind coğrafyasında hâlen çok canlı bir biçimde sürdürülen çiçek sunma kültüyle ilişkili olmalıdır. Bu lâhdin hemen batısındaki ise, aynı hanımın küçük kızına aittir.[283] Ana hatlarıyla annesininkinin küçültülmüş bir örneği olan bu çocuk lâhdi, 34 x 72 cm. ölçülerinde olup, ne yazı ne de derin oymalar ihtiva eder. Sadece hafif kabartma "tahti" simgesi ile kâselerin yerinde kabartma iki rozet bulunur (R. 116). Diğer bir lâhid ise türbenin güneydoğu köşesinde yer alır. Sahibe Mahâl'in lâhdine benzeyen bu beşincisi ve onun hemen batısında yer alan bir diğeri oldukça basit hafif bir yükseltiden ibarettir. Son iki lâhidden ilki Mirza Aşuri'ye, ikincisi Muhammed Şah'ın erkek torunu Mirza Cigru'ya (Jigru) aittir.[284] İç mekânın kuzeydoğu köşesindeki küçük lâhdin kime ait olduğu bilinmemektedir. Kırmızı

[281] Lâhdin bu kısmına, Zümer sûresi 53. ayetin, ikinci "tı" durağına kadar olan bölümü hakkedilmiştir.
[282] Stephen, s. 63; M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 154.
[283] Stephen, s. 63; M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 154.
[284] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 154.

kumtaşından yapılmış ve sadece 23 x 54 cm. ebadında olan bu yedinci lâhid, "tahtî" simgesine sahip olup hanedan mensubu bir kız bebeğe ait olmalıdır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin bir inşa kitâbesi olmadığı gibi lâhidler üzerinde onun yapımına ışık tutacak herhangi bir tarih kaydı da yoktur.

Muhammed Şah, 1702'de doğmuş ve 1719 yılında, genç yaşta tahta çıkmıştır. Onun uzun süren saltanat yılları, Babürlü tarihine çok çalkantılı bir dönem olarak geçmiştir. Evrengzîb'in ölümünden sonra kendini iyice gösteren düşüş süreci, Nadir Şah Afşar'ın Delhi'yi ele geçirmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Her ne kadar Nadir Şah, Babürlü tahtını Muhammed Şah'a iade etmişse de hanedanın siyasi otoritesiyle birlikte Babürlü Devleti hem nüfuz hem de toprak kaybeder hale gelmiştir.[285] Muhammed Şah, hastalanmak suretiyle 26 Nisan 1748'de ölmüş, yerine oğlu Ahmed Şah geçmiştir.

Asâr'a göre bânîsi Muhammed Şah olan bu türbe H.1161/M.1748'de yapılmıştır.[286] C. Stephen, kaynak belirtmeksizin türbenin, Muhammed Şah'ın sağlığında inşa edilmiş olduğunu ifade eder.[287]

Yapının sanatkârları hakkında bilgimiz yoktur.

1.1.2.4. Şah Âlem Türbesi

Bulunduğu Yer:

Üç padişah ve bir şehzadenin medfun bulunduğu bu türbe, Güney Delhi'de, Mehruli bölgesindeki Bahtiyar Kâki Dergâhı'nın batısındadır. Günümüzde Zafer Mahâl'in müştemilâtına dâhil olan türbe, Moti (İnci) Mescid'in (1709) güney duvarına ve onun güneydoğu istikametindeki minaresi ile ona bitişik vaziyetteki güney avlu girişine eklemlenmiştir (R. 117). Bu sebeple Zafer Mahal'in heybetli

---

285 Geniş bilgi için bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 1-107.
286 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 9 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 91-92.
287 Bkz. Stephen, s. 63.

taçkapısından girerek buraya ulaşılmakla birlikte, kuzey ve güney kapıları vasıtasıyla camiin avlusundan geçerek de ulaşmak mümkündür. Ancak günümüzde kuzey kapısı kullanılmadığından doğrudan (kuzeyden) camie girmek mümkün değildir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Moti Mescid'e bitişik olduğundan müstakil bir yapı hüviyetini taşımayan bu türbe, üst örtüsünün bulunmayışının yanı sıra kolon-kiriş strüktürü ve zarif mermer dekorasyonu bakımından örtüsüz yapıların Delhi'deki diğer örnekleriyle benzerliği, onu, bir türbe yapısı olarak kaydetmeyi gerektirdiği kanaatindeyiz.[288]

Türbe, Babürlü öncesi İslam mimarisi örneklerinin de yer aldığı ve önemli bir kısmı harabe halindeki manzûme ile aynı seviyedeki bir zemine oturur. Ancak türbenin yaslandığı Moti Mescid, güney ve batı yönlerinden bu manzûmeye bitişikse de ondan düşük kotta yer alır. Kot farkından mütevellid türbe zemini, cami avlusundan yaklaşık 1.5 m. yüksektedir (R. 118). Kuzey yönünde camiin güney duvarının bir kısmını kullanan türbe, eklemlendiği cami ve müştemilâtı dışında, kolon-kiriş strüktürünün ajurlu ve sağır panellerle kapatılmasından müteşekkil olup tamamen mermerden yapılmıştır (Ş. 9), (R. 119).

Türbe, Zafer Mahâl avlusu îtibariyle oldukça alçak tutulmuş (yaklaşık 15 cm.) bir subasman üzerinde yükselir. Bu yükselti, türbeye kaide teşkil ettiği gibi onun batı yönünde devam ederek başka lâhidleri de barındırır. Subasmanın güney yüzü ise Gaziyüddin Han, Muhammed Şah ve Mirza Cihangir türbelerinin kaidelerindeki gibi münavebeli sıralanan, ters zambak ve gonca gül motiflerinin olduğu kabartma bir frizle tezyin edilmiştir (R. 120). Camiin avlusuna bakan kısımda, kot farkından kaynaklanan yükseltinin yüzeyleri, basit dikdörtgen silmelerin olduğu, mermer panellerle kaplanmış, kuzey yönünde aynı frize yer verilmiştir (R. 121). Türbe, güney cephe merkezinin hemen solunda yer alan bir girişe (yaklaşık 1.15 x 1.90 m.) sahiptir. Girişin iki yanı ve bu cephenin iki başı ile batı cephesinin

---

[288] C.Stephen'ın çalışmasında (The Archaeology and Monumental Remains of Delhi) ve ASI kataloğunda bu yapı bir türbe yapısı olarak kaydedilmemiş, ancak iç mekânda yer alan lâhidler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Her şeye rağmen, cepheleri ajurlu ve sağır panellerle techiz edilmiş, üzeri açık bu ihata yapısına tamamen ilgisiz kalınmamıştır. C.Stephen *Moti Mescid* bahsinde bu yapıdan söz ederken, ikincisinde ise *I. Şah Âlem Bahadur Şah Kabri* başlığı altında ona kısaca yer verilmiştir. Bkz. Stephen, ss. 102-104; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, ss. 33-36.

orta kısmı, dışa çıkıntı yapan kare kesitli sütunlarla tahkim edilmiştir. Muhammed Şah ve Mirza Cihangir türbelerinin köşelerinde görülenlere benzer olmakla beraber bu sütunlar balıksırtı desenlerle bezenmiştir. Girişin üzeri, sövelere basan ve tek parça hâlindeki dilimli kemerle geçilmiş olup, hafif kabartma kemer formu ile onu taçlandıran çiçek motifinin dışında süsleme yer almaz. Girişin iki tarafı, üst kısmı dekoratif kemerle sonlanan ajurlu panellerle, cephenin kalan kısmı ise alçak kabartma şeklindeki kemer deseniyle bezenmiş iki sağır panelle kapatılmıştır. Batı cephesi dört bölümlü olup sağır panellerle kapatılmıştır. Bunlardan birinde küçük bir alan ajurludur (R. 117). Doğu cephesindeki panel duvar, sağır ve üç bölümlü iken, kuzey yönündeki ise bir ajurlu, bir sağır olmak üzere münavebeli sıralanan dört bölümden oluşur. Buradaki ajurlu iki panelin dışında, cephelerdeki panellerin tamamı hem içte hem de dışta olmak üzere, Gâziyüddin Han Türbesi'ndekiler gibi dekoratif kemer motifleriyle hareketlendirilmiştir. Ajur deseni olarak da, bu gruptaki diğer türbelerde görülen mekik motifi kullanılmıştır (R. 122).

Panel duvarların üzerinde kaval silmeli saçak kornişi ile iri palmetli alınlık yer alır. Bunlardan, sadece kuzey ve doğu cephelerinde görülen sarımtırak renktekiler asıl yapıdan olmalıdır. Aynı cephenin köşesindeki küçük bir kısım ile diğer cephelerdeki beyaz renkli olanlar yakın zamanlarda yenilenmiş olduğu halde, güney doğu köşesindekiler yerlerinde değildir.

Türbe, içten 4.20 x 6.05 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plan sunmakla birlikte, doğu yönündeki panel duvarın, kare kesitli sembolik minare ile kemerli avlu girişinin büyük bir kısmını iç mekâna dâhil edecek şekilde konumlandırılması sebebiyle, plan muntazam bir dikdörtgen değildir (R. 123). Türbenin zemini mermerle kaplıdır. İçeride, batıdan doğuya ardı ardına sıralanmış dört lâhid yer alır (R. 124). Kuzey-güney ekseninin hemen doğusunda yer alan, 64 x 170 cm. taban ölçülerindeki lâhid, I. Şah Alem'in olup, bir silme takımıyla daralmak suretiyle hafif yükselir ve içi toprakla dolu tekne lâhid tarzında olup başka bir hususiyeti yoktur (R. 125). Onun hemen batısında, zemin kaplaması bulunmayan ve ortalama bir lâhde eşit toprak alanın, II. Ekber'in oğlu ve Babürlülerin son hükümdarı Bahadur Şah Zafer'in defni

için ayrıldığı ileri sürülür.[289] Ancak o, İngilizler tarafından sürgüne gönderildiği Rangoon'da ölmüş ve defnedilmiştir. Bu boş alanın batısında II. Şah Âlem'in mermer lâhdi yer alır. Timurlu etkileriyle şekillenen Babürlü lâhidlerin bütün klâsik özelliklerine sahip II. Şah Âlem lâhdi beyaz mermerden yapılmıştır. Üç basamaklı kaidenin (73 x 208 cm.) son basamağından bir silmeyle geçilen lâhid gövdesi iki sıra mukarnasla geçilen üst tabla ile tamamlanır. Gövdenin kuzey yüzünde 'besmele', doğu ve batı yüzlerinde ise 'âyet'el-kürsî' yer alır. Üst tablanın baş tarafında, kare çökertme içine alınan sekiz dilimli rozet, iki satır halinde, Rahman sûresinin 26. ve 27. âyetlerini ihtiva eder. Onun altında, boş bırakılmış dikdörtgen çizgi hâlinde bir çerçeve yer alır. Tablanın kalan yüzeyi ise 'kalemdan' simgesini hâvi dilimli başlıklı bir çökertme halindedir. Özellikle gövde yüzündeki yazılar olgun bir sülüs arz eder. Lâhdin baş tarafında, müstakil bir şahidenin bakıyyesi mevcuttur. Batı yönündeki ilk kabir II. Ekber'in olmakla birlikte, üzerindeki lâhid asıl olarak, H.656 (1258)'de vefat eden Hoca Kâsım Ali Herevî'ye (Herâtî) aittir.[290] Alışılmışın dışında, siyah mermerden yapılmış olan lâhid, 67 x 173 cm. ölçülerindeki iki kademeli kaideden silme ile geçilen gövde ve mukarnasla geçilen üst tabladan oluşur. Gövdenin baş tarafında kartuş içine alınan sülüs hatlı 'besmele' yer alır. Lâhdin doğu ve batı yüzlerinde, uzun ikişer kartuş içinde Farsça beyit yer alır.

II. Ekber lâhdinin doğu yüzündeki yazı:

هرکه آمد بجهان اهل فنا خواهد بود آنکه بایندہ و باقیست خدا خواهد بود

[289] Bkz. Stephen, s. 103; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 34. Buraya ilk defnedilen 1712'deki ölümünün ardından I. Şah Âlem olmuştur. İkinci medfun ise 1808'de ölen II. Şah Âlem'dir. İlkinden yaklaşık bir asır sonra gerçekleşen ikinci definde, henüz babası II. Ekber tahta oturmak üzere olan Bahadur Şah Zafer için yer ayrılmış olması pek makul görünmemektedir. Dolayısıyla bu rezerv işlemi daha sonra ortaya çıkmış olmalıdır. II. Şah Âlem defnedilirken, muhtemelen, sadece uygun bir boşluk bırakılarak I. Şah Âlem'in batısına defnedilmek istenmiştir. Daha sonra Bahadur Şah Zafer'in tasarrufuyla II. Ekber, II. Şah Âlem'in batısına defnedilmiş ve I. ve II. Şah Âlem lâhidlerinin arasında zaten mevcut olan boşluk da kendine ayrılmış olmalıdır. Bu husus türbenin inşa tarihiyle de ilişkili olduğundan, 'tarihlendirme' kısmında tekrar kısaca değineceğiz.

[290] C.Stephen (1876) bunu, lâhid üzerindeki bir kayda dayanarak bildirir, ancak bugün böyle bir yazı yoktur. Nitekim Herâtî olarak nakleden M.Z.Hasan da (1920) onu görmemiştir. Bkz. Stephen, s. 102; M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 35.

Tercümesi:

Cihana gelen herkes fanidir, *Bakî ve ölümsüz olan Allah'tır.*

II. Ekber lâhdinin batı yüzündeki yazı:

جز بدان حضرت تیر دل خویش مبند بند بند توزهم چونکه جدا خواهد بود

Tercümesi:

Hazretten başkasını kararmış kalbine koyma, Çünkü bedenin parça parça olacaktır.

Her mısraın arasındaki küçük kartuşta ise Allah'ın isimlerinden dördü (doğu yüzünde, "یاقیوم", "یاحی" [Yâ Hayy, Yâ Kayyûm], batı yüzünde, " یارحیم ", " یاکریم" [Yâ Kerîm, Yâ Rahîm] isimleri) yer alır. Ayak tarafında ise boş bir kartuş bulunur (R. 126). Beyitler güzel bir tâlik ile yazılmışken besmele ve esma-i hüsna örnekleri sülüs karakterlidir. 'Kelime-i tevhid' bulunan sekiz dilimli madalyonu ve kalemdanlı çökertmesiyle tablanın üst yüzeyi büyük ölçüde geleneksel tasarımı yansıtır. Bu lâhdin de baş tarafında kırılmış bir şahide kalıntısı mevcuttur. Bahadur Şah Zafer'in, Delhi'de koleradan ölen oğlu Mirza Fahru'ya ait sonuncu lâhid (61 x 183 cm.), türbenin kuzeydoğu köşesindedir. Sarkık dendan motifli kaide ile onun üzerindeki silmeli kısımdan ibaret olan bu mermer lâhid bakıyyesi (R. 127), vaktiyle daha yüksek ve etrafı mermer korkulukla çevrili idi.[291] Kaide üzerinde, köşelerde yer alan ve tırabzan ayağı izlerini hatırlatan oyuklar, C. Stephen'in gördüğü korkuluktan arda kalanlar olmalıdır.

Türbenin batı cephesi önünde ve türbeyle aynı yüksekliğe sahip, mermerle kaplı bir zeminde birkaç lâhid daha yer alır. Bu kısmın güney yönünde, bir panel duvarın izleri zeminde mevcut olduğu gibi türbe kaidesinin güney yüzünü bezeyen friz bu kısımda da mevcuttur. Nitekim 19. yüzyıla ait resimlerde mevcut güneybatı

[291] C. Stephen, yaklaşık 91 cm. yüksekliğinde bir mermer korkuluk olduğunu belirtirken, ASI kataloğunda bundan söz edilmez. Bu nedenle, Mirza Fahru lâhdinin uzun bir süre önce tahrib olduğunu söyleyebiliriz.

köşesinden îtibaren panel duvarın batı cihetinde devam ettiği görülmektedir. Bu duvarın, türbenin aslından olup-olmadığını bilmiyoruz. Ancak mevcut yapının güneybatı köşesindeki kare formlu sütunun batı yüzünün de dekoratif bezeme arz etmesi, ilk yapıda onun bir dış yüzey olarak tasarlandığını göstermektedir. Zira hem bu, hem de diğer sütunların panel duvarlarla birleşen yüzleri, panelleri kuşatan söveleri tutmak üzere kanallı yapılmış; dekorasyon ise sadece görünen yüzlere uygulanmıştır. Ayrıca, eski fotoğrafta görüldüğü üzere saçak kornişi, bu sütunun üzerinde mâil bir ek yerine sahiptir. Mevcut haliyle kaide frizinin kompozisyonu da sözü edilen noktada hafifçe kesinti arz eder ve türbenin batı duvarından dışa belli bir düzen içinde taşan zemin kaplaması ile diğer kaplama birbirine uymaz. Bunlardan hareketle, eski resimlerde görülen duvarın asıl yapıdan olmadığını söyleyebiliriz.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin birden fazla kitâbesi olmakla birlikte, zemindeki kırık şâhide parçalarında görülen bir-iki yazı bakıyyesi dışında bunların hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. C. Stephen'ın, II. Ekber lâhdi üzerinde bulunduğunu belirterek sadece İngilizce tercümesini verdiği kayıt, bunların en erken tarihlisi görünmektedir. Bu kayıt, "Hoca Kasım Ali Herevî'nin vefatı 656 [1258]" yazısından ibâret bir mezar kitâbesi[292] olup uzun bir süredir mevcut değildir. M.Z. Hasan, bu kitâbenin II. Ekber'in oğlu Bahadur Şah Zafer tarafından sildirildiği rivayetinden söz eder ve lâhdin ayakucundaki boş kartuşta böyle bir uygulamanın izlerinin görüldüğünü belirtir.[293] Kartuşun pürüzlü yüzeyi (R. 126) nedeniyle bu düşünceyi benimsiyoruz. II. Ekber hayattayken eserini hazırlayan Mirza Sengin Beg'in, "türbede iki kabir bulunur" diyerek I. Şah Âlem ve II. Şah Âlem kabirlerine ait yazıları kaydetmesi[294], mevcut siyah lâhdin, buraya başka bir yerden getirildiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu uygulama, benzer örneklerle ilgili istifhamlarımızın kısmen aydınlanmasını sağlamıştır. Nitekim Cihanâra Begim ve Mirza Cihangir türbelerinde de başkalarına ait lâhidlerin kullanıldığını görmekteyiz. Bunu, Babürlülerin son yıllarında, çetin siyasî mücadeleler ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle başvurulan bir uygulama olarak görmek mümkündür.

---

[292] Stephen, s. 102.
[293] M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 35.
[294] M.S. Beg, ss. 112-113.

Öte yandan II. Ekber'in lâhdi üzerinde, vaktiyle mevcut olan Hicrî 656 (1258) kaydı, Babürlülerden çok daha önceye, Delhi Türk Sultanlıkları'nın ilk dönemine tekâbül eden oldukça erken bir dönemi işaret etmektedir. Hem malzeme hem de tasarım tekniği ve süslemesi bakımından söz konusu devrin uygulamalarından açık bir biçimde farklı olan bu lâhid, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Babürlü lâhidlerinin özelliklerini yansıtır. Dolayısıyla, 1258'de vefat eden birine ait olsa da lâhdin Babürlü döneminde yapılmış olduğundan şüphe etmiyoruz.

M. Sengîn Beg ve M.Z. Hasan'ın kaydettiği bu kayıp kitâbeleri kronolojik olarak sıralamak istiyoruz. Buraya ilk defnedilen padişah Şah Âlem Bahadur Şah'tır. 30 Receb 1053 (14 Ocak 1643)'de Burhanpur'da (Dekken) doğan Şehzade Muazzam, Bahadur Şah ünvanıyla 1707'de tahta çıkmıştır. I. Şah Âlem'in kısa süren saltanatı, kardeşleri Şehzade Âzam ve Kâm Bahş'a karşı taht mücadeleleri ile Rajput ve Sih ayaklanmalarının bastırılmasıyla geçmiştir. I. Şah Âlem, 21 Muharrem 1124 (18 Şubat 1712) tarihinde[295] Lâhor kalesinde ölmüştür.[296]

Bugün herhangi bir iz bulunmamakla birlikte, daha önce I. Şah Âlem'in kabrine ait bir şâhide mevcut idi. M. Sengin Beg bu kitâbeyi kaydetmiş,[297] C. Stephen onun İngilizce tercümesini vermiştir.[298] M.Z. Hasan ise, daha o dönemde kaybolduğundan kitâbenin Farsça metnini *Seyr'ül-Menâzil*'den nakleder.[299]

I. Şah Âlem Bahadur Şah'ın şâhide kitâbesi:

1- درخور نیت بامر مصطفی

2- " شاه عالم را بود جنت جزا "

غلام حیات خان. سنه ۱۱۲۴

[295] Iradat Khan, "Tarikh-i Iradat Khan", (Kısmî İngilizce tercüme, C. Jonathan Scott), , **The History of India, As Told By Its Own Historians**, Cild: VII, (haz. H.M. Elliot-J. Dowson), Trübner and Co. London, 1877, ss. 556-557.

[296] Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", **Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, s. 509.

[297] M.S. Beg, s. 112.

[298] C.Stephen, sanatçı imzası "Ğulâm Hayât Han"ı, "Ğulâm Herâs Han" şeklinde okumuştur. Bkz. Stephen, s. 103.

[299] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 33.

Tercümesi:

1- Mustafâ (Hz. Peygamber)'nın işi hususundaki hâlis niyetinden dolayı

2- "Şah Âlem'in mükâfatı cennet oldu." (1124)

Gulâm Hayât Han, sene 1124 (1712-13).

Manzûm kitâbe metninin ikinci mısraında, I. Şah Âlem'in (Bahadur Şah) ölümüne tarih düşürülmüş olup ebcedli metin, sanatçı imzasıyla aynı tarihi (1124) verir. Onun ölümünden sonra oğullarından Cihandar Şah, bir ay içinde Şehzade Refî'üş-Şan ve Cihan Şah'ı öldürerek 29 Mart 1712'de, Lahor yakınlarında kendini padişah ilan etmiş ve kısa bir süre sonra da başkenti tekrar Delhi'ye taşımıştı.[300] Lâhor'da ölen I. Şah Âlem, bu münasebetle Delhi'ye defnedilmiş olabilir. Fakat yan taraftaki camiin de ona atfedildiği hatırlanmalıdır.

II. Ekber lâhdinin hemen doğusunda yer alan II. Şah Âlem lâhdi (batıdan doğuya ikinci lâhid), kırık bir başucu şahidesine sahiptir. Bu bakıyyede tarih kaydının yanı sıra sanatçı imzası hâlen mevcuttur (R. 129). M. Sengîn Beg ve M.Z. Hasan, Arapça ve Farsça olan kitâbe metnini küçük farklarla kaydetmiştir.[301]

II. Şah Âlem'in şâhide kitâbesi:

1- هوالعفو الغفور

2- وجعل الله الجنت مثوای

3- سنه ۱۲۲۱

4- هوالغفار

5- شد مهر اوج تا جوری در خضیض خاک

[300] Richards, ss. 261-262.
[301] Bkz. M.S. Beg, ss. 112-113; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 33-34.

6- دردا که ازغبار کسوف اجل نهان

7- یعنی که شاه عالم عالم پناه کرد

8- زین عالم انتقال به نزهتگه جهان

9- سید نوشت خامه معجز طراز من

10- بیتی که سال آن است زهر مصرع عیان

11- " وی افتاب روی زمین بوده پیش ازین "

12- " شد افتاب زیر زمین اه واهمان "

سنه ۱۲۲۱ الکاتب میر کلن رضوي سنه ۱۲۲۱

Tercümesi:

1- O, affedicidir, bağışlayıcıdır.

2- Allah, mekânını cennet kılsın.

3- Sene 1221 (1806-07).

4- O, çok bağışlayıcıdır.

5- Toprağın yarıldığı sıkıntılı âna kadar yüce güneş oldu

6- Ey dert, kalkan tozlardan gizli ecel tutuldu

7- Yani Şah Âlem âlemi himaye etti

8- Bu âlemden cihanın nüzhetgâhına intikal etti

9- Benim mucizevi kelemim "Seyyid" yazdı

10- Bir beyit ki her mısraından onun yılı ıyân (ayân) oldu

11- "O, bundan önce yeryüzünün güneşi idi." (1220)[302]

[302] Hem M.S. Beg hem de M.Z. Hasan'ın kaydında bu satıra tekabül eden Farsça ebcedli metin 1220 tarihini vermektedir. Sonra ki ebcedli satır ve rakamlı kayda göre o 1221 olmalıdır.

12- “Âh u vâh ki güneş zîr-i zemîn oldu (yerin altına girdi).” (1221)

Sene 1221 (1806-07), Kâtib Mir Kelan Rızvî, Sene 1221.

Türbedeki diğer bir kitâbe metni ise, II. Ekber lâhdinin baş tarafındaki müstakil şâhide üzerinde bulunuyordu. Bugün sadece zemine saplanmış küçük bir parçası mevcut olup üzerinde ‘sene 1253’ kaydı okunmaktadır (R. 128). Bunu, 1800’lerin üçüncü çeyreğinde C. Stephen, 1900’lerin ilk çeyreğinde M.Z. Hasan görmüştür. M.Z.Hasan’ın kaydettiği Arapça ve Farsça metin şöyledir.

II. Ekber’in şâhide kitâbesi:

1- هوالله هوالعلي الاكبر

2- شاه اكبر فروغ بخش جهان

3- منخسف گشت از قضا چون بدر

4- پی سال وفات گفت ظفر

5- "عرش ارامگاه عالی قدر"

سنه ١٢٥٣

Tercümesi:

1- O, Allah’tır. O, yüce ve en büyüktür.

2- Şah-ı Ekber, Füruğ-bahş-ı Cihan,

3- Emr-i Hakk’ın vukuunda dolunay gibi tutuldu.

4- Müteâkiben Zafer onun vefat yılını söyledi:

5- “Arş-i Âramgâh-ı âlî kadr.” (1253)

Sene 1253 (1837-38).

S. Ahmed Han, [I.] *Şah Âlem Bahadur Şah Muhacceri* olarak andığı bu üstü açık türbenin, Cihandar Şah tarafından yaptırıldığını kaydeder.[303] Diğer taraftan *Seyr'ul-Menâzil*'de, *"Hazret-i Şah Âlem Padişah Firdevs Menzil'in türbesinin kapısında"* olduğu belirtilen[304] manzûm bir Farsça kitâbe metni daha mevcuttur.

Kaybolmadan önce kapı üzerinde yer alan kitâbe:

1- این روضه مقدسه شاه عادل است

2- واین باب درگه شه دین قطب کامل است

3- گفتم ز سید الشعرا چیست سال آن

4- فی الحال گفت "کاین در فردوس منزل است"

Tercümesi:

1- Bu mukaddes ravza, Şah Âdil'indir,

2- Ve bu dergahın kapısı, Şah-ı Dîn-i Kutb-ı Kâmil'indir.

3- Şairlerin efendisine onun yılı nedir diye sordum,

4- Derhal dedi ki: "Bu kapı, Firdevs Menzil'indir" (1223).

M.Z. Hasan, *Seyr'ul-Menâzil*'den naklettiği bu metindeki *Firdevs Menzil* ismini açıklayarak, *Meâsir'ul-Ümerâ*'da *Huld Menzil* şeklinde anılmasına rağmen Firdevs Menzil'in açık bir şekilde I. Şah Âlem'e işaret ettiğini ileri sürmüş, ancak

[303] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 9 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 79-80
[304] M.S. Beg, s. 112.

ebcedli tarih hakkında sessiz kalmıştır.[305] Halbuki düşürülen H.1223 (1808-09) tarihi, yaklaşık bir asır sonrasına işaret eder ki, bu, II. Şah Âlem (Ali Cevher Celâlüddin)'in vefatının iki yıl sonrasıdır. Diğer taraftan 'huld' kelimesi, 'firdevs' gibi bir cennet adı olmakla beraber bu anlam birliği, onların iki ayrı ünvan olmasını engellemez. Örneğin Babür'e Firdevs Mekânî, Cihangir'e Cennet Mekânî, Evrenzib'e ise Huld Mekânî ünvanı verilmişti. Bu tarz isimler, sultanın ölümünden sonra kullanılmıştır. Bizim kültürümüzde de benzer bir anlayışla, 'kabri cennet bahçesi olsun' anlamındaki bir niyâzı bildiren 'cennet mekân' ifadesi, vefat edenin isminin önünde yada sonunda zikredilir. Ancak Babürlülerde vefat eden hükümdarlara, benzer anlamlarda olmakla birlikte farklı cennet isimleri verilmiş ve bu ünvanlar onlar için ayırt edici bir özellik kazanmıştır. Nitekim I. Şah Âlem'e *Huld Menzil* denilmişken[306] II. Şah Âlem *Firdevs Menzil* adıyla anılmıştır.[307] Sengîn Beg, belki de karışıklığa meydan vermemek üzere, II. Şah Âlem'i, *Padişah Ali Cevher Firdevs Menzil* olarak anmıştır. Bu durum, ebcedle verilen H.1223 (1808-09) tarihiyle de tamamen uyumludur. Bu takdirde, kitâbede *ravza* şeklinde geçen mezar yapısı, ölümünden (H.1221) iki yıl sonra (H.1223) II. Şah Âlem adına yaptırılmış görünmektedir. Halbuki S. Ahmed Han, Şah Âlem (I) Bahadur Şah'a atfettiği söz konusu üstü açık türbenin, Cihandar Şah zamanında ve onun tarafından H.1124/M.1712 tarihinde yaptırıldığını yazar.[308] Bu karmaşık durumu anlayabilmek için M. Sengîn Beg'in kaydettiği kitâbenin hangi kapı üzerinde yer almış olabileceğini irdelemek gerekir. Bu kitâbenin, mevcut türbeyi o tarihlerde güney yönünde kuşatır görünen avluya, cami avlusundan yada Zafer Mahal avlusundan geçişi sağlayan kapının üzerinde yer almış olması muhtemel olup *ravza* tâbiriyle, türbenin yanı sıra onun batısındaki diğer lâhidlerin bulunduğu düzenlemeyi de içine alan bu avlu (hazîre) kasdedilmiş olabilir. Bu takdirde, Cihandar Şah, H.1124'te (1712) babası için mevcut üstü açık türbeyi yaptırmış; II. Ekber de babasının (II. Şah Âlem) ölümünden sonra ilâve düzenlemelerle burayı bir hazîreye dönüştürmüş ve ebcedli (H.1223/1808-09) kitâbeyi de onun girişine koydurmuş olmalıdır.

---

[305] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 32-33.

[306] Bkz. Nawwâb Samsâmuddaula Shah Nawwaz Khan and Abdul Hayy, **The Maathir-ul-Umara, I-II** (H.Beveridge'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1941-1952), The Asiatic Society, Kolkata, 2003, Cild: I, s. 9.

[307] Emir Timur'dan îtibaren hanedanın ünvanlı şeceresi, Ain-i Ekberî tercümesinin ilk cildinin sonunda verilmiştir. Bkz. Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I.

[308] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 9 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 79-80.

Türbenin, bitişik olduğu camiden (Moti Mescid) sonra yapıldığı açıktır. S. Ahmed Han, kitâbesi bulunmayan bu camiin, Şah Âlem Bahadur Şah tarafından H.1121 – M.1709'da yaptırıldığını kaydeder.[309]

Öte yandan sütunları ve ajurlu mermer panelleriyle ince bir işçilik gösteren üstü açık bu mezar yapısı I. Şah Âlem'in oldukça sade ve basit lâhdi ile tezat teşkil eder. Cihandar Şah'ın sadece bir yıl süren mücadeleli saltanatında, Lâhor'da ölen babasının (I. Şah Âlem) naaşı Delhi'ye nakledilerek mezarının üzerine sadece basit bir lâhid ve şahide konulabilmiş olması muhtemeldir. Yaklaşık bir asır sonra, II. Şah Âlem onun yanına defnedildiğinde aynı kalitedeki işçiliğe sahip lâhid ve bu üstü açık türbenin yaptırılmış olması göz ardı edilemeyecek bir olasılıktır. Bu varsayım aynı zamanda kaybolan kapı kitâbesiyle de örtüşür. Daha sonra II. Ekber öldüğünde (1837) ise, oğlu Bahadur Şah Zafer'in (II. Bahadur Şah) tasarrufuyla naaşı, II. Şah Âlem'in hemen batısına defnedilmiş, daha önce değindiğimiz boş alan da yine kendi tasarrufuyla kendisine ayrılmış olmalıdır.

Müstakil bir yapı olmamasına karşın türbe, detaylı işçiliği ve üç padişah ve bir şehzadeye istirahatgâh olması yönüyle dikkate değerdir.

Türbeyle ilgili, şahidelerde adı geçen Ğulâm Hayat Han ve Kâtib Mir Kelân Rızvî adında iki sanatkârın adı bilinmektedir.

1.1.2.5. Mirza Cihangir Türbesi

Bulunduğu Yer:

Mirza Cihangir'in türbesi, Nizamüddin Evliya Dergâhı olarak bilinen manzûmeye dâhil yapılardan biridir. Nizamüddin Evliya Türbesi'nin bulunduğu avluya doğu yönünde entegre edilmiş olan türbe, yaklaşık 1/3 oranında avlunun kırmızı taştan yapılmış ajurlu ihata duvarından içeriye taşar. Bu nedenle Mirza Cihangir Türbesi, avlunun doğu girişi konumunda olup, manzûmenin doğu kapısından girildikten sonra dergâh avlusuna bu türbe vasıtasıyla geçilir (R. 27).

[309] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 8 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 77-78.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Kot farkı nedeniyle batı yönü daha yüksek olan bir kaide üzerine inşa edilen, cepheleri müşebbek ve sağır panellerle techiz edilmiş kolon-kiriş strüktürü arz eden türbe dikdörtgen planlı olup üstü açık türbeler grubuna dâhildir (Ş. 10). Doğu ve batı cephelerini ortalayan birer girişi bulunan türbenin, kaide yüzeyleri gibi gövdesi de beyaz mermerden yapılmıştır (R. 130).

Türbenin batı cephesi ile kuzey ve güney cephelerinin bir bölümü, düşük kottaki dergâh avlusuna taşmaktadır. Kuzey cephenin kalan kısmı ile giriş kısmı hariç, doğu cephesi önündeki kot yüksek olduğundan türbenin oturduğu kaide görünmemektedir (R. 132). Güney cephenin, avlu duvarı dışında kalan kısmına ise başka bir yapı yaslandığından kaide düzenlemesini görmek mümkün değildir. Bununla birlikte türbe kaidesinin, dergâh tarafındaki yüzleri fevkalâde zarif bir dekorasyon sunar (R. 131). Batı tarafında 98 cm. yüksekliğe ulaşan kaide, 66. cm yükseklikte 5 cm. geriye çekilmek suretiyle kademelenir. Mermer yüzeyler, kaidenin alt kısmında içleri boş bırakılmış kabartma kartuşlarla süslenmişken, üst kısmında oldukça zarif oyulmuş, yoğun bitkisel bir kompozisyon sunar. Ayrıca köşelerdeki kare kesitli sütunlar ile girişin iki yanında bulunan dilimli sütunların kaide biçimli uzantıları, türbe kaidesinin üst kademesinde daha küçük ve hafif kabartma bitkisel motiflerle, alt kademesindekiler ise akantus yapraklarıyla süslenmiştir. Kaidenin, yatay üç ana hattan oluşan üst kademesi, Muhammed Şah Türbesi'nin kaidesiyle aynı kompozisyona sahip olup, motiflerin detayındaki bir takım farklar dışında çok yakın bir benzerlik arz eder.

Doğu yönündeki zeminin, türbe kaidesiyle zevksiz birleşiminden hareketle, kot farkı olmasına rağmen ilk haliyle zeminin bu yükseklikte değil, en azından giriş önündeki mevcut seviyede olduğunu düşünüyoruz. Nitekim batı cephesindeki dört basamaklı merdivenin, oldukça alçak en üst basamağının bir benzeri de burada mevcuttur. Aynı şekilde, batı cephesindeki kaidenin bitkisel motifli ikinci kademesinde görülen düzenlemeye burada da yer verilmiştir. Dolayısıyla yapının doğu cephesinde, bu sevide bir kaidesinin olduğu, sonraki bir zamanda doğu girişinin önü hariç zeminin dolduğu anlaşılmaktadır.

Üst örtüsü bulunmayan türbenin gövdesi (Dıştan 4.60 x 6.38 m.), köşelerdekiler kare formlu, girişlerin iki yanındakiler ise dairevî olmak üzere sekiz sütunla tahkim edilmiş kolon-kiriş konstrüksiyonun, ajurlu ve sağır panellerle kapatılmasından müteşekkildir. Gerek yapının köşelerini, gerekse girişleri tahkim eden sütunların gövdeleri yivli olup alt ve üst kısımları, akantus yapraklarıyla bezenmiştir. Yine bütün sütunlar, kare kesitli ve düz satıhlı prizmatik tabladan doğan, bitkisel motiflerle bezenmiş vazo biçimli kaidelere basar. Girişler, cephelerden yüksek olduğu gibi, dışa çıkıntı yapacak şekilde derin tutulmuşlardır.

Türbenin asıl cephesi şüphesiz dergâhın bahçesine bakan batı cephesidir. Kaideyle birlikte girişin üzerinde 3.72 m. yüksekliğe ulaşan bu cephe, giriş ve ajurlu açıklıklar olmak üzere beş bölümden meydana gelir. Girişin iki yanındakiler 70 cm., başlardakiler ise 64 cm. eninde, fevkalâde zarif oyulmuş mermer şebekeleri olan pencereler mahiyetindedir. Dört basamaklı bir merdivenle çıkılan batı kapısı yivli iki sütunla desteklenmiş olup, dilimli forma sahip başkemerin ardında hafif bir kavsara oluşturarak daha dar ve alçak tutulmuş sivri kemerle geçilen bir giriş açıklığı (86 x 161 cm.) ihtiva eder. Köşelikleri kabartma çiçek motifleri ve kıvrık dallarla bezeli, tek parça mermerden oyulmuş başkemerin üzerinde, boş kartuş desenlerinin bulunduğu çökertme bir pano yer alır. Âdeta minyatür bir taçkapı görünümündeki batı kapısının hem dilimli başkemeri hem de giriş açıklığının sivri kemeri, yaygın bir dekoratif uygulama olarak çiçek motifiyle taçlanır. Özellikle kemer köşeliklerindeki natüralist bitki motifleri oldukça plastik bir etkiye sahiptir. Kapı söveleri, oldukça ince (2 cm. çapında) ve zarif işçilik gösteren fitillerle süslenmiştir. Kavsara ise istiridye kabuğunu andıran desenler ve beş köşeli yıldızlarla doldurulmuştur (R. 133).

Dikdörtgen planlı yapının, uzun kenarlarını (6.38 m.) teşkil eden batı ve doğu cepheleri dekoratif farklılık dışında aynı tasarıma sahiptir. Doğu cephesinde, kapının sağında ve solundaki iki göz ajurlu iken, diğer ikisi, dış yüzleri kabartma kemer formuyla tezyin edilen sağır mermer panelle kapatılmıştır. Batı kapısının üzerinde görülen dikdörtgen çökertmeye, doğu kapısında yer verilmemek suretiyle giriş yüksek (86 x 173 cm.) tutulmuştur. Bu girişten sonra daha alçak tutulmuş (1.61m.) batı girişiyle, dergâh avlusuna ve Nizamüddin Evliya'nın türbesine geçişte, ziyaretçilerin hafifçe eğilmesi istenmiş olmalıdır. Söveler ile dilimli başkemer ve

giriş açıklığının sivri kemeri batı kapısındaki gibi süslenmişken, kavsara içi ile kemer köşelikleri boş bırakılmıştır (R. 134, 135). Ziyaretçiyi karşılayan doğu cephe nisbeten özensiz iken Nizamüddin Evliyâ Türbesi'ne bakan batı cephenin asıl cephe telâkkî edilmesi, yapıya atfedilen önemin, medfunundan çok Nizamüddin Evliyâ olduğuna işaret kabul edilebilir. Her iki kapının da vaktiyle ikişer kanatlı olduğu sövelerdeki menteşe parçalarından anlaşılır. Muhammed Şah'ın türbesinde halen mevcut olan kapı kanatları gibi bunlar da mermer malzemeden yapılmışlardı.[310]

Türbenin güney ve kuzey cepheleri, dıştan 4.60 m. uzunluğunda olup, ortadaki 1.14 m. doğu ve batı uçtakiler 1.04 m. eninde üçer bölüme ayrılmıştır. Bunlardan batı uçtakiler, yani dergâh avlusuna bakanlar ajurlu iken diğerleri sağır panellerle kapatılmıştır. Güney cephedeki sağır panelleri dıştan görme imkânı yoksa da kuzey cephedekilerin sadece, basit iki silmeyle çerçevelendiği görülmektedir (R. 132). Cephelerin bir kısmında sağır pencerelerin tanzim edilmesi, sonraki bir uygulamayı akla getirmekle birlikte, bunların, vaktiyle ortak kullanıma kapalı bir avluya bakmalarıyla ilişkili olabilir.

Yapının cepheleri, kaval silmeli bir saçak kornişinin üzerindeki alınlıkla son bulurken sütunların üzerinde de birer alem yer alır. Alınlıklardaki dekoratif önceliğin yine, dergâh avlusuna taşan cephelerde olduğu görülmektedir. Bu kısımlara tekabül eden alınlıklar çok daha zarif ajur işçiliği sunarken diğerleri iri palmetlidir. Batı girişi üzerindeki parça ile diğer birkaç parça son zamanlarda yenilenmiştir.

En meşhur ziyaretgâhlardan biri olmasına rağmen manzûmenin ve çevresinin bakımsızlığı dikkat çekmektedir. Cihangir'in türbesi de bundan nasibini almış, iç mekânın kuzeydoğu köşesinde, çevredeki bazı yapıların kalıntıları olduğu anlaşılan taş bloklar ile bazı çöpler yığılmıştır. Böylesine zarif bir sanatkârlığın ürünü olan bu türbenin girişlerindeki bembeyaz sövelerin üzerinde görülen siyah tabakalar, bakımsızlığın had safhada olduğunu göstermektedir.

Mirza Cihangir Türbesi'nin Muhammed Şah Türbesi'yle olan benzerliği, sözü edilen kaideyle sınırlı değildir. Her iki yapının cephe genişlikleri neredeyse eşit olduğu gibi, cephe ve girişlerin tasarımı ile dekoratif özellikleri ve detaylarda gizli

[310] Mirza Cihangir Türbesi'nin 1860'lara ait bir fotoğrafında, batı kapısının rölyefli mermer kanatları görülmektedir.

küçük farklar dışında, bezeme kompozisyonu bakımından da âdeta birbirinin eşidir. Bu nedenle Mirza Cihangir Türbesi'nin yapımında, Muhammed Şah Türbesi'nin model alınmanın ötesinde, strüktürel ve dekoratif tasarımın neredeyse bire bir uyarlandığı söylenebilir. Bununla birlikte o, kötü bir kopya değildir ve hem ajurlu mermer panelleri hem de bitkisel kompozisyonlu bezemeleriyle Muhammed Şah Türbesi'nden daha özenli olduğu ileri sürebilir. Hattâ türbenin, mekik motifli ve sadece 4 cm. kalınlığındaki panellerinde görülen çok nârin ve kusursuz ajur işçiliği, bu grubtaki diğer türbelerin ajurlu uygulamalarıyla mukayese edilemeyecek ölçüdedir (R. 136).

Zemini mermerle kaplı iç mekânda dört lâhid bulunur. Bunlardan üçü doğu-batı aksının kuzey tarafında, sonuncu da güneyinde olup, geçişe engel teşkil etmeyecek şekilde yerleştirilmişlerdir (R. 137, 138). Dolayısıyla türbenin, dergâh avlusuna giriş teşkil ediyor olması, yapının inşasından bu yana geçerli bir husus olmalıdır.

Giriş aksının kuzeyindeki mezarlardan batıda olanında, II. Ekber'in oğlu ve Mirza Cihangir'in kardeşi Mirza Babür medfundur.[311] Mirza Babür'ün mermer lâhdi, 58 x 183cm ebadındaki iki kademeli bir kaide üzerindeki, 'S' profilli süslemesiz bir silmeyle geçilen gövde ve üst tabladan oluşur. Gövdenin başucunda 'besmele', doğu ve batı yüzlerinde sülüs hatlı 'âyet'el-kürsî', ayakucunda ise Farsça bir kitâbe yer alır. Üst tablanın yüzeyi sade fakat geleneğe bağlı bir tasarım sunar. Tablanın baş tarafında, kare çökertme içine alınan sekiz dilimli madalyon, iki satır halinde, Rahman sûresinin 26. ve 27. âyetlerini, onun altındaki dikdörtgen çerçeve ise 'kelime-i tevhid' ihtiva eder. Tablanın kalan yüzeyi ise, 'kalemdan' simgesi bulunan, dilimli başlıklı sathî bir çökertme halindedir (R. 139, 140).

Ortadaki mermer lâhid, Mirza Cihangir'e ait olup[312], 68 x 202 cm. ölçülerindeki bir alana oturan üç kademeli kaide üzerindeki gövde ve mukarnaslarla geçilen üst tabladan oluşur. Gövdenin başucunda 'besmele', doğu ve batı yüzlerinde ise, sekiz köşeli yıldızlarla münavebeli olarak sıralanan kartuşlar içinde sülüs hattlı 'âyet'el-kürsî' yer alır. Mirza Babür lâhdinde olduğu gibi üst tablada, Rahman

311 Stephen, s. 63; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 155.
312 Stephen, s. 63; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 155.

sûresinin aynı âyetleri ile 'kelime-i tevhid' bulunur. Tabla yüzeyinin kalan büyük kısmı ise dilimli başlıklı çökertme halinde olup, ortasında 'tahtî' simgesi bulunur. Gövdenin ayakucu da dâhil olmak üzere lâhdin diğer bütün yüzeyleri, hiç boşluk bırakılmaksızın kıvrık dallar, narçiçekleri vb. bitki motifleri ile bezenmiştir. Özellikle tablanın üzerindeki yarı-stilize zarif çiçek motiflerinin kusursuz işçiliği, lâhdin daha erken tarihli olduğuna işaret etmektedir (R. 141, 142).

Zeminden sadece 5-6 cm. yüksekliğindeki üçüncü lâhid (R. 137), 50 x 140 cm ölçülerinde, türbenin güney tarafındaki diğer lâhid (R. 138) ise aynı yükseklikte ve 39 x 135 cm. ebadındadır. Bu iki küçük lâhid, hanedanın çocuk üyelerine ait olmalıdır.[313]

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin bir inşa kitâbesi yoktur. Ancak kuzeybatı köşedeki lâhdin güney yüzünde, Rik'a hatla yazılmış, Farsça ve ebcedli bir tarih kitâbesi bulunmaktadır.

Lâhid Kitâbesi: (R. 140)

1- آن سید علی نسب معدن جود * وآن بحر کرم گزر جهان انبود

2- فرزند علي مير محمد فامش * چون مير محمد از جهان نقل نمود

3- تاریخ وفاتش ز خرد پرسیدم * "گلزار بهشت جاے بادا" فرمود

Tercümesi:

1- Cömertlik madeni Ali-nesebli o Seyyid, * Cihanın uğradığı cömertlik denizi idi.

2- Ali evlâdı Mîr Muhammed Fâmeş * Mîr Muhammed cihandan göçtüğünde.

3- Akla, onun vefatını sordum buyurdu. * "Cennet-i Gülzâr mekânı olsun" (987)

[313] M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 156.

Ebcedle H.987 (1579-80) tarihini veren kitâbeye göre bu lâhid, Mir Muhammed adında Hz. Ali soyundan bir kimseye aittir. Lâhdin tasarımı ve işçiliği, erken tarihli olduğuna işaret etmektedir. Ancak lâhid değilse de buradaki mezar, 19. yüzyılın başlarında ölmüş olan Mirza Babür'e atfedilir. Diğer taraftan Mirza Cihangir'e atfedilen lâhid de bir başkasına, hattâ bir kadına aittir. Nitekim lâhdin üzerinde buna işaret eden 'tahtî' simgesi bulunur. Söz konusu lâhdin, istisnaî bir fetvayla Mirza Cihangir'in kabri üzerine konulduğu ileri sürülmüştür.[314] İnşa tekniği ve ölçeği bakımından basitse de, dekoratif işçiliği ve malzemesiyle görkemli bir türbenin medfunları için başkalarına ait ve muhtemelen sahipsiz lâhidlerin tercih edilmiş olması şaşırtıcıdır.

Mirza Cihangir'in babası II. Ekber'in padişahlığı döneminde İngilizlerin nüfuzu iyice artmaya başlamıştı.[315] Ancak Mirza Cihangir'in pervasız tutumu onları rahatsız etmekteydi. Nitekim bu şehzade, sarayda ikâmet eden Archibald Seton adında bir İngiliz'e ateş edilmesi hadisesiyle ilişkili olarak 1808'de Allahâbad'a sürülmüştür.[316] Orada hapsedilmediği gibi görkemli bir köşkünün ve iyi gelirinin olduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte Delhi'ye dönmesi yasaklanmıştı.[317] Henüz 31 yaşındayken 1821'de (H.1236) Allahâbad'da ölen Mirza'nın naaşı Hüsrev Bağ'da toprağa verilmiş, ancak 1832 (H.1248) yılında Delhi'ye nakledilerek, annesi Nevvab Mümtaz Mahal tarafından yaptırılan türbesine defnedilmiştir.[318] Bu tarih (1832), aynı zamanda türbenin inşa edildiği yıldır.[319]

Yapının sanatkârları hakkında bilgimiz yoktur.

---

314 Bkz. Stephen, s. 63; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 155.
315 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 137-140.
316 Horace Hayman Wilson, **The History of British India from 1805 to 1835**, Cild: I, James Madden and Co., London, (1840'lar), ss. 22-23; Hearn, s. 259.
317 Bkz. William Henry Sleeman, **Rambles and Recollections of an Indian Official**, Cild: 2, J. Hatchard and Son, London, 1844, s. 269.
318 Stephen, s. 63; M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 155.
319 Henry George Keene, **Hand-Book for Visitors to Dehli and Its Neighbourhood**, Thacker, Spink & Co. Calcutta, 1882, (Visitors to Delhi), s. 36.

1.2. ÖRGÜ DUVARLI TÜRBELER

1.2.1. Dikey Gelişme Gösteren Türbeler

1.2.1.1. Tek Birimli İç Mekâna Sahip Türbeler

1.2.1.1.1. Kare Planlılar

1.2.1.1.1.1. Mevlânâ Cemâlî Türbesi

Bulunduğu Yer:

Mevlâna Cemâlî Türbesi, Mehruli yakınlarında, bugün ören yeri mahiyetindeki metruk bir arazide, aynı isimle anılan camiin kuzey yönündeki iki bölümlü bir avlu içinde yer almaktadır. Cami ve hazîre mahiyetindeki bu avlu, batı tarafına doğru meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Mevlâna Cemâlî Manzûmesi diyebileceğimiz bu yapı topluluğu, batıya doğru yükselen ve güney yönünde bazı hücreleri olan büyük bir platformun üzerine oturmaktadır. (R. 143, 144). Hazîrenin etrafı duvarlarla çevrili olup harim ve avludan müteşekkil cami, onun güney duvarına bitişiktir. Mazgallı siperleri, pencereli ve nişli duvarlarıyla hazîrenin müstakil bir yapı hüviyeti arz ettiğini ifade etmeliyiz. Hazîrenin, cami avlusuna açılan küçük bir girişi bulunmasına karşın asıl kapısı kuzey duvarında yer almaktadır. Lentosunda 'besmele', İhlâs suresi ve 'يا الله يا رحمن ' (Yâ Allah, Yâ Rahmân) nidâlarının yazılı olduğu bu kapı günümüzde kullanılmamaktadır (R. 145). Hazîre iki bölümden oluşmakla birlikte her iki giriş de Mevlâna Camâlî'nin türbesinin bulunduğu avluya açılır. Bu avlunun güneybatı köşesine açılan, bünye olarak avlunun dışında fakat camiin harimine bitişik, çilehâne mahiyetinde bir hücre yer alır. Avlunun diğer bölümüne ise, türbenin bulunduğu avludan, küçük bir girişle ulaşmak mümkündür.

Hazirenin kuzeybatı köşesinde yer alan Mevlânâ Cemâlî Türbesi, yaklaşık 20 cm. irtifaındaki bir subasman üzerinde yükselir. Avlunun çevresini dolaşan bu yükselti, diğer lâhidlere kaide teşkil eder (R. 146).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, dış gövde formu ve iç mekân bakımından kare planlı (Ş. 11) olup içte oldukça basık bir kubbeyi andıran bir üst örtüye sahiptir.

Batı cephesi sağır olan türbenin kuzey ve doğu cephelerinde birer ajurlu açıklık, güneyinde ise bir giriş yer alır. Düz atkıyla geçilen, 96 x 181 cm. ölçülerindeki giriş açıklığı dikdörtgen bir çökertme içine alınarak vurgulanmış olup, geometrik desenli basit oyma işçiliği sunan bir çift ahşap kanatla örtülmüştür.

Türbe, 4.15 x 4.15 m. ölçülerinde muntazam bir kare iç mekân arz eder. Her bir duvarın ekseninde, 1.36 m. genişliğinde ve 2.93 m. kilit taşı yüksekliğine sahip sivri kemerli birer niş yer alır. Bunlardan güneydeki, lentolu girişi, kuzey ve doğudaki sivri kemerli ajurlu açıklıkları ihtiva ediyorken, batıdakinde mihrab yer alır. Onların iki yanındaki duvar yüzleri, zeminden yaklaşık 1.30 m. yükseklikteki küçük birer nişle hareketlendirilmiştir. Nişler bir bordürle vurgulanırken, palmetli bir alınlıkla da taçlandırılmıştır. Ayrıca güney duvarının batı tarafına, zemin seviyesinde bir niş daha açılmıştır. Türbenin içi, zeminden üst örtüye kadar, sırlı bezeme, kalemişi ve malakârî olmak üzere fevkalâde zarif ve yoğun bir süsleme programı sunar (R. 152-155). Duvar eteklerindeki (yaklaşık 1 m. yüksekliğinde) zarif sırlı bezemeler bugün bakıyyelerden ibarettir. Batı duvarı dışındaki duvar eteklerinde, sarı, açık mavi ve lacivert renklerin hâkim olduğu sırlı bezemenin kalıntıları mevcuttur. Kuzeydoğu köşedeki bakıyye diğerlerine göre daha iyi korunmuş olup, dört yapraklı çiçek ve kartuş motifinden oluşan bir bordürün ihata ettiği, göbeğinde çiçekler olan yıldızlar ile diğer geometrik desenlerden müteşekkil bir kompozisyon sunar. Güney duvarındaki bezeme ise çiçek olmaksızın yıldız motiflerine dayalı geometrik düzen arz eder.

Ajurlu panellerin yerleştirildiği açıklıkların kemer köşelikleri ile sövelerin üst kısımlarının iç mekâna bakan yüzleri, bitkisel motifli madalyonlar, rûmîli kıvrık dallar ve hataîlerle süslenmiştir (R. 158).

Babürlülerin ilk yıllarındaki diğer türbeler gibi bu yapıda da geleneksel forma sahip bir mihrab bulunur. Giriş ve ajurlu açıklıklara mukabil olmak üzere, batı duvarındaki büyük niş mihrab olarak düzenlenmiş olup esas îtibariyle iç içe geçmiş dört nişten oluşur (R. 156, 157). Kemeri îtibariyle, sekizgen üst strüktürün bir parçası olan büyük nişin içindeki asıl mihrab tamamen mermerden olup, kabartma lotus çiçeği ve Allah lafızlarının münavebeli sıralandığı dendan desenli bir alınlığın altında, boş bırakılmış mermer bir bordürle çevrelenen, iç içe geçmiş kemerli üç

nişten oluşur. Gömme sütüncelere basan dıştaki sivri kemerin köşeliklerine, mücessem birer lotus çiçeği yerleştirilmiştir (R. 156). Tablası boş bırakılan bu kemerin altında ikinci niş bulunur ki neredeyse bütün yüzeyleri işlemelidir (R. 157). Tezyinî sarkıtları kırıldığından nervürlü bir görünüş kazanmış olan bu kemerin yüzüne, Âl-i İmran sûresi 18. âyet hâkkolunmuş; köşelikleri ve tablası ise, palmetli ve rûmîli kıvrık dalların sardığı birer lotus çiçeğiyle bezenmiştir. Tablanın altında, "الملك لله الواحد القهار " (Mülk, bir ve kahhâr olan Allah'ındır) yazılıdır.[320] Bu kemerli nişin içinde, 'kelime-i tevhid'le taçlanan, kemer köşeliklerine 'Allah' lafzı, ortasındaki kandil motifine "Yâ Allah" nidasının yazıldığı, sathî uygulamadan ibaret üçüncü ve en küçük niş yer alır (R. 157).

Daha sonraki Babürlü türbelerinde görülen sembolik mihrablar, esasen bu tarz dekoratif panolar şeklindedir. Mermer mihrab düzenlemesinin üzerinde, zemini açık maviye boyanmış zarif stüko bezemeli bir bordürle ihâta olunan dikdörtgen kartuş içinde, " لا اله الا الله الملك الجبار محمد رسول الله النبى [المحن]؟ " (Cebbar bir melik olan Allah'tan başka ilah yoktur, [?] nebî olan Muhammed (as) ise Allah'ın elçisidir) yazısı okunmaktadır. Mihrab bir bütün olarak orantılı ve estetik bir uyum sergilemesine karşın, motiflerin, özellikle de yazılarının oldukça kaba bir hatta sahip oluşu dikkat çekmekte, mevcut mermer dekorasyonun, iç mekânın sıra dışı güzellikteki stüko ve sırlı bezemeleriyle tezat teşkil etmektedir.

Kare mekânın köşeleri, süslemeli konsolların desteklediği, duvarlardan taşan sivri kemerli tromplarla geçilmiştir (R. 159). Tromplarla birlikte büyük nişlerin üzerindeki derin sivri kemerler sekizgen bir strüktür teşkil eder. Köşeliklerinde bitkisel ve geometrik desenli dairevî madalyonların yer aldığı sekizgen strüktürün yüzleri fevkalâde zarif işlenmiş stüko bezeme ve sırlı uygulamalarla süslenmiş ve zikzak teşkil eden rûmîli bir bordürle de vurgulanmıştır. Trompların kavsaraları birer madalyonla süslenmişken, batı yönündeki hariç olmak üzere ana yönlerdeki nişlerin kemer tablaları bütünüyle bezenmiştir (R. 158). Batıdaki kemer, mihrab nişini taçlandırdığından kemer karnında stüko ve sırlı bezemeye yer verilmiş, diğerleri boş bırakılmıştır. Sekizgen strüktürün köşelerindeki zarif konsolların desteklediği

[320] Bu ibareyi, "O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır." mealindeki, Mü'min sûresi 16. ayette geçen (يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) diriliş tasvirinin, kul tarafından ikrarı olarak değerlendirmek mümkündür.

atkılarla, onaltı kenarlı kasnak teşkil edilmiş olup her bir yüzünde yazı kartuşu yer alır. Dört taç yapraklı çiçek motifleriyle münavebeli sıralanan yazı kartuşları bir bordür oluşturur.

Kuzeydeki nişin üzerinden başlayarak kasnağı dolaşan kuşak yazısı, Mevlâna Cemâlî'nin kendisine ait iki gazel ve bir rubâî beyitlerinden oluşur.

Kuşak Yazısı:

1- اگر بکفر کشد سر سیاه کاری ما * بود بعفو تو چشم امید واری ما

2- بآستان تو شرمنده سگان تو آیم * که شب قرار ندارند ز آه و زاری ما

3- اگر به برده راز تو محرمی یابم * فرشته فخر نماید به برده داری ما

4- بخاک کویتو در چشم مردمان خواریم * بنزد اهل نظر عزتست خواری ما

5- ز ابر لطف تو شد نا پدید گرد گناه * و لیک شسته نشد داغ شرمساری ما

6- بروز هجر تو در بیکسی وتنهائی * بجز غمت نرسد کس بغمگسباری ما

7- جمالیا بدر یار التجا می آر * که هست بر در دلدار رستگاری ما

8- ز حد گذشت بعشق تو بی قراری ما * امید هست که رحم آوری بزاری ما

9- جمال عفو تو کی آمدی برون ز نقاب * اگر نه روی نمودی گناهکاری ما

10- اگرچه درخور قهریم از گنهگاری * بود بلطف تو چشم امیدواری ما

11- بعزت جبروت و بحرمت ملکوت * رسیم گر نظر آری بخاکساری ما

12- اگر به پرده راز تو پرددار شویم * فرشته را نزد جائی پرددار ما

13- ز یک ترشح ابر کرم فروشوئی * غبار جرم ز رخسار شرمساری ما

14- نظر بسوی جمالی فکن ز عین عطا * مبین بجانب سستی و خامکاری ما

15- ای رحم تو از غضبت برد گرو * وی قهر ترا لطف تو فرمود برو

16- جائی که شد از خرمن عفو تو سخن * انجا گنه خلق نسنجند بجو

Tercümesi:

1- Eğer bizim zâlim başımız küfre çekerse * Senin affın bizim ümitvar gözümüz olur.

2- Senin eşiğine senin köpeklerin olarak mahcup bir şekilde geliyoruz * Zira bizim ah ve inlemelerimizden gecede huzur kalmıyor.

3- Eğer senin sır perdenin mahremi olursak * Melek bizim perdedarlığımızdan iftihar eder.

4- İnsanların gözünde senin köyünün toprağına göz dikiyoruz * Ancak nazar ehlinin nezdinde bizim göz dikişimiz izzettir.

5- Senin lütuf bulutundan günah seması görünmez oldu * Lakin bizim utangaçlık ateşimizi söndürmedi.

6- Senin ayrılık gününde kimsesiz ve yalnızlık içinde iken * Bizim gamımızı gidermeye senin gamından başka kimse gelmedi.

7- Ey Cemalî yârin kapısına iltica et * Zira bizim kurtuluşumuz sevgilinin kapısındadır.

8- Bizim kararsızlığımız senin aşkınla haddi aştı * Ümit edilir ki bizim inleyişimize merhamet edersin.

9- Sen affedici cemalindeki peçeni kaldırdın * Eğer yüz göstermeseydin, bizim günahkarlığımızı ortaya koyardın.

10- Her ne kadar günahkarlıktan dolayı kahra layıksam da * Senin lûtfun bizim ümitvarlık gözümüz olsun.

11- Ceberut izzetine ve melekût hürmetine * Eğer nazar edersen, biz haksarlığa (mütevazilik, yakarış) varırız.

12- Eğer senin sır perdene perdedar olursak * Meleği bizim perdedarlığımıza tercih etme.

13- Bir bulutunun yağmuru gibi cömertlik akıtıyorsun * Bizim utangaç yüzümüzden ise cürüm tozları dökülüyor.
14- İhsan güzüyle Cemâlî'nin tarafına nazar kıl * Bizim üşengeçlik ve toyluk yönümüze bakma.

15- Ey merhameti gazabını geçmiş olan Sen * Ey lütfünün kahrını geçtiğini buyuran Sen.
16- Senin af harmanından söz edilen yerde * Halkın günahı tartılmaya çalışılmaz.

Yazı kuşağının üzerinde, mavi sırlı ve beyaz bırakılmış zeminden müteşekkil ter-düz palmet sırası yer alır. Gövdenin, dıştan görünmeyen örtüsü içeriden oldukça basık bir kubbeye benzer. Bununla birlikte örtünün derinliği 15 cm.yi aşmaz.[321] Kırmızı, mavi ve beyaz renkleriyle göz alan örtü içi bezemesi, göbekteki çiçek motifinden serpilen, rûmîlerin de bulunduğu bitkisel motifli stüko bezemeye sahip olup, fevkalâde zarif bir malakârî işçilik sunar (R. 160). Yer yer renklerin karışması ve solmasının yanı sıra bir iki çatlağın dışında bütünüyle günümüze ulaşabilmiş ve belki de en iyi korunmuş örnek olarak karşımıza çıkan bu bezemenin detaylı ve kaliteli işçiliği, mihrabın iptidaî oymaları karşısında şaşırtıcıdır.

İç mekânın bezemeleri, İskender Lodi Türbesi'ndekilerle yakın benzerlik göstermektedir.[322] Bilhassa kemer köşeliklerinin, damla motiflerinden oluşan bir bordürle vurgulanması ve kemerli çökertmelerin, zikzak yapan bir bordürle kuşatılmasının yanı sıra bir takım motifler ve renk (mavi ve yeşil) tercihleri gibi dekorasyon özellikleri bakımından benzerlikler olmasına karşın, geometrik desenli, rûmîli, hataîli ve kıvrık dallı kompozisyonları ve zarif malakârî işçiliğiyle, derin ve dik oyulmuş Lodi dönemi stüko dekorasyonundan çok Babürlü dönemi süslemelerini hatırlatır. Mevlânâ Cemâlî Türbesi'ndeki bezemeler, hem kompozisyon hem de stüko işçiliği bakımından Sebz Burc ve Ategeh Han Türbesi'ndekilerle daha yakın

321 Bazı araştırıcılar onu 'düz dam' olarak betimler. Bkz. Stephen, s. 98, M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 92.
322 Simon Digby, "The Tomb of Buhlūl Lōdī", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Sayı: 38/3 (1975), s. 550.

benzerlikler gösterir.[323] Bununla birlikte Mevlânâ Cemâlî Türbesi, yoğun bezemesi ve, mavi ve beyazın yanı sıra, daha sonra Ategeh Han Türbesi kubbe içi bezemesinde de görülen kırmızı (domates kırmızısını andırır) tonla renklendirilmiş malakârî tavan süslemesi bakımından, iyi korunmuş nâdir bir örnektir. Türbenin yüksek pencerelerinin bulunmaması, yağmur mevsiminde iç mekânı su ve aşırı rutubetten koruyarak, narin bezemelerin günümüze oldukça iyi vaziyette ulaşabilmesine imkân tanımıştır.

İç mekânın zemini mermerle kaplı olup, lâhidlerin etrafı ve duvarların önü, siyah mermerden iki bordürle çevrelenir. Ayrıca mihrab önü de siyah mermerle vurgulanmıştır (R. 161). İçeride, biri ortada diğeri onun doğusunda olmak üzere mermerden yapılmış iki lâhid yer alır. Ortadaki lâhid Mevlâna Cemâlî'ye ait olup diğer lâhdin de oturduğu, 7-8 cm. irtifaa sahip bir yükselti üzerinde yer alır. 108 x 195 cm. ebadındaki bir kaideden 'S' profilli bir silmeyle geçilen daha dar ikinci bir kademe ve yine silmeyle geçilen üst tabladan oluşur. Tablanın baş tarafında, dikdörtgen çökertme içine alınarak 'kelime-i tevhid' hâkkolunmuştur. Kalan yüzeyi ise, karnından çiçeklerin sarktığı sivri kemerli bir çökertme halinde olup medfunun erkek olduğuna işaret eden, büyükçe bir 'kalemdân' simgesini barındırırken, kemerin köşeliklerinde de, 'Yâ Allah' nidâlarının okunduğu iki kabartma madalyon yer alır. Kemâlî adında meçhul bir şahsa atfedilen diğer lâhid ise Mevlâna Cemâlî'nin lâhdi ile aynı ölçülerde olduğu gibi aynı tasarıma sahiptir (R. 161). Her iki lâhdin silmeli kademeleri üzerinde yer alan küçük çıkıntı ögeleri dikkat çekicidir ve benzer uygulamaya Yusuf Kattal ve İmam Zamin lâhidlerinde de rastlanır. Araştırıcıların söz etmediği bir başka uygulama ise çökertmeli üst tablanın ayak tarafında küçük bir tahliye deliği ile aynı istikametteki zeminde, küçük bir çukur oluşturulmasıdır. Bir benzerini İmam Zamin lâhdi ayakucunda gördüğümüz bu gömme kapların fonksiyonu hakkında bilgimiz bulunmamakla birlikte, yakılan mumdan sızan yağların toplanmasına yönelik olabileceği ileri sürülebilir. C.Stephen, güzel perdahlanmış mermerden yapılmış olmasına karşın her iki lâhdin de yazısız ve

[323] Mevlânâ Cemâlî Türbesi iç mekânındaki kemer köşeliklerinin (kareden sekizgene geçildiği kemerli strüktür) zarif stüko bezemelerinin benzerlerini, Sebz Burc'un tâli cephe nişlerindeki kemer köşeliklerinde, deforme olmalarına rağmen görmek mümkündür. Geometrik düzenli kompozisyonlar ve diğer motif karakterleri bakımından bu nişlerin kavsaralarındaki bezemeler ile Ategeh Han Türbesi'nin kubbe içi ve duvarlarındaki malakârî bezeme bakıyyeleri, rûmî, hataî ve kıvrık dallı kompozisyonları ve işçiliği bakımından, Mevlânâ Cemâlî Türbesi'ndekileri hatırlatır.

süssüz olduğunu belirtmiş,[324] M.Z. Hasan da bu hatalı bilgiyi tekrarlamıştır.[325] Hâlbuki Cemâlî ve Kemâlî lâhidleri, Yusuf Kattal ve İmam Zamin lâhidlerinde olduğu gibi silmelerle geçilen piramidal yükselişe sahip bu tarz lâhidlerin, yazı ve dekoratif motif arz eden muntazam örneklerini teşkil eder.

Türbe dış cephe tasarımıyla da dikkat çekicidir. Güney cephesinde girişin bulunduğu orta kısım dışında bütün cephelerde, konkav silme ile vurgulanan, sığ tutulmuş üç niş yer alır (R. 147, 148). Bunlardan kuzey ve doğu cephelerinin ortasındakilerde, ajurlu panelle kapatılmış açıklıklar bulunur. Kırmızı taştan yapılmış bu panellerden kuzeydeki, 7.5 cm. kalınlığında olup bir kısmı yenilenmiş yatay üç parçadan müteşekkildir ve altı köşeli yıldızlar ile altıgenlerden meydana gelen geometrik desen sunar. Kareleri saran altıgenlerden oluşan doğudaki panel ise 6 cm. kalınlığında olup daha eski görünmektedir. Girişin üzerinde dikkat çeken bir unsur, rûmî motifleri olan sırlı bir bordürün ihata ettiği dikdörtgen çökertmedir (R. 146). Üzerinde sırlı bezeme kalıntısı görülen bir kornişle vurgulanan çökertmenin içi boş olup bordürün de bir kısmı mevcuttur. Bunun vaktiyle inşa kitâbesini barındırıyor olması muhtemeldir. Büyük nişlerin kemer tablalarında ve göz seviyesinden itibaren iki yanında çökertme içine alınan sivri kemerli küçük nişler yer alır. Ayrıca büyük nişlerin üzerindeki duvar yüzleri de küçük niş sırası ile hareketlendirilmiştir. Bunlardan sadece doğu cephesindeki ajurlu açıklığın iki yanında yer alan dekoratif iki küçük niş, detaylı bir dekorasyon sunar. Bu ikisinin minyatür kemer köşeliklerindeki mavi sırlı çiçek motiflerinin yanı sıra, iç yüzeylerinde çiçekli birer vazo yer alır (R. 149) ki bunlar bezemede stilize motiflerin baskın olduğu erken dönem için dikkat çekici örneklerdir. Cephelerin üzerinde, araları çini levhalarla kaplı konsolların taşıdığı saçak yer alır. Beden duvarları, zeminden 3.65 m. yükseklikte yer alan, kırmızı taştan yapılmış bu saçağın üzerinde hafif yükselerek yerini, saçak kornişiyle başlayan kalkan duvara bırakır. Saçağın üzerindeki bu kısım, açık mavi ve lacivert renkli çini süsleme arz eder. Bunlardan bir kısmı kare ve dikdörtgen şekilli levhalar iken bazıları çiçek deseninde kesilmiş olup sırlarının çoğu dökülmüştür (R. 150). Konsollar arasındaki çinilerin önemli bir bölümü deforme olmasına karşın güney ve doğu yönündekilerin neredeyse tamamı yerindedir. Beyaz

[324] Stephen, s. 98.
[325] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 92.

ve mavi renkten oluşan çini süslemenin, kaba hatlara sahip bitki ve rûmîli kompozisyonu ve iki renkli sırrın birlikte kullanılması bakımından günümüze ulaşan nâdir örneklerdendir (R. 151).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin günümüze ulaşmış bir inşa kitâbesi yoktur. Ancak '*Seyr'ül-Menâzîl*'de, Mevlâna Cemâlî'nin vefatını bildiren bir tarih kitâbesi kaydedilmiştir[326] ki bu yazı uzun bir süredir mevcut değildir.

Tarih kitâbesi:

تاريخ وفات مولانا جمالي سنه ۹۴۲

Tercümesi:

Mevlânâ Cemâlî'nin vefat tarihi, sene 942.

Asıl adı Hâmid olan Mevlâna Cemâlî H.862 (1457-58) yılında doğmuştur.[327] Sühreverdiyye tarikatına mensup bir mutasavvıf olan Şeyh Hâmid'e, hocası Mevlâna Semâüddin tarafından Cemâlî ismi verilmiştir. Önceleri Celâl Han ismiyle anılmasına karşın, mürşitlik makamına ulaşmasından sonra Cemâl Han ismiyle anıldığı, Celâlî olan mahlasının Cemâlî'ye dönüştüğü nakledilir. *Siyer'ül-Ârifîn* ve *Mir'at'ül Meânî,* Mevlâna Cemâlî'nin meşhur eserleri olup ayrıca *Mihr-ü Mâh* isimli mesnevisi de mevcuttur. Mekke ve Medine'nin yanı sıra Yemen'den Mısır'a, Kudüs'ten Horasan'a pek çok bölgeyi gezerek devrin âlim ve mutasavvıflarıyla görüşmüştür.[328] Nitekim Hüseyin Baykara döneminde haccını müteâkip Câm'a giderek bir müddet Mevlâna Abdurrahman Câmî'ye konuk olmuş ve daha sonra Delhi'ye dönmüştür.[329] Padişah Hümayun'la gittiği Ahmedâbad'da (Gücerat), 10 Zilkade 942'de (1 Mayıs 1536) vefat etmiş ve naaşı Delhi'ye getirilerek türbesine

---

326 M.S. Beg, s. 114.
327 S.A. Han, **Âsâr** (2003), (ed. H. Encüm), Cild: 3, s. 315.
328 Ş.A.M. Dehlevî, ss. 217-218; Sharib, ss. 162-164.
329 Şemseddin Sâmî, **Kâmûs'ül-Âlâm: Tarih ve Coğrafya Lügatı**, Cild: 3, Mihran Matbaası, İstanbul, 1308, (1891), s. 1834.

defnedilmiştir.[330] Âsâr'da, türbenin Mevlâna Cemâlî tarafından Babür devrinde ve H.935/M.1528 yılında yaptırılmış olduğu yazılır.[331] Türbenin inşâsına yanındaki camiden önce başlanmış olmalıdır.[332] Türbedeki diğer lâhdin ilişkilendirildiği Kemâlî hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Türbenin mimarı ve sanatkârları bilinmemektedir.

1.2.1.1.1.2. Ategeh Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Ategeh Han Türbesi, Nizamüddin Evliya Türbesi'nin kuzeydoğusunda, fakat dergâh avlusunun dışında yer alır. Bugün bölgenin yoğun ve karmaşık yapılaşması arasında kalmış olan yapının girişini bulmak biraz güçtür. Muhteşem süslemeleriyle sıra dışı bir türbe olan bu yapıya ulaşabilmek için öncelikle, Dergâhın doğu girişine giden dar sokağa açılan, sakinlerinin bulunduğu bir meskene girmek ve buradan da türbe avlusuna geçmek gerekir. Türbe avlusu, yaklaşık iki metre yüksekliğindeki bir duvarla çevrili olup batısı, dergâh tarafındaki bazı yapılara, doğusu, önceki döneme ait ve oldukça çukurda kalmış bir türbeye, diğer iki yönü ise konut yapılarına bitişiktir (R. 162, 163). Avlu girişi güney duvarında olup yukarıda zikredilen meskene açılır. Avlunun güneybatı köşesinde, bir hücre ve önü açık sütunlu salondan müteşekkil, geç döneme ait bir yapı bulunur. Batı duvarında ise, bir kısmı hâlen yerlerinde olan çinileri ve kemerli çökertmeleriyle ilginç bir düzenleme göze çarpar. Avlunun zemini kırmızı taşlarla kaplanmış olup yıldız motifleri oluşturan beyaz mermerle süslenmiştir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, 11 cm. yüksekliğindeki bir kaide üzerinde yükselen kare planlı gövdenin, bir iç kubbe ve silindirik kasnağa oturan dış kubbeyle örtülmesinden

---

330 Ş.A.M. Dehlevî, s. 218; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 3, s. 92.

331 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 5 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 47.

332 Mevlânâ Cemâlî Camii, aynı zâtın türbesinin de yer aldığı hazîre mahiyetindeki iki bölümlü bir avlunun güneyine bitişik vaziyettedir. Türbe gibi cami de, Babürlülerin ilk yıllarına tarihlenir. Hazîre ile birlikte Mevlânâ Cemâlî'nin türbesinde göze çarpan bir kıble inhirafı vardır. Kıblesi muntazam olan cami, türbeden sonra yapılmış olmalıdır.

oluşur (Ş. 12). Moloz taşlarla örülmüş olan gövdenin, zengin bir taş ve mermer dekorasyon arz eden dış cepheleri, üçü sağır olmak üzere taçkapı nişleriyle teşkilatlandırılmıştır (R. 164).

Güney taçkapıda yer alan 1.52 x 2.20 m. ölçülerindeki tek girişle yapının içine dâhil olunur. Günümüzde bu girişin, husûsiyeti bulunmayan iki ahşap kanadı bulunmaktadır. Cepheleri teşkîlâtlandıran diğer nişlerde yer alan, aynı ebattaki açıklıklar ise ajurlu panellerle kapatılmıştır. Ayrıca bunların üzerinde yer alan dört ajurlu pencere içeriyi aydınlatır. Tamamı kırmızı taştan yapılmış olan ajurlu paneller, svastika desenlerinin olduğu çeşitli geometrik kompozisyonlar arz eder. Türbenin, 5.75 x 5.75 m. ölçülerindeki kare iç mekânın tasarımı, aynı guruptaki diğer türbelerle büyük ölçüde örtüşmesine karşın farklı bir uygulamayı da bünyesinde barındırır. Duvarlar, zeminden yaklaşık 10 cm. yükseklikten başlayarak 135 cm. yükseklikteki, konsollarla desteklenen yatay taş hatıla kadar, 16 cm. daraltılmak suretiyle geri çekilmiştir (R. 174, 175). Bu kısımlarda, taş-mermer kaplamaların bulunup sökülmüş olması muhtemeldir. Mevcut hâliyle iç mekân daha geniş görünmektedir. Üzeri taş atkıyla geçilen giriş ve ajurlu panellerle kapatılan dikdötgen açıklıkların yan yüzleri kırmızı taşla kaplanmış ve beyaz mermer bordürlerle tezyin edilmiştir. Yatay taş hatılın üzerinde kalan masif duvarlar, birer nişle hareketlendirilmiştir. Taş atkılı olmakla beraber bu nişlere, sıvayla sepetkulpu kemer formu kazandırıldığı bakıyyelerden anlaşılmaktadır (R. 176). Zeminden 2.67 m. yükseklikte, konkav silmeli bir korniş kare mekânı adeta sonlandırır. İç mekân, bu kornişin üzerindeki sekiz adet kemerden oluşan sekizgen bir strüktürle yükselir. Zeminden îtibaren 7.20 m. irtifaındaki basık iç kubbe, bu kemerli strüktüre oturtulmuş olup, kemerlerden, iç mekânın köşelerine tekabül edenler tromp mahiyetinde iken, diğerleri ajurlu pencereleri ihtiva eden çökertmeler halindedir (R. 178).

Bugün sadece etekleri sıvalı olan iç mekânın moloz taş örgü duvar yüzeylerinin, başlangıçta tamamen sıvalı ve stüko bezemeli olduğu bakıyyelerden anlaşılmaktadır. Nitekim sepetkulpu kemerli nişlerin içleri ile etrafındaki duvar yüzlerinde küçük birkaç parça halinde günümüze ulaşabilmiş bezeme kalıntıları, rûmîlerin yanı sıra stilize bitkisel motiflerin yer aldığı oldukça zarif bir bezeme programına işaret eder. Konkav silmeli korniş ile bu nişlerin arasında, olgun bir sülüs arz eden yazı frizinin kalıntıları görülmektedir. Kalıntıların küçük parçalar halinde

bulunmasına rağmen yazının istifli olması, dikkatlerden uzak kalmış bu hattın bütünü hakkında fikir sahibi olmaya yetecek kelimenin mevcudiyetine imkân tanımıştır.

İç mekân kuşak yazısı:

Kuzey duvarında:

فاستجاب له [333](ربه) فصرف .....احمل فوق

Batı duvarında:

.....[334](ر)أسى

Güney duvarında:

..... كرون ياصاحبي السجن ارباب

Doğu duvarında:

متفرقون خير ام الله الواحد القهار، [335](ماتعبدون من دونه إلاأسماء سميتموها) ... . الدين القيم ولكن اكثر الناس لايعلمون

İç mekânı dolaşan kuşak yazısı bakıyyeleri, kuzey duvarında Yusuf sûresi 34. âyetle başlayan metnin, müteakip âyetlerle devam ederek doğu duvarında aynı sûrenin 40. âyeti ile bittiğini göstermektedir.

Kornişinin üzerindeki kemerli strüktürün bezemeleri de büyük ölçüde tahrib olmuştur. Ancak güney yönündeki pencereyi kuşatan kemerli çökertme isli de olsa stüko bezemelerinin bir kısmını muhafaza etmektedir (R. 177). Bunların geometrik

[333] Takdim tehirlerin olduğu istifli yazı olduğundan mevcut bakıyyede, sadece "ر" harfinin bir kısmı okunmaktadır.

[334] "ر" harfi mevcut değildir.

[335] Yazı frizinin alt kısımları döküldüğünden ayetin bu kısmı bütünüyle mevcut olmadığı halde anlaşılabilmektedir.

desenler içindeki bitkisel motiflerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Çökertmenin içindeki bu stüko bezeme, münavebeli kartuş ve rozet motifinden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir[336]. Çökertmeyi ihtiva eden basık sivri kemerin yüzünün de yazı frizi ile tezyin edildiği anlaşılmakla birlikte, deformasyon ve isten mütevellid kararma nedeniyle okuyamadık. Benzer kompozisyona işaret eden bezeme kalıntıları, doğu ve batı yönündeki kemerli çökertmelerde de görülmektedir. Trompları teşkil eden tâlî yönlerdeki basık sivri kemerlerin yüzlerinde, yazı frizleri olduğunu gösteren bir iki parça mevcuttur. Ancak bu kemerlerin içlerinde hiçbir bezeme kalıntısı yoktur. Trompların sıvaları yeni olup altlarındaki dik açılı yüzeylerin bir kısmı tamamen sıvasızken, diğerlerinde eski sıva kalıntıları vardır.[337] Diğer stüko bezeme örnekleri ise pandantiflerin yüzeylerini süsleyen kemer örgüsü desenleri ile kubbe içi süslemeleri olup, kalan yüzeyler yakın zamanlarda sıvanmıştır. Stilize çiçek motifleri barındıran kemer-örgülü (baklavalı) bezemeler, zikzak desenleri ile vurgulanmıştır. Sadece birkaç parça halinde korunabilmiş, kubbe içi bezemesi ise iç mekân süslemelerinin en muhteşemidir. Hataî, pençberg ve kıvrık dalların yanı sıra rûmîlerin de bulunduğu malakârî bezemenin, yeşil, çivit mavi ve domates kırmızısı renkleri, göz alıcı bir ihtişamın iç mekândaki son örnekleridir (R. 179, 180). Sonuç olarak, sepetkulpu kemerli nişlerin alt seviyesinden îtibaren kubbe içine kadar bütün yüzeylerin vaktiyle stüko dekorasyon arz ettiği, ve bunların motif ve işçilik karakteri bakımından Lodi ve Sûrî dönemi stükolarından çok İranlı ve Türkistanlı örnekleri hatırlattığı söylenebilir.

İç mekân sıvaları ve sıva üstü stüko bezemelerinin bu denli tahrip olmasını, iklim koşulları ve zamanın yıpratıcı gücüyle açıklamak mümkün değildir. Büyük tutulmuş çok sayıda pencereye sahip yapılarda, yağmur sularının içeriye sızarak sıva ve bezemelere zarar verdiği görülmektedir. Bunlar aynı zamanda çeşitli iri kuşların yuvalanmalarına da müsait olduğundan, bu tarz yapılarda bezemeye zarar veren kuş dışkısı da çok görülmektedir. Fakat Ategeh Han Türbesi'nde bu etkenler daha asgarî düzeyde olmasına karşın bezemeli sıvalarının neredeyse tamamı dökülmüştür. Bu tahribatı, halen izlerini gördüğümüz is lekeleri sebebiyle içeride ateş yakılmış

[336] Erken dönem yapılarında karşılaşılan bu tarz bordür motifleri, Sebz Burc'un kubbe kasnağında çok daha büyük ölçülerde karşımıza çıkar.

[337] Güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerindeki eski sıva kalıntıları üzerinde bitkisel motife benzer izler mevcutsa da tam olarak anlaşılamamaktadır.

olmasına bağlamak mümkünse de söz konusu kararma, mum, kandil vb. yakılması neticesinde de oluşmuş olabilir.[338] Peki, türbe ne zamandan beri bu durumdadır? C.Stephen'ın 1870'lerdeki şu ifadeleri bu soruya açıklık getirebilir.

Türbenin mevcut durumu fevkalâde rahatsız edicidir; duvarların iç yüzlerinin, taş ve harcın pürüzlü yüzeylerini göz önüne serecek şekilde çıplak bırakıldığına inanmak çok zordur. Çatıdaki mermer çörtenlere gösterilen özen, herhalde türbenin içinde bu denli ihmâl edilmiş olmayacaktı.[339]

Yazarın döneminde, iç mekânın daha fazla bezeme kalıntısına sahip olması beklenir. Ancak yukarıdaki ifadelerden, duvarlardaki sıva ve bezemelerin daha o tarihlerde dökülmüş olduğu, hattâ yapının o haliyle yazarı şüpheye düşürerek iç mekân tasarımını dış cephe dekorasyonuyla mukayeseye sevk ettiği ve iç mekânın sıvasız bırakılmış olabileceği zannını bertaraf etmek istediği anlaşılmaktadır. C.Stephen, kısıtlı bir zaman diliminde yapıyı inceleme imkânı bulabilmiş olmalıdır. Zira türbe, dış görünüşüyle denk düşecek bir iç mekân bezemesinin, yukarıda mevcut izlerini sunduğumuz sınırlı kalıntılarını hâlen muhafaza etmektedir. Hattâ iç mekân süslemelerinin başlangıçta stüko bezemeyle sınırlı olmadığı, Mirza Sengîn Beg'in çok daha eski kayıtlarından anlaşılmaktadır. Âyet bulunan kuşak yazısından söz etmemesi şaşırtıcı olmakla[340] birlikte Sengîn Beg, iç mekânın her dört duvarında yer aldığını belirttiği mermer levhâlar üzerine yazılmış bir mesnevîden şiirler kaydetmiştir.[341] Daha sonra C. Stephen ve M.Z. Hasan'ın, bu panolardan söz etmemesi, 1870'lerden önce bunların kaybolduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Sengîn Beg'in bu değerli kaydı, yukarıda değindiğimiz sıra dışı bir uygulamayı açıklamaktadır. İç mekân duvarlarının etek seviyesinde görülen çökertme yüzeyler, muhtemelen, onun zikrettiği mermer levhalarla kaplı idi. Duvarların üst kısımlarındaki ağırlığın bu kaplamalara aktarılmaması için yatay taş hatıllar konulmuş, kaplamanın ardında kalacağı için de hatıllar basit konsollarla

---

338 Günümüzde de devam eden mum, kandil ve tütsü yakma geleneği neticesinde, türbelerde is ve kararmaya rastlamak mümkündür. Ateş yakılması neticesinde, malzemede meydana gelen kavlamayı bundan ayırmak gerekir. Ategeh Han Türbesi'nde bu tarz bir yanmanın izleri çok net değildir.

339 Stephen, s. 67.

340 Kuşak yazısının, Sengîn Beg'in ziyareti esnasında dökülmüş vaziyette olduğu düşünülebilir.

341 Makta beytinde zikredilen isim Şemsüddin Muhammed'dir. Bu nedenle mesnevînin, türbenin sabine ait olduğunu söyeleyebiliriz. Farsça yazılmış, uzun mesnevî beyitleri için bkz. M.S. Beg, ss. 81-83.

desteklenmişti. Tahrip olan kaliteli stüko bezemeler ile kaybolan mermer panolar yerlerinde tasavvur edildiğinde, artık iç mekân süslemelerinin en az dış cephe dekorasyonu kadar zengin olduğunu söylemek mümkündür.

Çok bakımsız hâldeki iç mekânın zemini çeşitli büyüklükteki kesme taş ve mermerle kaplıdır (R. 181). Giriş ve ajurlu açıklıkların zemini ile bunlardan kuzey ve batıda olanının önündeki alan geometrik desenli kaplamalara sahip olup epeyce zarar görmüşlerdir (R. 175).

Salonda nefis işlemeli üç lâhid yer alır. Yaklaşık olarak mekânın ortasında yer alan lâhid Ategeh Han'a aittir. Lâhid mermerden yapılmış olup, 78 x 208 cm. ebadındaki bir alana oturan ve pramidal yükseliş gösteren iki kademeli bir kaideden 'S' profilli bir silmeyle geçilen gövdeyi, mukarnasla geçilen üst tabla (48 x 180 cm.) tamamlar. Gövdenin, iki satıra ayrılmış baş tarafında Bakara sûresi 185. âyetin bir kısmı yer alır. Tamamı sığdırılamayan âyet; anlam bütünlüğünün sağlanması açısından, daha küçük boyutlu olarak köşeye sıkıştırılmış "فقد فاز " ibaresi ile bitirilmiştir. Gövdenin doğu ve batı yüzlerinde, sekiz köşeli yıldızlarla münavebeli sıralanan kartuş desenleri içinde Şems sûresi 1-9. âyetler yer alır. Üst tablanın baş kısmında yer alan, kare çökertme içindeki sekiz dilimli kartuşta, gövdedekilere nazaran daha zarif bir sülüsle yazılmış, Rahman sûresi 26. ve 27. âyetler okunur. Tablanın kalan yüzeyi ise dilimli başlıklı bir çökertme halinde olup kalemdân simgesini barındırır. Yazı kartuşları ve gövdenin ayakucu hariç lâhdin bütün yüzeyleri, ince işçilik gösteren stilize motiflerle süslenmiştir (R. 182, 183).

Ategeh Han lâhdinin doğusundaki ise, eşi Cici Ana'ya (Jiji Anagâh-Angâh)[342] aittir. 81 x 212 cm. ebadındaki bir zemine oturan üç kademeli bir kaideden, 'S' profilli bir silmeyle geçilen gövde ve mukarnasla geçilen üst tabladan (48 x 180cm.) oluşur. Gövdenin kuzey yüzünden başlayan "âyet'el-kürsi", doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Yazı sülüs karakterli olup, bazı harflerin kuyrukları uzatılarak iki satırlı bir görünüş arz eder. Tablanın baş tarafındaki sekiz dilimli kartuş, 'besmele' ile "هو الحي الذي لايموت"[343] (O, ölümsüz hayat sahibidir) ibâresini ihtiva ederken dilimli başlıklı çökertmede ise bir hanıma ait olduğunu vurgulayan

[342] Stephen, s. 67; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 175.

[343] Furkân sûresi 58. ayetten mülhem olan bu ibâreyi, M.Sengîn Beg, «هو الله الذي لايموت» şeklinde hatalı okumuştur. Bkz. M.S. Beg, s. 83.

tahtî simgesi yer alır. Mermerden yapılmış olan lâhdin, yazılar dışındaki bütün yüzeyleri, zarif oyma işçiliği sunan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Özellikle gövdenin güney yüzünde, ortabağdan saçılan palmetler ile kıvrık dallar ve rûmî motifleriyle oluşturulan kompozisyon, ince bir işçilik sunar (R. 184, 185).

Diğer bir lâhid ise Ategeh Han lâhdinin batısında yer alır. Üç kademeli kaidenin alt kademesi 78 x 212 cm. ölçülerinde olup gövde ve üst tablası (39 x 171 cm.) bakımından Ategeh Han lâhdine benzer (R. 186). Mermerden yapılmış bu lâhdin kime ait olduğu açıkça bilinmemektedir.[344] Lâhid gövdesinin doğu ve batı yüzündeki yıldız desenli kartuşların içinde ve kuzey yüzünde, sülüs hatla yazılmış âyetler yer alır. Lâhid gövdelerine yazılan âyetler, gördüğümüz kadarıyla kuzey (baş tarafı) yüzünden başlamakta yada burada 'besmele' yer almaktadır. Fakat bu lâhdin doğu yüzünde, Yusuf sûresi 53. âyetle başlayarak müteâkib âyetlerle devam eden yazı, aynı sûrenin, ilk iki kelimesi batı yüzünde kalan 56. âyeti ile alışılmadık bir biçimde kuzey yüzünde son bulur. Bu kısım cetvel çekilmek suretiyle iki satıra bölünmesine karşın doğu yüzündeki iki kartuşun yazıları, "ي " harflerinin kuyrukları uzatılarak yazı iki satırlı hale getirilmek suretiyle istiflenmiş, batı yüzünde bundan kaçınılmıştır. Doğu ve batı yüzlerindeki yıldız desenlerinin içleri ile kartuşlardan arda kalan yüzeyler, diğer iki lâhidde olduğu gibi zarif bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bu lâhid, üst tablanın baş tarafındaki kare çökertme içinde yer alan ve 'besmele' ve "هو الحي الذي لايموت " ibâresini ihtiva eden sekiz dilimli kartuşuyla Cici Ana lâhdini hatırlatır. Tablanın kalan yüzeyi ise kalemdân simgesi bulunan dilimli başlıklı bir çökertme şeklindedir. Türbedeki lâhidler, zarif bezemeleriyle Mirza Cihangir lâhdini andırmaktadır.

Salonda, yoğun bezemeli bu üç lâhdin yanı sıra, birkaç cm. yüksekliğinde ve 29 x 62 cm. ebadındaki basit işlemeli bir bebek lâhdi (R. 187) ile küçük bir alanı çevreleyen, kırmızı taştan yapılmış, 88 x 147 cm. ölçülerinde bir korkuluk yer alır (R. 188). Hemen girişte bulunan bu korkuluk yine bir çocuk kabrine işaret etmektedir.

Batı duvarına bitişik olarak iç mekânın güneydoğu köşesini kaplayan, yaklaşık 15 cm. yüksekliğinde bir set bulunur. Mahiyeti anlaşılamayan bu düzenleme

[344] Bkz. Stephen, s. 67; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 175.

iki bloktan oluşur ve bir çukuru örter görünmektedir (R. 189). Duvarla bitişik olan taş blok dikkate alınmadığında, diğerinin, bir lâhde kâide teşkil etmiş olabileceği düşünülebilir.

Ategeh Han Türbesi, yukarıda anılan avlu içinde yer almakta olup bir platformu yoktur. Ancak doğusundaki, eski döneme ait türbenin çukurda kalmış olması, Nizamüddin Evliya Türbesi ve bir ondördüncü yüzyıl eseri olan Alâüddin Hılci Camii gibi yapıların daha düşük kotta bulunması, başlangıçta türbe avlusunun alçak bir platform teşkil ettiği ve zamanla etrafının dolduğu düşünülebilir.

Yapı bugünkü hâliyle şüphesiz iç mekândan çok dış görünüşüyle dikkat çekmektedir. Moloz taştan inşâ edilen türbenin cepheleri kırmızı taş ve mermerle kaplanmıştır. Yapının kare planlı gövdesi dıştan 9.02 x 9.02 m. ölçülerinde olup her bir cephe, ortalama 3.17 m. eninde, kilit taşına kadar 4.76 m. yüksekliğinde ve 72 cm. derinliğindeki basık sivri kemerli birer taçkapı nişiyle teşkilâtlandırılmıştır. Bunlar, cephelerden yüksek tutulduğu gibi 18 cm. dışa taşırılarak vurgulanmış, iki yanındaki cephe yüzleri de aynı kemer formunu tekrar eden birer sağır pencere ve üzerlerindeki dikdörtgen panolarla hareketlendirilmiştir. Güneydeki giriş olmak üzere, diğerleri ajurlu panellerle kapatılan dikdörtgen açıklıklar ile üstlerindeki ajurlu pencereleri ihtiva eden taçkapı nişlerinin yüzeyleri, mermer bordürlerle süslenen kırmızı taşla kaplanmıştır. Taçkapı nişlerinin eteklik seviyesindeki yüzleri, kırmızı taş ve beyaz mermer alternatifinden oluşan dikdörtgen panolarla kaplanmıştır. Giriş ve ajurlu açıklıkların üzerinde, beyaz mermerden yapılmış yazı panoları yer alır.[345] Bunların üzerindeki pencereler ajurlu panellerle kapatılımış; kemer köşelikleri de yeşil sırlı bordürün çevrelediği beyaz mermer zemin üzerine mavi renkli sırlı malzemeler kakılmak suretiyle teşkil edilen yıldız desenleri ile tezyin edilmiştir. Taçkapı nişlerinin kalan yüzeyleri, beyaz mermer bordürlerle hareketlendirilen kırmızı taşlarla kaplanmıştır. Taçkapıların cepheden taşan, eteklik seviyesindeki yüzleri beyaz mermerle kaplanmış olup üzerlerine bitkisel motiflerle bezenmiş kemerli birer çökertme ile yazı panosu işlenmiş, köşeleri zarif sütüncelerle hafifletilmiştir. Bunların üzerinde ise beyaz mermerden bir yazı frizi taçkapı cephelerini çevreler. Taçkapı kemerlerinin köşelikleri sırlı kakma işçiliği sunar.

[345] Cephelerde inşa kitâbesinin (girişin üzerinde) yanı sıra çok sayıda yazı bulunduğundan karışıklığa meydan vermemek için topluca değinilecektir.

Beyaz mermer zemine kakılan yeşil ve mavi renkteki sırlı malzemenin[346] oluşturduğu, oniki ve dokuz köşeli yıldız motiflerine dayanan geometrik süslemeli bu köşeliklere birer kabara yerleştirilmiştir. Zarif oymalı, altıgen mermer kabaralar, yine altıgen göbeklerinde, mavi sırlı kakmalar hâlindeki çarkıfelek motifiyle gizlenmiş makılî hatla üçlü "علی " (Ali) ismini hâvîdir (R. 167). Ancak köşeliklerdeki bu zarif süslemenin önemli bir kısmı dökülmüştür. Ayrıca kırmızı taş kaplamalı yüzeylerin tamamı, bitikisel motiflerin yanı sıra svastika/çarkı felek motiflerinin görüldüğü geometrik düzenli zarif oymalar arz eder. Bunlar da malzemesinin bir çeşit kum taşı olmasından mütevellid çok yıpranmışlardır (R. 165).

Dış cephelerin zeminden 1.75 m. yükseklikte, kırmızı taştan yapılmış yatay bir bordürle nihayetlenen etek dekorasyonu, kırmızı taş zemine, beyaz, siyah ve gri renkli taş-mermer kakmalarıyla dikkat çeken birer pano hâlindedir (R. 166). Oniki ve sekiz köşeli yıldızlardan oluşan geometrik düzene sahip bu panolardaki kakmaların bir kısmı dökülmüştür. Cephelerdeki sağır pencerelerin kemer köşeliklerinde, mermer üzerine koyu mavi sırlı malzemeyle altı köşeli yıldızlar ve altıgenler teşkil edilmiştir. Bunların üzerindeki, yatay konulmuş dikdörtgen panolar ise yine mermer üzerine yeşil ve mavi sırlı kakmalarla teşkil edilen oniki ve beş köşeli yıldızların olduğu geometrik desenli bir kompozisyon sunar. Ne var ki bunların da bir kısmı dökülmüştür. Panoların üzerinde yer alan, zarif işlemeli ikişer mermer çörten, kalkan duvarla çevrilen kasnak bölgesindeki yağmur sularını tahliye eder.

Taçkapıların köşeleri gibi gövdenin köşelerinde de gömme sütünceler yer alır. Üst kısımlardakiler yivli ve daha sade iken, eteklik seviyesindekiler, kavanoz formlu kaideleri, zikzak desenli gövdeleri ve mukarnaslı başlıklarıyla fevkalâde zarif bir işçiliğin ürünüdürler. Taçkapı üstlerinde cephelerin yüksekliği kalkan duvarlarla birlikte 6.30 metreyi biraz aşar. Kalkan duvarların yüzeyleri, kırmızı ve beyaz mermerden, düz ve ters olmak üzere münavebeli sıralanmış palmetli bir kaplama ile tezyin edilmiştir. Cephelerdeki gömme sütüncelerin üzerinde vaktiyle nârin alemlerin yükseldiği bakıyyelerden anlaşılmaktadır.

---

[346] C.Stephen bunları renkli taş olarak tanımlamış, sonraki bazı çalışmalarda da aynı tanımlama yer almıştır. Fakat, duvar eteklerindeki panoların dışında, gerek taçkapı, ajurlu pencere ve sağır pencerelerin kemer köşeliklerindekiler, gerekse bu sonuncuların üzerinde yer alan dikdörtgen panolardaki kakmalar renkli taş değil sırlı malzemedir.

Cephelerin dekorasyonuna katılan diğer unsur ise yazı frizleri ve panoları ile kitâbelerdir. Etek dekorasyonunun üzerinde taçkapı nişlerini saran, bitkisel motifli bir bordürün çevrelediği geniş frizler, olgun celî sülüs yazılarıyla dikkat çekicidir. Her bir frizin sonunda usta kitâbesi yer alır. Girişin üzerinde inşa kitâbesi, dikdörtgen ajurlu açıklıkların üzerinde ise âyetlerin hâkkedildiği mermer panolar bulunur. Cepheleri tezyin eden diğer yazılar ise, taçkapı eteklerinde yer alan kemerli ikişer dekoratif çökertmenin üzerinde bulunur ve dua metinlerini ihtiva ederler. Kitâbenin ve girişin bulunduğu asıl cephe güney cephesi olmakla birlikte yazıların batıdan başlayan metin bütünlüğüne sahip olması bakımından, onları bu sıraya göre ele alacağız.

Batı taçkapısındaki ajurlu açıklığın üzerinde yer alan beyaz mermer panoda, istifli sülüsle, " قال الله تعال " ibaresini müteakip Âl-i İmran sûresi 169. âyet hakkolunmuştur (R. 168). Batı taçkapı nişini saran yazı frizinin sağ başında, yatay olarak ve küçük boyutta "eûzü bi'llâhi min'eş-şeytân'ir-racîm" yazılmıştır. Onun hemen üzerinde "besmele" ile başlayan Mülk sûresinin ilk 8 âyeti, friz boyunca devam eder. Ancak 8. âyetin son iki kelimesi, frizin hitamındaki yatay kartuşa taşırılarak ketebe kaydıyla birlikte çok daha küçük boyutta yazılmıştır. Taçkapının sağ eteğindeki dekoratif çökertmenin üzerine işlenmiş panoda, sülüs hatt ile " إلهي لئن جلت وجمت خطئتي ", (Allahım günahlarım çok ve sayısız olsa bile); sol taraftakinde, "فعفوك عن ذنبي أجل وأوسع " (Senin affın benim günahlarımdan daha geniştir) niyazları yazılmıştır.

Kuzey taçkapısındaki ajurlu açıklığın üzerinde, sülüs hatt arz eden, Âl-i İmran sûresi 170. âyet okunmaktadır. Tercih edilen pano ve yazı boyutu için uzun sayılabilecek bu âyet, girift bir istifle yazılarak sığdırılabilmiştir (R. 169). Nişi saran büyük frizde, batı cephesinde kaldığı yerden devam eden Mülk sûresi 9.-18. âyetler yazılmıştır. Frizin sonunda, satır çizgisiyle bölünmüş olarak sanatçı imzası yer alır. Taçkapının, sağ eteğindeki dekoratif çökertme üzerinde, girift bir istifli sülüs ile " الهي وخلاقي وحرزي وموئلي ", (Allahım, Yaratıcım, Sığınağım, Barınağım); sol tarafta ise " إليك لدى الإعسار واليسر أفزع " (Darlıkta ve bollukta sana sığınırım) niyazı okunmaktadır.

Doğu taçkapısındaki ajurlu açıklığın üzerinde bulunan mermer panoda, Bakara sûresi 154. âyet okunmaktadır (R. 170). Taçkapı nişini saran büyük frizde, Mülk sûresi 19.-26. âyetler yer alır. Bu sonuncu âyetin son kelimesi yatay yazılmıştır. Frizin sonunda yine yatay olarak ketebe kaydı bulunur. Taçkapının sağ eteğindeki dekoratif çökertme üzerinde, " الهي ترى حالي وفقري وفاقتي ", (Allahım, hâlimi, fakirliğimi ve aczimi görüyorsun); soldakinde "وانت مناجاتى الخفية تسمع " (Gizli yalvarmalarımı sen duyuyorsun) duası yer alır.

Güney taçkapıdaki girişin üzerine yerleştirilmiş beyaz mermer pano, inşa kitâbesini ihtiva eder (R. 171). Sülüs hattla istifli olarak yazılmış Arapça kitâbeye, "ى " harflerinin kuyrukları uzatılmak suretiyle iki satırlı görünüm verilmiştir. Ayrıca yazının zemini, oldukça zarif kabartmalar halindeki kıvrık dallar ve rûmî motifleriyle süslenmiştir. Taçkapı nişini saran, bitkisel motifli bir bordürün çevrelediği geniş friz, celî sülüs âyet ve dua metinlerini içerir. Sağ baştan itibaren üstteki yatay frizin ortasına kadar Mülk sûresinin 27.-30. âyetleri yazılıdır. Yatay kısmın kalanında ise Sâffât sûresi 180-182. âyetler okunmaktadır. Bu âyetleri müteakip, frizin köşesindeki "besmele" ile başlamak suretiyle aşağıya doğru, Kadir sûresi yazılmıştır. Sûrenin sonunda, yatay dikdörtgen bir kartuş içinde hakkâk imzası yer alır. Taçkapının sağ eteğindeki çökertme panoda, " لك الحمد ياذالجود والمجد والعليَ " (Ey cömert, şerefli ve yüce olan Allahım, hamd sanadır), solundakinde ise "تباركت تعطي من تشاء وتمنع " (Pek yücesin dilediğine ihsan eder dilediğine etmezsin) yazısı yer alır.

Türbeye, Timurlu karakterini kazandıran belki de en önemli unsur, kubbe ve kasnağının formudur. Takriben 2 m. yüksekliğindeki dairevî kasnak, kırmızı taşla kaplanmış; altı köşeli yıldız ve altıgenlerden oluşan beyaz mermer kakmalarla süslenmiştir. Bir bilezik gibi onu saran bu bordür, ilginç bir biçimde kasnak eteğinde yer alır. Zira bu kısım kalkan duvarın arkasında kaldığı için aşağıdan görülmez (R. 172, 171). Yapının üzerine çıkmaya imkân tanıyan merdiveni bulunmadığından ziyaretçilerce görülmesi tasarlanmamış olmalıdır. Kasnağın güney yönünde kare şekilli küçük bir açıklık yer alır. Kasnaktan hafif taşan, miğfer formlu dış kubbeye, mukarnası andıran bingilerle geçilmiştir. Muntazam kesilmiş mermerle kaplı kubbe,

lotus çiçeği ile sonlanmayan ender kubbelerden biridir. Alemi, uzun süre önce bir fırtınada kırılmış olduğundan,[347] bugün görülen alem ilk yapıdan değildir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbe, Ategeh Han adına inşa edilmiştir. Mîr Yâr Muhammed Gaznevî'nin oğlu olan bu şahıs Ategeh Han adıyla meşhurdur. O, öncelikle Humayun'un kardeşi Mirza Kâmuran'ın hizmetine girmiş, Kaneviç bozgununda (947 / 1540) nehri bir filin sırtında geçerek kurtulan Hümayun'u elinden tutup karaya çekmiş ve onun, 'adın ne?, nerelisin?' sorularına, adının Şemsüddin Muhammed olduğunu, Gazne'de doğduğunu ve Mirza Kâmuran'ın hizmetinde bulunduğunu söylemişti. Bu hadiseden sonra mükafatlandırılan Şemsüddin Muhammed, Hümayun'un hizmetine girmiş, eşi de, doğumuna yakın Ekber'in sütanneliğine tayin edilmiştir.[348] Annelik hizmetine atanan kadına, 'analık' manasında Türkçe kökenli bir tâbir olan " انگه " (Anegeh-Angeh); kocasına "babalık" anlamında " اتگه " (Ategeh-Atgeh); çocuklarına ise sütkardeş " کوکلتاش " (Kökeltaş-Kökeldaş) deniliyordu.[349] Ekber'in sütanneliğine atanan, Şemsüddin Muhammed'in eşine 'Cici Anegeh' (Cici Anne) ünvanı verilmiş,[350] kendisi de 'Ategeh Han' adıyla meşhur olmuştur. Hümayun'un ölümünden sonra Ekber'in hizmetine giren Ategeh Han, Bayram Han'ın bertaraf edilmesinde gösterdiği başarı sebebiyle 'Han-ı Âzam' ünvanı almış, bir müddet sonra vezir tayin edilmiştir.[351] Onunla ilgili dikkat çekici bir husus, Ş. Sâmî'nin eserinde geçmektedir. Müellif, onun, Ekber'in ricâlinden olduğunu ve H.969 tarihinde katledilmek suretiyle vefat ettiğini belirttikten başka, Hindistan şairlerinden olduğunu zikrederek bir beytini nakleder.[352]

Ategeh Han, 12 Ramazan 969 (16 Mayıs 1562) tarihinde Agra sarayında, Ekber'in bir başka sütannesi olan Mâhim Anegeh'in oğlu Edhem Han tarafından öldürtülmüştür.[353] Edhem Han ise Ekber'in emriyle Agra Kalesi'ndeki sarayda, bir

---

347 Stephen, s. 67.
348 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: II, ss. 156-157.
349 Ferishta, Cild: II, s. 129-130.
350 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: II, s. 157.
351 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: II, s. 159.
352 Sâmî, Cild: 3, s. 2019.
353 Qandhari, s. 100; S.N. Khan and A. Hayy, Cild: II, s. 159.
Ferişte Tarihi'nde ise Ategeh Han'ı, bizzat Edhem Han'ın öldürdüğü ifade edilir. Bkz. Ferishta, Cild: II, s. 129.

revakın üzerinden atılmak suretiyle öldürülerek cezalandırılmıştır.[354] Ategeh Han'ın cenazesi Delhi'ye getirilerek bugünkü yerine defnedilmiş ve oğlu Mirza Aziz Kökeltaş tarafından kabrinin üzerine türbesi yaptırılmıştır.[355] Cici Anegeh ise Ategeh Han'dan çok sonra vefat etmiştir.[356] Bu kadına atfedilen lâhdin gövdesindeki 'âyet'el-kürsi'nin sonunda hafif gizlenmiş vaziyette bir tarih kaydı bulunur. Dikkatten kaçan, ' ١٠٠٩ ' (H. 1009) şeklindeki bu kayıt (R. 185), büyük bir ihtimalle Cici Anegeh'in ölüm tarihi veya onun ölümünden sonra başlanan lâhdin yapım tarihidir.

Türbe, kitâbelerini muhafaza edebilen sayılı yapılardan biridir. Girişin üzerindeki Arapça kitâbede şunlar okunmaktadır.

İnşâ kitâbesi: (R. 171)

تمّت هذه العمارة الشريفة في سنة اربع وسبعين وتسعمايه باهتمام استاد خدا قلي.

Tercümesi:

Bu şerefli imaret, 974 senesinde, Üstad Hüdâ Kulı'nın denetiminde tamamlanmıştır.

Usta kitâbeleri:

Batı taçkapısı yazı frizinin sonundaki sanatçı kitâbesinde, " كتبه باقي محمد " (onu Bâkî Muhammed yazmıştır) cümlesi[357] okunur.

Kuzey ve doğu taçkapılarındaki yazı frizlerin sonunda ve yatay dikdörtgen çerçeve içinde " وكتبها الغريب باقي محمد البخاري " (ve onu da el-Garîb Bâkî Muhammed el-Buhârî yazmıştır) şeklinde aynı metni ihtiva eden iki kitâbe yer alır.

---

354 Ferishta, Cild: II, s. 129.

355 Stephen, s. 66; Thomas William Beale, **An Oriental Biographical Dictionary**, (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, haz. H.G. Keene), W.H. Allen & Co. London, 1894, (An Oriental), s. 88.

356 T.W. Beale, Cici Anegeh'i " جيجي بيگم " (Cici Begim/Bigem/Begüm) şeklinde anar ve onun, H.1008/M.1599 yılında öldüğünü yazar. Bkz. Beale, s. 201.

357 Sanatçı imzasının baş tarafındaki « ألم يأتكم نذير » ibaresi, üstteki yazı frizinde okunan Mülk sûresi 8. ayetin son iki kelimesidir.

Güney taçkapıyı saran frizin sonunda da, " كتبه باقي محمد الكاتب سنه ٩٧٤ " (onu Kâtib Bakî Muhammed yazmıştır, sene 974) şeklinde aynı sanatkârın imzası yer alır.

Kitâbesine göre yapının inşası, H.974 (1566-67) yılında bitirilmiştir. Güney cephesindeki, tarih kaydı içeren hakkâk imzasında da aynı tarih verilmektedir. Dolayısıyla bu tarih, bütün süsleme programıyla birlikte türbenin tamamlandığı yıldır. Ategeh Han 1562'de öldüğüne göre, türbenin inşası 4-5 yıl sürmüştür.

Üstad Hüdâ Kulı, şantiyenin bütün işlerinden sorumlu mimarıdır. Yazıların hakkâkkı Bakî Muhammed'in Buharalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu aynı zamanda Hindistan'a gelen usta ve sanatkârlar arasında taş işçiliğinde hüner sahibi olanların da bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1.2.1.1.1.3. Berber Türbesi

Bulunduğu Yer:

Berber Türbesi, Yamuna nehrinin batısında yer alan, Hümayun Türbesi'nin yüksek duvarlarla çevrili büyük bahçesi içindedir. Birbirini dik kesen su kanaletleriyle eşit parçalara ayrılan bu muazzam bahçenin güneydoğu köşesinde yer alan türbe, aynı zamanda bu kanaletlerin kesişme noktalarından birini teşkil eder (R. 190).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Taş dolgu bir platform üzerine inşa edilmiş olan türbe, içte ve dışta kare plan arz eden kesme taş gövdenin, poligonal kasnağa oturan çift kubbeyle örtülmesinden müteşekkil bir yapıdır (Ş. 13, 14). Cepheler yüksek ve derin taçkapı nişleriyle teşkilatlandırılmış olmakla birlikte sadece güneydeki giriş fonksiyonuna sahip olup diğerlerindeki açıklıklar kırmızı taştan yapılmış ajurlu panellerle kapatılmıştır (R. 191, 192).

Tek parça halindeki iki kavisten ibaret basık sivri kemerli giriş, yaklaşık 1.50 x 2.32 m. ölçülerindedir. Ondan biraz daha geniş ve yüksek tutulmuş olan giriş dehlizi ile bu nârin kemerin üzeri, taş atkı ile geçilmiştir. Türbe içte, 7.45 x 7.45 m.

ölçülerinde muntazam bir kare mekân sunar. Girişe mukabil açıklıkları örten ajurlu paneller, duvarların dış hizasına yakın konumlandırılmak sûretiyle 1.70 m. eninde ve 50 cm. derinliğinde birer niş teşkil edilerek iç mekân ferahlatılmıştır. Batıdaki panelin ortası, köşeliklerinde "يافتاح" (Yâ Fettâh) yazılı, kemerli bir mihrab motifinin işlendiği dikdörtgen bir pano şeklinde düzenlenerek kıble yönüne işaret edilmiştir (R. 197 ve 199).

Basık sivri kemerli sığ dört niş, giriş ve ajurlu açıklıklar ile onların üzerindeki birer ajurlu pencereyi vurgulayan büyük çökertmeler halinde, âdeta taçkapı nişlerinin bir yansıması olarak iç mekân duvarlarını hareketlendirir. Onların iki yanındaki duvarlar, aynı kemer formuna sahip, iki sıra halindeki sağır pencerelerle techiz edilmiştir. Sağır pencerelerin kemerleri damla motifiyle taçlandırılmış, kırmızı taştan köşelikleri de boş bırakılmış birer kabartma madalyonla tezyin edilmiştir. Sağır pencerelerin ve zeminden 1.30 m. yükseklikteki koyu kırımızı taş bir bordürle nihayetlenen etek çökertmelerinin içlerinde gri renkli; kalan yüzeylerde ise kırmızı renkli kesme taşlar kullanılmıştır (R. 198). Taçkapı nişlerindeki açıklıkların yanı sıra, kubbe kasnağındaki dört pencereyle yapının içi aydınlatılmıştır.

Berber Türbesi'nde, diğer pek çok türbedeki giriş açıklıkları ile üzerlerindeki pencereler arasında bulunan ve yapıya iki katlı görünüm veren itibarî kat silmesi bulunmaz. Bununla birlikte 5.86 m. yükseklikte, gövdenin sonlandığı ve kubbe kasnağına geçildiği hissini uyandıran bir korniş yer alır (R. 200). Kornişin üzerindeki strüktür kare olarak devam ettiğinden, dışta poligonal olan kasnak içte aynı formu göstermez. Bu korniş, beden duvarlarının bitiş noktasından aşağıda olduğu için asıl kasnağın ondan biraz daha yukarıda başlaması icab eder. Burada âdeta bir şaşırtma gayreti hissedilmektedir. Zira, dışta yüksek tutulmuş olan kubbe ve kasnağın uyandırdığı derinlik beklentisini karşılayacak biçimde, iç kubbe gövdeye değil alışılmışın aksine kasnağa oturtulmuştur. Ayrıca cephelerdekilerden alçak tutulmuş, iç mekândaki bu saçak kornişiyle beden duvarlarının nihayetlendiği hissi verilerek kasnak olduğundan daha yüksek gösterilmiştir. Böylece iç kubbenin doğurduğu basıklık etkisi hafifletildiğinden, türbenin içine girildiğinde dış görünüşün uyandırdığı derinlik beklentisi karşılığını bularak yapı tek cidarlı bir kubbeyle örtülü

zannedilir. Belki de bu sebeple türbenin çift cidarlı örtü sistemine sahip olduğu dikkatlerden kaçmıştır.[358]

İç mekânın, kırmızı kum taşından yapılmış örtüsü şaşırtıcı bir strüktüre sahiptir. Zeminden, merkezdeki kilit taşına kadar 12.28 m. irtifaındaki bu örtü, bir bütün olarak iç kubbe niteliğindeki kaburgalı bir konstrüksiyon arz etmekle birlikte formu ve inşa tekniği bakımından nâdir örneklerden biridir. İç mekân duvarlarından neşet eden kaburga şeklindeki dört basık sivri kemerle desteklenmiş, dört yarım kubbenin ilâve edildiği merkezî kubbeli bir örtü şeması sunar. Horasan orijinli bir tarz olarak, Fetihpur Sikri'deki Babürlü hamamında (1570'ler) sıva dekorasyon olarak görülen bu örtü formu, 16. yüzyılın son çeyreğinde hem Allahâbâd'daki Ekber Halvetgâhı'nda hem de Vrindavan'daki Govind Deva Mâbedi'nde başarıyla uygulanmıştı.[359] Gerek merkezi kubbeye, gerekse yarım kubbelere geçişlerin pandantiflerle sağlanmış olması, merkezî kubbeli örtü şemalarının genel karakteristiğine uyar. Gelişmiş örneklerini Osmanlı coğrafyasında gördüğümüz bu şemaların köşelerindeki küçük kubbe, Berber Türbesi'nde yerini pandantife oturan çeyrek kubbeye bırakmıştır. Bu tarzın, yarım kubbe ilâveli örtü sistemlerinden ayrılan en önemli yönü, duvarların dışında ayak vb. taşıyıcıların bulunmamasıdır. Ayrıca o, inşaî bir gereklilik olmaktan çok, estetik, hattâ fantastik bir yorum olarak değerlendirilebilir (R. 201).

İç kubbenin ortasındaki merkezi kubbe formunu süsleyen kalemişi bezemeler, çok deforme olmasına karşın dikkat çekicidirler. Açık mavi palmetli bir bordürün çevrelediği göbek motifi, aynı renkteki zemin üzerine işlenmiş, yeşil, beyaz, bordo ve altın sarısına benzeyen farklı renklerdeki zarif çiçek ve yaprak motiflerinden oluşur (R. 202). Göbek motifinin etrafında ise, aynı renk ve desenlerin işlendiği sekiz şemse motifi yer alır. Ancak bunlar büyük ölçüde yok olmuşlardır (R. 201).

Zemini çeşitli büyüklükteki gri kesme taşlarla kaplı olan iç mekânda iki mermer lâhid bulunur (R. 203). Bunlardan büyük olanı, iç mekânın merkezinde olup 66 x 204 cm. ebadındaki zemine oturan üç basamaklı bir kaide ile hafif konkav bir

---

[358] C.Stephen, çift kubbeden söz etmemişken ASI kataloğunda, içte dikkate değer kaburgalı bir konstrüksiyonun bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. Stephen, s. 119; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 124.

[359] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 49-50.

silmeyle geçilen gövde ve üst tabladan oluşur. Gövdenin baş tarafında "besmele", doğu ve batı yüzlerinde ise iki satra bölünmüş bir friz hâlinde "âyet'el-kürsi" yer alır. Üst tablanın yan yüzleri oldukça zarif bitkisel motiflerle bezenmiş olup, üst yüzü geleneksel tasarımı bütün ögeleriyle yansıtır. Baş tarafındaki kare çökertme içine alınan sekiz dilimli madalyon, murabba tarzında yazılmış " يافتاح " ihtiva eder (R. 204). Onun altındaki dikdörtgen çökertmede "kelime-i tevhid" bulunur. Tablanın kalan kısmı ise "kalamdân" simgesinin yer aldığı, dilimli başlıklı bir çökertme halindedir. Diğer lâhid, ilkinin 62 cm. doğusunda ve ayakuçları bakımından aynı hizadadır. Bu lâhdin, ilki 64 x 179 cm. ölçülerinde olan kaidesi iki kademelidir. Hafif konkav silmeyle geçilen gövdenin kuzey yüzünden (baş tarafı) başlayan "âyet'el-kürsi" doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Üst tablanın yan yüzleri, diğerinde olduğu gibi bitkisel motiflerle süslenmiştir. Üst yüzün baş tarafındaki sekiz dilimli madalyonda Rahman sûresi 26. ve 27. âyetler yazılıdır. Ayrıca âyet'el-kürsinin sonunda ve madalyonun alt kısmında "٩٩٩" tarih kaydı yer alır (R. 205). Üst yüzün kalan kısmı, "tahtî" simgesi bulunan dilimli başlıklı çökertme şeklindedir. Her iki lâhdin yazıları sülüs karakterli olup kaba işçilik gösterir.

Türbe asıl dış görünüşüyle dikkat çekicidir. Yüksekliği 2.40 metreyi bulan kare platform (23.15 x 23.15 m.), yaklaşık 536 m²'lik bir alana oturur. Platformun yan yüzleri, kaba kesilmiş iri taş bloklarla örülmüştür. Ayrıca taçkapı niş genişlikleri ile cephe genişliklerine tekabül eden, dikey yerleştirilmiş tek parça kırmızı taşlarla yan yüzlerin masif görünüşüne hareket kazandırılmıştır (R. 193). Güney yönüne eklenmiş yedi basamaklı bir merdivenle ulaşılan ve gövdeden kenarlara doğru hafif şevli olan platformun üzeri taş kaplamadır (R. 191). Platformda mezar odası olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Gövde, 30 cm. yüksekliğindeki bir kaide üzerinde yükselir. Cephelerden yüksek olduğu gibi dışa çıkıntı yapan taçkapılar, 1.46 m. derinliğindeki nişleri ile cephelerin hâkim unsurudur. Basık sivri kemerli taçkapı nişleri, sıvalı türbelerde de gördüğümüz yatay bir silme ile iki kısma ayrılmıştır. Giriş yada ajurlu açıklığın bulunduğu alt bölümlerin yüzeyleri, kırmızı taş bordürlerle çevrelenen gri taş iken, üst kısımlar bütünüyle kırmızı taştır. Girişe mukabil açıklıkları örten ajurlu panellerden doğu ve batıdaki, sekiz köşeli yıldızları saran sekizgenlerin, svastika motifleriyle birleşmesinden mürekkeb geometrik düzen sunarken, kuzey yönündeki

ise sekizgenlerin bulunduğu biraz daha farklı bir geometrik şemaya sahiptir. Pencerelerdeki panellerin ikisi doğu ve batı taçkapılarının büyük ajurlu açıklıkları ile aynı geometrik düzene sahip olup diğer ikisi altıgen (petek) desenlidir.

Diğer taraftan taçkapıların kavsaraları, iç kubbe düzeniyle aynı referansa sahip görünen tonoz benzeri düzenleriyle yapının pitoresk görünüşüne katkı sağlayan sıra dışı bir uygulama sunarlar (R. 193). Taçkapı nişleri çökertme ile vurgulanarak sarımtırak taşla kaplanmış bir bordürle çevrelenir. Taçkapıların gövdeden taşan köşeleri, poligonal sütüncelerle hafifletilmiş, kemer köşelikleri de sarımtırak renkli taş malzemeden yapılmış sekiz köşeli yıldızların ortasındaki kabartma lotus çiçekleri süslenmiştir. Taçkapıların yan taraflarındaki duvar yüzleri, iki sıra halindeki kemerli sağır pencerelerle teşkilâtlandırılmıştır. İç mekânda olduğu gibi cephelerde de yatay kırmızı taş bordürle belirlenen duvar etekleri, gri taş yüzey sunan dikdörtgen çökertmeler halindedir. Sağır pencerelerin köşelikleri yuvarlak ve boş bırakılmış kabartma madalyonlarla tezyin edilmiş, taçkapılardakiler de dahil olmak üzere bütün kemerler, kabartma damla motifleriyle taçlandırılmıştır. Konkav silmeyle geçilen bir saçak kornişi ile palmet motiflerinin olduğu dendan desenli bir kalkan duvar cephelerin üzerini dolaşır. Hem türbenin köşelerinde hem de cephelerden yüksek tutulan taçkapıların köşelerinde, çiçek çanağıyla sonlanan birer alem yer alır ki bunlardan bazıları kırılmıştır.

Türbenin dış görünüşüne yerel karakterini kazandıran en önemli unsur, şüphesiz, gövdenin köşeleri üzerinde yükselen dört çatrîdir. Dört adet yek pare kare sütunla taşınan, taş saçaklı kare kasnağın küçük bir kubbeyle örtülmesinden meydana gelen çatrîler, aynı zamanda çinileriyle de dikkat çekicidir. Yeşil renkli yatay iki bordür arasında, baklava deseni oluşturan sarı renkli kare levhalar ile onları tamamlayan çivit mavi üçgen levhalar kasnakların yüzeyini süsler. Kasnak, konkav silmeli ve yeşil çinili bir kornişle nihayetlenerek kemer formları teşkil eden koyu mavi çini levhalarla kaplı alınlığı taşır. Ancak bazı levhalar yok olmuş, bazılarının da sırları dökülmüştür. Mevcut bakıyyelerden, çatrileri tamamlayan küçük kubbelerin, açık mavi çinileri olan lotus çiçekleri ile sonlandığı anlaşılmaktadır (R. 195).

Türbenin, iç kubbeyle birlikte dış kubbeyi de taşıyan yüksek kasnağı onaltı kenarlı olup, cephelerdeki gibi bir saçak kornişi ve alınlıkla nihayetlenir ve her

köşesinde birer alem yer alır. Tamamen sıvalı olan dış kubbe tuğladan inşa edilmiştir (R. 196). Eteğinin kuzeybatı yönündeki, iki örtü arasındaki boşluğa girmeye yarayan kemerli açıklığın yan yüzleri, kubbenin tuğladan inşa edildiğini ifşa etmektedir. Basık sivri kemer profili sunan dış kubbenin formu, yerel İslam mimarisi tarzında olup lotus çiçeği ile son bulur. Bugün kubbenin alemi bulunmamaktadır. Lotusun çevresinin ve yapraklarının arasının mavi çinilerle kaplı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır (R. 194).

Yirmi metreyi aşan yüksekliği ile İslam türbe mimarisi geleneği içinde küçük sayılmayacak Berber Türbesi, Humayun'un muazzam türbesi yanında küçük kalmış; araştırıcıların da yeteri kadar dikkatini çekmemiştir. Bununla birlikte türbe, Osmanlı kubbe sistemleriyle karşılaştırılabilecek iç örtüsü, yerel mimarlığa bağlı çatrîleri, lotus çiçekleri ve ajurlu panelleri ile baskın kırmızı taş cepheleri ve nihayet güçlü mimarîsiyle Babürlü türbe mimarlığının erken dönemindeki en önemli eserlerden biridir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Bugün bir inşa kitâbesi olmayan türbenin tarihlendirilmesi hususunda oldukça farklı görüşler ileri sürülmüştür. *Âsâr'us-Sanâdîd*'de, "برج مقبره ہمایون" (Hümayun Türbesi Burcu) ve "برج اندرون احاطہ مقبره ہمایون" (Hümayun Türbesi avlusundaki Burc) şeklinde kaydedilen türbe, bânî belirtilmeksizin Rafîudderacât dönemine ve 'tahmînen' kaydıyla H.1131/M.1718 yılına tarihlenmiştir.[360] C.Stephen, müstakil bir yapı olarak kaydetmeksizin, Humayun Türbesi bahsinde küçük bir türbe şeklinde isimsiz zikrettiği bu yapıdan kısaca bahseder ve tarihlendirme hususunda *Âsâr*'a atıfla yetinir.[361] M.Z. Hasan ise bir kadına ait olan küçük lâhid üzerindeki "٩٩٩" rakamının tarih belirtir göründüğünü ifade ederek Berber Türbesi olarak kaydettiği yapıyı, H.999 (1590-91) yılına tarihler.[362] Günümüzde bu sonuncusu kabul görmektedir.

Üzerinde tarih kaydı bulunan bu lâhid, iç mekânın merkezindeki büyük lâhdin doğusunda yer aldığından yapının asıl lâhdi değildir. Bu bakımdan türbenin,

---

360 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 9 ve Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 80.
361 Stephen, ss. 118-119.
362 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 124.

burada medfun bulunan kadın adına inşa edilmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla H. 999 tarihinin meçhul kadının ölüm tarihi olduğunu, türbenin de bundan evvel inşa edilmiş olması gerektiğini düşünüyoruz.

Türbenin, Efservâlâ ve Hümayun türbelerindekileri andıran taş işçiliğinin yanı sıra özellikle taçkapı kemer köşeliklerindeki zarif lotus desenli kabaraları, Sebz Burc ve Nilâ Künbed'in kasnağındakileri hatırlatan çinileri ve köşe sütünceleri ve dış kubbe formuyla bu yapı, erken Babürlü döneminde inşa edilmiş olmalıdır. Bu nedenle *Âsâr*'da ileri sürülen 1718 yılı bu türbe için oldukça geç bir tarihtir.

Türbe, uzun bir süredir Berber Türbesi olarak anılmaktadır.[363] Literatürde, Hümayun'un berberine ait olduğu şeklinde mâlumat bulunsa da bunlar, geçen asrın tarihsel gerçekliği kuşkulu sözel geleneğinden öteye geçmez. Bir çalışmada da yapının Babür Türbesi olduğu kabulüyle, Babür'ün oğlu olarak Humayun'un hanedan mensûbiyetinin vurgulandığı ifade edilmiş, Humayun Türbesi bahçe krokisinde, yapı, Babür Türbesi olarak gösterilmiştir.[364] Babür (Babur, Babar) ve berber (barber) kelimelerinin imlâ ve telaffuz benzerliği, bu ismin başlangıçta Babür olabileceğini akla getirse de hanedanın kurucusuna işaret ettiğini söylemek için güçlü deliller gerekir. Nitekim Agra'da vefat eden Babür Padişah'ın ilk defni orada gerçekleştirilmiş, daha sonra da naaşı Kâbil'e nakledilmişti.

Mimarı ve diğer sanatkârları bir tarafa, ne yazık ki biz bugün türbede medfun bulunanların kimliği hakkında bile sağlıklı hiçbir bilgiye sahip değiliz. Babürlü mimarlığının, Tac Mahal'den sonra ikinci önemli yapısı Hümayun Türbesi'dir[365]. Bir padişaha ait böyle önemli bir yapının bahçesine inşa edilen türbenin kime ait olduğunun bile bilinmiyor olması, Babürlü yapılarıyla ilgili mevcut tarihî bilgilerin niceliğini ve kapsamını, dolayısıyla ulaşılan sonuçların niteliğini açıklayabilecek bir fenomen olarak değerlendirilebilir. Sadece şunu söyleyebiliriz ki böyle önemli bir yapının bahçesindeki türbe, yine önemli bir hanedan mensubuna ve onun çok yakını olan bir hanıma ait olmalıdır.

---

363 Aynı isimlendirme (Berber Türbesi), civardaki bir başka türbe olan Nila Künbed için de söz konusudur. Bu hususa, mezkûr yapının tarihlendirilmesi bahsinde değinilmiştir.

364 Fredrick W. Bunce, **İslamic Tombs in India The Iconography and Genesis of Their Design**, D.K. Printworld, New Delhi, 2004, ss. 114 ve 121.

365 Fakat Hümayun Türbesi, Tac Mahal'den farklı olarak pek çok hanedan mensubunun defnedildiği bir *hanedan türbesi* kimliğine sahiptir.

1.2.1.1.1.4. Sundervâlâ Burc

Bulunduğu Yer:

Sundervâlâ Burc, Sebz Burc'tan doğuya; Humayun Türbesi ve Gurudwara Dam Dama Sahib'e giden yolun kuzeyinde kalan ve bugün "Sundar Nursery" (Güzel Fidanlık) denilen, büyük bir ağaçlık arazinin içinde yer alır (R. 206).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Oldukça alçak bir platform üzerine oturan türbe, hem dış gövde formu hem de iç mekân bakımından kare planlı (Ş. 15, 16) olup, bir iç kubbe ve sekizgen kasnağa oturan dış kubbeyle örtülüdür (R. 207).

Dört cephesi de basık sivri kemerli birer taçkapı olarak düzenlenmiş türbenin (R. 214) içine, ortalama 1.25 x 2.10 m. ebadındaki düz atkılı dört girişle, 4.48 x 4.48 m. ölçülerindeki muntazam kare planlı salona geçilir. İç mekân duvarları, girişlerin iki yanında ve zeminden 1.25 m. yükseklikte yer alan ve bizim Bursa kemeri olarak isimlendirdiğimiz kemer formuyla geçilen birer niş (68 x 85 cm.) ile hareketlendirilmiştir. Giriş açıklıkları ve bu nişlerin üst seviyesi boyunca, bir yazı frizi salonu dolaşır (R. 215). Zarif bir stüko işçiliği gösteren frizin önemli bir kısmı dökülmüş ve sıvayla doldurulmuştur.

Kuzey duvarında:

بِسْمِ[366](اللّٰهِ) الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ * يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ * هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ (الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ)

Batı duvarında:

(وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ) مُبِينٍ * وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ * ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ * مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا (كَمَثَلِ) الْحِمَارِ (يَحْمِلُ اَسْفَارًا)

---

366 Parantez içine alınan bölümler dökülmüş olup sıvalı veziyettedir.

Güney duvarında:

بِئْسَ (مَثَلُ) الْقَوْمِ (الَّذِينَ كَذَّبُوا) بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * قُلْ (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْ...) ثُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّا... (سِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) *

Doğu duvarında:

(وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ) * قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى (ذِكْرِ اللّٰه).

Kuşak yazısındaki metnin, kuzey duvarında ‘besmele’yi müteakip Cum’a sûresi 1. âyetle başlayarak, doğu duvarındaki frizde, aynı sûrenin 9. âyetinin ortalarında geçen “ [ذكر الله] [367] فسعوا الى ” ibaresiyle sona erdiği anlaşılmaktadır. Boşlukların, tirfiller, rûmîler ve kıvrık dallarla doldurulduğu güzel bir sülüs arz eden yazı, yer yer zarar görmüş (mezkûr sûrenin 7. âyeti tamamen dökülmüş) olmasına karşın nisbeten korunmuş kuşak yazılarındandır. Yazı frizinin altındaki stüko bakıyyeleri, duvar yüzlerinin, en azından nişlerin alt seviyesine kadar bezemeli olduğuna işaret etmekle birlikte, göz seviyesinin altında hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Frizin üzerinde ve zeminden 2.60 m. yükseklikteki bir korniş, yapıya iki katlı görünüm sunar. Girişlerin yanı sıra onların üzerinde ve daha küçük ölçülere (yaklaşık 1.20 x 1.70 m.) sahip basık sivri kemerli dört açıklıkla içerisi aydınlanmaktadır. İç mekân duvarları, itibarî kat silmesinin üzerinden tromplara kadar kare yükseliş göstermekle birlikte, pencereleri ve trompları içine alan sekiz kuşatma kemeriyle, aynı zamanda sekizgen bir yükseliş de sunar. Bu uygulama sayesinde, köşeleri trompla geçilmiş salt kare mekânda bile sekizgen görünüş ihmâl edilmemiştir (R. 216). Babürlüler tarafından getirilen, iç mekânda kare ve sekizgen görünüşün aynı anda sunulduğu bu formülasyon, dönemin, itibarî kat silmesine (korniş) sahip diğer

[367] Frizin sonundaki küçük sıvalı alana sadece bu iki kelime sığmış olmalıdır.

türbelerinde de görülür. Bu tarzın sadece üst strüktürle sınırlı olmayan örneği ise Nila Künbed'dir.

Zeminden 6.19 m. yüksekliğe sahip iç kubbe, bu sekizgen strüktürün üzerine oturur. Kubbe içi de dâhil olmak üzere itibarî kat kornişinin üstündeki bütün yüzeyler, detaylı bir stüko bezeme programı arz eder ve sadece küçük bir-iki yüzeyi zarar görmüştür. Nârin ve yoğun olmasına karşın bezeme iyi korunmuştur (R. 217). Bu yönüyle türbe sayılı örneklerdendir. Kubbe içi, göbekteki sekiz köşeli yıldızı saran, zikzak desenli geçmelerin teşkil ettiği geometrik dolgu ögeleriyle birlikte yedi, altı ve beş köşeli yıldızlar ile bunların içlerini dolduran rûmîlerin ve stilize bitki motiflerinin yer aldığı geometrik düzene dayalı bir kompozisyon sunar. Pek çok yıldızdan oluşan bu gök kubbe tasvîri, sekiz kemerin arasına birer pandantif gibi sokularak, sekiz köşeli tek bir yıldız hâlinde medfunun kabrine örtü teşkil eder (R. 218, 219). Kalan yüzeylerin bezemesi, rûmî ve stilize bitki motiflerinden oluşur. Bezemenin baskın tonu kahverengiyse de beyaz ve kiremit kırmızısı da kullanılmıştır.

Deforme olmuş ince bir beton tabakayla kaplı iç mekânda bugün herhangi bir lâhid yoktur.

Yapı, farklı kabul edilebilecek bir platform üzerine inşa edilmiştir. Yaklaşık 674 m² (25.96 x 25.96 m.) bir alana oturan ve 37 cm. yüksekliğindeki moloz taş dolgu, 1.25 m. geride 30 cm.'lik bir yükselişle kademelenerek gövdenin inşa edildiği düz alanı teşkil eder (R. 208). Bu platformun, geniş tutulmuş bir subasman olduğu veya aslında yüksek iken çevresinin dolmuş olduğu düşünülebilir.

Sundervâlâ Burc'un moloz taş malzemeyle inşa edilen gövdesi, 20 cm. yüksekliğindeki bir kaideye oturur. Yaklaşık 9.02 m. genişliğindeki cepheler, kaide ve kalkan duvarlarla birlikte 6.90 m. yüksekliğe ulaşır. Her bir cephe, ortalama 3.92 x 5.10 m. ebadında kemergözü arz eden, 1.13 m. derinliğindeki taçkapı nişleriyle techiz edilmiştir. Düz atkılı birer giriş ile kemerli aydınlığın yer aldığı, sivri tonozlu bu nişlerin iki yanındaki cephe yüzleri, altlı-üstlü ikişer sağır pencereyle hareketlendirilmiştir. Taçkapı nişleri, portal-cephe tasarımı sunan diğer türbelere nazaran sığ tutulmuştur. Bunun sonucu olarak da yapının üzerine çıkışı sağlayan fevkalâde dar (55 cm.) bir merdivenle iktifâ edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca

merdiven girişi, mutad olduğu üzere güneyde değil, doğu taçkapı nişinde yer alır (R. 212).

Cepheler bugün tamamen sıvalıdır. Ancak alt kısımlardaki sıvalar yapının aslından değildir. Cephe süslemeleri, iç mekânın yoğun bezemesiyle tezat teşkil edecek şekilde sade, fakat devrinin karakteristik özelliklerini yansıtacak güçtedir. Saçak kornişinin üzerinde yapıyı dolaşan, yosunlaşma nedeniyle çok da iyi seçilemeyen palmetli alınlığın dışında yegâne bezeme unsuru, kemer köşeliklerindeki yazı ihtivâ eden madalyonlar ile kemerleri taçlandıran çiçek motifleridir. Taçkapı nişlerinin kemer köşeliklerinde yer alan dairevî madalyonlar, iki satır halindeki sülüs hatlı "kelime-i tevhidi" çevreleyen çiçekli ve rûmîli bir kompozisyon sunar. kelime-i tevhidlerin hattı ve çiçekli-rûmîli bordür, aynı kalıptan çıkmışçasına birbirine benzer. Ancak yazının arasına serpiştirilen çiçek motifleri farklılık gösterir (R. 250, 259). Güney ve batı cephe taçkapısının sağ köşeliğindeki madalyonlar kısmen zarar görmüşse de diğerleri iyi durumdadır (R. 209). Pencereler (R. 211) ile alt sıra sağır nişlerin köşeliklerindeki küçük madalyonların içinde "Allah" lafzı, üstteki sağır pencerelerdekilerde ise "يافتاح" (Yâ Fettâh) yazılıdır (R. 210). Bu madalyonlardan birkaçı tamamen dökülmüştür. Bunların dışında kemer köşeliklerinde bezeme olduğuna dair bir iz görünmemektedir. Ancak, pek çok yapıda karşılaşılan kırmızı tonlu bir badana göze çarpar.

Doğu taçkapı nişinin sol yanındaki girişten itibaren 15 basamaklı, dar bir merdivenle türbenin üzerine çıkılır (R. 212, 213). Yaklaşık 40 cm. kalınlığına ve 1.30 m. yüksekliğe sahip kalkan duvarlar, kasnağın etrafındaki seğirdim yerini çevreler. Dış kubbeyi taşıyan sekizgen kasnak, saçak silmesine kadar 1.55 m. yüksekliğinde olup üzerindeki alınlıkla birlikte 2 metreyi hafif aşar. Kasnağın her cephesinde birer sağır pencere yer alır. Bu nedenle içeri girme imkânı yoktur. Fakat başlangıçta bunlardan en az birinin açık olması gerekir. Formu itibariyle yerel tarzda olan dış kubbe tamamen sıvalı olup lotus çiçeği biçimindeki tepelik ögesiyle sonlanır.

Türbe, özellikle iç mekân tasarımı ve bezeme özellikleri bakımından, İran ve Orta Asya'ya uzanan güzergâh üzerindeki mimarî geleneklere güçlü bir vurgu yapmaktadır. Yapının boyutları dikkate alındığında yüksek sayılabilecek bir kasnağa ve çift kubbeye sahip olması da bu ilişkiler içerisinde değerlendirilebilir. Fakat hem

kasnağın hem de dış kubbenin formu ve tabiî ki onu sonlandıran lotus çiçeği, yapıya yerel karakterini kazandıran unsurlar olarak belirir. Ayrıca yüksek kasnağın kullanılış biçimi bakımından türbe, çift kubbeli yapıların belirgin özelliği olarak orta mekânın bir devamı gibi semaya yükselen etkileyici görünüşten uzaktır. Zira bu türbede, zaten çok yüksek olmayan kasnağın etkisi, yapının boyutlarına oranla yüksek tutulmuş olan kalkan duvarla perdelenmiştir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Yapının günümüze ulaşmış bir kitâbesi yoktur. ASI kataloğunda, türbenin tarihlendirilmesi hususunda "Babürlü" demekle yetinilmiştir.[368] Yıldız motifli iç kubbe süslemeleri, kuşak yazıları ile 'kelime-i tevhid'li madalyonların yazı karakteri ve nihayet sığ oyulmuş stüko bezeme işçiliği bakımından, Sebz Burc ve diğer erken devir yapılarıyla yakın benzerlik arz eder. Mevcut özellikleriyle yapı, 16. asrın ikinci yarısında, muhtemelen de son çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

Türbenin bânîsi ve mimarı gibi, kimin adına inşa edildiği de bilinmemektedir.

1.2.1.1.1.5. Lakkarvâlâ Burc

Bulunduğu Yer:

Lakkarvâlâ Burc, Sundervâlâ Burc'un bulunduğu büyük arazi içinde yer alır (R. 220). Bu türbeden kuzeye doğru giden yoldan soldaki patikaya sapmak suretiyle yaklaşık 350 m. mesafede olan Lakkarvâlâ Burc, incelemelerimiz esnasında terkedilmiş bir vaziyette ve yabanî köpeklerin işgali altında idi. Bu nedenle, civardan bulunacak tedarikli bir rehber olmaksızın yapıyı ziyaret etmek tehlikeli olabilir. Bu durum, iç taraflardaki diğer yapılar için de söz konusudur.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Yüksek bir platform üzerinde yer alan, moloz taş malzemeyle inşa edilmiş kare planlı gövdeye (Ş. 17, 18) sahip türbe, sekizgen kasnağa oturan derin bir kubbeyle örtülüdür (R. 221).

---

368 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 112.

Türbe, basık sivri kemerli dört portalı ile taçkapı-cephe tasarımı sunan bir yapı olmasına karşın, batı taçkapı nişine sonradan eklenen bir bölüm, bu görünüşü hafif değiştirmiştir. Yapının içine, güney taçkapının 1.46 x 2.20 m. ebadındaki düz atkılı girişiyle dâhil olunur. Doğu ve kuzey taçkapılarındaki, aynı ebatlara sahip iki giriş ile batıdaki ilâve bölümün girişi (1.54 x 2.00 m.), demir parmaklıkla örtülüdür.

Yapının kare planlı iç mekânı 5.90 x 5.90 m. ölçülerinde olup, girişlerin üzerinde yer alan basık sivri kemerli dört açıklığın (yaklaşık 85 x 164 cm.) yanı sıra, kubbe kasnağındaki daha küçük tutulmuş sekiz pencere ile aydınlanır. Zeminden 134 cm. yükseklikte ve girişlerin iki yanında bulunan, yaklaşık kare (90 x 100 cm.) çökertmeler içerisindeki nişler, masif duvar yüzeylerini hareketlendirir (R. 231, 232). İç mekân duvarları, zeminden 2.63 m. yükseklikteki bir kornişle bölünür. Kornişin hemen altından konkav bir silme gibi gelişen yazı frizi salonu dolaşır. Stüko işçiliği gösteren frizin kuzey bölümü bütünüyle korunmuştur. Diğer üç frizin orta bölümleri dökülmüş olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'den bazı âyetlerin yazılı olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey duvarında:

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيم * ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ * وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ اَحَدُهُمَا اِنّى اَرٰينِى اَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّى اَرٰينِى اَحْمِلُ فَوْقَ

Batı duvarında:

رَاْسِى خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْوِيلِهِ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ * قَالَ لَا [369] (يَاْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا بِتَاْوِيلِهِ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِى رَبّى) اِنّى تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰ...

[369] Parentez içindeki bölümler dökülmüş olup sıvanmıştır.

Güney duvarında:

خِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ * وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَائِى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُو... [370] (بَ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَ...) لٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ * يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ

Doğu duvarında:

مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ * مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ اِلَّا اَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ [371] (سُلْطَانٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُوا) اِلَّا اِيَّاهُ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ * بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

İstifli sülüs arz eden yazı, alışılmadık biçimde doğu duvarındaki frizin sonunda yer alan ‘besmele’ ile başlar ve kuzey duvarından itibaren, Yusuf sûresi 34, 35, 36, 37, 38, 39 ve 40. âyetlerle bütün salonu dolaşır. Yazıdaki boşluklar, rûmîler, kıvrık dallar vb. ile doldurulmuştur (R. 233). Kat kornişinin altında kalan duvar yüzeyleri sıvalı olup, nişlerin çökertmelerindeki zikzak desenli bordürlerin dışında bezeme izine rastlanmaz.

Îtibarî kat kornişinin üzerindeki kısım, dönemin diğer türbelerinde de karşılaşıldığı gibi, aydınlıkları ve köşelerdeki trompları içine alan kemerleriyle sekizgen bir strüktür arz eder. Kubbe kasnağına kadar 3.72 m. irtifaındaki bu bölüm, alt kısımdan daha yüksek olduğu için kare iç mekânda baskın bir sekizgen etkisi hissedilir (R. 234). Dıştan sekizgen olan kasnak içten onaltı kenarlı olup, geçişler, Sultanlıklar devri yapılarında olduğu gibi hem düz atkılıdır hem de işlemeli birer konsolla desteklenmiştir. Kasnak üzerinde, münavebeli sıralanan, sekizi sağır olmak üzere onaltı pencere yer alır. Türbenin salonunu derin bir kubbe örter. İç mekân zemininden kilit taşına kadar 11.93 m. yüksekliğe sahip kubbe, çok iyi korunmuş zarif bir malakâri göbek bezemesine sahiptir. Tuğla kırmızısı, kahverengi ve beyazın

[370] Bu kısım sıvalı vaziyettedir.
[371] Bu kısım sıvalıdır.

hâkim olduğu, hataî ve pençberg motifleriyle doldurulan, iç içe geçmiş sekizer taç yapraklı çiçeklerden müteşekkil göbek motifi, dairevî bordürün yanı sıra, Nila Künbed'deki gibi kalemişi püsküllerle ihâta olunur. Göbek motifinin etrafındaki, şemse motifleri ise rutubet sonucu zarar görmüştür (R. 236, 237).

İç mekândaki diğer süslemeler, sekizgen strüktürde yer alır. Özellikle basık sivri kemerlerin ihata ettiği, tromplarla nihayetlenen dik açılı yüzeyler detaylı bir dekorasyon sunar. Köşe kemerlerindeki bu yarım kubbelerin (tromp) içleri, çeşitli motiflerle süslenmiştir (R. 235). Sekizgen strüktürün ana yönlerdeki kemerleri ise küçük aydınlıklar ile onların üzerindeki boş dikdörtgen çökertmeleri kuşatır. Sekiz kemer de küçük bir çiçek motifiyle taçlanır. Kemer köşeliklerindeki madalyonlar yerlerinde durmakla birlikte, kuş pislikleri ve rutubet neticesinde zarar görerek motifleri belirsizleşmiştir. Ancak bunlardan birkaçında (batı yönündeki kemerin sol köşeliği ile güneybatıdakinin köşeliklerinde) sekiz köşeli bir yıldız deseni hafifçe seçilmektedir.

Batı taçkapı nişine yapılan ilâve bölümün (içten) yüksekliği girişin atkısı seviyesinde iken, genişliği taçkapı nişine eş, derinliği ise 2.76 metredir. Üstü tonozla örtülü olan bu bölümün doğu duvarı ile kuzey ve güney duvarlarının yarısı asıl yapıdan olduğundan, buralardaki nişler olduğu gibi bırakılmış, yeni duvarlarda da benzer nişler açılmıştır. Duvar yüzeyleri sıvalı olup süslemesizdir. Bu kısmın yapıya ne zaman eklendiği bilinmemektedir.

İlâve kısım da dâhil olmak üzere iç mekânda bugün herhangi bir lahit yer almaz. Fakat vaktiyle, -platformun kuzey tarafındaki hariç- iç mekânda dört, ilâve bölümde bir lâhid bulunmaktaydı.[372]

Türbe dış görünüşü bakımından, gövdesi kadar platformuyla da heybetli yapılardandır. Moloz taşlarla inşa edilen platform, 2.95 m. irtifaında ve yaklaşık (22 x 22 m.) 484 m²'lik bir alana oturur. Kemerli sağır nişlerle hareketlendirilen platform cepheleri son zamanlarda yenilenmiş olup sıvasızdır. Platformun batı cephesinde, türbe gövdesine aynı yönde eklenmiş bölümden esinlenildiği izlenimi veren bir çıkıntı yer alır (R. 222).

---

[372] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 110.

Merdiven, güney yönünde platformun bünyesine dâhildir (R. 223). Güney cephe aksında yer alan 1.13 m. enindeki üzeri açık giriş, doğu ve batı istikametinde uzanan, 88'er cm. enindeki sekizer basamaklı iki merdiven vasıtasıyla platform üzerine çıkmaya imkân tanır.

Platformun bir mezar odasının bulunduğuna dair açık bir iz yoktur. Ancak türbe gövdesinin, platform üzerinde oldukça yüksek bir kaideye oturuyor olması, platform yüksekliğinin kifayet etmediği bir alt kat düzenlemesini akla getirir. Bu nedenle, merdiven girişinde yer alan kemerli sağır nişin sonraki bir uygulama olarak, mezar odasına ulaşan bir dehlizi kapatıyor olma ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yüksek (yaklaşık 85 cm.) bir kaide üzerine inşa edilen gövde, moloz taş örgünün sıvanmasından mürekkep olup taçkapı-cephe tasarımı sunar (R. 226). Batı cephesinden 2.15 m. çıkıntı yapan, 6.10 m. genişliğe sahip ilâve bölümün üzeri tonozla örtülüdür. Saçak silmesine kadar 3.15 m. yüksekliğinde olan bu bölüm, yapının genel görünüşüne batı (kıble) yönündeki bir mihrap nişi etkisi katar (R. 224) görünse de, başlangıçta, diğerleri gibi eyvanlı bir cephe olarak tasarlanan batı cephesiyle orantısız yüksekliği ve bütünleşme sorunu nedeniyle yapının orijinalliğini bozan bir uygulamadır.

Sundervâlâ Burc'da olduğu gibi kalkan duvarlar ile yükseltilen cepheler, kaideyle birlikte 9 metreyi hafif aşar. Ortalama 1.53 m. derinlik, 4.45 m. genişlik ve 6.11 m. yüksekliğe sahip portal nişleri basık sivri tonozlu olup giriş ve aydınlığın dışında, girişin iki yanında yer alan sepetkulpu kemerli iki küçük niş ile techiz edilmiştir. 11.53 m. genişliğe ulaşan cephelerin tasarımı, portal nişinin sağ ve sol yanında bulunan, iki sıra halindeki dört sağır pencere ile tamamlanır. Kaideden itibaren alt sıra sağır pencerelere kadar, yaklaşık 1.30 metrelik duvar etekliği hariç olmak üzere, taçkapı nişleriyle birlikte sağır pencereleri, çökertme bir bordür çevreler (R. 226). Bu çökertmelerin zeminlerinde, geometrik desenli stüko bezemelerin olduğu bakıyyelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca taçkapı ve sağır pencerelerin her biri yine bir çökertmeyle vurgulanmış olup, bunların da çiçekli yada yıldızlı bordür desenleriyle bezendiği görülmektedir. Ancak, cephe sıvalarının bir kısmı yenilenmiş; kalan bölümleri de kireçleşmiş yosun tabakasıyla kaplı olduğundan bezemeler açıkça seçilememektedir (R. 225). Zarif stüko bezemelerin

nisbeten iyi korunduğu yerler ise taçkapı nişleridir. Bir silmeyle vurgulanan baş kemerin gerisindeki tonoz yüzeyleri, çiçek motiflerini saran geometrik desenli bezemelere sahiptir. Ayrıca girişlerin üzerindeki yatay silmeyle ayrılan üst kısımlar ile burada yer alan birer pencerenin etrafı bordürler çevrilmiştir. Pencerelerin üzerinde ise, çok iyi korunmuş olan birer dikdörtgen çökertme pano yer alır. Bunlardan güneydeki kartuş deseni sunarken diğer üçü, tonoz içlerindeki gibi çiçekli geometrik desenler. Fakat panolardaki hakim renk tuğla kırmızısıdır (R. 230).

Taçkapı kemer köşeliklerinde "kelime-i tevhid" ihtiva eden madalyonlar yer alır. Bunlar, satır çizgisiyle ikiye bölünmüş yazıyı çevreleyen çiçekli ve rûmîli ikinci bir yuvarlaktan oluşur (R. 227). Üstteki sağır pencerelerin kemer köşeliklerindeki daha küçük ve sade madalyonlarda " يا الله " (Yâ Allah), alt sıradakilerde " يا فتاح " (Yâ Fettâh), aydınlıklardakilerde ise " يا بدوح " (Yâ Bedûh) yazılıdır (R. 228-230). Ancak batı cephe portalı ile üstteki sağır pencerelerdekiler, doğu cephe aydınlığında yer alanlar ile güney cephe sol üst sağır penceredeki ve aynı cephede aydınlığın sol köşeliğindeki madalyonlar tamamen dökülmüş olduğundan sıvanmış, diğer birkaçı da kısmen sıvayla doldurulmuştur. Kemer köşeliklerindeki diğer alanlar tuğla rengine boyanmış; bütün kemerler birer çiçek motifiyle taçlandırılmıştır. Cephelerdeki diğer süsleme, konkav silmeli kornişin üzerindeki, ters-düz palmetli alınlık bezemesidir. Kurumuş yosun tabakasıyla kaplı olduğundan estetik etkisini yitirmiştir.

Türbenin üstüne çıkışı sağlayan merdivenin girişi güney portal nişinin sol yanında yer alır ve iki basamakla ulaşılır. Yaklaşık 78 cm. genişliğindeki merdiven batı yönünde yapının üzerine ulaşır. Türbe, kalkan duvarları ve sekizgen kubbe kasnağı ile Sundervâlâ Burc'taki düzenlemenin daha büyük bir örneğini sunar. Sundervâlâ Burc'ta kasnak üzerinde herhangi bir açıklık bulunmazken burada sekiz pencere yer alır. Cephelerdeki gibi palmetli bir alınlıkla nihayetlenen kasnak, Hind-İslam mimarisi tarzındaki kubbeyi taşır. Büyük bir lotus çiçeğiyle son bulan kubbenin bugün bir alemi yoktur. Tamamen sıvalı olan kubbenin, tuğla malzemeden yapıldığını tahmin ediyoruz.

Başka yapılarda olduğu gibi, türbenin dışında dikkat çekici bir başka özellik, bazı üst sıra sağır pencereler ile kubbe yüzeyindeki kuşevi vazifesi gören hollerdir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Günümüzde Lakkarvâlâ Burc adıyla anılan bu türbenin kitâbesi yoktur. M.Z. Hasan, kısaca ele aldığı bu yapıyı isimsiz olarak Babürlü devrine kaydeder.[373]

Cephe düzenlemesi ve özellikle dış yüzeylerdeki bezemelerin motifleri bakımından erken dönem Babürlü tarzına uygun olan türbe, kubbe ve kasnağının formu yanında, içten onaltı kenarlı olan kasnağa geçiş unsurlarıyla Sultanlıklar dönemi mimarlığının teknik ve usullerini güçlü bir biçimde yansıtır.

Bezeme kompozisyonları ve işçilik karakteri bakımından erken dönem Babürlü yapıları arasında sayılması gerektiği kanaatindeyiz. Tromplarındaki, bulut motifini andıran bezemeleri, Hân-ı Hânân Türbesi merkezî salonundaki tromp süslemelerini hatırlatır. Bu nedenle 16. yüzyılın sonlarına değilse de 17. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilir.

Türbenin bânîsi ve mimarı gibi, kimin adına inşa edildiği de bilinmemektedir.

1.2.1.1.1.6. Anonim Türbe I

Bulunduğu Yer:

Kime ait olduğu bilinmeyen ve çalışmamızda 'Anonim Türbe I' künyesiyle kaydettiğimiz bu yapı, Hümayun Türbesi'nin kuzeyinde, ağaçlık bir arazi içinde yer alır (R. 238). Hümayun Türbesi'nin kuzey avlu duvarı boyunca demiryolu istikametine devam eden yoldan sola ayrılan bir patikayla türbeye ulaşmak mümkündür.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, büyük bir platform üzerinde yükselen, moloz taş malzemeyle inşa edilmiş kare planlı gövdenin (Ş. 19, 20), poligonal kasnağa oturan bir kubbeyle örtülmesinden müteşekkildir. Anonim Türbe I, bir takım ölçü farkları dışında

[373] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 110.

Lakkarvâlâ Burc ile büyük benzerlik gösterir ve bu iki yapıdan birinde, diğeri örnek alınmış olmalıdır.

Her bir cephesi basık sivri tonozlu bir taçkapı eyvanıyla teşkilâtlandırılan türbenin içine, 1.40 x 2.10 m. ebadındaki düz atkılı birer girişle ulaşılır. Türbenin kare iç mekânı 5.32 x 5.32 m. ölçülerinde olup, girişlerin üzerinde yer alan, yaklaşık 83 x 110 cm. ebadındaki basık sivri kemerli dört açıklıkla birlikte kubbe kasnağındaki, daha küçük ölçülere sahip dört pencere ile aydınlanır (R. 251). Zeminden yaklaşık 1.25 m. yükseklikte ve girişlerin iki yanında bulunan, sepetkulpu kemerli nişler masif duvar yüzeylerini hareketlendirir. İç mekân, zeminden 2.79 m. yükseklikteki îtibarî bir saçak kornişiyle bölünür. Dönemin diğer türbelerinde de karşılaşıldığı gibi iç mekân bu kornişten sonra, girişlerin üzerlerindeki aydınlıkları ve köşelerdeki trompları içine alan sekiz kemerli bir strüktür ile yükselir (R. 249). Yaklaşık aynı yüksekliğe (2.71) sahip bu üst kısım sekizgen planlıdır. Bunun üzerinde, dıştan sekiz, içten onaltı kenarlı kasnak yer alır. Sekizgenden kasnağa geçilirken atkılar kullanılmış ve her biri, birer sarkıt ögesiyle süslenen konsolla desteklenmiştir (R. 252). Kasnakta tâlî yönlere bakan dört pencere açılmış, bunların aralarındaki kenarlar da sağır pencerelerle hareketlendirilmiştir. İç mekânı örten kubbe (R. 254), kilit taşına kadar 10.22 m. yüksekliğe sahiptir. Zeminden kubbe içine kadar iç mekân bugün tamamen sıvalıdır. Özellikle alt kısımlarda olmak üzere sıvaların bir kısmı yenilenmiş olup bunlar arz ettiği kırmızımtırak rengiyle eskilerinden kolayca ayırt edilir.

Deforme olmasına karşın iç mekânın sıva üstü bezemeleri büyük ölçüde korunmuştur. İtibarî kat kornişinin altında, neredeyse bütünüyle korunmuş stüko işçiliği gösteren bir yazı kuşağı yer alır. Kıvrık dalların uçlarındaki rûmîlerle zenginleştirilen yazı frizinde şunlar okunur.

Kuzey duvarında:

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيم * ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ [374] (لَيَسْجُنُنَّهُ)

حَتّٰى حِينٍ * وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ اَحَدُهُمَا اِنّٖى اَرٰينٖى اَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّٖى اَرٰينٖى

[374] Parantez içindeki bu kelime dökülmüş olduğundan sıvanmıştır.

Batı duvarında:

اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْسِی خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْوِيلِهٖ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ * قَالَ لَا يَاْتِيكُمَا [375] (طَعَامٌ تُرْزَقَانِهٖ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا بِتَاْوِيلِهٖ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِی رَبِّی اِنِّی تَرَكْتُ مِلَّةَ قَو...

Güney duvarında:

مٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ * وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَائِی اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰ...[376] (قَ) وَيَعْ...[377] (قُوبَ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ) ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْ...

Doğu duvarında:

كُرُونَ * يَا صَاحِبَیِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ * مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖ اِلَّا اَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ .

Kuzey duvarındaki frizde Yusuf sûresi 34. âyetle başlayan istifli sülüs yazı, doğu duvarındaki bütünüyle mevcut frizde, aynı sûrenin 40. âyeti ile son bulur. Ancak 40. âyetin " ذٰلِكَ الدِّين " şeklinde başlayan son kısmı kuşağa sığdırılamamıştır. Bizi bu kanaate sevk eden ise, Ategeh Han Türbesi ve Lakkarvâlâ Burc'daki, aynı âyetlerin yazıldığı ve benzer tarzda ele alınan yazı kuşaklarıdır. Birkaç bakıyyeden ibaret olmakla birlikte Ategeh Han Türbesi'ndeki frizde mezkûr 40. âyetin tamamının yazıldığını görmüştük. Lakkarvâlâ Burc'un frizinde, bu âyet bütünüyle sığdırıldığı gibi, kalan boşluğa da 'besmele' yazılmış idi. Ayrıca batı ve güney duvarlarındaki frizlerde görüldüğü üzere, kelimeler bölüne bilmektedir.

İç mekânın sekizgen strüktüre sahip üst kısmında, özellikle trompları kuşatan kemerlerin içleri süslenmiştir. Bunlar genel hatlarıyla Lakkarvâlâ Burc'dakileri hatırlatır. Ancak onlar tromp seviyesine kadar dik açılı bir derinlik şeklinde yükselirken, buradakiler, kornişin altındaki kare mekândan daha bağımsız gelişme

[375] Bu kısım sıvalıdır.
[376] Bu harf dökülmüştür.
[377] Parantez içindeki bu kelimeler hemen bütünüyle dökülmüştür.

göstererek poligonal bir iç bükey yüzey oluştururlar. Bu yüzeyler, küçük nişlerle hareketlendirilmiş, tromp kısımları ise kemer-örgülü geçişlere oturan yarım kubbeler şeklinde sıva dekorasyon arz eder (R. 249). Tâlî yönlerdeki bu kemerlerin köşeliklerinde iki satır halinde, 'kelime-i tevhid' ihtiva eden stüko madalyonlar bulunurken ana yönlerdeki pencereleri kuşatan kemerlerin köşeliklerinde ' الملك لله ' (Mülk Allah'ındır) yazılı madalyonların yer aldığı, iki bakıyyeden anlaşılmaktadır (R. 250). Ayrıca bu pencere kemerlerinin köşeliklerinde küçük madalyonlar; üst kısımlarında bitkisel motifli bir bezemenin olduğu bir-iki bakıyyeden anlaşılmaktadır. Kasnaktaki aydınlıklar ile sağır pencerelerin kemer köşeliklerinde de ' يالله ' (Yâ Allah) yazısı ile bitkisel motifli madalyonlar münavebeli sıralanır. İç mekandaki en dikkat çekici süslemeler, şüphesiz kubbe içindedir. Onaltıgen kasnaktan kubbe eteğine geçişte yer alan mukarnaslı silmeyi, kubbe eteğindeki ters-düz palmet desenli iki kontur arasına alınan kartuşlu bir bordür takip eder. Sülüs yazı ile doldurulan kartuşlar, bitkisel motifli üç kartuş gurubuyla münavebeli sıralanır. Stüko işçilik sunan, zemini mavi renkli bu etek bezemesi kısmen dökülmüş olup mevcut kartuşlarda (R. 253) şunlar okunur.

Kuzey yönünde:

لك الحمد يا ذا الجود و المجد والعلي

Kuzeybatı yönünde:

تباركت تعطي من تشاء و تمنع

Batı yönünde:

إلهي لئن جلت وجمت خطيئتي

Güneybatı yönünde:

فعفوك عن ذنبي أجل وأوسع

Güney yönünde:

إلهي وخلاقي وحرزي و موئلي

Güneydoğu yönünde:

Doğu ve kuzeydoğu yönlerindekiler tamamen dökülmüştür. Allah'a yakarışın ifadeleri olan bu ibareler, Ategeh Han Türbesi'nin cephelerinde de bulunduğunu kaydetmiştik.

Kubbe içinin diğer bezemesi ise sekiz taç yapraklı büyük bir çiçek şeklindeki göbek motifidir (R. 255). Malakârî işçiliği gösteren, kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz renklerin hâkim olduğu bezemenin içi, hataî, palmet ve pençberglerle doldurulmuş; etrafı mavi zemin üzerine beyaz rûmîli bir bordür ile kuşatılmıştır. Göbek motifinden kubbe eteğine doğru sekiz şemse motifinin yer aldığı (R. 254), mevcut bir iki izden anlaşılmaktadır ki bu, Nila Künbed, Edhem Han Türbesi ve Lakkarvâlâ Burc gibi erken dönem türbelerinde görülen yaygın bir uygulamadır.

Zemini beton tabakasıyla kaplı iç mekânda bugün herhangi bir lâhid yer almaz.

Türbenin kare (yaklaşık 23.70 x 23.70 m) planlı platformu 2.68 m. yüksekliğinde olup 562 m² civarında bir alana oturur. Platform cepheleri, çökertmeler içine alınan, kemerli 17 nişle hareketlendirilmiş, güney cephenin merkezinde de merdiven için giriş açıklığı bırakılmıştır (R. 239). Moloz taş malzeme ile inşa edilmiş platform cepheleri yenilenmiş olup sıvasızdır. Batı cephesinde, Lakkarvala Burc'un platformunda olduğu gibi, yarım sekizgen bir çıkıntı yer alır (R. 241). Diğer türbe platformlarında karşılaşmadığımız bu uygulama, kıble yönüne işaret eden mihrab çıkıntısı olmalıdır. Bunların, vakit namazları için fonksiyonel özellikleri bulunmuş olabilir. Platform bütünüyle dolgu görünmekle birlikte merdiven girişinin karşısındaki kemerli nişin (R. 240) vaktiyle mezar odasına ulaşan dehlize giriş teşkil etmiş olması, dolayısıyla platformun ortasında bir mezar odasının bulunması muhtemeldir. Merdiven platformun bünyesine dahil olup, Lakkarvâlâ Burc ve Han-ı Hanan Türbesi'ndeki gibi doğu ve batı istikametine uzanan, üzeri açık iki kola sahiptir. 1.33 m. genişliğindeki bu iki koldan sekizer basamakla platform üzerine çıkılır. Platformun güneybatı köşesinde iki, doğusunda ise beş örgü lâhid yer almaktadır. Bunlar sıvalı olup bir hususiyet arz etmezler.

Türbe gövdesi, 37 cm. yüksekliğindeki bir kaideye oturur ancak bu, cephelerden çıkıntı yapmaksızın zemini yükselten bir subasman özelliği gösterir (R. 242). Cepheler 9.72 m. genişliğinde ve konkav silmeli saçak kornişine kadar 6.87 m. yüksekliğindedir. Birer giriş ve pencerenin yer aldığı, 4.45 x 5.54 m. ölçülerindeki taçkapı nişleri cephelerin asıl unsurudur. yaklaşık 1.09 m. derinliğinde ve üzerleri tonozla örtülü bu nişlerin iki yanındaki cephe yüzeyleri, iki sıra halindeki ikişer sağır pencere ile hafifletilmiştir. Cepheler bugün bütünüyle sıvalı olmasına karşın bunların büyük bölümü yakın zamanlardaki tamirlere aittir (R. 243). Yine üst kısımlardaki orijinal sıva ve süsleme kalıntıları yapının cephe bezemeleri hakkında fikir sahibi olmamıza imkân tanır. Taçkapı kemer köşelikleri, iki satır halinde 'kelime-i tevhid' ihtiva eden stüko madalyonlarla süslenmiştir. Bunlardan kuzey ve doğu taçkapıdakilerin tamamı, batı taçkapısındakinin ise biri halen yerlerindedir. Hattâ bu sonuncusu mavi sırlı bezeme bakıyyesi ihtiva eder (R. 244, 245). Yine mevcut bakıyyelerden hareketle alt sıra sağır pencerelerin köşeliklerinde 'الملك لله' (Mülk Allah'ındır) (R. 247), üst sıradakiler ile taçkapı nişlerindeki aydınlıkların köşekliklerinde ise 'الله' ve 'يالله' (ism-i celâl) (R. 246) yazılı madalyonlarla tezyin edildiği anlaşılmaktadır. Güney taçkapıdaki pencere, beş ve altı köşeli yıldızlar ile çiçek motiflerinin işlendiği, stüko işçiliği gösteren dikdörtgen bir bordürle kuşatılmış, diğerlerindekiler deforme olmuştur. Sağır kemerleri taçlandıran çiçek motiflerinin göbeklerinin de mavi sırla bezendiği, günümüze ulaşabilmiş son örnekten anlaşılmaktadır. Diğer sırlı süsleme örnekleri ise cepheleri dolaşan saçak kornişinde yer alır. Kornişin konkav silmesinin üzerinde kalan düz sathı, tek sıra halindeki mavi sırlı levhalarla kaplanmıştır. pek çoğu dökülmüş olup dört cephede de birkaç parça sırlı levha bulunmaktadır (R. 244). Cepheler, palmet motiflerinin yer aldığı dendan desenli alınlıkla yükseltilmiş ve köşelere birer küçük alem yerleştirilmiştir. Bunlar, Edhem Han Türbesi ile Bara Pulah köprüsünde benzerlerini gördüğümüz, taş yada tuğla örgünün sıvanmasından müteşekkil kaba işçilik sunan alemlerdir. Aynı alemler, kubbenin sekizgen kasnağının köşelerinde de yer alır. Formu îtibariyle yerel tarzda olan kubbe, geleneksel tepelik ögesi lotus çiçeğiyle sonlanır. Ayrıca lotusun ortasında taş bir alem bakıyyesi yer almaktadır. Kubbe ve kasnağı tamamen sıvalıdır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin günümüze ulaşan bir inşa kitâbesi bulunmadığı gibi, kime ait olduğu ve kim tarafından yapıldığı da bilinmemektedir. M.Z. Hasan, bir harabenin ortasında olduğunu belirttiği isimsiz bir türbeyi, Babürlü dönemine kaydeder. Bu türbe hakkında verilen kısa malumât, Anonim Türbe I'i işaret etmektedir. Ayrıca onun ifadelerinden, geçen asrın başlarında türbenin platformunun harabe hâlinde olduğu ve dışarıda olmak üzere sadece iki kabrin bulunduğu anlaşılmaktadır.[378]

Türbe, hem mimarî tasarım hem de bezeme programı bakımından Delhi'deki erken dönem Babürlü türbeleriyle benzerlikler gösterir. Bu benzerlikleri, kubbe içindeki stilize motifli malakârî bezemelerinde, tâlî yönlerdeki trompları kuşatan kemerli nişlerin geometrik taksimatlı sıva dekorasyonunda ve taçkapı nişlerindeki stüko bezeme kalıntılarında görmek mümkündür. Özellikle kuşak yazısının hem tarz hem de içerdiği metin bakımından Ategeh Han ve Lakkavâlâ Burc ile aynı olması, bu türbelerin yakın tarihlerde inşa edildiğini göstermektedir. Lakkarvâlâ Burc'dan önce inşa edildiğni düşündüğümüz bu isimsiz türbe, 16. yüzyılın son çeyreğine ait olmalıdır.

Yapıyı inşa eden mimar ve ustalar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

1.2.1.1.1.7. Anonim Türbe II

Bulunduğu Yer:

Mehruli'deki metruk bir yerleşim alanı olan ağaçlık büyük bir arazide yer alan türbe, Bağ-ı Nâzır yakınlarında olup, Lodi dönemine ait bir yapının hemen batısındadır (R. 256). M.Z.Hasan, yapının, civardaki köylüler tarafından saman deposu olarak kullanıldığını ifade eder.[379] Günümüzde de durum çok farklı değildir. Türbenin etrafı mezbele olduğu gibi, girişleri demir parmaklıklarla sımsıkı kapatılmış, içi de moloz ve çeşitli hurdalarla (R. 259 ve 265), neredeyse kubbe

[378] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 115, no. 153.
[379] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, ss. 96-97.

seviyesine kadar doldurulmuştur.[380] Bu türbe ve etraftaki diğer birkaç yapının bugün hafif çukurda kalmış olması zeminin yükseldiğine işaret etmektedir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, iç ve dış gövde formu bakımından kare planlı olup yüksek bir kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür (Ş. 21). Yapı moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş içten ve dıştan sıvanmıştır. Özellikle alt seviyedeki sıvalar bugün dökülmüş vaziyettedir (R. 257).

Cepheler, birer girişin yer aldığı, 25 cm. civarındaki fevkalâde sığ taçkapı nişleri (R. 260) ve sağır pencerelerle teşkilâtlandırılmıştır. Dikdörtgen bir çökertme içine alınan taçkapılarda, sepetkulpu kemerle geçilen birer giriş açıklığı ve sivri kemerli pencere yer alır. Ancak pencereler, birkaç delik bırakılmak suretiyle kapatılmış vaziyettedir. Girişlerin iki yanında, kemer seviyesinde olmak üzere küçük birer dekoratif niş bulunur (R. 259).

Taçkapıların iki yanındaki duvar yüzleri, iki sıra halindeki ikişer sağır pencere ile hafifletilmiştir (R. 258). Dikdörtgen çökertmelerle vurgulanan sağır pencerelerden alt sıradakiler sepetkulpu; üst sıradakiler basık sivri kemerlidirler. Cephelerdeki bütün kemer köşeliklerinde yazı içeren madalyonlar bulunmaktadır. Bununla birlikte köşeliklerin zemini bezemesiz olup tuğla rengindedir.

Taçkapı kemer köşeliklerindeki, kaba bir işçilik gösteren büyük dairevî madalyonlarda, " ان الله وملائكته يصلون على النبى ياايها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليما " âyet-i kerimesi[381] okunur (R. 261). Cephelerdeki alt sıra sağır pencerelerde, " يا الله " (Yâ Allah) ve ' يا محمد ' (Yâ Muhammed); doğu ve güney girişinin üzerindeki pencerelerde 'الله' yazılı dairevi madalyonlar (R. 262, 263), diğer iki pencerede ise rozetler bulunur. Güney ve batı girişlerinin köşeliklerindekiler dökülmüşlerdir. Ancak kuzey girişindekilerde 'الله'; doğu girişindekilerde 'kelime-i tevhid' yazılıdır. Güney cephe üst sıra sağır pencere kemer köşeliklerinde 'besmele'; batı cephesindekilerde ' يا فتاح '; kuzey ve doğu cephelerindekilerde ise 'kelime-i tevhid' okunan dairevî

[380] Bu nedenle yapının içine girme imkânı bulamadık. İç mekân hakkında fikir verici birkaç resim çekebilmemize rağmen, üst üste yığılmış hurdalar nedeniyle kubbe ve kasnağını görüntülemek mümkün olmadı.

[381] Ahzab sûresi 56. ayet.

madalyonlar bulunur. Taçkapılardakiler gibi, bunlar da kaba bir işçilik gösterir. Ayrıca basık sivri formlu kemerlerin, erken dönem Babürlü türbelerindekileri hatırlatan[382] çiçek motifleriyle taçlandırıldığı görülmektedir (R. 261, 262).

Konkav silmeli kornişle nihayetlenen beden duvarları, kırmızı ve beyaz renkli ters-düz palmet motifleriyle bezenmiş alınlıkla yükseltilmiştir. Kornişin düz sathının, yatay konumlandırılmış, tek sıra dikdörtgen çini levhalarıyla kaplanmış olduğu, bakıyyelerden anlaşılmaktadır. Sadece güney ve batı cephede, birkaç cm. çapında iki parça mavi sır kalıntısı mevcut olup diğerlerinin çoğu levhalarıyla birlikte kaybolmuştur (R. 264). Ayrıca köşelerde lotus çiçeği ile sonlanan sekizgen gövdeli alemler yer alır. Taş yada tuğla malzemeden örülerek sıvanmış bu alemlerden üçü yarısından îtibaren yıkılmış, diğeri ise sağlam vaziyettedir.

Ana yönlerde, sepetkulpu kemerli birer pencere açılmış olan kubbe kasnağı sekizgen şemaya sahip olup cephelerdeki gibi konkav silmeli bir korniş ve palmetli alınlıkla tezyin edilmiştir. İlk hâliyle kasnaktaki kornişin de, cephelerdeki gibi çini levhalarla kaplı olduğunu söylemek mümkündür. Lotus çiçeğiyle taçlandırılan kubbe, dış formu bakımından basık sivri kemer profilli yerel tarzı yansıtmaktadır.

Kare iç mekânda, girişlerin iki yanındaki duvarların sivri kemerli birer nişle hareketlendirildiği ve dış cephedekiler gibi yazılı madalyonlarla süslendiği anlaşılmaktadır (R. 265). İçeride lâhid yoktur.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Bu isimsiz türbenin (Anonim Türbe II) bir inşa kitâbesi bulunmamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla her hangi bir yerinde tarih kaydı da yoktur. M.Z.Hasan, kubbeli moloztaş türbe şeklinde tasvir ettiği bu yapının künye bilgilerine *Babürlü* kaydını düşmüşür.[383] Günümüzde yapı, yanına konan bir taş levhada 18. Yüzyıl Babürlü türbesi olarak anılmaktadır. Ancak türbe, moloz taş konstrüksiyonu ve kemerleri taçlandıran motifleri başta olmak üzere, bezemesi, sepetkulpu kemerleri,

---

[382] Sebz Burc, Nila Künbed, Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi gibi erken dönem yapılarında, bazen palmet bazen de hataî tarzında stilize çiçeği andıran bir motifle kemerlerin taçlandırıldığı görülmektedir. Aynı dönemin taş yapılarında bu dekoratif unsur çok daha sade olup damla motifi yada dairevi bir kabartmadan ibaret iken, 17. yüzyılın ortalarından sonra, natüralist karakterli bir çiçeğe dönüşür.

[383] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, ss. 96-97.

cephelerin üzerindeki sıvalı-örgü alemleri ve kubbe formu ile 16. yüzyıl yapılarını andırmaktadır.

Türbenin yapım tarihi gibi kimin adına inşa edildiği, banîsi ve mimarı hakkında da hiçbir bilgiye sahip değiliz.

1.2.1.1.1.8. Anonim Türbe III

Bulunduğu Yer:

Anonim Türbe III, Seyyid Abid Türbesi'nin 600 m. kadar güneybatısındadır. Bu türbeyle aynı golf kulübü arazisi içinde ve onun batı sınırında yer alan eser, etrafı büyük ölçüde dolmuş alçak bir platformun üzerinde yükselir (R. 266).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, köşelerinde birer çatrînin yer aldığı kare planlı (Ş. 22) gövdenin, yüksek kasnağa oturan kubbeyle örtülmesinden meydana gelir. Tuğla (Lâhorî tuğla) konstrüksiyon arz eden yapı içten ve dıştan tamamen sıvanmış olup dikkat çekici süslemeleri bulunur.

Cepheler, basık sivri kemerli nişlere sahip birer taçkapıyla teşkilâtlandırılmıştır (R. 267). Her taçkapı, lentolu bir girişle, kare planlı (5.22 x 5.22 m.) iç mekâna açılır. İç mekân duvarlarında bu girişler, sıva dekorasyona dayalı gömme sütüncelere basan dilimli kemerli birer sığ niş içine alınmıştır (R. 274). Kemerlerin köşelikleri yaprak motifli bir bordürle vurgulanırken tablaları da çiçekli büyük vazoların tasvir edildiği, sıva dekorasyona dayalı alçak kabartmalarla bezenmiştir (R. 275). Onların iki yanındaki duvar yüzleri dikdörtgen çökertmelerle vurgulanan, alt ve üst sıra olmak üzere dilimli kemerli ikişer ve bunların arasında yer alan kartuş desenli birer dekoratif nişle hafifletilmiştir.

Konkav silmeli bir kornişle iç mekân duvarları nihayetlendirilerek sekizgen üst strüktüre geçilmiştir (R. 276). Trompların yer aldığı tâlî yönlerdeki kemerler, açık sarı ve tuğla kırmızına boyanmış geometrik taksimatlı sıva dekorasyon arz eder. Ana mihverlerdeki kemerler ise rölyef dekorasyonlu sağır pencereleri kuşatır. Bunlardaki

rölyefler, çeşitli vazolar ile birer meyve tabağının yer aldığı, birbirinin aynı alçak kabartmalardan oluşur (R. 277).

Kubbe içi, ortasında yapraklı dalların yer aldığı altı köşeli bir yıldızdan müteşekkil göbek motifini, onaltı köşeli yıldızların çevrelediği, açık sarı ve tuğla rengine boyanmış geometrik desenli sıva dekorasyon sunar (R. 278).

Zemini beton tabakasıyla kaplı olan iç mekânda iki lâhid bulunmaktadır. Biri merkezde diğeri ise onun batısında yer alan her iki lâhid de tuğla örgüdür ve sıvaları dökülmüş olup herhangi bir hususiyet göstermez (R. 279).

Türbe, kuzey tarafı bütünüyle doldurulmuş olan, yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki bir platforma oturur. Platformun batısı kısmen dolmuşken, güney ve doğu yönünde duvarlar daha iyi görülebilmektedir. Bunlar son tamirlere ait olabilir (R. 268). Platformun batı tarafında, büyük bir ağaç ile deforme olmuş tuğla örgü bir lâhid yer almaktadır (R. 269).

Türbe, içte olduğu gibi dışta da dikkat çekici bir sıva dekorasyon arz etmekle birlikte bunların önemli bir kısmı dökülmüştür. Giriş nişleri konkav silmeli bir çökertme içine alınmıştır. Baş kemerler, zambağı andıran bir çiçek kabartmasıyla taçlandırılmış, nişlerin kavsaraları da kubbe ve tromplardakiler gibi, geometrik düzenli sıva dekorasyonla bezenmiştir (R. 270). Girişlerin üzerinde pencere açıklığına yer verilmemiştir. Bu da iç mekânın hem yeteri kadar ışık alamamasına hem de derin kubbeli bu yapıda zayıf hava sirkülasyonuna neden olmuştur. Daha çok tâlî cephelerde tercih edilen yarım sekizgen sağır niş formu burada girişlere uygulanmıştır. Kapıların iki tarafındaki masif duvar yüzleri, dikdörtgen ve kare şekillere sahip, dört sıra halindeki konkav silmeli çökertmelerle hafifletilmiştir (R. 267). Yapının köşeleri, iri yapraklı ve burgulu kaidelere oturan, iki sıra balık sırtı desenli birer kare sütunla desteklenmiş izlenimi veren sıva dekorasyon arz eder. Yer yer dökülmüş olmasına rağmen, özellikle taş kaide görünümündeki bezemeler dikkat çekicidir. Bir saçak kornişi ile sonlandırılan beden duvarları palmetli bir alınlıkla yükseltilmiştir (R. 271). Gövdenin köşelerindeki sütun görünümü verilmiş dekoratif düzen, yapının üzerinde hafif yükselerek çatrîlere kaide oluşturur. Sütun kaidelerindeki gibi iri yapraklı bezeme sunan bu kaidelerin üzerinde, yakın zamanlarda yenilenmiş, kırmızı kumtaşından çatrîler yer alır (R. 272).

Kubbe kasnağı, dıştan sekizgen olup, her bir cephesi hafif kabartma hâlindeki kemerli (dilimli ve kaş kemer) çerçevelerle süslenen, üçer çökertmeyle hafifletilmiştir (R. 273). Kasnak, bir kornişin üzerindeki palmetli alınlıkla son bulur. Lotus çiçeğiyle taçlandırılan kubbe, formu itibariyle Hind-İslam mimarisi tarzında olup tuğladan inşa edilmiş olmalıdır.

Yapıdaki bütün kemer formları, erken devir türbelerindeki palmet yada hataî tarzı çiçek motifinin aksine, zambağı andıran uzun yapraklı bir çiçekle taçlandırılmıştır. Bu tarz iri yapraklı bezemeler, 17. yüzyılın ikinci yarısından îtibaren, taş yada mermer dekorasyonun yanı sıra sıva dekorasyonunun başlıca motifleri olarak karşımıza çıkar.

Daha önce bir tamirat gören yapının sıvaları ve bezemeleri yine dökülmüştür. Türbe, günümüzde ziyarete açık olmayan korumalı ve bakımlı yemyeşil bir arazi içinde bulunmasına karşın bakımsız ve kendi haline terkedilmiş vaziyettedir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Herhangi bir kitâbe yada yazının bulunmadığı bu türbe, ASI kataloğunda oldukça hatalı bir şekilde Afgan dönemine tarihlenmiştir.[384] Başta dekoratif özellikleri olmak üzere mimarîsiyle de onu Babürlülerin son dönemine tarihlemek[385] icab eder. Yapının inşa tarihi gibi burada medfun bulunanlar ve yapıyla ilişkili diğer kimseler hakkında da ne yazık ki hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak türbenin tuğla konstrüksiyonu, erken devirden farklı olarak iç içe geçmiş yıldız desenlerine dayalı sıva dekorasyonu ve barok üslubu hatırlatan iri yaprakları ve naturalist rölyefleriyle daha çok bir 18. asır yapısını hatırlatmaktadır.

1.2.1.1.1.9. Anonim Türbe IV

Bulunduğu Yer:

Yapı, Sundarvâlâ Mahal'in kuzey doğusunda olup bir patikayla ulaşılır. Harabe hâlindeki bazı yapılarla birlikte ağaçların gerisinde, gözlerden uzak bir kuytuda yer alır. (R. 280).

---

384 M.Z.Hasan, **Monument of Delhi**, Cild: 2, s. 48, no. 73.
385 R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 233, no. D154.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, alçak bir platform üzerinde yükselen kare planlı gövdenin tonozla örtülmesinden müteşekkil tuğla bir yapıdır (Ş. 23), (R. 281).

Yaklaşık 60-70 cm. yüksekliğindeki platformun cepheleri yeni tamir edilmiştir. Etrafta bulunan horasan harcı ve diğer malzemeler ile kurulan bambu iskele tamirat çalışmalarının süreceğini göstermektedir. Platformun üzerinde ağaçlar bulunması, onun uzun süre önce deforme olduğuna işaret eder. Nitekim M.Z. Hasan, Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi'nin 200 yarda kuzeyinde (hafif kuzeybatısındadır) olduğunu belirttiği isimsiz bir türbe kaydetmiştir. Yazarın kısa tarifene göre bu yapı, incelediğimiz Anonim Türbe IV olmalıdır. Verilen künye bilgilerinde, yapının virane ve hattâ kurtarılmasının gereksiz olduğu belirtilmiştir.[386] Geçen asrın başlarından beri kötü durumda olan yapının, yıkılmadan günümüze ulaşabildiği anlaşımaktadır.

Kırmızı taş kaplamalı bir kaide üzerine oturan gövde duvarları, kalın derz aralığı bırakılmak sûretiyle Lâhorî tuğladan örülerek sıvanmış, çeşitli desen ve motifler sunan zarif bir bezemeyle tezyin edilmiştir. Ancak duvarların üst kısımları hariç, cephe dekorasyonundan hemen hiç bir şey kalmamıştır. Cepheler, dilimli forma sahip üçer kemer gözü ile teşkilatlandırılmıştır (R. 281). Ana akslardaki gözler bugün birer açıklık halindedir. Bunlardan güneydekinin, kırmızı taş sövelere ve lentoya sahip olması, vaktiyle onun giriş fonksiyonu icra ettiğini göstermektedir. Bu girişin söveleri yenilenmişse de lentosu eski olup üst kısmının kalın bir duvarla örülerek dekoratif bir sıvayla kaplandığı görülmektedir (R. 282, 289). Diğer cephelerdeki açıklıkların güney açıklığından farklı düzenlendiği görülmektedir. Kemerli düzenlemeye sahip bu açıklıklarda, zeminden kilit taşına kadar, duvar yüzlerinde ajurlu panellerin oturtulduğu yuvalar mevcuttur (R. 283, 284). Dolayısıyla, doğu, batı ve kuzey yönündeki bu açıklıkların vaktiyle ajurlu panellerle kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer cephelerdeki açıklıkların kapalı olup sadece güneydekinin girişe imkân tanıması, yapının bir türbe olduğu hususunda şüphe bırakmaz.

Cephelerdeki açıklıkların iki yanındaki kemer gözleri ise oldukça sığ tutulmuş birer niş hâlindedir. Çiçek motifiyle taçlanan kemerler, üzengi seviyesinden

[386] Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 115, no. 155.

gelişen, barok üslubundaki iri yapraklardan neşet eder görünmektedir (R. 285). Nişlerin iç yüzleri çok sayıdaki çökertmeler şeklinde düzenlenip, kemerli kabartmalarla bezenmiştir. Benzer süslemeler, bu kemer gözlerinin dışındaki cephe yüzlerinde de görülür (R. 286).

Türbenin, bir heykeltıraş hassasiyetiyle işlenmiş bezemeleri çok zarar görmüş olsa da döneminin sıva ve stüko dekorasyon zevkini yansıtması bakımından önemlidir. *Burc-ı Lâl Bangla* ve *Anonim Türbe IV* şeklinde kaydettiğimiz diğer iki yapının da aynı üslupta bezemeleri bulunmaktadır. Cepheler için narin bir bezeme tarzı olduğundan onlar da çok zarar görmüştür.

Cephelerin üzerinde kırmızı taştan yapılmış saçağın konsollarıyla ilişkili parçalar mevcuttur. Kuzey ve doğu cephelerindeki konsollar yenilenmiştir. Yapının örtüsü çökmemiş olmasına karşın dıştan bir moloz yığınını andırır (R. 286).

Kare planlı içmekânda, girişlerin iki tarafındaki duvar yüzleri, göz seviyesinde açılan, yaklaşık 25 cm. derinliğindeki kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Mevcut sıva kalıntılarından, kemerlerin, cephelerdekiler gibi sıva marifetiyle dilimli forma sokulduğu ve duvar yüzlerinin çeşitli çökertmelerle süslendiği anlaşılmaktadır (R. 287).

Türbenin örtüsü, tuğladan ve oldukça basık örülmüş bir tonoz olup sıvası büyük ölçüde dökülmüştür (R. 288, 289). İç mekânın zemini giriş eşiğinden düşük seviyede olup bugünkü haliyle sıkıştırılmış topraktır. Yapıda uzun bir süredir herhangi bir lâhid bulunmamaktadır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Herhangi bir kitâbesi bulunmayan türbe,[387] ASI kataloğunda Babürlü dönemine kaydedilmiştir.[388]

Yapının tuğla konstrüksiyonu ve barok karakterli bezemeleri, onun, 18. yada 19. yüzyıl yapısı olabileceğine işaret etmektedir. Türbenin tarihine ışık tutacak herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

---

[387] Bu yapıya, INTACH kataloğunda yer verilmemiştir. Bkz. R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 283 vd.

[388] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 115, no. 155.

1.2.1.1.1.10. Arif Ali Şah Türbesi

Bulunduğu Yer:

Arif Ali Şah Türbesi, Aliganj (Jor Bagh Colony) bölgesindeki Şah-ı Merdan Dergâh'ı manzûmesinde yer alır (R. 290). Kuzey yönünde, dilimli ve basık sivri kemerli büyükçe bir kapısı olan manzûme başka yatırların da bulunduğu bir ziyaretgâh olup, Arif Ali Şah Türbesi, ikinci bir kapıyla girilen küçük bir avlu içindedir (R. 291).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dış gövde formu ve iç mekân bakımından kare bir plan arz eden türbe, sekizgen kasnağa oturan bir kubbeyle örtülüdür (Ş. 24) . Şunu hemen belirtmeliyiz ki türbe bugün hem iç mekân yüzeyleri, hem kubbe ve kasnağı dâhil dış yüzeyleri tamamen beyaz seramikle kaplı olduğundan orijinal görünüşünü kaybetmiştir. Ancak yapılan bu müdahaleler göz ardı edildiğinde, yapının plan şeması ve genel tasarımı ile Babürlülerin kare planlı mezar yapılarına uyduğunu ifade etmek gerekir.

Yapı, günümüzde mozaik betonla kaplı avlusu ile hem zemindir. Bu nedenle onun başlangıçta bir kaide yada subasman üzerinde yükseldiğine dair bir işaret bulunmamaktadır.

Türbenin dört cephesi de taçkapılı cephe tasarımı sunmakla birlikte bunlardan ikisi girişi olmayan niş halindedir. Güney ve doğu cephelerinde yer alan yaklaşık 100 x 173 cm. ölçülerindeki birer giriş ile türbenin içine ulaşılır (R. 295). Avlu seviyesinden 5-6 cm. yüksek olan kare iç mekân, 4.40 x 4.40 m. ebadındadır. İç duvarların batı yüzünde 18 cm. derinliğinde sivri kemerli bir mihrab nişi, kuzey duvarında ise 37 cm. derinliğinde ve yatay olarak ikiye bölünmüş, basık kemerli bir başka niş yer alır (R. 294). Sonuncusu bugün, tütsü ve kandil yakma gelenekleri için kullanılmaktadır. Nişlerin ölçülerinde göze batan farklar ve kemer formlarındaki uyumsuzluk, her iki nişin de yapının aslından olmadığını düşündürür. İlk yapıda dört giriş yada üçü ajurla kapatılmış dört açıklığın bulunması muhtemel olup daha sonra

bunlardan ikisi, içerideki nişleri oluşturacak biçimde kapatılmış olmalıdır.[389] Batı duvarındaki nişte herhangi bir dinî sembol bulunmazken, kabrin baş tarafında bulunan kuzey nişinin basık kemeri üzerinde, 'Yâ Allah', 'Yâ Muhammed' yazılı iki seramik levha ile 'Ali' isminin etrafında 'Hüseyin', 'Hasan', 'Fâtıma' ve 'Meryem' isimlerinin bulunduğu bir ve kutsal mekan resimlerinin olduğu iki levha daha yer alır ki bunlar seramik kaplama zamanına ait işlerdir. Duvarların kalan yüzeyleri ise, köşelere yakın yerleştirlen, sivri kemerli ikişer küçük nişle hareketlendirilmiştir. Çok karşılaşılan bir uygulama olarak asıl yapıdan olduğunu düşündüğümüz bu küçük nişler, zeminden yaklaşık 1 m. yüksekte olup, fayans kaplamanın bir sonucu olarak, herhangi bir çökertme veya bordürle vurgulanmayan basit derinlikler halindedir. Gerek girişlerin gerekse bugünkü haliyle mihrab ve kandil nişlerinin üzerindeki sivri kemerli birer pencere iç mekânı aydınlatır.

İç mekân duvarları, oldukça çıkıntılı bir kornişle nihayetlenir. Zeminden 3.55 m. yükseklikteki bu korniş, sonraki uygulama olan gümüş renkli bir tavanı taşır. Bu nedenle kubbe ve kasnağın iç düzenlemesi görülememektedir. İç mekânın zemini bugün mermerle kaplıdır. Arif Ali Şah'ın lâhdi, mekânın ortasında yer almakta ve tarihi hususiyeti olmayan korkulukla ihata olunmaktadır (R. 296).

Yaklaşık 6.72 m. genişliğindeki dış cephelerin yüksekliği 5 metreyi biraz aşar. Cephelerde bir çökertme içine alınarak vurgulanan ana unsur, ortalama 2.10 x 3.31 m. ölçülerindeki, basık sivri kemerli taçkapı nişleri olup 56 cm. civarında bir derinliğe sahiptirler (R. 291, 292). Bu dört nişin ikisinde giriş yer alırken her birinin üst kısmında, basık sivri kemerli bir aydınlık bulunur. Türbenin güney ve doğu cephe portallarında bu geleneksel tasarım konseptine bütünüyle uyulduğu halde, batı ve kuzey cephede açıklık bulunmaması şaşırtıcıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu iki giriş sonradan kapatılmış olmalıdır.

Taçkapı nişleri ile girişlerin etrafı, tek sıra halindeki çiçekli fayanslarla çevrelenmiştir. Girişlerin olduğu taçkapı kemer köşeliklerinde yer alan, 'Yâ Allah', 'Yâ Muhammed' isimlerinin yanı sıra ehl-i beyt isimlerinin yazılı olduğu seramik levhalar da sonraki ilâvelerdendir. Taçkapı nişlerinin iki yanında, çökertme içine

[389] Ancak bunların uzun bir süredir mihrab ve *çırağdan* olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 199.

alınan, göz seviyesinde birer niş yer alır. Aynı guruba dâhil diğer türbelerde görülen üst sıra nişler burada yoktur. Bunun yapının aslından olup-olmadığını söylemek güçtür. Cephelerin köşelerinde, küçük kubbeyle sonlanan kuleler yer alır.

Sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbe, lotus çiçeği ve bir alemle sonlanır. Kasnağın ana yönlerinde sivri kemerli birer aydınlık açılmıştır. Bu aydınlıkların üzerine de, 'Yâ Allah', 'Yâ Muhammed', 'Yâ Ali', 'Yâ Fâtıma', 'Yâ Hasan' ve 'Yâ Hüseyin' isimlerinin yazılı olduğu altı levha yerleştirilmiştir. Ancak güney yönünde, levhalar karışmış olmalı ki Hasan yerine de Hüseyin isminin yazılı olduğu levha konmuştur. Kubbe, sivri kemer profilli derin bir form arz eder (R. 293).

Fayans kaplamalar türbenin inşâ malzemesini aslî görünüşünü örtmektedir. ASI kataloğunda yapının tuğladan inşa edilmiş olduğu belirtir.[390] Bütün müdahalelere rağmen türbe, genel mimarî formunu muhafaza etmektedir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin günümüze ulaşmış bir kitâbesi yoktur. M.Z. Hasan'ın kataloğunda türbe Babürlü dönemine kaydedilerek, Arif Ali Şah'ın henüz oniki yaşında vefat eden bir eren olduğu rivayeti nakledilir.[391] Mirza Sengin Beg, Şah-ı Merdan Dergâhı'yla ilişkili olarak Arif Ali Şah Türbesi'ni (مقبرۂ شاہ عارف علی) zikretmişse de onunla ilgili hiçbir malumât vermemiştir. Ancak kaydettiği birkaç kitâbe, manzûmedeki diğer bazı yapıların ve çeşitli düzenlemelerin 18. yüzyıla ve 19. yüzyılın başlarına ait olduğunu göstermektedir.[392]

Cephelerdeki, eyvan tarzı tonozlu nişleri başta olmak üzere mimarî tarzı bakımından türbe, Babürlü dönemi eseridir. Kubbesinin formu dikkate alındığında, yapıyı Babürlülerin son devirlerine tarihlemek daha doğru olur kanaatindeyiz. Türbenin bânîsi ve mimarı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

---

390 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 199.
391 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 199.
392 Bkz. M.S. Beg, s. 90.

1.2.1.1.2. Sekizgen Planlılar

1.2.1.1.2.1. Edhem Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Edhem Han Türbesi, Mehruli'de Kutub Minar yakınlarında olup, köşelerinde birer burcun yer aldığı, sekizgen planlı bir sur içinde inşa edilmiştir (R. 297, 298). Yaklaşık 62.5 m çapındaki bu yapı, türbenin üzerinde yükseleceği yüksek bir zemin teşkil etmesi bakımından bir platform işlevi görmekle birlikte, Babürlü türbelerinin bilinen platformlarından farklı bir kuruluşa sahiptir ve çok daha muhkem burç ve duvarlarla çevrili bir sur içinde yer alan Gıyasüddin Tuğluk Türbesi'ni (1325) hatırlatmaktadır.

Duvarlarının yüksekliği, kot farkı nedeniyle yer yer 6 m.yi bulan surun, şevli örülmüş dairevî burçları daha yüksek tutulmuştur. Ancak bunlardan bazılarının üst kısımları yıkılmış vaziyettedir. Surun zemini yüksek olup kapı teşkil etmeyen basit açıklıktan ibaret asıl girişi, güney[393] cephesinde yer alır (R. 299). Bu cephenin önüne eklenmiş bir çift merdivenle ulaşılan düzlükten sonra beş basamaklı diğer bir merdivenle sura girilir. Duvarların sur içindeki yüksekliği, kuzeybatı yönünde 2 m.yi, diğer kısımlarında ise 1.5 metreyi aşar (R. 300-302). Türbe bu sekizgen yapının merkezinde yer alır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Edhem Han Türbesi, sekizgen bir kaide üzerinde yükselen, küçük kubbe ve tonozların örttüğü revak sırasıyla çevrili sekizgen orta mekândan oluşan gövde ile onu örten yüksek kasnaklı bir kubbeden müteşekkildir (Ş. 25), (R. 303).

Yapı, dış gövde formu bakımından bizim tasnifimizde sekizgen türbeler grubuna dahil olmakla birlikte gövdeyi saran revaklarıyla eski bir tarzın temsilcisi olup grubun diğer örneklerinden ayrılır. Babürlü türbe mimarisinde çok tercih edilmeyen bu tarzın en yakın örnekleri şüphesiz Delhi'deki İsa Han (Sûrî) Türbesi (1547), İskender Lodi Türbesi (öl. 1517), Muhammed Şah Türbesi (öl. 1445) Mübarek Şah Türbesi (öl. 1433) ve Han Cihan Tilangânî Türbesi (öl. 1368)'dir.

[393] Türbenin kıblesinde (batı cephesi), güney batı yönüne kaçan küçük sapma görülür. Bu nedenle de merdivenin bulunduğu cephe tam güneye değil, hafif güneydoğu yönüne bakar.

'*Lodi tarzı*' olarak adlandırılmasına[394] karşın bu tipin Mübarek Şah ve Muhammed Şah türbeleri gibi Seyyidîler; Delhi'deki bilinen ilk müstakil revaklı sekizgen türbe yapısı, Han Cihan Tilanganî Türbesi gibi, Tuğluk hanedanı devrine uzanan örneklerinin bulunması, literatürde zaman zaman karşılaşılan bu tanımlamayı yeterli bir açıklama olmaktan çıkarır.

Edhem Han Türbesi'nin güney ve kuzey cephelerine eklenen beş ve üç basamaklı iki merdivenle revaklı gövdeye ulaşılır. Orta mekânın sekiz cephesinde birer giriş ve aydınlık yer alır. Bunlardan güneydeki, köşeleri bingilerle desteklenmiş düz tavanla örtülü iken diğerleri tonozla örtülü, 1.60 x 2.22 m. ebadındaki birer geçit mahiyetindedir (R. 316, 317). Giriş ve aydınlıklar, kırmızı taştan yapılmış gömme sütüncelere basan birer kemerle kuşatılmışlardır (R. 314). Köşelikleri kırmızı taş zemin üzerine mermer kakmalı[395] altı köşeli yıldızlar ile onların ortalarına yerleştirilen plastik lotus çiçekleriyle tezyin edilmiş (R. 315) sivri kemerli açıklıklar (ortalama 1.86 x 3.05 m.) vasıtasıyla geçitlere girilir. Kemerlerin iç yüzleri, Sebz Burc'da da karşımıza çıkan geometrik düzenli stüko bezeme gösterir. Batı cephesindeki geçidin iki duvarı da kalın sıva tabakasıyla kaplılıdır ve dekoratif nişleri doldurulmuş görünmektedir. Diğer geçitlerse büyük ölçüde dökülmüş ince bir sıvaya sahip olup sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (R. 317). Girişlerde dikkat çeken bir husus, bu tipin yukarıda anılan öncül örneklerinde görülen, Hind mimarlığının geleneksel geçiş ögesi oymalı taş konsollarla desteklenen atkıların, yerini kemerlere bırakmış olmasıdır. Türbe, yerel bir tarzın temsilcisi olmasına karşın konsol ve lentonun tercih edilmemesi, Babürlülerle birlikte kemerli uygulamaların giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Geçitlerin iç tarafındaki basık sivri kemerli diğer açıklıklarla salona girilir.

Ana gövdenin 3.70 m. kalınlığındaki duvarları, giriş seviyesinin üzerinde bütün salonu kuşatan bir dehlizi barındırır. Bu nedenle türbeye *Bhul Bhulian* (labirent) da denilmektedir. Geçitlerin üzerindeki aydınlıklar bu dehlize açılırken, onun karşı duvarındakiler de iç mekâna açılır. Bu kısma, güney geçidinde girişi bulunan bir merdivenle çıkılır (R. 316).

---

394 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 82; J.P. Joshi, K. Deva vd. **Delhi Circle**, s. 145.

395 Günümüzde bazılarının üzeri badanalı olduğundan, kontrastın meydana getirdiği çarpıcı görünüş kaybolmuştur.

İç mekân, 14.40 m. çapında muntazam bir sekizgen sunar (R. 318). İç duvarların her bir cephesi, iç içe geçmiş basık sivri kemerli birer niş şeklinde düzenlenmiştir (R. 319). Ana yönlerdeki nişlerin kemer köşeliklerinde, iki satır halinde sülüs hatlı 'kelime-i tevhid', bunlardaki girişlerin köşeliklerinde 'الملك لله' (el-mülk-ü l-illâh) (R. 21) yazılı madalyonlar bulunur. Talî yön nişlerinin köşeliklerinde, göbeğinde Allah lafzının olduğu çiçek desenli (R. 573); girişlerinkilerde ise 'يابدوح' (Yâ bedûh) yazılı madalyonlar yer alır. Stüko işçiliği gösteren madalyonlardan özellikle bu sonuncular, oldukça zarif palmetli ve rûmîli bir bordürle kuşatılmıştır (R. 320, 321).

İç mekân duvarları, zeminden 6.90 m. yükseklikte sonlanır. Köşeler, dekoratif taş konsolların desteklediği düz atkılarla geçilerek, 3.66 m. yüksekliğindeki onaltı kenarlı kasnak inşa edilmiştir. Kasnağın, sekizgen gövdenin köşelerine tekabül eden kenarlarında, basık sivri kemerli çökertmelerle vurgulanan birer pencere açılmış, diğer kenarlar sağır nişlerle hafifletilmiştir. Onaltı kenarlı kasnağın üzerindeki düzenleme, içten kubbe eteği gibi görünmekle birlikte, aslında zarif konsollarla geçilen otuziki kenarlı kasnak olup her kenarında birer sağır pencere yer alır (R. 322). Kubbe, salon zemininden kilit taşına kadar 20.19 m. irtifaındadır. Eteğindeki kemerli iki küçük açıklıkla, derin tutulan kubbe içi aydınlatılmıştır (R. 323). Kubbe içindeki malakârî göbek motifi dikkat çekicidir (R. 324). Tuğla kırmızısı, mavi, yeşil ve beyaz renklerin hakim olduğu bezemede, sekiz köşeli yıldızı saran sekiz taç yaprak, önce rûmîli bir bordür sonra da, kalemişini andıran saçak deseniyle çevrelenir. Yıldız ve çiçekten oluşan göbek motifinin içi, hataîler ve rûmîlerle doldurulmuştur. Kubbe ve iki kademeli kasnağı gibi iç mekân duvarları tamamen sıvalıdır.

İç mekânın zemini, giriş dehlizlerinin ikinci kemerli açıklığından başlamak üzere revaklı bölümden yaklaşık 30 cm. daha yüksek olup betonla kaplıdır. Türbedeki tek lâhid, salonun merkezinde yer alır (R. 318). Lâhid, erken dönemden itibaren görülen Babürlü lâhidlerinin genel formuna uyar. Lâhdin kaidesi 51 x 170 cm. ölçülerinde olup konkav silmeyle geçilen gövdesi ve üst tablanın yüzündeki sekiz dilimli kartuşu boş bırakılmıştır. Tablanın kalan yüzeyinde ise, oldukça uzun kalemdân simgesini barındıran derin bir çökertme yer alır (R. 325).

Türbe dış görünüşüyle etkileyici bir anıt mezar yapısı formu sunar (R. 303). Revaklı gövde, konkav silmeli bir kornişin çevrelediği, 122 cm. yüksekliğinde ve 31.85 m. çapındaki sekizgen bir kaide üzerine oturur. Sekizgen ana gövdeyi, her bir cephede 5.22 m. yüksekliğindeki üç kemer gözü teşkil eden revak kuşatmaktadır. Kubbe ve tonozla örtülü revak düzenlemesi içte orta mekân duvarlarına ve onlara entegre 24 pilastere, dışta ise köşelerdeki sekiz büyük ve onların aralarındaki ikişer küçük olmak üzere 24 ayak üzerine oturur. Köşelerdeki büyük ayaklar, dıştan yarım sekizgen payandalarla güçlendirilmiş; iç tarafları sekizgenin iç açılarına uygun düzenlenmiştir. Aralardaki taşıyıcılar ise dikdörtgen kesitlidir (R. 309). Kabartma damla motifli başlıklarla nihayetlenen ayaklar, yatay ve dikey yerleştirilmiş büyük gri taş bloklar ile aralarındaki tezyini kırmızı taş parçalardan oluşur. Üzengi seviyesinden itibaren sıvalı olan kemerli revak cephelerinin, yer yer dökülmüş sıvalarından, kabayonu ve moloz taşlarla inşa edildiği anlaşılmaktadır (R. 304). Revaklı cepheler 12.77 m. genişliğinde olup girişlerin önündeki bölümler 3.30 m., onların iki yanındakiler ise 2.90 m. ayak aralığına sahiptirler. Ayrıca dıştaki 24 ayak ile orta mekân duvarlarına entegre diğer 24 ayağın aralarındaki mesafe de 3.30 m. olarak düzenlenmek suretiyle girişlerin önünde kare bölümler oluşturulmuştur. Bunlardan güneydoğu, güney ve güneybatıdakilerde tromplarla geçilen birer kubbe yer alırken diğerleri yelken tonozla örtülmüştür (R. 310-312). Kubbeli bölümlerin iki yanındakiler, revak çemberinin orta mekândan dışa doğru genişlemesi sebebiyle gayr-i muntazam dörtgen teşkil ettiğinden tonozla örtülmüşlerdir (R. 313). Bununla birlikte revağın üzeri düz damdır. Ana gövde cephelerinde, girişlerin iki yanında kalan masif duvar yüzleri, kırmızı taştan yapılmış küçük sathi nişlerle hafifletilmeye çalışılmıştır. Aydınlıkların alt seviyesine kadar, bu cepheler muntazam kesme taşlarla kaplanmıştır (R. 413a). Revakların dış köşelerindeki, sarı taştan yapılmış yarım sekizgen payandalar, ayakların nihayetlenmesiyle birlikte yarım daireye dönüştürülerek kaba yonu taşlarla örülerek sıvanmıştır (R. 303).

Revak cephelerindeki üçer kemer gözü, hafif bir çökertme içine alınarak vurgulanmıştır. Ortadaki kemerlerin köşeliklerinde, iki satır halinde ‘kelime-i tevhid’; yanlardakilerde ise ‘Yâ Allah’ yazılı stüko madalyonlar yer alır (R. 305, 307). Bugün bunlardan bazıları dökülmüştür. Ayrıca bu kemerler, erken dönemin diğer yapılarında da görülen stilize bir çiçek motifiyle taçlandırılmıştır. Kemerlerin

üzerindeki duvar yüzlerinin, stüko işçiliği gösteren yıldızlı bir bordürle bezendiği bakıyyelerden anlaşılır (R. 306). Avlu zemininden 8.65 m. yükseklikteki bir saçak kornişi, revak cephelerini dolaşır. Edhem Han Türbesi'ni, önceki revaklı sekizgen türbelerden ayıran diğer bir husus ise saçağa yer verilmemiş olmasıdır. Kornişin üzerinde, moloz taş örgü ve sıva maharetiyle teşkil edilen kabartma mazgal desenli alınlık yer alır (R. 308) ve payandaların devamı olan alem mahiyetindeki küçük birer kule, revak köşeleri üzerinde yükselir. Kulelerin tuğla malzemeyle yapıldığını dökülen sıvalar ifşa etmektedir. Bunlardan kuzey ve kuzeybatı cephelerinin kesiştiği köşede bulunanı yıkılmıştır.

Kubbe kasnağının ilk kademesi, içte olduğu gibi dışta da on altı kenarlı olup her bir köşesinde vaktiyle birer küçük kulenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde bunlardan sadece beşi yerindedir. Kasnağın otuziki kenarlı ikinci kademesi, ilkine göre dışta daha ince tutulmuş olup silmeli bir korniş ve palmetli bir alınlıkla nihayetlenir. Formu îtibariyle yerel tarzda olan kubbe, yine yerel tarzı yansıtan lotus çiçeği ve Hind mimarlığının geleneksel ögesi sivri uçlu bir alemle tamamlanır (R. 308).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Bir inşa kitâbesi bulunmayan bu türbe, Edhem Han'ın ölüm yılıyla tarihlendirilmektedir.[396]

Edhem Han, Ekber'in sütannelerinden Mâhim Anegeh'in (Mâhim Ana) oğludur. Bir penchezarî (5000 askerin kumandanı) iken Mankot muhasarasında (1557) temayüz etmiş ve Ekber Padişah'ın üçüncü yılında Bayram Han tarafından[397] Agra yakınlarındaki Hatkantha bölgesi kendisine 'caygir'[398] olarak verilmişti.[399] Ekber'in bir diğer sütannesi Cici Anegeh'in (Cici Ana) kocası Ategeh Han'ın

---

396 Âsâr'us-Sanâdîd'de, bânînin Ekber olduğu belirtilerek türbe H.969/M.1561 yılına tarihlenmiştir (S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 6 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 54-55). İnşa tarihi zikretmemekle birlikte türbenin, Ekber'in emriyle, Edhem Han ve annesinin kabirleri üzerine yaptırıldığını belirten C. Stephen, devrin tarihçilerine dayanarak Edhem Han'ın infazı ve annesinin ölümüne değinir. Ancak hadisenin yılı hataen H.974 olarak verilmiştir (Stephen, s. 114). ASI Kataloğunda türbenin tarihi, 'yaklaşık' kaydıyla H.969/M.1562 yılı olarak verilir (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 82).

397 Bu sırada Babürlü devletini, Ekber'in atalığı Bayram Han vekâleten yönetiyordu.

398 Asker besleyen komutanların ödeneği, nakit yada, *caygir* tabir edilen, "belirli bir bölge veya arazi verilmesi" şeklinde olurdu. Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, s. 475.

399 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: I, s. 145; Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, ss. 323-324.

saraydaki yükselişinin Edhem Han'ın canını sıktığı; rakip olarak gördüğü Ategeh Han'a karşı nefret ve kıskançlık duyguları beslediği, hattâ aynı hissiyata sahip Münîm Han'ın onu kışkırttığı kaydedilir.[400] Nihayet Edhem Han harekete geçmiş ve 12 Ramazan 969 (16 Mayıs 1562) tarihinde, Ategeh Han, Münîm Han ve Şihâbüddin Ahmed Han'la birlikte dîvanda bulunduğu sırada emrindeki birkaç kişiyle birlikte içeriye girerek yanındaki Huşam Özbeg'e, onu öldürmesini emretmiştir. Huşam'ın kamayla yaraladığı Ategeh Han harem dairesine doğru kaçarken Edhem Han'ın diğer adamı tarafından öldürülmüştür.[401] Gürültüyü duyarak gelen Ekber, Edhem Han'ın elleri ve ayakları bağlanmak ve sofanın üzerinden atılarak öldürülmesini emretmiştir. İlkinde ölmediği için ceza ikinci kez uygulanmıştır. Müteakiben Ategeh Han'ın ve Edhem Han'ın cesedleri Delhi'ye gönderilmiştir. O sıralarda hasta olan ve bu hadise nedeniyle rahatsızlığı iyice artan Mâhim Anegeh de kırk gün sonra ölmüştür. Ebu'l-Fazl, Şahinşâh'ın (Ekber) yürüyerek Mâhim Anegeh'in cenazesine bir müddet eşlik ettikten sonra naaşı Delhi'ye gönderdiğini ve Mâhim Anegeh ve Edhem Han'ın mezarlarının üzerine, büyük bir imaret yaptırdığını bildirir.[402]

Yukarıdaki kayıttan türbenin bânîsinin Ekber Şah olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, Edhem Han Türbesi olarak anılmakla birlikte, Ekber'in türbeyi, sütannesine hürmeten yaptırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün orta mekânın tam merkezinde yer alan, kalemdân simgeli lâhid Edhem Han'a ait kabul edilir. C. Stephen, yapıyı ziyareti esnasında dışarıda revağın altında bulunan lâhdin kırk yıl önce yerinden söküldüğünü, Mâhim Anegeh'in lâhdiyle ilgili hiç bir bilgiye ulaşamadığını belirtirken[403] M.Z. Hasan herhangi bir lâhidden söz etmez.[404]

---

400 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: I, s. 147 ve Cild: II, s. 159; Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, ss. 323-324; Ferishta, Cild: II, s. 129; Qandhari, s. 100.

401 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: II, s. 159; Ebu'l- Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, ss. 174 vd.

Bunların dışında, Kandehârî'nin *Tarih-i Ekberî* adlı eserinde de Ategeh Han'ın, Edhem Han'ın bir adamı tarafından öldürüldüğü kaydedilir (Qandhari, s. 100). Ferişte Tarihi'nde ise Ategeh Han'ı, Edhem Han'ın öldürdüğü ifade edilir (Ferishta, Cild: II, s. 129). Bu hâdise ve tarihiyle (12 ramazan 969 Hicrî) ilgili olarak ayrıca bkz. Bedâvunî, **Müntehab'üt-Tevârîh**, Cild: 2, ss. 52-53.

Dönemin tarihçilerinin çoğu, Ategeh Han'ın katledildiği, Edhem Han'ın öldürülerek cezalandırıldığı ve Mâhim Anegeh'in ise üzüntüsünden öldüğü bu hadisenin 12 Ramazan 969 Hicrî yılında gerçeleştiğini yazarken, Hoca Nizâmüddin Ahmed onu 12 Ramazan H. 970 yılına (1563) kaydeder (Bkz. Bahkshi Nizamu-d Din Ahmad, "Tabakat-i Akbari", (Kısmî İngilizce tercüme, John Dowson), **The History of India by its own Historian**, ed. H.M. Elliot – J.Dowson, Cild: V, London, 1873, ss. 277-278.

402 Ebu'l-Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 177.

403 Stephen, s. 115.

404 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 82.

Ebu'l-Fazl'ın ifadesine göre türbe, Mâhim Ana ve Edhem Han'ın mezarları üzerine yapılmıştır. Dolayısıyla Agra sarayında gelişen meşum hadisenin ardından Mâhim Ana'nın ölmesiyle birlikte aynı yıl (1562) içinde inşa çalışmalarına başlanmış olması muhtemeldir. Ategeh Han Türbesi'nin H.974 (1566/67) yılında tamamlandığı kitâbesinde belirtilmekte idi. Bu türbenin yapımına ne zaman başlandığını bilmiyoruz, ancak, Ategeh Han'ın ölümünden yaklaşık beş yıl sonra tamamlanmıştır. Ategeh Han'ın türbesine nazaran teferruatlı bir bezeme programına sahip olmamasına karşın ondan çok daha büyük olan Edhem Han Türbesi'nin inşası daha uzun sürmüş ve 1567-1568 yıllarında tamamlanmış olmalıdır.

Belirtmek istediğimiz diğer bir husus ise Mirza Sengîn Beg'in türbeyi ziyaret etmiş olmasıdır. Sengîn Beg, tarih bildiren bir kitâbeden söz etmese de iç mekân duvarlarındaki bazı âyetleri kaydetmiştir.[405] Ancak bunlar günümüze ulaşamamıştır. Dolayısıyla salon duvarlarındaki sıvaların yenilendiği ve âyet yazıların kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Türbenin mimarı gibi sanatkârları hakkında da bilgimiz yoktur.

1.2.1.1.2.2. Muhammed Kulı Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Muhammed Kulu Han'ın türbesi, Mehruli'de Kutup Minar'ın yakınındadır. Türbe ondokuzuncu asırda köşke dönüştürülerek asıl yapıya bir takım ilaveler yapılmış, çevresinde de çeşitli düzenlemelere gidilmiştir (R. 326). Türbe, çatrî tarzı kubbeli bir yapının bulunduğu bir arazinin doğusunda yer alır. Türbenin doğusunda ise oldukça düşük kota sahip dere yatağı bulunduğundan merdivenlerle inilen teraslı bir düzenleme bulunur (R. 327, 328).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, sekizgen bir platform üzerine inşa edilmiş, dış formu îtibariyle sekizgen gövdenin tek kubbeyle örtülmesinden mürekkeb bir yapıdır (Ş. 26. 27). İçten ve dıştan tamamen sıvalı olan türbe, moloz taş malzemeden inşa edilmiştir.

[405] M.S. Beg, ss. 107-108.

Türbenin dış gövde formu, eşkenar sekizgen iken içte kare bir plan sunar. Ana cepheler, giriş ve aydınlığın yer aldığı taçkapı, tâlî cepheler ise birer sağır niş şeklinde tasarlanmıştır. İç mekâna ulaşmaya imkân tanıyan girişler 1.28 x 2.08 m. ölçülerinde lentolu; bunların üzerindeki aydınlıklar ise yaklaşık 95 x 140 cm. ebadında sivri kemerli açıklıklar olup kalınlığı 2.45 m. olan duvarları katederler (R. 342). Türbenin salonu 6.13 x 6.13 m. ölçülerindedir. Girişlerin iki yanındaki duvar yüzleri, zeminden yaklaşık 1.26 m. yükseklikte yer alan birer kare nişle hareketlenmektedir (R. 343). Kare mekân, 2.76 m. irtifaındaki konkav silmeli yatay bir kornişle nihayetlenerek kemerli sekizgen bir strüktür şeklinde yükselir. Tâli yönlerde, tromplara kadar dik açılı yükseliş sürdürülerek kare formlu alt bölümden sekizgen yapıya yumuşak bir geçiş sağlanmıştır. Kornişle birlikte alt kısmın yüksekliği 2.90 m. civarında kalırken, kasnağa kadar olan sekizgen bölümün yüksekliği 3.35 m.yi bulur. Bu da, güçlü bir sekizgen hissi uyandırarak kare planlı salona dinamik bir görünüş kazandırmaktadır. İçten onaltı kenarlı olan kasnağa geçiş, yerel mimarînin geleneksel konsollarıyla desteklenen atkılarla gerçekleştirilmiştir. Kasnak üzerinde pencere açılmamış ancak, dikdörtgen çökertmeler içine alınan onaltı adet sağır nişle masif duvar yüzleri hareketlendirilmiş, bunlardan bazılarının alt seviyesinde hava sirkülasyonu için birer mazgal açılmıştır. Yapıyı örten kubbe, kilit taşına kadar 10.88 m. yüksekliğinde olup, kubbe eteğinin doğu-batı aksında, kemerli iki küçük pencere yer alır (R. 346).

İç mekânın, kornişin altında kalan kısmında bugün herhangi bir süsleme izi bulunmamaktadır. Üstteki sekizgen kısmın ise hemen bütün yüzeyleri bezenmiştir. Oldukça detaylı bir stüko işçiliği gösteren bezemeler aydınlıklardan ve kasnaktaki mazgallardan giren yağmur suları ve diğer etkenlerle yıpranmış, yer yer dökülmüştür. Trompların içleri, beş ve yedi köşeli yıldızların yanı sıra çiçek desenleriyle süslenmiştir. Ana yönlerdeki kemerli nişler geometrik desenli bordürlerle süslenmişken, sekizgen strüktürün bütün kemer köşelikleri ve tablaları da, hataî, palmet rûmî gibi zarif stilize motiflerle doldurulmuştur (R. 344, 345). Ayrıca kemer köşeliklerinde, bir kısmı altı kollu ve oniki köşeli yıldızlardan, diğerleri şemse motifinden oluşan madalyonlar yer alır. Kubbe kasnağı, altta kartuş desenli, üstte ise palmetli ve rûmîli bir bordürle süslenmiş; sağır pencerelerde yine stilize motiflerle bezenmiştir. Kubbe içi de, aynı tarzda motiflerin yer aldığı bir

göbek motifi ve etek kısmına yakın, dört ana yönde ise şemse motifleri ile süslenmiştir (R. 346, 347). Bezemenin zemini çivit mavi olup, motifler beyaz bırakılmıştır. Motifleri ve sığ oyma tekniğiyle bezemenin karakteri, yerel olmaktan ziyade Timurlu ve sonrası Orta Asya-İran bezeme tekniklerinin etkilerinin hissedildiği erken dönem Babürlü malakârî işçiliğini yansıtır.

Zemini beton tabakasıyla kaplı olan iç mekânda lâhid bulunmamaktadır.

Türbenin dış cepheleri, 5.92'şer m. genişliğinde olup, basık sivri kemerli taçkapı nişleri ile tâlî yönlerdeki sağır nişler, ortalama 2.92 m. eninde, başkemerin kilit taşına kadar 4.60 m. yüksekliğinde ve 1.62 m. derinliğindedir. Taçkapılar tonozla örtülü olup konkav silmeli yatay bir korniş, giriş ve pencere arasından geçerek taçkapıya adeta iki katlı bir görünüm verir. Ayrıca kemer karnı boyunca paralel iki korniş daha bulunur. Girişlerin sağ ve soluna sivri kemerli birer dekoratif niş açılmıştır. (R. 334, 335). Tâlî cephelerin yarım sekizgen formlu sağır nişleri ise yarım kubbeyle örtülü olup içbükey yüzeylerin üçünde, kemersiz küçük niş açılmıştır. Silmeli bir kornişle sınırlanan kavsaralar, kemer-örgülü dekorasyon arz eder (R. 336).

Taçkapı ve sağır nişlerin kemer yüzleri yazı frizleri ile tezyin edilmiştir. Yazı kuşaklarında şunlar okunur.

Doğu taçkapısında: Besmele ile başlayan Kehf suresi 1-8. âyetler.

بسم الله الرحمٰن الرحيم، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی اَنْزَلَ عَلٰی عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَاْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا * مَاكِثِينَ فِيهِ اَبَدًا * وَيُنْذِرَ 406(الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا * مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا * فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ) عَلٰی اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ اَسَفًا * اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا * وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا

Güneydoğu sağır nişinde: Besmele ile başlayan İsra sûresi 1-8. âyetler .

406 Parantez içindeki kelimeler dökülmüştür.

بسم الله الرحمٰن الرحيم، سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ * وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِى اِسْرَائِيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِى وَكِيلًا * ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا * وَقَضَيْنَا اِلَى بَنِى اِسْرَائِيلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا * فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ اُولٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا اُولِى بَاْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا * ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرًا * اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُوٓؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا * عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا

Güneybatı sağır nişinde: Doğu taçkapısı gibi, besmele ile başlayan Kehf sûresi 1-8. âyetler.

Batı taçkapısında: Besmele ile başlayan Taha sûresi 1-10. âyetler.

بسم الله الرحمٰن الرحيم، طه * مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى * اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى * تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى * اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى * لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى * وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى * اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى * وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى * اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنِّى اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلِّى اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

Kuzey taçkapısında: Meryem sûresi 1-8. âyetler.

[407](بسم الله الرحمٰن الرحيم، كهيٰ) عص * ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا * اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا * قَالَ رَبِّ اِنِّى وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّى وَاشْتَعَلَ الرَّاْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا * وَاِنِّى خِفْتُ الْمَوَالِىَ مِنْ وَرَائِى وَكَانَتِ امْرَاَتِى عَاقِرًا فَهَبْ لِى مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا * يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا * يَا زَكَرِيَّا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا * قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتِى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

Kuzeydoğu sağır nişinde, besmele ile başlayan İsra suresi 1. âyetten 6. âyetin ortasına kadar okunabilmektedir. " بِاَمْوَالٍ وَبَنِين " kelimelerinden sonrası tamamen dökülmüştür. Güneydoğu nişindeki gibi 8. âyetin sonuna kadar yazılmış olmalıdır.

Güney taçkapı diğerlerinden farklı olarak bitkisel motifli bir frizle tezyin edilmiştir. Güney girişi genellikle asıl giriş kabul edildiğinden, diğerlerinden farklı

[407] Parantez içine alınan kısım dökülmüştür.

bir uygulamaya gidilmiş olabilir. Kuzeybatı sağır nişindekiler tamamen dökülmüştür, ancak burada da vaktiyle âyet frizinin bulunuyor olması icab eder.

Doğu taçkapısı kemer köşeliklerinde temiz işçilik gösteren bitkisel ve geometrik desenli, kuzeybatı nişinde ise merkezinde ism-i celal bulunan bitkisel motifli dairevi madalyonlar yer alır. Diğerlerindeki madalyonlarda 'kelime-i tevhid' yazılıdır. Hem bu sonuncuların hem de frizlerdeki yazıların kaba ve özensiz işçiliği, doğu taçkapıdaki madalyonların yanı sıra, iç mekanın zarif ve detaylı bezemeleri karşısında tezat teşkil eder (R. 337, 338).

Cephelerdeki diğer bir süsleme özelliği de etek seviyesinden îtibaren, taçkapı ve sağır nişleri kuşatan bordürlerdir. Doğu cephesindeki bordür, sarı, mor, beyaz ve yeşil renklerde, geometrik desenler teşkil eden sırlı bezemeye sahiptir. Güneydoğu ve kuzeydoğu nişlerini saran bordürler, geometrik desenli derin oyulmuş dekorasyonlarını muhafaza ediyorken diğerleri tamamen dökülmüştür (R. 339). Gerek yazı frizleri gerekse bu bordürlerin işçilik karakteri, Delhi'deki Lodi devri bezemelerini hatırlatır. Konkav silmeli saçak kornişiyle sonlanan beden duvarları, mazgal desenli alınlıkla yükseltilmek sûretiyle cepheler 7 m.yi hafif aşmıştır.

Türbenin üzerine çıkılmasını sağlayan merdiven girişi (70 x 153 cm), güney taçkapıdaki giriş holünün sol tarafında yer alır (R. 342); simetrisinde ise aynı ebatta bir niş bulunur. Dışta düzgün sekizgen formun tercih edilmesi, kare planlı iç mekânın dar tutulmasına neden olmuştur. Diğer taraftan merdiven boşluğunun taçkapı nişinden daha içe alınması, Sebz Burc, Nila Künbed ve Efservâlâ Türbesi'nde olduğu gibi tâlî cephe nişlerinden birinin sığ bırakılması zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucunda, düzensiz sekizgen yapılardan farklı olarak taçkapı nişleri sığ (1.62 m.) tutulurken bunlarla iç mekân arasındaki duvarlar kalın (2.45 m.) tutulmuş ve yine de merdivenin genişliği 70 cm. ile sınırlı kalmıştır.

Dıştan sekizgen forma sahip kasnak, konkav silmeli kornişin üzerindeki, ism-i celâl ile çiçek ve altı köşeli yıldız desenlerinin bulunduğu madalyonlarla bezenmiş bir alınlıkla nihayetlenir. Kasnağın etrafında 2.50 m. civarında bir seğirdim yeri mevcuttur (R. 341). Yapının kubbesi, yüksekçe bir lotus çiçeğiyle sonlanmakta olup basık sivri kemer profiline yakın bir form sunar (R. 340). Gövde gibi kubbe ve kasnağı da tamamen sıvalıdır.

Türbe, İngiltere'nin Hindistan valisi (1835-1853) Charles Theophilus Metcalfe tarafından köşke dönüştürülmüş;[408] hem gövdeyi hem de platformu saran ilavelerle yapı genişletilmiştir. Daha sonra bu ilâvelerin bir kısmı yıkılmış olmakla birlikte bakıyyeleri hâlen mevcuttur. Türbe gövdesinin kuzey cephesindeki iki duvar parçası bu dönemden kalmıştır. Platformu kuşatan ekler ise büyük ölçüde korunmuştur (R. 329, 330).

Platform, kuzeydeki kemerli-lentolu üç girişe sahip, bugün müstakil halde bulunan duvar bakıyyesi ile, doğu, güneydoğu, güney ve güneybatıdaki entegre bakıyyeler hariç, muntazam bir sekizgen plan sunar. Bu bakıyyelerin, platformu sararak sekizgenin dış halkasını teşkil edip-etmediğini bilmiyoruz. Eğer böyleyse bile, kuzeydeki bakıyye diğerlerine nazaran merkezden daha uzakta yer almakta olduğundan en azından bu kısmın farklı bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Burası muhtemelen, köşke giriş teşkil ediyordu. Platformun, ilk hâliyle muntazam sekizgen olduğu açıktır. cephelerindeki ilave bölümlerin bir kısmı yıkılmış olmasına karşın, gövdeyle paralel olarak düzgün sekizgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Bugün üzeri beton tabakasıyla kaplı olan platforma, güneyde iki adet olmak üzere ana cephelerde yer alan beş merdivenle çıkılır. Doğudaki merdivenin platform üzerine ulaştığı noktadan başlamak üzere, cephelere eşit uzaklıkta seyrederek kuzey cephedeki duvar bakıyyesinde son bulan bir duvar izi bulunmaktadır (R. 331). Kuzey cephenin bir kısmı ile kuzeydoğu cephede, üzeri açık bölümler yer alır (R. 330). Platform zeminindeki söz konusu duvar izi, bu cephelerde, üstü açık bölümlerin iç duvarlarına tekabül ederek sekizgenin eksik kısmını tamamlar. Dolayısıyla türbenin asıl platformu işte bu sekizgen çerçeve ile sınırlı kalmış olmalıdır. Sözünü ettiğimiz üzeri açık kısımlardaki (kuzey ve kuzeydoğu) iç duvarlar da orijinal platformun, bugün görebildiğimiz cepheleridir. Platform üzerindeki bu sekizgen form, gövde etrafında yaklaşık 6 m. genişliğinde bir taraça oluşturmaktadır. Bu üzeri açık bölümün dış duvarına hizalı sekizgende bu ölçü 9.20 metreye ulaşır ki bu ölçekteki bir türbe için çok büyüktür. Yakın ölçülerdeki (düzensiz) sekizgen gövde ve platforma sahip Sebz Burc ile kıyaslandığında, söz konusu izler dahilinde kalan 6 metrelik kısmın ilk platform olması gerekir.

---

[408] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 24.

Platformun merkezinde bir mezar odası bulunur ve güney cephesinin mihverindeki birkaç açıklıktan geçilerek buraya ulaşılır. Bunlardan ilk ikisi ilave bölümlere ait olup üstleri açık hollere açılır. Asıl platforma ait üçüncüsü, üzeri kapalı bir hücreye açılır. Bu hücre, lentolu açıklıkla küçük olan ikincisine, küçük hücre de yine lentolu açıklık vasıtasıyla dehlize açılır (R. 332). Mezar odasına ulaşan uzunca ve karanlık dehliz tonozla örtülüdür. Dehlizin sonu daha alçak olup atkılı bir açıklık olarak mezar odasına bağlanır. Dehliz ve özellikle de mezar odası, molozla dolduğundan zemin oldukça yükselmiş olup hususiyetini kaybetmiştir (R. 333).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Muhammed Kulu Han'a atfedilen türbenin bize ulaşan herhangi bir kitâbesi yoktur. Ancak, Muhammed Kulu Han'ın, Edhem Han'ın kardeşi ve padişah Ekber'in de sütkardeşi olduğu söylenerek[409] yapı onyedinci asrın başlarına tarihlenir.[410] Dönemin kaynaklarında, Edhem Han'ın, bu ismi taşıyan bir kardeşine rastlamadık. Bununla birlikte onun kardeşi olarak Baki Muhammed Han (Muhammed Bâki Han) zikredilir ve 1584'te ölmüştür.[411] Aynı dönemde Muhammed Kulu Han Barlas (öl. H.982 – 1574/1575) ve Malva'nın alınmasında askeriyle birlikte Edhem Han'a katılan ve 1573'ten sonraki yaşamı bilinmeyen Muhammed Kulu Han Tokbâi adında iki şahıs daha vardır.[412] Ancak bu isimlerden herhangi birini türbeyle ilişkilendirme imkânına sahip değiliz.

Türbe, mimarisinin yanı sıra, iç mekân bezemelerinin stilistik karakteri bakımından erken dönem yapıları ile benzerlik gösterir. Bu nedenle o, onaltıncı asrın sonlarında yada onyedinci asrın hemen başlarında inşa edilmiş olmalıdır.

Türbenin mimarı ve bânîsi de bilinmemektedir.

---

409 John Murray, A Handbook for Travellers in India Burma and Ceylon, (Üçüncü baskı), Thacker, Spink & Co., Calcutta, 1898, s. 150; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 24; Y.D. Sharma, s. 60.

410 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 24; Y.D. Sharma, s. 60.

411 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: 1, ss. 384-385 ve s. 385 dpn. 1.

412 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: 2, ss. 183-186.

1.2.1.1.2.3. Burc-ı Lâl Bangla

Bulunduğu Yer:

Türbe, Kale-i Köhne'nin yaklaşık 1.5 km. güneybatısında ve Dr. Zakir Hüseyin yolunun batısındaki bir golf kulübü arazisinde bulunan ve Lâl Bangla olarak bilinen avlunun içindedir. Bu avludan günümüze sadece, taçkapılı batı cephesi ile birkaç parça yan duvar ulaşmıştır (R. 348). Taçkapının doğusunda yer alan türbenin sadece birkaç metre doğusuna da bir yüzme havuzu yapılmış olup yapı bugün havuzun müştemilâtı arasında kalmıştır (R. 350, 351).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dış gövde formu îtibariyle eşkenar sekizgen iken içte kare plana sahip çift kubbeli bu yapı, tuğla konstrüksiyonun sıvanmasından[413] müteşekkildir (Ş. 28).

Batıdaki avlu kapısından girilince 6'şar basamaklı iki merdivenle ulaşılan türbe, diğer yönlerde yüzme havuzu ve tesis yapılarıyla hem zemindir. Gövde bu yükseltinin dışında, 30-40 cm. irtifaındaki bir kaideye oturur. Bugün doğu ve batı yönlerdekiler giriş, kuzey ve güney yönlerdekiler pencere olmak üzere gövdede dört açıklık bulunur, tâlî cepheler ise sağır bırakılmıştır. Demir kapı kanadıyla örtülü olan doğudaki açıklık giriş olarak kullanılmakta olup diğerleri parmaklıklarla kapatılmıştır. İlk haliyle yapının bugünkünden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Ana cephelerdeki bu açıklıkların başlangıçta, derin nişli geleneksel girişlerin yeni bir yaklaşımla çok daha küçük boyutlarda tasarlanmış bir varyasyonu olduğunu söylemek mümkündür. Zira, bu açıklıkların iki yanındaki duvarlar, asıl yapıyla organik bir bütünlük sağlamadığı gibi, bugün içte kalmış olan yan duvarlardaki küçük nişlerle garip bir şekilde birleştiği görülmektedir. Bu duvarların sonradan yapıldığının gösteren diğer bir husus ise ana cephelerdeki bu nişlerin Bengalî tarzı kavisli tonoz örtülerindeki zarif alçı dekorasyonun ansızın bu duvarlarca kesilmesi; tonozun iç tarafında bulunan stüko tezyinî unsur ve taksîmatın bu kısımlarda

---

[413] ASI kataloğunda, Lâl Bangla'nın cümle kapısı ile Lâl Bangla'nın içindeki üç türbenin (bizim Lâl Bangla I, Lâl Bangla II ve Burc-ı Lâl Bangla künyeleriyle kaydettiğimiz türbelerin) bütünüyle kırmızı taştan yapıldığı kaydedilir (Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 45-46). İlk ikisinde tuğla konstrüksiyon taşla kaplanmışsa da Burc-ı Lâl Bangla'da taş kaplama söz konusu değildir.

bulunmamasıdır (R. 356, 357). İç mekân sıvaları hemen bütünüyle tahrib edilmiş olmakla birlikte, dekorasyon bakıyyeleri mevcut olup bu anomaliyi sergilemektedir. Vaktiyle dört ana yöndeki birer taçkapı mahiyetinde olan bu nişler, doğu ve batıdakinde giriş, kuzey ve güneydekinde pencere ölçeğinde boşluk bırakılmak suretiyle cephe hizasında tutulan tuğla duvarlarla kapatılmış, böylece mezkûr nişler iç mekâna dâhil olmuştur. Bu kapılar başlangıçta, iki yanındaki zarif sütüncelere basan Bengalî tarzı basık kemerli nişler halinde olup aynı tarzdaki birer tonozla örtülmüşler idi. Yan duvarları, geleneksel taçkapı tasarımının çoğu kere vazgeçilmez ögesi olan birer küçük nişle hareketlendirilmiş olan bu minyatür taçkapılar, aynı zamanda, basık kemerli birer girişe sahipti. Basık kemerli bu girişler günümüzde içte kalan nişleri, asıl salona bağlamaktadır. Geleneksel tasarımdan farklı olarak giriş nişleri cephelere oranla alçak, iç mekâna açılan girişler ise nişlere oranla geniş ve biraz yüksek tutulmuştur (R. 354).

Kare planlı iç mekân, sözünü ettiğimiz ameliyenin bir sonucu olarak dört eyvanlı bir düzenlemeye kavuşmuştur. Başlangıçta giriş fonksiyonuna sahip olduğunu düşündüğümüz bu açıklıkların kemer köşelikleri, stüko işçiliği gösteren yapraklı bir bordürle kuşatıldığı ve ism-i celâl yazılı madalyonlarla süslendiği, kuzey duvarındaki kalıntılardan anlaşılmaktadır (R. 354 ve 356). Girişlerin iki yanındaki duvar yüzlerinde, zeminden yaklaşık 1.30 m. yükseklikte birer niş açılmıştır. Yaklaşık 3 m. yükseklikte ve iri yapraklı stüko dekorasyon gösteren bir korniş, kare mekânı sonlandırır. Kornişin hemen altında ise bir kuşak yazısının kalıntıları bulunmaktadır.

Kuzey duvarında:

.....سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ.....الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ * ثُمَّ ارْجِعِ.....

Kuzey duvarındaki frizin orta kısmı mevcut olup, bir kısmı dökülmüş haldeki Mülk sûresi 3. âyet ile 4. âyetin başından iki kelime okunabilmektedir.

Doğu duvarında:

بَلْ لَجُّوا فِی عُتُوٍّ وَنُفُورٍ* اَفَمَنْ یَمْشِی مُکِبًّا عَلٰی وَجْهِهٖ اَهْدٰی اَمَّنْ یَمْشِی سَوِیًّا عَلٰی صِرَاطٍ مُسْتَقِیمٍ * قُلْ هُوَ الَّذِی اَنْشَاَکُمْ وَجَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ.....* .....فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِی ضَلَالٍ مُبِینٍ * قُلْ اَرَاَیْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُکُمْ غَوْرًا فَمَنْ یَاْتِیکُمْ بِمَاءٍ مَعِینٍ*

Doğu duvarındaki frizde, Mülk sûresi 21. âyetin son kısmıyla başlayan yazı, 22. âyet ve son kısmı eksik olan 23. âyetle devam eder. Frizin ortasındaki büyük bir bölüm dökülmüş olup son tarafında ise aynı sûrenin 29. âyetinin son kısmı ile 30. âyeti okunmaktadır.

Batı duvarındaki kuşak yazısından sadece birkaç harf, güney duvarındaki frizden ise hiçbir şey kalmamıştır. Kuzey duvarından başlayıp vaktiyle batı ve güney duvarını kat ederek doğu duvarında son bulan sülüs yazının, Mülk sûresinin tamamı olduğu anlaşılmaktadır.[414] Frizin neredeyse tamamının dökülmüş olmasına karşın âyetlerin sülüs karakterli girift bir istifle yazılması, hem 30 âyetlik Mülk sûresinin kuşağa sığdırılmasına, hem de daha fazla metnin günümüze ulaşmasına imkân tanımıştır.

Yazı frizinin altında, kartuşlu bir kuşağın birkaç parça bakıyyesi mevcut (R. 355) olup, kalan duvar yüzlerindeki sıvalar tamamen dökülmüştür. Ayrıca doğu duvarındaki basık kemerin kilit ve koltuk taşları döküldüğünden bina için ciddi tehdit oluşturmaktadır (R. 358). Yapı, kornişin üzerinde sekiz kemerli bir strüktürle yükselir. Tâlî yönlerdeki kemerler geometrik taksimatlı stüko bezemeleri olan trompları kuşatırken ana yönlerdekiler natüralist karakterli bitkisel motiflerle bezenmiş birer çökertme (R. 359) teşkil eder.

İç kubbe, kasnak görünümündeki bu sekizgen strüktür üzerine oturur. Kubbe içinin, çiçekli göbek motifinden gelişen yıldız şeklindeki geometrik düzene sahip kabartma alçı tezyinatı, türbenin, başlangıçtaki zarafetini fısıldamaktadır. Yer yer dökülen sıvalardan, tuğla malzemeden yapıldığı anlaşılan iç kubbe ve sekizgen

[414] Nitekim Mirza Sengîn Beg, bu yapının içindeki dört duvarda Mülk sûresinin yazılı olduğunu kaydetmiştir (M.S. Beg, s. 134).

strüktür, zarif alçı dekorasyonunu büyük ölçüde muhafaza etmiş olsa da içeride yakılan ateşten çok zarar görmüştür (R. 360).

Yapının zemini beton tabakasıyla kaplı olup içeride herhangi bir lâhid bulunmaz.

Türbe içte olduğu gibi dışta da erken dönem sonrası mimarî dekorasyonun özelliklerini yansıtmaktadır. Türbenin bir platformunun olduğu batı cihetindeki düşük kottan anlaşılmasına karşın, yüzme havuzu ve müştemilâtıyla hem zemin olduğundan diğer yönlerde bu durum belirgin değildir (R. 351). Burada önemli bir soru ilk yapıda platformun nasıl bir plan arz ettiğidir. Babürlülerin son yıllarına ait bir gravür,[415] bugün tam olarak göremediğimiz açıdan; havuzun bulunduğu doğu yönünden yapının aslî kuruluşunu görmemize imkân tanımaktadır (R. 349). Türbe bu resimde, üç-dört basamaklı bir merdivenle çıkılan ve gövdeye paralel sekizgen bir platform üzerinde yükselmektedir ki bugün batı cephesinde onun kalan kısımlarını görmek mümkündür (R. 350).

Sekizgen planlı geleneksel gövde tasarımlarından farklı olarak tâlî cephelerde sağır nişlere yer verilmemiştir. Ana yönlerdeki, sonradan kapatılan giriş nişleri, üç dilimli bir kemer formuyla taçlanan bir çökertme içine alınarak, sütüncelerin desteklediği Bengalî tarzı basık kemerlerin üzerine yerleştirilmiş aynı kavse sahip birer taş saçakla gölgelendirilmiştir. Tâlî yönlerde ise üç dilimli kemerle taçlanan çökertmeler, çok sayıdaki küçük dikdörtgen çökertmeyi kuşatır. Sıva dekorasyondan ibaret bu uygulamalar son zamanlarda yenilenmiştir. Gövdenin köşeleri gömme sütüncelerle hafifletilmiştir. Büyük bir bölümü yenilenmiş olan bu sütünceler de dekoratif sıva uygulamalarıdır. Cephelerde, türbenin orijinal süslemelerine işaret eden az sayıdaki bakıyye arasında sırlı madalyonlar yer alır. Ne yazık ki bunlardan sadece güney cephe kemer köşeliklerindekiler ve oldukça yıpranmış vaziyette günümüze ulaşabilmiştir. Her iki madalyonda 'kelime-i tevhid'in yazılı olduğu anlaşılmaktadır (R. 352). Muhtemelen diğer üç ana cephede de benzer madalyonlar vardı.

---

[415] Seyyid Âbid Türbesi ismiyle anılmakla birlikte bu gravürdeki yapının, yukarıda incelediğimiz Burc-ı Lâl Bangla olduğu hususunda şüphemiz yoktur. Tarihlendirme bahsinde bu konuya değinilecektir.

Geniş konkav silmeli bir kornişten gelişen taş saçak cepheleri dolaşır. Cepheler, sundurmanın üzerinde 50 cm. civarında yükselerek bundan daha alçak bir alınlıkla nihayetlenir. Gövde köşelerindeki sütünceler, bu kısımlarda da mevcut olup, vaktiyle alınlığın üzerinde birer alem gibi yükseldiği anlaşılmaktadır (R. 349). Ana yönlerdeki alınlık yüzeylerinin mavi sırlı ters-düz palmet sırasıyla bezendiğini gösteren bakıyyeler, doğu ve batı caphesinde hâlen mevcuttur (R. 353). Tâlî cephelerdeki alınlığın ise, iki sıra halinde yatay yerleştirilmiş dikdörtgen çini levhalarla kaplandığı harç izlerinden anlaşılır.

Hafif soğan formundaki dış kubbe tamamen sıvalı olup eteğindeki kabartma iri yapraklardan gelişen dilimli bir yükseliş göstererek lotus çiçeği ile sonlanır. Lotusun göbeğinde ise demir çubuğa dizili, bir kısmı kırık vaziyetteki basık mermer kürelerden oluşan bir alem yer alır (R. 353).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Günümüzde bir adı olmayan bu türbenin,[416] tarih bildiren herhangi bir kitâbesi de yoktur. M.Z. Hasan onu müstakil bir yapı olarak kaydetmemiştir.[417] Diğer taraftan, *Âsâr*'da, *Makbere-i Seyyid Âbid* başlığıyla kaydedilerek H.1036/M.1626 yılına tarihlenen bir türbeyle ilgili deskriptif metin, esasen, incelediğimiz bu yapıyı betimlemektedir[418] Bu hususu, aynı eserde yer alan, tarih (H.1262/M.1846) kaydı ve sanatçı adının zikredildiği bir gravür de teyid etmektedir[419] (R. 349). Hâlbuki bugün, civardaki bir başka yapı bu isimle tanınır.[420] Mirza Sengîn Beg türbeyi *Burc-ı Lâl*

---

416 Çalışmalarımız esnasında yapıyı mescid olarak tanımlayanlarla da karşılaştık. Fakat yapı INTACH kataloğunda isimsiz bir türbe olarak kaydedilmiş ve tarihlendirilmesi hususunda 'Babürlü' (Mughal) denilmekle yetinilmiştir. Bkz. R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 230, no. D148.

417 ASI kataloğunda, *Lâl Bangla* adı altında, biri bu türbe olmak üzere üç isimsiz (Burc-ı Lâl Bangla, Lâl Bangla I ve Lâl Bangla II) türbeden kısaca söz edilmiştir. Bkz. M.Z.Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 45-46.

418 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 7 ve Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 63. Ayrıca bkz. Beşîruddin Ahmed Dehlevî, **Vâkıât-i Dâr'ul-Hukûmet-i Dehlî**, Cild: 2, Şemsi M. Press, Agra H.1337/M.1919, ss. 660-663.

419 S.Ahmed Han'ın yazdığı ilk Âsâr'us-Sanâdîd'de (1847), çok sayıda yapının tasvirine yer verilmişti. Yazarın, çeşitli ilâve ve değişikliklerle yeniden kaleme aldığı ikinci neşirde bunlara yer ayrılmamışsa da, eserin başka yazarlarca hazırlanan edisyonlarında, ilk Âsâr'daki resimlere yeniden yer verilmiştir. Bunlardan biri, *Seyyid Âbid Türbesi* olarak zikredilen, 1846 tarihli bir gravürdür. Bu resim, açık bir biçimde, yukarıda Burc-ı Lâl Bangla adıyla kaydettiğimiz yapıyı tasvir etmektedir. Bkz. S.A. Han**, Âsâr (1847)**, Birinci Bâb, ss. 106-107; S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmâretler, ss. 63-64 arası; S.A. Han, **Âsâr (2003)**, Cild: 3, s. 283.

420 Bu konuya, Seyyid Âbid Türbesi başlığı altında değinilecektir.

Bangla şeklinde anar.[421] Biz onun isimlendirmesini esas alarak yapıyı bu adla kaydettik. Ayrıca mezkûr eski resimde türbe, Lâl Bangla'nın asıl yapısı gibi görünmektedir. Türbe, avlunun ortasında yer almakta; bugün mevcut teşkilâtlı batı taçkapısı dışında avlunun, türbenin kuzey-güney aksına tekabül eden iki kapısının daha olduğu, hattâ geleneksel çarbağ patikaları ve su kanaletlerinin bulunduğu görülmektedir. Kanaatimize göre, avlu bu türbeye mahsustur ve her ikisi de aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır. Türbe ve avlu taçkapısındaki, gerek aynı formu sunan kubbeler, gerekse Bengalî tarzdaki kavisli tasarımlar buna işaret etmektedir. Dolayısıyla asıl *Lâl Bangla* adı da bu türbe ve avlusuyla ilişkili olmalıdır. Ancak uzun bir süredir, Lâl Bangla olarak, bizim de *Lâl Bangla I ve Lâl Bangla II* adıyla kaydettiğimiz diğer iki türbe meşhurdur. Nitekim bu iki yapı *Âsâr'*da *Lâl Bangla* şeklinde kaydedilerek bu ismin, her iki yapının kırmızı taş malzemesi veya türbelerden birinin atfedildiği Lâl Künver'le ilişkili olabileceği ileri sürülmüştür.[422] Öte yandan Burc-ı Lâl Bangla'da, bu iki türbeden daha yoğun bir Bengalî üslup göze çarpmaktadır.

Kubbe içi dekorasyonu ve kavisli tasarımlarının yanı sıra, dış kubbe eteği ile iç mekân kornişindeki ve dekoratif sütüncelerindeki iri yapraklı bezemeleriyle Lâl Bangla Burcu'nu en erken 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemek mümkün görünse de sonraki yüzyılda yapılmış olması muhtemeldir. Türbe, bir hanedan mensubuna veya saray erkânından önemli bir kimse adına inşa edilmiş olmalıdır.

Türbe ve avlusunun mimarı ve sanatkârları hakkında bilgi sahibi değiliz.

1.2.1.1.3. Düzensiz Sekizgen Planlılar

1.2.1.1.3.1. Sebz Burc

Bulunduğu Yer:

Sebz Burc, Nizamüddin bölgesinde, Lodi yolunun Mathura yolu ile birleştiği büyük kavşağın ortasındaki adada yer alır (R. 361).

---

[421] Sengîn Beg'in, yapının içiyle ilgili olarak, *"... her dört tarafta sûrenin tamamı olmak üzere tebâreke'llezî* [Mülk] *…"*; dışı içinse *"… her dört tarafta* [ana yönler] *mavi çinili kelime-i tayyib* [kelime-i tevhid] *yazılıdır."* (M.S. Beg, s. 134) şeklindeki ifadeleri, onun, incelediğimiz bu türbeyi kastettiğinden şüphe bırakmaz. Yukarıda kaydettiğimiz mevcut yazı bakıyyeleri de bunu doğrulamaktadır.

[422] Bkz. S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 96-97.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, alçak bir platform üzerinde yükselen, dört ana cephenin birer taçkapı, tâlî cephelerin ise daha küçük sağır nişler şeklinde düzenlendiği, dış formu itibariyle, ana yönlerdeki kenarları daha geniş tutulmuş bir düzensiz (gayr-i muntazam) sekizgen şemalı gövdenin (Ş. 29, 30), iç kubbe ve yüksek dairevi kasnağa oturan dış kubbeyle örtülmesinden müteşekkil bir yapıdır (R. 362, 363).

Taçkapılarda, sıvalı hâliyle düz atkılı görünen[423] ve ortalama 1.68 x 2.82 m. ebadında birer giriş açıklılığı bulunur. Demir parmaklıklarla kapatılmış olan açıklıklardan doğudaki, iç mekâna girişe imkân tanımaktadır. Girişlerin üzerinde yaklaşık aynı genişliğe ve 2.42 m. yüksekliğe sahip, basık sivri kemerli birer açıklık yer alır. Bu açıklıkların ölçüleri, son zamanlardaki sıva ameliyesinden mütevellid küçük farklar gösterir. Dıştan düzensiz sekizgen form arz eden yapı, içte 7.48 x 7.48 m. ölçülerinde muntazam bir kare mekân sunar (R. 386). Zeminden yaklaşık 1.31 m. yüksekliğinde ve bir çökertmeyle vurgulanan, sepetkulpu kemerli (Bursa kemeri) birer niş, girişlerin her iki tarafındaki sıvalı masif duvarları hareketlendirir. Pencerelerin altında bütün iç mekânı dolaşan tezyinatsız bir korniş (3.42 m. yüksekliğe sahiptir.), yapıya içte iki katlı bir görünüm kazandırmıştır. Kornişin üzerinde yapı, ana akslarda pencereleri, tâlî akslarda ise trompları kuşatan, kemerli sekizgen bir strüktür şeklinde yükselir (R. 387). Zeminden kilit taşına kadar 8.47 m. yüksekliğindeki iç kubbe, Timurlu mimarlığından alınan kemer-örgülü (arch-netting)[424] geçiş unsurlarına[425] oturur (R. 388). Trompları kuşatan kemer gözlerine bir bütün olarak bakıldığında bunların, hemen bütün unsurlarıyla iç mekânın köşe kesitini, minyatür bir model olarak sundukları görülür. Zira bunların alt kısımlarındaki nişler, itibarî kat kornişinin altındaki kare mekânın duvarlarını temsil ederken, dekoratif kemerli nişler ile onların aralarını dolduran kemer-örgüleri iç mekânın sekizgen üst strüktürünü, tromplar ise iç kubbeyi yansıtır (R. 387). İç

---

423 Batı cephesinden çekilmiş 1976 yılına ait bir fotoğrafta, bu yöndeki giriş açıklığının, fevkalâde basık örülmüş bir kemerle geçildiği görülmektedir. Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, s. 36, Fig. 7.

424 Koch, **Mughal Architecture**, ss. 36-38; Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 16.

425 Bunlar asıl itibariyle kemerlerin aralarına örülen pandantif biçiminde elemanlardır. Bu bakımdan yüzeylerindeki kemer-örgüleri (arch-nets), inşâî olmaktan ziyade tezyinîdir. Örneğin Sebz Burc'takiler sıva ile meydana getirilen iç içe geçmiş kemerli taksimattan ibarettir. Nitekim aynı dekoratif tasarımı, kesme taş yapılarda da görmek mümkündür.

mekâna asıl formunu kazandıran tasarımın alt birimlerde temsil edilmesi yapıya hareketlilik kazandırırken, geometrik biçimlerin tekrarlanmasıyla oluşan kompozisyonların, geometrik süslemede olduğu gibi, mimarî tasarımdaki sonsuzluğuna işaret etmektedir.

İç mekânda, bütünüyle günümüze ulaşabilmiş tek bir süsleme kompozisyonundan söz etmek mümkün değil fakat bezeme kalıntıları mevcuttur. Kubbe içinin bezemeleri, yarısı tamamen yok olmuş kalanı da tanınmaz bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Mavi, bordo, kahve ve yeşil tonların kullanıldığı bu bezeme, palmetli bir bordürle sınırlanan, kıvrık dalların uçlarındaki rûmîlerin seçilebildiği göbek motifi ile, onu saran palmet ve rûmîlerin yer aldığı bir kompozisyondan söz edilebilir (R. 388, 389). Aynı tarzdaki bezemelerin kubbe içiyle sınırlı olmadığı; kemer–örgülü geçişlerin içlerini ve itibarî kat kornişinin üzerindeki sekizgen strüktürün yüzeylerini de kapladığı, bölük pörçük izlerden anlaşılmaktadır. Gerek bunlar gerekse kubbe içindeki zarif bezemeler alçı üzerine uygulanmış olup malakârîden çok kalemişini andırmaktadırlar. Girişlerin iki yanındaki nişlerde ve diğer duvar yüzlerinde bugün dikkat çeken bir bezeme kalıntısı yoktur. Ancak, başlangıçta en azından bu nişlerin bezemeli olduğunu ve kat kornişinin altında iç mekânı kuşatan -genellikle yazı bulunan- bir frizin bulunduğunu düşünüyoruz.

Günümüzde herhangi bir lâhid ihtiva etmeyen türbenin zemini ince bir beton tabakasıyla kaplanmıştır. Kaplamanın büyük ölçüde tahrip olması nedeniyle zeminin taş ve toprak dolgusu görünmektedir (R. 386).

Sebz Burc, asıl dış görünüşüyle dikkat çekici olup onu dört kısımda inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, 90 cm. yüksekliğinde ve yaklaşık 622 m² alana oturan ve türbe gövdesi gibi düzensiz sekizgen (uzun kenar 12.50 m., kısa kenar 10.20 m.) bir şema sunan platformdur. Mezar odası bulunduğuna dair herhangi bir işaret bulmayan taş dolgu platforma, batıdaki bünyeye dâhil, güneydeki ise eklenmiş olan üç ve dört basamaklı iki merdivenle çıkılır. Platform, türbe gövdesinin etrafında 5.80 m. civarında bir ziyaret alanı oluşturur (R. 363).

Türbenin, ortalama 7.70 m. genişliğindeki ana cepheleri, beden duvarlarından yüksek tutulmuş birer taçkapı olarak tasarlanmıştır. Tâlî cepheler 5.41 m. genişliğinde olup biri hariç yarım sekizgen nişle techiz edilmiştir (R. 232). Ana

cephelerin taçkapılarla vurgulanarak tâlî cephelerin, yükseklik ve derinlik bakımından taçkapıların yanında büyünüyle sönük kalmayacak nişlerle hareketlendirilmek, kare olarak tasarlanan iç mekânın da olabildiğince geniş tutulmak istendiği böyle bir tasarımda düzensiz sekizgen şemanın tercih edilmesi, yapının mimarı için geometrik bakımdan bir gereklilik idi. Ayrıca yapının kubbe kasnağının bulunduğu üst kısma çıkılmasını sağlayacak bir merdiven boşluğunun, tâlî cephe duvarlarından birini işgal edecek olması bu zorunluluğu pekiştirmiş olmalıdır. Nitekim girişi, güney taçkapı derinliğinin sağ tarafında yer alan merdiven boşluğu, sekizgen şemanın güneydoğu kısa kenarını boydan boya geçerek doğu taçkapısının üzerinde seğirdim yerine ulaşır. Dolayısıyla diğer tâlî cephelerdeki nişler 2 metreyi hafif aşan derinlikleri ile taçkapıların 2.25 metrelik derinliklerine yaklaşırken güneydoğu cephesindeki nişin derinliği, merdiven boşluğu nedeniyle sadece 56 cm. olabilmiştir (R. 363). Aynı sorun Efservâlâ Türbesi mimarı için de söz konusu olmuştur. Bu yapıdaki çözümleme, merdiven boşluğunun yer aldığı tâlî cephedeki nişin sığ tutulması bakımından Sebz Burc'takiyle örtüşmekle birlikte diğer yönleriyle farklılık gösterir. Zira simetrik düzen sadece tâlî cephe nişinde değil, güney taçkapıda ve iç mekânın bu cephesinde de bozulmuştur. Dolayısıyla Efservâlâ Türbesi geometrik tasarım bakımından daha iptidâî bir çözüm sunar.

Kalkan duvarla yükseltilmiş ve tonozla örtülü birer eyvan mahiyetindeki taçkapılar, Orta Asyalı geleneksel piştâk tasarımını güçlü bir şekilde yansıtmaktadırlar. Kilit taşına kadar 7.50 m. yüksekliğe ve 5.16 m. genişliğe sahip taçkapı kemer gözleri, duvar etekliği seviyesine kadar inen konkav silmeli bir çökertmeyle vurgulanmıştır. Kemer köşeliklerinde bugün herhangi bir yazı ya da motif ihtiva etmeyen madalyonlar yer alır. Yapının, mevcut dış cephe sıvalarının büyük bir bölümü, son otuz yıl içerisindeki restorasyonlara aittir.[426] Dolayısıyla bu madalyonlar, onun asli görünüşüne işaret etmek üzere tamir çalışmaları esnasında yapılan basit dairevi kabartmalardır. Ana cepheler ve dolayısıyla taçkapılar, süslemesini en az koruyabilen bölümler olmuştur. Taçkapı nişlerini, giriş açıklığı üst seviyesi ile aydınlığın alt seviyesinde ufki olarak bölerek kemer karnı boyunca devam eden paralel iki kabartma silme arasındaki alçı tezyinat kalıntıları batı

[426] B.K. Thapar (ed.), **Indian Archaeology 1978-79 A Review**, ASI, New Delhi, 1981, s. 124; Jagat Pati Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1985-86 A Review**, ASI, New Delhi, 1990, (Indian Archaeology 1985-86), s. 170.

taçkapısı hariç diğerlerinde göze çarpmaktadır. Bunlar, kırmızı zemin üzerine beyaz olarak altta ve üstte yarım sekiz köşeli yıldızlar ile onların arasındaki beş köşeli yıldızların oluşturduğu geometrik boşlukların çiçek motifleriyle doldurulmasından meydana gelen bir kompozisyon sunar (R. 364). Ayrıca girişlerin üzerindeki pencerelerin silme içine alınan yüzeylerinde ve kemer köşeliklerinde de stüko tezyinat kalıntıları mevcut olup bunlar daha çok stilize bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlara işaret etmektedir. Kuzey taçkapısındaki izlerden hareketle, pencerelerin etrafının, üst kısımlarıyla sınırlı olmak üzere girişlerin iki yanındaki yüzeylerin ve tâlî cephe nişlerindeki kavsaralar gibi tonozların içlerinin tamamen stüko bezemeli olduğu, hattâ taçkapı kemer köşeliklerinin de bu nişlerdekiler gibi süsleme ihtiva ettiği ileri sürülebilir. Zîra tezyinatın, çok daha iyi korunmuş olan tâlî cephelerle dengeli düzenlenmiş olduğunu varsayıyoruz. Nitekim taçkapılardaki basit dairevî madalyonlar, geçen asrın başlarında çinili idi.[427] Ancak bunların yazı ihtiva edip-etmediklerini bilmiyoruz.

Taçkapılarda olduğu gibi tâlî cephe nişleri de duvar etekliği seviyesine kadar inen bir çökerme ile vurgulanır. Yukarıda belirttiğimiz gibi güneydoğu nişi, merdiven boşluğu nedeniyle sadece kemer derinliğinden meydana gelmektedir. Bu cepheyle birlikte diğer tâlî cephelerdeki nişler yaklaşık 2.88 x 4.76 m. kemer gözü ebadına sahiptir. Tâlî cephelerin asıl karakterini yansıtan nişler de güneybatıdaki sığ nişin haricindekilerdir. Bunlar, eşkenar bir sekizgenin beş kenarından müteşekkil bir içbükey tasarım arz eder.

İç mekânın yanı sıra taçkapılar bezemelerinin neredeyse tamamını yitirmişken, tâli cephe nişleri, şaşırtıcı bir şekilde süslemelerini en iyi muhafaza eden bölümler olarak karşımıza çıkar. Tâlî cephelerde tezyinat, basık sivri kemerli nişlerin kavsaralarında ve kemer köşeliklerinde yoğunlaşır. Güneydoğu cephesindeki sığ nişte ise kemer tablası bezenmiştir. Bir kısmı zarar görmüş olmasına karşın, tablanın detaylı bir işçilik sunan bezemesi zarafetini korumaktadır. Bezemenin asıl motifi, yeşil ve mavi sırla süslendiği görülen hatâî, palmet ve pençbergler ile zarif kıvrık dalların uçlarındaki münhanî tarzı motiflerle doldurulan şemsedir. Göbekteki şemsenin dışında kemer tablası geometrik desenlerle bezenmiştir. Merkezdeki yeşil

[427] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 136.

sırlı yuvarlak ile onu çevreleyen iç içe geçmiş on köşeli üç yıldız ve bunları çevreleyen on adet beşgenden oluşan tasarımın dikey olarak birikimini tamamlar mahiyette; yatay olarak mekik deseninin doldurduğu bir fasıl bırakılmak suretiyle tekrarlanmasından ibaret geometrik kompozisyon, kartuşlu bir bordürle nihayetlenir. Yeşil ve mavi renkteki sırlı uygulamaların dışında, beyaz, siyah ve kiremit renginin hâkim olduğu bu zarif stüko kompozisyon bir silme içerisine alınmıştır. Tablanın altında, diğer tâlî cephe nişlerinde olduğu gibi, bir şerit halinde bitkisel motifli alçı süslemenin olduğu anlaşılmakta olup sadece izleri kalmıştır (R. 365). Fakat kemer karnındaki rûmî ve palmet motiflerinin olduğu bezeme büyük ölçüde korunmuştur. Hemen üstteki kemer köşeliklerinin de tamamen bezemeli olduğu anlaşılmaktır. Köşeliklerin zemini, ilginç bir şekilde çok zarar görmüşse de iki madalyon nisbeten daha iyi durumdadır. Madalyonların içi iki yarım daireye bölünmüş olup iki satır halinde, sülüs karakterli 'kelime-i tevhid' yazılıdır (R. 372 ve 374). Bu kısımlar önce bitkisel, sonra geometrik desenli iki bordürle kuşatılır. Madalyonların dışındaki zemin, bitkisel ve geometrik desenli çok zarif bir kompozisyon sunar. Ne yazık ki bu narin dekorasyonun, zamanın aşındırıcı gücünden olduğu kadar özensiz restorasyonlardan da olumsuz etkilendiği, gözeneklerinin sıva malzemesiyle dolmasından anlaşılmaktadır (R. 372). Güneydoğu cephesindeki bir diğer tezyini unsur ise nişin üzerinde ve onunla aynı endeki, silmeli dikdörtgen çökertme içerisinde yer alan ve sadece dörtte bir civarındaki bir bölümü mevcut olan alçı panodur. Fakat hem kompozisyonu hem de tekniği hakkında ipuçları vermektedir. Sıva üzerindeki alçı panonun birkaç cm. kalınlığa sahip olduğu görülmektedir. Dört kollu yıldız biçimindeki motiflerin yatay ve dikey olarak birbirine temasıyla tekrarlanmasından müteşekkil sekiz köşeli yıldızlar ve onların içindeki sekiz yapraklı çiçeklerden oluşan bir kompozisyon sunar. Dört kollu yıldızı andıran motifin ortası kare olup kemer köşeliklerindeki gibi yeşil renkli kare çini parçalarını hâvîdir. Bunlardan on adedi mevcut olup bazılarının sırları kısmen dökülmüştür. Diğerleri tamamen dökülmüş olup panonun üzerinde kare boşluklar kalmıştır. Kompozisyonun, ayrıca palmetli bir bordürle kuşatıldığı anlaşılmaktadır.

Yarım sekizgen biçiminde tasarlanan diğer üç tâlî cephe nişinde kavsaralar, aynı zarafette ve benzer motiflerin yanı sıra yoğun bir biçimde rûmîlerin de olduğu zengin bir alçı bezeme programı sunar. Kavsaralar, her iki uçtakiler yarım olmak

üzere beş pencereli bir kasnak üzerine oturan yarım kubbe görünümünde dekore edilmiştir. Çiçekli, rûmîli ve geometrik desenli yarım göbek, onaltı köşeli ve onaltı kollu yarım yıldızla, bu sonuncunun ise önce beş köşeli sonra yedi köşeli ve yedi kollu yıldızlarla çevrelendiği geometrik kompozisyon açık kahverengi olup, yarım kubbe biçimindeki kavsaraları süslemektedir. Adeta birer kasnak penceresi gibi tasarlanan basık sivri kemerli çökertmelerin içi, yine stilize çiçekler ve rûmî motifleri ile geometrik desenlerin teşkil ettiği birbirinden farklı detaylı bir alçı bezemeye sahiptir (R. 366-371). Özellikle kuzeybatı nişindeki sivri kemerli yarım pencere görünümünde olan iki çökertmenin kompozisyonu dikkat çekicidir. Beyaz güvercin figürlerini andıran rûmîler, farklı kombinasyonlar ile hem palmet hem de svastika motiflerini oluşturmaktadır (R. 369). Diğer taraftan kemer karınlarındaki iki paralel silme arasında ve kavsaraları sınırlandıran ufkî silmelerin altında geometrik ve bitkisel motifli bordürler yer alır.

Güneybatı nişi, kavsarasındaki bezemesini neredeyse tamamen muhafaza etmektedir. Ancak kemer köşelikleri için durum böyle değildir. Güneydoğu cephesinde olduğu gibi iki satıra bölünmüş dairevi madalyonlarda 'kelime-i tevhid' okunabilmekte ise çok deforme olmuştur. Yazı karakteri bakımından da güneydoğudakilerle örtüşmektedir. Aralarındaki temel fark güneybatıdakilerin rûmîli bir tek bordürle kuşatılmış olmasıdır. Zemin ise, madalyonlardan etrafa dağılan yaprak ve çiçek motifleriyle bezenmiştir (R. 376 ve 378). Nişin üzerindeki dikdörtgen çökertme panodaki bezemeden çok az bir bölüm kalmıştır. Mevcut bakıyye, göbeklerinde çiçek bulunan yıldızlı geometrik düzeni andırmaktadır.

Kuzeybatı nişi kemer köşeliklerinde sülüs hatla kelime-i tevhidin yazılı olduğu birer dairevi madalyon bulunur. Ancak burada yazı, bir çizgiyle iki satıra bölünmüş değildir ve bir güneş motifinin içerisinde yer alarak palmetli bir bordürle ihata olunur (R. 380). Bu iki madalyon, işçilik bakımından diğer üç cephede görülenlerden ayrılır. Gerek yazının gerekse motiflerin zemini, diğer madalyonlardan daha derin oyulmuş olup bu ikisi, bir tamir çalışmasına ait olabilir. Kemer köşeliklerinin zemini sıvayla dolmasına karşın güneybatı nişinin zemin bezemesiyle aynı kompozisyon ve aynı işçiliğe sahip olduğu anlaşılır. Nişin üzerindeki çökertme panonun süslemesi ise tamamen dökülmüştür.

Kuzeydoğu nişi bezemesinden çok şey kaybetmiştir. Bir ocaklık gibi kullanıldığı, halen mevcut olan islerden ve ısı nedeniyle stüko bezemenin gevremek sûretiyle yer yer dökülmesinden anlaşılmaktadır (R. 370, 371). Kasnak penceresini andıran sivri kemerli çökertme nişlerin zeminindeki kompozisyon güneybatı ve kuzeybatıdakilerden farklıdır. Ortadaki çökertme niş, stilize çiçekler ile rûmîlerden oluşan çark-ı felek motifleri ihtiva ederken onun iki yanındakiler bitkisel ve geometrik desenlerle; sağ baştaki niş ise stilize çiçek ve rûmî motifleriyle bezenmiştir. Sol baştaki tamamen yanmıştır. Kemer köşeliklerindeki 'kelime-i tevhid'li madalyonlar, güneydoğu ve güneybatıdakilerle aynı karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Köşeliklerin zemini de diğer tâlî nişlerde olduğu gibi bitkisel motiflidir. Ancak köşeliklerin gerek zemini gerekse madalyonlar çok yıpranmışlardır. Üstteki dikdörtgen panoda ise herhangi bir süs unsuru kalmamıştır.

Kalkan duvarlarla yükseltilen taçkapılar ile tâlî cepheler üzerinde zigzag yaparak dolaşan konkav silmeli bir kornişle cepheler nihayetlenir. Bu kornişin hemen altında, vaktiyle cepheleri dolaşan bir bordürün kalıntıları bulunmaktadır. Bunlar, taçkapı nişlerindeki gibi, göbeğinde çiçek bulunan yıldız desenli stüko bezeme arz etmektedir.

Dış görünüşü bakımından dikkat çekici bir diğer bölüm ise kubbe kasnağıdır (R. 382). Ana cephelerin üzerinde 1.5 metreye yaklaşan, kalın tutulmuş kalkan duvarlar ile kubbe kasnağı arasında 2.30 m. civarında bir seğirdim yeri bulunur (R. 383). Ancak kuzey taçkapısının devamı niteliğindeki kalkan duvar diğerlerinden farklı olup seğirdim yerine bakan nişleri ve bu bölümün üzerine çıkılmasını sağlayan merdiveniyle ilginç bir uygulamadır. Tâlî yönlerde ise yağmur sularının gelişi güzel akışını engelleyecek, hafif yükseklikte ve genişlikte set örülmüştür. Dolayısıyla bu kısımlar ile kasnak arasındaki mesafe 2.90 metreyi bulur. Cephelerin yaklaşık 3.25 m. gerisinde yükselen dairevî kasnak tuğla malzeme ile örülerek çiniyle kaplanmıştır. Kasnağın yüksekliği 5.50 m. olup yapıya ayrı bir heybet katmakta ve adeta iç mekânın devamı gibi semaya yükselmektedir. Bugün kasnak üzerinde kuzeydoğu ve güneydoğuda olmak üzere iki açıklık bulunmaktadır. Bunlardan ilki kasnak içine girişe imkân tanıyacak yükseklikte iken ikincisi ışıklık mahiyetindedir. Kuzeybatı istikametinde de sonradan kabaca kapatılmış alçak seviyede bir açıklığın izleri bulunur. Güneybatı yada diğer yönlerde başka açıklıkların olduğuna dair bir işaret

yoktur. Kasnak süpürgelik seviyesinde (50 cm. civarı), yatay ve dikey hatlarla çerçevelenen, kavisli yüzeye sahip dikdörtgen kırmızı taşların yatay olarak yerleştirilmesiyle kaplanmıştır. Bu seviyeden itibaren, kasnağı sonlandıran konkav silmeli bileziğe kadar yaklaşık 5 m. yüksekliğe sahip üst kısım ise vaktiyle tamamen çini levhalarla kaplı idi. Bugün levhaların ekseriyeti yok olmuş, önemli bir kısmının da sırları dökülmüştür (R. 382). Kuzeydoğudaki açıklıktan içeri girildiğinde iç kubbe tümseğine ulaşılır (R. 384). Buradan itibaren dış kubbenin merkezine olan yükseklik 7 metreyi aşar. Kasnağın iç yüzeyinde, belirli seviye ve aralıklarla bir takım oyuklar ve izler bulunmaktadır. Bunları, önemsenmemiş inşaat iskelesi bakıyyeleri olarak değerlendirmek mümkünse de dış kubbeyle ilişkili gergi vb. unsurların[428] arda kalan izleri olması muhtemeldir.

Son olarak ele almamız gereken unsur ise dış formu tamamlayan kubbedir. Dış kubbe, Hind-İslam mimarîsinde yaygın olarak kullanılan lotus çiçeği ile sonlanır (R. 381). Göbekten çıkan yapraklar, mavi çini levhalarla kaplı kubbenin üzerine serpilmiş durumdadır. Bugün yerinde olmamakla birlikte kubbenin bir alemi vaktiyle şüphesiz mevcut idi. Kubbenin iç merkezinde, çapı 2 metreye yaklaşan ahşap sekizgen bir çerçeve ile gümüze bütün unsurlarıyla ulaşamamış kaburga sistemi ve alemle ilişkili olduğunu düşündüğümüz dairesel bir delik bulunur. Sekizgen çerçeve ve onun köşe noktalarından kasnağa doğru inen izler, kubbe cidarına gömülü (muhtemelen ahşap) kaburga düzeneğini hatırlatmaktadır (R. 384, 385). Kaburganın tepe noktasını oluşturan sekizgen çerçevenin, ikiye bölünmüş, fakat yerinde duran ahşap gergisi bulunmaktadır. Bu kısmın üzeri lotus çiçeği ile örtülmüştür.

Babürlülerin siyasal bakımdan sıklıkla atıfta bulundukları Timur'un, Semarkand'daki türbesinin de (1404-1405) yüksek tutulmuş bir kasnağı ve çift kubbesi bulunur. Gur-i Mîr'in örtüsü, destekleyici bir sistemle techiz edilmiş; şişkin dış kubbenin oluşturduğu açılma kuvveti, iç kubbenin merkezindeki kaidede birleşen gergilerle karşılanmıştı.[429] Sebz Burc'un dış kubbe ve kasnağının iç yüzeylerindeki

---

[428] Ahşap-kaburgalı kubbe konstrüksiyonu teknikleri ve onun Hindli orijini hakkında bkz. Ernest Binfield Havell, **Indian Architecture: Its Psychology, Structure, and History from the First Muhammadan Invasion to the Present Day**, John Murray, London, 1913, ss. 93-96 ve Fig. 19-20.

[429] K.A.C. Cresswell, "The Origin of the Persian Double Dome", **The Burlington Magazine for Connoisseurs**, Vol. XXIV, October 1913 to March 1914, The Burlington M. Limited, London, 1914, ss. 152-153 ve Fig. 5.

muntazam fasılalar sunan bir takım izler, Timur'un türbesinde olduğu gibi destekleyici bir sistemin kullanıldığına işaret etmektedir. Hattâ Sebz Burc'takinin biraz daha gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapıda, destekleyici strüktürün, iç kubbenin merkezine oturduğuna dair herhangi bir iz görünmemektedir. Ancak kasnağın iç yüzeyindeki izlerin hemen altında olmak üzere iç kubbenin kenarlarında ve iç kubbeyi taşıyan sekiz kemerin kilit taşı hizasında sekiz kaidenin (R. 384) bulunması, kaburga sisteminin bu kaidelere oturduğunu ve düşey kuvvetin kaideler vasıtasıyla kemerlere ve muhkem beden duvarlarına aktarıldığını düşündürmektedir. Böylece direnç bakımından daha zayıf olan kubbe merkezine ek bir yük bindirilmemiş olmalıdır.

Sebz Burc'da inşa malzemesi olarak moloz taş, tuğla ve ahşap (dış kubbede) kullanılmıştır. Gerek gövde cepheleri gerekse iç mekân bugün tamamen sıva ile kaplı olduğundan inşa malzemesini ifşâ etmez. Ancak sıvaların yenilendiği restorasyondan önce batı cephesinden alınmış eski bir resimde,[430] gövdenin, itinasız taşlarla fakat temiz bir işçilikle inşa edildiği görülmektedir. Moloz taşın kullanıldığı diğer bir kısım platformdur. Türbede kesme taş, kubbe kasnağını duvar etekliği seviyesinde saran kaplamada ve kasnak ile kubbeyi ufkî olarak ayıran silmeli bilezikte görülmektedir. Kasnak ve dış kubbe tuğla malzeme ile örülmüş olup iç kubbe de tuğla olmalıdır.

Sebz Burc, zarif ve detaylı stüko bezeme programının yanı sıra, vaktiyle uzak mesafeden görülebilen kubbe ve kasnağındaki çinilerinin etkileyici rengiyle meşhur olmuş olmalıdır. Nitekim yapının isminin başlangıçta ne olduğu hususunda bir bilgimiz olmamakla birlikte onun uzun bir süredir "Sebz Burc" (Yeşil Burc) ismiyle anıldığını bilmekteyiz. Dış kubbenin yüzeyi bugün koyu mavi çini levhalarla kaplıdır. Bunlar orijinal olmayıp ASI tarafından 1985-87 yıllarında yürütülen restorasyon çalışmalarında konulmuştur.[431] Eski çinilerin nasıl göründüğünü bilmiyoruz. Ancak bu kurumun 1985-86 yıllarına ilişkin bir raporunda, çinilerin, orijinal renk ve dokusuna uygun olarak yenilendiği belirtilmektedir.[432] Kubbeyi sonlandıran lotus çiçeğinin yaprakları arasında fıskiyeden dökülen suları andıran

---

430 Koch, **Mughal Architecture**, s. 36, Fig. 7.

431 J.P. Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1985-86**, s. 170; M.C. Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1986-87 –A Review**, ASI, New Delhi, 1992, s. 154.

432 J.P. Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1985-86**, s. 170.

mavi renkli çini bakıyyeleri bulunmaktadır. Kasnaktakileri andıran bu orijinal çiniler, kubbe yüzeyindeki yeni levhalara kıyasla daha açık tonda bir mavi arz eder. Bugün yeşil renkli çini levhalar bulunan tek unsur, kubbe kasnağıdır. Kasnak yüzeyindeki çini kaplamaların küçük bir bölümü dağınık bir vaziyette hâlen mevcuttur. Yüzeyin çoğunda kasnağın sıvası görülmekte, bazı bölümlerinde levhaların tutturulduğu harç ve sırları dökülmüş levhalar, diğer bir kısmında ise sırlarını kısmen ya da tamamen muhafaza eden levhalar yer almaktadır. Özellikle doğu yönündeki, mavi, yeşil ve sarı renkli bakiyelerden, yüzeyin bir takım geometrik desenleri oluşturacak biçimde kaplandığı, kasnağı sonlandıran konkav silmeli bileziğin hemen altında, kartuş desenli bir bordürün yer aldığı anlaşılmaktadır (R. 382). Kasnak çinilerinin hâkim renkleri olan açık tonlardaki mavi ve yeşil, yapıya adını vermiş olmalıdır.

Sebz Burc bugün gövde formundan, mimari çizgisinden hiç bir şey kaybetmemiş olarak öylece durmaktadır. Ancak çini uygulamalarından, cepheleri hareketlendiren ve renklendiren stüko bezemelerinden, özellikle de iç mekân tezyinatından çok şey kaybetmiştir. Zarif ve nârin dış cephe bezemelerinin şiddetli yağışlara ve nemli iklime daha ne kadar dayanabilirdi bilmiyoruz. Ancak tahribatın önemli bir kısmının, uzun bir süre evsizlere barınak olması, bakımsızlık ve hattâ özensiz tamir çalışmaları neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle tâlî cephelerdeki kemer köşelikleri ve diğer bazı bölümler dikkatle incelendiğinde, ıspatula, tel fırça vb. aletlerin izlerine rastlanmakta, zarif ve detaylı motiflerin içlerinin de sıva malzemesi ile dolduğu görülmektedir. Hind coğrafyasında yağışlı mevsimde yaygın olarak yosunlaşma görülür ki bunlar sıcak mevsimde sertleşir ve sonraki yıllarda yenilenerek uzun bir süre bakım görmeyen yapıların yüzeylerini tabakalar halinde sarar. Söz konusu izler, bunların kazınması esnasında meydana gelmiş olmalıdır.[433] Diğer taraftan, dış kubbenin merkezindeki delik ve kasnak üzerinde sonradan açılan ya da genişletilen açıklıklar nedeniyle yağmur sularının içeriye ve kubbe konstrüksiyonuna sızması, özellikle iç kubbe için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Nitekim suların iç kubbe tümseği etrafında biriktiği, bu kubbedeki en çok tahribatın iç etek seviyesinde olmasından anlaşılmaktadır (R. 388).

[433] Kurumuş ve kireçleşmiş bu tabakaların kazınmasında bir takım asit ve kimyasalların da kullanılmış olduğunu ASI'nın yıllık raporlarından öğrenmekteyiz. Bkz. J.P. Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1985-1986**, s. 195.

Gövde formunun yanı sıra, stüko bezemeleri, turkuaz rengin hâkim olduğu çinileri ve yüksek kasnaklı kubbe tasarımıyla Sebz Burc, Hind-İslam mimarlığında yepyeni bir zevk olarak karşımıza çıkar. Orta Asyalı bu zevkin erken örneklerini, Semarkand ve Buhara yapılarında görmek mümkündür. Ancak bu bölgelerdeki öncüllerine olduğu kadar, kendi stüko dekorasyonuna kıyasla da renkli sır tekniğinin kullanıldığı çinilerinin çok daha sade ve detaysız olduğunu belirtmek gerekir.

Sebz Burc, Hind-İslâm mimarîsi literatüründe, bilhassa erken tarihli çalışmalarda hak ettiği yeri alamamış, hattâ pek çok kez, gezginlerin de gözünden kaçmıştır. Hâlbuki, taçkapılı cephe tasarımına sahip düzensiz sekizgen dış gövde formu, yüksek dairevî kasnağı ve çift kubbesiyle, Babürlü mimarlığının en gözde mezar yapılarının nüvesini bünyesinde barındıran öncül bir yapıdır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin, günümüze ulaşmış bir inşa kitâbesi yoktur. Bu durum, yapının tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur.

Delhi'deki eserler hakkında değerli bilgiler veren S.Ahmed Han ve Carr Stephen gibi 19. yüzyıl araştırıcıları, Sebz Burc'dan söz etmez. Âbidevî değeri haiz bu yapı, günümüzde olduğu gibi muhtemelen o dönemde de başka yapılarla bitişik yada onların arasında olup ehemmiyetsiz görülebilecek bir konumda değildi. Ancak Sebz Burc İngilizler tarafından bir müddet polis karakolu olarak kullanılmıştı.[434] Tarihî kimliğini kaybederek farklı bir fonksiyona sahip olması nedeniyle yapı göz ardı edilmiş olabilir.[435] Bununla birlikte her iki araştırıcı da Sebz Burc'a çok yakın bir yerde, kubbesi mavi çinilerle kaplı *'Nili Çatrî'* adında kısmen harab olmuş bir türbe yapısını kaydeder.[436] Âsâr'daki malûmat çok kısıtlıysa da, C. Stephen'ın bir takım ölçülerle birlikte sunduğu mimarî deskripsiyon, Sebz Burc'tan çok farklı ve çatrîli bir strüktür betimler. Buna rağmen söz konusu iki türbe karıştırılmış ve Sebz Burc bazen, *"Sebz Burc yada Nili Çatrî"* şeklinde anılmıştır.[437] Diğer taraftan H.C.

---

434 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 137.

435 Nitekim G. R. Hearn da 1906 tarihli eserinde Sebz Burc'tan söz etmez. Bkz. Gordon Risley Hearn, **The Seven Cities of Delhi**, W. Thacker & Co. London, 1906.

436 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 6 ve Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 56-57; Stephen, s. 120.

437 Bkz. J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 173; J.P. Joshi (ed.), **Indian Archaeology 1985-1986**, s. 170.

Fanshawe, ilk baskısı 1902'de yapılan çalışmasında her iki yapıdan söz eder.[438] Fanshawe, Purana Kale'den Nizamüddin Evliya Dergâhı'na inen yolun sağında ve solundaki diğer bazı yapıların yanı sıra, önce, mavi çinilerle kaplı Nili Çatrî'yi, sonra da adını kubbesindeki yeşil renkten aldığını belirttiği Sebz Burc'u zikreder. Sebz Burc ile ilgili verilen bütün bilgi, yapının söz konusu güzergâh üzerindeki konumu ve çinili kubesinden ibaretse de Fanshawe bu yapıyı *Sebz Burc* (Sabz Burj) şeklinde değil *Sebz Pûş* (Sabz Posh / Green Top) olarak anmak[439] sûretiyle bize, yapının günümüzde büyük ölçüde unutulmuş bir başka ismini hatırlatır.[440]

M.Zafer Hasan bu yapıyı "Sebz Burc (Sabz Burj[441]) denilen türbe" şeklinde kaydetmiş, yapının tarihlendirilmesi hususunda *'Babürlü'* (Mughal) devri denmekle yetinmiştir.[442] Sebz Burc'u daha yakından inceleyen M.C. Joshi, yapıyı, Humayun'un ilk devrine (1530-1538) tarihler.[443] Bazı yayınlarda, 'erken Babürlü dönemi' şeklinde daha esnek bir tarihlendirme tercih edilmişse[444] de son dönemdeki çalışmalarda türbe, genellikle Hümayun veya Ekber dönemine tarihlenmiştir.[445]

---

438 Fanshawe, s. 229.

439 Fanshawe, ss. 229, 233 ve 234.

440 Fanshawe'ın çalışmasına (Delhi, Past and Present) atıfların olduğu bir başka Delhi monografisinde de mezkûr iki türbe Nili Çatrî ve Sebz Pûş (Sabz Posh) şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. John Capper, **Delhi: The Capital of India, Revised and Enlarged Edition of All About Delhi**, (Birinci baskı, Madras, 1918), AES Pub. Tekrar basım, New Delhi, 1997. ss. 80-81.

441 Literatürde umumiyetle *'Sabz Burj'* şeklinde yazılmakla birlikte, *'Sabz Burz', 'Subj Burj'* ve *'Subz Burj'* şeklindeki imlâlarla da karşılaşılmaktadır.

442 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 136.

443 M.C. Joshi, "Sabz-Burj: An Early Mughal Tomb", **Purâtattva, Bulletin of the Indian Archaeological Society**, no. 6, 1972-73, (ed. S.P. Gupta), (Birinci baskı, 1973), D.K. Printworld, New Delhi, 2005, (Sabz-Burj), s. 89.

444 Y.D. Sharma, s. 113; Lucy Peck, **Delhi: A Thousand Years of Building**, Lotus Roli, (Birinci baskı, 2005), New Delhi, 2006, s. 159.

445 E. Koch, Sebz Burc'un, son dönem Timurlu mimarisinin özelliklerini yansıtmasından dolayı Hümayun dönemine (1530–1540) güvenle tarihlenebileceğini belirtir (Koch, **Mughal Architecture**, ss. 36-37). C.B. Asher, türbenin bir Ekber dönemi yapısı olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, ancak, Hümayun dönemi gibi daha erken bir devre tarihlenebileceğini ileri sürer (Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 43). B.M. Alfieri, mimari tarzından dolayı yapının 1560 civarında inşâ edilmiş olabileceğini ve Hümayun'un türbesinden biraz daha eski olduğunu ileri sürer (Bianca Maria Alfieri, **Islamic Architecture of Indian Subcontinent**, Laurence King Pub. London, 2000, ss. 200-201). G.D. Lowry, Nila Künbed, Sebz Burc ve Efservâlâ Türbesi'nin benzerliklerinden hareketle, sonuncu yapıdaki taş bir lâhdin 974 [1566-67] tarihini taşıması sebebiyle bu yapıların 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenebileceğini ifade eder (Glenn David Lowry, "Delhi in the 16th Century", **Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre,** 0, 1984, ed. Attilio Petruccioli, s. 13).

Diğer taraftan literatürde tespit edebildiğimiz, yapının inşası hakkında ileri sürülen en erken tarih 1426'dır.[446]

Mimarî özelliklerinden hareketle, genellikle Babürlülerin ilk devrine ait olduğu kabul edilmekle birlikte, yapının, yaklaşık bir buçuk asırlık, uzun bir zaman dilimine tarihlendiği görülmektedir. Peki, Sebz Burc bize, mimarî ve tezyinî özelliklerinin dışında, inşa tarihine ışık tutabilecek başka hiçbir delil sunmamış mıydı? Aslında bugüne kadar gözlerden kaçan[447] çok değerli bir delil sunmaktaydı. Arazi çalışmalarımız esnasında, güneydoğu ve güneybatı tâlî cephe nişlerinin yaklaşık 5 m. yükseklikteki kemer köşeliklerinde yer alan dört madalyondaki "kelime-i tevhid" ibarelerinin hemen altında ve onlarla aynı karakterdeki bir hattla yazılmış ٩٧٢ (H.972) kaydını bulduk. Güneydoğudakiler daha iyi korunmuşken (R. 372-375), güneybatı nişinin sağ yanındaki kısmen okunabilmekte (R. 376, 377) ise de sol yanındaki oldukça belirsizleşmiştir. Ancak, '٩' (9) ve '٧' (7) rakamları hafifçe belli olmaktadır (R. 378, 379). Kuzeybatı nişindeki madalyonlarda, 'kelime-i tevhid'in dışında yazı yoktur, kuzeydoğu nişinin çok deforme olan madalyonlarında da rakam görünmemektedir. Benzer tarih kayıtlarına, lâhid gövdelerindeki âyet'el-kürsîlerin sonlarında yada lâhidlerin üst yüzlerindeki yazılı madalyonların altlarında rastlamak mümkündür.

Yapının bezemesi üzerinde yer alması nedeniyle söz konusu H.972 (1564–1565) kaydı, çini kaplamaları dâhil bütün süslemeleriyle birlikte türbenin tamamlandığı tarih olmalıdır.

Platformu yaklaşık 622 m², gövdesi 206 m²'lik bir alana oturan bu türbenin inşasının, detaylı bezeme programıyla birlikte 3–4 yıl sürmüş olması muhtemeldir. Bu varsayımdan hareketle onun yapımına 1560'ların ilk yıllarında başlanmış olduğu ileri sürülebilir. Diğer yandan türbenin pür Orta Asyalı karakteri, onun, Hümayun'un ilk devresinde, hattâ yerel tarzı pek beğenmeyen Babür'ün döneminde yapılmış

---

[446] S. Tappin, Sebz Burc'un basık iç kubbesi ve yüksek bir kasnak üzerine oturan dış kubbesiyle Semerkand'ın erken 15. yüzyıl türbeleri tarzında olduğunu belirterek, kaynakların bu yapıyı 1530-1540 erken Babürlü dönemine tayin etmesine rağmen, yapının bir asırdan biraz daha öncesine tarihlenebileceğini ifade eder (Stuart Tappin, "The Structural Development of Masonry Domes in India", **Proceedings of International Congress on Construction History, Madrid, 20th-24th January 2003**, ed. S. Huerta, Madrid, 2003, Cild: III, s. 1948 ve dpn. 3).

[447] Muhtemelen yukarıda belirttiğimiz yosunlaşma neticesinde, zaten yüksek olan madalyonlar okunmaz hale gelmiş veya tarih veren rakamlar tirfil vb. zannedilmiş olmalıdır.

olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bununla birlikte yapının en azından mevcut bezemesi Ekber döneminde tamamlanmış görünmektedir.

Türbenin kimin adına inşa edildiği bilinmediği gibi bânisi ve mimarı da bilinmemektedir. Üç asırı aşkın bir süredir devam ede gelmiş Hind-İslam mimarisi usullerine rağmen Sebz Burc'un yepyeni bir yaklaşımla ele alınması ve Timurlu mimarlık geleneklerine yapılan güçlü vurgu nedeniyle hem onu inşa eden mimar hem de böyle bir projeyi sipariş eden bâni, Babür'le birlikte yada daha sonra Hind'e gelenlerden olmalıdır. Özellikle, Hind-İslam sanatında yepyeni bir tarz olarak karşımıza çıkan söz konusu gelenekleri, bilhassa Timurlu mimarisinin karakteristik özelliklerini farklı bir kültür ortamında başarıyla uygulamış bir mimar için aksini düşünmek güçtür.

Diğer taraftan bâni aynı zamanda türbedeki medfun şahıs mıdır? Yada türbe kimin adına yapılmıştı? Ne yazık ki bunlar türbe ile ilgili diğer sorular olarak hâlen cevaplanmayı beklemektedir. Hem boyutları hem de yukarıda tafsîlâtıyla açıklamaya çalıştığımız özellikleri bakımından türbe büyük ve önemli bir eser olarak karşımıza çıkar. Adına, mimarî ve tezyinî özellikleriyle Maveraünnehir bölgesi anılarının yaşatılmak istendiği böyle bir türbenin inşâ edildiği bu şahıs, Babürlü hanedanından değilse bile en azından hanedana çok yakın bir bey veya ileri gelen biri olmalıdır.

1.2.1.1.3.2. Efservâlâ Türbesi

Bulunduğu Yer:

Efservâlâ Türbesi, Humayun Türbesinin batısında, Efservâlâ Camii'nin güneydoğu köşesinde ve camiinkiyle bitişik bir platform üzerinde yer alır (R. 390).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Efservâlâ Türbesi, taş dolgu bir platform üzerindeki kaideye oturan ve dış formu bakımından düzensiz sekizgen arz eden, kesme taşla kaplı gövdenin, iç kubbe ve sekizgen bir kasnağa basan dış kubbeyle örtülmesinden mürekkeb bir yapıdır (Ş. 31).

Tâlî cephelere oranla daha geniş tutulmuş olan ana mihverdeki cepheler birer taçkapı mahiyetinde düzenlenmiş olup, yaklaşık 1.30 x 2.00 m. ebadındaki dört girişle iç mekâna ulaşılır. Girişlerin üzerinde, ortalama 89 x 148 cm. ölçülerindeki sivri kemerli birer açıklık türbenin içini aydınlatır. Türbe, 5.52 x 5.52 m. ebadındaki orta mekânın dört eyvanla genişletildiği bir salon sunar (R. 401). Taçkapı nişlerinin iç mekândaki yansıması mahiyetinde olan, üzeri tonozla örtülü bu eyvanlar, taçkapı nişleri ile aynı genişlikte (4.03 m.) ise de 5.37 metrelik yükseklikleriyle onlardan daha alçaktır. Zeminden yaklaşık 1.25 m. yükseklikte yerleştirilmiş, sepetkulpu (Bursa) kemerli dörder niş, eyvanların masif duvarlarını hareketlendirir. Giriş açıklıklarının üzeri düz atkıyla geçilmiş olup, silmeli basit bir korniş, pencerelerin alt seviyesinde bütün iç mekânı dolaşır. Ancak buradaki korniş, iç mekânın strüktürel bütünlüğü nedeniyle, Sebz Burc'ta ve benzeri iç mekân kuruluşuna sahip türbelerde olduğu gibi yapıya iki katlı bir görünüm vermez. Sıva üzerine kabartma olarak uygulanan kemer-örgülü desenlerin süslediği pandantifler üzerine oturan, 6.68 m. kilittaşı yüksekliğine sahip iç kubbeyle orta mekânın üzeri kapatılmıştır (R. 402, 403).

Bilindiği üzere, Türk mimarisindeki dört eyvanlı şemaların ilk örneklerini Karahanlı ve Gazneliler'e kadar geri götürmek mümkündür. Efservâlâ Türbesi'nde kapalı bir form olarak uygulanan bu şema, daha önce diğer yapı tiplerinin yanı sıra mezar yapılarında da uygulanmıştı. Eyvanı andıran derin nişleriyle Sultan Sencer Türbesi'nin (öl. 1157, Merv-Türkmenistan) iç mekân kuruluşu, salonun ferahlatılmaya çalışıldığı öncü örneklerden sayılabilir.[448] Nitekim, 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarına tarihlenen Fahreddin Râzi Türbesi de (Ürgenç-Türkmenistan) benzer iç tasarımıyla daha gelişmiş bir örnektir.[449] Efservâlâ Türbesi'nin iç ve dış gövde formu, Ebu Nasr Parsa Türbesi (Belh-Afganistan) ve özellikle de Muhammed Şerif Han Türbesi (Gazne-Afganistan) ile çok yakın benzerlik gösterir (Ş. 62, 63).

İslam türbe mimarîsinde, cennetin sekiz kapısına telmihle çokça tercih edilmiş olan sekizgen gövde formunun âdeta vazgeçilmezliğinin örnekleri olan

---

[448] Yüksel Sayan, **Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1999, ss. 94-95 ve 213-214.

[449] Sayan, s. 143, Çiz. 55 ve s. 437, Res. 266.

'düzensiz sekizgen' yada *'köşeleri çalınmış kare'* diyebileceğimiz bu dış gövde formlarının, düzgün sekizgen şemalara kıyasla geometrik bakımdan birim alanda daha geniş bir kare iç mekân ölçülerine imkân tanıması, onları inşa eden mimarların önemli tercih sebeplerinden biri olmalıdır. Efservalâ Türbesi'nde dış gövde formu olarak bu tarz bir sekizgen benimsenmişse de, 5.50 m. çapındaki (iç) kubbeyle yetinildiğinden salon derin nişlerle ferahlatılmaya çalışılmıştır.

Yapı içte, tuğla rengi sıvayla kaplı olup, tezyinî kemer-örgülü geçişler dışında herhangi bir bezeme ihtiva etmez. Sıvaların hemen tamamı yakın zamanlardaki yenileme çalışmalarına aittir. Zemini betonla kaplı olan iç mekânda üç lâhid yer almaktadır. Ölçüleri birbirine yakın, aralarındaki mesafe eşit olan bu lâhidlerin türbe içerisindeki konumlandırılışları simetrik değildir. Bugün zeminden yaklaşık 2 cm. yüksekliğindeki taş kaide üzerine oturan lâhidler; kaide, hafif konkav silme ile geçilen gövde ve etrafa çıkıntı yaparak onu sonlandıran kalın üst tabladan oluşmaktadır. Bunlardan batıda olanı, 60 x 182 cm. kaide ve 35 x 161 cm. üst tabla ölçülerine sahip olup, kırmızı taştan yapılmıştır (R. 406). Gövdenin yüzeylerinde herhangi bir yazı ve süs unsuru bulunmaz. Tablanın üst yüzeyi de Babürlü lâhidlerinin karakteristik görünüşünü yansıtmakla birlikte tamamlanmamış görünmektedir. Nitekim tablanın baş kısmındaki sekiz dilimli kartuş ile onun altındaki, genellikle kelime-i tevhid ihtiva eden dikdörtgen kartuşun içi boş bırakılmıştır. Tablanın kalan yüzeyi ise, tahtî simgesinin bulunduğu dilimli başlıklı bir çökertme halindedir. Lâhdin kırmızı kumtaşından olan malzemesi, mermere göre daha yumuşak bir öze sahip olduğundan, kısmen deforme olmuştur. Bunun 78 cm. doğusunda ve iç mekânın yaklaşık olarak ortasında yer alan diğer lâhid mermer olup, kaidesi 69 x 189 cm., üst tablası 42 x 162 cm. ebadındadır. Bu lâhid de diğeri gibi gövdesinde bir yazı ihtiva etmez ve kalemdân bulunan çökertme dışında tablanın üst yüzeyindeki dekoratif taksîmâtın içleri de boş bırakılmıştır. Sonuncusu, ortadakinden 78 cm. doğuda, fakat doğu-batı aksında yer alan diğer ikisinden daha güneyde yer alır. Konumu bakımından, türbenin adına inşa edildiği şahsa ait olmadığını düşündüğümüz bu mermer lâhid, büyük ölçüde tamamlanmış olarak karşımıza çıkar. Gövdenin kuzey yüzünden başlayan "âyet'el-kürsî", doğu yüzünde devam eder ve güneyi boş bırakılan gövdenin batı yüzünde son bulur. âyet'el-kürsî'nin sonuna '٩٧٤' (H. 974) tarihi hâkkolunmuştur. Hattı, istifli sülüs olup bazı harflerin

kuyrukları uzatılmak suretiyle yazıya iki satırlı bir görünüm kazandırılmıştır. Lâhdin üst yüzünde yer alan kare bir çökertme içindeki sekiz yapraklı madalyonun içinde, " كل من عليها فان, ويبقى وجه ربك ياذالجلال والإكرام " ibaresi yer alır.[450] Yüzeyin kalan kısmında, boş bırakılan dikdörtgen pano ile tahtî simgesinin yer aldığı bir çökertmeyle süslenmiştir (R. 404, 405).

Türbenin üzerinde yükseldiği platform, yapının gövde formuyla uyumlu değildir. Efservâlâ Camii'nin subasmanı doğu yönünde geniş tutulmak suretiyle cami için bir platform-avlu teşkil edilmiştir. Kot farkından doğan sapmalar olmakla birlikte ortalama 1.60 m. irtifaında olan türbe platformu, cami platformunun güneyinde olup onunla bitişiktir. Ancak türbe platformu da doğu yönünde geniş tutulmuş, âdeta namaz kılınacak alan genişletilmiştir. Diğer bir ifadeyle türbe, platformun batısına inşa edilmiş yada platform sonradan doğuya doğru genişletilmiştir. Böylelikle, hem ibadet edenlerin hem de ziyaretçilerin türbenin gölgesinden istifade etmeleri amaçlanmış olabilir. Hâlbuki Babürlü türbeleri, platformları üzerine genellikle merkezî olarak konumlandırılmıştır. Efservâlâ Türbesinin, platformu üzerindeki bu sıra dışı konumu, cami ile ilişkili sözünü ettiğimiz pratik nedenlerden doğmuş olmalıdır.

Platformun bir mezar odası yoktur. Bugün doğrudan türbe platformuna, batı yönündeki iki merdivenden çıkılır. Ayrıca, cami platformunun doğu yönündeki merdiveni vasıtasıyla da türbeye ulaşılır.

Türbe gövdesi, platform yüzeyinin meylinden mütevellid, kuzeyde 18 cm., güneyde 28 cm. yüksekliğindeki kesme taş bir kaide üzerinde yükselir. Ortalama 4.03 m. genişliğinde ve kilit taşına kadar 5.97 m. yüksekliğindeki kemergözü ebadına sahip, üzeri tonozla örtülü taçkapı nişleri, güney cephe hariç diğerlerinde 1.24 m. derinliğindedir. Güney taçkapıda, giriş ve onun üzerindeki açıklığın yer aldığı 1 m. kalınlığındaki duvar, diğerlerine göre 71 cm. daha içeride örülerek, taçkapı nişinin derinliği 1.95 metreye çıkarılmış, böylece, kasnak bölgesine çıkışı sağlayan merdiven boşluğunun girişi için söz konusu nişin sol yüzünde yeterli alan sağlanmıştır (R. 392). Bu uygulama güney taçkapı nişini daha derin kılarken, salonu

[450] Metnin baş tarafı Rahman Sûresinin 26. âyeti olup kalan kısmı, aynı sûrenin 27. ayetinden mülhemdir. Bu âyette geçen " ذوالجلال " şeklindeki tamlamaya harf'ün-nida (يا) eklenmiştir.

güney yönünde genişleten eyvanı sığlaştırmış ve türbenin dört eyvanlı kapalı mekân şemalarına dayanan tasarımını da simetrik olmaktan uzaklaştırmıştır. Merdiven boşluğunun dış formdaki diğer asimetrik yansıması ise, üç tâli cephedeki yarım sekizgen formlu derin (1.50 m.) nişin, güneybatı cephesinde, Sebz Burc ve Nilâ Künbed örneğinde olduğu gibi, oldukça sığ bir niş şeklinde düzenlenmesi olmuştur. Merdiven boşluğu problemi, düzensiz sekizgen planlı bu iki türbede, sığ niş uygulamasıyla çözülmüştür. Efservâlâ Türbesi'ndeki uygulama, tâlî cephe nişinin yanı sıra güney taçkapı nişi ile iç mekân ölçülerinin değişmesine yol açtığından başarısız bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu aksaklıkların hiçbiri dikkat çekmemiş ve türbenin planı muntazam bir simetrik şema olarak sunulmuştur.[451]

Türbe moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Sıvalı olan taçkapı ve tâli cephe nişleri hariç, cepheler, yoğun olarak kullanılan kırmızı taşın yanı sıra gri ve sarı renkli taşlarlarla kaplanmış, siyah ve beyaz mermer kakmalar ile tezyin edilmiştir (R. 393-395). Kaplamaların bir bölümü; özellikle cephelerin üst kısımlarındakiler yenilenmişlerdir. Taçkapı nişlerinin sağ ve solundaki cephe yüzeyleri, en alt ve en üsttekiler kareye yakın çökertme panolar olmak üzere, onların arasında iki sıra halindeki sivri kemerli sağır pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bunlardan üst sırada olanların kemer köşelikleri üzerine, içerisinde çiçek motifi ihtiva eden güneş motifleri oyulmuşken, alt sıradakilere, benzer motif içerisinde "lafzatullah" hâkkolunmuştur (R. 397). İstisna olarak güney cephe, sağ alt sıra sağır penceredeki motifler üst sıradakilerle aynıdır.

Hem taçkapı hem de tâlî cephe nişleri, duvar etekliği seviyesine inen bir çökertme ile vurgulanırken, eteklik seviyesinde sona eren bu çökertme, yerini, kavanoz biçimli kaidelere basan, kaplamaya gömülü poligonal sütüncelere bırakır (R. 396). Ayrıca yapının sekiz köşesi de gömme sütüncelerle hareketlendirilmiştir. Bunlar, duvar etekliği seviyesinde, taçkapı ve tâlî cephe nişlerindekilerle aynı formda, fakat onlardan biraz daha iri, çoğunun yüzeyleri düz, poligonal sütünceler iken üst bölümleri, zigzag (balıksırtı) desenlerinin oyulduğu zarif sütünceler olup, cephe tasarımına uygun olarak kendi kaideleri üzerinde yükselen ayrı sütünceler

[451] Efservâlâ Türbesi'nin planı için bkz. J.P. Joshi, K. Deva vd. **Delhi Circle**, s. 174.

halindedir. Üst bölümlerdeki sütüncelerin bu zigzag desenli görünümü güneydoğu tâlî cephesiyle doğu cephesinin birleştiği köşenin en üst sütüncesinde bozulur. Gerek düz satıhlı bu sütünce gerekse hemen onun sol yanındaki sütüncelerin hatalı yerleştirilişi, bu aksaklıkların tamirler neticesinde ortaya çıktığını göstermektedir.

Cephelerde asıl dikkat çekici süsleme taçkapıların kemer köşeliklerindedir. Beyaz mermerden bir bordürle nihayetlenen köşeliklerin zemini kırmızı kumtaşındandır. Yine beyaz mermerden bordürle çevrelenen oniki köşeli yıldız yada güneş motifi ile onun ortasında oldukça plastik bir unsur olarak yer alan lotus çiçeğinden oluşan madalyonlar bu köşelikleri süsler. Kakma tekniğiyle beyaz mermerden yapılan yıldız motiflerinin zemini siyah mermerle doldurulmak suretiyle oluşturulan kontrast, onları çok daha çarpıcı kılmıştır. Bunlardan batı ve kuzey cephesinde olanlar, düşen taşlarından bazıları yenilenmekle beraber özellikle göbeklerindeki lotus çiçekleriyle orijinaldir (R. 395). Eski bir resimde, doğu cephesindekilerin çok zarar görmüş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla doğu cephesinde bugün görülenler büyük ölçüde yakın zamanlardaki tamiratın ürünleridir. Yıldız motiflerinin yenilenişi başarılı ise de onların göbeklerindeki, lotustan çok kâseyi andıran kabartmaların işçiliği çok özensizdir. Güney taçkapı kemer köşeliklerinde, kakma yıldız motiflerinin olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Kabartma göbekler ise yarım kalmış hissini uyandırmaktadır (R. 392).

Tâlî cephe nişlerinin kemer köşelikleri sarımtırak renkli taşla kaplanarak kemerlerin üzeri, ortasına beyaz mermer konulmuş kırmızı kumtaşından birer palmetle taçlandırılmış, köşeliklere ise, taçkapılarda olduğu gibi lotus kabartmaları yerleştirilmiştir (R. 394). Ancak bunların bir kısmı çok zarar görmüş bazıları da dökülmüştür.

Cephelerin kaplaması yoğun olarak kırmızı taş olmakla birlikte, tâlî cephe kemer köşelikleri, pano ve sağır pencere gibi çökertmelerin içleri sarı ve gri renkli kesme taşlarla kaplanmıştır. Son zamanlarda yenilenmiş olanları, renklerinin canlılığı ve yüzeylerinin pürüzsüzlüğüyle diğerlerinden ayırt etmek mümkündür. Gerek basık sivri kemerli eyvan formu sunan taçkapıları ile tâlî cephe nişleri, gerekse iç mekân kuruluşuyla türbenin gövde strüktürü Orta Asyalı bir karakter arz ederken, cephelerin özelikle kırmızı taş kaplamaları ile siyah ve beyaz mermer kakmalarıyla yapının

cephe dekorasyonu, Babürlü mimarlığında yerel teknik ve imkânlarla gelişen cephe tasarımlarının erken örneklerindendir.

Türbenin dikkat çekici diğer bir bölümü, silmeli alınlığıyla birlikte 3.20 m. yüksekliğe ulaşan kasnağı ve dış kubbesidir (R. 398). Bu kısma, güney taçkapı nişindeki, yüksek tutulmuş girişten itibaren 22 basamakla çıkılan ve güneybatı cephe duvarını geçerek batı yönünde yapının üzerine ulaşan bir merdivenle çıkılır. Kubbe kasnağı ana cephelerden yaklaşık 2.50 m. içeride yer alır. Hafif yükseklikte ve 60 cm. genişliğindeki set duvar ile kasnak arasında 1.90 metrelik seğirdim yeri bulunur (R. 399). Tâlî yönlerde bu alan, düzensiz sekizgen gövde nedeniyle biraz daha geniştir. Dış yüzeyleri gibi içi de sıvalı olan kasnak ve kubbenin yapı malzemesi belli olmamaktadır. Ancak yanındaki camiin kubbe kasnağı ile tamamen aynı formda olan bu kasnak da diğeri gibi moloz taş malzemeyle örülmüş olmalıdır. Kasnak oldukça kalın tutulmuş olup ana yönlerdeki sivri kemerli dört açıklık ile iç kubbe tümseğine ulaşılır (R. 400). Tâlî yönlerde ise sağır nişler yer alır. Seğirdim yerinden 2.60 m. yükseklikteki bir saçak silmesi ile çevrelenen kasnak, ters ve düz palmet motifleriyle tezyin edildiği anlaşılan bir alınlıkla sonlandırılarak kubbeye geçilmiştir. Malzemesi, muhtemelen tuğla olan dış kubbe, lotus çiçeği ve onun merkezindeki, bugün kırık halde olan bir alemle sonlanır. Kubbe ve kasnak yüzeyi, yosunlanma neticesinde siyah bir tabakayla kaplandığından tezyinatı belirgin değildir (R. 398).

Efservâlâ Türbesi, kasnağı yüksek sayılabilecek çift kubbeli bir yapı olmasına rağmen, gerek kasnağının gerekse dış kubbesinin formu bakımından, yerel İslam mimarisi geleneklerine bağlıdır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Günümüze ulaşmış bir inşâ kitâbesi bulunmayan türbe, salonun doğusundaki mermer lâhdin gövdesi üzerinde yer alan 'âyet'el-kürsî'nin sonuna hâkkedilmiş 974 (1566-67) kaydıyla (R. 405) tarihlenir ki bu, medfunun ölüm tarihi olmalıdır.[452] Bu lâhid, konumu itibariyle türbenin asıl lâhdi değildir. Dolayısıyla H.974 tarihinde burada, salonunun ortasında lâhid bulunan bir türbenin mevcut olması çok muhtemeldir. Bu varsayıma göre türbe, H.974'ten (1566-67) önce inşa edilmiş olması gerekir. Konumu itibariyle camiin türbeden sonra yapılmış olması

[452] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 132.

muhtemelse de her iki yapıdaki kubbe ve kasnak ile kubbeyi taçlandıran lotus çiçeği ve alemin formu gibi bir takım özellikler, onların yakın zaman dilimi içinde yapıldıklarına işaret etmektedir. Ne var ki aynı isimle anılan camiin de inşa tarihi kesin olarak bilinmemekte ve bu yapı, genellikle türbeyle birlikte (H.974) tarihlenmektedir.[453] Diğer taraftan Mirza Sengîn Beg, Hümayun Türbesi cihetinde ve Arab Saray'ın duvarına bitişik olduğunu belirttiği bir camiin inşa kitâbesini kaydetmiştir. Arab Saray olarak bilinen manzûmenin, Hümayun'un eşi Hacı Begim tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Hacı Begim, eşinin ölümünden yıllar sonra (1564) hacca gitmiş ve tekrar Delhi'ye döndüğünde (1567-68), Hümayun'un –inşası süren– türbesi yakınlarında ikâmet etmeye başlayarak kendisini hayır işlerine adamış ve ölümüne (1582) kadar bu civarda yaşamıştı.[454] Nitekim Mirza Sengîn Beg'in kaydettiği kitâbede, halkın yardımcısı Nevvâb Begim'in (Hacı Begim), Ekber padişah devrinde cami, hankâh ve saray yaptırdığı belirtilmiş; bu yapılardan olan cuma mescidinin inşasına " برای عبادت بناکرده جای " (ibadet için bu makamı inşa ettirdi) şeklinde tarih düşürülmüştür.[455] Ebcedli ibare, H.986 (1578-79) tarihini vermektedir. Sengîn Beg'in sözünü ettiği cami, büyük bir ihtimâlle Efservâlâ Camii olmalıdır. Nitekim minberi olan bu yapı, Arab Saray manzûmesinin içinde ve onun kuzey duvarına yaslanan bir yapıya[456] bitişiktir. Sonuç olarak Efservâlâ Türbesi, H.974 (1566-67) tarihinden kısa bir süre önce; belki de manzûmenin, benzer taş dekorasyona sahip kuzey taçkapısıyla birlikte 1560'ların başında inşa edilmiş olabilir. Cami ise, H.986'da (1578-79) türbenin kuzeyindeki boş alana yapılmış; bu nedenle de türbe ve camiin konumları uyumsuz bir hâl almış olmalıdır. Aksi takdirde türbenin camie bu kadar yakın inşa edilmiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz.

Türbeyi inşa ettiren kişi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Gelenek, cami ve türbeyi, Efservâlâ (Afsarwala) olarak andığı, kimliği belirsiz bir şahsa atfeder. "Efser" (Afsar) kelimesi literatürde, "officer" kelimesinin alternatifi olarak sunularak, telaffuz benzerliğine dikkat çekilir. Bununla birlikte ismin kökeni

---

453 Bkz. Y.D. Sharma, ss. 110-111; R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 290. Efservâlâ Camii, ASI kataloğunda erken yada geç olduğu belirtilmeksizin Babürlü dönemine tarihlenir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 132.

454 Bu hususa, Hümayun Türbesi bahsinde etraflıca değinilmiştir.

455 Kitâbe metni için bkz. M.S. Beg, ss. 84-85.

456 ASI kataloğunda o hamam olarak tanımlanmaktadır (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 133). Ancak camie bitişik bu yapının hankâh olduğunu düşünüyoruz.

hakkında faklı bir görüş de bulunmaktadır. S. Parihar, İngilizce "officer" kelimesinin Hintçe formu olduğu düşünülen bu telaffuzun (Afsar), "Afşar" (Afshar) kelimesinin bozulmuş hâli olabileceğini, dolayısıyla bu kişinin, Hindistan'ın yeniden alınması için Şah Tahmasp tarafından Humayun'un yanında görevlendirilerek buraya gelen Afşar Türklerinden biri olmasının muhtemel olduğunu ileri sürer.[457] Onun bu görüşünü destekleyecek yeni deliller henüz bulunmuş değildir. Ancak Parihar'ın da işaret ettiği gibi, İngilizce bir kelimenin onaltıncı asır yapısıyla ilişkilendirilmesi makul görünmemektedir. "Afşar" kelimesi ile ilişkili değilse bile bu telaffuz, Farsça kökenli ve eski Türkçede de kullanılan, tâc, makam ve mevki anlamlarına gelen "efser" kelimesiyle ilişki kurmak daha doğru olmalıdır. Fakat yine de o, sonraki bir adlandırmayı akla getirmektedir.

Yapının mimarı bilinmemektedir. Dış gövde formu, özellikle de dört eyvanlı iç mekânıyla Hind coğrafyası için yabancı olduğu kadar, cephe kaplamaları ve dış kubbesinin görünüşüyle yerel olan yapının, Orta Asyalı gelenekler ile yerel tercihleri mezcetmek isteyen bir gayretin mahsulü olduğu şüpheden varestedir.

1.2.1.1.3.3. Nilâ Künbed

Bulunduğu Yer:

Nila Künbed, Humayun Türbesinin güneydoğusunda ve demiryolunun hemen batı kenarında yer alır (R. 407, 408).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dış gövde formu itibariyle, düzensiz sekizgen türbeler grubuna dâhil olan yapı, taş dolgu bir platform üzerinde yükselerek, dairevî bir kasnağa oturan kubbeyle nihayetlenir (Ş. 32, 33).

Moloz taştan inşa edilmiş olan türbenin ana yönleri taçkapı-cephe tasarımı sunarken, çok daha dar tutulmuş tâlî cepheler ise birer sağır niş olarak tasarlanmıştır. Türbenin içine, batı taçkapısında yer alan 1.61 x 2.58 m. ebadındaki girişle dâhil

[457] Subhash Parihar, "The Afsarwali Masjid and Afsarwala Gumbad at Nizamuddin, Delhi", **Marg**, 49-4, (June 1998), s. 78-83.

olunur. Bununla birlikte, diğer üç taçkapının da aynı ölçülerde girişlerinin olduğu[458] ancak bunların daha sonra kapatıldığı anlaşılmaktadır (R. 411). Nitekim, bu kısımları kapatan duvarlar temiz bir moloztaş işçiliği arz etmesine karşın, örgü bakımından diğer kısımlarla tam bir bütünlük göstermez. Ayrıca çoklu olanlar müstesna, tek bir girişin batı (kıble) cihetinde yer alması, Hind coğrafyasındaki türbe mimarisi gelenekleriyle uyuşmaz.

Literatürde çoğu kere kare olarak tanımlanan, Nila Künbed'in iç mekân düzenlemesi, aslında kare ve sekizgen şemayı birlikte sunar. Hattâ salonun temel strüktürel formu muntazam sekizgen olup her bir kenarı basık sivri formlu bir kemergözüyle techiz edilmiştir (R. 421-423). Ana yönlerdeki kemergözleri, birer giriş (batıdaki hariç diğerleri kapatılmıştır) ve pencereyi (yaklaşık 82 x 110 cm. ebadında); tâlî yönlerdekiler ise birer sağır nişi kuşatır. İşte bu sonuncu nişler, zeminden kavsaraya (yaklaşık 5.20 m. kilittaşı yüksekliğine sahiptir) kadar dik açılı bir derinlik hâlinde yükseldiğinden, içeride, muntazam bir kare salon algısı oluşur (R. 422). Bu algıda, sağır nişlerin kavsaraları artık tromp fonksiyonuna sahiptir. Tromp seviyesinden itibaren, dikdörtgen birer panoyla hareketlendirilmek sûretiyle sekizgen olarak, yaklaşık 3.20 m. yükselen iç mekân duvarları bir kornişle nihayetlendirilmiş; dışta yuvarlak olmakla birlikte içte, iç mekânın üst strüktürüne uyan sekizgen kasnağa geçilmiştir (R. 423). Kubbe yuvarlağına ise, "baklavalı kuşak" tarzındaki kemer-örgülü düzenlemeyle geçilir (R. 427). Nila Künbed'de, geometrik formların geçişliliğine imkân tanıyacak şaşırtıcı bir düzenlemeyle ortaya çıkan bu iç mekân tasarımı, Hind mimarisi kadar yerel İslam mimarisi için de bir yeniliktir.

Türbenin içi bugün tamamen sıvalıdır. Bunların önemli bir kısmı, son zamanlardaki tamir çalışmalarına ait olup, tuğla kırmızısı rengiyle diğerlerinden ayrılır. Türbenin iç mekân şeması esas îtibariyle sekizgen olduğundan, kare salonlu türbelerin girişlerinin iki yanındaki duvar yüzeylerinde görülen küçük nişler burada yer almaz. Sadece doğu duvarının sol yanında yada kuzeydoğu sağır nişinin içinde basit küçük bir niş bulunmaktadır. Salonun tâli yönlerindeki sağır nişlerin kavsaraları, kemer-örgülü sıva dekorasyon sunar. Bunun dışında duvar yüzeylerinde

[458] Erken tarihli çalışmalarda, geniş cephelerdeki derin nişlerde birer girişin yer aldığı belirtilir. Bkz. Stephen, s. 122; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 126.

süsleme, sadece, ana yönlerdeki aydınlıkların kemer köşelikleri ile sekiz yöndeki yüksek kemerlerin köşeliklerinde yer alır (R. 424, 425). Aydınlıkların kemer köşeliklerinde, ‘ يا فتاح ’ (Ey [müşkillleri gideren] açan) ve ‘ يا ستار ’ (Ey [ayıpları] örten) yazılı, küçük dairevi madalyonlar bulunur. Kıble ve doğu yönündeki nişlerin kemer köşeliklerinde, ‘كل من عليها فان، ويبقى وجه ربك ذوالجلال والإكرام ’ âyet-i kerimelerinin[459] yazılı olduğu madalyonlar yer alır. Stüko işçiliği gösteren bu madalyonlar, iç içe geçmiş taç yapraklı çiçek motifleri biçimindedir. Kavislerden meydana gelen bu halkalar, göbekte iki satır halinde bulunan mezkûr âyetler ile sırasıyla damla motifi, hataî-rûmî ve yine damla motifi olmak üzere desen gruplarını çevreler. Kuzey ve güney yönündeki köşeliklerde yer alanlar ise, hataî ve rûmîli bir bordürün çevrelediği, ‘kelime-i tevhid’ ihtiva eden dairevi madalyonlar şeklindedir. Yazı ihtiva eden göbeğin, alışılmadık biçimde ve yazıyı boğan çiçek motifleriyle doldurulduğu görülür. İç mekânın tâlî yönlerdeki nişlerin kemer köşeliklerinde (güneydoğu ve kuzeybatıdakiler hemen bütünüyle dökülmüştür) ise, merkezdeki çiçeği çevreleyerek yıldız motifleri oluşturan geometrik taksimatlı dairevî madalyonlar yer alır. Bu geometrik düzenlerin içleri, çiçek motifleri ile doldurulmuştur. Daha çok pençberg tarzı çiçeklerle doldurulan geometrik düzenli bu madalyonlar, Hümayun Türbesi köşe odalarında görülen, aynı tarzdaki stüko dekorasyonla yakın benzerlik gösterir. Ayrıca, bazıları çok deforme olmakla birlikte, iç mekândaki bu sekiz kemer, yine stüko işçiliği gösteren fevkalâde zarif hataî ve palmet tarzı bir çiçek motifiyle taçlandırılmıştır (R. 426).

İç mekân tezyinatının günümüze çok daha iyi durumda ulaşabilen örnekleri kubbe içinde yer alır. Türbenin, yüksek bir kasnağa oturan kubbesinin içi bezenmiş, bu yükseklik ise onun muhteşem alçı bezemesini muhafaza edebilmesine imkân tanımıştır.[460] Ortadaki büyük çiçeği, mavi zemin üzerine iri hataîler ve bunların aralarını dolduran daha küçük hataî, pençberg ve rumîlerle çevreleyen zarif göbek motifi, hem temiz alçı işçiliği, hem de yakın örnekleri Timurlu coğrafyasında görülen motiflerinin soyut karakteriyle Babürlü türbelerindeki en iyi korunmuş örneklerden biri olmaya namzettir diyebiliriz. Bu malakârî göbek süslemesinin saçakları ise

[459] Rahmân Sûresi 26. ve 27. âyetler.
[460] C. Stephen, (1870’lerde) türbenin sığır barınağı olarak kullanıldığını belirtir. Bu süre zarfında iç mekân süslemeleri çok zarar görmüş olmalıdır. Bkz. Stephen, s. 122.

kalemkârî olup, kubbe eteğine doğru, yine malakârî tekniğinde sekiz şemse motifi yer alır (R. 428, 429).

Nila Künbed'de bugün herhangi bir lâhid yoktur ve zemin betonla kaplıdır. Ayrıca mezar odasına işaret eden bir emâre bulunmamaktadır.

Türbe daha çok dış görünüşüyle dikkat çekicidir. Zeminde 33.70 x 33.70 m. ebadında (yaklaşık 1136 m²) bir alana oturan, türbenin kare planlı platformu, yaklaşık 70 cm yükseklikte daralarak (33.10 x 33.10 m.) kademeli bir şekilde 2 m yüksekliğe ulaşır (R. 408). Platform üzerine batı yönündeki altı basamaklı bir merdivenle ulaşılır.

Türbe gövdesi, kısmen korunmuş olan kuzey cephe hariç sıvalarının büyük bölümünü kaybettiğinden, moloz taş malzeme ve temiz bir işçilikle inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Yapının îtinalı işçiliğini, nişleri ve sağır pencereleri vurgulayan çökertmeler ile iki sıra hâlindeki saçak kornişinde görmek mümkündür (R. 410, 411).

Türbenin, 10.80 m. enindeki ana cephelerini teşkilâtlandıran, 4.66 m. genişliğinde ve 6.90 m. yüksekliğindeki taçkapı nişleri 2.57 m. derinliğindeki birer eyvan formunda olup tonozla örtülüdürler. Bunların iki yanındaki duvar yüzleri, alt ve üst sıra birer sağır pencereyle hareketlendirilmiştir. Tâlî cepheler 5.90 m. eninde olup, Efservâlâ Türbesi'nde olduğu gibi ana cephe sınırından biraz içeri çekilmek suretiyle dış gövdeye dinamik bir görünüm kazandırılmıştır. Güneybatı cephesi hariç olmak üzere diğer tâlî cepheler, 3.55 m. genişliğinde ve 5.20 m. yüksekliğindeki basık sivri kemerli birer sağır nişle techiz edilmiştir. Bunlar, 1.97 m. derinliğindeki yarım sekizgen forma sahiptir. Ancak güneybatı cephesindeki niş, merdiven aralığı nedeniyle sığ bırakılmak (60 cm.) zorunda kalınmıştır. Nila Künbed, mimarının, cephelerin simetrik tasarımına müdahale etmeksizin çözemediği bu probleminden ötürü Sebz Burc ve Efservâlâ Türbesi ile aynı kaderi paylaşır. Bununla birlikte ASI'nın 1946 tarihli, Hümayun Türbesi çevre planında,[461] Nila Künbed'in bütün tâlî cephelerinin derin nişli gösterilmesi yanıltıcı olmuş; hattâ, nişlerin simetrik düzenini muhafaza eden merdiven inşası sayesinde Nila Künbed'in Sebz Burc'tan daha gelişmiş bir strüktürel kuruluş arz ettiği, bu nedenle de onun ikincisinden daha geç

[461] Plan için bkz. S.A.A. Naqvi, **Delhi Humayun's Tomb and Adjacent Buildings**, The Government of India Press, Calcutta, 1947, levha VI.

tarihli olduğu ileri sürülmüştür.[462] Bizim kanaatimize göre, simetrik cephe tasarımı bakımından bu sorunu, muntazam sekizgen planlı Muhammed Kulı Han Türbesi'nin mimarı çözmüştür. Ancak bu yapıda, tercih edilen şemanın yanı sıra merdiven aralığı da iç mekânı daraltmıştır.

Yapıya adını veren ve şüphesiz en dikkat çekici özellik, türbenin çinileridir. Fakat, kubbe ve kasnağı hariç gövde üzerinde bugün sadece kuzey cephede çini uygulamalara rastlanır (R. 412). Bunlar, taçkapı nişinin iki tarafındaki üst sıra sağır pencerelerde yoğunlaşmakta olup alt kısımlardakiler tamamen dökülmüştür. Çivit mavi, turkuaz mavi, yeşil, sarı ve beyaz renkli bu çini süslemede geometrik desenler hâkimdir. Taçkapı nişi ile sağır pencere çökertmelerinin etrafındaki bordürler, ortadaki çiçek motifini çevreleyen sekiz köşeli yıldızlardan oluşurken, sağır pencerelerin kemer köşelikleri on köşeli yıldızlarla tezyin edilmiştir. Üst sıra sağır pencerelerin içleri, göbeğinde çiçek bulunan altı köşeli yıldızlar ve dikey olarak yerleştirilmiş mekik motifleriyle süslenmiştir. Alt sırada ise sadece sol taraftaki sağır pencerenin üst kısmında görülebilen çini süsleme kalıntısı, kartuşlu bordürün kuşattığı altı köşeli yıldız ile svastika motifinden oluşur (R. 413, 414).

Erken tarihli olanlardan son zamanlardakilere kadar, bu türbeye yer verilen yayınların çoğunda, gövde üzerindeki bu çinilerden şaşırtıcı bir şekilde söz edilmez.[463] Âsâr'daki[464] ve ASI kataloğundaki[465] ifadeler ise, yapının başlangıçta tamamen çiniyle kaplı olduğu yolundadır. Fakat, mevcut bezeme bakıyyelerini dikkate alarak bütün cephelerin çiniyle kaplanmadığını ileri sürmek mümkündür. Nitekim doğu cephesindeki sağ üst sıra ile alt sıra penceredeki stüko bezeme bakıyyeleri, iç mekândaki kemer köşeliklerini hatırlatır. Üstteki iki madalyon bitkisel motifli iken, alttaki deforme olmuş tek bakıyye, göbekteki âyetleri (Rahman 26-27) kuşatan stilize çiçeklerden oluşmaktadır. Motif, işçilik ve malzeme bakımından iç mekândakilerle ortak özellikler gösteren, doğu cephesindeki stüko kalıntıları, en azından bu ana cephenin çiniyle kaplanmadığını göstermektedir. Güney ve batı

---

462 Bkz. M.C. Joshi, "Sabz-Burj: An Early Mughal Tomb", **Purâtattva**, s. 89 ve Res. 2.

463 Bkz. Stephen, s. 122; S.A.A. Naqvi, ss. 13-14; Y.D. Sharma, s. 109; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, 172.

464 Bkz. S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 61-62.

465 ASI kataloğunda, kubbe yüzeyinin yanı sıra yapının cephelerinin de (ana cepheleri kastetmiş olmalıdır) vaktiyle sırlı levhalarla kaplı olduğu ileri sürülmüştür. Esasen yapının çinileri hakkında verilen malûmat da bundan ibarettir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 126.

cepheleri bugün neredeyse tamamen sıvasız halde olup, görülen çok az miktardaki sıva kalıntısının bir kısmı yapının aslından değildir ve stüko bezeme kalıntısı da yoktur. Türbe yapılarında güney cephenin genellikle asıl cephe telâkkî edilmesi sebebiyle, sadece kuzey cephenin çiniyle kaplanmış olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Fakat ikili bir düzenlemeye gidilmiş olabilir. Bu varsayıma göre, yapının kuzey ve güney cepheleri çiniyle kaplanmış; doğu ve batı cephelerinde ise stüko bezemeye yer verilmiş olabilir. Nitekim kuzey ve doğu cepheler, her iki süsleme türünün kalıntılarını muhafaza etmektedir. Eğer tek bir cephenin çinili olması planlanmış olsaydı, penceresinin üzerinde bir kitâbe yeri de bulunan güney cephe türbenin asıl cephesi olduğundan, bu kısmın çinili olması beklenirdi. Diğer taraftan mevcut bakıyyeler, tâlî cephelerin bütünüyle sıva ve stüko dekorasyon arz ettiğine işaret etmektedir. Kuzeybatı cephe nişinin kavsarası ile onun üstündeki dikdörtgen panoda ve kuzeydoğu ile güneydoğu cephe nişlerini kavsaralarında da (R. 415, 416) orijinal stüko bezeme kalıntıları bulunmaktadır. Tâli cepheler arasında en iyi korunan ve bunların aslî görünüşlerini bize daha iyi sunan ise kuzeydoğu cephesidir (R. 415). Bu cephe nişi çok zarar görmüş olsa da kavsara ve kemer köşelikleri ile üstteki dikdörtgen panoda orijinal bezemelerini muhafaza etmektedir. Nişin kavsarası, Sebz Burc'takilere benzeyen kemer-örgülü geometrik taksimata sahiptir. Ancak bunların içleri, çokça tercih edilen stilize motifler ve yıldız vb. geometrik desenlerle değil, tuğla motifleriyle bezenmiş ve kavsaraya tuğla konstrüksiyon görüntüsü kazandırılmıştır. Dolayısıyla tâlî cephe kavsaralarındaki bezemelerin, Orta Asya ve İran coğrafyasında asırlardır uygulanan dekoratif tuğla örgülerin anılarıyla tasarlandığını söyleyebiliriz. Kuzeydoğu sağır nişinin kemer köşeliğinde, içeridekilerle aynı karakterde geometrik süslemeli iki madalyon ile, kemerin üzerinde hataî motifli bir taç yer alır. Stüko işçiliğine dayalı bu bezeme kalıntıları, tâlî cephelerde çini uygulamaya yer verilmediğini göstermektedir.

Güney taçkapının sol yanındaki girişten itibaren yaklaşık otuz basamaklı bir merdivenle yapının üzerine çıkılır. Kasnak ile yaklaşık 40 cm. yükseklikteki kalkan duvar arasında, ana yönlerde olmak üzere 1.93 m. genişliğinde seğirdim yeri bulunur (R. 420). Dairevî kasnak yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde ve moloz taştan örülmüş sekizgen bir kaideye oturur. Daha hafif olması bakımından yüksek kasnakların inşasında tuğla malzeme tercih edilmekle birlikte, Nila Künbedin 4.25 m.

yüksekliğinde ve 1.56 m. kalınlığındaki kasnağı da moloz taştan yapılmıştır. İçten sekizgen olan kasnağın (sekizgen kenarlar arası) çapı 10.50 metredir. Kasnak üzerinde, yapının sekiz cephesiyle mutabık olarak konumlandırılmış ortalama 1.22 x 1.87 m. ebadında basık sivri kemerli sekiz pencere yer alır. Bunların araları da, tamamen sıva dekorasyondan ibâret birer sağır pencere ile dekore edilmiştir. Özellikle alt kısımlarındaki sıvalarının tamamı dökülmüş olan kasnağın asıl süslemesi, kırmızı taştan yapılmış silmeli bileziğin altındaki çinileridir (R. 418). Büyük bir bölümü sırlarını kaybetmiş olsa da levhaların çoğu durmaktadır. Ortadaki yatık yerleştirilmiş kare levhaları tamamlayan üçgen ve bunların alt ve üstündeki ikişer sıra dikdörtgen levhalardan oluşan geometrik bir düzen halinde, -kalıntılardan anlaşıldığına göre- kuzey cephede olduğu gibi çivit ve turkuaz mavi ile beyaz ve sarı renkli parıltılı bir bilezik vaktiyle kasnağı sarmaktaydı.

Dairevî kasnağın üzerine oturan kubbe miğfer formlu olup lotus çiçeği ile kırmızı taş ve beyaz mermerden yapılmış, üst kısmı kırık bir alemle sonlanır. Yukarıya doğru küçülmek suretiyle üst üste yerleştirilen vazo ve disk biçimindeki parçaların teşkil ettiği alem ve lotus çiçeğinden oluşan bu tepelik ögesi, bütünüyle Orta Asya karakterli Nila Künbed'deki zarif yerel katkılar olarak karşımıza çıkar. Türbeye *Nila* (mavi) adını veren asıl süsleme ise, şüphesiz turkuaz mavi çinilerle kaplı kubbedir. Levhalarının, hattâ sırlarının önemli bir kısmı dökülmüş olsa da kubbe uzaktan rengini hâlen muhafaza etmektedir (R. 417 ve 419).

Nila Künbed'in çini süslemeleri, en azından detaylı işçiliğiyle, Sebz Burc'un çini dekorasyonundan daha ileri bir aşamayı temsil eder. Bununla birlikte her iki yapının çinileri renkli sır tekniğiyle hazırlanmıştır. Sebz Burc'taki örnekler, kubbe kasnağının üst kısmındaki iri kartuşlu bordür hariç, kare yada dikdörtgen biçimli basit levhalar hâlinde olmasına karşın, Nila Künbed'dekiler zarif ve küçük motifler şeklinde kesilmiş parçalardan oluşur. Çini tekniği ve işçiliği bakımından Nila Künbed'e çok daha yakın bir örnek Agra'daki, 1628-39 yıllarına tarihlenen Çinili Ravza'dır. Fakat bu sonuncu türbenin çinileri (R. 751, 752), 17. yüzyılın başlarından îtibaren yaygınlaşan natüralist karakterli bitkisel motifleriyle ilkinden ayrılır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Güney taçkapı nişinin penceresi üzerinde yer alan dikdörtgen çökertmede, vaktiyle bir kitâbenin yer aldığını düşünüyoruz. Fakat uzun bir süredir onun yerinde olmadığını bilmekteyiz. M. Sengîn Beg, ihata duvarının dışında olmak üzere Hümayun Türbesi'nin doğu tarafında, *Künbed-i Nila*'nın yer aldığını ve yapının *Makbere-i Haccâm* olarak meşhur olduğunu kaydetmiştir. İki satırdan ibâret verdiği mâlûmâtta yapının inşasına ışık tutacak bir kitâbeden söz etmeyen Sengîn Beg, künbedin içinde 'kelime-i tayyîb (tevhid)' ile 'كل من عليها فان ' ayet-i kerîmesinin yazılı olduğunu ve kabir bulunmadığını belirtir.[466] Bu kayıttan, 1800'lerin başlarında bile inşa kitâbesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Fakat, dikkat çeken diğer bir husus ise o dönemde yapının *Haccâm Türbesi* olarak meşhur olmasıdır. S.A. Han, *Haccâm*[467] şeklindeki isimlendirmenin hatalı olduğunu ileri sürmüştür.[468] C.Stephen, bazı kimselerin yapıyı *Berber Türbesi* olarak isimlendirdiğini yazmışsa da bu görüşe pek îtibar etmemiştir.[469] ASI kataloğunda, Hümayun Türbesi avlusunda bulunan başka bir türbeyi *Berber* ismiyle kaydetmiştir.[470]

Âsâr'da, *'Nila Burc veya Makbere-i Fehim Han'* ismiyle kaydedilerek H.1034/M.1624 yılına tarihlenen bu yapının, Abdürrahim Hân-ı Hânân tarafından Fehim Han adına yaptırıldığı belirtilir.[471] Son zamanlardakilere kadar literatürde genellikle bu bilgilere yer verilmiştir.[472] Ancak, farklı bir görüş de bulunmaktadır. S.A.A. Nakvî, Hümayun Türbesi doğu avlu duvarı güney bölümünün, diğer kısımlarla tezat oluşturacak biçimde dıştan bir takım nişlere (R. 409) ve, Hümayun Türbesi avlusundan Nila Künbed'e geçişe imkân tanıyan bir kapıya sahip bulunmasını, bu yapının Hümayun Türbesi'nin bahçe duvarından önce yada onunla eş zamanlı tasarlandığına işaret sayarak, türbenin Cihangir dönemindeki bir şahıs için

---

466 M.S. Beg, s. 87.
467 Haccâm, hacamatçı ve berber anlamına gelir.
468 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 61.
469 Stephen, s. 122.
470 Bu türbe günümüzde de Berber Türbesi adıyla bilinmekte olup çalışmamızda aynı adla kaydedilmiştir.
471 Bkz. S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 7, Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 61-62.
472 Bkz. Stephen, s. 122; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 125-126; Y.D. Sharma, s. 109; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 299; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 172.

yapılmış olamayacağını ileri sürmüştür.[473] Nitekim Nila Künbed, 16. asır yapıları olan Sebz Burc ve Efservâlâ Türbesi ile mimarî tasarım bakımından çok yakın benzerlikler gösterir. Ayrıca türbenin, soyut karakterli motifler içeren stüko bezemeleri için H.1034 (1624-25) yılı, biraz geç bir tarih sayılabilir. Zîra bu dönemin bezeme sözlüğünde, tabiatçı anlayış egemen olmaya başlamıştı. Dolayısıyla, Nakvî'nin görüşünün göz ardı edilmemesi, ve Nila Künbed'in, 16. yüzyılın üçüncü yada son çeyreğine tarihlenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Türbenin mimarı bilinmemektedir. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, mimarî özellikleri ve süsleme karakteri bakımından en az Sebz Burc kadar Timurlu yapılarını hatırlatan ve Hind mimarlık geleneklerinden çarpıcı bir şekilde ayrılan yapının mimarının, Orta Asya yada İran coğrafyasından geldiği ileri sürülebilir.

1.2.1.1.3.4. Şemsüddin / Şemsî / Chaumachi Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Mehruli'deki bu türbe, Edhem Han Türbesi'nin yaklaşık yarım km. kadar güneybatısında olup bugün bütünüyle konut yapılarının arasında kalmış vaziyettedir. Yapı güney ciheti îtibariyle yaklaşık 3 m. yüksekliğindeki bir zemin üzerinde yer alır. Etrafı binalarla çevrili olsa da bu alanın 24 x 24 m. civarında kare planlı dolgu bir platform olduğu tahmin edilebilir. Nitekim ASI kataloğunda ondan, arz ettiği şema açıkça ifade edilmemekle birlikte dört köşesindeki birer kubbeli çatrîden sadece kuzeydoğudakinin ayakta kaldığı belirtilen bir *platform* olarak söz edilir.[474] Platformun üzerindeki yüksekliği 4.3 m. civarında olan kubbeli bu küçük strüktür hâlen mevcut olup sekizgen planlıdır. Çatrîden çok kapalı bir hücreyi andıran yapının, sadece türbeye bakan cephesi açıkta olup burada bir giriş yer alır. Çevredeki binaların duvarları eklendiğinden diğer cepheler büyük ölçüde aslî kuruluşunu yitirmiştir. Türbe tarafındaki yarım cephelerden birinde yer alan madalyonda "يا فتاح" (Yâ Fettâh) yazısı okunmaktadır.

---

[473] Bu görüşe göre söz konusu duvarın dış yüzü, Nila Künbed avlusunun batı duvarından geriye kalan parçasını teşkil eder. Bkz. Naqvi, s. 13 ve levha VI.

[474] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 78.

Türbe herhâlde, aslî görünüşünü yitirmiş bu platformun ortasında yer alıyordu. Bugün, kuzey, güney ve doğu cihetlerindeki yapılara hemen hemen eşit mesafede olan türbe gövdesi, batı yönünde, son zamanlara ait bir binayla neredeyse sırt sırtadır. Türbenin bulunduğu alana, güney cihetinden ulaşılabilir. Ancak bu cephe demir parmaklıklarla çevrilerek giriş kısıtlanmıştır. Aslî kuruluşu bakımından türbeye mahsus müstakil bir platform olduğunu düşündüğümüz bu düzenleme, ilk görünüşünden çok uzaklaşmış görünmektedir. Bu nedenle aşağıda sadece asıl türbe yapısı irdelenecektir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dış gövde formu bakımından, düzensiz sekizgen plan arz eden türbe, muntazam sekizgen şemalı yüksek bir kasnağa oturan kubbeyle örtülmüştür (R. 430).

Moloz ve kaba yonu taşlardan inşâ edilmiş olan türbenin ana cepheleri taçkapı-cephe tasarımı sunarken, oldukça dar tutulan tâlî cepheleri ise yarım sekizgen formlu birer sağır niş olarak tasarlanmıştır. Taçkapılar düz atkılı girişlere sahip olup bunlar günümüzde demir parmaklıklarla örtülmüştür. Ancak başlangıçta onlardan üçü ajurlu panellerle kapatılmış olup güneydeki giriş fonksiyonuna sahipti.[475]

Türbenin, kare ve sekizgen şemanın birlikte sunulduğu iç mekân düzeni, Nilâ Künbed ile şaşırtıcı bir benzerlik gösterir. Salonun asıl formu muntazam sekizgendir. Her bir duvar, hafif bir çökertme içine alınan, basık sivri formlu kemerle taçlandırılan birer nişle techiz edilmiştir. Bunlardan ana yönlerdekiler oldukça sathî olup taçkapılara açılan birer dikdörtgen açıklık ile kemerli pencereyi kuşatır. Tâlî yönlerdeki nişler dik açılı bir derinliğe sahiptir ve sıva dekorasyon arz eden geometrik taksimatlı bir kavsara ile sonlanır. İşte bu nişler, salonun aynı zamanda kare planlı bir kuruluş arz etmesine yol açar. Hattâ Nilâ Künbed'in salonundan farklı olarak, dik açılı nişlerin yan yüzlerine dekoratif birer küçük nişin açılmış olması, iç mekânda kare şema algısını güçlendirir. Söz konusu örneklerde olduğu gibi, sepetkulpu kemerli bu tarz küçük nişler, erken dönem Babürlü türbelerinin özellikle kare planlı salonlarında, giriş yada ajurlu açıklıkların iki tarafına yerleştirilmiş, neredeyse vazgeçilmez dekoratif –muhtemelen aynı zamanda pratik– bir özellik olarak belirirler. Salon kare planlı düşünüldüğünde, dik açılı nişlerin kavsaraları, üst

[475] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 78.

strüktürü sekizgene dönüştüren birer tromp olarak nitelendirilebilir. Duvarların üst kısımları, kasnak başlangıcını belirleyen konkav silmeli kornişe kadar muntazam sekizgen arz eder. Kornişin üzerindeki sekizgen kasnakla yükselen üst strüktür, derince bir kubbeyle tamamlanır. Kasnağın ana yönlerinde açılmış kemerli dört pencereyle salon aydınlatılmış; tâlî yönlerde ise sağır olanlarıyla yetinilmiştir.

Bütün yüzeylerin sıvalı olduğu iç mekândaki en dikkât çekici süsleme, salon duvarlarındaki büyük kemerlerin köşelikleri ile onların üzerindeki dikdörtgen panolarda karşımıza çıkar. Kemer köşeliklerinin zemini kırmızıya boyanmış ve dairevî stüko madalyonlarla süslenmiştir. Kemerler ise Nilâ Künbed'de olduğu gibi, hataî tarzındaki iri birer çiçek motifiyle taçlandırılmıştır. Bunların üzerindeki dikdörtgen panolar, zeminleri kırmızı, desenleri beyaz renkli bir stüko işçiliği arz eder. Daha çok kartuş motiflerinden oluşan geometrik düzenli desenlerle doldurulmuş olan bu stüko bezemeler, işçilik ve malzeme ile renk ve kompozisyon tercihlerinin yansıttığı üslup özelliği bakımından, Hümayun Türbesi köşe odalarındaki benzerlerini hatırlatır. Panolardaki bezemeler daha iyi korunmuşsa da, kemer köşeliklerindeki madalyonlar tanınmaz hâldedir.

Yapının zemini bugün kısmen sıkıştırılmış toprak ve molozla, kısmen de ince bir beton tabakasıyla kaplıdır. Burada, ortası çukur hafif bir yükseltiden ibâret küçük bir çocuk kabri yer almaktadır.[476]

Türbenin ana cepheleri basık sivri tonozlu derince taçkapı nişleri ve onların iki yanındaki iki sıralı sağır pencerelerle teşkilatlandırılmıştır. Türbenin güney cephesi, bir kısmı dökülmüş taş kaplama arz eder. İlginç bir biçimde sadece baş kemerin köşeliklerinin kırmızı taşlarla kaplandığı, diğer kısımlarda ise sarı taşların tercih edildiği görülmektedir. Hâlbuki çoğu kere hâkim kaplama malzemesi olarak kırmızı renkli taşlar kullanılmış; sarı, gri ve kahve tonlarındaki malzemenin kullanım alanı, köşelikler vb. ile sınırlı olmuştur. Köşeleri poligonal sütüncelerle yumuşatılan güney cephesindeki bu taş kaplamanın üst kısımları, baş kemere kadar bütünüyle dökülmüştür. Alt sıra sağır pencerelerin kemer köşeliklerindeki sağlam kalmış bir iki küçük madalyonda İsm-i Celâl okunur. Kaplamada dikkat çeken bir husus, hafif derz

[476] M.Z. Hasan, biri çocuğa ait olmak üzere harab olmuş üç kabirden söz eder (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 79).

aralığı bırakılması ve onun beyaz renkli derz malzemesiyle doldurulmuş olmasıdır. Diğer üç ana cephe ve tâlî cephelerde, sıva ve sıva dekorasyon bakıyyeleri bulunmakta olup kaplama izine rastlanmaz. Tâlî cephelerin yarım sekizgen nişlerindeki kemer-örgülü ve geometrik taksimatlı sıva dekorasyon arz eden kavsaralar, cephelerinin üzerindeki yatay dikdörtgen panolar ve bu cephelerin ana cephelerden hafif geri çekilmesi, aynı gruptaki diğer Babürlü türbelerinde görülen karakteristik özelliklerdendir. Cephelerdeki en önemli süsleme unsurunun, yazı (muhtemelen kelime-i tevhid) bulunan madalyonlar olduğunu tahmin etmek güç değildir. Ancak yukarıda zikredilen küçük bir-iki örnek dışında, üst kısımlardaki büyük madalyonlar, içeridekiler gibi tahrip olmuş; hattâ bazıları oyulmuş görünmektedir.

Türbe, iç mekân düzeni bakımından Nilâ Künbed'le benzerlik gösteriyorsa da düzensiz sekizgen (münavebeli sıralanmış dört geniş ve dört dar cepheli şema) planlı yapılardaki tâlî cephe nişlerinde simetrik tasarımı zorlayan merdiven boşluğu problemini farklı ele alması bakımından ondan ayrılır. Bu yapıda güney taçkapı nişinin derinliği azaltılmak ve lentolu girişin yer aldığı duvar kalınlığı artırılmak sûretiyle merdiven aralığı için yeterli alan sağlanmış ve merdiven girişi de bu kısma yerleştirilmiştir. Bu yönüyle yapı, simetrik cephe tasarımını koruyan, muntazam sekizgen planlı Muhammed Kulı Han Türbesi'ni hatırlatır. Taçkapı derinliğine müdahale edilmesi bakımından da Efservâlâ Türbesi'ne benzer. Ancak güney taçkapı nişi sığ tutulmak zorunda kalınmış olmasına karşılık bu sonuncusundan farklı olarak tâlî cephe nişlerinde simetrik düzen sağlanmıştır.

Kubbe kasnağı yüksek tutulmak sûretiyle yapının irtifaı artırılmıştır. Kasnağın her bir cephesi, sözü edilen pencerelerin yanı sıra, sağır pencere ve sathî çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Kubbe kasnağı, ince bir şerit hâlinde mavi renkli çini bakıyyeleri bulunan bir korniş ve onun üzerindeki, ters-düz palmet motifleriyle süslendiği anlaşılan bir alınlıkla nihayetlenir. Yapının, lotus çiçeğiyle taçlandırılan kubbesi tamamen yerel tarzdadır. Yüzeyleri sıvalı olan kubbe ve kasnak, bakımsızlık ve iklim şartlarından ileri gelen yosunlaşma sonucu kararmış vaziyettedir. Özellikle kasnak üzerindeki dekoratif özellikler de bu sebeple iyi seçilememektedir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Bilinen bir kitâbesi bulunmayan bu türbenin, ASI kataloğunda kaydı bulunmaktadır. Yapı, son zamanlara ait INTACH kataloğunda da yer alır. Ayrıca bu sonuncuyu esas alan bir rehber kitapta[477] ondan söz edilmiştir. ASI kataloğunda, çok muhtasar bir mimarî deskripsiyonuna yer verilen türbenin tarihi için *erken Babürlü* denmiş; mülkiyeti ise, Kadı Muhammed Hüseyin ve Abdürrezzâk (vd.) adındaki şahıslara kaydedilmiştir.[478] INTACH kataloğu, referans olarak M.Z. Hasan'ın çalışmasını göstermesine karşın, inşâ tarihi olarak, şaşırtıcı bir şekilde Şir Şah Sûrî (1539-45) dönemini gösterir.[479]

Plan tasarımı, dekorasyon ve hattâ platformun aslî kuruluşu bakımından türbe oldukça ilgi çekici bir yapıdır. Buna karşılık o pek tanınmamakta ve alan araştırmalarında yer almamaktadır. Bunda, türbenin uzun bir süre özel mülkiyette bulunmasının etkisi olmalıdır. Geçen asırda pek çok defa el değiştiren yapı, 1988'deki sahibi tarafından yıkılmak istenmiştir. Delhi Konservasyon Derneği (CSD) ve INTACH tarafından yüksek mahkemeden alınan bir kararla yıkıma engel olunmuştur. Daha sonra ise türbenin mülkiyeti kamuya geçmiştir.[480]

Türbe, yukarıda incelenen mimarî ve tezyinî pek çok özelliği bakımından, benzer tasarıma sahip erken dönem Babürlü türbelerinin karakteristiğini yansıtır. Bu nedenle yapıyı Babürlülerin erken dönemine, muhtemelen de 16. yüzyılın ikinci yarısına yada 17. yüzyılın hemen başlarına tarihlemek gerektiği düşüncesindeyiz. M.Z. Hasan, *Chaumachi Han* adının Şemsüddin Han gibi bir ismin bozulmuş formu olabileceğini ileri sürer.[481] Bu pek muhtemel göründüğünden türbeyi *Şemsüddin, Şemsî ve Chaumachi Han* adlarını kullanarak kaydettik.

Yapıyla ilişkili diğer kişiler gibi onun usta ve sanatkârları da bilinmemektedir.

---

477 Peck, s. 223.
478 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 78.
479 Bu tarihlendirme sehven yapılmış olmalıdır. Bkz. R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 2, s. 250, no. F276.
480 R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 2, s. 250.
481 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 79.

1.2.1.1.3.5. Anonim Türbe V

Bulunduğu Yer:

Bu isimsiz türbe, Lâl Bangla I'in 800 m. kadar güneybatısında, Anonim Türbe IV'ün de 210 m. güneyinde bulunmaktadır. Anılan iki yapıyla aynı golf kulübü arazisi içinde kalmış olan türbe, onun batı sınırına yakın yüksek bir platform üzerinde yer almaktadır. Güneyindeki kavisli bir merdivenle çıkılan platform aslî kuruluşunu yitirmiş görünmektedir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dışta düzensiz sekizgen, içte ise kare planlı bir şema sunan türbe gövdesi, sekizgen kasnağa oturan bir kubbeyle örtülmüştür. Yapının masif duvarları moloz ve kaba yonu taşlardan örülerek sıvanmıştır (R. 431).

Ana cephelerdeki taçkapı girişleriyle ulaşılan yaklaşık 5.5 x 5.5 m. ölçülerindeki kare planlı salon, girişlerin üzerinde ve, kubbe kasnağının ana yönlerinde açılmış 8 adet kemerli pencereyle ışıklandırılmıştır. Duvarları çeşitli nişler ve dekoratif çökertmelerle hareketlendirilen salonun zemininde vaktiyle üç anonim kabir bulunuyordu.[482]

Yapının ana cepheleri, iki yanında üç sıra sağır pencere bulunan birer taçkapı olarak tasarlanmıştır. Kemerli bir giriş ve pencerenin yer aldığı taçkapı nişleri derin tutulmuş olup kemer-örgülü geçişlere sahip birer yarım kubbeyle örtülmüşlerdir. Baş kemerlerin köşeliklerini, yazı (kelime-i tevhid) bulanan dairevî stüko madalyonlar süsler. Düzensiz sekizgen planlı türbelerin çoğunda görüldüğü gibi bu yapıda da tâlî cepheler hafif içe çekilmiş ve, kemer-örgülü dekoratif özellikler gösteren yarım sekizgen nişlerle hareketlendirilmiştir. Ana cephelerdeki madalyonların benzerleri burada da bulunur. Ayrıca bu nişlerin üzeri, stüko dekorasyon bakıyyeleri bulunan çökertmeler hâlindeki dikdörtgen panolarla süslenmiştir. Saçak kornişiyle sınırlanan beden duvarlarının üzerinde, ters-düz palmet motifleriyle bezenmiş alınlık yer alır. Yine bir korniş ve alınlıkla tamamlanan kubbe kasnağı ise yüksek tutulmuş olup, Şemsüddin (Chaumachi) Han Türbesi'deki gibi pencerelerin yanı sıra sağır pencere görünümündeki üçerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Kasnağı gibi yerel tarzda

[482] M.Z. **Hasan, Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 48, no. 74.

olan kubbe lotus çiçeğiyle tamamlanır. Türbenin kubbe ve kasnağı siyahlaşmış yosun tabakasıyla kaplı olduğundan, bilhassa bu sonuncusunun üzerindeki dekoratif özellikler hemen bütünüyle kapanmıştır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Kitâbesi bulunmayan bu türbenin, ASI kataloğunda çok muhtasar bir mimarî malûmata yer verilen bir kaydı bulunmaktadır. INTACH kataloğu, aynı bilgileri, yapının bir resmiyle birlikte yayımlamıştır. Her iki katalogda da türbe Babürlülerin erken dönemine tarihlenmiştir.[483] Yerinde inceleme imkânı bulamadığımız bu türbe pek bilinmemektedir. Gövde tasarımı, kemer-örgülü geçiş ögeleri ve dekoratif özellikleri bakımından türbeyi Babürlülerin 16. yüzyılına tarihlemek mümkündür.

1.2.1.1.3.6. Seyyid Âbid Türbesi

Bulunduğu Yer:

Seyyid Âbid Türbesi, Babarpur bölgesinde bulunan bir golf kulübü arazisi içinde ve Lal Bangla'nın yaklaşık 100 m. güneyinde yer alır (R. 432, 433). Etrafı çevrili büyük bir arazisi olan kulübün doğudaki kapısından türbeye ulaşmak mümkün olmakla birlikte, bu yapı ve arazide bulunan diğer tarihi eserlerin ziyarete açık olmaması, yerinde inceleme ve araştırma bakımından sorun teşkil etmektedir. Diğer taraftan, kontrollü bir arazide bulunan bu yapıların çok iyi korunuyor olması beklenir. Ne yazık ki bunlar da en az koruma altında olmayan yapılar kadar bakımsız ve harap durumdadır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, kare iç mekân arz eden düzensiz sekizgen dış gövdenin, yüksek kasnak üzerine oturan bir kubbeyle örtülmesinden müteşekkildir (Ş. 34). Tuğla malzeme ile inşa edilmiş olan türbe içten ve dıştan sıvanmıştır.

---

[483] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 48, no. 74; R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 232, no. D153.

Türbenin ana cepheleri taçkapı tasarımı arz ederken tâlî cepheleri sığ birer niş hâlindedir. Ana mihverlerdeki nişler, basık sivri kemerli açıklıklara (1.06 x 2.20 m.) sahip bulunmakla birlikte sadece güneydeki giriş fonksiyonuna sahiptir. Girişin, 90 x 1.80 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir söve mevcut olup üzeri örülerek kapatılmıştır. Diğer açıklıklar, basık sivri kemerle taçlandırılmış altıgen desenli kaba bir ajur işçiliği gösteren, kırmızı taştan yapılmış 4.5 cm. kalınlığındaki birer dikdörtgen panelle kapatılmıştır (R. 434, 435).

Yapı içte, 4.30 x 4.30 m. ölçülerinde muntazam bir kare şemaya sahiptir. Kapı ile ajurlu paneller duvarların dış yüzüne yakın konumlandırıldığından beden duvarlarındaki açıklıklar, 68 cm. derinliğinde ve basık sivri kemerli birer niş olarak iç mekâna dâhil edilmişlerdir. Bunların iki yanındaki duvar yüzeyleri, birer küçük niş ve sıva üzerine uygulanan hafif çökertmelerle tezyin edilmek suretiyle masif görünüşten kurtarılmıştır (R. 437). Sıva dekorasyondan ibâret bu süsleme, alttakiler dikey; üsttekiler yatay yerleştirilmiş altışar adet dikdörtgen çökertmeden oluşur. Alt sıraların ortasındaki çökertmeler 15 cm. derinliğindeki, dilimli kemerli birer küçük niş ihtiva ediyorken, diğerlerinde kartuş ve çiçek motifi bulunur. Hafif konkav bir silmeyle geçilen, zeminden 2.37 m. yükseklikteki korniş, kare iç mekân duvarlarını sonlandırır. Kornişin üzerindeki duvarlar, dilimli form sunan birer kemerle techiz edilmiş sekizgen bir strüktür şeklinde yükselir. Sekizgen strüktürün ana yönleri sağır pencere görünümündeyken, tâli yönleri dik açılı bir niş hâlinde olup, kuyruklu yıldız motiflerinin olduğu geometrik taksimatlı süsleme arz eden kavsaralarıyla birer tromp mahiyetindedir (R. 438). Bu sekizgen strüktürü, yine konkav silmeyle geçilen ikinci bir korniş sonlandırır. Onun üzerinde ise, dışta olduğu gibi içte de sekizgen forma sahip kasnak yer alır. Alttakinin devamı mahiyetindeki bu sekizgen kısım da sekiz kemerli bir görünüş sunar. Bunlar sıva üzerine uygulanmış, basık sivri form arz eden sağır pencereler şeklindedir. Kemer-örgülü sıva dekorasyona sahip pandantiflerle geçilen, 8.15 m. kilit taşı yüksekliğine sahip bir kubbe iç mekânı örter. Kubbe içi, dilimli desen arz eden sıva dekorasyon arz eder (R. 439). Duvarlardan kubbe içine kadar, mevcut sıvaların önemli bir kısmı yenilenmiştir.

Zemini sıkıştırılmış toprak olan iç mekânda bugün herhangi bir lâhid bulunmamaktadır. Ancak yapının girişine ait olduğu anlaşılan ve kırmızı taş

panellerle aynı desende oyulmuş, kırık dökük bir ahşap kapı kanadı yerde uzanmaktadır.

Türbe bugün hafif bir tümsek üzerinde olup güney ve batı çevresi betonla kaplıdır. Bu tümsek, yüksek olmayan taş dolgu bir platformu akla getirir. Zamanla tahrip olması ve etrafının dolması neticesinde platform kaybolmuş olmalıdır. Nitekim güney ve batı yönlerindeki keskin yükseliş buna işaret etmektedir (R. 432, 433). Bunun dışında gövde 10 cm. civarındaki bir kaideye oturur.

Erken dönemde ortaya çıkan, tek birimli iç mekâna sahip düzensiz sekizgen dış gövde formu, nisbeten küçük ölçekli mezar yapıları için, uzun yıllar tercih edilen bir türbe konsepti olmuştur. Bu uygulamanın bir örneği olan Seyyid Âbid Türbesi'nde geniş (4.17 m.) cepheler, 48 cm. derinliğindeki giriş (taçkapı) nişleri ve onların iki yanındaki iki sıra sağır pencerelerle, tâlî yönlerdeki dar (1.91 m.) cepheler ise yaklaşık 20 cm. derinliğindeki sağır birer niş ve çökertme kartuşların yer aldığı dikdörtgen panolarla teşkilatlandırılmıştır. Cephelerdeki bu unsurların tamamı, ince iki kaval formun arasındaki içbükeyden oluşan bir silme takımı ile çökertme içine alınmıştır. Konkav ve kaval silmeli bir saçak kornişiyle sonlandırılan beden duvarları yerini, alınlık mahiyetindeki, alçak tutulmuş kalkan duvara bırakır (R. 436).

Seyyid Âbid Türbesi, tâlî cephelerin hafif içeriye çekilmesi bakımından düzensiz sekizgen formun Efservâlâ Türbesi ve Nila Künbed'deki tasarımını sürdürürken, ana cephelerin taçkapı, tâlî cephelerin ise bir panoyla taçlanan sağır niş olarak düzenlendiği geleneksel cephe tasarımına da bağlı kalır. Fakat bu cephe düzenini, detay olarak değerlendirilebilecek bir takım yeniliklerle sunar. İlk bakışta göze çarpan farklılık kemerlerin dilimli form arz etmesidir. Diğer bir farklı uygulama, ajurlu açıklıkların dışında cephelerde hiçbir aydınlığın bulunmamasıdır. Ana cephe nişlerinde, yeterli yükseklik (2.80 m.) sağlanamadığından, giriş ve ajurlu açıklıkların üzerinde kemerli bir pencereye yer verilmemiştir. Türbenin üzerine çıkan bir merdivene yer verilmemesine rağmen tâlî cephe nişlerinin tamamı sığ tutulmuştur. Düzensiz sekizgen şemanın sunduğu geniş kare iç mekân olanağından yararlanılarak geniş bir salon elde edilmiştir.

Kalkan duvarlarıyla birlikte cephelerin yüksekliği 4 metreyi aşar. Türbenin asıl yüksekliği kasnak ve kubbeyle sağlanmıştır. Yaklaşık 2 m. irtifaa sahip olduğunu

tahmin ettiğimiz penceresiz kasnak, kendinden daha yüksek kubbeyi taşır. Lotus çiçeği ile sonlanan kubbenin formu, Hind-İslam mimarîsi tarzına uygun bir şekilde kasnağın devamı gibi dikey gelişme göstererek, basık sivri kemer formunu hatırlatan keskin bir kavisle tamamlanır. Ancak, yapıyı heybetli göstermek amacıyla olsa gerek, dikey gelişen kubbe eteği çok yüksek tutulmuştur. Böylece türbe, kubbeyi tamamlayan lotus çiçeğiyle birlikte zeminden itibaren takrîben 9.5 metreyi aşan bir yüksekliğe ulaşmıştır ki, uzaktan bakıldığında özellikle kubbe ve kasnağı nisbetsiz bir görünüş arz eder.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yapı içten ve dıştan sıvalıdır. Bununla birlikte kuzeybatı, kuzey, kuzeydoğu, doğu ve güney cephelerinde bazı bölümlerin sıvası dökülmüş olduğundan tuğla örgüleri görülmektedir. Tuğla rengindeki sıvalar yakın zamanlardaki tamirlere aittir. Ayrıca, hem iç mekânda hem de cephelerde beyaz badana bakıyyeleri mevcuttur. Ancak bunların ilk yapıdan olduğunu söylemek güçtür.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin herhangi bir kitâbesi yoktur. M.Z.Hasan bu yapıyı, S.Ahmed Han'a atıfla H.1036 (1626-27) yılına tarihleyerek, burada medfun bulunan Seyyid Âbid'in, Cihangir Şah'ın komutanlarından Han-ı Devrân Hoca Sâbir Nusret Ceng'in bir yakını olduğunu ve türbenin de Han-ı Devrân tarafından yaptırıldığını belirtir.[484] *Meâsir*'de Han-ı Devrân hakkında bilgi bulunmasına karşın türbe yaptırdığından söz edilmez.[485] Yapı günümüzde *Seyyid Âbid Türbesi* adıyla bilinmekte[486] olup türbenin yakınına son zamanlarda konulan taş kitâbede de aynı malumat mevcuttur. Bu bilgiler esasen *Âsâr'us-Sanâdîd* kaynaklıdır. Şaşırtıcı olan şudur ki, S.Ahmed Han, daha önce belirttiğimiz üzere yakındaki başka bir yapıyı (Burc-ı Lâl Bangla) Seyyid Âbid ismiyle anmıştır.[487] Nitekim yazarın, *Makbere-i Seyyid Âbid* adıyla kaydettiği yapıya dair birkaç satırdan ibaret, 'yer yer çini süsleme', 'kaneletli çarbağ' ve 'hoş tasarım sunan avlu taçkapısı' tarifi,[488] yukarıda irdelenen türbeyi betimlememektedir. Dolayısıyla yazar, yapı adı (Seyyid Âbid Türbesi), tarihlendirme ve bânî bilgilerini

---

484 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 46.
485 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, ss. 778-783.
486 R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 230, no. D149.
487 Bu hususa, *Burc-ı Lâl Bangla* başlığı altında değinilmiştir.
488 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 7, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 63.

hataen başka bir yapıyla ilişkilendirmiş görünmektedir. En azından H.1036 (1626-27) tarihi, yukarıda incelenen türbe (Seyyid Âbid) için uygunsa da daha geç dekoratif özellikler gösteren Burc-ı Lâl Bangla için erken bir tarihtir. Bu nedenle biz, Seyyid Âbid ismini bir açıklama getirmeksizin (belki de farkında olmayarak) muhtemelen doğru yapıyla ilişkilendiren M.Z.Hasan'ın kaydını esas aldık. Ancak dilimli kemerli tasarımıyla türbeyi, Cihangir döneminden çok Şahcihan dönemine (17. yüzyılın ortalarına doğru) tarihlemek daha doğru olur düşüncesindeyiz.

Yapının sanatkârları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1.2.1.1.3.7. Mîr Tâkî Türbesi

Bulunduğu Yer:

Mîr Tâkî Türbesi, Burc-ı Lâl Bangla'nın yarım km. kadar kuzeybatısında ve bu türbenin de yer aldığı golf kulübü arazisinin kuzey sınırının gerisinde yer alır. Geçen asrın başlarında türbenin üç basamaklı taş bir merdivenle ulaşılan platformu bulunuyordu.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Dışta düzensiz sekizgen gövde formu, içte kare planlı salon arz eden türbe (R. 440), yüksek dairevî kasnaklı çift kubbeli bir yapıdır.[489]

Lâhorî tuğlalardan inşâ edilerek içten ve dıştan sıvanmış olan türbenin kare planlı salonu yaklaşık 3.2 x 3.2 m. ölçülerinde olup bir iç kubbeyle örtülüdür. Giriş açıklıkları ve bunların üzerindeki pencereler iç mekânı aydınlatır. İçeride değilse de vaktiyle platformun üzerinde ve civarda çok sayida kabir bulunuyordu.

Türbenin ana cepheleri, giriş ve pencerenin yer aldığı derin taçkapı nişleri ve bunların etrafında iki sıra sağır pencere ile üstte pano teşkil eden hafif çökertmelerle teşkilâtlandırılmıştır. Yapının tâlî cepheleri ise, üsttekiler daha küçük ve sığ; alttakiler poligonal (yarım sekizgen) olmak üzere ikişer nişle hareketlendirilmiştir.

---

[489] R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 233. M.Z. Hasan ise türbenin tek kubbeli olduğunu yazar. Bkz. M.Z. Hasan**, Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 44.

Saçak kornişiyle nihayetlenen cepheler, bir alınlıkla hafifçe yükseltilmiştir. Dış kubbenin oturduğu kasnak yüksek tutulmuştur. Lotus çiçeğiyle taçlandırılan kubbenin yüzeyi, dilimli desen arz eden sıva dekorasyona sahiptir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Kitâbesi bulunmayan bu türbe ilk kez ASI kataloğuyla kayda girmiş; INTACH kataloğunda yapının bir resmi de yayımlamıştır. Her iki çalışmadaki malûmat oldukça sınırlı olup yapı, yüzyıl belirtilmeksizin Babürlü dönemine tarihlenmiştir.[490] Girişin kısıtlı olduğu bir arazide bulunmasından ötürü yerinde inceleme olanakları da sınırlı olan türbe henüz iyi tanınmamaktadır. Gövdesinin genel tasarımı, yüksek dairevî kasnağı ve hafif soğanımsı kubbesiyle bu türbe bir 17. yüzyıl yapısı olabilir. Bununla birlikte o daha kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır.

1.2.1.2. Çok Birimli İç Mekâna Sahip Türbeler

1.2.1.2.1. Kare Planlılar

1.2.1.2.1.1. Hân-ı Hânân (Abdürrahim Han) Türbesi

Bulunduğu Yer:

Abdurrahim Han-ı Hânan Türbesi, Nizamüddin Tren İstasyonunun batısında ve Mathura yolunun kenarındaki büyük bir bahçe içinde yer alır (R. 441, 442). Etrafı demir bir çitle çevrili ve modern zamanlardaki yollarla şekillenmiş olan bahçenin, başlangıçta bir çarbağ teşkil ettiğini tahmin etmek güç değildir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Büyük bir platform üzerinde yükselen kare dış gövde formuna sahip türbe, orta mekan ve köşe odaları olmak üzere beş bölümden oluşan merkezi planlı bir yapıdır (Ş. 35, 36). Köşe odaları iki katlı olan türbenin merkezî salonu, bir iç kubbe ve yüksek kasnağa oturan dış kubbeyle örtülüdür. Yapının inşasında moloz, kaba yonu ve kesme taş malzeme müşterek kullanılmış; cephelerin hemen tamamı kırmızı

[490] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 43-44; R. Nanda, N. Gupta, O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 233.

taşla kaplanmış ve belirli alanlarda sarı taş ve beyaz mermere de yer verilmiştir (R. 443).

Platform

Türbe asıl gövdesinin yanı sıra, mezar odaları ile kapalı mekân özelliği gösteren yüksek platformuyla da dikkat çekicidir. Bununla birlikte araştırıcılar ona pek ilgi duymamış; mezar odalarının yanı sıra platformun zarif stüko bezemeleri ve taş dekorasyonu da yeterince incelenmemiştir. Platform, 4.15 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 2650 m² bir alana oturan kare planlı bir yapıdır. Kaba yonu taş malzemeyle inşa edilen ve kesme taşlarla kaplanan platformun herbir cephesi 51.5 m. uzunluğunda olup 17 kemer gözünden oluşur.

Platform cepheleri, kırmızı, gri ve sarı taş kaplamalarının önemli bir kısmını yitirmiş olmakla birlikte farklı motiflerin yer aldığı, kemer köşeliklerindeki kabartma taş madalyonların çoğu halen yerlerindedir. Bunların bir kısmında, " يا الله " (Ya Allah), " يا فتاح " (Ya Fettah), "هو الفياض" (O çok feyz verendir) ve çark-ı felek teşkil eden " على " (Ali) yazıları (R. 445, 446) ile çeşitli bitkisel ve geometrik desenler (R. 447, 448) yer alırken, diğerlerinde, Babürlü türbe mimarlığında nadir görülen plastik hayvan figürlerine yer verilmiştir (R. 449). Yazılar kuzey ve doğu cephede yer alırken, tavus kuşu kabartmasının bulunduğu dört madalyon batı (kıble) cephesinin uçlarındaki iki kemer gözünde yer alır. Platform cephelerindeki bu kemerlerin karınları da geometrik bezemeli stüko tezyinata sahip olduğu, parçalar halindeki bakıyyelerden anlaşılmaktadır. Eyvan ve hücrelerin duvarlarındaki sıvalar ise tamamen dökülmüş, sadece avlu girişine bakan kuzey cephedekiler yenilenmiştir. Platform köşelerinin, bünyeye entegre edilen sekizgen formlu birer kule ile hafifletildiği mevcut iki örnekten anlaşılmaktadır. Bunlardan güneydoğu köşedeki moloz ve kaba yonu taştan yapılmış olup yeni görünmektedir. Güneybatı köşedekinin sadece yarısı mevcut olup kesme taştandır (R. 444). Diğer ikisi tamamen yıkıldığından, platformun bu köşeleri pahlı bir vaziyet almıştır.

Cephelerin başındaki kemer gözleri, stüko dekorasyon arz eden yıldız tonozla örtülü bir köşe hücresine açılır (R. 444). Ana mihverlerdekiler ile onların sağ ve solundaki üçüncüleri dışında kalan diğer 14 kemergözü, basık sivri tonozla örtülü birer eyvan formundadır. Doğu ve batı cephelerinin merkezindekiler ile onların iki

yanındaki üçüncü kemer gözleri kare planlı hücrelere açılır. Aynı uygulama, platformun kuzey ve güney cephelerinde de görülür. Fakat bu cephelerdeki hücrelerde, bir mezar odasına ulaşan dehliz girişi yer almaktadır. Yarasaların yuvalandığı bu bölümler demir parmaklıklarla kapatılmışsa da tonozunda geometrik desenli zarif stüko bezeme kalıntılarını (R. 450, 451) muhafaza eden, kuzey cephenin sol tarafındaki hücrenin girişi açıktır. Bu giriş, tonozla örtülü ve giderek derinleşen bir dehliz vasıtasıyla sekizgen bir mezar odasına bağlanır (R. 454-455). Herhangi bir lâhdin yer almadığı, oldukça basık bir kubbeyle örtülü odanın zemininde, toprak, kum ve moloz göze çarpmaktadır. Bu bölümüm platform içine uzanan derinliği (16.60 m.), türbe gövdesi kuzeydoğu köşe odasının altına tekabül ettiğini göstermektedir. Kuzey cephe aksında yer alan kemergözü yine kare planlı bir hücreye açılırken güney cephe aksındaki (kemeri yıkılmıştır), platform bünyesine dâhil ve doğu-batı istikametindeki 16'şar basamaklı iki merdivene açılır (R. 452 ve 456). Bu kemer gözünün hemen karşısında ise yine bir dehliz girişi bulunmaktadır. Daha dar ve karanlık olan bu dehliz (R. 453), merkezî salonun altına tekabül eden bir mezar odasına uzanır. Bu sonuncusu, türbenin asıl mezar odası olup Abdurrahim Han'a aittir.[491] Platform cephelerindeki eyvan ve hücrelerin zemini, avludan 50 cm. kadar yüksek tutulmuştur. Sadece merkezî salonun değil köşe odalarının da altında birer mezar odasının bulunması, alt kat köşe odalarının merkezî salonla bütünleşik ve sembolik lâhid konmak üzere definle ilişkili birer bölüm olarak tasarlandığını göstermektedir ki bu aynı zamanda, yapının bir aile türbesi olduğuna işaret eder. Hân-ı Hânân Türbesi'nin platformu, üstteki ziyaret salonlarına tekabül eden mezar odaları ve eyvanlı cephe tasarımı bakımından Hümayun Türbesi'ndeki platformun yakın bir takipçidir. Fakat Hümayun Türbesi'nin, dış formu farklı olduğu kadar (düzensiz sekizgen) yüksekliği ve kapladığı alan îtibariyle iki kat daha büyük olan platformu, çok sayıdaki mezar odaları, hücreleri, dehlizleri ve merdivenleriyle çok daha kompleks bir kuruluşa sahiptir.

Gövdenin etrafında 12.80 m. genişliğinde bir taraça oluşturan platformun üzerinde, biri müstakil üçü küçük kanaletlerle birbirine bağlanan dört havuz yer alır (R. 457). Bunlardan ikisi kuzey ve doğu taçkapılarının önündeyken diğer ikisi platformun kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesine yakındır. Havuzların geneli için

[491] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 128.

platform üzerinde, türbe gölgesinin en uzun süre düştüğü yerlerin tercih edilmiş olması, bu yapıların, yakıcı sıcaklarda rahat nefes alınacak birer ziyaretgâh ve büyük bahçeler içinde ulu ağaçların yaprak hışırtılarıyla sarmalanan birer dinlenme mekânları olarak tasarlandığını göstermektedir.

Türbe Gövdesi

Türbe gövdesi, yaklaşık 35 cm. irtifaındaki bir kaideyle platform üzerine oturur. Cepheler, ana akslardaki derin taçkapı nişleri ve iki katlı köşe odalarının ikişer sıra hâlindeki açıklıklarının yer aldığı basık sivri kemerli sığ nişlerle teşkilatlandırılmıştır (R. 458-460). Ana akslardaki basık sivri kemerli taçkapılar ve iki katlı köşe odalarının sığ nişleriyle techiz edilen cepheler 25.90 m. genişliğindedir. Türbenin gövdesi büyük ölçüde kaba yonu ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiş; bazı açıklıkların geçilmesinde yekpare kesme taş bloklardan yararlanılmıştır. Kesme taş asıl olarak, çatrîlerin taşıyıcı strüktürlerinde ve cephe kaplamalarında kullanılmıştır. Ancak türbe gövdesi, kırmızı taş ağırlıklı bu kaplamaların büyük bölümünü uzun bir süre önce kaybetmiştir. Onsekizinci yüzyılın ortalarında, bunların sökülerek Safderceng Türbesi'nde kullanıldığı kaydedilir.[492]

Cephelerden yüksek ve dışa taşan taçkapılar, tonozlu geçitler vasıtasıyla, 4.45 m. kalınlığındaki duvarları katederek merkezî salona bağlanır. Böylelikle duvarların kalınlığı ana akslarda 8.5 metreyi bulur. Geçitlerin iki ucu, 2.15 m. genişliğinde ve kilit taşına kadar 3.24 m. yüksekliğindeki basık sivri kemerli birer açıklık şeklinde olup dıştaki kemerler 1.25 m., içtekiler ise 1.05 m. eninde tutulmak suretiyle ortada 2.15 x 2.15 m. ebadında kare alan oluşturulmuş ve bu kısımlar zarif stüko bezemeli birer tonozla örtülmüştür. Bunlardan güneydeki çok daha detaylı bir bezemeye sahiptir (R. 463 ve 471). Kelime-i tevhidlerle çevrelenen göbek motifinin yer aldığı sekiz köşeli bir yıldızın köşelerindeki beş köşeli yıldızlardan meydana gelen geometrik taksimatın içi, hataî ve rûmî gibi motiflerle doldurulmuştur. Kuzeydeki geçidin örtüsü de yaklaşık aynı düzeni gösterir. Fakat, daha sade bir göbek motifi dışında kabartma geometrik düzenin içi boş bırakılmıştır (R. 465). Bu iki geçitteki duvarların, palmetle taçlanan şemse motifleriyle bezendiği bakıyyelerden anlaşılmaktadır. Batı ve doğu geçitlerinin örtüsünde ise göbekteki sekizgenden neşet

[492] Stephen, s. 123; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 129.

eden, kabartma şeklinde sekiz köşeli büyük bir yıldız deseni hakimdir (R. 464 ve 466). Bunların duvarları palmetli şemse motifleriyle bezendiği gibi kemer köşeliklerine de sekiz kollu yıldız teşkil eden 'İhlâs sûresi'nin yazılı olduğu stüko dairevi madalyonlar işlenmiştir (R. 469). Bunlardan doğu dehlizindeki şemselerin alt kısımları dökülmüş, madalyonların da bir kısmı tahrip olmuştur. Güney giriş dehlizinin örtüsünde, diğerlerinden daha yoğun bir bezemeye yer verilmiş olmasını, onun asıl giriş telâkki edilmiş olmasına işaret sayabiliriz. Bununla birlikte onun duvarlarında bugün herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Fakat, örtüsü diğerlerinden detaylı bezenmiş bu dehlizin duvarlarının da başlangıçta şemse motifleriyle süslenmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

Merkezî Salon

İçten tamamen sıvalı olan merkezî salon, 9.56 x 9.56 ölçülerinde muntazam bir kare plan sunar. Yaklaşık 5.35 m. yükseklikteki konkav silmeli bir kornişle iki katlı bir görünüme kavuşan salon duvarlarının alt kısımları, giriş açıklıklarının iki yanında yer alan basık sivri kemerli birer nişle hareketlendirilmiştir (R. 467). Zeminden yaklaşık 1.60 m. yüksekte açılan nişlerin kemer köşeliklerinde, daha çok lâhidler üzerinde gördüğümüz, iki satır halinde Rahman sûresinin 26. ve 27. âyetlerinin okunduğu, sekiz yapraklı rozet şeklindeki madalyonlar işlenmiştir. Ayrıca güney ve kuzey yönündeki geçitlerin iç mekâna bakan kemer köşeliklerinde, müsenna tarzındaki sülüs hatlı "فالله خير حافظا"[493] (Allah en iyi koruyandır) yazılarının, göbekte sekiz köşeli yıldız teşkil ederek türbenin basit bir planını sunduğu birer dairevî madalyon yer alır. Batı ve doğu geçitlerinin iç kemer köşeliklerinde, girift bir makılî hatla "اللهم اغفرلي وارحمني والحقني بالرفيق الاعلي" (Ey Allahım! beni bağışla ve bana merhamet et, ve beni yüce makama ilhak et) hadisinin[494] okunduğu madalyonlar bulunur. Kemer köşeliklerindeki bu yazılar (R. 468, 469) stüko işliçiği göstermekte olup bunların tamamı iyi durumdadır. Çarkı felek ve çiçek motiflerinin bulunduğu çökertme bir bordür (R. 470), dekoratif nişlerin alt seviyesinden îtibaren hem girişleri hem de bu nişleri kuşatır. Fakat, üstteki yatay bölümler dışında bordürün alt kısımları tahrib olmuştur. Ayrıca, gerek girişlerin gerekse nişlerin kemerleri hataî tarzındaki birer çiçek motifiyle taçlandırılmıştır.

---

493 Yusuf sûresi, 64. ayet.
494 Buhari 7/10, Müslim 4/1893.

Kat kornişinin üzerindeki kuruluş, kare iç mekâna sahip diğer Babürlü türbelerinde olduğu gibi sekiz kemerli bir tasarım göstermekle birlikte, kemer ve taşıyıcıların sathî dekoratif uygulamalardan ibaret olması ve tâlî yön kemerlerinin kuşattığı tromplara kadar kare yükselişin sürmesi nedeniyle güçlü bir sekizgen strüktür etkisi bırakmaz (R. 472). Tâli yönlerdeki kemerlerin içleri, Sebz Burc'takilere benzeyen sathî nişler ile, kemer-örgülü geçişlere oturan yarım kubbeli bir sıva dekorasyona sahiptir. Tromp teşkil eden bu yarım kubbelerin içleri, Lakkarvâlâ Burc'takileri hatırlatan kalemişi süsleme arz eder. Ana yönlerdeki kemerler ise birer pencere ile onların üzerindeki küçük açıklığı kuşatır. Pencerler, ikinci kat köşe odalarının arasındaki hücrelere açılır. Bu hücreler, simetrik diğer bir pencere vasıtasıyla taçkapı eyvanlarından ışık almaktadırlar (R. 472). Ayrıca, bütün kemer yüzleri kartuşlu bordürlerle; sepetkulpu (Bursa tipi) kemerli sathî çökertmelerin içleri ise geometrik şekillerle bezenmiştir.

Merkezi salonun duvarlarındaki bezemeler, yazı ve motiflerin oldukça sathî oyulmaları ve iç mekân sıvasıyla kontrast oluşturacak bir renge sahip bulunmamaları nedeniyle ilk bakışta göze çarpmazlar. Tabii ki bunda, kuş dışkıları ve diğer çevresel etkenlerle bezemenin soluklaşmasının da payı vardır.

Merkezî salonu örten iç kubbe, zeminden 13.14 m. kilit taşı yüksekliğine sahiptir. Sekiz kemerin aralarındaki kemer-örgülü geçişlere oturan kubbenin içi, stilize ve yarı stilize desenlerin doldurduğu göbek motifi ve onun etrafındaki sekiz şemse motifiyle bezenmiştir. Sarımtırak zemin üzerine kahverengi motiflerden oluşan, malakârî olduğunu tahmin ettiğimiz bu bezemeler iyi korunmuş olmasına karşın motiflerin rengi solmuştur (R. 473).

Zemini büyük kesme taşlarla kaplı orta mekânın merkezinde, 2.28 x 3.46 m. ölçülerindeki bir alana oturan sıvalı bir platform (çabutra) bulunur (R. 467). Doğu batı istikametinde uzanan bu dikdörtgen platform, son zamanlardaki zevksiz uygulamalardan biridir. C.Stephen, incelemeleri esnasında burada moloz yığınlarının bulunduğunu ve mermer lâhdin ise kaldırılmış olduğunu belirtir.[495] Ayrıca batı taçkapı eyvanında, 1.56 x 2.33 m. ölçülerinde ve kime ait olduğu bilinmeyen sıvalı bir lâhid daha bulunmaktadır (R. 458).

[495] Stephen, s. 123.

Köşe Odaları

Diyagonal akslardaki iki katlı odaların merkezî salonla doğrudan irtibatı yoktur. Hattâ alt kattakiler, sadece dıştan ulaşılabilmekte ve taçkapı eyvanlarına da açılmamaktadırlar. Yapı bu yönüyle, çok birimli iç mekâna sahip türbeler arasında farklı bir yerde durmaktadır. Alt kat köşe odaları iki cepheye bakan birer girişe sahiptir. Taş atkılı bu girişler 1.28 x 1.90 m. ebadında olup üstlerindeki kemerli aydınlıklar birlikte, yaklaşık 5 m. yüksekliğindeki basık sivri kemerli derince (75 cm.) bir niş içine alınmışlardır. Cephelerin abidevî piştâkları yanında mütevazı birer portal mahiyetindeki bu nişler, ikinci katlarda da mevcut olup iki katlı pencereleri kuşatırlar (R. 458). Bu odalar içten muntazam bir sekizgen plan arz etmekte olup, 3.56 m. çapa (kenarlar arası) sahiptir. Zeminleri beton tabakasıyla kaplı köşe odalarında bugün herhangi bir lâhid yoktur. Giriş bulunanlar hariç olmak üzere diğer duvar yüzleri sepetkulpu kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (R. 474). Sekizgen duvarlar bir kornişle nihayetlenerek dekoratif kasnak teşkil eden sekiz kemergözüyle yükselir. Girişlerin üzerindeki kemergözleri, iç mekâna ışık sağlamak üzere pencere fonksiyonuna sahipken diğer altışar göz sağır pencere şeklinde düzenlenmiştir (R. 475). Zeminden 4.67 m. yüksekliğindeki bir kubbe, kemer-örgülü geçişler vasıtasıyla bu sekizgen strüktüre oturur (R. 476). Kuzeybatı ve güneybatı alt kat köşe odalarındaki bakıyyeler, duvarlardaki nişlerin alt seviyesinden îtibaren kubbe içine kadar bütün yüzeylerin hafif bir malakârîyle bezendiğini göstermektedir. Duvarların alt kısımlarındaki sıvalar yenidir. Dekoratif kasnaktaki sağır pencerelerin içlerindeki süsleme, devrin, değişmekte olan bezeme zevkini yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Merkezî salonun bordürlerinde olduğu gibi göbekteki çiçekli sekizgenden neşet eden çeşitli geçme ve çarkıfelek desenlerinden oluşan geometrik kompozisyon ile çiçekli vazo kompozisyonu, münavebeli olarak sağır pencerelerin içlerini süsler (R. 475 ve 477). Özellikle, ortadaki vazodan saçılan kıvrık dalların uçlarındaki çiçeklerden müteşekkil ikincisi, 17. yüzyılın başlarından îtibaren bezeme sözlüğüne egemen olmaya başlayan natüralist anlayışı yansıtır. Bu kompozisyonların yanı sıra kemer yüzlerini ve kornişin altında iç mekânı dolaşan kartuşlu bordürler ile kubbe içinin, merkezî salonun kubbesindekilerle aynı özellikleri gösteren göbek ve şemse motifleri, üslup bakımından daha çok önceki asrın geleneklerini sürdürür. Sıvaları tamamen yenilenen diğer iki oda herhangi bir bezemeye sahip değildir. Üst kat köşe

odaları tasarım bakımından büyük ölçüde alt katlara uyar. Alt katta giriş vazifesi gören dikdörtgen açıklıklar üst katta pencere fonksiyonuna sahiptir. Ayrıca üst kat köşe odaları, taçkapı nişlerine ve merkezî salona birer penceresi bulunan *aydınlık hücreleri* ile irtibatlıdır.

Han-ı Hânân Türbesi, Delhi'de Hümayun türbesiyle başlayan, orta mekânın çevre odalarınca kuşatıldığı *merkezî salonlu mezar anıtları*nın üçüncü âbidevî örneğini teşkil eder. Yapı çoğu kere Hümayun Türbesi'yle mukayese edilmiş; bir takım özelliklerinden ötürü onun takipçisi olarak değerlendirilmiştir.[496] Ancak türbe temelde *merkezî salon* fikrine dayanmak ve bazı hususlarda Hümayun Türbesi'nden mülhem olmakla birlikte, hem yukarıda betimlenen iç mekân hem de dış gövde tasarımı bakımından onun yakın bir takipçisi değildir. İki yapı arasındaki temel fark, Han-ı Hânân Türbesi'nde merkezî salon gibi dış gövde için de kare formun tercih edilmiş olmasıdır.[497] Ayrıca, köşe odaları ile irtibatı bulunmayan merkezi salonuyla türbenin iç mekân kuruluşu, diyagonal geçitlerle güçlü bir radyal simetrili plan gösteren Hümayun Türbesi'nin yenilikçi tasarımından uzak görünmektedir. Bununla birlikte o, çıkıntılı piştâk konsepti dışında cephe düzeni ve plan şeması bakımından, Serhind (Pencab) civarında birbirine benzer tarzda inşa edilmiş monümental ölçekli iki yapı olan Üstad ve Şagird türbeleriyle (R. 755) yakın benzerlikler gösterir. Bunlardan ilkinin (Üstad Türbesi), Hân-ı Hânân Türbesi'nden daha erken tarihli olması pek muhtemeldir.[498] Her üç yapının kare planlı merkezî salonu ile dış gövde formu, iki katlı köşe odaları ve bunların cephelerini teşkîlatlandıran iki katlı nişleri, temel tasarımlarının ortak yönlerine işaret etmektedir. Fakat Hân-ı Hânân Türbesi, cephelerle sınırlanan taçkapıları, çatrîleri ve kubbeleriyle masif bir görünüş sunan Serhind'deki tuğla konstrüksiyonlu bu iki türbeden daha olgun nisbetleri ve mevcut hâliyle değilse bile aslî yapıdaki taş dekorasyonuyla çok daha pitoresktir. Türbe bu

---

496 M.Z. Hasan, genel tasarımı îtibariyle yapının Hümayun Türbesi'ni andırdığını belirtir (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 128). Y.D. Sharma ise, yapının çift katlı oluşu, cephelerin ortasındaki derin nişli kemerleri [taçkapılar] ve yan bölümlerdeki her bir katın sığ kemerleriyle, Hümayun Türbesi'nin modelini takip ettiğini ileri sürer (Y.D. Sharma, s. 120).

497 C. Stephen, Han-ı Hanan Türbesi'nin gövde formunu, şaşırtıcı bir şekilde, dar ve geniş kenarlardan oluşan [düzensiz] sekizgen olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte verdiği malûmat, yapıyla büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bkz. Stephen, ss. 122-123.

498 Serhind'in kuzeybatısındaki tarım arazileri içinde yer alan bu yapılardan Üstad Türbesi, 17. yüzyılın ilk onunda yada çok önce inşa edilmişken Şagird Türbesi daha geç tarihlidir. Geniş bilgi için bkz. Subhash Parihar, **History and Architectural Remains of Sirhind**, Aryan Books, New Delhi, 2006, ss. 113-116 ve 117-121.

yönüyle şüphesiz, Delhi okulunda Hümayun'un türbesiyle belirlenen yeni standartları yansıtır.

Hümayun Türbesin'nde bir yenilik olarak taçkapılar cephelerin gerisine çekilmişti. Han-ı Hânân Türbesi'nde ise bunlar cephelerin dışına taşırılmak ve onlardan yüksek tutulmak sûretiyle tekrar geleneksel piştâk formuna dönülmüştür. Derinliği 4.10 m., genişiliği 7.47 m. ve kilit taşına kadar 11 m. yüksekliğe sahip taçkapı eyvanları, trompla geçilen, içten yarım kubbe formundaki örtülere sahiptir (R. 459, 460). Yarım kubbeler, pencere ve iki trombu içine alan kemerli bir strüktür (kasnak) üzerine oturur ki taş kaplamalarını hemen bütünüyle muhafaza eden bölümler de bu devasa kavsaralardır. Merkezî salonda olduğu gibi zeminden 5.35 m. yükseklikteki yatay birer korniş kavsaraları sınırlar. Kornişlerin hemen altındaki birkaç sıranın dışında, giriş eyvanlarının kaplamaları sökülmüştür. Ancak mevcut bakıyyeler, bunların, münavebeli sıralanan dar ve geniş yatay hatlardan oluştuğunu göstermektedir. Güney taçkapıdaki kemerli girişin üzerinde yer alan yatay dikdörtgen çökertme içinde, başlangıçta inşa kitâbesinin bulunduğunu tahmin etmek güç değildir. Nitekim dört girişe de sahip olsa, Babürlü türbelerinde kitâbenin güney girişi üzerinde yer aldığı görülür. Taçkapı kemer köşelikleri sarı taşlarla kaplanmış ve beyaz mermerden yapılmış, göbeklerinde lotus çiçeği kabartmaları bulunan altı köşeli yıldızlarla süslenerek kırmızı taş-beyaz mermer bordür takımıyla kuşatılmıştır. Ancak bunların hiçbirisi bütünüyle günümüze ulaşmış değildir. Batı ve doğu taçkapısının kemer köşeliklerindeki bakıyyeler nisbeten daha iyi fikir verecek durumdadır (R. 460, 461).

Köşe odalarının, sağır pencere ve dikdörtgen panolarla hareketlendirilen sığ nişli cepheleri de kırmızı taşlarla kaplanmış ve beyaz mermer bordürlerle hareketlendirilmiştir. İkinci katlardaki üst sıra aydınlıkların kemer köşeliklerinin, lafzatullah yazılı kabartma madalyonlarla; bu açıklıkları içine alan nişlerin köşeliklerinin ise lotus çiçeği yerleştirilen oniki köşeli yıldızlarla süslendiği yine az sayıdaki bakıyyeden anlaşılmaktadır. Alt kat köşe odaları, cephe kaplamalarının çok azını muhafaza edebilmişse de lotuslu yıldız kakmaları dışında üst katlar gibi dekore edildiği mevcut izlerden anlaşılır. Türbe gövdesinin kare formlu köşelerinin, zarif mermer sütüncelerle hafifletildiğine işaret eden, her biri ayrı cephede üç küçük parça kalmıştır (R. 458).

Cephe kaplamalarıyla ilgili şu iki hususu belirtmek gerekir. Duvar yüzlerindeki kaplamalar bütünüyle dekoratif olup inşaî bir özellik göstermezler. Dolayısıyla bunların pek çoğu söküldüğü halde yapı ayakta durmaktadır. Fakat aynı durum kemerler için söz konusu değildir. Başta taçkapı ve sığ nişlerdekiler olmak üzere kemerlerdeki kaplamalar dekoratif olduğu kadar inşaî özelliğe de sahiptir. Bu nedenle onlar sökülmekten kurtulmuştur (R. 462). Nitekim bunların tamamı yerlerindedir. Diğer bir husus ise kaplamaların tekniğiyle ilgilidir. Duvar yüzlerindeki kaplamalarda görülen ensiz yatay hatların bir kısmı moloz örgüye saplanmak sûretiyle, harçla tutturulan geniş plakalara istinad teşkil edilmiştir. Ayrıca bir takım kenetlerin de izleri mevcuttur (R. 462).

Türbenin ikinci katına ve kasnak bölgesine, güney taçkapı nişinin sol duvarında, 1.20 x 2.32 m. ebadında lentolu giriş açıklığına sahip bir merdivenle çıkılır. Taçkapıların cephelerden yüksek tutulan bölümleri, Hümayun'un türbesinden mülhem içte kubbe kasnağına bakan veranda düzeni gösterir. Esasen Hân-ı Hânân Türbesi'nin, Hümayun Türbesi'nden etkilendiğini gösteren uygulamalar, örtü ve üst strüktür (veranda ve çatrî gibi) ile platform tasarımında karşımıza çıkmaktadır. İleri sürüldüğünün aksine, türbe gövdesi taş dekorasyonu dışında ne cephe düzeni, ne plan şeması ne de köşe odalarının iki katlı oluşuyla bu yapıya benzer.

Taçkapıların üzerine, ikişer çatrî yapılmıştır. Ancak bugün onlardan sadece kuzeydeki birini (R. 442) görmek mümkündür.[499] Kuzey taçkapısı üzerindeki mevcut örnek, kırmızı taştan yapılmış dört kare sütunla taşınan bir kubbeden ibarettir. Köşe odalarının üzerinde ise sekizgen planlı ve daha büyük olmak üzere birer çatrî daha yer alır. Babürlülerden önce İslam sanatına katılan dekoratif bir tepelik ögesi veya üst strüktür olan bu yerel unsur, Babürlü mimarîsinde Hümayun Türbesi'yle birlikte iyice benimsenmiş, saray ve kasır gibi yapıların yanı sıra türbelerde de yoğun olarak kullanılmıştır. Hind mimarîsinin çatrî ve saçak gibi karakteristik unsurları, çoğu kere kendi tasarım ve bezeme zevkiyle birlikte kabul edilmiştir. Nitekim türbedeki asıl yerel etki, taçkapı üzerindeki çatrînin zarif işlemeli konsollarında karşımıza çıkar ki çatrînin kendisinden çok daha doğrudan bir katkıyı ifade eder. Bunu, kendi formlarını özgürce uygulayabilen yerli ustaların çalıştırılmış olmasına bağlamak

[499] Diğerlerinin uzun süre önce yıkıldığı, M.Z. Hasan'ın (1919) sadece bu çatrîyi zikretmesinden anlaşılır. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 128.

mümkündür. Ancak yerel etkilerin, genel hatlarıyla Orta Asyalı geleneklere bağlı türbede, Hümayun Türbesi'nde olduğu gibi geri planda ve ikincil dekoratif ögeler olarak belirmesi, söz konusu serbestinin belirli sınırlar içinde gerçekleştiğini düşündürür. Köşe odalarının üzerindeki sekizgen çatrîlerin, "یاالله " (Yâ Allah) yazılı kirişlerinin oturduğu konsollar yerel zevki yansıtıyorsa da, sütun başlıklarının mukarnaslı oluşu bu düşünceyi güçlendirir.

Türbenin asıl bölümü olan merkezî salon, oldukça yüksek dairevî bir kasnak üzerine oturan dış kubbeyle vurgulanmıştır (R. 441). Kırmızı taşlarla kaplanan kasnak, yine aynı malzemeden yapılmış mukarnaslı bir bilezik ile sonlanır. Bileziğin hemen altında, yatay iki mermer bordür göze çarpar. Bu iki bordür arasındaki kırmızı taş kaplamanın sunduğu izler, tamamı yerlerinden sökülmüş, sekiz köşeli yıldızlarla münavebeli sıralanan iki başı yıldız biçimindeki yatay kartuşlu bir bordüre işaret etmektedir. Kalan sadece bir-iki küçük mermer parçası da bordürün beyaz mermerden yapıldığını gösterir. Kaplamasından eser kalmayan dış kubbe, moloz taş malzemesini ifşa eder. Türbenin dış kubbe ve kasnağı, formu îtibariyle Orta Asya ve İran coğrafyası Türk mimarlık geleneklerine bağlıdır. Sivri kemer profilli bu miğfer kubbe, Hümayun ve Ategeh Han türbelerinin aynı tarzdaki kubbeleri gibi ilk yapıda beyaz mermerle kaplanmış olmalıdır.

Hân-ı Hânân Türbesi, gövde kuruluşu, plan şeması ve cephe düzeni dışında, platform ve üst örtü (dairevî kasnaklı dış kubbe ve çatrîler) tasarımı ile taş dekorasyonu bakımından Hümayun Türbesi'nden etkilenmiştir. Fakat burada çok önemli bir soru cevaplanmamış görünmektedir ki bu da, yapının gövde şemasının, Hümayun Türbesi'nin mimarî tasarım bakımından devrim niteliğinde atılım gerçekleştiren planını niçin takip etmediğidir. Muhtemel cevabı, model almanın temel dinamiğini oluşturan asıl etkeni belirlemeye çalışarak bulabiliriz. Bize göre bu yapıda, Hümayun Türbesi'nin salt mimarî tasarımından çok, *hânedan* yada *sülâle türbesi konsepti* model alınmıştı. Böyle bir tercih, Abdürrahim Han'ın mensup olduğu ailenin Babürlü hanedanıyla akrabalık bağları ve devlet hiyerarşisi içindeki ayrıcalıklı konumuyla ilişkili olmalıdır. Nitekim Abdürrahim'in babası Bayram Han, Hümayun ve özellikle de Ekber döneminde devletin yeniden tesisi için önemli roller üstlenmiş ve beklenmedik ölümünün ardından onun naaşı, defnedilmek üzere Meşhed'e gönderilmişti. Dolayısıyla Hân-ı Hânân Türbesi, hem bu ailenin Hind

ülkesindeki varlığını hem de devletin kuruluş yıllarındaki göz ardı edilemez katkılarını temsil edecek bir *sülâle türbesi* olarak tasarlanmış olmalıdır. Bu nedenle de yapı, yakınlarında inşa edildiği Hümayun Türbesi'nin zarif yerel katkılara açık, fakat atalar yurdunun geleneklerine de sıkı sıkıya bağlı hânedan türbesi konseptini sürdürüken, onun yenilikçi plan şemasına kayıtsız kalmıştır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Bilinen bir inşa kitâbesi bulunmamakla birlikte türbe, Abdürrahim Han'ın ölüm yılıyla (H. 1036/M.1626) tarihlendirilir.[500]

Mirza Abdürrahim, Hümayun'un ölümünden sonra küçük yaşta tahta çıkan Ekber'in atalığı olarak vekâleten bir müddet Babürlü Devleti'ni yöneten Bayram Han'ın oğludur.[501] Bayram Han ise Kara Koyunlu Türkmenlerinden Baharlu sülâlesine mensup olup, Babür'ün hizmetinde bulunan Seyf Ali Bey'in oğludur ve onaltı yaşında Hümayun'un hizmetine girmiştir.[502] Mirza Abdürrahim, 14 Sefer 964'te (17 Aralık 1556), Ekber'in birinci yılında Lahor'da doğmuştur. Babası Pattan'da (Gücerat) şehid edildiğinde henüz dört yaşında olan Abdürrahim'i, Ekber padişah himayesine alarak yetiştirmiştir.[503] Daha sonra Mâh Bânû ile evlenen Abdürrahim, Mirza Han ünvanı alarak Gücerat'a Mîr-i Arzî (müfettiş) tayin edilmiştir. Mirza Abdürrahim Han, Gücerat'taki karışıklığın bastırılmasında gösterdiği başarı neticesinde penchezârî (5000 asker kumandanı) rütbesi ve Hân-ı Hânân ünvanı almıştır. Abdürrahim Han, 1590 yılında Babürnâme'yi Çağatay Türkçesi'nden Farasça'ya çevirerek Ekber'e sunmuş; aynı yılda Conpûr'u, 1592'de ise Multan bölgesini caygir (tımar) olarak almış, ayrıca Tatta ve Sind bölgesinin zaptedilmesi görevini üstlenmiştir. Ekber'in kırküçüncü yılında saraya çağrılarak burada ikamet etmeye başlamış ve aynı yıl (1598-99) içinde eşi Mâh Bânû'yu kaybetmiştir.[504] Ekber'in, ölümünden (25/26 Ekim 1605 gecesi) sonra Cihangir'in hizmetinde bulunan Abdürrahim Han çeşitli bölgeleri caygir olarak almıştır. Hayatının sonlarına doğru Cihangir'le ters düşmüşse de tekrar saraya çağırılmış;

---

500 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 7, Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 62-63; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 128.
501 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, ss. 50 ve 371.
502 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, ss. 368-369.
503 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, ss. 50-51.
504 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, ss. 51-55.

rütbe ve ünvanı iade edilmek sûretiyle kendisine yeniden caygir verilmiştir. Fakat caygir bölgesine giderken, Lâhor'da bulunduğu sırada hastalanmış ve geri dönme kararı alarak Delhi'ye gitmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Hindce şiirler yazmış olan Hân-ı Hânân, Cihangir'in yirmibirinci yılının sonlarında 72 yaşında iken, H. 1036'da (1626) ölmüş ve Delhi'de defnedilmiştir.[505] Şah Nevvaz Han, Abdürrahim Han'ın ölümüne düşürülen tarihi "خان سپه سالار کو" (H.1036) şeklinde kaydetmiştir.[506]

Yukarıda belirttiğimiz üzere türbenin inşasıyla ilgili ileri sürülen tarih, aslında Abdürrahim Han'ın ölüm yılıdır. S.Ahmed Han bu tarihi aynı zamanda türbenin inşa yılı olarak göstermiş; Abdürrahim Han'ın da türbenin bânîsi olduğunu kaydetmiştir.[507] Nitekim ileri yaşlarda vefat etmiş olması, hayatı esnasında türbesini bizzat kendisinin yaptırdığını akla getirmektedir. Abdürrahim Han, Lâhor'da hastalandığında muhtemelen ölümünün yaklaştığını anlamış ve yolculuğunu yarıda keserek derhal türbesinin bulunduğu Delhi'ye gitmek istemiş olmalıdır. Kanaatimize göre türbenin inşası, Hân-ı Hânân'ın ölümünden çok daha önce tamamlanmıştır. Eşi Mâh Bânû'nun ölümünden (1598-99) sonra türbenin yapımına başlanmış ve 17. yüzyılın başlarında da inşaatın bitirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yapının süslemelerinde bir takım natüralist unsurlar kendini hissettiriyorsa da bezemenin genel karakteri, 17. yüzyılın ikinci çeyreğine ulaşıldığında ortaya çıkan güçlü ve yaygın tabiatçı üslûbu yansıtmaz.

Ne yazık ki taş ve mermer kaplamalarının sökülmesi gibi talihsiz bir süreç yaşayan türbe, 1800'lerin son çeyreğinde de köylüler tarafından mahsül ambarı olarak kullanılmıştır.[508]

Yapıda çalışan usta ve sanatkârlar hakkında bilgimiz yoktur.

---

505 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: I, s. 58-65.

506 Nevvâb Samsâmüddevle Şah Nevvaz Han, Meâsir'ul-Ümerâ, (Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri), Cild: 1, Matba'-i Urdu Guide, Kalküta, 1888, s. 709.

507 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 7.

508 Stephen, s. 123.

1.2.1.2.1.2. Safder Ceng Türbesi

Bulunduğu Yer:

Safder Ceng Türbesi, Jor Bağ Koloni'de, bugün türbeyle aynı adı taşıyan havaalanının kuzeyindeki, 90000 m².yi aşan büyük bir bahçe içinde yer alır.

Türbe Bahçesi

Bahçe Taçkapısı ve Müştemilâtı

Türbenin kare planlı (içten yaklaşık 300 x 300 m.) bahçesi yüksek duvarlarla çevrili olup doğu duvarının merkezinde, bir cami ve avlulu iki birimin eklendiği teşkilâtlı bir taçkapı bulunur (R. 478). Çeşitli oda ve hücrelerin yer aldığı iki katlı bir yapının ortasındaki monümental bir piştâk formundan müteşekkil taçkapı, cepheden dışa taşırıldığı gibi üç kemergözünden oluşan üçüncü bir katla da yükseltilmiştir. Kemer köşelikleri kırmızı, cepheleri ise kahverengi taşlarla kaplanmıştır. Çok derin tutulmayan taçkapı nişi, basık sivri kemerli bir giriş ile, bitkisel kabartmalı iki sütünceye basan Bengalî kemerli bir pencereyi barındırır. Dilimli form gösteren başkemerin altındaki derinlik, iri mukarnaslarla doldurulmuştur. Girişin üzerindeki yatay bir silmeyle, pencerenin de bulunduğu kavsara kısmı ayırılmış; mukarnaslar da dâhil olmak üzere bu bölüm, natüralist bitki motiflerinin yer aldığı kalemişleriyle bezenmiştir.

Giriş, büyük ahşap kanatların açıldığı tonozlu bir birim şeklinde düzenlenmiştir (R. 479). Buradan, hücrelere ait girişlerin yer aldığı, Bengalî tonozlu iki eyvanla genişletilmiş kubbeli bölüme ve nihayet kare planlı ve yüksek kubbeli merkezî salona (R. 480) geçilir. Taçkapının merkezî salonundan batı istikametine, bu kez tersine olmak üzere önce iki eyvanla genişletilen kubbeli bölüme, sonra tonozlu birimle türbenin bahçesine geçilir (R. 483). Aynı düzenleme, orta mekânın güney ve kuzey yönlerinde de bulunur. Haçvarî planlı bu âbidevî giriş yapısının köşelerinde ikişer hücre yer alır. Merkezî salon tek katlı iken diğer birimler iki katlıdır. Bununla birlikte salonu kuşatan ikinci kat birimleri, galerilerle büyük kubbenin altına açılır (R. 480). Dış cephede sadece piştak üç katlı olup, teşkilâtlı giriş yapısının bahçeye bakan cephesi, balkonlu ve saçaklı iki katlı bir yapı görünümündedir (R. 484).

Güneydeki kapatılmış olmakla birlikte taçkapı salonunun kuzeyindeki kemerli geçit vasıtasıyla, doğu bahçe duvarının kuzey kolu boyunca uzanan, ikincil yapılara geçilir. Bunlardan ilki, dörtgen planlı büyükçe avlusu olan bir yapıdır (R. 481). İki yanında tek katlı hücrelerin yer aldığı avlunun sonunda, üzeri kapalı havuzlu bir mekân bulunur). Bu bölümün üzerinde, enine planlı ve üç kubbeli harim ile yaklaşık kare planlı ve etrafı duvarlarla çevrili avludan oluşan bir cami (yaklaşık 20 x 25 m.) yer alır (R. 481). Havuzlu mekânın kuzeyindeki kemerli bir geçit ile ulaşılan ve etrafında çeşitli hücrelerin yer aldığı dikdörtgen planlı ikinci bir avlu bulunur (R. 482). Teşkilatlı taçkapı ve ona kuzey yönünde bitişen bu birimler, bahçenin doğu avlu duvarının kuzey koluna entegre edilmiş olup içe değil dışa taşarlar (R. 485).

Köşkler

Bahçenin diğer üç cephesinin mihverlerinde, taçkapı gibi dışa taşan tek katlı birimler bulunmakla birlikte, bunlar dinlenme vb. amaçlarla yapılmış olup giriş işlevini haiz değildirler (R. 489-491). Bahçeye bakan cephelerinin merkezinde, dilimli kemerli üçlü bir girişe sahip bu bölümler çeşitli salon ve odalardan oluşmaktadırlar. S.A. Han, dilgüşâ (gönül açan) binalar olarak tanımladığı bu mekânlardan güneydekine *Moti* [İnci] *Mahal*, batıdakine *Cengelî* [Ormanlık] *Mahal*, kuzeydekineyse *Pâdişahpesend*, denildiğini kaydeder.[509]

Bahçe Duvarları ve Çatrîli Burçlar

Bahçe duvarları (5.5 m. yüksekliğinde) büyük ölçüde moloz taştan yapılmış, yer yer kemerlerde ve üst kısımlarda tuğla kullanılmıştır. Duvarların içe bakan yüzleri basık sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (R. 485). Ayrıca bu duvarlarda bugün kullanılmayan tâlî girişler yer alır.

Yüksek bahçe duvarlarının köşelerinde, dilimli kemerli revak ve hücrelerden oluşan üçgen planlı birimler yer alır. Bu nedenle türbe bahçesi, içten köşeleri pahlanmış bir kare şema arz eder (R. 486) Bu kısımlar, dışta yarım sekizgen birer burçla desteklenmiş olup onların üzerlerine de, sekizgen planlı büyük birer çatrî yapılmıştır. Bahçe duvarları ve üçgen planlı yapılar içindeki merdivenlerle ulaşılan

[509] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 94.

bu çatrîler, beş basamaklı ikinci bir merdivenle çıkılan birer platform üzerinde yükselir (R. 487, 488). Çatrîlerin cepheleri, biri giriş için açık bırakılmak koşuluyla ajurlu panellerle kapatılmış (çoğu kırık vaziyettedir); üzerleri birer kubbeyle örtülmüştür.

Bahçe Düzeni

Büyük bir platforma oturan türbe, ulu ağaçlarla dolu bahçenin merkezinde yer alır. Bahçe, merkezde türbe olmak üzere ana mihverlerdeki dört büyük havuzla bölünmüş *çarbağ* düzeni gösterir. Yaklaşık 10 m. genişliğindeki havuzlardan batıdaki 98 m., diğer üçü ise 79 m. civarındadır (R. 492). Her bölüm ayrıca birbirini dik kesen patikalarla yine dörde bölünmüştür. Platformun kuzeydoğu köşesine yakın, havuzlara su temin eden bir kuyu bulunmaktadır. Ancak kurak geçen kış ve bahar aylarında havuz ve kuyularda su bulunmaz.

Türbe

Plan, Kesit ve Süsleme:

Yüksek bir platform üzerine inşa edilen türbe (R. 492) köşeleri poligonal minarelerle desteklenmiş kare dış gövde formuna sahip olup, çift kubbeyle örtülü merkezî salon ve onu kuşatan ikişer katlı sekiz birim olmak üzere dokuz bölümlü bir plan arz eder (Ş. 38-39).

Platform

Başlı başına bir yapı hususiyetini haiz olduğundan öncelikle türbenin platformunu ele almak yerinde olacaktır. Alçak tutulmuş bir subasman[510] üzerinde yükselen ve her bir cephesi 17 kemergözünden oluşan kare planlı platform, köşelere bitişik sekizgen şemalı baldaken tarzı birer kuleyle desteklenmiştir (R. 493). Cephelerin ortasındaki üçer kemergözünden müteşekkil, 80 cm. dışa taşırılmış bölümler revaklı bir düzenleme arz ederken, bunların iki yanındaki birer göz ise platform üzerine çıkan merdivenlere (sekiz adet) giriş teşkil eder (R. 494, 495). Merdiven girişleri ile baldaken kulelerin arasındaki bölümler de yine revaklardan

[510] Platformdan daha geniş olan kare formlu subasmanın kenar uzunluğu 65 metreyi hafif aşarken, yüksekliği, zeminin dolmasından mütevellid, 0-35 cm. arasında değişir.

oluşur. Platform, 55 cm. irtifaındaki kırmızı taş korkulukları ile birlikte 4.65 m. yüksekliğinde olup, köşe kuleleriyle birlikte her bir cephenin uzunluğu 57 metreye ulaşır.[511] Cephelerin üst kısmından büyük bir konkav silme halinde gelişen sundurma hem saçak vazifesi görür hem de türbe gövdesinin etrafındaki terası genişletir. Platform cepheleri tuğladan inşa edilerek sıvanmış; taşıyıcı unsurlarda yer yer güçlendirme amaçlı taş bloklar kullanılmıştır.

Platformun bünyesinde, Safder Ceng ve eşi Bânu Begim'in kabirlerinin bulunduğu merkezî mezar odası[512] ile onu kuşatan kare ve dikdörtgen planlı odalar yer alır. Bunlar, birer dehliz vasıtasıyla hem birbirine, hem de ana mihverlerdeki üç kemergözünden müteşekkil revakların gerisinde yer alan dikdörtgen planlı odalara bağlanırlar. Diğer revaklı cephelerin gerisinde, geçitlerle birbirine bağlı ve birer girişle revaklara açılan çok sayıda kare planlı hücre bulunur. Revaklar, geçitler ve dehlizler hariç olmak üzere, platformun 33 adet kapalı mekânı bulunur (Ş. 37).

Platformun merkezindeki asıl mezar odasıyla birlikte, geçitlerle birbirine bağlı dokuz birimden oluşan şema, üstteki gövdenin iç mekân düzenlemesi ile hem âhenktir. Bu uyumu, dıştan içe doğru küçülerek yinelenen bir şema hâlinde, yapının her kademesinde görmek mümkündür. Bahçe duvarlarını destekleyen sekizgen burçlar, platformda sekizgen baldakenlerle, türbe gövdesindeyse minarelerle temsil edilirken; bahçe duvarlarından taşan taçkapı ve köşk yapıları, platformda yerini cephelerden taşan üç kemergözlü revaklara, gövdede de taçkapılara bırakır.

Platformun, türbe gövdesinin etrafında 13 metreden geniş bir alan teşkil eden üst kısmı, büyük parçalar şeklindeki kırmızı taş levhalarla kaplı olup (R. 496, 497), doğu cephesi önünde iki havuz bulunur (R. 498).

---

511 Baldaken kulelerin arasındaki 17 kemer gözünden oluşan kısmın uzunluğu ise 48 metreyi aşar. Fakat literatürde, bu meşhur türbenin hem platform hem de gövdesiyle ilgili oldukça hatalı ölçüler yer almaktadır. C.Stephen, platformun 10 fit (3.05m.) yüksekliğinde ve 110 fit (33.53 m.) kenar uzunluğunda kare bir alana sahip olduğunu belirtir. Stephen'ın, gövde ve merkezî salon ölçüleriyle ilgili verdiği bazı bilgiler de hatalıdır. Erken tarihli çalışmalardan îtibaren hatalı ölçüler kullanılagelmiştir. Nitekim son zamanlarda yayımlanan çalışmalarda da platform yada gövdeyle ilgili, metre cinsinden yanlış ölçülere rastlanır. Bkz. Stephen, s. 162; Fergusson, Cild: II, s. 324; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 191; Y.D. Sharma, s. 90; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 242, no. D168; Alfieri, s. 278; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 36.

512 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 191.

Merkezinde mezar yapısının yer aldığı bir *çarbağ konsepti* sunan Hümayun ve Safder Ceng türbeleri, Delhi'nin devasa boyutlardaki meşhur mezar anıtları olarak başından îtibaren ilgi odağı olmuştur. Safder Ceng Türbesi, genel tasarımı ve plan şeması bakımından çoğu kere Hümayun Türbesi'yle mukayese edilmiştir.[513] Diğer taraftan onun, Tac Mahal'i model aldığı da ileri sürülmüş,[514] hattâ yapı, Hümayun Türbesi ve Tac Mahal'in olgunluktan uzak bir taklidi olarak tavsif edilmiştir.[515] Hâlbuki Safder Ceng Türbesi, platform ve gövde tasarımından, iç mekân kuruluşu ve cephe düzeni ile siluet tasarımına kadar, bir iki yapıyla sınırlandırılamayacak farklı etkileri yansıtır. O nedenle biz yüzeysel değerlendirmelerden kaçınarak Safder Ceng Türbesi'nin muhtemel referanslarını sırası geldikçe aşağıda irdelemeye çalışacağız.

Hem ziyaret salonlarının altında hem de cephe gerisinde çeşitli hücre ve mezar odalarına yer verilen platformun kapalı mekân tasarımı, ilk kez Hümayun Türbesi platformunda beliren çok birimli konseptin takipçisidir. Hattâ Safder Ceng Türbesi'ndeki platform, ziyaret salonlarının altlarındaki mezar odaları ve ana mihverlerdeki dehlizleriyle daha gelişmiş simetrik bir şema sunar. Hümayun ve Hân-ı Hânân türbelerinin, aynı sayıdaki (17) kemergözüyle temsil edilen eyvanlı cepheleri, burada yerini revaklara bırakmıştır. Platformun bünyesine dâhil ve doğrudan türbe gövdesine yönelen merdiven tasarımının referanslarını yine Hümayun Türbesi'nde bulmak mümkündür. Bu, herşeyden önce, bahçenin ana akslarındaki taçkapı ve köşklerle irtibatlı çarbağ düzeninin mantıksal bir sonucudur. Bununla birlikte dört yönlü akış, platformun üzerinde dinî ve geleneksel tutumla sekteye uğrayarak ikiye iner ve merkezî salona, sadece doğu ve güney yönlerindeki merdivenlerle ulaşılır.

Türbe Gövdesi

Türbe gövdesi, platformun üzerine, 95 cm. yüksekliğindeki bir kaideyle oturur. Kaide üzerinde, her cephede ikişer adet olmak üzere, alttaki mezar odalarına bağlı havalandırma mazgalları yer alır (R. 498, 499). Gövdenin cepheleri, büyük

---

513 Bkz. Stephen, s. 161; Fergusson, Cild: II, ss. 323-324; B.A. Dehlevî, Cild: 3, s. 41; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 191; Y.D. Sharma, s. 90; Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 306; Peck, s. 130.

514 Frederick Cooper, **The Handbook for Delhi**, Chronicle Press, Lahore, 1865, s. 69; Alfred F. Harcourt, **The New Guide to Delhi**, Pioneer Press, Allahabad, 1866, s. 95.

515 Alfieri, s. 278.

ölçüde açık kahverengi taşlarla kaplanmış; dekoratif unsurlarda ise kırmızı taş ile beyaz ve sarımtırak mermer kullanılmıştır. Gövdenin köşeleri, çatrîyle sonlanan iki şerefeli poligonal birer minare ile desteklenmiştir. Cepheler, ana mihverlerdeki, poligonal ikişer sütünceyle vurgulanan dışa taşırılmış dilimli kemerli taçkapılar ve, yanlardaki iki katlı köşe odalarının açıklıklarını kuşatan derin nişlerle techiz edilmiştir (R. 500).

Taçkapılar, 6 m. eninde ve kilit taşına kadar 11.20 m. yüksekliğinde bir kemergözü sunan, 2.40 m. derinliğinde bir eyvan formu sunar (R. 501). Bu derin nişler, alt kat seviyesinde kemerli birer girişe, üstte ise galeri görünümündeki beşli pencere açıklıklarına sahiptir. Orta pencereler, iri yapraklı konsollar üzerindeki sütüncelere basan Bengalî kemerleri ve saçaklarıyla daha itinalı olup nişlerin üzeri, tromplara oturan yarım kubbe ile örtülmüştür (R. 502). Nişlerin sol yüzünde üst katlara ulaşan merdiven girişi, onların karşısında da sığ nişler yer alır. Taçkapı cepheleri, birbirinden kaval silmelerle ayrılan taş ve mermer bordürlerle tezyin edilmiştir (R. 504, 505). Zarif işçilik gösteren kabartmalarla bezenmiş baş kemerler yine kabartma bir çiçek motifiyle taçlandırılmış; köşelikler ise beyaz ve sarımtırak mermerle kaplanmıştır (R. 501).

Alt kat köşe odalarının cepheleri, birer dikdörtgen açıklık ile kemerli aydınlığın yer aldığı, dilimli kemerli ve yarım sekizgen form gösteren bir nişle teşkilatlandırılmıştır (R. 506). Ajurlu korkuluklarıyla şahniş şeklinde düzenlenmiş üst kattakiler ise, bu kısımlara geçişi sağlayan üçer açıklık ve birer aydınlığa sahip olup stüko dekorasyonlu yarım kubbelerle örtülüdürler (R. 507). Köşe odalarının cepheleri açık kahverengi taşlarla kaplı olup, nişlerin etrafı kırmızı taş ve beyaz mermerden yapılmış bir bordürle kuşatılmıştır.

Minareler, gövdeyle bütünleşen sekizgen şemalı kaide ile iki kaval silme arasına alınan kavisli bir topuk üzerinde yükselir (R. 274 minare kaidesi). Şerefeleri ajurlu korkuluklarla çevrili olup, birinci şerefelerde iki ana yöne bakan kemerli açıklıklar bulunur. Kaide ve topuk kahverengi ve kırmızı taşlarla kaplanmışken, gövde, kahverengi taşların çerçevelediği kırmızı taş ve beyaz mermer kakmalarla tezyin edilmiştir (R. 508-510).

Cephelerin üzerini, süslemesiz iri palmetli bir alınlık dolaşır. Taçkapılar, bu palmetli alınlığın üzerinde yer alan, sütunlu-kubbeli bir strüktür (yaklaşık 3 m. irifaında) görünümündeki ikinci bir alınlıkla yükseltilmiştir (R. 511). Taçkapıların iki yanındaki, giderek incelen poligonal sütünceler de cephelerin üzerinde yükseltilerek birer lotus çiçeği ve küçük çatrî ile taçlandırılmıştır. Dış kubbe, kırmızı taş kaplamalı sekizgen bir kasnak üzerine oturur. Kaval silmeli bir etekten gelişen soğan formlu bu kubbe, çeşitli ebatlardaki beyaz ve sarımtırak renkli mermerlerle kaplanmış olup, lotus çiçeği ve yerel tarzdaki bir alemle sonlanır (R. 511).

Babürlü cephe dekorasyonunun asıl etkisi, kırmızı taş–beyaz mermer kontrastına dayanır. Safder Ceng Türbesi'nde bu geleneksel etki, minare gövdelerinde kendini hissettirir. Taçkapılar ile cephelerdeki nişleri vurgulayan bordürlerde, kemer köşeliklerinde ve hattâ dış kubbede, beyaz mermerin yanı sıra yer yer gri ve sarımtırak renkli malzemenin kullanılmış olması, dekoratif kaplamaların etkisini azaltırken, cephelerin üzerindeki palmetli alınlığın kaba tasarımı, binayı çirkinleştirmiştir. Diğer taraftan sütunlardaki ve bilhassa kemerlerdeki bitkisel kabartmalar, kaliteli bir işçilik sunarken, silmelerdeki yarım kalmış uygulamalar (R. 504, 505) dekorasyonun başarısınına gölge düşürmüştür.

Her taçkapıda birer giriş açıklığı bulunmakla birlikte, Safder Ceng Türbesi'nin yüksek kaidesine çıkmaya imkân tanıyan merdivenlerin, sadece güney ve doğu cephelerde bulunması (R. 499), batı ve kuzey taçkapıların giriş amaçlı tasarlanmadığını gösterir. Bahçeye doğu cihetinden girilmesi ve türbenin doğu taçkapısında bir tarih kitâbesinin (R. 501, 502) yer alması da yine bu cephenin asıl cephe olduğuna işarettir. Taçkapılardaki bu girişler, sembolik lâhdin bulunduğu merkezî salonu ana yönlerde kuşatan dikdörtgen (4.61 x 8.35 m.) şemalı salonlara açılır. Bunlardan doğu ve batı cihetinde olanların üzeri, beyzî bir yelken tonozla örtülmüştür (R. 512- 514). Kuzey ve güney yönündeki salonların üzeri, ortadaki kare olmak üzere iki kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölümün üzeri yelken tonozla, diğer ikisi yarım kubbeyle örtülmüştür (R. 515-517). Örtülerin bütün iç yüzeyleri, bitkisel ve geometrik desenlerin olduğu yoğun bir stüko dekorasyon arz eder. Çevre salonlarının duvar etekleri mermerle kaplanmışken üst kısımları dekoratif nişlerle hareketlendirilmiş, hemen bütün kemer formları da zarif bitkisel kabartmalarla bezenmiştir. Salonlar, iki baştan, yarım sekizgen şemalı nişlerle genişleyerek,

üzerinde aydınlığın yer aldığı lentolu geçitler vasıtasıyla köşe odalarına bağlanır (R. 514 ve 517). Bu nişler, köşe odalarının dış cephelerindeki, dikdörtgen açıklık ve kemerli aydınlık bulunan nişlerle, tezyinî değilse de mimarî bakımdan aynı tasarımı gösterir. Bunlardan, güney salonu güneydoğu köşe odaya bağlayan nişte, mezar odalarına inen bir merdiven girişi yer alır (R. 517).

Zemini taş levhalarla kaplı köşe odaları, düzensiz sekizgen planlı kuruluşa sahip olmakla birlikte kısa kenarlarda açılan yarım sekizgen şemalı nişler (iç köşedekinde havalandırma mazgalı yer alır) vasıtasıyla mekân kareye yaklaştırılarak genişletilmiştir (R. 518). Duvarlar kahverengi taşlarla kaplanmış ve göz seviyesindeki dekoratif nişlerle hareketlendirilmiştir (R. 519). Kırmızı taştan yapılmış ve aynasına kabartma bir çiçek motifi işlenmiş birer tonozla odaların üzeri örtülmüştür (R. 520). Merkezî salonu kuşatan ikinci kat çevre salonları ve köşe odaları, alt kattakilere benzer bir tasarım sunarlar.

Sembolik lâhdin bulunduğu merkezî salona, ana yönlerdeki dört girişle ulaşılır. Yaklaşık 2.70 m. kalınlığındaki duvarları aşan bu geçitlerin merkezî salona ve dikdörtgen salonlara bakan yüzleri iç içe geçmiş kemerli bir düzen gösterirken orta kısımlarının üzeri atkıyla geçilmiştir (R. 521, 522). Merkezî salon, 8.35 x 8.35 m. ölçülerinde bir kare mekân sunar. Ortalarında dilimli kemerli niş içine alınan sivri kemerli girişlerin yer aldığı duvarlar, çevre salonlarındaki gibi etek seviyesinde bezemesiz mermer levhalarla kaplanmış, kalan yüzeyler ise stüko dekorasyonla hareketlendirilmiştir (R. 523, 524). Zeminden 6.40 m. yüksekliğindeki, bitkisel motifli bir korniş kare planlı orta mekân duvarlarını sonlandırır. Bu kısımdaki süsleme, giriş açıklığının yer aldığı dilimli kemerli nişte yoğunlaşır. Dış cephelerde olduğu gibi, bitkisel motifli kaidelere basan, kaval silme görünümündeki zarif sütüncelerin yapraklı başlıklarından gelişen sarmaşıklar, dilimli kemerler boyunca ilerleyerek onları bir çiçek motifiyle taçlandırırlar. Diğer bir süsleme ise bu kemerlerin hemen altında bulunur. Bir kuş figürünü andıran vazo biçimindeki kabartmalar dikkat çekicidir (R. 525). Mermer etekliğin üzerindeki duvar yüzleri, kat silmesine kadar, çeşitli ebatlardaki dikdörtgen çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Silmenin üzerindeki strüktür, Bengalî kemerlerle raptedilmiş gömme sütunlarla taşınan sekizgen bir görünüş sunmakla birlikte tâlî yönlerdeki kare yükseliş tromplara kadar sürer (R. 526). Trompların içleri, taçkapı ve dikdörtgen odalardaki

gibi yıldızlı geometrik düzenler sunan stüko bezemeye sahiptir (R. 527). İç kubbenin kilit taşı yüksekliği 12.20 m. olup, derinliği 2.80 m.yi bulur. Kubbe içi, monümental girişin merkezî salonundakine benzer, geometrik desenlerin hareketlendirdiği devasa bir gülbezek yada bulut motifini çağrıştıran ve derinlik hissinin kaybolduğu sıra dışı bir stüko dekorasyon arz eder. Şüphesiz türbenin salonundaki çok daha başarılıdır. Bugün biraz grileşmiş olmasına karşın, kademeli yükselişin oluşturduğu gölgelerle bir bulut kümesini andıran bu muhteşem süsleme âdeta gök kubbeyi temsil eder (R. 528, 529).

Orta mekânın mermerle kaplı zemini, diğer odalardan biraz yüksek olduğu gibi, lâhdin bulunduğu orta kısma doğru hafif tümsek tutulmuştur (R. 530). Zemindeki, renkli taş kalkmalı bir bordür dikkat çekicidir. Muhtemelen asıl giriş kabul edildiğinden, doğu girişinin hemen önünde yer alan bu kakma işçiliği yapının en nadide ve zarif dekorasyonunu temsil eder. İki başındaki müstakil çiçek motifinin arasında bulunan beyaz mermerin üzerine, yeşil, kırmızı, sarı ve siyah renkli taşlarla, güller ve uçlarında yaprakların olduğu kıvrık dallar işlenmiştir. Ancak zeminde yer alması nedeniyle zarar görmüştür (R. 532, 533).

Salonun merkezindeki lâhid, iki kademeli bir mermer seki üzerine oturtulmuştur. Bunlardan, bir silmeyle yükselen ilki 2.60 x 2.60 m. ebadında ve 5-6 cm. irtifaında olup, kuzey tarafındaki havalandırma mazgalıyla dikkat çeker. Diğeri ise 1.10 x 2.17 m. ebadında olup yaklaşık 3 cm. yüksekliğindedir (R. 530). Zengin bir oyma ve kaliteli bir perdah işçiliği gösteren beyaz mermerden yapılmış bu sembolik lâhid, 80 x 185 cm. ölçülerinde bir alana oturan, iki kademeli yüksek bir kaide ile iki silme arasına alınan, dar ve alçak tutulmuş bir gövde ve tekne biçimindeki üst tabladan oluşur (R. 531). Kaide, aşağı sarkan yaprak kabartmalarıyla bezenmiştir. Aynı süsleme üst tablada da görülür. Ancak buradaki yapraklar, kaidenin aksine yukarı doğru açılarak içi çukur bir üst tabla oluşturur. Tablanın kuzey yönünde, baş kısmına işaret eden bir tâc yer alır. Lâhid baş tarafından kırılmış ve îtinasız bir şekilde yapıştırılmıştır. Kaidesi ve üst tablası büyümek, gövdesiyse küçülmek sûretiyle ince belli bir forma kavuşan lâhdin başucundaki tâcı ve genel tasarımıyla, Delhi'deki Babürlü lâhidleri arasında müstesna bir yerinin olduğu söyleyebilir. Fakat, tekne biçimindeki üst tablasının içinde, baş ve ayakucuna tekabül

eden sekiz yapraklı iki çiçek ile onların arasındaki kartuş deseninden oluşan oymalarıyla dönemin alışılmış dekoratif formlarını sürdürür (R. 531).

Ana akslarda taçkapı ve köşkler, merkezdeyse türbenin bulunduğu çarbağ konseptinin yanısıra platformun kapalı mekân ve merdiven tasarımında asıl ilham kaynağı Hümayun Türbesi'dir. Ancak, planı îtibariyle merkezî salonlu şemaların bir varyasyonu olmasına karşın türbe gövdesinin, Hümayun Türbesi'nden mülhem olduğunu yada ona benzediğini ileri sürmek, en azından Delhi'deki diğer yakın örneklerin atlanması anlamına gelecektir. Diğer yandan Safder Ceng Türbesi, Hümayun Türbesi'nin diyagonal geçitli yenilikçi tasarımının değil, Uluğ Beg Türbe'sindeki daha eski bir şemanın takipçisidir. Hattâ Safder Ceng Türbesi'nin, Babürlü Devleti kurulmadan önce, Timurluların son yıllarında Gazne'de inşa edilen bu türbedeki şemayı, geometrik tasarım ve işlevsel bütünlük açısından nihaî noktasına ulaştırdığını söyleyebiliriz. Bu şemanın, Uluğ Beg Türbesi'nden Safder Ceng Türbesi'ne uzanan öyküsüne, dış gövde formları farklı olmakla birlikte, çevre odalarını birbirine bağlayan geçitleri ve diğer açıklıklarıyla Sundervâlâ Mahal ve Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi de katkıda bulunmuştur. Nitekim Safder Ceng Türbesi, iç mekân tasarımı açısından Sundarvâlâ Mahal ve Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi'nden etkilenmiş görünmektedir. Bu iki yapı, dıştakiler daha büyük olmak üzere çifterli köşe odalarına sahipse de, yarım sekizgen şemalı ikişer eyvan formunun genişlettiği çevre salonlarıyla ve üzerinde aydınlığın yer aldığı geçitleriyle Safder Ceng Türbesi'ni tasarlayanlara ilham vermiş olabilir.

Safder Ceng Türbesi, genel görünüşü bakımından, Hümayun Türbesi'nden çok Tac Mahal'i (1632-1652) andırır (R. 756). Hattâ mimarın, türbenin dış formunu, Tac Mahal'in silüetinde bazı değişiklikler yaparak belirlediği ileri sürülebilir. Kısmen Osmanlı şemalarını hatırlatan[516] Tac Mahal'de minareler, kare planlı platformun köşelerindeki tümleşik sekizgen strüktürler üzerinde yükselir. Türbenin dış gövde formu ise düzensiz sekizgendir (R. 757). Safder Ceng Türbesi'nin mimarı, platformun köşelerindeki minareleri gövdenin köşelerine çekmiştir. Böylece, platformun köşelerindeki taşıyıcı özelliğini yitiren sekizgen strüktürler artık masif-

[516] Babürlülerdeki müteaadid minare uygulamalarının büyük bir olasılıkla Osmanlı örneklerinden mülhem olduğunu ileri süren Ebba Koch, Tac Mahal'de türbenin bulunduğu bahçenin, özenle planlanmış asıl bölüm olmasını, kısmen Osmanlı [külliye] şemalarıyla karşılaştırılabilecek bir husus olarak değerlendirir (Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, ss. 95 ve 98).

dolgu olmaktan kurtarılmış ve revaklı cephelerle uyumlu baldaken tarzı bir strüktüre kavuşturulmuştur. Gövdeyle kesintisiz bir bütünlük göstermeyen minareler, bir bakıma tâlî yönlere eklenmiş gibidir (R. 500). Bu uygulama, sekizgen (düzensiz sekizgen) formu hissettirmek isteyen bir tutumla gerçekleşmiş olabilir. Aksi takdirde, Tac Mahal bahçesinin kırmızı taş kaplamalı âbidevî güney girişi (R. 758) gibi, gövde ile organik bütünlük arz eden bir form tercih edilebilirdi. Fakat yine de başta şerefeleri olmak üzere minarelerin, türbe gövdesiyle ilişkisi tam olarak kurulamamıştır (R. 508-510). Tac Mahâl bahçesinin muazzam güney taçkapısının üzerinde de görülen, küçük kubbelerin sıralandığı sütunlu alınlıklar (R. 758), Şahcihan devri mimarlığından belki de en az değişimle transfer edilen unsurlar olarak[517] Safder Ceng Türbesi'nin taçkapılarında yer almıştır.

Değinmemiz gereken diğer iki husus ise, Safder Ceng Türbesi'nin Hümayun Türbesi'ne dayanan türbe merkezli çarbağ konseptine, Tac Mahal'deki gibi fıskıyeli havuz eklenmesidir. Türbenin kubbesi, Tac Mahal'in kubbesinden[518] hafif farklıdır ve soğan biçimine çok daha yakın dış formluyla kendi devrinin zevkini yansıtır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında, Safder Ceng Türbesi'nde, Delhi'den Gazne'ye uzanan daha çok iç mekân kuruluşuna ilişkin spesifik referansları, asıl ilhâmını Tac Mahal'den alan bir silüet tasarımıyla buluşturarak yeni bir sentez oluşturulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla türbeyi, *Bibi Makberesi* gibi taklid olarak değerlendirmemek gerektiği kanaatindeyiz. Ancak, minare gövdelerinde beyaz ve kırmızı renkli malzemeyle oluşturulan etkileyici gücün türbe gövdesinde ihmal edilmesi,[519] şerefeler ile türbe gövdesinin kat seviyeleri arasındaki uyumsuzluklar ve çapları geniş tutulmuş minarelerin türbe gövdesini kısmen boğmasından doğan orantısızlıklar dikkat çekmektedir. Şüphesiz en önemli uyumsuzluk, köşe odalarının üzerinde çatrîye yer vermeyerek ehramî yükselişin önemli ölçüde zayıflatılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

---

[517] Aynı alınlık biçimi, farklı bir kemer ve kubbe formuyla daha önce Ekber devrinde, örneğin Fetihpur Sikri'deki Bülend Dervâze'de görülür.

[518] Tac Mahal'in dış kubbesi, Hümayun, Ategeh Han, Hân-ı Hânân türbeleri gibi bazı yapıların kubelerine göre kısmen soğan formuna yakındır. Literatürde bunlar, genellikle, *'hafif soğanvârî'* yada *'soğan formlu'* kubbe şeklinde anılmakla birlikte biz tanımlamayı benimsemiyoruz. Bu hususa *Değerlendirme* bahsinde değinilmiştir.

[519] Siyasi-ekonomik olumsuzluklardan doğabilecek malzeme sıkıntısı buna yol açmış olmalıdır. Bu bağlamda, Hân-ı Hânân Türbesi'nden sökülerek kaplama malzemesinin getirildiği rivayetini hatırlamak gerekir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Âsâr'da, Safder Ceng'in 17 Zilhicce 1167 / M.1753[520] tarihinde öldüğü ve türbenin bulunduğu yere defnedildiği, türbenin ise II. Âlemgir [1754-60] döneminde Nevvâb Şücâuddevle tarafından yaptırıldığı kaydedilerek inşa tarihi için H.1167/M.1753 yılı zikredilmiştir.[521] Ayrıca eserde, türbenin doğu taçkapısındaki, 1167 kaydı bulunan kitâbe metnine de yer verilmiştir.[522] Sonraki çalışmalarda, hem bu bilgiler hem de kitâbedeki kayıt esas alınarak türbe H.1167/M.1753-54 yılına tarihlenmiş[523] ve bu husus tartışılmamıştır. Hattâ, doğu girişi üzerindeki kitâbeye dayanarak türbenin Şücâüddevle tarafından, anılan yılda inşâ edildiği ileri sürülmüştür.[524] Ancak bu kayıt bir inşâ kitâbesi değil, Safder Ceng'in ölümüne tarih düşürüldüğü manzûm bir tarih kitâbesidir.

Türbe Gövdesi, Güney Girişi Üzerindeki Kitâbe (R. 502):

یا الله

1- چو آن صفدر عرصه مردمی * ز دار فنا گشت رحلت گزین

2- چنین سال تاریخ او شد رقم * که "بادا مقیم بهشت برین". ١١٦٧

Tercümesi:

Yâ Allah

---

520 S. Ahmed Han'ın verdiği milâdî tarih bir yıl hatalıdır.

521 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 9 ve Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 93.

522 S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Kitâbeler [Bâbı], s. 72.

523 ASI Kataloğunda H.1167/M.1753-54 yılına tarihlenen yapı için Beşîruddin Ahmed H.1167/M.1753 yılını zikreder. Fakat her iki kaynakta da türbenin Şücâüddevle tarafından yaptırıldığı belirtilir. C. Stephen'ın tutumu daha ihtiyatlıdır. Stephen, Safder Ceng'in ölüm tarihini vermek, yapının Şucâuddevle tarafından yaptırıldığını belirtmekle birlikte, bu tarihi türbeyle ilişkilendirmez. Son zamanlara ait bir Delhi kataloğunda ise yapının inşâ tarihi olarak 1753 yılı kabul edilmiştir (İlgili malûmat için bkz. M.Z. Hazan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 190; B.A. Dehlevî, Cild: 3, s. 40 vd.; Stephen, ss. 161-162; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 242).

Delhi'nin ikinci büyük türbesi olması bakımından literatürde sıkça değinilen bu yapının, H.1167/M.1753-54 yılında yaptırıldığı kabul edilmiş görünmketedir.

524 Y.D. Sharma, s. 89.

1- İnsanlık arsasının o Safderi (yiğidi) * Dâr-ı fenâdan rıhleti tercih ettiğinde

2- Onun (irtihal) tarihi rakamla şöyle oldu * Ki "Cennet-i Âlâ'nın mukîmi olsun", 1167.

Farsça yazılmış, nesta'lik hatlı kitâbeden anlaşıldığı üzere son satırda, ebcedle ve rakamla verilen (Hicrî) 1167 tarihi, Safder Ceng'in ölüm yılıdır.

Safder Ceng, Horasan'dan (İran) Hindistan'a göç etmiş bir sülâleye mensub olup Babürlü devletindeki İrânî[525] unsurdandır. Ebu'l-Mansûr Han Bahadur Safder Ceng'in asıl adı Mirza Muhammed Mukîm'dir. Siyâdet Han'ın oğlu, Burhan'ul-Mülk'ün damadı ve aynı zamanda kız kardeşinin oğludur. Babürlü sultanı Muhammed Şah (1719-1748) tarafından Eved (Oudh) vilayetine vâli (subedar) olarak atanmıştır. Umdet'ul-Mülk Emir Han'ın ölümü üzerine H.1159'da (1746) Allahâbad bölgesi de ona bağlanmıştır.[526] I. Âlemgir (Evrengzib) devrinin (1658-1707) sonlarından îtibaren birkaç subeyi (il) bir kişiye bağlamak sûretiyle, ayaklanmalar önlenmeye ve daha güçlü bir kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zaman içinde güçlenen subedârlar da merkezî otoriteyi çok dikkate almamışlardır.[527]

Ahmed Şah Abdalî'ye (Afganlı) karşı Serhind dolaylarında üstünlük kazanan Babürlü ordusunda Safder Ceng de yer almıştı. Ordu Delhi yolundayken Muhammed Şah'ın ölüm haberi ulaşmış ve ona komuta eden şehzade Ahmed Han, Ahmed Şah Bahadur (1748-1754) ünvanıyla tahta çıkarılmıştır. Safder Ceng bu esnada vezir tayin edilmiş ve teamülen yine kendisinde kalan Eved bölgesini vekâleten yönetmeye başlamıştır.[528] Ancak o, Ahmed Şah Abdalî'nin (Afganlı) 1751'deki Pencab seferinde, Pencab ve Multan'ın elden çıkmasından sorumlu tuttuğu Cafer Han'ı öldürtmüş ve Emir'ül-Ümerâ tayin edilen II. Gaziüddin Han (Tûrânî) ve padişaha karşı ayaklanmıştır.[529] Böylece, Turanî ve İranî unsur arasında 6 ay süren mücadeleli bir dönem (1753) başlamıştır. Bu süreç sonunda vezirlikten azledilmişse de, Eved ve

---

525 İranlı Şiî Türklerdendir. Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 36, dpn. 1.
526 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: I, ss. 137-138.
527 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 36.
528 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 102-107.
529 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 110-112.

Allahâbad bölgelerinin subedârlığı kendisinde bırakılmıştır.[530] Subesine dönen Safder Ceng, 17 Zilhicce 1167'de, yani 5 Ekim 1754'te ölmüş[531] ve naaşı Delhi'ye getirilmiştir.[532]

Doğu Hindistan Şirketi adı altında İngilizlerin siyasî-askerî bir güç olarak her geçen gün büyümeye devam ettiği 18. yüzyılın ortalarında,[533] Hind ülkesi büyük ölçüde Babürlü padişahına bağlı olmakla birilikte, büyük vilayetleri ellerinde bulunduran subedârlar çoğu kere sultandan daha güçlü konumdaydılar. Safder Ceng de dönemin en güçlü subedârlarındandı. Nitekim onun, boyutları îtibariyle ancak Hümayun'unkiyle mukayese edilebilecek türbesi yanında, otuz yıla yakın saltanat süren ve Safder Ceng'i subedâr tayin eden Muhammed Şah'ın, Nizamüddin Dergâhı'ndaki mütevazı üstü açık türbesi bu durumu açıklar mahiyettedir.

Tarihlendirme hususuna tekrar dönecek olursak, kitâbede, yapının inşâsından söz edilmemektedir. Yine belirttiğimiz üzere, S.Ahmed Han, türbenin Şucâuddevle tarafından yaptırıldığını kaydetmiştir. Şucâuddevle Bahadur, babasının (Safder Ceng) ölümünden (1754) sonra Eved ve Allahâbad valiliğine, Şehzade Ali Gevher'in II. Şah Âlem ünvanıyla tahta çıkmasından (1760) sonra ise vezirliğe atanmış ve 1775 yılında ölmüştür.[534] Şayet bânî o ise, Safder Ceng'in ölümünden sonra türbenin inşasına başlanmış, asgarî 8-10 yıl sürmüş olması muhtemel bu muazzam kompleks 1762-64 yıllarında tamamlanmış olmalıdır. Bununla birlikte türbeyi, daha güçlü ve nüfuz sahibi[535] olan ve Şahcihanâbâd'dan (pâyitaht) çok uzak kalmak istemeyen Safder Ceng'in bizzat kendisinin yaptırmış olabileceğini, en azından vezirliği döneminde şantiyenin kurulmuş olması ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim 1749'da Bangaş Afganlarınca Eved subesi yağmalandığında Safder Ceng öldü zannedilerek Delhi'deki varlığına el konulmaya hazırlanılmış, ancak, onun Delhi'ye çıkıp gelmesiyle bu girişim akim kalmış idi.[536] Ayrıca, Safder Ceng'in naaşının kendi

---

530 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: I, ss. 139-140; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 112.
531 S.N. Khan and A. Hayy, Cild: I, s. 140.
532 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 193.
533 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 98 vd.
534 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: II, ss. 868-869; Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 123, 129 ve 178.
535 Safder Ceng, Ahmed Şah'a (Babürlü sultanı) karşı ayaklanırken hanedandan bir çocuğu padişah ilan etmiştir. Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 112.
536 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 109-110.

iline (Eved) defnedilmeyip Delhi'ye getirilmiş olması da bu ihtimali çok güçlendirmektedir.

Babürlü yapılarında inşâ kitâbelerinin az oluşu ve bunların bir kısmının günümüze ulaşamaması, bu yapıda olduğu gibi pek çok türbenin sağlıklı bir şekilde tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. İnşâ tarihiyle ilgili bu belirsizliğe karşın yapının mimarı ve ne kadara mâl olduğu hakkında, erken tarihli kaynaklarda bilgi mevcuttur. Kitâbeyi kaydetmemiş olması şaşırtıcıysa da M. Sengîn Beg, türbenin, 3 lek (300.000) rupi mâliyetle, Bilâl[537] Muhammed Han tarafından tasarlanıp inşâ edildiğini zikretmiştir.[538] Nitekim benzer malûmat daha sonra *Âsâr'*da da yer almıştır.

Sengîn Beg'in kaydı, Bilâl Muhammed Han'ın, sitenin bütün aşamalarından sorumlu baş mimarı olduğunu göstermektedir. Yapıda çalışan diğer usta ve sanatkârlar bilinmemektedir.

1.2.1.2.1.3. Lâl Bangla I

Bulunduğu Yer:

Türbe, Kale-i Köhne ve Hayr'ul-Menâzil Camii'nin güneybatı istikametindeki bir golf kulübü arazisi içinde yer almakta olup, kulübün doğudaki kapısından girildiğinde, sol tarafta kalan iki türbeden büyük olanıdır. C. Stephen'ın ölçülerini (yaklaşık 48 x 54 m.) verdiği, vaktiyle bu iki türbeyi kuşatan avlu

---

537 Bu isim *Seyr'ul-Menâzil*'de " شیدی بلال محمد خان " (Şîdî Hilâl Muhammed Han) şeklinde geçer. Fakat, eseri Urduca tercümeyle birlikte yayımlayan Ş. Hüseyin Kâsımî, ismin 'Bilâl' olduğunu belirtmiştir (M.S. Beg, s. 89, dpn. 3). Bu isim, *Âsâr*'ın 1854 yazar neşrinde ve M.Rahmetullâh Rad neşrinde 'Bilâl' iken, Halîk Encüm neşrinde 'Hilâl'dir. Bkz. S.A. Han, **Âsâr (1854)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 93; A.mlf. **Âsâr (1904)**, (M.R. Rad neşri), Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 93; A.mlf. **Âsâr (2003)**, (H.Encüm neşri), Cild: 1, s. 328. ASI kataloğunda da o Bilal olarak anılır (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 190). Biz de bu okuyuşu tercih ettik. Bu fark, tercih edilen 'he' karakterinin 'be' harfiyle benzeşmesinden ileri gelmiş olmalıdır. Ayrıca, Şîdî (shidi) adı Güney Asya'da, Hz. Bilâl'e atfen Habeş-Afrika kökenliler için kullanılır. Bkz. Beale, s. 381; Shihan de S. Jayasuriya, "Identifying Africans in Asia: What's in a Name?", **African and Asian Studies**, Cild: 5, Sayı: 3-4, Brill, Leiden, 2006, ss. 289-291. Nitekim Bilâl Muhammed Han Habeşli olarak zikredilir. Bkz. Prabha Chopra (ed.), **Delhi, History and Places of Interest**, Delhi, 1970, s. 214; Rustam Jehangir Mehta, **Masterpieces of Indo-Islamic Architecture**, Taraporevala, Bombay, 1976, s. 69.

538 M.S. Beg, s. 89.

duvarlarından[539] ve S. Ahmed Han'ın bildirdiği, yine avlu içinde yer alan üstü açık türbelerden[540] eser kalmamıştır. Bazı çalışmalarda buradaki iki türbe, bazılarında ise bunların 100 m. batısındaki diğer türbe (Burc-ı Lâl Bangla) de dâhil edilmek sûretiyle manzûme, *Lâl Bangla* adıyla kaydedilmiştir.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Bir subasman üzerinde yükselen kare dış gövde formuna sahip türbe, merkezî salon ve köşe odaları ile bunların arasındaki giriş verandaları olmak üzere dokuz bölümden oluşan merkezi planlı bir yapıdır (Ş. 40). Merkezî salon çift kubbeyle, diğer bölümler ise düz damla örtülmüştür. Tuğla konstrüksiyona sahip türbenin cepheleri bütünüyle kırmızı ve sarımtırak taşlarla kaplanmıştır (R. 534, 535).

Cepheler, üç kemer gözüyle temsil edilen girişler ve onların iki yanındaki köşe odalarının birer penceresiyle teşkilatlandırılmıştır. Girişler cephelerden yüksek olduğu gibi dışa da taşırılmıştır. İki baştakiler duvarlara bitişik olmak üzere, zarif işlemeli dört servi sütuna basan, dilimli üç kemere sahip verandalara üçer basamaklı merdivenle çıkılır (R. 537). Dikdörtgen planlı (3.71 x 7.18 m.) bu verandaların iç yüzleri, duvar eteği boyunca sarı taşlarla, üst kısımlar ise sarı taştan müteşekkil bordürlerle çerçevelenmek suretiyle kırmızı taşlarla kaplanmıştır. Yan duvarlarda, köşe odalarına geçişi sağlayan, 87 x 164 cm. ebadındaki, eşikle yükseltilmiş girişler yer alır ve bunların iki yanındaki duvar yüzleri yek pare taşla yapılmış dilimli kemerli birer nişle hareketlendirilmiştir (R. 540). Verandaların gerisindeki duvarlar, asıl salonu temsil ettiğinden nisbeten detaylı tasarlanmıştır. Bunların merkezinde, salonla irtibatlı birer açıklık (biri ajurlu panelle kapalıdır) bulunur. Sarı taştan yapılmış bir silme takımının çevrelediği hafif bir çökertme içindeki kırmızı taştan yapılmış basık sivri kemerli ikinci bir çökertme içine alınan bu lentolu açıklıkların (yaklaşık 87 x 166 cm.) üzerinde küçük birer kemerli aydınlık yer alır. Güneydeki açıklık, iki yanında yer alan alçak kabartmalı süsleriyle vurgulanmış bir giriş görünümündedir (R. 543). Daha küçük ebatta olmak üzere kuzeydeki açıklık da kabartmalarla süslenmiştir (R. 541). Doğu ve batıdaki açıklıkta bu tarz süslemeler mevcut değilse de batıdaki ajurlu bir panelle kapatılmıştır (R. 542). Başlangıçta,

---

[539] Stephen, s. 162.
[540] S.A. Han, **Âsâr (1904)**, Üçüncü Bâb-İmâretler, s. 97.

doğu ve kuzey açıklığının da ajurlu panellerle örtülü olduğu ve merkezî salona sadece güneydeki açıklıkla girildiği düşünülebilir. Bunların iki tarafındaki duvar yüzlerine küçük nişler açılmıştır. Güney yönündeki revakta, bu nişlerin yerini, yapının üzerine çıkan iki merdiven girişi almıştır (R. 543). Merdiven girişleri, yaklaşık kare şemalı (90 x 95 cm.) küçük bir antreye açılır. Bu iki bölüm bütünüyle ihmal edilmemiş; duvar yüzleri, palmetle taçlanan kartuş desenleri ve panolarla bezenmiştir. Verandalarının üzerleri, zeminden 3.38 m. yüksekliğindeki, enine uzatılmış yek pare taşlarla kapatılmıştır (R. 540).

Merkezî salon, 4.42 x 4.42 m. ölçülerinde kare bir plan arz eder. Yapının asıl bölümünü teşkil eden salonun duvar yüzleri tamamen kesme taşlarla kaplanmıştır (R. 544). Sarı taştan yapılmış bordür iç duvarları üç bölüme ayırır. Ortada, giriş ve aydınlığın yer aldığı, 1.40 m. genişliğe, 2.90 m. yüksekliğinde ve 1.20 m. derinliğindeki, basık sivri tonozlu birer niş şeklinde düzenlenmiştir. Delhi'deki diğer türbelerde, giriş ve pencereyi kuşatmak üzere çoğunlukla sathî nişler tercih edilmekle birlikte bu yapıda eyvan formlu derin nişlere yer verilmiştir. Bu uygulama, geleneksel dört eyvanlı şemayı minyatürize ederken giriş ve pencere derinliklerini azaltarak iç mekânın daha fazla ışık almasını sağlamıştır. Nişlerin kemerleri iki parçadan oluşan kırmızı taştan kesilmiş; tonozları ise sarı taşlarla kaplanmıştır. Tonozlu nişlerin iki tarafındaki duvar yüzlerinde yeni bir uygulama olarak büyük nişlerle karşılaşılır. Genellikle göz hizasında tutulan küçük dekoratif nişler bu yapıda zeminden başlayan ve yaklaşık 2.25 m. yüksekliğindeki büyük nişlere dönüşmüştür. Dilimli kemerli bu nişler 88 cm. genişliğe ve 42 cm. derinliğe sahiptir. Bunların içinde yer alan küçük ölçülerdeki nişler ise geleneksel ögelerden vazgeçilmediğine işaret sayılabilir (R. 544).

Kırmızı taştan kaval silmeyi, zeminden 3.62 m. yüksekliğindeki konkav silmeli bir korniş takip ederek orta mekânın duvarlarını sonlandırır (R. 545). Kornişin üzerindeki duvarlar, köşelerde trompları ana yönlerde kemerli pencereleri kuşatan, sarı ve kırmızı taşlarla kaplanmış sekiz kemerli bir strüktürle yükselir. Basık formlu iç kubbe, kilit taşına kadar 6.90 m. yüksekliğindedir. Diğer yüzeyler gibi kubbe içi de kesme taşlarla kaplanmıştır (R. 546). Kaval silme içine alınmış çiçek kabartmasından müteşekkil göbek motifinden yayılan yelpaze biçimindeki bu kırmızı

taş kaplama oldukça sadedir. Salondaki, tek tezyinî nitelikli taş işçiliği de bu göbek motifidir.

Merkezî salonun zemini, büyük parçalar halindeki kesme taşlarla kaplanmış olup herhangi bir lâhid ihtiva etmez. Hattâ kaplamanın dokusunda daha önce lâhid olduğuna dair bir iz bile yoktur (R. 547). Döşemelerin olması muhtemeldir.

Kare planlı (2.80 x 2.80 m.) köşe odaları, revaklara açılan ikişer girişin yanı sıra cephelere bakan, giriş fonksiyonu ön görülmemiş ikişer açıklığa daha sahiptir. Bu açıklıkların yan yüzleri büyük taş plakalarla kaplıysa da, küçük nişlerin açıldığı duvar yüzleri sıvalıdır (R. 548). Yer yer sıvaları döküldüğünden yapı tuğla örgüsünü ifşa etmektedir. Odaların zemini taş kaplama olup üzeri taş bloklarla kapatılmıştır (R. 549).

Merkezî salonun iki girişi, kubbe içi ve veranda kemerlerinin içlerindeki mahdut kabartmalar dışında iç mekânlarda bezemeye yer verilmemiştir. Fakat dış cepheler nisbeten yoğun ve îtinalı bir dekorasyon sunar. Yaklaşık 72 cm. yüksekliğindeki subasmanın yüzeyleri sarı taş plakalarla kaplanmış, köşeleri zarif işlemeli sütüncelerle hafifletilmiştir. Güney cephesinde kaplamanın bir kısmı harap olduğundan subasmandaki tuğla ve moloz dolgu ortaya çıkmıştır. Malzemenin ufalanması neticesinde yapının âdeta altı oyulmakta; binanın mukavemeti zayıflatmaktadır (R. 535).

Türbenin, 15.58 m. genişliğindeki cephelerinde asıl dikkat çekici bölümler, dışa taşırılan verandalardır. Veranda sütunları oldukça dekoratif tasarım arz ederler. Kare kesitli alt tabladan gelişen kavanoz formlu kaide üzerindeki servi formlu gövde ile kaide tablasını andıran bir başlıktan müteşekkil bu sütunlar, yaprak kabartmalarıyla süslenmiş olup, hemen bütünüyle bezenen yegâne unsurlardır (R. 538). İki parçadan oluşan ve bir çiçek kabartmasıyla taçlandırılan dilimli kemerlerin köşelikleri, rölyef işçiliği gösteren kıvrık dallar ve çiçek motifleriyle süslenmiştir (R. 539). Güney cephesindeki kemerlerinin üzerinde, ortadaki yatay; yanlardakiler ise, küçük birer nişin yer aldığı dikey olmak üzere üç kabartma kartuş yer alır. Diğer cephelerde de sadece ortadaki kartuşa yer verilmiştir. Gerek merkezî salon güney girişinin nisbeten detaylı bezenerek iki merdiven girişinin bu yönde yer alması ve gerekse güney cephe üzerindeki bu üçlü kartuş uygulaması, yapının asıl cephesinin

güney cephesi olduğunu göstermektedir. Yapının köşeleri ve veranda çıkıntıları, iri yapraklı kaidelere basan kare formlu sütunlarla tahkim edilmiştir (R. 536). Kalkan duvarların yükselttiği cepheleri, önce, bezemesiz konsolların taşıdığı kırmızı taştan yapılmış saçak, onun üzerindeki kaval silmeyi takiben de palmetli bir alınlık dolaşır. Köşe odalarının üzerindeki alınlığın desenleri çok sade iken, daha yüksek tutulmuş veranda cephelerindekiler nisbeten detaylıdır.

Girişleri güney verandasına açılmış, merkezî salonun 1.72 m. kalınlığındaki duvarlarında yer alan onüçer basamaklı iki merdivenle türbenin üzerine çıkılır. Türbenin asıl irtifâı, köşe odaları ve revaklardan yüksek tutulmuş merkezî salon ve dış kubbeyle elde edilmiştir. Bununla uyumlu olarak cepheler de kalkan duvarlarla yükseltilmiştir. Merkezî salon, yapının üzerinde 2 metreye ulaşan prizmatik bir yükseliş gösterir. Revak üstlerindeki irtifaı yaklaşık 1.80 m. civarında olan kalkan duvalarla bu kısmın arası âdeta bir sokak gibidir (R. 550). Tuğla örgünün dikey, yer yer de yatay taş bloklarla güçlendirildiği bu prizmatik strüktürün cephelerinde, dekoratif küçük nişlerin yanı sıra derin nişler de yer alır. Bunlardan bir kısmı sağır iken doğu ve batı mihverindekiler, merdivenlerin çıkışları ile iç kubbenin altındaki doğu ve batı pencerelerini barındırır (R. 551). Kuzey ve güney cephenin ortasındaki nişlerde sadece pencere yer alırken güney cephenin iki başındakiler, dış kubbe kasnağına çıkan iki merdivene giriş teşkil eden birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir (R. 552). Çiçekli bir frizle nihayetlenen cephelerin vaktiyle taş plakalarla kaplı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunların hiç birisi mevcut değildir.

Kaval silmeli dairevî bir kasnak üzerine oturan dış kubbe, soğan formunda olup kasnaktan daha geniş tutulmuştur. Kubbenin kuzeybatı yüzünde ve bileziğin biraz üzerinde yer alan kemerli bir açıklık, iki kubbe arasına girişe imkân tanır. Sarı taştan yapılmış bordürlerle dilimlenen kubbe yüzeyi kırmızı taşlarla kaplanmış, büyük bir lotus çiçeğinin yanısıra, disk ve küre formundaki taş ögelerin dizilmesinden müteşekkil bir alemle taçlandılmıştır (R. 553).

Türbenin kırmızı taştan inşa edildiği ileri sürülse de,[541] subasmandan kubbeye kadar tuğla örgüye sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Duvarların dış yüzlerindeki kırmızı ve sarı taş malzeme, büyük plakalar şeklinde kesilmiş dekoratif kaplamadan

[541] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 45-46; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 29.

ibarettir. Nitekim yapının üzerindeki merkezî salon çıkıntısı, mevcut hâliyle dekoratif ve strüktürel uygulamayı göstermektedir. Fakat, açıklıkların geçilmesinde, yapının köşelerinde, revaklarda ve merkezî salonda kullanılan kesme taş malzeme, aynı zamanda inşaî hususiyeti haizdir. Taşla kaplanmış olmakla birlikte, taşıyıcı strüktürde tuğla kullanıldığından kubbelerin hafif olması icab eder. Nitekim dış kubbe, içte tuğla örgüye sahiptir. İç kubbe de böyle olmalıdır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin herhangi bir kitâbesi bulunmadığı gibi kimin adına inşa edildiği de açıkça bilinmemektedir. Bu türbeyi (Lâl Bangla I) ve daha küçük olan kuzeydeki türbeyi (Lâl Bangla II) bir arada *Lâl Bangla* ismiyle kaydeden S.Ahmed Han, eserinin ikinci neşrinde (1854), büyük künbedde [II.] Şah Âlem'in kızı Begim Can'ın, küçük künbedde ise [II.] Şah Âlem'in annesi Lâl Künver'in kabrinin bulunduğunu ifade ederek buranın H.1193/M.1779 civarında [II.] Şah Âlem tarafından yaptırıldığını belirtir.[542] C.Stephen da her iki yapıyı aynı isimlere atfederek (kendisinden) 90 yıl önce [II.] Şah Alem'in Lâl Bangla avlusuna annesini ve kızını defnettiğini ve burayı ailesi için bir hazîreye dönüştürdüğünü yazar.[543] M.Z. Hasan'ın çalışmasında, hangi türbenin kime ait olduğu açıkça belirtilmeden bu iki yapının, II. Şah Âlem'in annesi Lâl Künver ve kızı Begim Can'a atfedildiği ifade edilir.[544] Bu ihtiyatlı tutumu benimseyenler[545] olmuşsa da, ASI tarafından yayımlanan bazı çalışmalarda büyük türbe hakkında sessiz kalınırken iki lâhdin yer aldığı küçük türbenin, II. Şah Âlem'in annesi Lâl Künver ve kızı Begim Can ait olduğuna inanıldığı belirtilmiştir.[546] Diğer yandan, küçük türbenin, I. Şah Âlem Bahadur Şah'ın (1707-1712) kızı Begim Can'a, büyük türbenin ise II. Şah Âlem'in annesi Lâl Künver'e ait olduğu da ileri sürülmüştür.[547]

---

542 S.A. Han, **Âsâr (1854)**, Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 96-97.
543 Stephen, ss. 162-163.
544 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 45-46.
545 R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 228, no. D145.
546 Y.D. Sharma, ss. 121-122; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 29.
547 Bununla birlikte, C.Stephen'dan nakledilmiş görünen bazı ölçüler, küçük türbenin yine Lâl Künver'e, büyüğün de Begim Can'a atfedildiğini göstermektedir. Fakat Begim Can'ın, I. Bahadur Şah'ın (I. Şah Âlem) kızı olduğu ileri sürülmüştür. (Bkz. Halîk Encüm [ed.], "Havâşî ûr Me'haz", **Âsâr (2003)**, Cild: 3, ss. 377-378). Lâl Bangla türbeleri hakkında ayrıca bkz. B.A. Dehlevî, Cild: 2, ss. 659-660.

Mimarîsi ve dekorasyonuyla son dönem Babürlü mimarîsi özellikleri gösteren bu iki türbe çok eski olmadığı halde, tarihî bilgilerin tutarsızlığı dikkat çekicidir ve sağlıklı sonuca ulaşmak gerçekten güçtür. Bunu, Babürlü Devleti'nin son dönemindeki karışıklıklar ve özellikle Delhi'nin atlattığı bâdireler ve travmatik hadiseler neticesinde kitâbe vb. kayıtların yok olmasıyla açıklamak mümkündür.

Çalışmalarda daha çok, Lâl (kızıl) adının, Lâl Künver'den yada yapının inşasında kullanılan kırmızı taştan gelmiş olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak mezkûr türbelerin kimliği veya âidiyetiyle ilgili malûmatın sorgulanması gerektiği açıktır. S.Ahmed Han'ın çalışmasının ikinci neşri (Âsâr 1854) nisbeten daha iyi tanınır ve sonraki edisyonlarda, metin bakımından çoğu kere bu nüsha esas alınmıştır. Fakat orada yazar, Lâl Bangla türbeleri hakkında verdiği malûmatın kaynağından söz etmez. Hâlbuki, ikincisinden bir takım farklarla[548] ayrılan ilk Âsâr, bu konuda daha doyurucu bilgi vermektedir. Nitekim 1847 tarihli ilk neşirde, her iki türbeyi aynı isimlere atfederek (kendisinden) yaklaşık 70 yıl önce inşa edildiğini ifade eden S.Ahmed Han, Lâl Bangla hakkında herhangi bir kayıt bulamadığını, lâkin mevcut malûmatı da, *huzur-i vâlâ* olarak andığı devrin padişahının (II. Bahadur Şah) ağzından işittiğini belirtmiştir.[549] II. Bahadur Şah (Zafer), dedesi II. Şah Âlem öldüğünde (1806) otuz yaşını aşmış bulunuyordu. Eğer S.Ahmed Han doğru aktarıyor ise, söz konusu türbeler, çocuk yaşlarda da olsa padişahın hayatı esnasında inşa edilmişti. II. Bahadur Şah'ın burayı iyi bildiğini gösteren daha önemli bir husus ise, onun, Lâl Bangla avlusuna eşini (Fetih Âbâdî) ve kızını (Zîynet'üz-Zamânî Begim) defnetmiş olmasıdır ki, M.Sengîn Beg bu iki kabrin şâhide kitâbelerini kaydetmiştir.[550] Yukarıda da belirttiğimiz üzere S.Ahmed Han 1854 tarihli Âsâr'da, Lâl Bangla hakkındaki malûmatın kaynağını zikretmekten kaçınmıştır. Ancak yazar, türbelerin kimliğiyle ilgili bilgilerde bir değişiklik yapmadığı[551] gibi bunlara, daha açık bir tarih (H.1193/M.1779) kaydı da ilâve etmiştir. İkinci neşre kadar geçen

---

548 Âsâr'us-Sanâdîd'in 1847 ve 1854 nüshaları arasındaki farklar hakkında geniş bilgi için bakınız. S.A. Han, **Âsâr (2003)** (Eklerle yayına hazırlayan Halîk Encüm), Cild: 1, ss. 146-153 ve 185-186; C.M. Naim, "Syed Ahmad and His Two Books Called Asar-al-Sanadid", **Modern Asian Studies**, 45/3, CUP, (2010-2011), s. 669-708.

549 S.A. Han, **Âsâr (1847)**, Birinci Bâb [Cild], s. 108.

550 Babürlü hanedanının son yıllarında buranın bütünüyle hazîreye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Sengîn Beg, mezkûr iki türbeyi, muhtemelen kitâbeleri olmadığından anmamışsa da II. Bahadur Şah'ın eşi ve kızının şahide kitâbelerini kaydetmiştir. Bkz. M.S. Beg, ss. 133-134.

551 Hümayun dönemiyle ilgili rivayeti ve diğer bir iki hususu hazfetmiştir. Konumuz dışında olduğundan bunları dikkate almadık.

yaklaşık 7 yıllık süreçte bir düzeltme ihtiyacı duyulmamış olmalı ki, her iki türbe aynı isimlere atfedilmiştir. Diğer yandan, II. Şah Âlem'in Zîynet Mahâl olarak meşhur olan annesinin, Beale'ın biyografik çalışmasında, *Bilâl Künver* şeklinde kaydedildiğini[552] belirtmekle iktifa edeceğiz.

En azından başka deliller bulunana kadar S.Ahmed Han'ın kaydının esas alınması gerektiği düşüncesiyle, yukarıda incelenen (büyük) türbeyi II. Şah Âlem'in kızı Begim Can'a, diğerini ise annesi Lâl Künver'e atfediyoruz. Yine de ihtiyaten ilkini *Lâl Bangla I*, ikincisini *Lâl Bangla II* adıyla kaydettik.[553]

1.2.1.2.1.4. Lâl Bangla II

Bulunduğu Yer:

Türbe, Lâl Bangla I'in hemen kuzeyinde yer almaktadır (R. 554).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Lâl Bangla I ile aynı planimetriyi paylaşan kare gövde formuna sahip türbe, çift kubbeli merkezî salonu ile düz damlı köşe odaları ve bunların arasındaki giriş revakları olmak üzere dokuz bölümden oluşur (Ş. 41). İçten ve dıştan, kırmızı ve sarımtırak kesme taşlarla kaplanan yapının duvarlarında dolgu malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Türbe, planının yanısıra konstrüksiyonu ve dekorasyonuyla da yanındaki türbenin bir benzeri olup ondan biraz daha küçüktür (R. 556).

Türbe, yaklaşık 30 cm. yüksekliğindeki bir subasman üzerinde yükselir. Fakat başlangıçta bunun, binadan çok daha geniş, fakat alçak bir platformla kuşatıldığını hem eski bir resimden (R. 555) hem de C. Stephen'ın kaydından[554] öğreniyoruz.

Cepheler, merkezî salona ve köşe odalarına giriş teşkil eden üçer kemergözü ile köşe odalarının dekoratif kaplamalı sağır duvarlarından oluşur (R. 556). Giriş

---

552 Beale, s. 109.

553 Bu isimlendirmede, INTACH kataloğunu esas aldık. Bkz. R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, ss. 228-229, no. D145-D146.

554 Stephen, s. 162.

verandaları, ikisi sütun diğer ikisi pilaster olmak üzere servi formlu dört taşıyıcıya basan dilimli kemerlere sahiptir. Kemerlerin hemen tamamı, iki parçadan oluşan taş bloklar hâlindedir. Merekezî salona girişlerin yer aldığı iç duvarlar, pilasterlere oturan dilim kemerli sathî nişleri sayesinde veranda cepheleriyle hem ahenktirler (R. 557). Verandaların yan duvarlarında, köşe odalarına açılan lentolu birer giriş (yaklaşık 82 x 168 cm.) ile kemerli küçük pencere yer alır. Sadece kuzeydoğu köşe odasında, bu pencerelerden biri merdiven nedeniyle sağır bırakılmıştır. Dikdörtgen planlı bu bölümlerinların üzeri, diğer türbe gibi enine uzatılmış yek pare taşlarla örtülmüştür.

Merkezi salonun girişleri, köşe odalarınınkilerle aynı ölçülerdeyse de, sıra dışı bir uygulama arz eden aydınlıklar kemer kavsinden ibaret olup iç mekâna derin birer niş olarak açılırlar. Ayrıca salonun zemin irtifaından dolayı bu girişlerin eşikleri daha yüksektir. Orta mekân kare (3.64 x 3.64 m.) planlı bir salondur ve duvar yüzleri tamamen kesme taşlarla kaplanmıştır (R. 558). Pencere nişlerinde, dolgu olarak tuğla malzeme kullanıldığına işaret eden bir takım izler mevcuttur. Girişlerin iki yanındaki duvar yüzleri, geleneksel tasarıma bağlı olarak, zeminden yüksek tutulan birer nişle hareketlendirilmiştir. Bunlardan kuzey duvarında yer alanların kemerleri, yek pâre iki plakadan müteşekkil olup kemer köşelikleri alçak bitki kabartmalarıyla bezenmiştir (R. 558). Bir çiçek motifiyle taçlandırılan diğer kemerlerin köşelikleri boş bırakılmıştır. Nişlerin üzerinde yer alan ve yaprak kabartmalarıyla bezeli yatay bir korniş, salon duvarlarının sonlandığı hissini uyandırır. Kornişin üzerindeki strüktür sekiz kemerli bir yükseliş gösterir. Fakat alışılmışın dışında olarak, trompları kuşatan kemerler, pencereleri kuşatanlardan biraz daha geniş tutulmuştur. Bu uygulama, pencereleri kuşatan kemerlerin sivri, diğerlerinin ise oldukça basık formda olmasına yol açarken, kubbeye geçişte tolere edilmesi gereken büyük bir uyumsuzluk sergilemese de iç kubbenin kasnağı görünümünde olan üst strüktürün hafif düzensiz sekizgen hâl almasına neden olmuştur (R. 559). Ana yönlerdeki kemerler, içte kemerli dışta atkılı birer pencere ihtiva etmekle beraber, bugün sadece güneydeki açık olup diğerleri ince bir duvarla kapatılmıştır. Dışta, yapının taraçasıyla hem zemin olan pencere eşikleri, muhtemelen gün ışığına göre tasarlandığından içe şevlidir. Bu aynı zamanda yağmur sularının salona girmesine yol açmıştır.

Sarı taş bordürlerin dilimlediği kırmızı taş kaplama arz eden kubbe içi, merkezinde bir lotusun yer aldığı sekiz taç yapraklı çiçek kabartmasından oluşan göbek motifiyle süslenmiştir (R. 560, 561).

Zemini, büyük parçalar halindeki kesme taşlarla kaplanmış olan salonda, sade dekoratif özellikler gösteren taştan yapılmış iki lâhid yer alır (R. 562). Bunlardan biri salonun yaklaşık merkezinde, diğeri ise onun batısındadır. Vaktiyle batı verandasında bir lâhid bulunuyorduysa da[555] uzun bir süredir yerinde değildir. Her ikisi de, konkav iki silmeyle kademeli yükseliş gösteren bir kaide üzerindeki gövde ile, geometrik düzenli oymaların yer aldığı üst tabladan oluşur. Görünüşleriyle Babürlü lâhidlerinin genel şemasına bağlı olan lâhidlerin üzerinde sekiz köşeli ikişer yıldız yer alır. Yazı bulunmayan her iki lâhidde de, bir hanıma ait olduğunu belirten tahtî simgesi yer alır.

Verandalar açılan köşe odaları kare planlı (1.80 x 1.80 m.) olup bunların dış duvarları sağırdır. Odaların zeminleri ve duvarları kesme taşlarla kaplı; üzerleri de taş bloklarla örtülüdür (R. 563, 564). Kuzeydoğu köşesindeki odada, dış duvara bitişik kurulmuş bir merdiven yer alır. Güneydoğu köşe odada, bugün kırık sütun parçaları bulunmaktadır ki bunlar yenilenen birkaç sütunundan arda kalanlar olmalıdır.

Temelde aynı şematik düzene sahip olmakla birlikte bu türbe, giriş verandalarının cephelerden taşmaması, yan cephelerin sağır bırakılması ve köşe odasında yer alan sadece bir merdiveninin bulunması bakımından, güneydeki büyük türbeden ayrılır.

Türbenin cepheleri, iç mekânlara oranla daha detaylı süslenmiştir. Subasmanın yüzleri kırmızı taş kaplama olup yakın zamanlarda yenilenmiştir. Rölyef işçiliği gösteren süslemeler, köşe odalarının sağır duvarlarında yoğunlaşır. Zarif pilasterlere[556] basan, kabartmalarla bezenmiş basık (Bengalî tarzı andıran) kemerli çökertmelerle masif duvarlar hafifletilmiş, çökertmelerin içleri ise altta büyük boş kartuşlar, üstte ise farklı ebattaki kartuş ve mihrab desenleri ile hareketlendirilmiştir (R. 556). Bunlardan güney cephede olanlar daha detaylı ve dikkat çekicidir. Ayrıca

[555] Stephen, s. 162.
[556] Kuzey cephenin sağ tarafındakilerden biri bugün yerinde değildir.

yapının dört köşesi, kaide başlıkları iri akantus yapraklarıyla bezeli, gövdeleri yivli sütunlarla tahkim edilmiştir. Konkav silmeli bir kornişten gelişen taş saçak cephelerin üzerini dolaşır. Saçağın üzerindeki ince bir kaval silmeyle beden duvarları sonlandırılarak, 50 cm. civarındaki alınlıkla cepheler yükseltilmiştir. Genellikle palmet yada dendan desenleriyle bezenen alınlıklar, bu türbede yeni bir uygulama olarak dış kubbe profiliyle süslenmiştir (R. 565).

Kuzeydoğu odasındaki 11 basamaklı merdivenle yapının üzerine çıkılır. Merkezî salonun tromplu üst strüktürü, düz damla örtülü çevre birimleri üzerinde yaklaşık 55 cm. irtifaında bir çıkıntı yapar (R. 566). Dış kubbe kasnağı için kare bir kaide teşkil eden bu kısmın yan yüzleri kırmızı, kasnaktan arda kalan üst yüzleri ise sarı taşlarla kaplanmıştır (R. 567). İri bir bileziğin ihâta ettiği dairevî kasnaktan gelişeren soğan formlu dış kubbe, kırmızı taştan yapılmış lotus çiçeğiyle sonlandırılmış, sarı taş ve mermer malzemenin kullanıldığı küre ve disklerden oluşan bir alemle de taçlandırılmıştır. Güneyindeki büyük türbede olduğu gibi, kuzeybatı yönünde küçük bir açıklığı bulunan dış kubbenin kırmızı taş kaplaması sarı taş bordürlerle hareketlendirilmiştir (R. 566).

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Herhengi bir kitâbesi bulunmayan türbenin kimliği ve tarihlendirilmesiyle ilgili hususları Lâl Bangla I'i incelerken tartıştığımız için bu meseleye tekrar dönmeyecek; S.Ahmed Han'ın kaydını esas aldığımızı belirtmekle yetineceğiz. Bu kayda göre H.1193/M.1779 yılına tarihlenen yapı, II. Şah Âlem tarafından annesi Lâl Künver (Zîynet Mahâl) adına inşa edilmiştir.

Türbede çalışan mimar ve sanatkârlar hakkında bilgimiz yoktur.

1.2.1.2.2. Düzensiz Sekizgen Planlılar

1.2.1.2.2.1. Hümayun Türbesi

Bulunduğu Yer:

Hümayun Türbesi, Yamuna nehrinin yaklaşık 1.5 km. batısında olup Doğu Nizamüddin bölgesinde etrafı duvarlarla çevrili büyük bir bahçenin içinde yer alır. Teşkilatlı taçkapılar, köşkler ve diğer yapılarla techiz edilen *çarbağ* düzenindeki bahçesiyle birlikte büyük bir kompleks (Ş. 42) oluşturan türbe, aynı zamanda onun merkez yapısını teşkil eder.

Türbe Bahçesi

Duvarlar

Günümüzde türbenin bahçesine, sırasıyla Bu Halime Bahçesi ve Arap Saray'a açılan bahçeden geçilmek sûretiyle batı cihetinden ulaşılır (R. 568-570). Türbenin muhkem duvarlarla çevrili kare planlı bahçesinin (R. 571-574) dış kenar uzunluğu 350 metreyi aşar.[557] Kuzey, batı ve güney yönlerindeki duvarların yüksekliği içten 6 m. civarında olup üstlerinde seğirdim yolları bulunur ve bahçeye bakan yüzleri, basık sivri tonozlu nişlerle hareketlendirilmiştir. Yaklaşık 1.5 m. derinliğindeki bu nişler, bahçe seviyesinden yüksek (65 cm. civarı) zeminleri ile küçük birer eyvan mahiyetinde olup, tonozları yıkıldığından bir kısmı bugün harap vaziyettedir (R. 575). Büyük ölçüde moloz taştan inşa edilmiş, nişlerin tonozlarında ise tuğla malzeme kullanılmış olan bahçe duvarlarının, vaktiyle içten sıvalı olduğu anlaşılmaktadır (R. 576). Bahçenin güneybatı ve kuzeybatı köşelerindeki çapraz geçişler ile kuzey köşkünün yanında girişler vasıtasıyla seğirdim yerine çıkan merdivenlere ulaşılır.

Bahçenin kuzey doğusunda, kuzey duvarının doğu ucunu teşkil eden ve yıkıntı hâlinde olan bir takım salon ve hücreler yer alır. Doğuya bakan bir verandayla sonlanan bu yapılar, avlunun dışında yer alan, erken tarihli *Nizamüddin Evliya Çilehanesi* ile de irtibatlı olup bahçeden buraya geçmek mümkündür (Ş. 42). Yamuna nehrine bakan verandalı bölüm, sütun ve lentolarıyla türbeden eski

---

[557] ASI kataloğunda, bahçenin doğu-batı uzunluğu 341.53 m. (1120' 6'') olarak verilir (Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 117). Bu mesafe, doğu duvarının, daha içte olan kuzey ucu için geçerlidir. Diğer kısım büyük ölçüde kare plana uyar.

görünmese de mimarî bakımdan bahçe duvarlarıyla uyumlu bir bütünlük göstermez.[558] Kuzey duvarının doğusundaki bu yapılar, türbe ve bahçesinin simetrik tasarımına uymayan ve farklı inşâ süreçlerine işaret eden bir düzenleme olarak en azından bazı bölümleriyle türbeden erken tarihli görünmektedir. Muhtemelen çilehâneyle ilişkili olan bu bölümler, bahçenin muhkem duvarları dışında bırakılmayarak türbenin manzûmesine dâhil edilmek istenmiş olmalıdır. Bahçe uzun bir süre çiftçiliğe terkedilmiş ve bu hücrelerin bir kısmı, geçen asrın başlarında sığır ahırı olarak kullanılmıştır.[559]

Merkezinde bir köşk yapısı bulunan doğu duvarının kuzey ucu daha içte yer alır. Araştırıcıların pek değinmediği bu husus, kuzey duvarının doğu ucundaki mezkûr bölümlerle ilişkili olabileceği gibi, 18. asra ait bir Sih mabedi (Gurudvara Damdama Sahib) bulunan doğu cihetindeki daha eski bir düzenlemeyle de ilgili olabilir. Fakat bahçe duvarlarının asli kuruluşuna uymaması, onun, türbeden sonraki bir düzenleme olabileceğini akla getirmektedir. Diğer taraftan anomali bununla da sınırlı değildir. Güney ucu hariç olmak üzere doğu duvarı oldukça alçak (içten 1 metreyi aşar) tutulmuştur.[560] Bahçenin doğu bölümleri düşük kota sahip bulunduğundan bu yükseklik aslında bahçenin asıl zeminiyle eşittir (R. 582). Fakat bahçe dışındaki kot daha da düşük olduğundan, doğu duvarının bu kısımları dıştan yüksek bir istinad duvarı teşkil etmektedir. Bununla birlikte duvarın güney ucunda kot farkı yoktur. Bahçenin diğer duvarları gibi yüksek olup içten derin nişlerle hareketlendirilen bu kısım, hem diğerlerinden çok daha kalın hem de dıştan derin nişlere ve büyük bir eyvana sahiptir (R. 409). Dıştaki bu düzenleme muhtemelen Nila Künbed'e ait bir bakıyye olup bunlar farklı tarihlerde yapılmıştır.[561] Bahçe duvarlarının orijinal kuruluşu büyük ölçüde korunmuşsa da özellikle doğu duvarında (güney kısmı hariç) birtakım değişiklikler yapılmış görünmektedir.[562]

---

558 S.A.A. Naqvi, s. 15; Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 47-50.

559 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 117-118.

560 Türbeden, Yamuna'nın seyredilebilmesi için duvarın alçak yapılmış olabileceği ileri sürülür. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 117.

561 Nilâ Künbed'le ilişkili olması bakımından bu hususa *Nilâ Künbed* başlığı altında değinilmiştir.

562 G.D. Lowry, bahçe duvarlarında ASI tarafından kapsamlı tamiratlar yapılmış olmasına karşın sadece güney duvarının batı ucunda dikkate değer bir değişiklik olduğunu belirtir (Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 39). Söz konusu değişiklik, araştırıcının da belirttiği gibi bu bölümün dış cephesine yapılmış bir ilâveden ibaret olup güney duvarında ve bahçenin şeklinde aslî kuruluşu bozan bir etki göstermez.

Taçkapılar

Bahçenin batı ve güney duvarlarının merkezlerinde, birer abidevî giriş yapısı bulunmaktadır. Bugün batı taçkapı kullanılmasına karşın bahçenin asıl girişi, yapıyla ilgilenen araştırıcıların da belirttiği gibi güney taçkapı olmalıdır. Asıl mezar (Hümayun) odasının girişi ile üstteki ziyaret salonu girişinin güneye bakıyor olması bunu desteklemektedir. Nitekim 1600'lerin ikinci çeyreğinde, Yamuna'nın kolu üzerindeki köprüden (Bara Pulah) Hümayun Türbesi'ne giden, kenarlarında ulu ağaçların sıralandığı geniş bir yol bulunuyordu.[563] G.D. Lowry'nin de belirttiği üzere, H.1021 (1612-13)[564] yılında inşa edilen Bara Pül'ün (Bara Pulah), bahçenin, 1916'da ASI tarafından kapatılan güney taçkapısı istikametinde olması, onun asıl giriş olduğuna işaret eder görünmektedir.[565] Kanatimize göre bu seçim, Babürlü türbelerinde icbarî bir sebep olmadıkça asıl girişin çoğu kere kabrin ayakucu istikâmetinde (Hind coğrafyasında güneye tekabül eder) yer alması geleneğiyle[566] de uyumludur. Diğer taraftan batı tarafındaki, yaklaşık aynı döneme ait Bu Halîme ve Arap Saray bahçeleri hariç tutulsa bile, İsa Han Camii ve Türbesi'nin (H.954/1547-48) yer aldığı erken tarihli büyük bir manzûmenin bulunması, güney cephenin asıl cephe olarak tasarlanmasında ikincil bir etken olabilir. Zîra asıl giriş batı taçkapı olsaydı, önce diğer bahçe yada bahçeleri aşmak gerektiğinden, böylesine muazzam bir yapıyla karşılaşma etkisi azalacaktı. Dolayısıyla o dönemdeki yerleşim açısından da asıl giriş olarak güney taçkapısı daha uygun görünmektedir. Kaotik yapılaşma nedeniyle bu cephenin önü uzun bir süredir kapalıdır. Bahçenin batı duvarına da

---

563 R. Nath (ed.), India As Seen By William Finch (1608-11), The Historical Research Documentation Programme, Jaipur, 1990, ss. 68-69; Joannes De Laët, **The Topography of the Mogul Empire As Known to the Dutch in 1631**, (E. Lethbridge'in İngilizce tercümesi), T.S. Smith City Press, Calcutta, 1871, s. 37; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 118.

564 Araştırıcı, köprünün inşa tarihini 1030/1621-22 olarak verir. ASI Kataloğunda da H.1030 yılı verilmekle birlikte zikredilen milâdî karşılığı [1611-12] nisbeten doğrudur (M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 127-128). Fakat köprünün, uzun süre önce yok olan kitâbesini Sengîn Beg kaydetmiştir. Ebcedli metne göre köprünün inşâ tarihi, yukarıda belirttiğimiz H.1021 (1612-13) yılıdır (Bkz. M.S. Beg, ss. 87-88). Nitekim onu S. Ahmed Han da kaydetmiştir (Bkz. S.A. Han, **Âsâr** (1904), Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 6, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 59, Kitâbeler [Bâbı], s. 62). Ayrıca bu tarihle ilgili bir tartışma için bkz. Stephen, s. 119.

565 Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 41.

566 Fakat bu geleneğin, N.Misra'nın ileri sürdüğü, *başın kuzeye ayağın ise güneye gelecek şekilde güney-kuzey aksını esas alan, o dönemdeki defin âdeti* ile bir ilişkisi yoktur (Bkz. Neeru Misra ve Tanay Misra, **The Garden Tomb of Humayun: An Abode in Paradise**, Aryan Books, New Delhi, 2003, ss. 30-31). Esasen o döneme has böyle bir gelenek yoktur. Müslüman topluluklardaki genel defin biçimi, naaşın hafif sağ yanına yatırılması sûretiyle yüzün Kâbe'ye yöneltilmesinden ibârettir. Bu yöntem, Hindistan'ın büyük bölümünde naaşın, güney-kuzey istikametinde uzanmasına yol açar.

muazzam bir taçkapı yapılmış olması, bu yöndeki yapı toplulukları ve daha ilerideki (hafif güneybatı) Nizamüddin Evliya Dergâhı'yla güçlü bir irtibat kurma isteğinin bir sonucu olmalıdır.

Güneydeki taçkapı, bazı farklar olmakla birlikte merkezî salonu ve iki katlı çevre odalarıyla, plan bakımından nisbeten batıdakine benzer.[567] Dört-beş basamaklı bir merdivenle ulaşılan birer subasman üzerinde yükselen her iki taçkapı moloz taştan inşa edilerek kırmızı ve gri-sarımtırak taşlarla kaplanmış, kemer köşelikleri kakma işçiliği gösteren beyaz mermer bordürlerle vurgulanmıştır. Ayrıca baş kemerlerin köşelikleri de, ortasında lotus kabartması bulunan altı köşeli yıldızlarla süslenmiştir. Batı taçkapının ön cephesi üzerinde iki çatrî yer alırken güneydekinde minyatür iki minare bulunur.

Taçkapılarda, biçimsel bakımdan yeni arayışların izleri görülür (Ş. 42). Batı taçkapının güneydekinden ayrılan en önemli yönü, türbe gövdesindekileri andıran düzenlemesiyle dikkat çekici dış cephe tasarımıdır. Giriş ve aydınlığın yer aldığı geriye çekilmiş büyük eyvan ve iki sıralı ikişer derin nişin bulunduğu, 135°'lik açıyla konumlandırılmış yan cepheleriyle sıra dışı bir görünüşe sahiptir. Ancak batı taçkapısı derin giriş eyvanı, niş ve şahniş düzeniyle geleneksel tasarıma bağlıdır. Cephenin yüksekliği, platform ve palmetli alınlıkla birlikte 16 metreyi aşar. [568] Cephelerin öne uzanan kanatları üzerinde, güçlü bir yerel etki olarak zarif iki çatrî yer alır.(R. 569, 570).

Güney taçkapı ana bünyesi îtibariyle, Orta Asyalı ve İranlı öncüllerinde olduğu gibi tonozlu derin eyvanı ve yan cepheleri hareketlendiren iki katlı nişleri ile Türk mimarisinin geleneksel çizgilerini yansıtır. Fakat onun, bahçe duvarlarından bağımsız ve eyvan formundaki tek sıra nişlerle hareketlendirilen yan kanatları, taçkapı tasarımında ünik bir konseptir. Güney taçkapının, yaklaşık kare planlı (21,5 x 23 m. civarı) gövdesi geride avlu duvarlarıyla birleşirken, önde bu kanatlarla genişler. Her iki uçta, 135'er derecelik ikişer kıvrımla öne doğru açılan, tonozlu eyvanların yer aldığı bu kanatlar sayesinde yapının önünde yaklaşık 53 m. uzunluğunda ve 8,5 m. eninde geniş bir alan oluşturulmuş, aynı zamanda gerideki

[567] Geniş bilgi için bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 39-41.
[568] Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 118.

masif avlu duvarlarının sert görünüşleri gizlenmiştir. Söz konusu düzenlemenin, Babürlü sultanlarının türbeyi ziyaretleri esnasındaki gerekli protokol ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılmış olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Hümayun Türbesi, sonraki asırlarda çok sayıda hanedan üyesi için medfen olmuş ve hanedân türbesi olma özelliği kazanmıştır. Güney taçkapı bu haliyle yüzyıllardır kalabalık ziyaretçi topluluklarını bekler görünmektedir.

Her iki taçkapı da bahçeye taşar. Bunların iç cepheleri de kırmızı ve gri-sarımtırak taşlarla kaplanmış; kemer köşelikleri beyaz mermer kakmalarla süslenmiştir (R. 578 ve 580). Ancak batıdaki, güney taçkapı gibi ortada girişin yer aldığı büyük eyvan ve iki tarafındaki iki sıralı nişlerle hareketlendirilen asıl cephenin yanı sıra yine nişlerin bulunduğu tâlî cephelere de sahiptir (R. 578, 579). Ayrıca her iki taçkapıda, ikinci kat birimlerinden bazıları taraça şeklinde düzenlenmiştir.

Köşkler

Bahçe taçkapılarının, diğer cephelerdeki simetrik karşılıkları birer köşk yapısıdır. Bunlardan kuzey duvarının merkezinde olanı, yüksek bir platform üzerinde yer alır[569] (R. 581). Cepheleri gri ve kırmızı taşlarla kaplanmış olan platformun üzerine, doğu ve batı yönlerindeki iki merdivenle çıkılır. Platform, bahçe duvarıyla bütünleşirken üzerindeki köşk yapısı dışa taşar. Moloz taş konstrüksiyonun sıvanmasından meydana gelen kuzey köşkü, giriş fonksiyonuna sahip değilse de bahçenin dışında yer alan büyük su kuyusu ile bahçedeki kanaletler arasında irtibat sağlar. Yapının, dışa taşan orta bölüm ve yan bölümlerden oluşan kuzey cephesi, şahnişlerle techiz edilmiştir. Orta bölümdeki şahniş diğerlerinden yüksek tutulmuş, üzeri düz damla örtülü, iki pilasterin taşıdığı konsollara oturan lentolu bir açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Yanlardakiler ise basık sivri tonozla örtülmüş olup üçü de seyirlik işlevine sahiptir. Diğer üç cephe, giriş ve ajurlu aydınlığın yer aldığı, tonozla örtülmüş derin birer eyvan ve yanlardaki sağır pencerelerle teşkilâtlandırılmıştır. Yapı bu cepheleriyle tasarım ve işçilik bakımından, yakındaki Anonim Türbe I ile Lakkarvâlâ ve Sundarvâlâ Burc'u hatırlatır. Yapının, kuzey yönündeki yarım kubbeli

[569] Bu yapı literatürde, içinde havuz bulunmasından olsa gerek çoğu kere hamam olarak anılmıştır. Hattâ onun, hem cenazelerin yıkanmasında hem de hanedan üyelerinin banyo ihtiyaçlarını karşılamasında kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür (Bkz. N. Misra ve T. Misra, s. 33). Bunların hiçbirine ihtimal vermiyoruz. Aslî kuruluşunu muhafaza eden yapı, fonksiyonu bakımından serinlemeye yönelik bir dinlenme (köşk) mekânıdır.

bir nişle genişleyen kare planlı salonu, aşırı sıcak aylarda serin bir ortam sağlamaya yarayan sekizgen bir havuzla teşkilatlandırılmıştır. Yapının platformunda, dışarıdaki kuyu ve bahçedeki kaneletlerle irtibatlı bir su düzeneği bulunur. Kuyudan gelen su, havuzu besleyerek platformun güney cephesindeki, zig-zag desenli oyularak şelâle etkisi oluşturulan bir oluktan kanaletlere ulaşır.

Köşkün hemen doğusunda olmak üzere avlunun kuzey duvarında kemerli bir küçük giriş yer alır. Bunun, gerektiğinde dışarıdaki kuyuya ulaşmak için yapıldığı açıktır. Kuzey köşkü ve buradaki kuyu, bahçenin ilk kuruluşundandır. Tasarım ve malzeme kullanımının yanı sıra, yapının, avlu duvarlarıyla bütünleşmesi,[570] özellikle duvarların üst kısımlarında yer alan dekoratif iri dendanların, köşkün kuzey cephesini kesintisiz kat ediyor olması buna işaret etmektedir.

Diğer köşk ise doğu duvarının merkezindedir. Bu yapı da bir platform üzerinde yükselmekle birlikte, bahçenin bu kısmının düşük kotta olmasından mütevellid merdivenle çıkılan platformu, bahçeye çarbağ düzeni veren kanaletlerin bulunduğu patikalarla aynı seviyede olup bunlardan ana aksı teşkil edenle birleşir (R. 582). Kuzey güney istikametindeki bir dikdörtgen teşkil eden platformun önemli bir kısmı bahçenin dışına taşar (R. 573). Platformun üzerindeki köşk yapısı ise bahçe duvarı hizasından başlamak üzere onun doğusunda yer alır ve altı çift masif konsolla desteklenmek sûretiyle platformun da doğusuna taşar. Dikdörtgen planlı bu yapı moloz taştan yapılmış ve sıvanmıştır. Batı cephesindeki düz atkılı üç açıklığın[571] yanı sıra güney ve kuzey cephelerindeki birer derin giriş eyvanıyla (taçkapı) da yapıya girmek mümkündür. Bu iki kapının batı tarafında, köşkün üzerine çıkan merdivanlerin birer girişi bulunmaktadır. Köşkün doğusu, dördü müstakil ikisi yan duvarlara gömülü altı sütunla taşınan revaklı bir cephe sunar. Seyirlik işlevi gören revak, düz atkılı beş açıklıkla iç mekâna, yanlardaki birer açıklıkla da platforma bağlanmıştır. Doğu köşkünün özellikle revaklı bölümü dikkat çekicidir. Kaide ve başlıklarıyla birlikte iri yapraklarla bezenmiş servi sütunları, onları rapteden dilimli kemerleri ve nihayet duvarları hareketlendiren yine dilimli kemerli küçük nişleriyle bu dekoratif tasarım türbenin dönemine (16. Asır) yabancıdır. Nitekim M.Z.

[570] Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 52.
[571] Bunlara ilâveten, cephelerin iki başında, kapatılmış birer giriş daha yer alır.

Hasan'ın çalışmasında bu hususa dikkat çekilmiştir.[572] G.D. Lowry, kemerlerin ve sütunların formundan hareketle yapının inşa tarihi için 17. asrın ortalarının önerilebileceğini belirtir.[573] Yukarıda da değindiğimiz üzere, bahçenin doğu duvarında bir takım değişiklikler yapılmış görünmektedir. Doğu köşkündeki bu revaklı bölüm de yenilenmiş, hattâ yapıya sonradan eklenmiş olabilir. Revağın, konsollarla platformdan dışa taşırılmış olması, sonuncu ihtimali güçlendirmektedir. Eğer revak ilk yapıdan olsaydı, platformun batı yönünde fazlasıyla boş alan olduğundan, köşk daha içeride inşa edilebilirdi. Dolayısıyla doğu köşkü, aslî yapısı îtibariyle türbeyle birlikte inşa edilmiştir. Daha sonra buna bir revak eklenmek istenmiş, ancak yeterli alan olmadığından konsollar yardımıyla doğu yönünde bir çıkma yapılmış olmalıdır. Bu esnada köşk de esaslı bir tamir görmüş ve bir takım dekoratif düzenlemeler yapılmış olabilir.

Bahçe Düzeni

Merkezinde türbenin yer aldığı bahçe, ana akslardaki taçkapıları ve köşkleri türbeye bağlayan dört geniş (12.5 m.) yolla dört eşit parçaya bölünmüş bir *çarbağ* düzeni gösterir. Ayrıca her bir parça, birbirini dik kesen ve daha dar tutulmuş (5.5 m. civarı) yollarla bölünmek sûretiyle bahçe 32 eşit parçaya ayrılmıştır (R. 585, 586). Yollar, çeşitli ağaçların bulunduğu avlu zemininden hafif yüksek tutulmuş olup ortalarında kanaletler yer alır. Bunların kesişme noktalarının bir kısmında birer ulu ağaç, birinde türbe (Berber Türbesi), diğerinde lâhidlerin bulunduğu bir çabutra (platform) yer alırken, çoğunda irili ufaklı havuzlar tesis edilmiştir. Ana yolların ortalarındaki kesişme noktalarında yer alan dördü, kare formlu (yaklaşık 11 x 11 m.) ve fıskiyeli olup bahçedeki havuzların en büyüklerini teşkil eder. Yolların türbe platformuna kavuştuğu noktalarda yer alan havuzlar küçük ve kare formlu iken, platformun tâli cepheleri önündekiler sekizgendir. Ayrıca bahçenin çeşitli yerlerindeki birkaç havuz daha sekizgen formlu olup diğerleri karedir. Bahçenin doğu duvarı önünde uzanan çarbağ birimleri, 1 metreden fazla düşük kota sahiptir. Aynı durum güney duvarı önünde de söz konusu olmakla birlikte bu kısımda kot farkı fazla değildir.

---

572 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 118.
573 Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 47.

Agra'daki Bağ-ı Nur Efşân'ın (Âram Bağ)[574] daha erken tarihli olması muhtemelse de Hümayun Türbesi'nin bahçesi, en azından aslî kuruluşunu büyük ölçüde muhafaza eden en erken tarihli Babürlü bahçesi olması bakımından önemlidir.[575] Bununla birlikte mevcut kanaletler ve havuzlar yenilenmiş durumdadır. Diğer yandan, 19. asrın başlarına ait birkaç çizimde sadece ana akslarda kanelet bulunmasından yola çıkılarak, diğerlerinin, ASI tarafından 1919'daki tamirlerde eklenmiş olabileceği ileri sürülür.[576] Kaneletlerin ve havuzların çoğu, muhtemelen eski çizimler dikkate alınarak yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar bütünüyle yeni bir düzenleme değil, 18. ve 19. yüzyılda pek çok tahribâta maruz kalarak bakımsızlığa terk edilen bahçenin yeniden aslî kuruluşuna kavuşturulmasından ibaret olmalıdır. Sulama özelliği dikkate alındığında, başlangıçtaki havuz ve kaneletlerin ana akslarla sınırlı olması pek muhtemel görünmemektedir.

Kuyular

Bahçenin su ihtiyacını karşılamak üzere muhtelif kuyular kazılmıştır. Bunlardan en büyüğü, bahçenin dışında olmak üzere kuzey köşkünün hemen önünde yer alır. Nizamüddin Evliya Çilehanesi'ne doğru uzanan bu kısım, demir parmaklıklı bir ihata duvarıyla çevrili olup araştırmalarımız esnasında burada, türbenin tamiratında çalışan işçi ailelerin ikâmet ettiği çadırlar yer almaktaydı. Yaklaşık 11 m. çapında ve yol tarafındaki yüksekliği 7 metreyi bulan, moloz taştan yapılmış dairevî büyük bir ağza sahip kuyu, güney yönünden köşke bağlanır. Diğer kuyu, avlu duvarının dışında ve batı taçkapının 41 m. kadar güneyinde yer almakta olup kuyunun 7 m. çapındaki moloz taştan yapılmış ağzı, etrafı toprakla dolu bir tümsek şeklindedir (R. 571). Çöp ve atık malzemeyle dolu kuyunun içinde az miktarda su bulunmaktaydı. Vaktiyle buradan temin edilen su, batı duvarının iç yüzündeki zig-zag desenli geniş bir oluktan (R. 577) dökülerek, çarbağın tâlî kanaletlerine ulaşmaktaydı. Fakat 20. yüzyılın ikinci çeyreğine doğru bahçenin sulama sistemi

---

[574] Diğer adı Âram Bağ (İstirahat Bağı) olan bu bahçeye, günümüzde Ram Bağ (Ram Bagh) denilmekte, hattâ bu ismin Mahrattalar'dan (18. Asır) geldiği de ileri sürülmektedir (Bkz. C.M. Villiers Stuart, **Gardens of the Great Mughals**, (Birinci baskı, London, 1913), AES Pub. New Delhi, Chennai, 2007, s. 43). Ancak E. Koch onun asıl adının (Bağ-ı Nur Efşân) kullanılması gerektiğini savunarak, mevcut bahçenin Nur Cihan tarafından yaptırıldığını ve Babür'ün eski bahçesinin üzerine kurulmuş olabileceğini ifade eder (Koch, **The Complete Taj**, ss. 37-38).

[575] Stuart, s. 96.

[576] Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 42.

şehir şebekesine bağlanmıştır.[577] Ayrıca bahçe içinde de birkaç kuyu daha vardır. Bunlar değilse de ilk ikisi türbenin aslî kuruluşundan olmalıdır.

Diğer Yapılar

Bahçenin güney duvarına içeriden bitişik ve güney taçkapının 40 m. batısında, az sayıdaki araştırıcının değindiği, *wall mosque* (namazgâh) olarak anılan bir yapı yer alır.[578] Zeminden 1.60 m. yüksekliğinde ve doğu tarafındaki merdivenle çıkılan dikdörtgen bir platform ile yarım kubbeyle örtülü mihrab nişi ve iki pencerenin yer aldığı mihrab duvarından müteşekkildir. Platformunun doğu ve kuzey yüzleri ile mihrab duvarının iç yüzü, oldukça koyu tondaki gri kesme taşlarla kaplanmış, dış yüzü ise moloz taştan inşa edilmiş bu yapı, türbe ve bahçesinden sonra yapılmış olmalıdır. Mihrab duvarının, bahçe duvarındaki bir nişin hemen önünden başlamasından kaynaklanan uyumsuzluk buna işaret etmektedir (R. 583, 584). Bugün hiçbir izi kalmamış yazılı stüko madalyonları gören Eşref Hüseyin, yapının, Babürlülerin erken dönemine ait olabileceğini ileri sürmüştür.[579]

Bahçe içinde yer alan diğer bir bina ise Berber Türbesi olarak bilinen yapıdır. Babürlüler dönemine ait ve çalışmamızın konusunu teşkil eden türbelerden biri olması sebebiyle müstakil olarak ele alınmıştır.

Güney taçkapının 16 m. kadar doğusunda ve dışta olmak üzere bahçe duvarına bitişik bir takım hücreler bulunur. Evyan formuna sahip bu hücreler iki katlı olup alttakiler daha geniş ve derin tutulmuştur. Dikkat çeken bir husus ise, bu yapının arkasına tekabül eden, yani bahçenin içine bakan duvarda, diğer kısımlarda görülen nişlere yer verilmemiş olmasıdır. Bu da akla, hücrelerin, bahçe duvarlarıyla eş zamanlı yada onlardan önce inşa edilmiş olabileceğini getirir.

---

577 Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 41-42.

578 Delhi'deki bazı binalarda yer alan âyet, hadis ve kelâm-ı kibar türünden yazıları kaydeden Eşref Hüseyin, bu yapıya müstakil olarak yer veren ilk araştırıcıdır. Eşref Hüseyin, namazgâh (wall-mosque) olarak tanımladığı yapıyı *Nili Masjid* (Mavi Mescid) adıyla kaydetmiştir (Bkz. Maulvi Muhammad Ashraf Husain, **Record of all the Quranic and Non-Historical Epigraphs on the Protected Monuments in the Delhi Province**, (Birinci baskı, 1936), ASI, New Delhi, 1999, ss. 17-18).G.D. Lowry onu, mescid (mosque) olarak zikreder. Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 42-43.

579 Husain, s. 17.

Bahçeyi şekillendiren ve Hümayun Türbesi kompleksinin bir parçası olan bu yapıları inceledikten sonra, bahçenin merkezinde yer alan asıl yapıya geçebiliriz.

Türbe

Plan, Kesit ve Süsleme:

Türbe, dolgu bir platform ile pek çok kapalı birimden müteşekkil yüksek tutulmuş ikinci bir platform üzerine inşa edilmiş, yine çok birimli bir gövdeden oluşur (R. 587-590). Dış formu îtibariyle, düzensiz sekizgen yada köşeleri pahlanmış kare diyebileceğimiz türbe gövdesi, çift kubbeyle örtülü merkezî salon ile ona tâli yönlerde eklenmiş dört köşe odası ve güneydeki giriş mekânıyla birlikte altı ana bölümden oluşan çok bölümlü bir plan arz eder (Ş. 45). Köşe odalarının arasında olmak üzere ana yönlerde dört taçkapı yer alır. Bunlardan sadece güneydeki, içeri girişe imkân tanımakta olup alışılmamış bir tasarım sunar.

Platformlar

Patika seviyesinden 1.30 m. yüksekliğindeki dolgu platform, kareye yakın düzensiz sekizgen (iki uzun kenarı arasındaki mesafe yaklaşık 112.78 m.)[580] bir şema göstermekte olup 12000 m²'yi aşan büyük bir alana oturur . Dolgu paltformun cepheleri, kırmızı taş bordürlerin çevrelediği gri ve sarımtırak taşlarla kaplanmıştır. Tâli cepheler ile ana cephelerin merkezindeki 5-6 basamaklı sekiz gömme merdivenle çıkılan ve kenarlara doğru hafif meyilli tutulmuş üst kısım, sonradan betonla kaplanmıştır (R. 591, 592). Dolgu platform esas îtibariyle subasman işlevine sahipse de bazı kabirlerin (günümüzde çoğunun lâhdi yoktur) sekilerine ev sahipliği yapar.

Dolgu platformun cephelerinden yaklaşık 9 m. geride, tâli cepheleri 1, ana cepheleri 17 kemergözünden oluşan ikinci bir platform yükselir. Çok sayıda mezar odası, hücre, dehliz, geçit vb. birimden (R. 594-596) müteşekkil kompleks bir kapalı mekân özelliğine sahip bu asıl platform,[581] dış formu bakımından diğeri gibi kareye

---

580 Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 119.

581 Hümayun Türbesi, çok önemli ve meşhur bir yapı olmasına karşın, bu platformun henüz temiz bir planı yayımlanmamıştır. ASI tarafından yayımlanan (Inventory of Monuments, Vol. I, Part 3, Delhi Circle, s. 169, ASI, New Delhi 2004) plan, bir takım hatalar barındırmakta olup zayıfsa da fikir verecek mahiyettedir. Bütün bölümlerini görme imkânı bulamamış ve plan çizmemişse de

yakın (iki uzun kenarı arasındaki mesafe 93.27 m., yüksekliği 6.70 m.)[582] bir düzensiz sekizgen şema arz eder (Ş. 44). Ana cephelerin ortalarındaki birer kemer gözü, merdiven girişi işlevine sahiptir. Tâlî cephelerdekiler de dâhil diğer kemergözleri, basık sivri tonozla derinleşerek lentolu birer giriş ve ajurlu aydınlığın yer aldığı yarım kubbeli poligonal nişle sonlanan bir eyvan formu sunar. Ana cephelerin iki başındakiler hariç olmak üzere her 14 eyvan, girişleri vasıtasıyla, içe doğru derinleşen dikdörtgenimsi odalara bağlanır. Tâli cepheleri teşkil eden birer eyvan ile onların iki yanındaki -ana cephelere ait- ikişer eyvan ise, köşelerdeki sekizgen planlı ve kubbeli odalara (çap 4.11 m.)[583] bağlanır. Köşe odalarına bitişik olanlar hariç olmak üzere, ana cephelerin gerisindeki ilk sıra odalar, (3.81 x 6.25 m.)[584] kubbeyle örtülü kare mekânın, tonozlu bir eyvanla platformun orta kısmına doğru genişlemesinden meydana gelir. Bunlar, birer geçit vasıtasıyla arkalarındaki ikinci sıra odalara bağlanır. Köşe odalarının yanında yer alanlar, ilk sıradaki diğer odalara büyük ölçüde benzemekle birlikte bunların kubbeli kare mekânı, bazıları küçük kare hücrelere açılan, yarım kubbeli poligonal bir nişle genişler. Sekizgen köşe odaları ve merdiven altlarındaki kare hücreler de dâhil olmak üzere birinci sıradaki odaların sayısı 60'ı aşar. Bunların iç duvarlarındaki birer geçitle ulaşılan ikinci sıra odalar, kubbeli kare mekân ile tonozlu eyvanın birleşmesinden meydana gelir. Ancak ilk sıradakilerin aksine, önce tonozlu sonra kubbeli bölüme ulaşılmakta olup bu odalar, eyvanımsı ikinci bir nişle platformun ortasına doğru genişletilmişlerdir. Bununla birlikte, ikinci sıranın köşelerindeki odalar, her iki yöndeki ilk sıra odayla irtibatlı (bazılarının sonradan kapatılmış olması muhtemeldir) bulunduğundan farklılık gösterirler. Köşelerdeki küçük hücrelerle birlikte ikinci sıradaki odaların sayısı 52'yi bulur.

Buraya kadar sözü edilen bütün oda ve hücreler, platformun, türbe gövdesinin oturduğu orta kısmını kuşatmaktadır. Büyük ölçüde dolgu olan orta kısımda ise, çeşitli büyüklükteki 12 oda, 5 dehliz ve bir takım geçitler yer alır. Güneydeki müstesnâ, merdivenlerin gerisindeki her bir ikinci sıra oda, birer geçitle, platformun

---

platform odalarının detaylı deskripsiyonu ilk kez G.D. Lowry'nin doktora çalışmasında yer almıştır.

582 Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 119.

583 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 54.

584 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 54.

merkezine doğru uzanan, tonozlu derin bir odaya (5.18 x 8.53 m.)[585] açılır. Güney merdiveninin arkasındaki ise, doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen planlı bir odaya açılır. Buradan da platformun merkezine uzanan, 16.10 m. uzunluğundaki dar bir dehliz vasıtasıyla, önce, üç basamakla çıkılan 2.99 x 3.80 m. ölçülerindeki tonozlu bir hücreye, bir geçitle de kare planlı (2.90 x 2.90 m.) ve kubbeli küçük bir odaya ulaşılır.[586] Babürlülerin ikinci padişahı, Nasırüddin Muhammed Hümayun'un kabrinin bulunduğu asıl istirahatgâh olan bu oda, bütün kompleksin merkezinde ve sembolik lâhdin yer aldığı ziyaretgâh vazifesi gören üstteki merkezî salonun altında yer alır. Hümayun'a ait bu mezar odası, doğu ve batı istikametindeki birer geçitle, dikdörtgen planlı ve tonozla örtülü iki odaya bağlanır. Ayrıca üstteki köşe odalarına tekabül eden 4 mezar odası daha bulunur. Bunlardan güneybatı ve güneydoğu köşe odalarının altında yer alan ikisine, güney merdiveninin sağ ve solundaki üçüncü eyvanın açıldığı ilk sıra ve ikinci odalar ile, bu sonunculara bağlanan yaklaşık 9 m. uzunluğundaki tonozlu birer dehliz geçilerek ulaşılır. Diğer ikisiyse, aynı uzunluktaki birer dehlizle, doğu ve batı merdivenlerinin kuzeylerindeki üçüncü eyvanlarla geçilen ikinci sıra odalara bağlanır. Platformun merkezindekilerle birlikte birinci ve ikinci sıra odalarda, kime ait olduğu hususunda herhangi bir bilgi yer almayan 140 civarında kabir bulunmaktadır.[587] Ayrıca cephelerdeki giriş eyvanlarının bazılarında da kabirler yer alır (R. 591). Platformda 130'dan fazla oda ve hücre bulunur. Çeşitli birimleri irtibatlandıran dehlizler ve cephelerdeki eyvanlarla birlikte toplam birim sayısı 200'ü bulur.

İç mekânların sıvalı olduğu platformda süsleme cephelerde yoğunlaşır. Cephelerdeki eyvanların, giriş ve aydınlığın yer aldığı sıvalı yarım sekizgen nişleri hariç bütün iç yüzeyleri ile platform cepheleri, kırmızı taş malzeme ile kaplanmıştır. Bu kaplama, cephe üstleri ile kemerlerin bastığı taşıyıcı duvarların etek seviyesine kadar, beyaz mermer bordürlerle çevrelenen, yine aynı malzemeden yapılmış sekiz köşeli yıldızlarla münavebeli sıralanmış kartuş desenlerinden müteşekkil kakmalarla bezenmiştir. Etek seviyesindeki duvar yüzleri ise, sütünceler arasına alınan kare bordür içindeki sekiz köşeli bir yıldızla hareketlendirilmiştir (R. 591-593).

---

585 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 55.
586 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 55-56.
587 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 55-57.

Ana cephelerin ortasındaki kemergözleri, merdiven girişlerine açılır. Bu alanların üzeri, köşeleri çapraz atkılarla geçilmek sûretiyle kırmızı taş bloklarla örtülmüştür (R. 597). Girişlerin gerisindeki 25 basamaklı merdivenlerle platforma çıkılır. Basamakların platform üzerine ulaştığı, üç tarafı ajurlu korkulukla çevrili merdiven aralıklarının gerisinde birer adet mazgallı açıklık yer alır (R. 601). Bunlar, ikinci sıra odalardan, merdivenlerin tam arkasına tekabül eden ve doğrudan cepheye açılamadığı gibi daha içteki bölümlere bağlanan dördünü, hem havalandırır hem de ışıklandırır. Çeşitli boyutlarda kesilmiş kırmızı taşlarla kaplı platformun üzeri, yine aynı malzemeden yapılmış, 60 cm. yüksekliğindeki ajurlu korkulukla çevrilerek ortadaki türbe gövdesinin etrafında, ana cephelerde 20, tâli cephelerde 29 metreyi aşan büyük bir taraça teşkil edilmiştir.

Platformun üzerinde 13 adet lâhid bulunur. Bunlardan onikisi platformun kuzeybatı tarafında (R. 598) olup, yedisi kırmızı taştan diğerleri ise beyaz mermerden yapılmıştır. Mermer lâhidlerden ikisi küçük boyutlarda olup hanedanın çocuk üyelerine ait olmalıdır. Sivri tonoz formundaki sırtıyla, çocuk lâhidlerinden biri dikkat çekicidir. Babürlü devrinde pek tercih edilmeyen bu lâhid tarzı, Sultan Gıyasüddin Tuğluk Türbesi'ndeki (öl. 1325) yakın örnekleri ile Sultan İltutmuş Türbesi'ndeki (öl. 1236) beşik çatı sırta sahip benzerinde olduğu gibi daha çok Delhi Türk Sultanlıkları döneminde görülür. Diğer lâhidlerin tamamı Babürlü tarzındadır. Mermer lâhidlerden güneyde yer alanı, iri yapraklı kabartmaları ve ince belli gövdesiyle Safderceng'in lâhdini hatırlatır. Bu sonuncusu bezemeleriyle de son devrin üslûbunu yansıtır. Diğer bir mermer lâhid ise gövdesinin güney yüzünde, 978 (1570-71) rakamının ve Muhammed Sultan bin Rûşen Köke isminin hâkkolunduğu tarih kitâbesi bulunur. Platform üzerindeki lâhidlerin sonuncusu ise türbenin doğu cephesi önünde yer alır ve iri yapraklarla bezenmiş bir kaideye oturan bir gövde ve, çiçek kabartmaları ile kartuş desenlerinin yer aldığı üst tabladan oluşur. Gövdesinde, II. Alemgir'in kızı Sengî Begim'in ve H.1181 (1767-68) tarihinin zikredildiği bir kitâbesi bulunan bu lâhid kahverengi taştan yapılmış olup son devrin zevkini yansıtır.

Türbenin Gövde Planı ve Cephe Düzeni

Düzensiz sekizgen dış forma sahip türbe gövdesi (R. 599, 600), merkezî salon ve onu kuşatan dört köşe odası ile bir giriş mekânı olmak üzere altı bölümden oluşur

(Ş. 45). Türbenin merkezi salonu çift, diğer beş oda birer kubbeyle örtülüdür. Ana gövdenin dış formu, bir bakıma köşe odalarında tekrarlanmıştır. İçte ve dışta düzensiz sekizgen plan gösteren bu dört oda, muntazam sekizgen iç kuruluşa sahip merkezî salonla diyagonal akslarda bütünleşir. Ana akslarda ise muazzam taçkapılar yer alır. Hümayun'un sembolik lâhdinin yer aldığı ortadaki büyük salon, köşe odalarına ve taçkapılara radyal geçitlerle bağlanır. Bunlardan, merkezî salonu köşe odalarına bağlayan dördü, taçkapıları ve giriş salonunu birbirine bağlayan dört dehlizle kesilir. Bunların kesişme noktaları, kemer-örgülü geçişlere oturan birer kubbeyle örtülmüştür.

Merkezî salon ve giriş odası da dahil olmak üzere köşe odalarının tamamı tek katlıdır.[588] Ancak, geçit ve dehlizler iki katlı olup alt kattakiler merkezî salonu kuşatan birimleri, üst kattakiler ise iç mekânlara ve cephelere bakan şahnişleri birbirine bağlar (Ş. 46). Gövdeyi teşkil eden salonlar, bu geçitlerle birlikte kompleks bir şema arz eder.

Babürlülerin ilk âbidevî mezar anıtı olan Hümayun Türbesi bu gövde planıyla, Hind mimarisi için yepyeni fakat olgun bir tasarım olarak belirir. Bu şemanın öncüllerini, Babürlülerin siyasi varlıklarını bağladıkları Timurlularda ve Timurlu coğrafyası mimarlık geleneklerinde görmek mümkündür. Nitekim Uluğ Bey'in (salt. 1469-1501) kendisi için Gazne'de inşa ettirdiği ve daha sonra oğluna da medfen olan büyük türbe,[589] o zamana kadar yaygın olarak kullanılan, kubbe yada külâhla örtülü bir salondan müteşekkil mezar yapılarından farklı bir kuruluşla ortaya çıkar. Diğer taraftan, farklı işlevleri bulunan yapıların bir bölümünü teşkil eden yada bunlara eklenmiş türbeler de yapılmaktaydı.[590] Ancak Timurlular döneminde, masif duvarlar yerine çapraz kemerli kostrüksiyonlarla birbirine bağlanan birimler oluşturma çabaları sonucu, etrafında çeşitli odaların sıralandığı merkezî salonlu yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Semarkand'daki (Özbekistan) İşrethane Türbesi

---

588 İç mekânlara bakan şahnişler ve bunları birbirine bağlayan dehlizler nedeniyle bu odalar literatürde çift katlı olarak anılmakla birlikte, Hân-ı Hânân ve Safder Ceng türbelerinin köşe odaları gibi bir örtü vasıtasıyla ayrılmış iki kattan oluşmazlar.

589 Bu türbe, Timur'un torunlarından Ebû Said Mirza'nın oğlu Uluğ Beg'e ait olup o, Kâbil ve Gazne valiliğinde bulunmuştu. Uzun süre Semarkand valiliği yaparak kısa bir süre Timurlu tahtına çıkan ve Semarkand'da dedesi Timur'un yanında medfun bulunan, rasathaneleriyle meşhur, Şahruh'un oğlu Uluğ Beg'le karıştırılmamalıdır.

590 Bu tarz yapıların Anadolu Selçuklularındaki örnekleri için bkz. Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 379 vd.

(1464), simetrik bir düzenden uzak olmakla birlikte büyük salonun iki tarafındaki küçük bölümlerden oluşan planıyla bu tarzın öncül örneklerinden biridir.[591] Uluğ Bey Türbesi'nde ise, merkezî salonu kuşatan çevre odalarıyla simetrik düzen gösteren radyal planlı şema, abidevî mezar yapıları için yeni standartların habercisi gibidir. Bu tasarımın, Selçukluların dört eyvanlı planlarına dayalı yeni bir terkip olduğu düşünülebilir. Dört eyvana sahip açık yada kapalı avlulu yapıların avluları bu planda merkezî salona; eyvanları ise, bu salonu ana akslarda kuşatan giriş mekânlarına dönüşmüştür. Birer taçkapıyla dışarı açılan çevre salonları, aynı zamanda köşe odalarına bağlanır. Bu şemanın nisbeten farklı, ancak Hümayun Türbesi için daha yakın bir örneğini, Kermin'deki (Buhara yakınları, Özbekistan) Kasım Şeyh Hankâhı'nda (1558-59) görmek mümkündür (Ç. Kasım Şeyh planı).

Hümayun Türbesi'nin ana cephelerinde (Ş. 43), yaklaşık 13.59 m. yüksekliğinde ve 10.06 m. genişliğindeki[592] kemergözüne sahip, üçü sağır dört taçkapı bulunur (R. 601-605). Çağlar boyunca Türk mimarisinde taçkapılar, yarım kubbe yada sivri tonozla örtülü devasa bir niş veya eyvan olarak tanımlayabileceğimiz dik açılı derinlik şeklinde yapılagelmiştir. Taçkapılar genellikle cephelerden öne taşırıldığı gibi beden duvarlarından da yüksek tutularak vurgulanmışlardır. Ancak Hümayun Türbesi taçkapılarında alışılmamış bir uygulamayla karşılaşırız. Yüksek tutulmuş olmalarına karşın onlar cephelerden geride yer alırlar. Böylelikle taçkapıların etkisi kısmen azaltılırken, dar cepheleri iki katlı derin nişlerle; geniş cepheleri ise zemin seviyesinden başlayan ajurlu bir açıklık ve üzerindeki şahnişin yer aldığı büyük bir nişle teşkilatlandırılan köşe odaları öne çıkarılmıştır. Tahkim edildiği iki minare veya kulenin gerisine çekilmiş giriş eyvanına sahip âbidevî taçkapı örnekleri daha önce Orta Asya'da iyi biliniyorduysa da Hümayun Türbesi'ndeki uygulama, taçkapı cephe bütünleşmesinin yeni ve gelişmiş bir yorumu olarak karşımıza çıkar. Ancak, güney taçkapı eyvanının, geleneksel şemaya yapılan basit bir müdahale sonucu kapatılarak kubbeli bir salon şeklinde iç mekâna dahil edilmesi, şüphesiz dikkat çekici, fakat pek benimsenmemiş bir yeniliktir. Türbenin batı, kuzey ve doğu taçkapılarındaki açıklıklar, ajurlu panellerle kapatılmış olup merkezî salona sadece güney taçkapı ile girilmektedir (R.

[591] Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 16.
[592] Ölçüler için bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 119.

602 ve 605). Sağır taçkapılardaki dış form genel hatlarıyla güney taçkapıda korunmuştur. Fakat, kemerli bir giriş ve pencere açıklığı bırakılarak eyvanın kapatılması, âbidevî bir yapıya girildiği hissini uyandıran devâsa bir tâk kovanıyla karşılaşılmaksızın küçük bir açıklık[593] vasıtasıyla iç mekâna girmeyi zorunlu kılar. Hümayun Türbesi kompleksi, bahçesinden subasmanına, platformlarından türbe gövdesine kadar simetrik tasarıma bağlıdır. Fakat sözü edilen düzenleme, hem cephe düzeni hem de iç mekân kuruluşu bakımından asimetrik bir uygulamadır. Ayrıca, giriş ve aydınlığı ihata eden beyaz mermer bordürler ile bu iki açıklığın kemer köşelikleri ve boş bırakılmış dikdörtgen mermer panolar dışındaki duvar yüzeyinin, sade bir kırmızı taş kaplamadan ibaret olması, giriş özelliğini haiz olmasına rağmen güney taçkapının diğer üçü yanında sönük kalmasına yol açmış ve onu geleneksel taçkapı etkisinden uzaklaştırmıştır. Bu nedenle, türbeyi oluşturan diğer birim ve mimarî elemanlar anıtsal bütünlüğün armonik parçalarını oluştururken, güney taçkapının aykırı formu bu uyumu zedelemiştir. Hattâ uzaktan görünüşü îtibariyle, giriş fonksiyonu bulunmayan üçü, güçlü bir taçkapı imajı oluştururken güneydeki asıl giriş, sağır bırakılmış mihrab duvarlarını hatırlatır (R. 587 ve 589).

Dikkat çekici diğer bir husus ise, eyvan formu îtibariyle sağır taçkapıların, Hind coğrafyası için yenilikçi bir tasarım sunmasıdır. G.D. Lowry, İran ve diğer İslam dünyasındaki eyvanlarla karıştırılmaması için bu formu, L.Golombek'in kullandığı[594] terminolojiyi esas alarak 'beş kenarlı absidvârî derinlik' (five-sided apse-like space) şeklinde tanımlar.[595] Söz konusu eyvan formu tamamen Timurlu geleneklerine bağlıdır ve beş kenarlı (yarım sekizgen) niş formuyla da karıştırılmamalıdır. Hümayun Türbesi'ndeki sağır taçkapı eyvanları,[596] sivri tonozla örtülü bir derinlik şeklinde başlar ve daha dar tutulmuş yarım sekizgen şemalı ve yarım kubbeli ikinci bir derinlikle sonlanırlar (R. 602). Sind'den Orta Asya ve İran'a, taçkapıların yaygın derinlik şeması, tonozla örtülü ve 90 derecelik iki iç açıya sahip geleneksel bir eyvan formu sunar. Ancak, Timurlu dönemiyle birlikte eyvan ve niş tasarımlarında yeni denemelere gidilmiştir. Bunlardan biri, yarım sekizgen (beş

---

593 Girişin yüksekliği 4.40 m. civarındadır.

594 Lisa B. Golombek, **The Timurid Shrine at Gazur Gah**, Royal Ontario Museum, Toronto, 1969.

595 Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 58 ve dpn. 20.

596 Aynı form, türbenin hem gövde cephelerinde hem de platform cephelerindeki nişlerde kullanılmıştır. Fakat en âbidevî örnekler sağır taçkapılarda karşımıza çıktığından, bu hususu, onları ele alırken tarışmayı uygun gördük.

kenarlı) derinliğin, yarım kubbe yada yarım tonozla örtülmesinden meydana gelir ve daha çok cephelerde ve taçkapılarda tercih edilmiştir. Buhara'daki (Özbekistan) Kalan Camii (15.-16. yy. başları) ve Mîr-i Arab Medresesi'nin (1535-36) taçkapı nişlerini bu yeni forma örnek gösterebiliriz. Hümayun Türbesi'nde de görülen diğeri ise, geleneksel (dik açılı) form ile yarım sekizgen formun kaynaşmasından müteşekkildir. İlk derinlik sivri tonozla; yarım sekizgen niş ise yarım kubbe yada poligonal yarım tonozla örtülüdür. Yarım sekizgen nişten farklı olarak, istenilen derinliğe imkân tanıyan bu tasarım, önü avluya bakan bir mekân şeklinde geleneksel tipin yerine kullanılabilen yeni bir eyvan formu sunar. Buhara'daki Uluğ Beg Medresesi'nde (1417-21), bu tarzın, ikinci kısmı oldukça alçak tutulmuş bir örneğiyle karşılaşılır. Eyvan formlarındaki belirgin diğer bir varyasyon ise, sivri tonozla örtülü geleneksel formun, hafif daralmak sûretiyle kademelenerek yine iki dik açılı derinlik şeklinde sonlanmasıdır. Yarım sekizgen nişin yanı sıra klasik eyvan formunu ve onun varyasyonlarını, Herat'daki Abdullah Ensârî Ziyâretgâhı'nda (1425-27) bir arada görmek mümkündür. Timurlu eyvan tasarımları, 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Behmenîler vasıtasıyla Dekken'e ulaşmıştır. Vezir Mahmud Gavan'ın inşâ ettirdiği, Orta Asyalı geleneklere bağlı ve bölge için ünik özellikler gösteren[597] âbidevî medresenin ayakta kalabilen üç eyvanı bunu ortaya koymaktadır. Yine de yarım sekizgen nişle sonlanan eyvan formunun taçkapı nişi olarak kullanılması, Hind coğrafyasında Hümayun Türbesi'yle başlamış görünmektedir. Köşe odaları ile platform cephelerinde küçük boyutlu örneklerini gördüğümüz, iki farklı kovanın kıvrak birleşiminden meydana gelen bu derinlik formu, yapının cephelerine daha yumuşak bir derinlik kazandırmıştır. Mir-i Arap Medresesi ve Kalan Camii'nin taçkapılarında görülen giriş ve onun iki yanındaki sağır nişler ile bunların üzerindeki üçlü şahniş grubundan oluşan düzen, Hümayun Türbesi'nde, üst sıradakiler (şahnişler) olduğu gibi bırakılmak, alt sıradakiler de ajurlu açıklıklara dönüştürülmek sûretiyle uygulanmıştır (R. 602).

Türbenin ana cepheleri, taçkapıların yanı sıra köşe odalarının yine taçkapı tasarımı sunan büyük nişleriyle techiz edilmiştir. Geleneksel eyvan formundaki bu nişlerde, birer ajurlu açıklık ile şahniş yer alır. Bunların iki tarafındaki duvar yüzleri iki sıra halindeki sağır pencerelerle hareketlendirilmiştir. Köşe odalarının tâlî

[597] Catherine B. Asher ve Cynthia Talbot, **India Before Europe**, CUP, 2006, s. 76.

cepheleri de (bunların bir kısmı aynı zamanda ana gövdenin tâlî cephelerini teşkil eder) zemin seviyesindeki derin nişler ve onların üzerindeki şahnişler ile teşkilâtlandırılmıştır (R. 607).

Hümayun Türbesi'nde süsleme cephelerde yoğunlaşır. Moloz taştan inşa edilmiş olan türbenin cepheleri, kırmızı ve sarı taşın yanı sıra beyaz ve siyah mermerin kullanıldığı dekoratif kaplama arz eder. Duvar etekleri beyaz mermerle kaplanarak, bütün köşeler kırmızı taş sütüncelerle yumuşatılmıştır. Duvarların üst kısımları kırmızı taşla kaplanmış, köşeler ise beyaz mermer sütüncelerle hareketlendirilmiştir. Kahverengi taş malzeme, taçkapılar, köşe odalarının tonozlu büyük nişleri ve bunlardaki ajurlu açıklıklar ile şahnişlerin kemer köşeliklerinde ve bazı panolarda kullanılmıştır. Üst sıradaki bütün kemer köşelikleri, siyah mermerin kullanıldığı, kakma işçiliği gösteren altı köşeli yıldızlarla tezyin edilmiştir. Taçkapılardaki yıldızların göbeklerine birer kabartma lotus çiçeği konmuştur (R. 606). Bunların daha küçük örnekleri, sağır taçkapılardaki ajurlu açıklıkların, siyah mermerle kaplandığı kemer köşeliklerinde bulunur (R. 604). Ayrıca büyük kemerler daire motifiyle taçlandırılmış, siyah yada beyaz mermer bordürlerle köşelikler ve panolar vurgulanmıştır. Kırmızı taş ve beyaz mermer alternatifinden oluşan ters-düz palmetli bir alınlıkla cepheler sonlandırılmıştır (R. 608).

Giriş salonu

Giriş salonu, düzensiz sekizgen planlı orta mekânın, ana yönlerde sivri tonozlu eyvanlarla genişlemesinden müteşekkildir. Bunlardan güneydekinde ana giriş yer alırken, kuzeydekinde merkezî salona giçişe imkân tanıyan ajurlu bir geçit bulunur. Daha geniş ve zeminleri de hafif yüksek tutulmuş olan doğu ve batı eyvanlarında ise, güneydoğu ve güneybatı köşe odalarına açılan birer geçit ile, doğu ve batı sağır taçkapılarıyla irtibatlı dehlizlere açılan birer giriş yer alır (R. 609, 610).

Giriş salonun duvarları, eyvanların üzerindeki şahnişlerle yükselir. Tâlî yönlerdeki duvar yüzleri ise ilk ikisi eyvanların seviyesinde, üçüncüsü şahnişler seviyesinde olmak üzere üç sıra sığ nişle hareketlendirilmiştir. Ancak güneydoğu ve güney batı duvarlarının alt sıraları, üst dehlizlere ve yapının damına çıkan merdiven girişlerini barındırır. Duvar etekleri (yaklaşık 1.65 m.) kırmızı taş ve mermerle kaplanmış, bütün köşeler de balıksırtı desenli poligonal sütüncelerle yumuşatılmıştır.

Güneydeki giriş eyvanının yan yüzleri, yine etek seviyesinde olmak üzere, kırmızı taş üzerindeki altıgenler ile altı köşeli yıldızlardan oluşan mermer kakmalı dikdörtgen birer panoyla dekore edilmiştir. Duvarların kalan yüzleri sıvalı ve badanalıdır. Kemerler bir palmet motifiyle taçlanır; köşelikler ise boş bırakılmış olup kırmızıya boyanmış vaziyettedir. Orta mekânın zemini, sekizgenler ile sekiz köşeli yıldızların yer aldığı geometrik kompozisyonlu mermer kakma işçiliği gösterir. Doğu ve batı eyvanlarının zemini kırmızı taş kaplamadan ibaret iken güney ve kuzey eyvanları, giriş odası ile aynı seviyede olup altıgenler ile altı köşeli yıldızların yer aldığı dekoratif bir zemin sunar.[598] Bu son ikisinin, orta mekân kaplamasından diğer bir farkıysa, mermer zemine kırmızı taş kakılmış olmasıdır. Giriş odasının, kemer-örgülü geçiş unsurlarına oturan kubbesi orijinal süslemesini muhafaza etmektedir. Kubbe içi, zarif mukarnaslı dolguya basan istiridye kabuğu biçimindeki yelpazelerden gelişerek göbekteki madalyonda son bulan dilim bir stüko dekorasyon arz eder (R. 611, 612). Yirmi dört köşeli yıldız motifinden oluşan madalyon, rûmîlerin yanı sıra hatâî ve pençberk tarzı motiflerle doldurulmuştur. Motifleri beyaz bırakılmış, zemini çivit maviye boyanmış bu zarif malakârî bezeme önemli ölçüde yıpranmıştır (R. 613).

Merkezî Salon

Subasmandan îtibaren hep düzensiz sekizgen şema gösteren yapının sadece merkezî salonu muntazam sekizgendir.[599] Duvar kalınlığı 4.60 metreye yaklaşan salonun (kenar) çapı 14.33 m. civarındadır.[600] Merkezî Salonun her bir cephesi, basık sivri tonozlu birer eyvan ve üzerlerindeki şahnişlerle teşkilâtlandırılmıştır (R. 614). Ana yönerdeki eyvanlar, giriş odası ve sağır taçkapılarla, tâlî yönlerdekiler ise köşe odalarıyla irtibatlıdırılmışlardır. Ana yönlerdeki eyvanlarda kemerli tek bir açıklık bulunurken diğerlerinde lentolu dikdörtgen açıklığın üzerinde kemerli bir ikincisi yer almaktadır. Fakat güneydeki giriş açıklığı hariç olmak üzere bunların tamamı ajurlu

---

598 G.D. Lowry, orta kısmın haricinde sadece kuzey nişinin zemininde kakma işçiliği olduğunu ifade ederek, bunların tamamını altıgenler ile altı köşeli yıldızların çeşitlemeleri olarak tanımlar. Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 65.

599 G.D. Lowry, merkezî salonun yanı sıra giriş salonu ve köşe odalarını da sekizgen olarak betimlemiş; bunlar arasındaki ayrımı belirtmemiştir. Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 63, 65 ve 67.

600 Ölçüler için bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 120.

panellerle doldurulmuştur (R. 615, 616). Diğerlerinden farklı olarak, batı eyvanındaki ajurlu panelin ortasına bir mihrab motifi işlenmiştir (R. 617).

Merkezî salonda duvar etekleri beyaz mermerle kaplanarak köşeler aynı malzemeden yapılmış balıksırtı desenli sütüncelerle tezyin edilmiş; duvarların üst kısımları ise sıvanmıştır (R. 618). Giriş odasında olduğu gibi, palmetle taçlandırılan kemerlerin köşelikleri kırmızıya boyanmıştır.

Şahnişlerin üst seviyesindeki konkav silmeli bir kornişle nihayetlenen iç mekân duvarları, yerini, ajurlu sekiz pencerenin bulunduğu sekizgen kasnağa bırakır. Kasnak, salonun kuruluşuna uyarak içte sekizgen bir şema gösterir (R. 619, 620). Merkezî salonu örten, 24.38 m. yüksekliğindeki[601] iç kubbe, kemer-örgülü geçiş elemanlarına oturur. İçi sıvalı olan kubbede bugün herhangi bir bezemeye rastlanmamaktadır. Ancak eski bir seyahat notunda, vaktiyle onun altın yaldızlı ve sırlı bezemeleri ile göbeğinden sarkan altın işlemeli püskülünün bulunduğu, Jatların Delhi'yi yağmalamaları esnasında bunların tahrip olduğu[602] anlatılır ki C. Stephen da o dönemden kalma mermi izlerinin görülebildiğini yazar.[603]

Merkezî salonun sekizgen zemini farklı ebatlardaki beyaz mermerle kaplanmıştır (R. 615). Salona bakan, giriş dışındaki yedi eyvanın zemini orta mekândan biraz yüksek (yaklaşık 10 cm.) tutulmuştur. Eyvanların zemini, orta mekândan farklı olarak, kırmızı taşın yanı sıra beyaz ve siyah mermerin de kullanıldığı yıldız desenli kaplamalara sahiptir (R. 616). Hümayun'un iyi perdahlanmış sade lâhdi, yaklaşık 15 cm. yüksekliğindeki bir kaide üzerinde ve salonun tam merkezinde yer alır (R. 621). Beyaz mermerden yapılmış kare biçimindeki bu kaidenin üzeri, kırmızı taş bordürle ihata olunan, sekiz köşeli ve sekiz kollu yıldızlar ile sekizgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlu siyah mermer kakmalarla bezenmiştir.[604] Beyaz mermerden yapılmış lâhid, üç kademeli bir

---

601 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 121.

602 Edward C. Archer, **Tours in Upper India and in Parts of the Himalaya Mountains**, Richard Bentley, London, 1833, Cild: I, s. 116.

603 Stephen, s. 117.

604 Avlu taçkapıları da dahil olmak üzere, türbe cephelerindeki kemer köşeliklerinin çoğunda görülen altı köşeli yıldızlar araştırıcıların dikkatini daha fazla çekmiştir. Fakat yapıda, dekorasyon motifi olarak yukarıda örnekleri verilen altı köşeli ve sekiz köşeli yıldızlar kullanıldığı gibi, giriş odasını örten kubbenin mukarnaslarında beş köşeliler; göbek motifinde de yirmidört köşeli olanı; merkezî salon eyvanlarının zeminlerinde ise dokuz ve oniki köşeli yıldızlar da kullanılmıştır.

kaideden ‘S’ profilli bir silmeyle geçilen gövde ve mukarnasvârî oymalarla geçilen üst tabladan oluşur. Tablanın üzerinde ve baş kısmında, kare çökertme içine alınan sekiz taç yapraklı kabartma bir çiçek motifi yer alır. Tablanın kalan kısmı ise dikdörtgen çökertme içine alınan kabartma hâlindeki, dilimli başlıklı bir kartuş deseniyle süslenmiştir. Lâhid üzerinde, bunların dışında herhangi bir yazı yada motif yer almadığı gibi, cinsiyet belirten sembol de bulunmaz. Bugün salondaki dikkat çeken dekoratif ögeler zemin ve süpürgelik kaplamaları ile sınırlıdır. Köşe odaları ve özellikle de giriş odasıyla kıyaslandığında, lâhdinden duvar yüzlerine kadar merkezî salonun bu sadeliği şaşırtıcıdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bir takım bezemelerini bütünüyle yitirmiş olması muhtemeldir.

Köşe Odaları

Köşe odaları, strüktürel şema ve dekoratif özellikler bakımından birbirinin benzeridir. Giriş salonu gibi düzensiz sekizgen plana sahip bir iç mekân sunan odaların her biri, ana yönlerdeki dört nişle genişler (R. 623). Bunlardan dış cephe yönünde olan ikişer adedi sığ tutulmuş olup ajurlu açıklıklar vasıtasıyla, birer taçkapı görünümünde olan dıştaki büyük nişlere bağlanır. Diğer ikisi ise yarım sekizgen nişle derinleşen eyvan formu sunar. Bu sonunculardan sadece güneybatı odanın doğu yönündeki ile güneydoğu odanın batı yönündeki niş, derin birer geçitle giriş salonuna bağlanmakta olup diğerleri sağırdır. Yarım sekizgen nişlerle sonlanan bu eyvanların hepsinin üzerinde şahnişler yer alır. Dış cephe yönündeki nişlerin üzerinde ise sadece ajurlu pencereler bulunmakta olup bunlar, dış cephelere bakan şahnişlerle bağlantılıdır. Diğer bir ifadeyle köşe odalarının dış cephe yönündeki alt nişleri iç mekâna bakıyorken üst seviyedeki şahnişler ise yön değiştirerek dış cephelere açılmakta ve ajurlu bir pencere ile iç mekâna bağlanmaktadırlar. Köşe odalarındaki, gerek içe gerekse dış cephelere bakan şahnişlerin hepsi de birbirine dehlizlerle bağlanır (Ş. 46). Tâlî yönlerdeki dar duvarların alt kısmılarında lentolu dikdörtgen açıklıklar bulunur. Köşe odaları, dış gövde formları bakımından ana bünyeye eklenmiş düzensiz sekizgen şema arz ettiğinden söz konusu lentolu açıklıklardan üçer adedi tâlî dış cephelerdeki derin nişlerle; birer tanesi de geçitler vasıtasıyla merkezî salonla irtibatlıdır. Tâlî dış cephelerle irtibatlı olanlardan sadece kuzeybatı odanın güneybatısındaki ile kuzeydoğu odanın güneydoğusunda olanı giriş vazifesi görmekte olup diğerleri ajurlu panellerle kapatılmıştır. Merkezî salonla irtibatlı

olanlardan da sadece kuzeybatı odanın güneydoğusundaki ile kuzeydoğu odanın güneybatısında olanı, geçit bölümüne açılır (R. 622). Ancak bu geçitler ajurlu panellerle kapalı bulunduğundan, buradan ne merkezî salona ne de taçkapılara ulaşmak mümkündür. Ayrıca tâlî dış cephelerle irtibatlı lentolu açıklıkların üzerinde sırasıyla birer sağır pencere ve ajurlu pencere; merkezî salonla irtibatlı olanların üzerinde ise ajurlu pencere ve derin niş yer alır.

Ana ve tâli yönlerdeki bu düzenlemeler sayesinde köşe odalarının her biri kendi içinde, merkezî salonda olduğu gibi radyal gelişme gösteren bir şema arz eder. Yukarıda tafsilâtıyla vermeye çalıştığımız temel kuruluş şeması, türbe gövdesini oluşturan altı kapalı mekânın her birine doğrudan dışarıdan ulaşma potansiyeli sağlamaktadır. Ancak, açıklıkların neredeyse tamamı ajurlu panellerle kapatılmıştır. Bu durum, yapının içine girişin açık bir biçimde yönlendirildiğini göstermektedir. G.D. Lowry, türbe girişinin, platform merdiveni, bahçenin güney taçkapısından gelen yol ve nihayet bu taçkapıyla aynı hizada bulunmasının, ziyaretçiyi platformun üzerine çıkmaya zorlayan, bahçenin güney girişinden türbeye güçlü bir akış oluşturduğunu ileri sürer.[605] Türbe, avlusuyla birlikte simetrik bir tasarım sergilediğinden aynı akış, bahçenin batı taçkapısından türbenin sağır konumdaki batı taçkapısına doğru da hissedilir. Ancak platformun üzerine çıkıldığında giriş fonksiyonu bulunmayan bir taçkapı ile karşılaşmak şaşırtıcıdır. Bu nedenle biz bu akışın, avlu taçkapılarının yanı sıra köşk yapılarıyla da sağlandığını, ancak medfuna gösterilen saygının bir tezahürü olarak diğer üç akışın, manzûmenin çekirdeği konumundaki asıl lâhde ayakucundan (güneyden) ulaşmayı zorunlu kılacak biçimde platform üzerinde sınırlandırıldığını düşünüyoruz.[606] Ayrıca hem merkezî salonun hem de batı yönündeki köşe odalarının yine aynı yöne bakan ajurlu panellerinin ortasına mihrab motifinin işlenmiş olması, avlunun diğer taçkapısının karşısında bulunmasına rağmen bu yönde bir giriş tasarlanmadığına işaret eder. Giriş, dehliz ve geçitlerle ziyaretçiyi şaşırtmak yerine, onları ajurlu panellerle kapatmak sûretiyle

---

605 Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 62.

606 Avlu taçkapısıyla merkezi salon arasında tek hattan oluşan akışı, Tac Mahal'de çok daha yoğun hissetmek mümkündür. Zira orada türbe çarbağın ortasında değildir. Bahçenin âbidevi girişi (güney taçkapı), havuzlu yol, platformun güneyindeki tek merdiven ve türbenin girişi (güney taçkapı) tek bir eksen üzerinde yer alır ve platformun diğer yönlerinde merdiven bulunmaz. Fakat, platformun güneyine eklenmiş olan iki kollu merdivenin doğu ve batıya bakıyor olması, güney-kuzey yönündeki aksiyel akışı yavaşlatır.

ziyaretin belirli bir düzen içinde gerçekleştirilmesi amaçlanmış olmalıdır. Diğer taraftan ajurlu paneller sayesinde giriş yönünün kolayca değiştirilmesi veya sınırlandırılması da mümkündür. Nitekim kuzeybatı ve kuzeydoğu odalarındaki girişlerin aslî düzenlemeden olduğunu söylemek güçtür. Başlangıçta bu iki odaya merkezî salondan geçilirken sonraki bir dönemde, yeni bir lâhid konulması gibi sebeplerle ajurlu panellerin sökülerek mevcut girişlerin açılmış, eski geçitlerinse kapatılmış olması muhtemeldir.[607] Bugün lentolu açıklıklar vasıtasıyla bu odalardan, merkezî salonla irtibatlı (fakat ajurlu panalle kapalı) geçitlere ulaşılabiliyor olması bunu akla getirmektedir. Zira güney yönündeki odalarda, aynı açıklıklar ajurlu panelle kapalı vaziyettedir.

Köşe odalarının üzeri, kermer-örgülü geçişlere oturan birer kubbeyle örtülmüştür. Sıvalı haldeki kubbe içlerinde günümüzde süsleme yer almaz (R. 624). Giriş odası ve merkezî salonda görülen süpürgelik kaplamaları ve köşe sütünceleri köşe odalarında yoktur. Bu odaların sıvalı duvar yüzleri günümüzde, etek seviyesinde kırmızı üst kısımlarda beyaz badanalıdır. Diğer taraftan köşe odalarında, söz konusu iki bölümde olmayan stüko bezemeyle karşılaşırız. Bütün kemerler bitkisel ve geometrik kompozisyonlu birer madalyonla taçlandırılmış, kemer köşeliklerinde ise bunların daha büyüklerine yer verilmiştir. Tâlî yönlerdeki duvarların, ikinci sıra sağır niş yada ajurlu pencerelerinin üzerinde ise, benzer kompozisyonlara sahip zarif stüko panolar yer alır (R. 624, 631 ve 632).

On adet sembolik lâhdin bulunduğu köşe odalarının zemini kırmızı taşlarla kaplanmıştır. Malzemenin kesiliş ve yerleştirilişi bakımından odaların planlarına uygun gelişme gösteren döşemeler, iç içe geçmiş düzensiz sekizgenlerden oluşur (R. 630).

Güneydoğu Oda Lâhidleri

Güneydoğu odada üç lâhid yer alır (R. 623). Bunlardan biri odanın tam merkezinde olup 1-2 cm. irtifaındaki mermer bir yükselti üzerine konmuştur. Lâhdin yerleştirilişi esnasında, zeminin göbeğindeki düzensiz sekizgen şema gösteren döşeme kısmen bozulmuştur. Beyaz mermerden yapılmış bu lâhid, iki kademeli bir

[607] Kuzeybatı odada yer alan lâhidlerden biri dekoratif özellikleri bakımından son dönemi işaret ekmektedir

kaideden ‘s’ profilli silme ile geçilen bir gövde ve mukarnaslı bezemeyle geçilen üst tabladan oluşur. Gövdenin baş tarafında ‘besmele’, doğu ve batı yüzlerinde ise ‘âyet’el-kürsî’ ve onun sonunda, 1001 (١٠٠١) Hicrî tarihi (1592-93) okunmaktadır. Tablanın üzerinde, baş tarafına tekabül eden kare bir çökertme içindeki dilimli madalyonda, “ كل من عليها فان ويبقي وجه ربك ياذ الجلال والاكرام ” ibâresi istifli halde yazılmıştır (R. 625, 626). Metnin ilk kısmı (كل من عليها فان), Rahman sûresinin, “Onun üzerindeki (yeryüzündeki) herkes fanidir” mealindeki 26. âyetidir. Diğer bölümü de aynı surenin 27. âyetinden mülhemdir. Âyette “ ذو الجلال ” şeklinde geçen tamlamaya, ‘harf’ün-nida’ (يا) eklenmek suretiyle ibâre, kulun ağzından dökülen bir yakarış cümlesine dönüştürülmek istenmiş olmalıdır. Madalyonun hemen altında, dikdörtgen çerçeveli bir çökertme içinde “kelime-i tevhid” yer alırken üst tablanın kalan yüzeyi, lâhdin bir kadına ait olduğunu gösteren ‘tahtî’ simgesinin yer aldığı dilimli başlıklı bir çökertme halinde tezyin edilmiştir. Lâhiddeki yazılar sülüs karakterlidir.

Diğer bir lâhid, merkezdekinin hemen doğusunda yer alır ve birkaç küçük fark dışında onun bir benzeridir. Bu ikincisi daha küçük boyutta olup üst tablaya düz satıhlı mâil bir silmeyle geçildiğinden mukarnas işlemeye yer verilmemiştir. ‘Besmele’ olmaksızın gövdenin başucundan başlayan ‘âyet’el-kürsî’, doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Tablanın üzerindeki kabartma madalyonda, iki satır halinde Rahman sûresi 26. ve 27. âyetler yazılmıştır. Bunun altında ‘kelime-i tevhid’ bulunmakta olup tablanın kalan kısmı ‘tahtî’ simgesinin bulunduğu çökertme halindedir (R. 627).

Yine bir kadına ait olduğu anlaşılan üçüncüsü ise odanın doğu kenarında yer alır. Tasarım ve bezeme özellikleri bakımından ikincinin çok yakın bir benzeri olan bu lâhid, aynı ustanın elinden çıkmışçasına aynı yazıları ihtiva eder. Fakat bu lâhidde, ‘âyet’el-kürsî’nin sonunda hafif gizlenmiş bir tarih (٩٨٨, H.988/1580-81) kaydı bulunmaktadır (R. 628, 629). Daha erken tarihli olan bu lâhdin, odanın merkezine yerleştirilmemiş olması, ait olduğu kişinin hanedan içerisindeki konumuyla ilgili olabilir.

Güneybatı Oda Lâhidleri

Güneybatı odada iki lâhid bulunmaktadır (R. 630). Bunlardan biri, odanın tam merkezinde olup yaklaşık 4 cm. irtifaındaki kırmızı taş bir yükselti üzerine

konmuştur.[608] Mermer lâhid, iki kademeli bir kaideden yine ‘s’ profilli bir silmeyle geçilen gövde ve konkav silmeyle geçilen üst tabladan oluşur. Herhangi bir yazının bulunmadığı lâhidde üst tablanın üzeri, boş bırakılmış kabartma bir madalyon ve dilimli başlıklı bir çökertme ile dekore edilmiştir. Hümayun’un lâhdindeki gibi, bunda da cinsiyet belirten simgeye yer verilmemiştir (R. 633).

Güneybatı odadaki diğer lâhid, ilkinin batısında yer alır ve zemin döşemesi bozularak yerleştirilmiştir. İki kademeli yüksekçe bir kaideden ‘s’ profilli silmeyle geçilen gövde ve mukarnasla geçilen üst tabladan oluşur. Gövdenin baş tarafında ‘besmele’ doğu ve batı yüzlerinde ‘âyet’el-kürsî’ okunmaktadır. Tablanın üzerindeki madalyonda, güneydoğu odasındaki merkezî lâhidde olduğu gibi ‘rahman sûresi 26. âyet ile bu sûrenin 27. âyetinden mülhem “ یاذ الجلال ” tamlamasıyla yazılan ibâre yer alır. Tablanın kalan yüzeyini, ‘kelime-i tevhid’ yazısı ile, ‘tahtî’ simgesinin bulunduğu dilimli başlıklı büyük bir çökertme süsler (R. 633).

Kuzeybatı Oda Lâhidleri

Kuzeybatı odada ardı ardına sıralanmış üç lâhid bulunmaktadır. Üçü de, mermer plakalardan yapılmış, 3-4 cm. irtifaındaki bir yükselti üzerine oturtulmuştur (R. 635). Bu, onların aynı zaman aralığında konulduğuna işaret sayılabilir. Parçalı mermer plakalardan oluştuğundan sonraki bir uygulama olması da muhtemeldir. Sadece ortadaki lâhid (aynı zamanda odanın merkezinde yer alır) iki kademeli bir kaideye sahip iken diğer ikisininki üç kademelidir. Lâhidlerin üçünde de gövdeye ‘s’ profilli silmelerle; üst tablaya ise mukarnaslarla geçilmiştir. Tablaların yüzeyleri, boş bırakılmış birer madalyon ve yazı çerçevesi ile bunların alt tarafındaki, bir erkeğe ait olduğunu gösteren ‘kalemdân’ simgesinin yer aldığı birer çökertmeyle süslenmiştir. Yazı bulunmamakla birlikte lâhidlerin üçü de beyaz mermerden yapılmış ve güzel perdahlanmıştır. Bunlardan en batıda olanı, tablasının üzerindeki dekoratif özellikleri bakımından diğerlerinden ayrılır. Lâhdin formu ve dekorasyon özellikleri, Babürlü lâhidlerinin klâsik şemasını yansıtmakla birlikte tablanın üst yüzündeki motif ve kartuşların, diğer ikisinden farklı bir zevkle uygulandığı görülmektedir. Kare çökertme içinde kabartma halde bulunan sekiz taç yapraklı madalyon burada

[608] Kırmızı taştan yapılmış bu kaide, üzerindeki beyaz mermer lâhde uyum sağlaması için beyaza boyanmıştır.

çökertme şeklinde uygulanmıştır. Dilimli başlıklı büyük çökertme ise dikdörtgene dönüşmüş, ancak barok tarzını yansıtan bir kabartma sayesinde dilimli kemer biçimindeki geleneksel öge korunarak aynı tarzı yansıtan bir çiçek kabartmasıyla da taçlandırılmıştır. Bu dekorasyon tarzı, onun daha geç döneme ait olduğuna işaret edebilir.

Kuzeydoğu Oda Lâhidleri

Kuzeydoğu odada, biri odanın merkezinde diğeri onun batısında olmak üzere, iki lâhid yer alır ve 4 cm. irtifaında birer yükselti üzerine oturur (R. 636). Her iki lâhid de iki kademeli bir kadeye, 's' profilli silmeyle geçilen gövdeye ve mukarnasla geçilen üst tablaya sahip olup bunların üzerinde, boş bırakılmış birer madalyon, yazı çerçevesi ve dilimli başlıklı çökertme yer alır. Her iki lâhidde de bu çökertmeler 'tahtî' simgesi barındırmaktadır (R. 637). Merkezdeki lâhdin gövdesine, kuzey, doğu ve batı yüzlerinde olmak üzere 'âyet'el-kürsî', onun sonuna da yine hafif gizlenmek sûretiyle bir tarih kaydı (٩٩٠, H.990/1582-83) hakkolunmuştur (R. 638). Diğer lâhidde ise, gövdesinin baş tarafında 'besmele' doğu ve batı yüzlerinde 'âyet'el-kürsî' yer alır. Lâhidlerdeki yazılar sülüs karakterli olup bazı harflerin kuyrukları uzatılmak sûretiyle âyet'el-kürsîlere iki satırlı görünüm kazandırılmıştır.

Şahnişler ve İkinci Kat Geçit ve Dehlizleri

Galeri düzeninden farklı olarak birbirleriyle doğrudan bağlantısı bulunmayan, ancak geçitler ve dehlizler vasıtasıyla ulaşılan şahnişler hem iç mekânları hem de türbe bahçesini yukarıdan seyre imkân tanır. Bu bölümlere ve yapının damına, ikisi giriş salonunda, diğer ikisi ise kuzey taçkapı nişinin iki yanında yer alan düz atkılı birer açıklığa sahip dört merdivenle çıkılır. Güney ve kuzeydekiler arasında kuruluş îtibariyle bazı farklar varsa da merdivenlerin konumu simetriktir. Fakat, sözünü ettiğimiz giriş salonu uygulaması nedeniyle güney merdivenlerinin girişleri iç mekânda kalmıştır. Aşağıda, merkezî salon ile onu kuşatan birimleri birbirine bağlayan geçit ve dehlizler, aynı plan üzere şahnişler seviyesinde tekrar edilmiştir. Fakat burada ana şebekeye, gövde planının daha kompleks bir hâl almasını sağlayan ilâveler yapılmıştır. Bunlar, ana şebekeyi birbirine bağlayan geçitlerin yanı sıra, köşe odaları ve giriş salonundaki gerek iç mekânlara gerekse dış cephelere bakan şahnişleri rapteden dehlizlerden oluşur (Ş. 46).

Üst Örtü ve Taraça Yapıları

Gövdeyi teşkil eden bütün salonların örtüleri içte kubbe olmasına karşın dışta sadece merkezî salon kubbelidir. Diğer bölümler düz damlı olup köşe odalarının üzerinde birer çatrî yer alır. Türbeye uzaktan bakıldığında bunlar, yüksek kasnaklı kubbeye eşlik ederek yapının cephe imajına piramidal yükseliş sağlayan figüratif ögeler olarak belirir. Taçkapıların, beden duvarlarını aşan çatrîli üst strüktürleri ise bu pitoresk görüntüde monümental piştak formunu simgeler görünmektedirler. Fakat türbenin üzeri, alttaki bütün birimlerin âdeta kendine yüksek bir platform teşkil ettiği, muazzam kubbe kasnağının etrafına simetrik olarak yerleştirilmiş bir dizi taraça yapısıyla teşkîlâtlandırılan bir mehtaplık (kameriye) gibidir (Ş. 47).

Köşe odalarının üzerindeki çatrîler, üç kademeli sekizgen bir platforma oturan sekiz sütunlu bir kubbeden meydana gelirler. Her bir platfromun ilk kademesine, kubbe kasnağına bakan birkaç basamaklı merdivenlerle ulaşılır. Bunların, taş saçakla kuşatılmış sekizgen bir kasnağa oturan kubbeleri bugün sıvalı haldeyse de vaktiyle çini levhalarla kaplıydılar.

Taçkapıların beden duvarlarını aşan çıkıntıları, cephelerde, ikişer çatriyle taçlandırılan bir alınlık şeklinde belirirken, içte, kubbe kasnağına bakan üçlü girişe sahip bir salon ile yan bölümlerden oluşan dikdörtgen planlı hususî birer yapı hüviyetindedirler. Bunların, 15 metreyi aşan cephelerinin ortasında yer alan üçlü girişler, kırmızı taştan yapılmış iki pilaster ve iki sütunla taşınan konsol ve lentolardan müteşekkildirler. Girişlerin önü, kırmızı taştan yapılmış, yan yüzlerine 'Allah' lafzının işlendiği zarif oymalı konsollarla desteklenen birer sundurmayla gölgelenmiştir. Konsollarda görülen dekoratif özellikler yerel sanatın zevkini yansıtır. Zeminleri türbenin damından yüksek olup subasmanı mahiyetindeki kaideleriyle birlikte her bir yapının yüksekliği 4 metreye yaklaşır. Kuzey ve güney taçkapılarının üzerindeki iki yapıyla doğu ve batı taçkapılarının üzerindeki diğer ikisi arasında, iç ve dış mekân düzenlemesi açısından bazı farklar vardır. Bunlardan ilk ikisinde, sadece sundurmalı girişlerin önü bir platformla tesviye edilmişken diğer ikisinde, daha dar olmak üzere yan bölümlerin de önünde bu yükseltiye yer verilmiştir. Doğu ve batı yönündeki yapılarda, önü açık salonun iki yanında birer hücre ve yapının üzerine çıkan merdiven yer alır. Güney ve kuzeydekinde ise, alt

katlardan gelen merdivenler nedeniyle hücrelere yer verilmemiş ve önü açık salonlar daha kısa tutulmuştur. Bu taraça salonlarının üzerinde, kare kaidelere oturan dört sütunlu ikişer çatrî yer alır. Aşağıdan, bütünüyle pitoresk ögelerden ibaret görünmelerine karşın merdivenlere sahip bulunmaları, onların kameriye fonksiyonlarının olduğuna işaret eder. Özellikle batı ve doğu salonlarının üzerindekiler, detaylı işçilik gösteren konsollarıyla dikkat çekicidirler. Köşelerdekiler gibi bunlar da başlangıçta çini levhalarla kaplıydı. Nitekim çatrîlerde, sarı, turkuaz ve mor renkli sır bakıyyeleri hâlen mevcuttur (R. 639). Yağmur sularının taçkapı cephelerine akmasını engellemek üzere bu yapıların üzeri setle çevrilmiş, yan cephelerindeki delikler vasıtasıyla da suyun dam üzerine akması sağlanmıştır. Dam üzerindeki suyun tahliyesi ise türbenin cephelerinden dışarı taşan, kırmızı taştan yapılmış çörtenlerle gerçekleşmektedir.

Cepheleri dolaşan palmetli alınlık ve türbe gövdesinin köşelerine tekabül eden dekoratif kuleler burada, mehtaplığı sınırlayan alçak bir ihata duvarı işlevi kazanır. Bu zarif kulelerden taraça salonlarının (taçkapıların) üzerindekiler, lotus tomurcuğu biçimindeki tepelikle sonlanan sekizgen gövdeye sahiptirler. Aynı gövde formuna sahip diğerleri hem daha ince hem de kavanozu andıran bir fomla sonlanırlar. Ayrıca gerek bu tezyinî kuleler gerekse çatrî kubbeleri, Hindu mimarlığındaki mızrak uçlu alem formuyla nihayetlendirilmişlerdir.

Bu kameriye yapılarının ortasında, merkezî salonun kubbelerini taşıyan monümental ölçekli dairevî kasnak yer alır. Sebz Burc ve Efservâlâ Türbesi gibi çift kubbeli yapıların çoğunda iç kubbe doğrudan beden duvarlarına, dış kubbeyse kasnak üzerine oturur. Hümayun Türbesi'nde, iç kubbe de kasnağa oturtulmuştur. Böylece, cephelerin oldukça gerisinde kalan merkezî salonun, kasnak üzerine açılan ajurlu sekiz büyük (1.83 x 3.2 m.)[609] pencere vasıtasıyla hem daha fazla aydınlanması sağlanmış, hem de iç mekânın yüksekliği artırılmıştır. Dıştan 20.12 m. çapında[610] ve mukarnaslı bileziğiyle 8 metreyi aşan bir irtifaa sahip silindirik kasnak, içte merkezî salonla uyumlu olarak pencerelerin üst seviyesine (iç kubbe eteği) kadar sekizgen bir şema sunar. İç kubbenin üzerinde kalan kısım ise dış forma uyar. Kasnağın dış yüzeyi, mermerin yanı sıra kırmızı, sarımtırak ve siyah taş malzemenin

[609] Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 75.
[610] Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 75.

kullanıldığı dekoratif kaplama arz eder. Merkezlerine çiçek desenli siyah taşların kakıldığı, sarımtırak taştan yapılmış altıgenler ile altı köşeli yıldızları saran kırmızı taştan geometrik geçmeler aynı zamanda altı kollu yıldızları teşkil eder. Kasnağın üst kısmını, beyaz ve siyah mermer ile kırmızı taşın kullanıldığı dar ve geniş hatlar halinde bir bordür takımı dolaşır. Ancak, yüksek tutulan taçkapılar nedeniyle kasnağın dikkat çekici taş dekorasyonunu aşağıdan görmek neredeyse imkânsızdır.

Kasnaktan biraz daha geniş olan dış kubbeye kırmızı taştan yapılmış mukarnaslı bir bilezikle geçilir. Kilit taşına doğru sivri bir form arz eden bu dış örtü, miğfer kubbeler tarzındadır. kubbenin yüzeyi tamamen beyaz mermerle kaplanmıştır. Standart ölçüleri bulunmamakla birlikte kaplamayı oluşturan parçalar, münavebeli sıralanmış dar ve geniş yatay hatlar teşkil ederler. Ategeh Han ve Han-ı Hanân türbelerindekiler gibi bu kubbede de lotus çiçeğine yer verilmemiştir. Fakat onu, üst üste dizilmiş basık küre ve sürahi formlarından oluşan ve 'kelime-i tevhid' ile taçlandırılmış pirinç bir alem tamamlar (R. 604). Yapının boyutlarıyla ahenkli olarak alt kısmında 1.22 m. çapa ulaşan 5.5 m. irtifaındaki bu alemle birlikte, platform üzerindeki yapının yüksekliği 42.67 metredir.[611] Bahçe zemininden îtibaren türbenin yüksekliği 50 metreyi aşar.

Kubbe kasnağı ile taraça salonları ve çatrîler arasındaki geniş alanın geçen asırdaki tamirlerde harçla kaplanması, zeminin neredeyse kasnak pencerelerinin eşiklerine kadar yükselmesine ve yağmur sularının merkezî salona akmasına neden olmuştur. Bizim arazi çalışmalarımız esnasında vaziyet bu idiyse de 2008 yılının sonlarından îtibaren bunlar kazınmak sûretiyle tahliye edilmiş ve zemin eski seviyesine indirilmiştir.

Köşk yapılarıyla türbe yapılarının geçişgenliğini çağrıştıran bu taraça düzenlemesinin, gündüzleri sıcaktan koruyan bir gölgelik, geceleri ay ışığının seyredildiği bir mehtaplık fonksiyonun bulunduğu (R. 587, 588) ve özel ziyaretçilerin yada cüzhanların buradaki çatrîlerin altında Kur'an okudukları düşünülebilir.

[611] Bkz. Stephen, s. 117; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 121.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Hümayun Türbesi'nin bilinen bir inşa kitâbesi yoktur. Bunun yanı sıra ne onu inşa eden mimarın veya diğer sanatkârların adını bildiren ne de doğu köşkünde olduğu gibi yapıyla ilgili sonraki bir uygulamayı ifşâ eden bir kitâbeden haberdarız. Yapının sağladığı tarihî malûmat, bazı lâhidlerdeki isim ve tarih kayıtlarından ibarettir. Esasen bu yapı, sadece Babürlü mimarlığının değil, bütün şubeleriyle İslam türbe mimarlığının sıra dışı âbidevî örneklerinden biridir. Böyle bir yapının, günümüze ulaşamamış olsa bile kitâbesinin olduğuna dair hiçbir bilginin bulunmayışı, şüphesiz araştırıcılar için hem şaşırtıcı hem de tâlihsiz bir durumdur.

Hümayun, ikinci kez Hind tahtına oturuşundan yedi ay sonra Delhi'de ölmüştü. Ekber'in tarihçisi Ebu'l-Fazl, onun öldüğü güne ait hadiseleri şöyle anlatır.

963 Rebîulevvel'i [bir] *cuma gününün sonunda, Şah Budağ, Âlem Şah, Beg Mülûk ve diğerleri Hicaz'dan döndüler. Gücerat'tan gelen Çağatay Han ve bazı adamları huzura çıktılar ve başlarından geçen hadiseleri arz ettiler. Pehlivan Dost Mîr-i Ber ve Mevlâna Esed, Münîm Han'ın maruzatıyla Kâbil'den geldiler. Günün sonlarında* [Hümayun]*, Mescid-i Cuma'da toplanmış bulunan halkı görünüş*[612] *saadetiyle müşerref kılmak için, bu yakında düzenlenmiş olan Kütüphane'nin damına çıktı. Bir müddet daha* [bu gelenlere] *Mekke-i Muazzama, Gücerat ve Kâbil'in ahvâlini sordu. Bu toplantıdan sonra, riyaziyatçıların* [matematikçi / astronom] *çağırılmasını emretti. O gece, Zühre'nin* [Venüs] *doğması beklendiğinden bunun yorumlanmasını isteyecekti. Asıl niyeti, Zühre doğduğunda ve mesût vakte eriştiğinde, Meclis-i Âli'yi toplayarak yüksek mansıplara imtiyazlar bahşetmekti. O günün akşamının başlarında, saadetle aşağı inmek istedi. Merdivenin ikinci basamağına vardığında, Miskin isimli müezzin aniden ezan okumaya başladı. Hazret, ezana tazim niyetiyle edep gereği hemen bulunduğu yere oturdu. Merdivenin basamakları keskin; taşları ise kaygandı. Oturduğu esnada mübarek ayağı kaftanın eteğine dolaştı. Şerefli asası kaydı ve ayağı boşa giderek başının üzerine düştü. Sağ*

[612] Eserin İngilizce tercümesinde asıl metne referansla parantez içinde "kornish" şeklinde verilen bu kelime orijinal diliyle (Farsça) yapılan baskısında " كورنش " (görünüş) şeklinde geçmekte olup diğer Türk devletleri gibi Osmanlılarda da görülen Cuma selamlığı türünden bir uygulamadır.

şakağı büyük bir darbe almıştı. Bunun üzerine sağ kulağından birkaç damla kan geldi.[613]

Ebu'l-Fazl, Hümayun'un ağır yaralandığı bu hadisenin, Rebîulevvel ayının kaçıncı gününde ortaya çıktığı ve ölümünün ne zaman gerçekleştiğinden açıkça söz etmez. Fakat elim hadisenin onyedi gün boyunca gizlenerek saltanatın meşru mirasçısına ve memleketin çeşitli bölgelerindeki beylere haber salınmasının ardından 'mezkûr ayın' (Rebîulevvel) 28'inde, Tardi Beg Han ve diğer ümerânın Ekber adına hutbe okutmak üzere toplandığını kaydeder.[614]

Bu tarihlerde Delhi'de bulunan, Kânûnî'nin Mısır donanma komutanı Seydî Ali Reis'in seyahatnamesinde, Hümayun'un ölümüyle ilgili daha sarih malûmat bulunur.

Bu arzuhal ve gazelleri görüp merhamet ve şefkate gelerek ruhsat inayet buyurdular. Bu bendeye de tekrar at, baştan ayağa giyecek ve yol ferman verdiler.

Gitmek üzere iken –Allah'ın hikmeti– (Hümayun Şah) cuma günü akşam namazı vaktinde halka göründüler. Kasr'dan çıkarlarken ezan okunuyordu. Adet-i şerîfeleri üzere daima ezan okunurken hürmeten diz çöküp otururlardı. Yine öyle yaptık ve orada (tedbir takdiri bozamaz) sözünde olduğu gibi merdivenden düştüler. Mübarek başları yaralandı ve kolları kırıldı. Halk birbirine girdi. Bir-iki gün daha orada kaldık.

Etrafa nameler gönderilip "el-Hamdülillâh Padişah iyi haldedir" diye haber salındı. Fakirlere sadakalar dağıtılıp askere in'am ve ihsanlar verildi.

Merdivenden düşüşlerinin üçüncü günü; pazartesi günü dâr-ı zahmetten dâr-ı rahmete intikâl ettiler.[615]

Seydî Ali Reis, Hümayun'un vefatı karşısında şaşıran beylere, Sultan Selim Han'ın ahirete irtihalinde padişah (Kânûnî) tahta geçinceye kadar Pirî Paşa'nın çeşitli tedbirler aldığını ve halkın haberdar edilmediğini söyleyerek onlara da böyle

---

613 Ebu'l-Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 1, (Mevlevî Ağa Ahmed Ali ve Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri), Urdu Guide Press, Kalküta 1877, s. 363.

614 Ebu'l-Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 1, s. 364.

615 Seydî Ali Reis, **Mir'at-ül Memalik**, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman 1001 Temel Eser (tarihsiz), ss. 78-79.

yapmalarını tavsiye etmiştir. Nitekim o, bu tedbirlerin alındığını, yüzü Hümayun'a benzeyen bir şahsın, padişah elbiseleri giydirilmek ve yüzü-gözü sarılmak sûretiyle denize[616] bakan bir eyvan üzerinde tahta oturtulduğunu, bütün sultanlar, mirzalar, reaya ve avamın deniz kenarından gelip padişaha dua ettiğini kaydeder. S. Ali Reis ayrıca, ertesi gün ümerayla vedalaşarak Rebîulevvel ayının ortasında, perşembe günü Lâhor'a doğru yola çıkarak Rebîulâhir'in evvelinde (başında) oraya ulaştıklarını ve Lâhor yakınlarında bulunan Ekber'in padişah olduğunu yazar.[617] Ancak o, gelişen bu olayların söz konusu ayların kaçıncı günlerine rastladığını açıkça zikretmez.[618]

Ferişte, Hümayun'un, 7 Rebîulevvel 963'de kütüphanenin merdiveninden düşerek bilincini kaybettiğini, kısa bir süre sonra konuşma yeteneğini geri kazanmasına rağmen hekimlerin çabalarının sonuçsuz kaldığını ve 11 Rebîulevvel 963'de gün batımına yakın, son nefesini verdiğini ifade eder.[619] Bedaûnî ise benzer bir anlatımla, onun, 963 yılının 7 Rebîulevvelinde merdivenden düştüğünü, aynı ayın 15'inde de ebediyete göçtüğünü yazar.[620]

Hümayun'un, nerede ve nasıl öldüğü hususunda aynı bilgileri veren dönemin kaynaklarında, yaralanma ve ölüm tarihi ile ilgili kayıtlar küçük farklar gösterebilmektedir. Ebu'l-Fazl'ın kaydettiği, onyedi gün boyunca hadisenin gizlenmesi ve '28 Rebîulevvel'de hutbe okunmak üzere toplanılmasından hareketle, geriye giderek düşme olayının, hem Ebu'l-Fazl'ın hem de S.Ali Reis'in 'cuma günü' kaydıyla örtüşen 11 Rebîulevvel 963'de, yani 24 Ocak 1556, cuma günü meydana gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür.[621]

---

616 Burada denizden maksadın Yamuna (Cûn-Yûn) nehridir. Dolayısıyla tahtın kurulduğu yer, Kale-i Köhne içindeki doğuya bakan bir eyvan olmalıdır. Bu nehrin vaktiyle Hümayun Türbesi'nin hemen doğusundan aktığı rivayet olunur. Kuzey-güney ekseninde türbeyle yaklaşık aynı hat üzerinde bulunan Kale-i Köhne'nin en doğu noktası, nehir yatağına bugün türbeden daha yakın olup yaklaşık 800 m. mesafededir. O tarihlerde, "deniz (nehir) kenarından" denilebilecek şekilde çok daha yakın olması muhtemeldir.

617 S.A. Reis, ss. 79-80.

618 Bununla birlikte, eserindeki hem yıl ve ay zikrederek anlattığı hadiselerin gelişiminden hem de tarih düşürdüğü bir gazelinden, Hümayun'un H.963'de öldüğü açıktır. Ancak onun eserinin günümüz Türkçesiyle yayımlanan baskısında bu tarih, muhtemelen padişah (پادشاه) sözcüğünün ilk elifi hesaba dâhil edilmediğinden 962 olarak verilmiştir (Bkz. S.A. Reis, s. 145.

619 Ferishta, Cild: II, s. 109.

620 Abdu'l-Qadir Ibn-i Muluk Shah Al-Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh**, Cild: I, (George S.A. Ranking'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1898), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973, ss. 600-601.

621 Bkz. Abu-l-Fazl, **The Akbarnama**, (H. Beveridge'in İngilizce tercümesi), Cild: I, Baptist Mission Press, Calcutta, 1897, (Akbarnama), s. 654, dpn. 3.

Hümayun'un naaşı önce Delhi'deki sarayına defnedilmiş daha sonra ise Serhind'e nakledilmiştir.[622] Bedaûnî, Mevlâna Bîkesî'den, dikkat çekici bir nakille padişahın ilk defnine ışık tutar. Bîkesî'ye göre Hümayun, kendi zarif elyazısıyla, Delhi'de bulunan sarayının verandasındaki bir kemerin üzerine, Şeyh Âzerî'nin bir beytini yazmıştı. Ancak o, bundan kısa bir süre sonra vefat etmiş ve acilen bu saraya defnedilmişti. Hümayun'un yazdığı bu beytin son bölümü ebcedle kendi ölüm tarihini verdiğinden, bu hadise de padişahın basiretine yorulmuştu.[623]

Naaşın ilk defa toprağa verildiği bu saray, Kale-i Köhne (Qil'a-i Kuhna) veya Purana Kale (Purana Qil'a) olarak bilinen ve Bedaûnî'nin, Hümayun'un inşa ettirdiğini söylediği[624] Din-Penah[625] içinde yer almış olmalıdır. Nitekim dönemin kaynaklarında Hümayun'un ölümüyle ilgili tarif edilen iki yapı bu kale içinde yer almaktadır. Onun düştüğü yapının (Kütüphane) Şir Mandal olarak bilinen iki katlı sekizgen köşk; görünüş için ahalinin toplandığı Cuma Camii'nin de Kale-i Köhne Mescidi olduğu kabul edilir.[626]

Hümayun beklenmedik bir şekilde ölmüştü. Bu nedenle onun sağlığındaki ikâmetgâhına defnedilmesi kararı, Lahor'da bulunan mirzaya (Ekber) haber ulaştırılması[627] ve yeni padişahın tahta geçirilmesi gibi önemli işlerin görüldüğü hassas ve kırılgan bir ortamda gerçekleşmiş, merhum padişahın türbesi yapılıncaya kadar olmak üzere, geçici ve acil bir tedbirden ibaret olmalıdır. Ancak kısa bir süre sonra, ilk defin esnasında beklenmeyen bir başka hadise ortaya çıkmış; Delhi, 7 Ekim 1556'da Himu'nun eline geçmiştir. Her ne kadar şehir bir ay sonra geri alınmışsa da (II. Pânipet savaşı) bu hadise kabrin Delhi'den taşınmasına yol açmıştır.

---

622 G.D. Lowry, dönemin kaynaklarına işaretle bu hususa dikkat çekmiştir. Onun, Hümayun'un ilk defni ve sonraki nakilleriyle ilgili görüşleri için bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 133 vd.; A.mlf. "Humayun's Tomb: Form, Function, and Meaning in Early Mughal Architecture", **Muqarnas, An Annual on Islamic Art and Architecture**, Sayı: IV (1987), ed. O. Grabar, Brill, Leiden, 1987, ss. 133-148.

623 Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh**, Cild: III, (Wolseley Haig'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1899), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973, s. 269.

624 Badaoni, **Muntakhabu't-Tawarikh**, Cild: I, s. 472.

625 Ebu'l Fazl, İndrapat Kalesi'nin Hümayun tarafından restore edilerek ona Din-Penah adının verildiğini söyler (Bkz. Abu'l Fazl Allami, **The Ain-i Akbari**, Cild: II, (H.S. Jarrett'ın İngilizce tercümesi), Baptist Mission Press, Calcutta, 1891, s. 279). Harabe hâlindeki kale, yeniden inşâ ölçeğinde ihyâ edilmiş olabilir.

626 Bununla ilgili tartışmalara giriş bölümünde değinilmiştir.

627 S. Ali Reis'in kayıtlarından, Ekber'in, babasının ölümünden haberdar olması ile Lahor ve çevresinde adına hutbe okutulmasına kadar iki hafta civarında bir vaktin geçtiği anlaşılmaktadır (Bkz. S.A. Reis, s. 80).

Ebu'l Fazl, H.965 yılı ortalarındaki Nevrûz şenliklerinin ardından (1558 baharı) Şâhinşâhî'nin (Ekber), Cihanbânî Cennet Âşiyânî'yi (Hümayun) ziyaret maksadıyla Serhind'e (Sehrend) yöneldiğini kaydeder ve bu münasebetle de nakil hadisesinden söz eder. Ebu'l Fazl'ın kayıtlarına göre, Himu'nun istilâsında padişahın naaşı (na'ş-ı kudsî), Hancer Beg'in[628] mârifetiyle Delhi'den Serhind'e nakledilmişti. Ekber'in söz konusu ziyareti esnasında da, tarihçinin deyimiyle *sandûk-i kudsî* (mukaddes sanduka) etrafı perdeyle çevrili vaziyette emaneten burada bulunuyordu.[629] Detaylı bir şekilde tasvir edilmemiş olmakla birlikte vakanüvisin ifadelerinden, Serhind'e nakledilen naaşın geçici olarak buraya defnedildiğini ve kabrin bir sandukayla (lâhid) temsil edildiğini anlamak mümkündür.[630]

Ekber, naaşın naklinden yaklaşık birbuçuk yıl sonra onu ziyaret etmek üzere Serhind'e gitmiştir. Bu, kısa bir süre sonra geri alınmış olmasına rağmen naaşın tekrar Delhi'ye getirilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla o Serhind'e ulaşır ulaşmaz geçici kabrine konulmuş olmalıdır.

Hümayun'un Delhi'yi almasından îtibaren, yanına Bayram Han verilmek sûretiyle Sûrî tehdidini bertaraf etmekle görevlendirilen Ekber, uzun bir müddet Lâhor ve Pencap havâlisinde bulunmuştu. Nitekim o, babası öldüğünde de Himu'nun istilâsında da Delhi'de değildi. Bu nedenle Hümayun için bir türbe inşa edilmesi kararının, Delhi'nin Ekber tarafından II. Pânipet savaşıyla geri kazanılmasının akabinde alınmış ve Serhind'de bulunan naaşın da artık Delhi'de yapılacak türbeye naklinin planlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.[631] Nitekim naaş daha sonra Delhi'ye nakledilmiştir. Bunun ne zaman gerçekleştiği hususunda bir bilgimiz

---

628 Ekber'in Delhi vâlisi Tardi Beg'in yakın adamlarındandır.

629 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, ss. 65-66.

630 Ekbernâme'nin İngilizce tercümesinde 'sandûk-ı kudsî' terimi, 'tabut' [coffin] olarak tercüme edilmiştir (Bkz. Abu'l Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: II, s. 102). Ancak geleneği de dikkate alarak, naaşın, uzun bir süre tabut içinde muhafaza edilmiş olduğuna ihtimal vermiyoruz.

631 G.D. Lowry bu kararın, imparatorluğun kargaşadan kurtarıldığı 1561 yılında alınmış olabileceğini ileri sürer (Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 136). Ancak, Ebu'l Fazl'ın *Dâr'ul Melik-i Dehli, Pâyitaht-ı Dehli* olarak zikrettiği, Hümayun'un başkenti olan bu şehir tekrar ele geçirilmişken, böyle bir karar olmadan naaşın Serhind'de bekletilmiş olmasına ihtimâl vermiyoruz. Bununla birlikte türbe inşaatının başlaması, söz konusu sebeplerle gecikmiş olabilir.

bulunmamakla birlikte Ebu'l Fazl'ın kayıtlarından,[632] onun 1568'de Delhi'de olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi türbenin bir kitâbesi yoktur. Bu nedenle, erken tarihli kaynaklarda olduğu kadar sonraki çalışmalarda da yapının inşasına dair farklı tarihler zikredilmiştir. Delhi'deki bazı kitâbelerin kaydedildiği, 1800'lerin başlarına ait *Seyr'ul-Menâzil*'de, türbenin, Ekber'in ondördüncü[633] yılında (1569-1570) tamamlandığı kaydedilir. *Âsar'us-Sanâdîd*'de, Hacı Begim tarafından yaptırıldığı belirtilen türbenin (Makbere-i Hümâyûn) inşa tarihi olarak H.973/M.1565 yılı verilmiştir.[634] C.Stephen, türbenin, H.973/M.1565 yada H.977/M.1569 yılında tamamlandığını belirtirken,[635] ASI kataloğunda ise yapının tarihi için H.973/M.1565-66 yılı gösterilir.[636] Bu bilgiler, *Seyr'ul-Menâzil* ve *Âsâr'us-Sanâdîd*'den sonraki çeşitli çalışmalarda da yer almıştır.

Humayun ve Ekber'in çağdaşı olan Bedaûnî'nin (1540-1615) kayıtları, yapının inşasına ışık tutan şüphesiz en güvenilir kaynaktır. Bedaûnî, H. 977 (1569/1570) yılı hadiselerini kaydederken Hümayun'un türbesinden şöyle söz eder.

Merhum padişahın, Dehli'de Cûn suyunun [Yamuna] *kenarındaki, gönülleri ferahlatan (* دلپذير *), cennet bahçesini andıran (* خلد نظير *) türbesi (* عمارت مقبرة *), Mîrek Mirza Gıyas'ın ihtimamıyla sekiz-dokuz seneden sonra bu yılda tamamlanmıştır. O imâret ki ona bakan gözler sadece hayranlık duyar.*[637]

---

632 Ebu'l Fazl, Ekber'in, 1 Recep 976, pazartesi günü (20 Aralık 1568) Rantenbhur seferi için yola çıkarak öncelikle Delhi'ye yürüdüğünü ve diğer kabirlerin yanı sıra hassaten Cennet Âşiyânî'nin (Hümayun) hoş kokulu kabrini (merkad-i muattar) ziyaret ettiğini yazar (Bkz. Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 334).

633 Şerif Hüseyin Kâsim'nin Urduca tercümeyle birlikte yayımladığı, *Seyr'ul-Menâzil*'in Farsça metninde bu kelime "dördüncü" [چهارم] yıl şeklinde geçmesine karşılık, dipnotunda galat açıklamasıyla birlikte onun "ondördüncü" [چهار دهم] yıl olduğu yazılmıştır (Bkz. M.S. Beg, s. 85). Bu düzeltme isabetli olmalıdır. Ancak devamındaki cümlede, onun, 11 lek (1.100.000) Rp. meblağ ile onaltı yılda yapıldığı belirtilmektedir. Bu takdirde inşanın başlangıcı, Delhi'nin Hümayun tarafından alınmasından (1555) öncesine gider ki bu cümlede de sayı bildiren kelimeler hatalı olmalıdır.

634 M. Sengîn Beg gibi S. Ahmed Han da türbenin 16 yılda yapıldığına dair malûmatı aktarmış olmasına karşılık, verdiği cetvelde yapıyı H.973/M.1565 yılına tarihlemiştir. Bkz. S.A. Han, **Âsâr** (1854), Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 6 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, ss. 55-56.

635 Stephen, s. 115.

636 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 117.

637 Bedâvunî, **Müntehab'üt-Tevârîh**, Cild: 2, s. 132.

Bedaûnî'nin bu kaydı H.977 yılına (16 Haziran 1569 - 4 Haziran 1570) aittir.[638] Ancak bunun H.977 yılı hadiselerinin sonunda yer alması ve hemen ardından Hicrî takvimin ilk günlerinden 3 Muharrem 978 yılı olaylarının anlatılmaya başlanmasından hareketle, türbenin, H.977 yılı sonlarında, yani M.1570 baharında tamamlanmış olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim dönemin diğer tarihçisi Ebu'l Fazl'ın kayıtları bunu doğrular mahiyettedir. Bu kayıtlara göre Ekber, Delhi evliyasına ait kabirleri ziyaret maksadıyla Ecmir'den hareket ederek H.977 yılı Ramazan'ında (Şubat/Mart 1570) Delhi'ye ulaşmış; ordu-yı âlî için şehrin dışında çadırlar kurulmuştu. Delhi'ye geldikten sonra, birkaç gün boyunca veli kabirlerini ziyaret eden Ekber, 3 Şevval 977'nin (11 Mart 1570) akabinde yine çeşitli mekânları ve binaları gezmişti. Daha sonra o, Cennet Âşiyânî'nin kabrini (merkad-i muattar) ziyaret etmiş ve ardından Delhi'den ayrılarak 26 Zilkade 977'de (2 Mayıs 1570) *Dâr'ül-Hilâfe-i Agra*'ya ulaşmıştı.[639] Ebu'l Fazl'ın yazdıklarından, Ekber'in, ramazanın bir kısmı ile şevvali; yaklaşık 200 km. mesafede olan Agra'ya ulaştığı tarih dikkate alındığında muhtemelen zilkadenin ilk yarısını (1570 nisanının sonlarına doğru) da Delhi'de geçirdiği anlaşılmaktadır. Babürlülerin ilk âbidevî mezar yapısı olan Hümayun Türbesi'nin tamamlandığı vakitte, Ekber'in de orada hazır bulunmuş olması beklenir. Bu varsayıma göre, Ekber Delhi'den ayrılmadan önce (Nisan 1570), babasının türbesi tamamlanmış olmalıdır. Şunu ifade etmeliyiz ki, Bedâvunî'nin kaydı olmaksızın Ebu'l Fazl'ın söylediklerinden türbenin o vakitte tamamlandığı sonucunu çıkarmak imkânsız gibi görünmektedir. Zira o, Hümayun'un medfun bulunduğu yeri, kabir (merkad) ve 'mekân-ı muallâ'[640] olarak anmak; ona, 'kıblegâh-ı ervâh ve eşbâh'[641] gibi sıfatlar eklemekle birlikte türbenin inşasından hiç söz etmez. Ancak onun *mekân-ı muallâ* şeklindeki tanımlaması dikkat çekicidir. Ebu'l Fazl, Ekber'in, H.976 yılı Receb ayının ilk gününden (20 Aralık 1568) sonra *Dâr'ül Melik-i Dehlî*'ye giderek mübarek mekânların nurlarından istifade ettiğini, özellikle de Cennet Âşiyânî'nin hoş kokulu kabrini (merkad-i muattar) ziyaret ederek

---

638 Hümayun Türbesinin inşa tarihini tartışan G.D. Lowry, Bedâvunî'ye dayanarak yapının 1570/1571'de tamamlandığını belirtir (Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 136). Aynı kaynağa dayanarak E. Koch yapının 978/1571'de; C.B .Asher de 1571'de tamamlandığını yazar (Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, s. 44; Asher, **Architecture of Mughal India**, s. 44). Halbuki Bedâvunî yapının tamamlanmasını H.977 yılı olayları arasında zikreder ve bu tarih 1569/1570'e tekâbül eder. Bununla birlikte, H.978 yılının esas alındığı görülmektedir.

639 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, ss. 351-352.

640 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 334.

641 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 352.

o büyük binada (mekân-ı muallâ) hayır ve hasenatta bulunduğunu zikreder.[642] Bunu, 1568 sonları îtibariyle türbenin büyük ölçüde tamamlanmış olduğuna yormak mümkünse de, Ebul' Fazl'ın, eserini daha sonra (1589-90) kaleme aldığı da hatırlanmalıdır.

Bedaûnî'ye göre, türbe H.977'de (1569-70) tamamlanmıştır. O, sekiz-dokuz yılda inşa edildiğini belirttiğinden, türbenin yapımına 1561 sonlarında yada 1562'nin ilk yarısında başlanmış olması gerekir. Diğer yandan onun *Müntehab'üt-Tevârîh*'i, türbenin mimarını da (Mîrek Mirza Gıyâs) bildiren ender kaynaklardan biridir. Daha eski olan diğeri ise *Müzekkir-i Ahbâb*'dır. Müellif Nisârî, Ekber'in, Hümayun için büyük bir türbe (meşhed-i imâret-i âlî) yaptırdığını; binanın, Seyyid Muhammed Mîrek'in uhdesinde tamamlandığını kaydeder.[643] Bu kayıt aynı zamanda, türbenin tamamlanmasının, Bedaûnî'nin bildirdiği tarihten önce gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir. Zîra Nisârî, eserini H.974 (1566-67) yılında bitirmiştir.[644] Bu takdirde S. Ahmed Han'ın zikrettiği H.973/M.1565 yılı, Hümayun Türbesi'nin tamamlanma tarihi olarak kabul edilebilir. Eğer böyleyse, II. Pânipet savaşından (Kasım 1556) hemen sonra türbenin yapımına başlanmış olması gerekir ki bu ölçekte bir manzûmenin inşâsı, Bedaûnî'nin belirttiği gibi 8-9 yıl sürmüş olmalıdır. Bu husus, Serhind'e nakledilmesinden birbuçuk yıl sonra naaşın, daha savunmasız ve küçük olan bu şehirde tutuluyor olmasını da açıklamaktadır. Zîra, mezar odalarının bulunduğu büyük platformun inşâsı yada en azından yer tesbîtinin yapılması ve planların hazırlanması sûretiyle şantiye aşamasına geçilmesi beklendiğinden, onun yeniden Delhi'ye nakli geciktirilmiş ve Serhind'de geçici bir kabir ihdas edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla, Ekber'in, analığı Mâhim Anegeh ve bu kadının oğlu Edhem Han (Ekber öldürtmüştür) için âbidevi bir mezar anıtı (1562- ?) yaptırdığı, Edhem Han'ın öldürdüğü Ategeh Han için de oldukça gösterili bir türbe (1562-1566/67) inşâ edildiği bir ortamda, Hümayun'un naaşının Serhind'de bekletilmek ve siyasî kargaşanın sona ermesinin (1559-60) ardından türbe inşası için karar almak sûretiyle 1562-63'te onun yapımına başlanmış olduğuna ihtimâl vermiyor; G. Lowry'nin bu

---

642 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 334.

643 Hoca Bahâüddin Hasan Nisârî Buhârî, **Müzekkir-i Ahbâb**, (Seyyid Muhammed Fazlullâh'ın İngilizce girişle birlikte tashihli Farsça neşri), Dâirat'ül-Meârif'il-Osmânî, Haydarâbâd-Dekken-Hind, 1969, s. 103.

644 Müzekkir-i Ahbâb'ın tarihlendirilmesi için bkz. Nisârî, s. 86 vd.

yoldaki düşüncelerine katılmıyoruz. Bizim kanaatimize göre, Delhi'nin, Himu'nun elinden geri alınmasını müteakip bu muazzam türbenin inşâsına girişilmiş olmalıdır. Onun bütünüyle tamamlanması, -Bedaûnî'ye göre- 1570'in ilk aylarına uzanmış olması muhtemelse de, 1560'ların ikinci yarısında manzûme büyük ölçüde tamamlanmış ve fonksiyonel hâle gelmiş olmalıdır.

Nisârî'nin, Seyyid Muhammed Mîrek ismiyle andığı mimar (Bedaûnî'ye göre Mîrek Mirza Gıyâs), Mîrek Seyyid Gıyâs'ın oğludur.[645] Nisârî, Mîrek Seyyid Gıyâs'ın, Muhammed Şeybânî Han için büyük ve emsâlsiz bir medrese olan Mîr-i Arab'ı (1535-36) yaptığını kaydettikten başka, bu mimar için eserinde husûsi bir başlık açarak, onun, Horasan vilâyetinde çeşitli imaretler ve bahçeler inşâ ettiğini yazar.[646] Çok önemli olan bu kayıt, yukarıda değindiğimiz, Hümayun Türbesi'ndeki eyvan, niş ve şahniş tasarımlarının yanı sıra bahçe düzenine ait prensiplerin, Mâverâünnehir ve Horasan bölgeleriyle nasıl yakın ilişkiler içinde belirlendiğini, mimar baba-oğul ilişkisiyle açıklamaktadır.

Seyyid Muhammed Mîrek ve, babası Mîrek Seyyid Gıyâs'ın daha önce Herat'ta Hüseyin Baykara; Hindistan'da Babür; Hümayun'un Hind tahtını kaybettiği dönemde Buhara'da Özbek idarecilerin hizmetinde çalışmış olduğu ve Babürlülerin Hind'i yeniden ele geçirmesinden sonra oğul Mîrek'in geri dönerek Hümayun'un türbesini inşâ ettiği ileri sürülür.[647] Oğul Mîrek'in, Babür ile Özbek idarecilerin yanında çalışmış olması çok muhtemelse de Hüseyin Baykara (öl. 1506) döneminde yetişkin yaşlarda olması kuşkuludur.

Aslen Heratlı olan Mîrek Mirza Gıyâs'ın, Babür'ün, *Mîrek Mir Gıyâs* adıyla hatırâtında andığı usta olabileceği ileri sürülür.[648] Babür bu ismi, Agra ve Dûlpûr'da yaptıracağı binalarda görevlendirdiği (22 Cemâziyelevvel 935 / 1 Şubat 1529) ustalar arasında zikreder.[649] Bunların başında, kendisine tevdi edilen işler münasebetiyle,

---

645 Bkz. Nisârî, s. 103, dpn. 9.

646 Nisârî, ss. 38, 283 vd.

647 Bu malumâtı, E. Koch, *Müzekkir-i Ahbâb* üzerinde çalışan S. Digby ile gerçekleştirilmiş kişisel bir yazışmaya atfen verir. Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, s. 44 ve dpn. 2.

648 Mîrek Mirza Gıyas ve eserleri hakkında bilgi için bkz. W.E. Begley, "Ghiyas, Mirak Mirza", **Macmillan Encyclopedia of Architects**, (ed. Adolf K. Placzek), Free Press, New York, 1982, Cild: II, ss. 194-195.

649 Bununla birlikte Bâbürnâme'nin hem R.R. Arat'ın Türkiye Türkçesine hem de A.S. Beveridge'in İngilizceye yaptığı tercümede 'Mîrek Mir Gıyas'*, 'Mirek' ve 'Mir Gıyas'* şeklinde peşi sıra iki farklı isim olarak sunulmuş, indeks de buna göre hazırlanmıştır. Bkz. Babur, **Bâburnâme** (2006),

Babürnâme'de defâatle anılan Üstâd Şah Muhammed Sengtraş gelir.[650] Mîrek Mirza Gıyâs olması muhtemel Mirek Mir Gıyâs ise, Hind seferi boyunca ve sonrasında Babür'ün maiyetindeki önemli mimarlardan biri olduğu anlaşılan Üstad Şah Muhammed'in ekibinde yer almış, o tarihlerde yeni yetişen bir mimar olmalıdır.

Hümayun'un eşi Hacı Begim'in, türbenin bâniyesi (patron) olduğuna dair bilgiler Âsâr'us-Sanâdîd'den beri literatürde yer ala gelmiştir. Fakat, yapının inşa yıllarında uzun bir müddet Hicaz'da bulunması münasebetiyle bunun muhtemel görünmediği ileri sürülmüştür.[651] Nitekim Ebu'l Fazl, Haremeyn-i Şerifeyn'i tavaf için Hacı Begim'e, H.972 yılının başlarında (1564 ortalarından sonra) ruhsat verildiğini,[652] H.975 (1567-1568) yılında da onun bu ziyaretten döndüğünü[653] kaydeder. Hacı Begim'in üç hacc mevsimini Hicaz'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Ancak biz bu durumun, onun, yapının bâniyesi olmasına engel teşkil etmiş olabileceğini düşünmüyoruz. Nitekim bânîlerin ikâmet ettikleri şehirlerin veya bölgelerin dışında da binalar yaptırdıkları bilinmektedir. Bu bağlamda bânîler ile bina eminlerini ayırdetmek gerekir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, Hacı Begim'i ilk kez açıkça bânî olarak anan, Urduca yazılmış Âsâr'us-Sanâdîd'dir. Babürlülerin son yıllarına ait eski bir kaynak olması bakımından bu malûmatı göz ardı etmek güçtür. Bu kayıt, en azından o yıllarda Hacı Begim'in, türbenin bâniyesi kabul edildiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan Ebu'l-Fazl, Gücerat zaferini (1573) müteakip düzenlenen ziyafetler esnasında, 29 Deî'de[654] (16 Ramazan 981/9 Ocak 1574) Hacı Begim'in Ekber'in yanına gelişini kaydetmesi münasebetiyle, hacdan döndükten sonra onun ikâmet için Delhi'yi tercih ettiğini ve Hümayun'a olan sevgisinden dolayı onun türbesinin yakınına yerleşerek, kendisini hayır işlerine adamış olduğunu zikreder.[655] Nitekim Ekber, zaman zaman Delhi'yi ve Hümayun'un türbesini ziyaret ediyordu. Bunlardan biri de Hacı Begim'in vefatından kısa bir süre öncesine rastlar. Ekber, 10 Âzar'da [26] (21 Kasım 1581) Delhi'ye gelmiş, hem

---

s. 587; Zahiru'd-din Muhammad Babur Padshah Ghazi, **The Babur-nama in English, Memoirs of Babur**, (çev. Annette Susannah Beveridge), Luzac & Co., London, 1922, Cild: II, s. 642.

650 Babur, **Bâburnâme** (2006), ss. 405, 555, 567 ve 587.

651 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, s. 136.

652 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, ss. 243-244.

653 Ebu'l Fazl, **Ekbernâme**, Cild: 2, s. 329.

654 Ebu'l Fazl, hem Hicrî takvimi hem de Celâlî takvimini esas alan Mâh-i İlâhî'yi (İlâhî Takvim/Ekber Takvimi) kullanmıştır. Bu hadise de 18. İlâhî yıl kayıtları arasındadır.

655 Abu-l Fazl, **The Akbarnama**, (H. Beveridge'in İngilizce tercümesi), Cild: III, Baptist Mission Press, Calcutta, 1939, ss. 106-107.

Hümayun'un türbesini hem de Hacı Begim'in hânesini ziyaret ederek ona ta'zimde bulunmuştu.[656] Yaklaşık iki ay sonra, 7 Behman'da (17 Ocak 1582), Hümayun'un eşi ve, Ekber'in annesi gibi sevdiği bu kadın vefat etmiştir. Ebu'l Fazl bu hadiseyi kaydederken, Hacı Begim'in Hicaz'dan döndüğünden beri türbeyle ilgilendiği ve civardaki hayır hasenât işleri nedeniyle Cennet Âşiyânî'nin türbesinin yakınlarında ikâmet ettiği bilgisini tekrarlar.[657] Benzer bir mâlumatı, H.989 (1581) yılı hadiseleri arasında Bedaûnî de verir.[658] Bu kayıtlar, Hacı Begim'in H.975 (1567-1568) yılında hacdan döndüğünü[659] ve türbenin yakınında bir yere yerleşerek vaktini türbeye ve diğer hayır işlerine adadığını göstermesine karşın, türbeyi inşa ettirdiğine dair açık bir delil sunmaz. Bununla birlikte uzun süre ayrı kaldığından, bânîsi olduğu türbenin yakınında ikâmet ederek onunla ilgilendiği, yapının idareciliğini deruhte ettiği veya vakfın *mütevellisi* olduğu düşünülebilir. Ancak bu ölçüde muazzam bir türbe inşâ edilmiş olması, Delhi'yi ve Hind tahtını yeniden ele geçirdikten sonra siyasî otoriteyi artık güçlü sembolik değerlerle tahkim etmek isteyen bir tavrın yansıması olarak değerlendirlebilir. Bu da akla bânî olarak şüphesiz Ekber'i getirir. Tamamlanmadan önce olduğu gibi daha sonra da Ekber'in türbeyi sık sık ziyaret etmesi, en yalın haliyle, babasının hatırasına önem verdiğini gösterir. Ekber'in bu türbeye atfettiği önem ve muhtemelen böyle bir yapıyı sipariş etmesi, sosyo-politik bir varoluş süreciyle ilişkilendirilebilir. Nitekim devletin kurucusu Babür'ün Agra'da öldüğü ve buraya defnedildiği bilinmektedir. Ancak onun mezarı, -nasıl ve ne zaman gerçekleştiği kesin olarak bilinmemekle birlikte- büyük bir olasılıkla Hümayun'un Hind ülkesinden çekilişi sırasında Kâbil'e nakledilmişti ve Babür, 19. yüzyılda, Kâbil'de, Şir Dervâze dağının eteğinde yer alan Bahçe-i Babür'deki üstü açık

656 Abu-l Fazl, **Akbarnama**, Cild: III, s. 547.

657 Abu-l Fazl, **Akbarnama**, Cild: III, s. 551.

658 Bedâvunî, **Müntehab'üt-Tevârîh**, Cild: 2, s. 299.

659 Bedâvunî ve Ebu'l-Fazl'a istinâden, Hacı Begim'in 1580'deki ikinci haccından sonra, Ekber tarafından türbe sorumlusu olarak atandığı ileri sürülmüştür. (Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 136 ve 140) Onun, Ekber tarafından bu işe memur edildiğine dair mezkûr tarihçilerin kayıtlarında açık bir ifade yoktur. Ayrıca 1580'de haccda olan Hacı Begim, Humayun'un kardeşi Kâmran Mirza'nın kızı Hacı Begim'dir. Giriş'te *Delhi Şehri* başlığı altında değindiğimiz gibi, Hümayun'un eşi ve onun türbesiyle ilişkili olan Hacı Begim, H.975 yılında Hicaz'dan Delhi'ye dönmüş ve uzun süreli olarak bir daha Delhi'den ayrılmamıştır. Diğer taraftan her iki Hacı Begim ile ilgili asıl ikinci hac meselesi ise Gülbeden dışındaki kaynakların onları hep *hacı* olarak tanımlamasıyla ilgilidir. Eseri İngilizceye tercüme eden A.S. Beveridge, onların daha önce de (Ekbernâme'de zikredilen hac yolculuklarından evvel) hacca gitmiş olabileceklerini ileri sürmüştür. Bkz. Gul-Badan Begam, **The History of Humayun (Humayun-Nama)**, (Annette S. Beveridge'in eklerle birlikte İngilizce tercümesi), Royal Asiatic Society, London, 1902, s. 220; Gülbeden, **Hümayunnâme**, s. 238.

türbesinde[660] medfun bulunuyordu. Babür, Kâbil'in bahçelerini çok sevdiğini ve Hind ülkesine geldikten sonra da oraları özlediğini Vekâyi'inde tatlı tatlı anlatır.[661] Ancak onun Kâbil'e defnedilmek istediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan mezarın nakli, sözü edilen topyekün geri çekilme esnasındaki icbarî nedenlerle gerçekleşmiş olmalıdır. Dolayısıyla Hümayun, yeniden alınmasından sonra Hind ülkesinde türbesi yapılan ilk Babürlü padişahıdır. Hümayun döneminde ve özellikle Ekber'in ilk yıllarında, Bayram Han'ın büyük gayretleriyle devlet yeniden tesis edilmiştir. Şüphesiz onların Hind ülkesindeki varlıkları, Delhi'yi ellerinde bulundurmalarıyla yakından ilişkiliydi ve Delhi aynı zamanda Hümayun için müstesna bir yere sahipti. Nitekim Ekber'in ve Bayram Han'ın Lâhor taraflarında bulunduğu sırada Delhi'nin Himu'ya kaptırılması büyük münakaşalara neden olmuş ve Tardi Beg, bu konuda kendisini suçlayan Bayram Han'ın gazabından kurtulamamıştı. Delhi'de Timurlu geleneklerini yansıtan büyük bir türbe inşa edilmesi, Hümayun'u Delhi'ye; Delhi'yi de hanedâna emanet etmek anlamına geliyordu. Nitekim hem türbe hem de şehir, Babürlü hanedanının büyük bir bölümü için Hümayun'la başlayan ebedî istirahatgâh olmuştur. Türbenin bânîsi yada bu yolda ilk girişimde bulunan Hacı Begim idiyse bile, manzûmenin inşasının büyük bir proje olarak Ekber'in himayesinde gerçekleşmiş olduğunu düşünüyoruz.

Hümayun Türbesi'nin bilinen bir vakfiyesi yoktur. Hacı Begim'in ölümünden sonra Ekber, türbenin idaresine Nuruddin Muhammed Tarhan'ı atamıştır. Bu vazifenin bir ara Hakim Ayn'ül-Mülk (öl. 1595) tarafından yürütülmüş olması muhtemeldir.[662]

Mirek Mirza Gıyâs'ın dışında yapıda çalışan diğer usta ve sanatkârlar bilinmemektedir.

---

660 Babür'ün, aynı yerde bulunan bugünkü türbesi son yıllarda yapılmıştır.
661 Babur, **Baburnâme** (2000), s. 577.
662 Bkz. Lowry, **The Tomb of N.M. Humayun**, ss. 139-141.

1.2.2. Yatay Gelişme Gösteren Türbeler

1.2.2.1. Tahtgâh Türbeler

1.2.2.1.1. Bu Halime Türbesi

Bulunduğu Yer:

Türbe, Hümayun Türbesi'nin batısındaki Bu Halime Bahçesi'nde yer almaktadır (R. 641). Bugün bahçenin bir kısmı yüksekçe duvarlarla çevrili olup türbe onun kuzeyinde yer alır. Kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde, çini bezeme bakıyyelerine sahip çatrîli birer burcu olan bahçenin doğu duvarında, Arap Saray'a ve Hümayun Türbesi'ne geçmeye imkân tanıyan büyük bir taçkapı bulunmaktadır (R. 642). Basık sivri kemerli ve iki katlı kapı, çini bakıyyeleriyle dikkat çekicidir (R. 643).

Plan, Kesit ve Süsleme:

Bir merdivenle üzerine çıkılan yapı, kare planlı olup tahtgâh türbeler grubuna dâhildir. Bu tip mezar yapıları, bir takım hücrelerden müteşekkil, üzerinde herhangi bir üst strüktür bulunmayan teşkilatlı bir platformdan ibarettir (Ş. 48) .

Yaklaşık 35 cm. irtifaındaki subasmana oturan türbenin yüksekliği 3 metreye yaklaşır (R. 644). Bugün herhangi bir iz bulunmasa da yapı ilk şekliyle sıvalı olmalıdır. Türbenin köşelerinde birer hücre yer alır. Cepheler, köşe odalarına girişe imkân tanıyan düz atkılı ikişer giriş ve onların iki yanındaki sağır pencerelerle teşkilâtlandırılmıştır (R. 645). Sağır pencereler çökertme içine alındığı gibi girişlerin üzeri de birer dikdörtgen çökertmeyle techiz edilmiştir. Bu sonuncuların, bahçenin doğu kapısında olduğu gibi, vaktiyle stüko yada sırlı bezemeye sahip dikdörtgen panolar halinde düzenlemiş olması muhtemeldir.

İkişer girişe sahip köşe odaları kare planlıdır (R. 646). Girişlerin (yaklaşık 90 x 160 cm.) simetrisinde onlarla aynı ebattaki sağır nişler yer alır. Bunların üst seviyesinde olmak üzere, duvar yüzleri küçük nişlerle hareketlendirilmiştir. Odaların üzeri fevkalâde basık tonuzumsu bir örtüye sahiptir (R. 647). Bu tahtgâh türbenin, asıl mezar odası olması gerektiğini düşündüğümüz orta bölümünün ilk haliyle nasıl bir düzenleme arz ettiğini bilmiyoruz. Subasmanda kabayonu taşlar görülmekle birlikte, gövdenin inşasında hem kabayonu hem moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Bunun yanında, bazı giriş ve nişlere ait atkıların devşirme malzeme olduğu görülmektedir. Bunların, yerel tarzda yontulmuş sütun parçaları olduğunu söyleyebiliriz (R. 646, 647).

Yapının merdiveni, güney cepheye eklenmiş kemerli bir strüktür şeklinde olup dokuz basamaktan müteşekkildir. Türbenin üzeri düz olmakla birlikte ortasında, yaklaşık 30 cm. irtifaında sekizgen bir yükselti bulunur. Onun merkezinde ise bir hususiyeti bulunmayan, 15 cm.'lik bir yükseltiden ibâret sembolik lâhid yer alır (R. 648). Bu sekizgen kısım da dâhil olmak üzere yapının üzeri beton tabakasıyla kaplanmıştır.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin herhangi bir kitâbesi yoktur. ASI kataloğunda müstakil bir yapı olarak kayda girmemişse de *Bu Halime Bahçesi* adı altında, bahçenin kuzeyinde, Bu Halime'ye ait olduğu rivayet edilen bir kabrin bulunduğu harabe bir yapı olarak türbeden söz edilmiştir. Bu Halima Bahçesi ise Babürlü dönemine tarihlenmiştir.[663] S. Nakvî, bitişiğindeki Arab Saray'dan eski olduğunu belirttiği bahçe duvarlarını ve doğu taçkapısını Babürlülerin erken dönemine (16. yy.) tarihlerken, türbenin Bu Halime'ye atfedildiğini zikretmekle yetinir.[664] Son zamanlara ait INTACH kataloğunda ayrı bir yapı olarak kaydedilen türbe, Babürlülerin erken dönemine tarihlenmiştir.[665]

Bahçenin batı duvarının bir kısmı mevcut değildir. Güney duvarı ise, içeri doğu girinti yapan İsa Han Camii ve Türbesi'nin bahçe duvarına bitişir. Bu Halime Türbesi, mevcut hâliyle dikdörtgenimsi bahçenin merkezinde değil, kuzeyinde yer alır. Bahçenin aslî kuruluşu bu olmayabilir. Bahçe duvarları, Hümayun Türbesi'nden ve Arab Saray'dan önce inşâ edilmiş, Hümayun Türbesi'yle birlikte bahçenin doğu duvarında bazı değişiklikler yapılmış olabilir. Nitekim taçkapının, mevcut doğu duvarının merkezinde değil de, Hümayun Türbesi bahçesinin batı taçkapısıyla aynı eksende yer alması, bunların eş zamanlı tasarlandığını yada Bu Halime taçkapısının, diğerine uyumlu olarak daha sonra yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.[666] Bu

[663] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 133-134.
[664] Naqvi, s. 20.
[665] R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 287, no. D252.
[666] Peck, ss. 151-152.

taçkapı, mimarî tasarımı kadar sırlı ve stüko bezemesiyle erken dönem Babürlü tasarımı arz eder. Türbe, bahçenin doğu, batı ve kuzey duvarlarına hemen hemen eşit (30 m. civarı) uzaklıktadır. Bu nedenle yapı inşâ edilirken mezkûr duvarlar dikkate alınmış görünmektedir. Eğer birlikte tasarlanmamışsa, türbe avludan sonra yapılmış olmalıdır. Diğer taraftan atkı olarak kullanılan bir takım devşirme malzeme (R. 646) dikkat çekmektedir. Ancak bunlar, tamir esnasında kullanılmış, civardaki kalıntılar olabilir. Sundervâlâ Mahal ve Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi gibi tahtgâh tipinde olan türbeyi, yanındaki diğer Babürlü yapıları gibi 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemek makul görünmektedir. Nitekim türbenin kıble istikameti çevredeki Babürlü yapılarıyla uyumludur. Fakat, Sûrî dönemine ait İsa Han Camii ve Türbesi, bunlardan farklı olarak hafif güney batıya bakar.

Geleneğin, yapıyı atfettiği Bu Halime hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Pek çok bilmeyeni gibi türbenin mimarı da bilinmemektedir.

1.2.2.1.2. Sundervâlâ Mahâl

Bulunduğu Yer:

Sundervâlâ Mahâl olarak bilinen bu türbe, *Sundar Nursery* (Güzel Fidanlık) denilen büyük bir arazi içinde ve Sundervâlâ Burc'un 100 m. kadar doğusunda yer alır. Vaktiyle bu iki türbe büyük bir bahçe içinde yer alıyordu. Avlu duvarları geçen asrın başlarına bile ulaşamamışsa da abidevî taçkapısı ayakta idi.[667]

Plan, Kesit ve Süsleme:

Eyvanlı cepheleriyle düzensiz sekizgen dış forma sahip türbe, onüç birimden meydana gelen merkezî salonlu bir iç mekân sunar. İçte kubbe ve tonoz, dışta düz dam arz eden bu yapı, moloz taş konstrüksiyonun sıvanmasından müteşekkil olup, yatay gelişme gösteren tahtgâh (platform) türbelerdendir (Ş. 49), (R. 649).

Yapı, köşeleri hafif pahlanmış kare şeklindeki düzensiz sekizgen planını, incelemelerimiz esnasında sadece kuzeydoğu cephesinde kısmen muhafaza etmekteydi (R. 652). Diğer üç tâli cephede, ana cepheleri de etkileyen yıkılmalar

[667] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 113.

olmuştur (R. 649-653). Kuzey cephe büyük ölçüde korunmuş olup türbenin ilk kuruluşu hakkında fikir vermektedir (R. 651).

İlk haliyle, ana cepheler beş eyvandan oluşmaktaydı. Cephelerin merkezlerindekiler ile baş taraflarındaki eyvanlar yarım sekizgen şemalı bir niş şeklinde olup, üzerlerinde aydınlığın yer aldığı, fevkalade basık bir kemerle geçilen birer girişle iç mekânlara açılmaktadırlar. Bunların aralarındaki, sağır tutulmuş ikişer eyvan ise dik açılı derinliklerden ibarettir. Ayrıca, bütünüyle ayakta olan ana akslardaki eyvanlar, cephelerden dışa taşırılmış (35 cm. civarı) bir taçkapı formu sunarlar. Aslî kuruluşunu muhafaza eden az sayıdaki örnekten, eyvanların yarım kubbe formundaki örtülerinin, kemer-örgülü ve iri mukarnaslı düzenler gösteren sıva dekorasyonla dolgulandığı anlaşılmaktadır. Eyvanların duvar yüzlerinde, göz seviyesinde açılan sepetkulpu ve kaş kemerli dekoratif nişler bulunur. Yapının cepheleri sıvalarının çok azını muhafaza edebilmiştir. Batı cephesinde bazı tamirler yapılmış, mevcut üç eyvanın kubbe içleri sıvanmıştır. Doğu taçkapısında da aynı çalışma görülür. İlk kuruluşu îtibariyle ana cephelerin genişliği 21 metreyi; giriş ve üzerindeki aydınlığın yer aldığı sathî bir nişten ibâret tâlî cephelerin (R. 457) ise 3 metreyi bulduğu anlaşılmaktadır. Tâlî cephelerdekilerle birlikte başlangıçta yapının 16 adet girişinin olması gerekir.

Konkav silmeli bir korniş, mevcut cephelerin üzerinde dolaşarak beden duvarlarını sonlandırır (R. 651). Kornişin üzerinde, içten 50 cm. irtifaında kalkan duvar bakıyyeleri bulunur. Böylelikle yapının yüksekliği 5.5 metreyi bulur.

İç mekânların zemini dışarıdan 10 cm. daha yüksek tutulmuştur. Türbenin ortasında mezar odası yer almakta olup, ana mihverlerde dikgörtgen planlı dört salon; tâlî yönlerde ise önce kare planlı küçük, sonra sekizgen planlı büyük olmak üzere sekiz oda tarafından kuşatılır. Dokuz birimli şemaların bir varyasyonu olarak karşımıza çıkan bu iç mekân düzeninde, mezar odasını kuşatan bu bölümler, basık kemerli açıklıklar ve aydınlıklar vasıtasıyla birbirine bağlanır. Ana yönlerdeki çevre salonları, tonozla örtülü kare bölümlerin, yarım kubbeli eyvan formlarıyla genişletilmesinden müteşekkildir. Ayrıca güneydeki hariç olmak üzere diğer üç salon, mezar odasına doğru derince bir nişle genişler. (R. 654, 655). Nişlerle hareketlendirilen iç mekân duvarlarındaki dekoratif orijinal sıvalardan geriye pek bir

şey kalmamıştır. Birkaç parça bakıyyede, cephelerde olduğu gibi kemer-örgülü düzenler görülmektedir. Mevcut sıvalar son zamanlarda yapılmıştır.

Mezar odasının zemini ve girişi oldukça düşük tutulmuş olup güney salonundaki kavsaralı bir niş içine alınan merdivenle inilir (R. 656, 657). Oda kare planlıdır. Penceresi bulunmadığından içerisi oldukça karanlıktır. Zemini moloz yığınları ile dolu olan odada bugün lâhid bulunmamaktadır (R. 658).

Güney cephenin iki başındaki eyvanlara (tamamen yıkılmış vaziyettedir) tekabül eden iki merdivenle türbenin üzerine çıkılır (R. 653 ve 659). Türbenin düz damının ortasında (mezar odasının üzerinde), kare planlı ve yaklaşık 65 cm. yüksekliğinde bir seki (çabutra) yer alır (R. 660). Sekinin üzerinde sembolik bir lâhid bulunması, bu tarz türbelerde sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Fakat bugün onun üzerinde herhangi bir lâhid yoktur.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin her hangi bir kitâbesi bulunmamaktadır. Kimin adına inşa edildiği bilinmediği gibi bânîsi ve mimarı da bilinmemektedir. Ancak yapı, uzun bir süredir Sundarvâlâ Mahâl olarak anılmakta ve Babürlülerin erken dönemine tarihlenmektedir.[668] Mimarî özellikleri bakımından türbeyi, 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemek mümkündür.

1.2.2.1.3. Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi

Bulunduğu Yer:

Bara Bataşivâlâ Mahâl adıyla da anılan Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Sundarvâlâ Mahal'in 200 m. kadar doğusunda yer alır.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Bir platform üzerinde yükselen türbe, onüç birimden oluşan ve dış gövde formu bakımından kare plan arz eden bir yapı olup tahtgâh türbeler grubuna dâhil edilebilir (R. 661). Kaba yonu ve moloz taş malzemeden inşa edilen türbe, içten ve dıştan sıvanmıştır. Yapının batı cephesi yıkılmış vaziyette olup sıvalarının önemli bir

[668] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 112-113.

kısmı dökülmüştür. Türbe, kare planlı olması ve diğer küçük bazı farklar dışında Sundarvâlâ Mahâl ile aynı tasarıma sahiptir (Ş. 50).

Türbe, güney yönünde 1, kuzey yönünde 1.4 metrenin üzeride bir irtifa gösteren, yaklaşık 36 x 36 m. ebadındaki kare planlı taş dolgu bir platform üzerine inşa edilmiştir. Platformun üzerine, ana akslardaki 5-6 basamaklı 4 merdivenle çıkılır. Türbenin cepheleri, üçü giriş vazifesi gören, ikisi sağır olmak üzere beş eyvandan oluşur. Güney cephe merkezindeki taçkapının iki yanındaki nişte, yapının üstüne çıkan birer merdiven girişi yer alır (R. 661). Sundervâlâ Mahâl'in aksine olmak üzere, giriş ve ajurlu aydınlığın yer aldığı eyvanlar dik açılı; sağır olanlar yarım sekizgen şema arz etmekte olup, hepsi de sepetkulpu kemerleri olan dekoratif nişlerle hafifletilmiştir. Türbenin batı cephesindeki eyvanların örtüleri tamamen çökmüştür (R. 662). Eski bir resimde, güney cephenin de iç duvarlara kadar yıkılmış olduğu görülmektedir.[669] Bu cephenin mevcut hâli, son zamanlardaki bir tamire aittir. Cephelerden hafif dışarı taşırılmak sûretiyle ana akslardaki giriş eyvanlarına taçkapı vurgusu yapılmıştır. Batı cephesindeki yıkıntı, buradaki taçkapının daha fazla dışarı taşırıldığını (R.663) ve, diğer ana akslardakiler dik açılı derinliğe sahip olduğu hâlde, batıdakinin, hem münâvebeli sıralanışı hem de simetrik tasarımı bozacak şekilde yarım sekizgen formlu olduğunu göstermektedir. Bu cephede, mevcudu muhafazaya yönelik tamirler yapılmışsa da bu uygulama aslî yapıdan görünmektedir. Kıble cihetiyle ilgili bir düzenleme olabileceği akla gelse bile yine de sıra dışı bir uygulama olduğu söylenebilir.

Türbenin hemen bütünüyle orijinal olan kuzey ve doğu cepheleri, eyvanların aslî kuruluşunu ortaya koymaktadır (R. 664, 665). Sudervâlâ Mahal'de olduğu gibi yarım sekizgen formlu eyvanlar büyük bir yarım kubbeyle; dik açılı derinlikten müteşekkil olanlar da kemer-örgülü geometrik düzenler gösteren çeşitli geçiş ögeleriyle doldurulmuş yarım kubbe eksedra kombinasyonuyla örtülmüştür. Bunlardan bazıları, ince bir işçilik sunan stilize motifli göbek süslemlerinin bakıyyelerini muhafaza etmektedir. Giriş eyvanlarının kemer köşelikleri, stüko işçiliği gösteren zarif bitkisel motiflerin çevrelediği kelime-i tevhidli madalyonlarla süslenmişken, sağır olanlarınkilerde bitkisel motifli dairevî madalyonlar yer alır (R.

[669] Güney cephenin yıkık hâliyle görüntülendiği eski bir resim için bakınız. J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 81.

666, 667) Tamir çalışmaları sonucunda, güney ve doğu cephe eyvanlarının bazılarının örtüleri basık sivri tonoza dönüştüğünden orijinal görünüşlerinden uzaklaşmışlardır.

Beden duvarları, konkav silmeli bir kornişle yerini kalkan duvarlara bırakır. Bu sonuncular dışta, mavi çinili ve tuğla kırmızısına boyanmış ters-düz palmetlerin yer aldığı bir alınlık şeklinde düzenlenmiştir. Fakat, gerek boyamalar gerekse çini uygulamalar çok zarar gömüş olup sadece küçük parçalar kalmıştır (R. 666). Türbenin gövde irtifaı, Sundervâlâ Mahâl'le hemen hemen aynı ölçülerdeyse de, bir platform üzerine inşâ edildiğinden toplam yüksekliği onu aşar. Sundervâlâ Mahâl düzensiz sekizgen planlı olmasına karşın her iki yapı yaklaşık 25.5 x 25.5 m.'lik bir alana oturur.

Diyagonal girişlere yer verilmeyen, kare planlı bu yapıda 12 giriş bulunur. Giriş açıklıkları oldukça basık bir kemerle (sepetkulpu) geçilmiştir. Fakat onlar, sıva maharetiyle bu tarzın bir varyasyonu olan ve bizim, Bursa kemeri dediğimiz forma dönüştürülmüştür. İç mekânın zemini platformdan 15-20 cm. yüksektir. Yapının merkezinde, bir merdivenle inilen mezar odası yer alır. Ana mihverlerde onu dikdötgen planlı salonlar kuşatır. Tâli yönlerde ise sırasıyla kare planlı ve sekizgen planlı köşe odaları yer alır. Mezar odasını kuşatan bu birimler sepetkulpu kemerli açıklıklar ve onların üzerindeki sivri kemerli aydınlıklar vasıtasıyla birbirine bağlanırlar. Orta kısmı yelken tonozla, onun iki tarafı basık sivri tonozla örtülen dikdörtgen şemalı çevre salonları, yarım kubbeli ikişer poligonal derinlikle geniletilmiştir (R. 668, 669). Buradaki form, Hümayun Türbesi'nin başta taçkapılarında olmak üzere cephelerinde bolca örneğini gördüğümüz, geleneksel eyvan derinliği (dik açılı) ile yarım sekizgen şemalı derinliğin birleşmesinden meydana gelmektedir. Babürlülerin önemli başarılarından biri, Orta Asya ve İran'dan getirdikleri geleneksel mimârî formları, çeşitli kombinasyonlar oluşturacak biçimde tasarlayarak onlara faklı işlevler kazandırmaları ve yeni şemalar ortaya çıkarmalarıdır. Nitekim Timurlu coğrafyasındaki taçkapı ve eyvanlarda görülen derinlik formları, Babürlü mimarîsinde, uzun bir salon biçimlenmesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Salon kubbelerinin pandantifleri kemer-örgülü sıva dekorasyona sahiptir. Kubbe içleri, rûmîlerin yanı sıra hataî gibi stilize motiflerle doldurulmuş malakârî göbek bezemesi ve onu saran sekiz şemse motifiyle (670), tonozların içleri de çiçek motiflerinin yer aldığı geometrik desenli stüko işçiliğiyle tezyin edilmiştir. Duvar eteklerinde, beyaz ve tuğla rengindeki bitkisel ve geometrik desenli stüko bezeme bakıyyeleri bulunur. Kuzey ve özellikle doğu yönündeki salonun eteklik bezemeleri daha iyi korunmuştur (R. 669). Eteklik bezemelerinin hemen üzerinde, kaş kemerli bir çökertme içine alınan sepetkulpu kemerli dekoratif nişler açılmış; konkav silmeli bir kornişle ayrılan üst bölümler ise basık sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Köşelerdeki sekizgen odalarda, duvar eteklerinin, salonlardaki gibi stüko bezemeye sahip olduğu, kubbe içlerinin malakârî göbek motifleriyle süslendiği birkaç parça bakıyyeden anlaşılmaktadır. Duvarların üst kısımları ise çeşitli dekoratif nişlerle hareketlendirilmiştir (R. 671, 672). İç köşelerdeki küçük hücrelerin de benzer bir dekorasyona sahiptir.

Çevre birimlerindeki kemer köşelikleri, bitkisel motif ve yazıların yer aldığı çeşitli madalyonlarla süslenmiştir. Fakat bunların çoğu dökülmüş, kalanı da oldukça yıpranmış vaziyettedir (R. 673). Güney salonundaki madalyonlardan, bitkisel motifli birkaç parça bakıyye ulaşmıştır. Batı salonunda, kornişin altındaki kemer köşeliklerinde gülbezekler yer alırken üsttekilere ‘ يا دايم، يا قايم ’ (Yâ Dâimü, Yâ Kâimü) yazılı madalyonlar işlenmiştir. Kuzey salonun hem alt hem üst sıradaki madalyonlarında yazı bulunur. Bunların bir kısmında kelime-i tevhîd, bazılarında da ‘ يا بدوح ’ (Yâ Badûh) yazılı iken, nâdir örneklerden olan diğer bir kısmı ise, murabba’ tarzında yazılmış ‘ يا فتاح ’ (Yâ Fettah) yazısını kuşatan ‘ قاسم، ابراهيم، طيب، طاهر ’ (Kâsım, İbrâhim, Tayyib, Tâhir) isimlerinden (Hz. Peygamber’in erkek evlâtlarının adları) oluşur. Doğu salonunun alt sıralarında çiçek motifliler ile kelime-i tevhîd yazılı olan madalyonlar yer alırken, üst sıralardakilerin bir kısmında ‘يا الله’ (Yâ Allah), diğerlerinde ‘ يا دايم، يا قايم ’ (Yâ Dâimü, Yâ Kâimü) okunur. Köşe odalarında ise ism-i celâl ile çiçek motifi işlenen madalyonlar münâvebeli sıralanmıştır (R. 672).

Türbenin merkezinde yer alan asıl birim mezar odasıdır. Güney yönündeki büyük odanın kuzey duvarı, mezar odasına giriş teşkil ettiğinden farklı bir düzenlemeye sahiptir. Kornişin altında, yaklaşık 1.5 m. yüksekliğindeki basık sivri kemerli bir giriş yer alır (R. 674). Girişin iki tarafında, diğer büyük odalarda olduğu

gibi sepetkulpu kemerli dekoratif nişler bulunur. Bunların üzerinde ve yatay kornişin hemen altında, nefis bir stüko friz hâlinde, tâlik karakterli kitâbe yer almaktadır. Yazılara mahsus bir alan bırakılmaksızın frizin içi bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Kornişin üzerindeki duvar yüzleri, diğer salonlardaki gibi sağır pencere tarzında dekoratif nişlerle hareketlendirilmişse de onlardan farklı bir düzenlemeye sahiptir. Büyük tutulan orta nişin içi, çeşitli desenlerdeki kartuşlarla çerçevelenen vazolar, fincanlar, çiçekler ve servi ağaçlarıyla bezenmiştir (R. 675). Kubbe ve tonoz içlerindeki göbek süslemelerinin aksine tabiatçı bir karakter sunar.

Dört-beş basamaklı bir merdivenle inilen mezar odası, kare planlı olup ana mihverlerde yer alan, tonozlu dört eyvanla genişletilmiş, bunların iki yanındaki duvar yüzleri küçük nişlerle hafifletilmiştir. Köşeleri tromplarla geçilen kare mekânın üst örtüsü, kemer-örgülü kuşağa oturan fevkalâde basık bir kubbe fromu arz eder. Duvarlarının alt kısımlarındaki sıvaları dökülmüş olan mezar odasında bugün herhangi bir lâhid yada kabir izi kalmamıştır (R. 676, 677).

Güney taçkapının iki yanındaki eyvanlarda girişleri bulunan iki merdivenle yapının düz damına çıkılır. Sundervâlâ Mahâl'de olduğu gibi mezar odasının üzerine tekâbül eden alanda kare bir seki yer alır ki vaktiyle burada bir lâhdin bulunduğu düşünülebilir.

Dökülen sıvalar ve yıkılan duvarlar yapı malzemelerini ortaya koymaktadır. Dış ve iç yüzleri kaba yonu taşlarla örülen duvarların moloz taş malzemeyle dolgulandığı görülmektedir. Dış cepheler değilse de mezar odası dışındaki iç mekânların dökülen sıvaları son zamanlarda yenilenmiştir.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbe, ilk kez ASI kataloğuyla kayda girmiş ve güney salonundaki ebcedli kitâbeye göre tarihlendirilmiştir.[670]

Mezar odasının girişi üzerinde yer alan tek satır hâlindeki bu Arapça ve Farsça kitâbede şunlar okunur:

[670] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 113-114.

بسم الله الرحمَن الرحيم

1- نهال خسروی مرزا مظفر * که از نخل مرادی بود نوبر

2- برفت از عالم فانی به ارمان * فغان و آه دل هم بود بر سر

3- چو سال فوت تاریخش بجستم * خرد گفت " آن بهشتی بود پیکر".

کاتب الحروف عبد النبی الحسینی عاقبت بخیر باد.

Tercümesi:

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla.

1- Hüsrevî fidan (nesebli) Mirza Muzaffer * Ki hurma ağacından murâdı taze meyve idi.

2- Âlem-i fânîden arzulan yere göçtü * Başa da figân ve âh-ı dil kaldı

3- Vefat tarihini soruşturduğumda, * Akıl dedi: "O peyker (vücut) cennetlik oldu"

Harflerin kâtibi Abdünnebî el-Huseynî'dir. Âkıbeti hayr olsun.

Besmele ile başlayan metin, Farsça beyitlerle devam ederek sanatçı imzasıyla son bulur. Kitâbe, Mirza Muzaffer'in ölüm yılını veren ebcedli bir tarih kitâbesidir. Dolayısıyla, bir şâhide kitâbesi tarzında olan bu metin, doğrudan yapıyla ilişkili değildir. Ebcedli ibârede, Hüsrevî soydan gelen Mirza Muzaffer'in H.1012 (1603-4) tarihinde öldüğü bildirilmektedir.

Türbe, ASI kataloğunda, Ekber'in kızı Sultan Hanım'la evlenen ve Hümayun'un erkek kardeşi Mirza Kâmuran'ın kızı Gülruh Begim ile İbrahim Hüseyin Mirza'nın oğlu Mirza Muzaffer Hüseyin'e atfedilerek, onun, hem anne hem de baba tarafından Timur'un sülâlesine mensup olduğu ve dedesi Muhammed Sultan Mirza'nın Horasan'dan gelip Bâbür'ün hizmetine girdiği belirtilmiştir.[671] Daha

[671] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 114.

sonraki yayınlarda da bu bilgiler tekrar edilmiştir.[672] Türbenin kendisine atfedildiği, Timurlu hanedânından olan bu kimse, çoğu kere Muzaffer Hüseyin Mirza şeklinde anılmasına karşın *'Mirza'* ünvanının ismin başına alınarak türbenin adlandırılması, kitâbedeki *Mirza Muzaffer* kaydıyla ilgili olmalıdır.[673] Hâlbuki Blochmann'ın *Âîn-i Ekberî* tercümesindeki biyografik ekte, bu iki farklı yazılış iki ayrı şahsa işaret etmektedir. Muzaffer Hüseyin Mirza adıyla kaydedilen kişi, Babürlü (Timurlu) hânedânına mensup olup nesebi Timur'a dayanır. Ekber, kızı Sultan Hanım'la evlendirerek ona Kanevç bölgesini vermişti. Gelen şikâyetler üzerine jaygirini geri alarak onu hepse attırmıştırmışsa da bu Mirza bir müddet sonra serbest bırakılmıştı. Bir ara Gücerat'a kaçan ve tekrar hapse atılan ve Ekber'in 46. saltanat yılında (1600-1) salıverildikten kısa bir süre sonra ölen Muzaffer Hüseyin Mirza,[674] yukarıda ifade edildiği üzere esasen türbenin kendisine atfedildiği şahıstır. Mirza Muzaffer Hüseyin ismiyle kaydedilen ise, Şah İsmail'in torunu Sultan Hüseyin Mirza'nın oğludur. Hakkında ölüm kararı bulunmasına rağmen II. Şah İsmail'in ölümüyle canını kurtarmış ve daha sonra Hind'e gelerek Ekber'in hizmetine girmiştir. Kendisine *Ferzand* (oğul) ünvanıyla birlikte Sambhal bölgesi caygir olarak verilmiş, ancak şikayetler sonucu geri alınarak (H.1005/1596-97) ücreti nakit ödenmiştir. O, bir müddet sonra hacc vazifesi için Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmışsa da ilk menzilden geri dönmüştür. Zaman içinde bu mütereddid tutumu daha da artan ve Hind ülkesinin hiçbir şeyini beğenmemeye başlayarak bazen İran'a dönmeyi, bazen de tekrar hacca gitmeyi planlayan Mirza Muzaffer Hüseyin'in, üzüntü ve vücudundaki bir yara neticesinde H.1008 yılında (1599-1600) öldüğü kaydedilir.[675] Safevî Türkmenlerinden olan Mirza Muzaffer Hüseyin, *Maâsir'ul-Ümera*'da daha kapsamlı tanıtılmış ve aynı ölüm tarihi (H.1008) verilmiştir.[676] Ancak eserin mütercimi H.

---

672 Bkz. Y.D. Sharma, ss. 112-113; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 1, s. 296, no. D270; Praduman Kumar Sharma, **Mughal Architecture of Delhi**, s. 123-125, New Delhi 2000; J.P.Joshi, K.Deva vd., Inventory of Monuments and Sites of National Importance (Vol. I, Part 3) Delhi Circle, s. 81, ASI, New Delhi 2004.

673 Nitekim M.Z. Hasan, yapıyı, Mirza Muzaffer Hüseyin adıyla kaydettiği hâlde metin içinde bu şahsı Muzaffer Hüseyin Mirza ismiyle zikreder. Ayrıca onun, H. 1093/1682 tarihinde Ekber'in büyük kızı Sultan Hanım'la evlendiği bildirilmektedir ki bu tarih sehven yazılmış olmalıdır. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 114.

674 Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, ss. 461-464.

675 Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, ss. 313-314.

676 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: II, ss. 350-355.

Beveridge'nin işâret ettiği[677] gibi, *Ekbernâme*, Mirza Muzaffer Safevî'nin,[678] 48. saltanat yılı 10. Âbân'ında (1 Kasım 1603) vefat ettiğini kaydeder. *Ekbernâme*'deki diğer önemli bir ayrıntı, Muhammed Beg Hubânî'nin, Mirza Muzaffer Safevî'nin cesedini Delhi'ye naklettirdiğini kaydetmesidir.[679]

İki Mirza arasındaki benzerlikler, isimleri, şikâyetler sonucu jaygirlerinin geri alınması ve yakın tarihlerde vefat etmeleriyle de sınırlı değildir. Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kız kardeşi Nûrunnisâ, Şehzâde Selim'le (Cihangir) evlendirilmiş,[680] Mirza Muzaffer Safevî'nin kızı Kandehârî Mahâl de Cihangir'in oğlu Hürrem'le (Şah Cihan) evlendirilmiştir.[681] Kandehârî Mahâl'in evliliği, babasının ölümünden beş yıl sonraysa da bu hâdise, ailenin hânedâna yakın olduğunu gösterir.

Mirza ünvanının, ismin başında ya da sonunda anılması çok önem arz etmemekle birlikte,[682] isim benzerliğinin yanı sıra bu iki şahsın çok yakın tarihlerde vefat etmiş olması, onlardan birinin türbeyle ilişkilendirilmesi hususunda bir karışıklığa yol açmış olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim, Muzaffer Hüseyin Mirza'nın ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Mirza Muzaffer Safevî'ninki (Kasım 1603/H.1012) daha kesin ve açık görünmektedir. Kitâbede de Mirza Muzaffer'in H.1012'de öldüğü bildirilmekte ve onun Hüsrevî nesebine işâret edilmektedir. Hüsrev tâbiri daha çok İranlı hükümdarlar için kullanılır. Ancak kitâbedeki bu kelimeyle Babürlü sultanları kasdedilmişse bile, Mirza Muzaffer Safevî'ye oğul (ferzend) denildiğinden, böyle bir tanımlamanın yine onunla ilgili olduğu düşünülebilir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak türbenin, Safevî hânedânına mensup Mirza Muzaffer Hüseyin'e, yani Mirza Muzaffer Safevî'ye ait olabileceğini ihtiyatla ileri sürmek istiyoruz.

---

677 H.Beveridge, Meâsir'deki H.1008 tarihinin kesinlikle yanlış olduğunu, Ekbernâme'ye dayanarak Mirza Muzaffer Safevî'nin Ekim 1603'de (Bu tarih Jülyen takvimine göredir, aslında Kasım 1603'e tekâbül eder) öldüğünü belirtir ve mezkûr iki şahsın karıştırılmaması gerektiğini vurgular. Bkz. S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: II, s. 350, dpn. 5 ve s. 354, dpn. 3.

678 Ayırt etmek için bundan sonra onu –Ekbernâme'de olduğu gibi– *Mirza Muzaffer Safevî* şeklinde anacağız.

679 Abu-l-Fazl, **Akbarnama**, Cild: III, s. 1234.

680 Abul Fazl, **Ain-i Akbari**, Cild: I, s. 464.

681 S.N. Khan ve A. Hayy, Cild: II, s. 354.

682 Nitekim Tüzük-i Cihangirî'de Mirza Muzaffer Hüseyin, Şah İsmail soyundan olduğu belirtilen künyesiyle Muzaffer Hüseyin Mirza olarak anılmış ve, Şehzâde Hürrem (Şah Cihan) ile evlendirilmek isten kızının evine *saçak* için (kız evine gönderilen hediye) 50 bin rupi gönderildiği ifade edilmiştir. Bkz. Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 1, s. 159.

Türbe, Mirza Muzaffer'in ölümünden sonra inşa edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla 1603 tarihi de inşaatın başlangıç tarihi kabul edilebilir.

Kitâbenin sanatçısı Abdünnebî el-Huseynî dışında yapıyla ilişkili mimar yada usta ismi bilinmemektedir.

1.2.2.1.4. Mirza Necef Han Türbesi

Bulunduğu Yer:

Safderceng Havaalanı'nın doğusunda büyük bir bahçe içinde yer alır. İçten, yaklaşık 200 x 200 m. ölçülerindeki kare planlı bahçenin etrafı, moloz taşlardan yapılmış yüksek duvarlarla çevrilmiş; köşeleri de birer sekizgen burcla tahkim edilmiştir. Çalışmalarımız esnasında, bunların üst kısımları büyük ölçüde yıkılmış vaziyette olup tamir çalışmaları sürmekteydi (R. 678-680). Bahçenin doğu cephesinin merkezinde, tuğla ve taş malzeme ile yapılmış teşkilatlı bir taçkapının bakıyyeleri mevcuttur (R. 678 ve 681). Batı duvarı ile kuzey duvarının merkezinde de olmak üzere, dışa çıkıntı yapan bir takım yıkıntılar mevcutturn (R. 683, 684). Özellikle batı duvarındaki bakıyyeler, kıble istikametine (batıya) doğru iki kademeli bir çıkma yapan muntazam bir düzenlemeye işaret etmektedir. S. Ahmed Han bu türbeyi kaydetmiş, hattâ ikinci *Âsâr*'da tarihlendirmişse de, verilen birkaç satırlık malûmât yapı hakkında yeterli bilgi sunmaz.[683] ASI kataloğunda, harâbe hâlinde olduğu belirtilen bahçe ve müştemilâtı hakkında bilgi yoktur.[684] Hattâ, C. Stephen da onu bu vaziyette görmüş olsa gerek ki, duvarların yıkıntı olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.[685] Dolayısıyla bahçe düzenlemesinin, 1800'lerin son çeyreğine doğru bile, şimdiki hâlinden çok farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mevcut bakıyyelerden hareketle, batı ve kuzey duvarındaki mezkûr yıkıntıların giriş amaçlı değil, Safder Ceng Türbesi'ndekiler gibi köşk benzeri bir düzenleme olduğunu söylenebilir. Bahçenin kuzeyinde, vaktiyle su taksimin yapıldığı kaneletlere işaret eden, içi molozla dolu derin bir kuyu yer alır (R. 685). Mirza Necef Han'ın türbesi, bahçenin ortasında yer alır. Kenarlarında ulu ağaçların sıralandığı bahçe, türbeye ulaşan yollar ile dört eşit parçaya bölünmüş *çarbağ* düzeni gösterir (R. 682).

---

683 S.A Han, **Âsâr 1847**, Birinci Bâb [Cild], s. 218; A.mlf. **Âsâr 1854**, Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 97.
684 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 114.
685 Stephen, s. 163.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Tahtgâh türbeler grubuna dâhil olan türbe (R. 686, 687), iki mezar odası bulunan ve yapıya entegre birer sekizgen hücreyle köşeleri desteklenmiş kare planlı bir platform gövdeden ibarettir (Ş. 51). Türbe bu hâliyle Safder Ceng Türbesi'nin platformunu hatırlatır. Moloz taş ve tuğla malzemeyle inşa edilen yapının cepheleri, kırmızı ve sarımtırak taşlarla kaplanmıştır. Mevcut kaplamanın büyük bir bölümü son zamanlardaki restorasyon çalışmalarına aittir.

Türbe bir subasman üzerine inşa edilmiştir. Günümüzdeki zemin farklılığından mütevellid yer yer 25 cm. ye ulaşan bu kaidenin yüzleri gri kesme taşlardan örülmüştür. Subasman üzerindeki yüksekliği 2.80 m. olan yapının, burclar arasındaki cephe genişliği 23.10 m. olup köşelerden taşan hücrelerle birlikte bu ölçü 30 metreyi bulur. Mezar odalarına ulaşan giriş ile yapının üzerine çıkılmasını sağlayan iki merdivenden müteşekkil bir strüktürün eklendiği doğu duvarı, yapının asıl cephesidir. Genellikle güney yönünde olan asıl cephe uygulaması bu türbede, muhtemel topografik engeller yada çevre faktörlerine bağlı olarak doğu yönünde yer alan bahçe girişiyle uyumlu olması bakımından doğuya kaydırılmış olabilir. Benzer bir düzenleme Safder Ceng Türbesi'nde de karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu, son dönemde görülen bir tercih olarak da değerlendirilebilir. Kuzey ve güney yönünde birer girişin yer aldığı iki merdiven barındıran bu çıkıntı, 9.5 m. genişliğinde olup yapının cephesinden 2 m. dışa taşmaktadır (R. 133a, 204). Asıl cephe olması münasebetiyle merdiven yapısının doğu cephesi, oyma işçiliği gösteren dilimli kemerli pencere formundaki kakmaların süslediği taş kaplamalarıyla daha îtinalı düzenlenmiştir. Bunlardan sol taraftaki üçü kakmalarının bir kısmını muhafaza etmekte ise de, silinerek temizlenmiş olan sağ taraftakilerde bir şey kalmamıştır (R. 688).

Merdiven cephesinin ortasında, yaklaşık 1.49 x 2.05 m. ölçülerinde basık sivri kemerli bir giriş yer alır. Giriş, merdiven altındaki üç bölümlü bir hole açılır. Taş hatıllarla örtülü orta bölüm 1.70 x 1.70 m.; yarım tonozla örtülü ve 10-12 cm. yüksek zemine sahip yan hücreler ise 1.50 x 1.50 m. ölçülerinde kare plan arz eder (R. 689). Buradan, 11.10 m. uzunluğunda ve 1.70 m. genişliğindeki, sivri tonozlu bir dehliz vasıtasıyla mezar odalarına ulaşılır (R. 690). Biri yapının merkezinde, diğeri

onun batısında yer alan bu iki oda, kemerli bir geçitle irtibatlandırılmıştır. Bu odalara, batı cephesindeki kemerli girişin (1.48 x 2.03 m.) açıldığı, taş hatıllardan müteşekkil düz tavanlı diğer bir dehlizle de ulaşmak mümkündür (R. 691-693). Güney cephenin merkezinde de aynı ölçülere sahip kemerli bir giriş yer almakta olup sivri tonozla örtülü kör bir dehlize açılır (R. 694). Kuzey cephede ise sağır bir kapı ile yetinilmiştir.

Mezar odaları kare planlı olup yapının merkezindeki oda, Mirza Necef Han ve kızı Fâtıma'nın, bir seki (çabutra) üzerindeki sâde lâhidlerini barındırır. Diğer odada da, benzer bir kaide üzerinde iki basit lâhid daha yer alır (R. 693). Kimlikleri bilinmemekle birlikte, burada medfun bulunanların aynı âileye mensup oldukları kabul edilir.[686] Dehlizlerin ve tonozla örtülü iç mekânların duvarları sıvalıdır.

Yapının, burcu andıran köşe odaları içten yaklaşık 2.20 m. çapındaki sekizgen bir plana sahiptirler. Bunlar dıştan da aynı forma sahip olmakla birlikte bir kısmı gövdeye gömülü vaziyettedir (R. 695, 696). Hücrelerin tâlî yönlere bakan, 2 m. yüksekliğinde ve 90 ilâ 118 cm. genişliğinde düz atkılı girişleri bulunmaktadır. Bunlardan, söve yerlerindeki tuğla örgülerini muhafa eden kuzeybatı ve güneybatı hücrelerinin girişleri aslına uygun görünmekteyse de kalanı genişlemiş vaziyettedir. Güney cephenin iki başındakiler sıvasız, diğerleri sıvalı olan bu hücrelerin üzeri taş hatıllarla örtülü olup zeminden 2.27 m. civarında bir yüksekliğe sahiptir (R. 697).

Asıl cephelerin kırmızı kumtaşı, köşe odalarının sarımtırak taşlarla kaplandığı platform gövde, cephelerden 30 cm. çıkıntı yapan bir saçakla nihayetlenir. Büyük bir konkav silme halinde gövdeden gelişen saçak, dekoratif bir taş frizle sonlanır. Güney, batı ve kuzey cepheleri üzerindeki bu işlemeler, kırmızı taş; merdivenli doğu cephesinde ise sarı taş malzemeye oyulan sade damla motiflerinden ibarettir ve son yıllarda yenilenmiştir. Köşe odalarının üzerindeki sarı taş frizlere ise sarkan çiçek motifleri işlenmiştir. Ancak bunların da bir kısmı yenilenmiştir. Nitekim kuzeydoğu köşe odası üzerinde görülen ve Muhammed Şah ve Mirza Cihangir türbelerindekiler gibi dönemin natüralist motiflerini yansıtan çiçek kabartmaları orijinaldir. Bunlar, yenilenmiş olan diğerlerinden işçilik kalitesi bakımından çok farklıdır (R. 699).

---

[686] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 212.

Yapının üzerine 10'ar basamaklı iki merdivenle çıkılır (R. 701). Mezar odaları, yaklaşık 90 cm. yüksekliğinde bir platform teşkil edecek şekilde yapının üzerinde çıkıntı yapmaktadır. Havalandırma mazgallarının bulunduğu bu yükseltinin üzeri, alçak bir duvarla iki bölüme ayrılmıştır. Her iki bölümde basit birer lâhid düzenlemesi yer alır (R. 700). Kalan kısımların üzeri, diğer tahtgâh türbelerde olduğu gibi düzdür.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbenin inşâ kitâbesi yoktur. Ancak Mirza Necef Han ve kızı Fâtıma'nın mezarlarında, Arapça ve Farsça kitâbeli birer şâhide yer almaktaydı.[687]

Mirza Necef Han kabri, şâhide kitâbesi:

1- هو الغفور

2- بسم الله الرحمن الرحيم[688]

3- هو الحي الذي لايموت

4- اين چرخ كج نهاد كمان پشت پر سهام

5- كز سهم حادثات نسازد خطا هدف

6- زد بر نشانه اشرف سادات را كه بود

7- نسل سيادت صفوى را ازو شرف

8- شايسته ميوهٔ شجر باغ هشت و چار

9- پاكيزه جوهر دو گهر در نه صدف

10- بخشى ملک[689] مير نجف خان شير دل

11- كشور كشاى هند بتائيد لاتخف

---

687 Bu kitâbeleri, M. Sengin Beg, daha sonra M.Z. Hasan, küçük farklarla kaydetmiştir. Bkz. M.S. Beg, ss. 91 ve 132; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 211-213.

688 Bu iki cümle, M. Sengin Beg'in kaydında yer alır. ASI kataloğundaki kitâbe " هو الحي الذي لايموت " cümlesiyle başlar. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 211.

689 M.Z. Hasan bu kelimeyi, " الملوک " şeklinde çoğul ve marife olarak kaydeder.

12- آن اشجعی که دست چو بردی بذوالفقار

13- سلطان لاقیاس[690] ستوده زهی خلف

14-بادا جلیس بدو رسل ختم مرسلین

15- با جد خویش کاشف اسرار لو کشف

16- زد کلک وحی توام عالی بخاک او

17- تاریخ سال را رقم ' این تربت نجف ' ۱۱۹٦[691]

Tercümesi:

1- O, çok bağışlayıcıdır.

2- Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla.

3- O ölümsüz hayat sahibidir

4- Bu eğri çark (yalan dünya), oklarla dolu sırttan yaya bir ok koydu

5- Hâdiselerin yayından çıkan ok hedefi şaşırmadı

6- Eşref-i sâdâtın (seyyidlerin en şereflisinin) nişangahını vurdu

7- Safevîlerin seyyidlik (ululuk) nesli ondan şeref buldu

8- *Bağ-ı Heşt u Çâr*'daki ağacın layık meyvesi

9- Dokuz sedefteki iki cevherden pâk olanı

10- Bahşî Melik Mîr Necef Han-ı Şirdil (Arslan yürekli)

11- *Lâ-tehaf* (korkma) teyidiyle Hind ülkesini alan

12- O en şecaatli [Hz. Ali] gibi Zülfikar'a el atan

13- Muhaliflerinin övgüsüne mazhar olan eşsiz sultan,

14- Resullerin sonuncusu olan Resul'ün yanında otursun

15- Dedesiyle birlikte *"lev-keşefe"* esrarını keşfeden

---

690 Bu kelime, M.Z. Hasan'ın kaydında " لافتاش " şeklinde yazılmıştır.

691 M. Sengin Beg'in kaydında rakamla verilen tarih yoktur.

16- Bu aziz kardeşine ilham olunan kalem, onun toprağına yazdı

17- (Onun ölüm) tarihi, rakamla: "Bu Necef türbesi", 1196.

Fâtıma kabri, şâhide kitâbesi:

1-هو الحي الذي لايموت[692]

2- فغان كه رفت ازين خاكدان بى بنياد[693]

3- فرشته خوى نيكو بانوى خجسته نهاد

4- زهى مُحِبّه، همنام بنت پيغمبر

5- بروح فاطمہ زهرا حقش بيامرزاد

6- بدل فداى ولاى على عالى قدر

7- نثار و والۂ نام ائمۂ امجاد

8- كه بود بنت نجف خان مير بخشى هند

9- بجاى منزل پاكان خداش جابر باد

10- كشيدم آه و عيان گشت مصرع تاريخ

11- على و فاطمہ روز جزا شفيعش باد، ١٢٣٦[694]

Tercümesi:

1- O, ölümsüz hayat sahibidir.

2- Figan ki, gitti bu asılsız (yalan) dünyadan,

---

692 Mirza Sengin Beg, nestâlik hatla yazıldığını belirttiği kitâbe metninin başında böyle bir ibâre kaydetmez (M.S. Beg, s. 132). Fakat, şâhide kitâbeleri genellikle bu tarz bir Arapça ibareyle başladığından M.Z. Hasan'ın kaydını esas aldık.

693 M.Z. Hasan, bu son kelimeleri " خاندان غم بنياد " şeklinde okumuştur. Metnin anlam bütünlüğüne şiirin diline uymadığından bu okuyuş oldukça hatalı görünmektedir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 212.

694 M.Sengin Beg'in kaydında rakamla verilen tarih yoktur.

3- Güzel huylu melek, iyi mizaçlı kadın,

4- Hoş sevgili, Peygamberin kızının adaşı,

5- Fatıma-i Zehra'nın ruhu adına onun hakkı bağışlansın

6- Kadri yüce Ali'nin dostluğunun fidyesinin bedeli

7- Şerefli imamların adının yayıcısı ve hayranı

8- Ki Hind Mir Bahşı Necef Han'ın kızı idi

9- Rabbi, onu temiz kimselerin bulunduğu yere koysun

10- Âh çektim ve tarih mısrâı ayân oldu:

11- "Ali ve Fâtıma kıyamet gününde şefaatçisi olsun", 1236.

Manzum metnin sonundaki ebcedli tarih, H.1242 sonucunu verir. M.Z. Hasan, kitâbede rakamla H.1236 tarihi yazıldığından "آه " kelimesinin değerini (6), çıkan sonuçtan düşmek gerektiğini belirtir.[695]

Bu kitâbelerden başka, sadece Sengin Beg'in kaydettiği diğer bir kitâbe daha mevcuttur. Sengin Beg onun, Necef Han'ın mezarının güneyindeki Afrasyab Han kabrinin başucunda yer aldığını belirtir.[696] Fakat o, binalar gibi mezarlar yada lâhidler hakkında da yeterli deskriptif bilgi vermediğinden bu kabrin tam olarak nerede olduğunu söylemek güçtür. Türbenin güney girişinin açıldığı kör dehlizde yer almış olması muhtemeldir. Aşağıda metni verilen kitâbeden bunu çıkarmak mümkün görünmektedir.

Afrasyab Han kabri, şâhide kitâbesi:

1- هو الغفور

2- بسم الله الرحمن الرحيم

695 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 213.
696 M.S. Beg, s. 91.

3- بخشی الملک اشرف الدوله بنام افرسیاب

4- بر در شاه نجف نزد نجف خان آرمید

5- زیب تشریف شهادت قامتش گردید و گفت

6- سال آن سید که "وی محشور با شاه شهید"

هیفدهم (?) شهر ذی الحجه یوم سه شنبه سال بست و ششم جلوس شاه عالم بادشاه غازی انار الله برهانه.

Tercümesi:

1- O, çok bağışlayıcıdır.

2- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

3- Afrasyab adlı Bahşi el-Melik Eşrafü'd-devle,

4- Şah Necef kapısında, Necef Han'ın yakında yatıyor

5- Şahadet süsüyle kametini (vücudunu) teşrif kıldı ve dedi

6- O Seyyid'in (ölüm) yılı ki: "O, şehidlerin şahıyla haşr olacaktır." (1198)

Şah Âlem [II.] Padişah Gazi'nin (Allah burhanını artırsın) cülûsunun 26. yılı, 17 (?) Zilhicce Salı günü.

Ebcedli ibâre H.1198 (1783-84) tarihini vermektedir. Bunun altındaki kayıtta yer alan 17'nin yazılışında " ي " zâid görünmektedir.[697] Bu rakam 18 (هجدهم) olmalıdır. Nitekim, II. Şah Âlem'in 26. saltanat (H.1198-99) yılında, 18 Zilhıcce 1198 tarihi salı gününe tekabül eder. Bu Hicrî yıl ebcedli tarihle de uyumludur. Buna göre Afrasyab Han, 2 Kasım 1784, Salı günü ölmüştür.

Safevî hanedanıyla akrabalığı bulunan Mirza Necef Han, 1737'de İsfahan'da doğmuş, Safder Ceng'in ağabeyi Mirza Muhsin'le evli olan ablasıyla birlikte henüz çocuk yaşlarda Hindistan'a gelmiştir.[698] Daha sonra II. Şah Âlem (Ali Gevher)'in

697 Bkz. M.S. Beg, s. 91.

698 Jadunath Sarkar, **The Fall of the Mughal Empire 1771-1788**, Cild: 3, (Birinci baskı, 1938), Orient Longman, New Delhi, 2007, (The Fall of the Mughal), s. 24 vd.

hizmetine giren Necef Han başarıları sayesinde yükselmiş ve 'Zülfikâruddevle' ünvanıyla emîr'ül-ümerâ (başkomutan) tayin edilmiştir.[699] Ömrünün son ikibuçuk yılını nevvab (sultan vekili) olarak Delhi'de geçiren Necef Han, hastalanarak 6 Nisan 1782'de burada ölmüştür.[700] O, Babürlülerin son dönemindeki en önemli devlet adamlarından biridir.[701] Müslüman olmuş bir Hindu olan,[702] evlatlığı Afrasyab Han, ölümünden sonra Necef Han'ın yerine geçmiş, ancak çok geçmeden (1784) öldürülmüştür.[703] Necef Han'ın çok sonra ölen (H. 1236/1820-21) kızı Fâtıma hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Mirza Sengin Beg ondan, Bahşî Mahmud Han'ın zevcesi olarak bahseder.[704]

Necef Han, son yıllarını geçirdiği Delhi'de hastalanarak aylarca yatalak bir hayat sürmüştür.[705] Türbe işte bu dönemde inşâ edilmiş olmalıdır. Mevcut hâliyle yapının yarım kalmış olduğu ileri sürülmüşse de, onun, asıl gövdesi yapılamamış bir platformdan ibâret olduğuna ihtimal vermiyoruz. Doğu taçkapısı, fonksiyonunu tam olarak bilemediğimiz batı duvarındaki bakıyyeleri, köşe kuleleriyle techîz edilen avlu duvarları ve nihayet kuyusuyla muazzam bahçe düzenlemesi, türbenin yarım kaldığı düşüncesini desteklemekten uzak görünmektedir.

Türbede çalışan usta ve sanatkârlar hakkında bilgimiz yoktur.

1.2.2.2. Köşk Türbeler

1.2.2.2.1. Rûşenârâ Begim Türbesi

Bulunduğu Yer:

Rûşenârâ Türbesi, Delhi'nin kuzeyindeki Sabzi Mandi bölgesinde, eski kaynakların *Bağ-ı Rûşenârâ* ismiyle andığı, ağaçlık büyük bir arazi içinde yer almaktadır. Rûşenârâ Begim (Şah Cihan'ın kızı), çeşitli yapılar inşa ettirmek sûretiyle bu bağı bizzat kendisi düzenlettirmiştir.

---

699 Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, s. 132.
700 Sarkar, **The Fall of the Mughal**, Cild: III, ss. 117-119.
701 Bununla birlikte sivil idareciliği hususunda bir takım eleştiriler de mevcuttur. Bkz. Sarkar, **The Fall of the Mughal**, Cild: III, ss. 137-139.
702 Sarkar, **The Fall of the Mughal**, Cild: III, s. 142.
703 Bkz. Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: III, ss. 132-133; Sarkar, **The Fall of the Mughal**, Cild: III, ss. 169-170.
704 M.S. Beg, s. 132.
705 Sarkar, **The Fall of the Mughal**, Cild: III, s. 137.

Bağın doğu sınırını teşkil eden alçak bir ihata duvarı, günümüzde demir parmaklıklarla yükseltilmiş olup burada bir taçkapı yer almaktadır (R. 702). İç kemerinde ve taşıyıcılarında kırmızı taş bloklar kullanılarak büyük ölçüde tuğladan inşa edilen taçkapı, dış cephesindeki çini süsleme bakıyyelerini hâlen muhafaza etmektedir (R. 703). Geometrik desenler ve bitkisel motifler arz eden sırlı bezemeleriyle taçkapının, göz alıcı bir görünüme sahip olduğu, hemen bütün dış cepheye yayılan kalıntılardan anlaşılmaktadır (R. 704, 705). Yapı, içte tamamen sıvalı olup sırlı bezeme izine rastlanmaz (R. 706).

Taçkapıdan içeri girildikten 15-16 m. sonra, uzunca bir havuzla karşılaşılır. Yaklaşık 84 m. uzunluğundaki bu havuz türbeye doğru uzanır (R. 707). Türbe ise havuzlu bir platform üzerinde yer alır. Platformdaki havuz ile diğer uzun havuzun dar bir kanal vasıtasıyla birbirine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanalın bir kısmını platform içindeki havuzda görmek mümkündür (R. 185). Demir parmaklıklı diğer bir ihata duvarı, taçkapıdan îtibaren havuzlu yolu ve türbeyi çevrelemektedir ki bu sonraki bir uygulamadır.

Babürlülerin yıkılışını (1858) müteakip, İngilizlerin Delhi komiseri Colonel Cracroft tarafından, türbe, bahçenin doğu taçkapısı ve bu ikisi arasında yer alan havuz dışındaki harabe yapılar yıktırılarak burada bir takım düzenlemeler yapılmıştır.[706] Dolayısıyla Rûşenârâ Bağı, aslî kuruluşunu daha o dönemde kaybetmiştir. Kalan yapılar da bakımsızlık nedeniyle bugün oldukça yıpranmış vaziyettedirler.

Doğu taçkapı ve uzun havuz, türbenin tam ana ekseni üzerinde yer alır. Bu düzenleme, muntazam bir simetrik bahçe kuruluşunu akla getirmektedir. Aynı uzun havuzun, başlangıçta, türbenin güney, batı ve kuzey yönlerinde de yer aldığı, bağın tamamının değilse de türbe bahçesinin *çarbağ* konseptine bağlı olduğu tahmin edilebilir. Doğu taçkapısıyla uzaklığı dikkate alındığında, ilk kuruluşu îtibariyle türbenin, 170 x 170 m. civarında büyük bir bahçesinin olduğunu söylenebiliriz.

[706] Stephen, s. 150.

Plan, Kesit ve Süsleme:

Havuzlu bir platform üzerinde yükselen kare dış gövde formuna sahip türbe, iç içe geçmiş iki bölümden oluşan orta mekân ile iki katlı köşe odaları ve bunların arasındaki sütunlu verandalardan oluşan düz damlı bir yapıdır. Bir duvarla sınırlanmayan orta mekânın verandalar vasıtasıyla doğrudan cephelere açılması, yapıya içte haçvârî bir şema kazandırmıştır (Ş. 52, 53). Kemer ve sütun gibi taşıyıcı elemanlar ile örtüde kesme kırmızı taş malzeme kullanılmış olmakla birlikte köşe odalarının duvarları ile kalkan duvarlar tuğladan yapılmıştır.

Platform:

Rûşenârâ Türbesi her şeyden önce havuzlu platformuyla dikkat çekicidir (R. 708). Köşeleri kavisli (muhtemelen sonraki bir uygulama) kare bir plan (51 x 51 m.) ve kademeli irtifa gösteren platformun etrafı yer yer dolduğundan yüksekliği 60-90 cm. civarında farklılık arz eder. Ana akslardaki dört merdivenle çıkılan platformun kenarları, içten 35 ilâ 45 cm. yüksekliğindeki bir set duvarla çevrilidir. Bunun, yaklaşık 4.5 m. gerisinde havuz yer alır (R. 709). Havuzun ortasındaki diğer platform üzerinde ise türbe yükselmektedir (Ş. 52). Türbeye, güney ve kuzey verandalarına bitişik iki dolgu geçitle ulaşılır. Geçitler, türbeyi kuşatan havuzu iki eşit parçaya bölmekteyse de dar birer kanal vasıtasıyla su taksimine imkân tanınmıştır (R. 710). Havuzu kuşatan dış platformun üzeri, geometrik desenler teşkil eden tuğla kaplama arz eder. Ancak, geçitlerin üzerleri ve bunların karşısındaki merdivenlere kadar olan platform yüzeyleri, kırmızı kesme taşlarla kaplanmıştır. Havuzun kenarları, Babürlü havuzlarında çok uygulanan palmetli dendanlarla hareketlendirilmiştir (R. 709).

Türbeyi kuşatan havuz, 1973-74 yıllarında gerçekleştirilen moloz ve yıkıntı temizleme çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır.[707] Nitekim Rûşenârâ Bağı'nı kaydeden C. Stephen, türbe ve platformu hakkında bilgi vermekle birlikte buradaki havuzdan söz etmez[708] ASI kataloğunda ise ne platformdan ne de onun havuzundan bahsedilir.[709] Bunu, 1900'lerin ikinci onuna gelindiğinde havuzlu platformun bir enkaz yığınından ibâret olduğuna işaret sayabiliriz. Diğer taraftan bugünkü

---

[707] B.K. Thapar (ed.), **Indian Archaeology 1973-74 A Review**, ASI, New Delhi, 1979, s. 70.
[708] Stephen, ss. 150-151.
[709] M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, ss. 166-167.

düzenlemenin bazı uyumsuzluklar sergilediğini belirtmeliyiz. Bunlardan en önemlisi, havuzun hem dış kenarlarında hem de türbenin oturduğu iç kenarlarında yer alan dendanların dolgu geçitlerde görülmemesidir. Diğer bir farklılık ise, havuz çeperleri sıvalıyken, geçitlerin yan yüzlerinin, kabaca kesilmiş gri ve sarı taşlarla kaplanmış olmasıdır (R. 710). Bir tamir raporunda, platformun yıpranan ve çöken geometrik desenli tuğla kaplamalarının aslına uygun olarak onarıldığı kaydedilmiştir.[710] Fakat, yukarıda da belirttiğimiz gibi onun bazı kısımları taş levhalarla kaplanmıştır. Bu anomaliler, havuzun ortaya çıkarılmasından sonra onarılmak sûretiyle muhafaza edilen geçitlerin ilk yapıdan olmadığını akla getirmektedir. Nitekim havuzun orta kısmında yer alan kaneletler[711] muhafaza edilmemiş ve fıskıye düzeneği ortaya çıkarılmıştır. Bugün bunların izleri mevcuttur. Dolayısıyla geçitlerin daha önce dolgu değil, batı tarafında hâlen bir takım bakıyye ve izleri (R. 709) bulunan taşıyıcıların üzerine inşâ edilmiş zarif köprücükler şeklinde olduğu ileri sürülebilir. En azından batı ve doğu yönünde böyle iki köprünün yer almış olduğunu söylemek mümkündür. Ekber'in, Fetihpur Sikri'deki Hângâh'ı önünde yer alan ve içinin doldurulması bakımından aynı kaderi paylaşan, kare planlı bir havuzun ortasındaki platformdan ibâret Çâr Çemend (Anûp Talâu / Eşsiz Havuz, 1576 civarı),[712] Babürlülerde bu tarz köprülerin nasıl tasarlandığına örnek olabilir.

Gövde:

Türbenin cepheleri, iki katlı köşe odalarının zemin seviyesindeki dikdörtgen birer pencere açıklığı ve verandaların üçer kemer gözüyle teşkilâtlandırılmıştır (R. 712, 713). Veranda cephelerinin dilimli kemerleri, ikisi duvarlara gömülü diğer ikisi müstakil, dört taşıyıcıya oturur (R. 714). Sütunların gövdeleri yivli olup iri yapraklı kabartmalarla tezyin edilen kaidelere basar ve benzer özellikler gösteren başlıklar taşır (R. 714). Aynı düzenlemeye sahip bir sütun dizisi iç tarafta bulunmakta olup bu kısımların üzeri taş bloklarla örtülüdür (R. 716). Bunlardan kuzey ve güney cephesindekiler giriş fonksiyonuna sahiptirler.

---

710 B.K. Thapar (ed.), **Indian Archaeology 1977-78 A Review**, ASI, New Delhi, 1980, s. 106.

711 Bu kaneletler, ilk temizleme çalışmalarının akabinde çekilmiş eski bir resimde görülmektedir. Bkz. B.K. Thapar (ed.), **Indian Archaeology 1973-74**, lev. LVII B.

712 Bu mehtâb havuzu hakkında bilgi ve detaylı resimler için bkz. D.V. Sharma, **Archaeology Fatehpur Sikri New Discoveries**, Aryan Books, New Delhi, 2008, s. 96 vd., lev. 8.

Köşe odalarının cepheleri, sıva maharetiyle oluşturulan dekoratif çökertmelerle süslenmiştir. Odaların, verandalara bakan yüzlerinde düz atkılı ikişer açıklık bulunur. Bunlar, alt katlarda giriş, üst katlarda pencere işlevine sahiptir ve bir özelliği bulunmayan ahşap kanatlarla örtülüdürler. Duvarların kalan yüzleri, dış cephelerdeki gibi dekoratif çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Kırmızı taştan yapılmış geniş bir saçağın dolaştığı cepheler kalkan duvarlarla yükseltilmiş; köşe odalarının üzerindeki birer çatrîyle de yapı taçlandırılmıştır.

Dıştan kare forma sahip köşe odaları, içte, giriş ve pencerelerin yer aldığı derin nişlerle genişletilmiş dört eyvanlı bir şema arz eder. Doğu ve batı istikametindeki nişler dik açılı derinlikler hâlinde iken, kuzey ve güney yönündekiler, giriş yada pencere açıklıklarına doğru daralan konik bir derinlik oluşturur. Bu özellik ortak olmakla birlikte, alt ve üst katlarda bazı farklar bulunur. Alt katlardaki nişler, tek parça halindeki kırmızı taştan yapılmış sepetkulpu kemerlere sahip[713] olup, hem nişlerin hem de orta mekânların üzeri taş bloklarla örtülmüştür (R. 717, 718). Üst katlardaki nişler basık kemerli olup, tonozumsu kavsaralara sahiptirler. Kare planlı orta mekânların üzeri pandantiflerle sekizgene dönüştürülerek taş hatıllarla kapatılmıştır (R. 719-721). Odaların, türbenin orta mekânına bakan köşelerinde, duvar içlerine kurulmuş birer merdiven yer alır. Bunlar ikinci katlara ve yapının üzerine ulaşır. Hemen bütün yüzeyler, bitkisel motiflerin yer aldığı stüko dekorasyona dayalı çeşitli kabartmalarla bezenmişse (R. 719) de bunların bir kısmı dökülmüştür.

Köşe odaları ve verandaların (R. 722) çevrelediği açık salon iki bölümden oluşur (R. 723). Bu kısmın ortasında, dört servi sütuna basan dilimli kemerli bir hücre yer alır (R. 726). Hücrenin cephelerini teşkil eden kemer gözleri, zarif çerçevelerle bölünerek ajurlu taş panellerle kapatılmıştır. Servi formlu sütunlar ile dikdörtgen paneller arasındaki boşluklar, sıvalı tuğla örgü ile doldurulmuştur (R. 729). Özellikle alt kısımlardaki paneller kırıldığından hücrenin etrafı büyük ölçüde açılmıştır. Bugün açıkça belli değilse de, güney yüzündeki orta açıklığın bir giriş olduğu, mevcut çerçevelerin yanı sıra kapı sövelerini hatırlatan ikinci bir çerçevenin

[713] Bu kemerlerden biri verandanın altında uzanmaktadır. Bkz. R. 301.

bulunmasından anlaşılmaktadır.[714]. Rûşenârâ'nın kabrinin yer aldığı bu bölümün zemini mermerle kaplıdır. C. Stephen, burada Cihanârâ Begim'inki gibi içi toprakla dolu bir lâhdin bulunduğunu yazar.[715] Lâhid bugün mevcut değildir. Ancak, kaplaması bulunmadığından yeri bellidir (R. 732). Bu bölüm yapının âdeta çekirdeğini teşkil eder ve içe meyilli sundurmaların dışında hücrenin üzeri açık bırakılmıştır (R. 730, 731). Salonun kalan kısmı mezar hücresini kuşatan, düz damlı bir ambulatoryum şeklindedir. Sıvanmış olmakla birlikte üst örtünün, yelpaze gibi merkezden açılan taş hatıllardan oluştuğu mevcut izlerden bellidir. Mezar hücresi dışındaki zeminler, kırmızı kesme taşlarla kaplıdır (R. 140).

Yapıda dikkat çeken bir husus, tuğla konstrüksiyon arz eden kısımların sıvanmasından başka, kırmızı taştan yapılmış kemerlerin de dekoratif bir sıva tabakasıyla kaplanmış olmasıdır. Kesme taş işçiliği üzerindeki dikkat çekici bu sıva dekorasyon uygulamaları sayesinde, dilimli kemerlerin dış yüzlerinde zarif kaval silmeler oluşturulmuş, kabartma çiçek motifleriyle kemerler taçlandırılmış ve kemer köşelikleri de silme takımları içine alınmıştır (R. 714 ve 730). Sıvası dökülen kısımlardan hareketle, kemerlerin, iki parça kırmızı taştan oluştuğunu söyleyebiliriz. Yek pare büyük taşların bolca bulunduğu bu coğrafyada kemerler, çoğu kere sadece birkaç parçadan müteşekkildir. Bununla birlikte kesme ve oyma taş işçiliğinin dekoratif bir stükoyla kaplanması sık karşılaşılan bir uygulama değildir. Peki bunlar niçin sıvanmış olabilir? Bunu birkaç sebebe bağlamak mümkündür. Kırmızı kum taşının yeterince detaylı işlenememesi, bir takım tezyinî kabartmaların sıva ile gerçekleştirilmesini gerektirmiş olabilir. Diğer taraftan, dış cephelere ve mezar hücresinin içine bakanlar hariç olmak üzere bütün kemer köşeliklerinin ve karınlarının, kalem işleriyle bezenmiş olması (R. 724-728), dekoratif taş işçiliğinin stükoyla kaplanmasını açıklar mahiyettedir. Zîra türb, enin yapıldığı dönemde, mermer üzerine renkli taşların işlendiği zarif kakmalar, hanedan üyelerinin binalarını süslemekteydi. Buna imkân bulunamamış, kalem işleriyle zenginleştirilmiş alçı dekorasyonla, benzer bir etki sağlanmaya çalışılmış olmalıdır.

---

[714] Nitekim ASI kataloğunda da girişin güneyde olduğu kaydedilmiştir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 266.

[715] Stephen, s. 151.

Kalın bir badana tabakasıyla kaplı olan kalem işleri, 1970'lerin sonundan îtibaren peyderpey ortaya çıkarılmıştır.[716] Uzunca dallardan sarkan kiraz vb. meyveler ile, karanfili hatırlatan çeşitli çiçek motiflerinin yer aldığı bu süslemeler, içerisinde bulunduğu bağ ile uyumlu olarak natüralist üsluptadır. Yek pare ve düz satıhlı taş malzemeye iyice tutunamayan stüko dekorasyonun, özellikle yağmur sularına maruz kalan kısımları (R. 730) dökülmüş, kalanı da bakımsızlık nedeniyle çok yıpranmıştır.

Yapının üzeri düz olup 1.25 m. yüksekliğindeki kalkan duvarla çevrilidir (R. 733). Üst kat köşe odalarının üzeri, düz damdan taşarak kalkan duvarlar seviyesine ulaşır. Bu kısımlar, bir platform teşkil ederek yapının köşelerindeki çatrîleri taşır. Burada ayrıca, merdivenlerin taraçaya açılan düz atkılı birer kapısı ile çatrîlere çıkan beş basamaklı birer merdiven yer almaktadır (R. 734). Çatrîler, dört kırmızı taş sütun üzerinde taşınan, saçaklı bir kubbeden ibârettir. Soğan formlu kubbeler içten ve dıştan sıvanmıştır. Mezar hücresinin üzeri açık bırakıldığından, biriken yağmur sularını engellemek üzere bu kısmın etrafı alçak bir duvarla çevrilmiştir (R. 733 ve 735).

Bu türbeden erken tarihli olan Abdurrahim Hân Türbesi'nde ve 18. yüzyıla ait Safder Ceng Türbesin'de, platform üzerinde havuz uygulamaları görülmektedir. Ancak bunlar, onun bir kısmını işgal eden küçük düzenlemelerdir. Rûşenârâ Türbesi'ndeki havuzlu platform konsepti, Babürlü türbe yapıları için yeni ve sıra dışı bir uygulamadır. Bununla birlikte onun öncüllerini Hind coğrafyasında görmek mümkündür. Türbe, dokuz birimden meydana gelen merkezî planlı şemaların bir varyasyonu olarak karşımıza çıkar. Genel tasarımı bakımından türbenin hem gövdesi hem de havuzlu platformu, Ekber döneminde, Şah Kulı Han'ın inşâ ettirdiği Su Köşkü'nü (Jal Mahal, 1590-93) hatırlatır. Narnaul'daki (Haryana) bu yapı, kare planlı sunî bir gölün ortasında yer alan ve yaklaşık 88 m. uzunluğundaki kemerli bir köprüyle ulaşılan yüksek bir platform üzerine inşâ edilmiştir. Sasaram'daki (Bihar) bir Sûrî yapısı olan Şir Şah Türbesi de (1545) dikdörtgen planlı büyük bir yapay gölün ortasında yer almaktadır. Fakat Rûşenârâ Begim'in türbesi onlardan çok daha

[716] Debala Mitra (ed.), **Indian Archaeology 1979-80 A Review**, ASI, New Delhi, 1983, s. 155; D. Mitra (ed.), **Indian Archaeology 1981-82 A Review**, ASI, New Delhi, 1984, s. 139; S.K. Mahapatra (ed.), **Indian Archaeology 1989-90 A Review**, ASI, New Delhi, 1994, s. 201.

zarif ve minyatür bir tasarım olarak belirir. Fetihpur Sikri'de, Ekber'in geceleri ay ışığında oturduğu Çâr Çemend'in (1576 civarı) havuzlu platform konsepti, bu zarif tasarım için daha yakın bir örnek teşkil etmiş olmalıdır. Ekber'in Ecmir (Racastan) Kalesi'ndeki köşkü de (1570), Rûşenârâ Türbesi'nde görülen gövde kuruluşunun erken tarihli örneklerindendir. E. Koch, dokuz birimli şemaların hem köşk hem de mezar yapılarında tercih edildiğini belirterek, Babürlülerdeki mezar ve köşk mimarisine dair fikirlerin çoğu kere iç içe geçmiş olduğunu belirtir.[717] Bu tesbite en uygun örneklerden biri, bize göre Rûşenârâ Türbesi'dir. Nitekim genel görünüşüyle türbe, *baradari* denilen dinlenmeye mahsus köşk yapılarına çok benzemektedir.[718] Hattâ, E. Koch da başlangıçta bahçeli bir köşk olan yapının sonradan türbeye dönüştürülmüş olabileceği ihtimalini göz ardı edememiştir.[719] Biz buna ihtimal vermiyoruz. Yapı, bahçeli köşklere benzemekle birlikte, merkezinde bir mezar hücresinin yer alması ve özellikle de bu kısmın üzerinin açık bırakılması, başlangıçtan îtibaren onun bir türbe olarak tasarlandığını göstermektedir. Ajurlu paneller değilse bile ortadaki dört sütunla taşınan kemerli strüktür, düz damlı bu yapıda inşâî bir zorunluluktur. Bu sütunlar ile ajurlu paneler arasındaki boşlukların tuğla örgüyle doldurulması, panellerin muhdes olabileceğini akla getirse de, bu, onun türbe olarak tasarlanmadığını göstermez. Nitekim açık bırakılan kısmın, sonraki bir uygulama olduğuna dair de bir işaret görünmemektedir. Ayrıca Lâl Bangla'da görüldüğü üzere, kubbeli fakat benzer tasarıma sahip türbeler daha sonraki dönemde de inşâ edilmiştir. Diğer taraftan yapı, Rûşenârâ Begim'in sağlığında köşk fonksiyona sahip olmuş olabilir. Fakat başından îtibaren bina, üzeri açık bir mezar hücresi barındıran bir türbe olarak tasarlanmış olmalıdır. Yapı, türbe ve köşk mimarîsindeki etkileşimi ortaya koyduğu gibi, ajurlu panellerden müteşekkil örtüsüz türbe tipi (muhaccer) ile üzeri kapalı mezar anıtı formunun kaynaşmasına da örnek teşkil eder. Babürlü hanedanının mensupları, İslâm mimarîsindeki kapalı mezar anıtlarının en muazzam örneklerini inşâ ettikleri gibi –özellikle Şah Cihan'ın çocukları– üstü açık türbe yapılarını da bilinçli olarak tercih etmişlerdir. Nitekim Rûşenârâ Begim'in kız kardeşi Cihanârâ Begim bu arzusunu, şâhide kitâbesine nakşettirmiştir.

---

717 Koch, **Mughal Architecture**, s. 46.
718 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 266.
719 Koch, **Mughal Architecture**, s. 127.

Eserin Kitâbeleri ve Tarihlendirilmesi:

Türbede herhangi bir yazı yada kitâbe bulunmamaktadır. Rûşenârâ Begim'in, türbeyle birlikte diğer yapıların bânîsi olduğu, 1650'de bağı bizzat kendisinin düzenlettirdiği ve Evrengzîb'in 13. saltanat yılında öldüğünde buraya defnedildiği bilinmektedir.[720] Bu malûmatın *Âsâr* kaynaklı görünmesine karşılık orada verilen inşâ tarihi, H.1064/M.1653'tür.[721]

Rûşenârâ Begim, Evrengzib'in kız kardeşi, Şahcihan ve sevgili eşi Mümtaz Mahal'in (Ercümend Bânû Begim) kızıdır. Cihangir, torununun doğum vaktini şöyle kaydeder: *"… 1. Ramazandan (2 Eylül 1617), dört ghari yedi pal*[722] *geçmişti ki oğluma (Şahcihan), onun diğer çocuklarının da annesi ve Âsaf Han'ın kızı, bir kız evlât doğurdu. Bu çocuğa Rûşenârâ Begim adı verildi."*[723] Rûşenârâ'nın doğumu Mümtaz Mahâl'in ölümüyle ilişkilendirilmişse[724] de Cihangir'in, hatıratında verdiği detaylı malûmat, onun daha önce doğmuş olduğunu gösterir. Şahcihan'dan sekizi erkek altısı kız, ondört çocuğu olan Mümtaz Mahal, 17 Zilkade 1040 (17 Haziran 1631) tarihinde son çocuğunu (Cevherârâ) doğurduktan sonra vefat etmiştir.[725]

Rûşenârâ Begim, 17 Cemâziyelevvel 1082'de (21 Eylül 1671) ölmüş[726] ve mezkûr türbesine defnedilmiştir.

Türbenin mimarı ve diğer sanatkârları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

---

720 C. Stephen'ın verdiği bu tarihî malûmat, sonraki Delhi monografi ve kataloglarında büyük ölçüde tekrar edilmiştir. Bkz. Stephen, s. 150; Fanshawe, s. 61; M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 266; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 2, s. 31, no. C45; J.P. Joshi, K. Deva vd., **Delhi Circle**, s. 58.

721 Bkz. S.A. Han, **Âsâr 1854**, Üçüncü Bâb-Fihrist, s. 8 ve Üçüncü Bâb-İmaretler, s. 72.

722 Dört ghari yedi pal, 1 saat 38 dk.yı aşar. Bir gün 3600 pal, bir ghari ise 60 paldir.

723 Jahangir, **Tuzuk-i Jahangiri**, (1-2), Cild: 1, s. 389.

724 Literatürde, Rûşenârâ Begim'in 17 Zilkade 1040 (M.1631) yılında doğduğu ve, annesi Mümtaz Mahâl'in bu doğumu müteakip öldüğü ileri sürülmüştür (Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 266; François Bernier, **Travels in the Mogul Empire A.D 1656-1668**, (Notlarla İngilizceye çev. Archibald Constable), [Birinci baskı, OUP, London, 1934], Munshiram Manoharlal, Delhi, 1992, s. 5, dpn. 2). Fakat Mümtaz Mahâl, Cevherârâ'nın doğumundan sonra ölmüştür (Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cild: II, ss. 521-522).

725 Hâfî Han, **Müntehab'ül-Lübâb,** Cild: 1, s. 459; Abdu-l Hamid Lahori, "Badshah-nama", (Kısmî İngilizce tercüme, J. Dowson), **The History of India, As Told By Its Own Historians**, (haz. H.M. Elliot ve J. Dowson), Cild: VII, s. 27.

726 Müstaidd Han, **Meâsir-i Âlemgîrî**, ss. 110-111.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

2.1. MİMARÎ

2.1.1. Strüktürel Kuruluş ve Plan Özellikleri

Babürlülerin en meşhur türbeleri, çarbağ düzeni gösteren büyük bir bahçe içinde yer almaktadır. Bahçenin merkezindeki mezar anıtı, defin alanını teşkil eden bir platform ile, onun üzerine inşâ edilmiş ziyaret salonundan oluşur. Katalog bölümünde incelenen türbelerin de önemli bir kısmı bu şematik ve strüktürel özelliklere bağlıdır.

2.1.1.1. Çarbağlar

Bahçe ve çevre düzenlemeleri (peyzaj mimarisi) Babürlülerin Hind coğrafyasına getirdikleri önemli yeniliklerden biridir. İlk bahçelerin bizzat Babür tarafından yaptırılmaya başlandığını, onun yalın anlatımlarının yer aldığı hatıratından öğreniyoruz.

"Hindistan'ın büyük bir kusuru, akar sularının bulunmaması olduğuna göre, oturulacak her yerde çarhlar ile akar sular temin ederek, plânlı ve muntazam yerler yapılabileceğini dâima düşünüyorduk. Agra'ya geldiğimizden birkaç gün sonra, bu maksatla Cûn suyundan geçip bahçe yapılabilecek yerleri araştırdık. Öyle safasız ve harap yerlerdi ki, iğrenme ve tiksinme ile oralardan geçtik. Bu yerin iğrençliği ve pisliğinden, çarbağ hayâli hatırdan çıktı. Bundan başka da Agra'ya böyle yakın olan bir yer pek yoktu. Birkaç gün sonra, ister-istemez, aynı yer ele alındı. Hamamın suyunu temin eden o büyük kuyu kazıldı; enbelî ağaçları ile sekiz köşeli havuzun bulunduğu bir parça yer ve onlardan sonra büyük havuz ve sahanı yapıldı. Daha sonra, hamam yapıldı. Böyle safasız ve intizamsız Hind'de, güzel, plânlı ve

muntazam bahçeler vücuda geldi. Her köşe makbûl çemenler ve her çemen de münasip gül ve nergisler ile bezendi."[727]

Babür'ün bu açık sözlü betimlemeleri, yepyeni bir anlayışla çevre düzenlemelerine girişildiğini, özellikle bahçeler tesis edilmek sûretiyle zarif yaşam alanlarının oluşturulmaya başlandığını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Babürlü dönemindeki ilk çarbağların, bizzat Babür'ün emriyle kurulduğunu biliyoruz. Şüphesiz o, Timurlu çarbağlarını yakından tanıyordu ve özellikle Agra çevresini bunlarla donatmak hususunda çok istekliydi. Fakat yine de Babürlü dönemine ait, aslî kuruluşuyla günümüze ulaşan ilk çarbağlı türbe Hümayun Türbesi'dir. Etrafı duvarlarla kuşatılmış bir bahçeye sahip türbeler, Delhi Sultanlıkları döneminde de inşâ edilmişti. Örneğin İskender Lodi Türbesi, kare planlı bahçesiyle bunların gelişmiş örneklerindendir. Gıyasüddin Tuğluk Türbesi'ni, muhkem duvarlarla kuşatan düzenleme ise bir kale görünümündedir. Babürlülerin çarbağlı türbeleri, havuzlu ve kaneletli su taksimatıyla daha farklı bir konsept sunar.

Babürlü bahçeleri, tasarım özellikleri bakımından Türkistan ve İran'ın eski bahçelerinden mülhemdir.[728] E. O'Donovan'ın, 1800'lerin son çeyreğindeki kayıtlarından[729] hareketle, Merv'deki (Türkmenistan) Sultan Sancar Türbesi'nin (1118-57) daha sonraki Timurlu ve Babürlü çarbağlarının proto-tipi olabileceği ifade edilir.[730] Daha spesifik bir ilişki kurularak, Hümayun Türbesi'nde olduğu gibi

---

727 Babür, **Baburnâme (2000)**, ss. 480-481.

728 Babürlü bahçeleri ve öncülleri hakkında bkz. Stuart, ss. 1-33; James Dickie (Yaqub Zaki), "The Mughal Garden: Gateway to Paradise, **Muqarnas**, Sayı: III (1985), ed. O. Grabar, Brill, Leiden, 1985, ss. 128-137; Catherine B. Asher, "Babur and The Timurid Char Bagh Use and Meaning", **Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre** 1-2 (1991), ed. Attilio Petruccioli, ss. 46-55; Ebba Koch, "The Mughal Waterfront Garden", **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires Theory and Design**, ed. Attilio Petruccioli, Brill, Leiden, New York, 1997, ss. 140-160; Ebba Koch, "Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)", **Muqarnas An Annual On The Visual Culture of The Islamic World**, Sayı: XIV (1997), ed. Gülru Necipoğlu, Brill, Leiden, 1997, ss. 143-165. Ayrıca, bahçelerin ve ilgili literatürün değerlendirildiği son dönemdeki bir çalışma için bkz. James L. Wescoat Jr., "Mughal Gardens: The Re-emergence of Comparative Possibilities and the Wavering of Practical Concern", **Perspectives on Garden Histories**, ed. Michel Conan, Dumbarton Oaks, Washington, 1999, ss. 107-135.

729 Bkz. Edmond O'Donovan, **The Merv Oasis, Travels and Adventures East of the Caspian During the Years 1879-80-81**, Smith, Elder, & Co., London, 1882, Cild: II, s. 250 vd.

730 John D. Hoag, **Islamic Architecture**, H.N. Abrams, New York, 1977, s. 209'a atfen, Yaşar Çoruhlu, "Türkmenistan Eski Merv'deki Sultan Sancar Türbesi'nin Restorasyon Çalışmaları

Babürlülerdeki, aksiyel bölünme gösteren bir bahçe (çarbağ) içine konumlandırılmış türbe fikrine, Sultan Sancar Türbesi'nin öncül bir örnek teşkil ettiği ileri sürülür.[731] Türbenin restorasyon çalışmalarına danışmanlık yapan Y. Çoruhlu, etraftaki bir takım izlerin ve havadan çekilen fotoğrafların, yapının, dört ana yön şemasına dayalı bir bahçenin tam merkezinde yer aldığına işaret ettiğini ifade ederek, aslında bütün Sultan Kale için geçerli olan bu şemanın, *ordu-kent* yada *ordu-balık* diye bilinen eski Türk hükümdar şehirlerine dayandığını belirtir.[732] Sultan Sancar Türbesi'nin çevresindeki bakıyyeler, henüz bütünüyle aydınlatılamamışsa da *çarbağlı türbe konsepti*nin Türk mimarîsinde önceden beri bilindiğine işaret etmektedir.

Muhteşem çarbağlar ve onları ihata eden duvarlarla kuşatılan Babürlü türbeleri, şehrin karmaşasından uzaklaşıldığı nezih mekânlar şeklinde tasarlanmıştır. Hümayun Türbesi, Safder Ceng Türbesi ve Mirza Necef Han Türbesi, çarbağ düzenindeki bahçelerini koruyabilen Delhi türbeleri olarak karşımıza çıkar. Nilâ Künbed, Rûşenâra Begim Türbesi ve diğer bazı türbelerin de başlangıçta bir çarbağla techiz edildiği anlaşılmaktadır.

2.1.1.2. Platformlar

Babürlü türbelerinin önemli bir kısmı, yüksek ve geniş tutulmuş bir alt yapı özelliği gösteren platform ile onun üzerine merkezî olarak konumlandırılmış üst yapı niteliğindeki gövdeden oluşur. Platformlar bütünüyle dolgu olabildiği gibi, merkezdeki mezar odasının dışında kalan kısımları dolgu olan yada pek çok birimin bulunduğu kapalı mekân özelliğini haiz bulunanlar da mevcuttur. Bunlar genellikle üzerindeki gövdeye has müstakil strüktürler ise de, az sayıdaki örneğin başka bir yapıyla birleştiği görülmektedir.

İncelenen türbelerden 14'ü (Berber Türbesi, Sundervâlâ Burc, Lakkarvâlâ Burc, Anonim Türbe I, Anonim Türbe IV, Anonim Türbe V, Muhammed Kulı Han

---

2001-2004," **Sultan Sancar Türbesi / Soltan Sanjar Kümmedi**, (ed. T. Atmaca), TİKA, Ankara, 2004, ss. 127-128.

731 D. Fairchild Ruggles, "Humayun's Tomb and Garden: Typologies and Visual Order", **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design**, (ed. Attilio Petruccioli), Brill, Leiden, 1997, ss. 176 ve 183 (fig. 9).

732 Çoruhlu, **Sultan Sancar Türbesi**, ss. 128-129.

Türbesi, Sebz Burc, Nilâ Künbed ile Hân-ı Hânân, Safder Ceng, Hümayun, Mirza Muzaffer Hüseyin ve Rûşenârâ Begim türbeleri), müstakil bir platform üzerinde yükselmektedir. Bazıları esaslı tamirler görmüş olan bu platformlar hâlen ayaktadır. Ayrıca, Şemsüddin (Şemsî / Chaumachi) Han Türbesi, Seyyid Âbid Türbesi, Mîr Tâkî Türbesi, Anonim Türbe III ve Burc-ı Lâl Bangla'nın da müstakil platformlarının olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu beş örnek aslî kuruluşlarını yitirmiştir. Efservâlâ Türbesi'nin platformu, mevcut hâliyle yanındaki cami yapısıyla birleşmiş durumdadır. Gâziyüddin Han Türbesi ise, dâhil olduğu külliye yapılarına bitişik ve ajurlu panellerle kapatılmış bir yükselti üzerinde yer alır. İmam Zamîn Türbesi, cami müştemilâtına bitişik bir strüktür üzerine inşâ edilmiştir. Mevlânâ Cemâlî Türbesi de zemini yüksek bir avlu (hazire) içinde yer alır. Bunların dışında olmak üzere, müstakil bir yüksek strüktür üzerinde yer alan diğer mezar yapısı ise Edhem Han Türbesi'dir. Ancak türbeye kaide teşkil eden bu strüktür, Babürlü türbe platformlarından ayrı değerlendirilmelidir. Surları andıran yüksek duvar ve kulelerle tahkim edilerek yükseltilmiş bu yapı, Gıyasüddin Tuğluk ve İskender Lodi türbelerinin yer aldığı muhkem yapılar geleneğini sürdüren yüksek zeminli bir avlu özelliği gösterir.

Hümayun, Hân-ı Hânân ve Safder Ceng türbelerinin platformları çok sayıda mezar odası ve diğer birimlerden oluşan kapalı mekân özelliği gösterir. Hattâ Hümayun Türbesi'nin çok birimli büyük platformu, dolgu olan bir diğerinin üzerinde yer alır. Muhammed Kulı Han Türbesi'nin platformu –sonraki ilâveler hariç olmak üzere- merkezinde bir mezar odası bulundurur. Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi'ndeki mezar odası, platformla sınırlı olmayıp üstteki gövdeye taşar. Diğer türbelerin platformları, herhangi bir mezar odası girişine sahip değildir ve bütünüyle dolgu görünmektedirler. Fakat, Lakkarvâlâ Burc ve Anonim Türbe I'nın platformlarında olduğu gibi, dehliz girişleri kapatılmış izlenimi veren örnekler, ilk kuruluşları îtibariyle bunlardan bazılarının, en azından bir mezar odasına sahip olduklarını düşündürmektedir. Sadece cenazelik katından ibaret olmayan ve türbe gövdesinin etrafında geniş bir alan teşkil eden platformların, yağışlı iklim koşullarına da bağlı olarak ziyaretleri kolaylaştırıcı rolü bulunmaktadır. Hem asıl defin mekânı hem de ziyaret salonu kuşatan bir taraça olarak dînî ve pratik ihtiyaçları karşılayan platformlar, türbelerin sembolik anlamlarına da katkıda bulunurlar. Özellikle yüksek

platformlar, dünyevî sıradanlıktan uhrevî yükselişe basamak teşkil eden ve yapıların anıtsallığını artıran ögeler olarak belirir. Türk türbe mimarîsindeki cenazelik katları ve Güney Asya mabed mimarîsinin yüksek tutulmuş çabutra biçimindeki alt strüktürleri, Babürlü türbelerindeki platform uygulamalarına temel referans teşkil etmiş görünmektedir.

2.1.1.3. Türbe Gövdeleri

Panel Duvarlı Türbeler: Babürlülerin Delhi'deki mezar yapılarını, gövde strüktürleri bakımından başlıca iki grupta incelemiştik. Bunlardan ilki, *açık türbelerin* bir varyasyonu olarak değerlendirilebilecek *panel duvarlı türbeler* olup, *örtülü* (üstü kapalı) ve *örtüsüz* (üstü açık) olmak üzere iki farklı yapı tipiyle temsil edilirler. Bunlardan üstü örtülü olanları, tek örtülü ve çok örtülü olmak üzere iki grupta ele aldık.

Yusuf Kattal Türbesi (öl. 1526-27), İmam Zamin Türbesi (1537-38), Nizamüddin Evliya Türbesi (1562-63) ve Emir Hüsrev Türbesi (1605-06), *tek örtü birimine sahip panel duvarlı türbelerdir.* Bunlardan ilk üçü, kare planlı yapılar olup oniki sütunun taşıdığı bir kubbeyle örtülüdür. Güney cephelerinin ortasında giriş açıklığı, batı cephelerinde ise mihrab bulunur; kalan sütunların arası ajurlu panellerle kapatılmıştır. Yusuf Kattal ve İmam Zamin türbeleri ile Nizamüddin Evliya Türbesi'nin oniki sütunlu kare gövdesi, yerel İslâm mimarîsindeki tek kubbeli sütunlu türbeler geleneğini sürdürür. Daha çok velî ve ulemâdan kimseler için yapılmış olan çatrî tarzı türbelerin, Delhi Sultanlıkları döneminde inşa edilmiş, kare, altıgen ve sekizgen planlı pek çok örneği bulunur.[733] Nizamüddin Evliya Türbesi'ne 1652-53'de bir revak eklenmiş, 1823-24'te eski kubbenin üzerine, dönemin zevkine uygun soğan formlu yenisi yapılmıştır. Böylelikle eski formunu yitirerek revaklı, çift kubbeli hâle gelen yapı, Babürlü tarzına bürünmüştür. Tek örtülü panel duvarlı türbelerin diğer örneği, Emir Hüsrev Türbesi'dir. Daha önce belirttiğimiz üzere, bu yapı aslında farklı dönemlerde inşa edilmiş iki türbeden oluşmaktadır. Ajurlu panellere sahip bir ihâta duvarından müteşekkil üstü açık türbenin içine, 1605-06'da,

[733] Savita Kumari, **Tombs of Delhi Sultanate Period**, Bharatiya Kala Prakashan, Delhi, 2006, s.58.

kapalı çatrî tarzında ikinci bir yapı inşa edilmiştir. Üstü açık ilk yapı, sonraki yapının çevre duvarı mahiyetinde kaldığı ve her ikisi de tek bir türbe olarak algılandığı için biz onu, tek örtü birimine sahip panel duvarlı türbeler arasında ele aldık. Oniki sütunlu bu yapı, mermer malzemesinin yanı sıra mihrabının olmayışı ve tonozla örtülü dikdörtgen planıyla, anılan erken tarihli örneklerden ayrılır. Malzeme seçimi, açıkça dönemin eğilimini yansıtmaktadır. Türbenin dikdörtgen planı ve buna bağlı olarak tonozla örtülmesi, yeni yapıyı eski üstü açık türbenin içine, Emir Hüsrev'in kabrini ihâta edecek biçimde sığdırma gayretinden kaynaklanmış olmalıdır. Sonuç olarak, çatrî tarzı türbelerin başlangıçta yerel geleneklere bağlı olarak inşa edildiğini, daha sonra bu tarz türbelere, Babürlü zevkini yansıtan yeni bir karakter kazandırıldığını söylemek mümkündür.

Panel duvarlara sahip örtülü türbeler arasında değerlendirdiğimiz diğer bir tip, iç mekâna yayılan çok sayıdaki taşıyıcı ile desteklenmiş *çok örtü birimine sahip türbe* tipidir. Bu tarzın, Delhi'deki tek temsilcisi Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'dir (1623-24). Hümayun dönemine ait sadece bir örnek (Bayana'daki Muhammed Köşkü 1533-34) bilinmekle birlikte, özellikle Ekber devrinden îtibaren sütunlu köşkler yapılmaya başlanmıştı. Bunlar yerel geleneklere bağlı olduğu kadar, İran ve Mâverâünnehir coğrafyasındaki sütunlu salonlardan izler taşımaktadır.[734] Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, çok ayaklı olması yönüyle bu eski geleneklerin takipçisidir. Ancak bu strüktür tarzı, türbe mimarîsi için yeni bir tip teşkil eder.[735] Sütunları ve zarif kemer-kubbe konstrüksiyonu bakımından, kolon-kiriş sistemine dayalı yerel gelenekten farklı bir biçimde gelişen Kökeldaş Türbesi, bütün Hind-İslam mimarlığı boyunca inşa edilen nâdide örneklerden biridir. Kökeldaş Türbesi'nin takipçisi ise, Sikandra-Agra yolu üzerinde yer alan, mermer yerine kırmızı taş malzemenin kullanıldığı, hemen hemen aynı tasarım ve ölçülere sahip Salâbet Han Türbesi'dir.

Panel duvarlı türbelerin ikinci ana grubu, herhangi bir örtüsü bulunmayan *üstü açık türbeler*den oluşur. Ajurlu panelleri tutan kolon-kiriş sisteminden müteşekkil bu türbelerin en erken örneği, Emir Hüsrev Türbesi'nin H.938 (1531-32) yılında inşa edilen ilk hâlidir. Bu yapının basit bir ihâta strüktürü olmadığını daha

[734] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 41-42.
[735] Koch, **Mughal Architecture**, s. 82.

önce belirtmiştik. Nitekim batı cephesinin ortasında, ajurlu panel duvardan yüksek tutulmuş mihrabı ve onun iki yanındaki mihrabiyeleri ile bu yapı, üst örtüsü bulunmayan bir türbe idi. Ancak bu yapıdan sonra, uzun bir müddet üstü açık türbe inşa edilmemiştir. Bu tarz türbelerin, Delhi'de tekrar yaygınlaşmasını sağlayan, Cihanârâ Begim Türbesi (1681) olmuştur. Cihanârâ Begim'in türbesi ile bu grubun sonraki örnekleri, strüktür biçimi ve türbe telâkkisi bakımından Emir Hüsrev'in ilk türbesinin takipçileri olmalarına karşın, süslemesi, malzeme ve işçiliği bakımından, Tac Mahal'deki ziyaret salonu ve mezar odasındaki iki örnek ile Rabia Devranî Türbesi'ndeki lâhdi ihata eden ajurlu mermer panellerden mülhem görünmektedir. Zengin ve göz alıcı kakma işçiliğiyle sıra dışı örnek teşkil eden, Tac Mahal'deki ajurlu paneller, Rabia Devranî'nin türbesindeki mermer kafese ilham kaynağı olmuştur. Kakmalara yer verilmeksizin zarif oyma işçiliğiyle yapılan bu ajurlu ihâta yapısı, Tac Mahal'dekiler gibi sekizgen şema arz eder. Delhi'deki mezkûr örneklerin, Rabia Devranî Türbesi'ndeki mermer kafesten hemen tek farkı, dikdörtgen forma sahip olmalarıdır. Cihanârâ Begim'den îtibaren hanedan üyeleri, âbidevî kapalı mezar anıtları içindeki bu ajurlu strüktürleri, kendileri için mütevazı birer türbe yapısı olarak yeterli görmüşlerdir. Bu tip türbelerin, Emir Hüsrev'den sonraki örneklerinde belirgin bir mihrab düzenlemesi bulunmaz. Diğer yandan, Emir Hüsrev'in üstü açık ilk türbesinin Sind coğrafyasıyla muhtemel ilişkileri araştırılmaya muhtaçtır. Gerek üstü açık gerekse örtülü olsun, kolon-kiriş yada sütun-kemer sistemine sahip bu tarz türbeler, panel duvarlı cepheleri, mimarî teknikleri ve plan özellikleriyle yalın bir kuruluş arz ederler.

Örgü Duvarlı Türbeler: Babürlü türbelerinin monümental ölçekli örnekleri, şüphesiz, taş yada tuğla konstrüksiyonlu yapılardır. 'Katalog'daki türbelerin ikinci ana grubunu oluşturan, *Örgü duvarlı türbeler* şeklinde tavsif ettiğimiz bu tarz mezar anıtları, *dikey (vertikal)* ve *yatay (horizontal) gelişme gösteren türbeler* olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Dikey gelişme gösteren türbeler, *tek birimli* ve *çok birimli* iç mekânlarıyla iki farklı gövde yapısı ortaya koyarlar. Her iki grup da kendi içlerinde dış gövde formlarına göre farklılık gösterir.

Tek birimli iç mekâna sahip vertikal türbeler, dış gövde formlarına göre *kare planlılar*, *sekizgen planlılar* ve *düzensiz sekizgen planlılar* olmak üzere üçe ayrılır.

Sekizgen planlılar arasında ele aldığımız Edhem Han Türbesi, esasen revaklı gövde kuruluşu bakımından diğer sekizgen türbelerden ayrılır. Revaklı gövdesi ve genel görünüşüyle türbenin, Lodi tarzını yansıttığı zaman zaman litaratürde dile getirilmiştir.[736] Edhem Han Türbesi'nin en yakın referanslarından biri Delhi'deki İskender Lodi Türbesi'dir (1517-18). Ancak Sûri devrinde inşa edilmiş İsa Han Niyazî Türbesi (1547) de aynı tarzdadır. Hattâ, Mübarek Şah ve Muhammed Şah'ın türbeleri (1434-1445), Seyyidîler döneminde (1414-1451) bu türbe formunun sevilerek uygulandığını göstermektedir. Revaklı sekizgen türbelerin Delhi'deki, gelişmiş ilk örneği ise Han Cihan Tilangânî Türbesi (1388) olup, Firuz Şah Tuğluk'un baş veziri Han Cihan adına inşa edilmiştir. Gıyâsüddin Tuğluk henüz vâli iken (1320) Multan'da (Pakistan) sekizgen planlı bir türbe (Şeyh Rükn-i Âlem Türbesi) inşa ettirmişti. Muhkem cepheleri olan yüksek bir platform üzerine inşa edilmiş, dıştan iki katlı bu tuğla türbe, İran coğrafyasının etkilerini yansıttığı gibi, şevli duvarları ve köşe kuleleri biçimindeki yarım daire payandalarıyla, sonraki Tuğluk mimarîsinin karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırır.[737] Rükn-i Âlem'in türbesi, İndus vadisindeki bir grup sekizgen türbenin de ilham kaynağı olmuştur.[738] Diğer yandan, Sultaniye'deki (İran) Olcaytu Türbesi'nin (1313) revaklı üst kat gövdesi, Delhi'deki revaklı sekizgen gövdeler için Multan'dakilerden daha yakın bir örnek teşkil eder. Olcaytu Türbesi'nde görülen, ortadaki daha geniş tutulmuş üç kemer gözünden oluşan revaklı cephe düzeni, Delhi'de de benzer şekilde uygulanmıştır. Gıyasüddin Tuğluk Türbesi'nin (1325 civarı, Delhi) yer aldığı kale-platformun kuzey burcunu teşkil eden sekizgen planlı Zafer Han Türbesi (1323-25), Han Cihan Tilangânî Türbesi'nden daha erken tarihli olması bakımından dikkat çekicidir. Türbenin, iki lâhid bulunan sekizgen orta mekânı, kesme taştan örülmüş sekiz ayağın taşıdığı, dıştan beyaz mermerle kaplı bir kubbeyle örtülmüş; burcun cephelerine açılan mazgalların ışıklandırdığı sekizgen bir koridorla çevrelenmiştir. Zafer Han Türbesi, müstakil yapı hüviyetini haiz olmamakla birlikte, arz ettiği şema bakımından Han Cihan Tilangânî Türbesi'ne örnek teşkil etmiş olabilir. Gerek Zafer

---

736 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 3, s. 82; R. Nanda, N. Gupta ve O.P. Jain, **A Listing**, Cild: 2, s. 243, no. F264.

737 Antony Welch ve Howard Crane, "The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate", **Muqarnas**, Sayı: I (1983), ed. O. Grabar, YUP, New Haven, 1983, ss. 140-143.

738 Ahmad Nabi Khan, **Islamic Architecture of Pakistan: An Analytical Exposition**, **Volume One Arab and Central Asian Contribution**, National Hijra Council, Islamabad, H.1411/M.1990, ss. 150-166.

Han'ın surlara entegre edilmiş türbesi, gerekse Han Cihan'ın müstakil türbesi,[739] bir çevre strüktürüyle kuşatılmış merkezî mekânlı sekizgen şemanın, Delhi'ye Tuğluklar vasıtasıyla taşındığına işaret etmektedir.

Tilangânî'nin türbesiyle (1388) başlayan ve Edhem Han Türbesi'ne (1560'lar) kadar Delhi çevresinde beğenilerek inşa edilen revaklı sekizgen türbelerin İslâm mimarîsindeki referansları, Abbasî halifesi Muntasır'ın inşa ettirdiği, bilinen ilk türbe Kubbet'üs-Süleybiye (862, Samerra) ile Emevî halifesi Abdülmelik'in yaptırdığı Kubbet'üs-Sahra'ya (691-92, Kudüs) kadar geri götürülür.[740] Ziyaret ve tavaf kültü çerçevesinde şekillenen merkezî mekân anlayışının bir ürünü olarak, İndus vadisinden Akdeniz sahillerine uzanan bölgelerde, bu şemaların öncüllerini görmek mümkünse de, Delhi'deki bu türbeler konstrüksiyonu ve strüktür karakteri bakımından yerel ve orijinaldirler. Edhem Han Türbesi'nden sonra bu şema, bir çatrî ile taçlandırılan çok katlı köşkler (cihannüma) şeklinde saray mimarîsinde kullanılmıştır.[741] Babürlü türbe mimarîsindeki son örnekleri, ikisi Tac Mahal Külliyesi (dış bahçe) içinde, diğeri külliyenin doğu duvarı önünde olmak üzere, çok daha zarif üç türbeyle temsil edilir.[742]

Edhem Han Türbesi dışında kalan, tek salona sahip sekizgen ve düzensiz sekizgen planlı türbeler, yerel geleneklere yabancı bir tasarım sunarlar. Muhammed Kulı Han Türbesi ile Burc-ı Lâl Bangla, ana yönleri taçkapı nişiyle techiz edilmiş sekizgen dış gövde ve kare iç mekâna sahiptirler. Bu türbelerden ilki, sivri tonozlu eyvan formundaki taçkapıları, tâlî cephelerindeki yarım sekizgen şemalı derin nişleriyle Orta Asya ve İranlı tasarımları hatırlatır.[743] Geç tarihli olan ikincisi, küçük

---

739 Han Cihan Tilangânî Türbesi bugün, çevresindeki kaotik yapılaşmayla entegre olmuş vaziyettedir. Mübarek Şah Türbesi de aynı âkıbeti paylaşır.

740 Sûrî döneminde de örnekleriyle (Sasaram'daki Hasan Han ve Şir Şah türbeleri, 1540'lar) karşılaşılan bu tarz yapılar Budist stupalarıyla da karşılaştırılır (Bkz. José Pereira, **The Sacred Architecture of Islam**, Aryan Books, New Delhi, 2004, s. 171). Delhi Sultanlıkları dönemindeki revaklı sekizgen türbelerin ortaya çıkışı ve gelişimi için bkz. Kumari, s. 50 vd. Ayrıca, kule türbelerden (tomb tower) farklı olarak kubbeli sekizgen (domed octagon) türbelerin İran'daki gelişimi için bkz. Bernard O'Kane, "The Gunbad-i Jabaliyya at Kirman and The Development of the Domed Octagon in Iran", **Arab and Islamic Studies: in honor of Marsden Jones**, (ed. Heyet), The American University in Cairo Press, Cairo 1997, ss. 1-12.

741 Koch, **The Complete Taj**, s. 125.

742 Koch, **The Complete Taj**, ss. 114-115 ve 120-125.

743 Başta eyvan ve piştak olmak üzere İranlı ve Orta Asyalı mimarî formlar, Sultanlıklar döneminden îtibaren Hind coğrafyasında etkili olmuştur. Bkz. Finbarr Barry Flood, "Persianate Trends in Sultanate Architecture: The Great Mosque of Bada'un", **The Iconography of Islamic Art,**

ölçekli olup onun tâlî yönlerinde niş bulunmaz. Ana akslardaki, sonradan örülerek giriş ve pencere açıklığına dönüştürülen, bengalî tonozla örtülü nişler de nisbeten sığdırlar. Muntazam sekizgen şemalar, türbe mimarlığının eski formları arasında iseler de Babürlü türbeleri daha çok düzensiz sekizgen, bir başka ifadeyle köşeleri pahlanmış kare formundaki bir dış gövdeye sahiptirler.

Düzensiz sekizgen gövde formu arz eden Sebz Burc, Anonim Türbe V, Mîr Tâkî ve Seyyid Âbid türbeleri içte muntazam kare planlı bir salon arz ederler. Dış formu îtibariyle aynı grupta yer alan Efservâlâ Türbesi, tonozla örtülmüş dört eyvanlı iç mekân sunarken, Nila Künbed ve Şemsî (Chaumachi) Han Türbesi hem sekizgen hem de kare iç mekân algısı yaratan ilginç bir şemaya sahiptir. Küçük ölçekli bir yapı olan Seyyid Âbid Türbesi hariç, 16. ve 17. yüzyıla ait diğer 6 türbe, ana akslarda, basık sivri tonozla yada yarım kubbeyle örtülü derin taçkapılara, diyagonal akslarda ise yarım sekizgen nişlere sahiptir. Türbelerin üçünde (Sebz Burc, Efservâlâ Türbesi ve Nilâ Künbed), tâli cephe nişlerinden biri, merdiven aralığı nedeniyle sığ bırakılmıştır. Bir 17. yüzyıl yapısı olan Seyyid Âbid Türbesi, temelde aynı tasarımın ürünüdür. Ancak, ana akslardakiler de dâhil olmak üzere bütün cephe nişleri, derin eyvan formundan çok, Şah Cihan mimarlığının egemen formlarından olan dilimli kemerle geçilmiş sığ derinliklerden ibarettir. Görünen o ki, beden duvarlarından yüksek tutulmuş âbidevî piştâklara sahip Sebz Burc'la temsil edilen yalın Türkistanlı tasarım, Seyyid Âbid Türbesi'nde olduğu gibi giderek yerel bir karakter kazanmaya başlamıştır.

Hind-İslâm mimarîsinin bilinen ilk mezar anıtı olarak muazzam ölçekli bir kuruluşla karşımıza çıkan Sultan Ğari Türbesi'nde (629/1231-32), mezar odasından ibâret sekizgen tasarım, mezar yapılarıyla sekizgen şema arasındaki güçlü ilişkinin, başlangıçtan beri bölgede var olduğunu göstermektedir. Zeminden, takrîben 1.25 m. irtifaında çıkıntı yapan, kalan kısmı zemine gömülü olup onüç basamaklı bir merdivenle inilen odanın örtü sistemi, tamamen Hind mimarîsi geleneklerine bağlı olmakla birlikte, kripta konsepti bakımından onu, Selçuklu türbeleriyle karşılaştırmak gerekir. Bu nedenle o, söz konusu sekizgen türbeler için uzak bir

---

Studies in Honour of Robert Hillenbrand, (ed. Bernard O'Kane), EUP, Edinburgh, 2005, ss. 159-195.

örnektir. Muhammed Kulı Han ve Sebz Burc gibi tek birimli iç mekâna sahip sekizgen ve düzensiz sekizgen gövdeli tasarımlar, Hind coğrafyası için yabancı oldukları kadar Babürlü türbe mimarlığının sonraki gelişimini etkileyen güçlü bir formulasyona sahiptirler.

Tek birimli iç mekâna sahip vertikal türbeler arasında, kare dış gövde formuna sahip olanlar, iki farklı cephe tasarımı sunarlar. En erken tarihli örnek olan Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin (1528-29) hem üçer sığ nişle hareketlendirilmiş cephe düzeni, hem de içte ve dışta kare form arz eden planı, son döneme ait Anonim Türbe IV'de bir takım küçük farklarla karşımıza çıkar. Bu sonuncu örnekte cephe nişlerinin kemerleri, dilimli forma bürünmüş; Mevlânâ Cemâlî Türbesi'ndeki dıştan düz dam arz eden fevkalâde basık kubbe, bu yapıda yerini ayna tonoza bırakmıştır. Ayrıca, ilkinde mihrab bulunurken ikincisinde yoktur. Kare planlı türbeler, Delhi Sultanlıklarının erken döneminden îtibaren yapıla gelmiştir. Bunların ortak özelliği, batı duvarında geleneksel boyutlarda bir mihrab düzenlemesine sahip olmalarıdır. Babürlülerin ilk yıllarında tamamlanan Mevlânâ Cemâlî Türbesi de mihrablı tasarımıyla bu geleneği takip eder. Bu grupta ele alınan diğer sekiz türbe, içte ve dışta kare planlı olup, aslî giriş düzenini yitirmiş görünen Ârif Ali Şah Türbesi de dâhil tamamı taçkapı-cephe tasarımı sunar. Sadece Anonim Türbe II'tekiler oldukça sığ tutulmuş olup diğerlerindeki girişler derince bir niş içine alınmışlardır.

Vertikal türbelerin ikinci grubu (*çok birimli iç mekân düzenine sahip türbeler*) ise, merkezdeki asıl salon ve onu kuşatan ikincil birimlerinden müteşekkil iç mekân tasarımıyla *merkezî salonlu* türbelerden oluşur. Babürlü türbe mimarîsinin, İslâm türbe mimarîsi içinde müstesna bir yere sahip muazzam ölçekli mezar anıtları da bu tarz türbeler arasında yer alır. Horizontal türbelerin de bir kısmı benzer iç mekân düzenine sahip büyük ölçekli yapılar olarak karşımıza çıkar. Fakat onlar, üst yapıları bulunmaksızın yatay gelişme gösteren bir strüktürden (platform) ibaret olduklarından ayrı değerlendirilmiştir.

Çok birimli vertikal türbeler, dış gövde formları bakımından kare yada düzensiz sekizgen bir gövde arz ederken, iç mekân tasarımları bakımından daha fazla çeşitlilik gösterirler. Ancak hepsindeki ortak özellik, merkezî bir salonun çevre birimlerince kuşatılmış olmasıdır. Vertikal türbeler arasında bu şemanın en yalın

hâli, son döneme ait Lâl Bangla I ve II'de görülür. Her ikisi de kare dış gövde formuna sahip olup, kare planlı merkezî salonun köşelerindeki birer küçük kare oda ile onların aralarındaki, üçer kemer gözünden müteşekkil revaklı düzenlemeden oluşan *dokuz bölümlü şema* arz eder. Köşe odalarının arasındaki dikdörtgen bölümler, merkezî salona ve köşe odalarına giriş teşkil eder ve taçkapı nişinin yerini almışlardır.

Kare dış gövde formu arz eden, merkezî salonlu diğer bir örnek Hân-ı Hânân Türbesi'dir. Türbenin kare planlı orta mekânı, asal eksenlerde derin taçkapı eyvanları; diyagonal eksenlerde ise iki katlı sekizgen köşe odalarıyla kuşatılmıştır. Girişleri cephelere açılmış alt kat köşe odalarının, taçkapı eyvanları ve merkezî salonla bağlantıları yoktur. Dışta kare olmakla birlikte çok bölümlü iç mekân tasarımı gösteren diğer bir örnek Safder Ceng Türbesi'dir. Türbenin kare planlı merkezî salonu, ana yönlerdeki büyük dikdörtgen salonlar ile tâlî yönlerdeki köşe odalarınca kuşatılmıştır. Taçkapılar da doğrudan merkezî salona değil, dikdörtgen salonlara açılırlar. Bu yapı, iç mekân tasarımıyla yukarıdaki örneklerden ziyade, tahtgâh tipi türbelerden Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi ve Sundervâlâ Mahal'e benzer. Ancak, köşelere entegre kuleleri de dâhil olmak üzere genel plan şeması bakımından, kendinden iki buçuk asır önce inşa edilmiş, Gazne'deki Uluğ Bey-Abdürrazzâk Türbesi'nin (1501-02) yakın bir benzeridir (Çiz. Uluğ Bey plan).

Düzensiz sekizgen dış gövde formu arz eden çok birimli vertikal türbelerin, Delhi'deki tek örneği Hümayun Türbesi'dir. Bu yapıda ilk kez ortaya çıkan, merkezî salon ile köşe odaları arasında diyagonal bağlantılara sahip radyal simetrili plan, Babürlülerin zirve mezar anıtı Tac Mahal'in hazırlayıcısı olmuştur.

Örgü duvarlı türbelerin diğer grubunu *horizontal türbeler* oluşturur. Sıra dışı bir tarz olarak karşımıza çıkan Rûşenârâ Begim Türbesi, gövde strüktürüyle bu grupta yer almasına karşın, yapının merkezinde küçük bir yer kaplayan defin mekânının üzerinin açık olması bakımından diğer horizontal türbelerden ayrılır. Köşelerinde iki katlı birer odanın yer aldığı, verandalarla dışa açılan merkezî salonuyla haçvârî bir düzen sunan kare planlı türbe, daha çok bahçe köşklerini hatırlatır. Sonraki bir tâdilât olduğuna dair herhangi bir işaret bulamadığımız, etrafı ajurlu panellerle çevrili, üstü açık bırakılmış küçük defin mekânı, ilk kuruluşundan

îtibaren yapının bir türbe olarak tasarlandığına[744] işaret etmektedir. Böyle bir tasarım, üstü açık türbelerde olduğu gibi, doğrudan semaya açılan örtüsüz bir mekâna gömülme arzusunun bir sonucu olmalıdır. Nitekim Rûşenârâ Begim'in kardeşleri de açık bir mekâna defnedilmiş; hattâ Cihanârâ Begim, bu arzusunu şâhidesine nakşettirmişti. Rûşenârâ Begim de benzer duyguları paylaşmış olabilir. Yapının aynı zamanda bâniyesi olan Rûşenârâ Begim'in, muhtemelen özel isteğiyle gerçekleşen bu uygulama, Babürlülerin sıkça kullandığı dokuz birimli geleneksel şemanın, küçük fakat yaratıcı bir müdahaleyle ünik bir türbe tipine dönüşmesini sağlamıştır.

Örgü duvarlı horizontal türbelerin diğer örneklerini *tahtgâh* (platform) *türbeler* oluşturur. Vertikal türbelerin teşkîlatlı platformlarını andıran tahtgâh türbeler, çok bölümlü iç mekâna sahip, ufkî gelişme gösteren büyük bir yapı olarak belirirler. Katalog'da ele alınan bu tarz türbelerin ortak özellikleri şunlardır: Üst örtü, içte kubbe veya tonoz olabilmesine karşın dışa düz dam şeklinde yansır. Damın üzerinde, merkezî konumlandırılmış bir kaide (çabutra) yer alır. Kaidenin üzerindeyse, genellikle örülerek sıvanmış bir lâhid formu bulunur. Sembolik lâhid bulunan bu kısmın, vertikal türbelerin platform üzerinde yer alan kapalı salonları gibi, genel amaçlı ziyaret fonksiyonunun bulunduğu düşünülebilir. Nitekim, horizontal strüktürün üzerine ulaşan en az bir merdiven bulunur. Asıl lâhdin bulunduğu mezar odası yapının merkezinde yer alır ve bazı yapılarda, çevre odalarından düşük zemine sahip olup bir merdivenle inilir. Bu bölümün, daha husûsî ve muayyen zamanlardaki ziyaretlere açık olduğu tahmin edilebilir. Horizontal türbeler, çeşitli birimlerden oluşan iç mekân tasarımıyla vertikal türbelerin çok birimli iç mekân şemalarını hatırlatırlar.

Burada akla, geleneksel türbe yapılarından farklı bazı özellikler gösteren platform (tahtgâh) türbelerin nasıl geliştiği sorusu gelmektedir. E. Koch, *platform türbe* yada Şah Cihan dönemi kaynaklarının tâbiriyle *tahtgâh türbe* olarak andığı[745] bu tarz mezar yapılarını, çeşitli bölümleri bulunan masif bir podyumunun (platform) üzerindeki hafif bir üst strüktür grubu prensibine dayalı bir türbe tipi olarak tanımlayarak onun en temel formunun, Ekber devrinin sonlarına doğru Sadık

[744] Bu hususa, Katalog'da değinilmiştir.
[745] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 96-98.

Muhammed Han Herâtî Türbesi'yle (Dholpur, 1596-97) ilân edilmiş olduğunu belirtir.[746] Bu türbe, yüksekçe bir sekizgen platform ile onun ortasında yer alan sekizgen kaideli bir üst strüktürden müteşekkildir. Etrafı, -sadece bir kısmı kalmış- ajurlu panellerle çevrili kaidenin üzerinde lâhidler bulunmaktadır.[747] E. Koch, mezar yapılarını kınayan, Sünnî gelenekteki hadisin, kafesle çevrili açık bir platformdan ibaret defin strüktürlerinin ortaya çıkışını sağlamış olabileceği gibi, Babürlü tahtgâh türbe tipinin doğuşuna da yol açmış olabileceğini ileri sürerek, zamanla platformun üzerine kubbeli bir strüktür inşa edilmeye başlandığından bu ilk düşünceyle ters düşüldüğünü belirtir.[748] *Tahtgâh* yada *platform türbe* tanımlamasına uymalarından ötürü aynı adla kaydettiğimiz, Delhi'deki örneklerin üzerinde yer alan düzenlemeler, hafif bir yükseltiden ibarettir. Çeşitli tamirler sonucu bugünkü görünüşlerini almış olsalar bile bu yükseltilerin, yapının aslî kuruluşunda, ajurlu panel vb. dışındaki bir kapalı salona kaide teşkil ettiğini düşünmüyoruz. Bu yapılar arasında, Sadık Muhammed Han Herâtî'nin türbesindeki düzenlemeyi hatırlatacak biçimde, merkezinde basit bir lâhid formunun yer aldığı sekizgen bir yükseltiyle sonlanan kare bir platformdan müteşekkil Bu Halîme Türbesi dikkat çekicidir. Babürlülerin ilk yıllarına ait olduğu kabul edilen türbe, tahtgâh türbelerin daha erken tarihte Delhi'de bilindiğine işaret etmektedir. Nitekim birbirine çok benzeyen Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi (1603-04) ve ona yakın tarihlerde inşa edilmiş olması çok muhtemel Sundervâlâ Mahal de benzer özelliklere sahip yakın çevredeki iki örnektir. Bunlara, Delhi'deki bir başka örneği, M.Z. Hasan'ın ilgi çekici bir özelliği bulunmadığını belirterek Lodi dönemine tarihlediği isimsiz bir türbeyi[749] de eklemek gerekir. Diğer taraftan, çok sayıdaki kapalı bölümden oluşan tahtgâh türbelerin, Hz. Peygamber'in 'mezarlarınızın üzerine bina kurmayınız' anlamındaki hadisi ve bu yolda oluşan gelenekten mülhem olabileceği hususuna ihtiyatla yaklaştığımızı belirtmek isteriz. Zira, pek çok kapalı birimden oluşan tahtgâh türbeler, Cihanârâ Begim'in mezar taşında ifadesini bulan, örtüsüz bir alana defnedilme isteğini yerine getirmekten çok uzak görünmektedir. Bununla birlikte, diğer bölgelerde olduğu gibi Delhi'de de pek

---

746 Koch, **Mughal Architecture**, s. 72.
747 Koch, **Mughal Architecture**, ss. 72-73.
748 Koch, **Mughal Architecture**, s. 73.
749 ASI kataloğundaki künye bilgilerinde mezkûr anonim türbenin dönemi için 'Lodi' denmekle yetinilmiş; herhangi bir delil ileri sürülmemiştir. Bu hususa ihtiyatla yaklaşmak gerekebilir. Bkz. M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, 3-4, Cild: 4, s. 29, kat. no. 56.

çok örneğine rastladığımız, üzerinde geleneksel taş-mermer lâhid veya kabir tümseğini sembolize eden sıvalı-örgü yükseltinin bulunduğu, basit ve alçak bir dolgu platformdan (çabutra) ibaret, kapalı yada etrafı çevrilmiş bir mekân niteliğini haiz olmayan düzenlemeleri bunun dışında tutuyoruz.

Yakarıda, strüktür tarzı ve plan şeması ilişkisi bağlamında irdelemeye çalıştığımız türbelerden yerel konstrüksiyon geleneklerini sürdürenlerin, aynı zamanda yerel şemaların da takipçisi oldukları görülmektedir. Piştak, eyvan, yüksek kasnaklı kubbe gibi Orta Asyalı ve İranlı mimarî unsuların hakim olduğu türbeler ise yeni plan şemalarıyla ortaya çıkmışlardır. Revaklı olanlar hariç olmak üzere, Delhi'de ilk defa ortaya çıkan düzensiz sekizgen planlı türbeler, İslam türbe mimarîsindeki yeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Şüphesiz bunların başında, çevre odalarınca kuşatılan merkezî salonlu şemalar gelir. Şaşırtıcı bir şekilde Babürlülerin henüz erken döneminde, Hümayun Türbesi'yle, radyal simetrili bir plan olarak merkezî salonlu şemanın neredeyse bütün standartları belirlenmişti. Bu türbeden sonra, yani 16. yüzyılın son çeyreğinden îtibaren, köşk, türbe, hattâ hamam gibi çeşitli yapılarda uygulanan radyal simetri, Tac Mahal'de reform niteliğinde büyük bir merhale kat etmiş değildir. Bununla birlikte Hümayun Türbesi'ndeki geleneksel giriş piştâkı etkisini ortadan kaldırmasına yol açtığını düşündüğümüz, güney taçkapı eyvanının kapalı bir birim hâlinde iç mekâna dâhil edilmesi, hem genel görünüşü olumsuz etkileyen hem de simetrik tasarımı gölgeleyen bir uygulama olarak Tac Mahal'de kabul görmemiştir. Dolayısıyla Tac Mahal, radyal simetrinin en olgun örneğini sergiler. Buna karşın, yakın takipçisi olduğu Hümayun Türbesi'ndeki şemanın en azından ilk örnek olarak daha yaratıcı ve orijinal olduğunu söylemek mümkündür.[750]

Burada, Hümayun Türbesi'nde alışılmadık bir biçimde ortaya çıkan merkezî salonlu şemanın mükemmel simetriyi arayan formulasyonunun kaynakları nelerdir? sorusu akla gelmektedir. Bu soruyu cevaplayabilmek için, öncelikle, daha belirgin ve somut izleri sürmek gerekir. Babürlü türbe mimarîsi, strüktürel karakteri belirleyen piştâk, eyvan, şahnişin, sivri kemer, kemer-örgülü geçiş, yüksek kasnak ve çift kubbe gibi temel mimarî form ve inşâ teknikleri bakımından büyük ölçüde Timurlu

[750] Koch, **Mughal Architecture**, ss. 99-100.

dünyasının mirasçısıdır. Orta Asya'dan İran'a ve Sind topraklarına uzanan bu miras ve Timurluların ardılları olarak bu bölgelerde gelişen Özbek ve Safevî mimarîsi ile Babürlü mimarîsi arasındaki güçlü ilişkiyi, muntazam sekizgen ve düzensiz sekizgen (müsemmen bağdâdî) şemalarda da görmek mümkündür.

Timurlu dönemi sanatı, minyatürden mimarîye, pek çok yeni standartlar oluşturması bakımından 'Timurlu Rönesanssı' olarak anılır. Mekân düzenlemesinde geometrik biçimleniş, etkileyici piştâk ve cephe tasarımı, çini dekorasyon, yüksek kubbe ve buna bağlı inşa teknikleri başta olmak üzere mimarî alandaki gelişmeler, henüz 15. yüzyılda, İstanbul'dan Bidar'a, geniş bir coğrafyada yankılanmıştı. Selçuklu ve İlhanlıların sekizgen gövdeli türbelerinden sonra, 14. yüzyılın ikinci yarısından îtibaren, poligonal gövde esasına dayanan yeni bir türbe tasarımı ortaya çıkmıştır. Ürgenç'teki (Türkmenistan) Altın Ordu dönemine ait Tuğrabeg (Törebeg) Hanım Türbesi (1369) sıra dışı altıgen salonunun dışında, âbidevi girişi, yüksek kasnağa oturan kubbesi (dış örtüsü yıkılmıştır), özellikle de derin birer nişten oluşan poligonal dış gövdesiyle (Ş. 58), sonraki türbelere ilham kaynağı olmuş görünmektedir. Semerkand'daki (Özbekistan) Bibi Hanım Türbesi (1400 civarı), Efuşte'deki (İran) İmamzâde Mir Seyyid Türbesi (15. yy. ikinci yarı) ve Yesi'deki (Kazakistan) Rabia Sultan Begim Türbesi (1480'ler), bu tarzın bir varyasyonu olarak değerlendirilebilir (Ş. 59). Âbidevî bir piştâkla vurgulanan ve giderek birer niş ve çeşitli açıklıklarla techiz edilmiş sekizgen gövdenin yüksek kasnaklı kubbeyle örtüldüğü bu türbeler, ana aksların taçkapı eyvanı, diyagonal aksların ise derin nişle vurgulandığı sekizgen gövdeli türbelerin öncüllerindendir. Nitekim 15. yüzyılın sonlarından îtibaren bu tarz mezar anıtları yaygınlaşmaya başlar.

Babürlülerin, Sebz Burc, Efservâlâ Türbesi ve Nila Künbed gibi erken dönem (16. yüzyılın ikinci yarısı) türbelerinde görülen, ana cephelerin eyvan formunda, tâlî cephelerin yarım sekizgen derin nişler hâlinde düzenlendiği tek birimli düzensiz sekizgen şema, Belh'teki (Afganistan) Ebu Nasr Parsa Türbesi ile Gazne (Afganistan) yakınlarındaki Muhammed Şerif Han Türbesi'nde ortaya çıkan şemanın (Ş. 62, 63) yakın takipçisi görünmektedir.[751] Hoca Ebu Nasr (1460) ve Muhammed

[751] Koch, **Mughal Architecture**, s. 37.

Şerif Han (1500 civarı) türbeleri Timurlu döneminin sonlarına tarihlenmiş[752] olmakla birlikte, bunların, 16. yüzyılın sonlarına ait Özbek yapıları olabileceği de ileri sürülmüştür.[753] Ancak, cephe eyvanlarından üçü yıkılmış vaziyette günümüze ulaşan Ebu Nasr Türbesi'ndeki Özbek katkısının esaslı tamirle birlikte âbidevî bir piştâk ilâvesi ve dekorasyonla sınırlı olması muhtemel[754] olup yapının bütünüyle farklı bir plan üzerine yeniden inşa edildiği açıkça savunulmamıştır.[755] Spesifik öncülleri belirlemedeki güçlüklere rağmen, Delhi'deki mezkûr türbelerin, arz ettikleri gövde ve örtü tasarımlarıyla bulundukları bölgeye yabancı oldukları kadar Timurlu mimarî formulasyonlara yakın olduklarını söylemek mümkündür.

Çevre odalarınca kuşatılan merkezî salonlu şemaların öncül örnekleri de yine aynı kültür ortamında karşımıza çıkar. Timur'un, Hoca Ahmed Yesevî (öl. 1166) adına inşa ettirdiği ve bir bölümünü Yesevî'nin türbesinin teşkil ettiği âbidevî hankâh (1389-99, Yesi/Türkistan-Kazakistan), merkezî salonun çok sayıdaki tâlî birimlerle çevrelendiği iç mekân düzeniyle, Timurlulardaki kompleks şemaların öncülerindendir (Ş. 56). Nitekim Timurlu mimarîsinde, 15. yüzyılın ortalarından sonra çok üniteli iç mekâna sahip yeni bir türbe konsepti (hanedan türbesi) belirir. Ebu Said'in eşi Habîbe Sultan Begim'in yaptırdığı İşrethâne (1460-64, Semarkand) ile Sultan Ahmed'in (1469-94) yaptırdığı Ak Saray Türbesi, orta mekân anlayışına dayanan çok üniteli hanedan türbelerinin erken örneklerindendir[756] (Ş. 57). Çok birimli şemalarda simetrik düzen, özellikle 15. yüzyılın son çeyreğinden îtibaren iyice belirginleşmiştir. Abdullah b. Muaviye Türbesi (1460-88, Herat-Afganistan), diyagonal düzenleme arz eden planıyla dikkat çekicidir. Molla Kelan Hankâhı (1472-1501, Herat) ve, Hüseyin Baykara döneminin sonlarına (1500 civarı) tarihlenen[757]

---

752 Lisa Golombek ve Donald Wilber, **Timurid Architecture of Iran and Turan**, Princeton Univ. Press, 1988, Cild: 1, kat. no 59 ve 66.

753 Bernard O'Kane, "The Uzbek Architecture of Afghanistan", **Cahiers d'Asie Centrale**, Sayı: 8, (2000), ss. 130 vd.- 144 vd.

754 R.D. McChesney, "Architecture and Narrative: The Khwaja Abu Nasr Parsa Shrine, Part 1, Constructing the Complex and Its Meaning, 1469-1696", **Muqarnas**, Sayı: XVIII (2001), ss. 94-108; A.mlf. "Architecture and Narrative: The Khwaja Abu Nasr Parsa Shrine, Part 2, Representing the Complex in Word and Image, 1696-1998, **Muqarnas**, Sayı: XIX (2002), s. 78.

755 O'Kane, "The Uzbek Architecture of Afghanistan", **Cahiers d'Asie Centrale**, ss. 130-143.

756 John D. Hoag, "The Tomb of Ulugh Beg and Abdu Razzaq at Ghazni, A Model for the Taj Mahal", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Sayı: 27, no. 4 (Dec. 1968), University of California Press, 1968, ss. 236-238.

757 Yapının tarihlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Bernard O'Kane, **Timurid Architecture in Khurasan**, California, Mazda Pub. 1987, s. 266.

Sadrüddin Ermânî Hankâhı (Deh-i Minar-Afganistan) gibi son dönem Timurlu yapıları, benimsenen simetrik geometrinin giderek geliştiğini göstermektedir (Ş. 60). Hargird'deki (İran) Timurlu prototipinden, diyagonal tasarımıyla daha ileri bir aşama olan, Buhara'daki Özbek yapısı Mîr-i Arab Medresesi[758] (1535-36), geometrik biçimlenişin daha belirgin kurallara bağlandığını gösteren monümental bir örnektir.

Babürlülerin merkezî salonlu türbeleri için güçlü ilham kaynağı olan iki örnek ise Gazne'deki Uluğ Beg-Abdürezzâk Türbesi (15. yüzyılın sonu) ve Kermine'deki (Özbekistan) 1558-59 tarihli Kâsım Şeyh Hankâhı'dır (Ş. 61 ve 64). Uluğ Beg Miranşah, 1501'de öldüğünde kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiş, yerine geçen oğlu Abdürezzak ise, kısa bir süre sonra Babür'ün Kâbil'i almasıyla tahtından olmuştu. Uluğ Beg'in, merkezî salonla birlikte tâlî bölümlerin altında da mezar odaları bulunan bir hanedan türbesi olarak inşâ ettirdiği bu yapı, hem alt kat planı hem de dokuz bölümden oluşan merkezî salonlu mekân düzenlemesiyle, bir kısım çok birimli Babürlü türbelerinin prototipi niteliğindedir.[759] Hattâ bu türbenin planı, Hümayun Türbesi'ndeki radyal simetrik şemanın öncüsü olarak değerlendirilir.[760] Fakat, Uluğ Beg ve Abdürrezzak Türbesi'ndeki şema ile, Delhi'deki Sundervâlâ Mahal ve Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi ve özellikle Safder Ceng Türbesi'ndeki şema arasında çok daha güçlü bir ilişki kurulabilir. Hümayun Türbesi ise, arz ettiği çok üniteli şemanın genel tasarım ilkeleri bakımından, kendisinden kısa bir süre önce inşâ edilen Kasım Şeyh Hankâhı'ndan (1558-59) etkilenmiş olmalıdır. Nitekim türbenin mimarı Mîrek Mirza Gıyâs, yapının inşasına başlamadan kısa bir süre önce Mâverâünnehir'den Hindistan'a gelmişti. Kâsım Şeyh Hankâhı'nda, kare planlı gövdenin köşelerinde birer oda yer alırken, yapının üç cephesi, ana akslardaki birer taçkapı eyvanıyla techiz edilmiştir. Diğer cephede onun yerini, orta mekânla irtibatlı beşinci bir oda almıştır. İslam mimarîsinin, açık yada kapalı olsun merkezî avlulu geleneksel şemasında bu kısım; örneğin medrese yapılarında ana eyvana (derslik), camilerde ise mihrab önüne tekâbül eder. Hümayun Türbesi'ndeki plan, çok daha sofistik bir tasarım sunmasına karşın temelde, Kâsım Şeyh Hankâhı'nda görülen

---

[758] Yapı hakkında bilgi için bkz. Lisa Golombek, "From Tamerlane to the Taj Mahal", **Essays in Islamic Art and Architecture: in Honor of Katharina Otto-Dorn**, (ed. Abbas Daneshvari), Malibu, 1981, s. 49; S.S. Blair ve J.M. Bloom, s. 201.

[759] Bkz. Hoag, "The Tomb of Ulugh Beg ...", ss. 234-248.

[760] Hoag, "The Tomb of Ulugh Beg ...", s. 241.

şemaya dayanmaktadır.[761] Ancak, orta mekâna açılan beşinci oda, Hümayun'un türbesinde dramatik bir değişiklikle giriş salonuna dönüştürülmüştür (Ş 64, 65). Kanaatimize göre bu uygulama, geleneksel tasarıma yapılmış yaratıcı özelliği bulunmayan radikal müdahaledir ve tekrar edilmemiştir.

Tek birimli sekizgen ve düzensiz sekizgen şemalar ile çok birimli şemalar temelde ortak bir kökten, dokuz bölümlü şemadan gelmiş görünmektedir.[762] E. Koch, bunlardan ilkini, 'kırpılmış/nâkıs dokuz bölümlü plan' (abbreviation of ninefold plan) şeklinde okumayı teklif ederken,[763] çok birimli iç mekân düzenlerini 'muntazam dokuz bölümlü plan' (complete ninefold plan) olarak anar.[764]

Merkezî salon ve ikincil birimlerden meydana gelen dokuz bölümlü şemaların, Orta Asya'daki tarihi oldukça eskidir. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerindeki çeşitli köşk ve konut (kasır) yapıları, bu şemanın öncül örneklerini, 6.-7. yüzyıla kadar götürmeyi mümkün kılmaktadır. Genellikle kubbeyle örtülü bir orta mekâna sahip benzer tasarımlar, Merv (Türkmenistan) çevresinde, 9.-12. yüzyıllara tarihlenen kasır-konut yapılarında (Ş. 54, 55) sürdüğü gibi, Gazneliler döneminde Leşker-i Bazar'da da görülür. Karahanlı ve Gazneli mimarîsinde, merkezî mekân anlayışına bağlı tasarımlar, aynı zamanda dört eyvanlı büyük avlu şemalarıyla kendini göstermiştir. Büyük Selçuklular onu başarılı bir şekilde camilere uygulamış; Anadolu Selçukluları, taşın sunduğu olanaklarla, eyvanı, ahenkli bir biçimde – belki de yeniden– kubbeli merkezî salonla birleştirmişlerdir.

Dokuz bölümlü şema, Asyalı kültürlerin kozmolojik diyagramlarında önemli bir yer tutar. Hemen bütün Hind dinlerinde evreni sembolize eden *mandala,* pek çok varyasyonları olmakla birlikte, asal eksenlerin kesiştiği tek merkezli bir şema olarak

---

761 Bununla birlikte, Hümayun türbesi'ndeki şemanın, Hemakûta Mabedi'ndeki planın bir varyasyonu olduğu iddia edilmiştir (Bkz. R Nath, **History of Mughal Architecture**, Cild: I, Abhinav Pub., New Delhi, 1982, s. 263 ve fig. 52). Fakat, bu iki şema arasında yakın ilişki kurmak oldukça güçtür. Diğer yandan onun, İranlı etkiler kadar, klasik Hindu *panchratna* düzeninden (beşli şema) mülhem olduğu da ileri sürülür. Bkz. Satish Grover, **Islamic Architecture in India**, Galgotia Pub., New Delhi, 1996, s. 123.

762 Dokuz bölümlü şema ve heşt behişt ile ilgili geniş bilgi için bkz. Golombek, "From Tamerlane to the Taj Mahal", s. 46 vd.

763 Koch, **Mughal Architecture**, ss. 37 ve 48.

764 Koch, **Mughal Architecture**, s. 45.

mimaride etkili olmuştur.[765] Özellikle Budist gelenekteki mandala diyagramlarında dokuz bölümlü şemaya sıkça rastlanır. Çin'de dünyevî ming-t'ang (parlak dîvanhâne/salon), biri merkezde, dördü ana yönlerde, diğer dördü de köşelerde olmak üzere dokuz kısımlı bir kare şeklinde inşa ediliyordu.[766] Eski Türklerde evren, genellikle, merkez ve dört ana yön esasına dayanan dikdörtgen yada dörtgen şeklinde tasavvur ediliyordu. Bunun yanı sıra yuvarlak evren tasavvuruna rastlandığı gibi, Yakut edebiyatında karşılaşıldığı şekliyle, tâlî yönlerin de belirgin olduğu sekizgen yeryüzü tasavvuru da mevcuttu.[767] Mabedler ile hükümdar otağı ve köşkler, biri merkezde, sekizi ana ve tâlî yönlerde olmak üzere yine dokuz bölümlüydü ve evren planında olduğu kabul edilen bu yapılar onun merkezinde yer alıyordu.[768] Bu nedenle de evren tasavvuruyla paralellik arz eden bu şema, bir bakıma onların mikrokozmozu idi.

Şüphesiz Babürlü mimarlığı, eski kültürlerin evren anlayışını yansıtan merkezî mekânlı şemanın temel ilkelerini benimsemekle kalmamış; simetrik geometriye bağlı olarak onun en güzel örneklerini vermiştir. Diğer yandan Babürlü türbeleri, sekiz yöne işaret eden gövdeleri (heşt behişt) ve içinden sular akan çiçekli bahçe düzenlemeleriyle, İslâmın cennet tasavvuruna güçlü bir vurgu yapar. Nitekim Babürlüler ölen padişahlarını, dua niteliğini haiz, *Firdevs Mekânî*, *Cennet Âşiyânî*, *Cennet Mekânî*, *Firdevs Âşiyânî*, *Huld Mekânî*, *Huld Menzil*, *Huld Âramgâh* gibi, cennetin farklı isimleri ile, mekân, mesken ve mahâl anlamındaki isimlerden oluşan husûsî bir nitelemeyle anmayı âdet edinmişlerdi. Ekber'in nisbeten farklı olan Arş Âşiyânî adının, piramidal yükseliş göstererek bir taht formuyla sonlanan çok katlı türbesiyle ilişkili olup-olmadığını bilmiyoruz. Ancak, ölümün ardından gelen cennetle ilişkili bu isimlendirmeler ve zarif çarbağlı türbeler, cennet bahçelerinden bir bahçe olması için dua edilen kabir tasavvuruyla yakından ilişkili olmalıdır.

Başta anıtsal örneklerdeki radyal simetrili tasarım olmak üzere, türbelerinin çoğunda görülen dokuz bölümlü şema, Babürlülerin yakın ilişkiler içinde

---

765 Margaret Stutley, **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography**, (Birinci baskı, London, 1985), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 2003, ss. 87-88; L. Peter Kollar, **Symbolism in Hindu Architecture**, Aryan Books, New Delhi, 2001, ss. 45-59 ve 70-79.

766 Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, ss. 47-48.

767 Bkz. Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, ss. 89-91 ve dpn. 1.

768 Esin, ss. 48-49.

bulundukları Maverâünnehir ve Horasan'dan Sind bölgesine uzanan Timurlu coğrafyası mimarî geleneklerinden mülhem olmakla birlikte, geniş anlamıyla şüphesiz, merkezî mekân fikrinin uzun bir geçmişe dayandığı Asyalı mimarî gelenekler[769] ışığında gelişmiştir. Merkezî mekân, Budist viharalarından Mecûsi ateşgedelerine, eski Hind tapınaklarından Kmer Angkor Wat'ına, Orta Asya'daki Türk evinden Osmanlı camilerine ve Babürlü türbelerine sürekli bir gelişme göstermiştir. Gerek Hümayun Türbesi gerekse Tac Mahâl (Ş. 65-66), uzun bir geçmişe dayanan Asya merkezî mekân geleneğinin gelişme sürecini kavrayarak bir nitelik sıçraması gerçekleştirmiştir[770]

Liturjik Bir Eleman Olarak Mihrab Düzenlemesi: Sultanlıklar dönemi Delhi türbelerinin çoğu, batı duvarında geleneksel boyutlarda bir mihrab düzenlemesine sahiptir. Babürlülerin ilk yıllarında tamamlanmış veya ilk dönemde inşâ edilmiş, Mevlânâ Cemâlî, Yusuf Kattal, İmam Zamîn türbeleri gibi yerel üsluba bağlı mezar yapıları, mihrablı tasarımlarıyla bu geleneği takip ederler. Babürlülerin kendi üsluplarını yansıtan mezar yapılarında ise derin mihrab nişine pek yer verilmemiş; simetrik düzene bağlı olarak mihrab duvarında da bir açıklık bırakılmıştır. Bununla birlikte, giriş dışındaki açıklıklar genellikle ajurlu panellerle kapatılmış; bunlardan batıda yer alanında sembolik bir mihrab düzenlemesine gidilerek kıble istikametine işaret edilmiştir. Hümayun Türbesi ve Berber Türbesi'nin batı cephelerindeki mihrab motifi barındıran paneller, bu uygulamanın iyi korunmuş örnekleridir. Fakat, ajurlu panellerin çoğunun kırılarak günümüze ulaşamaması nedeniyle uygulamanın yaygınlığı hakkında elimizde daha fazla somut veri bulunmamaktadır. Ancak biz, bugünkü hâliyle müteaddit giriş açıklığına sahip pek çok türbede, aslî kuruluşları îtibariyle, güneydeki hariç olmak üzere bu açıklıkların ajurlu panellerle kapatıldığını, batı yönündeki panelllerin ise mihrab motifiyle techiz edildiğini tahmin ediyoruz. Bu bakımdan liturjik bir unsur olarak mihrab bütünüyle göz ardı edilmemiştir denilebilir. Öte yandan, geleneksel düzeni yansıtan derin niş formuna yer verilmemesi, gövde şemalarında pür simetri olanaklarını geliştirmiştir.

---

[769] Asya'da gelenek oluşturacak bir sürekliliğe sahip merkezî mekan anlayışının gelişme süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Günkut Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

[770] Akın, s. 222.

2.1.2. Yapı Elemanları

2.1.2.1. Taşıyıcı Sistem

İncelenen türbelerdeki taşıyıcı sistem, temel olarak iki faklı konstrüksiyona dayanır. Bunlardan biri, sütunların lento veya kemerler vasıtasıyla raptedilmesinden oluşan taş yada mermer karkastır. Bu sistemde duvarlar, taşıyıcı özelliği bulunmayan ajurlu panellerden ibarettir. Yusuf Kattal, İmam Zamîn, Nizamüddin Evliya ve Emir Hüsrev türbeleri gibi tek örtülü yapılar ile çok örtü birimine sahip Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi bu tarzın örneklerindendir. Bununla birlikte onlar, iki ayrı geleneği yansıtırlar. Mezkûr ilk dört türbedeki taşıyıcı strüktür, Hind mimarlığının geleneksel sütun-konsol-lento kombinasyonuna dayanır. Bunlardan, oniki sütunla taşınan tek kubbeye sahip kare planlı ilk üç türbede, taş yada mermerden yapılmış mukavemetli sütunlar, düz atkılarla raptedilmiştir. Kubbenin oturtulabilmesi için sekizgen ve onaltıgen teşkil etmek ve aynı zamanda dıştaki saçaklara destek sağlamak amacıyla sütunların üzerlerine çok kollu yek pâre konsollar yerleştirilmiştir. Köşelerdeki konsollar dik açılı dört kola sahipken; aralardakiler beş kollu olup dışta dik açılı, içteyse sekizgen ve onaltıgen teşkil eden lentoları desteklemek üzere husûsî (90°, 45° ve 67.5°) açıyla kesilmişlerdir. Emir Hüsrev Türbesi de oniki sütunlu olmakla birlikte, dikdörtgen plana ve tonoz örtüye sahip bulunması nedeniyle yapının köşelerindeki konsollar dört kollu iken aralardakiler üç kolludur. Bu bakımdan o, yukarıdaki konstrüksiyon tarzının bir varyasyonudur. Eski bir geleneğe bağlı bu strüktür biçiminin Hind mimarlığındaki örnekleri, figürlü kabartmaları ve yoğun bezemeleriyle dikkât çekicidir. Delhi Sultanlıklarının ilk yıllarında, devşirme malzemelerle karşımıza çıkan bu taşıyıcı strüktür, inşa tekniği bakımından Hind-İslâm mimarlığında asırlar boyunca sevilerek uygulanmıştır. Buna karşılık, sütun, konsol ve atkı gibi mimarî elemanların üzerindeki dekoratif uygulamalar oldukça sadeleştirilmiş; figürlü plastik süslemeden de sakınılmıştır. Çok sayıdaki kubbeyle örtülü Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'nin sütun-kemer konstrüksiyonuna dayalı taşıyıcı sistemi, yerel inşa geleneklerinden uzak bir görünüm sunar. Türbenin sütunları, mukarnaslı başlıkları, kemerleri ve kemer-örgülü pandantifleri Türkistanlı bir karakter arz eder. Diğer taraftan sütun ve kemerlerin zarif birlikteliği de, Osmanlıların revak strüktürlerini hatırlatır. Üstü açık türbelerdeki taşıyıcılar, söve

gibi çerçeve işlevini haiz olup çok daha nârin dikme ve atkılardan ibârettir. Panel duvar giydirilmiş kolon-kiriş esasına dayanan bu strüktürler, bir üst örtü bulunmadığından sadece kendi ağırlıklarını taşırlar.

Hümayun, Abdürrahim Han ve Safder Ceng'in türbeleri gibi muazzam ölçekli yapılar da dâhil olmak üzere pek çok türbenin taşıyıcı strüktürü, bütünüyle masif yığma duvarlar ile kemerlerden meydana gelir. Bunlar, çoğu kere yüksek kasnakla birlikte çift kubbeden müteşekkil üst örtünün bütün yükünü taşıdıklarından kalın tutulmuş olup, moloz taş, kaba yonu taş yada tuğla malzemeden örülerek sıvanmış veya kesme taşlarla kaplanmışlardır. Rûşenârâ Türbesi, Lâl Bangla I ve Lâl Bangla II'nin taşıyıcı strüktüründe ise, hem yığma duvar hem de sütun ve pilasterler kullanılmıştır.

2.1.2.2. Örtü Sistemi

İncelenen türbelerin örtü unsurları, kubbe, tonoz ve düz dam ile, içte kubbe yada tonoz, dışta ise düz dam arz eden melez bir form şeklinde karşımıza çıkar.

Kubbe: Delhi'deki Babürlü türbelerinde en çok tercih edilen örtü unsuru kubbedir. Türbelerden ondördü, içte mâkul derinliği muhafaza ederek dışta heybetli bir görünüşe imkân tanıyan *çift kubbeli örtü sistemi* arz eder. Hümayun ve Berber türbelerinde, dış kubbe gibi iç kubbe de kasnağa oturur. Diğerlerindeki iç kubbeler, duvarlara oturtulmuştur. Çift kubbeli yapılarda, iç kubbeler genellikle fazla derin değildir.

İncelenen yapılardaki kubbeler, dış görünüşleri bakımından başlıca üç farklı forma sahiptirler (R. 737, 738). Bunlardan ilki, dikey gelişen etek kısmından sonra kavislenerek basık sivri kemer formuna yakın bir profil arz eden kubbe biçimidir. Türbelerin çoğunda karşımıza çıkan yerel tarzdaki bu kubbe formu, Delhi'de özellikle Seyidîler döneminden îtibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamış ve, Babürlü mimarîsinde soğanımsı ve soğan formlu kubbelerin görülmeye başladığı 17. yüzyılın ortalarına kadar da bu özelliğini korumuştur. Bu tarz kubbeye sahip yapılardan Berber Türbesi'ndeki (dış kubbe) ile Edhem Han Türbesi'ndeki kubbe, dıştan onaltı kenarlı bir kasnağa otururken diğerlerinin kasnakları sekizgendir. Çiftli

sisteme sahip bulunanlar da dâhil olmak üzere bunlar, kasnaklarıyla birlikte yerel İslâm mimarîsi geleneklerini sürdürürler.

Diğer bir kubbe çeşidi ise sivri kemer formuna yakın bir profil sunar. Bu tip kubbe, Sebz Burc, Ategeh Han Türbesi, Hümayun Türbesi, Nila Künbed ve Hân-ı Hânân Türbesi olmak üzere hanedâna ve devlet ricâline[771] ait beş yapıda görülür. Hepsi de, oldukça yüksek dairevî bir kasnak (Hümayun Türbesi'ndeki kasnağın yüksekliği 7.65 m.) üzerine oturmakta olup sadece birinde iç kubbe bulunmaz. Babürlü mimarîsinin Türkistanlı karakterini yansıtan bu tarz kubbe ve kasnaklar, Orta Asya ve İran'da yaygındır. İçte kubbe, dışta yüksek kasnaklı külâh tarzındaki Selçuklu ve İlhanlı öncüller, dışta da kubbenin tercih edildiği bir Timurlu varyasyonu olarak Babürlüler vasıtasıyla Hind'e taşınmıştır. Sebz Burc ve Nila Künbed'in kubbesi, kasnağıyla birlikte genel formunun yanısıra çini kaplamalarıyla; Ategeh Han, Hümayun ve Hân-ı Hânân türbelerindekiler ise, lotus çiçeğiyle sonlanmaması bakımından aslî karakterlerini daha güçlü yansıtırlar. Ancak Nila Künbed'in kubbesi yüksek kasnaklı olmasına karşın bir iç kubbeye yer verilmemiştir. Bu yönüyle o, diğerlerinden ayrılır. Delhi'ye, Sebz Burc ve Ategeh Han türbeleriyle gelmiş olan dairevî yüksek kasnaklı bu kubbe formu, erken tarihli çalışmalarda daha çok *Tatar kubbe* (Tartar dome), günümüzde ise yaygın olarak *hafif soğanvâri kubbe* (slightly bulbous dome) şeklinde tanımlanır. Fakat dış formu îtibariyle bu tarz kubbeler, Türkistanlı ve İranlı öncülleri gibi daha çok miğfere benzemektedir (R. 736). Ayrıca bunların, hanedân ve çevresine ait türbelerde görülmesi dikkat çekicidir. Hayatları boyunca onları savaş meydanlarında koruyan miğferleri, âdetâ türbelerine alem olmuştur. Bu tarz kubbeler için *soğanvârî* tanımını, hem onları asıl soğan formlu kubbelerden ayırdetmek, hem de bu iki formun birbirinden farklı zevkleri yansıtması bakımından benimsemiyoruz. Bu nedenle de onları *miğfer kubbe* olarak andık.

Üçüncü kubbe çeşidi ise, soğan formlu kubbedir. Yarım küreyi aşan ve tepede sivrilerek son bulan bu form, Şah Cihan döneminde benimsenmiş Dekkenli bir kubbe biçimidir. Tac Mahal'in soğanvârî form gösteren kubbesinden sonra bu tarzın yaygınlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte Tac Mahal'in kubbesi, aşırı

[771] Sebz Burc'un kime ait olduğu hususunda hiçbir bilgi bulunmamasına karşın, pür Timurlu karakteri nedeniyle yapının, Babür yada Hümayun'la birlikte Hind'e gelen önemli bir kimse adına yaptırılmış olmalıdır.

şişkin olmayan formu, yüksek yuvarlak kasnağı ve kubbeyle kasnağın birleşmesi bakımından bütünüyle, güneyli soğan kubbeler tarzında değildir. İncelenen yapılardan Burc-ı Lâl Bangla, Safder Ceng Türbesi, Lâl Bangla I, Lâl Bangla II ve Nazamüddin Evliya Türbesi'nde soğan formlu kubbe tipi tercih edilmiştir. Nihaî örtü olmayıp bir iç kubbenin üzerinde yer alan bu kubbeler, büyük ölçüde Tac Mahal'deki formu takip etseler de, etek kısımları îtibariyle nisbeten daha şişkin görünürler. Bunlardan sadece Safder Ceng Türbesi'nin kubbesi yüksek bir dairevi kasnağa oturmaktadır.

Bu üç tarzın dışında olmak üzere, Yusuf Kattal Türbesi'nde karşımıza çıkan kubbe, kilit taşına doğru hafif sivrilmekle birlikte daha çok kürevî bir form sunarak Tuğlukların bu tarzdaki kubbelerini hatırlatır.

Tonoz: Formunu dıştan da yansıtan tonoz örtü, sadece Emir Hüsrev Türbesi'nde yer alır.

Düz Dam: Standard düz dam örtülerin tamamı yek pâre taş bloklardan oluşur. Lâl Bangla I ve Lâl Bangla II'deki merkezî salonu kuşatan çevre birimlerinin örtüsü böyledir. Bu tarz örtü, daha çok asıl salonun dışındaki ikincil birimlere has görünmekte olup, sadece Rûşenârâ Türbesi, merkezî salonu da dâhil bütünüyle düz dam örtüye sahiptir.

İçte kubbe-tonoz, dışta düz dam formu: Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin, içte fevkalâde basık bir kubbe, dışta düz dam arz eden örtüsü bu tarzın erken örneklerindendir. Anonim Türbe IV'de bu, içte tonoza dönüşmüştür. Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'nin örtüsü, içte sütunlar üzerine oturan 25 kubbe olmasına karşın dışta düz dam formu yansıtır. Aynı tarza, tahtgâh türbelerde de rastlanır.

2.1.2.3. Diğer Unsurlar

Taçkapılar: Panel duvarlı türbeler ile yığma duvarlı türbelerden bir kaçı hariç diğerlerinin ana cepheleri taçkapı nişleriyle techiz edilmiştir. Bunlar birer giriş açıklığına sahipse de, Ategeh Han, Hümayun ve Berber türbelerindekiler, sadece güney yönünden girişe imkân tanımakta olup diğerleri ajurlu panellerle kapatılmıştır.

Genellikle derin bir eyvan formunda olan taçkapıların üzeri basık sivri tonoz veya yarım kubbeyle örtülmüştür. Sebz Burc, Ategeh Han, Berber, Hân-ı Hânân ve Safder Ceng türbelerinin taçkapıları cephelerden çıkıntı yaptığı gibi beden duvarlarından da yüksektir. Nişleri sığ olan Ategeh Han Türbesindekiler hariç diğerleri âbidevî piştâk formundadırlar. Hümayun Türbesi'nin taçkapıları da beden duvarlarından yüksek olmakla birlikte cephelerden geride yer almaları bakımından üniktirler. Delhi'deki türbeler arasında, Orta Asyalı ve İranlı öncülleri gibi derin eyvan formu sunan en monümental ölçekli taçkapılar, Hümayun Türbesi'nin batı, kuzey ve doğu cephelerindekilerdir. Bunlar, tonozlu derinliğin bir miktar daralarak yarım kubbeli poligonal (yarım sekizgen) bir niş hâlinde sonlanmasından meydana gelen derin eyvanlarıyla, bulundukları bölge için yeni bir tasarım sunarlar. Fakat, yukarıda da belirttiğimiz üzere bunların giriş fonksiyonu bulunmamaktadır.

Piştâk formundaki taçkapı örnekleri Türkistanlı öncülleriyle karşılaştırıldığında, genel bir yargı olarak taçkapı ve gövde arasındaki nisbetlerin daha âhenkli kurulduğu ve böylece bütünleşmenin sağlandığı söylenebilir. Hümayun Türbesi'nin, kapalı bir salona dönüştürülen güney taçkapı derinliği ile, türbe bahçesinin, geri çekilen orta kısmıyla batı taçkapısı, derin nişlerle techiz edilmiş uzun yan kollarıyla da güney taçkapısı, yeni arayışları yansıtmaktadır.

Pencereler: Pencereler, genellikle, taçkapı nişindeki girişin hemen üzerinde ve kubbe kasnaklarında yer alır. Beden duvarlarında, göz seviyesinde pencere bulunmaz. Ancak, taçkapılardaki giriş açıklığına tekabül eden, ajurla kapatılmış açıklıklar ile köşe odalarındaki benzerleri esasen pencere işlevine sahiptir. Pek çok yapıdaki ajurlu paneller kırıldığından, artık bunlar da giriş işlevi görmektedirler.

Köşe kuleleri: Sadece Safder Ceng Türbesi'nin köşelerinde yer alır ve gövdeye entegre edilmiş minare formundadırlar. Safder Ceng Türbesi bu cephe tasarımıyla, Tac Mahal iç avlusunun, teşkilâtlı muazzam taçkapısından mülhem görünmektedir.

Saçaklar: Saçaklar (chhajja), Hind mimarîsinin önemli unsurlarından biridir. Sultanlıklar döneminde, özellikle çatrî tarzı türbelerde tercih edilmiştir. Çalışmamıza konu olan türbelerden onikisinde saçak yer alır.

Çoğu kere belirli aralıklarla yerleştirilmiş zarif işlemeli geleneksel konsollarla desteklenen taş yada mermer levhalardan müteşekkil saçaklar, beden duvarları ile kalkan duvarın veya alınlığın birleşme noktasında yer almakta olup meyillidirler. Safder Ceng Türbesinin platformu ile Necef Han Türbesi'nde olduğu gibi, cepheden konkav bir silme şeklinde gelişen *çıkma* formuna da rastlanır. Lâl Bangla I'de olduğu gibi, konkav silmeli bloklar hâlinde bütün cepheyi saçakla birlikte dolaşan konsollar da mevcuttur. Rûşenârâ Türbesi'nde ise, konsollar belirli aralıklarla yerleştirilmiş olmasına karşın, bunların araları doldurulup sıvanarak içbükey bir kavis teşkil edilmiştir. Saçakların, sadece güneşin ısısından koruyan bir gölgelik yada yağmur sularını engellemeye mahsus, iklim koşullarına yönelik fonksiyonel bir öge olmadığını, aksine estetik kaygının ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür. Zira saçağa yer verilmiş türbeler, geleneksel form ve şemaları sürdüren ve saçakla zarif bir bütünlük oluşturan türbelerdir. Nitekim Sebz Burc, Ategeh Han, Hümayun ve Hân-ı Hânân türbeleri gibi Türkistanlı karaktere sahip yapıların cephelerinde saçak bulunmaz. Ancak bu tarz türbelerin tâli birimlerinde; örneğin Hümayun Türbesi'nin yüksek kubbe kasnağını kuşatan meydana dönük üst yapıların verandalı cepheleri gibi ikincil bölümlerde saçak kullanılmıştır. Yerel tarzdaki strüktürlerin ayrılmaz bir parçası olan saçaklar, Babürlü mimarlığında sevilerek uygulanmışlardır.

Çatrîler: Hind mimarlığının önemli bir tepelik ögesi olan çatrîler, Sultanlıklar döneminde İslâm mimarîsine girmiştir. Babürlü mimarîsinde, başta türbeler olmak üzere pek çok yapı türünde çatrîlere rastlanır. Özellikle büyük türbelerde, köşe odalarının üzeri kubbeyle örtülü olmasına rağmen, dışta düz dam tercih edilerek çatrîye yer verilmiştir. Böylelikle, yapının üzerinde kubbe çıkıntısı yerine, ehramî yükselişi muhafaza eden ve yapıya hem fonksiyonel hem de estetik katkı sağlayan çatrîler yapılmıştır.

2.1.3. Yapı Malzemesi ve Tekniği

Taş ve mermer: İncelenen türbelerdeki en önemli yapı malzemesi şüphesiz taştır. Özellikle 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yığma duvarlı türbelerin (bazı yapılarda kubbe ve kasnaklar dışında) çoğu *moloz taş* malzemeyle inşa edilmiştir. Fakat, Sebz Burc gibi bazı türbelerin kubbe ve kasnaklarında tuğla

malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Kaba yonu ve iri bloklar hâlindeki taşlar, daha ziyade alt sıralarda, köşelerde, merdivenlerde ve giriş vb. açıklıklar gibi duvarların mukâvemet gerektiren bölümlerinde kullanılmıştır (R. 644-646). Kalan kısımlar ise umumiyetle karışık düzen gösteren kalın derzli moloz taş örgü arz eder. Bu tarz konstrüksiyona sahip Sebz Burc, Nila Künbed, Sundervâlâ Mahal, Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi gibi yapılar sıvanmış; Efservâlâ, Ategeh Han, Hân-ı Hânân türbeleri gibi örnekler de kırmızı taşla kaplanmıştır. İnce bir derz aralığıyla örülen, iri bloklar şeklindeki sarımtırak ve gri *kesme taş* malzemenin kullanımı sınırlıdır. Hümayun Türbesi'nin dolgu platformu ile avlu taçkapılarının cephelerinde, Efservâlâ Türbesi cephe çökertmelerinde karşılaşılan bu tarz malzemenin yoğun biçimde kullanıldığı yapı Berber Türbesi'dir. Platform cephelerinin yanı sıra, türbe gövdesinin iç ve dışındaki çökertme yüzeylerde, düzgün kesilmiş sarımtırak ve gri renkli iri bloklar kullanılmıştır. Bu örnekler, bütünüyle dekoratif olmaktan ziyade, duvarların bünyesini teşkil eden örgüye dâhil yapı malzemesi olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu tarz kaplamaların inşâî fonksiyonu bulunmaktadır. Babürlü mimarîsinin asıl cephe kaplama malzemesi ve tekniği bundan farklıdır. Cepheler genellikle, düzgün kesilmiş ince plakalar halindeki kırmızı taş yada beyaz mermer kullanılarak sıfıra yakın derz aralığıyla kaplanmıştır. İncelenen türbelerin asıl kaplama malzemesi ise kırmızı taştır. Kontrast oluşturmak amacıyla cephelerde, beyaz mermerin yanısıra, sarımtırak ve kahverengi taşa da yer verilmiştir. Çeşitli panolar, bordürler ve motifler teşkil etmek üzere kırmızı taş zemine, siyah ve beyaz mermer işlenmiştir.

Kaplamanın tesbitinde, harcın yanı sıra saplama ve kenetler kullanılmıştır (R. 461-462). Kaplama malzemesi düzgün kesilmek ve yalnızca kaplama ile gerideki taş-tuğla konstrüksiyon arasında harç kullanılmak sûretiyle derz çizgileri belirsizleştirilmiştir. Duvarlar ile mantolama tekniğindeki bu kaplamalar, büyük ölçüde iki ayrı sürecin ürünü olduklarından organik bir bütünlük arz etmezler. Daha çok dekoratif amaçlı olan bu tarz kaplamaların, kemerler dışında taşıyıcı özelliği bulunmaz (R. 462). Hân-ı Hânân Türbesi'nde görüldüğü üzere (R. 458) bunların sökülmesi hâlinde strüktürün çok ciddi bir zaafa uğraması söz konusu değildir.

Îtinalı bir işçilikle hazırlanan kesme taş yada mermerin asıl yapı malzemesi olarak kullanıldığı konstrüksiyon ise sütunlu türbelerdir. Yusuf Kattal, İmam Zâmin ve Emir Hüsrev türbelerindeki sütun-lento konstrüksiyonu, sırasıyla kırmızı taş, gri taş ve beyaz mermerdir. Ayrıca sütünceler, konsollar, saçaklar ve panel duvarlar gibi mimarî elemanların yapımında kesme taş yada mermer malzeme kullanılmıştır. Kesme taş veya mermerin kullanıldığı diğer bir bölüm ise zemin ve kubbe kaplamalarıdır.

Türbelerin inşâsında birkaç çeşit taş ve mermer kullanılmıştır. Örgü malzemesi olarak kullanılan taşın cinsi, lokal olarak bulunabilen sarımtırak ve gri renkli kireçtaşının yanı sıra, gri ve maviye çalan rengi ve kristalize yapısıyla kuvarsittir. Çevreden çıkarılan bu malzemeye Delhi kuvarsiti[772] de denilmektedir. Kırmızı taş ve mermerin temin edildiği başlıca iki bölge bulunuyordu. Nitekim Hümayun Türbesi'nde kullanılan kırmızı kumtaşı Fetihpur Sikri yakınlarındaki Tântpur'dan, beyaz mermer ise Makrânâ'daki (Racistan) ocaklardan getirilmişti.[773]

Tuğla: Diğer bir konstrüksiyon malzemesi tuğladır. Erken dönem türbelerinde, kubbe kasnağı, kubbe ve kemer gibi mimarî elemanlarda görülen tuğla, 17. yüzyılın ortalarına doğru beden duvarlarında da kullanılmaya başlanmış, özellikle sonraki asırda başlıca inşâ malzemesi hâline gelmiştir. Sıvaları dökülmüş yapılarda görüldüğü üzere, kullanılan tuğlalar yassı plaka şeklindeki *Lahorî tuğla* olup kalın derzli örülmüştür (R. 271 ve 283-284). Moloz taştan inşâ edilenler gibi tuğla yapılar da sıvanmış veya kırmızı taşlarla kaplanmıştır.

İnşâ tekniği bakımından hakiki kemer (true arch) konstrüksiyonu Hind coğrafyasına Müslüman idareciler tarafından getirilmiştir. Lentolar ve yatay örgülü bingi tekniğindeki atkılar, Eski Hind mimarlığının geleneksel açıklık geçme biçimleri olarak yerel karakterini muhafaza etmiştir.[774] Delhi Türk Sultanlıkları dönemiyle birlikte gerçek kemer prensibine dayalı konstrüksiyonlar, mimarî yapıların karakterini belirlemeye başlamıştır. Benzer bir durum, bingi tekniğine

---

772 M.Z. Hasan, **Monuments of Delhi**, Cild: 2, s. 119.

773 Naqvi, s. 6.

774 Hind mimarlığındaki geleneksel açıklık geçme ve örtme teknikleri ile gerçek kemer ve kubbe inşâsının menşei hakkında bilgi için bkz. Fergusson, Cild: I, s. 310 vd., Cild: II, s. 196 vd. Fergusson'un konuyla ilgili görüşlerine zayıf bir eleştirel yaklaşım için bkz. Havell, s. 51 vd.

dayalı yerel örtü sistemlerinin, yerlerini, gelişmiş kubbe tekniklerine bırakmasında ortaya çıkar. Fakat, Kuvvetü'l-İslâm Camii'nin devâsa kemerlerinde ve sonraki yapılarda görüldüğü üzere, Sultanlıklar döneminin başlarındaki kesme taş konstrüksiyonlu kemerlerde kavisli sivri forma sadık kalınmakla birlikte yerel teknik (yerli ustaların çalıştırılması) ve malzemelerin etkisiyle yatay örgü tekniğinin etkili olduğu görülür. Nitekim, gerçek kemer başta eyvanların sivri tonozları Delhi yöresindeki Tuğluk yapılarında, kavisli örgü tekniğine dayalı gerçek kemer (radiating arch, true arch) konstrüksiyonlarının kesme taş-mermer malzemeden yapılmış gelişmiş örnekleri verilmiştir. Seyyidîler ve Lodi döneminden sonra Babürlülerle birlikte kemer kullanımı yaygınlaşmıştır. İncelenen türbelerde kavisli örgü tekniği daha çok moloz taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı kemerlerde kendini gösterir. Büyük ve tek parça taş-mermer malzemenin bolluğundan mütevellid, kesme taş-mermer malzemeye dayalı konstrüksiyonlarda kavisli örgü tekniği pek rağbet görmemiş; konik yontulan müteaddid parçaların kilit taşı esasına göre örülmesi yerine, kemer formunda kesilmiş birkaç parçadan müteşekkil uygulamalar tercih edilmiştir. Bunu, malzeme imkânlarının, konstrüksiyon tarzına bir etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan kavisli örgü tekniğine dayalı sivri tonoz ve kemerler, H. Stierlin'in de vurguladığı gibi yerli (Hindu) taş ve duvar ustaları için ciddi bir problem teşkil etmiştir.[775]

Örgü duvarlı türbelerin çoğunda duvarlara nazaran kubbeler oldukça küçük tutulmuştur. Nitekim Hân-ı Hânân Türbesi'ndeki örtüyü taşıyan duvarların kalınlığı ana akslarda 8.5 metreyi bulur. Merkezî salonu örten kubbenin çapıysa 9.56 metredir. Yerel tarzdaki Edhem Han Türbesi'nin hem duvarları hem de revak ayakları oldukça iri tulmuştur. Bununla birlikte Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi'nin sütunları ile Lâl Bangla I, Lâl Bangla II ve Rûşenârâ Begim türbelerindeki veranda sütunları daha zarif örneklerdir. Genel olarak taşıyıcıların masif tutulması nedeniyle kemerlerde gergi kullanılmamıştır. Cephelerin üzerindeki ve kubbelerin etrafındaki küçük kuleler de dekoratif amaçlı konulmuş olup bunların, ağırlık oluşturmak gibi inşâî bir fonksiyonu bulunmamaktadır.

[775] Stierlin, s. 92.

Yerel üslûbu sürdüren örgü duvarlı türbelerde kubbeye geçiş tromplarla sağlanır. Böylece sekizgene dönüştürülen alan, sarkıtlı konsollarla desteklenen düz bingiler vasıtasıyla onaltıgene dönüştürülerek kubbeye zemin hazırlanmıştır. Yerel geleneğe bağlı çatrî tarzındaki 12 sütunlu türbelerde ise, hem sekizgen hem de onaltıgen teşkili, konsol-lento kombinasyonuyla sağlanır.

2.2. TEZYİNÂT

Kabartmaların ve heykellerin bütün strüktürü donattığı geleneksel Hind mimarlığında süsleme, mimarînin önüne geçer. Babürlü bânîleri ve mimarları bu dekoratif mimarlıktan etkilenmiştir. Ancak bunun kuralsız yada pasif bir etkilenme olmadığı görülmektedir. Babürlü mimarîsinin, dekoratif tasarım ve süsleme özellikleri bakımından İslâm mimarîsi içinde muayyen bir yerinin bulunması, şüphesiz onun, Hind Alt-kıtasının zengin kültür ve sanat çevrelerinde gelişmiş olmasıyla yakından ilişkilidir. Buna karşın o, Budist ve Hindu mimarlığının heykelimsi cephelerinden de çok uzaktır. Bu, bezeme sözlüğü ve dekoratif tasarım modellerinin doğrudan aktarımından çok, mimarî dekorasyon ilkeleri ve bezeme tekniklerinden yararlanıldığını göstermektedir.

Delhi'deki Babürlü türbeleri bezeme özellikleri bakımından, bir yandan Orta Asya ve İranlı gelenekleri sürdürüp, diğer yandan ilk Türk Sultanlığı döneminde benimsenerek Tuğluklar devrinde yaygınlaşan kırmızı taş ve beyaz mermer kaplamalara, özellikle taş-mermer kakma işçiliğiyle yeniden hayat verirken, çok daha hassas bir işçilik gerektiren değerli ve yarı değerli malzemelerin kullanıldığı, klasik çağın zarif kakmalı mimarî dekorasyonuna (Tac Mahal) giden sürecin hazırlayıcıları arasında yer almışlardır.

2.2.1. Sıva ve Stüko Bezeme

Sıva dekorasyon ve stüko işçiliği, incelenen türbelerin bezenmesinde taş kaplama kadar önem arz eder. Kubbeye geçiş elemanlarındaki kemer-örgülü dekoratif tasarımlar genellikle doğrudan sıva üzerine uygulanmıştır. Günümüzde bunların bir kısmı horasan harcıyla yenilenmiştir. Kemer köşeliklerindeki yazı,

bitkisel ve geometrik motifler bulunan madalyonlarda, kemerlerdeki yazı frizlerinde ince bir sıva malzemesinin kullanıldığı görülmektedir (R. 227-229 ve 336-338). Muhammed Kulı Han Türbesi'nde olduğu gibi derin ve dik oyulmuş bazı örnekler, teknik ve karakter bakımından Lodi dönemi sıva bezemelerini hatırlatır. Bunlar, Kuvvet'ül-İslâm Camii Külliyesi'nde görüldüğü üzere başlangıçta benzer derinlik etkisiyle taş ve mermere uygulanan süslemelerin sıva dekorasyondaki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Alçı malzemeye dayalı stüko işçiliği, kompozisyonları oluşturan motif ve desenlerin farklı renklerle boyandığı daha sanatkârane hazırlanmış bezemelerde karşımıza çıkar. Sebz Burc'un cephelerinde yoğun bir şekilde görülen bu tarz bezeme ince bir oyma işçiliği sunar (R. 365-371). Hümayun Türbesi giriş mekânı ve Nila Künbed kubbelerindeki göbek süslemeleri ile Mevlânâ Cemâlî Türbesi'ndeki örtünün bütün iç yüzeyini kaplayan stüko süslemeler, zarif malakârî işçiliğinin önemli örnekleridir (R. 160, 429 ve 613). Sundervâlâ Burc'un, geometrik desenli iyi korunmuş kubbe içi bezemesi ile iç mekân duvarlarındaki kalıntıları, erken dönemin kaliteli stüko süslemeleri arasında zikretmek gerekir (R. 218-219). Sultanlıklar döneminin derin oyulmuş örneklerindenden ayrılan ve geometrik motiflerin de yoğun olarak kullanıldığı bu bezemeler, yerel uygulamalardan çok Timurlu coğrafyasındaki stüko dekorasyon özelliklerini sürdürür.

İncelenen yapıların stüko bezeme kompozisyonları, 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın başlarına tarihlenen türbelerde, yazı ve geometrik desenler ile palmet, hataî ve rûmî gibi stilize motiflerden oluşmaktadır. Babürlü mimarî dekorasyonunda, 17. yüzyılın ikinci onuyla birlikte, alçak kabartmalar hâlindeki natüralist karakterli çiçekler, üzüm salkımları, ağaçlar ve çiçekli vazolar görülmeye başlar. Bunun en göz alıcı örneklerinden biri Skandra'daki Ekber Türbesi'nde (1613-14) karşımıza çıkar. Bu türbe aynı zamanda, bezeme kompozisyonlarının natüralist evrimine stüko dekorasyonun öncülük ettiğinin bir göstergesidir. Zîra, avlu ve türbe taçkapılarının cephelerindeki kakmalarda geometrik düzenler ile rûmîli kıvrık dallar ve hatâîler (R. 739, 740) hâkimken, Ekber'in mezar oadasına giden uzun dehlizin açıldığı salondaki stüko bezemelerde tabiatçı bir anlayış öne çıkar (R. 741). Delhi'deki türbelerde, üslup değişimini bu denli açık izlemek mümkün değildir. Bununla birlikte stüko

bezemelerde, Abdürrahim Han Türbesi'nde olduğu gibi hemen hemen eş zamanlı olarak natüralist kompozisyon örneklerine rastlanır. 17. yüzyılın ortalarından sonra, özellikle 18. yüzyılla birlikte sözü edilen natüralist motiflerin yanı sıra kuş figürleri, barok tarzı kartuşlar ve iri yapraklar, sıva ve stüko dekorasyonun başlıca motiflerini oluşturur.

2.2.2. Taş ve Mermer Süsleme

Babürlü mimarî dekorasyonu, büyük ölçüde taş ve mermer işçiliğine dayanır. Babürlüler Hind coğrafyasına geldiklerinde, üç buçuk asra yaklaşan Hind-İslâm mimarîsi gelenekleri yanında, köklü Hind uygarlığının gelişmiş taş işçiliği mirasına da sahip olmuşlardı. Diğer taraftan, başta kırmızı kumtaşı olmak üzere pek çok taş ve mermer çeşidinin bolca bulunduğu bu topraklar, başından îtibaren taş işçiliğine dayalı bir mimarlığın gelişmesine imkân tanıyan doğal bir şantiye niteliğine sahipti. Babürlüler, Tuğluklar hanedanının severek kullandığı kırmızı taş ve beyaz mermere yeniden hayat vererek en muhteşem eserlerini bu malzemelerle inşa etmişlerdir. Onlar, Delhi ve Agra bölgesine yerleştiklerinde bizzat Babür'ün emriyle inşa çalışmalarına ve çevre düzenlemelerine giriştiklerini ve her gün yüzlerce yerli mâhir taş ustasının Türkistanlı mimarlar denetiminde çalıştığını, Babür'ün hatıratından öğrenmekteyiz. Şüphesiz bu mimarlar, Batı Anadolu'dan Hind topraklarına uzanan Timurlu tecrübesini özümsemiş bulunuyorlardı. Gelişmiş mimarî form ve inşa tekniklerinin yanı sıra zengin bir bezeme sözlüğünü beraberlerinde getiren bu insanlar, âdeta çok önemli bir hazineyi; mimarlığın en önemli yapı ve dekoratif malzemesi olan taş ve mermer ile bunları çok iyi işleyen sanatkârları ve taş işçiliği üzerine kurulu köklü mimarlık geleneklerini karşılarında bulmuşlardı. İşte bu iki temel tecrübe, Babürlü mimarîsinin karakterini belirlemiştir.

Babürlülerin Delhi'deki türbelerinde en çok tercih edilen süsleme tarzı, taş ve mermer dekorasyondur. Başta dikme-atkı konstrüksiyonuna dayanan panel duvarlı türbeler olmak üzere, moloz taş yada tuğladan yapılmış yığma duvarlı türbelerin önemli bir kısmı yoğun taş-mermer dekorasyon arz ederler. Bunları, arz ettikleri teknik bakımından birkaç başlık altında toplayabiliriz.

Taş-mermer yontma (yonma): Sütunlar, atkılar, söveler, tek yada birkaç parçadan oluşan kemerler, saçaklar gibi elemanlar, genellikle sade, fakat temiz bir yontma işçiliğinin ürünüdürler.

Taş-mermer oyma: Başta ajurlu paneller olmak üzere, yazı, geometrik desen ve çeşitli motiflerin işlendiği cephe kaplamaları, köşe sütünceleri, konsollar, kavsaralar, kemer köşelikleri, cephelerin ve kasnakların üst kısımlarındaki alınlıklar, cephelerin üzerinde yükselerek bir çiçek formuyla sonlanan zarif kuleler, lotus çiçeği ile taçlandırılan kubbe zirveleri, alemler, standart mihrablar, sembolik mihrablar ve lâhidler, zarif oyma işçiliğinin yoğun olarak görüldüğü unsurlardır. Bunlardan, ajurlu paneller, konsollar ve bazıları tek başlarına birer sanat eseri olan lâhidleri ayrı değerlendirmek gerekir. Yusuf Kattal ve İmam Zamin türbeleri ile Emir Hüsrev Türbesi'ndeki ihâta yapısında[776] olduğu gibi Babürlülerin ilk döneminde tamamlanan yapıların ajurlu panelleri, genellikle kırmızı taşın kullanıldığı nisbeten kaba bir işçilik sunarken, 17. yüzyıldan îtibaren, oldukça ince kesilmiş mermer plakaların pek hassas bir işçilikle oyulduğu görülmektedir. Cihanârâ Begim, Gâzyüddin Han, Muhammed Şah ve Mirza Cihangir türbelerindeki ajurlu paneller bu zarafeti ifşâ ederler.

Babürlü döneminde olduğu gibi Sultanlıklar döneminin sütunlu yapılarında, sütun başlığının üzerine konulan çok kollu konsollar, devşirme malzeme olarak Delhi Sultanlıklarının ilk döneminde dinî mimarîde kullanılmıştı. Devşirme konsollardaki her bir kol, üzerindeki yüke omuz veren bir insan figürü yada insan ve hayvan grubundan oluşan kabartmalarla bezenmişti (R. 742, 743). Henüz o dönemde bunlar, 'S' profilli konsollara dönüştürülerek (R. 744) figüratif etkiden soyutlanmış; inşaî-tezyinî bir unsur olarak İslâm mimarîsine katılmıştır. Babürlüler, bu tarz sade dekorasyonlu konsolları kullanmaya devam ettikleri gibi onlara yeniden canlılık kazandırarak çok daha yoğun işlemeli konsollar yapmışlardır. Özellikle Ekber devrinden îtibaren Güceratlı geleneklerin Babürlü mimarîsine katılmasıyla[777] birlikte, konsollar, her türden yapının en önemli dekoratif unsurlarından biri olmuştur. Fetihpur Sikri'deki Selim Çiştî Türbesi'nin (1580-81) yılankavi konsolları, onların, yapısal gerekliliği karşılayan mimarî ögeden nasıl dekoratif bir eleman hâline

[776] Emir Hüsrev'in ajurlu panelden ibaret üstü açık türbesi kastedilmiştir.
[777] Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, s. 60 ve Res. 55-51.

geldiklerini gösteren çarpıcı örneklerdir (R. 745). Delhi'deki türbelerde görülen konsollar, çok daha sade olmakla birlikte dekoratif özelliklerini korumuşlardır. Hümayun Türbesi'nin çatrilerindekiler ile kubbe kasnağına bakan verandalı yapıların sundurmalarındaki konsollar, diğer türbelerdekilere göre nisbeten detaylı bir işçilik sunarlar.

Oyma işçiliğinin yoğun olarak görüldüğü diğer bir unsur ise kırmızı taş yada çoğu kere olduğu gibi beyaz mermerden yapılmış lâhidlerdir. Yusuf Kattal, İmam Zamin ve Mevlânâ Cemâlî türbelerindeki lâhidler, formları ve tezyinî özellikleri bakımından yerel gelenekleri sürdürürler. Bundan kısa bir süre sonra ortaya çıkarak yaygınlaşan, bölge için yepyeni bir tasarıma sahip Babürlü lâhidleri, bezemeleriyle de dikkat çekicidirler. Standart bir Babürlü lâhdi, silmelerle geçilen kademeli bir kaide, yazı friziyle kuşatılmış gövde ve mukarnasla geçilen, yazılı bir madalyon ve dikdörtgen pano ile dilimli başlıklı çökertmenin yer aldığı bir üst tabladan oluşur. Lâhid gövdesine çoğu kere 'âyet'el-kürsî', bazen de başka âyetler hakkedilmiştir. Bu yazılar, gövdenin baş istikametindeki yüzünden başlar, doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Lâhid gövdelerinin güney yüzünde (ayakucu) âyet yer almaz. Bu kısımlar çoğunlukla boş bırakılmıştır. Az sayıdaki örnekte ise tarih kitâbesi yada bitkisel motifli bezeme yer alır. Lâhidlerin kalan yüzeyleri çoğu kere perdahlanmakla yetinilmişken, hemen bütün yüzeylerin bezendiği, Ategeh Han Türbesi'ndeki üç lâhid, Miza Aziz Kökeldaş lâhdi ve Mirza Cihangir'in mezarı üzerinde yer alan lâhid, mermer oymacılığının sıra dışı zarif örneklerini teşkil ederler. Babürlü lâhidleri, başta Timur'un lâhdi (ziyaret salonundaki) olmak üzere Gûr-i Mîr'dekiler ile dönemin diğer örneklerine benzeyen formlarıyla Timurlu lâhidlerinin takipçisidirler.

Taş-mermer kakma: Babürlü dönemi taş dekorasyonu içinde kakma işçiliği büyük bir önem arz eder. Mevlâna Cemâlî Camii'nde[778] görülen taş-mermer kakmalar (R. 746, 747), Hümayun'un Dinpenâh'ındaki camide zarif bir işçilik arz eden çok daha detaylı kompozisyonlarla ortaya çıkar (R. 748, 749). Hem taş-mermer hem de sıra dışı bir örnek olarak sırlı malzemeye dayalı kakma işçiliği sunan Ategeh

[778] Mevlânâ Cemâlî (Cemalî-Kemalî) Türbesi'nin güneyindeki bu cami H.935 (1528-29) yılına tarihlenir.

Han Türbesi, Delhi'deki, yoğun kakma programı arz eden ilk Babürlü türbesidir. Kakma işçiliği, Hümayun Türbesi'nde de görülür. Yapının cephelerinde oldukça sınırlı tutulmuş olan kakmalar, girişin iki yanında, zeminlerde ve kubbe kasnağında yoğunlaşır. Bu iki türbenin yanı sıra Hân-ı Hânân ve Safder Ceng türbelerinde de görülen taş-mermer kakmalı süslemeler, çok daha sınırlı ölçülerde olmak üzere Efservâlâ, Edhem Han, Berber ve Necef Han türbelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Delhi'deki 16. yüzyıl örneklerinde, geometrik desenli kompozisyonlar hâkim iken, Ekber Türbesi'nde (1613-14), geometrik desenler kadar stilize çiçeklerin, kıvrık dalların ve rûmîlerin yer aldığı daha ince bir işçilik gerektiren kompozisyonlara yer verilmiştir (R. 739, 740). Giderek detaylı bir teknikle yapılmaya başlayan kakmalar, Cihangir döneminin (1605-1627) sonlarına doğru, kaliteli renkli taşların kullanılmaya başladığı önemli bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Nur Cihan'ın yaptırdığı, Agra'daki Îtimad'üd-Devle Türbesi (1627-28), iç mekânların zeminleri ve duvar etekleri ile boşluk bırakılmaksızın bütün dış cephe yüzeylerinin renkli taş kakmalarla bezenmesi bakımından ünik bir örnektir. Şah Cihan devrinde (1628-1657) bu bezeme tarzı, çeşitli renklerdeki değerli ve yarı-değerli malzemelerin kullanıldığı hassas kakma (*perçinkârî*) tekniği[779] ile rafine bir üslûba kavuşarak olağanüstü bir mimarî dekorasyona dönüşmüştür (R. 750).

Babürlü mimarlığındaki strüktürel biçimlenmenin temel tasarım ilkelerini, türbe yapıları üzerinden okumak mümkündür. Hattâ bu temsil gücü mimarî formulasyonla da sınırlı değildir. Türbeler aynı zamanda, Babürlü mimarî dekorasyonunu da bir yapı tipi olarak tek başına yansıtacak güçtedirler. Fakat Delhi'deki türbeler, çok sınırlı bir iki uygulama dışında, hassas perçinkârîye (*pietra dura*) dayalı bir süsleme arz etmezler. Cihanârâ Begim Türbesi'nin şahidesindekilerle Safderceng Türbesi merkezî salonundaki örnekler büyük ölçüde zarar görmüşlerdir. Delhi'de, türbelerden ziyâde saray yapılarında (Dîvân-ı Hâs, Kale-i Mübârek) görülen bu zarif bezeme tekniği, Delhi'deki kakma işçiliğinin tecrübesini özümsemiş olsa bile onun standartları Agra ve Lâhor'da belirlenmiş görünmektedir.

[779] Bkz. Koch, **Mughal Architecture**, s. 95.

Rölyef: Taş ve daha çok mermer malzemeyle yapılan diğer bir dekorasyon tarzı ise alçak kabartmalardır. Özellikle üstü açık türbelerde yoğun olarak görülen rölyef kompozisyonlar; natüralist çiçekler, kartuşlar, iri yapraklar vb. motiflerden oluşur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi stüko dekorasyonda da rölyeflere yer verilmiştir.

2.2.3. Çini Süsleme

Babürlü dönemi Delhi türbelerinde çini süsleme, stüko ve taş dekorasyon kadar önem arz etmese de pek çok yapıda çiniye yer verilmiştir. Ancak çinin kullanıldığı alanlar, genellikle saçak kornişleri, alınlık yüzeyleri ve çatrî kubbeleri gibi ögelerle sınırlıdır. Dış cephe yüzeylerinde bulunmalarından ötürü bunların çoğunun sırları dökülmüş; bir kısmı da levhalarıyla birlikte yok olmuştur. Sır parçaları hâlindeki bakıyyeler genellikle küf ve yosun tabakasıyla kaplanmış olduğundan, çini bezemeler ilk bakışta göze çarpmazlar. Fakat, yoğun çini programıyla sıra dışı iki örnek olan Sebz Burc ve Nila Künbed'i bunların dışında tutmak gerekir. Sebz Burc'un kubbesi ile yüksek kasnağı; Nila Künbed'in ise, kubbesi, kasnağının üst kısmı ve gövdesinin kuzey cephesi tamamen çiniyle bezenmiştir. Mimarî karakterlerini tamamlayan çinileriyle Babürlülerin Mâverâünnehirli mâzilerine güçlü bir vurgu yapan bu iki yapı, sadece Delhi'deki örnekler açısından değil, genel olarak Babürlü türbe mimarlığı bakımından da ayrı bir yere sahiptir. Fakat yine de söz konusu örneklerdeki sırlı bezemeler, Orta Asya, İran ve Osmanlı coğrafyasındaki dönemin gelişmiş çini dekorasyon teknik ve zenginliğini yansıtmaz. Nitekim Sebz Burc'un kubbe ve kasnağı, turkuaz, koyu mavi, yeşil ve sarının görüldüğü tek renkli levhalarla kaplanmış; kasnaktaki levhaların teşkil ettiği basit desenlerin dışında, Timurlu öncüllerinde görülen detaylı motiflere ve yazıya yer verilmemiştir. Yapının çinileri, stüko dekorasyonuna kıyasla da oldukça sade görünmektedir. Nila Künbed'in kuzey cephesindeki bakıyyeler şüphesiz daha zarif bir örnek olarak belirir. Çini mozaik tekniğindeki bu süsleme, geometrik düzenli kompozisyonlarıyla Multan'dan Horasan'a uzanan gelenekleri hatırlatırken, turkuaz, çivit mavi ve bayazın yanında, yeşil ve sarı renklerin tercih edilmiş olması bakımından yerel bir görünüm sunar. Nitekim aynı renk zenginliğini,

İskender Lodi Türbesi (1489-1517) ile İsa Han Camii ve Türbesi'nde (1547) olduğu gibi Delhi'deki Lodi ve Sûrî devri yapılarında görmek mümkündür.

İncelenen türbelerdeki çinilerin çoğu, gerek levha gerekse motifi teşkil eden her bir parça olsun, başta açık ve koyu mavi olmak üzere, sarı, yeşil ve beyazın görüldüğü tek renkli sırla kaplanmıştır. Fakat, mevcut bakıyyelerinden nisbeten yoğun bir çini bezemeye sahip olduğu anlaşılan Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nde, çeşitli motiflerin yer aldığı çift renkli (renkli sır tekniği) levhalar da bulunmaktadır (R. 751). Bunlar üslup olarak, Şiş Künbed'deki (Lodi devri, Delhi), bir-iki bakıyye ile benzerlik gösterir (R. 752). Sebz Burc, Nilâ Künbed ve Mevlânâ Cemâlî Türbesinin dışında, incelenen türbelerin onunda daha çini süslemeye yer verilmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bunlar, daha çok cephelerin üst bölümleri ve çatrîlerle sınırlıdır.

Babürlü çini mozaikleri, özellikle 16. yüzyıldan sonraki gelişimini, natüralist motiflerin zengin bir renk seçeneğiyle sunulduğu, kendine has bir üslup kazanarak sürdürmüştür. Bölük pörçük bakıyyelerinden, kubbe ve cepheleriyle oldukça detaylı bir çini bezemeye sahip olduğu anlaşılan, Agra'daki Çinili Ravza (1628-39), bu gelişimi yansıtan bir yapıdır. Yoğun çini programı arz eden az sayıdaki türbeden biri olan bu yapı Delhi'deki anılan örneklerle karşılaştırıldığında, natüralist kompozisyonlara sülüs hatlı frizlerin; renk skalasına ise patlıcan moru ve turuncunun dâhil edildiği bir çini mozaik örneği olarak dikkât çeker (R. 753, 754). Babürlü çini dekorasyonları, başta çini mozaik ve renkli sır tekniği olmak üzere, özellikle Lâhor çevresinde 17. yüzyılda çok başarılı örnekler vermiştir.[780] Çinileriyle ünlü diğer merkez ise Multan'dır. Sultanlıklar döneminden îtibaren Delhi ve Multan arasında yakın ilişkiler kurulmuştu. Özellikle Tuğluklar döneminde, mimarî alandaki etkileşim daha açık izlenebilirse de Multan çinilerindeki zenginliğin yansıması daha çok Sind'de görülür. Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu sanatı izlerinin görüldüğü Multan yöresinde, 13. yüzyıldan îtibaren gelişen, mavinin tonları ile beyaz rengin hâkim olduğu çini bezemeler, Babürlüler devrinde, Multan'ın yanısıra Sind'in Thatta bölgesinde etkinliğini sürdürmüştür.[781] İran ve Orta Asya'ya açılan bu bölgeler

[780] Bkz. George Michell, **Mughal Style the Art and Architecture of Islamic India**, India Book House, Mumbai, 2007, ss. 37 ve 48; Gönül Öney, **İslâm Mimarîsinde Çini**, Ada Yayınları, (Tarihsiz), s. 145.

[781] Öney, ss. 142-144.

vasıtasıyla eski çini gelenekleri, taş malzemeye dayalı dekorasyonların baskın olduğu Hind-Alt kıtasında belirli ölçüde etkili olmuştur. Babürlü çinileri, özellikle çini mozaik, geniş renk yelpazesiyle özgün karekterini, Lâhor, Delhi ve Agra hattında kazanmıştır.

2.2.4. Kalemişi Süsleme

Delhi'deki türbelerde en az görülen bezeme tarzı, *kalemişi* (*kalemkârî*) süslemeler olup genellikle kubbe içlerinde yer alır.

Sebz Burc'un kubbe içini bütünüyle kapladığı anlaşılan süslemeler, erken dönem için, renkleri ve motifleriyle en dikkat çekici örnek olmaya aday görünse de büyük bölümü dökülmüş, kalanı da daha fazla fikir yürütmeyi güçleştirecek biçimde deforme olmuştur. Genellikle, kalıplama (*kalıpkârî*) ve oyma tekniğine dayalı stüko bezeme tercih edildiğinden, kalemişlerine tamamlayıcı tezyinat olarak yer verilmiştir. Nila Künbed ve Lakkarvâlâ Burc gibi yapılarda, malakârî göbek motiflerinin püsküllerinde kalemkârî tekniğiyle yetinilmiştir.

Kalemişi bezemenin daha yoğun uygulandığı yapı, Rûşenârâ Begim Türbesi'dir. Orta mekânın kemer köşeliklerindeki natüralist karakterli kalemişi süslemeler çok yıpranmış olup mevcut hâlleriyle alelâde bir işçilik gösterirler. Berber türbesinin kubbe içindeki göbek motifi ile sekiz adet şemse motifi, taş üzerine işlenmiş ender örneklerden biridir. Yıpranmış vaziyette günümüze ulaşan bu süslemeler, kırmızı taş zemine koyu tonlu renklerle işlendiklerinden zayıf bir etki bırakmaktadırlar.

2.3. KİTABELER ve DÎNÎ-TEZYİNÎ AMAÇLI YAZILAR

Gerek doğrudan yapının üzerinde, gerekse lâhid ve şâhidelerde yer alan yazıları, iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, tarihsel veri içeren yada tarihe not düşen, kayıt niteliğini hâiz ibârelerin mahkûk olduğu

kitâbelerdir. Diğeri ise, âyet, hadis ve kelâm-ı kibar türünden metinlerin yer aldığı, dînî ve tezyinî amaçlı yazılardır.

Kitâbeler: İncelenen türbelerin çoğunda, yapının tarihi hakkında bilgi veren *inşâ kitâbesi*, *sanatkâr kitâbesi*, *tarih kitâbesi* veya *tâmir kitâbesi* türünden herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bazı türbelerde, medfunun ölmüne tarih düşürüldüğü manzûm kitâbeler, bazılarında ise sanatkârların, bezeme amaçlı yazıların sonlarına koydukları tarih kayıtları bulunsa da, türbelerin önemli bir kısmında tarihsel içerik sunan hiçbir yazı yoktur. Hümayun Türbesi ve Safder Ceng Türbesi[782] gibi muazzam yapıların bile bir inşâ kitâbesinin bulunmaması, hem bu konudaki eksikliği hem de baş edilmesi güç bir tarihlendirme sorunsalıyla karşı karşıya olunduğunu ortaya koyacak niteliktedir. Nitekim benzer bir durum Tac Mahal için de söz konusudur. Bununla birlikte, ilk kuruluşları îtibariyle türbelerin önemli bir kısmının kitâbelerinin bulunduğunu ve zaman içinde bunların yok olup gittiğini düşünüyoruz. Nitekim yapıları tek tek ele alırken değindiğimiz üzere, bazı türbelerin güney girişleri üzerinde yer alan çökertmelerin, vaktiyle bir kitâbeyi barındırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Babürlüler döneminde, hâtırât ve vakayinâme türünde epeyce eser kaleme alınmıştır. Bunlar, yapılar hakkında bazen eşsiz bilgiler sunabilmekteyse de binâ tarihine yeterince ışık tutmaktan uzaktırlar. Dolayısıyla, herhangi bir kayıt bulunmayan yapılarla ilgili tarihlendirmelerin, isimlendirmelerin ve bunlara bağlı değerlendirmelerin değişebilir nitelik taşıma olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Kitâbeler bakımından en zengin türbe, güney girişinin üzerinde yer alan, mimar adının da zikredildiği inşâ kitâbesi ve cephelerdeki yazı frizlerinin sonlarında tarih kaydı bulunan sanatçı imzalarıyla Ategeh Han Türbesi'dir. İmam Zâmin, Emir Hüsrev ve Nizamüddin Evliyâ türbeleri de inşa kitâbesi bulunan türbelerdendir. Sadece Ategeh Han Türbesi'ndeki inşâ kitâbesi Arapça olup diğerleri Farsça'dır. Ategeh Han Türbesi'nin dışında, mimar adının belirtildiği başka türbe yoksa da, Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi'ndeki kitâbede ve bazı şâhide kitâbelerinde sanatçı adlarına rastlanmaktadır. Yazıların çoğu kere Farsça olmasına karşın altlarındaki

[782] Daha önce değinildiği üzere, Safder Ceng Türbesi'nin güney taçkapısında yer alan kitâbe, medfunun ölüm yılını bildiren bir tarih kitâbesidir.

sanatkâr kayıtlarının tamamı Arapça olup, ‘ الكاتب ’ (el-Kâtibü) şeklinde isim cümlesi veya ‘كتبه’ (Ketebehû) şeklinde fiil cümlesi olarak gelir.

Türbelerde bulunan diğer bir kitâbe türü ise az sayıdaki örneği günümüze ulaşabilen şâhide kitâbesidir. Bunlardan sağlam olarak gelen iki örnek, Emir Hüsrev ve Cihanârâ Begim türbelerindekilerdir. Bu sonuncu örneğin kakmaları büyük ölçüde dökülmüşse de, metrûk olmayan bir avlu (Nizamüddin Evliyâ Dergâhı) içinde yer almaları, onların daha iyi korunmalarını sağlamıştır.

Cihanârâ Begim’in, “ هو الحي القيوم ” (O, diridir, ezelî-ebedîdir) şeklindeki Arapça ibâreyle başlayan şâhide kitâbesi, onun, üstü açık bir alana defnedilme isteğini belirten Farsça metinle devam ederek, künye belirten ve dua niteliğinde olan Arapça ibârelerin yanısıra *sene 1092* kaydıyla son bulur. Bahadur Şah ve II. Şah Âlem Türbesi’ndeki şâhidelerden geriye, zemine saplı iki parça kalmış olup, birinde tarihle birlikte sanatkâr adı okunabilirken diğerinde sadece tarih kaydı görülmektedir. Eski kayıtlardan, II. Şah Âlem ve II. Ekber’e ait olduğu anlaşılan bu şâhidelerde, “ هوالعفو الغفور ” (O, affedici ve bağışlayıcıdır) ve “ هوالله هوالعلي الاكبر ” (O, Allah’tır, O, yüce ve en büyüktür) şeklindeki Arapça ibârelerin yanı sıra medfunların ebcedli ölüm tarihini veren Farsça manzûm metinler yer almaktaydı. Söz konusu üç şâhidedeki metinlerin içeriği ve düzeni, geleneksel bir şâhide kitâbesi formu sunar. Ancak, Emir Hüsrev Türbesi’ndeki şâhide kısmen farklıdır. Babür padişah dönemine ait bu örnekte uzun bir Farsça manzûm metin yer almakta olup, Emir Hüsrev’in ölümüne olduğu gibi bânî adı zikredilerek yapılan düzenlemeye de tarih düşürülmüştür. Bu nedenle onun metni, daha çok inşâ ve bânî kitâbesi tarzındadır.

Standart bir kitâbe özelliği bulunmamakla birlikte yapıların tarihine ışık tutan önemli bir kayıt ise, hakkâklerin ve diğer dekorasyon sanatçılarının, dînî ve tezyinî amaçlı yazıların sonlarına hafif gizleyerek koydukları, araştırıcılar için hediye niteliğindeki tarih kayıtlarıdır. Umumiyetle lâhid gövdelerindeki yazı frizlerinin sonlarında, bazen de lâhdin üzerindeki yazılı madalyonun alt kısmında yer almakta olan bu kayıtlar, medfunun ölüm yılına veya lâhdin yapıldığı seneye işaret ederler. Bunlar, türbelerin tarihlendirilmesi hususunda önemli bir bir referans noktası teşkil ederler. Hâlihazırdaki tarihî bilgilerimizin bu tarz bir kayıttan öteye geçmediği Efservâlâ ve Berber türbelerinde olduğu gibi, binanın tarihlendirilmesinde bazen

böyle bir kayıtla yetinmek kaçınılmaz olabilmektedir. Bu tarz kayıtların, doğrudan yapının üzerinde yer alan örneği de mevcuttur. Sonradan konmuş olması muhtemel bir lâhdin üzerindekine göre daha sağlıklı sonuç çıkarma imkânı sunan bu tarz bir tarih kaydını Sebz Burc'un cephelerindeki birkaç madalyonda görmek mümkündür. Türbelerin çoğunda inşâ ve tarih kitâbesinin bulunmaması, mezkûr tarih kayıtlarını daha da önemli hâle getirmektedir.

Diğer Yazılar: Türbelerin çoğunda kitâbe bulunmamasına rağmen, âyet, hadis, kelime-i tevhid, Allah'ın isimleri veya çeşitli manzûm metinlerin yer aldığı çok sayıda friz, pano ve madalyonlar bulunur. Bunlar, dînî hissiyatın yansıtıldığı birer bezeme ögesi olarak, daha çok ism-i celâl ve kelime-i tevhidin yazıldığı dairevî madalyonlar şeklinde olup dış cephe ve iç mekân kemer köşelikleri ile cephelerin üzerindeki alınlıklarda yer alır.

Âyetler, genellikle lâhid gövdelerinde ve bir kuşak yazısı şeklinde iç mekân duvarlarında yer alır. Lâhid gövdelerini bezeyen âyetler kuzey yüzünden başlar ve doğu yüzünde devam ederek batı yüzünde son bulur. Sadece Ategeh Han Türbesi'ndeki bir lâhidde, doğu yüzünden başlar. Gövdenin güney yüzüne (ayakucu) kat'î sûrette âyet yazılmamıştır. Bu kısımlar çoğu kere boş bırakılmışsa da çeşitli motiflerle bezeli kompozisyonların yada medfunun adını ve ölüm yılını bildiren bir kitâbenin yer aldığı birkaç örnek mevcuttur. Ategeh Han Türbesi, Sundervâlâ Burc, Lakkarvâlâ Burc, Anonim Türbe I ve Burc-ı Lâl Bangla'nın kare planlı iç mekânları, âyetlerin yer aldığı bir kuşak yazısıyla tezyîn edilmişlerdir. Bu yazıların da kuzey duvarından, yani lâhdin başucu istikametinden başladığı görülmektedir. Fakat, Lakkarvâlâ Burc'da, doğu duvarındaki frizin sonunda 'besmele' yer alır. Dolayısıyla yazının başı burasıdır. Muhtemelen başlangıçta hesap edilmeyen boşluk bu şekilde doldurulmuştur. Nitekim aynı âyetlerin (Yûsuf sûresi 34-40. âyetler) yazılı olduğu Anonim Türbe I'da da son âyet (Yûsuf, 40) bütünüyle sığdırılamamıştır. Ategeh Han ve Muhammed Kulu Han türbelerinde, taçkapıları giydiren bordür biçimindeki âyet frizlerine rastlanır. Başta lâhidler olmak üzere, Abdürrahim Han Türbesi ve Anonim Türbe II gibi bazı yapıların kemer köşelikleri, âyetlerin yazılı olduğu madalyonlarla bezenmiştir.

Bezemede en çok geçen âyetler, sırasıyla, 'Âyet'el-kürsî' ve Rahman sûresinin 26-27. âyetleri[783] olup genellikle lâhidlere hakkedilmişlerdir. Yûsuf sûresi 34-40. ve 53-56. âyetler, Mülk sûresinin tamamı veya bir kısmı, Cuma sûresi 1-9. âyetler, Kehf sûresi 1-8. âyetler, İsrâ sûresi 1-8. ve 78-81. âyetler, Taha sûresi 1-10. âyetler, Meryem sûresi 1-8. âyetler, Şems sûresi 1-9. âyetler, Âl-i İmran sûresi 18. ve 169-170. âyetler ile Bakara sûresi 154., 185. ve 256. âyetler, Sâffât sûresi 180-182. âyetler, Ahzab sûresi 56. âyet, Zümer sûresi 53. âyet ve İhlâs sûresi ile Kadir sûresi, türbeleri tezyîn eden Kur'ânî pasajlardır.

Bazı türbeler, Farsça şiirler ve Arapça dualarla süslenmiştir. Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nde, üst örtünün eteğindeki kartuşlarda Mevlânâ Cemâlî'nin şiirleri yer alır. Ategeh Han'nın türbesinde, ona ait şiirler iç mekân duvarlarındaki mermerlere yazılmıştı. Fakat bunlar günümüze ulaşamamıştır. Bu türbenin dış cephelerinde Hz. Ali'ye atfedilen Arapça dualar yer alır. Aynı dualar, Anonim Türbe I'da, kubbe eteğindeki kartuşlara yazılmıştır.

[783] Aynı tercih Anadolu Selçuklu türbelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, s. 471.

SONUÇ

Mezarların üzerine bina kurmayı yasaklayan hadis nedeniyle türbe inşâ etmenin fıkhî yönü, İslâm dünyasında tartışıla gelmiştir. Bu tartışmalar mezar yapılarının şeklini de etkilemiştir. Nitekim Babürlüler dönemindeki üstü açık türbeler, söz konusu tutumla yakından ilişkili görünmektedir. Bununla birlikte, özellikle Türklerin hâkim olduğu bölgelerde İslâm mimarîsinin en önemli ve yaygın yapı tiplerinden biri, külâhla yada kubbeyle örtülü mezar anıtları olmuştur.

Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı dünyasında türbeler boyutları îtibariyle mütevazı yapılar olmakla birlikte onların Orta Asyalı ve İranlı öncülleri arasında monümental ölçekli mezar anıtları mevcuttur. Babürlüler ise, geniş anlamda Asyalı, özelde Timurlu coğrafyasındaki geleneklerin izinden giderek, türbe yapılarını, simetrik geometrinin çok daha muazzam örnekleri olarak inşâ ettiler. Hâlbuki bu mezar yapılarının ortaya çıktıkları bölgedeki yaygın dînî gelenek, ölülerin yakılarak küllerinin Ganj'a savrulmasını gerektiriyordu. Ölen kimselerin anılarının daha güçlü bir şekilde yaşatılmasını ve yüceltilmesini sağlayan çarbağlı anıtlar olarak devâsa türbelerin, Hind ülkesinde ortaya çıkması şaşırtıcı; fakat siyasî ve sosyolojik bakımdan varoluşsal bir tutumun ifadesidir.

Babür ve halefleri, Sultan Sencer Türbesi'nden (1157, Merv), Töre (Tuğra) Beg Hanım Türbesi'ne (1369, Ürgenç), Gûr-i Mîr'den (1403, Semerkand), Ak Saray Türbesi'ne (1470, Semerkand) uzanan, monümental ölçekli mezar anıtlarıyla dolu Orta Asyalı mimarî gelenekleri tevarüs etmişlerdi ve Multan bölgesinden Hind içlerine kadar yeni ele geçirdikleri topraklarda, büyük türbe inşâ etmek yaygın bir âdetti. Onlar, Hind ülkesini terk etmek zorunda kalmalarından sonra Şah Tahmasp'a sığınarak bir müddet İran'da kalmışlar; ardında âbidevî türbeler bırakan Büyük Selçuklu ve İlhanlı mimarlığı ile dönemin Safevî tecrübesini yakından tanıma imkânı bulmuşlardı. Tekrar Hind'e geldiklerinde, daha önceki büyük örneklerin yanında Sûrîlerin yeni inşâ ettikleri anıtsal mezar yapılarıyla karşılaşan Babürlüler, yeniden kaybetmek istemedikleri bu coğrafyada, muntazam bahçeleriyle daha büyük ölçekli türbeler inşâ ederek bu geleneği çok daha ileri taşımışlardır.

Şüphesiz pek çok standardının, Delhi okulunda, Hümayun Türbesiyle belirlendiği çarbağlı yeni türbe konsepti, mezar yapılarının, Babürlü toplumsal hayatındaki önemine işaret eder. Kanaletlerle su taksimlerinin yapıldığı havuzlu büyük bahçeler, türbelerin birer huzur mekânı olarak tasarlandığını ve toplumsal hayatın fonksiyonel parçası olduklarını göstermektedir. İslam dünyasında türbeler, gündelik yaşam içinde yüzyıllar boyunca hep önemli bir yere sahip olmuş ve tazim gösterilen bir ziyaretgâh niteliğini muhafaza ede gelmiştir. Babürlüler bu tutumu daha da yücelterek İslam mimarlığındaki mezar anıtı konseptini yepyeni bir boyuta taşımışlardır. Nitekim başta çağdaşları Osmanlılar olmak üzere diğer Türk ve İslam coğrafyalarında inşa edilmiş, gün içinde dolup taşan büyük mimarî projeler olarak külliye ve manzûmeler genellikle cami merkezli iken, Babürlülerin en büyük ve meşhur mimarî komplekslerinin asıl yapısı türbedir. Buna karşın onlar, bu yeni konsepten bağımsız olarak muazzam camiler de inşa etmişlerdir.

Timurlularla birlikte Türkistan ve İran'da ortaya çıkmaya başlayan kompleks şemalar, onların halefleri vasıtasıyla giderek gelişmiştir. Babürlüler, bir bakıma modüler tasarımı keşfederek bunu daha da ileri taşımışlardır. Hümayun Türbesi'nde karşımıza taçkapı olarak çıkan spesifik eyvan formunu, örneğin M. Muzaffer Hüseyin Türbesi'nde çevre salonunu genişleten, ilkinden bütünüyle farklı bir birim şeklinde görmek mümkündür. Geleneksel mimarî formlar, farklı kombinasyonlarla bir araya getirilerek çok birimli devâsa türbeler inşa edilmiştir.

Diğer taraftan, anıtsal ölçekteki türbeler başta hanedan üyeleri olmak üzere önemli bey ve hanlara aittir. Bu her şeyden önce ekonomik güçle ilişkili olduğu gibi, mensup olunan ailenin politik ve sosyal statüsüyle de ilgilidir. Kanaatimiz odur ki, Delhi'de Hümayun Türbesi'yle başlayan çarbağlı türbeler, Babür'ün hatırâtında uzun uzun anlattığı, meclis âdabından savaş düzenine, bina inşasından çevre düzenlemelerine kadar yüksek Timurlu kültürünün bir yansımasıdır. Bilhassa Agra'yı pek bakımsız bulan Babür, -kendi ifadesiyle- 'safâsız ve harap yerler'i çarbağlar ve havuzlu köşklerle donatmaya başlamış, bu hususta beyleri de onu takip etmişti. Kısa süre sonra sadece köşkler değil türbeler de bir çarbağ yapma fırsatı olarak değerlendirilmiş; Babür'ün tasvir ettiği 'her köşesi makbûl çemenler ve her çemenin de münasip gül ve nergislerle bezendiği güzel, planlı ve muntazam

bahçeler' monümental mezar yapılarının neredeyse ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hümayun Türbesiyle başlayan, mezar anıtlarının üzerinde taraça yapıları uygulaması, İslâm türbe mimarlığında yeni bir konsept olarak değerlendirilebilir. Türbeler, sadece medfunun istirahatgâhı yada ziyaretçilerin dînî ritüellerini gerçekleştirdikleri bir mekân olmakla sınırlandırılmamış, hoşça vakit geçirilen yerler olarak tasarlanmış görünmektedir.

Kerpiç ve tuğla gibi daha kolay yıpranan malzemelere alışkın Babüroğulları, Hind coğrafyasında, bol taş ve mermer malzemenin yanı sıra bunları asırlardır büyük bir mahâretle işleyen yerli ustalarla karşılaştıklarında, getirdikleri mimarî form ve teknikleri, aradıklarına kavuşmanın coşkunluğu içinde yeniden ele alarak, Dünya mimarlık sanatının en muhteşem yapılarını vücuda getirmişlerdir.

Hind mimarlığı, heykeltıraşlığın ön planda olduğu dekoratif cephelerle temayüz eder. Babürlülerde, plan şemaları, geometrik simetriye uygun iç mekân düzenleri, kemerli cephe tasarımları, etkileyici piştâk ve yüksek kasnaklı kubbeler ve bunlara bağlı inşa teknikleriyle mimarî ön plandadır. Mühendislik, mimarlığın ve dekorasyonun gerisindedir. Zîra Babürlü mimarlığı büyük kubbenin statik problemleriyle ilgilenmediği gibi, zarif taşıyıcı strüktürün peşinde de değildir. Çift kubbe ve yüksek kasnağın ağırlıklarını taşıyabilmek için masif duvarları inşa etmekten çekinmez. Aynı çağdaki Osmanlı mimarlığında ise mühendislik öne geçer ve alabildiğince geniş bir alan, olabildiğince zarif ve az sayıdaki destekle örtülmeye çalışılır. Modern mimarlık bu isteği çok daha ileriye taşımıştır.

Tarih sahnesinden silinene kadar *Hânedân-ı Tîmûriyye* olarak anılan Babüroğulları, Hind ülkesinin büyük bölümüne hakim olduklarında bile Semerkand ve Buhara'nın anılarıyla meşguldüler ve şüphesiz bu özlemlerini mimarlığa da yansıttılar. Bu nedenle de Babürlü mimarlığının en gözde yapıları, asıl karakterleri bakımından Timurlu dünyasına atıfta bulunur. Anıların somutlaştığı yapılar olarak türbeler, bunda belirleyici olmuştur.

Hem Türk ve İslâm dünyasına açılan hem de eski Hind kültürlerini özümsemiş bir yerleşim birimi olarak Delhi Şehri, Hind-İslâm mimarîsinin doğuşunu

hazırlamıştır. Babürlü türbeleri de büyük ölçüde, Türkistanlı, İranlı ve Hindli geleneklerin kaynaştığı Delhi okulunun ürünüdürler. Evrengzîb döneminden îtibaren, Delhi siyaseten gözden düşmüş ve mimarîyi yönlendiren bir merkez olmaktan da çıkmıştır. Buna, hanedanın sürükleyici rolünün isteksiz bir tutuma dönüşmesi ve siyasî-ekonomik savrulmalar eklendiğinde, yaratıcı süreç yerini, kendini tekrara bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Abdu-lla, "Tarikh-i Daudi", (Kısmî İngilizce tercüme: Charles F. Mackenzie), **The History of India as Told by its own Historians**, ed. Henry Miers Elliot ve John Dowson, Cild: IV, Trübner and Co., London, 1872, ss. 434-513.

Abdullah Gündoğdu, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", **Türkler**, Cild: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 606-616.

Abul Fazl 'Allami, **The Ain i Akbari**, Cild: I, (H.Blochmann'ın İngilizce tercümesi), Baptist Mission Press, Calcutta, 1873.

Abul Fazl 'Allami, **The Ain i Akbari**, Cild: II ve III, (H.S. Jarrett'ın İngilizce tercümesi), Baptist Mission Press, Calcutta, 1891 ve 1894.

Abu-l-Fazl 'Allami, **The Akbarnama**, Cild: I, II, III, (H. Beveridge'in İngilizce tercümesi), The Asiatic Society, Calcutta, 1907, 1939, 1939.

Aka, İsmail. **Timur ve Devleti**, (Birinci baskı 1991), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Akın, Günkut. **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Alfieri, B. Maria. **Islamic Architecture of Indian Subcontinent**, Laurence King, London, 2000.

Anisha Shekhar Mukherji, "The Changing Perception of Space, History of Red Fort, Shâhjahânâbâd", **Shâhjahânâbâd/Old Delhi, Tradition and Colonnial Change**, (Ed. Eckart Ehlers ve Thomas Krafft) (Birinci baskı, 1993), Manohar, New Delhi, 2003, ss. 45-69.

Antony Welch ve Howard Crane, "The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate", **Muqarnas An Annual on Islamic Art and Architecture**, Sayı: I (1983), ed. O. Grabar, Yale University Press, New Haven, 1983, ss. 123-166.

Archer, Edward. **Tours in Upper India and in Parts of the Himalaya Mountains**, Cild: I, Richard Bentley, London, 1833.

Arık, M. Oluş. "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", **Anadolu (Anatolia)**, Sayı: XI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967, ss. 57-100.

Asher, Catherine B. "Babur and The Timurid Char Bagh Use and Meaning", **Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre** 1-2 (1991), ed. Attilio Petruccioli, ss. 46-55.

Asher, Catherine B. "Delhi Walled: Changing Boundaries", **City Walls The Urban Enceinte in global Perspective**, ed. James D. Tracy, Cambridge University Press, 2000. ss. 247-281.

Asher, Catherine B. **The New Cambridge History of India: Architecture of Mughal India**, (Birinci baskı, 1992), Cambridge University Press, 2003.

Aslanapa, Oktay. **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Aziz, A. "Origin and Growth of Delhi", **The Geographer**, Cild: 14, Aligarh Muslim University, Geographical Society, 1967.

Babur, **Baburnâme**, (Türkiye Türkçesine çev, R.Rahmeti Arat), (Birinci baskı, 1970), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Babur, Gazi Zahîreddin Muhammed. **Bâburnâme**, (Türkiye Türkçesine çev. R.Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet Y. Hikmet Bayur), Haz. Deniz Işık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Badaoni, Abdu'l-Qadir Ibn-i Muluk Shah. **Muntakhabu-t-Tawarikh**, Cild: I, (G.S.A. Ranking'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı 1898), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973.

Badaoni, Abdu'l-Qadir Ibn-i Muluk Shah. **Muntakhabu-t-Tawarikh**, Cild: II, (W.H. Lowe'ın İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1899), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973.

Badaoni, Abdu'l-Qadir Ibn-i Muluk Shah. **Muntakhabu-t-Tawarikh**, Cild: III, (Wolseley Haig'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1899), Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1973.

Bahkshi, Nizamu-d Din Ahmad. "Tabakat-i Akbari", (Kısmî İngilizce tercüme: John Dowson), **The History of India by its own Historian**, ed. H.M. Elliot ve J. Dowson, Cild: V, Trübner and Co., London, 1873, ss. 177-476.

Banerjee, Jamini Mohan. **History of Firuz Shah Tughluq**, Munshiram Manoharlal, Delhi, 1967.

Bayur, Y. Hikmet. "Giriş ve Tarihi Özet", **Hümayunnâme**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, ss. 1-113.

Bayur, Y. Hikmet. **Hindistan Tarihi**, Cild: 1-3, (Birinci baskı, 1946, 1947, 1950), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Beale, Thomas William. **An Oriental Biographical Dictionary**, (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, haz. H.G. Keene), W.H. Allen & Co. London, 1894.

Bedâvunî, Abdülkâdir b. Mülûk Şah. **Müntehâb'üt-Tevârîh**, (Kaptan W.N.L. Sahib ve Münşî Ahmed Ali Sahib'in tashihli Farsça neşri), (Cild: 2), College Press, Kalküta 1865.

Begley, W.E. "Ghiyas, Mirak Mirza", **Macmillan Encyclopedia of Architects**, ed. Adolf K. Placzek, Cild: II, Free Press, New York, 1982, ss. 194-195.

Beksaç, A. Engin. “Hindistan” (Hint-İslâm Sanatı), **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cild: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 101-108.

Bernier, François. **Travels in the Mogul Empire A.D 1656-1668**, (Notlarla İngilizceye çev. Archibald Constable), (Birinci baskı, 1934), Munshiram Manoharlal, Delhi, 1992.

Bıyıktay, Halis. **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, Türk Tarih Kurumu, (Birinci baskı, 1941), Ankara, 1991.

Blair, Sheila S. ve Jonathan M. Bloom, **The Art and Architecture of Islam 1250-1800**, Yale University Press, 1995.

Blake, Stephen P. **Shahjahanabad, The Sovereing City in Mughal India 1639-1739**, (Birinci baskı, 1991) Cambridge University Press, 2002.

Brand, Michael ve Glenn David Lowry, **Fatehpur-Sikri: A Sourcebook**, The Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1985.

Brown, Percy. **Indian Architecture, Islamic Period**, Taraporevala, Üçüncü edisyon, tarihsiz.

Bunce, Fredrick W. **Islamic Tombs in India The Iconography and Genesis of Their Design**, D.K. Printworld, New Delhi, 2004.

Capper, John. **Delhi, the Capital of India, Revised and Enlarged Edition of All About Delhi**, (Birinci baskı, 1918), Asian Educational Services, New Delhi, 1997.

Carr Stephen. **The Archaeology of Monumental Remains of Delhi**, (Birinci baskı, 1876), Aryan Books, New Delhi, 2002.

Catherine B. Asher ve Cynthia Talbot, **India Before Europe**, Cambridge University Press, 2006.

Chenoy, Shama Mitra. **Shahjahanabad, A City of Delhi 1638-1857**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1998.

Chopra, Prabha (ed.). **Delhi History and Places of Interest**, Delhi Administration, Delhi, 1970.

Choudhury, Makhan Lal Roy. **The Din-i-Ilahi or the Religion of Akbar**, Munshiram Manoharlal, 1952 edisyonun tekrar basımı, New Delhi, 1997.

Cooper, Frederick. **The Handbook for Delhi**, Lahore Chronicle Press, Lahore, 1865.

Cöhçe, Salim. "Türk İstiklâl Mücadelesi ve Hindistan," **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu** (Bildiri Kitabı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, ss. 127-215.

Cresswell, K.A.C. "The Origin of the Persian Double Dome", **The Burlington Magazine**, Cild: XXIV, October 1913 to March 1914, London, 1914. ss. 94-99 ve 152-156.

Cunningham, Alexander. **Archaeological Survey of India Four Reports 1862-63-64-65**, Cild: I, Government Central Press, Simla, 1871.

Çoruhlu, Yaşar. "Türkmenistan Eski Merv'deki Sultan Sancar Türbesi'nin Restorasyon Çalışmaları 2001-2004," **Sultan Sancar Türbesi**, Haz. T. Atmaca, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 2004, ss. 103-182.

Çoruhlu, Yaşar. **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Daneshvari, Abbas. **Medieval Tomb Towers of Iran**, Mazdâ Publishers, Lexington, 1986.

De Laët, Joannes. **The Topography of the Mogul Empire As Known to the Dutch in 1631**, (E. Lethbridge'in İngilizce tercümesi), T.S. Smith City Press, Calcutta, 1871.

Dehlevî, Beşîruddîn Ahmed. **Vâkıât-i Dâr'ul-Hukûmet-i Dehlî**, Cild: 1-3, Şemsi M. Press, Agra, H.1337/M.1919.

Dehlevî, Şeyh Abdülhak Muhaddis. **Ahbâr'ul-Ahyâr fî Esrâr'il-Ebrâr**, (Muhammed Mümtaz Ali'nin Farsça neşri), Matba'-i Hâşimî ve Matba'-i Müctebâî, Dehli, 3 Şaban H.1280 [1863].

Dickie, James (Yaqub Zaki), "The Mughal Garden: Gateway to Paradise, **Muqarnas An Annual on Islamic Art and Architecture**, Sayı: III (1985), ed. O. Grabar, Brill, Leiden, 1985, ss. 128-137.

Digby, Simon. "The Tomb of Buhlūl Lōdī", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Sayı: 38/3 (1975), ss. 550-561.

Dodwel, Henry Herbert (ed.). **The Cambridge History of India, British India 1497-1858**, Cild: V, Cambridge University Press, London, 1929.

Ebu'l-Fazl Allâmî b. Şeyh Mübarek Nâgûrî, Âîn-i **Ekberî,** Cild: 2, (H. Blochmann'ın Farsça neşri), Baptist Mission Press, Kalküta, 1877.

Ebu'l-Fazl Allâmî b. Şeyh Mübarek Nâgûrî, **Ekbernâme**, 1. Defter, (Mevlevî Ağa Ahmed Ali ve Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri), Urdu Guide Press, Kalküta, 1877.

Ebu'l-Fazl Allâmî b. Şeyh Mübarek Nâgûrî, **Ekbernâme**, 2. Defter, (Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri), Baptist Mission Press, Kalküta, 1879.

Ehlers, Eckart ve Thomas Krafft (ed.), **Shâhjahânâbâd / Old Delhi, Tradition and Colonnial Change**, (Birinci baskı, 1993), Manohar, New Delhi, 2003.

Elliot, Henry Miers ve John Dowson, **The History of India As Told By Its Own Historians**, Cild: V ve VII, Trübner and Co., London, 1873 ve 1877.

Esin, Emel. **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Fanshawe, H. Charles. **Delhi Past and Present**, John Murray, London 1902.

Fergusson, James. **History of Indian and Eastern Architecture**, Cild: I-II, (Birinci baskı, 1876), (London, 1910 edisyonunun tekrar basımı), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1998.

Ferishta, Mahomed Kasim. **History of the Rise of the Mahomedan Power in India** (Tarikh-i Ferishta), Cild: I, II, III, IV, (John Briggs'in İngilizce tercümesi), (Birinci baskı, 1829), Oriental Books, New Delhi, 1981.

Findly, E.B. **Nur Jahan Empress of Mughal India**, Oxford University Press, New York, 1993.

Flood, Finbarr Barry. "Persianate Trends in Sultanate Architecture: The Great Mosque of Bada'un", **The Iconography of Islamic Art, Studies in Honour of Robert Hillenbrand**, (Ed. Bernard O'Kane), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2005, ss. 159-195.

Forrest, George W. **A History of the Indian Mutiny**, Cild: 1-3, William Blackwood and Sons, Edinburgh & London, (1904 ?).

Francklin, William. **The History of the Reign of Shah-Aulum**, Cooper and Graham, London, 1798.

Fremont-Barners, Gregory. **The Indian Mutiny 1857-58**, Osprey Publishing, 2007.

Garrett, Herbert Leonard Offley. **The Trial of Bahadur Shah Zafar**, (Birinci baskı 1932), Lotus Collection, New Delhi, 2007.

Gıyâsüddin Muhammed (Huvand Emîr), **Kanûn-i Hümâyunî**, (M.Hidayet Hüseyin'in tashihli Farsça neşri), Baptist Mission Press, Kalküta H.1359/M.1940.

Golombek, Lisa B. **The Timurid Shrine at Gazur Gah**, Royal Ontario Museum, Toronto, 1969.

Golombek, Lisa ve Donald Wilber, **Timurid Architecture of Iran and Turan**, Cild: 1-2, Princeton University Press, 1988.

Golombek, Lisa. "From Tamerlane to the Taj Mahal", **Essays in Islamic Art and Architecture: in Honor of Katharina Otto-Dorn**, ed. Abbas Daneshvari, Undena Publications, Malibu 1981. ss. 43-50.

Grover, Satish. **Islamic Architecture in India**, Galgotia Pub. New Delhi, 1996.

Gul-Badan Begam, **Humâyûn-Nâma**, (A.S. Beveridge'in eklerle birlikte İngilizce tercümesi), Royal Asiatic Society, London, 1902.

Gülbeden, **Hümayunnâme**, (çev. A.Yelgar ve E.Manyas; Giriş ve Tarihi Özet Y.H. Bayur), (Birinci baskı, 1944), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Hâfî Han, Muhammed Hâşim Han. (**Müntehâb'ül-Lübâb** (Mevlevî Kebîruddin Ahmed ve Mevlevî Gulâm Kâdir'in Farsça neşri), Cild: 1, College Press, Kalküta, 1869.

Han, Seyyid Ahmed. **Âsâr'us-Sanâdîd**, (Halîk Encüm neşri), Cild: 1-3, Kavmî Konsil Beray Fürûğ-ı Urdu Zebân, Neî Dehli, 2003.

Han, Seyyid Ahmed. **Âsâr'us-Sanâdîd**, (M.Rahmetüllah Ra'd neşri), Nami Press, Kanpur 1904.

Han, Seyyid Ahmed. **Âsâr'us-Sanâdîd**, Matba'-i Seyyid'ül-Ahbâr H.1263/M.1847.

Han, Seyyid Ahmed. **Âsâr'us-Sanâdîd**, Şahcihanâbâd H.1269/M.1852, Matba'-i Sultânî, Kale-i Muallâ H.1270/M.1854.

Harcourt, Alfred F. **The New Guide to Delhi**, Pioneer Press, Allahabad, 1866.

Hasrat, Bikrama Jit. **Dârâ Shikûh Life and Works**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1982.

Havell, Ernest Binfield. **Indian Architecture**, John Murray, London, 1913.

Hearn, Gordon Risley. **The Seven Cities of Delhi**, (Birinci baskı, 1906), Aryan Books, New Delhi, 2005.

Heyet, **Proceedings of the Asiatic Society of Bengal**, **January to December 1869**, Baptist Mission Press, Calcutta, 1869.

Hillenbrand, Robert. **Islamic Architecture: Form, function and meaning**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994.

Hindistan İçişleri Bakanlığı, Genel Kayıt ve Nüfus Sayımı Dairesi Kayıtları, (**Census of India 2011, NCT of Delhi**).

Hoag, John D. "The Tomb of Ulugh Beg and Abdu Razzaq at Ghazni, A Model for the Taj Mahal", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Sayı: 27, no. 4 (Dec. 1968), University of California Press, 1968, ss. 234-248.

Hoag, John D. **Islamic Architecture**, H.N. Abrams, New York, 1977.

Husain, M.M. Ashraf. **Record of all the Quranic and Non-Historical Epigraphs on the Protected Monuments in the Delhi Province**, (Birinci baskı, 1936), Archaeological Survey of India, New Delhi, 1999.

Iradat Khan, "Tarikh-i Iradat Khan", (Kısmî İngilizce tercüme: Jonathan Scott), **The History of India as Told by its own Historians**, Haz. H.M.Elliot ve J. Dowson, Cild: VII, Trübner and Co., London, 1877. ss. 534-564.

Irvine, William. **Later Mughals**, Cild: 1-2, (ed. J.Sarkar), M.C. Sarkar & Sons, Calcutta, 1922.

Jackson, Williams (ed.). **History of India**, Cild: VIII, The Grolier Society, London, 1907.

Jahangir, **The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir**, (A. Rogers'ın İngilizce tercümesi), ed. H. Beveridge, (Cild: 1-2), (Birinci baskı, 1909 ve 1914), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 2003.

Jahangueir, **The Memoirs of the Emperor Jahangueir**, (M.D. Price'ın İngilizce tercümesi), The Oriental Tranlation, London, 1829.

Jayasuriya, Shihan de Silva. "Identifying Africans in Asia: What's in a Name?", **African and Asian Studies**, Cild: 5, Sayı: 3, Brill, Leiden, 2006, ss. 275-303.

Joshi, Jagat Pati (ed.). **Indian Archaeology 1985-86 –A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1990.

Joshi, Jagat Pati, Krishna Deva vd. **Inventory of Monuments and Sites of National Importance (Vol. I, Part 3) Delhi Circle**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 2004.

Joshi, M.C. (ed.). **Indian Archaeology 1986-87 –A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1992.

Joshi, M.C. "Sabz-Burj: An Early Mughal Tomb", **Purâtattva**, no. 6, (1972-73), (Birinci baskı, 1973), D.K. Printworld, New Delhi, 2005.

Keene, Henry George. **Hand-Book for Visitors to Dehli and Its Neighbourhood**, Thacker, Spink & Co., Calcutta, 1882.

Keene, Henry George. **The Turks in India**, W.H. Allen and Co., London, 1879.

Khan, Ahmad Nabi. **Islamic Architecture of Pakistan: An Analytical Exposition, Volume One Arab and Central Asian Contribution**, National Hijra Council, Islamabad, 1411/1990.

Koch, Ebba. "Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)", **Muqarnas An Annual on the Visual Culture of the Islamic World**, Sayı: XIV (1997), ed. Gülru Necipoğlu, Brill, Leiden, 1997, ss. 143-165.

Koch, Ebba. “Pietre Dure and other Artistic Contacts between the Court of the Mughals and That of the Medici”, **A Mirror of Princes: The Mughals and the Medici**, ed. Dalu Jones, Marg Pub. Bombay, 1987, ss. 29-56.

Koch, Ebba. “The Baluster Column: A European Motif in Mughal Architecture and Its Meaning,” **Journal of the Warburg and Courtauld Institutes**, Sayı: 45 (1982), The Warburg Institute, 1982, ss. 251-262.

Koch, Ebba. “The Mughal Waterfront Garden”, **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires Theory and Design**, ed. Attilio Petruccioli, Brill, Leiden, New York, 1997, ss. 140-160.

Koch, Ebba. **Mughal Architecture, An Outline of Its History and Development (1526-1858)**, (Birinci baskı, 1991), Oxford University Press, New Delhi, 2002.

Koch, Ebba. **The Complete Taj Mahal and the Riverfront Gardens of Agra**, Bookwise, New Delhi, 2006-7.

Kollar, L.Peter. **Symbolism in Hindu Architecture**, Aryan Books, New Delhi, 2001.

Konukçu, Enver. “Bâbür”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cild: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 395-396.

Konukçu, Enver. “Bâbürlüler”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cild: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 400-404.

Konukçu, Enver. “Hindistan’daki Türk Devletleri”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, Ed. Hakkı D. Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 373-535.

Kulke, Hermann ve Dietmar Rothermund, **A History of India**, (Birinci baskı, 1986) Routledge, London, New York, 2004.

Kumari, Savita. **Tombs of Delhi Sultanate Period**, Bharatiya Kala Prakashan, Delhi, 2006.

Lowry, Glenn David. "Delhi in the 16th Century", **Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre**, [1984], ed. Attilio Petruccioli, ss. 7-17.

Lowry, Glenn David. "Humayun's Tomb: Form, Function, and Meaning in Early Mughal Architecture", **Muqarnas An Annual on Islamic Art and Architecture**, Sayı: IV, ed. O. Grabar, Brill, Leiden, 1987. ss. 133-148.

Lowry, Glenn David. **The Tomb of Nasir ud-Din Muhammad Humayun**, (Gayr-i Matbu Doktora Tezi, Dan. Oleg Grabar ve Stuart Cary Welch), Harvard University, The Graduate School of Arts and Sciences, Cambridge, Massachusetts, 1982.

Mahapatra, S.K. (ed.). **Indian Archaeology 1989-90 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1994.

Majumdar, Ramesh Chandra (ed.). **The History and Culture of the Indian People** (Vol. VI)**: The Delhi Sultanate**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1960.

Maulvi Zafar Hasan vd. **List of Muhammadan and Hindu Monuments (Delhi Province)**, Cild: I, II, III, IV, Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915-1922.

Maulvi Zafar Hasan, **Monuments of Delhi Lasting Splendour of the Great Mughals and Others**, Cild: 1, 2 ve 3/4, Aryan Books, New Delhi, 2008.

McChesney, R.D. "Architecture and Narrative: The Khwaja Abu Nasr Parsa Shrine, Part 1, Constructing the Complex and Its Meaning 1469-1696", **Muqarnas An Annual on the Visual Culture of the Islamic Art and Architecture**, Sayı: XVIII (2001), ed. Gülru Necipoğlu, Brill, Leiden, 2001, ss. 94-119.

McChesney, R.D. "Architecture and Narrative: The Khwaja Abu Nasr Parsa Shrine, Part 2, Representing the Complex in Word and Image 1696-1998, **Muqarnas An Annual on the Visual Culture of the Islamic Art and Architecture**, Sayı: XIX (2002), ed. Gülru Necipoğlu, Brill, Leiden, 2002, ss. 78-108.

Mehta, R. Jehangir. **Masterpieces of Indo-Islamic Architecture**, Taraporevala, Bombay, 1976.

Michell, George. **Mughal Style the Art and Architecture of Islamic India**, India Book House, Mumbai, 2007.

Mirza Sengîn Beg, **Seyr'ul-Menâzil (Farisî Metin maa Urdû Terceme)**, Mrt. Dr. Şerîf Hüseyin Kâsimî, Gâlib Enst. Neî Dehlî, M.1982.

Misra, Neeru ve Tanay Misra, **The Garden Tomb of Humayun An Abode in Paradise**, Aryan Books, New Delhi, 2003.

Mitra, Debala (ed.). **Indian Archaeology 1979-80 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1983.

Mitra, Debala (ed.). **Indian Archaeology 1981-82 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1984.

Moreland, W.H. **India at the Death of Akbar An Economic Study**, (Birinci baskı, 1920), Oriental Books, New Delhi, 1983.

Murray, John. **A Handbook for Travellers in India Burma and Ceylon**, Thacker, Spink and Co., Calcutta, 1898.

Mutemed Han, **İkbâlnâme-i Cihangirî**, (Mevlevî Abdülhayy ve Mevlevî Ahmed Ali'nin tashihli Farsça neşri), College Press, Kalküta, 1865.

Müstaidd Han, Muhammed Sâkî. **Meâsir-i Âlemgîrî**, (Mevlevî Ağa Ahmed Ali'nin Farsça neşri), Fasikül I-V, Babtist Mission Press, Kalküta, 1870-71.

Naim, C.M. *"Syed Ahmad and His Two Books Called Asar-al-Sanadid,"* **Modern Asian Studies**, Sayı: 45/3 (2011), Cambridge University Press, 2010-2011, ss. 669-708.

Nanda, Ratish, Narayani Gupta ve O.P. Jain, **Delhi The Built Heritage: A Listing**, Cild: 1-2, INTACH, New Delhi, 1999.

Naqvi, S.A.A. **Humayuns's Tomb and Adjacent Buildings**, Government of India Press, Calcutta, 1947.

Nath, R. **History of Mughal Architecture**, Cild: I, II, III ve IV/I, Abhinav Publication, New Delhi, 1982, 1985, 1994 ve 2005.

Nath, R. **Monuments of Delhi: A Historical Study**, Ambika Publication, New Delhi, 1979.

Nath, R. ve Faiyaz Gwaliari, **India As Seen By Amir Khusrau (in 1318 A.D.)**, The Historical Research Documentation Programme, Jaipur, 1981.

Nayar, Pramod K. **The Trial of Bahadur Shah Zafar**, (J.Gray'in 1858 neşri esas alınmıştır), Orient Longman, Hyderabad, 2007.

Nevvâb Samsâmüddevle Şah Nevvaz Han, **Meâsir'ul-Ümerâ**, (Mevlevî Abdürrahim'in tashihli Farsça neşri), Cild: 1, Matba'-i Urdu Guide, Kalküta, 1888.

Nisârî-Buhârî, Hoca Bahâüddin Hasan. **Müzekkir-i Ahbâb**, (Seyyid Muhammed Fazlullâh'ın İngilizce girişle birlikte tashihli Farsça neşri), Dâirat'ül-Meârif'il-Osmânî, Haydarâbâd-Dekken-Hind, 1969.

O'Donovan, Edmond. **The Merv Oasis, Travels and Adventures East of the Caspian During the Years 1879-80-81**, Cild: I-II, Smith, Elder, & Co., London, 1882.

O'Kane, Bernard. "The Gunbad-i Jabaliyya at Kirman and The Development of the Domed Octagon in Iran", **Arab and Islamic Studies: in honor of Marsden Jones**, ed. Heyet, The American University in Cairo Press, Cairo, 1997. ss. 1-12.

O'Kane, Bernard. "The Uzbek Architecture of Afghanistan", **Cahiers d'Asie Centrale**, Sayı: 8, (2000), ss. 121-160.

O'Kane, Bernard. **Timurid Architecture in Khurasan**, Mazda Pub., California, 1987.

Öney, Gönül. **İslâm Mimarîsinde Çini**, Ada Yayınları, 1987.

Önkal, Hakkı. "Türbeler", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, (Mimarlık ve Sanat)**, (ed. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 351-370.

Önkal, Hakkı. **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996.

Parihar, Subhash. "The Afsarwali Masjid and Afsarwala Gumbad at Nizamuddin, Delhi", **Marg**, 49, Sayı: 4 (June 1998), ss. 78-83.

Parihar, Subhash. **History and Architectural Remains of Sirhind**, Aryan Books, New Delhi, 2006.

Peck, Lucy. **Delhi A Thousand Years of Building**, Intach, Lotus-Roli, New Delhi, 2006.

Pereira, José. **The Sacred Architecture of Islam**, Aryan Books, New Delhi, 2004.

Qandhari, Muhammad Arif. **Tarikh-i-Akbari**, (Tasneem Ahmad'in İngilizce Tercümesi), Pragati Pub. Delhi, 1993.

R. Nath (ed.), **India As Seen By William Finch (1608-11)**, The Historical Research Documentation Programme, Jaipur, 1990.

Richards, John F. **The New Cambridge History of India, The Mughal Empire**, Cambridge University Press, 1995.

Ruggles, D. Fairchild. "Humayun's Tomb and Garden: Typologies and Visual Order", **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design**, (ed. Attilio Petruccioli), Brill, Leiden, New York, 1997, ss. 173-186.

Saiyid Ahmad Khan, **Description des Monuments de Delhi**, (M.Garcin De Tassy'nin Fransızca neşri), Journal Asiatique, Paris, 1860.

Sâmî, Şemseddin. **Kamus'ul-Âlâm: Tarih ve Coğrafya Lügatı**, Cild: 3, Mihran Matbaası, İstanbul, 1308 (1891).

Sâqi Must'ad Khan, **Maâsir-i Âlamgirî**, (Jadunath Sarkar'ın İngilizce neşri), (Birinci baskı, 1947), Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1986.

Sarkar, Jadunath. **The Fall of the Mughal Empire**, Cild: 1-4, (Birinci baskı, 1932, 1934, 1938 ve 1950), Orient Longman, New Delhi, 2007.

Sarker, Kobite. **Shah Jahan and His Paradise on Earth: The Story of Shah Jahan's Creations in Agra and Shahjahanabad in the Golden Days of the Mughals**, KP Bagchi & Company, Kolkata, 2007.

Sarwani, Abbas Khan. "Tarikh-i Sher Shahi", (E.C. Bayley'ın İngilizce tercümesi), **The History of India as Told by its own Historians**, ed. Henry Miers Elliot ve John Dowson, Cild: IV, Trübner and Co., London 1872, ss. 301-433.

Sarwani, Abbas Khan. **Tarikh-i Sher Shahi or Tuhfat-i Akbar Shahi** (E.C. Bayley'ın İngilizce tercümesi), Susil Gupta, Calcutta, 1957.

Sayan, Yüksel. **Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Seydî Ali Reis, **Mir'at-ül Memalik**, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, (Tarihsiz).

Shah Nawaz Khan, Nawwab Samsamudaula ve Abdul Hayy, **The Maathir-ul-Umara**, Cild: I-II, (H.Beveridge'in İngilizce tercümesi), Haz. B. Prashad, (Birinci baskı, 1941, 1952), Modern Printers, Kolkata, 2003.

Sharib, Zahurul Hassan. **The Sufi Saints of the Indian Subcontinent**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 2006.

Sharma, D.V. **Archaeology of Fatehpur Sikri New Discoveries**, Aryan Books, New Delhi, 2008.

Sharma, Y.D. **Delhi and Its Neighbourhood**, (Birinci baskı, 1964), Archaeological Survey of India, New Delhi, 2001.

Sherwani, Haroon Khan. **History of the Qutb Shahi Dynasty**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1974.

Singh, Upinder. **A History of Ancient and Early Medieval India, From the Stone Age to the 12th Century**, Pearson Longman, New Delhi, 2008.

Sleeman, William Henry. **Rambles and Recollections of an Indian Official**, Cild: 2, J. Hatchard and Son, London, 1844.

Spear, Percival. **Delhi, Its Monuments and History**, (Notlarla yayına haz. Narayani Gupta ve Laura Sykes), (Birinci baskı, 1943), Oxford India Paperbacks, New Delhi, 2008.

Stephen, Carr. **The Archaeology and Monumental Remains of Delhi**, (Birinci baskı, Calcutta, 1876), Aryan Books, New Delhi 2002.

Stierlin, Henri. **Islamic Art and Architecture from Isfahan to the Taj Mahal**, Thames & Hudson, New York, 2002.

Stuart, Villiers. **Gardens of the Great Mughals**, (Birinci baskı, 1913), Asian Educational Services, New Delhi, Chennai, 2007.

Stutley, Margaret. **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography**, (Birinci baskı, 1985), Munshiram Manoharlal, New Delhi 2003.

Tappin, Stuart. "The Structural Development of Masonry Domes in India", **Proceedings of International Congress on Construction History**, Madrid, 20th-24th January 2003, ed. S. Huerta, Cild: III, Madrid, 2003, ss. 1941-1952.

Thapar, B.K. (ed.) **Indian Archaeology 1977-78 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1980.

Thapar, B.K. (ed.), **Indian Archaeology 1973-74 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1979.

Thapar, B.K. (ed.), **Indian Archaeology 1978-79 A Review**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1981.

Tillotson, G.H.R. **Mughal India**, Penguin Books, 1991.

Wescoat Jr., James L. "Mughal Gardens: The Re-emergence of Comparative Possibilities and the Wavering of Practical Concern", **Perspectives on Garden Histories**, Ed. Michel Conan, Dumbarton Oaks, Washington, 1999, ss. 107-135.

Williams, L.F. Rushbrook. **An Empire Builder of Sixteenth Century**, Longmans, Green and Co., London, 1918.

Wilson, Horace Hayman. **The History of British India from 1805 to 1835**, Cild: I, James Madden and Co., London, tarihsiz (1840'lar).

Yitik, Ali İhsan. **Hint Dinleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi. **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Zahiru'd-din Muhammad Babur Padshah Ghazi, **The Babur-nama**, (Annette Susannah Beveridge'in İngilizce tercümesi), Cild: I-II, Luzac and Co., London, 1922.

Zajadacz-Hastenrath, Salome, "Babür'ün Kâbil'deki Kayıp Üstü Açık Türbesi ile İlgili Bir Not", (Çev. Seyfullah Palalı), **DEÜ. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı XXIV, İzmir, 2006, ss. 207-223.

EKLER

EK 1: Şekiller

Şekil 1: Yusuf Kattal Türbesi Planı.

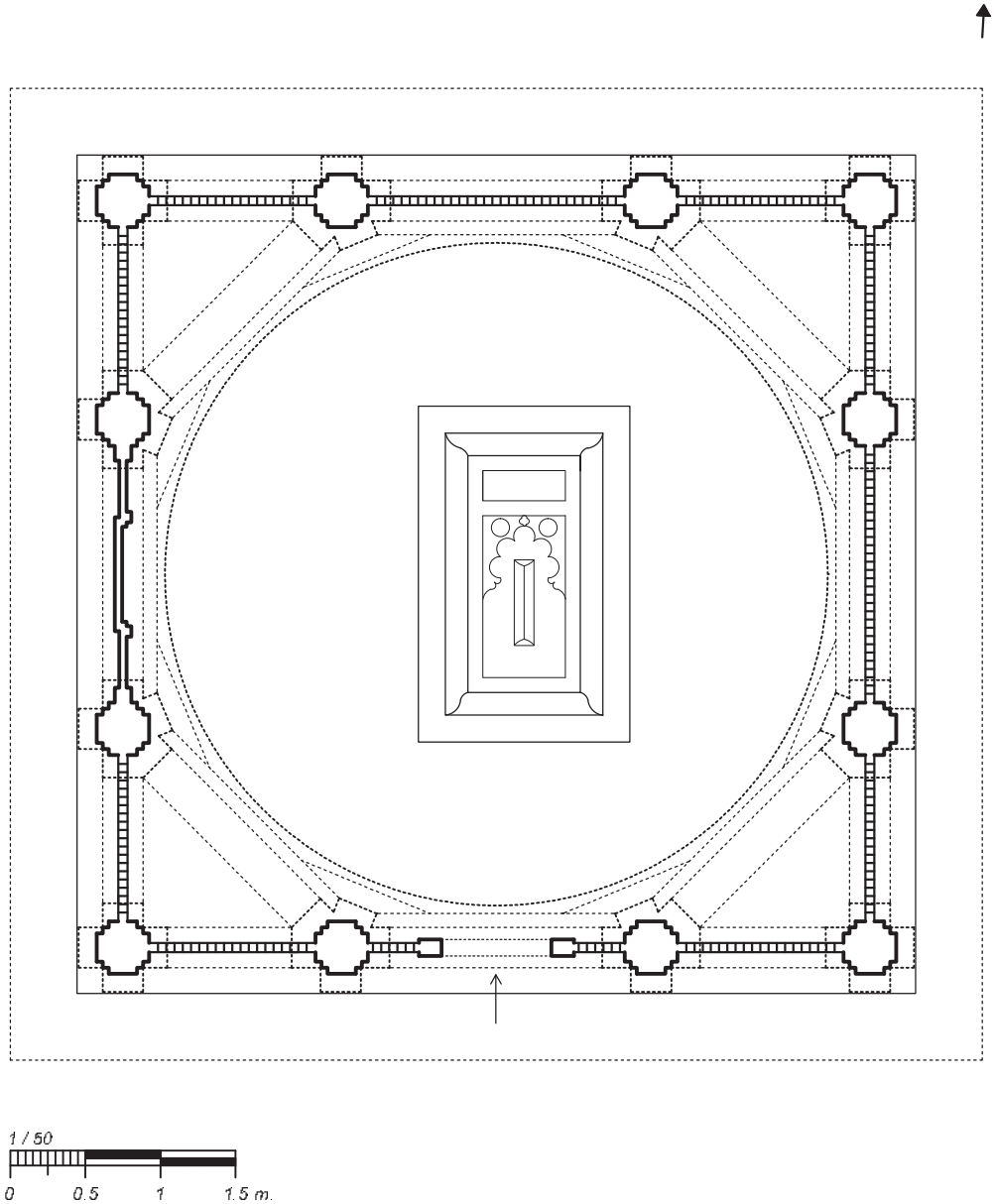

Şekil 2: İmam Zâmin Türbesi Planı.

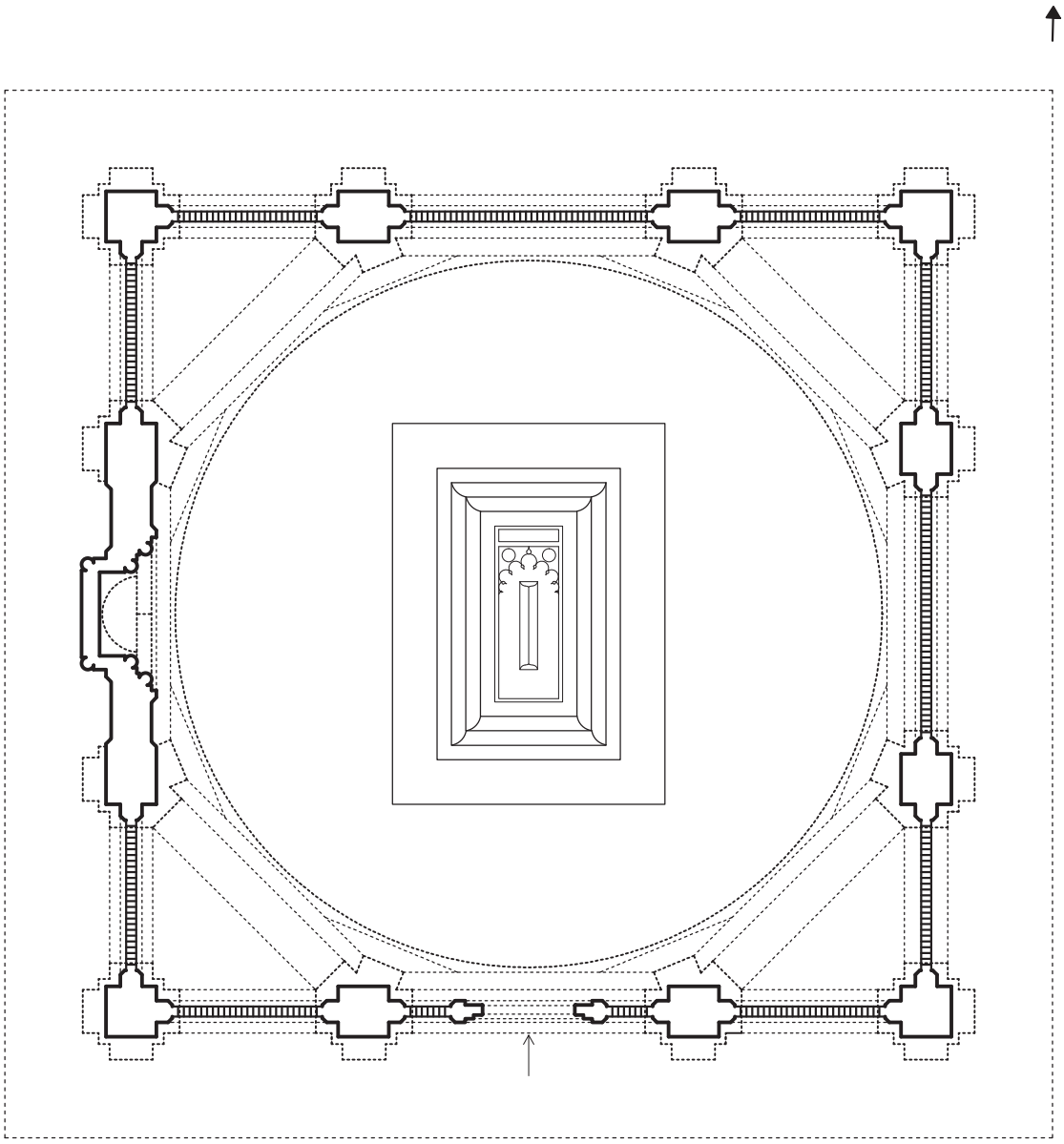

Şekil 3: Nizamüddin Evliya Türbesi Krokisi.

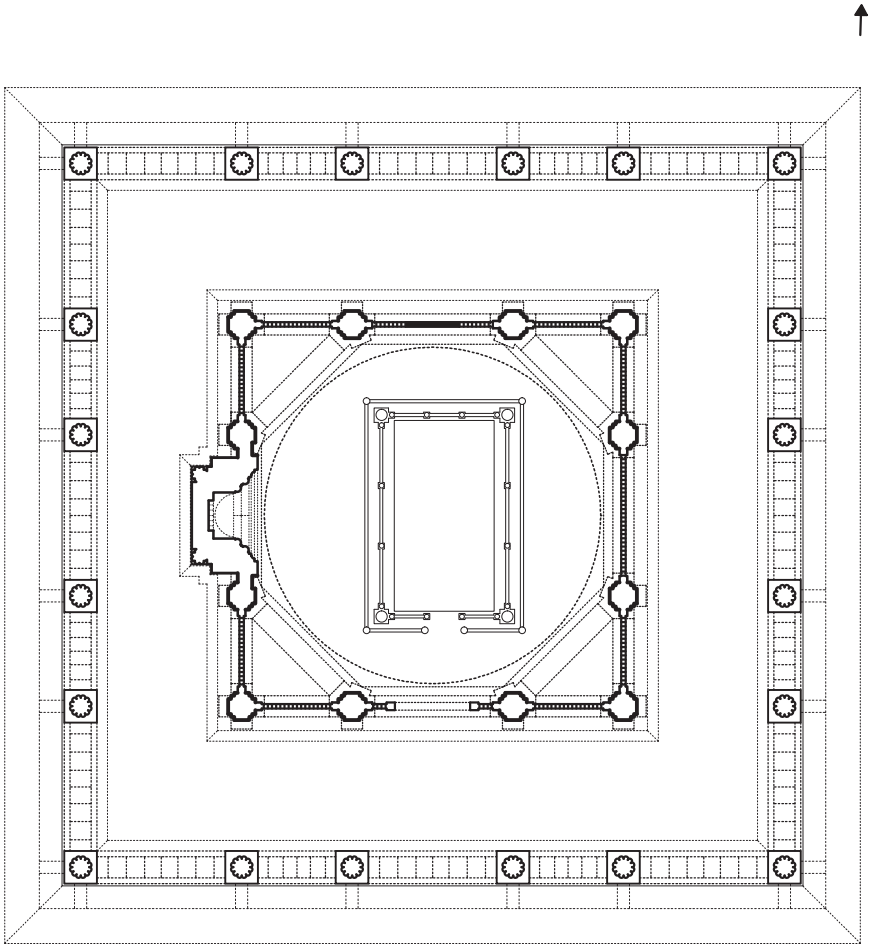

Şekil 4: Emir Hüsrev Türbesi Krokisi.

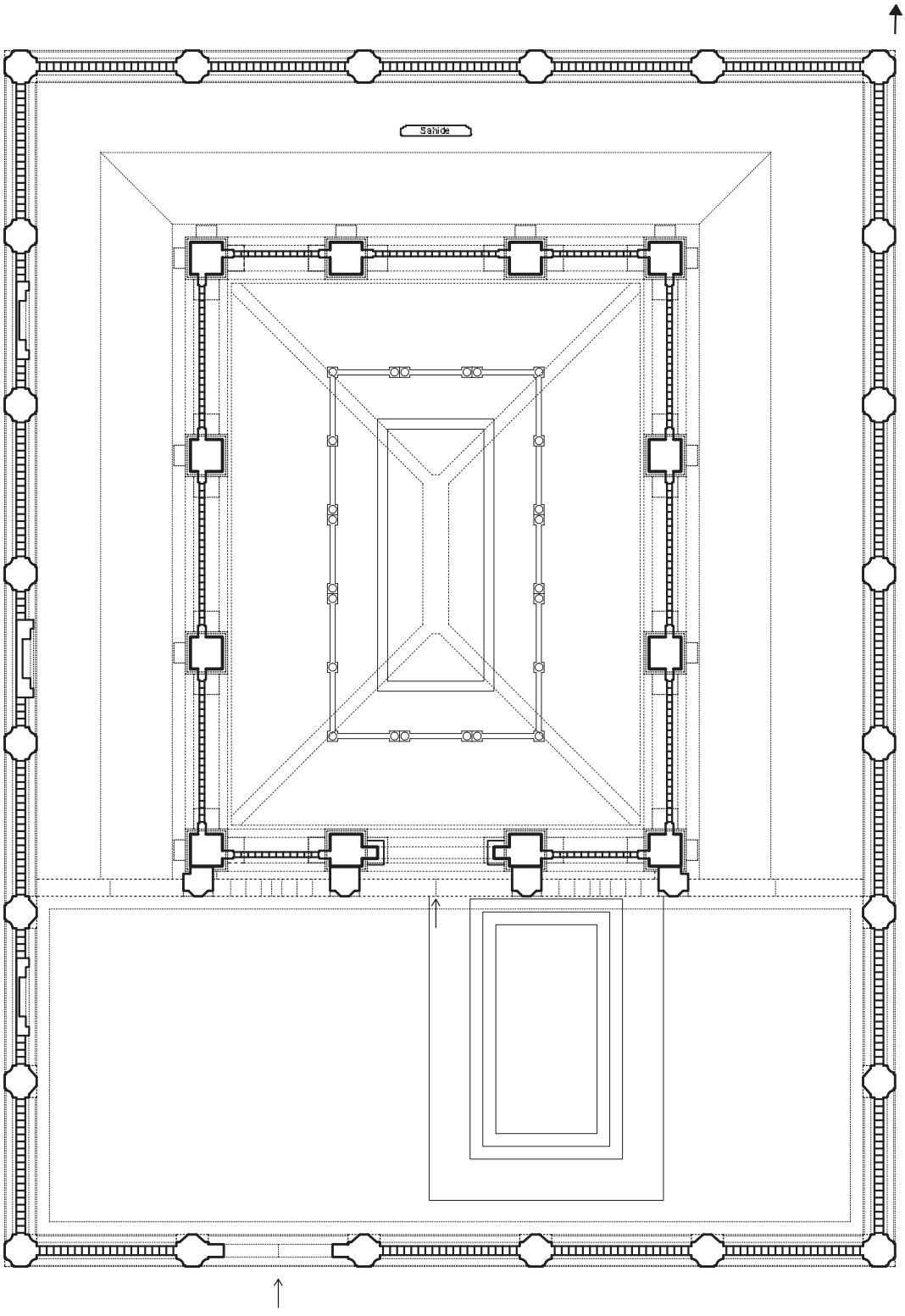

Şekil 5: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi Planı

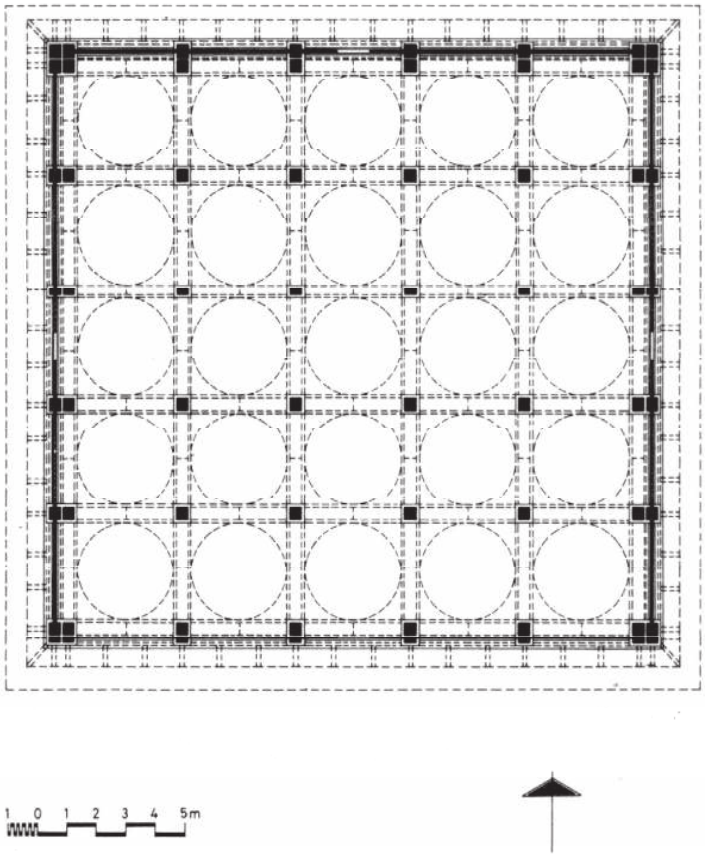

Kay. E.Koch, Mughal Architecture, s. 82.

Şekil 6: Cihanârâ Begim Türbesi Planı.

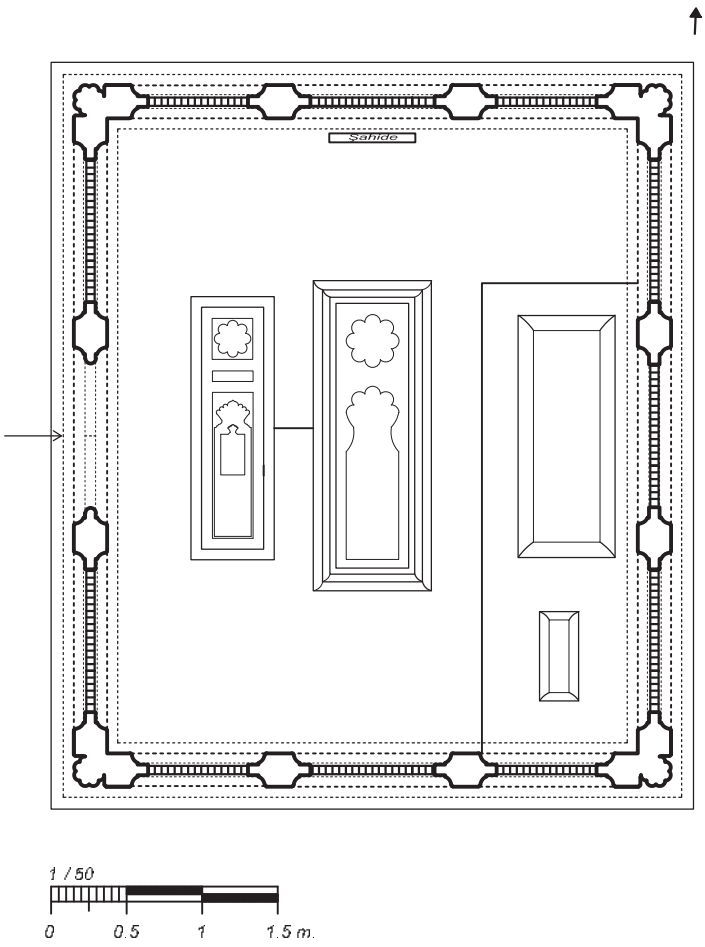

Şekil 7: Gaziyüddin Han Türbesi Planı.

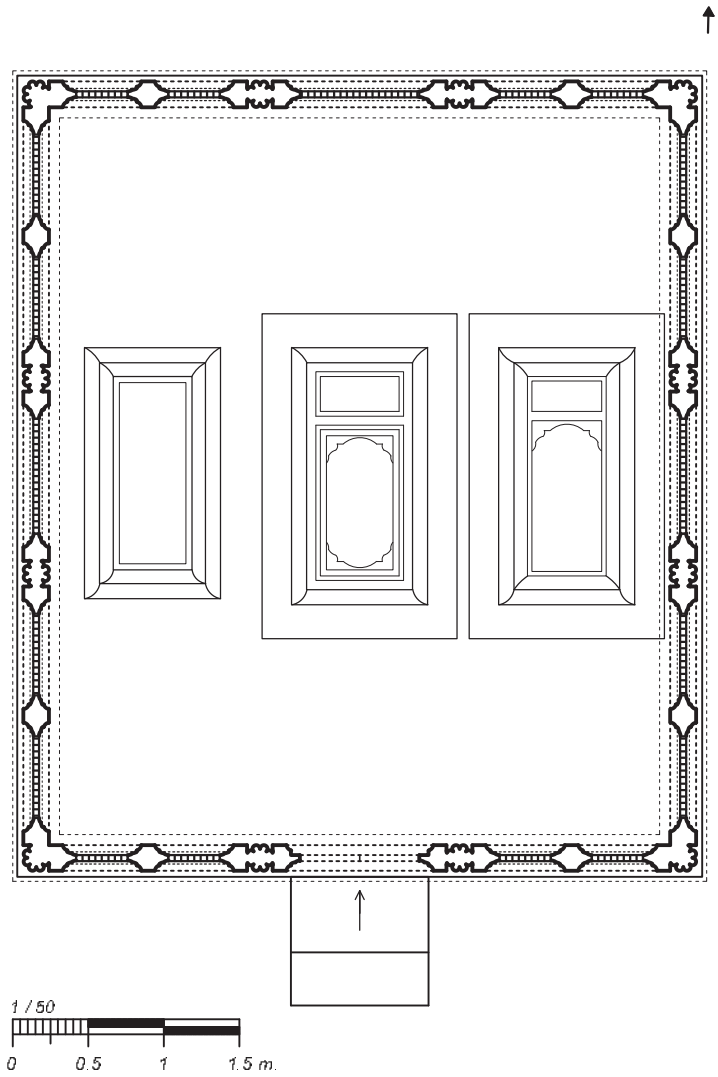

Şekil 8: Muhammed Şah Türbesi Planı.

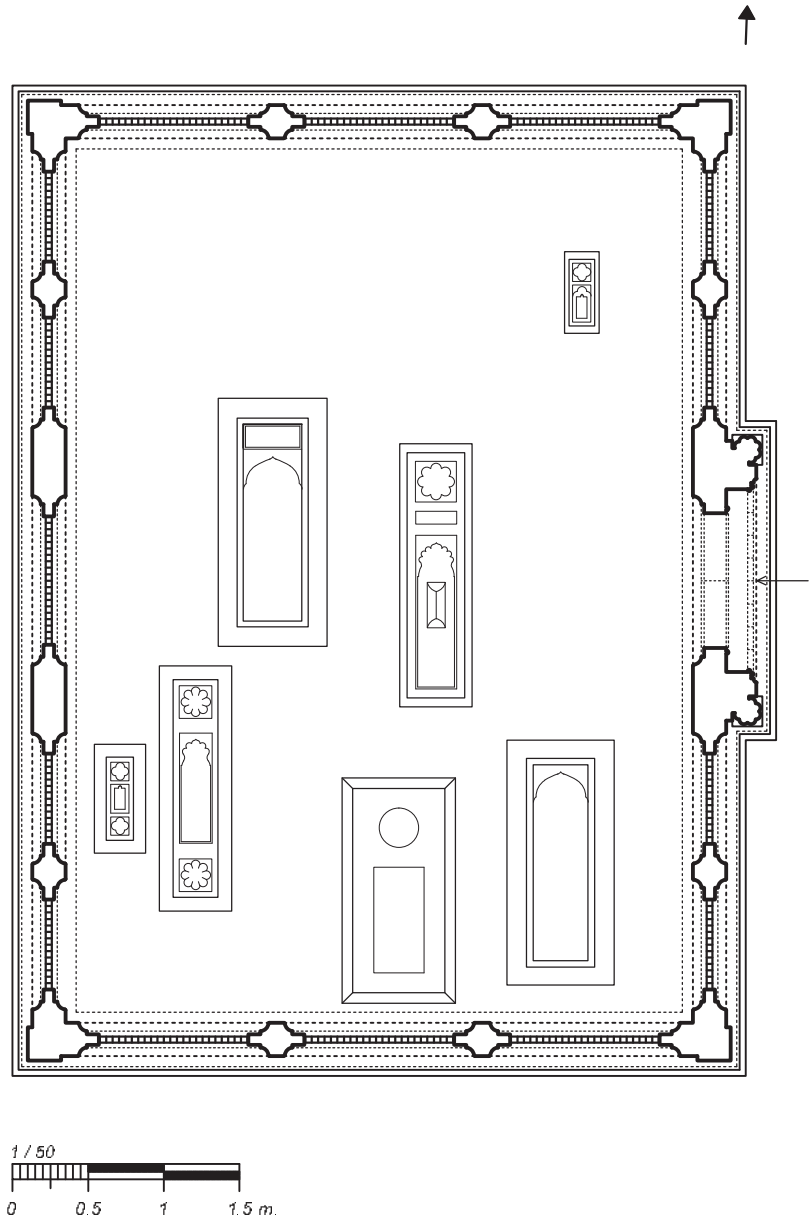

Şekil 9: Şah Âlem Türbesi Planı.

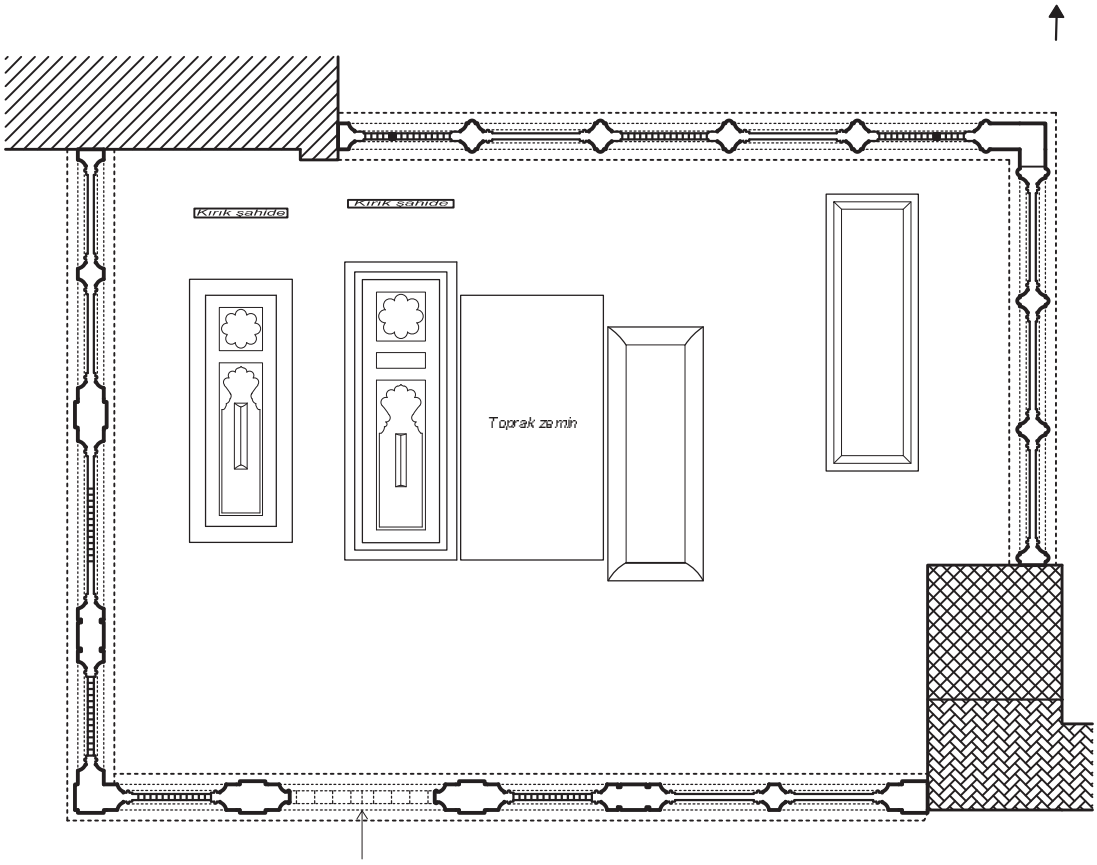

Moti Mescid'in (İnci Cami) güneydoğu köşesi.

Moti Mescid'in güney minaresi.

Moti Mescid avlusu, güney girişinin sol yanı.

Şekil 10: Mirza Cihangir Türbesi Planı.

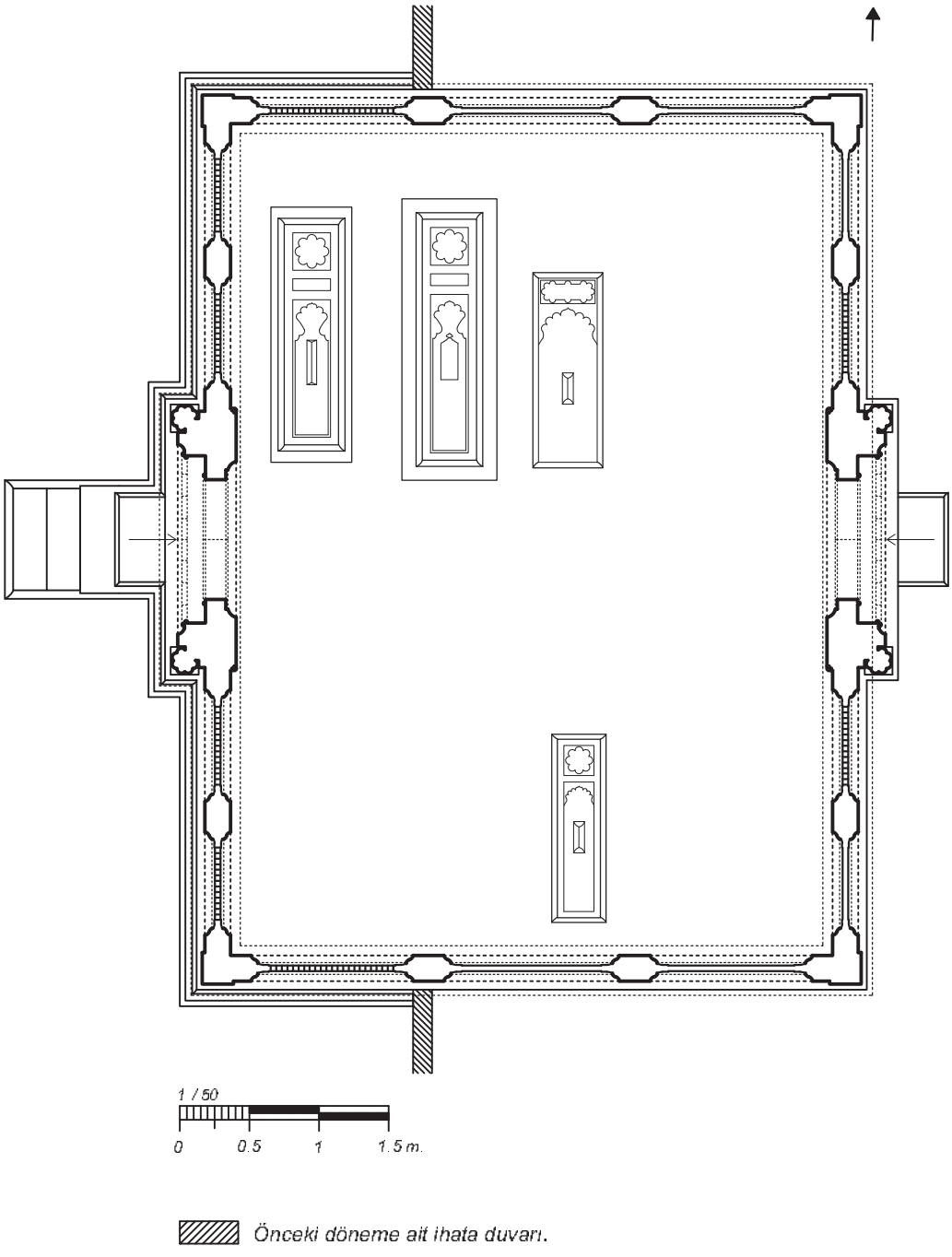

Şekil 11: Mevlânâ Cemâlî Türbesi Planı.

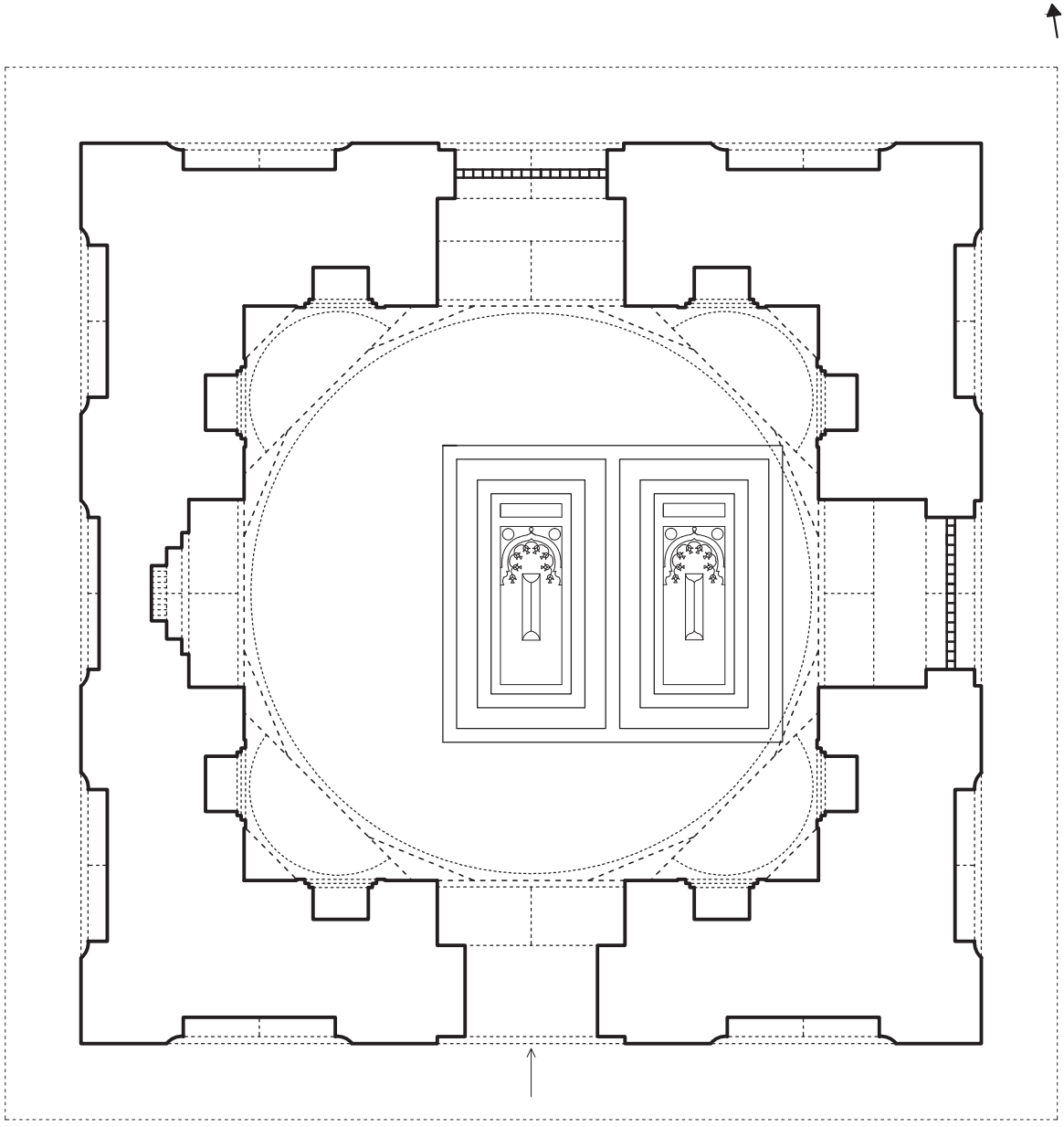

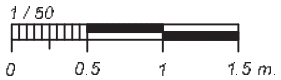

Şekil 12: Ategeh Han Türbesi Planı.

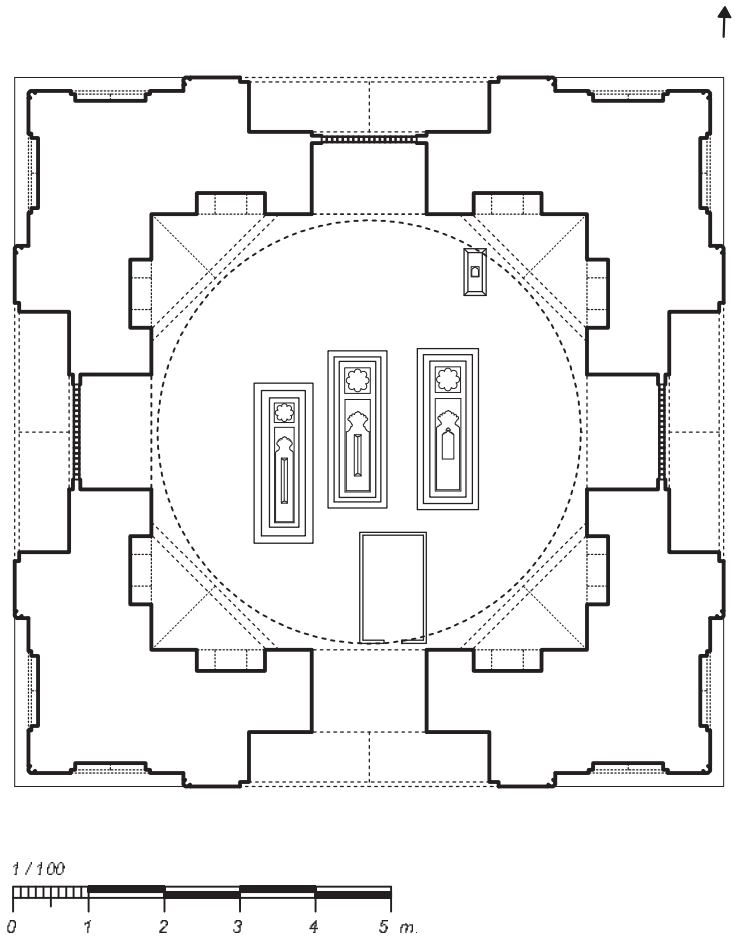

Şekil 13: Berber Türbesi Planı (Platformlu).

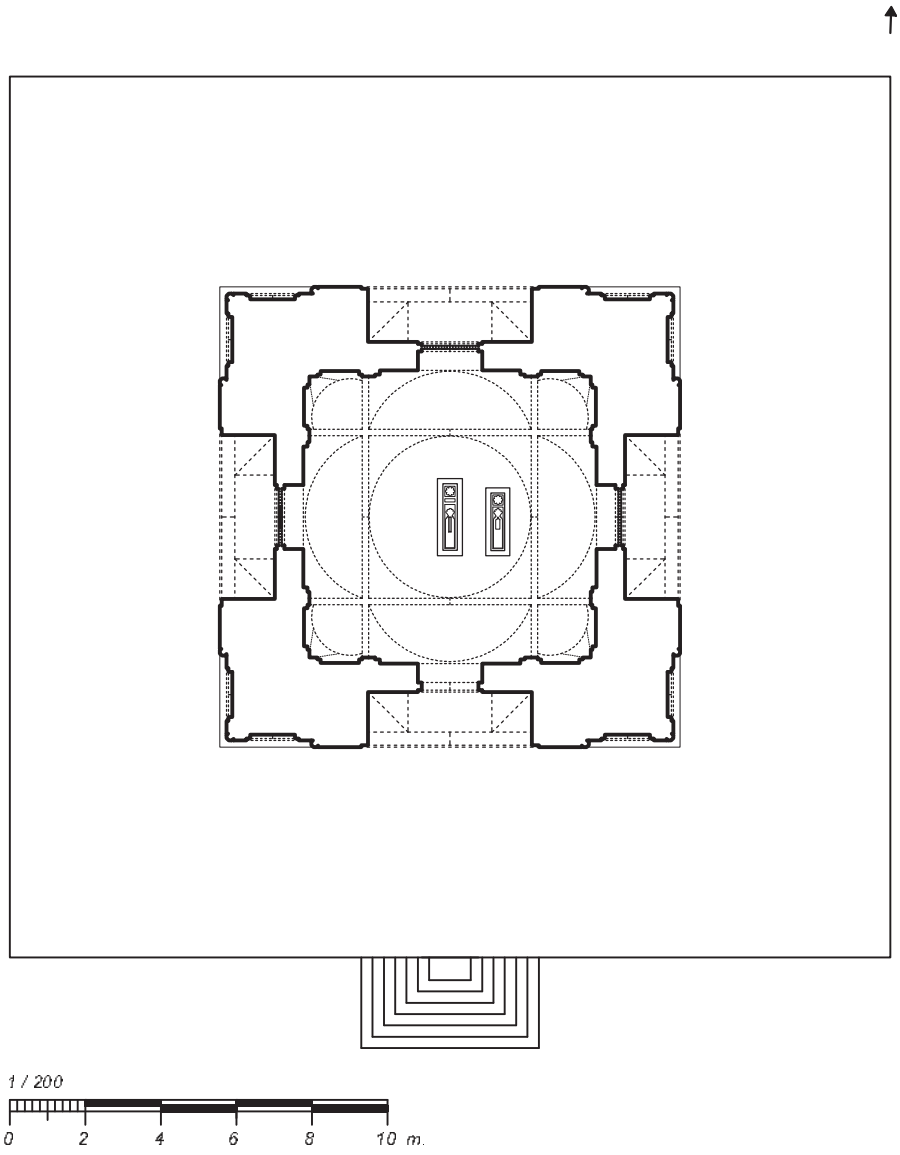

Şekil 14: Berber Türbesi Planı.

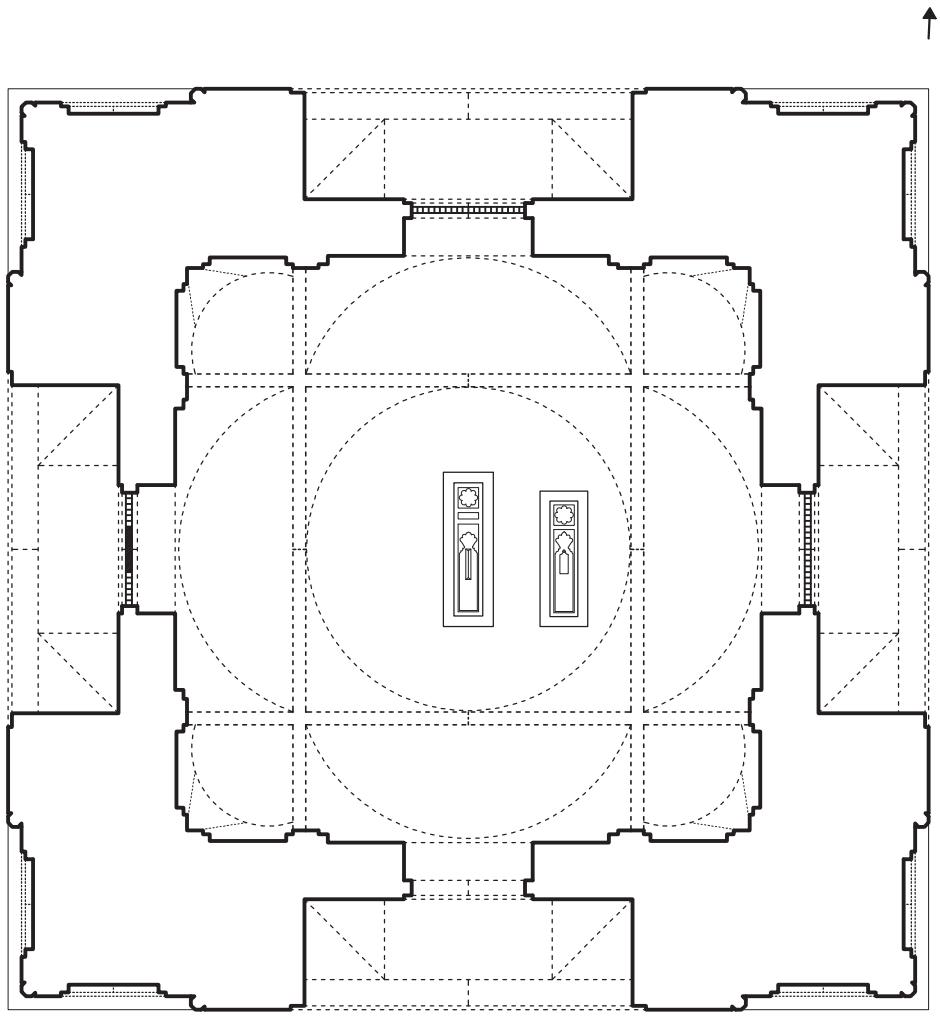

Şekil 15: Sundervâlâ Burc Planı (Platformlu).

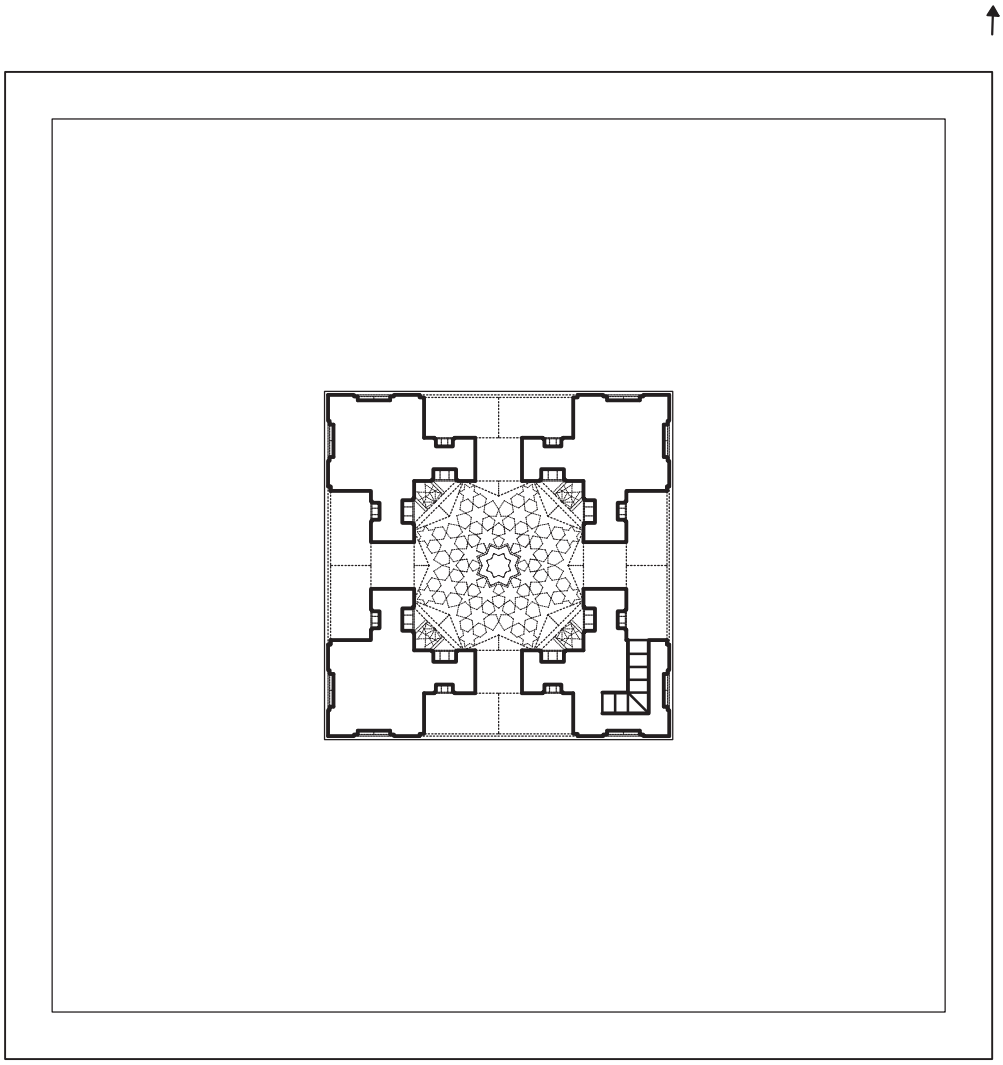

Şekil 16: Sundervâlâ Burc Planı.

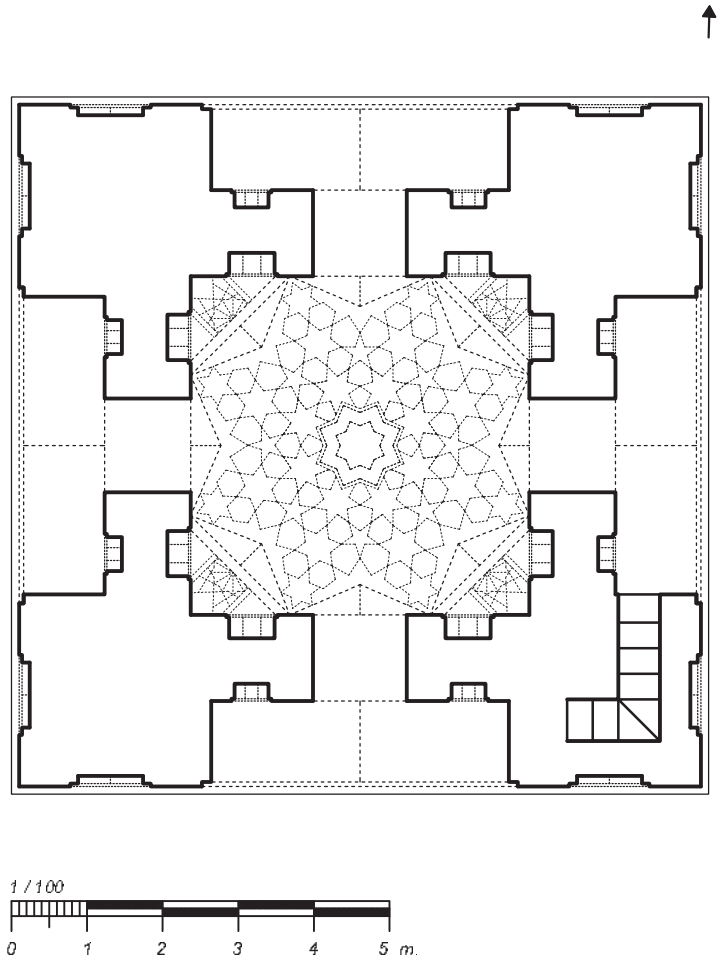

Şekil 17: Lakkarvâlâ Burc Planı (Platformlu).

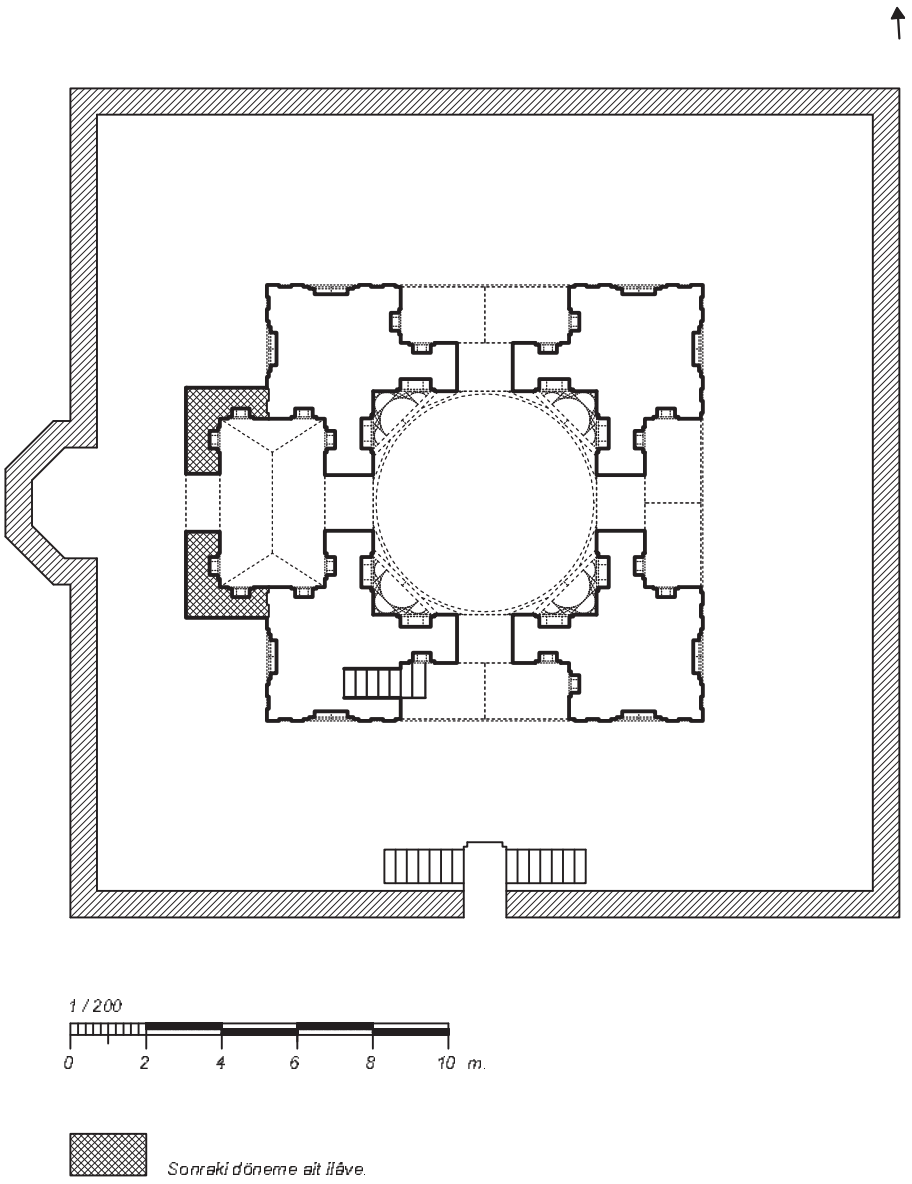

Şekil 18: Lakkarvâlâ Burc Planı.

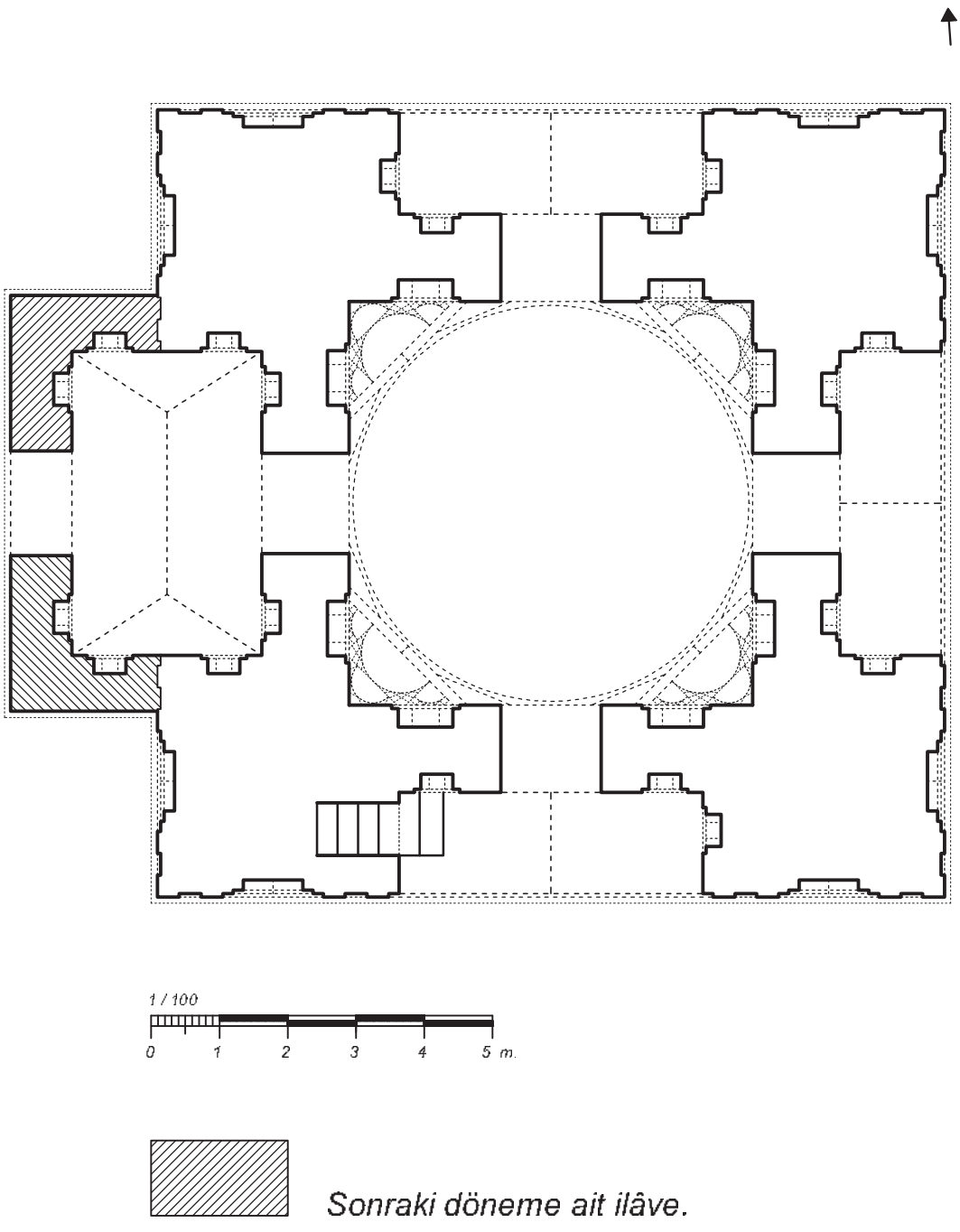

Şekil 19: Anonim Türbe I Planı (Platformlu).

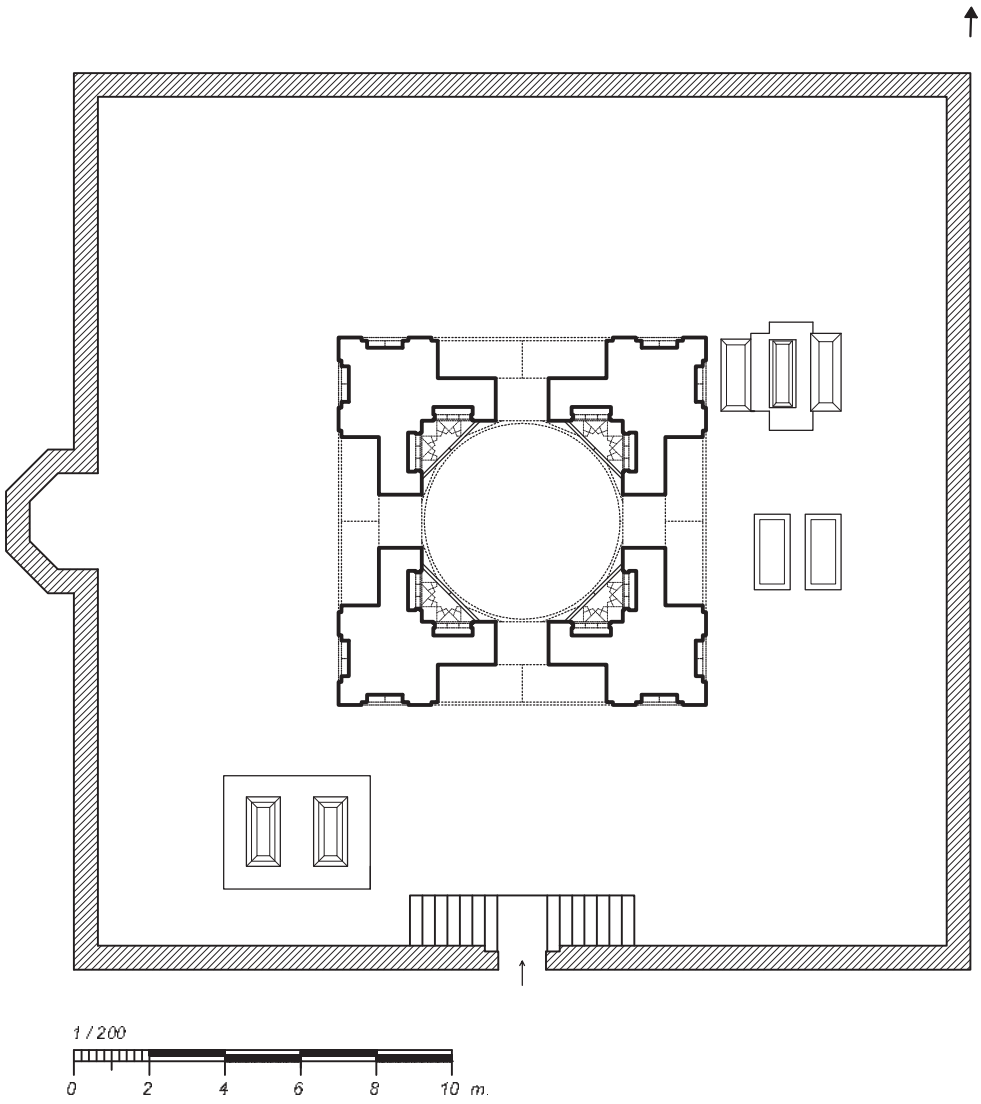

Şekil 20: Anonim Türbe I Planı.

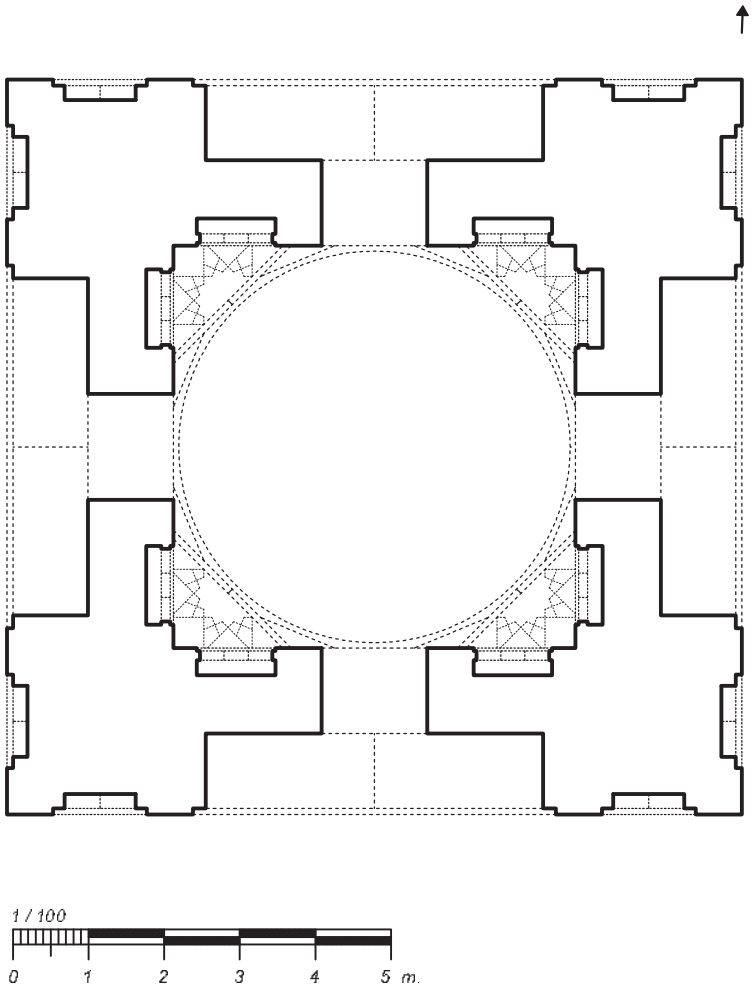

Şekil 21: Anonim Türbe II Krokisi.

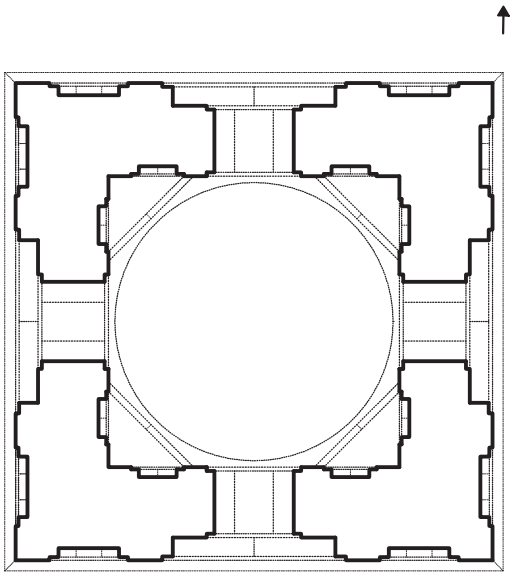

Şekil 22: Anonim Türbe III Planı.

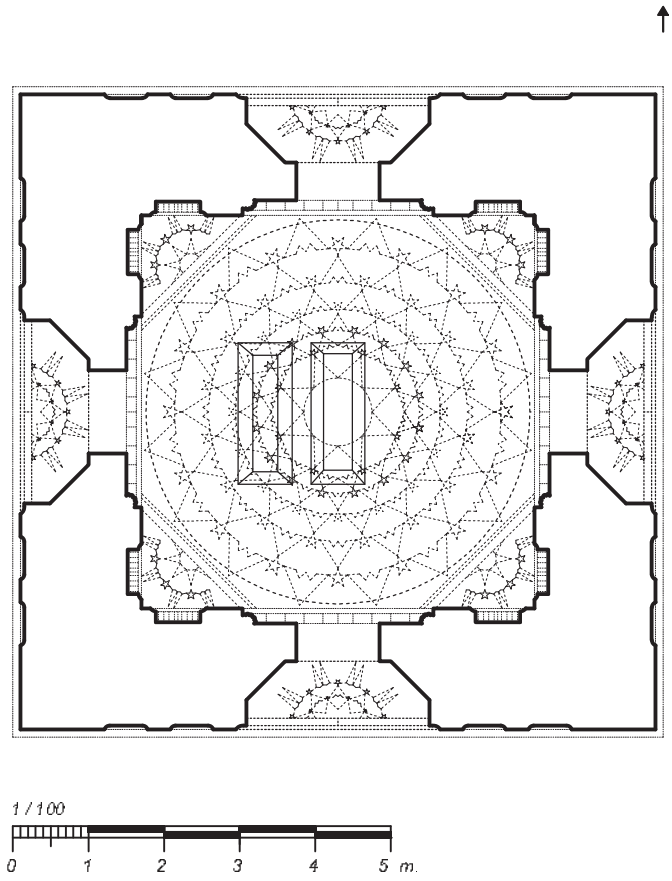

Şekil 23: Anonim Türbe IV Krokisi.

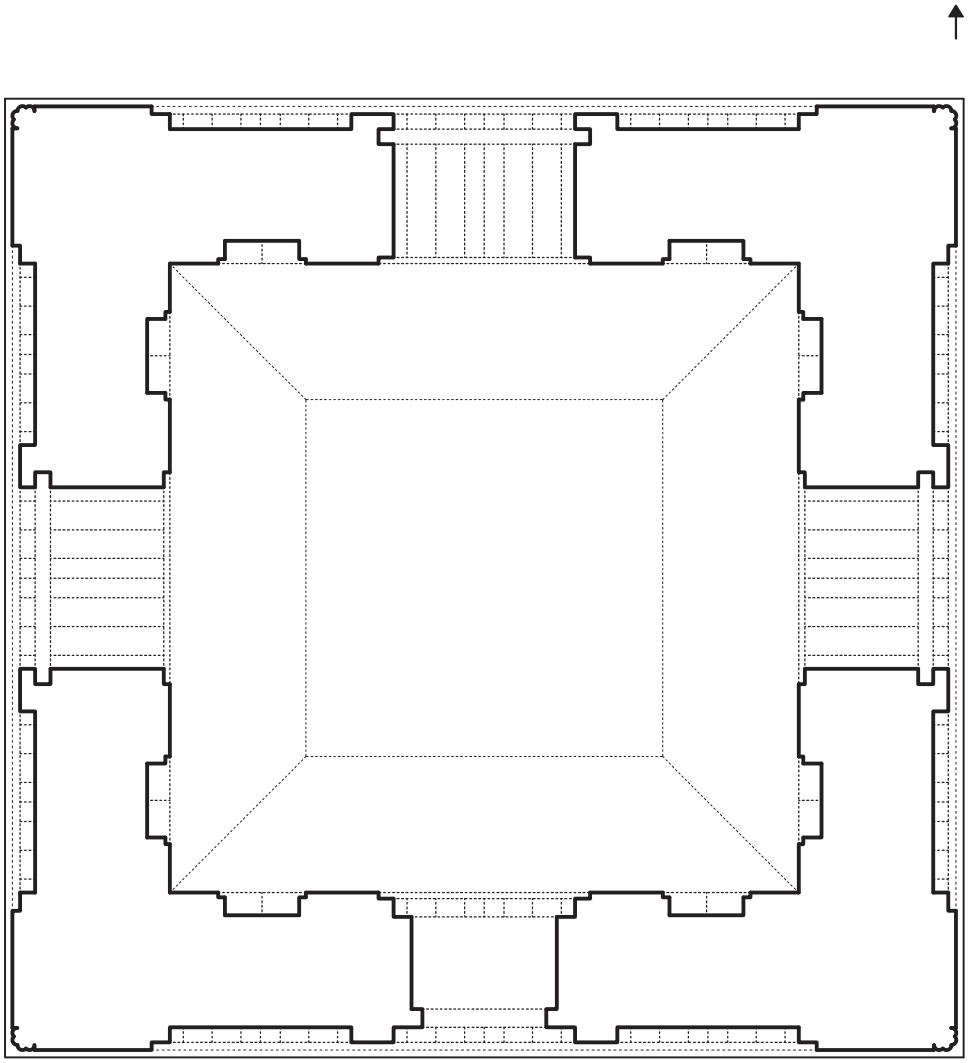

Şekil 24: Arif Ali Şah Türbesi Planı.

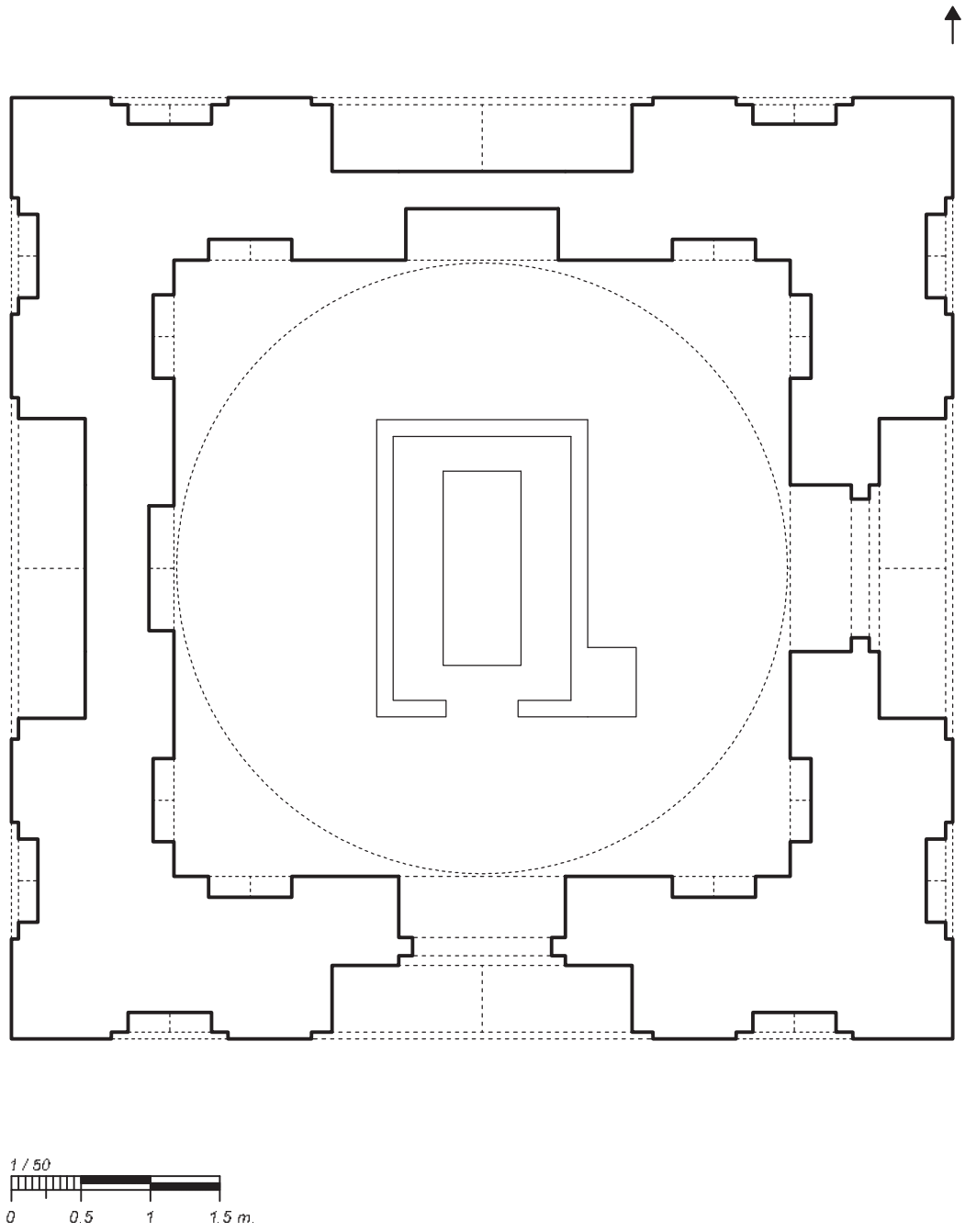

Şekil 25: Edhem Han Türbesi Planı.

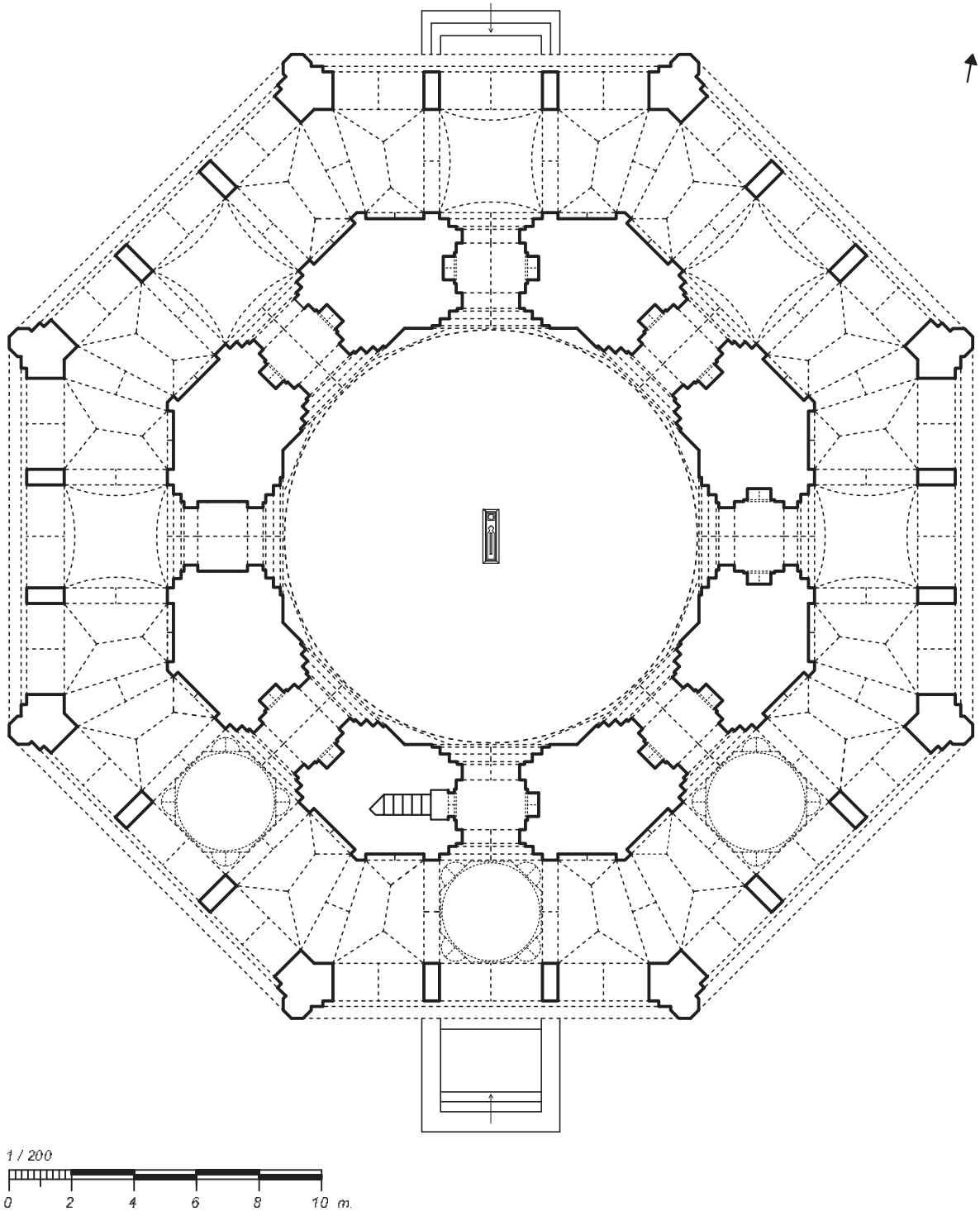

Şekil 26: Muhammed Kulı Han Türbesi Platform Planı.

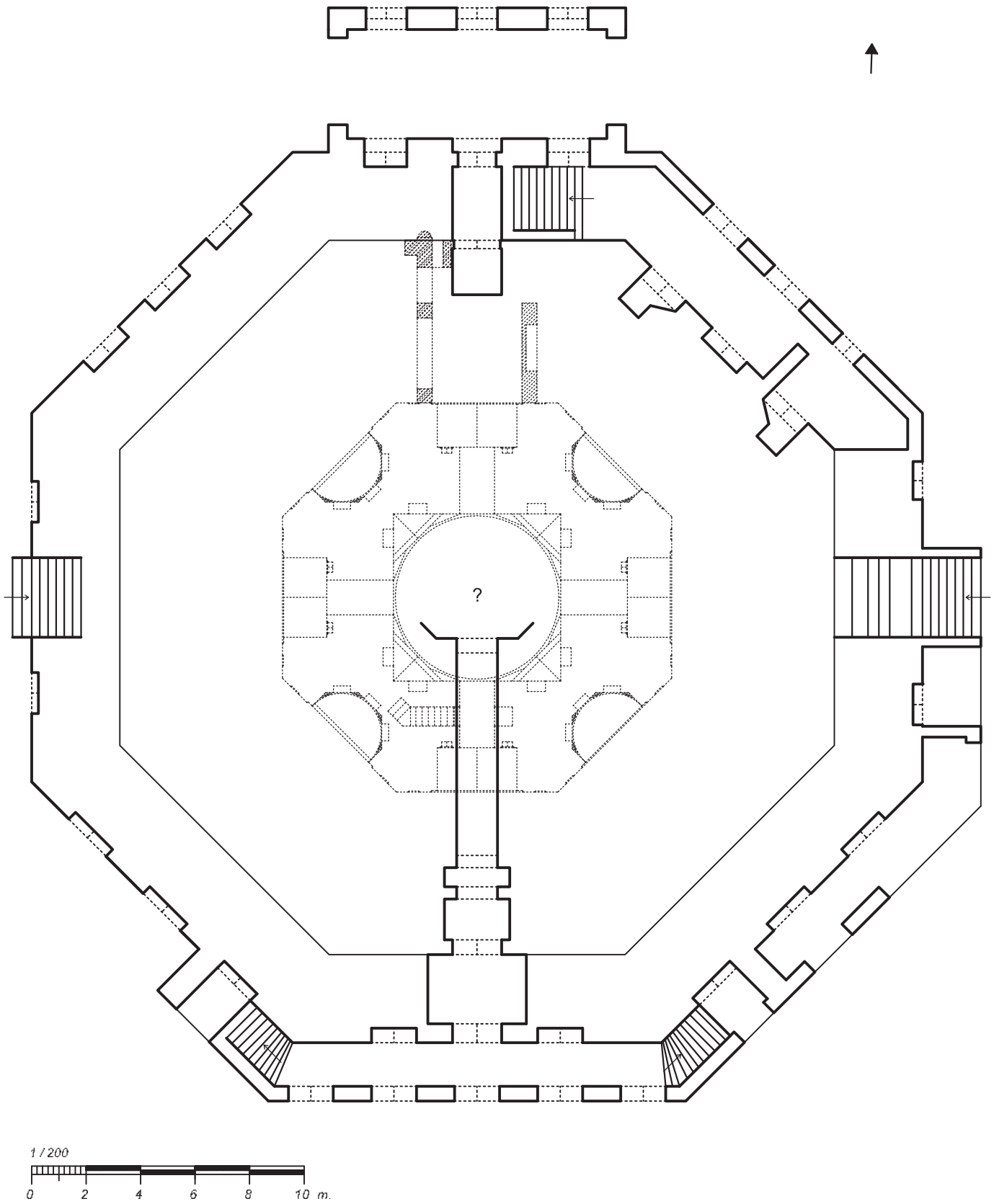

Şekil 27: Muhammed Kulı Han Türbesi Planı.

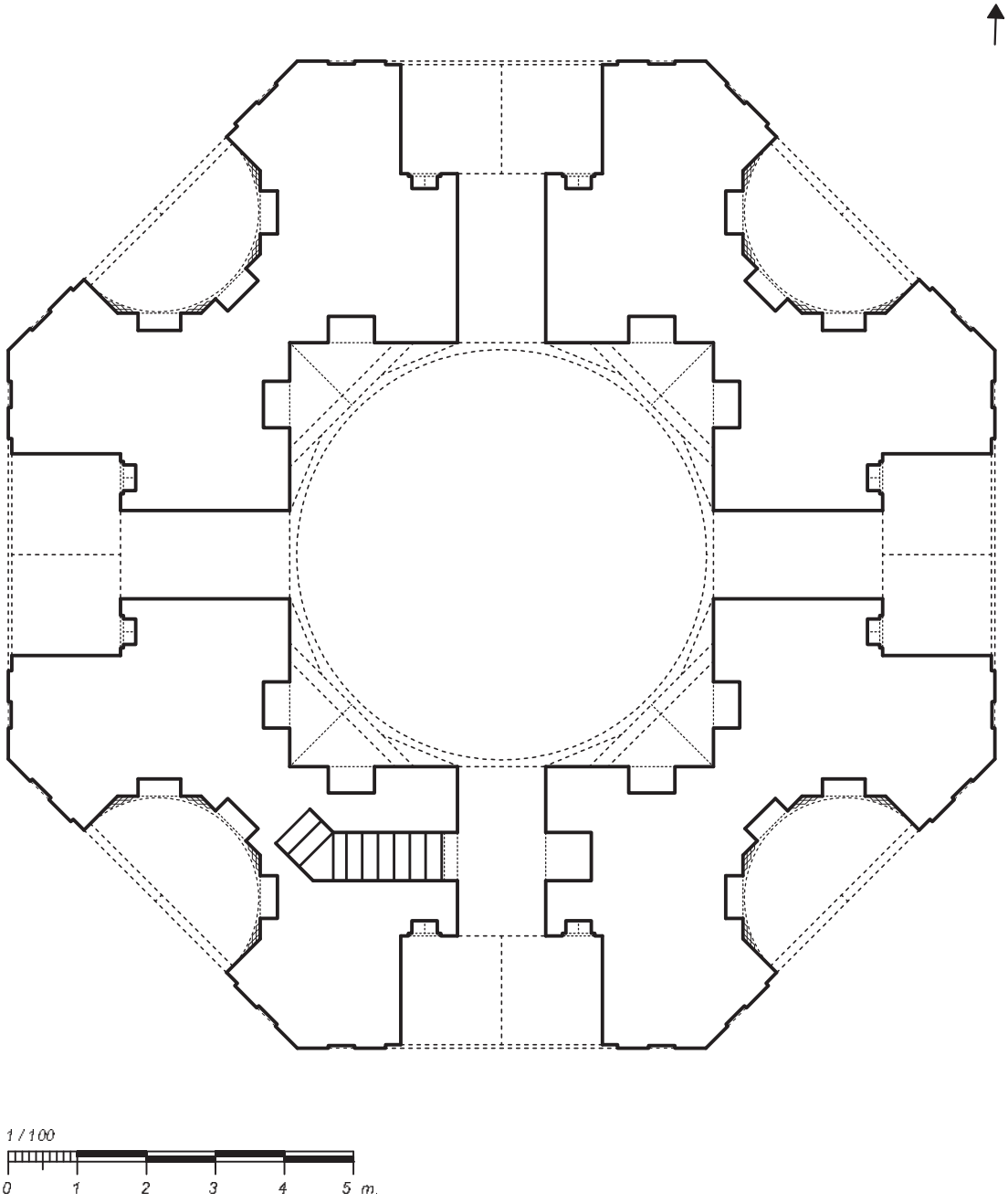

Şekil 28: Burc-ı Lâl Bangla Krokisi.

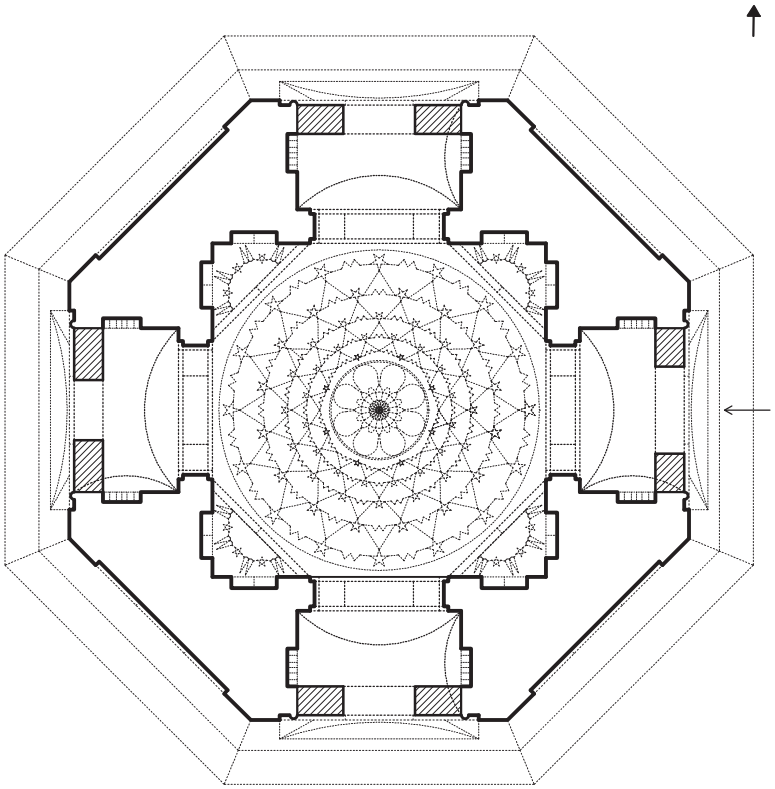

Sonraki döneme ait ilâve.

Şekil 29: Sebz Burc Planı (Platformlu).

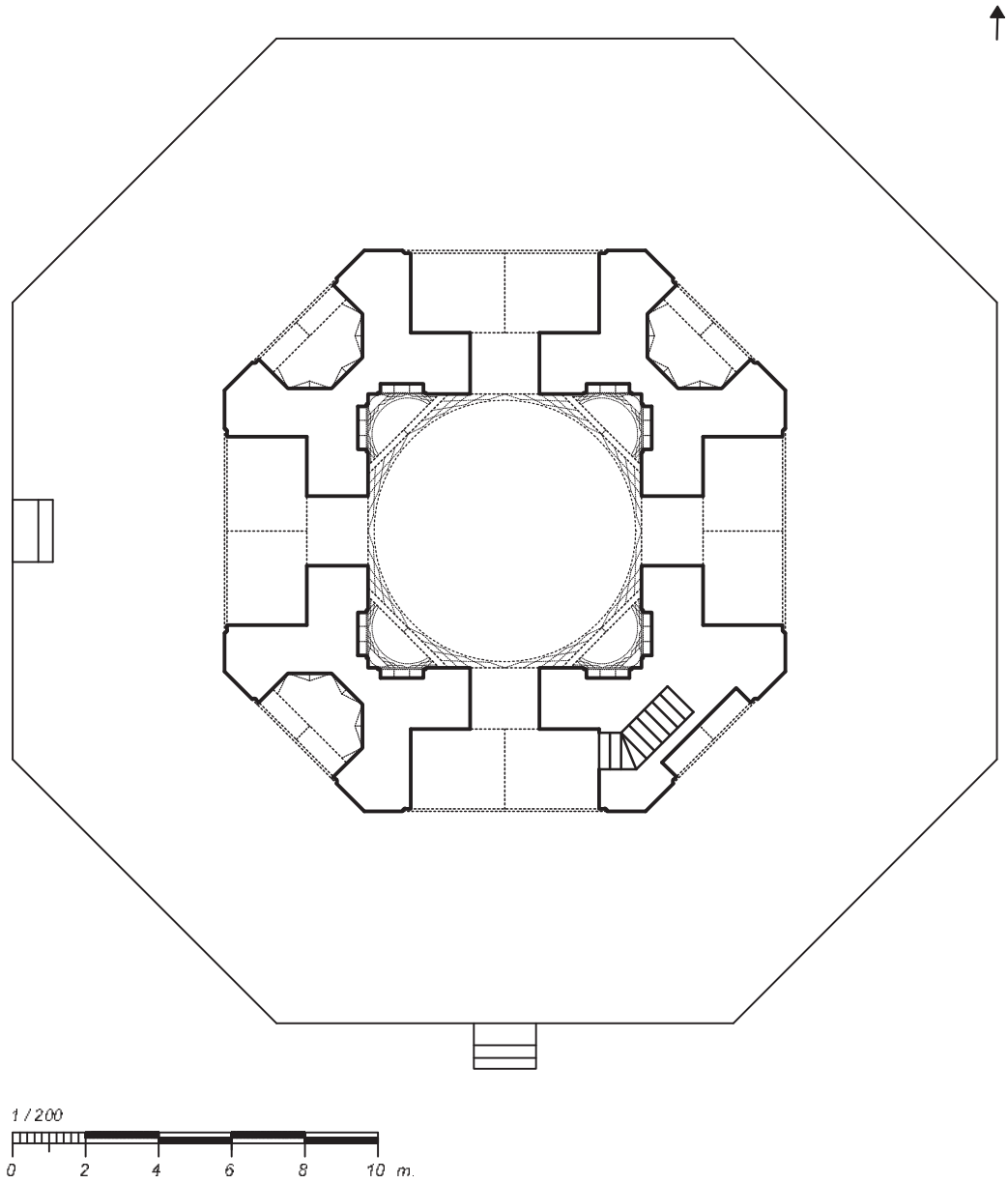

Şekil 30: Sebz Burc Planı.

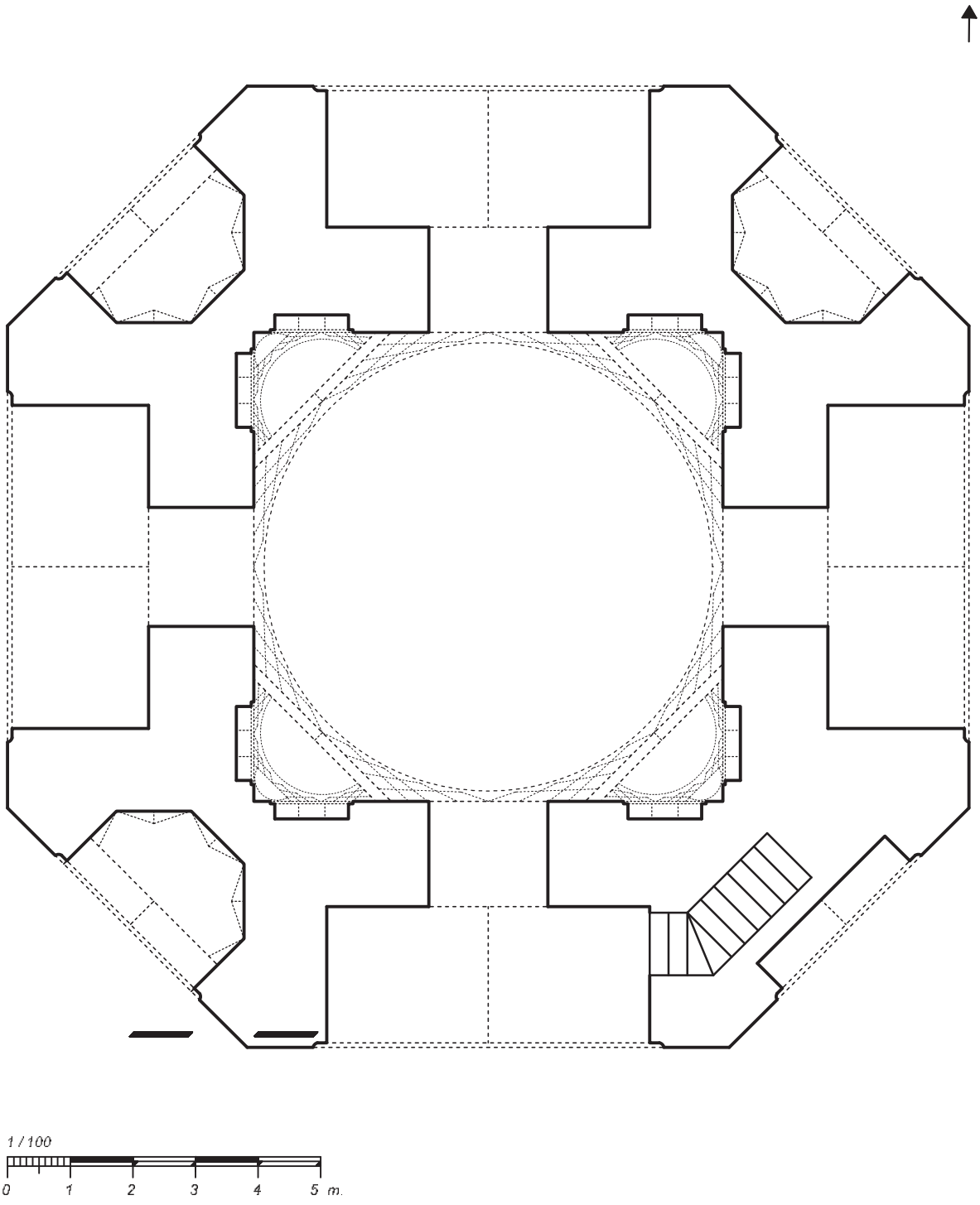

Şekil 31: Efservâlâ Türbesi Planı.

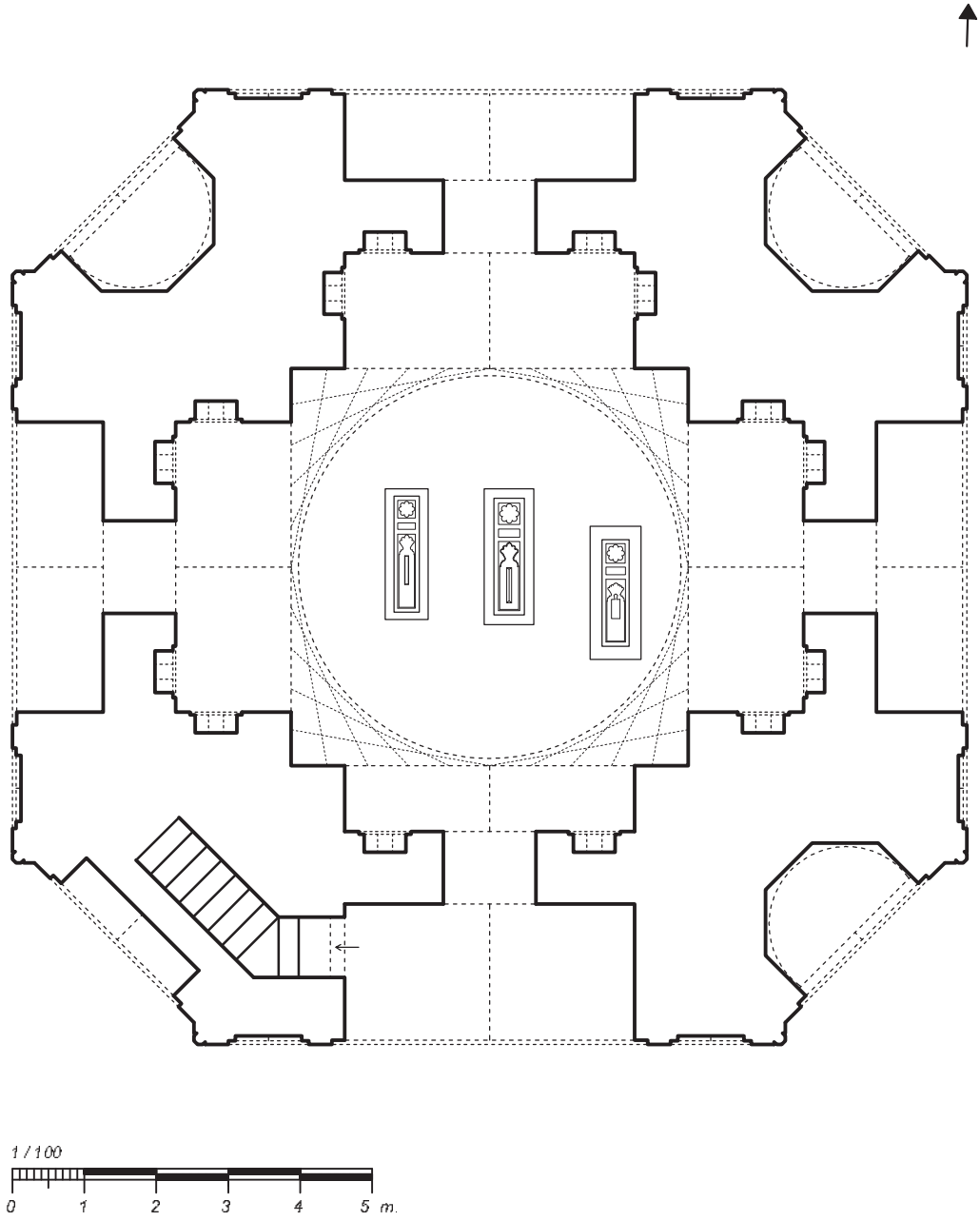

Şekil 32: Nilâ Künbed Planı (Platformlu).

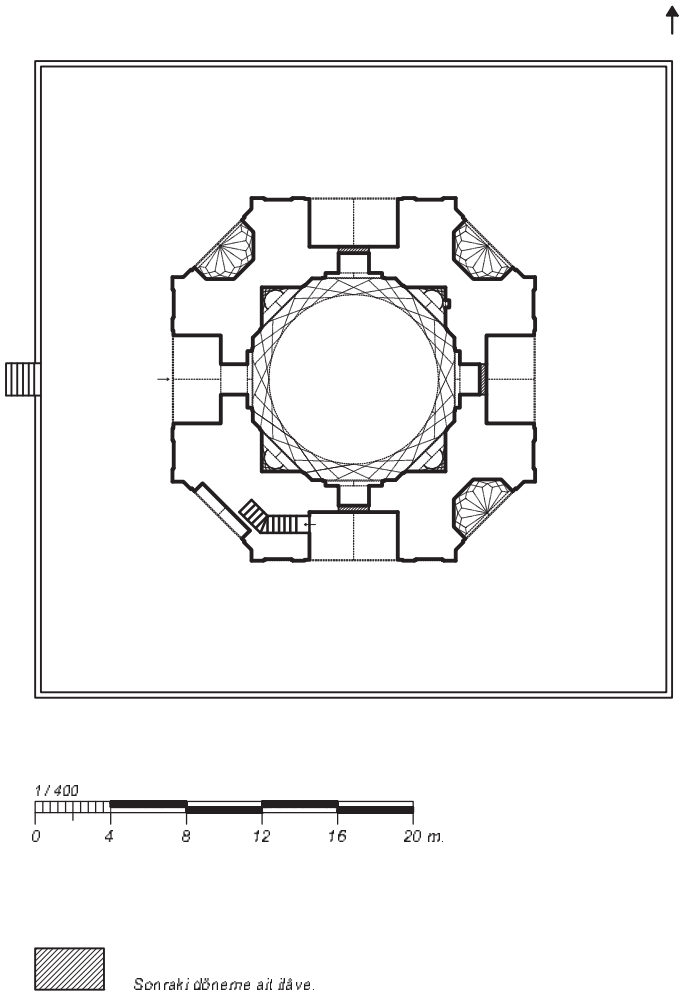

Şekil 33: Nilâ Künbed Planı.

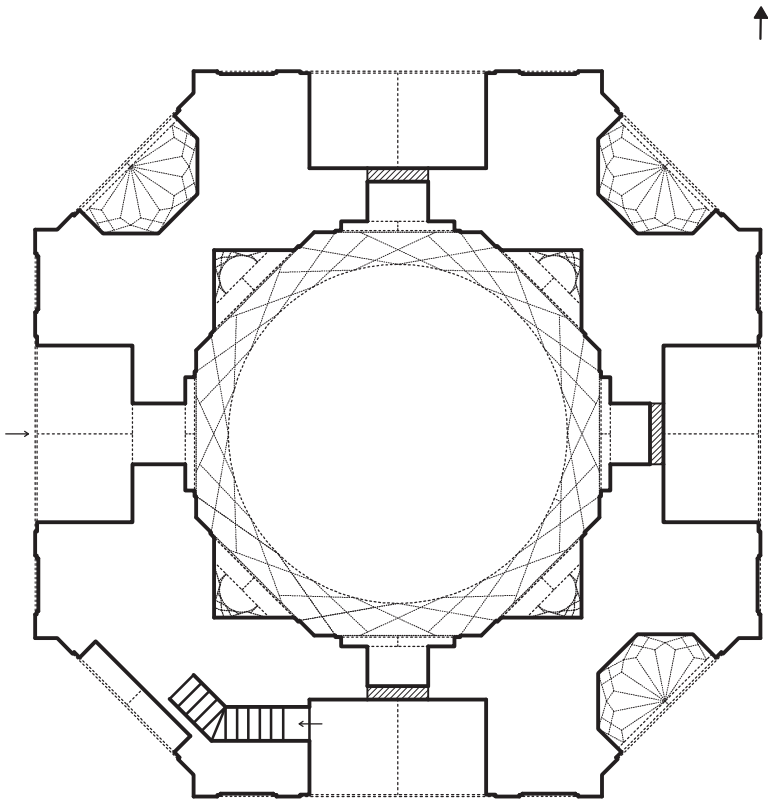

Sonraki döneme ait ilâve.

Şekil 34: Seyyid Âbid Türbesi Planı.

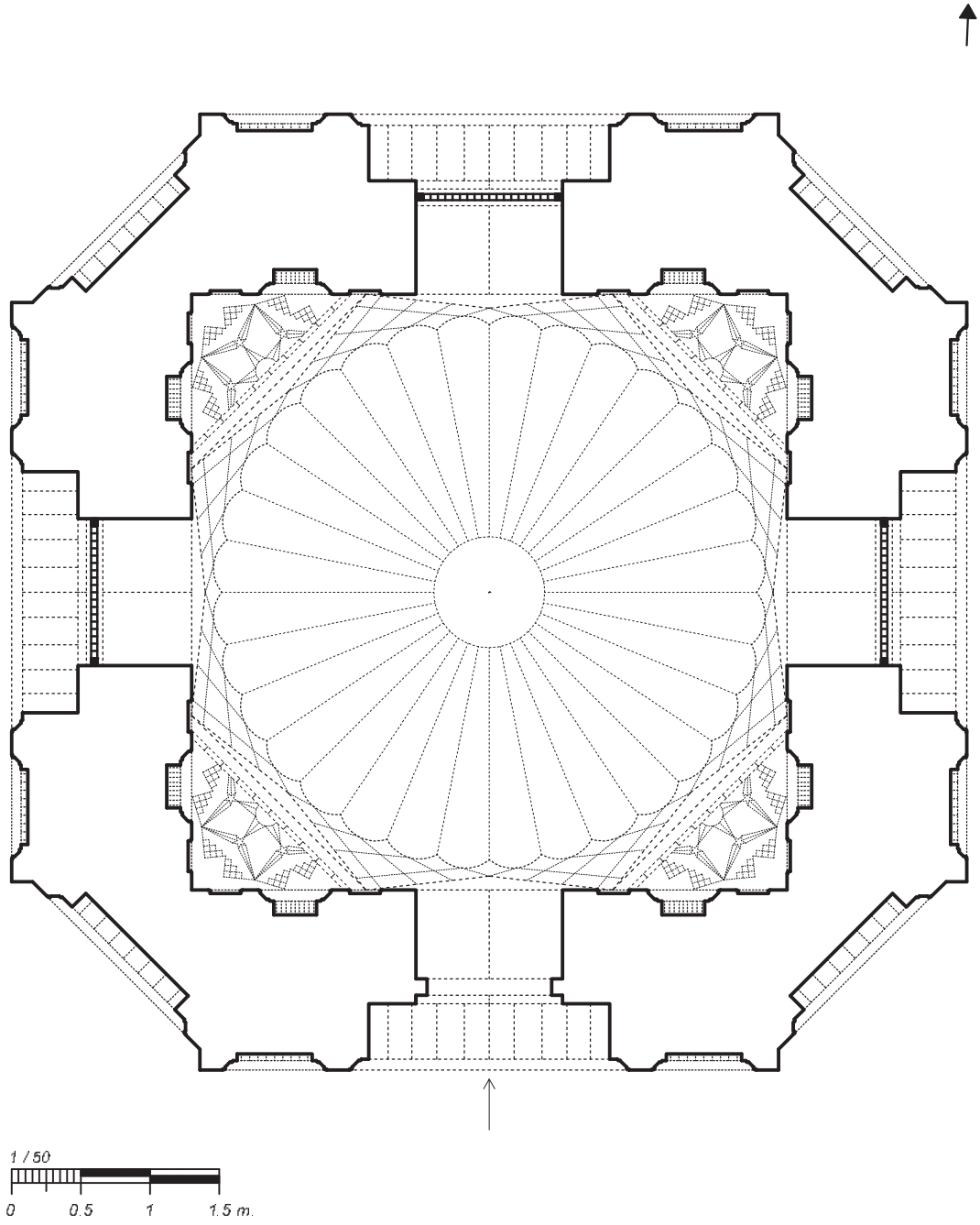

Şekil 35: Hân-ı Hânân Türbesi Planı (Platformlu).

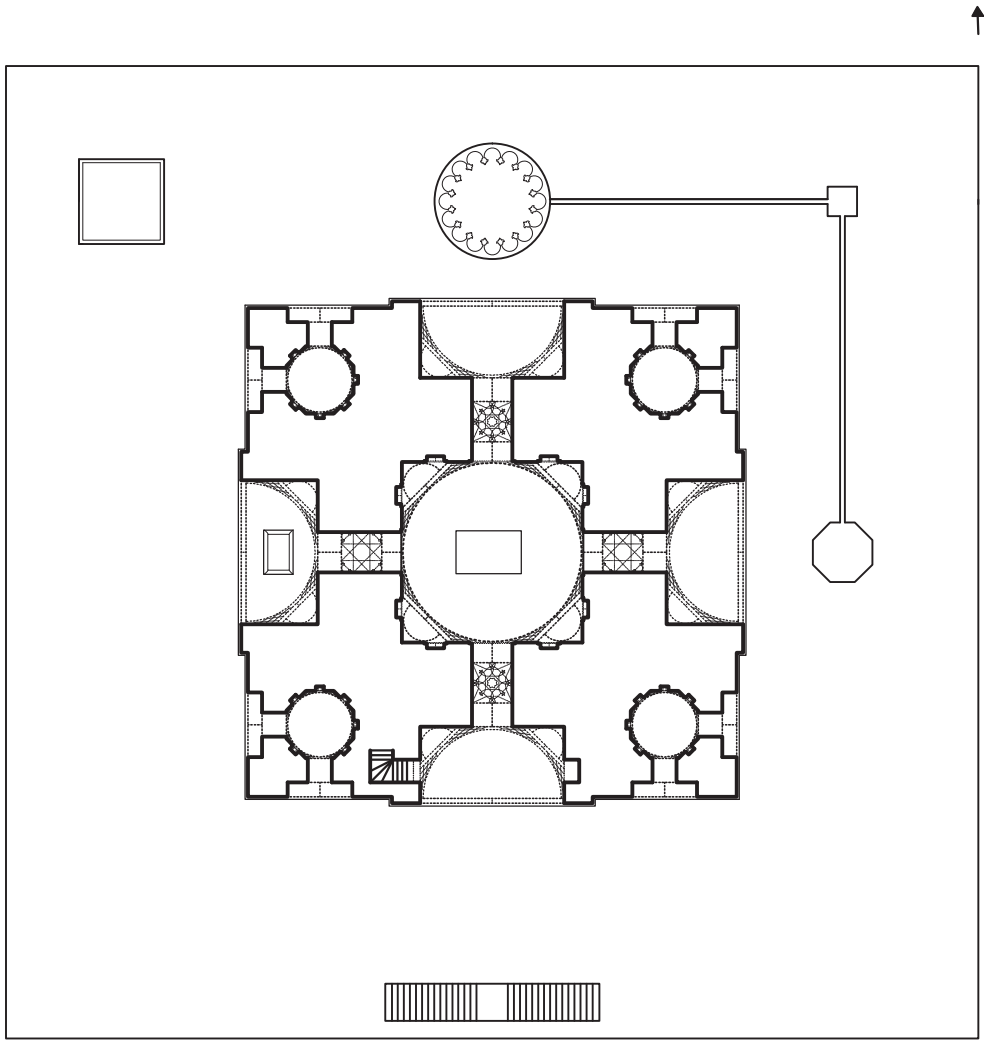

Şekil 36: Hân-ı Hânân Türbesi Planı.

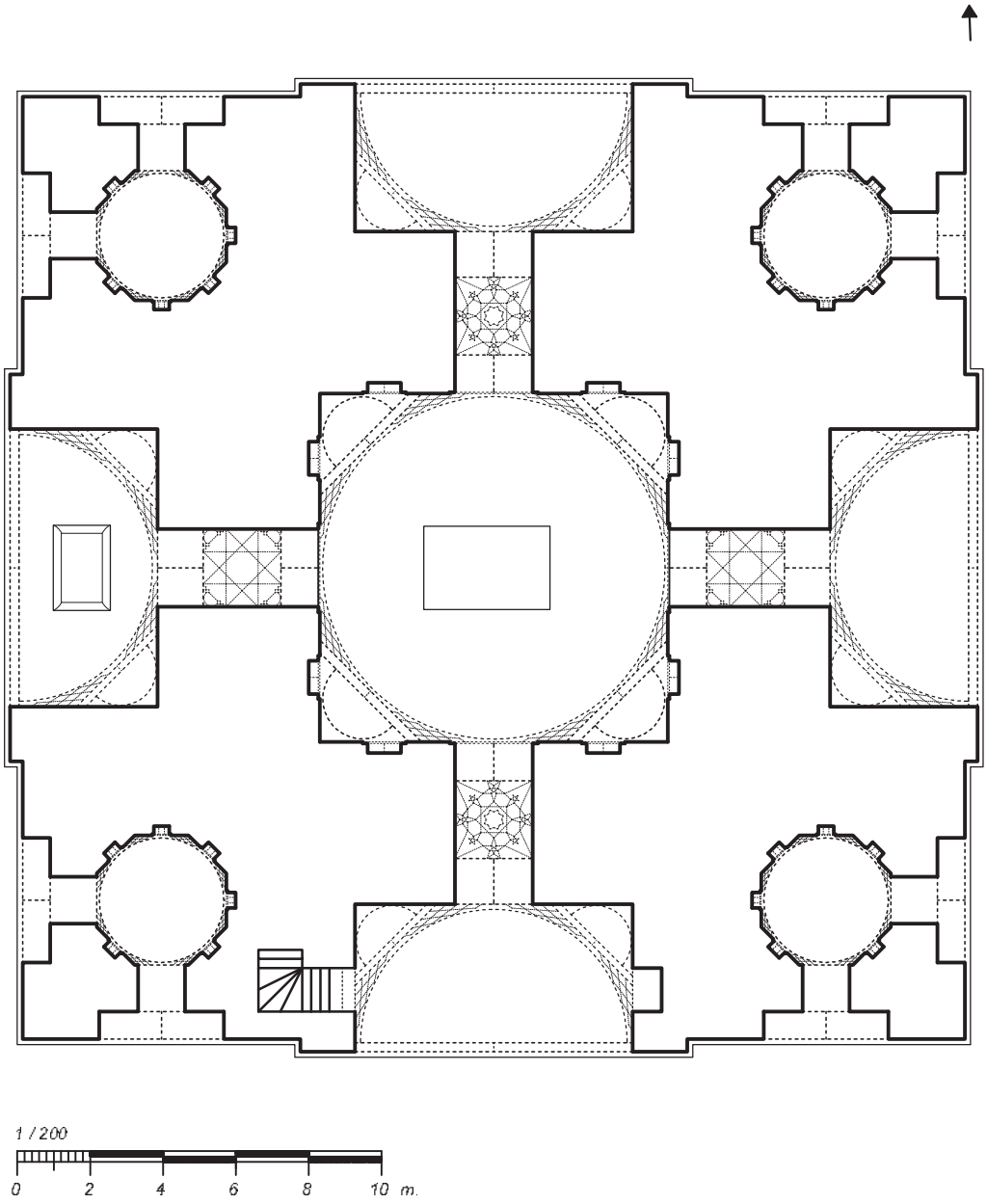

Şekil 37: Safder Ceng Türbesi Platform Planı.

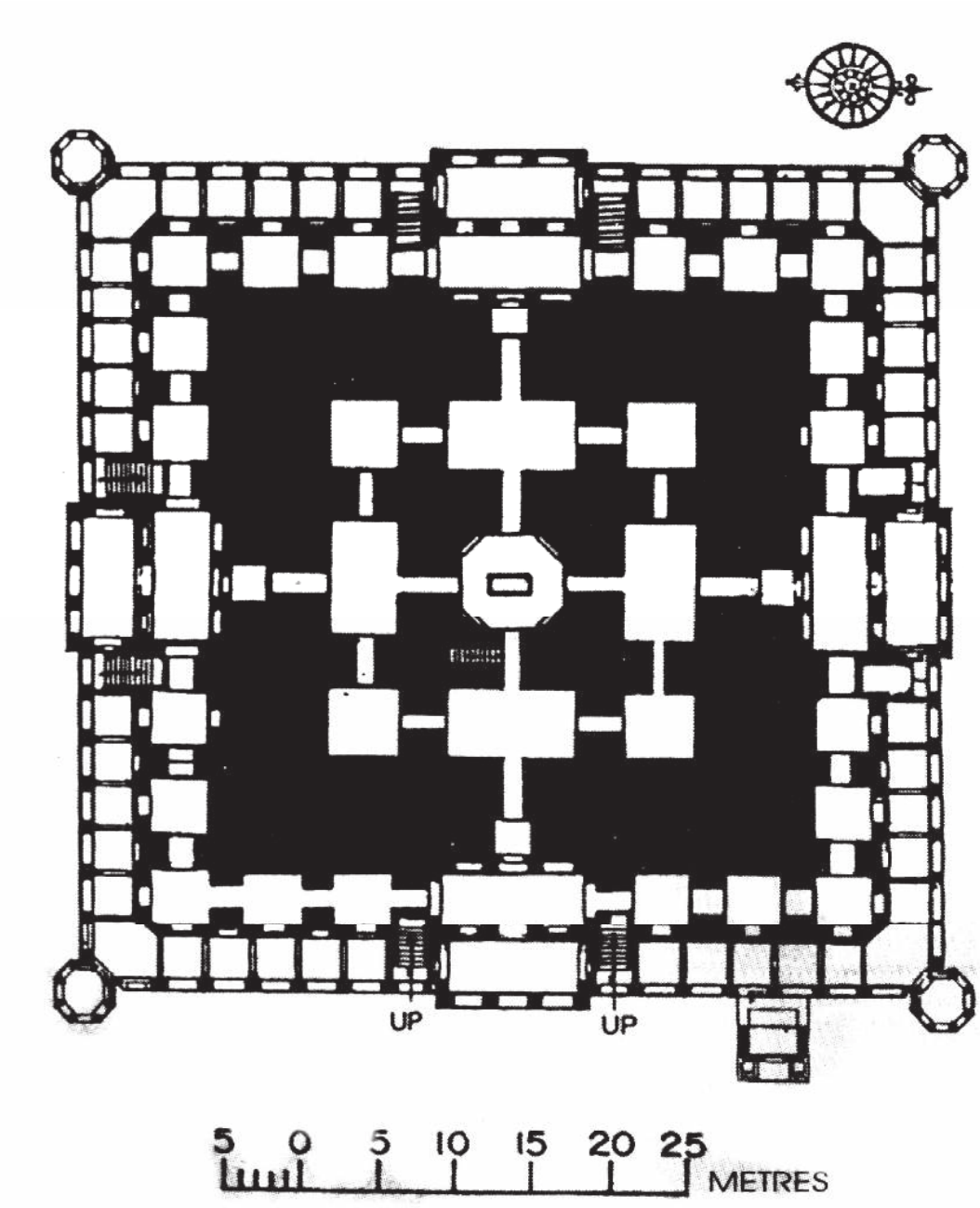

Kay. J.P. Joshi, K. Deva vd., Inventory of Monuments and Sites, s. 37.

Şekil 38: Safder Ceng Türbesi Planı (Platformlu).

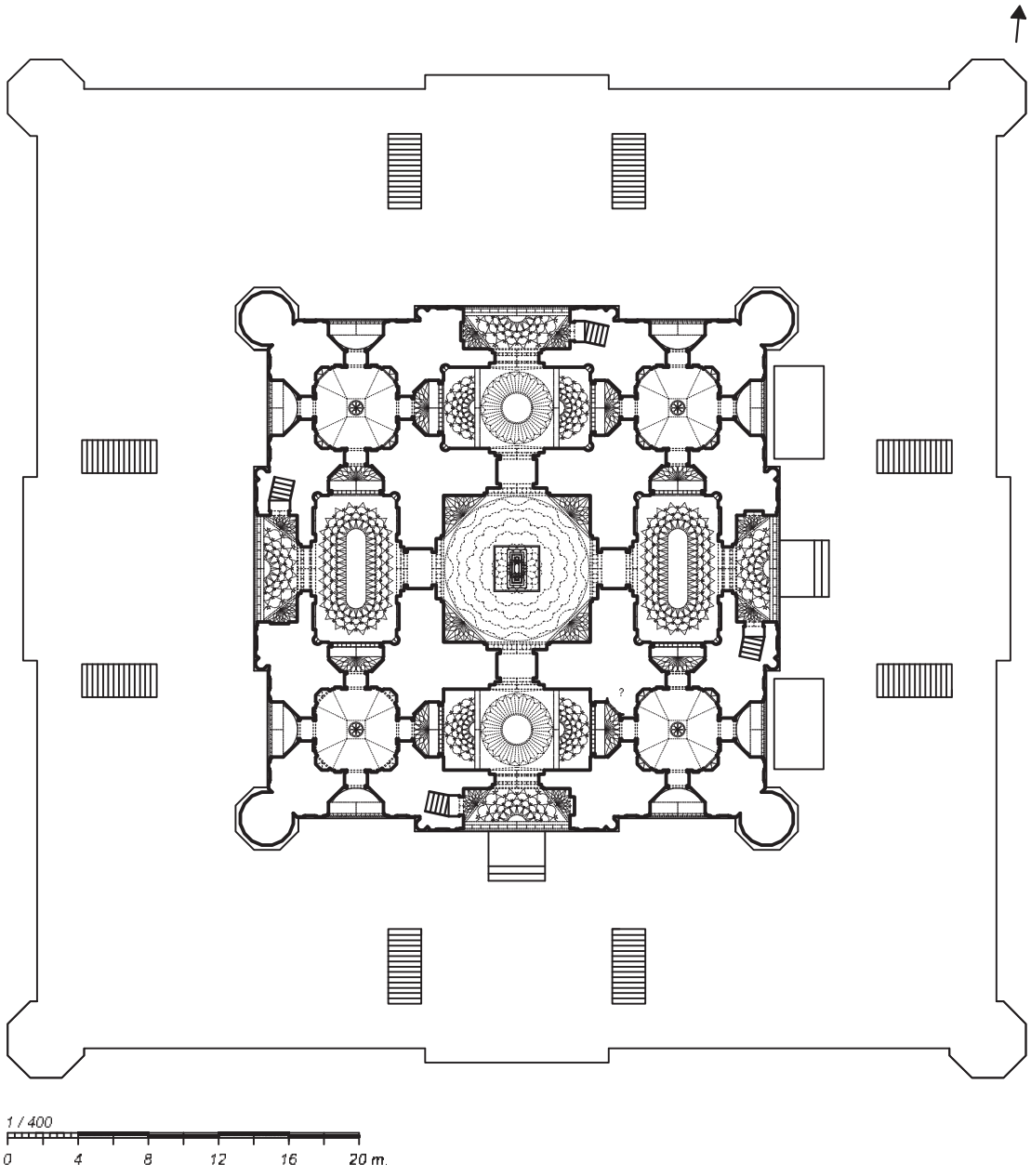

Şekil 39: Safder Ceng Türbesi, Gövde Alt Kat Planı.

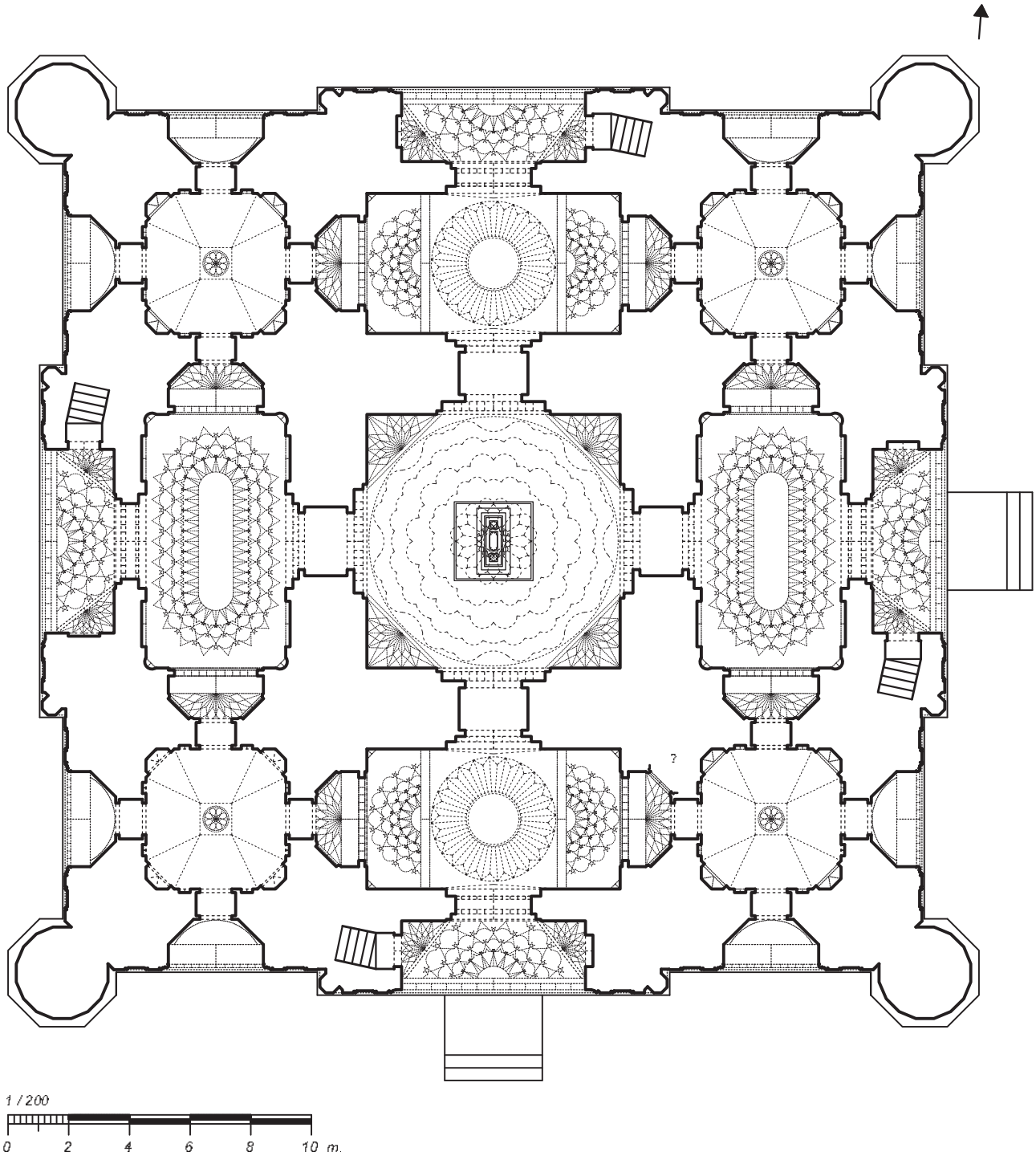

Şekil 40: Lâl Bangla I Planı.

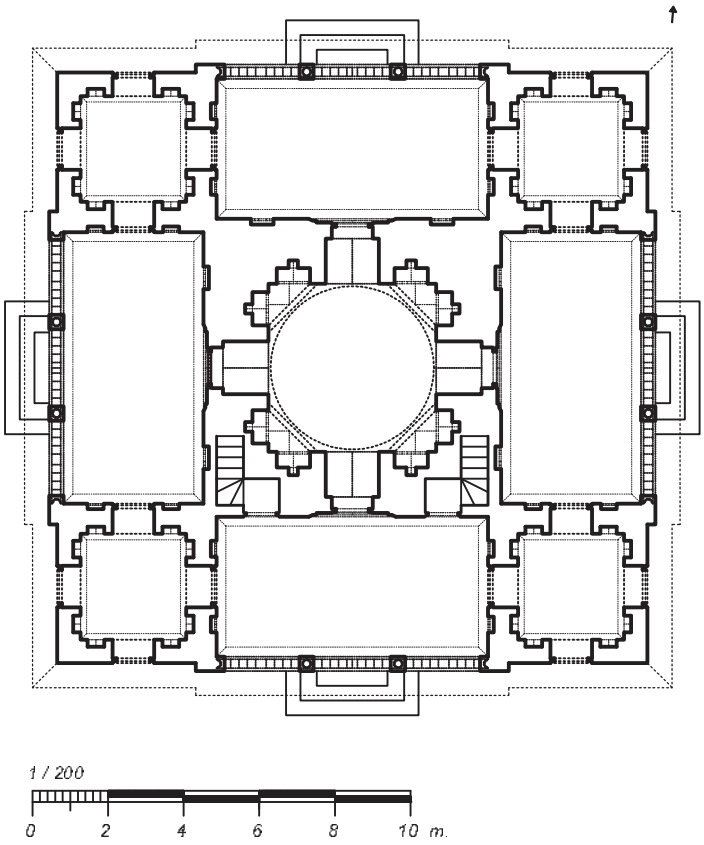

Şekil 41: Lâl Bangla II Planı.

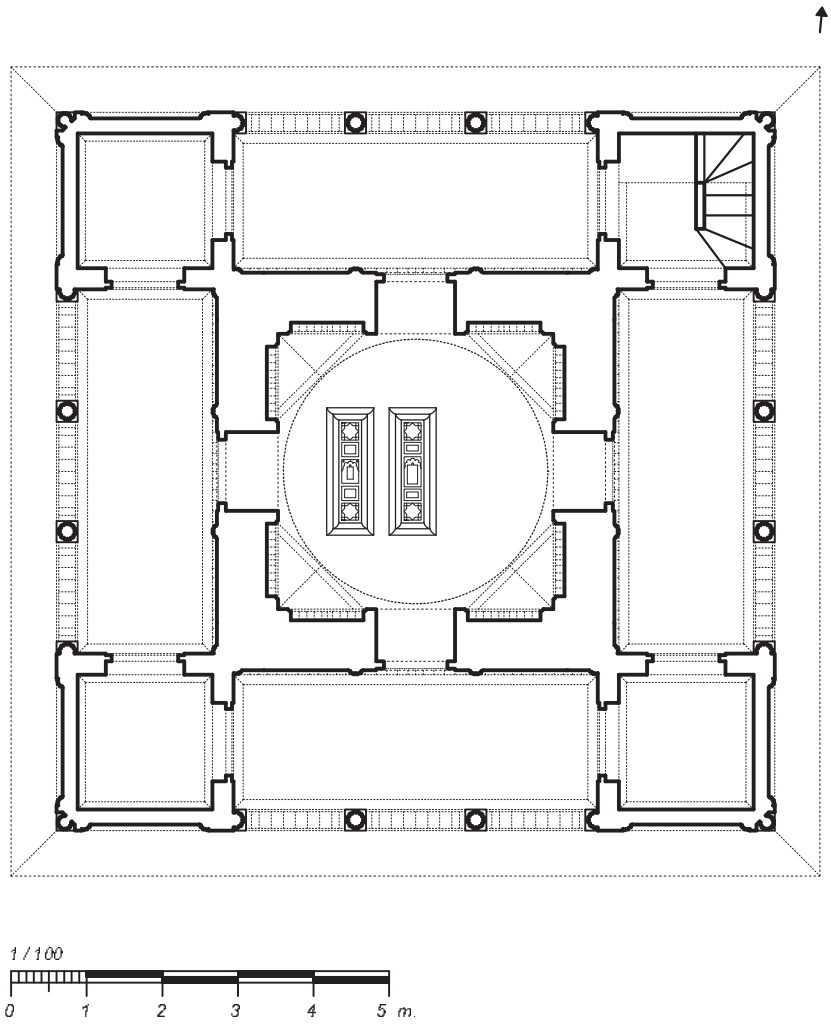

Şekil 42: Hümayun Türbesi Vaziyet Planı.

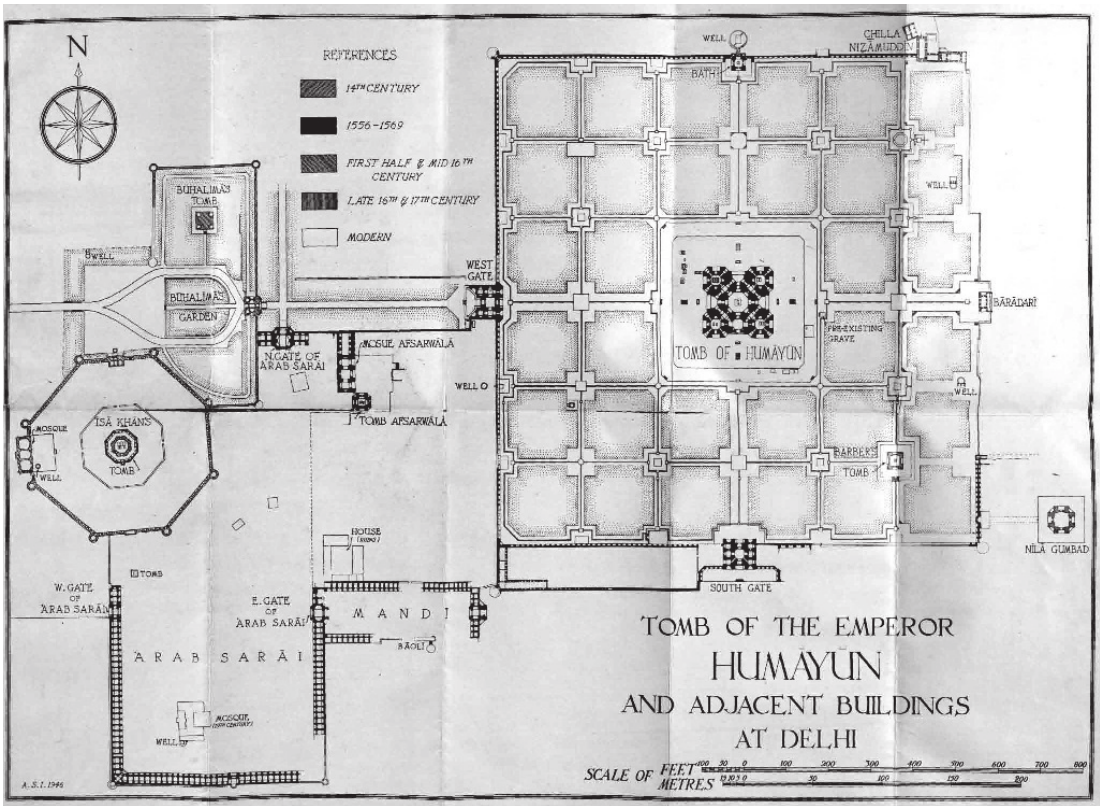

Kay. S.A.A. Naqvi, Delhi Humayun's Tomb and Adjacent Buildings.

Şekil 43: Hümayun Türbesi Cephe Çizimi.

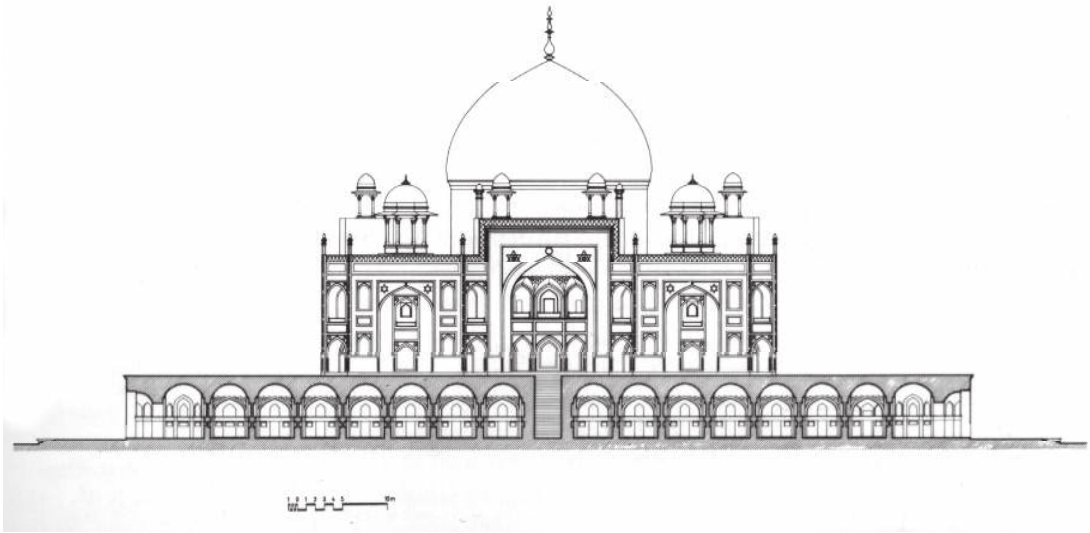

Kay. E. Koch, Mughal Architecture, s. 43.

Şekil 44: Hümayun Türbesi, Platform Planı.

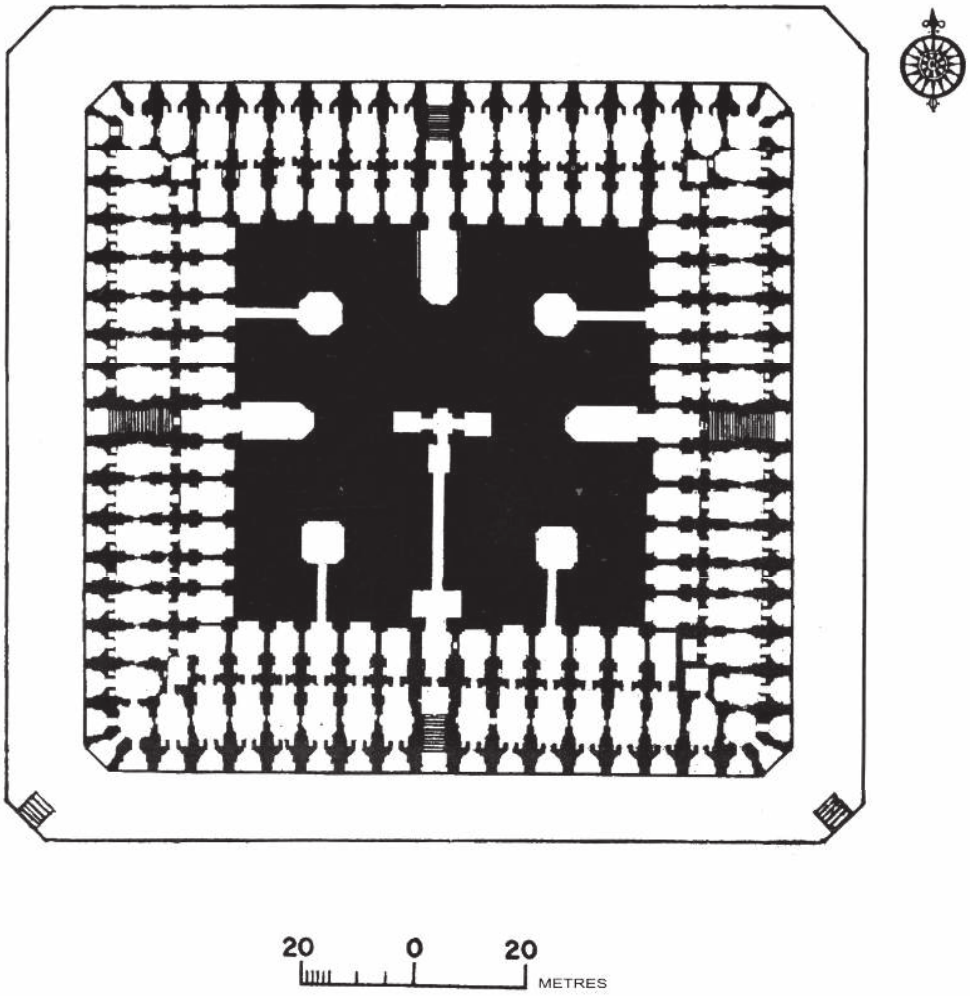

Kay. J.P. Joshi, K. Deva vd., Inventory of Monuments and Sites, s. 169.

Şekil 45: Hümayun Türbesi, Gövde Planı (E. Koch, Mughal Architecture).

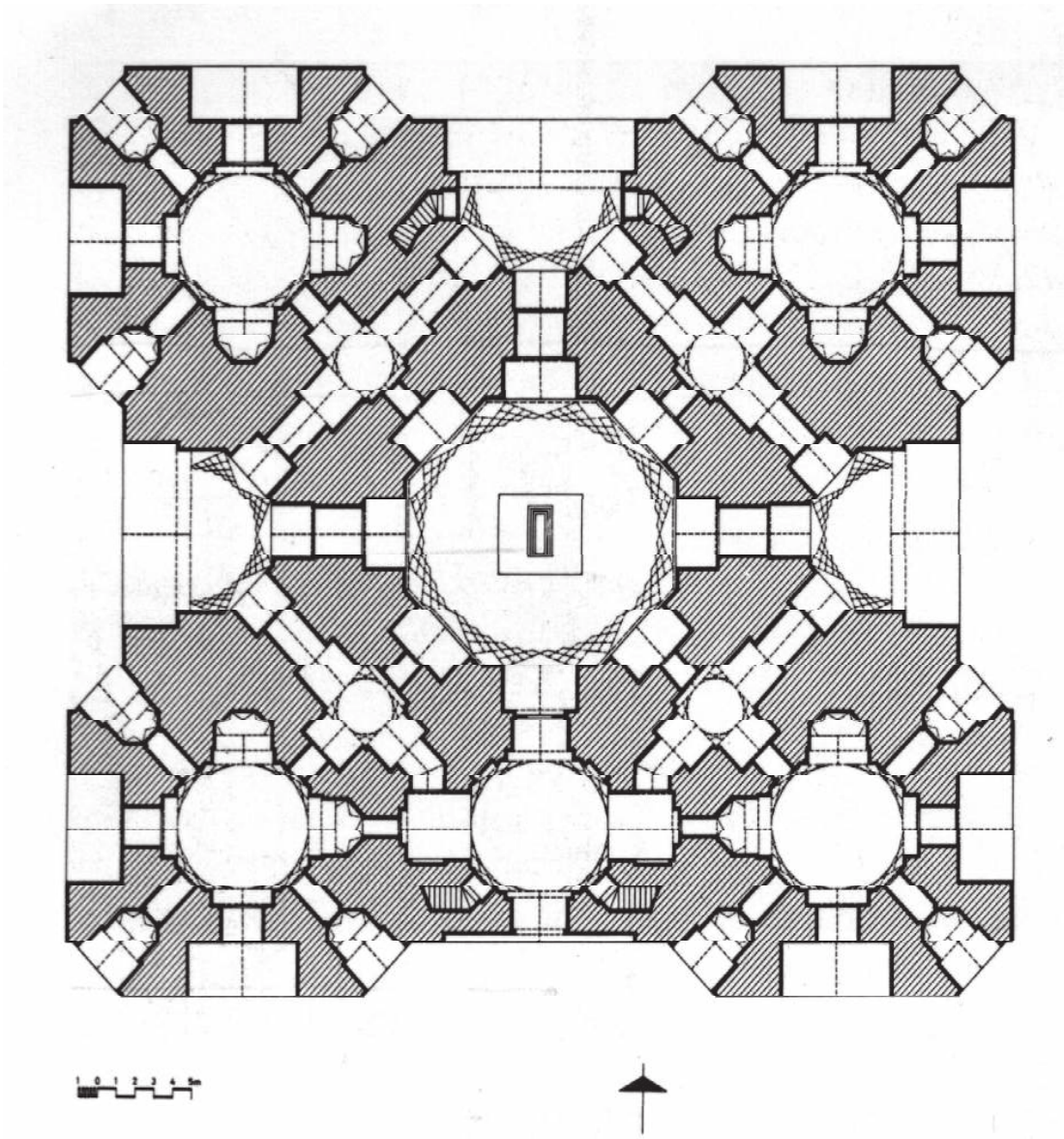

Kay. E. Koch, Mughal Architecture, s. 44.

Şekil 46: Hümayun Türbesi, Gövdenin Şahniş Seviyesi Planı.

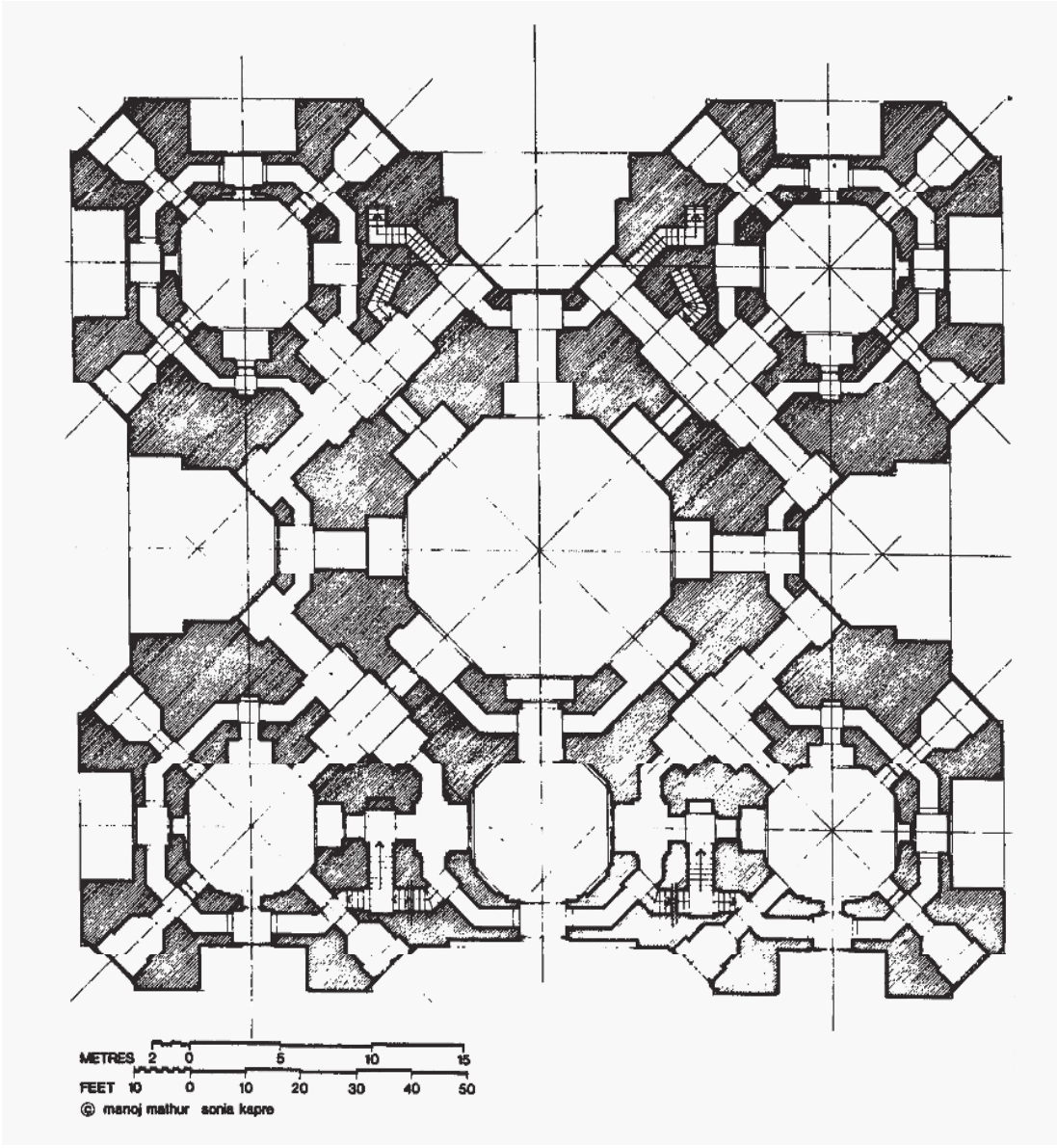

(Manoj Mathur ve Sonia Kapre)

Şekil 47: Hümayun Türbesi, Taraça Yapıları ve Örtü Planı.

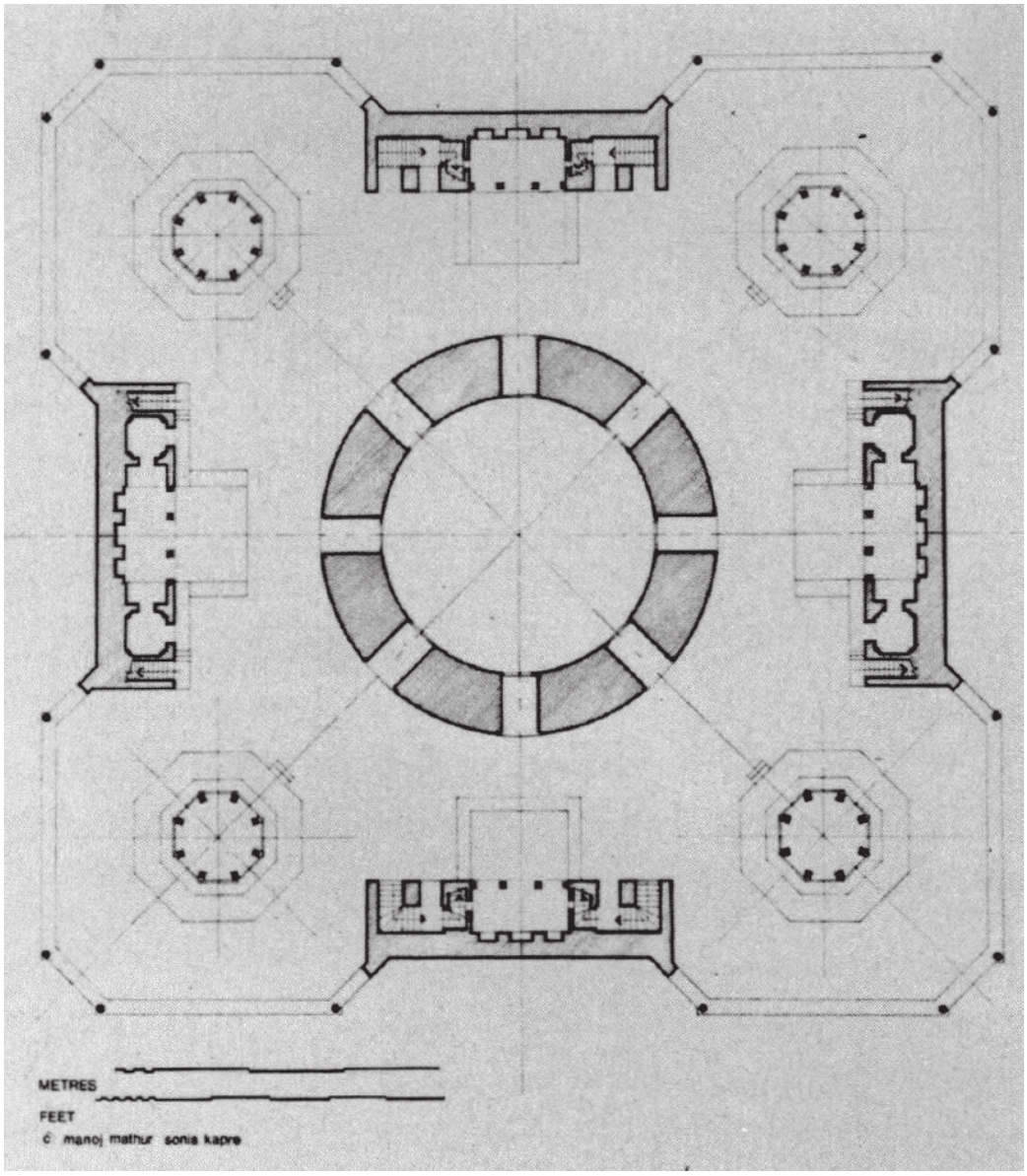

(Manoj Mathur ve Sonia Kapre)

Şekil 48: Bu Halîme Türbesi Planı.

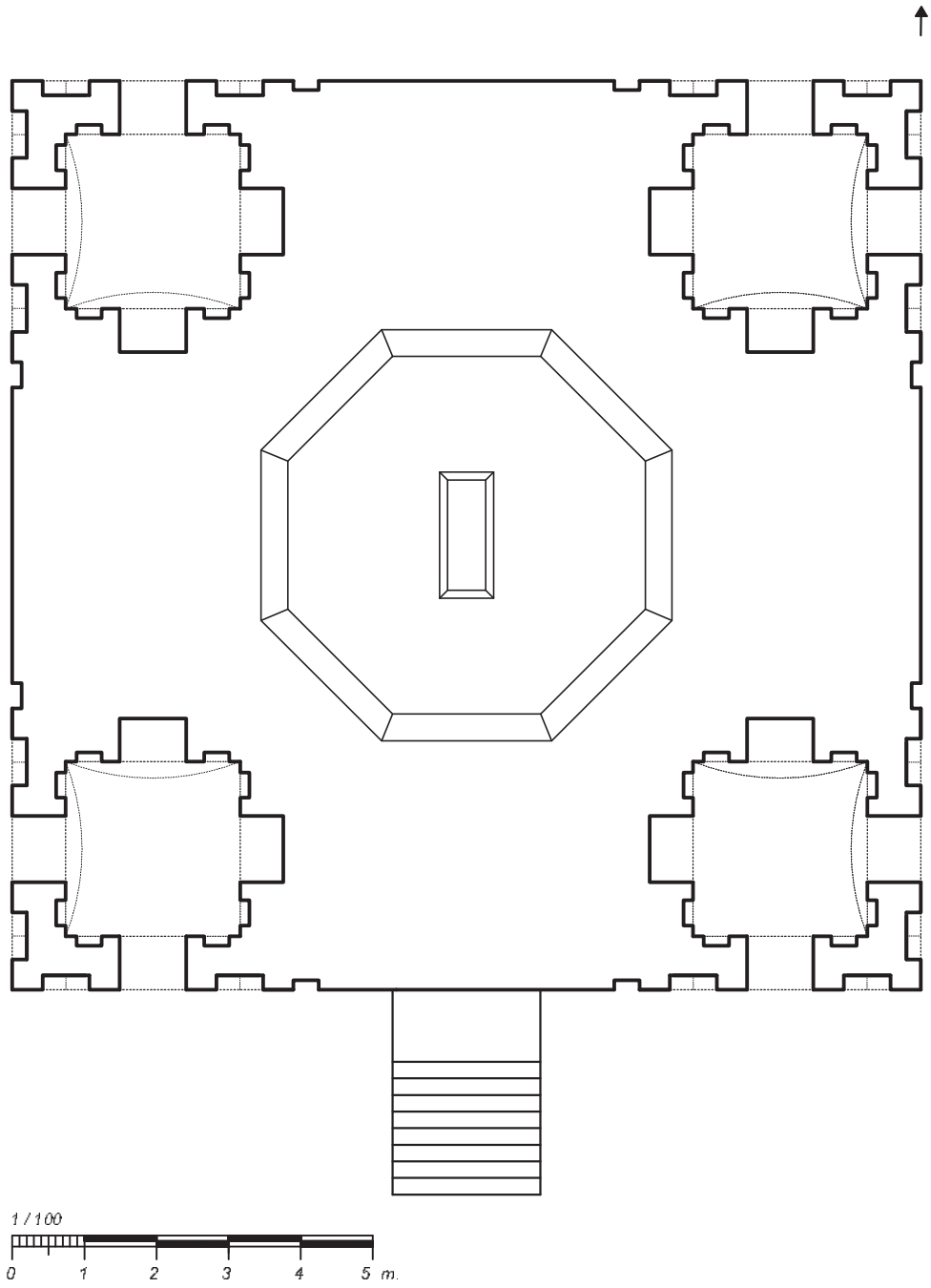

Şekil 49: Sundervâlâ Mahâl Planı.

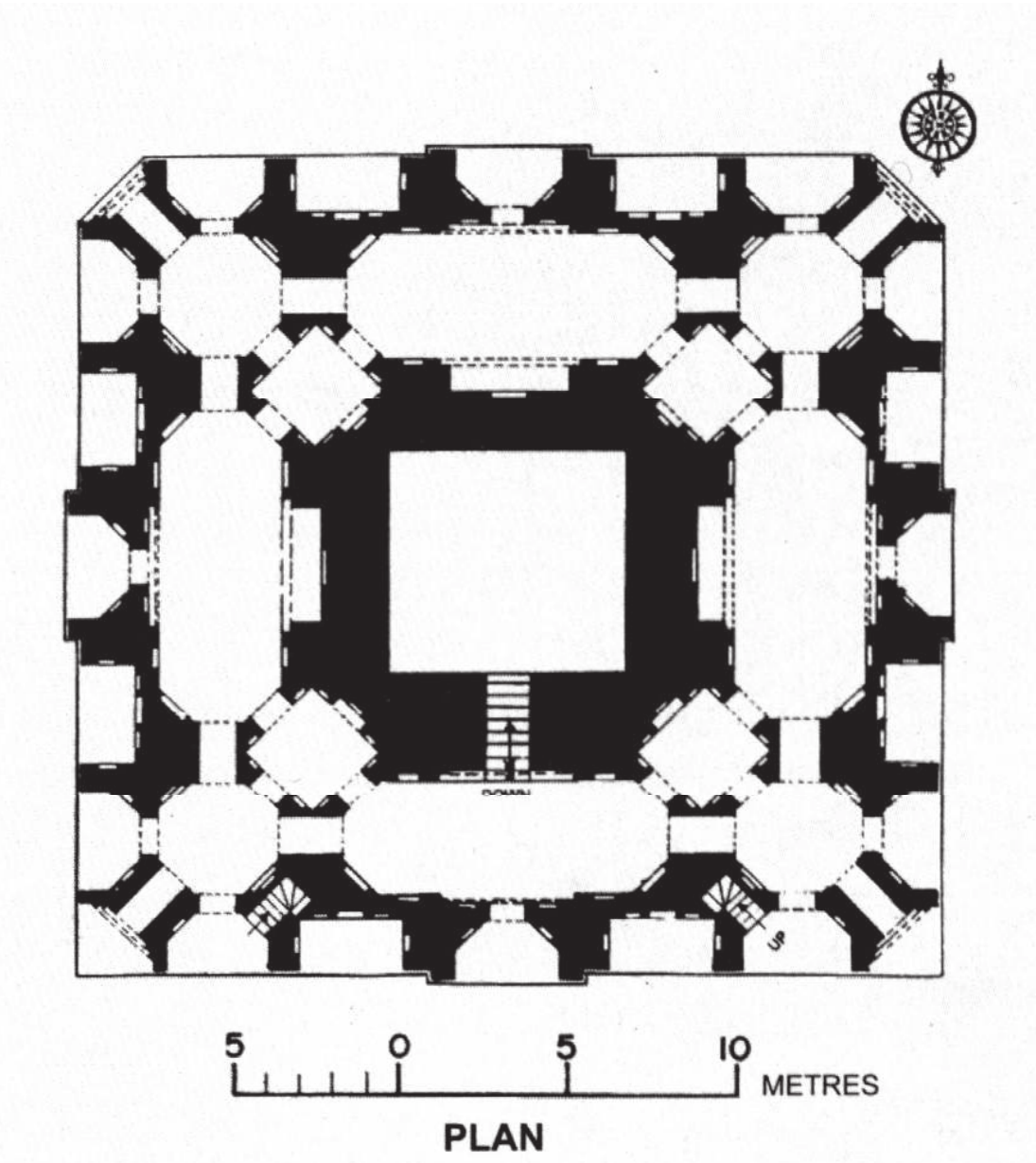

Kay. J.P. Joshi, K. Deva vd., Inventory of Monuments and Sites, s. 95.

Şekil 50: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi Krokisi.

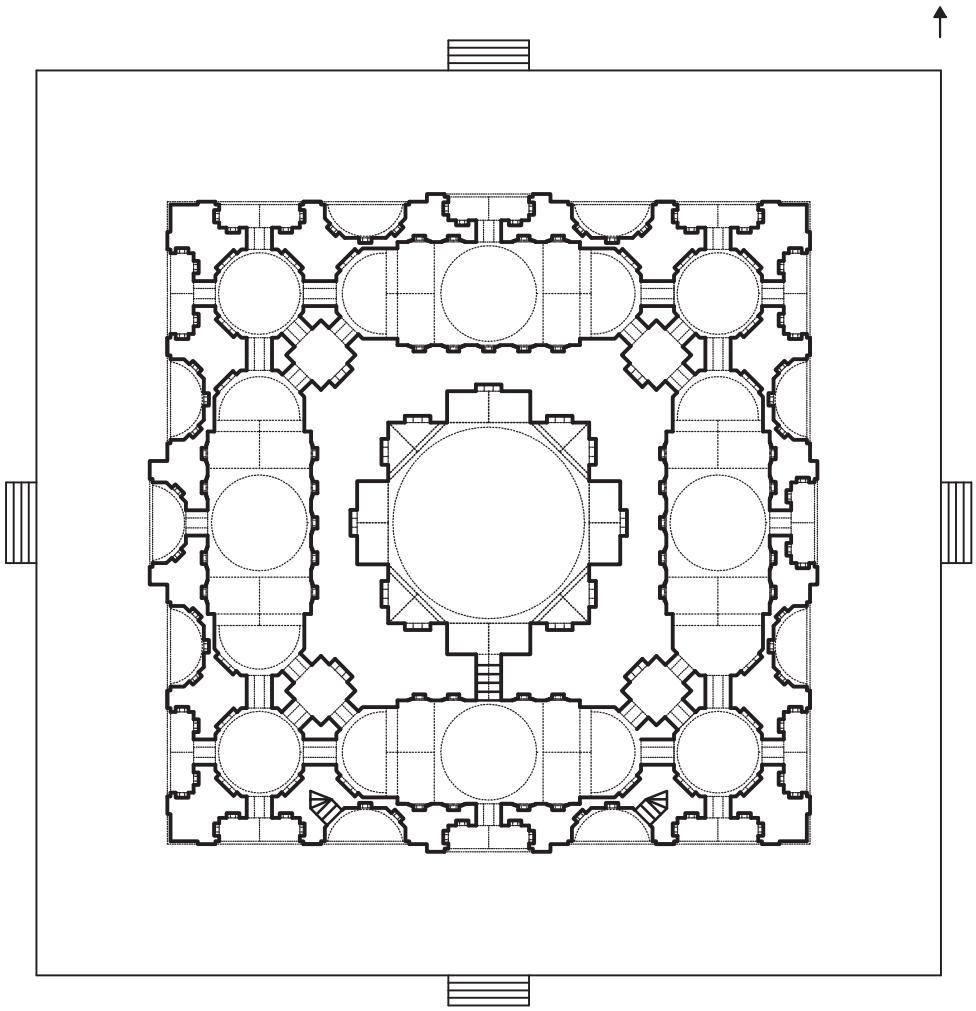

Şekil 51: Mirza Necef Han Türbesi Planı.

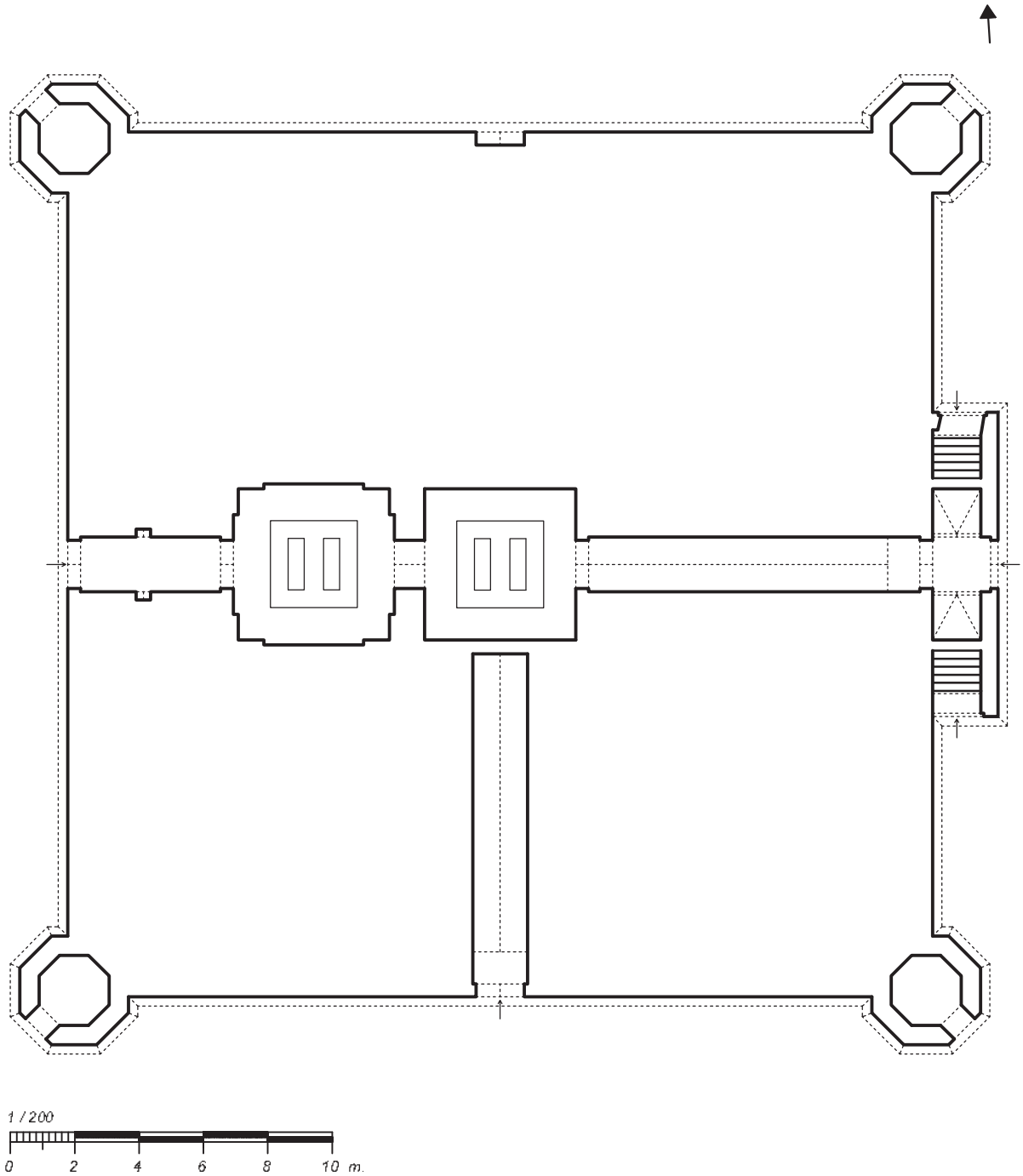

Şekil 52: Rûşenârâ Begim Türbesi Planı (Platformlu).

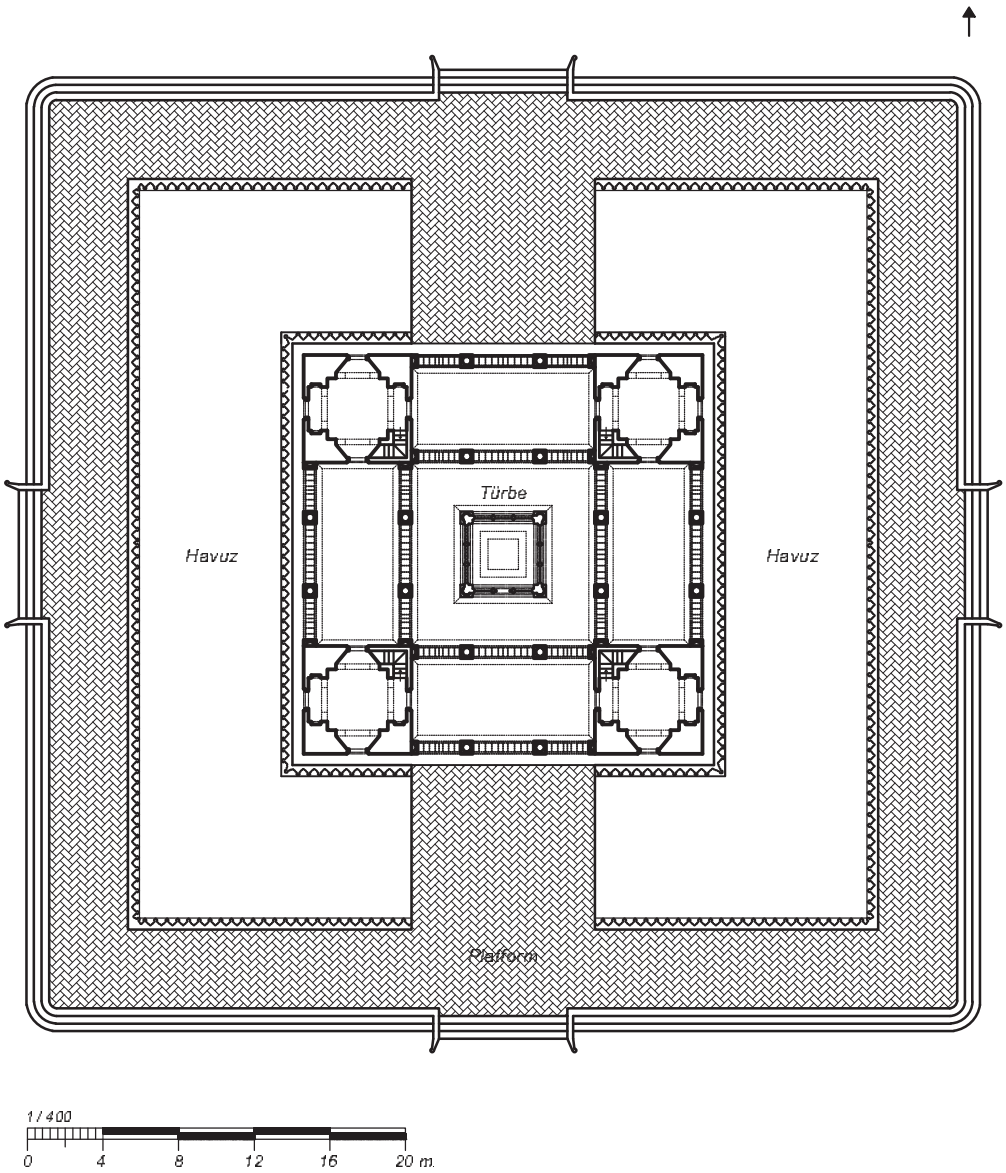

Şekil 53: Rûşenârâ Begim Türbesi Zemin Kat Planı.

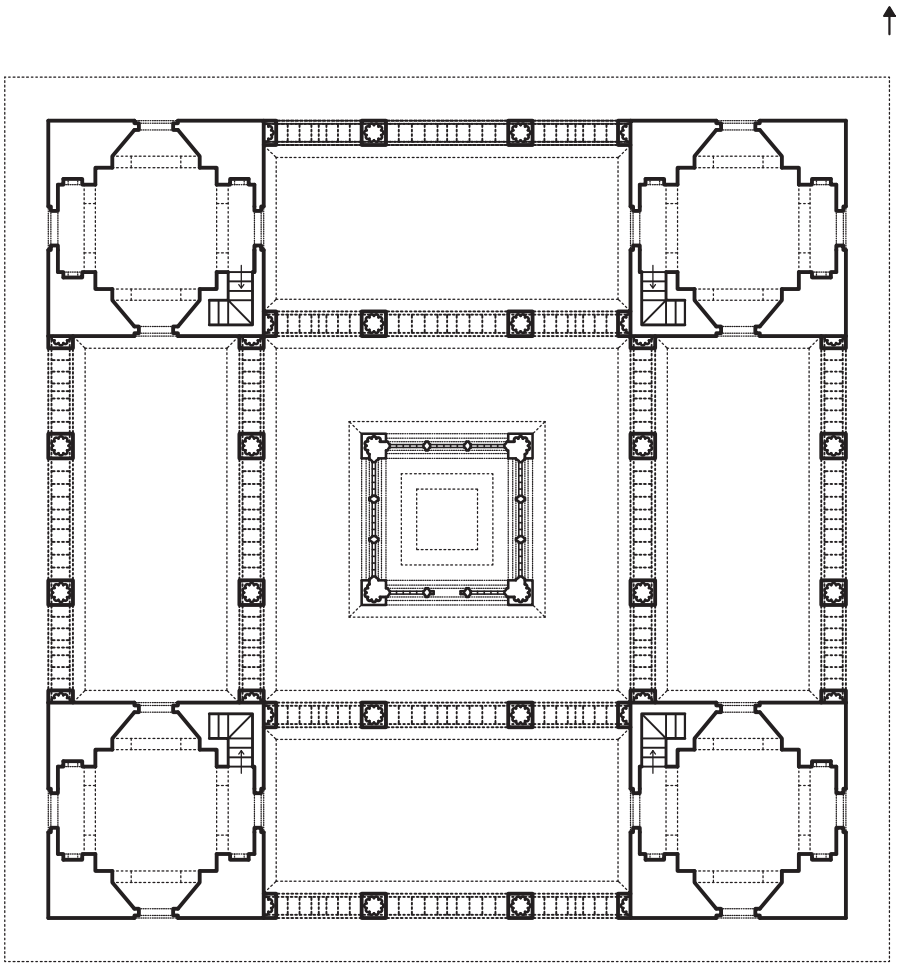

Şekil 54: Merv, 9.-11. Yüzyıl Köşk Yapıları.

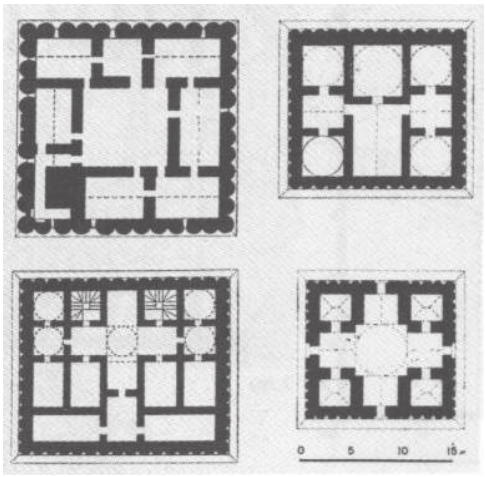

Kay. R. Hillenbrand, Islamic Architecture, s. 578 / 7.92.

Şekil 55: Merv, 11.-12. Yüzyıl Köşk Yapıları.

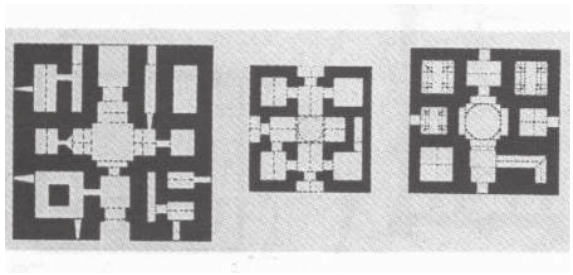

Kay. R. Hillenbrand, Islamic Architecture, s. 578 / 7.86.

Şekil 56: Türkistan, Hoca Ahmed Yesevi Külliyesi Planı.

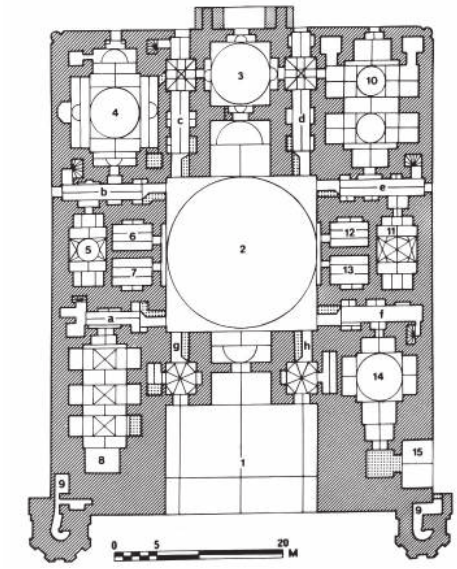

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 59 / kat. no. 53.

Şekil 57: Semerkand, İşrethâne Zemin Kat Planı.

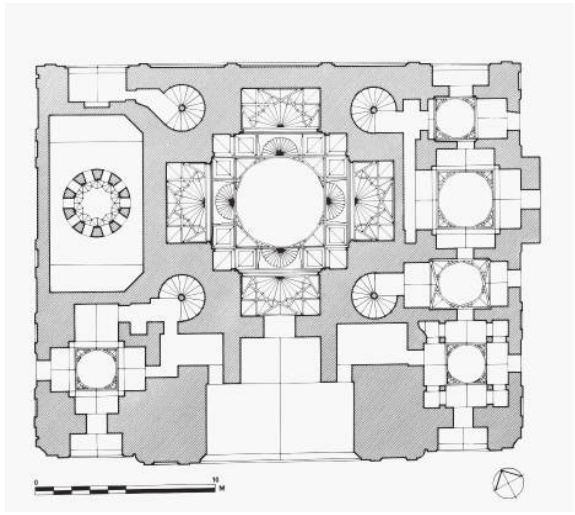

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 32 / kat. no. 35.

Şekil 58: Ürgenc, Törebeg (Tuğrabeg) Hanım Türbesi Planı.

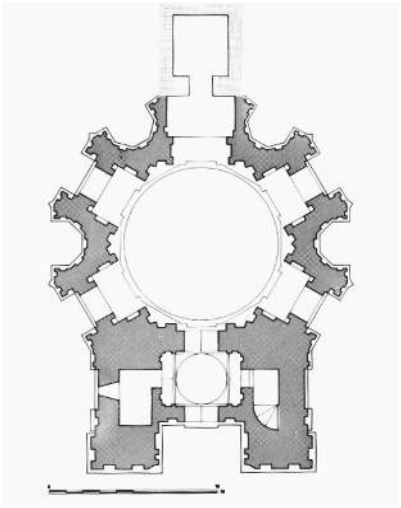

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 10 / kat. no. 9.

Şekil 59: Türkistan, Rabia Sultan Begim Türbesi Planı.

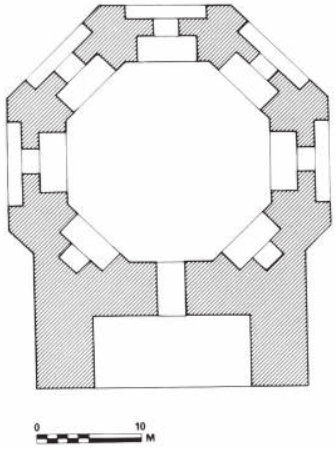

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 60 / kat. no. 54.

Şekil 60: Deh-i Minar, Sadrüddin Ermanî Hankâhı Planı.

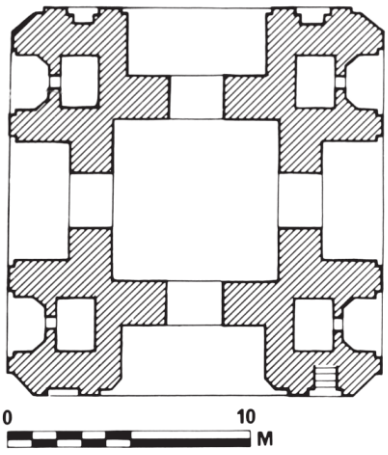

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 69 / kat. no. 64.

Şekil 61: Gazne, Uluğbeg b. Ebu Saîd Türbesi Planı.

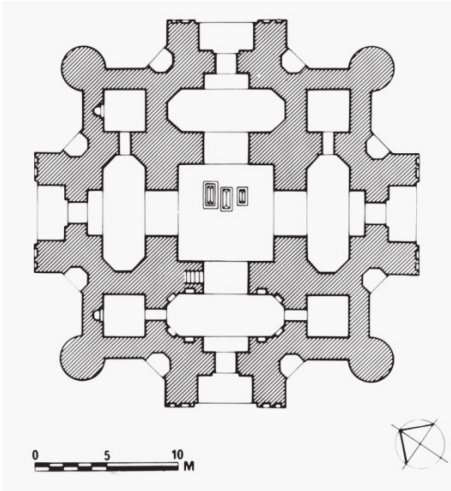

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 70 / kat. no. 65.

Şekil 62: Gazne, Muhammed Şerifhan Türbesi Planı.

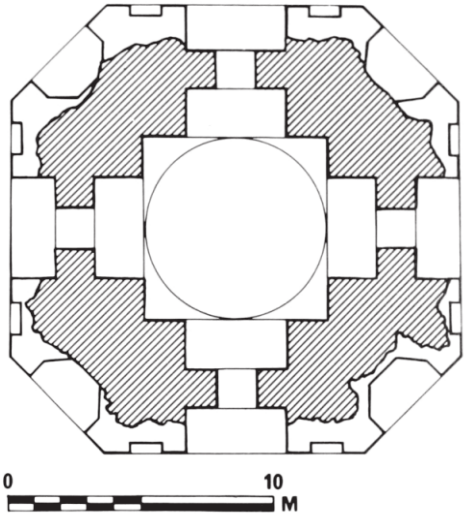

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 71 / kat. no. 66.

Şekil 63: Belh, Hoca Ebu Nasr Parsa Türbesi Planı.

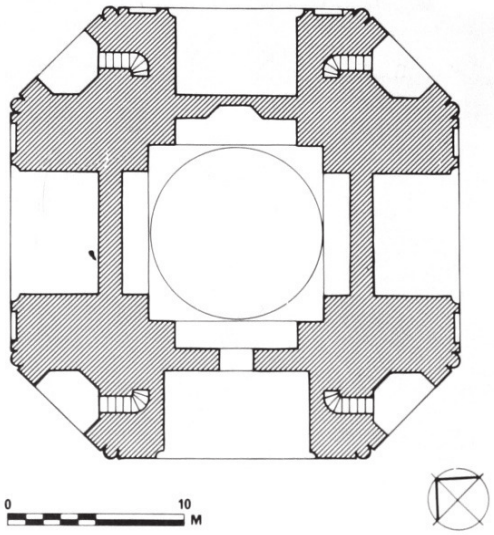

Kay. L. Golombek - D. Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 65 / kat. no. 59.

Şekil 64: Buhara-Kermine, Kasım Şeyh Hankâhı Planı.

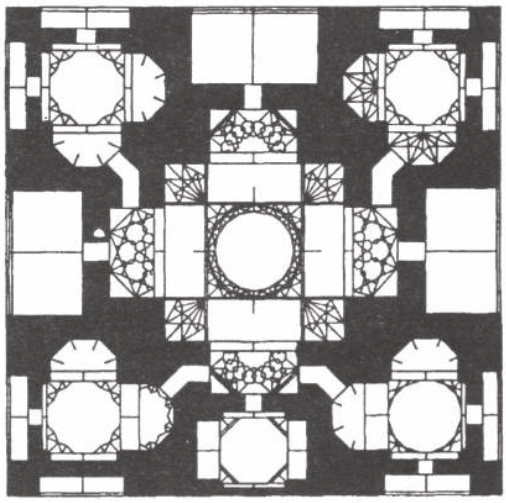

(A.G. Pugachenkova ve L. Rempel)

Şekil 65: Hümayun Türbesi Gövde Planı.

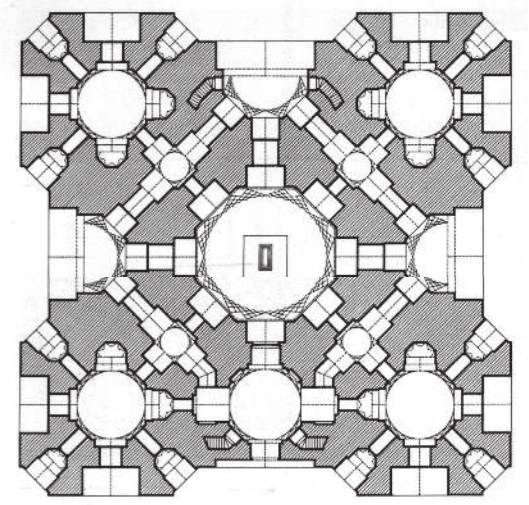

Kay. E. Koch, Mughal Architecture, s. 44.

Şekil 66: Tac Mahâl Gövde Planı

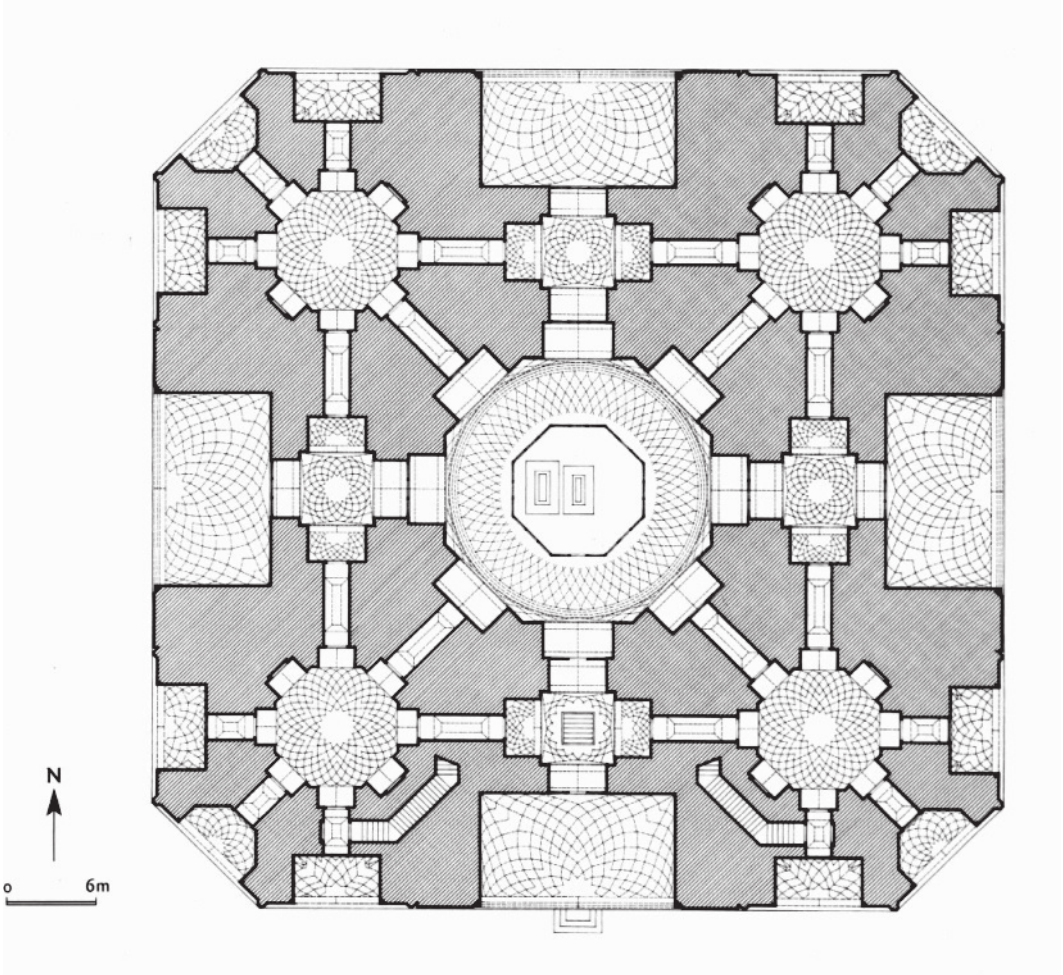

Kay. E. Koch, The Complete Taj Mahal, s. 154.

EK 2: Resimler

Resim 1: Yusuf Kattal Türbesi, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 2: Yusuf Kattal Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 3: Yusuf Kattal Türbesi, Kaideden Detay.

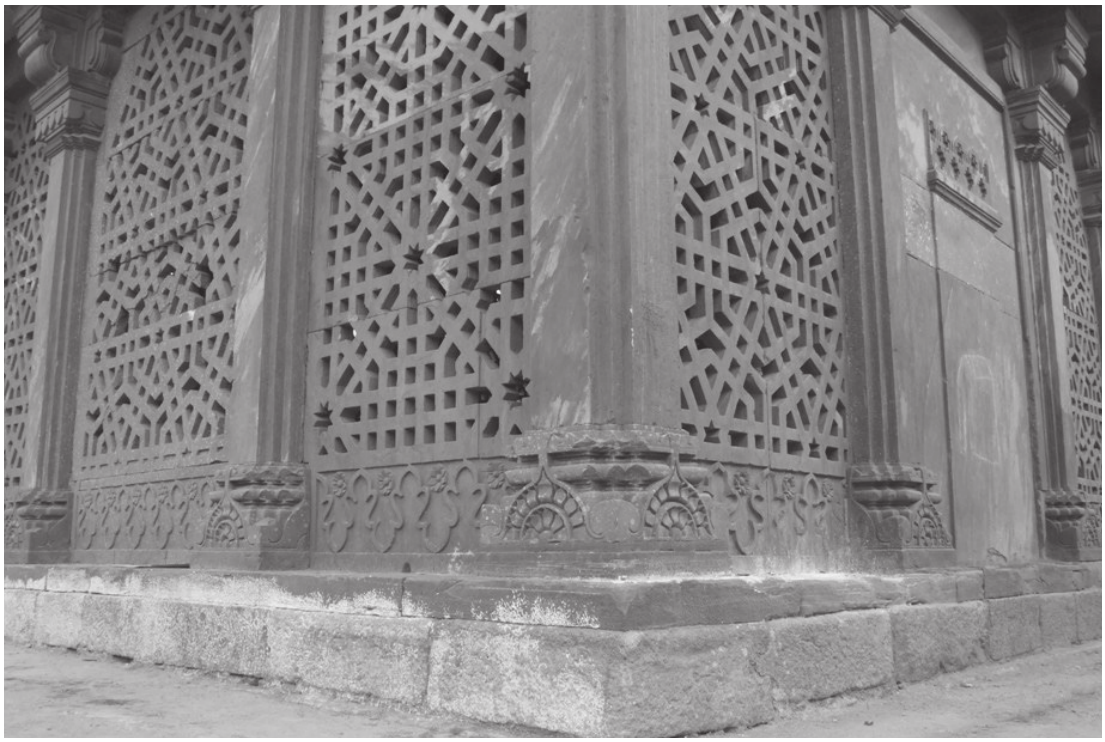

Resim 4: Yusuf Kattal Türbesi, Konsol ve Saçaklar.

Resim 5: Yusuf Kattal Türbesi, Taş Dekorasyonlu Cephe Alınlığı ve Çini Süslemeli Kasnak Alınlığı.

Resim 6: Yusuf Kattal Türbesi, Mihrab ve İç Mekândan Görünüş.

Resim 7: Yusuf Kattal Türbesi, Üst Strüktür ve Kubbeye Geçiş.

Resim 8: Yusuf Kattal Türbesi, Konsollar ve Dekoratif Özellikleri.

Resim 9: Yusuf Kattal Türbesi, Kubbe İçi.

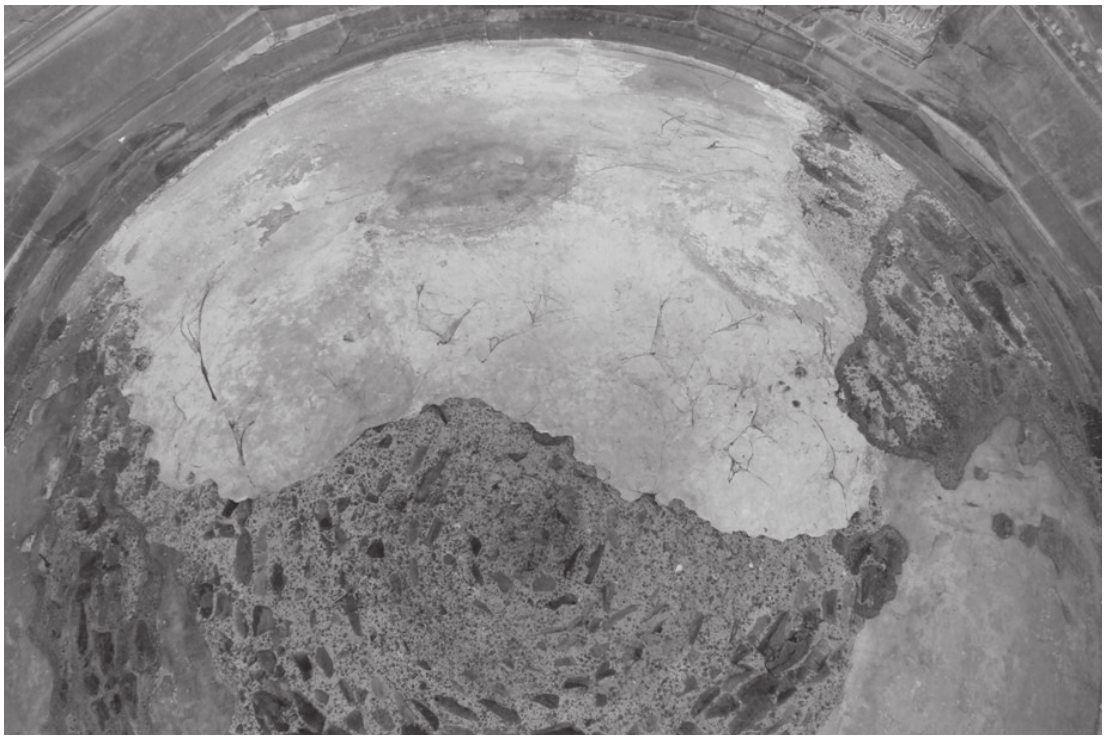

Resim 10: Yusuf Kattal Türbesi, Yusuf Kattal'ın Lâhdi ve Zemin.

Resim 11: İmam Zâmin Türbesi, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 12: İmam Zâmin Türbesi, Kuzey Cephesi.

Resim 13: İmam Zâmin Türbesi, Ajurlu Panel Örneği ve Duvar Eteği.

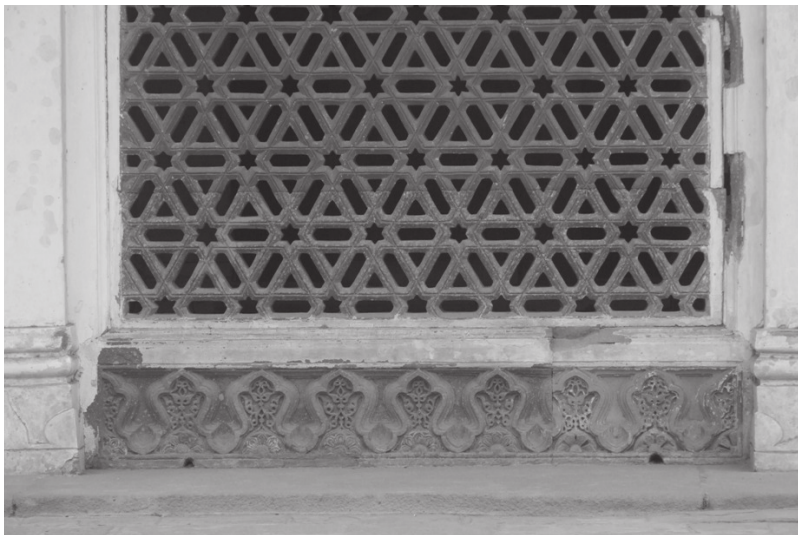

Resim 14: İmam Zâmin Türbesi, Üst Strüktür.

Resim 15: İmam Zâmin Türbesi, Alınlık Dekorasyonu.

Resim 16: İmam Zâmin Türbesi, Yazı Madalyonlarıyla Süslenmiş Alınlık Dendanları.

Resim 17: İmam Zâmin Türbesi, Giriş Üzerindeki Kitâbe.

Resim 18: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab ve İç Mekândan Görünüş.

Resim 19: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab Kavsarası.

Resim 20: İmam Zâmin Türbesi, Mihrab İçi Süslemeleri..

Resim 21: İmam Zâmin Türbesi, Üst Strüktür ve Kubbeye Geçiş.

Resim 22: İmam Zâmin Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş.

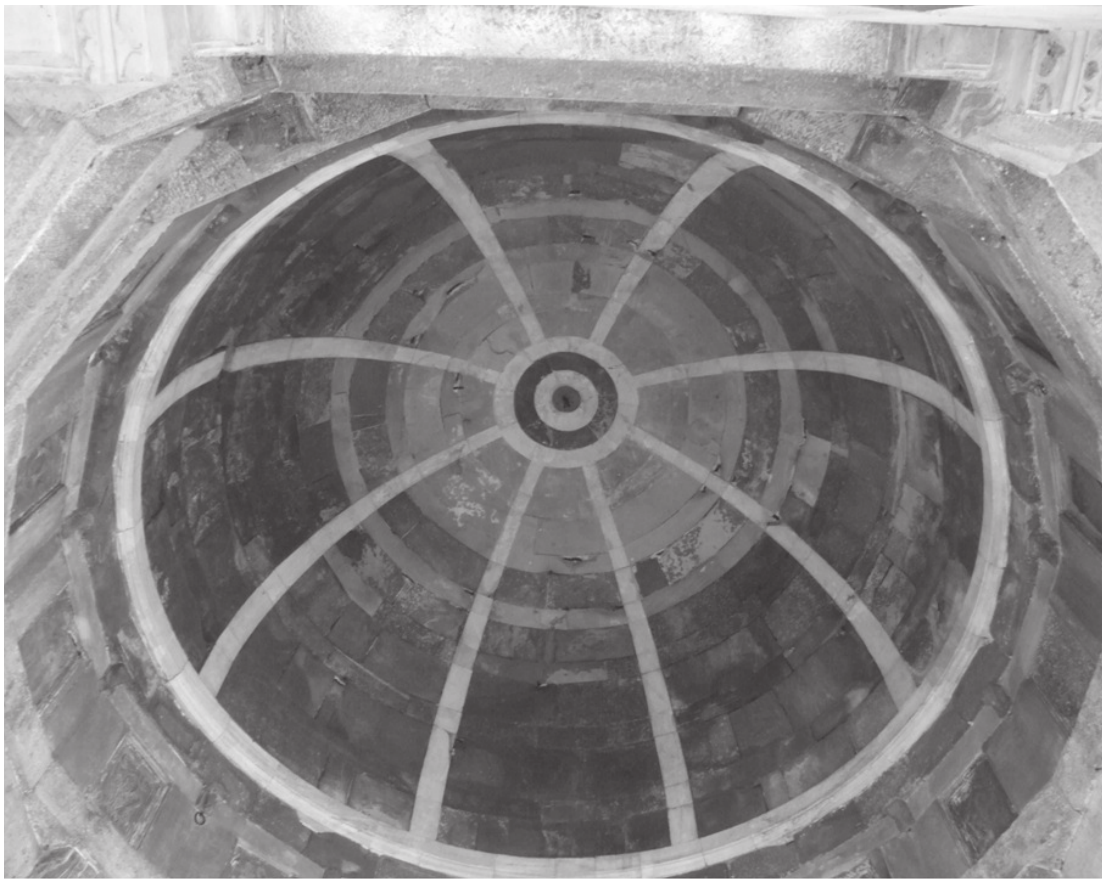

Resim 23: İmam Zâmin Türbesi, Köşe Geçişlerindeki Lotus Kabartmaları.

Resim 24: İmam Zâmin Türbesi, İmam Zâmin Lâhdi ve Dekoratif Zemin Döşemesi.

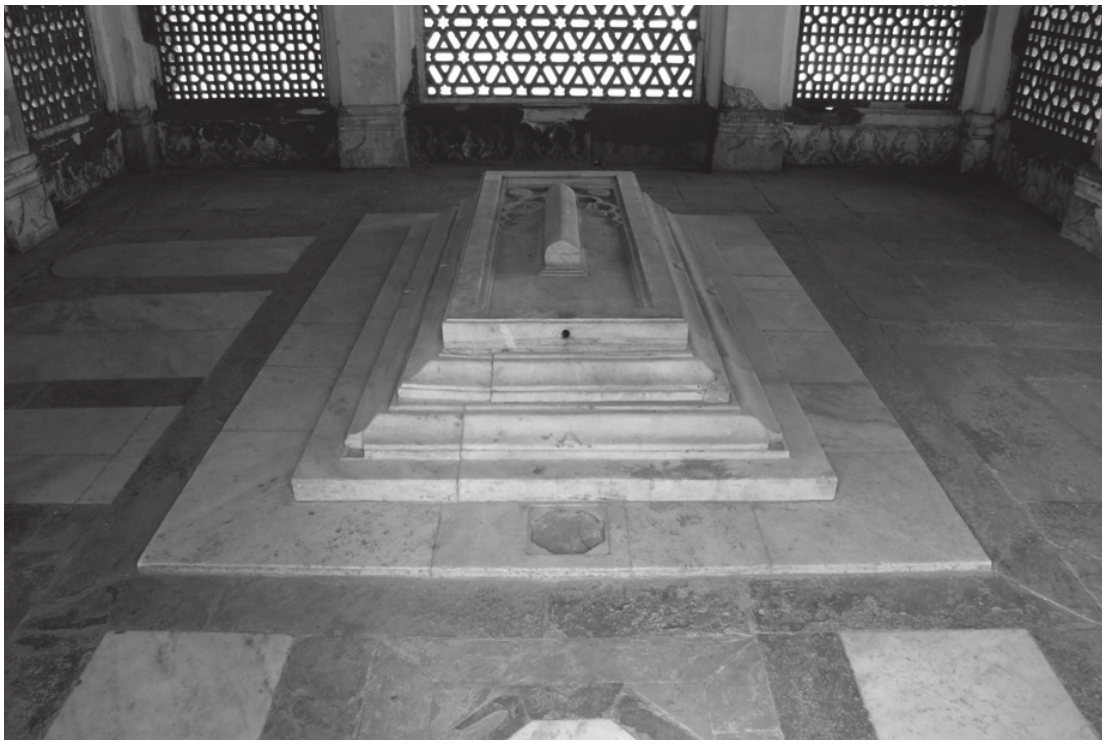

Resim 25: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı (Türbesi) Avlusu ve Arka Planda Alâüddin Hılcî Camii.

Resim 26: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına Gelen Sokak.

Resim 27: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına, Mirza Cihangir Türbesi Vasıtasıyla Geçişe İmkan Tanıyan Giriş (Doğuda).

Resim 28: Nizamüddin Evliyâ Dergâhına Giden Sokak ve Arka Planda Dergâhın Girişi (Kuzeyde).

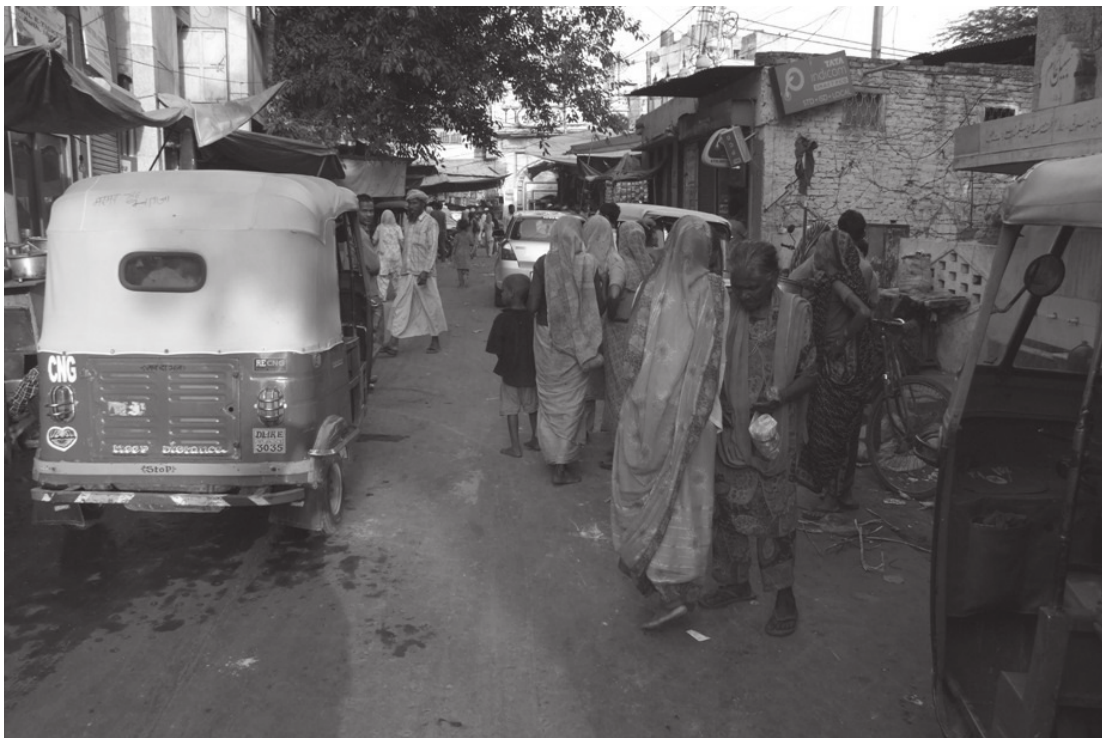

Resim 29: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı, Basamaklı Havuz (Baoli).

Resim 30: Nizamüddin Evliyâ Dergâhı, Avluda Yakılan Mumlar ve Tütsüler.

Resim 31: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 32: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kuzey Cephe.

Resim 33: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Üst Strüktür.

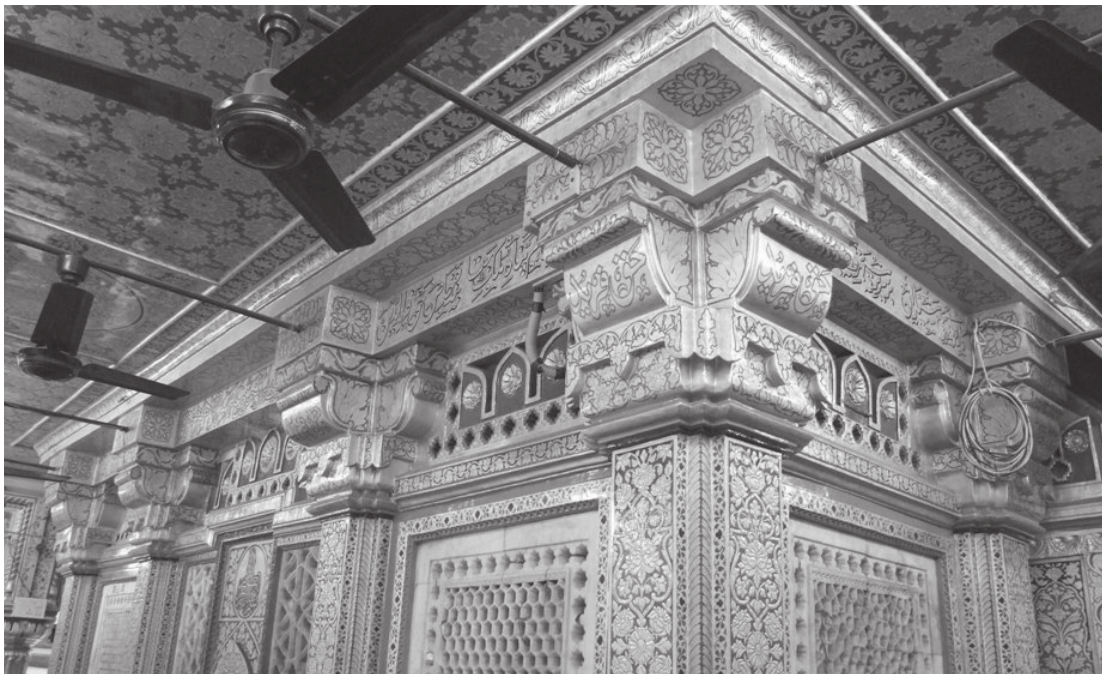

Resim 34: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Mihrab Çıkıntısı.

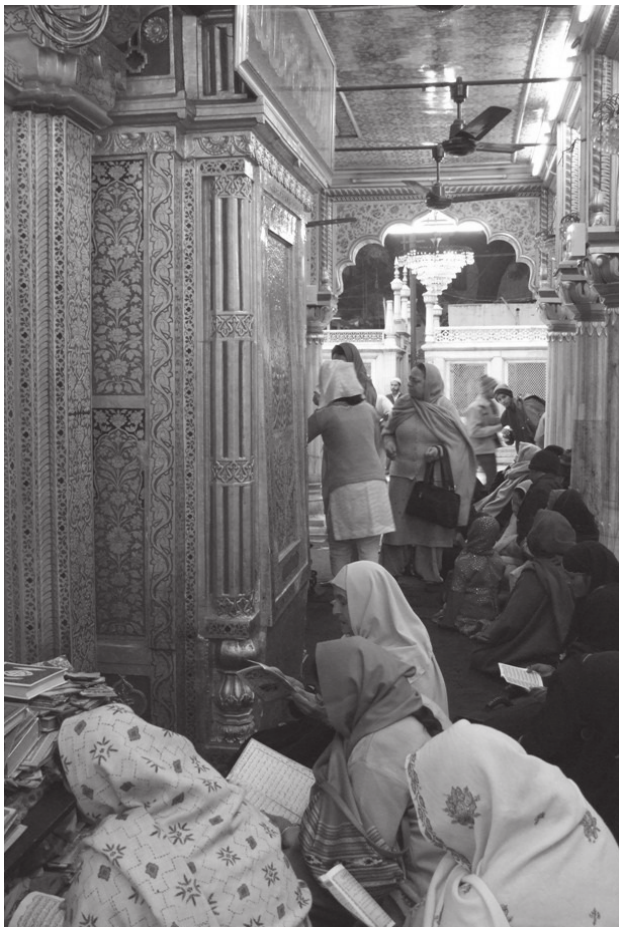

Resim 35: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revaklardan Görünüş.

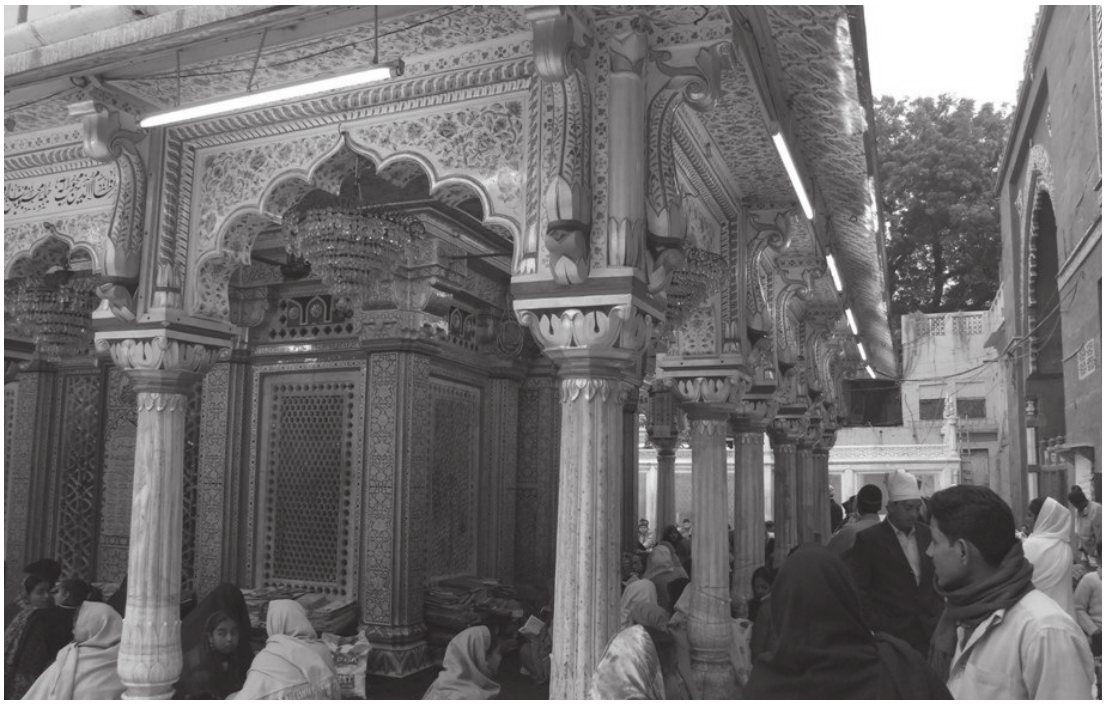

Resim 36: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revaklardaki Tavan Süslemesi.

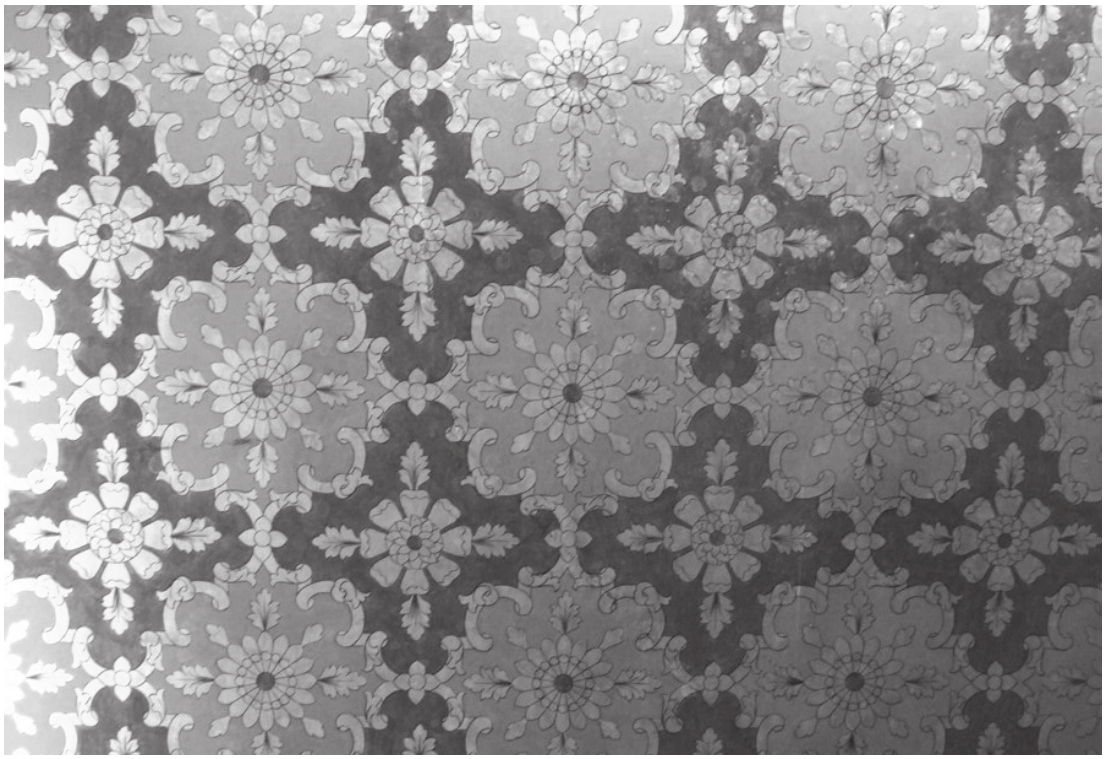

Resim 37: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Revakların Üzerini Dolaşan Saçaklar ve Küçük Kubbelerin Sıralandığı Alınlıklar.

Resim 38: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Üstten Görünüş.

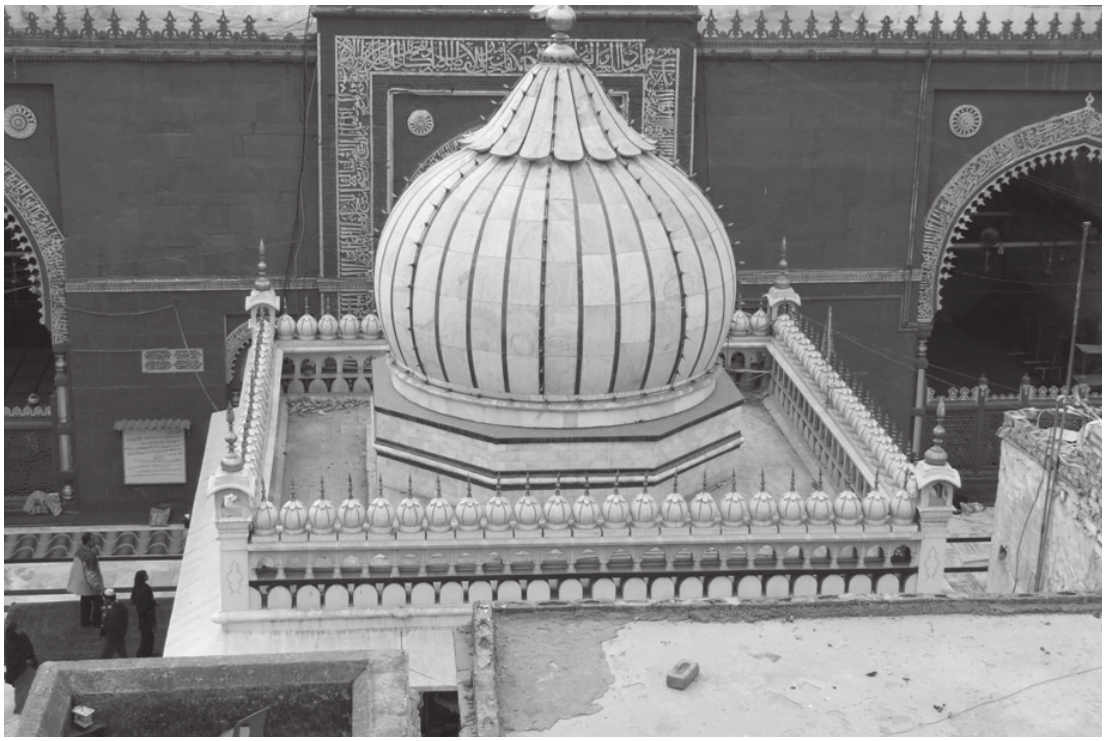

Resim 39: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Mihrab.

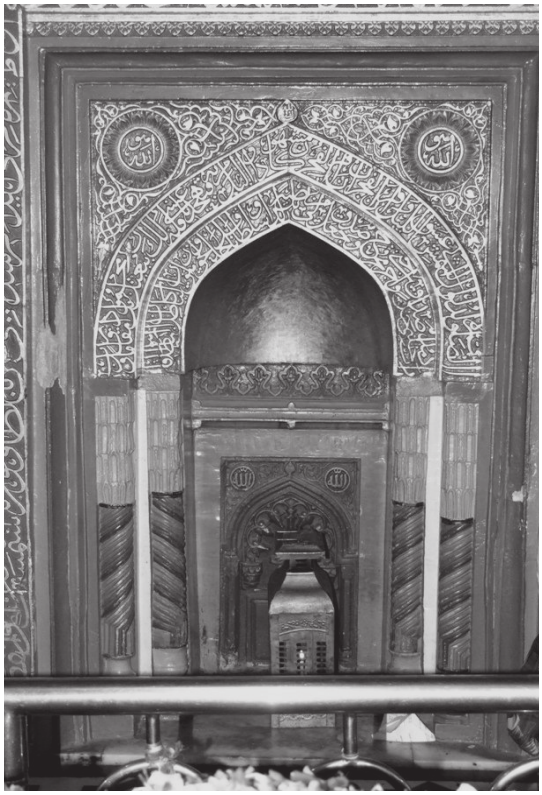

Resim 40: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, İç Mekândan Görünüş.

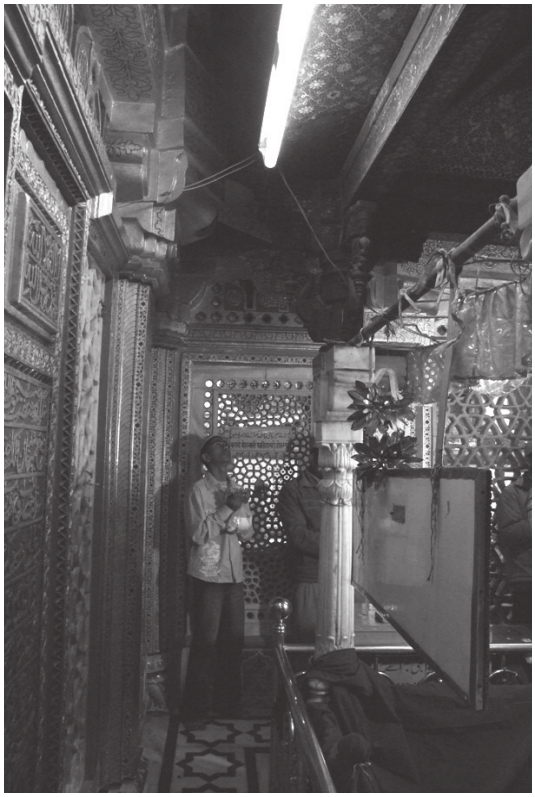

Resim 41: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kubbeye Geçiş.

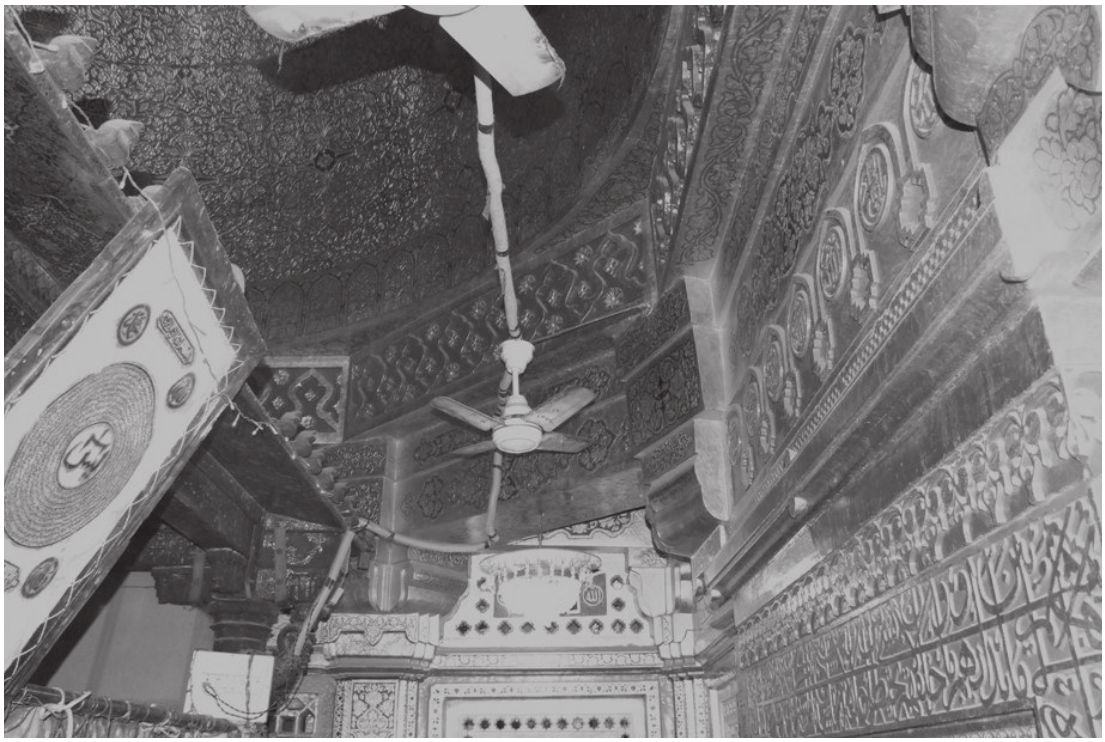

Resim 42: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kubbe İçi Süslemesi.

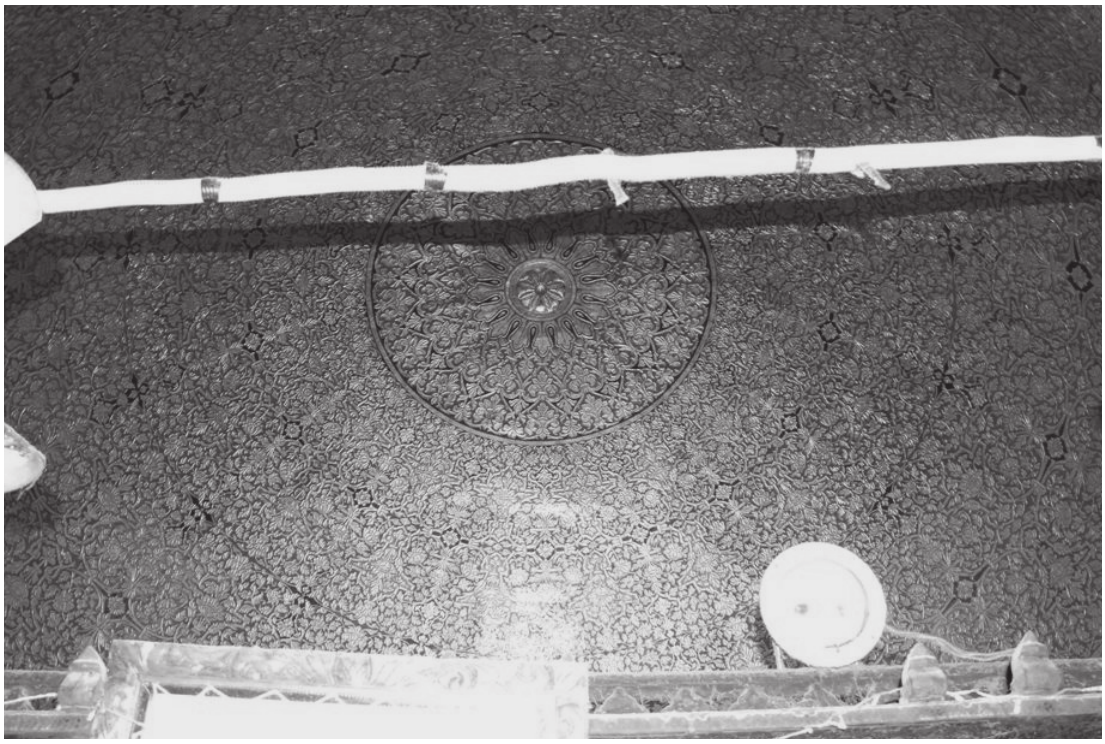

Resim 43: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Lâhdi Kuşatan İki Korkuluk.

Resim 44: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Korkulukların Güney Yönündeki Açıklıkları.

Resim 45: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Kabrin Üzerindeki Sâyebandan Detay.

Resim 46: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Ajurlu Panelin Ortasındaki Kitâbe.

Resim 47: Nizamüddin Evliyâ Türbesi, Güney Revakındaki Kitâbeden Bir Bölüm.

Resim 48: Emir Hüsrev Türbesi, Güney Cephesi.

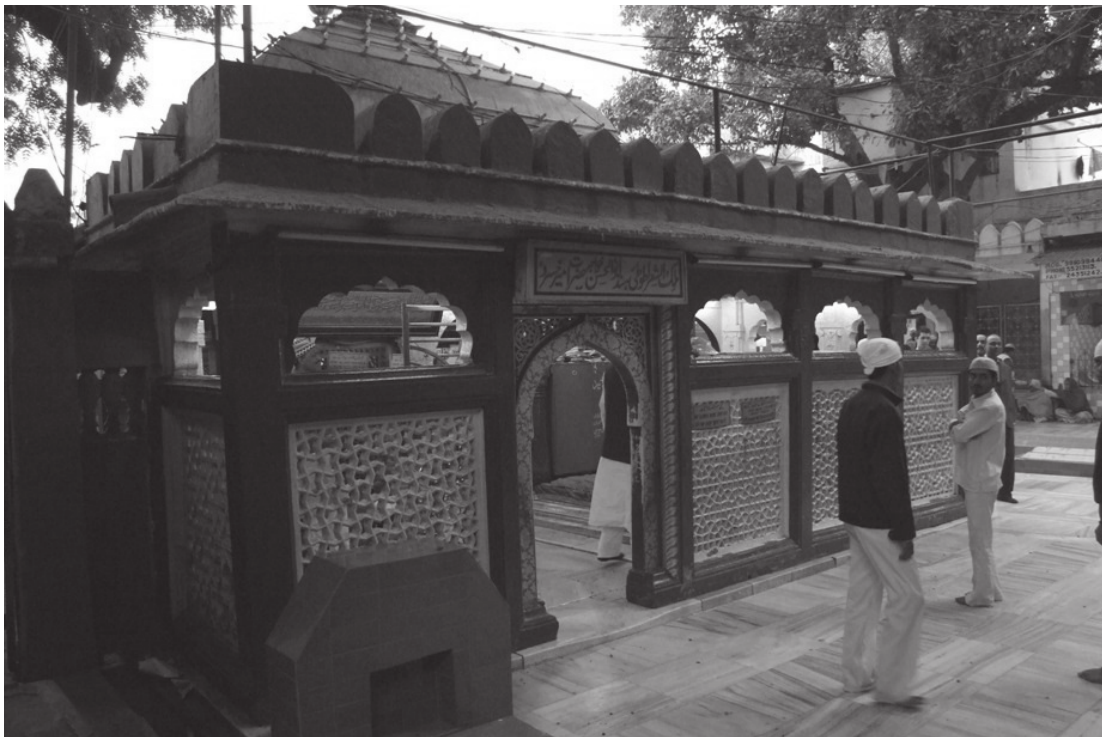

Resim 49: Emir Hüsrev Türbesi, Doğu Cephesi.

Resim 50: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Güney Doğusundan Görünüş.

Resim 51: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Girişi.

Resim 52: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapıyı Kuşatan Koridor.

Resim 53: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Kuzey Cephesi ve Şâhide Kitabesi.

Resim 54: Emir Hüsrev Türbesi, Dış İhata Yapısının Üstü Kapalı Bölümü.

Resim 55: Emir Hüsrev Türbesi, Dış İhata Yapısının Kelime-i Tevhidli Alınlıkla Vurgulanan Mihrabı (Solda) ve Tonozlu Yapının Batı Cephesi (Sağda).

Resim 56: Emir Hüsrev Türbesi, Üst Strüktürü.

Resim 57: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz.

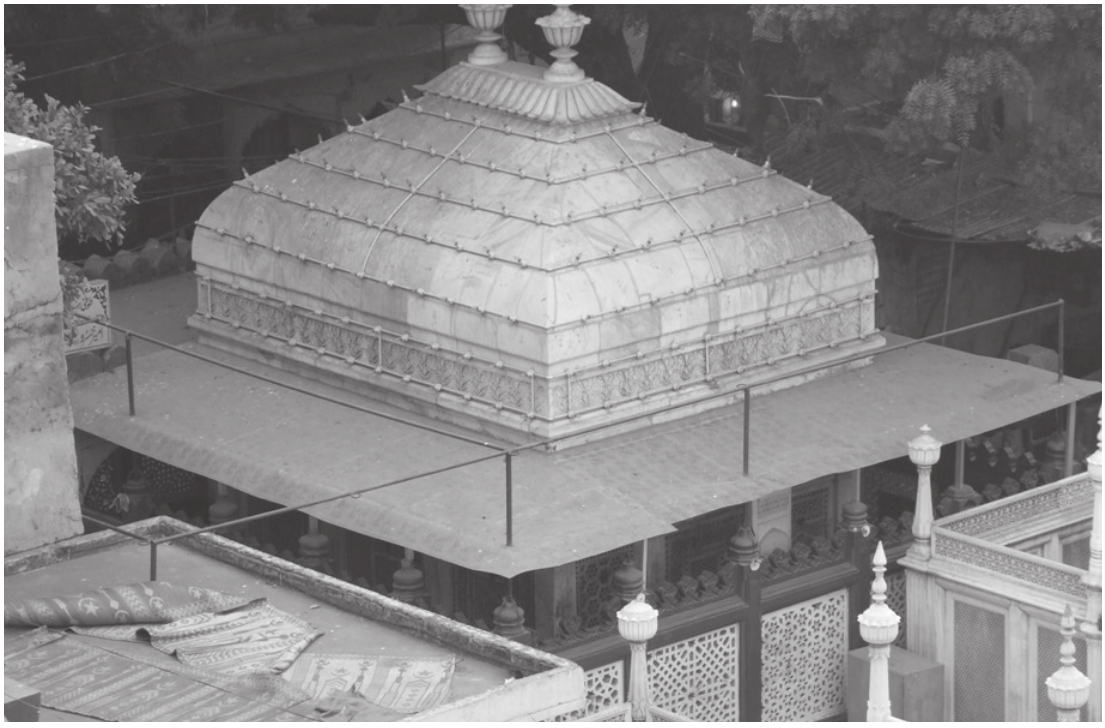

Resim 58: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz Eteğindeki Palmetli Friz.

Resim 59: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Salonun İçinden Görünüş (Batı duvarı).

Resim 60: Emir Hüsrev Türbesi, Panellerin Üzerindeki Süsleme Detayı.

Resim 61: Emir Hüsrev Türbesi, Tonoz İçinden Görünüş.

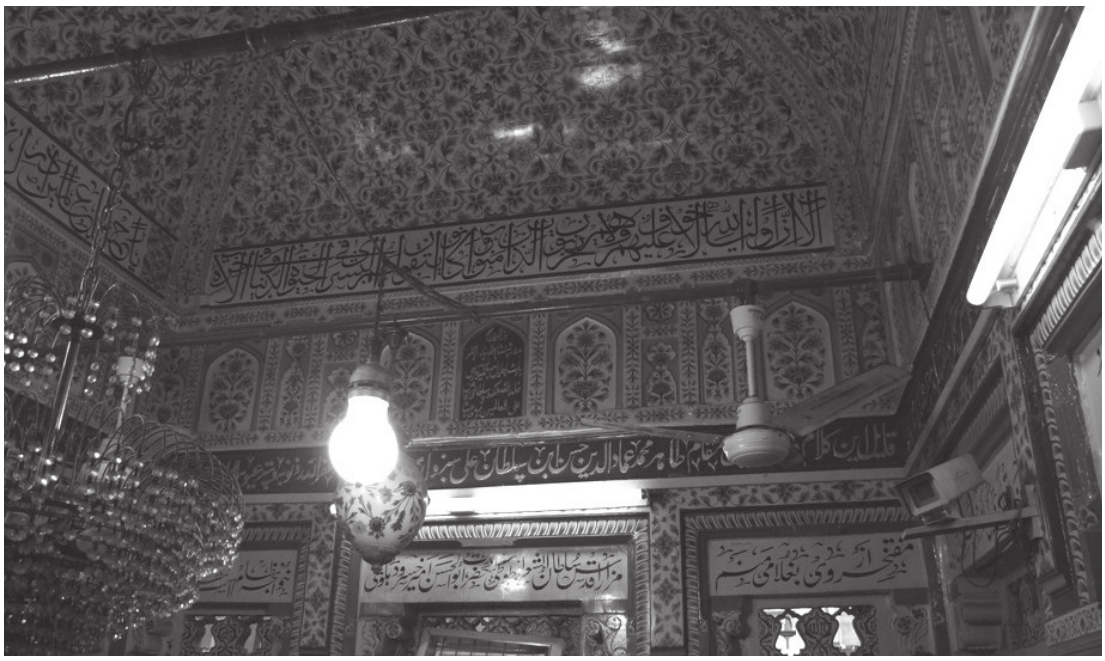

Resim 62: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Kitâbesinde Detay.

Resim 63: Emir Hüsrev Türbesi, Tonozlu Yapının Diğer Kitâbesi.

Resim 64: Emir Hüsrev Türbesi, Emir Hüsrev Lâhdini Kuşatan Mermer Korkuluk.

Resim 65: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Avlunun Doğu Girişi.

Resim 66: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri.

Resim 67: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Kuzey Cepheden Görünüş.

Resim 68: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Doğu Cephesi.

Resim 69: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Duvarlardaki Ajurlu Süslemeler.

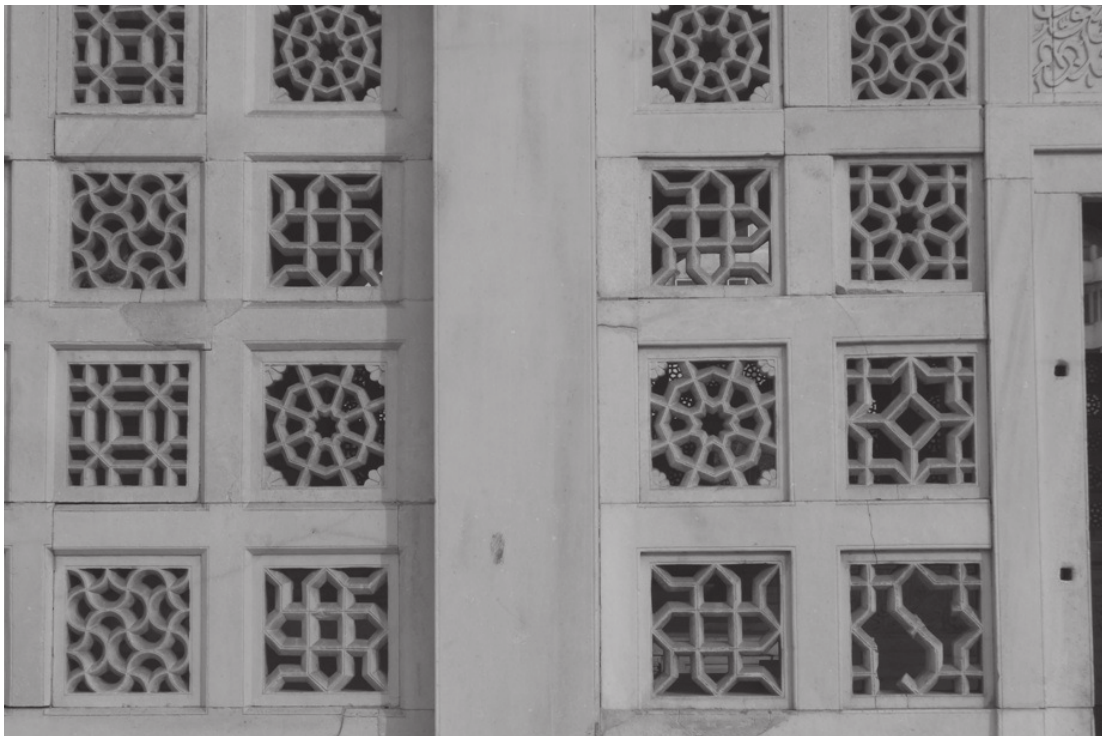

Resim 70: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Batı Girişi Üzerindeki Âyet Panosu.

Resim 71: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Kuzey Girişi Üzerindeki Âyet Panosu.

Resim 72: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Doğu Girişi Üzerindeki Âyet Panosu.

Resim 73: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Güney Girişi Üzerinden Görünüş.

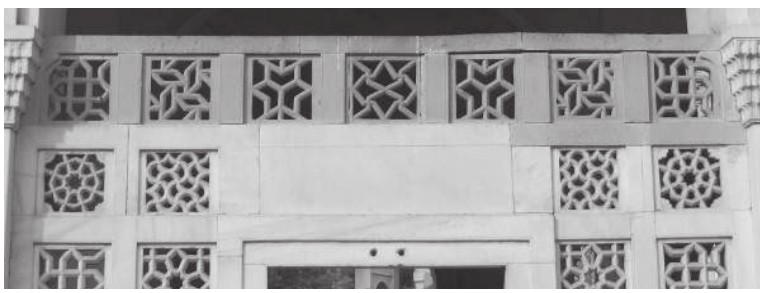

Resim 74: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Saçak ve Konsollar.

Resim 75: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Cephe üzerindeki Alınlık Dekorasyonu.

Resim 76: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Güneybatı Köşeden Salonun Görünüşü.

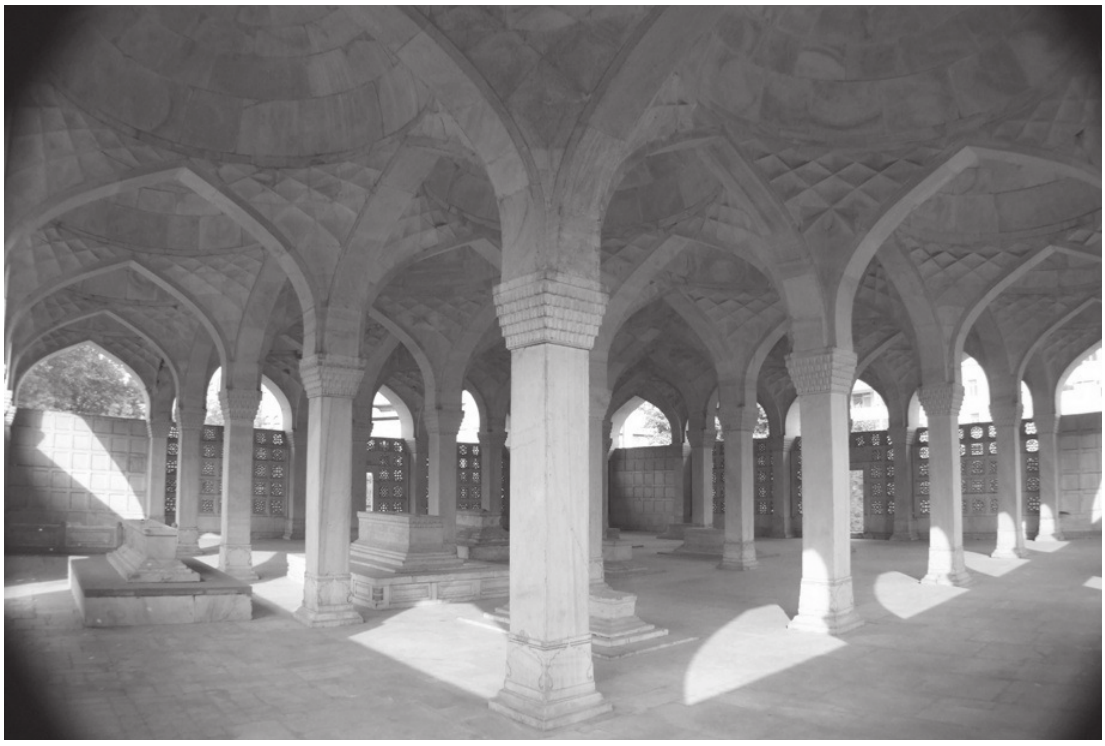

Resim 77: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Üst Strüktür.

Resim 78: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Lâhidler.

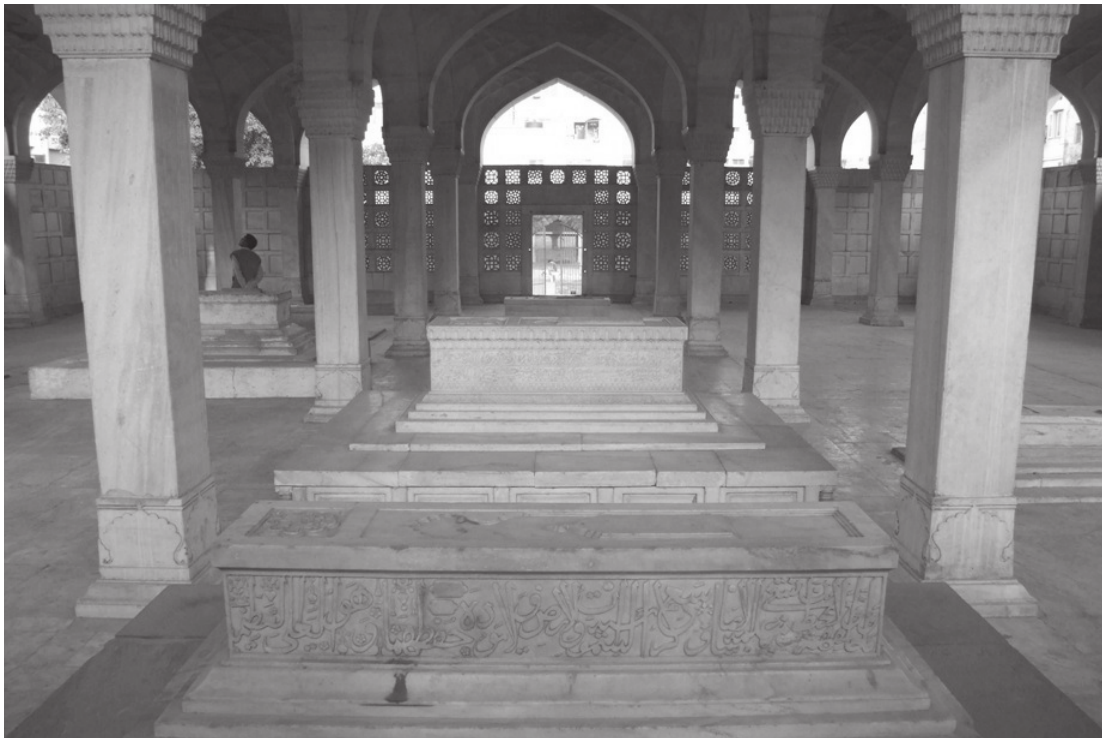

Resim 79: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üstündeki Yazı Madalyonu.

Resim 80: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinden İki Görünüş.

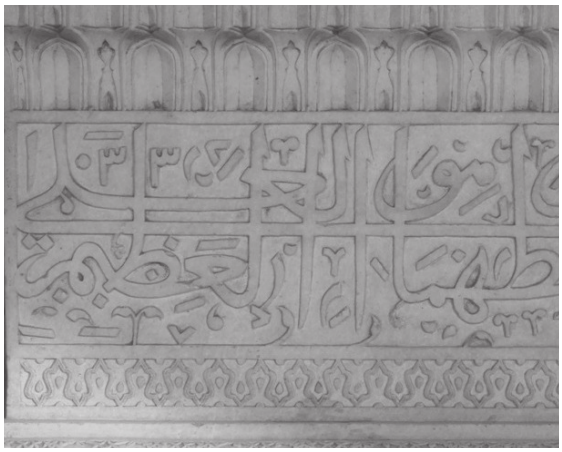

Resim 81: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz Lâhdinin Bezeme Detayı.

Resim 82: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhid.

Resim 83: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhidden Detay.

Resim 84: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Orta Sahnın Batı Ucundaki Lâhdin Üst Tabla Tasarımı.

Resim 85: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Mirza Aziz'in Doğusundaki Lâhidden İki Görünüş.

Resim 86: Mirza Aziz Kökeldaş Türbesi, Salonun Kuzeybatı Köşesindeki Lâhid.

Resim 87: Cihanârâ Begim Türbesi, Kuzey Cephesi.

Resim 88: Cihanârâ Begim Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 89: Cihanârâ Begim Türbesi, İçeriden Görünüş.

Resim 90: Cihanârâ Begim Türbesi, Giriş.

Resim 91: Cihanârâ Begim Türbesi, Lâhidler ve Şâhide.

Resim 92: Cihanârâ Begim Türbesi, Şâhide Kitâbesi.

Resim 93: Cihanârâ Begim Türbesi, Batı Lâhdinin Üst yazıları.

Resim 94: Gaziyüddin Han Türbesi, Külliye Girişi.

Resim 95: Gaziyüddin Han Türbesi, Külliye Bahçesi ve Cami.

Resim 96: Gaziyüddin Han Türbesi, Türbe Avlusunun Doğu Cephesi.

Resim 97: Gaziyüddin Han Türbesi, Türbe Avlusunun Batı Cephesi.

Resim 98: Gaziyüddin Han Türbesi'nin Avlusundaki Lâhidler.

Resim 99: Gaziyüddin Han Türbesi, Batı ve Güney Cepheler.

Resim 100: Gaziyüddin Han Türbesi, Kaide.

Resim 101: Gaziyüddin Han Türbesi, Cephe Detayı.

Resim 102: Gaziyüddin Han Türbesi, Ajurlu Panel Örneği.

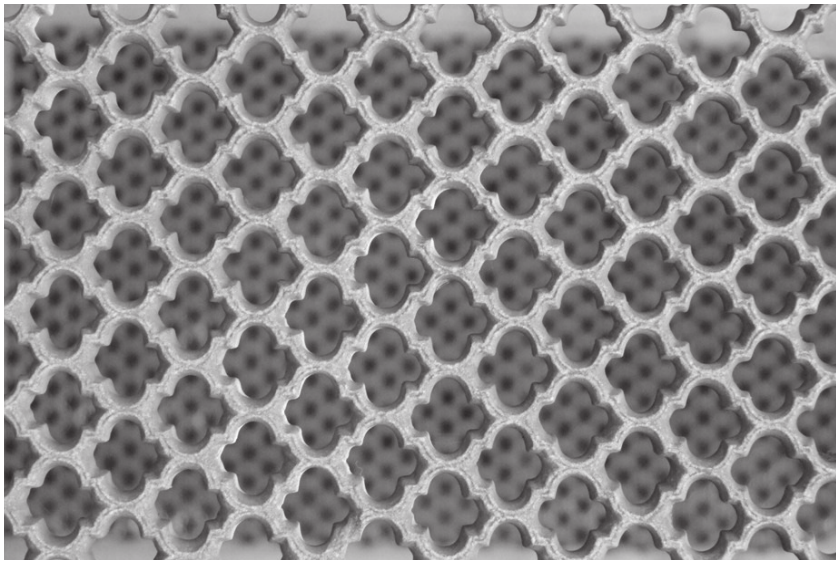

Resim 103: Gaziyüddin Han Türbesi, Saçak kornişi ve Ajurlu Alınlık.

Resim 104: Gaziyüddin Han Türbesi, Zemin ve Lâhidler.

Resim 105: Muhammed Şah Türbesi, Kuzeydoğu Köşeden görünüş.

Resim 106: Muhammed Şah Türbesi, Kaide Detayı.

Resim 107: Muhammed Şah Türbesi, Giriş.

Resim 108: Muhammed Şah Türbesi, Girişten Detay.

Resim 109: Muhammed Şah Türbesi, Kapı kanatları.

Resim 110: Muhammed Şah Türbesi, Ajurlu Panel Detayı.

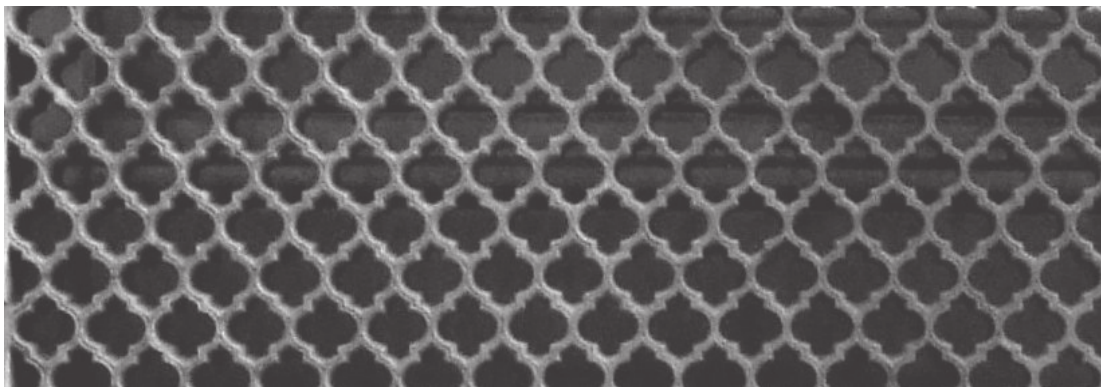

Resim 111: Muhammed Şah Türbesi, Ajurlu Alınlık Detayı.

Resim 112: Muhammed Şah Türbesi, İçten Görünüş.

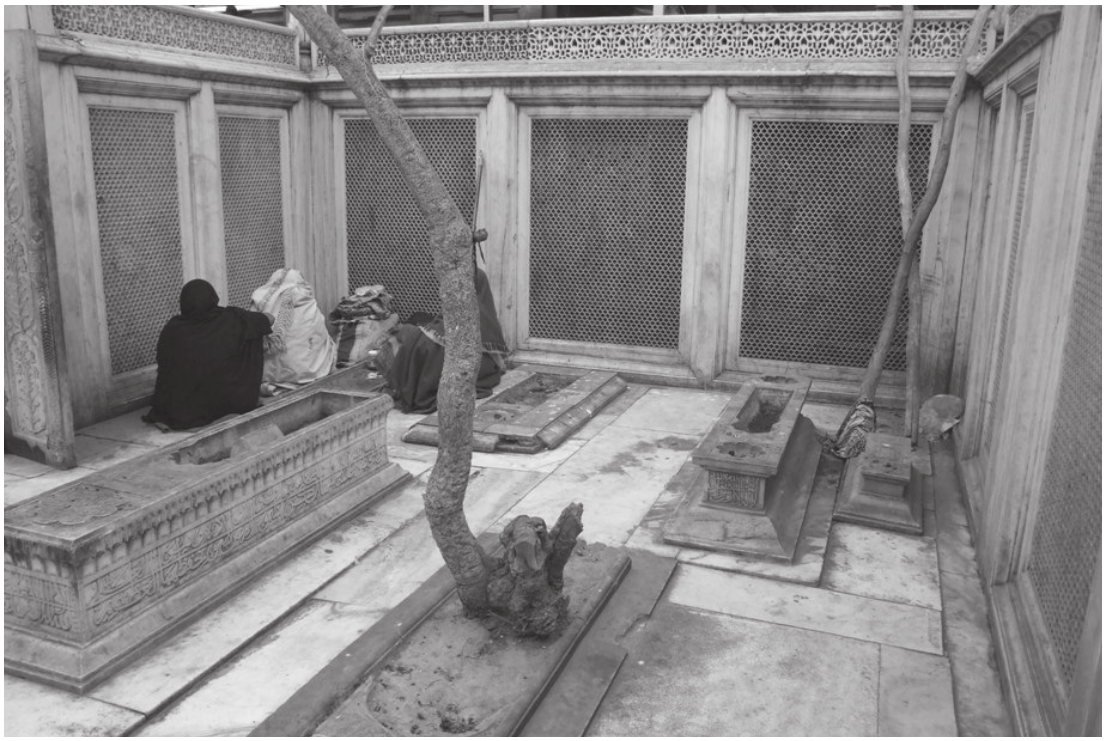

Resim 113: Muhammed Şah Türbesi, Doğu Duvarı (İçten).

Resim 114: Muhammed Şah Türbesi, Muhammed Şah Lâhdi Doğu Duvarı (İçten).

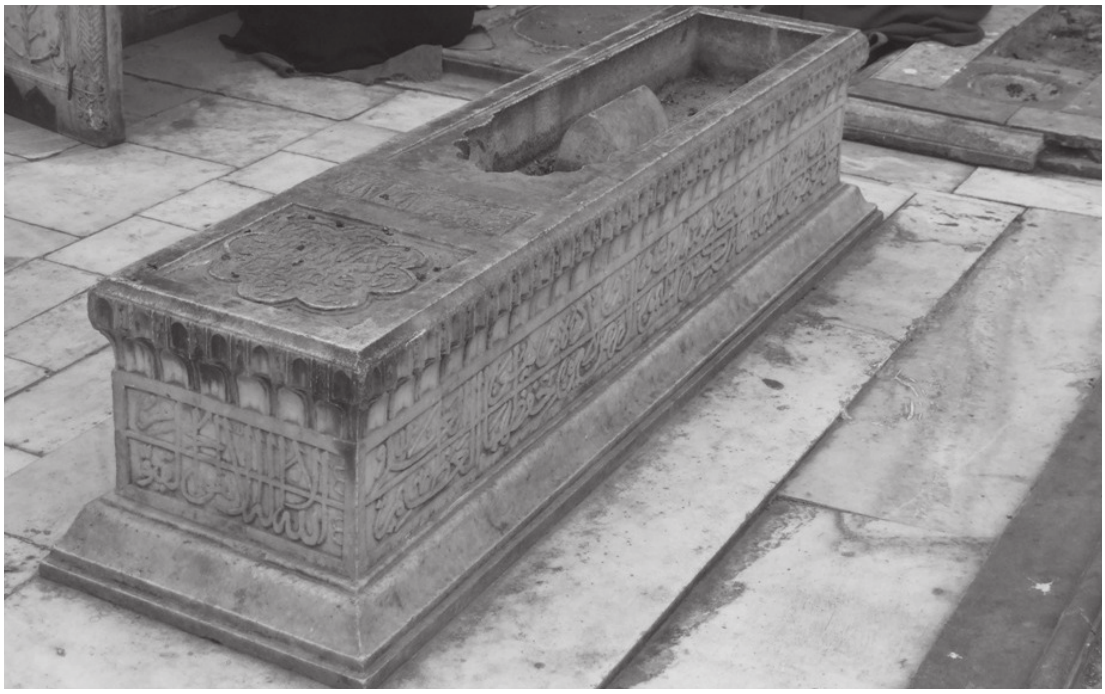

Resim 115: Muhammed Şah Türbesi, Muhammed Şah Lâhdinin Batısındaki Lâhid.

Resim 116: Muhammed Şah Türbesi, İç Mekânın Güney Tarafındaki Lâhidler.

Resim 117: Şah Âlem Türbesi, Batı ve Güney Cepheler.

Resim 118: Şah Âlem Türbesi, Kuzey Cephe.

Resim 119: Şah Âlem Türbesi, Giriş.

Resim 120: Şah Âlem Türbesi, Güney Cepheden Kaide Detayı.

Resim 121: Şah Âlem Türbesi, Doğu ve Kuzey Cepheden Kaide Detayı.

Resim 122: Şah Âlem Türbesi, Ajurlu Panellerden Detay.

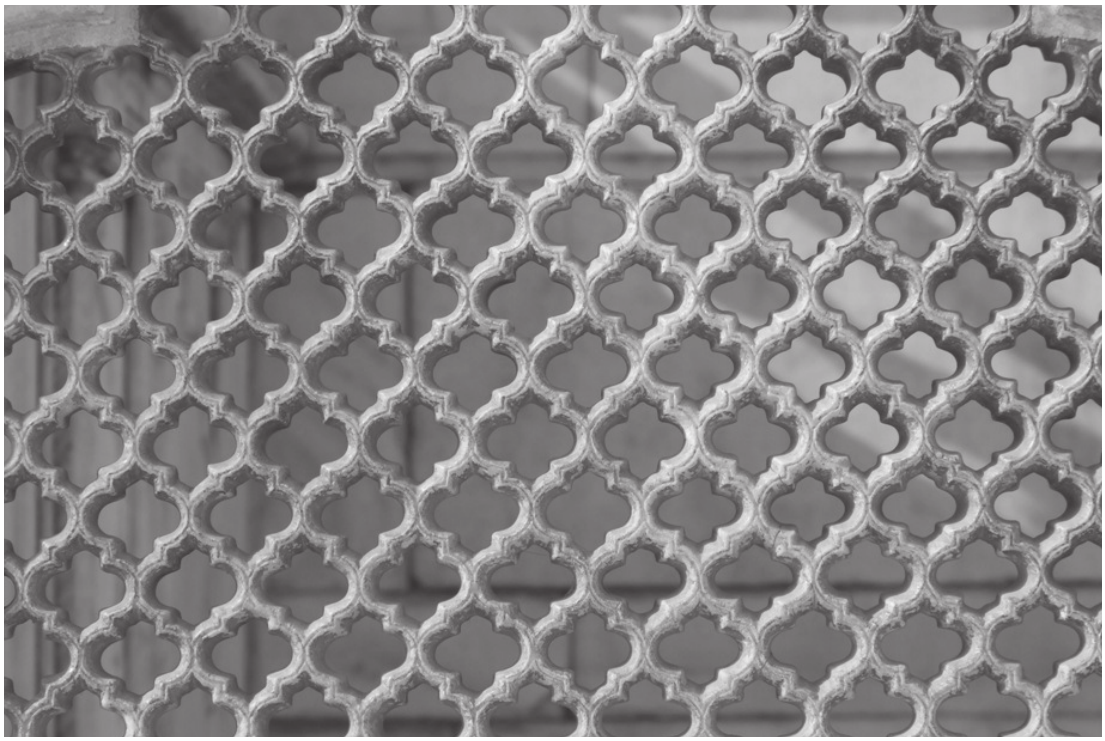

Resim 123: Şah Âlem Türbesi, İç Mekânın Güneydoğu Köşesinden Görünüş.

Resim 124: Şah Âlem Türbesi, Kuzey Duvarından Görünüş.

Resim 125: Şah Âlem Türbesi, I. Şah Âlem (Önde), II. Şah Âlem ve II. Ekber Lâhidleri (Arkada).

Resim 126: Şah Âlem Türbesi, II. Ekber Lâhdinden İki Detay.

Resim 127: Şah Âlem Türbesi, Mirza Fahru Lâhdi.

Resim 128: Şah Âlem Türbesi, II. Ekber'in Kırık Şâhidesi.

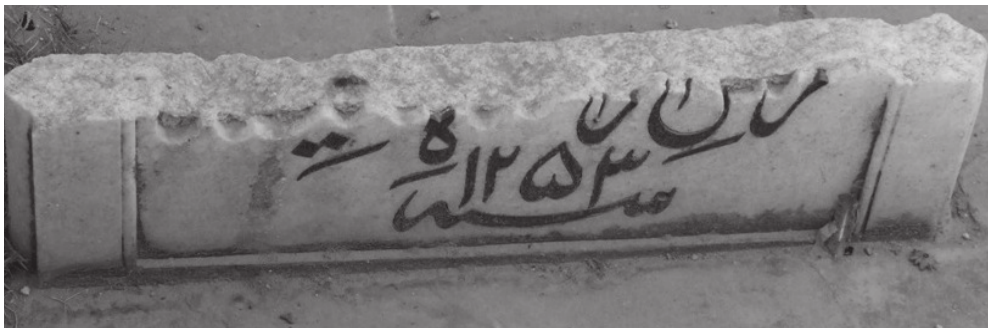

Resim 129: Şah Âlem Türbesi, II. Şah Âlem'in Kırık Şâhidesi.

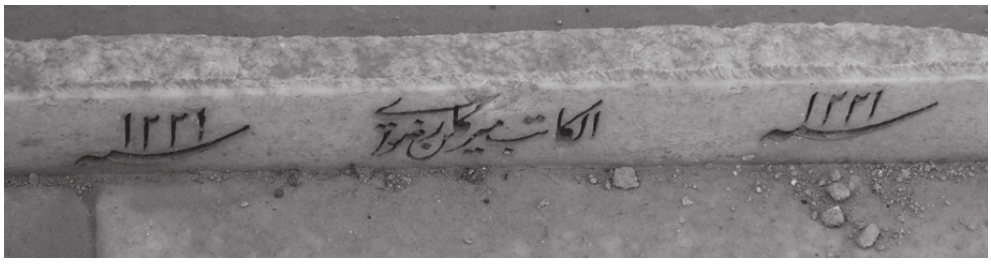

Resim 130: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 131: Mirza Cihangir Türbesi, Kaide.

Resim 132: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu ve Kuzey Cepheler.

Resim 133: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Girişinin Kemeri.

Resim 134: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu Girişinin Kemeri.

Resim 135: Mirza Cihangir Türbesi, Doğu Girişinden Detay.

Resim 136: Mirza Cihangir Türbesi, Ajurlu Panellerden Örnek.

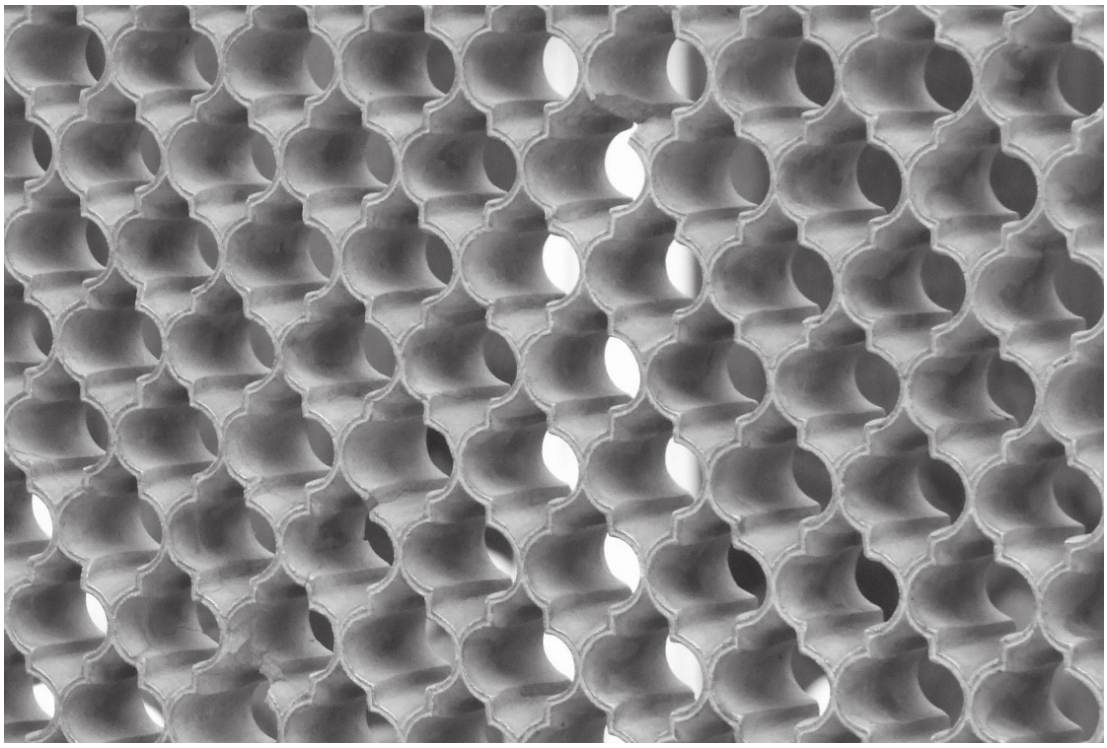

Resim 137: Mirza Cihangir Türbesi, Yapının İçi ve Kuzey Tarafındaki Lâhidler.

Resim 138: Mirza Cihangir Türbesi, Yapının Doğu ve Güney Duvarı.

Resim 139: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Duvarı Önündeki Lâhid ve Üstündeki Yazılar.

Resim 140: Mirza Cihangir Türbesi, Batı Duvarı Önündeki Lâhdin Güney Yüzündeki Kitâbe.

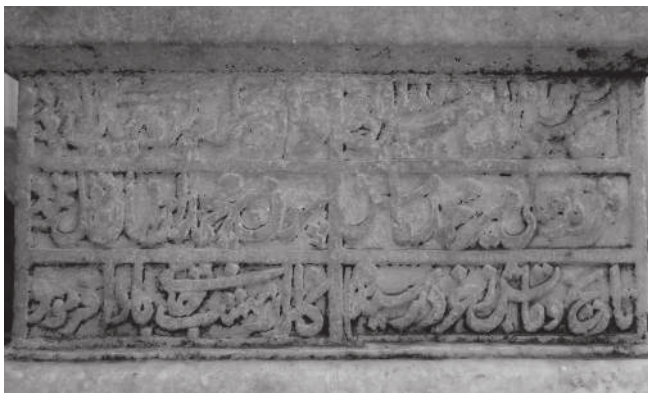

Resim 141: Mirza Cihangir Türbesi, Mirza Cihangir'e Atfedilen Lâhid (Batıdan Doğuya İkinci Lâhid).

Resim 142: Mirza Cihangir Türbesi, Mirza Cihangir'e Atfedilen Lâhdin Güney Yüzündeki Süsleme.

Resim 143: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Kuzeybatı Köşeden Türbe ve Arka Plandaki Camiin Oturduğu Dolgu Zemin.

Resim 144: Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin Bulunduğu Hazîrenin Kuzey Cephesi.

Resim 145: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Hazîrenin Kuzey Kapısı.

Resim 146: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Güney Cephesi.

Resim 147: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Batı Cephesi.

Resim 148: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Cephesi.

Resim 149: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Cephesinden Detay.

Resim 150: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Cephelerin Üst Kısımlarındaki Süslemelerden Detay.

Resim 151: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Saçağın Altındaki Çini Levhalar.

Resim 152: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Kuzey Duvarından Bir Görünüş.

Resim 153: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Mihrab Duvarından Bir Görünüş.

Resim 154: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Güney Duvarından Bir Görünüş.

Resim 155: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Yapının Doğu Duvarından Bir Görünüş.

Resim 156: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Mihrab.

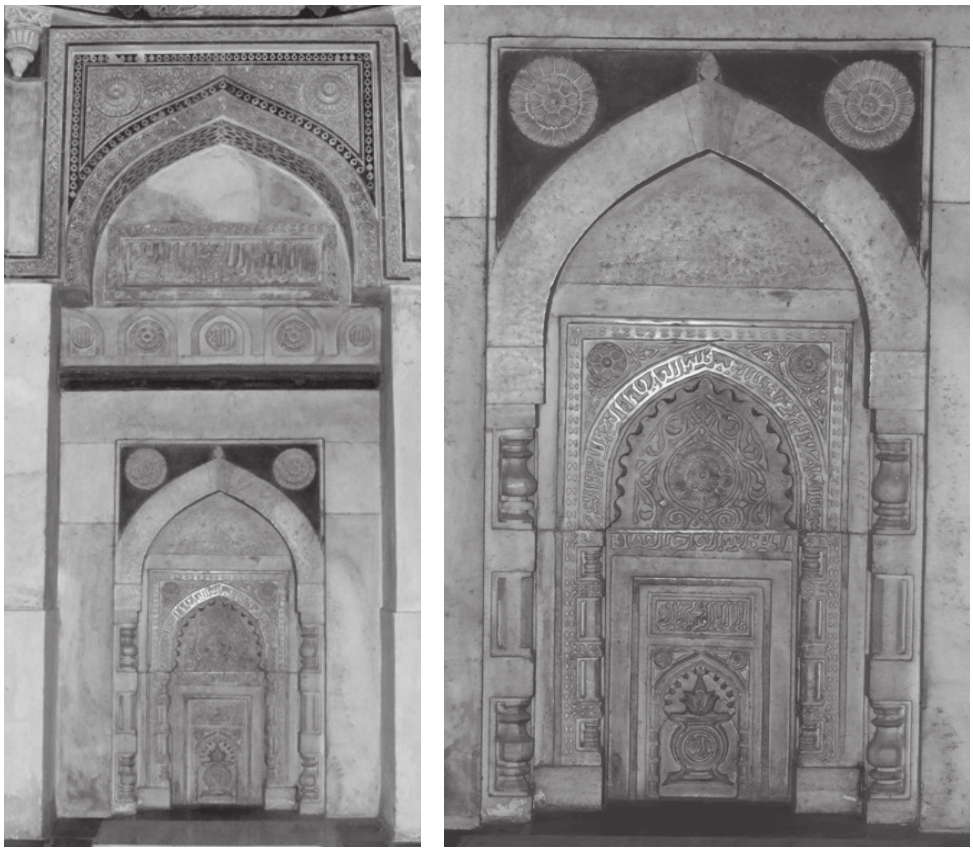

Resim 157: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Mihrabdan Detay.

Resim 158: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Ajurlu Panellerle Kapatılan Açıklıklardan Detay.

Resim 159: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Örtüye Geçiş ve Bezemeleri.

Resim 160: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Örtünün İçinden Görünüş.

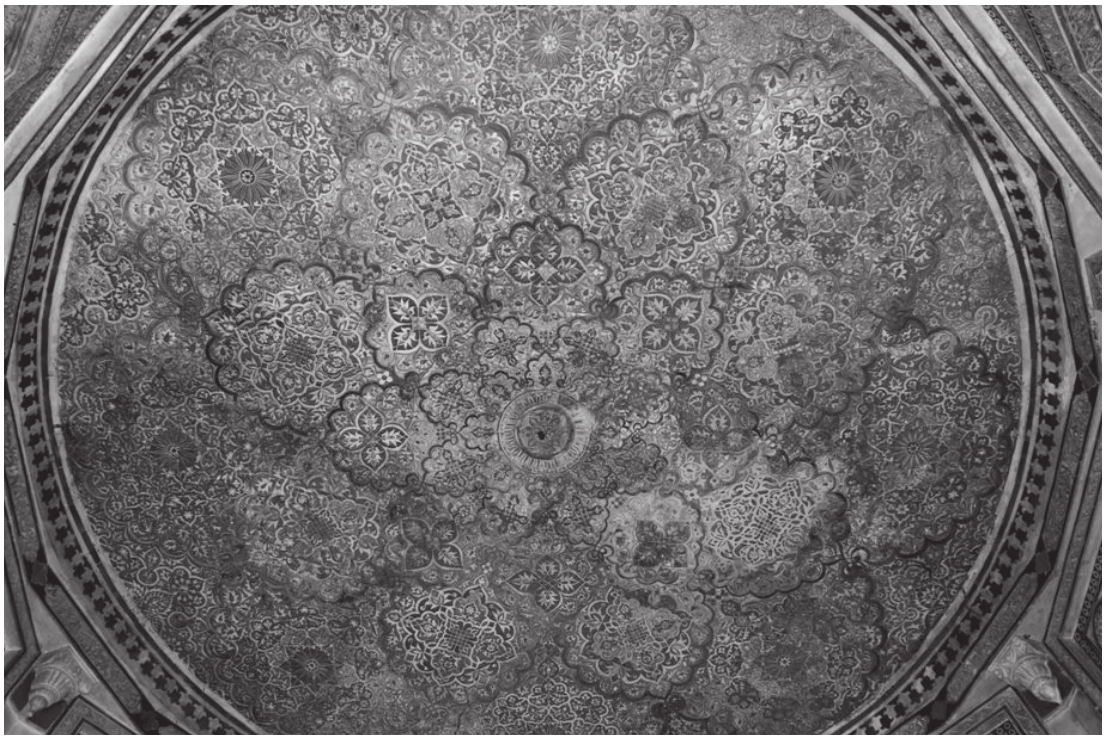

Resim 161: Mevlânâ Cemâlî Türbesi, Zemin Döşemesi ve Lâhidler.

Resim 162: Ategeh Han Türbesi, Türbe Avlusunun Doğu Ciheti.

Resim 163: Ategeh Han Türbesi, Yukarıdan Görünüş.

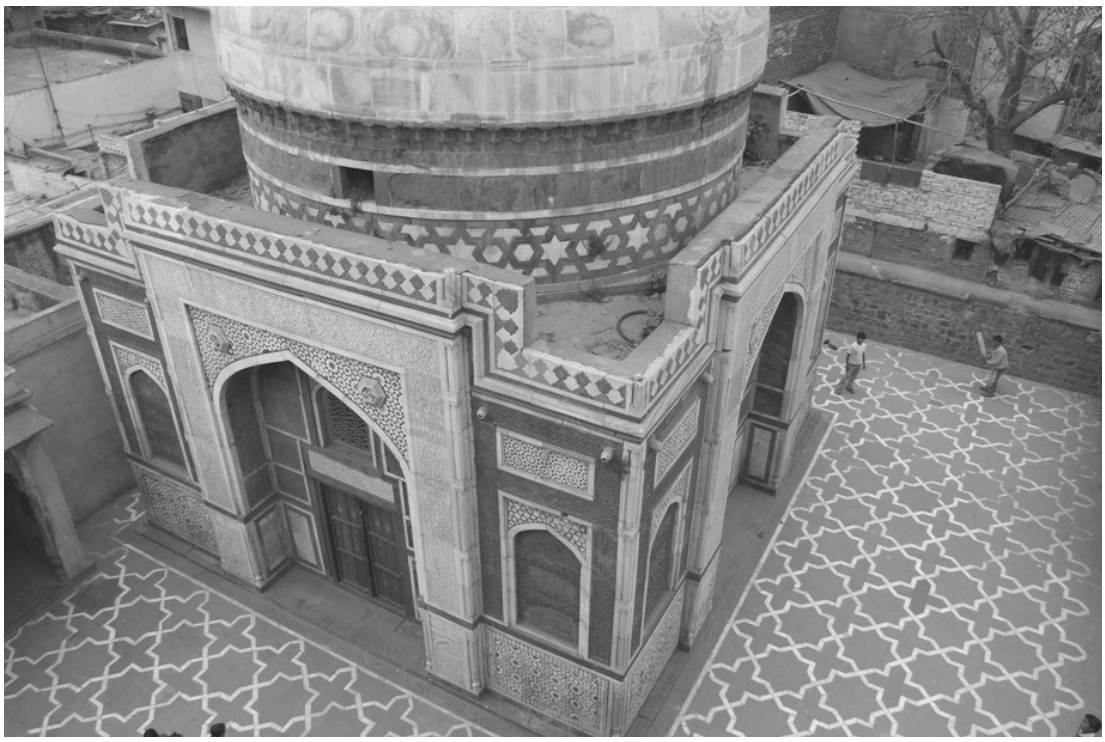

Resim 164: Ategeh Han Türbesi, Güney ve Doğu Cepheler.

Resim 165: Ategeh Han Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 166: Ategeh Han Türbesi, Güneydoğu Köşeden Görünüş.

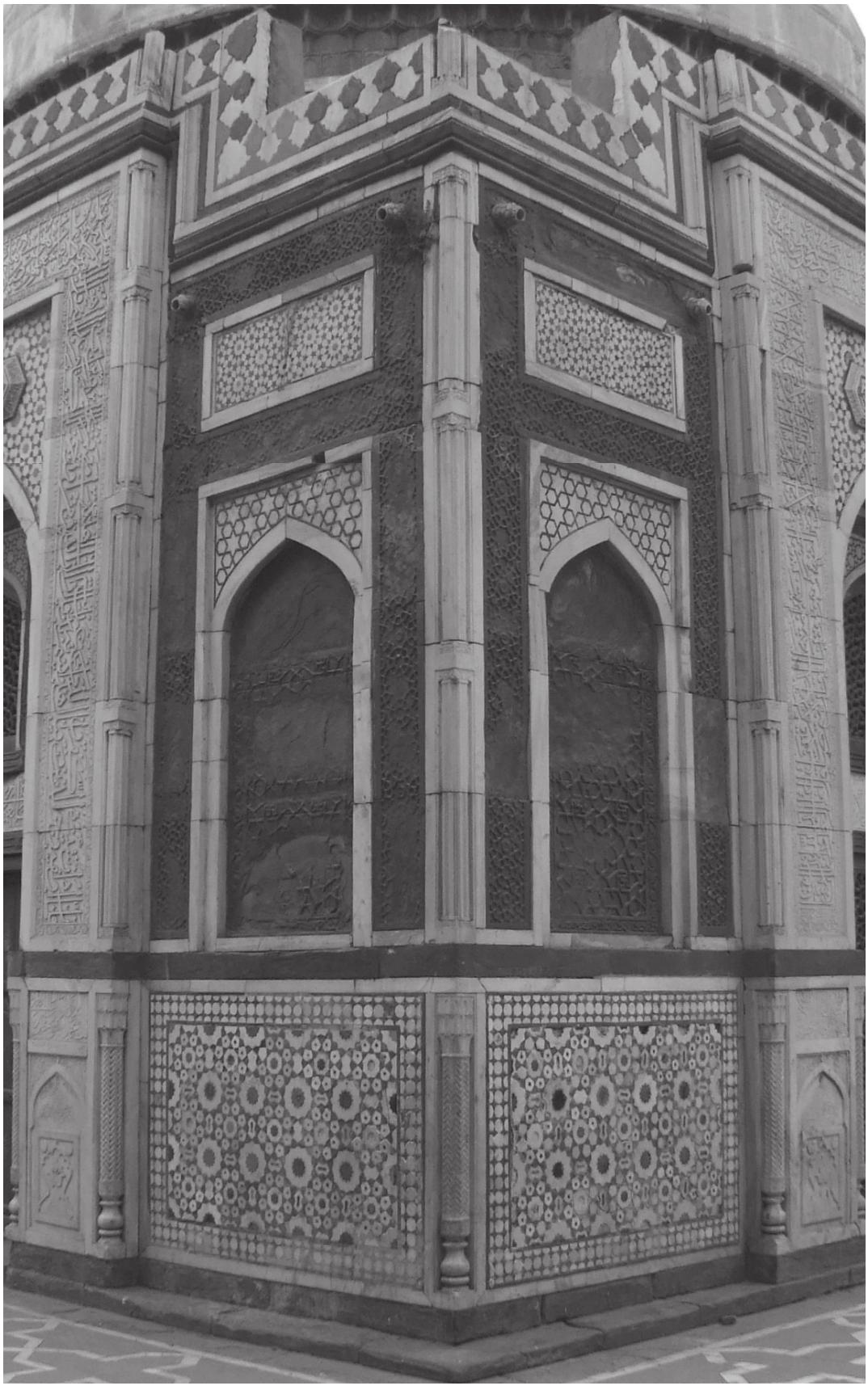

Resim 167: Ategeh Han Türbesi, Taçkapıdan Detay.

Resim 168: Ategeh Han Türbesi, Batı Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Ayet Panosu.

Resim 169: Ategeh Han Türbesi, Kuzey Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Ayet Panosu.

Resim 170: Ategeh Han Türbesi, Doğu Ajurlu Açıklığının Üzerindeki Ayet Panosu.

Resim 171: Ategeh Han Türbesi, Girişin Üzerindeki İnşâ Kitâbesi.

Resim 172: Ategeh Han Türbesi, Kubbe ve Kasnağı.

Resim 173: Ategeh Han Türbesi, Kasnak Dekorasyonundan Detay.

Resim 174: Ategeh Han Türbesi, İç Mekândan Görünüş.

Resim 175: Ategeh Han Türbesi, İç Mekân Duvarlarından ve Ajurlu Panelle Kapatılan Açıklıklardan Birer Örnek.

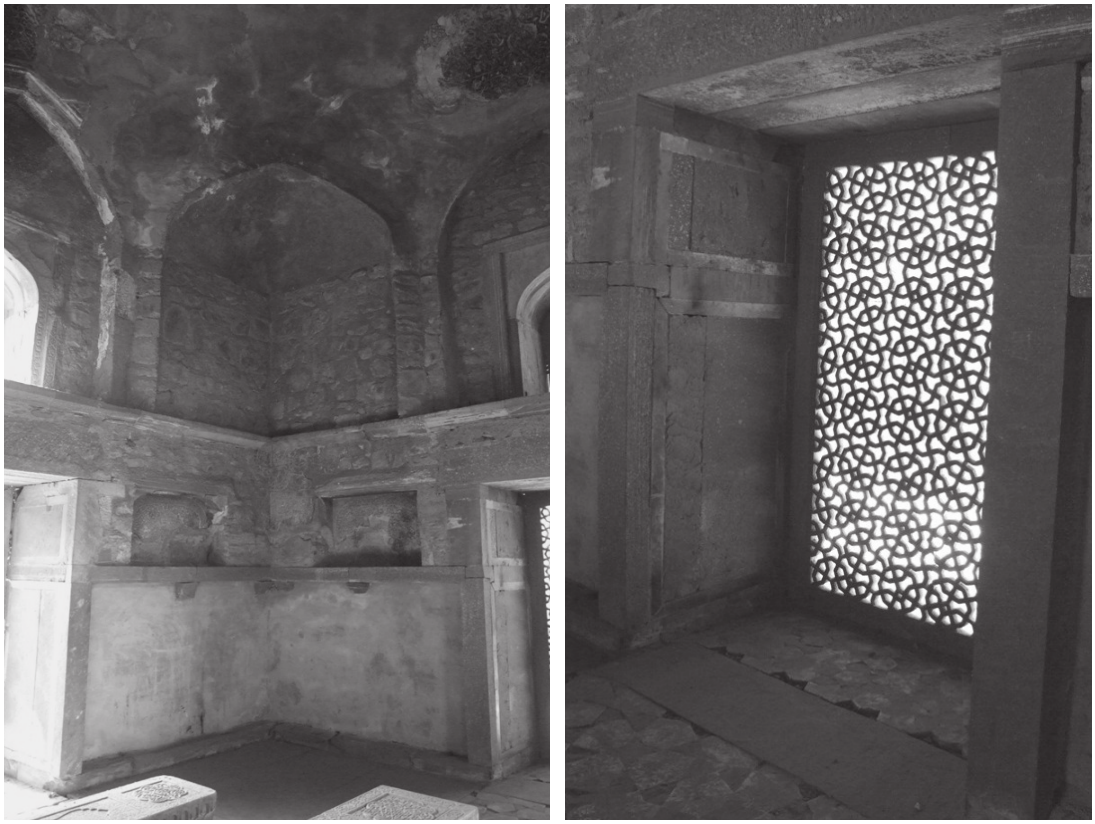

Resim 176: Ategeh Han Türbesi, İç Mekân Nişlerindeki Bezeme Bakıyyeleri.

Resim 177: Ategeh Han Türbesi, Girişin Üzerindeki Ajurlu Pencereyi Kuşatan Kemerli Çökertmedeki Bezeme Bakıyyeleri.

Resim 178: Ategeh Han Türbesi, Kubbeye Geçiş.

Resim 179: Ategeh Han Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş.

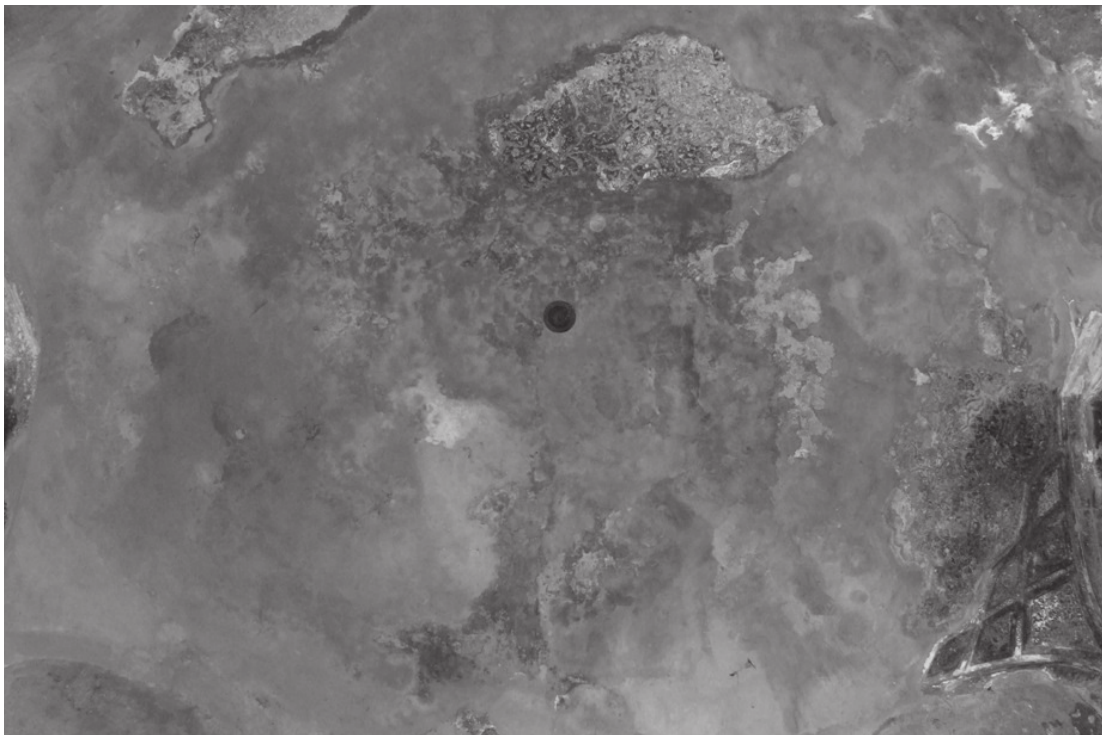

Resim 180: Ategeh Han Türbesi, Kubbe İçi Bezeme Bakıyyelerinden Detay.

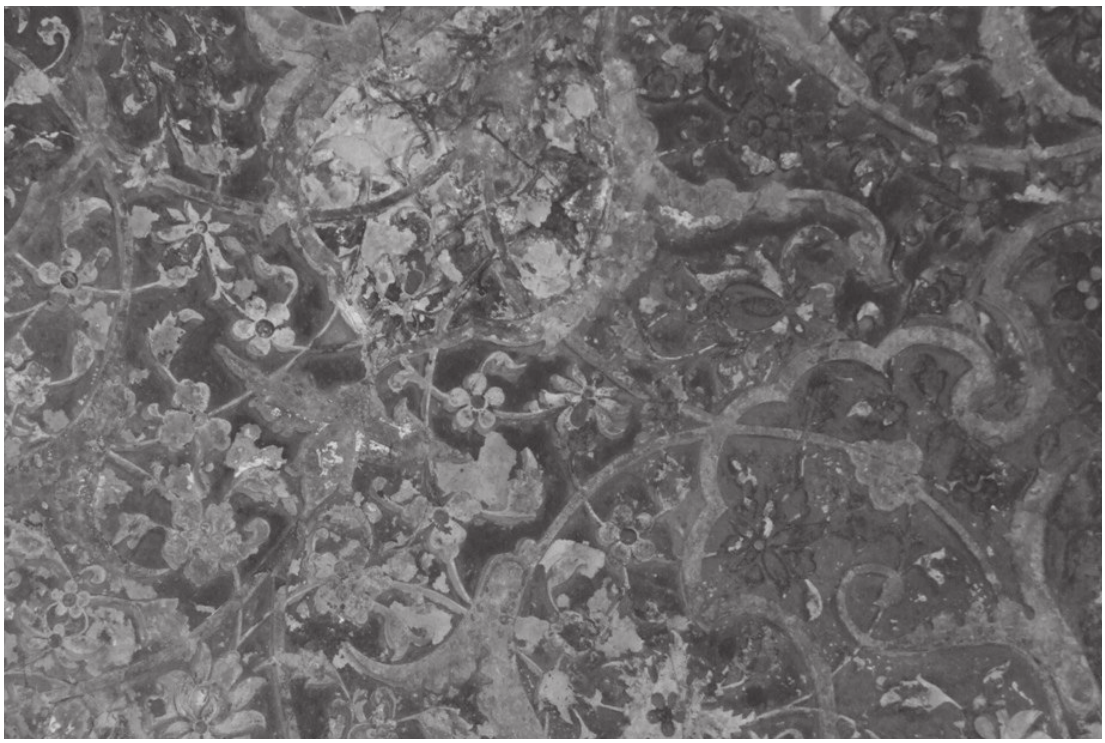

Resim 181: Ategeh Han Türbesi, Zemin ve Lâhidler.

Resim 182: Ategeh Han Türbesi, Salonun Ortasındaki Ategeh Han Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon.

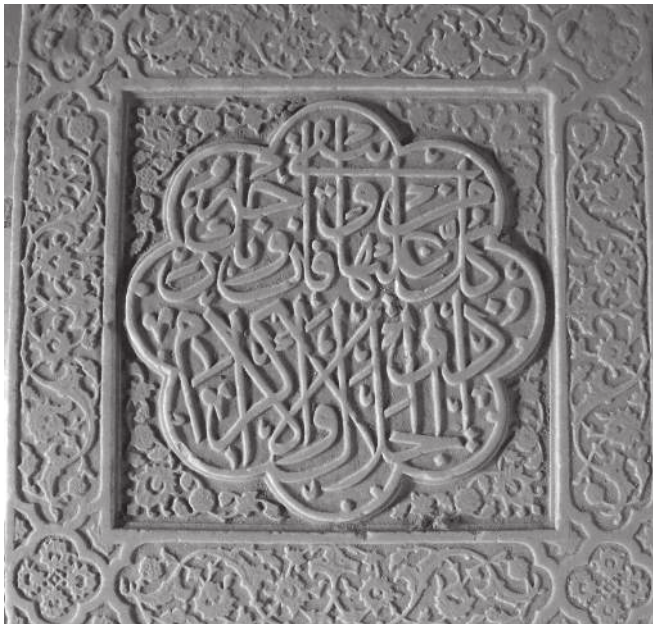

Resim 183: Ategeh Han Türbesi, Ategeh Han Lâhdinden İki Görünüş

Resim 184: Ategeh Han Türbesi, Salonun Doğusundaki Cici Anegeh Lâhdinin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon.

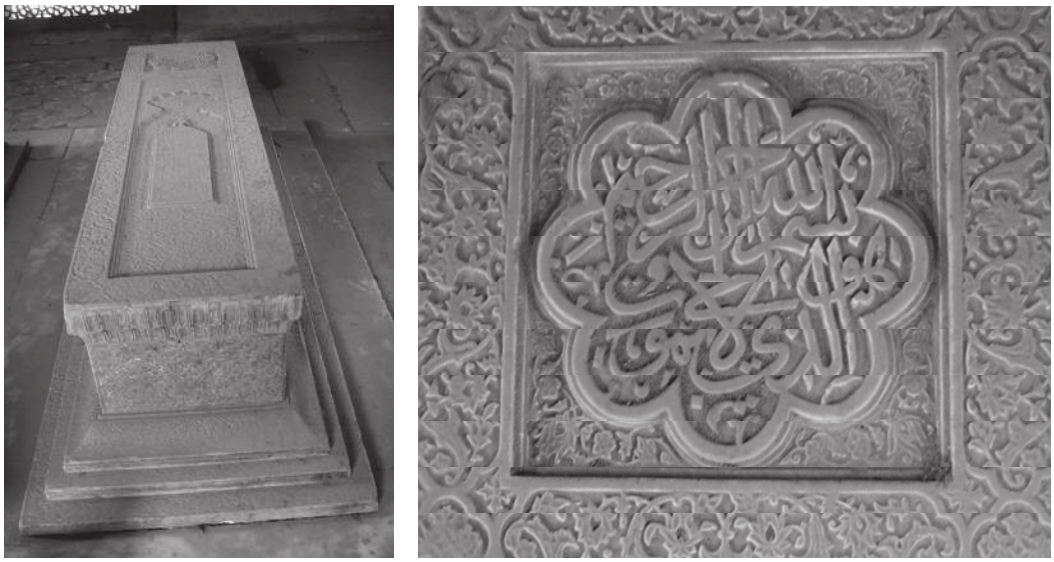

Resim 185: Ategeh Han Türbesi, Cici Anegeh Lâhdinin Batı ve Güney Yüzünden Detay.

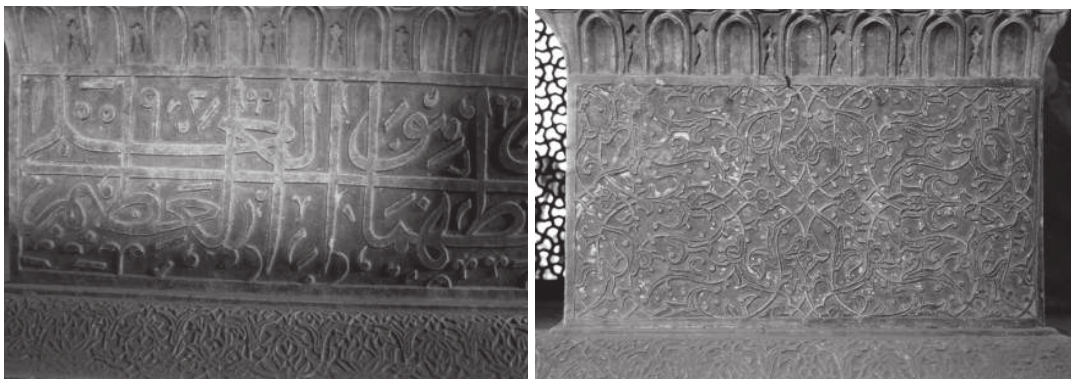

Resim 186: Ategeh Han Türbesi, Salonun Batısındaki Lâhidden İki Görünüş.

Resim 187: Ategeh Han Türbesi, Salonun Kuzeyindeki Çocuk Lâhdi.

Resim 188: Ategeh Han Türbesi, İç Mekânda, Girişin Önündeki Kabir İhâtası.

Resim 189: Ategeh Han Türbesi, Salonun Güneybatı Köşesindeki Seki.

Resim 190: Berber Türbesi, Hümayun Türbesi'nin Platformundan Berber Türbesi.

Resim 191: Berber Türbesi, Güney Cephesi.

Resim 192: Berber Türbesi, Türbenin Genel Görünüşü.

Resim 193: Berber Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 194: Berber Türbesi, Kubbe ve Çatrîler.

Resim 195: Berber Türbesi, Çatrîlerdeki Çini Bakıyyeleri.

Resim 196: Berber Türbesi, Kubbe Eteğinden Detay.

Resim 197: Berber Türbesi, İç Mekânın Batı Duvarı.

Resim 198: Berber Türbesi, İç Mekân Duvarlarındaki İki Renkli Kaplamalar.

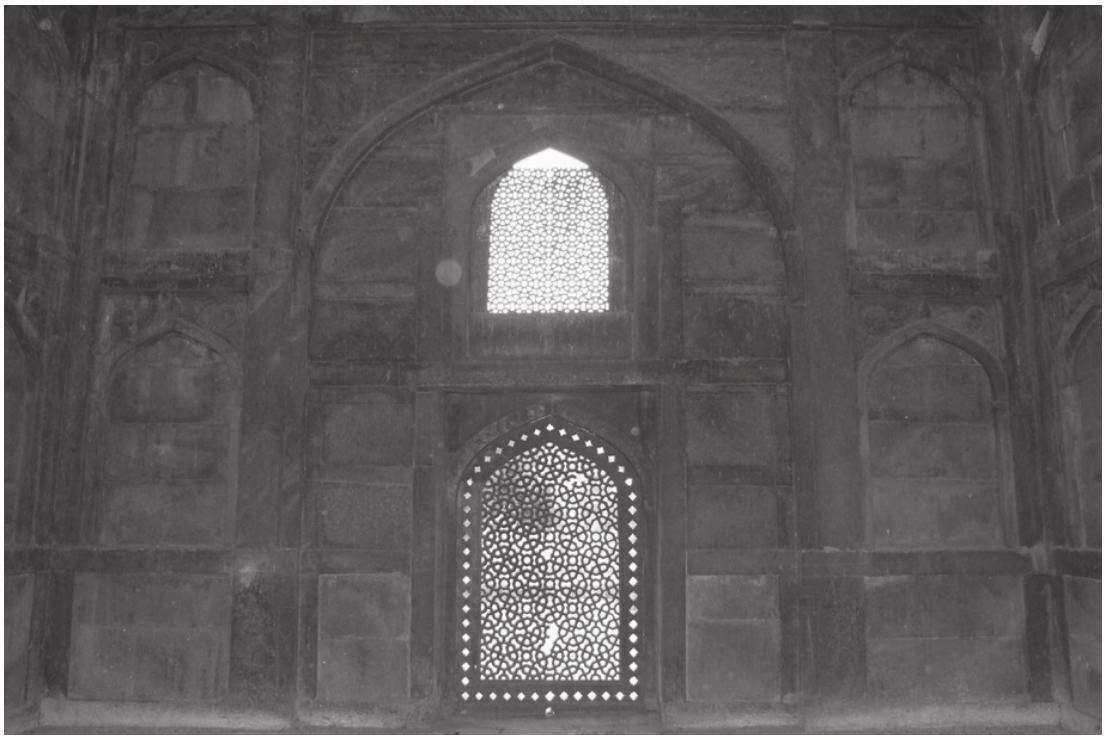

Resim 199: Berber Türbesi, Batı Açıklığını Örten Ajurlu Panelin Ortasındaki Mihrab Motifi.

Resim 200: Berber Türbesi, Kubbeye Geçiş.

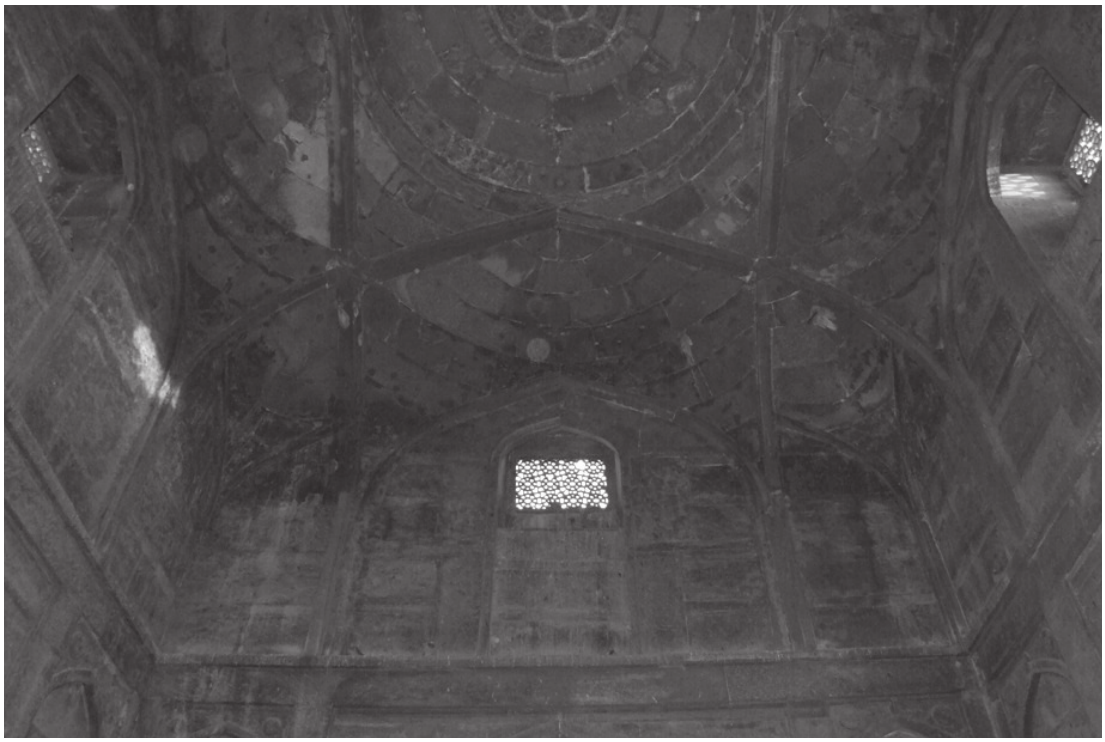

Resim 201: Berber Türbesi, İç Kubbe Tasarımı.

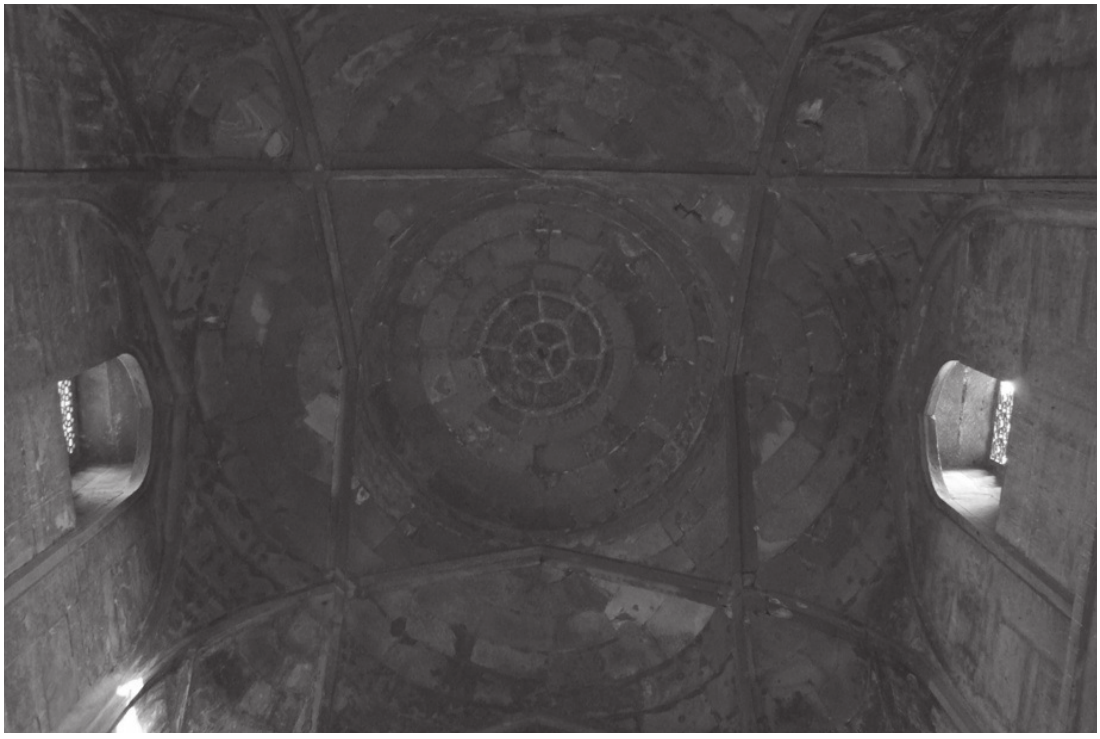

Resim 202: Berber Türbesi, Kubbe İçi Süslemesi.

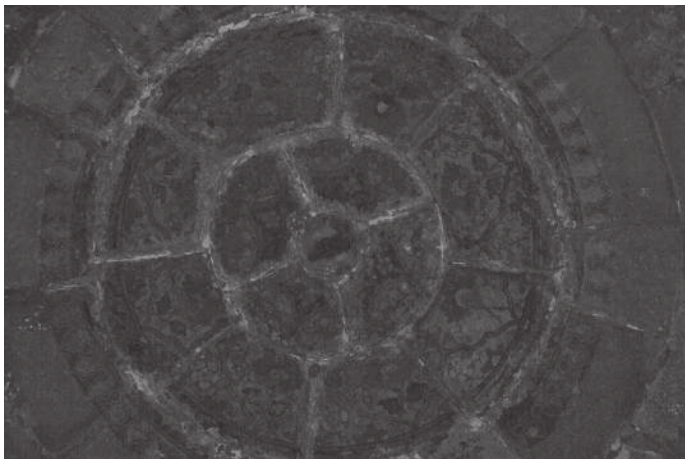

Resim 203: Berber Türbesi, Zemin Döşemesi ve Lâhidler.

Resim 204: Berber Türbesi, Salonun Merkezindeki Lâhidden İki Detay.

Resim 205: Berber Türbesi, Salondaki İkinci Lâhidden İki Detay.

Resim 206: Sundervâlâ Burc, Genel Görünüş.

Resim 207: Sundervâlâ Burc, Güney Cephesi.

Resim 208: Sundervâlâ Burc, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 209: Sundervâlâ Burc, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örneği.

Resim 210: Sundervâlâ Burc, Sağır Pencerelerin Kemer Köşelikleri.

Resim 211: Sundervâlâ Burc, Girişlerin Üzerindeki Pencerelerin Kemer Köşelikleri.

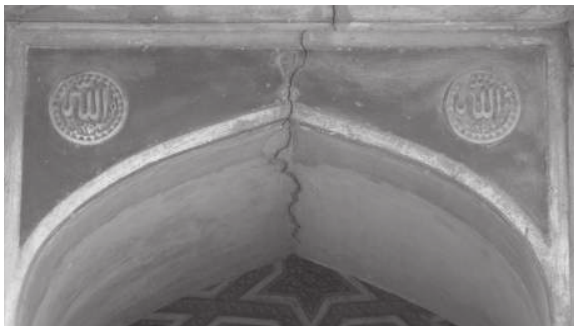

Resim 212: Sundervâlâ Burc, Doğu Taçkapı.

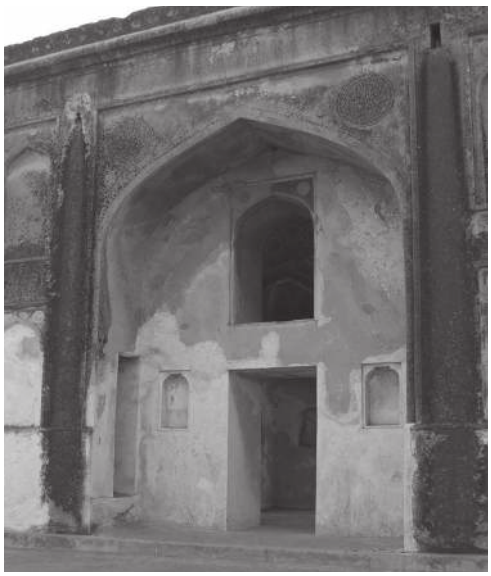

Resim 213: Sundervâlâ Burc, Kalkan Duvarlar ve Kubbe Kasnağı.

Resim 214: Sundervâlâ Burc, Salonun Batı Duvarından Görünüş.

Resim 215: Sundervâlâ Burc, Yazı Frizinden Detay.

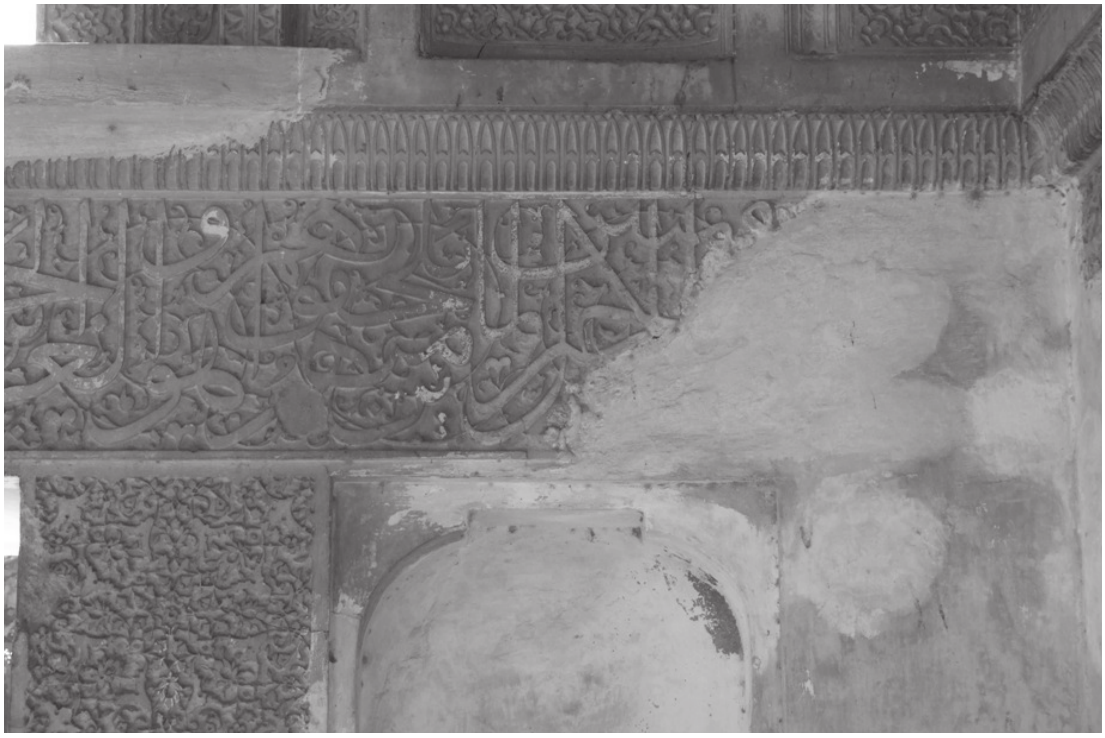

Resim 216: Sundervâlâ Burc, Üst Strüktür ve Bezemesi.

Resim 217: Sundervâlâ Burc, Kubbeye Geçiş Ögelerinden Bezeme Detayı.

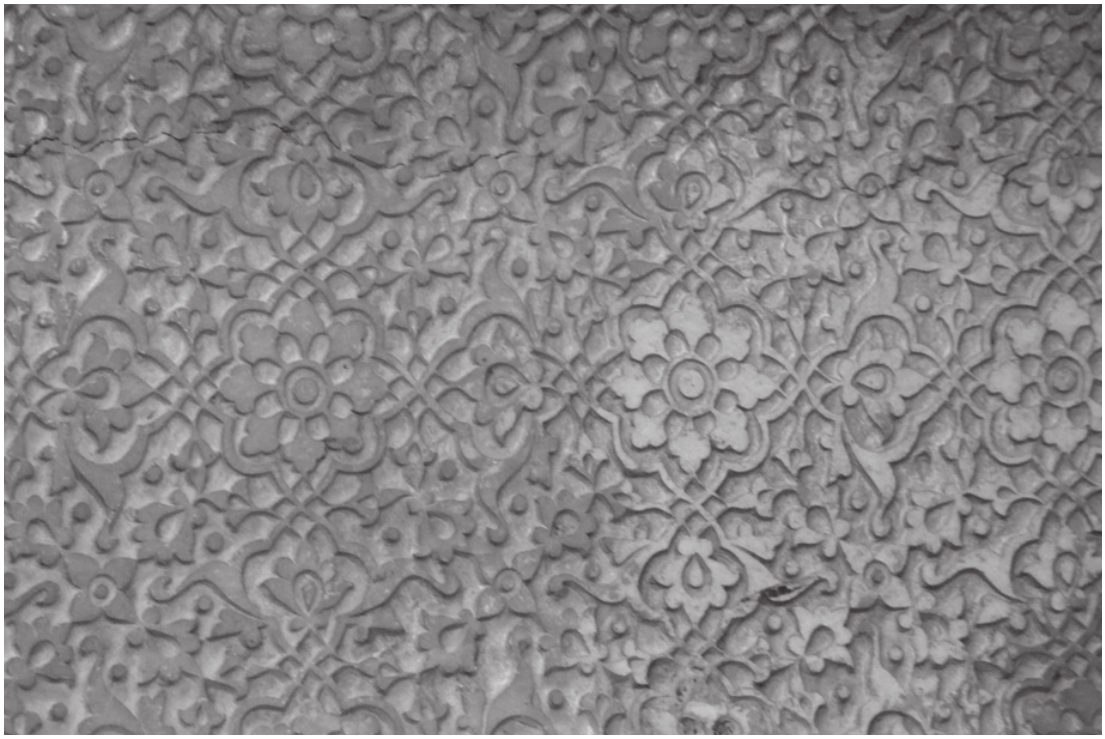

Resim 218: Sundervâlâ Burc, Kubbe İçinden Görünüş.

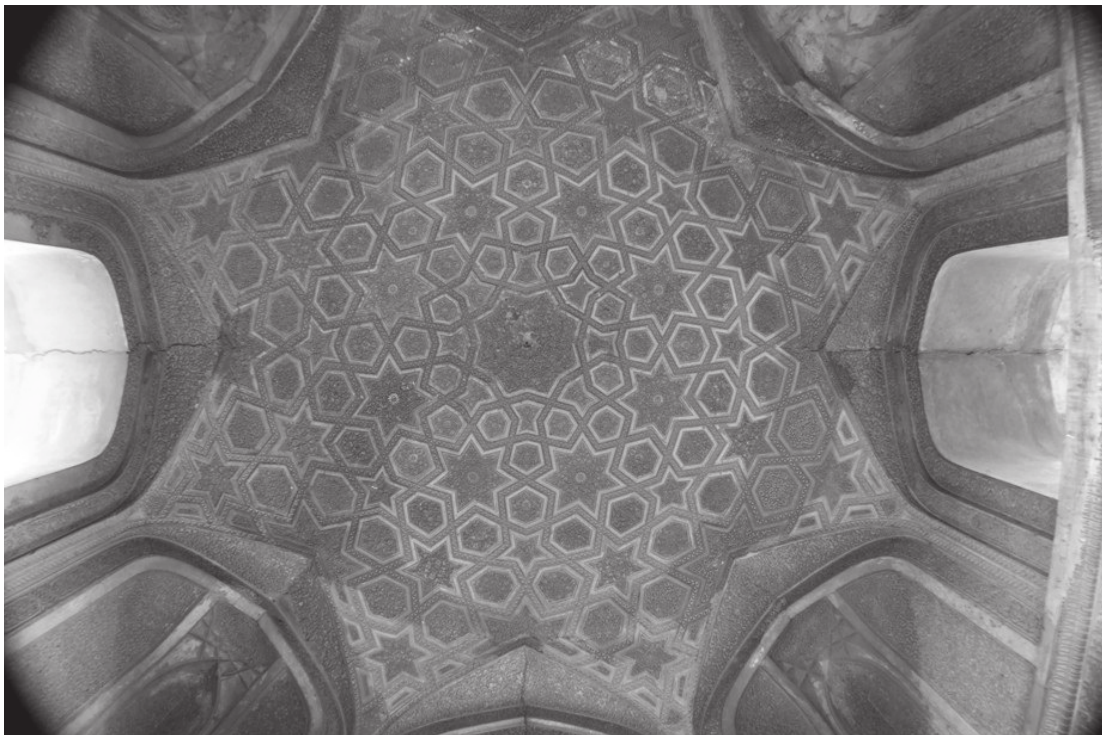

Resim 219: Sundervâlâ Burc, Kubbe İçi Bezemesinden Detay.

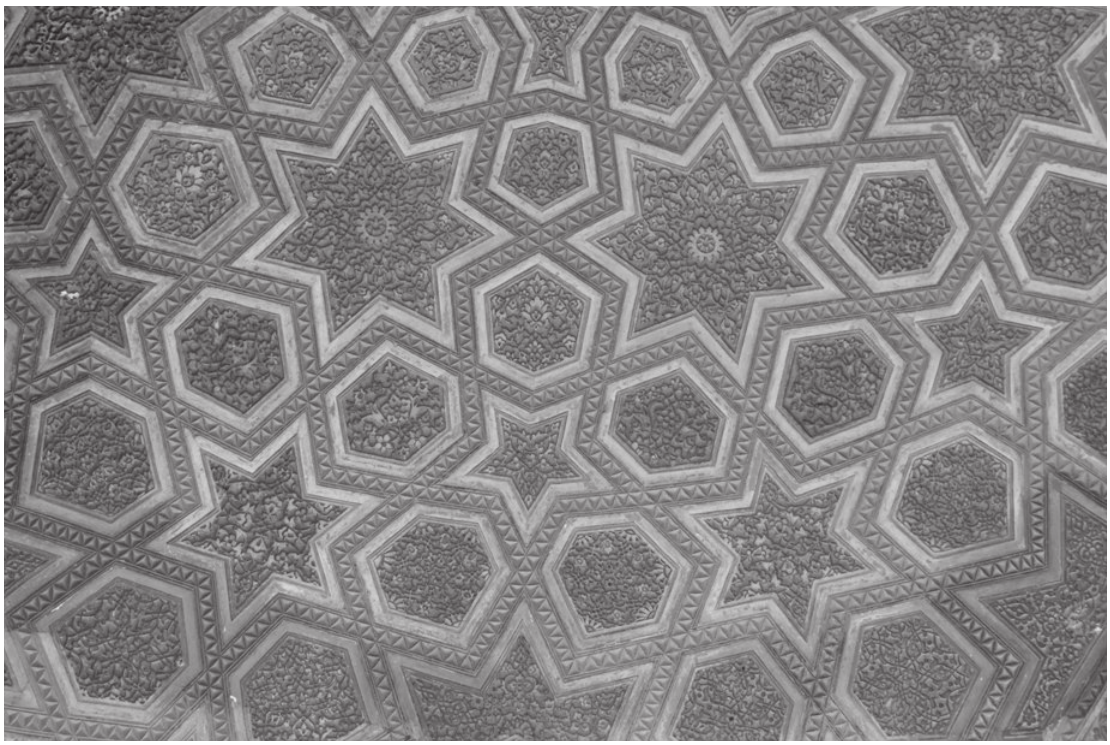

Resim 220: Lakkarvâlâ Burc, Türbe ve Çevresinden Görünüş.

Resim 221: Lakkarvâlâ Burc, Genel Görünüş.

Resim 222: Lakkarvâlâ Burc, Platformun Batı Cephesi.

Resim 223: Lakkarvâlâ Burc, Platform Merdivenleri.

Resim 224: Lakkarvâlâ Burc, Batı Cephesinden Görünüş.

Resim 225: Lakkarvâlâ Burc, Kuzey Cephesi.

Resim 226: Lakkarvâlâ Burc, Güney Cephesi.

Resim 227: Lakkarvâlâ Burc, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örnekleri.

Resim 228: Lakkarvâlâ Burc, Alt Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliğinden Detay.

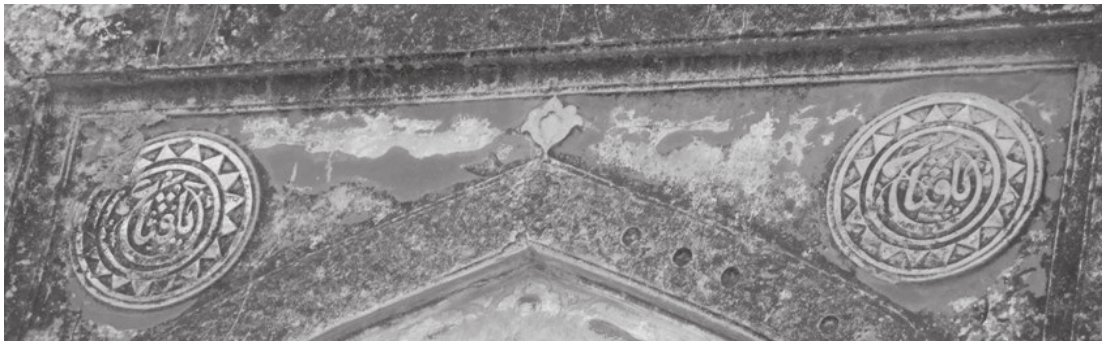

Resim 229: Lakkarvâlâ Burc, Üst Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği ve Geometrik Düzenli Frizden Arda Kalan İzler.

Resim 230: Lakkarvâlâ Burc, Kuzey Girişinin Üzerindeki Pencerenin Bezemeleri.

Resim 231: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Batı Duvarı.

Resim 232: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Güney Duvarı.

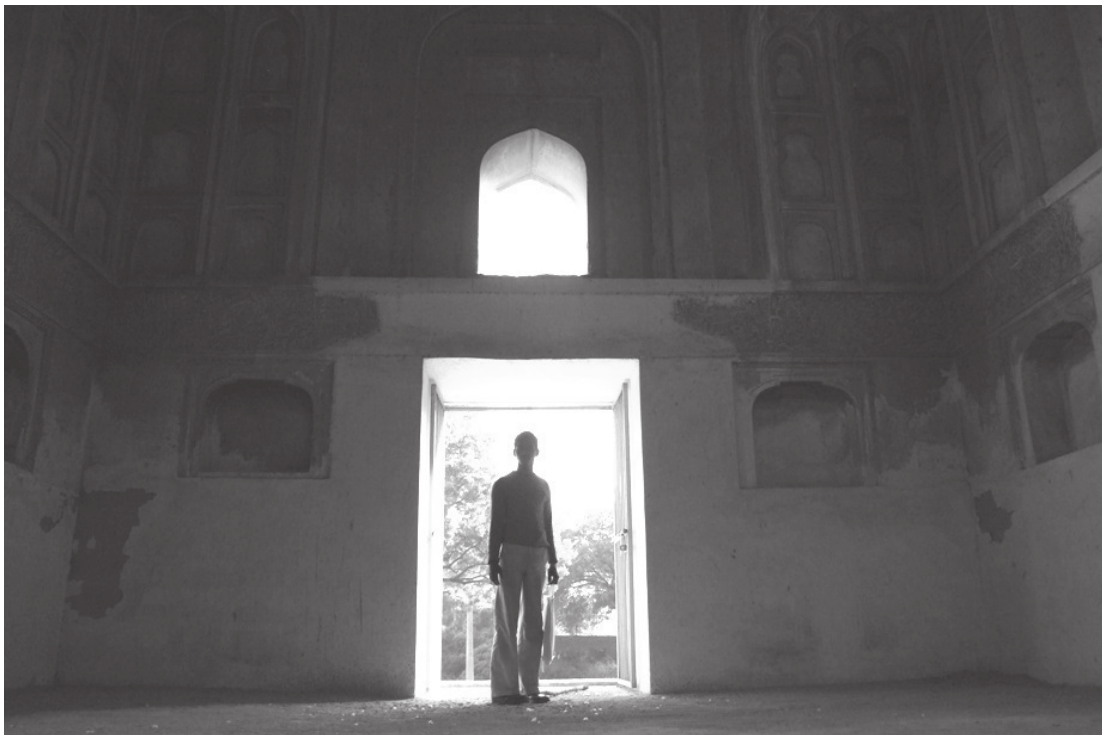

Resim 233: Lakkarvâlâ Burc, Salondaki Yazı Frizinden Detay.

Resim 234: Lakkarvâlâ Burc, Salonun Üst Strüktürü.

Resim 235: Lakkarvâlâ Burc, Tromp Bezemelerinden Örnek.

Resim 236: Lakkarvâlâ Burc, Kubbe İçi.

Resim 237: Lakkarvâlâ Burc, Kubbe Göbeğindeki Bezeme.

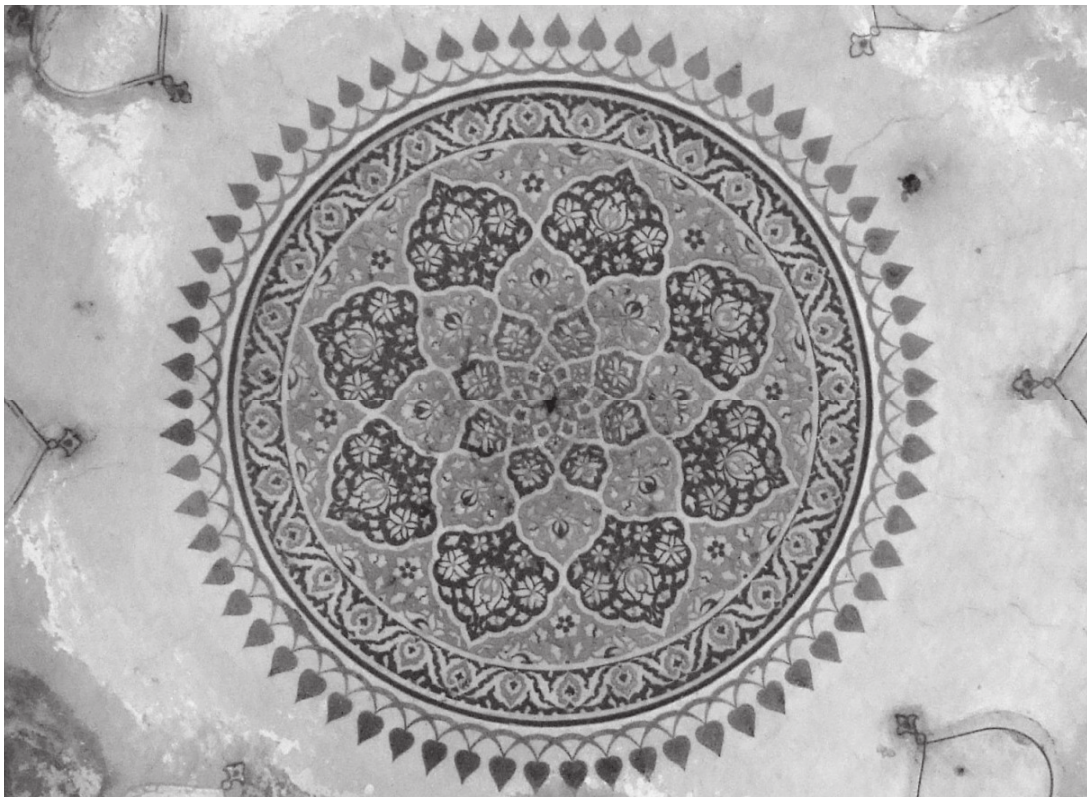

Resim 238: Anonim Türbe I, Güneydoğudan Görünüş.

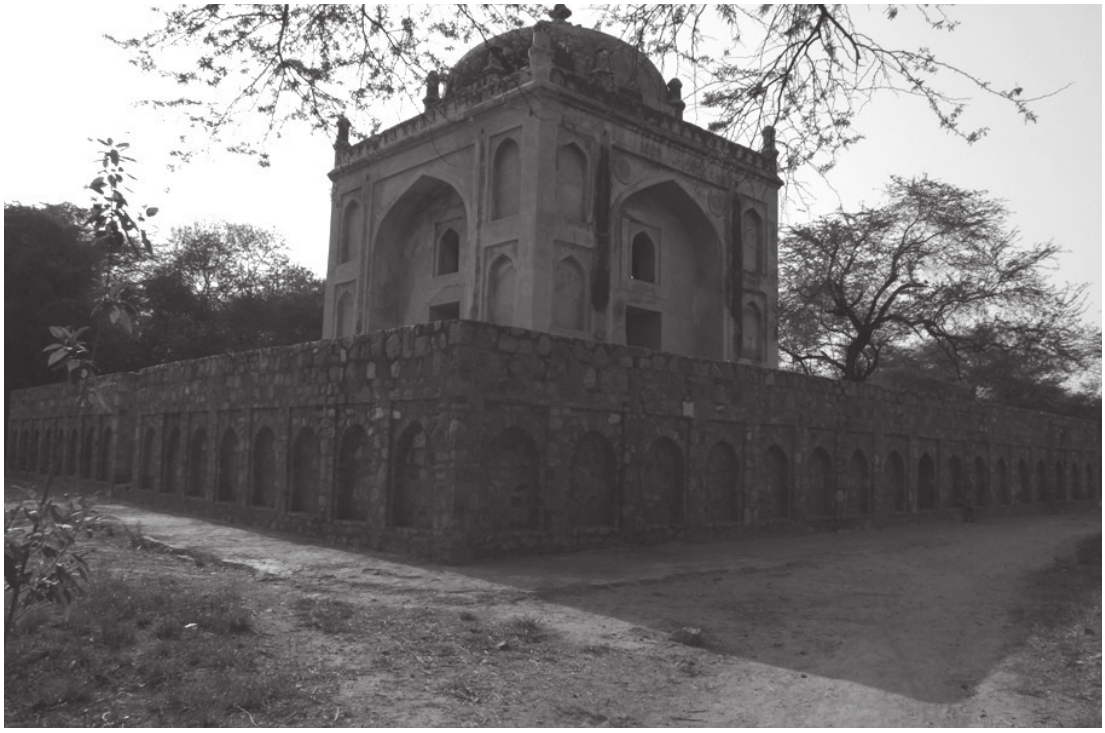

Resim 239: Anonim Türbe I, Güney Cephesi.

Resim 240: Anonim Türbe I, Platform Merdivenlerinden İki Görünüş.

Resim 241: Anonim Türbe I, Platformun Batı ve Güneybatı Terasından Görünüş.

Resim 242: Anonim Türbe I, Batı ve Güney Cepheleri.

Resim 243: Anonim Türbe I, Doğu ve Kuzey Cepheleri.

Resim 244: Anonim Türbe I, Alınlık ve Çini Süsüleme Bakıyyeleri.

Resim 245: Anonim Türbe I, Sır Bakıyyesi Bulunan Yazılı Madalyon.

Resim 246: Anonim Türbe I, Üst Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği.

Resim 247: Anonim Türbe I, Alt Sıra Sağır Pencere Kemer Köşeliği.

Resim 248: Anonim Türbe I, Salonun Kuzey Duvarından Görünüş.

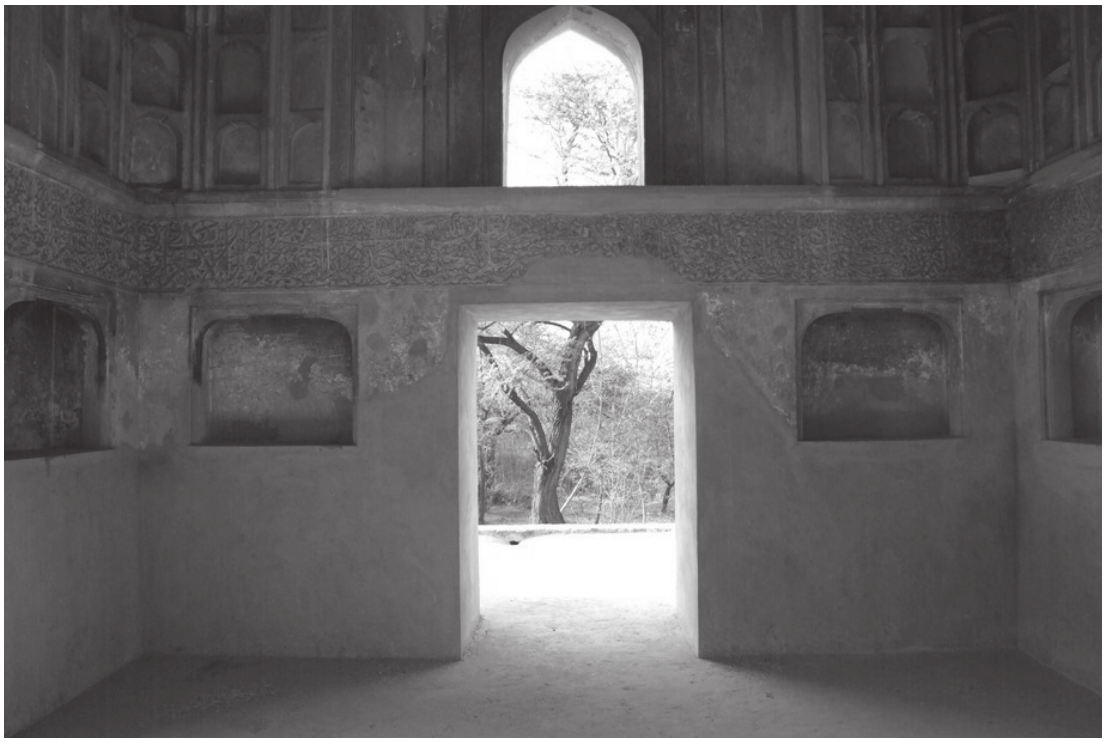

Resim 249: Anonim Türbe I, Tromp İçi Dekorasyonu.

Resim 250: Anonim Türbe I, Salonun Üst Strüktüründeki Madalyon Örnekleri.

Resim 251: Anonim Türbe I, Salon Duvarlarının Yükselişi.

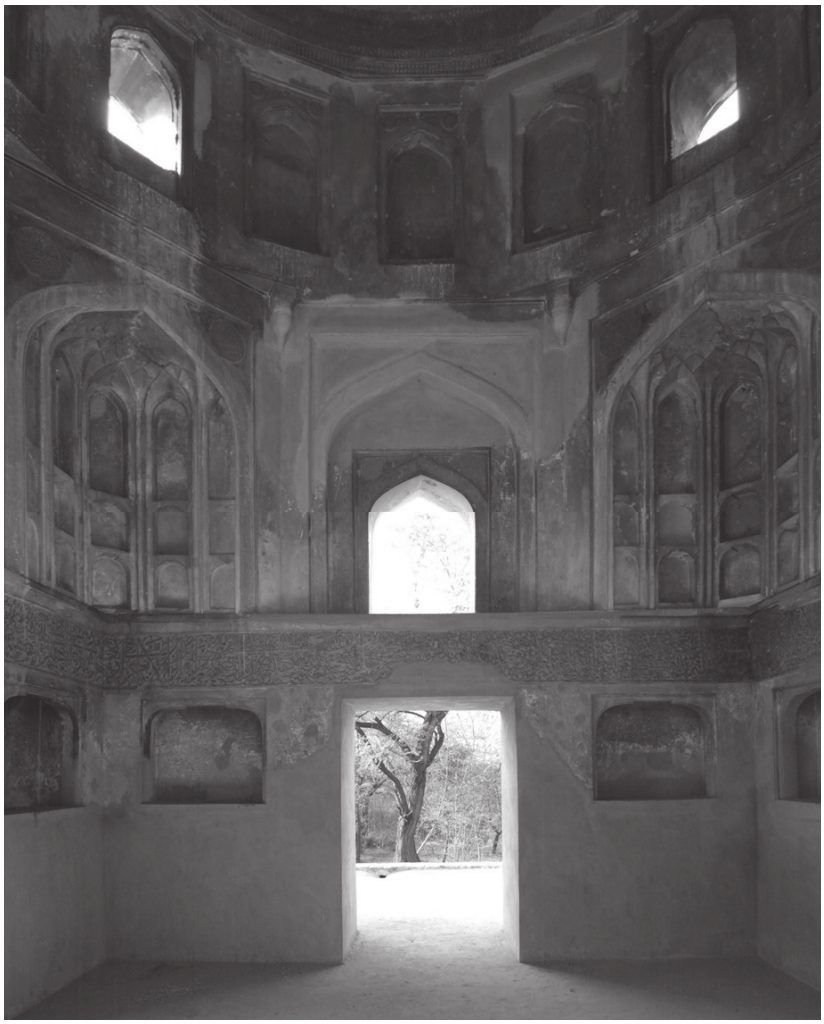

Resim 252: Anonim Türbe I, Kubbe Kasnağı.

Resim 253: Anonim Türbe I, Kubbe Eteğindeki Kartuşlu Yazı Frizi.

Resim 254: Anonim Türbe I, Kubbe İçi.

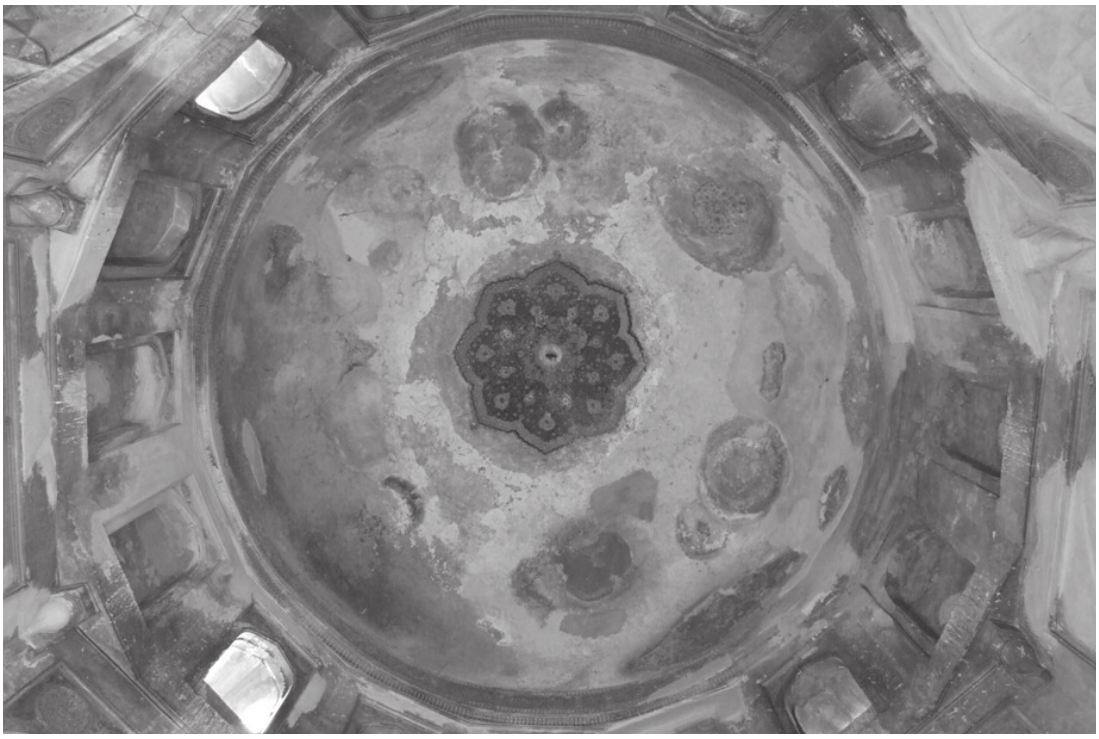

Resim 255: Anonim Türbe I, Kubbe Göbeğindeki Bezeme.

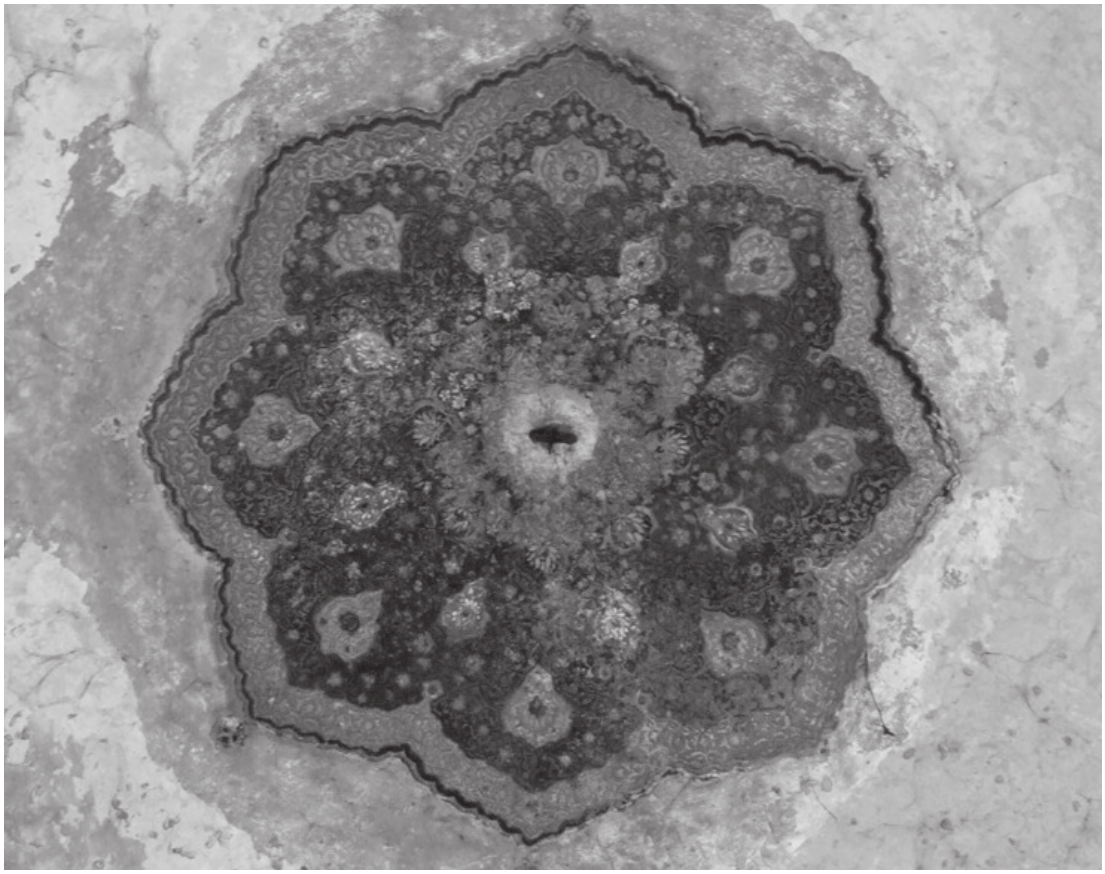

Resim 256: Anonim Türbe II, Genel Görünüş.

Resim 257: Anonim Türbe II, Batı ve Güney Cepheler.

Resim 258: Anonim Türbe II, Kuzeybatıdan Görünüş.

Resim 259: Anonim Türbe II, Kuzey Girişindeki Dekoratif Özellikler.

Resim 260: Anonim Türbe II, Doğu Kapısı (Solda) ve Güney Kapısı.

Resim 261: Anonim Türbe II, Giriş Nişlerinin Kemer Köşeliklerinden Örnek.

Resim 262: Anonim Türbe II, Üst Sağır Pencerelerin Kemer Köşeliklerinden Örnek.

Resim 263: Anonim Türbe II, Alt Sağır Pencerelerin Kemer Köşeliklerinden Örnek.

Resim 264: Anonim Türbe II, Alınlık ve Köşe Alemi.

Resim 265: Anonim Türbe II, Salondan Görünüş.

Resim 266: Anonim Türbe III, Genel Görünüş.

Resim 267: Anonim Türbe III, Kuzey Cephesi.

Resim 268: Anonim Türbe III, Doğu Cephesi.

Resim 269: Anonim Türbe III, Batı Cephesinin Önünden Görünüş.

Resim 270: Anonim Türbe III, Doğu Girişinin Kavsarası.

Resim 271: Anonim Türbe III, Cephe Dekorasyonundan Detay.

Resim 272: Anonim Türbe III, Köşe Çatrîsi ve Kaidesinden Detay.

Resim 273: Anonim Türbe III, Kubbe Kasnağı Dekorasyonu.

Resim 274: Anonim Türbe III, Salonun Batı Duvarından Görünüş.

Resim 275: Anonim Türbe III, Salonun Bezemelerinden Örnek.

Resim 276: Anonim Türbe III, Kubbeye Geçiş.

Resim 277: Anonim Türbe III, Üst Strüktür Süslemelerinden Örnek.

Resim 278: Anonim Türbe III, Kubbe İçi.

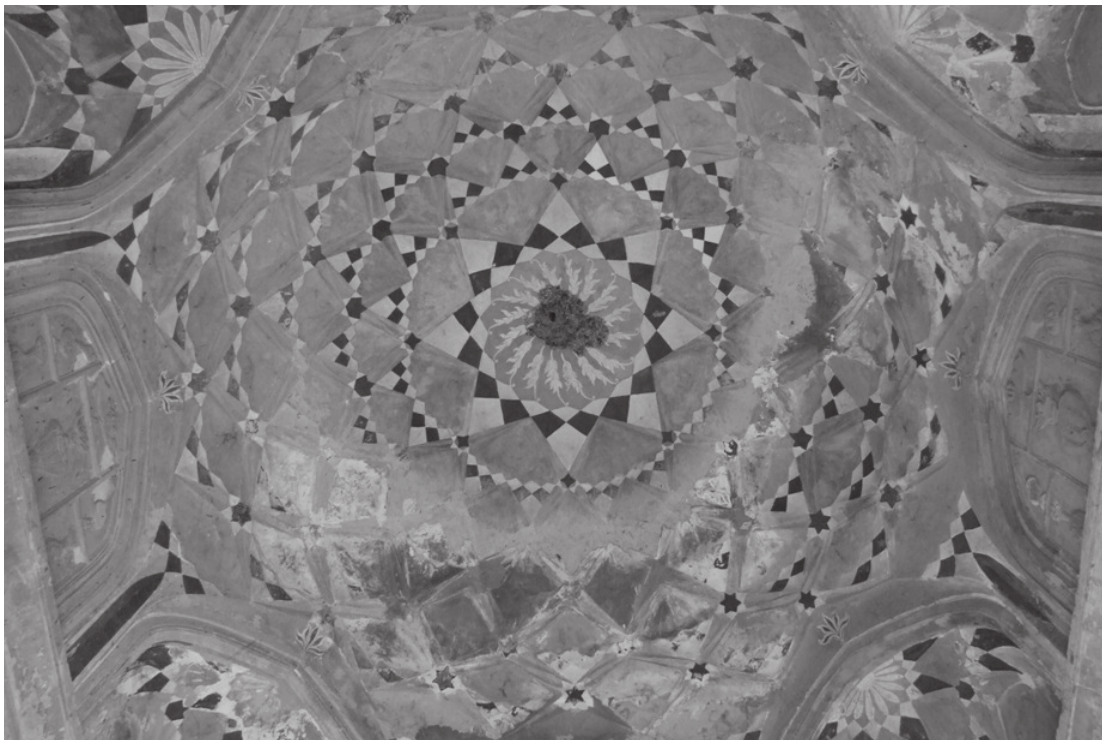

Resim 279: Anonim Türbe III, Zemin ve Örgü Lâhid.

Resim 280: Anonim Türbe IV, Türbe ve Çevresi.

Resim 281: Anonim Türbe IV, Kuzey Cephesi.

Resim 282: Anonim Türbe IV, Güney ve Doğu Cepheleri.

Resim 283: Anonim Türbe IV, Güneybatı Köşesinden Görünüş.

Resim 284: Anonim Türbe IV, Kemerli Açıklıktaki Ajurlu Panel Yatakları.

Resim 285: Anonim Türbe IV, Cephe Süslemelerinden Detay.

Resim 286: Anonim Türbe IV, Saçak Düzenlemesinden Arda Kalanlar.

Resim 287: Anonim Türbe IV, Salonun Zemini ve Doğu Duvarından Görünüş.

Resim 288: Anonim Türbe IV, Salonu Örten Tonoz.

Resim 289: Anonim Türbe IV, Girişin Üzerindeki Düz Atkılı Uygulama.

Resim 290: Arif Ali Şah Türbesi, Şah-ı Merdân Degâhı'nın Cümle Girişi.

Resim 291: Arif Ali Şah Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri.

Resim 292: Arif Ali Şah Türbesi, Kuzey Cephesi.

Resim 293: Arif Ali Şah Türbesi, Kubbe ve Kasnağı (Solda) ile Kasnağın Güney Yüzündeki Muhdes Yazı Örnekleri.

Resim 294: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Batı Duvarı (Solda) ve Kuzey Duvarı.

Resim 295: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Doğu Duvarı (Solda) ve Güney Duvarı.

Resim 296: Arif Ali Şah Türbesi, Salonun Muhdes Tavanı ve Arif Ali Şah'ın Lâhdi.

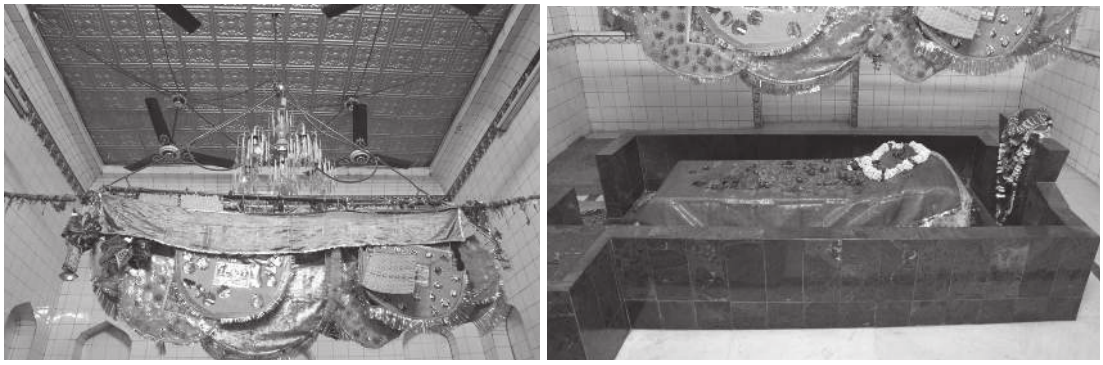

Resim 297: Edhem Han Türbesi, Genel Görünüş (Güneyden).

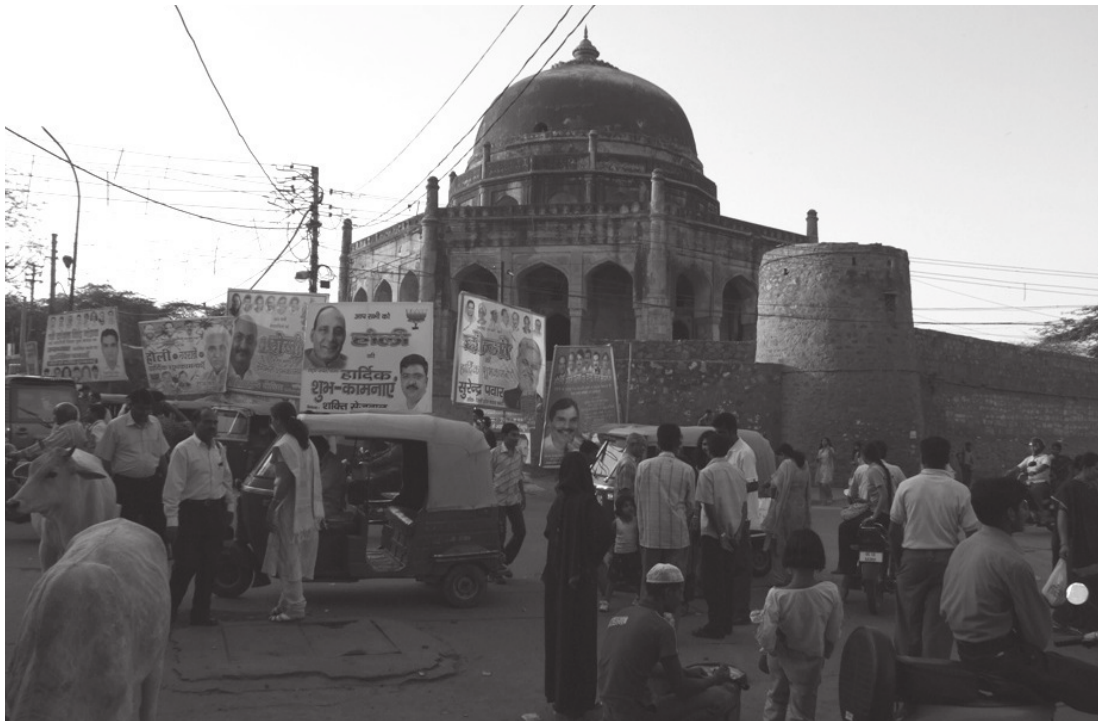

Resim 298: Edhem Han Türbesi, Surların Güney Doğu Cephesi.

Resim 299: Edhem Han Türbesi, Merdivenler.

Resim 300: Edhem Han Türbesi, Platform Terasını Kuşatan Yüksek Duvarlar.

Resim 301: Edhem Han Türbesi, Platform Terasının Batı Yönündeki Duvarlar.

Resim 302: Edhem Han Türbesi, Burçların İçten Görünüşü.

Resim 303: Edhem Han Türbesi, Güney Cephesi.

Resim 304: Edhem Han Türbesi, Revak Cephesinden Detay.

Resim 305: Edhem Han Türbesi, Revak Kemerlerinin Bezemelerinden Örnek.

Resim 306: Edhem Han Türbesi, Revak Kemerlerinin Üstündeki Geometrik Motifli Friz Bakıyyesi.

Resim 307: Edhem Han Türbesi, Revak Kemer Köşeliklerinden Madalyon Örneği.

Resim 308: Edhem Han Türbesi, Kubbe ve Kasnağı.

Resim 309: Edhem Han Türbesi, Revaklardan Görünüş.

Resim 310: Edhem Han Türbesi, Revakların Üst Strüktürü.

Resim 311: Edhem Han Türbesi Revakların Orta Gözündeki Tromplu Kubbe Örneği

Resim 312: Edhem Han Türbesi, Revakların Orta Gözündeki Yelken Tonoz Örneği.

Resim 313: Edhem Han Türbesi, Revakların Köşelerindeki Tonozlardan Örnek.

Resim 314: Edhem Han Türbesi, Salonun Güney Geçidi.

Resim 315: Edhem Han Türbesi, Girişlerin Kemer Köşeliklerindeki Yıldızlardan Örnek.

Resim 316: Edhem Han Türbesi, Salonun Güney Geçidindeki Merdiven Girişi ve Geçidin Örtüsü.

Resim 317: Edhem Han Türbesi, Salonun Basık Sivri Tonozlu Geçitlerinden Örnek ve Kemerlerin İç Yüzlerindeki Stüko Dekorasyon Bakıyyesi.

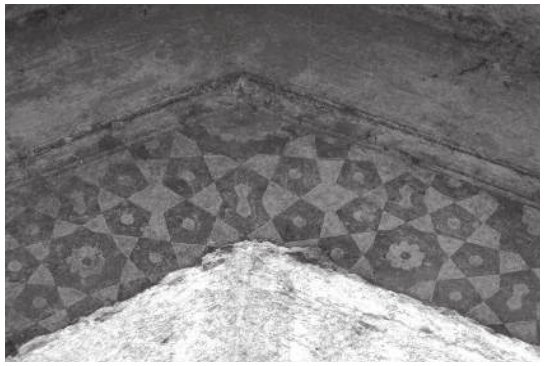

Resim 318: Edhem Han Türbesi, Salondan Görünüş.

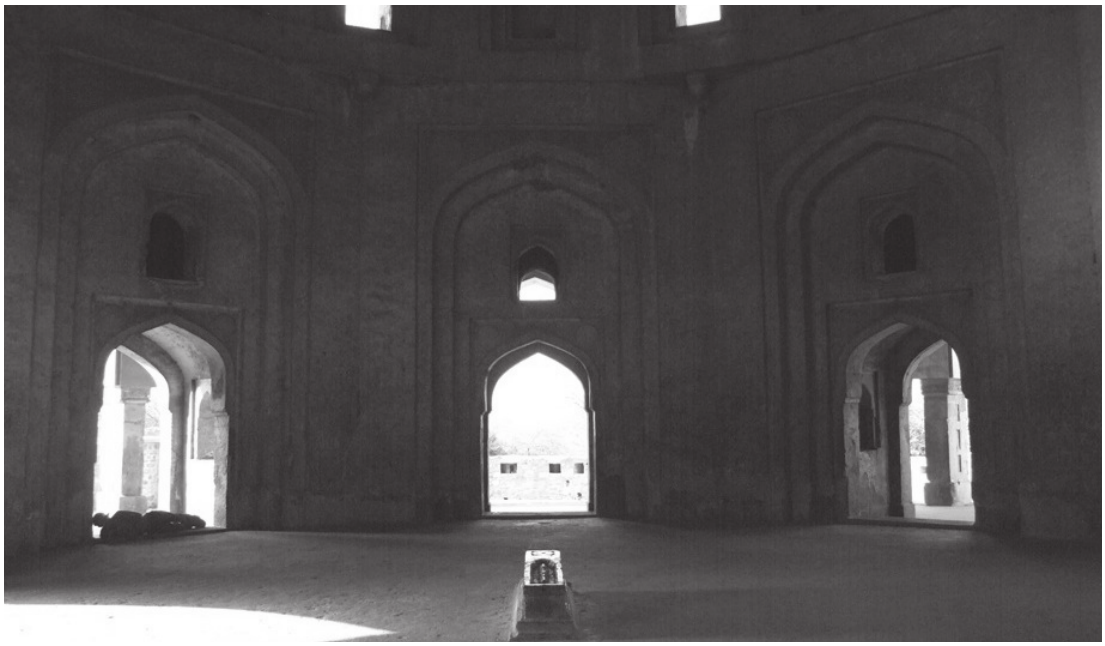

Resim 319: Edhem Han Türbesi, Salonun Sekizgen Duvarlarından Örnek.

Resim 320: Edhem Han Türbesi, Salondaki Büyük Kemerlerin Köşeliklerinden İki Madalyon Örneği.

Resim 321: Edhem Han Türbesi, Salondaki Giriş Kemerlerinin Köşeliklerinden İki Madalyon Örneği.

Resim 322: Edhem Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Görünüş.

Resim 323: Edhem Han Türbesi, Kubbe İçi.

Resim 324: Edhem Han Türbesi, Göbek Bezemesi.

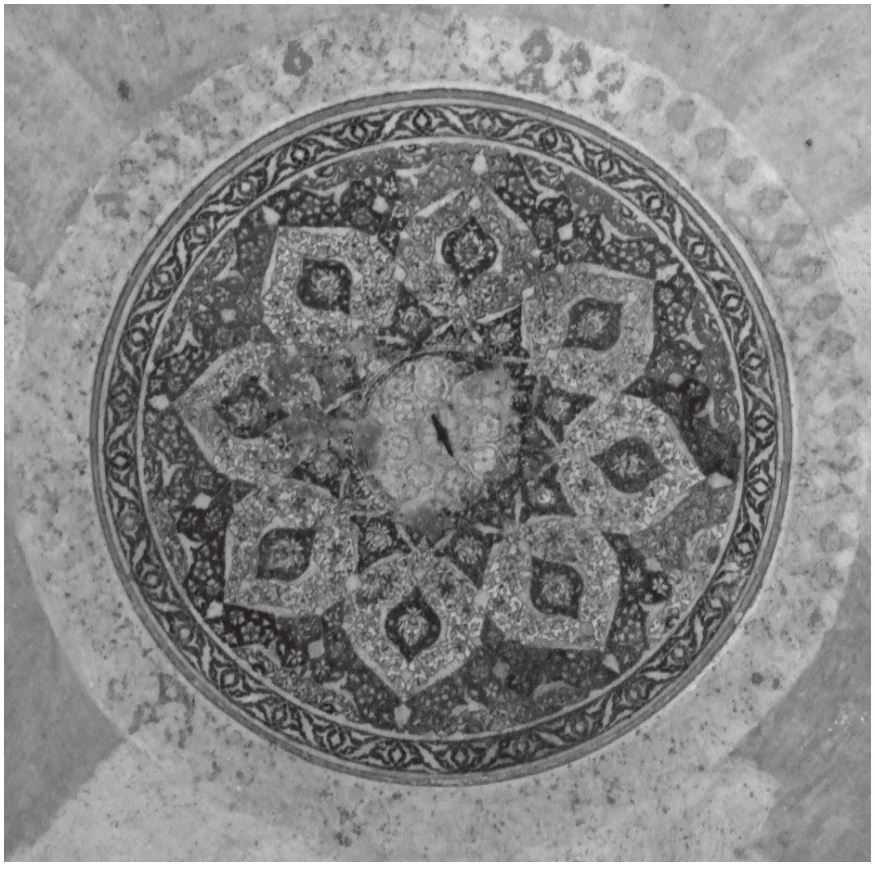

Resim 325: Edhem Han Türbesi, Edhem Han'ın Lâhdi.

Resim 326: Muhammed Kulı Han Türbesi, Çeşitli İlâvelerle Köşke Dönüştürülen Türbenin (Solda) Eski (1843) Bir Resmi.

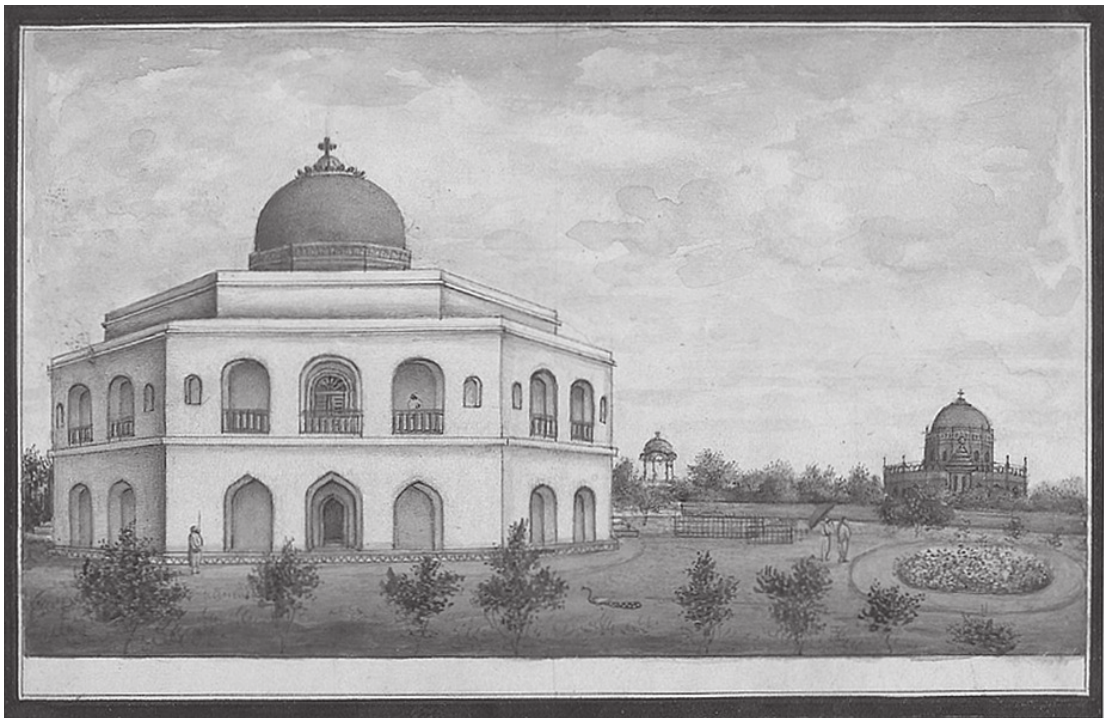

Kay. Metcalfe Albümü'nden, British Library, www.bl.uk

Resim 327: Muhammed Kulı Han Türbesi, Doğu Cihetindeki Teraslı Yapı ve Arka Plandaki Türbe.

Resim 328: Muhammed Kulı Han Türbesi, Batıdan Genel Görünüş.

Resim 329: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kuzeyden Görünüş.

Resim 330: Muhammed Kulı Han Türbesi, Platformu Kuşatan İlâveler.

Resim 331: Muhammed Kulı Han Türbesi, Platformun Güney Terasından Görünüş.

Resim 332: Muhammed Kulı Han Türbesi, Mezar Odası Dehlizine Giriş (Güney).

Resim 333: Muhammed Kulı Han Türbesi, Molozla Dolu Dehliz ve Mezar Odası.

Resim 334: Muhammed Kulı Han Türbesi, Doğu Cephesi.

Resim 335: Muhammed Kulı Han Türbesi, Taçkapı Tonozlarından Örnek.

Resim 336: Muhammed Kulı Han Türbesi, Tâlî Cephe Yarım Kubbelerinden Örnek.

Resim 337: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephelerdeki Madalyonlardan Örnek.

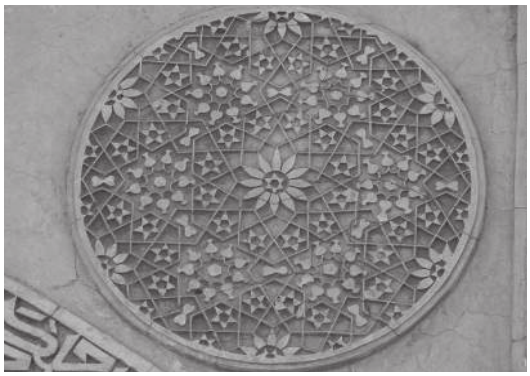

Resim 338: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephelerden İki Madalyon Örneği.

Resim 339: Muhammed Kulı Han Türbesi, Cephe Bezemelerinden Detay.

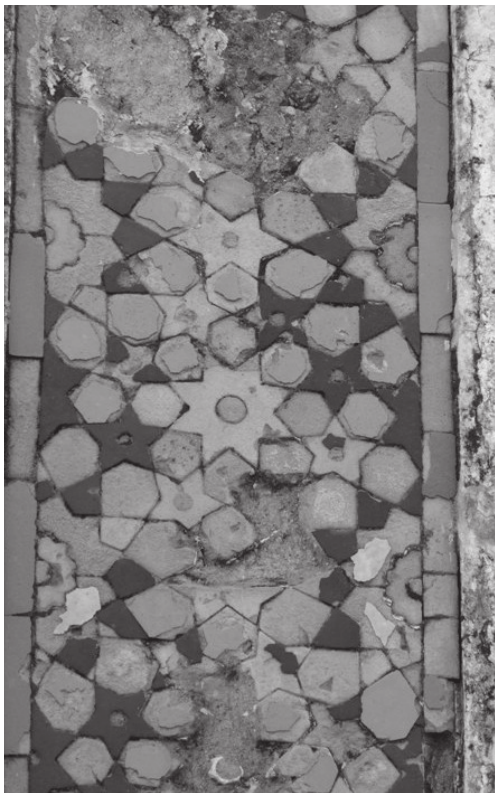

Resim 340: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe.

Resim 341: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe Kasnağı ve Seğirdim Yeri.

Resim 342: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salondan Görünüş ve Seğirdim Yeri Merdiveninin Girişi.

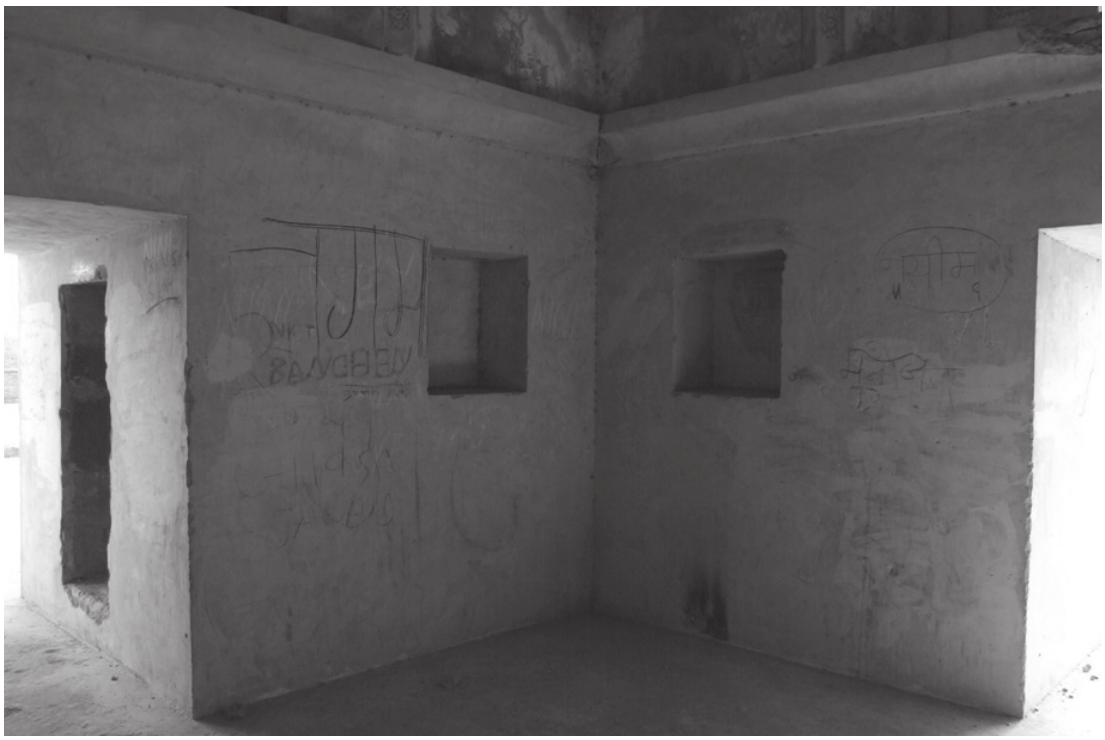

Resim 343: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salon Duvarlarının Yükselişi.

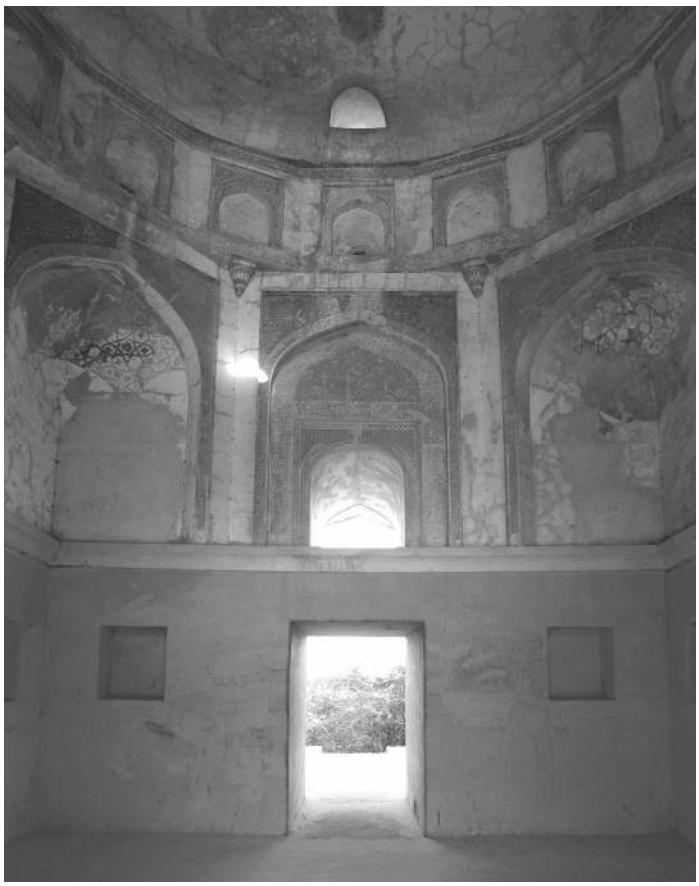

Resim 344: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Stüko Bezeme Örneği.

Resim 345: Muhammed Kulı Han Türbesi, Salonun Üst Strüktüründen Stüko Bezeme Örneği Detayı.

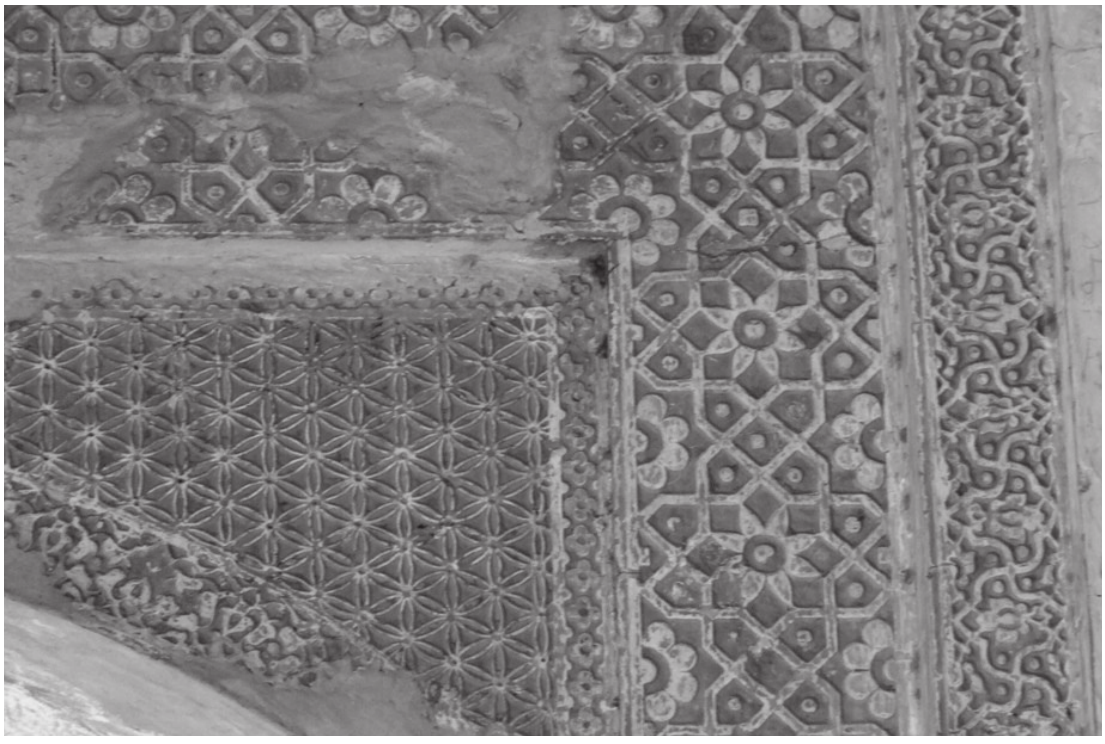

Resim 346: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe İçi.

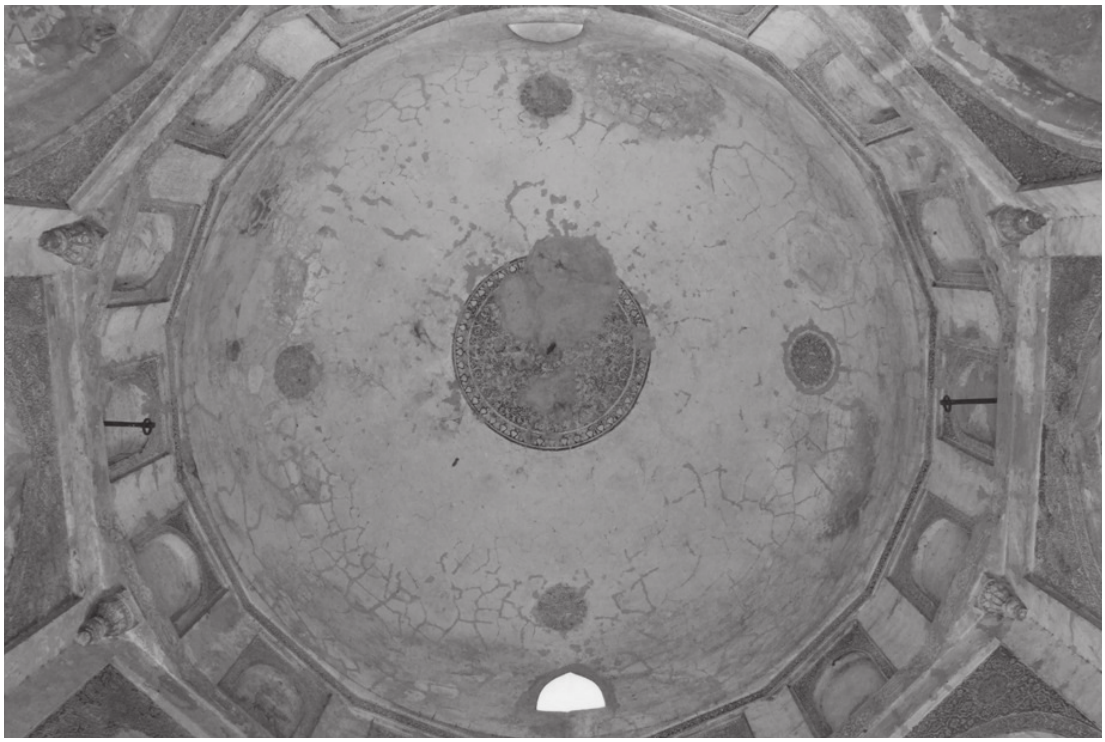

Resim 347: Muhammed Kulı Han Türbesi, Kubbe Göbeğindeki Bezeme.

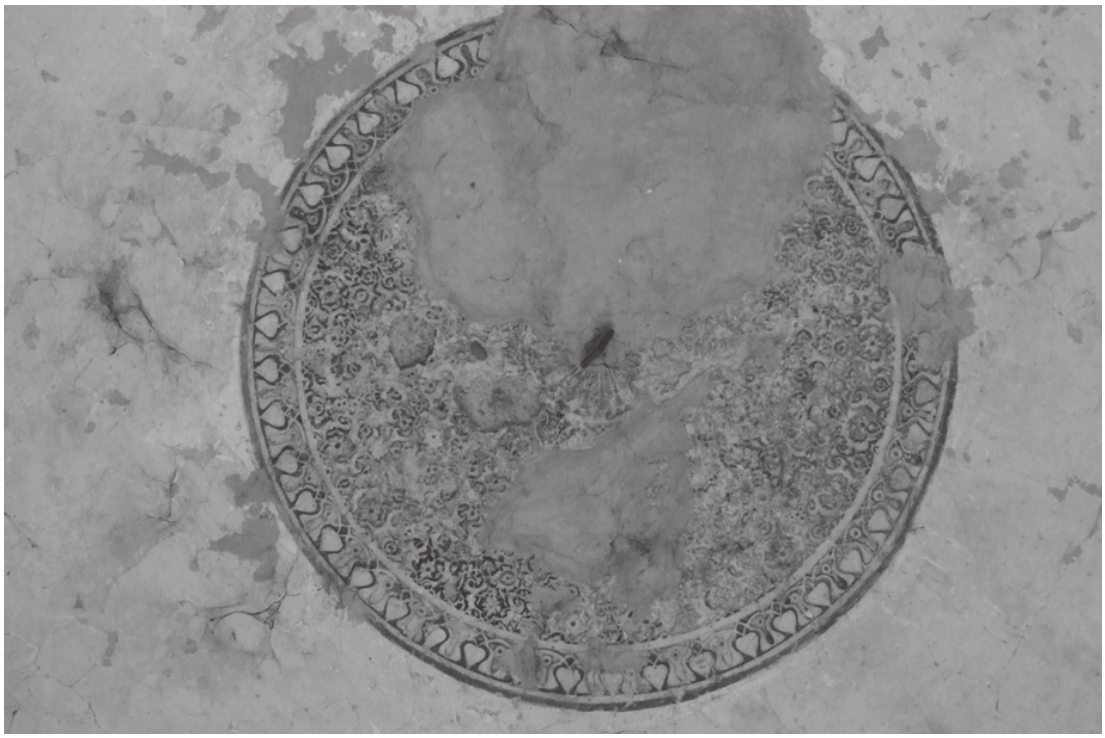

Resim 348: Burc-ı Lâl Bangla, Avlunun Batı Duvarı ve Taçkapısı.

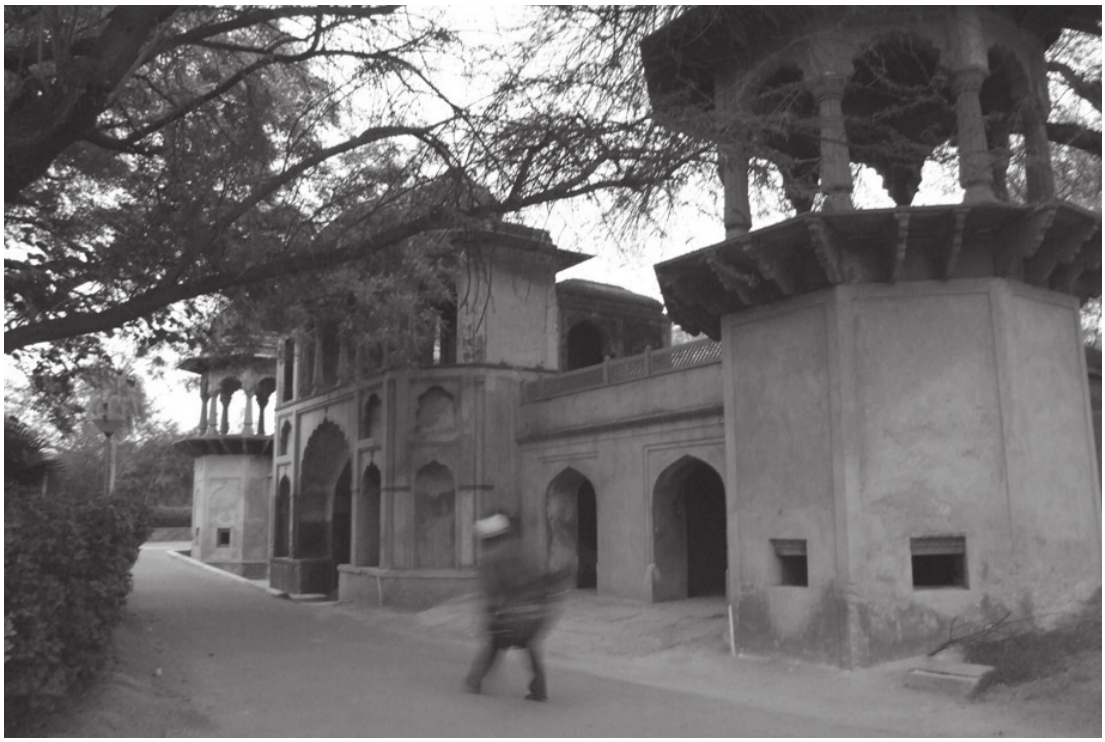

Resim 349: Burc-ı Lâl Bangla, Seyyid Âbid Türbesi Olarak Anılan Yapının Feyz Ali Han Tarafından Hazırlanan H.1262/M.1846 Tarihli Gravürü.

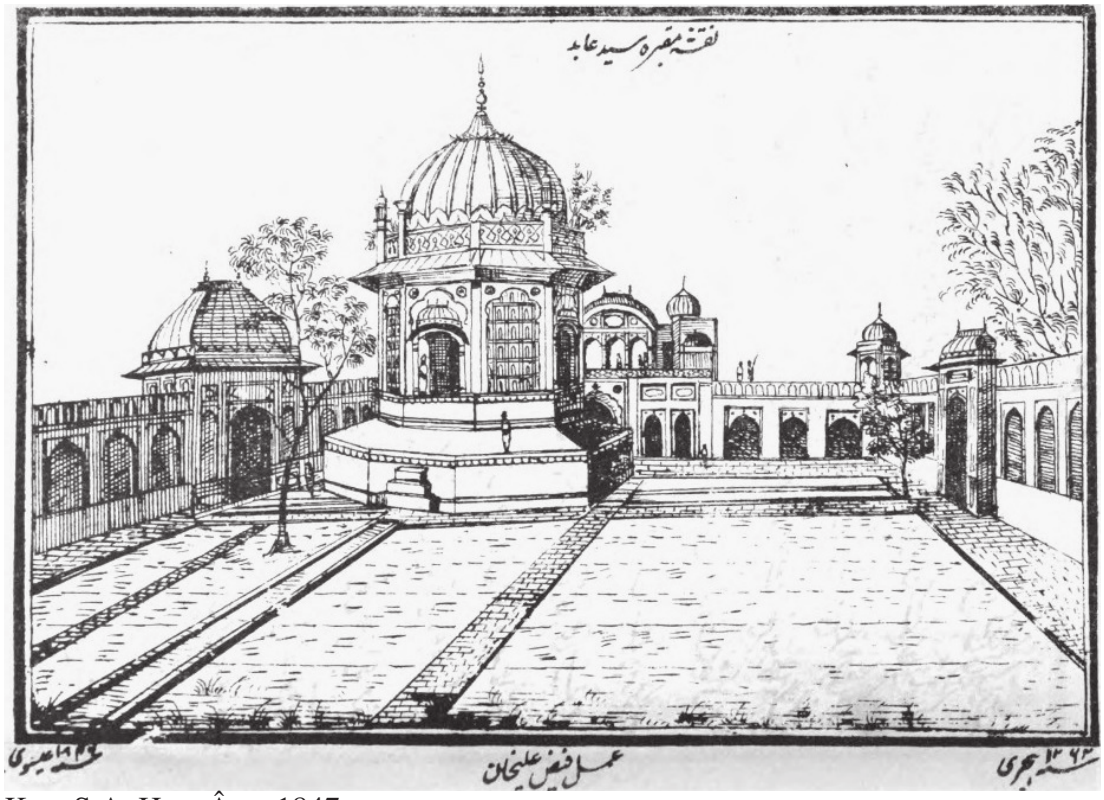

Kay. S.A. Han, Âsar 1847.

Resim 350: Burc-ı Lâl Bangla, Batıdan Genel Görünüş.

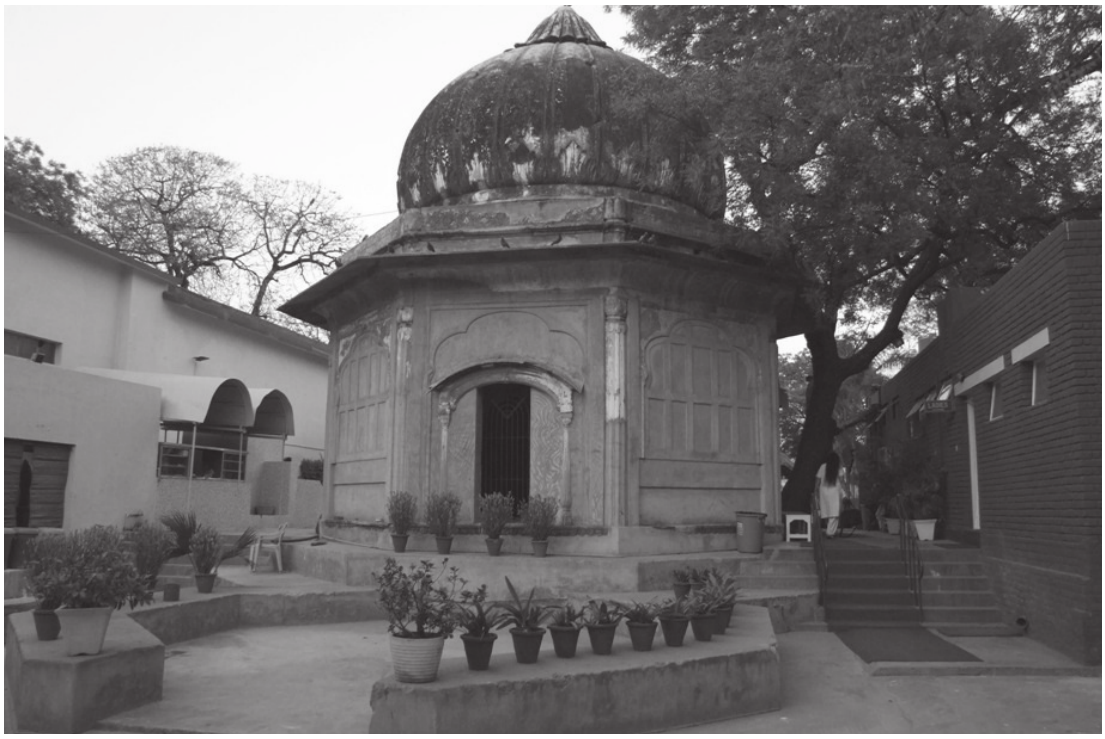

Resim 351: Burc-ı Lâl Bangla, Doğu Girişi.

Resim 352: Burc-ı Lâl Bangla, Cephedeki Madalyon Bakıyyesi.

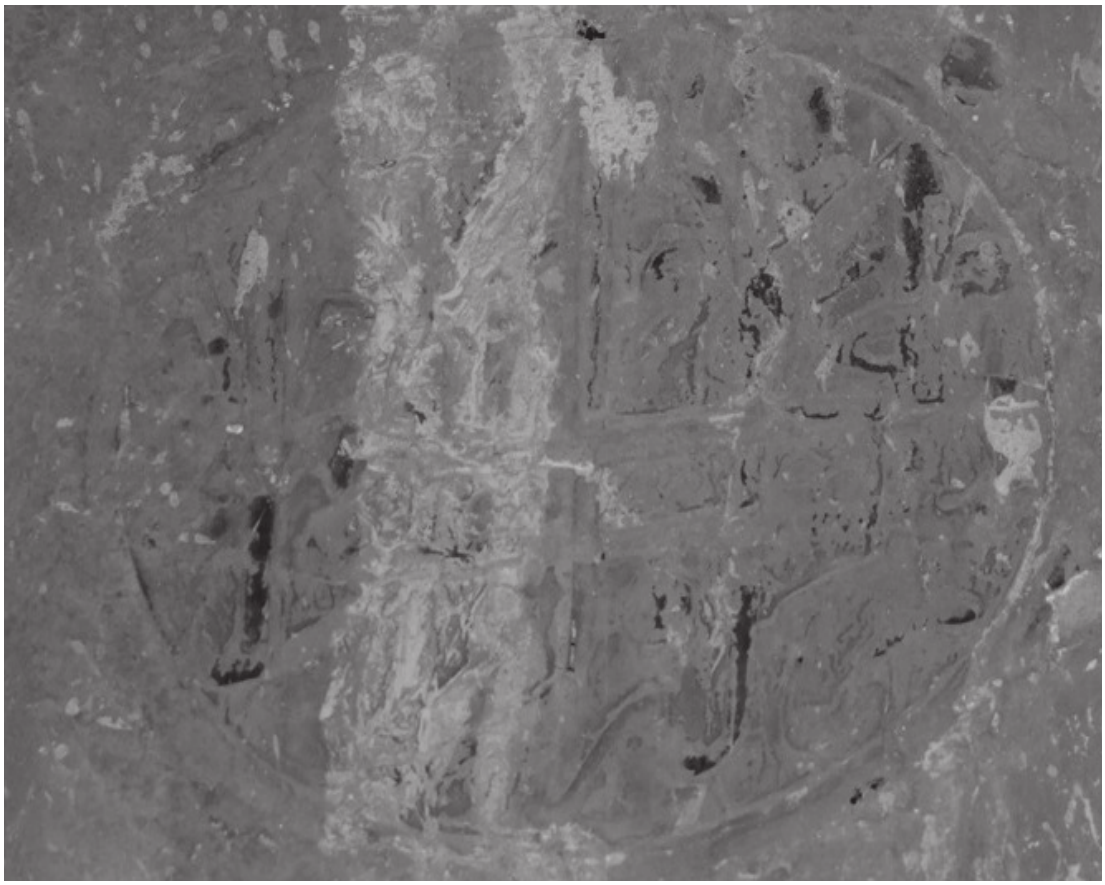

Resim 353: Burc-ı Lâl Bangla, Kubbe ve Alemi.

Resim 354: Burc-ı Lâl Bangla, Salonun Kuzey Duvarı.

Resim 355: Burc-ı Lâl Bangla, Salondaki Kuşak Yazısı ve Bezeme Bakıyyeleri.

Resim 356: Burc-ı Lâl Bangla, Kuzey Girişindeki Bezeme Bakıyyeleri ve Sonradan Kapatılan bengalî tonozlu Giriş Nişi.

Resim 357: Burc-ı Lâl Bangla, Kapatılan Kuzey Giriş Nişinden Görünüş.

Resim 358: Burc-ı Lâl Bangla, Doğu Duvarındaki, Tuğlaları Dökülen Kemer ve Kubbeye Geçiş.

Resim 359: Burc-ı Lâl Bangla, Üst Strüktürün Bezemelerinden Örnek.

Resim 360: Burc-ı Lâl Bangla, Kubbe İçi.

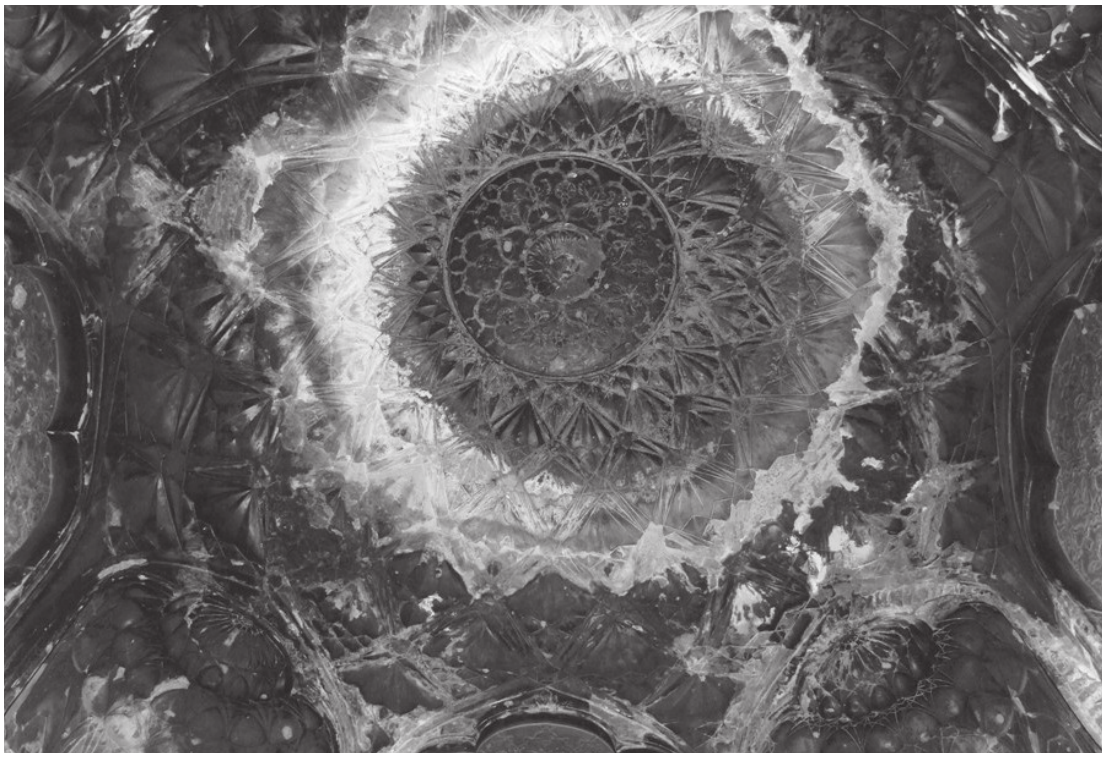

Resim 361: Sebz Burc, Genel Görünüş.

Resim 362: Sebz Burc, Doğudan Görünüş.

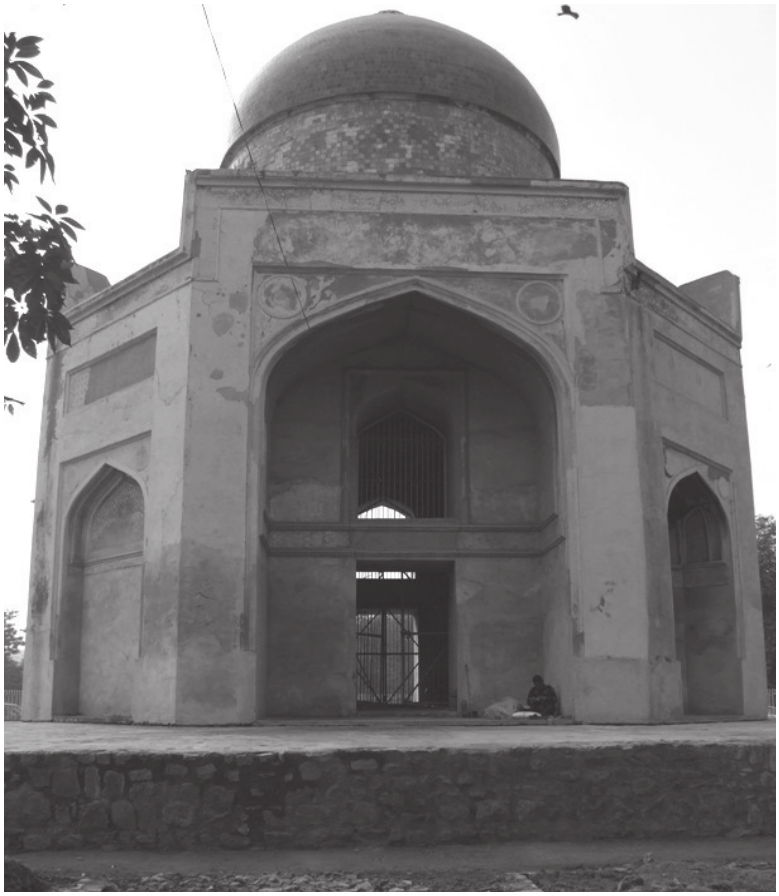

Resim 363: Sebz Burc, Güneyden Görünüş.

Resim 364: Sebz Burc, Güney Taçkapı Nişinden Görünüş.

Resim 365: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Sığ Nişin Bezemeleri.

Resim 366: Sebz Burc, Güneybatı Nişinin Kavsarası.

Resim 367: Sebz Burc, Güneybatı Nişinin Kavsara Bezemelerinden Detay.

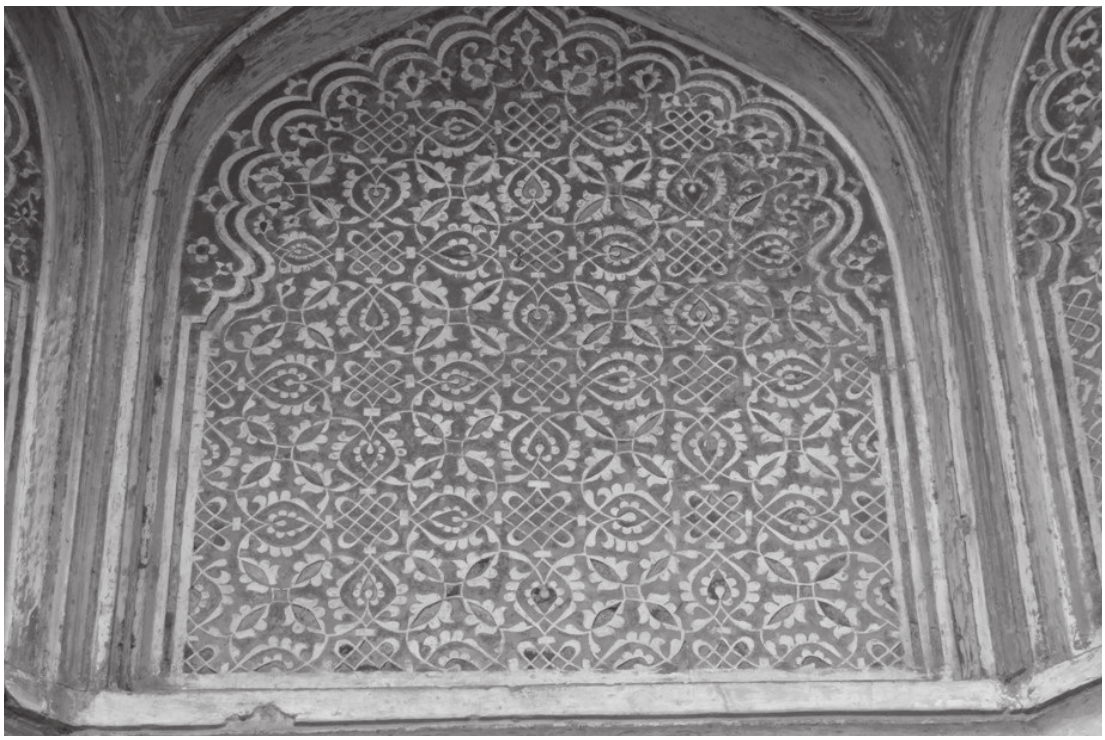

Resim 368: Sebz Burc, Kuzeybatı Nişinin Kavsarası.

Resim 369: Sebz Burc, Kuzeybatı Nişinin Kavsara Bezemelerinden Detay.

Resim 370: Sebz Burc, Kuzeydoğu Nişinin Kavsarası.

Resim 371: Sebz Burc, Kuzeydoğu Nişi Kavsara Bezemelerinden Detay.

Resim 372: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyon.

Resim 373: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detay.

Resim 374: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon

Resim 375: Sebz Burc, Güneydoğu Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detey.

Resim 376: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyon

Resim 377: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sağ Köşeliğinde Yer Alan Madalyondan Detey.

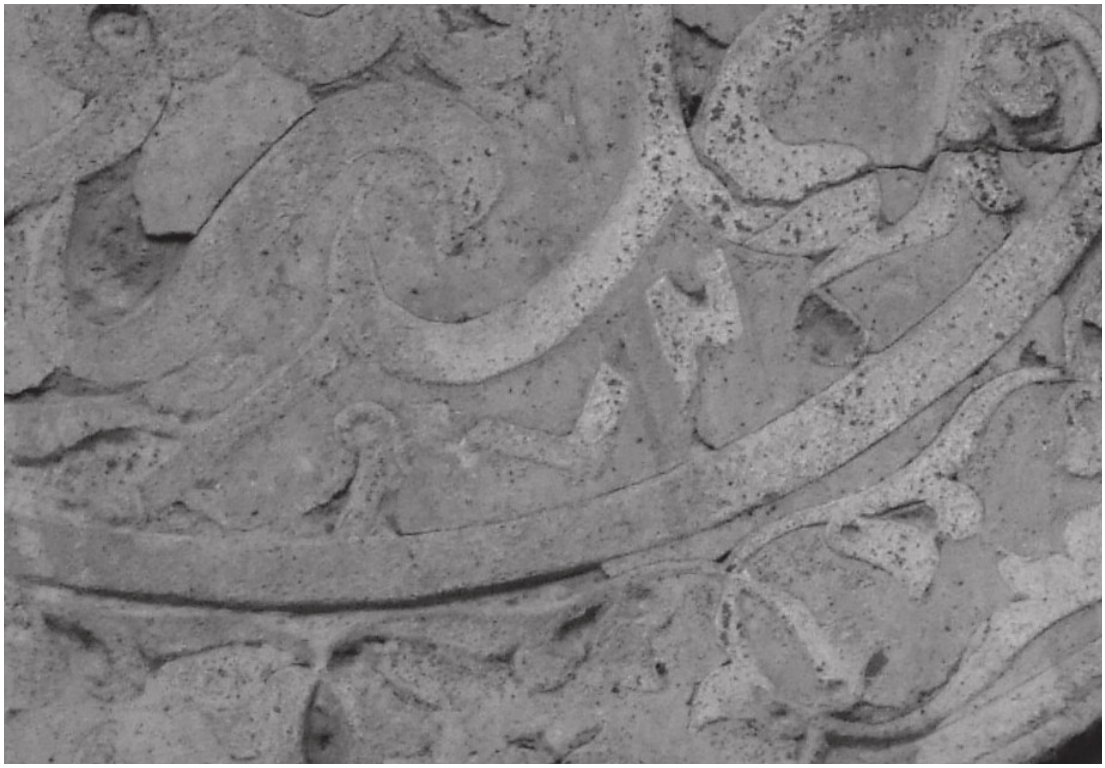

Resim 378: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon

Resim 379: Sebz Burc, Güneybatı Cephedeki Kemerin Sol Köşeliğinde Yer Alan Madalyon

Resim 380: Sebz Burc, Kuzeybatı Cephedeki Madalyon Örneği.

Resim 381: Sebz Burc, Kubbe ve Kasnağı.

Resim 382: Sebz Burc, Kasnağın Yüzeyindeki Çini Kalıntıları.

Resim 383: Sebz Burc, Seğirdim Yerinden Görünüş.

Resim 384: Sebz Burc, İç Kubbe Tümseği ve Kasnağın İçinden.

Resim 385: Sebz Burc, Dış Kubbe İçinden Görünüş.

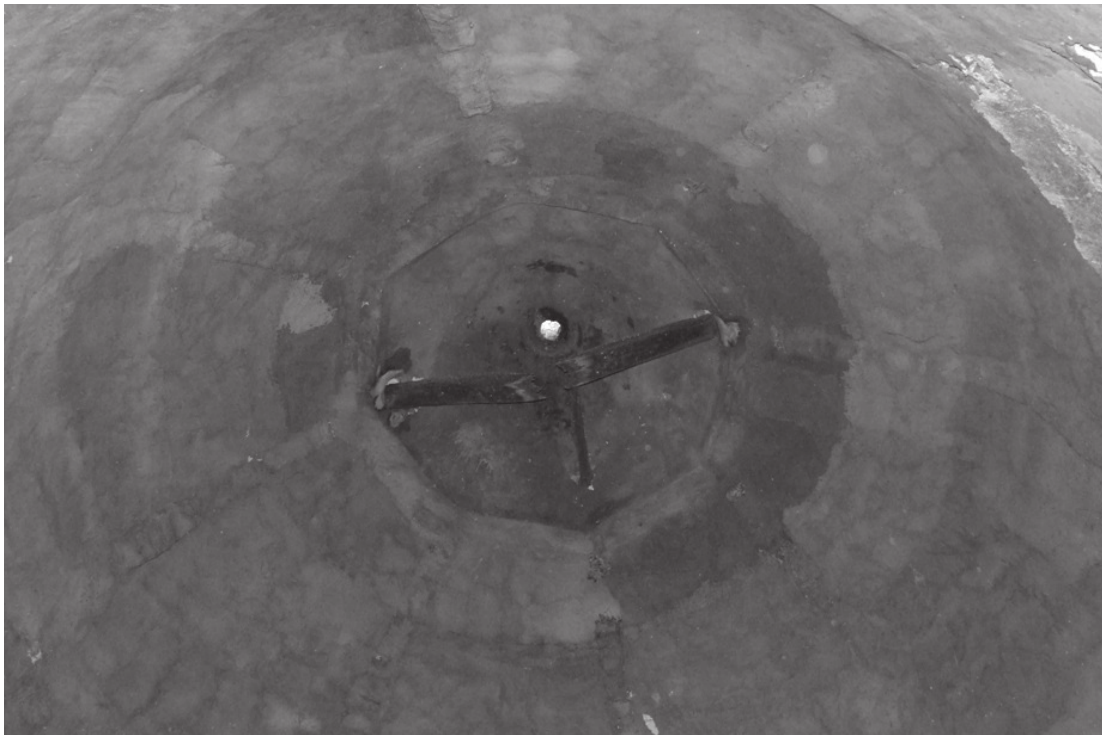

Resim 386: Sebz Burc, Salonun Güney Duvarı.

Resim 387: Sebz Burc, Kubbeye Geçişler.

Resim 388: Sebz Burc, Kubbe İçi.

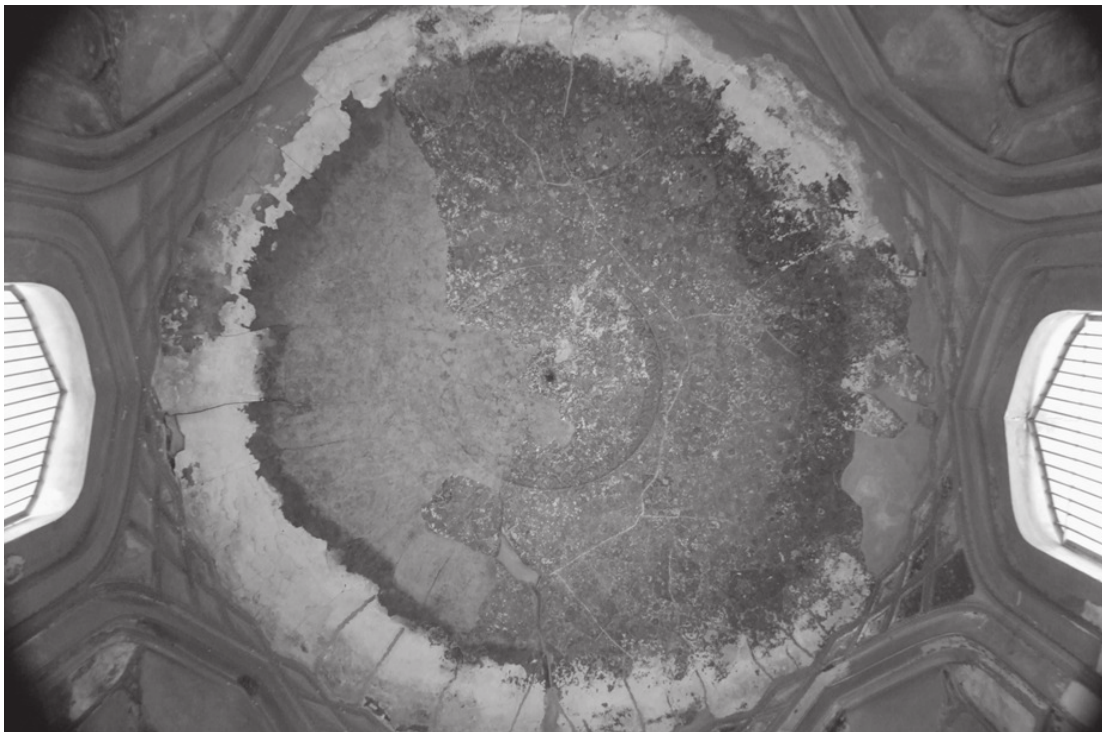

Resim 389: Sebz Burc, Kubbe İçindeki Bezeme Bakıyyeleri.

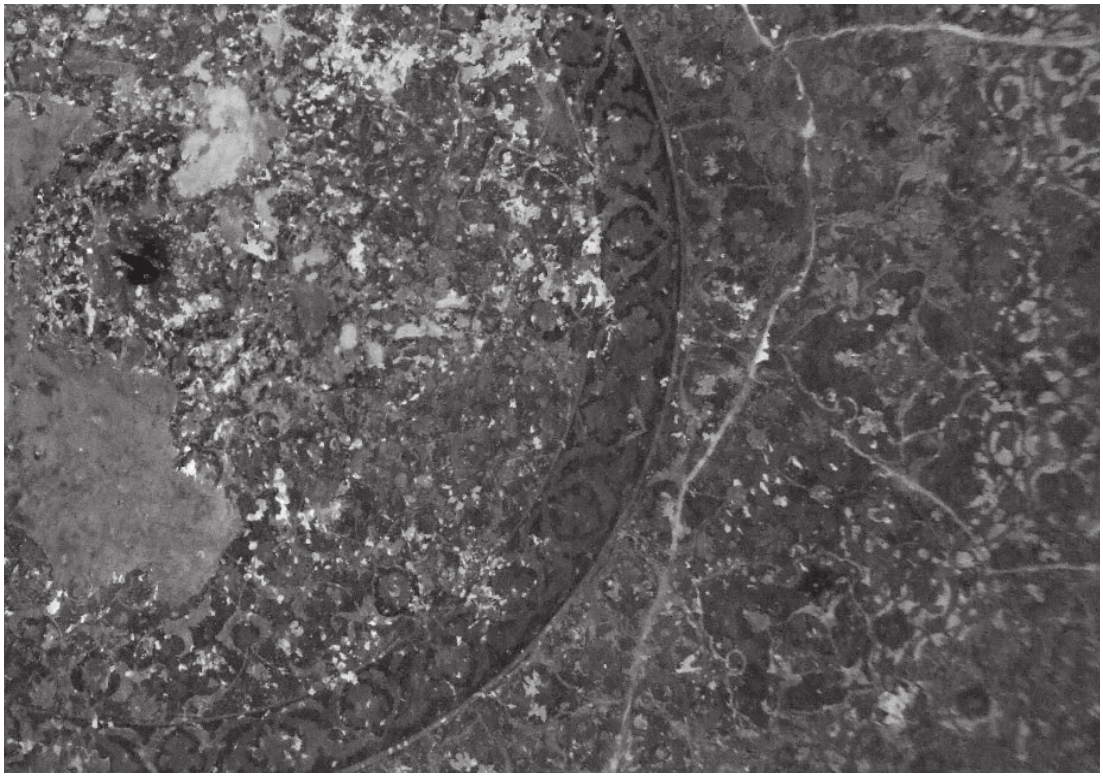

Resim 390: Efservâlâ Türbesi, Genel Görünüş.

Resim 391: Efservâlâ Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 392: Efservâlâ Türbesi, Güney Cephesi.

Resim 393: Efservâlâ Türbesi, Kuzey Cephesi.

Resim 394: Efservâlâ Türbesi, Tâlî Cephe Yarım Sekizgen Nişi (Kuzeybatı).

Resim 395: Efservâlâ Türbesi, Cephelerdeki Kakma İşçiliğinden Örnek.

Resim 396: Efservâlâ Türbesi, Köşe Sütünceleri.

Resim 397: Efservâlâ Türbesi, Cephelerin Sağır Pencere Kemer Köşeliği Örneği.

Resim 398: Efservâlâ Türbesi, Kubbe ve Kasnağı.

Resim 399: Efservâlâ Türbesi, Seğirdim Yeri.

Resim 400: Efservâlâ Türbesi, İç Kubbe Tümseği ve Kasnağın İçten Görünüşü.

Resim 401: Efservâlâ Türbesi, Salonun Batı Eyvanından Görünüş ve Sığ Tutulan Güney Eyvanı (Solda).

Resim 402: Efservâlâ Türbesi, Üst Strüktür.

Resim 403: Efservâlâ Türbesi, Kubbe İçi.

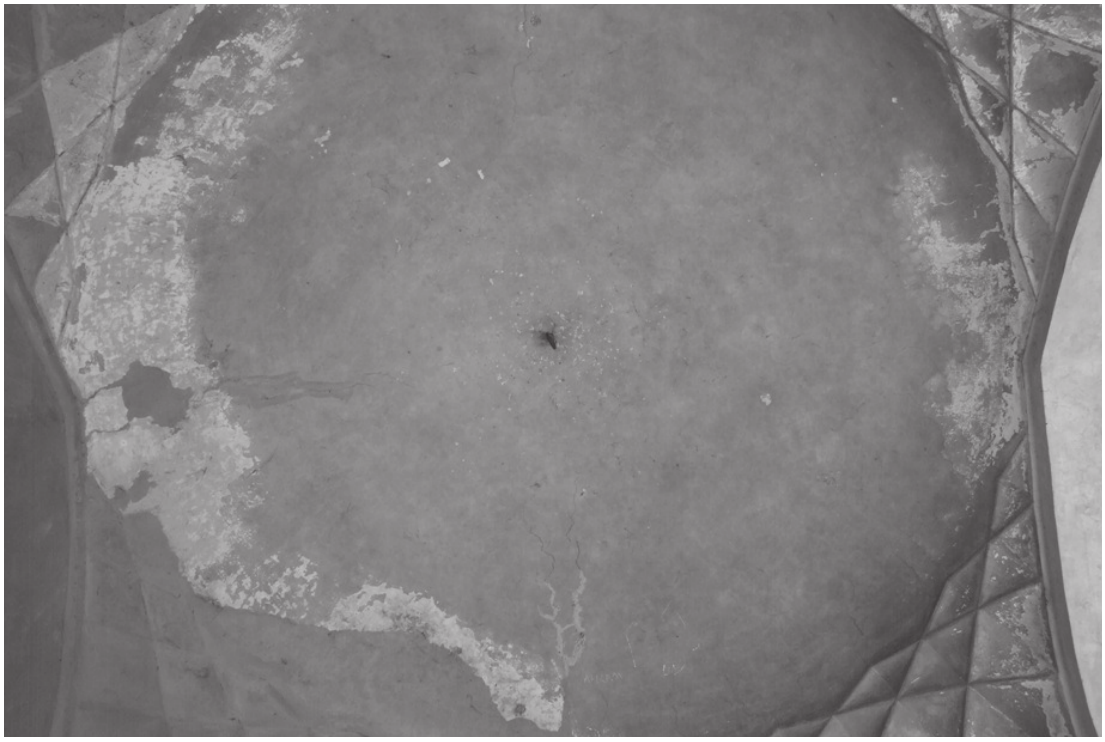

Resim 404: Efservâlâ Türbesi, Salonun Doğusundaki Lâhdin Genel Görünüşü ve Yazılı Madalyon.

Resim 405: Efservâlâ Türbesi, Salonun Doğusundaki Lâhdin Batı Yüzünden Detay.

Resim 406: Efservâlâ Türbesi, Kırmızı Taştan yapılmış Lâhid ve Arka Planda Salonun Merkezindeki Mermer Lâhid

Resim 407: Nila Künbed, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 408: Nila Künbed, Kuzeybatıdan Görünüş.

Resim 409: Nila Künbed'in Batısındaki Bahçe Duvarı Bakıyyesi.

Resim 410: Nila Künbed, Güneybatı Cepheden Görünüş.

Resim 411: Nila Künbed, Güneyden Görünüş.

Resim 412: Nila Künbed, Kuzeyden Görünüş.

Resim 413: Nila Künbed, Kuzey Cepheden Detay.

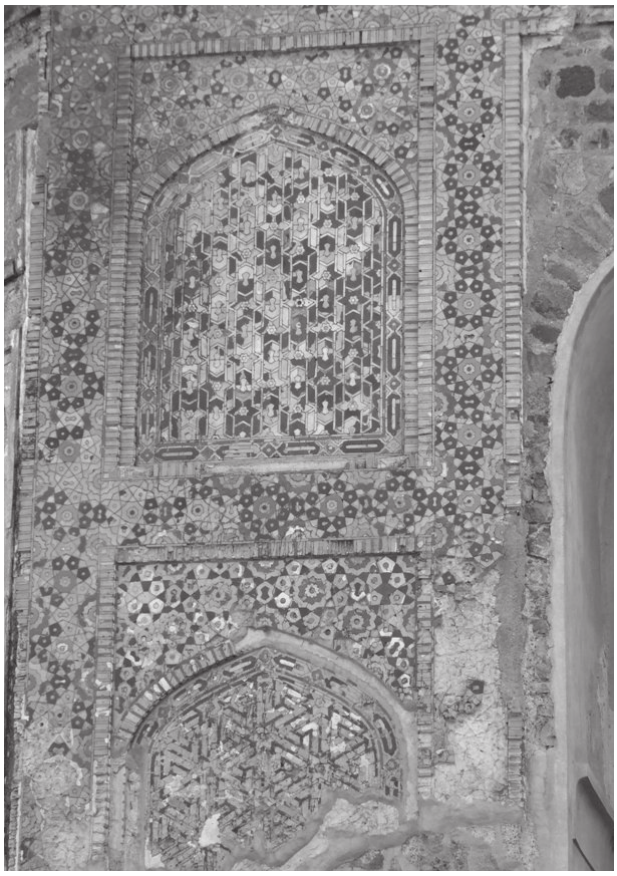

Resim 414: Nila Künbed, Kuzey Cephe Çini Dekorasyon Detayı.

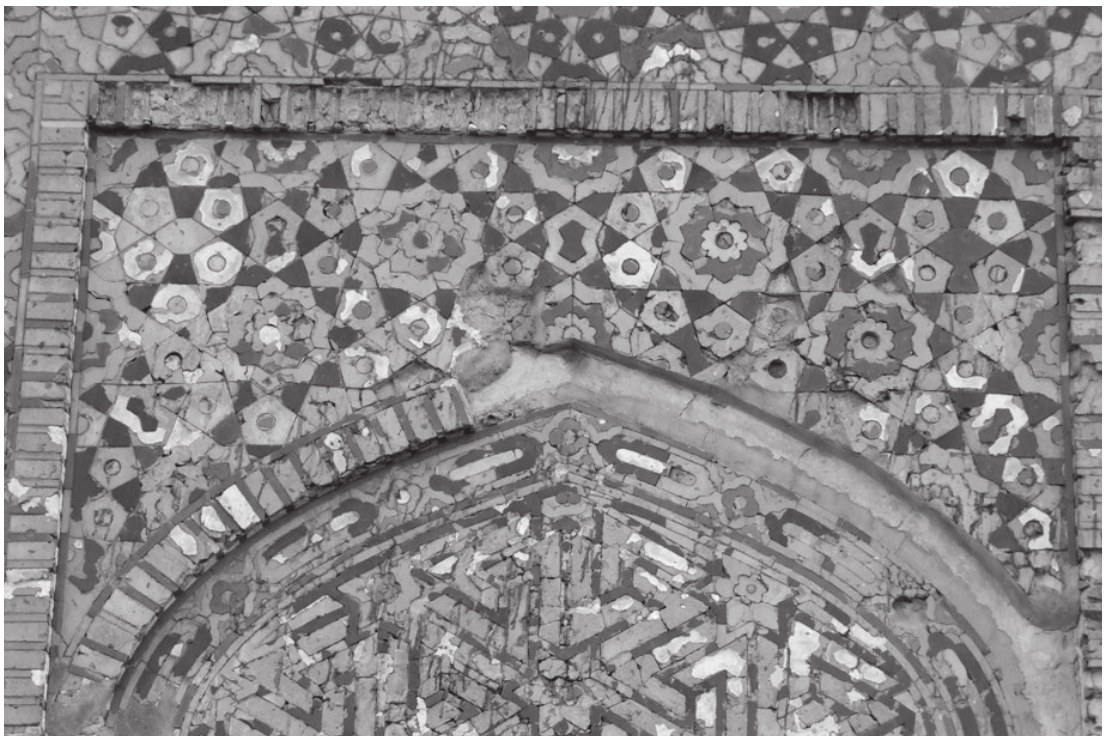

Resim 415: Nila Künbed, Kuzeydoğu Cephe Sağır Nişindeki Kavsara Süslemesi.

Resim 416: Nila Künbed, Güneydoğu Cephe Sağır Nişindeki Süsleme Kalıntıları.

Resim 417: Nila Künbed Kubbesi ve Kasnağı.

Resim 418: Nila Künbed, Kubbe ve Kasnaktaki Çini Süsleme.

Resim 419: Nila Künbed, Kubbe Formu ve Alemi.

Resim 420: Nila Künbed, Kasnak ve Seğirdim Yerinden İki Görünüş.

Resim 421: Nila Künbed, İç Mekân.

Resim 422: Nila Künbed, Salonun Üstten Görünüşü.

Resim 423: Nila Künbed, Salon Duvarlarının Yükselişi.

Resim 424: Nila Künbed, İç Mekândan Madalyon Örnekleri.

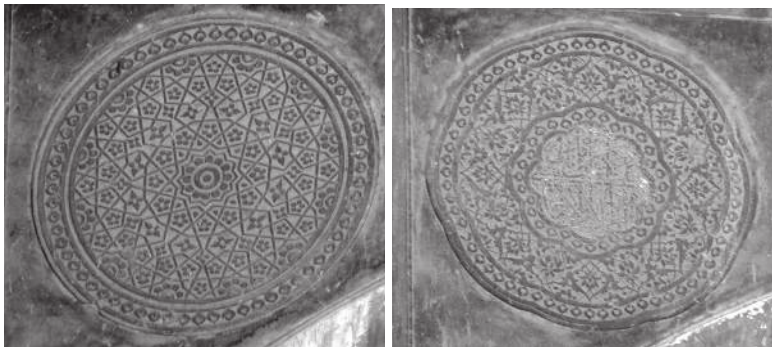

Resim 425: Nila Künbed, İç Mekândan Madalyon Örnekleri.

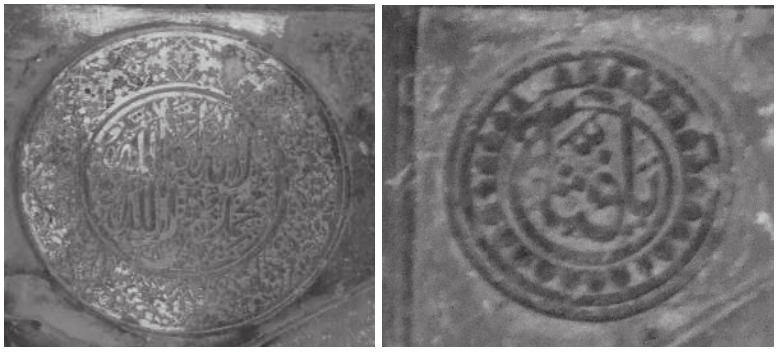

Resim 426: Nila Künbed, Kemeri Taçlandıran Hataî (İç mekândan).

Resim 427: Nila Künbed, Kubbe Eteği.

Resim 428: Nila Künbed, Kubbe İçi Bezemeleri.

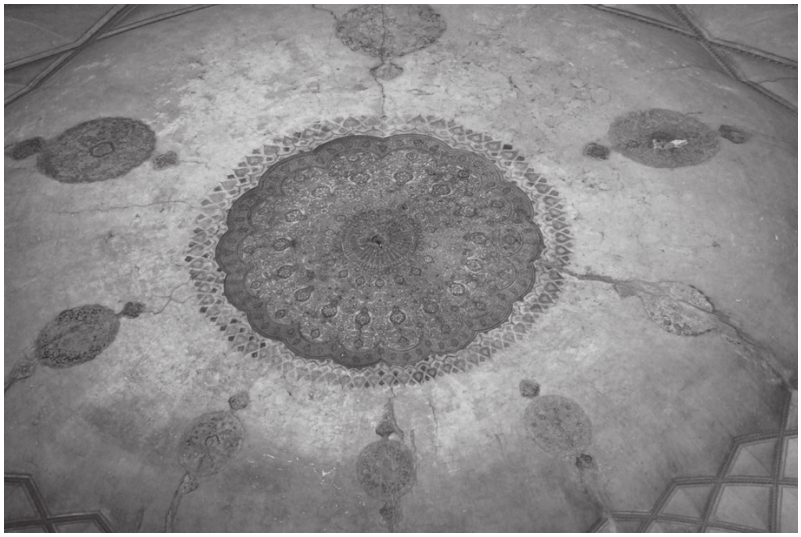

Resim 429: Nila Künbed, Kubbe Göbeğinden Detay.

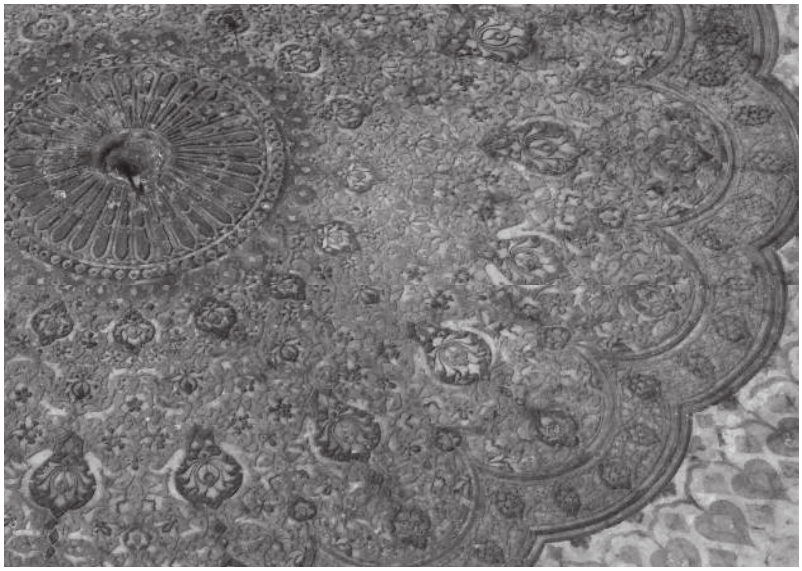

Resim 430: Şemsüddin/Şemsi/Chaumachi Han Türbesi,.

Kay. R.Nanda vd. Delhi The Built Heritage, Cild: 2, s. 250, no. F276.

Resim 431: Anonim Türbe V.

Kay. R.Nanda vd. Delhi The Built Heritage, Cild: 1, s. 232, no. D153

Resim 432: Seyyid Âbid Türbesi, Güneybatıdan Görünüş.

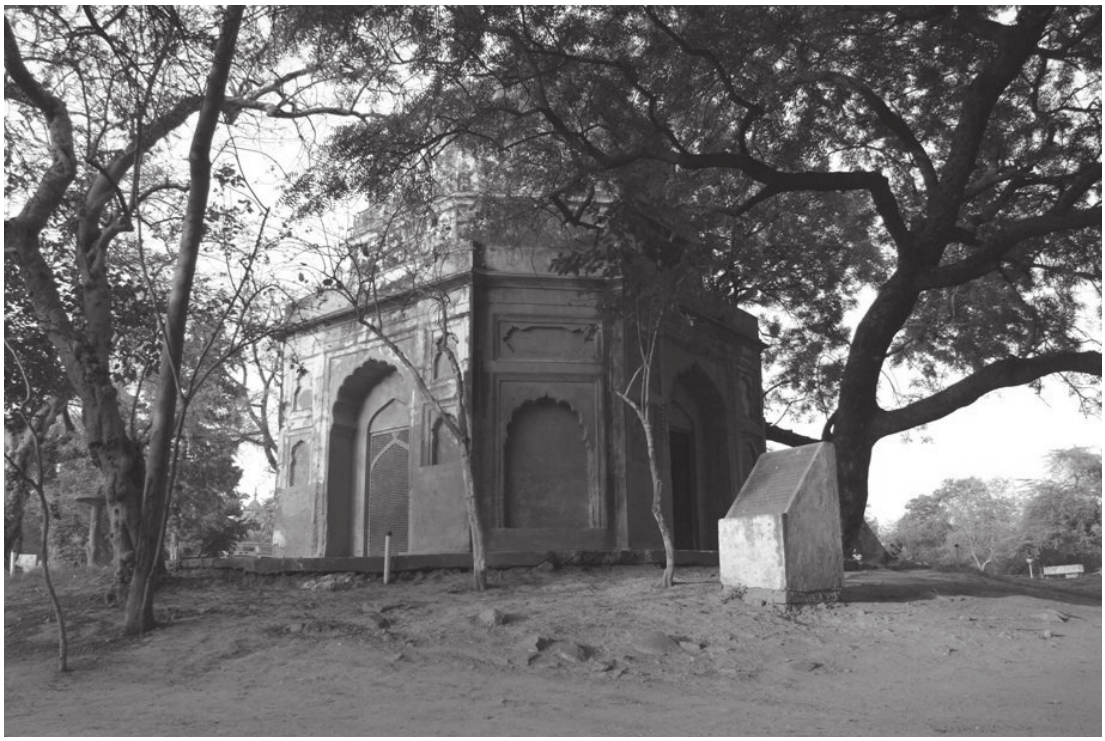

Resim 433: Seyyid Âbid Türbesi, Batı Cephenin Önünden Görünüş.

Resim 434: Seyyid Âbid Türbesi, Kuzeydoğu Cepheden Detay (Solda) ve Ajurlu Panel Örneği.

Resim 435: Seyyid Âbid Türbesi, Güney Cephe ve Giriş.

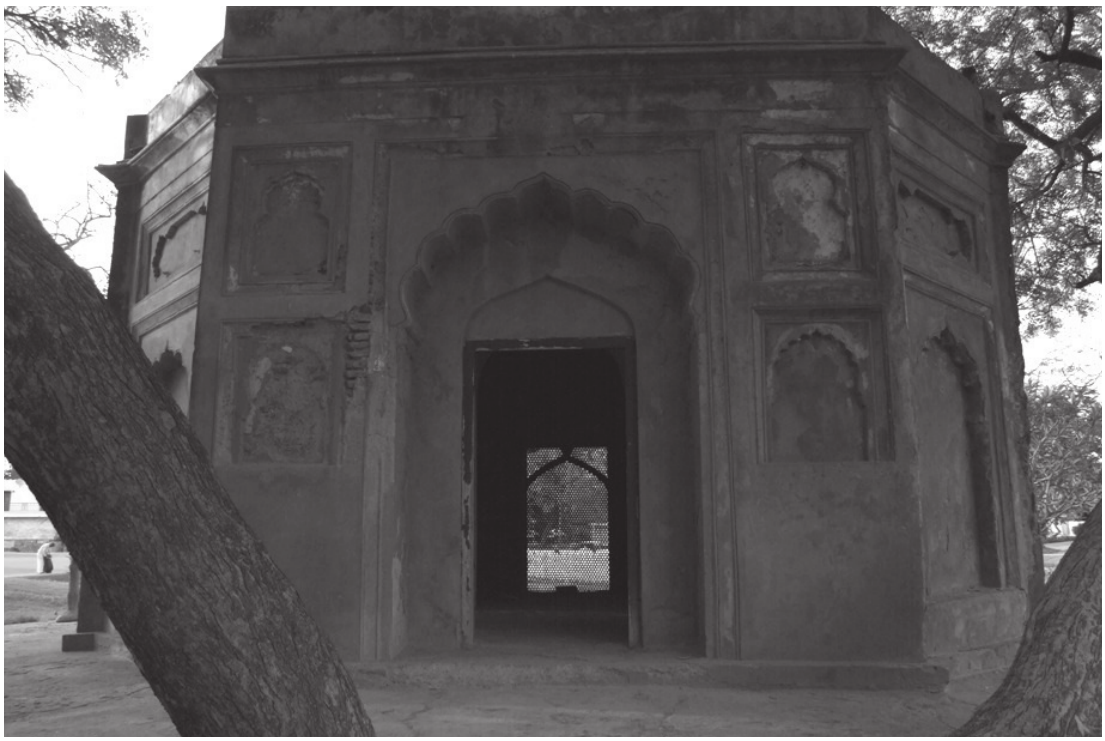

Resim 436: Seyyid Âbid Türbesi, Kubbe ve Kasnağı.

Resim 437: Seyyid Âbid Türbesi, İç Mekân.

Resim 438: Seyyid Âbid Türbesi, Sekizgen Üst Strüktür ve Kubbe Kasnağı.

Resim 439: Seyyid Âbid Türbesi, Kubbe İçinden Görünüş.

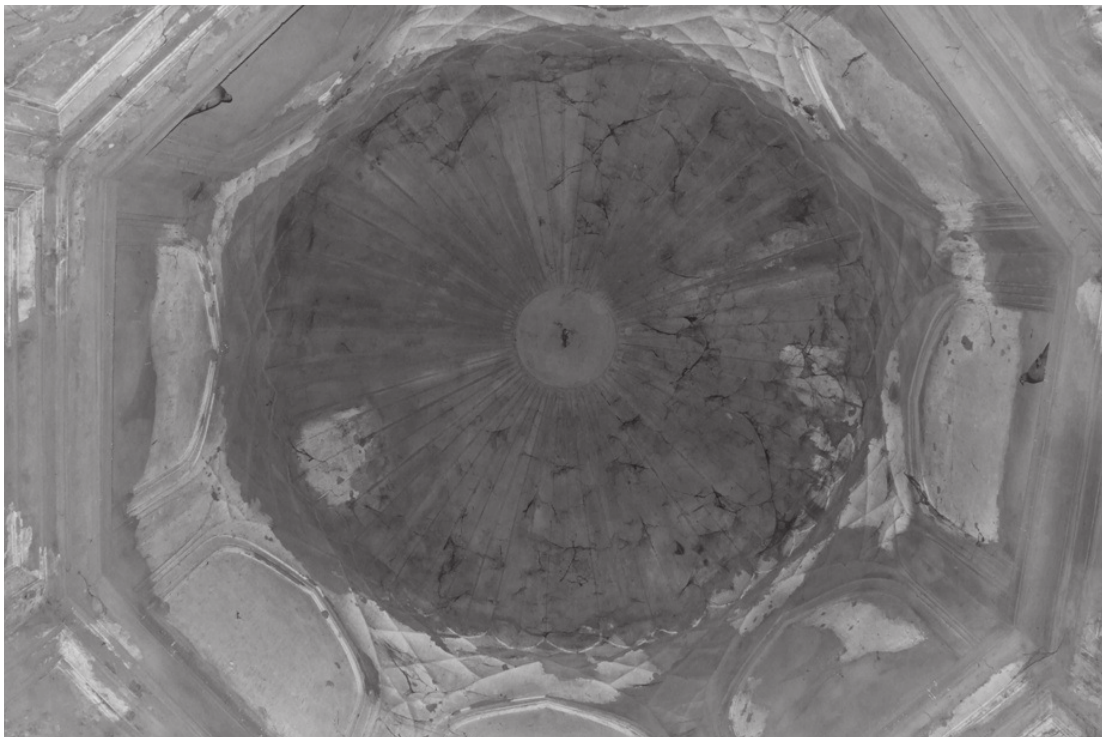

Resim 440: Mir Takî Türbesi.

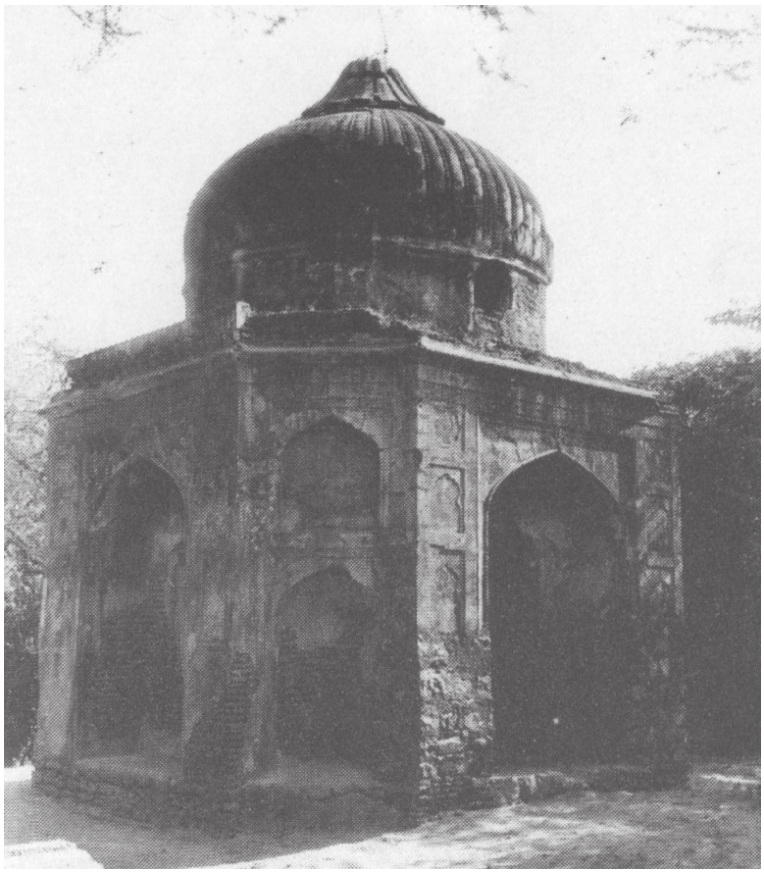

Kay. R. Nanda vd. Delhi The Built Heritage, Cild: 1, s. 233, no. D155

Resim 441: Hân-ı Hânân Türbesi ve Bahçesinin Güneyden Görünüşü.

Resim 442: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeyden Genel Görünüş.

Resim 443: Hân-ı Hânân Türbesi, Güney Cephe.

Resim 444: Hân-ı Hânân Türbesi, Güneybatı Köşeden Platformun Görünüşü.

Resim 445: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Yazı Madalyonlarından İki Örnek.

Resim 446: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Yazılı Madalyon Örnekleri.

Resim 447: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki, Bitkisel Motifli İki Madalyon Örneği.

Resim 448: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Geometrik Motifli Madalyonlardan İki Örnek.

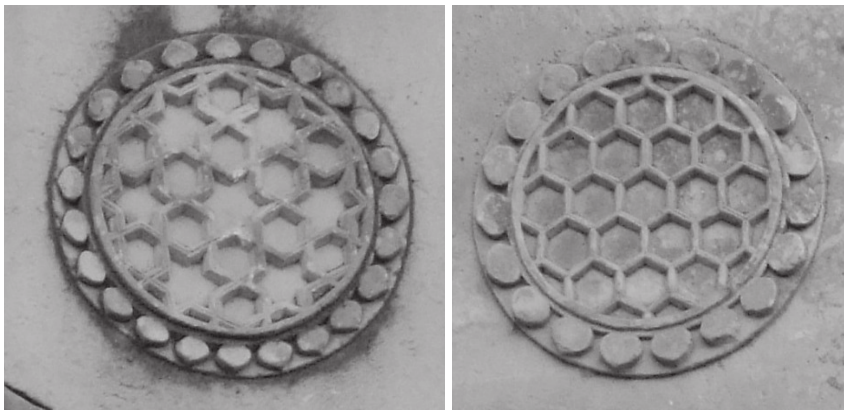

Resim 449: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Cephelerindeki Kuş Figürlü Madalyonlardan İki Örnek.

Resim 450: Hân-ı Hânân Türbesi, Platformun Nişlerinden Bezeme Kalıntıları.

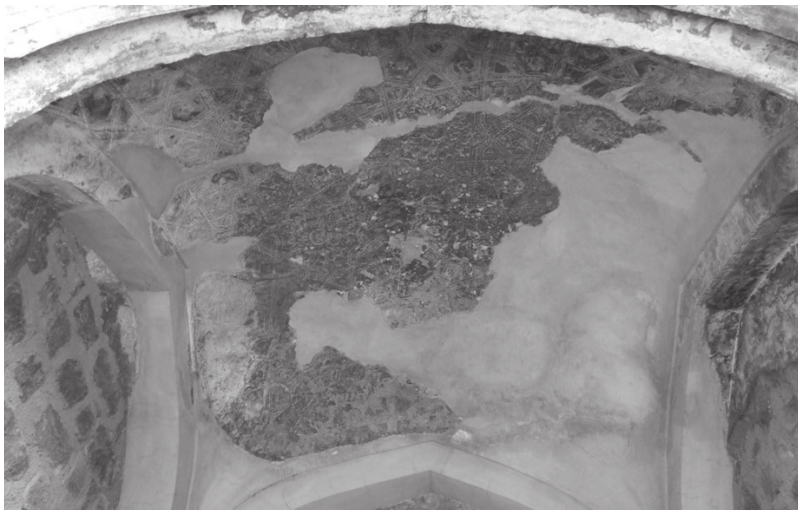

Resim 451: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Kemerlerinden Bezeme Kalıntıları.

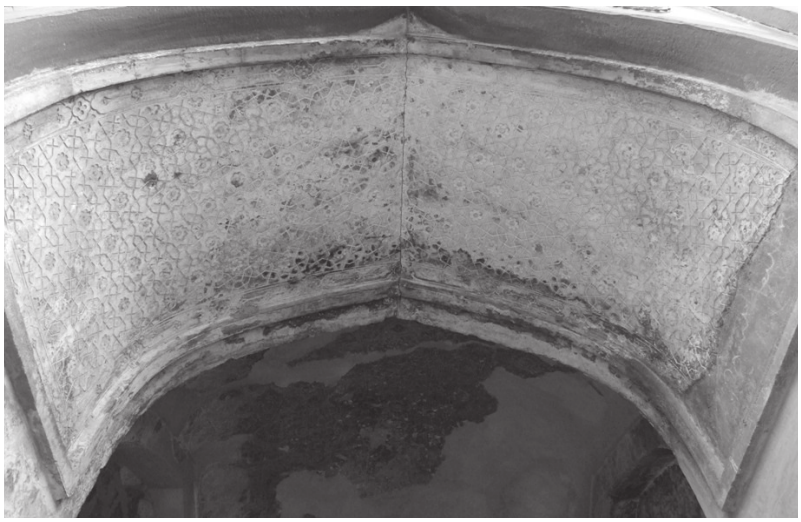

Resim 452: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Mezar Odasının Dehliz Girişi.

Resim 453: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Mezar Odası Dehlizi.

Resim 454: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeydoğu Mezar Odası Dehlizi.

Resim 455: Hân-ı Hânân Türbesi, Kuzeydoğu Mezar Odası.

Resim 456: Hân-ı Hânân Türbesi, Platform Merdivenleri.

Resim 457: Hân-ı Hânân Türbesi, Platformun Kuzey Terasındaki Havuzlar.

Resim 458: Hân-ı Hânân Türbesi, Türbe Gövdesinin Batı ve Güney Cepheleri.

Resim 459: Hân-ı Hânân Türbesi, Güney Taçkapı.

Resim 460: Hân-ı Hânân Türbesi, Batı Taçkapı Kavsarası.

Resim 461: Hân-ı Hânân Türbesi, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Altı Köşeli Yıldız (Doğu taçkapıdan).

Resim 462: Hân-ı Hânân Türbesi, Cephe Kaplamalarından Detay.

Resim 463: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Güney Geçidi (Girişi) ve Örtüsü.

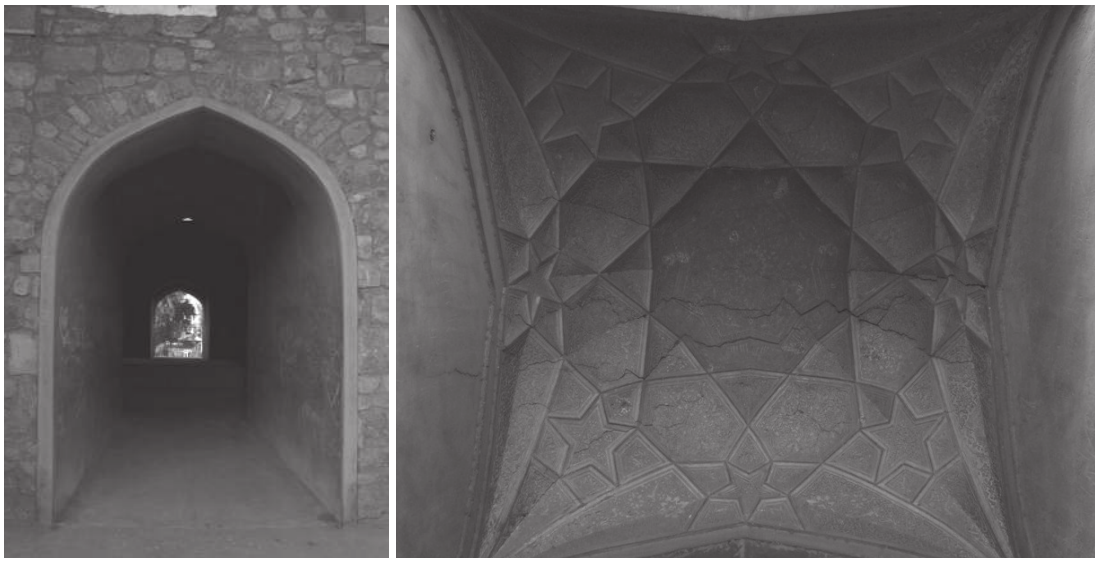

Resim 464: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Batı Geçidi ve Örtüsü.

Resim 465: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Kuzey Geçidi ve Örtüsü.

Resim 466: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Doğu Geçidi ve Örtüsü.

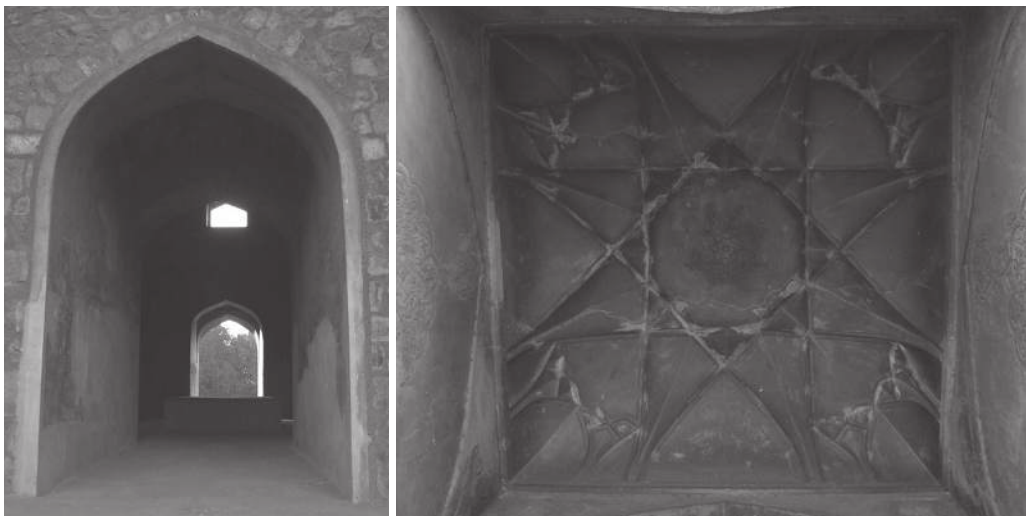

Resim 467: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon.

Resim 468: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Madalyonlarından İki Örnek.

Resim 469: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon (Solda) ve Geçitlerdeki Madalyonlardan Örnek.

Resim 470: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salondan Geometrik Bezeme Örneği.

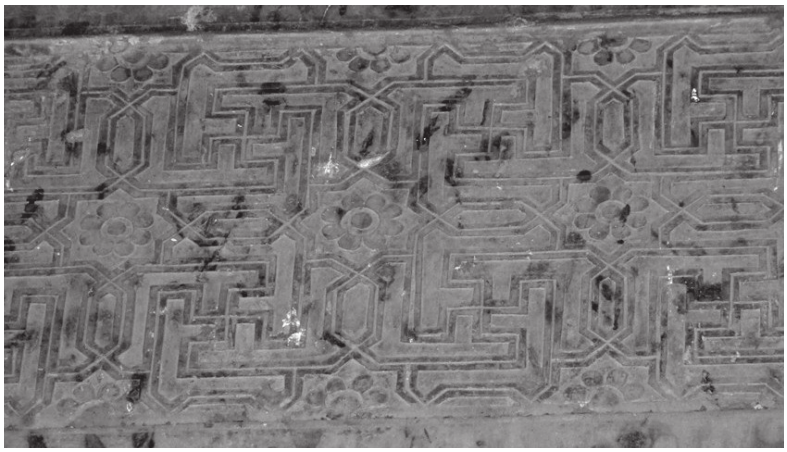

Resim 471: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Güney Geçidindeki Bezeme Detayı.

Resim 472: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbe Geçişleri.

Resim 473: Hân-ı Hânân Türbesi, Merkezî Salon Kubbe İçi Bezemesi.

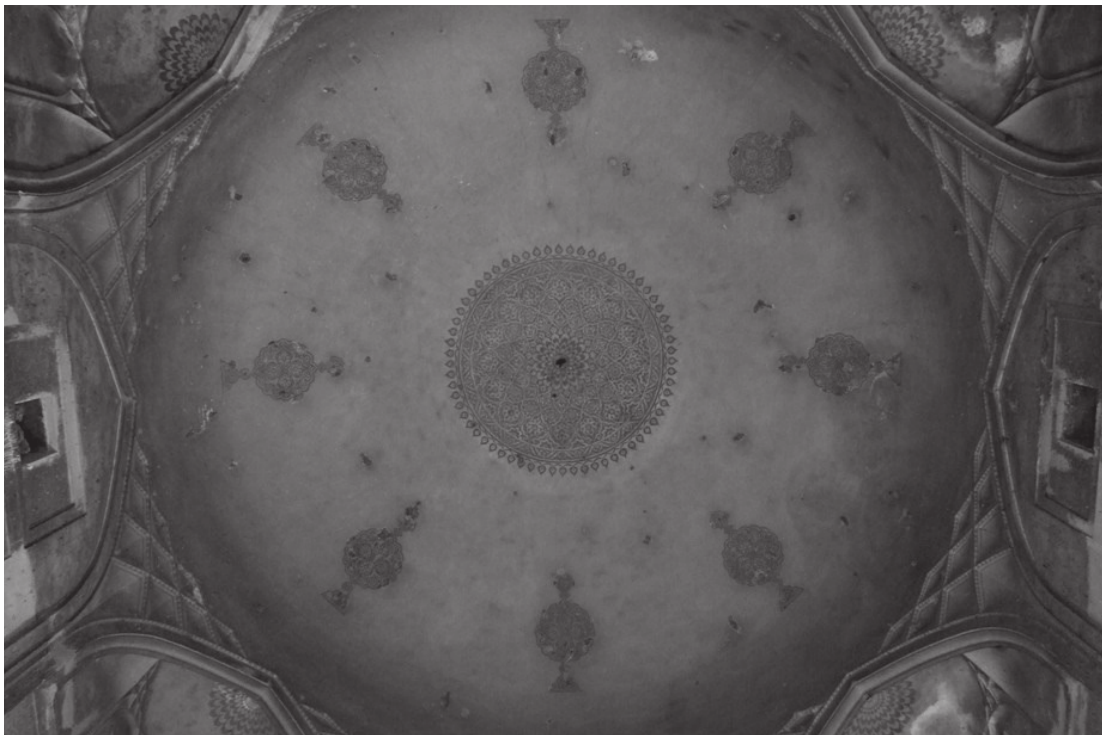

Resim 474: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Köşe Oda (Güneybatı).

Resim 475: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odanın Üst Strüktürü.

Resim 476: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odanın Örtüsü.

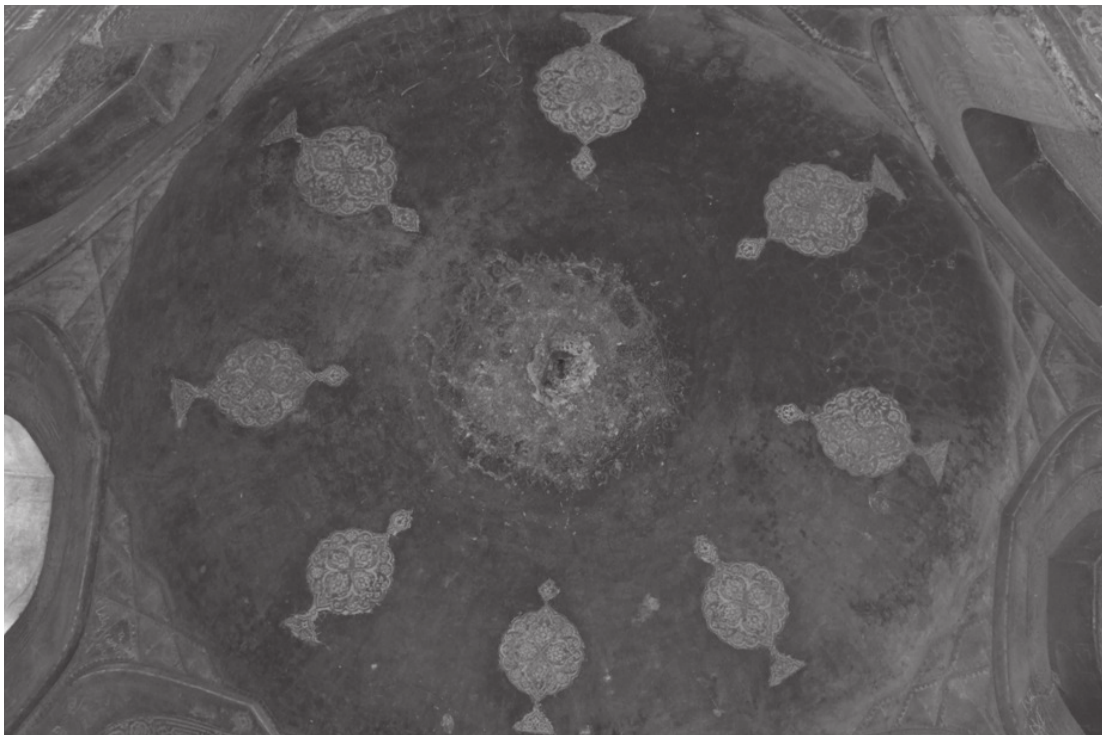

Resim 477: Hân-ı Hânân Türbesi, Birinci Kat Güneybatı Odadan Bezeme Detayı.

Resim 478: Safder Ceng Türbesi'nin Bahçesine Açılan Teşkîlâtlı Giriş Yapısı.

Resim 479: Safder Ceng Türbesi, Bahçe Taçkapısının Kanadı.

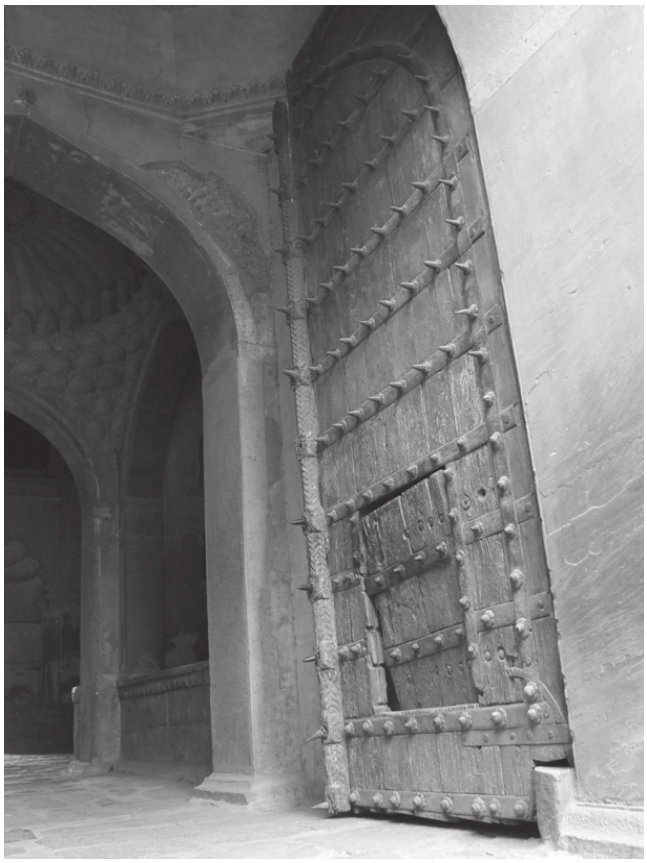

Resim 480: Safder Ceng Türbesi, Taçkapı Merkezî Salonundan Görünüş.

Resim 481: Safder Ceng Türbesi, Taçkapının Kuzeyindeki Avlulu Birim ve Cami.

Resim 482: Safder Ceng Türbesi, Camiin Doğusundaki İkinci Avlulu Birim.

Resim 483: Safder Ceng Türbesi, Bahçeye Açılan Geçit.

Resim 484: Safder Ceng Türbesi, Teşkîlâtlı Giriş Yapısının Avludan Görünüşü.

Resim 485: Safder Ceng Türbesi, Doğu Avlu Duvarının Kuzey Kolu ve Üzerindeki Cami.

Resim 486: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Kuzeydoğu Köşesindeki Birim.

Resim 487: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Köşelerindeki Kuleleri Taçlandıran Çatrîlerden Örnek.

Resim 488: Safder Ceng Türbesi, Bahçenin Kuzeydoğu Köşesinden Camie ve Taçkapı İstikametine Doğru Bir Görünüş.

Resim 489: Safder Ceng Türbesi, Güney Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk.

Resim 490: Safder Ceng Türbesi, Batı Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk.

Resim 491: Safder Ceng Türbesi, Kuzey Avlu Duvarının Mihverindeki Köşk.

Resim 492: Safder Ceng Türbesi, Batı Yönünden Genel Görünüş.

Resim 493: Safder Ceng Türbesi, Platformun Kuzeybatı Köşesinden Görünüş.

Resim 494: Safder Ceng Türbesi, Mezar Odası Girişleri ve Platform Merdivenleri (Kuzey cephe).

Resim 495: Safder Ceng Türbesi, Platform Merdiveni.

Resim 496: Safder Ceng Türbesi, Platform Yüzeyinin Kaplaması.

Resim 497: Safder Ceng Türbesi, Platform Kulesinin Üzerinden Görünüş.

Resim 498: Safder Ceng Türbesi, Platformun Üzerindeki İki Havuzdan Biri.

Resim 499: Safder Ceng Türbesi, Gövdenin Güney ve Doğu Cepheleri.

Resim 500: Safder Ceng Türbesi, Güney Cephe.

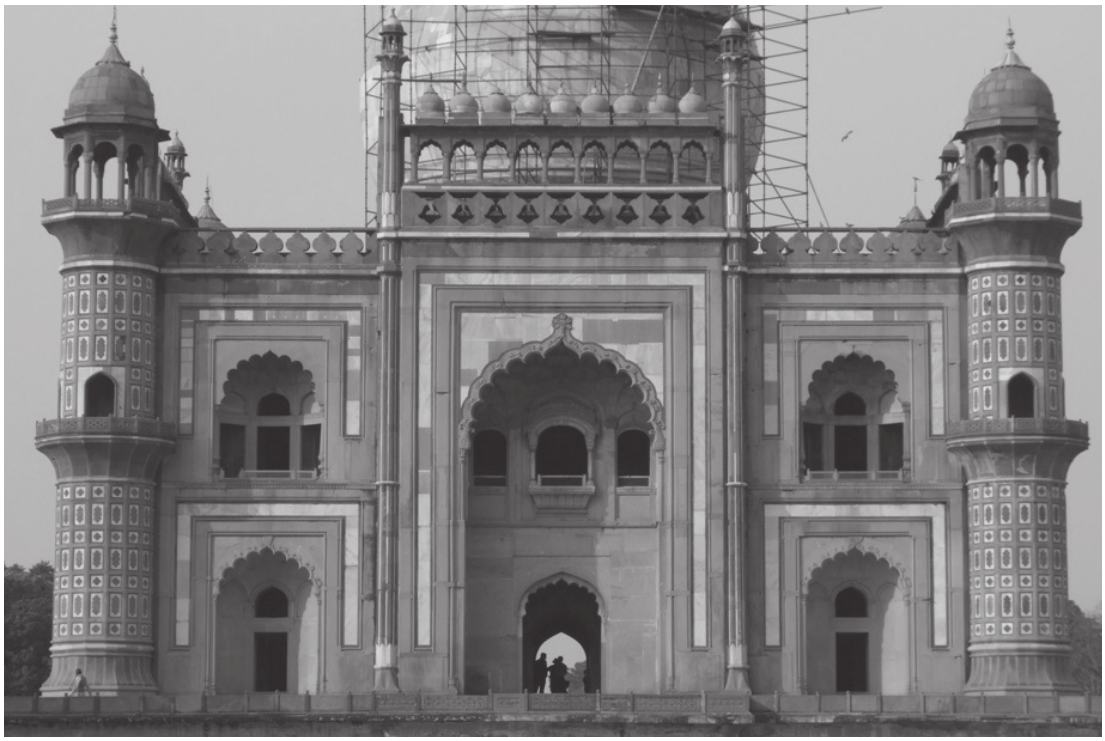

Resim 501: Safder Ceng Türbesi, Doğu Taçkapı.

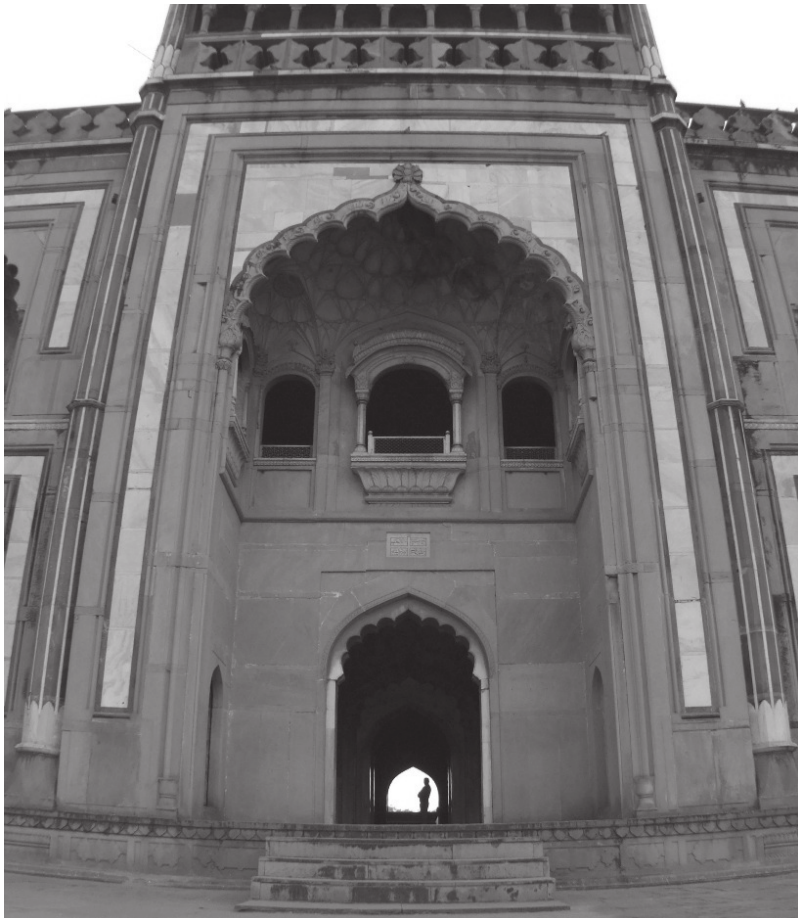

Resim 502: Safder Ceng Türbesi, Doğu Girişi Üzerindeki Kitâbe.

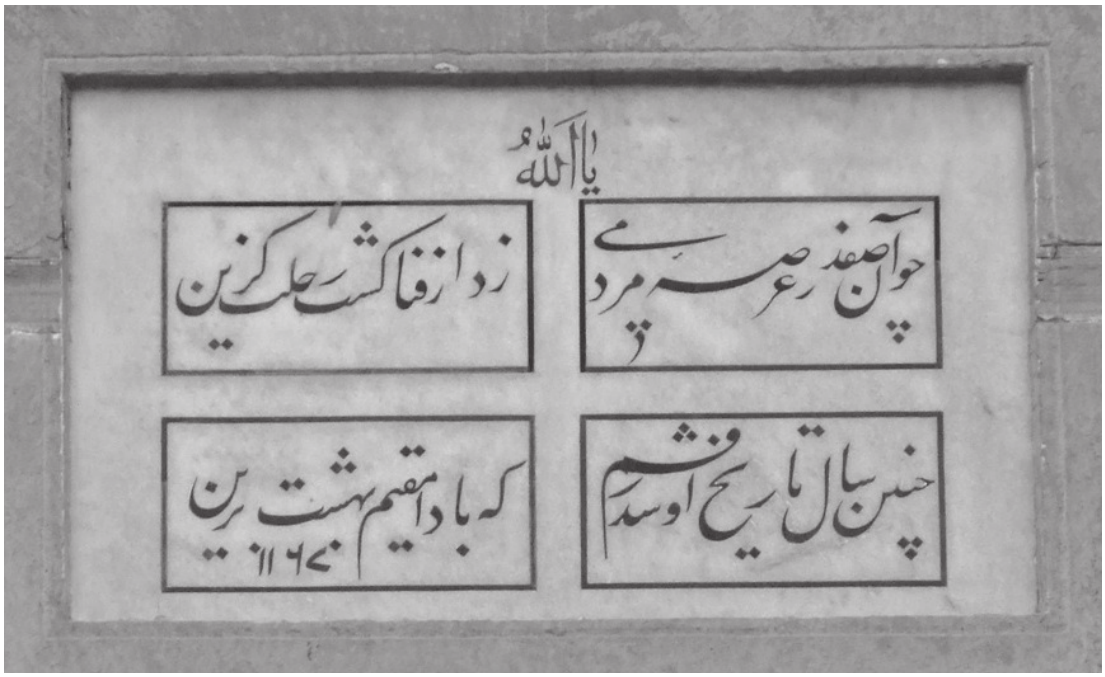

Resim 503: Safder Ceng Türbesi, Doğu Taçkapının Kavsarası.

Resim 504: Safder Ceng Türbesi, Cephe Kaplamaları ve Dekorasyonundan Detay.

Resim 505: Safder Ceng Türbesi, Cephe Kaplamalarından Detay

Resim 506: Safder Ceng Türbesi, İki Katlı Köşe Odalarının Nişli Cepheleri.

Resim 507: Safder Ceng Türbesi, Cephelerdeki Şahnişlerden Bir Örnek.

Resim 508: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay.

Resim 509: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay.

Resim 510: Safder Ceng Türbesi, Minarelerin Gövdeyle Birleşmesinden Detay.

Resim 511: Safder Ceng Türbesi, Taçkapı Alınlığı ve Dış Kubbe.

Resim 512: Safder Ceng Türbesi, Batı Salonu (Birinci kat).

Resim 513: Safder Ceng Türbesi, Batı Salonunun Örtüsü.

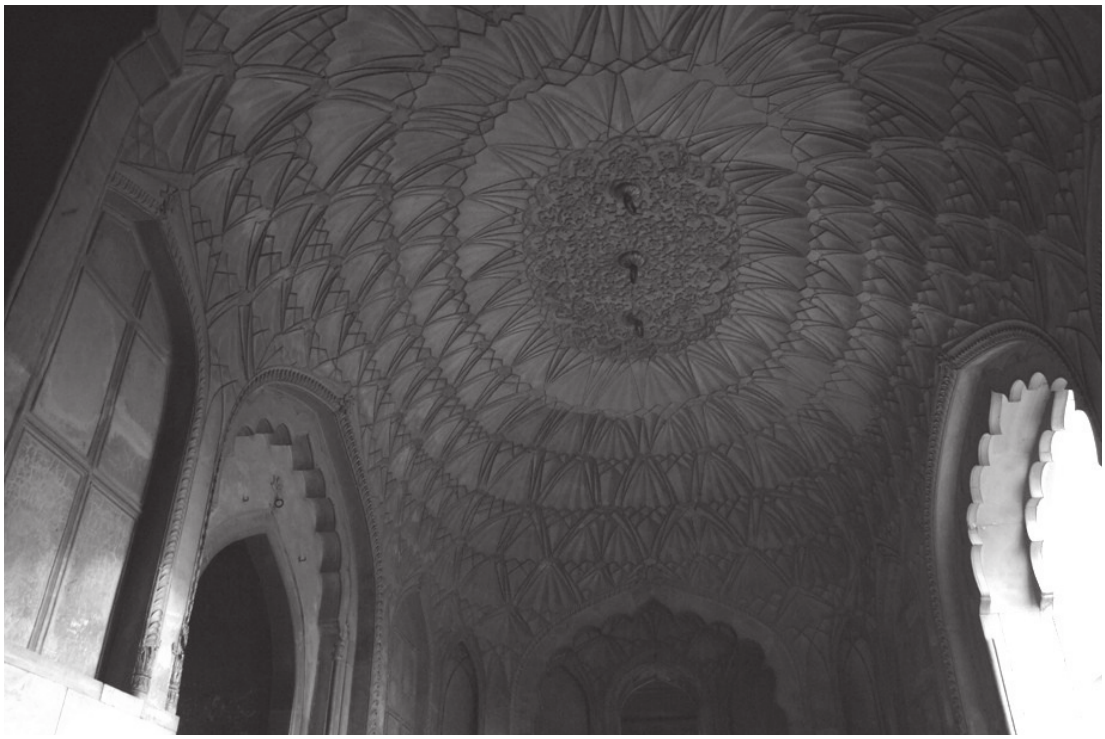

Resim 514: Safder Ceng Türbesi, Çevre Salonu İle Köşe Odaları Arasındaki Geçitlere Bir Örnek.

Resim 515: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonu (Birinci kat).

Resim 516: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonunun Örtüsü.

Resim 517: Safder Ceng Türbesi, Güney Salonundaki Geçitten Mezar Odalarına İnen Merdiven Girişi.

Resim 518: Safder Ceng Türbesi, Kuzeydoğu Köşedeki Odadan Görünüş (Alt Kat).

Resim 519: Safder Ceng Türbesi, Alt kat Köşe Odalarının Üst Strüktürüne Bir örnek.

Resim 520: Safder Ceng Türbesi, Alt Kat Köşe Odalarının Örtüsüne Bir Örnek.

Resim 521: Safder Ceng Türbesi, merkezî salonun doğu girişi.

Resim 522: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salonun Doğu Girişinin Üzerinden Detay.

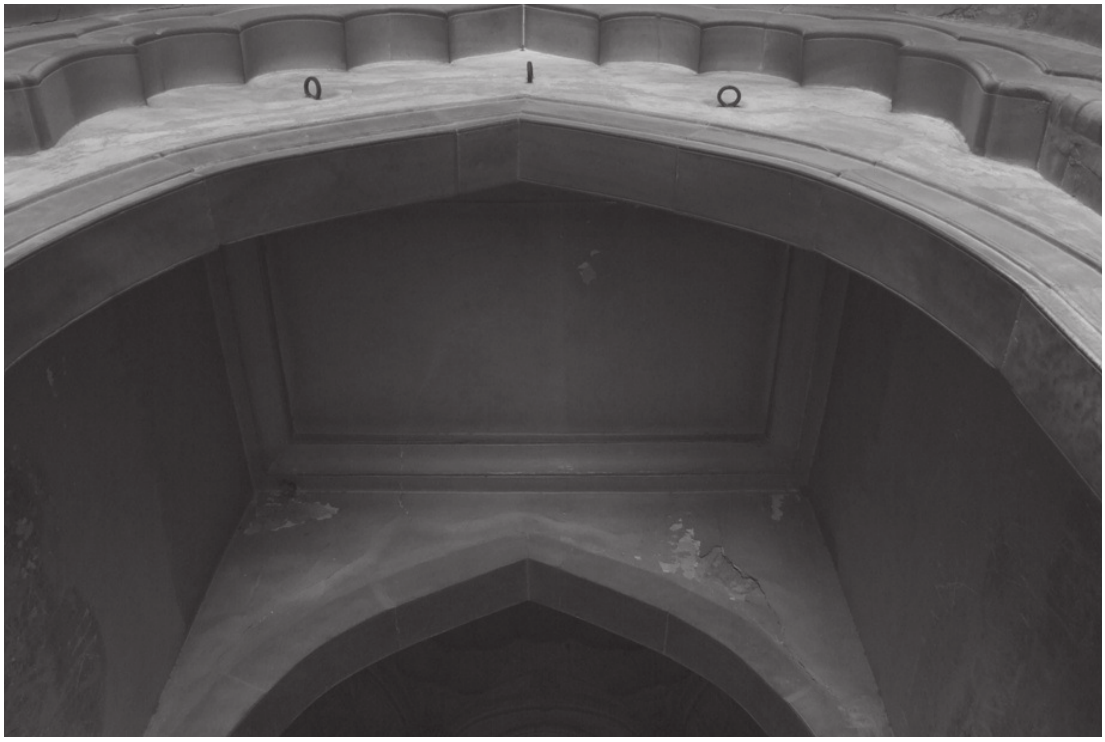

Resim 523: Safder Ceng Türbesi, Safder Ceng'in Sembolik Lâhdi.

Resim 524: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondan Bir Görünüş.

Resim 525: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salon Duvarlarındaki Stüko Dekorasyon.

Resim 526: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Üst Strüktür.

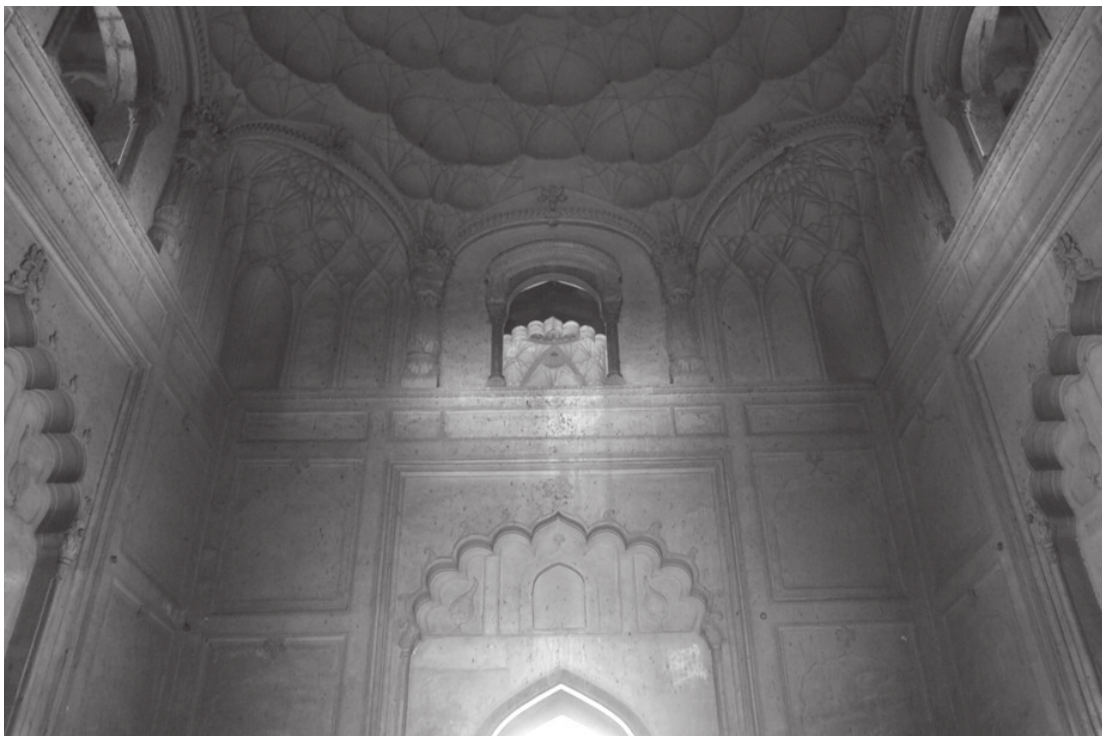

Resim 527: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbeye Geçiş Unsuru.

Resim 528: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kubbe İçi Dekorasyonu.

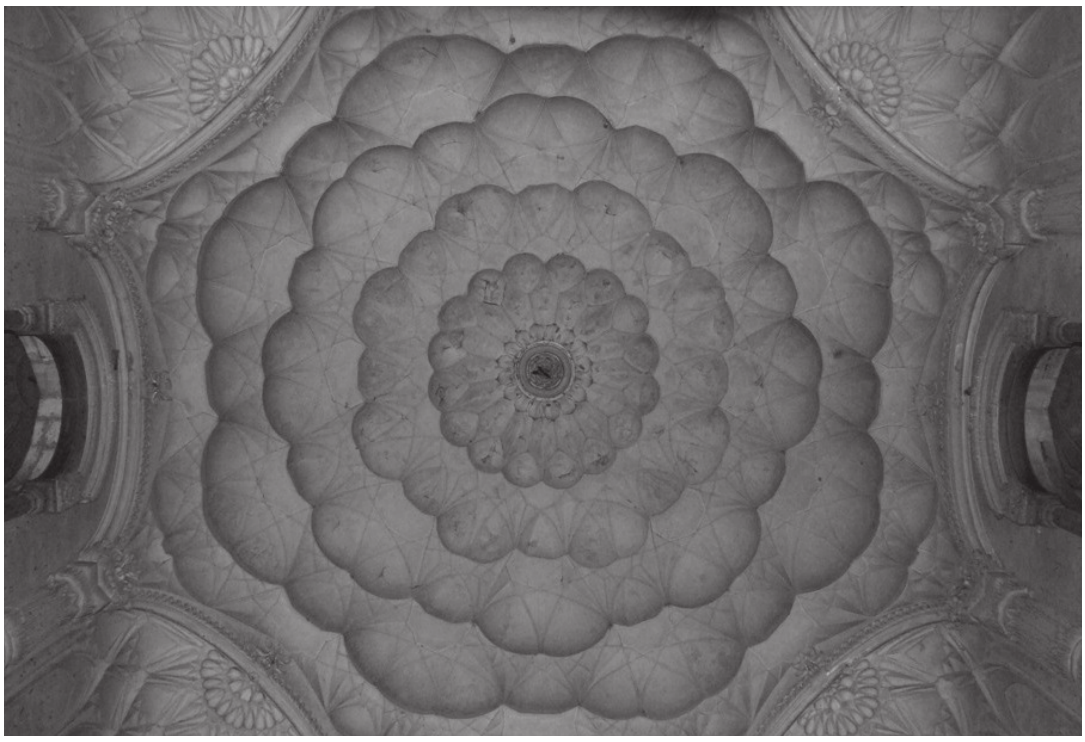

Resim 529: Safder Ceng Türbesi, Kubbe İçi Dekorasyonundan Detay.

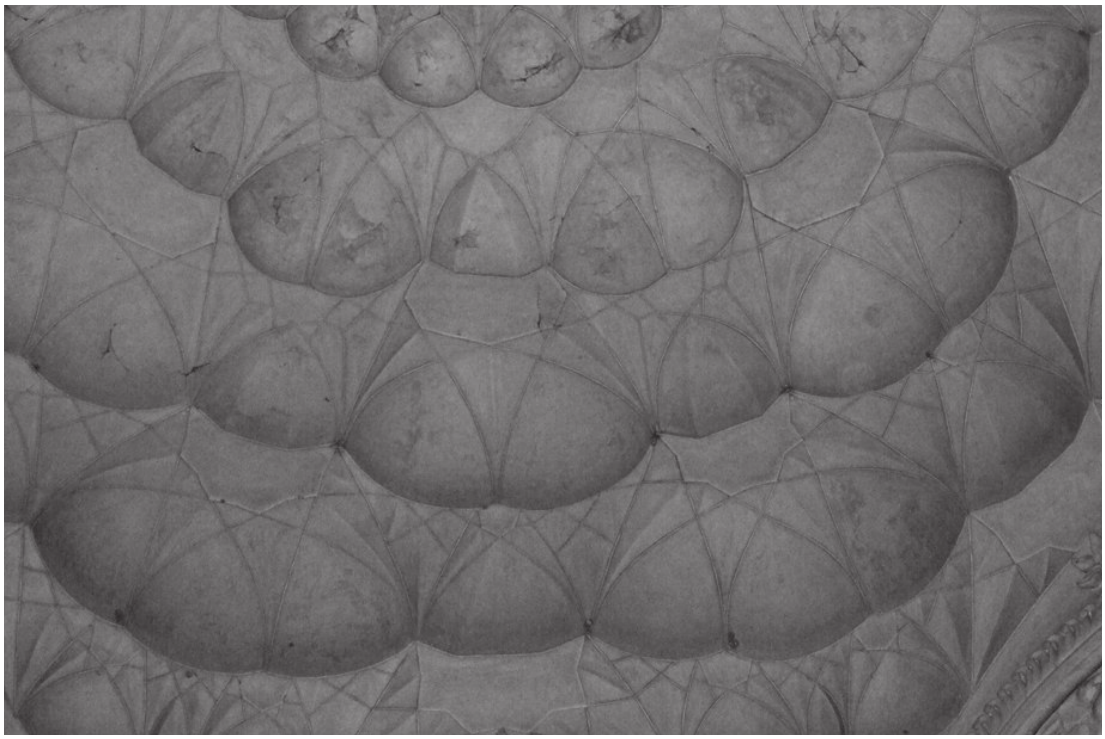

Resim 530: Safder Ceng Türbesi, Lâhid ve Zemin Döşemesi.

Resim 531: Safder Ceng Türbesi, Lâhdin Üst Tabla Tasarımı.

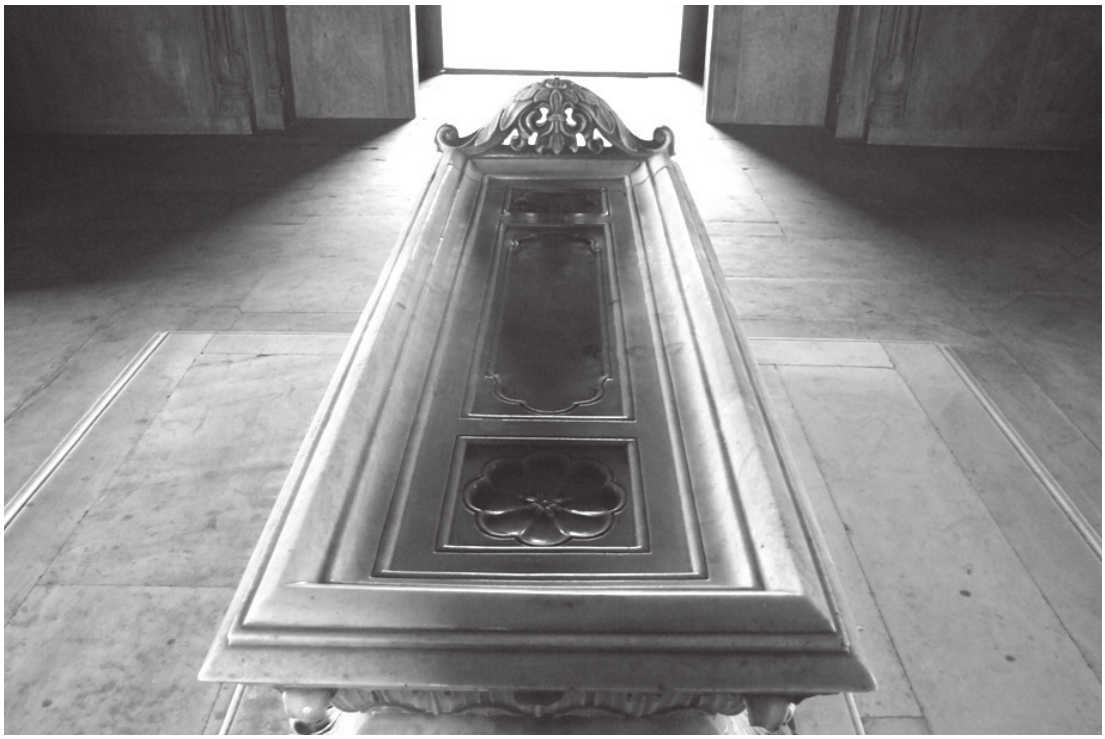

Resim 532: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salonun Doğu Girişi Önündeki Renkli Taş Kakma İşçiliği.

Resim 533: Safder Ceng Türbesi, Merkezî Salondaki Kakma İşçiliğinden Detay.

Resim 534: Lâl Bangla I, Kuzey cephe.

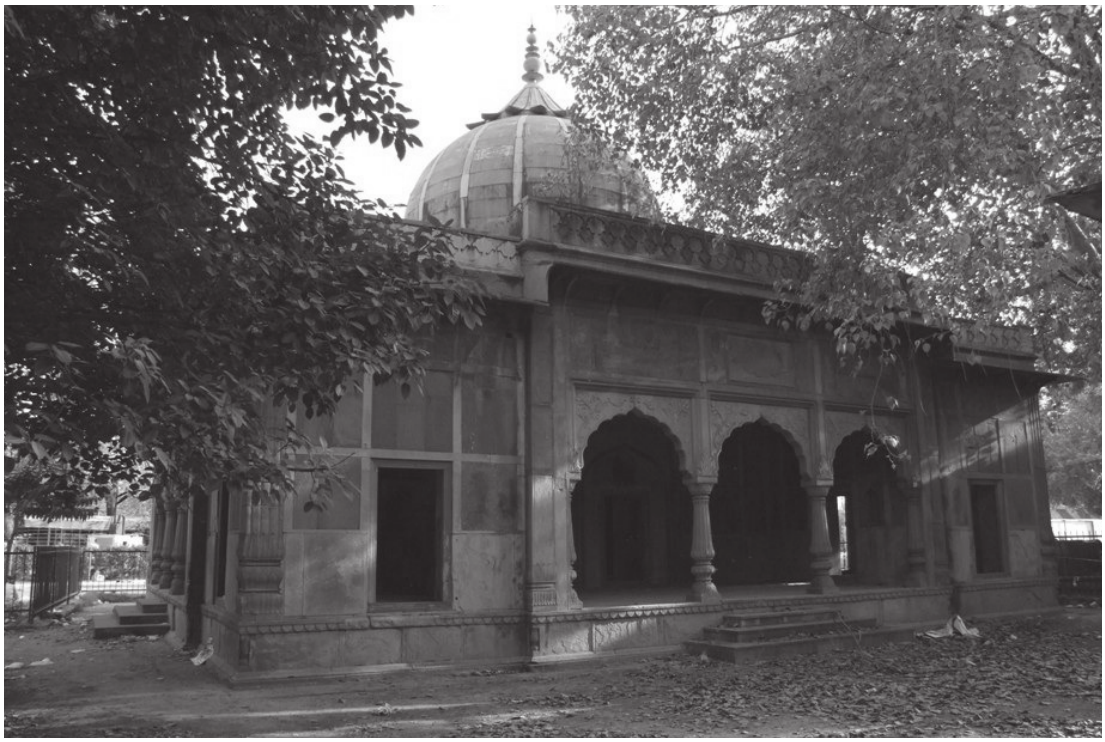

Resim 535: Lâl Bangla I, Kaide Kaplaması (Güney cepheden).

Resim 536: Lâl Bangla I, Saçak ve Konsollar.

Resim 537: Lâl Bangla I, Kuzey Cephe Girişi.

Resim 538: Lâl Bangla I, Sütun Kaidesi.

Resim 539: Lâl Bangla I, Kemer Köşeliklerindeki Rölyefler.

Resim 540: Lâl Bangla I, Doğu Verandası.

Resim 541: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Kuzey Girişi Dekorasyon Detayı.

Resim 542: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Ajurlu Panelle Kapatılan Batı Açıklığı.

Resim 543: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Güney Girişi (Ortada) ve Merdivenlerin Girişleri.

Resim 544: Lâl Bangla I, Merkezî Salon.

Resim 545: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü.

Resim 546: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Örtüsü.

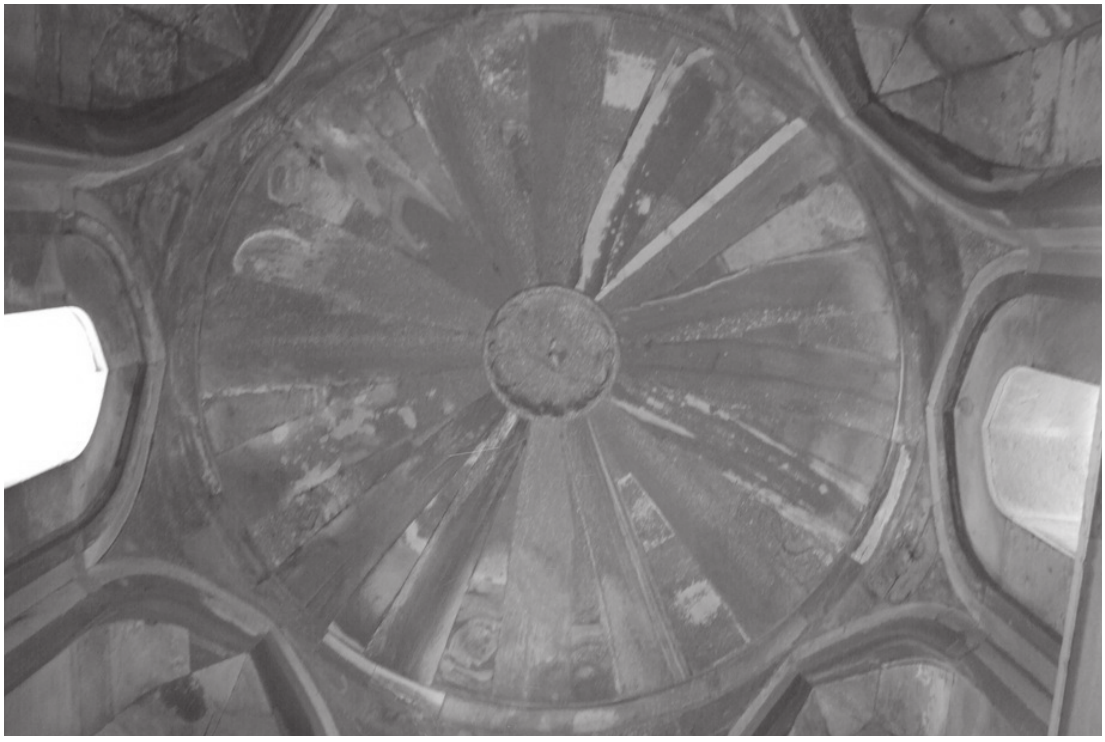

Resim 547: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Yukarıdan Görünüşü.

Resim 548: Lâl Bangla I, Kuzeydoğu Odası.

Resim 549: Lâl Bangla I, Köşe Odalarının Örtüsüne Örnek.

Resim 550: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü ve Kalkan Duvarlar.

Resim 551: Lâl Bangla I, Merkezî Salonun Üst Strüktürü.

Resim 552: Lâl Bangla I, Dış Kubbeye Çıkan Merdiven.

Resim 553: Lâl Bangla I, Dış Kubbe.

Resim 554: Lâl Bangla II, Kuzeybatıdan Görünüş.

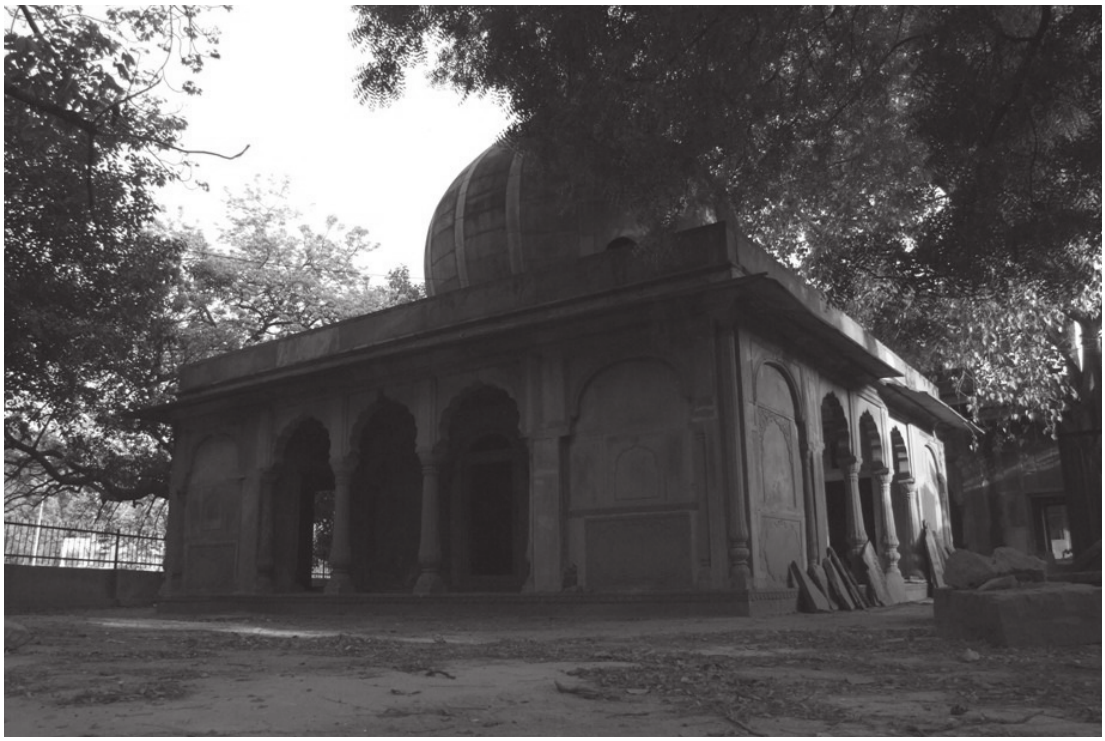

Resim 555: Lâl Bangla II (Sağda), Mirza Şahruh Beg İmzalı Eski (H.1263/M.1846) Bir Gravür.

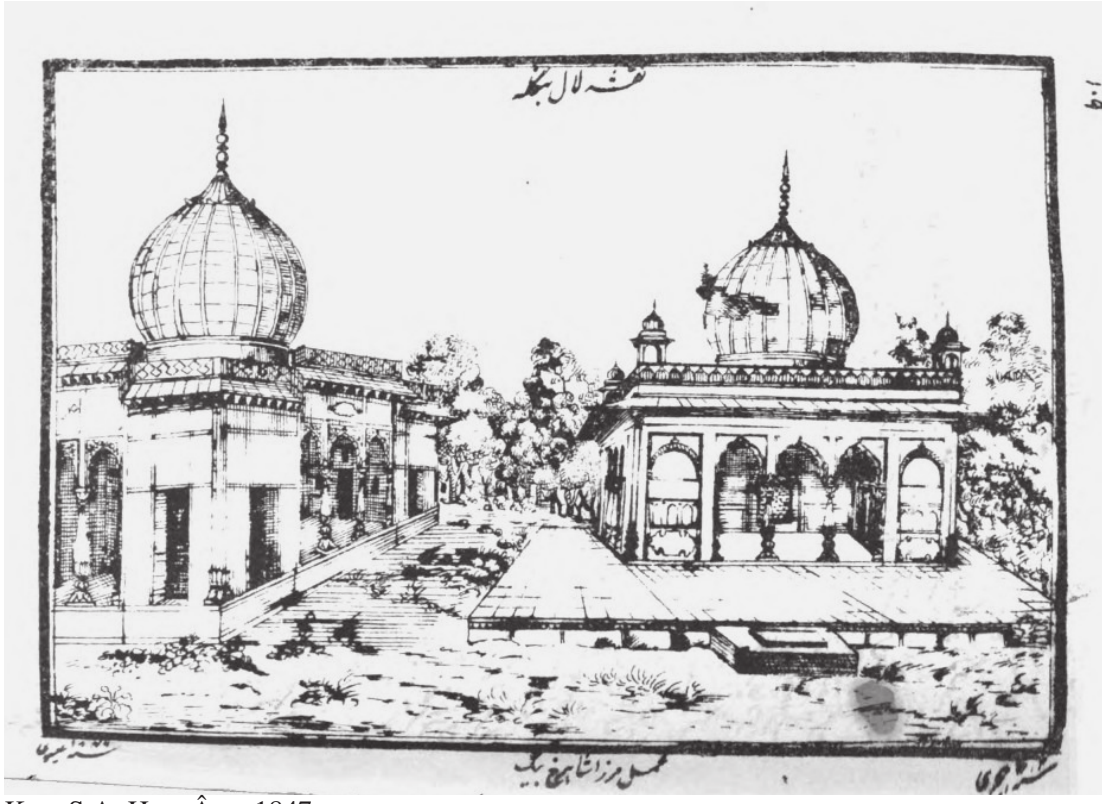

Kay. S.A. Han, Âsar 1847.

Resim 556: Lâl Bangla II, Kuzey Cephesi.

Resim 557: Lâl Bangla II, Doğu Verandası.

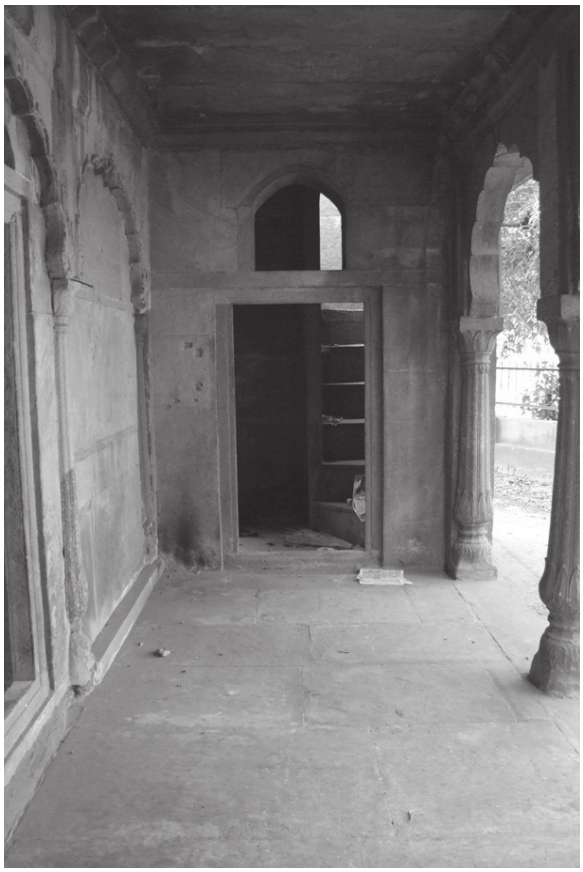

Resim 558: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Kuzey Duvarı.

Resim 559: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Üst Strüktürü.

Resim 560: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Örtüsü.

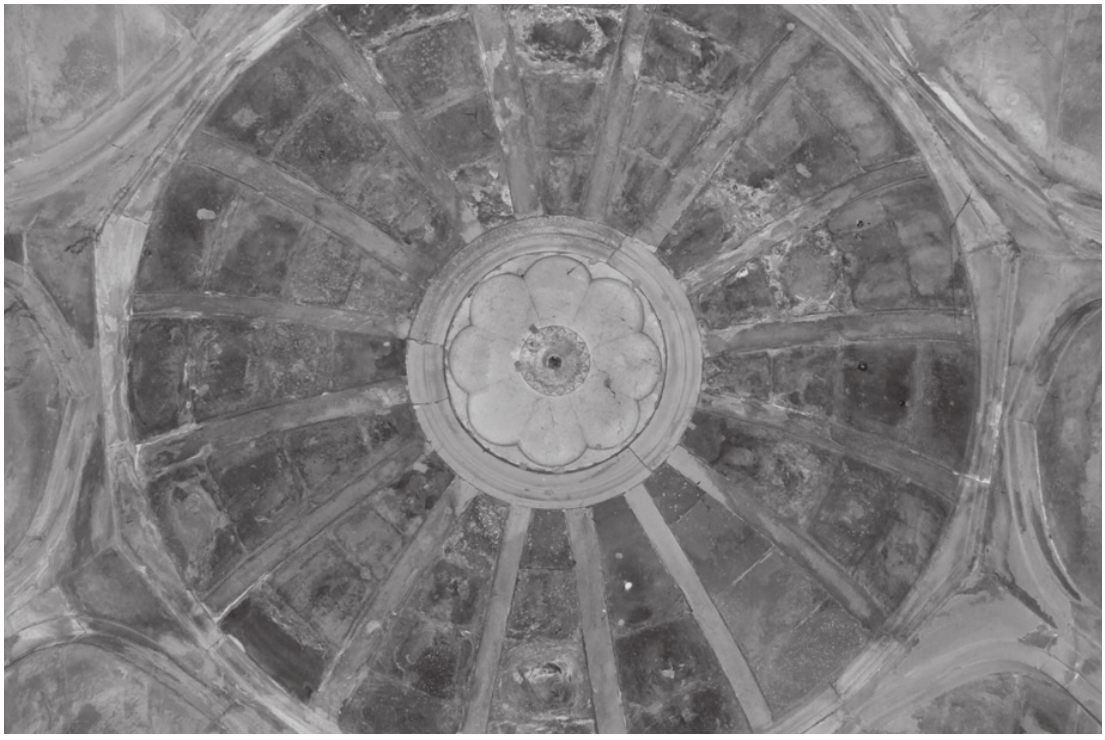

Resim 561: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Kubbe İçi Dekorasyonundan Detay.

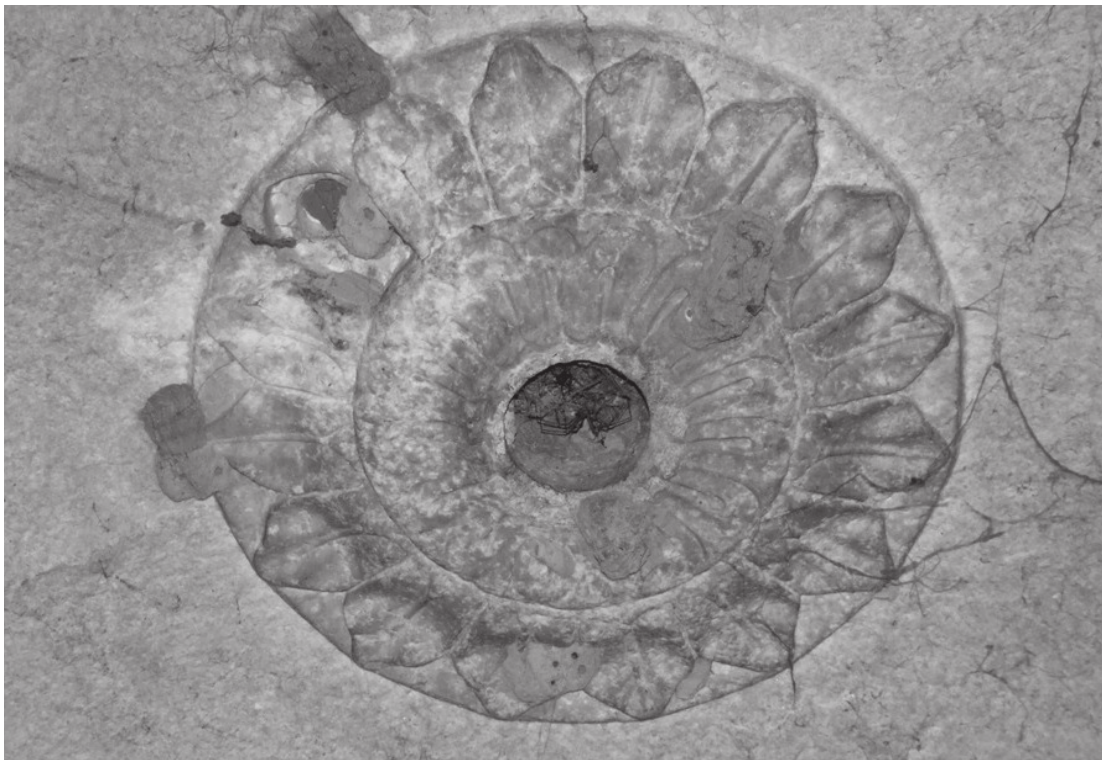

Resim 562: Lâl Bangla II, Merkezî Salonun Zemini ve Lâhidler.

Resim 563: Lâl Bangla II, Köşe Odalarından Bir Örnek.

Resim 564: Lâl Bangla II, Köşe Odalarının Örtüsüne Bir Örnek.

Resim 565: Lâl Bangla II, Alınlıktaki Dış Kubbe Formu.

Resim 566: Lâl Bangla II, Yapının Üzerinden Görünüş.

Resim 567: Lâl Bangla II, Dış Kubbenin Oturduğu Alan ve Bilezikli Kasnak.

Resim 568: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısına Giden Ağaçlı Yol.

Resim 569: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısı.

Resim 570: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısına Güneyden Bir Bakış.

Resim 571: Hümayun Türbesi, Batı Avlu Duvarı ve Önündeki Kuyu.

Resim 572: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarının Doğu Kolu ve Arka Planda Bahçenin Güney Taçkapısı.

Resim 573: Hümayun Türbesi, Doğu Köşkünün Dıştan Görünüşü.

Resim 574: Hümayun Türbesi, Kuzey Avlu Duvarı (Arka Planda).

Resim 575: Hümayun Türbesi, Batı Avlu Duvarının İçten Görünüşü.

Resim 576: Hümayun Türbesi, Bahçe Duvarlarının İç Yüzlerindeki Nişlere Örnek.

Resim 577: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Duvarındaki Şelâle.

Resim 578: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısının İçeriden Görünüşü.

Resim 579: Hümayun Türbesi, Bahçenin Batı Taçkapısından Detay.

Resim 580: Hümayun Türbesi, Bahçenin Güney Taçkapısının İçten Görünüşü.

Resim 581: Hümayun Türbesi, Kuzey Köşkünün İçten Görünüşü.

Resim 582: Hümayun Türbesi, Doğu Köşkü ve Doğu Duvarının İçeriden Görünüşü.

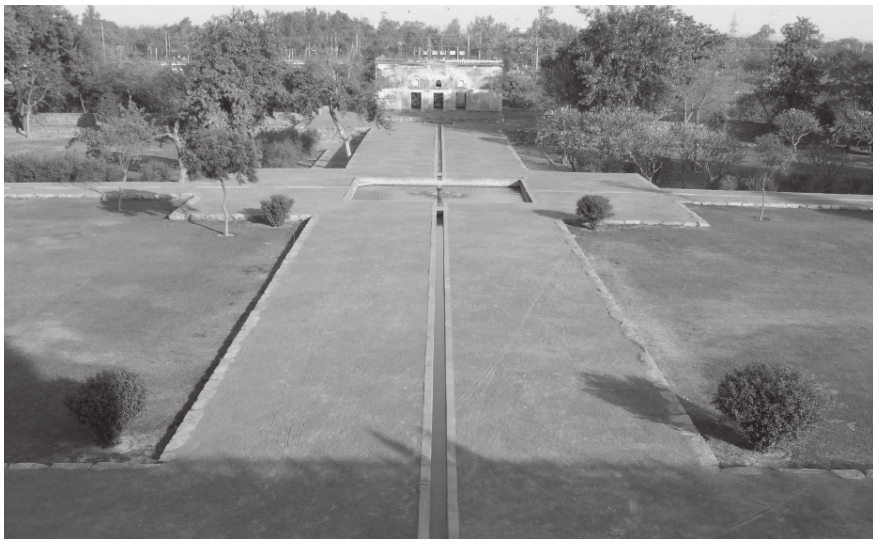

Resim 583: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarına Bitişik Bir Yapı (Namazgâh).

Resim 584: Hümayun Türbesi, Güney Avlu Duvarından Görünüş.

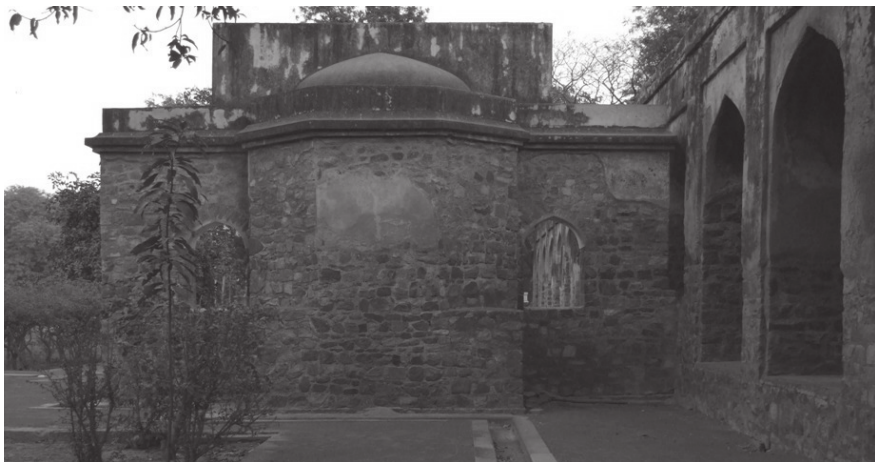

Resim 585: Hümayun Türbesi, Çarbağdan Genel Görünüş.

Resim 586: Hümayun Türbesi, Çarbağın Kuzeydoğusundan Görünüş.

Resim 587: Hümayun Türbesi, Batı Cephesi.

Resim 588: Hümayun Türbesi, Batı Cephesi (Gün batımından sonra).

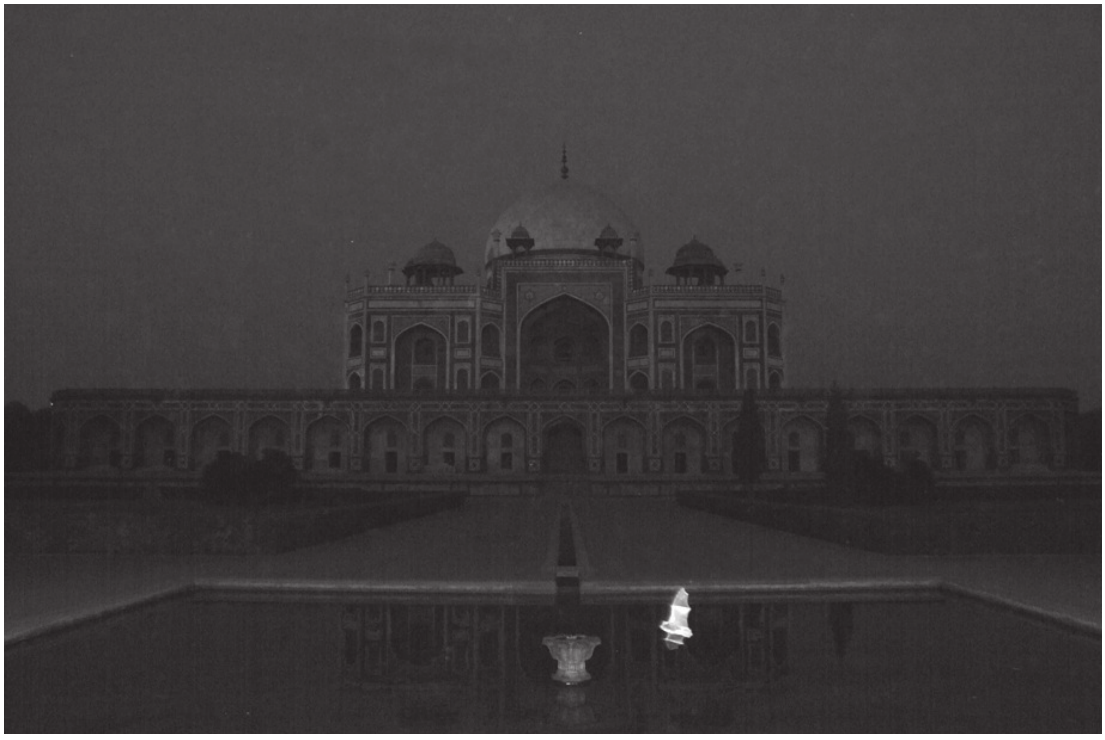

Resim 589: Hümayun Türbesi, Güney Cephesi.

Resim 590: Hümayun Türbesi, Platformun Güneybatı Cephesinden Görünüş.

Resim 591: Hümayun Türbesi, Platformun Batı Cephesinden Görünüş.

Resim 592: Hümayun Türbesi, Platformun Doğu Cephesinden Görünüş.

Resim 593: Hümayun Türbesi, Platform Cephesinden Detay.

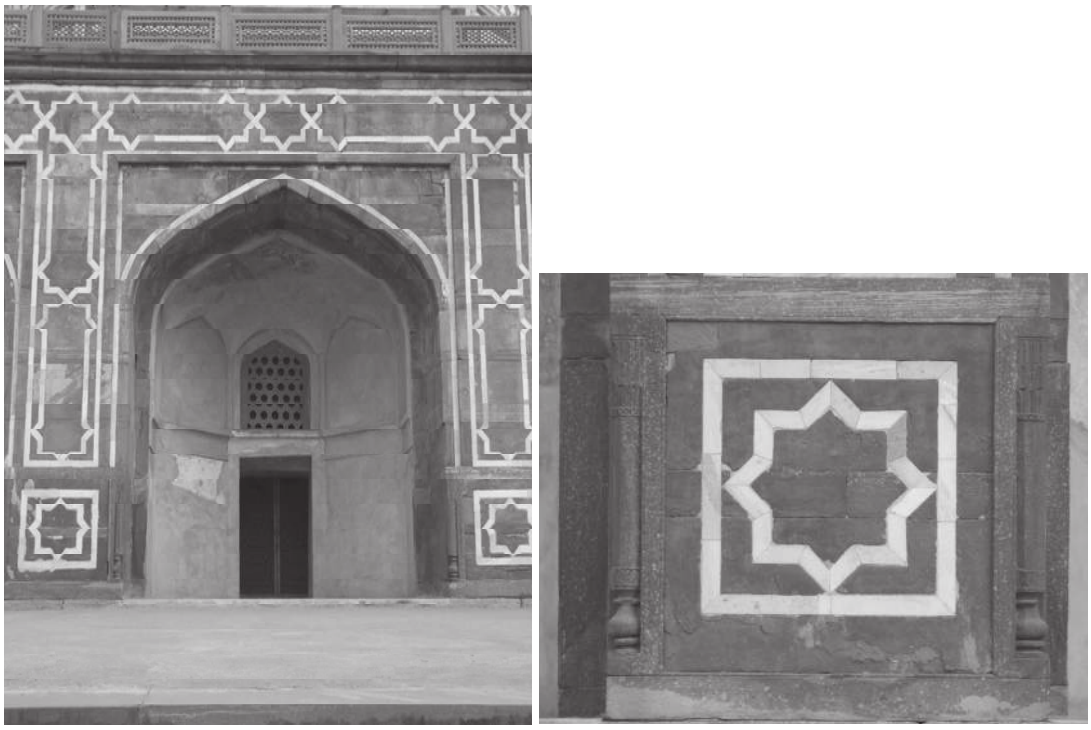

Resim 594: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek.

Resim 595: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek.

Resim 596: Hümayun Türbesi, Mezar Odalarından Bir Örnek.

Resim 597: Hümayun Türbesi, Platform Merdivenlerinden Bir Örnek.

Resim 598: Hümayun Türbesi, Platformun Batı Terasından ve Lâhidlerden Görünüş.

Resim 599: Hümayun Türbesi, Güneybatıdan Görünüş.

Resim 600: Hümayun Türbesi, Güneydoğuda Görünüş.

Resim 601: Hümayun Türbesi, Kuzey Cepheden Görünüş, Merdiven Çıkışı ve Arka Plandaki Havalandırma-Aydınlatma Mazgalı

Resim 602: Hümayun Türbesi, Batı Cephenin Sağır Taçkapısı.

Resim 603: Hümayun Türbesi, Sağır Taçkapı Kavsarası (Batı cepheden).

Resim 604: Hümayun Türbesi, Sağır Taçkapıdan Detay.

Resim 605: Hümayun Türbesi, Taçkapısı.

Resim 606: Hümayun Türbesi, Taçkapı Kemer Köşeliklerindeki Altı Köşeli Yıldızdan Detay.

Resim 607: Hümayun Türbesi, Köşe Odası Cephe Düzeni (Kuzey cepheden).

Resim 608: Hümayun Türbesi, Cephelerin Üzerindeki Dekoratif Unsurlar ve Çörtenler.

Resim 609: Hümayun Türbesi, Dört Eyvanlı Giriş Salonundan İki Görünüş.

Resim 610: Hümayun Türbesi, Giriş Salonundan Merkezî Salona Geçiş.

Resim 611: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Şahnişlerinden ve Kubbe İçinden Görünüş.

Resim 612: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Kubbe Eteğindeki Stüko Bezeme.

Resim 613: Hümayun Türbesi, Giriş Salonu Kubbe Göbeğindeki Süko Bezeme.

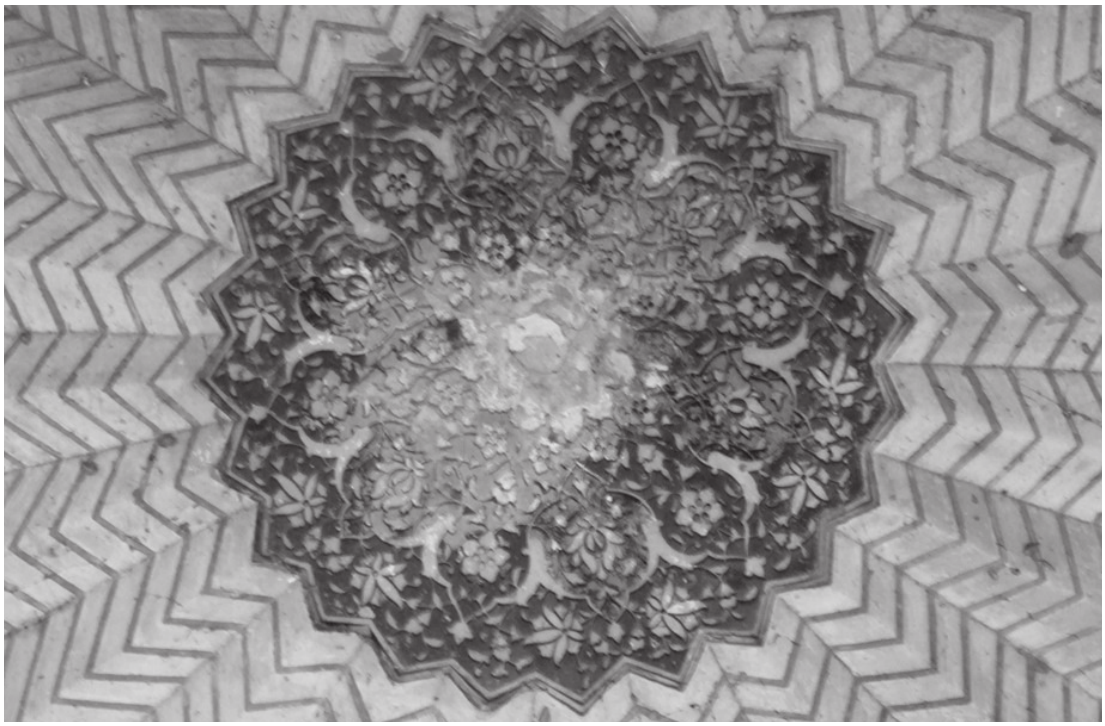

Resim 614: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Niş ve Şahniş Düzeni.

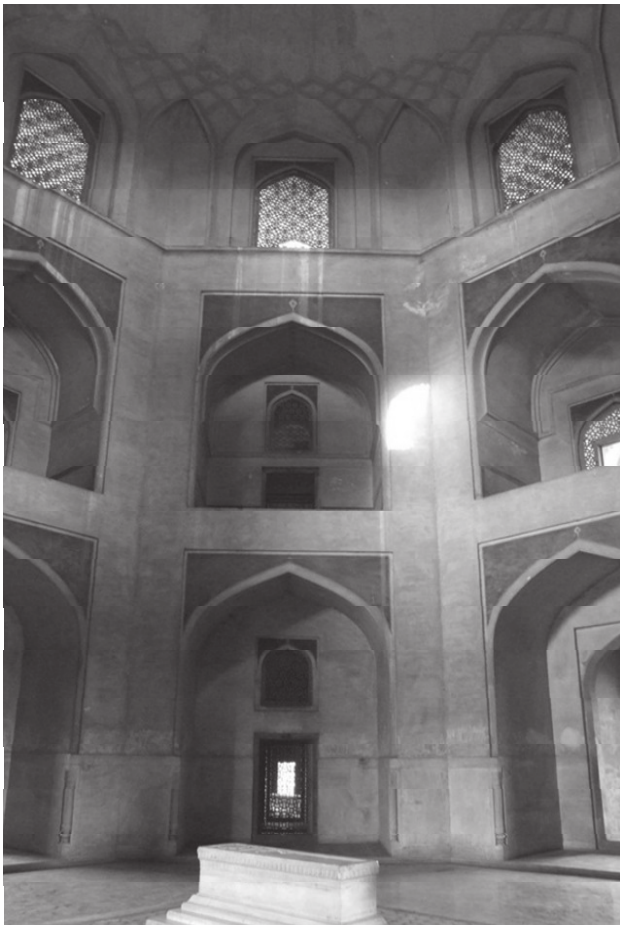

Resim 615: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Zemin Döşemeleri.

Resim 616: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonu ve Eyvan Zeminlerinin Döşemelerine Bir Örnek (Batı Eyvanından).

Resim 617: Hümayun Türbesi, Merkezî Salondaki Sembolik Mihrab.

Resim 618: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonun Duvar Eteklerindeki Mermer Kaplama ve Köşe Sütüncesi Örneği.

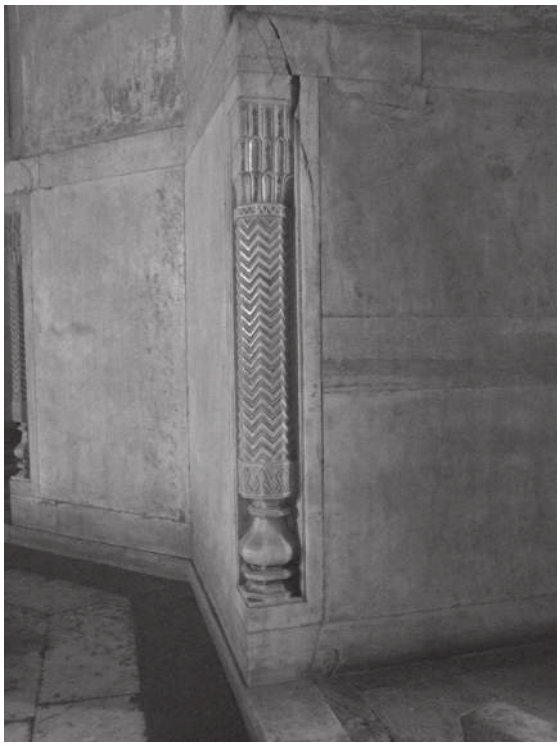

Resim 619: Hümayun Türbesi, Merkezî Salona Açılan Şahnişler ve Kubbe Kasnağı.

Resim 620: Hümayun Türbesi, Merkezi Salonun İç Kubbesi.

Resim 621: Hümayun Türbesi, Hümayun'un Sembolik Lâhdi ve Çabutra Döşemesi..

Resim 622: Hümayun Türbesi, Merkezî Salonu Köşe Odalarına, Sağır Taçkapılara ve Giriş Salonuna Bağlayan Geçitlerden Örnek.

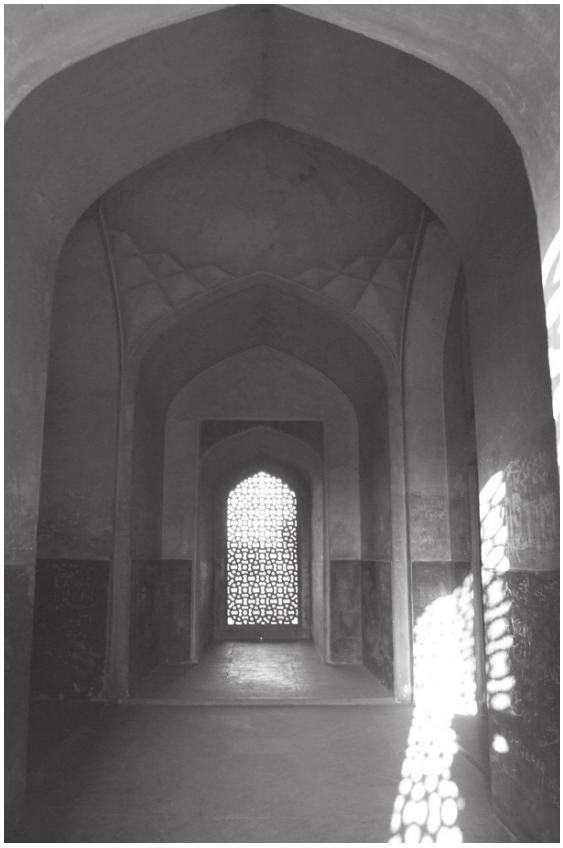

Resim 623: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odası.

Resim 624: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Üst Strüktürü ve Dekorasyonu.

Resim 625: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Merkezindeki Lâhdin Genel Görünüşü ve Üzerindeki Madalyon.

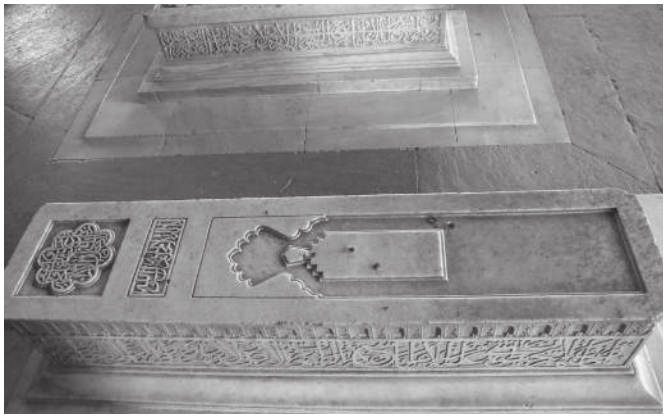

Resim 626: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasının Merkezindeki Lâhdin Batı Yüzünden detay.

Resim 627: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Orta Lâhid.

Resim 628: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Doğu Lâhdi.

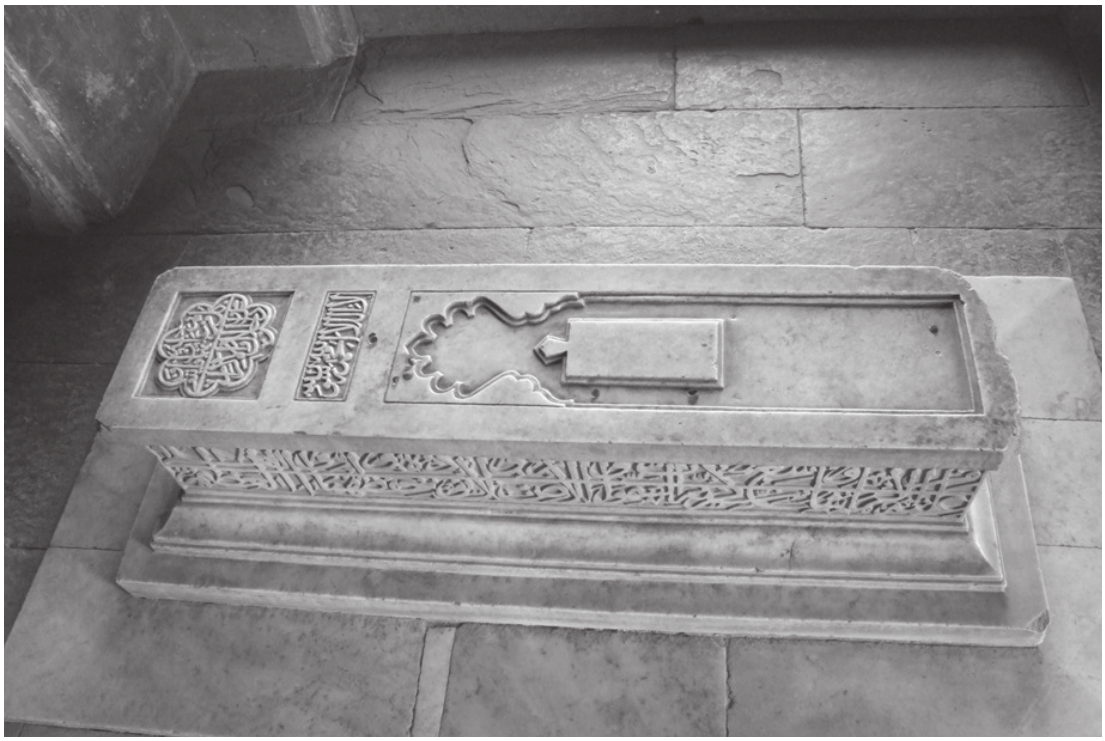

Resim 629: Hümayun Türbesi, Güneydoğu Odasındaki Doğu Lâhdine Ait Yazı Detayı.

Resim 630: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasının Zemin Döşemeleri ve Lâhidler.

Resim 631: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasının Üst Strüktürü ve Dekorasyonu.

Resim 632: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasından Bir Pano Örneği.

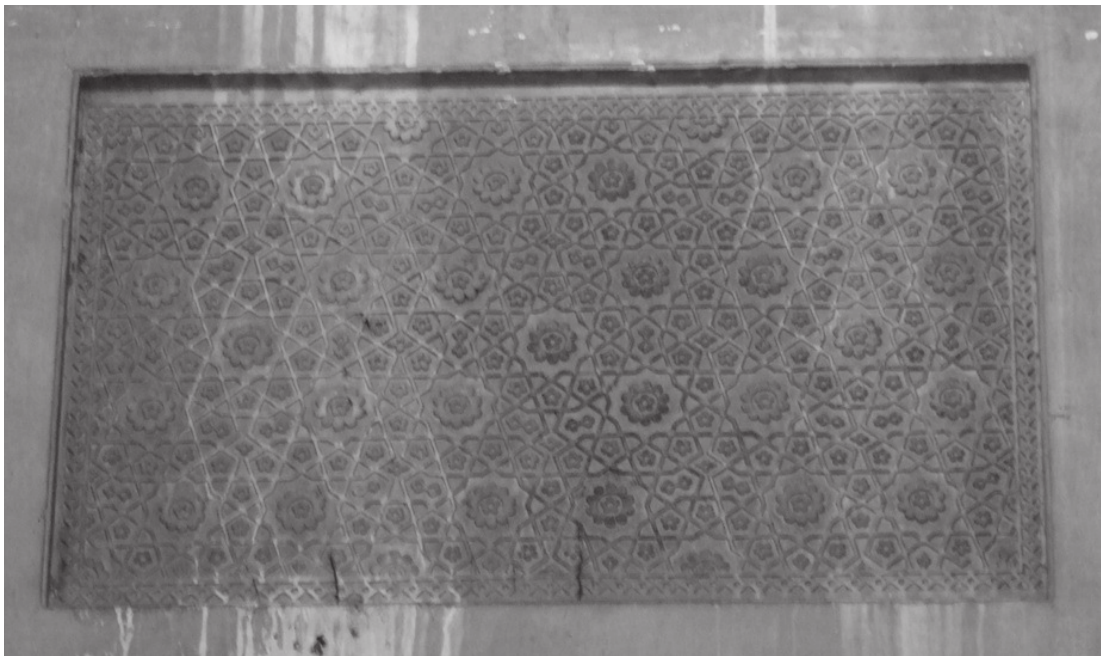

Resim 633: Hümayun Türbesi, Güneybatı Odasındaki Lâhidler.

Resim 634: Hümayun Türbesi, Kuzeybatı Odası.

Resim 635: Hümayun Türbesi, Kuzeybatı Odasındaki Lâhidler.

Resim 636: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odası.

Resim 637: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odasındaki Lâhidler.

Resim 638: Hümayun Türbesi, Kuzeydoğu Odasının Merkezindeki Lâhidden Yazı Detayı.

Resim 639: Hümayun Türbesi, Köşe Alemlerinden ve Taçkapı Çatrîleriden Örnek.

Resim 640: Hümayun Türbesi, Dairevî Kasnaklı Dış Kubbe ve 6 metreye Yaklaşan Madenî Alem.

Resim 641: Bu Halîme Bahçesi, Genel Görünüş.

Resim 642: Bu Halîme Bahçesinin Taçkapısı.

Resim 643: Bu Halîme Bahçesi Taçkapısından Madalyon Örneği.

Resim 644: Bu Halîme Türbesi, Batı ve Güney Cepheleri.

Resim 645: Bu Halîme Türbesi, Güney Cepheden Görünüş.

Resim 646: Bu Halîme Türbesi, Güneybatı Odasından Görünüş.

Resim 647: Bu Halîme Türbesi, Güneybatı Odasının Örtüsü.

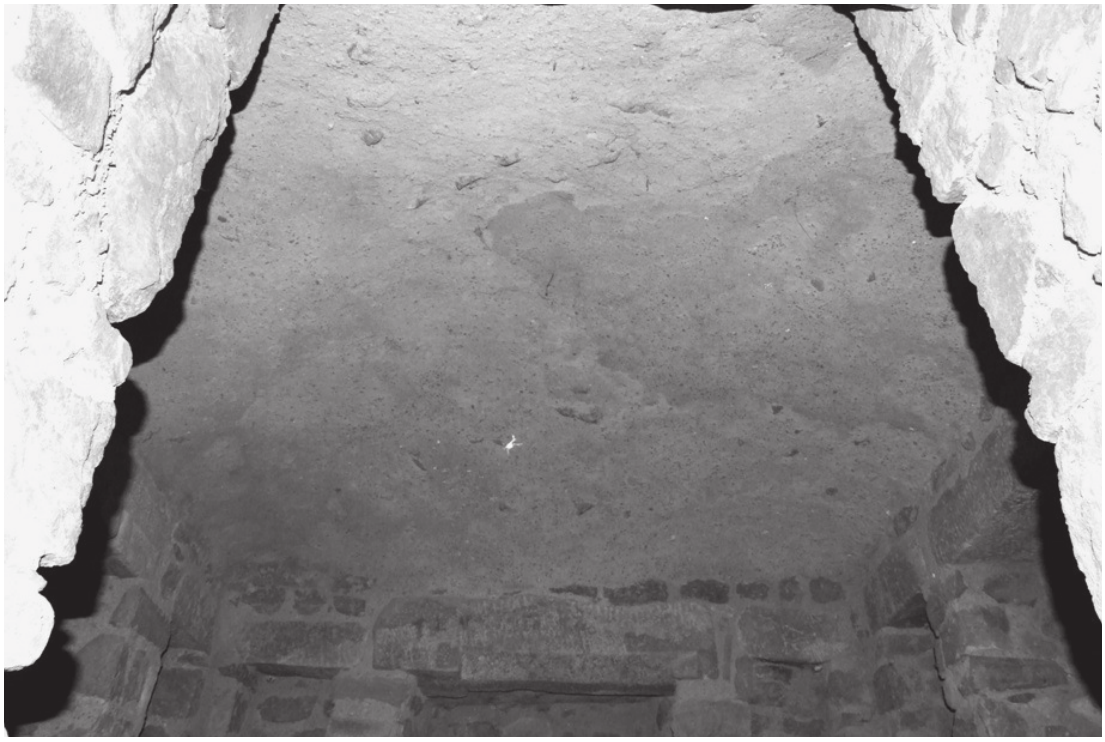

Resim 648: Bu Halîme Türbesinin Üzerindeki Sekizgen Yükselti ve Lâhid.

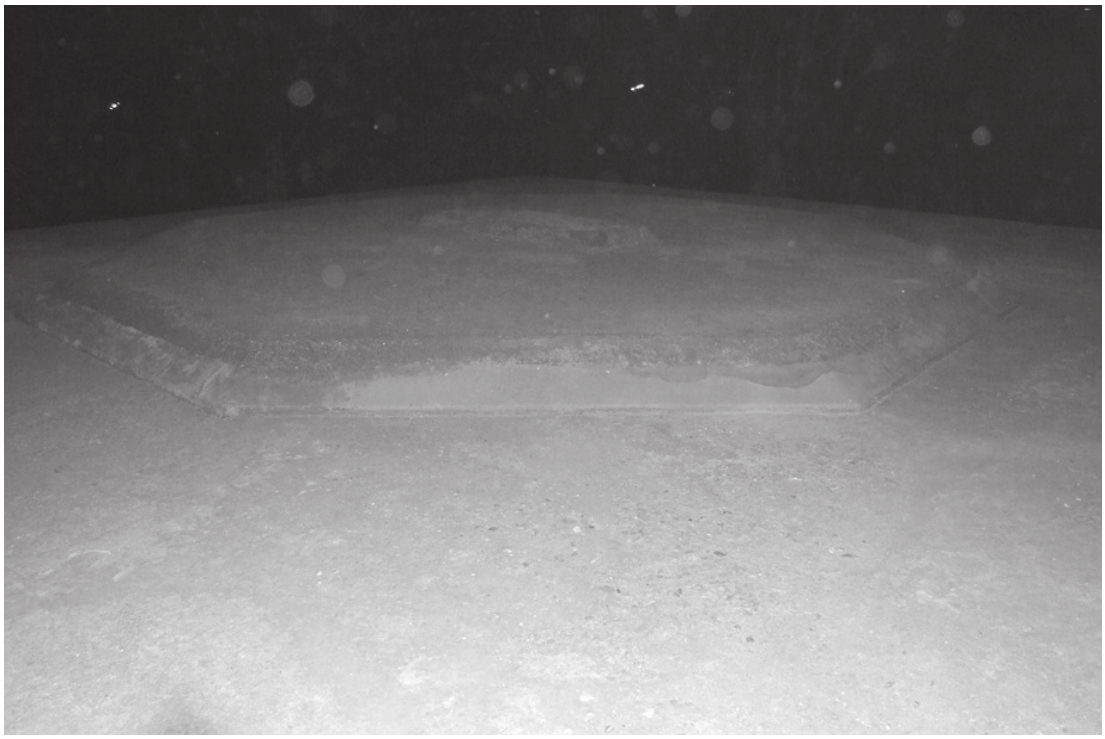

Resim 649: Sundervâlâ Mahâl, Güney Cephesi.

Resim 650: Sundervâlâ Mahâl, Kuzeybatıdan Görünüş.

Resim 651: Sundervâlâ Mahâl, Kuzey Cephesi.

Resim 652: Sundervâlâ Mahâl, Kuzeydoğu ve Doğu Cephesi.

Resim 653: Sundervâlâ Mahâl, Doğu Merdiveni ve Güneydoğu Köşesi ve Temel İzleri.

Resim 654: Sundervâlâ Mahâl, Güney Salonu.

Resim 655: Sundervâlâ Mahâl, Kuzey Salonu.

Resim 656: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası Girişi.

Resim 657: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası Merdiveni.

Resim 658: Sundervâlâ Mahâl, Mezar Odası.

Resim 659: Sundervâlâ Mahâl, Batı Merdiveni.

Resim 660: Sundervâlâ Mahâl, Yapının Üzerindeki Kare Kaide.

Resim 661: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güney Cepheden Görünüş.

Resim 662: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Batı Cephe.

Resim 663: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Batı Cephe Merkezi Giriş Eyvanı Çıkıntısı.

Resim 664: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Cephe.

Resim 665: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Doğu Cephe.

Resim 666: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Cephe Üzerindeki Süsleme Kalıntıları.

Resim 667: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Dış Cephe Kemer Köşeliklerindeki Madalyon Örnekleri.

Resim 668: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Kuzey Salonu.

Resim 669: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Doğu Salonu.

Resim 670: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güney Salonundan Göbek Motifi.

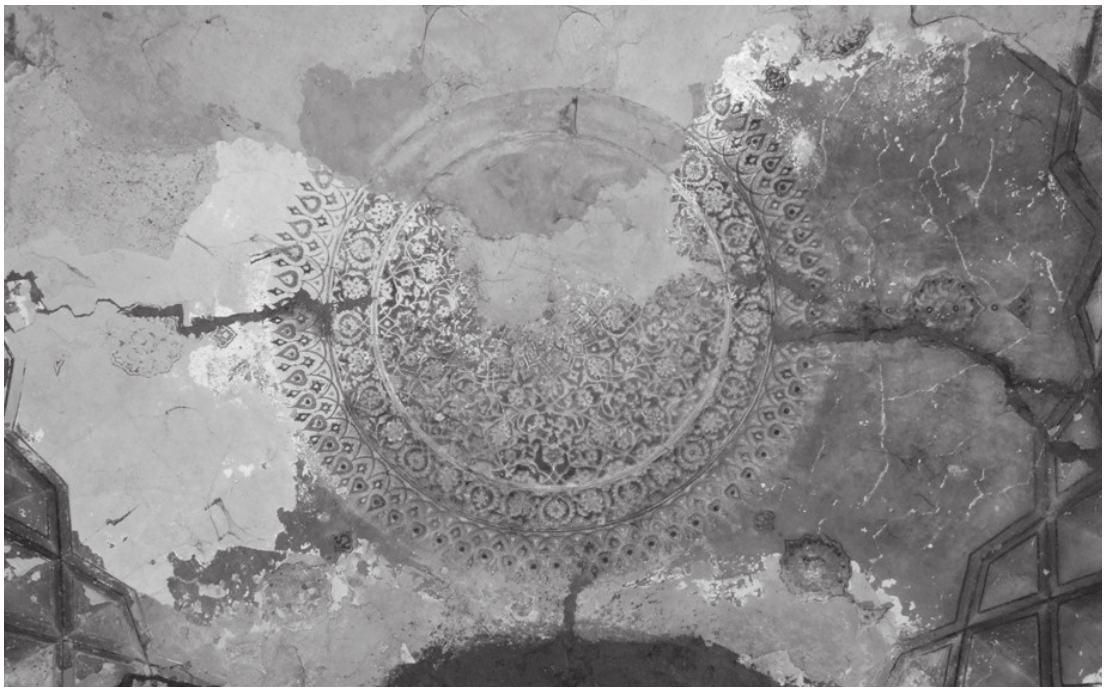

Resim 671: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Sekizgen Oda.

Resim 672: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Sekizgen Köşe Oda Örtüsü.

Resim 673: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Çevre Salonlarından Madalyon Örnekleri.

Resim 674: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Girişi.

Resim 675: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Girişi Üzerindeki Pano.

Resim 676: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası Örtüsü.

Resim 677: Mirza Muzaffer Hüseyin Türbesi, Mezar Odası.

Resim 678: Mirza Necef Han Türbesi, Bahçe Taçkapısı Bakıyyesi.

Resim 679: Mirza Necef Han Türbesi, Doğu Bahçe Duvarının Güney Kolu.

Resim 680: Mirza Necef Han Türbesi, Doğu Bahçe Duvarının Kuzey Kolu.

Resim 681: Mirza Necef Han Türbesi, Taçkapı Bakıyyesinden Görünüş.

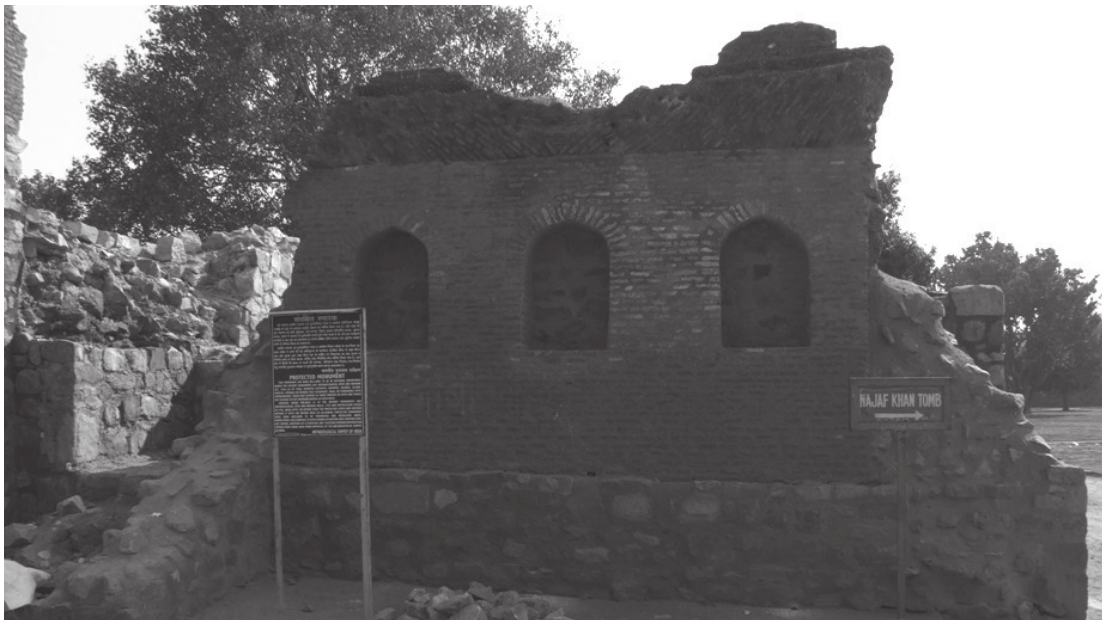

Resim 682: Mirza Necef Han Türbesi, Çarbağ ve Türbenin Doğu Cephesinden Genel Görünüş.

Resim 683: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Bahçe Duvarının Mihverindeki Bakıyye.

Resim 684: Mirza Necef Han Türbesi, Kuzey Bahçe Duvarına Bitişik Yıkıntılar.

Resim 685: Mirza Necef Han Türbesi, Kuzey Bahçe Duvarının Yakınındaki Kuyu.

Resim 686: Mirza Necef Han Türbesi, Güney ve Doğu Cepheler.

Resim 687: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Cephe.

Resim 688: Mirza Necef Han Türbesi, Doğu Cepheden Detay.

Resim 689: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Doğu Girişinden Detay.

Resim 690: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Doğu Dehlizi.

Resim 691: Mirza Necef Han Türbesi, Mezar Odaları Batı Dehlizi.

Resim 692: Mirza Necef Han Türbesi, Batı Dehlizinin Örtüsü.

Resim 693: Mirza Necef Han Türbesinin Mezar Odaları ve Lâhidler.

Resim 694: Mirza Necef Han Türbesi, Güney Cepheye Açılan Kör Dehliz.

Resim 695: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Odadan Genel Görünüş.

Resim 696: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Odasının İçinden Görünüş.

Resim 697: Mirza Necef Han Türbesi, Güneydoğu Odasının Örtüsü.

Resim 698: Mirza Necef Han Türbesi, Saçaktaki Eski Taş Dekorasyon Örneği.

Resim 699: Mirza Necef Han Türbesi, Son Zamanlara Ait Saçak Dekorasyonu.

Resim 700: Mirza Necef Han Türbesi, Yapının Üzerindeki Sembolik Lâhidleri Taşıyan Yükselti.

Resim 701: Mirza Necef Han Türbesi, Güney Merdiveni Girişi (Solda) ile Kuzey Merdiveni Girişi.

Resim 702: Rûşenârâ Bağı'nın Doğu Duvarı ve Bahçe Taçkapısının Uzaktan Görünüşü.

Resim 703: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısı.

Resim 704: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Çini Süsleme Kalıntıları.

Resim 705: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Çini Süsleme Detayı.

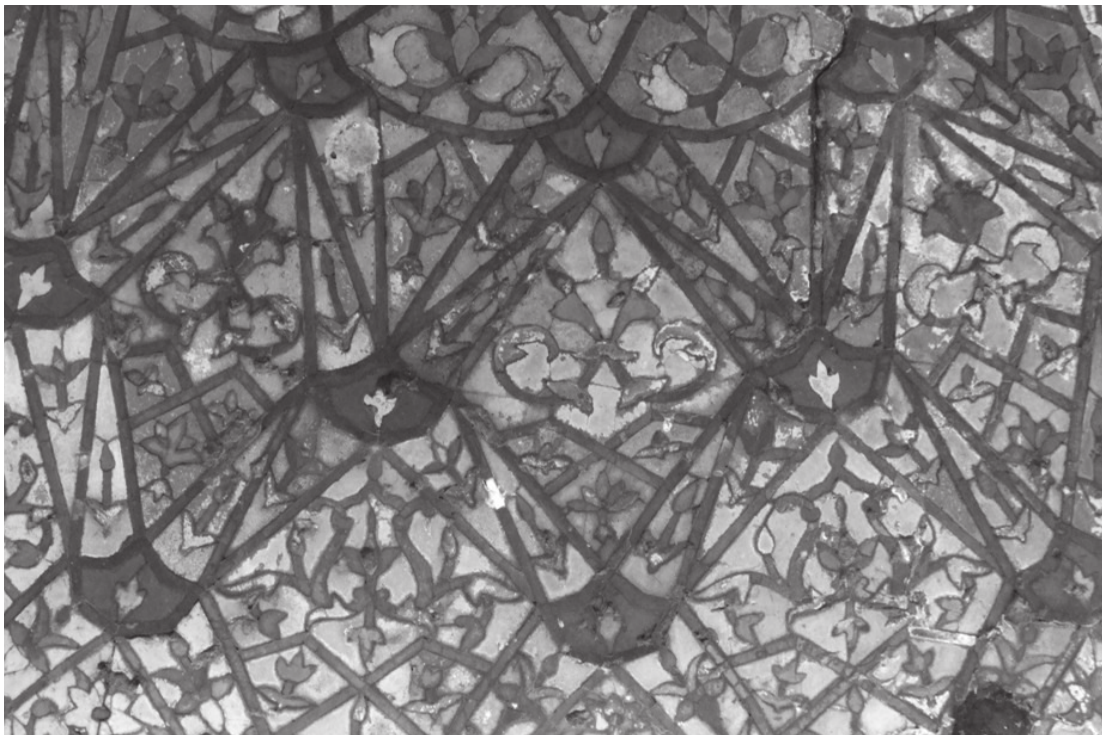

Resim 706: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısının Avludan Görünüşü.

Resim 707: Rûşenârâ Begim Türbesi, Bahçe Taçkapısından Türbenin Görünüşü.

Resim 708: Rûşenârâ Begim Türbesi, Dış Platform.

Resim 709: Rûşenârâ Begim Türbesini Kuşatan Havuz.

Resim 710: Rûşenârâ Begim Türbesi, Dış Platformdan Türbeye Geçiş.

Resim 711: Rûşenârâ Begim Türbesi, Havuzun Ortasındaki İç Platformun Üzerinde Yükselen Türbe Gövdesi (Kuzeybatıdan).

Resim 712: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güney Cephe.

Resim 713: Rûşenârâ Begim Türbesi, İki Katlı Köşe Odalarının Cephe Düzeni.

Resim 714: Rûşenârâ Begim Türbesi, Cephe Kemerlerinden Örnek.

Resim 715: Rûşenârâ Begim Türbesi, Saçak Altından Detay.

Resim 716: Rûşenârâ Begim Türbesi, Açık Salon (Kuzey).

Resim 717: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Alt Kat Oda.

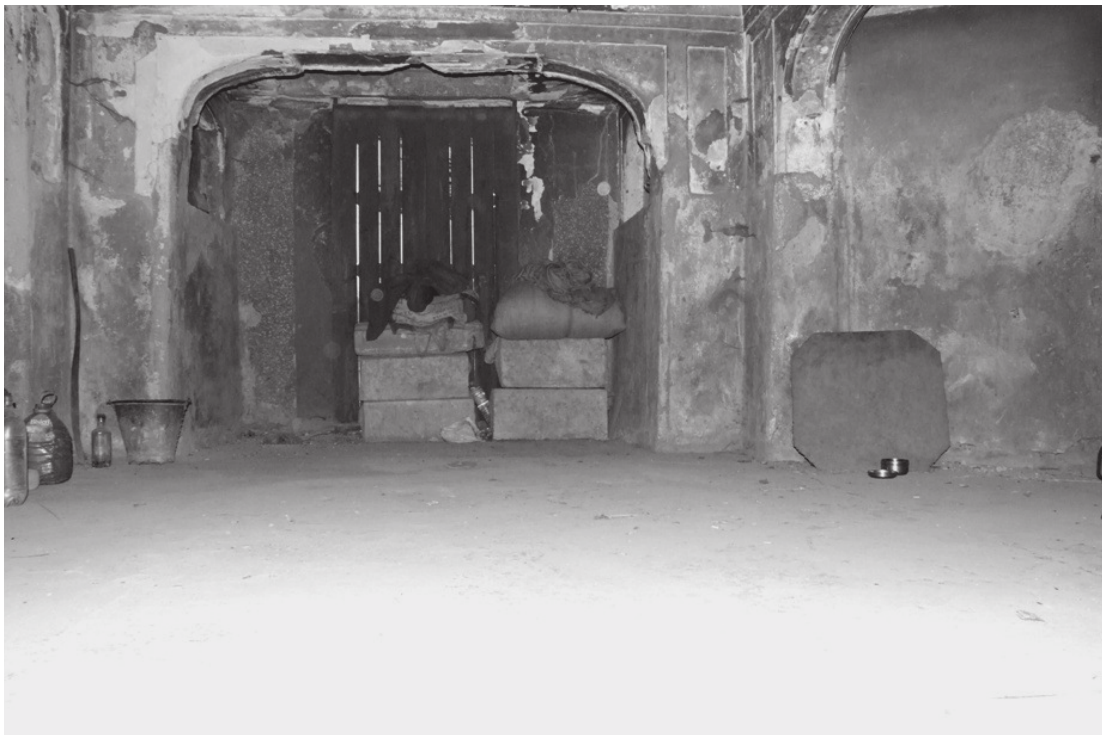

Resim 718: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Alt Kat Odanın Örtüsü.

Resim 719: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Oda.

Resim 720: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Oda ve Merdivenler.

Resim 721: Rûşenârâ Begim Türbesi, Güneydoğu Köşedeki Üst Kat Odanın Örtüsü.

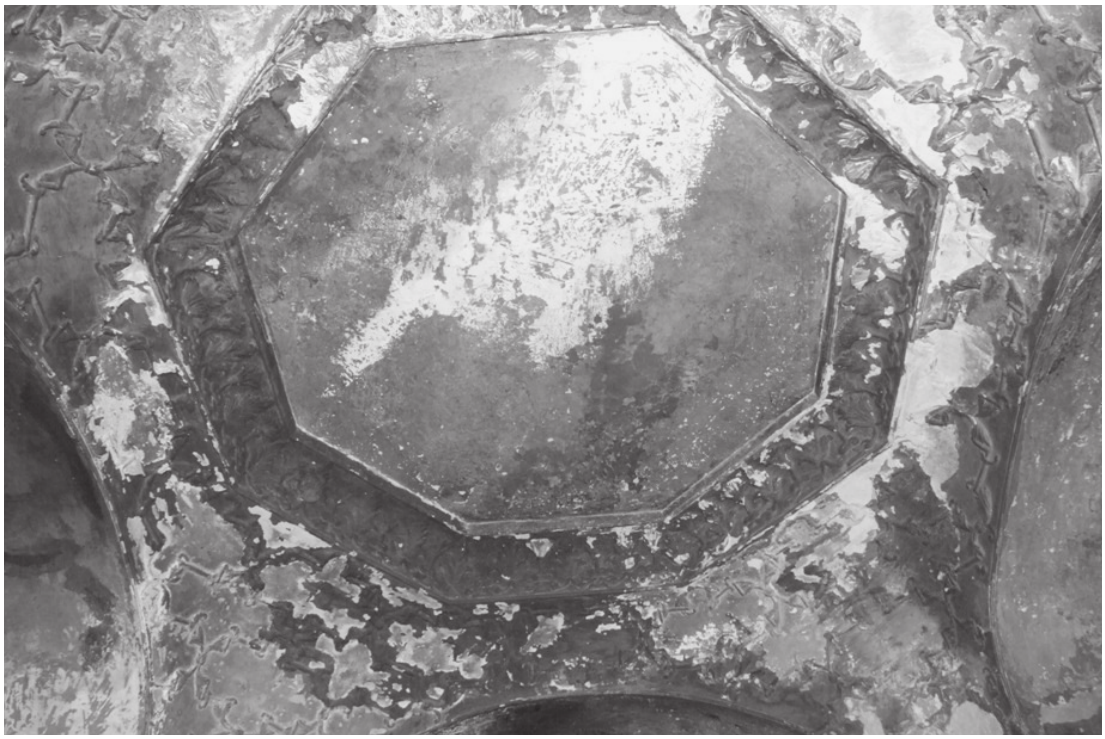

Resim 722: Rûşenârâ Begim Türbesi, Çevre Salonu (Doğu).

Resim 723: Rûşenârâ Begim Türbesi, Merkezî Salondan Görünüş.

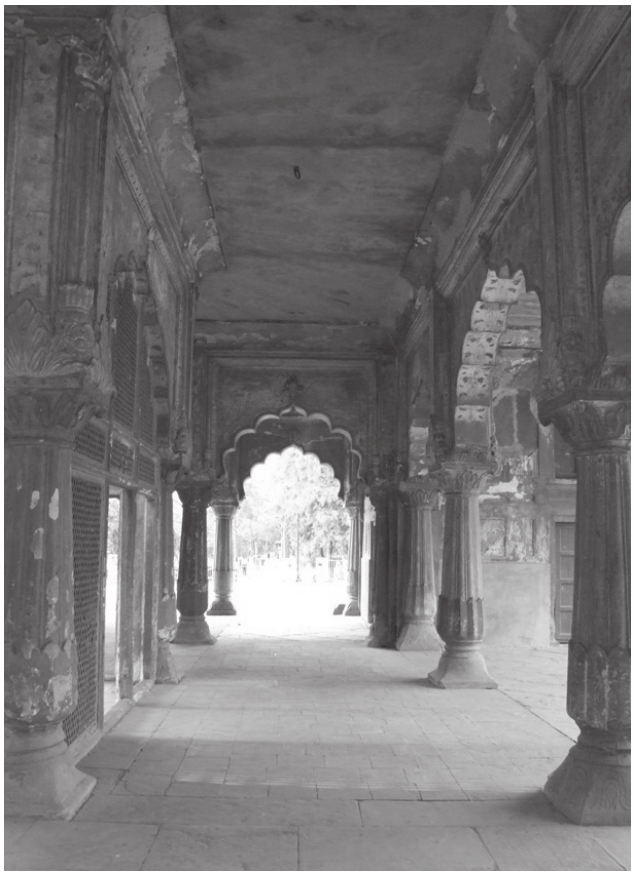

Resim 724: Rûşenârâ Begim Türbesi, İçteki Kemer Köşeliklerinde Yer Alan Kalemişi Süslemeler.

Resim 725: Rûşenârâ Begim Türbesi, Kemer Köşeliklerindeki Kalemişi Süslemelerden Detay.

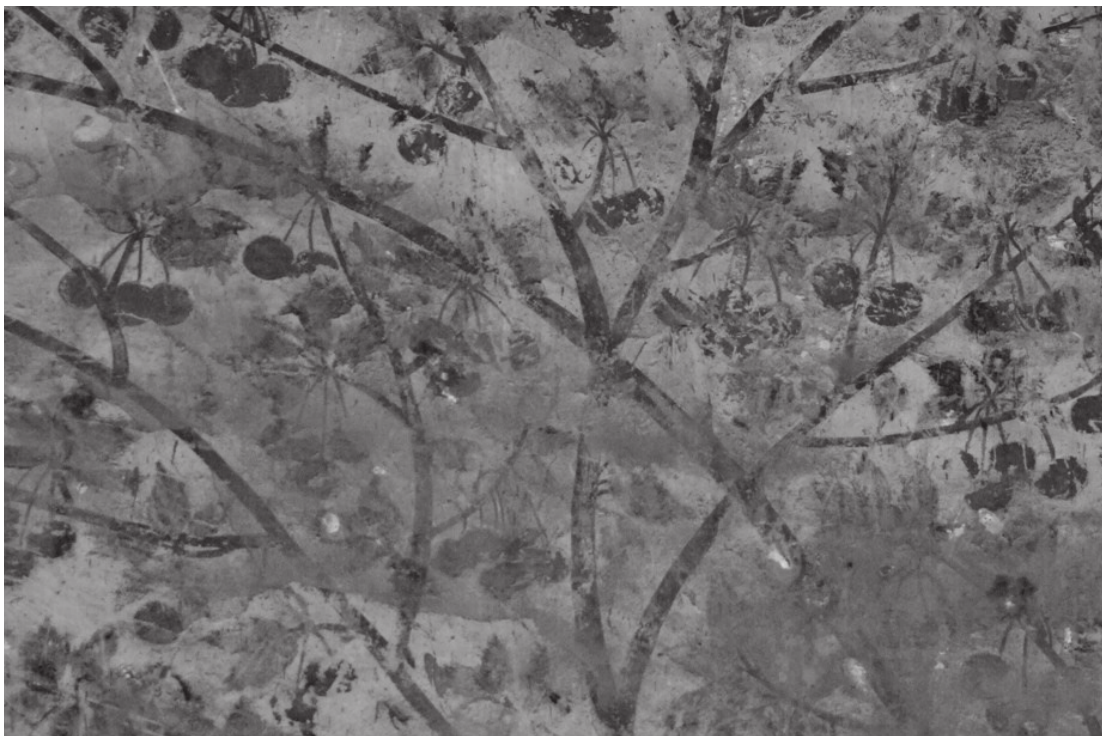

Resim 726: Rûşenârâ Begim Türbesi, Yapının Merkezindeki Üstü Açık Defin Hücresi.

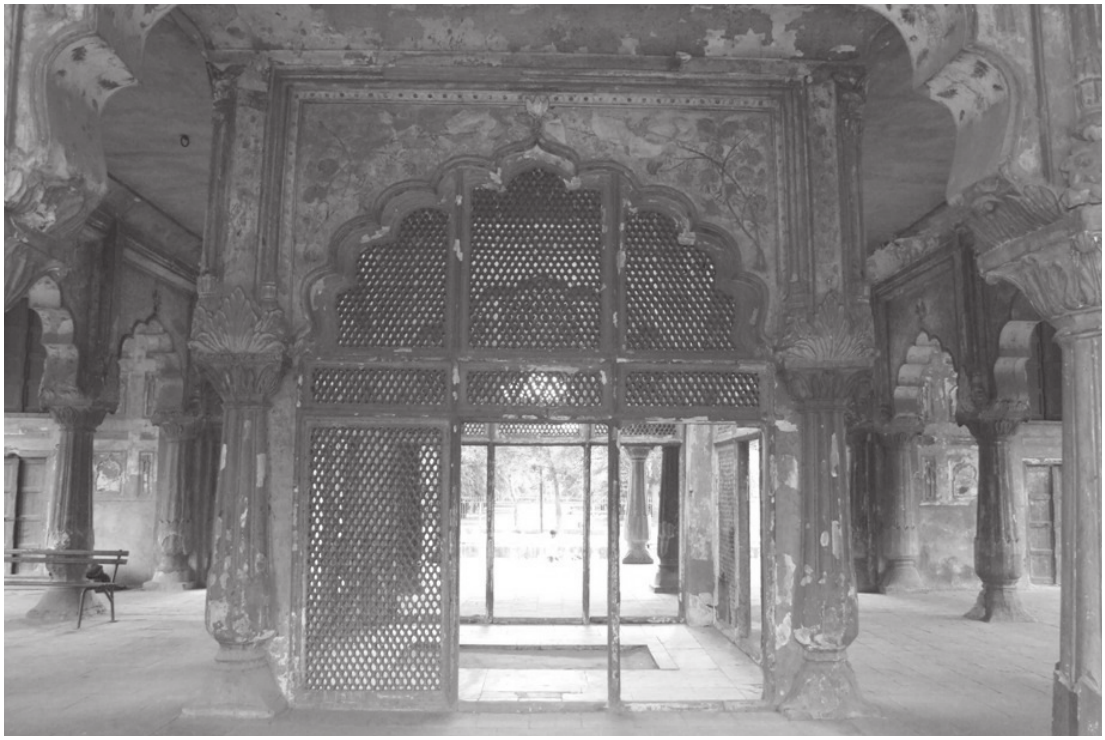

Resim 727: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinden Kalemişleri.

Resim 728: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinden Kalemişi Süslemeler.

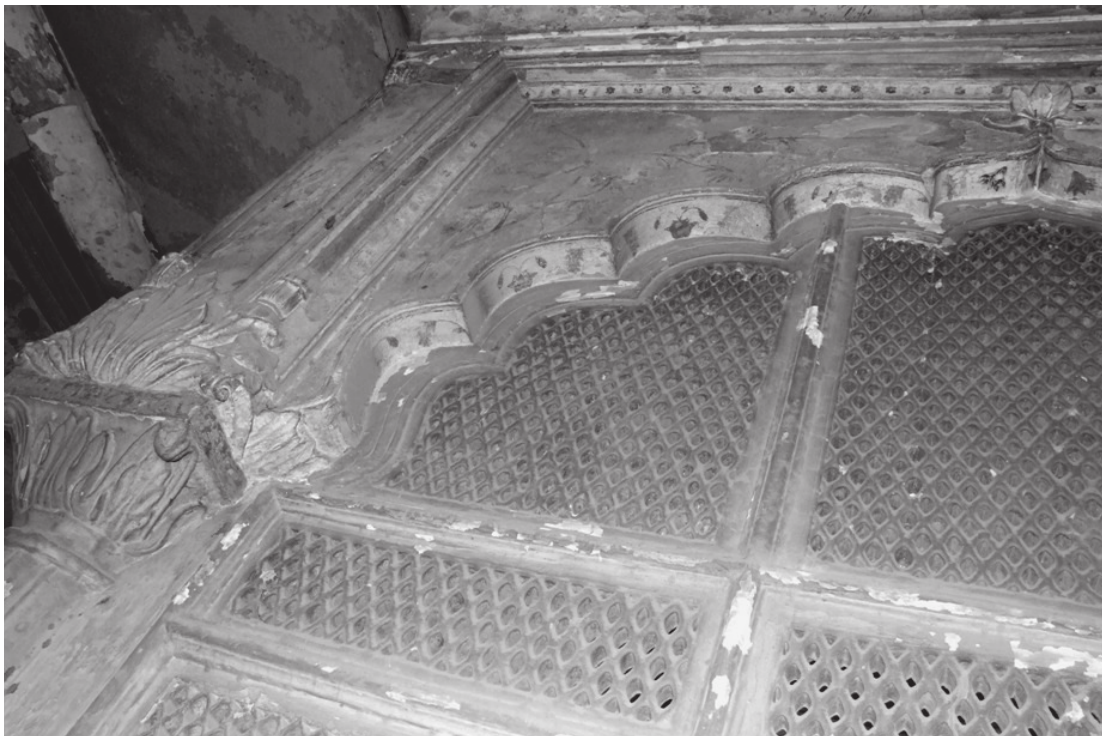

Resim 729: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin İçinden Görünüş ve Arka Planda Bahçenin Doğu Taçkapısı.

Resim 730: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Kemerleri.

Resim 731: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Üstü.

Resim 732: Rûşenârâ Begim Türbesi, Defin Hücresinin Zemin Döşemesi ve Rûşenârâ Begim Lâhdinin Boş Kalan Yeri.

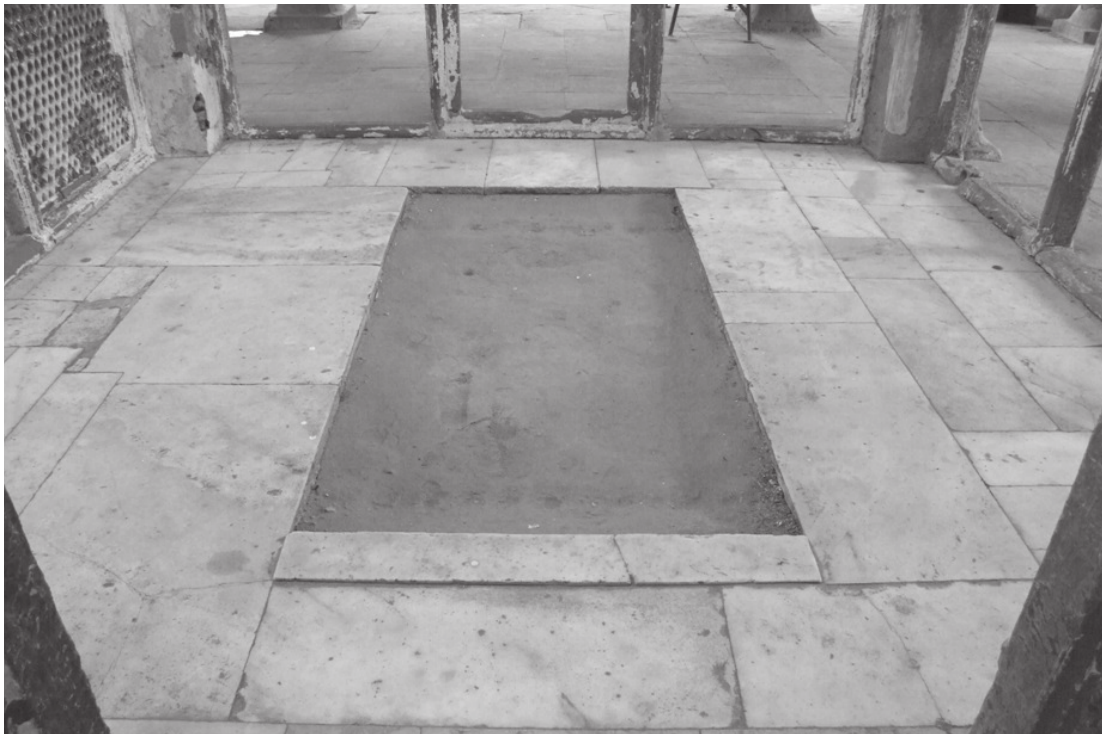

Resim 733: Rûşenârâ Begim Türbesi, Yapının Terası ve Açık Bırakılan Orta Kısım.

Resim 734: Rûşenârâ Begim Türbesi, Kalkan Duvarları ve Köşe Çatrîsi.

Resim 735: Rûşenârâ Begim Türbesi, Açık Bırakılan Orta Kısım.

Resim 736: Babürlü Miğferi, Bharat Kala Bhavan (Museum of Art and Archaeology), Varanasi.

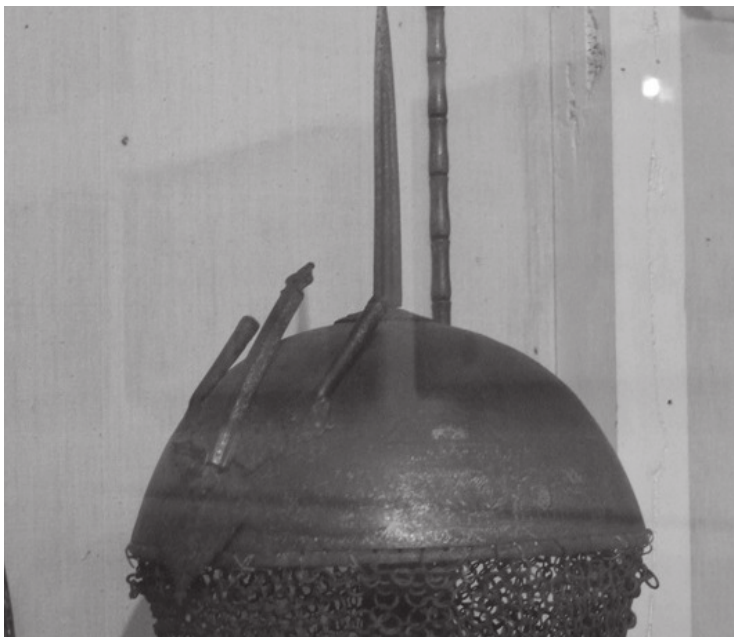

Resim 737: Hümayun Türbesi'nin (Solda) ve Ategeh Han Türbesinin Kubbesi.

Resim 738: Berber Türbesi'nin (Solda) ve Lâl Bangla I'in Kubbesi.

Resim 739: Ekber Türbesi, Bahçe Taçkapısı (Güney).

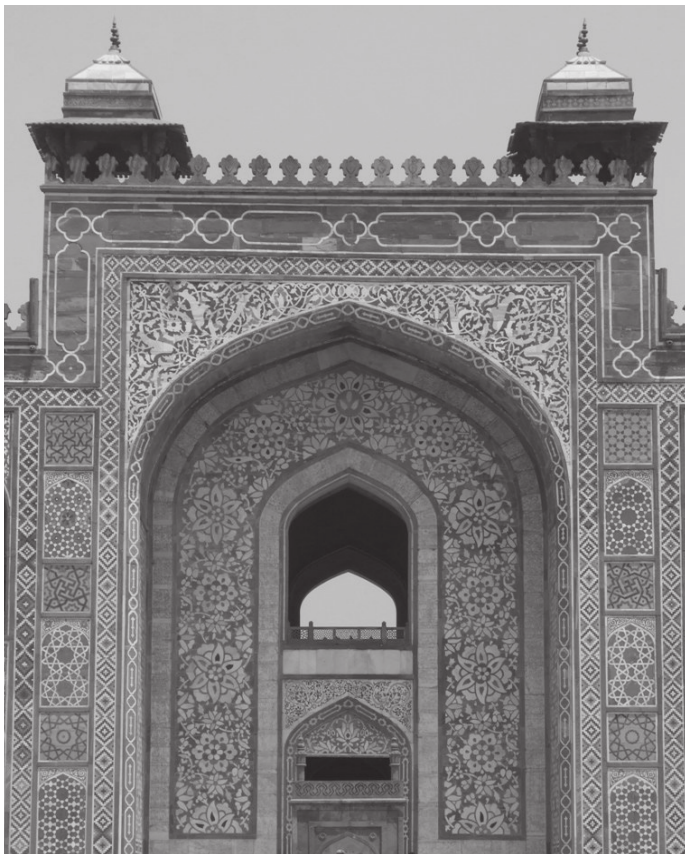

Resim 740: Ekber Türbesi, Taçkapısı (Güney).

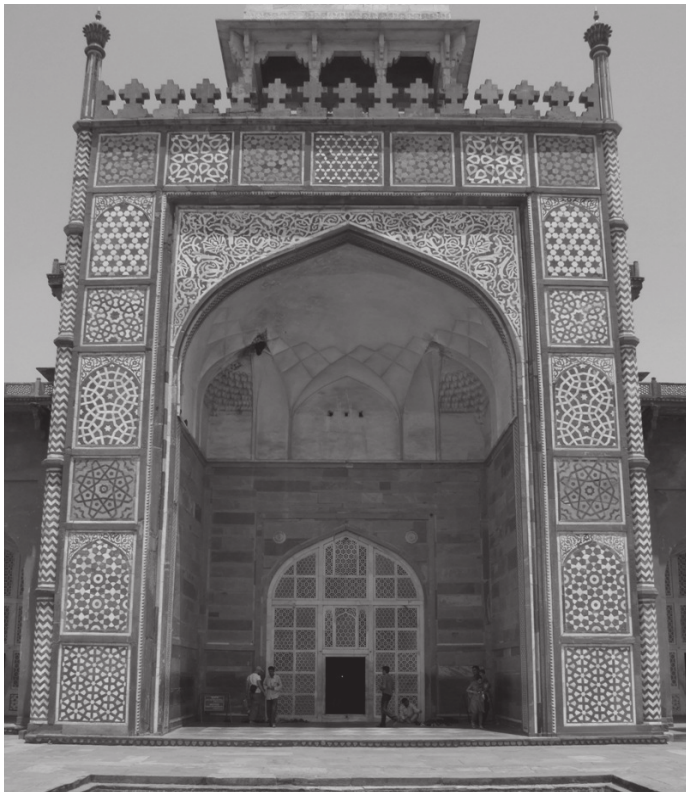

Resim 741: Ekber Türbesi, İç Mekân Bezemeleri.

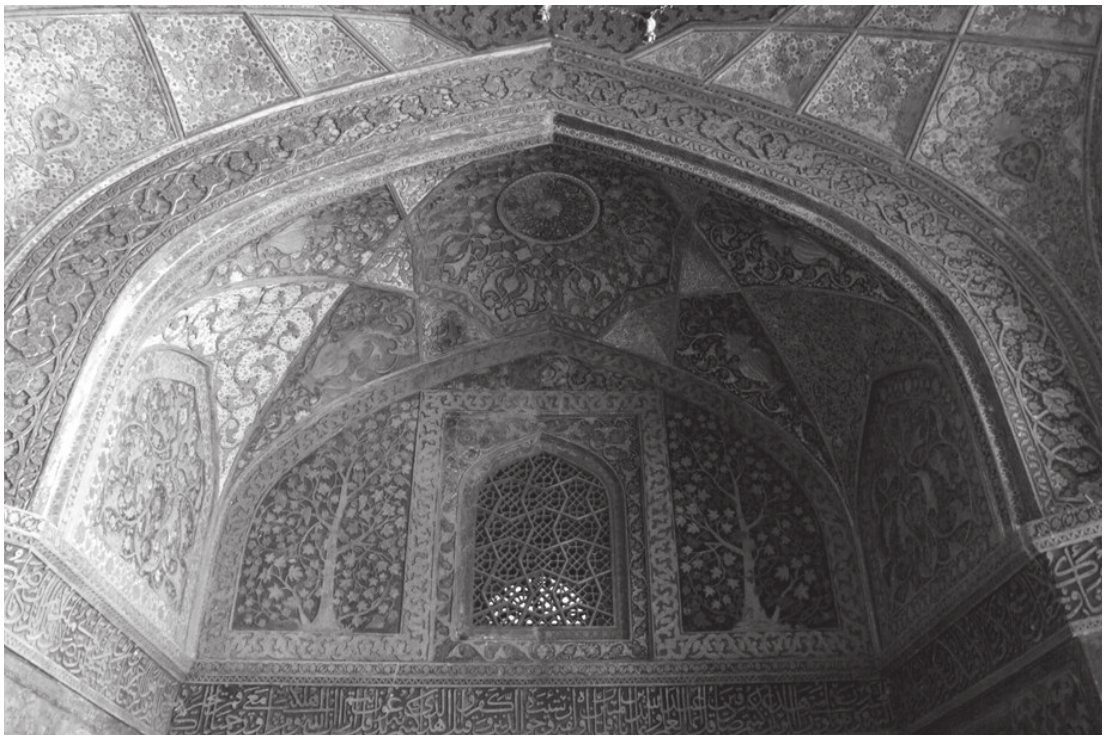

Resim 742: Kuvvet'ül-İslâm Camii'ndeki Figürlü Konsol Örnekleri.

Resim 743: Kuvvet'ül-İslâm Camii'nin Figürlü Konsollarından İki Örnek.

Resim 744: Kuvvet'ül-İslâm Camii'nin Figürsüz Konsollarından Örnek.

Resim 745: Selim Çiştî Türbesi Konsollarından Örnek.

Resim 746: Mevlânâ Cemâlî Camii, Harimin Cümle Girişi.

Resim 747: Mevlânâ Cemâlî Camii, Mihrab Kemerindeki Dekorasyon.

Resim 748: Kale-i Köhne Camii, Harimin Cümle Girişi.

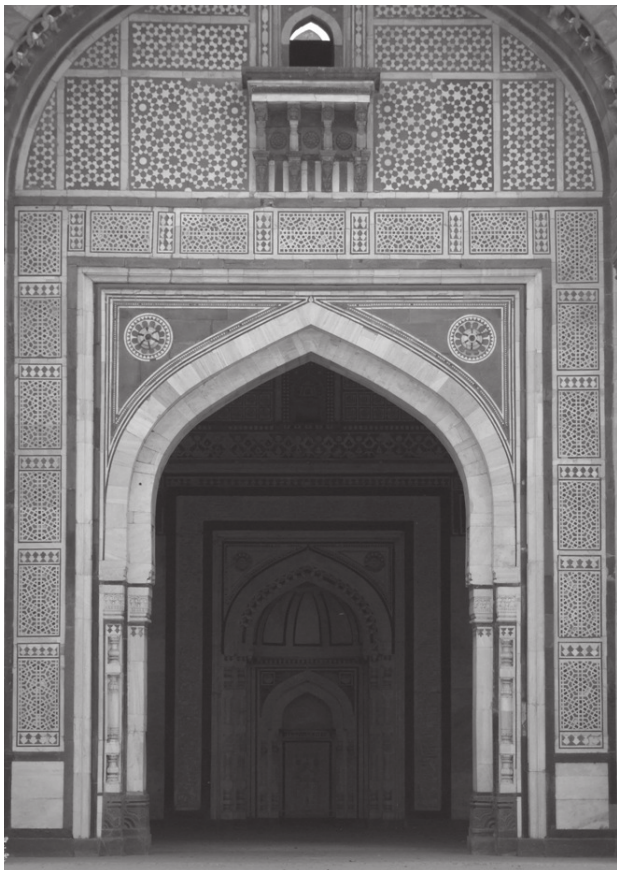

Resim 749: Kale-i Köhne Camii, Mihrab Dekorasyonu.

Resim 750: Tac Mahâl, Merkezî Salondan Renkli Taş Kakma Örneği.

Resim 751: Mevlânâ Cemâlî Türbesi'nin Çinilerinden Örnek.

Resim 752: Şiş Künbed'in Çinilerinden Örnek.

Resim 753: Çinili Ravza, Cephe Bezemelerinden Detay.

Resim 754: Çinili Ravza, Cephe Bezemelerinden Detay.

Resim 755: Şagird Türbesi (Solda) ve Üstad Türbesi, Serhind.

Resim 756: Tac Mahâl, Güneyden Bir Görünüş.

Resim 757: Tac Mahâl, Güney Cephesi.

Resim 758: Tac Mahâl, Türbe Bahçesinin Güney Taçkapısı.